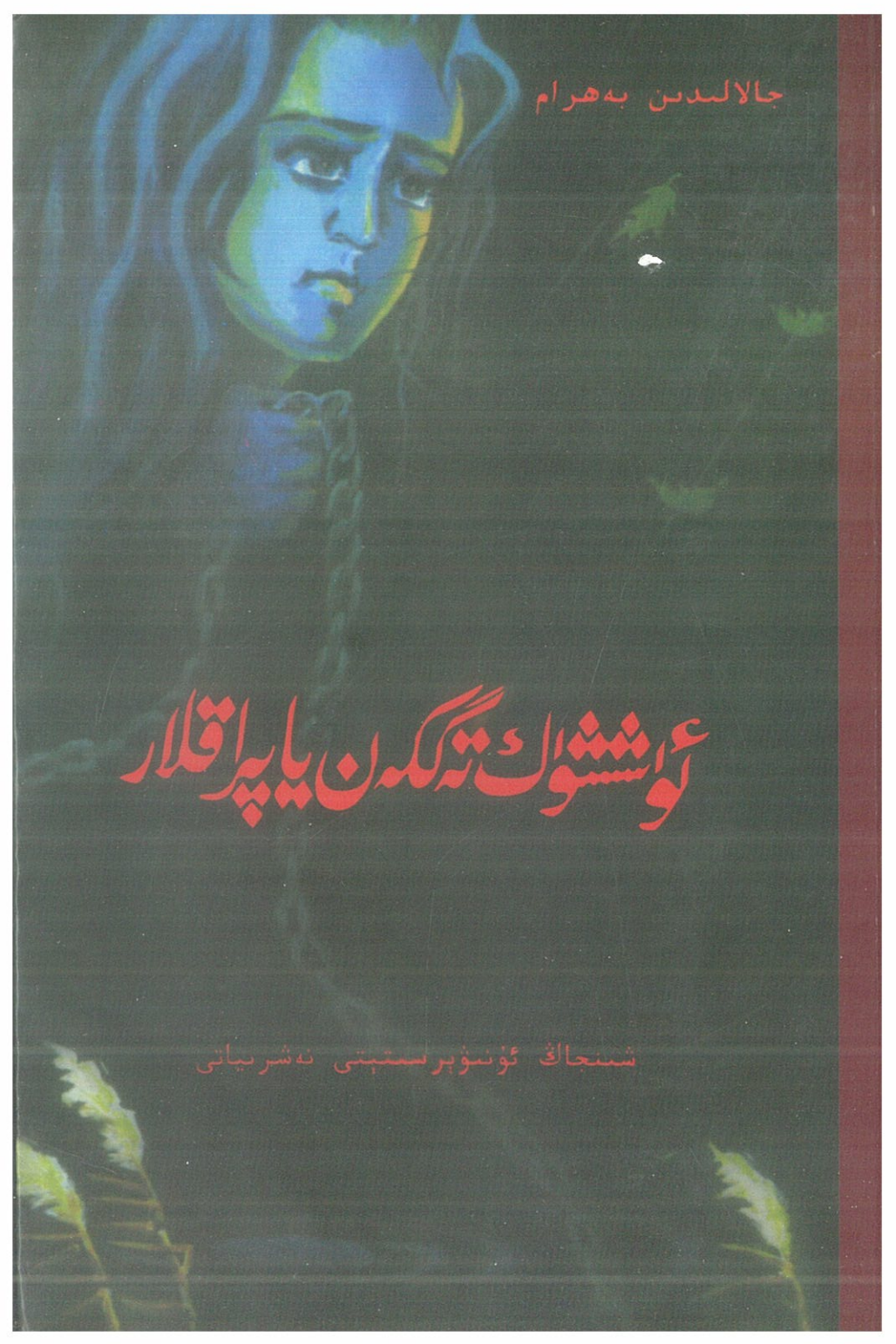
جالالدىن بەھرام
ئوششوك تەگكەن يالپراقلار
شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى

جالالىدىن بەھرام

ئۇششۇك تەگكەن يا پراقلار

-لېيغان بۇلاق (2)

(رومان)

شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى
1997- يىل، ئۈرۈمچى

مۇھەررىرى: قۇربان بارات
مەسئۇل مۇھەررىرى: تۇرسۇن ئابدۇللا
مەسئۇل كوررېكتورى: تۇنسايىم ساۋۇت

جالالدىن بەھرام
ئۇششۇك تەگكەن ياپراقلار
(لېيىغان بۇلاق — 2)
شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى نەشر قىلدى
(ئۈرۈمچى شەھىرى غالىبىيەت يولى 14№پوچتا نومۇرى : 830046)
شىنجاڭ شىنخۇا كىتابخانىسىدىن تارقىتىلدى
ئۈرۈمچى باجاخۇ رەڭلىك باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى
فورماتى :850×1168 م م،1/32كەسلەم:
باسما تاۋىقى: 16.5 قىستۇرما ۋاراقى :3
1997 ـ يىل 9 ـ ئاي 1 ـ نەشرى
1998- يىل 2- ئاي 1- بېسىلىشى
كىتاب نومۇرى:ISBN7-5631-0900-5 / I .165
تىراژى: 1- 10000
باھاسى: 26.56 يۈەن

جالالدین بەهرام 1962-یەل

مۇندەرىجە

زەينىدىن مۇدىر 1
جۇدۇن شەپىسى 28
ئۆچمەنلىك ئۇرۇقى 60
دەردمەن ئاچا - سىڭىل 104
ئاجايىپ سودا 131
ئۇچ يىغىنىڭ بىر كۆلكىسى 160
بىر كۆلكىنىڭ ئاچچىق يىغىسى 207
كەرىموف ۋە گۈلرۇز 241
ئاجايىپ قىسمەتلەر 273
رەزىللىك 315
مۇراتنىڭ پىغانى، ھېكمەتنىڭ قارارى 347
تۇنجى قار ياغقان كۈنى 381
ئەنسىز ئۆتكەن ئەڭ ئۇزۇن كېچە 412
كالا سۈرەتلىك جىن چاپلاشقان قىز 436
تۆھمەت ۋە سۈيىقەست 463
ئۇششۇك تەگكەن ياپراقلار 493

زەينىدىن مۇدىر

يېڭى ئوقۇش يىلى باشلىنىش بىلەن، بوستان ئوتتۇرا مەكتىپى خۇددى قاينامغا چۈشكەن غازاڭدەك پىرقىراپ، ئايلىق - ئۇچى يوق ئالدىراشچىلىق ئىچىگە شۇڭغۇپ كىرىپ كەتتى. ئوقۇغۇچى يىغىپ كېلىش ئىشى ئايلىشىپ، دەرسلەر باشلىنىپ كەتكىنىگە ئىككى ئاي بولۇپ قالغان بولسىمۇ، ئېتىز - ئېرىق ئىشلىرى ئوقۇتقۇچى - ئوقۇغۇچىلارنى ھالىدىن كەتكۈزمەكتە ئىدى. قوناق چېپىش، سوقۇش، كۈزگە بۇغداي تېرىش، ئېتىزلارغا ئوغۇت يۆتكەش، كۈزلۈك كۆكتاتلارنى ئامبارغا كىرگۈزۈش، ئاڭشىر قاينىتىش، يازىچە تىنىپ كەتكەن كۆلنىڭ لاتقىلىرىنى چېپىپ چىقىرىش، بېقىلىۋاتقان مالالارغا كۆك ئوت ۋە غازاڭ توپلاش، مۇھىت تازىلىقى دېگەندەك قاتمۇ قات ئالۋاڭ - ياساقلار جاپاكەش ئوقۇتقۇچىلارنىڭ يەلكىسىدىن بېسىپ، ئۇلارنىڭ ئۇھ دېيىشكە مادارى قالمىغانىدى. سىنىپ مۇدىرلىرى مالىيە بۆلۈمىگە كىرىپ، سامساق، پىياز، بۇغداي، قوناق، قىزىلچا، بەسەي، كاپۇستا دېگەندەك مەھسۇلاتلىرىدىن سانلىق مەلۇماتلىرىنى ئۆتكۈزمەتتى. ئۇ يەردىن ئوقۇتقۇچىلارنىڭ كۆلۈپ چىقىدىغانلىرى يوق دېيەرلىك ئىدى. ئەمما مەكتەپتە ئۇلاردىن دەرس تەييارلىقىنى قاچان، قايسى ۋاقىتتا قىلىۋاتىسەن، دەرسنى قانداق ئۆتۈۋاتىسەن، تۇرمۇشتا نېمە قىيىنچىلىقىڭ بار؟ دەپ ھال سورايدىغان بىرمۇ ئادەم چىقمايتتى.

بۇ يىلقى يېڭىلىق زەينىدىن مۇدىرنىڭ بوستان ئوتتۇرا مەكتىپىگە يۆتكىلىپ كېلىشى بولدى. ئۇ 37— 38 ياشلار چامىسىدا بولۇپ، دۇمبا چۆگۈندەك پاكار، مىسرەڭ يايپاق يۈزدە سەپكۈنى بار ئادەم ئىدى. زەينىدىن ئۆزىنى ئېگىز كۆرسىتىش ئۈچۈن بولسا كېرەك، پولتىيىپ چىققان كۆزلىرىنى ئالايتىپ، بوينىنى سوزۇپ يۈرەتتى. بىراق ئۇنىڭ

مايلىشىپ پارقىراپ تۇرغان كۆك سارجا گىلەپى ئىشتىننىڭ يانچۇقلىرى دوۋساقتەك كۆپۈپ چىققاچقا، ئۇنى تېخىمۇ پاكار كۆرسىتىپ تۇراتتى. زەينىدىن گەپنى ناھايىتى تېز قىلاتتى، ئۇنىڭ نېمە دەۋاتقانلىقىنى ئاڭقىرماق ناھايىتى تەس ئىدى.

زەينىدىن مۇدىر بۇرۇنقى مەكتىپىدە قول ئاستىدا ئىشلىگەن باقاخۇن دېگەن 45 — 46 ياشلار چامىسىدىكى قىرغىز ساقال، بۇرۇتلىرى ئىككى جاۋغىيىدا يېيىلىپ دىڭگىيىپ تۇرغان بىر ئادەمنى بىللە ئېلىپ كەلدى. ئۇنى كۆرۈپلىلەككە: «كۆكتات تېرىش تېخنىكىسى، چارۋا مالالارنىڭ كېسىلىنى كۆرەلەيدۇ...» دەپ تونۇشتۇردى.

باقاخۇننىڭ كۆزلىرى ھازىرلا ئۇيقۇدىن تۇرغاندەك قىزىرىپ تۇراتتى. گەپ قىلغاندا يەرگە قارىۋالاتتى ياكى قاپاقلىرىنى تۇرۇپ، كۆزىنى باشقا تەرەپلەرگە ئېلىپ قاچاتتى، بىر نەرسىدىن قورقۇۋاتقاندەك، تۇك باسقان لەۋلىرى تىترەپلا تۇراتتى. ئۇ بېشىغا تىتىلىپ، پىلتە قەغەزلىرى چىقىپ قالغان كونا بادام دوپپا كېيىۋالغانىدى. باقاقۇن تولا گەپ قىلمىغانلىقى ئۈچۈنمۇ، ئۇنى بۇرۇنقى مەكتىپىدىكىلەر «باقا مۆرىسەس» دەپ ئاتىشاتتى. زەينىدىن ئۇنىڭ ئىش ئىزلىرىنى بىر مۇنچە ماختىغاندىن كېيىن، ئۇنى كۆكتاتچىلىق، كۆكتات ئامبىرى، چارۋا مالالارغا مەسئۇل قىلىپ بېكىتتى. خوتۇنى مەخپۇزخانىنى ناۋايخانىغا ئورۇنلاشتۇردى.

زەينىدىن دەسلەپ كەلگەندە، بىرەر ھەپتىگىچە مالىيە بۆلۈمى، ئىلمىي بۆلۈمدىكىلەر بىلەن قايتا - قايتا سۆھبەتلىشىپ، ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ئۆيلىرىگە كىرىپ، ئۇلاردىن بىرمۇ بىر پىكىر ئېلىپ، سىنىپ مۇدىرلىرىنىڭ خىزمىتىنى تەكشۈرۈپ، ئوقۇتقۇچىلارنىڭ دەرسلىرىنى ئاڭلاپ، ئىشنى خېلى تۇزۇك باشلىۋەتتى. بولۇپمۇ ئۇنىڭ يىغىنلارنى قىسقا ئېچىش ئالاھىدىلىكى ھەممىگە ياراپ كەتتى. ئۇ پەرمانشا مۇدىرىدەك سائەتلەپ ئادەم تىللىمايتتى، چاقماق سوقۇشتۇرمايتتى. ئويۇن - تاماشالار بىلەن ئانچە خوشى يوق ئىدى. پىلىموتنىڭ ئوقىدەك دەيدىغانىنى دەپ بولۇپ، «دەم ئېلىڭلار» دېگىنىچە چىقىپ كېتەتتى. ئۇنىڭ گېپىنى

ئۇققانلار ئۇقۇپ، ئۇقمىغانلار ھاڭۇبقىپ قېلىۋېرىتتى. ئۇنى «قورسىقى كەڭ، يىراقنى كۆرەر، رەھىمدىلىك تەجرىبىسى مول» دەپ ماختىشاتتى. ھەتتا پەرمانشا مۇدىرنى ئاتاممۇ سىز، ئانامۇ سىز دەپ كۆچۈكلىنىدىغان مەمتىلى ئىبراھىم، ساجىتخان، رېخىم نۇرى قاتارلىق ئوقۇتقۇچىلارمۇ زەينىدىنى ئۇچۇرۇپ: مۇدىر دېگەن مۇنداق بولمامدۇ! دېيىشىپ، ئۇنى يۇزىدىن يۇزىگە ماختاپ كېتىشتى. توۋا، ئادەم دېگەن غەلىتىلا مەخلۇقكەن، ئۇلار پەرمانشا مۇدىرنى ئەمدى بىر پۇلغا ئالغۇسىز قىلىۋەتتى.

زەينىدىن ئۇزۇن ئۆتمەي يېڭى نۇزۇمنى ئىلان قىلدى. ئۇ، ئوقۇ - ئوقۇتۇش ھەققىدىلا توختالدى. دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق، قوشۇمچە كىرىم دېگەنلەرنى ئېغىزغا ئېلىپمۇ قويمىدى. ئۇنى «قوشۇمچە پائالىيەتلەرنى قىسقارتىپ، ئوقۇتۇش سۈپىتىنى چىڭ تۇتارمىكىن» دېگەن ئۇمىددە بولۇۋاتقان ئوقۇتقۇچىلار بىر - بىرىگە مەنىلىك بېقىپ، باشلىرىنى لىڭشىتىپ كېتىشتى. لېكىن ئۇ سۆزلىگەنسېرى، ئولتۇرغانلارنىڭ چىرايى كەكرى يەۋالغاندەك پۇرۇلۇشكە باشلىدى.

«ئوقۇتقۇچىلار دەرس تەييارلىقىنى بىر نەچچە كۈن بۇرۇن قىلىپ بولۇپ، ئوقۇتۇش گۈرۇپپىسى ئەزالىرى ئالدىدا ئۆتۈشىنى كېرەك. تەييارلىقتا ئوپچى باھا بېرىلىدۇ، ئوقۇتۇش گۈرۇپپىسىنىڭ باشلىقى تەستىقلايدۇ، ئوقۇتۇش گۈرۇپپا باشلىقىمۇ ئەزالىرى ئالدىدا ئۆزى تەييارلىغان دەرسىنى ئۆتۈپ، ئۇلارنىڭ پىكرىنى ئالىدۇ ۋە تەييارلىقىنى ئىلمىي مۇدىرغا تەستىقلىتىدۇ. ئوقۇغۇچىلاردىن ئايدا بىر قېتىم باسقۇچلۇق ئىمتىھان ئېلىنىدۇ، سىنىپ مۇدىرلىرى ھەپتىدە بىر نۆۋەت دەرس ئوقۇتقۇچىلىرى ئۇستىدىن پىكىر ئېلىپ، بۇ پىكىرلەرنى يۇقىرىغا دوكلات قىلىدۇ، بىر ئوقۇغۇچى بىر كۈن دەرسكە قاتناشمىسا، سىنىپ مۇدىرىدىن ئۇچ يۈەن، قوشۇمچە سىنىپ مۇدىرىدىن ئىككى يۈەن پۇل تۇتۇلىدۇ ۋەھاكازالار. . . » دېگەنلەرنى ئاڭلىغان ئوقۇتقۇچىلار خۇددى ھايۋاناتلار باغچىسىدا غەلىتە مەخلۇققا ھەيران بولۇپ قاراۋاتقاندەك، زەينىدىنىڭ چوقۇر يۈزىگە، كەڭ ئىڭەكلىرىگە، سوزۇلۇپ كەتكەن

بويۇنلىرىغا، چۇغۇنتەكتەك گەۋدىسىگە ئۇزۇن قاراپ كېتىشتى. ئىشخانىنى بىردىنلا نارازىلىق ۋە غۇدۇڭشۇشلار قاپلاپ كەتتى. ئىلمىي مۇدىر زىكرۇللا غوجى ئۆزىنىڭ يېنىدا بۇرگىدەك سەكرەپ ئولتۇرالماي، پىلىموتتەك تا - تاتلاۋاتقان زەينىدىنگە ھەيران بولۇپ قارىدى ۋە ئاچچىق بىلەن كۈلدى.

— مۇدىر سىلىنىڭ دەۋاتقانلىرى ئۆزلىرىنىڭ پىكرىمۇ ياكى قارارمۇ؟ — دەپ سورىدى زىكرۇللا، — قارار بولسا، ئۇنى مەكتەپنىڭ كوللېكتىپ رەھبەرلىكى مۇزاكىرىدىن ئۆتكۈزۈشى كېرەك ئىدى.

— كۆپچىلىكنىڭ ئالدىدىن بىر قېتىنىم ئۆتكۈزۈۋۆتسەك، قارار دېگەن شۇ! — دېدى زەينىدىن كۆز پاختىلىرىنى چەكچەيتىپ، — مۇشۇنداق قىلمىساق، ئوقۇتۇش سۈپىتىنى قانداق كۆتۈرگۈلۈك؟...

— ئوقۇتۇش سۈپىتىنى كۆتۈرىمىز دەپ، ئوقۇتقۇچىلارنى ئىككى تاش ئارىلىقىدا قويۇپ تالقان قىلمىمزمۇ؟ — زىكرۇللا سەل تېرىكتى، — مەن سىياسەت دەرسى بېرىمەن، خەنزۇچە يېزىقىنى بىلمەيمەن، ماتېماتىكىنى ئوتتۇرا مەكتەپتىلا ئوقۇغان، ئەدەبىياتتىن خەۋىرىم يوق. شۇنداق تۇرۇقلۇق، قانداق قىلىپ ئوقۇتۇش گۇرۇپپىلىرى باشلىقلىرىنىڭ دەرس تەييارلىقىغا تەستىق سالالايمەن؟ بۇ... بۇ... ئەقىلگە سىغمايدۇ!

— بىر ئوقۇتۇش گۇرۇپپىسىدا، — دېدى ئەدەبىيات ئوقۇتۇش گۇرۇپپىسىنىڭ باشلىقى توختى قۇربان، — ئۇچتىن يەتتىگىچە ئوقۇتقۇچى بار. بىر ئوقۇتقۇچى ھەپتىدە 12سائەتتىن 22سائەتكىچە دەرس ئۆتىدۇ. بوپتۇ، ئورتاق ھېسابتا 15 سائەتمۇ دەيلى، بىر ئوقۇتۇش گۇرۇپپىسىنىڭ ئوقۇتقۇچىلىرى ھەپتىلىك دەرس تەييارلىقىنى كوللېكتىپقا تەستىقلىتىمەن دەپ بىر ئۆتكىنى تۇرسا، ئۇلارغا ھەپتىلىك ئۆچۈنلا 70 - 80 سائەت ۋاقىتمۇ يەتمەيدۇ. ئەمما كەسپىي ئۆگىنىش ۋاقىتىمىز ھەپتىدە ئارانلا ئىككى سائەت، بۇنى قانداق ھەل قىلىمىز؟...

— مېنىڭچە، — دېدى مۇرات كۈلمەي تۇرۇپ، — يەتتە كۈننى بىر ھەپتە دەپ ھېسابلاشنى ئون كۈننى بىر ھەپتە دەپ ھېسابلاشقا ئۆزگەرتىپ

بىرىڭلار دەيلى . . .

ئىشخانىنىڭ ئىچىنى بىردىنلا كۈلكە قاپلىدى. بۇ مەسخىرە زەيىندىننى يەتتە قەۋەت ئاسماندىن تاشلىۋەتكەندەك بولدى.

— مۇدىر، مەن بىر ئىشنى سوراپ باقاي، — دېدى كامىل ئورنىدىن تۇرۇپ، — ئوقۇتقۇچىلىرىمىزنىڭ ئۇچتىن ئىككى قىسىم ئەقىل - ئىدراكى، كۈچ - قۇۋۋىتى ئىشلەپچىقىرىشقا كېتىۋاتىدۇ. مۇنداقچە ئېيتقاندا، ئوقۇتقۇچىدىن كۆرە شىياۋدۇيجاڭلارغا كۆپرەك ئوخشاپ قالدۇق. بۇ ئىش بىزگە بەكلا بېسىم پەيدا قىلدى ، مال - چارۋا بوردايدىغان، چوشقا باقىدىغان، دېھقانچىلىق قىلىپ، قوشۇمچە ئىشلەپچىقىرىش بىلەن شوغۇللىنىدىغان ئىشلار مۇندىن كېيىن ئازايتىلامدۇ - قانداق؟

— ئۇلارنى ئازايتىشقا بولمايدۇ، — دېدى زەيىندىن گەپنى ئۈزۈپلا، — بەلكى كۆچەيتىمىز، تەييار يەر، كۆكتاتلىقلارنى، مال - چارۋىلارنى بىركىمگە دۇئا قىلدۇرىمىزما؟

— مەنمۇ ھەممىنى بېرىۋېتەيلى دېمىدىم، — دېدى كامىل سەل قىزىشىپ، — ئوقۇتقۇچى - ئوقۇغۇچىلارمۇ جىسمانىي ئەمگەك بىلەن شۇغۇللىنىشى كېرەك. بىراق ئوقۇتۇشقا تەسىر يەتكۈزۈپ، مەبلەغ توپلاشقا كىرىشىپ كەتسەك قانداق بولىدۇ؟

— كامىلنىڭ سۆزىنى مۇدىر ئەستايىدىل ئويلىنىپ كۆرسە بولىدۇ، — دېدى ھېكمەت جىددىي تەلەپپۇزدا، — بىزنىڭ مائارىپ نىشانىمىز ئوقۇغۇچىلارنى ئەقلىي، ئەخلاقىي، جىسمانىي جەھەتلەردىن تەڭ تەرەققىي قىلدۇرۇش. ئەقىل، ئەخلاق دېگەن ئۇلچەمنىڭ قويۇلۇشى نېمىنى بىلدۈرىدۇ؟

تالاش - تارتىش راسا قىزىۋاتقان بۇ پەيتتە، مالىيە بۆلۈم باشلىقى ئەھمەت ھوشۇر ئىككىنى تېرەپ ئولتۇراتتى. ئۇنىڭ كۆڭلىدە «گەپ قىلايمۇ - قىلمايمۇ؟ قىلسام ئىدىيەمگە تاقاپ قويارمۇ؟» دېگەن ئەندىشە بولغاچقا، سۆزلەشكە تەمشىلەتتىيۇ، يەنە جىمىپ قالاتتى. ئۇ ئەسلى شەھەرلىك تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ ئوقۇتقۇچىسى ئىدى. 1957 -

يىلىدىكى چوڭ ئېچىلىپ سايراشتا، بىر نەچچە ئېغىز گەپنى ئارتۇق قىلىپ قويۇپ، پارتىيىدىن چىقىرىلغان ۋە «مىللەتچى» دېگەن قالپاقنى كىيىۋالغاندى. خىزمەت گۇرۇپپىسى ئۇنى «ئوقۇتقۇچىلىقتىن باشقا ئىشقا سالسا بولىدۇ» دەپ، بوستان ئوتتۇرا مەكتىپىگە سۈرگۈن قىلغانىدى. ئەخمەت ھوشۇر بۇ مەكتەپكە كېلىپ بىر مەزگىل ئاشخانا، ناۋايخانا ۋە چارۋا ئېغىللىرىدا ئىشلىدى. ئامما ئۇ ھېسابات ئىشلىرىغا ئۇستا بولغانلىقى ئۈچۈن، كېيىنچە بوغالتىر بولدى. مانا ئىككى يىلدىن بېرى مالىيە بۆلۈمىنىڭ باشلىقى بولۇپ ئىشلەۋاتاتتى. ئۇ ئۆزىنىڭ «قاشقىسى» بولغانلىقى ئۈچۈن، ئادەتتە يىغىنلاردا ئالدىراپ پىكىر قىلمايتتى. بۇ رەت، «ئوقۇتقۇچىلارنىڭ مائاشىنى تۆتۈش» دېگەن گەپنى ئاڭلاپ، ئۇ سۆكۈت قىلىپ ئولتۇرالمىدى.

— مەن ئازراق سۆزلەپ باقسام بولارمۇ؟ — دېدى ئۇ زەينىدىنگە قاراپ قويۇپ، — بىزدە باشلانغۇچ مەكتەپ، ئوتتۇرا مەكتەپلەردە ئوقۇغۇچىلارنىڭ دەرستىن قېچىشى ئادەتتىكى ئىش بولۇپ قالغان. مەكتىپىمىزدە بۇ ئەھۋال تېخىمۇ ئېغىر. ئەگەر دەرستىن قاچقان ھەر بىر ئوقۇغۇچى ئۈچۈن سىنىپ مۇدىرىدىن ئۈچ يۈەن، قوشۇمچە سىنىپ مۇدىرلىرىدىن ئىككى يۈەن پۇل تۇتساق، بۇ قاملاشمايدىكەن؟

— نېمە ئۈچۈن قاملاشمايدىكەن؟ — دېدى زەينىدىن چەكچىيىپ، — بەگ ئېرىق ئوتتۇرا مەكتىپىدە ئەجەپ قاملاشقان ئىدىغۇ؟ بىر-ئىككىسىنىڭ مائاشىنى يۇرىكىنى سۇغارغاندەك تۇتۇۋېدۇق، باشقىلىرى كىچە - كۈندۈز چېپىپ يۈرۈپ ئوقۇغۇچى يىغدى. مانا بۇ بىرگە زەربە، مىڭگە تەربىيە دېگەن گەپ.

— مەكتىپىمىزدە، ھەر بىر سىنىپتىن كۈنىگە ئاز دېگەندە ئىككى - ئۈچتىن ئوقۇغۇچى دەرستىن قاچىدۇ. كۈنىگە بىر بالا قاتناشمىدى دېگەندىمۇ، — دېدى ئەخمەت ھوشۇر بارماقلىرىنى پۈكۈپ، — بىر ئايدا ئوتتۇز ئوقۇغۇچى دەرستىن قاچقان بولىدۇ. ئۇلار ئۈچۈن، سىنىپ مۇدىرىنىڭ مائاشىدىن 90 يۈەن تۆتىدىكەنمىز. بىراق ئوقۇتقۇچىلىرىمىزنىڭ يۇقىرىسى بىر ئايدا 67 يۈەن، تۆۋىنى 36 يۈەن مائاش ئالىدۇ... ئۇلارنىڭ مائاشى بۇ

تۇتۇشقا يېتىشمىسە قانداق قىلىمىز؟

— قانداق قىلاتتۇق؟ — دېدى مۇرات يۇقىرى ئاۋازدا، — ئاۋۋال ئىشتان - كۆينەكلەرنى سېتىپ بۇ پۇلنى تۆلەيمىز، سىنىپلارغا ئالدىمىزغا ئەۋرەت پۇرۇچ تارتىپ كىرىمىز... ئۇندىن كېيىن، يوتقان - كۆرپە، كىگىز - كېچەكلىرىمىزنىمۇ ساتارمىز...

ئوقۇتقۇچىلار ئۆزلىرىنى تۇتۇۋالالماي كۈلۈۋېتىشتى.

— هوي... دېدى ساجىتخان ئارقىسىغا قايرىلىپ، — يوتقان - كۆرپەڭنى ساتساڭ، نېمىدە يېتىپ قوپىسەن؟ قىش - قىراۋلاردا توڭلاپ ئۆلمەمسەن؟...

— غەم قىلماڭ ساجىتخان، — دېدى مۇرات زەھىرى بىلەن، — مەكتەپتىن مەيداننىڭ يۈزىنى ياپقۇدەك چوڭ يوتقاندىن بىرنى تىكتۇرۇپ بەرسە، كەچتە ھەممىمىز شۇنىڭغا كىرىپ كەتمەيمىزمۇ!...

ئىشخانىنى كۆتۈرىۋەتكۈدەك كۈلكە كۆتۈرۈلدى. بۇ كۈلكە ئۇزۇنغىچە بېسىلماي كەتتى. زەينىدىن مۇدىرنىڭ «پۇل تۇتىمىز» دېگەن سۆزىنى ئاڭلاپ دېمى ئىچىگە چۈشۈپ كەتكەن ئوقۇتقۇچىلار بۇ كۈلكە بىلەن نارازىلىقىنى ئاشكارىلاۋاتاتتى. زەينىدىن مۇراتقا تىكىلگىنىچە تۈكۈرۈكىنى يۇتتى، ئۇ بويۇنلىرىغىچە قىزىرىپ كەتكەنىدى. لېكىن، ھېكمەت، گۈلزىبا، توختى قۇربانلار ئارقا - ئارقىدىن سۆز ئېلىپ، ئوقۇتقۇچىلاردىن پۇل تۇتۇش چارىسىنىڭ بۇ مەكتەپتە ئاقمايدىغانلىقىنى ئىسپاتلاپ، زەينىدىننى پەسكارىغا چۈشۈردى.

بوستان ئوتتۇرا مەكتىپىدىكى جاپاكەش ئوقۇتقۇچىلار مانا شۇنداق كۈرەش ۋە توقۇنۇش ئىچىدە كېتىشىپ باراتتى. ھېكمەتنى سىنىپ مۇدىرى قىلىپ بېكىتىشكەنىدى. ئۇ بىرىنچى يىللىق بىرىنچى سىنىپنىڭ مۇدىرلىقىنى ئۆز ئۈستىگە ئالدى. گۈلزىبانىڭ سىنىپى بولسا 3 - يىللىق بولۇپ قالغانىدى. كامىلنىڭ دەرسى كۆپەيگەچكە، ئۇنىڭغا سىنىپ بېرىلمىدى. مۇرات يەنىلا دەرستىن سىرت مەكتەپ سەنئەت ئۆمىكىنى تۇتۇپ ئىشلەۋاتاتتى. ئۇ پات - پاتلا يېزا - كەنتلەردە ئويۇن قويۇپ كېلەتتى. بەزى كەچلىرى مەكتەپتە ئوقۇغۇچىلارغا مەيدان تاماشاسى

قىلىپ بېرەتتى.

ھېكمەت بۇ ئاي، بۇ كۈنلەردە ناھايىتى ئالدىراش بولۇپ كەتتى. ئۇنىڭ سىنىپىدىكىلەر يېڭى بالىلار بولغاچقا، ئۇلارنىڭ مەكتەپكە كۆنىكى تەس ئىدى. ئۇ، ئۆز سىنىپىغا ئالتە سائەت ئەدەبىيات دەرسى بېرىشتىن تاشقىرى، يەنە ئىككى بىرىنچى يىللىقنىڭ 12سائەت ئەدەبىيات دەرسىنى ئۆتەتتى. كەچتە ئۇقۇغۇچىلىرىنىڭ ياتاقلىرىغا كىرىپ ھېكايە ئېيتىپ بېرەتتى، قىزىق ۋەقەلەرنى سۆزلەيتتى. شۇنداقتىمۇ، كۈنىگە بىر - ئىككى بالا دەرستىن قېچىپ تۇراتتى، ھېكمەت كەچلىك تاماقتىن كېيىن يېزىلارغا ئوقۇغۇچى يىغقىلى چىقىپ، ئىغىر يانقۇ بىلەن قايتىپ كېلەتتى. بالىلارغا نەچچە سائەتلەپ تەزبىيە خىزمىتى ئىشلەيتتى. بەزىدە باشقا ئوقۇتقۇچىلار بىلەن دەرس ئالماشتۇرۇپ، سىنىپنى سىنىپ باشلىقى ئابدۇللا ۋە ئۆگىنىش باشلىقى سىراجىغا قالدۇراتتى. بۇ ئىككى بالا دەرسته ياخشى، ئەخلاقلىق ئوقۇغۇچىلاردىن ئىدى. ئۇلار ئوقۇغۇچىلارنى تازىلىق، ئەمگەك، ئوغۇت توپلاشلارغا ئۈيۇشتۇرۇپ، ھېكمەتنىڭ يوقلىقىنى بىلىندۇرمەيتتى. ئۇنىڭ ئوقۇغۇچى يىغقىلى گۈلزىبا بىلەن بىللە چىقىپ قالىدىغان كۈنلىرىمۇ بولاتتى. بۇنداق چاغلاردا، ئۇلار قانغىچە پاراڭلىشىۋالاتتى. گۈلزىبا ھېكمەتنىڭ توي قىلىش تەكلىپىگە قوشۇلغان بولسىمۇ، ۋاقىتنى بىر يىل ئارقىغا سۈرگەنىدى. ئۇنىڭ ئائىلىسىنىڭ ئېغىرلىقىنى ھېكمەتكە ئارتىپ قويۇشتىن خىجىل بولۇۋاتقانلىقى ئېنىقلا ئىدى. گۈلزىبانى قىمارۋاز قايتىنىڭ، لۇكچەك گۈلزۇزنىڭ زۇلمىدىن پاتراق قۇتقۇزۇپ، ئىنسانىي تۇرمۇشقا ئىگە قىلىشنى ئويلىغان ھېكمەت توي قىلىشقا بەل باغلىغانىدى. شۇڭا ئۇ ئىگەچى باغچىسىدا گۈلزىبانىڭ رازىلىقىنى ئالغاندىن كېيىن، ئەتىسىلا توي قىلىدىغانلىقى ھەققىده ئائىلىسىگە خەت سالغانىدى. خەت ئىچىده گۈلزىبانىڭ بىر پارچە سۈرىتىمۇ بار ئىدى. ئازىدىن بىر يېرىم ئاي ئۆتكەندە، ئاتا - ئانىسى ئۇنىڭغا تويلۇق يوتقان - كۆرپىلەرنىڭ ئەستەر - تاشلىرى بىلەن قىزنىڭ تويلۇق كىيىم - كېچەكلىرىنى ئەۋەتكەنىدى. گۈلزىبانىڭ تويىنى ئارقىغا سۈرىشى دەسلەپته ھېكمەتنىڭ كۆڭلىنى خىرە

قىلغان بولسىمۇ، ئۇ يەنە بىر تەرەپتىن، «بىرەر يىلغىچە 3 ـ 4 يۈز يۈەن پۇل تىجەپ ئالالىسام، ئاتا ـ ئانامغىمۇ ئانچە ئېغىرلىقمىنى سالمايدىكەنمەن. . . » دەپ ئويلىغانىدى. .

ھاۋا كۈندىن كۈنگە سوۋۇپ كېتىۋاتاتتى. 12— ئاينىڭ 16— كۈنى خوتەن ئاسمىنىدا تۇنجى قار ئۇچقۇندىسى . مەكتەپنىڭ باغلىرى، ئېتىز ـ ئېرىقلار چۆلدىرەپلا قالدى. كۈز كېلىشى بىلەن، كۆمۈر ئۈۋىقىدىن قۇيغان پوملار ھەر كەچلىكى ئوقۇغۇچىلار ياتاقلىرىغا تارقىتىپ بېرىلەتتى. بۇ ئىشنى ساجىتخان بىلەن مەمتىلى ئىبراھىم ئورۇنلايتتى. كەچلىك تاماقتىن كېيىنلا، ئوتۇنخانا ئالدى ئۆچىرەتتە تۇرغان ئوقۇغۇچىلار بىلەن تولۇپ كېتەتتى. ھېكمەت ھەر كەچلىكى ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ ياتقىغا كىرىپ ئۇلارغا ئوت قالاپ بېرەتتى. چۈنكى، ئۇنىڭ بالىلىرى كىچىك بولۇپ، مۇنداق پومنى قالاپ باقمىغاچقا، ئوتنى تۇتاشتۇرالمايتتى.

ھېكمەت بىر كۈنى ئەتىگەنلىكى سىنىپقا ئوت قالىۋېتىپ، سىياسىي ئۆگىنىشگە كىردى. ئىشخاندا گۈڭشې شۇجىسى تۇراپ ئىمىن بىلەن خالىق كاتىپ ئولتۇراتتى. زەينىدىن ئۇلارنىڭ ئالدىدا كۈچۈكلىنىپ نېمىلەرنىدۇر پىچىرلايتتى . ئادەتتە ئۆگىنىش باشلانغىچە ئۆزئارا پاراڭلىشىپ، چاقچاقلىشىپ ئولتۇرىدىغان ئوقۇتقۇچىلارمۇ جىمىپ كېتىشكەنىدى. گۈڭشې كادىرلىرى مەكتەپكە كەلدىمۇ، بىرەر ئالۋاڭنى ئۆزى بىلەن بىللە ئېلىپ كېلەتتى. شۇڭا، ئوقۇتقۇچىلارنىڭ يۈرىكى سۇ ئىدى. ئىلەك كۆۋرۈكىنى ياساش، يول ئېلىش، ئۆستەڭگە تاش توشۇش، كۆزگىگە توك يانقۇزۇش، قوناق چېپىش، خامانىنى توپانداش، سودا سارىيىدا ئۇرۇقلۇق ياڭاق خىللاش دېگەندەك ئايىغى ئۆزۈلمەيدىغان «خالىسانە» ئەمگەكلەردىن بىر قولىنى ئىككى قىلالمايۋاتقان ئوقۇتقۇچى ـ ئوقۇغۇچىلار جېنىدىن جاق تويغانىدى. تۇراپ ئىمىن گېلىنى قىرىپ قويۇپ، بېشىدىن پىرىداق (تۆپىلىك تەلپەك)نى ئېلىپ ئۈستەلگە قويدى. ئۇنىڭ سۇ چېقىۋەتكەن ئېتىزدەك ئالا ـ تاقىر بېشىنى مىس رەڭگىدە پارقىراپ كەتتى.

— هەر قايسىڭلارغا، — دېدى تۇراپ ئىمىن بوغۇلۇپ، — گۇڭشې داڭۇېينىڭ ئۇقتۇرۇشىنى يەتكۈزۈۋېتىپلا قايتىپ كېتىمىز - ئان . بىز ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇتقۇچىلىرىغا دېھقانلارغا يېقىنلىشىش، بۇرژۇئا ئىدىيىسىنى ئۆزگەرتىش پۇرسىتى يارىتىپ بېرىش ئۈچۈن، ئوغۇت توپلاش ئاق كىنىشكىسىنى تارقىتىپ بەرمەكچىمىز - ئان. . . ئىدارە - جەمئىيەت كادىرلىرىغا بۇرۇنلا تارقىتىپ بولدۇق. ئەمما پەرمانشا ھەر خىل بانا - سەۋەبلەرنى كۆرسىتىپ قۇيرۇق تۇتقۇزمىغانىدى، ئەدىبىنىسى يېدى، بوستاندىن يوقالدى. . . ئان . . . لېكىن زەيىندىن مۇدىرنىڭ ئۈچ قىزىل بايراقنىڭ بىرسى بولغان گۇڭشېغا مۇھەببىتى كۈچلۈك بولغانلىقى ئۈچۈن، بۇ ئىشنى ئۆزى تەلەپ قىلدى. . . شۇڭا ئۇنى بىر ئالقىشلىۋېتەيلى. . .

خالىق كاتىپ چاۋاك چالدى، ئوقۇتقۇچىلارمۇ خالار - خالىماي ئەگەشتى. زەيىندىن ئاللىقاچان توختاپ قالغان ئالا - تاغىل چاۋاكنى «بولدى قىلىڭلار، بۇ مېنىڭ قىلىشقا تېگىشلىك شەرەپلىك ۋەزىپەم!» دېگەندەك، ئورنىدىن تۇرۇپ ئالقانلىرىنى پۇلاڭلاتتى. ئۇ، خودىدى ئاتاقلىق ئەربابتەك قىلىقلارنى قىلىپ ھەجايىدى. ئۇنىڭ مىتە چۈشۈپ كەتكەن كەنجە قوناقنىڭ دانىلىرىدەك قارىداپ كەتكەن ئۇششاق چىشلىرى تولۇق كۆرىنىپ كەتتى. ئەڭ ياخشىسى ئۇ ھەجايىمسا بوپتىكەن. . .

— بۇ ئاق كىنىشكا ھەر قايسىڭلارنىڭ يانچۇقىدا ئوخلاپ قالمىسۇن، — دېدى خالىق كاتىپ مۇراتقا ئالتىيىپ قاراپ قويۇپ، — دەرستىن چۈشكەندە، ئوقۇغۇچى يىغىلىي چىققاندا، قولۇڭلاردا بىر سېۋەت بولىشى كېرەك. توغرا كەلگەن كەنت تەشكىلىگە ئەكىرىسەڭلار، ئوغۇتلىڭلارنى ئۆتكۈزۈۋېلىپ، كىنىشكاڭلارغا يېزىپ بېرىدۇ، شىياۋدۇيجاڭ ياكى بوغالتىر تامغىسىنى بېسىپ بېرىدۇ. يىل ئاخىرىدا بۇ ئىش سۈرۈشتە قىلىنىدۇ. خۇلاسە قىلىنىپ، تەقدىر - تەقدىر يۈرگۈزۈلىدۇ. . .

— خالىق كاتىپ توغرا ئېيتتى، — دېدى تۇراپ ئىمىن، — ھازىر يىل ئاخىرىسى بولۇپ قالدى. 2— ئاينىڭ توققۇز - ئونلىرى يەرگە ساپان چىقىدۇ - ئان. شۇڭا ئەتىرەتلەرگە ئوغۇت يارىدەم قىلىشقا دەرھال

كىرىشكىلار ئان. . . «نان قېتىققا ئۇلگۈرمەپتۇ» دېگەندەك بولۇپ قالمىسۇن. . .

— بېجىرىمىز، بېجىرىمىز، — دېدى زېمىندىن ئورنىدىن تۇرۇپ، — يولداشلار، تۈشۈجى، خالىق كاتىپلار قىممەتلىك يولىيۇرۇقلىرىنى بەردى. شۇڭا، ھەر قايسىكىلار ئۇقۇغۇچىلارنى شەنبە كۈنى ئۆيلىرىگە قويۇپ بەرگەندە، ئۇلارغىمۇ بىر سېۋەتتىن ئوغۇت تېرىپ كېلىشنى ئۇقتۇرۇڭلار. . . بىز دۈشەنبە كۈنى گۈڭشې داڭۈېيدىن كۆرىستېپ بەرگەن بېرەر ئەترەتكە ئوغۇت يارىدەم قىلىمىز ھەم كەمبىغەل - تۆۋەن ئوتتۇرا دېھقانلارنى سىنىپى كۆرەش ، سىنىپى زۇلۇم دەرىسى سۆزلەپ بېرىشكە تەكلىپ قىلىمىز. . .

تۇراپ ئىمىن ئورنىدىن تۇرۇپ ئۇزاپ ماڭدى. خالىق چېقىپ كېتىۋېتىپ مۇراتقا يەنە بىر قېتىم ئالىيىپ قارىدى. لېكىن مۇرات ئورنىدىن تۇرۇشنىڭ ئورنىغا، ئۇنى مەنسىتمىگەندەك، ئورۇندۇق يۆلەنچۈكىگە ئۆزىنى تاشلاپ، ئەتەي ئارقىسىغا غادايدى. زېمىندىن تۇراپ ئىمىننى چوڭ يولغىچە ئۇزۇتۇپ قويۇش ئۈچۈن چېقىپ كەتتى. ئورنىغا مىخلاپ قويغاندەك ئولتۇرغان زىكرۇللا غۇجى بىر چاغدىلا بېشىنى كۆتۈرۈپ، ئۆزىگە قاراپ تۇرغان ئوقۇتقۇچىلارنى كۆردى.

— كەچۈرۈڭلار مېنى، — دېدى زىكرۇللا ئۆزىنىڭ خاتا قىلغانلىقىغا تەن بېرىپ، — پەرمانشا مۇدىر بىلەن توقۇنۇشۇپ مەن ياخشى قىلماپتىمەن. بۇ خۇددى بىر ياخشىنىڭ قەدىرىنى بىلمەس، بىر يامانىنى كۆرمەگۈنچە، دېگەندەك ئىش بولدى.

ئوقۇتقۇچىلار بىر كۈن كەچكىچە چۈشىن يۇتۇۋالغاندەك بولۇپ قېلىشتى. لېكىن، زېمىنىدىن كاردورلاردا خۇددى بويىنىغا شال تېكىۋالغاندەك بېشىنى تىك تۇتۇپ دېك - دېك ماڭاتتى. ئالدىغا ئۇچرىغانلارغا كۆزىنىڭ قۇيرۇقىدا يالتىيىپ قاراپ، خىڭىلداپ ئۆتۈپ كېتەتتى. ئىشىك يوچۇقلىرىدىن دەرس ئۆتۈۋاتقان ئوقۇتقۇچىلارنى مارايتتى. ئاشخانا، ناۋايخانىدىكى ئاشپەز، ناۋايلارغا نېمىلەرنىدۇر چۈشەندۈرمەكچى بولاتتى. قىسقىسى، ئۇ گىلەپى ئىشتىنىنىڭ

يانچۇقلىرىغا قوللىرىنى كەپلەپ تىقىپ، جەينەكتەك گەۋدىسىنى نامايەن قىلغاندەك، سوكۇلداپلا يۈرەتتى.

ھېكمەت چۇشتىن كېيىنكى ئىككى سائەت دەرسىنى ئۆتۈپ بولۇپ ياتقىغا كەلدى. ياتاقتا كامىل، مۇرات، توختى قۇربان، گۈلزىبا، پاتەم خانىملار ئولتۇراتتى. ئۇلار زەينىدىن مۇدىر ھەققىدە پاراڭلىشۋاتاتتى. پاتەم خانىم ئۇنىڭ بەگئىرىق ئوتتۇرا مەكتىپىدە ئىسپادىلىگەن ئاچكۆزلىكى، ئادەم جاز الاشقا خۇمارلىقى، ۋىلايەت، ناھىيىدىكى بەزى رەھبەرلەرنى قولغا كىرگۈزۈۋېلىپ، ھە دېسە ئۇلارنى پىش قىلىپ ھەيۋە، كۆرسەتكەنلىكى، ھازىر بەگئىرىق مەكتىپىنىڭ ئوقۇتقۇچىلىرىنىڭ: «ئىككىنچى قېتىم ئازادلىققا چىقتۇق» دەپ خۇشال بولۇشۇۋاتقانلىقى توغرىسىدا سۆزلەپ بەردى.

— ئادەم ئەپتىدىن بىلىنۈر دېگەندەك، — دېدى توختى قۇربان، — ئۇنىڭ زەھەرخەندىلىكى مانا مەن دەپ چىقىپلا تۇرمامدۇ!..

— ئۇنىڭ ئاچكۆز، شەخسىيەتچى ئادەم ئىكەنلىكىنى بۇ مەكتەپكە كەلگەن چېغىدىلا كۆرۈپ يەتتۇق، — دېدى مۇرات، — كۆزدە ئوقۇتقۇچىلارغا كۆمۈر بىلەن ئوتۇن بۆلگەندە، ئوخشاش جىگىلاپ قويغان ئوتۇن بىلەن كۆمۈرنىڭ ھېلى بۇ، ھېلى ئۇ دۆۋىسىگە يۈگرەپ يۈردى. تېخى كۆكتات تەقسىم قىلغاندا، ئەخمەت ھوشۇرنى تىللىدى ئەمەسمۇ؟

ئاشپەز جۇمىراخۇن لاسكوي زاۋۇدىدىن ئىككى تاغار كۆمۈر داشقىلى ئەكەپتىكەن، — دېدى گۈلزىبا، — مۇدىر ئۇنىڭغا: «سەن مەكتەپ ھارۋىسىنى مېنىڭ رۇخسىتىمسىز ئىشلىتىپسەن» دەپ، بىر تاغىرىنى تارتىۋېلىپ، ئۇنى ئۆزىنىڭ كۆمۈرىگە ئارىلاشتۇرۇپ، ئوقۇتقۇچىلارغا پوم قۇيدۇرۇپتۇ.

— ئەخمەت ھوشۇرنىڭ ئېيتىشىغا قارىغاندا، — دېدى كامىل، — زەينىدىن مۇدىر دۇغ ئارىلاشمىغان تاكشىردىن ئەكىرىپ بەر، بالىلار زاغىرىنى مىلەپ يەيدۇ، دەپتىكەن، شۇكەر قارىم ئامبارغا كىرىم قىلمىغان بىر كوزا تاكشىرنى كېچىدە ئۆيىگە ئەكىرىپ بېرىپتۇ.

— بەگئىرىق ئوتتۇرا مەكتىپىدىكى ئوقۇتقۇچىلار، — دېدى پاتەم

خانىم پەس ئاۋازدا، — باقاخۇن دېگەن ئادەمنى ئۇچىغا چىققان ئوغرى، دەيدۇ.

«تېكە ھويلىغا كىرگۈچە، پۇرىقى ئاۋۋال ئۆيىگە كىرىپتۇ» دېگەندەك، بوستان ئوتتۇرا مەكتىپىگە كېلىپ ئۇزۇن ئۆتمەيلا، زەينەدىن مۇدىرنىڭ چاۋسى چىتقا يېيىلىشقا باشلىغانىدى. بىراق ئۇ ناھىيە بويىچە تۆت گۆھەرنىڭ بىرسى، گۈڭشې رەھبەرلىرىنىڭ ئېغىزىدا، بايرىقى روشەن، مەيدانى مۇستەھكەم، سىنىپىي كۈرەش كۆز قارىشى يۇقىرى ئىقتىدارلىق مۇدىر ئىدى. ئۇ، بۇ نۆقتىلىق ، باي ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ سابىق مۇدىرى پەرمانشانىڭ قولىدىن ھوقۇق نوختىسىنى تارتىۋالغاندىن كېيىن، مەكتەپكە كېلىپلا، مەكتەپ ئىلكىدىكى ھۆل يەل - يېمىش، ئاشلىق، سەي - كۆكتات، تاۋشىر دېگەنلەرنى شەھەرگە — لازىم بولغان ئەمەلدارلارغا سۈدەك ماڭدۇرۇشقا كىرىشتىكى، بۇ ئىشتا پەرمانشانىڭ ماڭدۇرغانلىرى ھېچنىمە بولماي قالدى.

— ھەر ھالدا ئۆزىمىزگە پۇختا بولايلى، — دېدى توختى قۇربان، — ئاڭلاشلارغا قارىغاندا، بەگئىبرىق ئوتتۇرا مەكتىپىدە بەزى ئوقۇتقۇچىلار زەينەدىننىڭ ئۇستىدىن ناھىيىگە ئەرز سۇنغان ئىكەن، ئۇ، ئۇلاردىن ئۆچ ئاپتۇ. شۇ سەۋەب بىلەن، ئىمىننىياز دېگەن مۇئەللىم «بۇزۇق ئۇنسۇر» دېگەن قالپاقنى كېيىپتۇ. يەنە بىر مۇئەللىم مەكتەپتە نازارەت ئاستىدا ئىشلەۋېتىپتۇ. . .

— بۇنى ماڭا بەگئىبرىق ئوتتۇرا مەكتىپىدىكى بىر دوستۇم ئېيتىپ بەردى، — دېدى پاتەمخان ئىشككە قاراپ قويۇپ، — ئىمىننىياز ئوقۇش پۈتتۈرۈپ چىقىپ كەتكەن بىر قىز بىلەن توي قىلماقچى بوپتىكەن، زەينەدىن ئۇ قىزنى قورقىتىپ: «ئىمىننىيازنىڭ سىزگە بىلەن توي قىلىش نىيىتى يوق ئىكەن، شۇڭا سىز بۇ ھۆججەتكە قول قويۇپ بەرمىڭىز، سىزنى ئۇنىڭغا مەجبۇرىي چېتىپ قويىمىز» . . . دەپتۇ. ئۇ ساددا يېزا قىزى بۇ گەپكە ئالدىنىپ، «ئوتتۇرىمىزدا مەسىلەئۆتۈلگەن» دېگەن ھۆججەتكە قول قويۇپ بېرىپتۇ. . .

— بۇ ئىشقا ھەيرانمەن، — دېدى ھېكمەت، — بۇ مۇدىرنىڭ باقاخۇن

دېگەن ئىشچىنى ئائىلىسى بىلەن بىللە ئېلىپ كەلگىنى نېمىسى؟

— بەلكىم ئايرىلالمايدىغان بىر يېرى باردۇر؟ — دېدى گۈلزىبا، — باقاخۇننىڭ ئۆزىمۇ تۇزۇك ئادەمدەك قىلمايدۇ. ئوغرىدەك تىمسىقلاپلا تۇرىدىكەن.

سۆھبەت زېينەدىن ۋە باقاخۇننىڭ مېزىنى تىتىپ راسا قىزىۋاتقان ۋاقتىدا، ئىشىك چېكىلىپ زۇمرەت كىرىپ كەلدى. ئۇنىڭ قولىدا قېلىن قەغەزگە ئورالغان تۆت چاسا بىر نەرسە بار ئىدى. باشقىلار ئورنىدىن تۇرۇپ زۇمرەتكە سالام بېرىشتى. ئۇ گۈلزىبانىڭ قېشىغا كېلىپ ئولتۇردى - دە، قولىدىكىنى كامىلغا ئۇزاتتى.

— سىزگە سوۋغىتتىن كەلگەن پوسۇلكا، — دېدى زۇمرەت مۇراتقا يالتىتىپ قاراپ قويۇپ، — ئەتىگەن كەلگەنىدى، تېلېفۇنخانىدىن ئايرىلالمىدىم.

كامىل پوسۇلكا ئۈستىدىكى ئادرېسقا بىرلا قاراپ كۈلدى. ھەممەيلەننىڭ دىققىتى ئۇنىڭغا مەركەزلەشكەنىدى.

— شائىر تۇراپ تۆلەدىن كەپتۇ، — دېدى كامىل پوسۇلكا قەغىزىنى ئاجرىتىپ، — خېتىمىز تەگمىگەنمىكىن دەپ ئەنسىرىگەنىدىم.

10 - ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرى بولسا كېرەك، كامىل ئەدەبىيات دەرسىدە تۇراپ تۆلەنىڭ «كۆكلەم» دېگەن شېئىرىنى ئۆتكەنىدى. ئوقۇغۇچىلارتىلى راۋان، ئوقۇلۇشى يېنىك، ئاھاڭدارلىقى كۈچلۈك بۇ شېئىرنى ئاسانلا يادلاۋالدى. بۇ يىللاردا، شىنجاڭدىكى مەكتەپلەرنىڭ دەرسلىك كىتابلىرىنىڭ تېخى كۆپچىلىكى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيا جۇمھۇرىيەتلىرىدىن كەلتۈرۈلگەن كىتابلار ئىدى. شۇڭا، كامىل تۇراپ تۆلەگە خەت يېزىپ، كىتاب ئەكەلدۇرۇش خىيالىنى ھېكمەت بىلەن مۇراتقا دېگەن، مۇرات تۇراپ تۆلەنىڭ «ئارامى جان» ناملىق ناخشىلار توپلىمىنى ئۆزۈندىن بېرى تاپالمىغانلىقىنى ئېيتىپ، كامىلنى قوللىغاندى. شۇنىڭ بىلەن، بۇ ئۇچ دوست ئۆزبېكىستان شائىرى تۇراپ تۆلەگە بىرلىشىپ خەت يازغاندى.

ياتاقتىكىلەر تۇراپ تۆلەنىڭ شېئىر توپلىمى بىلەن «ئارامى جان»

ناخشا تېكستلىرى كىتابنى قولدىن قولغا ئېلىپ كۆرۈشتى. كىتابلار سلاۋيان يېزىقىدا بولۇپ، تىلى ئۆزىبېكچە ئىدى. توختى قۇربان شېئىر تۆپلىمىنىڭ ئارىسىدىن ئىككى قاتلانغان سۇس هالرەڭدىكى بىر بەتلىك باسما قەغەزنى سۇغۇرۇۋالدى. قېنىق بىدە گۈلى رەڭگىدىكى سىياداا يېزىلغان بۇ خەت تۇراپ تۆلەنىڭ يوللىغان سالامى ئىدى. توختى قۇربان خەتنى ئالدىرىماي ئوقۇدى.

. . . ئەنى جانابى ئىززەتلىك ۋە هۆرمەتلىك كامىل ئەپەندى، هېكمەت ئەپەندى، مۇرات ئەپەندى! خېتىڭىزلارنى تاپشۇرۇپ ئېلىپ، دەسلەپتە هەيرانلىق هېس قىلغان بولساممۇ، كېيىن هاياجان ۋە شادلىقتا ئىسسىق ياشلىرىم تۆكۈلدى. بىز سوۋېت يازغۇچى، شائىرلىرىنىڭ تەكلىماكان ئەترايىدىكى يېزا - قىشلاقلاردىمۇ ئىسىملىرىمىزنىڭ زىكرى قىلىنىپ، ئەسەرلىرىمىزنىڭ مېۋە بېرىۋاتقانلىقىدىن ئىنتايىن مەمنۇن بولدۇم. مەن مەكتۇبىڭلارنى غاپۇرغۇلام، هىزىم ئىسكەندەر، ئىلياز بەختىيار، خېلىل هەمرايېۋ قاتارلىق بارلىق يازغۇچى، شائىرلارغا كۆرسەتتىم ، ئۇلار قولدىن قولغا ئۆتكۈزۈپ كۆرۈشتى. خەت يازغۇچىلار سويۇزىنىڭ يىغىنىدا ئوقۇپ ئۆتۈلدى. ئۇلار هەر قايسىڭلارداك بىلىم ئىشقىدا ئىزدىنىۋاتقان ياش زىيالىيلارغا هۆرمەت ۋە ئېهتىرام بىلدۈرۈشتى. . .

مەن سىلەرگە ئاددىي بولسىمۇ ئىككى كىتابىمنى ئەۋەتتىم.

هۆرمەت بىلەن 1962— يىل 19— نويابىر .

كامىل، هېكمەت، مۇراتلارغا سوۋېت يازغۇچىلىرىدىن كىتاب كەلگەنلىك خەۋىرى مەكتەپ ئىچىگە ناهايىتى تېز تارقاپ كەتتى. كىتاب ۋە خەتلەرنى كۆرۈش ئۈچۈن ئالاهىدە كەلگۈچىلەرمۇ بولدى. بۇلارنىڭ ئىچىدە مەمتىلى ئىبراهىم، رېخىم نۇرى، ساجىتخانلارمۇ بار ئىدى. ئۇلارکىتابلارنى ئۆرۈپ - چۆرۈپ كۆرگەندىن كېيىن: «هەممىسى ئورۇسچىكەن» دەپ قويۇشتى. ئەمما، دۇشەنبە چۈشتىن كېيىن، ئالتە يۇزدەك ئوقۇتقۇچى - ئۇقۇغۇچى مەكتەپ مەيدانىدا يىغىلىپ ئوغۇت قاچىلانغان سېۋەتلىرىنى ئېلىپ تىزىلىپ تۇرغىنىدا. زەينىدىن مۇراتنىڭ

ئالدىغا كېلىپ توختىدى. ئۇ كۆزلىرىنى چىمچىقلىتىپ، مۇراتقا بىر ھازا قاراپ كەتكەندىن كېيىن: «ھەي ئاداش، سوتسىيال جاھانگىرلاردىن كىتاب ئەكەلدۇرگىدەك بولدۇڭما؟...» دەپ قويۇپ كېتىپ قالدى. يېزىلارغا ئوغۇت يارىدەم قىلىشقا ماڭغان ئوقۇغۇچىلار قوشۇنى رەتلىك تىزىلىپ، بوستان بازىرىدا توپا - چاڭلارنى ئۆرلىتىپ كېتىپ باراتتى. مۇرات: «سوتسىيال جاھانگىر» دېگەن گەپنى ئويلا - ئويلا، ئاخىرى بىر قاتاردا بىللە كېتىۋاتقان كامىل بىلەن توختى قۇرباندىن بۇ گەپنىڭ مەنىسىنى سورىدى.

— بۇ ئاتالغۇ ئاڭلىشىمچە ئىچكى ماتېرىياللاردا شۇنداق دەپ يېزىلغانمىش، — دېدى توختى قۇربان سېۋىتىنى ئۇ قولىدىن بۇ قولىغا يۆتكەپ، — مۇنداقچە ئېيتقاندا، سوۋېت ئىتتىپاقىغا قارىتىپ ئېيتىلمىدىكەن.

ھازىر شەھەردىكى ئىدارە - جەمىيەتلەردە خەلقئارا كومۇنىزم ھەرىكىتىنىڭ تۈپ لۇشىەنى توغرىسىدىكى بەس - مۇنازىرىگە ئائىت ھۆججەت ۋە ماتېرىياللار ئۆگىنىش قىلىنىۋېتىپتۇ، — دېدى كامىل پىچىرلاپ.

ئۇزۇندىن ئۇزۇنغا سوزۇلغان ئوقۇتقۇچى - ئوقۇغۇچىلار سېپى سومى كەنتىگە يېتىپ كېلىشتى. ئۇلار ئەر - ئايال، ياش - قېرى ئەزالارنىڭ چاۋاك چېلىپ قارشى ئېلىشى بىلەن، ئوغۇتلىرىنى سامان - پاخاللىرى يىغىۋېلىنىپغان خامانغا تۆكۈشتى. بىر دەمدىلا ئىككى ئورۇندا چوقچايغان ئوغۇت دۆۋىسى پەيدا بولدى. زەينەدىن سىنىپ مۇدىرلىرىنىڭ تەستە توپلىغان ئوغۇتلىرىنى كالا ھارۋىسىغا بېسىپ ئېلىپ كەلگەنىدى. ئوقۇغۇچىلار ئۇنىڭغا يارىدەملىشىپ، ھارۋىنى بىر دەمدە قۇرۇقداپ قويدى. خامان ئەتراپىنى ماتا كۆينەك، يىرتىق ئىشتان، كونا تەلپەك كىيگەن يېلىك - يوپۇق دېھقانلار ئوراپ تۇراتتى. ئۇلار سوغدىن تىترەپ تۇرسىمۇ، كەنت كادىرلىرى ئالدىدا ساداقىتىنى بىلدۈرمەكچى بولغاندەك، چاۋاك چېلىپ زورمۇ - زور ھىجىيىشاتتى. ئۇچلۇق كۆن ئۇتۇكلۇك، كېپىش سەپكەن، ياماقلار دەستىدىن بەتىنكىمۇ ، چورۇقمۇ بىلگىلى

بولمايدىغان نەرسىلەرنى كېيىۋالغان دېھقانلار پۇتلىرىنى بىر - بىرىگە ئۇرۇپ، ئورۇنلىرىدا جىم تۇرالمايتتى. ئانىسىنىڭمۇ ياكى دادىسىنىڭمۇ ئەيتاۋۇر ئۆزىگە خوپ كەلمىگەن چاپان - چاۋىلارنى ئوشۇقلىرىدا سۆرەلدۈرۈپ كىيىپ يۈرگەن بالىلار يالاڭ ئاياغلا يۈگرەپ يۈرىشەتتى. ئۇلارنىڭ بەزىلىرى تىزلىرىنى يۆگەپ، ئاپتاپ چۈشكەن يەرلەردە تۆگۈلۈپ ئولتۇراتتى.

زەينىدىن مۇدىر كەنت باشلىقلىرى بىلەن بىر ئاز كۆسۈرلىشىپ ئالغاندىن كېيىن، ئوقۇغۇچى - ئوقۇنقۇچىلارغا خاماندا رەتلىك ئولتۇرۇشنى بۇيرىدى. سىنىپ مۇدىرلىرىغا ئۆز سىنىپىنىڭ تەرتىپ - ئىنتىزامىغا مەسئۇل بولۇشنى تاپىلىدى. خامان خۇددى مانتا تىزغان جۇمبۇلدەك ئادەم بىلەن تولدى. ھەممىسى سوغۇق يەرگىلا ئولتۇرۇشتى.

— ئوقۇغۇچى - ئوقۇنقۇچىلار، — دېدى زەينىدىن قولىنى كۆتۈرۈپ، — ھازىر بىز سىنىپىي كۆرەش دەرسى ئاڭلايمىز. ئۆتمۈشته ئاتا - بوۋىلىرىمىز پومېشچىك، باي دېھقانلارنىڭ ئاياغ ئاستىدا قانداق ئىزىلگەن، خارلانغان؟ ئاچ قىلىپ ئازابلانغان؟ بۇنى ئۆز بېشىدىن ئۆتكۈزگەن كەمبەغەل دېھقان ھاشىم يالاڭ ئاكا سىلەرگە سۆزلەپ بېرىدۇ.

يالاڭ سۆزىنى ئاڭلاپ، مەيداندا گۈدۈڭلاشقان پاراڭلار، بوينىنى سوزۇپ قاراشلار، ۋارقىراشلار ئاڭلاندى. چۈنكى، ئۇلار سۆزلەيدىغان ئادەمنى يىرتىق كىيىملەردە بەدەنلىرى ئېچىلىپ شۇمشەرىشىپ تۇرغان شۇنچە نۇرغۇن يالاڭلار ئىچىدىكى قايسى يالاڭدۇر؟ دەپ ھەيران بولۇپ قاراشقانىدى.

— يالاڭ دېسەم ھەيران بولماڭلار، — دېدى زەينىدىن ۋارقىراپ، — ئۆتمۈشته پومېشچىكلار ئۇنىڭغا كىيىم بەرمەي، قەش - قەراۋ، زىمىستانلاردا ئۇ داۋاملىق يېلىڭ - يوپۇق يۈرگەچكە، ھاشىم يالاڭ دەپ ئاتىلىپ قالغان. مانا بۇ نېمىدىگەن ئېچىنىشلىق— ھە؟ . . . يالاڭ دېگەن سۆزدىنلا ئۇنىڭ ئۆتمۈشته قانداق ئازاپ تارتقانلىقىنى بىلىۋالغىلى بولىدۇ!

ھاشىم يالاڭ لوڭ - لوڭ دەسسەپ مەيدانغا چىقتى. ئوقۇغۇچىلار

ئۇنى ئۇزۇنغا سوزۇلغان چاۋاكلار بىلەن قارشى ئالدى. ئۇ يوغان ئاراچ چىشلىرىنى كۆرسىتىپ ھەممىگە تەكشى ھىجايدى - دە، قولتۇقىنى كارت - كارت قىلىپ تاتىلىدى. ھاشىم يالاڭ تەتۇر ئۇستىخان، رەندە سالمىغان تاختىدەك غودۇدۇڭ مەيدىسىنى چار تۆكلەرقاپلاپ كەتكەن ئادەم بولۇپ، پۇتىغا يالاڭ كالاچ سېپىۋالغاندى. ئۇ كۈلگە پۈچىلىغاندەك كىر ھەم مەينەت ماتا كۆينىكى ئۇستىدىن قارا يەكتەك كىيىۋالغاندى. يەكتىكىنىڭ بىر يېڭى قولتۇقىدىن، يەنە بىر يېڭى مۇرىسىدىن خېلى بەك سۆكۈلۈپ كەتكەنلىكى ئۈچۈن، تىكىشلىرى ساڭگىلاپ تۇراتتى. يەڭ ئۇچىمۇ ئىت تالىغاندەك يىرتىلىپ كەتكەچكە، قوللىرىنى كۆتۈرگەندە، يېڭى جەينىكىدە مازارنىڭ تۆغ - ئەلەملىرىدەك لەپىلەيتتى.

— تۆۋا!! — دېدى مۇرات كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ، — بۇ ئادەمنى ئوتتۇرىغا بۇرە جۇۋا كىيىپ چىقارمىكى دېسەم، يەنىلا يالاڭكەنغۇ؟

بۇ گەپنى ئاڭلاپ، ئەتراپتىكى ئوقۇغۇچىلار پاراڭقىدە كۈلۈشۈپ كەتتى.

— شۇنداق قىلىپ، مەن، — دېدى ھاشىم يالاڭ چىگىش چار ساقاللىرىنى تاتىلاپ قويۇپ، — نىزاخۇنلىق ھاجى دېگەن پومەكنىڭ قولىدا 30 يىل ئىزىلدىمىيا! . . . بىر كۈنى ھاجىم ماڭا: «ھاشىم سېنى ئۆيلەپ قويسام قانداق؟ يېشىڭمۇ بىر يەرگە بېرىپ قالدى » دېدى. مەن خوش، ھاجىم! دېدىم. بۇ گەپ ماڭا موكلا ياقتى. ئۆزەمنىڭمۇ بۇرنۇم كۆيۈپ، قىز - چوكانلار كۆزۈمگە ئوت كۆرۈنىدىغان بولۇپ قالغانىدى. . .

مەيداندىن پىخىلداپ كۈلگەن ئاۋازلار ئاڭلاندى. . . لېكىن زەينىدىن مۇدىر كۆپچىلىكنى دەرھال تەرتىپكە چاقىرىپ ۋارقىرىدى.

— ھاجىم ئۆزىنىڭ قىزىنى ماڭا چېتىپ قويدى، — دېدى ھاشىم خىرقىراپ كۈلۈپ، — ئۇ قىزنىڭ مەندىن بەش ياش چوڭلىقىنى، بىر پۇتىنىڭ مايماق ئىكەنلىكىنى ھېسابقا ئالمىغاندا، ئاي دېسە يۈزى بار، كۈن دېسە كۆزى بار، ھەجەپ ئۆز چوكانتى ئەمەسما. . . ۋاي - ۋاي، ئۇنىڭ شۇللۇقلىقى، نازىنىڭ يامانلىقى. . . خۇلقىنىڭ . . .

— ھاي، ھاي ھاشىمكا، — ۋارقىردى زەينىدىن، — توختىسىلا

دەيمەن.

زەينىدىن ئوقۇتقۇچى - ئوقۇغۇچىلار ۋە دېھقانلارنىڭ مەسخىرە كۈلكىلىرىگە پەرۋا قىلماي دوكۇلداپ يۈگرەپ چىقتى - دە، ھاشىمنىڭ قۇلىقىغا پىچىرلاپ نېمىلەرنىدۇر دېدى، ئۇمۇ بېشىنى گىلدىڭلىتىپ ھىجايدى.

— بىر كۈنى نىزاخۇنلۇق ھاجىمنىڭ خامىنىدىكى ئىشلىرىمنى تۈگىتىپ، — دېدى ھاشىم ئاپپاق بېشىنى قاشلاپ قويۇپ، — شۈھەلىكتە يۈز - قوللىرىمنى يۈيۈپ ئولتۇرسام، ھاجىم بىر بوز ھاڭكىنى مېنىپ، توپىلارنى پۇرقىرىتىپ كەلدى. ئۇ مېنى كۆرۈپ قېلىپ: «ھەي ھاشىم، كۈچۈڭمۇ بار، ھەرىكەتتە - بەركەت دېگەن گەپمۇ بار. مانا مۇشۇ شۈھەلىكلەر ماڭا قارايدۇ. مەشەدىن يەر ئېچىپ، تىگانلىرىنى ئېگىز قوپۇرساڭ، ئەتىيازدا بىر - ئىككى چارەك شال ئۇرىقى بەرسەم چېچىۋەتسەڭ، كۈزدە نەچچە تاغار گۇنجىغا (گۈرۈچكە) ئىگە بولۇپ قالمامسەن!» دېدى. مەن: «ئىلتىپاتلىرىغا مىڭ رەخمەت ھاجىم!» دېدىم. ئۇ: «ھەببەللى، ئىشلىگەن ئەر چىشلەپ يەر» دەپ كونىلار بىكار ئېيتمىغان، ئۆگزىدە بىر مۇنچە يىرتىق كىگىزلەر تۇرىدۇ. ئۇلارنى تىتىپ ئەي قىل، بولسا شەھەردىن بىر - ئىككى تاغار چاچ ئېلىپ چىقىپ كۆم!» دەپ ئەقىل ئۆگەتتى. ئەمما ئۆزەممۇ ئېشەككە چومنى تەتۈر توقۇيدىغان بىر دېۋەڭ - دە! شاللىرىمغا ئەكەك سۇ باشلىماي، قارا سۇ باشلاپ قويۇپ، كېيىن ئۇلارنى ئوت بېسىپ كەتتى ئەمەسما!...

خامانىنى كۆتۈرۈۋەتكۈدەك كۈلكە كۆتۈرۈلدى. زەينىدىن يۈگرەپ چىققىنىچە، كەنت شۇجىسىغا قوللىرىنى شىلتىپ بىر نېمىلەرنى دېۋىدى، شۇجى ھاشىمنىڭ يېنىغا كېلىپ، ئۇنىڭغا جىقلا گەپ قىلدى. ھاشىمنىڭ تىزگىنىنى يېقىندىن تۇتۇپ تۇرمىسا بولمايدىغانلىقىغا كۆزى يەتكەن مۇدىرمۇ جايىغا قايتىپ كەلمەي، شۇ يەردە تۇرۇۋالدى. ھاشىم بەلكىم ئۆزىنىڭ ئىزىلگەن، خورلانغان چاغلىرىنى يادىغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن ئويلىنىۋاتقان بولسا كېرەك، ئاسمانغا قاراپ ئۇزۇنغىچە ھاڭۋېقىپ تۇرۇپ كەتتى.

— نىزاخۇنلۇق هاجى مېنى قاتتىق ئەزگەن، — هاشىم قولتۇقىنى كارت - كارت قىلىپ يەنە تاتلىدى، — مەن يىغىم - تېرىمنىڭ قاتلاڭ چاغلىرىدا ئېتىز - ئېرىقتا ئىشلەيتتىم. بولمىسا هاجىمنىڭ هارۋىسىنى هەيدەيتتىم. بىر كۈنى، هارۋىغا نەچچە قات كۆرپىنى سېلىپ، ئۈنى ئولتۇرغۇزۇپ شەهەرگە ئېلىپ ماڭدىم. ئۈنىڭ بۇيرىقى بىلەن، هارۋىنى يولنىڭ چېتىدە توختاتتىم. هاجىم ماڭا بىر ئىتەك گۆش گىردىنى تۆكۈپ بېرىپ، ئۆزى ئاشپۇزۇلغا كىرىپ كەتتى. مەن غىلتاڭ دۆمبە (قويرۇق ماي) دە ئەتكەن گۆش گىردىنى راسا-مەززە قىلىپ شوپۇلاپ يەۋاتسام، دېرىزىدىن پوك، پوك، پوك قىلىپ سۆڭەك چۈشكىلى تۇردى.

هاشىم سۆزلەپ بۇ يەرگە كەلگەندە، كەنت شۇجىسى بىلەن زەينىدىننىڭ ئۆگەتكىنى بويىچە، يىغلايمەن دەپ، يىغىغا تازا ئوخشاپ كەتمەيدىغان غەلىتە ئاۋازلارنى چىقىرىپ، مەيداندا قىقاس - چۇقان، كۈلكە كۆتۈرىۋەتتى.

— مانا قارىمامسىلەر، ئۇ ماڭا گۆش گىرده بېرىپ قويۇپ، ئۆزى گۆش يەپتۇ ئەمەسما؟ هۆ... هۆ... هۆ...— هاشىم ئالقانلىرىدا يۈزىنى تۇتقىنىچە زوككىدا ئولتۇرۇپ هۆكۈرىگىلى تۇردى، — بۇ ئۇنىڭ مېنى ئەزگىنى بولماي نېمە؟ خورلىغىنى بولماي نېمە؟...

خاماندا تەرتىپ بۇزۇلدى، ئوقۇغۇچىلار ۋاڭ - چۇڭ كۆتىرىشىپ كۈلۈشەتتى. دېهقانلار قىرقىرىشىپ، پىخىلدىشىپ، قاقاهلىشىپ، تۇرالماي قېلىشقاندى. زەينىدىن، بالىلارنى تىزىلدۇرمايلا ئېلىپ قايتىشقا بۇيرۇق چۈشۈردى.

ئىش بۇنىڭلىق بىلەن توگىمىدى. ئاردىدىن ئىككى كۈن ئۆتكەندە، ئۇ ئۆزى مەكتەپ مەيداندا سىنىپىي كۈرىش تەربىيىسى دوكلاتى بەردى. چۈش بولغاندا، ئوقۇتقۇچى - ئوقۇغۇچى، ئىشچى - خىزمەتچىلەرنى مەيداندا رەتلىك ئولتۇرغۇزۇپ، ئۇلارغا ئۆتمۈشنى ئەسلەش تامىقى يېگۈزدى. ئىككى داش قازاندا يېرىم كۈن قاينىغان بوتقا رەجەپ بەنجاڭنىڭ چوشقىلىرىغا بېرىدىغان ئاداپتىنمۇ بەتتەر بولۇپ چىققاندى. ئۇنىڭدا نە تۇز، نە كۆكتات بولسۇن؟ پەقەت قىپ - قىزىل يېرىك كەپەككە قوناق

مەدىكىنى سوقۇپ ئارىلاشتۇرۇپ قاينىتقان غەلىتىلا بىر نېمە ئىدى. ھەممىسى ئۇنى ئاغزىلىرىغا بىر-ر قوشۇقتىن سېلىپ بېقىپ، زادىلا يۇتالمىدى. بەزىلىرى دەرھال تۆكۈرۈۋەتتى. بىراق زەينىدىن: «كىمكى بۇ تاماقنى يېمىسە، ئۇ ئۆتمۈشنى ئۇنتۇپ، سىنىپىي كۈرەشنى ئېتىراپ قىلمىغان بولىدۇ...» دەپ يوغان قالپاقنى تەڭلەپ تۇردى. مەيداندا ئولتۇرغان ئالتە يۈزدەك ئادەم بىردە قاچمىسدىكى كۆكۈل ئېلىشقۇدەك بوتقىغا قارىسا، بىردە قانداق قىلىمىز؟ دېگەندەك، بىر - بىرىنىڭ كۆزلىرىگە قارىشاتتى. زەينىدىن ئولتۇرغانلارنىڭ ئارىلىقلىرىدا كەكلىكتەك يورغىلاپ مېڭىپ يۈرۈپ، ھەممىسىنىڭ قاچىلىرىنى تەكشۈرۈشكە كىرىشتى. مەمتىلى ئىبراھىم مۇدىرغا ئۆتمۈشنى ئۇنۇتمىغانلىقىنى ئالاھىدە كۆرسەتمەكچى بولۇپ، بوتقىنى كۆزىنى يومۇڭلىپ يۇتۇۋەردى.

— مانا قاراڭلار، — دېدى زەينىدىن كۆپچىلىككە، — مەمتىلى ئىبراھىم ئۆتمۈشته قانتىق ئېزىلگەن ئادەملەرنىڭ بالىسى چاغىدا، يېپ بولاي دەپ قالدى.

— بىر داس نانقاينىقانىسى يېپ بولغان ئادەم، — دېدى مۇرات غۇدۇڭشۇپ، — ئۇنى يېمەمتىسكى؟...

— ئۇ تاماق زىغىرلايدىغان ئادەم بولمىسا، — دېدى كىمدۇر بىرى، — مۇت (بىكارغا)، زەھەر بولسا يۇت دەپ، تاماق كېنىشكىسىگە يازمايدىغانلا ئىش بولسا، ئۇ يەۋېرىدۇ.

— ۋاري - ۋاري قىلمايلى، — دېدى زەينىدىن ۋارقىراپ، — مەمتىلى ئىبراھىمنىڭ سىياسى...

زەينىدىنىنىڭ گېپىنى ئايىغىلاشمايلا، مەيدان ئىچىدە «باۋ...» قىلغان قانتىق ئاۋاز چىقىپ، ھەممىنى چۆچۈتۈۋەتتى. مەمتىلى ئىبراھىم ياخشى سوقۇلمىغان مەدەكنىسى قۇيرۇق مايى دەپ قالدىمۇ - نېمە، پۈتۈنلا يۇتۇۋېتىدى، ئۇ گېلىغا تۇرۇپ قېلىپ، قانتىق قېقىلىپ كەتتى. ئۇنىڭ ئاغزىدىن، بۇرنىدىن ئوقتەك ئېتىلىپ چىققان قىپقىزىل كېپەك ھەم مەدەك ئۇۋاقلىرى ئالدىدا ئولتۇرغان ساجىتخانىنىڭ بېشى، گەدىنى ۋە

دۇمبىلىرىگە چاپلاشتى.

— گېلىڭغا پاتقۇدەك تىقساڭ بولمامدۇ ھەي ئاچپاقا ھېشىق؟ — دېدى ساجىتخان ئورنىدىن چاچراپ تۇرۇپ، — مانا، مېنىڭ سىنىپىي كۆرۈش ئېشىمنى ھارام قىلدىڭمۇ؟...

ساجىتخان قاچىسىنى ئېشى بىلەنلا گۈپلا قىلىپ يەرگە دۇم قىلىپ ئۇردى. مەمتىلى ئىبراھىمنىڭ ئاغزى - بۇرنى ھېلىلا ھەلەپ يېگەن بۇقىنىڭ تۇمشۇقىدەك بولۇپ كەتكەنىدى. بەزىلەر ئۇنى كۆرۈش ئۈچۈن ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ كېتىشتى. بۇ قالايمىقانچىلىقتىن پايدىلانغان بىر قىسىملار ئايىغى ئاستىدىكى يۇمشاق قۇم توپىنى كولاپ بوتقىسىنى تۆكۈپ كۆمۈۋەتتى. باياتىنىدىن بىرى خۇمارى تۇتۇپ، چېچىلىدىغانغا ھېچ سەۋەب تاپالماي ئولتۇرغان ئەخمىتاخۇن ناۋاي ئورنىدىن تۇرغانچە زەينىدىنگە ۋارقىرىدى:

— شوجاڭ، ئاۋۋال ئۆزلىرى يەپ بەرمەملا، ھەممە ئىش باشتىن كەلسە ياخشى بولىدۇ.

زەينىدىن ئەخمىتاخۇن ناۋاينىڭ ئەلپازىدىن سەل چۆچۈپ قالدى. چۈنكى بۇ بەڭگىنىڭ خۇمارى تۇتسا، كۆزىگە ھېچنىمە كۆرۈنمەيتتى. قىش كۈنلىرى سوغۇقتا توڭلاپ كەتكەن ئوقۇغۇچىلار ئوت سۇنغىلى ناۋايخانىغا كىرىشەتتى. ئەھمىتاخون ئۇلارغا: «ۋاي بىچارە بالىلىرىم، ئوت سىنىڭلار، ئىسسىدىڭلارمۇ؟» دەپ كېتەتتى. بىراق خۇمارى تۇتۇپ قالسا، ئۇلارنى ئىشتىنىنى سېلىپ قوغلاپ، چوقال بىلەن سېلىشتىن يانمايتتى. شۇڭا زەينىدىنىڭ كالپۇكلىرى تېتىرىدى. ئۇ: «بولىدۇ... بولىدۇ... مەن... يەي» دېدى - دە، قاچىسىدىكى كېپەك ئۈيۈتمىسىنى ئۈچۈملاپ ئاغزىغا سالغىلى تۇردى. لېكىن، ھايال ئۆتمەيلا، ئۇمۇ مەمتىلى ئىبراھىم يولۇققان پاجىئەگە يولۇقۇپ قالتىنى چۇشكۈرتۈەتتى. ئاغزى - بۇرنىدىن پاتماي چىققان كېپەك ئالدىدا ئولتۇرغان مۇراتنىڭ يۈزلىرىگە چاچرىدى. مەيداندا يەنە كۈلكە كۆتۈرۈلدى.

— ئا... قانداق قىلغانلىرى بۇ؟ بىر ئوبدان ئۆتمۈشنى ئەسلەش ئېشىمنى بۇلغاپ قويدىلىنا؟ — مۇرات قاچىسىنى دۇم قىلىپ يەرگە

ئۇردى ۋە ناله قىلىشقا باشلىدى، — ۋاي ئىسىت ئېشىم، بوۋامدىن قالغان ئېشىم، مومامنى يادىمغا سالغان ئېشىم. . .

— قانداغا شوجاڭ؟ — دېدى ئەخمىتاخون چەكچىيىپ، — ھازىرمۇ بىز بەتتە پولۇ يەۋاتقىنىمىز يوق، يەنىلا مۇشۇ ئاداپتىن پەرقلەنمەيدىغان ئۇماچ، زاڭ، يۈندىغا ئوخشايدىغان سۈيۇقئاش ئىچىۋاتىمىز ئەينا. . .

ئەخمىتاخۇن قولىدىكى تاۋۇقنى ئېشى بىلەنلا ئېرىقتا پىرقىرىتىپ تاشلىۋەتتى - دە، — قانداق نېمە بۇ؟ بىر نېمىگە. . . چۈشكەن بۇرگىدەك سەكىلەۋېرتىكەن، — دەپ ئاغزىنى بۇزغانچە كېتىپ قالدى. زەينىدىن ئۇنىڭغا ئاچچىقلىنىدى، تىللىنىدى، ھەتتا قارايمۇ قويمىدى. چۈنكى، ئۇنىڭ دىمىغىغا چاپلىشىپ قالغان مەدەك ئۇۋاقلىرى ئۇنى ھەدەپ چۈشكۈرتمەكتە ئىدى.

ئېشىپ قالغان «ئۆتمۈشنى ئەسلەش» ئېشىنىڭ رەجەپ بەنجاڭ چىلەكلىرىگە ئۈسۈپ ئېلىپ كەتتى. لېكىن ئۇنىڭ چوشقىلىرى بۇ ئاشنى ئۆتمۈشنى باشتىن كەچۈرمىگەن بولغاچقىمۇ ياكى سىنىپىي كۆرەشنى ئۇنتۇپ قالغانمۇ، ئەيتاۋۇر زادىلا يېمىدى.

يەكشەنبە كەچ ئوقۇغۇچىلار يىغىلىشقا باشلىدى. لېكىن بىر چاغدا چىقىرىشىپ - قىرقىرىشىپ يىغلاشقان قىز - ئوغۇل ئوقۇغۇچىلار سىنىپ مۇدىرلىرىنىڭ ئۆيلىرىگە كىرىپ كېلىشتى. بۇ ئاۋازدىن چۆچۈپ كەتكەن زەينىدىن، زىكرۇللا غوجى، ئەخمەت ھوشۇرلارمۇ يېتىپ كېلىشتى. يۈسۈپ مۇئەللىمنىڭ سىنىپىنىڭ قىزلار ياتقىغا، گۈلزىبا خانىمنىڭ سىنىپىنىڭ ئوغۇللار ياتقىغا ئوغرى كىرگەنىدى. بالىلارنىڭ بىرسى كىگىزنىم يوق دېسە، يەنە بىرسى يوتقىنىم يوق تۇرىدۇ، دەيتتى. بىر ئوغۇل بالا ئۆيدە يوتقان بولمىغانلىقى ئۈچۈن، دادامنىڭ جۈۋىسىنى يېپىنىپ يېتىۋاتاتتىم، ئۇنىمۇ ئوغرى ئاپتۇ دەپ، ھۆركىرەپ يىغلىۋەتتى.

نەرسە - كېرەكلىرى يوقالغان بالىلار شۇ كۈنىلا جىلىتە - سومكىلىرىنى كۆتۈرۈپ ئۆيلىرىگە كېتىپ قېلىشتى. ئۇلارنى ھېچكىمۇ تۇتۇپ قالالمىدى. ئارىدىن ھەپتە ئۆتمەي، ناۋايخانىنىڭ قۇلۇپى

چېقىلىپ، نان ساقلايدىغان ئىشكاپنىڭ سىم توري يىرتىلىپ، ئوقۇغۇچىلارغا يەكشەنبىلىك ئۈچۈن تارقىتىلىدىغان ئاق نانىدىن ئۈچ يۈزدەك نان يوقالدى. بۇنداق يوتقان - كىگىز، نان، ئۇن، تاكسىر يوقىلىدىغان ئىشلار مەۋسۇملۇق ئىمتىھان ئاخىرلىشىپ قىشلىق تەتىل باشلانغانغا قەدەر داۋاملاشتى. شۇڭا، سىنىپ مۇدىرلىرى شەنبە چۈشتىن كېيىنلا، ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ يوتقان - كۆرپە، كىگىز - كېچەكلىرىنى ئۆز ئۆيلىرىگە توشۇپ ئەكىرىۋالىدىغان بولدى. ئۇلارنىڭ بىر يېرىم ئېغىزلىق كېچىك ئۆيلىرى 45 - 50 بالىنىڭ ئاچچىق تەر پۇراپ، توپا - توزان پۇرقىراپ تۇرغان ئەسكى - تۈسكىلىرى بىلەن تولۇپ كېتەتتى. بەزى بىر ئېغىزلىق ئۆيلەردە بولسا، ماڭغۇدەكمۇ جاي قالمايتتى.

مەكتەپكە كەلمەيدىغان ئوقۇغۇچىلارنىڭ سانى كۆپەيمەكتە ئىدى. بەزى سىنىپلاردا ھەر كۈنى ئون - ئون ئىككى ئوقۇغۇچى دەرسكە قاتناشمايتتى. سىنىپ مۇدىرلىرى يېزا - كەنتلەرگە بېرىپ، بالىلارنى قايتۇرۇپ كېلەلمىدى. ئاتا - ئانىلار يوقالغان نەرسىلەرنى مەكتەپ تۆلەپ بەرمىگۈچە، بالىسىنى بەرمەيدىغانلىقىنى ئېيتىشتى. مەۋسۇملۇق ئىمتىھان باشلىنىش ئالدىدا تۇراتتى. زىكرۇللا غوجى بەكمۇ جىددىلىشىپ كەتتى. ئۇ، ئوقۇتقۇچىلارنى يىغىپ، ئوقۇغۇچى تولۇقلاش ھەققىدە يىغىن ئاچتى. ئىشخانا ئىچى ئادەم يوقتەك جىمجىت ئىدى. ھېچكىم ئېغىز يېرىپ بىر نېمە دېيەلمەيتتى. چۈنكى، ئوقۇغۇچى يىغقىلى چىققان ئوقۇتقۇچىلار دېھقانلارنىڭ يىغا - زارىنى ئاڭلاپ، نامراتچىلىق باسقان ئۆيلەرنى كۆرۈپ، ئىچلىرى ئېچىشىپ قايتىپ كېلىشكەنىدى. بەزى دېھقانلار بىر كىگىزنىڭ يېرىمىنى بالىسىغا كېسىپ بەرگەنلىگىنى ئېيتىپ قاخشىسا، بەزىلىرى بىر يوتقانىنى ئوغلى مەكتەپكە ئېلىپ كەتكەچكە، قالغانلىرىنىڭ كونا جۇۋا، ئىسكى چاپان - چاۋلارنى يېپىنىپ يېتىۋاتقانلىقىنى ئېيتىپ يىغلايتتى. بولۇپمۇ بىر تۇل خوتۇن قوينىڭ يۇڭىنى ئىككى يىل يىغىپ كىگىز باستۇرۇپ قىزىمغا بەرسەم، ئۇنى ئوغرى ئېلىپ كېتىپتۇ دەپ، ئۆزىنى كاچاتلاپ كەتتى. قىسقىسى، ھەممىلا ئۆيدە دا پەريات ئاڭلاپ تەڭلىكتە قالغان ئوقۇتقۇچىلار ئازراق

بولسمۇ ئۇلارنىڭ ھالىغا يېتىشنى ئويلايتتى.

— مەكتىپىمىزدە ھېچقاچان كۆرۈلمىگەن ئىشلار يۈز بېرىۋاتىدۇ، — دېدى كامىل ئورنىدىن تۇرۇپ، — بىزمۇ ئەمەلىيەتتە ئوقۇغۇچىلارنىڭ مەكتەپتىكى ئاتا - ئانىلىرى بولىمىز، ئۇلارنىڭ دەرد - ئەھۋالىغا بىز يېتىشىمىز كېرەك. دېھقانلارنىڭ تۇرمۇش شارائىتى ھەممىمىزگە ئايان. شۇڭا، گۈڭشې داڭۇيىغا دوكلات يېزىپ، سودا سارىيىدىن بىرەر تاي پاختا ۋە كارىۋات كېگىزلىرىدىن سېتىپ ئالساق. مۇشۇ ئارقىلىق يۈتكەن يوتقان - كۆرپىلەرنىڭ، كېگىزلەرنىڭ ئورنىنى تولدۇرساق دەيمەن.

— بىر تاي پاختا، — دېدى ئەخمەت ھوشۇر، — 100 جىڭ بولىدۇ. يوتقانغا 6 جىڭ، كۆرپىگە 4 جىڭ كەتتى دېگەندەك 10 جۈپ يوتقان - كۆرپە تىككىلى بولىدۇ. بۇ نېمىگە دال بولار؟

— مېنىڭ ئويۇمغا بىر ئىش كېلىۋاتىدۇ، — دېدى مۇرات، — ھەممە سىنىپ ۋە ئىشخانىلارنىڭ پاختىلىق ئىشىك ياپقۇچلىرىنى قوشساقمۇ بولىدىغۇ؟

— بۇمۇ بولىدىغان چارىكەن، — دېدى زىكرۇللا غوجى ئەخمەت ھوشۇرغا.

— مەن ئۆز پىكرىمنى باشقىلارغا تاڭماقچى ئەمەس، — دېدى ھېكمەت ئورنىدىن تۇرۇپ، — ئائىلىلىك ئوقۇتقۇچىلار بولايلى، بويتاقلار بولايلى، ئۆزلىرىمىزنىڭ ئوشۇق يوتقان - كۆرپە، ئەدىياللىرىمىزنى يارىدەم قىلساقمۇ بولىدىغۇ! مانە مەن يېقىندا تېكتۇرۇپ قويغان بىر جۈپ يوتقان - كۆرپەمنى بېرەي...

— زىكرۇللا غوجى باشلاپ چاۋاك چالدى، باشقىلارمۇ قىزغىن ئالقىش يانگىراتتى. ئىلمىي مۇدىرخوشال بولغىنىدىن ھەتتا ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى. ئۇ ئۆزىنىڭ بىر كۆرپە، بىر كېگىز بېرىدىغانلىقىنى ئېيتتى. ئارقىدىنلا كامىل، مۇرات گۈلزىبا، پاتمىخانلارمۇ شەھەردىكى ئۆيىدىن يوتقان - كۆرپە، كېگىز ئەپچىقىپ بېرىدىغانلىقىنى بىلدۈرۈشتى. بۇنىڭدىن تەسىرلەنگەن باشقا ئوقۇتقۇچىلار ئەدىيال، چاپان دېگەندەك نەرسىلەرنى بېرىمىز دەپ تىزىملاتتى. لېكىن، زەينىدىن مۇدىر بېشىنى

ئىچىگە تىقىپ، يۈزلىرى ھۆپپىيىپ ئېسىلىپ كەتكەن ھالدا خىيال سۈرۈپ ئولتۇراتتى. مەمتىلى ئىبراھىم، رېخىم نۇرى، ساجىتخانلار مۇدىرنىڭ بۇ ئەلپازىنى كۆرۈپ، بىر ئېغىزمۇ سۆزلىمەي جىم بولۇۋېلىشتى.

— ھەي ھېكمەت، — دېدى مۇرات بوينىنى سوزۇپ، — يېڭى تىكتۇرگەن يوتقان - كۆرپەڭنىغۇ بەرمەكچى بولدۇڭ، بىراق باشقىلاردىن رۇخسەت ئالدىڭمۇ؟

— كىمدىن؟

— يا دەيمىنا! . . .

ئىشخانا ئىچىدە بىردىنلا كۈلكە كۆتۈرۈلۈپ، ھەممە بىردەك گۈلزىباغا قاراشتى. چاقچاقنىڭ تېگىگە يەتكەن بۇ نومۇسچان قىزمۇ بىردىنلا قۇلاقلىرىغىچە قىزىرىپ، ئالقانلىرىدا يۈزىنى توسقىنىچە ئۈستەلگە بېشىنى قويۇۋالدى. ھېكمەت بىلەن گۈلزىبانىڭ توي قىلماقچى بولغانلىقىنى ئاڭلىغان قۇتبىرەم ھەر ئىككىلىسى بىلەن گەپلەشمەيتتى. مۇراتنىڭ پۈرۈتۈپ قىلغان چاقچىقىدىن ئۇنىڭ غۇڭلا ئاچچىقى كەلدى - دە، زەھىرىنى سانجىدى.

— ئوت يۈرەك بالىلار بولغاندىن كېيىن، — دېدى قۇتبىرەم قاشلىرىنى لىككىدە ئېتىپ، — پالازنى سۇغا چىلاپ ياتسىمۇ بولىۋېرىدۇ - دە! ئۇنىڭدا تېخىمۇ مەنىلىك بولمامدۇ؟ . . .

— ھەي قۇتبىرەم خانىم، نېمە دېگىنىڭىز ئۇ؟ — دېدى مۇرات دەرھاللا، — ھېكمەتمۇ بوش ئادەم ئەمەس دەڭا! ئۇ غۇلجىدىن ئاتا - ئانىسى ئەۋەتكەن چەت ئەلنىڭ ئالىي يوتقان - كۆرپە تاشلىرىنى، كېلىنىمىز ئۇچۇن دەپ ئەۋەتكەن سارجا كۆينەك، يوپكا - كاستيۇملىرىنى، قوندۇز ياقىلىق گاباردىيون پەلتۇلارنى كۆرۈپ، تىكتۇرگەن يوتقان - كۆرپەم مەھبۇبەمنىڭ خىلى ئەمەسكەن دەپ بېرىۋەتكەن گەپ! . . . گېپىم چۈشىنىشلىك بولدىمۇ؟ ئۇقالمىغان يەرلىرىڭىز بولسا يەنە سوراڭ. . .

— سۇغا چىلانغان پالازغا كەلسەك، — دېدى كامىل زەردە بىلەن، — بۇ خوتۇن تەگمىگەز ئەسى كىر بويتاقتا، ئەر ئالمىغان شاللاق جۇۋانغا

مەنسۇپ نەرسە! . . .

— هاي، هاي، بولدى قىلىڭلار، — دېدى زىكرۇللا غوجى، — سىلەر نېمىگە ئىچكى ئۇرۇش قىلىسىلەر؟ بىز هازىر نېمىنى مۇزاكىرە قىلىۋاتىمىز؟ . . . يولداشلارغا رەهمەت، مەن هازىرلا خېلىلا يېنىكلەپ قالدىم، — دېدى زىكرۇللا غوجى هاياجانلانغان هالدا، — ئەخمەت هوشۇر هازىردىن باشلاپ مالىيەدىن پۇل ئاجرىتىپ بۇ ئىشقا ماڭسۇن، سىنىپ مۇدىرلىرى بىلەن دەرس ئوقۇتقۇچىلىرى هەمكارلىشىپ، ئوقۇغۇچىلارنى مەۋسۇملۇق ئىمتىهانغا تولۇق قاتناشتۇرۇشقا كاپالەتلىك قىلساق.

— رەخ بېلىتىنى قانداق هەل قىلىمىز؟ — دېدى ئەخمەت هوشۇر، — پاختا بېلىتىنىغۇ گۇڭشې كۆتۈرىۋېتەر، بىراق رەختكە ئونىمايدۇ - دە؟

— سودا سارىيىدا بىر مېتىر رەخ بېلىتىگە ئىككى مېتىر سېتىپ بېرىدىغان شالاڭراق چىت - خەسىلەر بار، — دېدى زىكرۇللا غوجى، — هۆججەت يېزىپ بېرىپ ئېلىڭ. كېيىن ئوقۇغۇچىلارغا رەخ بېلىتى تارقاتقاندا تۆلەيمىز. . .

— مالىيەدىن پۇل ئاجرىتىشقا مەن قوشۇلمايمەن، — دېدى زەينىدىن تۇنجى قېتىم ئېغىز ئېچىپ، — بەلگىلىمىدە، مەكتەپ قوشۇمچە كىرىمنى رېمونت ئىشلىرىغا، پارتا - ئورۇندۇقلارنى تولۇقلاشقا، سۇنغان ئىشىك - دېرىزىلەرنى ياساشقا، ئېتىز - ئېرىق ئىشلىرىغا ئىشلىتىشكە بولىدۇ، دېيىلگەن. كەمبىغەل ۋە بەش كېپىل دېهقان بالىلىرىغا يوتقان - كۆرپە، كىيىم - كېچەكنى دۆلەت بېرىدۇ. بۇنى ئۇنتۇپ قالمايلى.

— بۇ بەلگىلىمىدىن نىڭمۇ خەۋېرىم بار، — دېدى زىكرۇللا ئاچچىقى بىلەن، — دۆلەت بەرگەننى 10 - ئايدا تارقىتىپ بولدۇق، لېكىن هازىر ئوغرى ئالدى. بۇ دېگەن پەۋقۇلئاددە ئەهۋال مۇدىر.

— مەن زىكرۇللا غوجىنىڭ پىكرىگە قوشۇلىمەن، — دېدى توختى قۇربان، — ئاشلىق، كۆكتات، چارۋىدىن كىرگەن ئىقتىساد هەممىسى ئوقۇتقۇچى - ئوقۇغۇچىلارنىڭ قان تەرىدىن كەلگەن. ئەمدى ئۆزلىرىگە ئىشلەتسەك بولىۋېرىدۇ.

مەۋسۇملۇك ئىمتىهان باشلىنىپ بولغۇچە، مەكتەپ ئىچى خېلى جىم

ئۆتتى. چۈنكى، يېرىم كېچىگىچە ئىككى ئوقۇنقۇچى، يېرىم كېچىدىن تاڭ ئاتقۇچە ئىككى ئوقۇنقۇچى مەكتەپتە كۆزەتچىلىك قىلىدىغان بولغانىدى. زىكرۇللا غوجى، ئەخمەت ھوشۇرلار يېغىپ كېلىنگەن ئوقۇغۇچىلارغا يېغىلغان يوتقان - كۆرپە، كىگىزلەرنى تەقسىم قىلىپ بەردى. مەكتەپتىن تەييارلاۋاتقان يوتقان - كۆرپىلەرنى تىككۈچى مەمەت شولاق تىكىپ ئۇلگۈرتەلمىگەچكە، ۋاقتىلىق ئىككى ئوقۇغۇچى بىر يوتقاندا يېتىشقا توغرا كەلدى. ھەرھالدا، ئاز ساندىكى ئوقۇغۇچىلارنى ھېسابقا ئالمىغاندا، مەۋسۇملۇك ئىمتىھانغا بالىلار ئاساسىي جەھەتتىن قاتناشتۇرۇلدى.

ئىمتىھان ئاياغلاشمايلا، مائارىپ ئىدارىسىدىن ناھىيىلىك پارتىيە مەكتىپىدە 40كۈنلۈك ئوقۇنقۇچىلار كۈرسى بارلىقى، ئۇنىڭغا بارلىق ئوقۇنقۇچىلارنىڭ تولۇق قاتنىشىشى لازىملىقى توغرىسىدا ئۇقتۇرۇش كەلدى.

جۇدۇن شەپىسى

خالىق كاتىپ ياقۇپ سەپرانى بىنا پەلەمپىيىگىچە ئۇزۇتۇپ چىقتى. چاچ - ساقاللىرى ئۆرۈك چېچىكىدەك ئاپپاق ئاقىرىپ، يۈزىدىكى قورۇقلىرى كۆپىيىپ، تېخىمۇ قاريداپ كەتكەن ياقۇپ كەڭ ھەم تىك پەلەمپەينىڭ ئوتتۇرىسىدا توختاپ، پىشايۋان سۈپىسىدا غادىيىپ تۇرغان خالىقتا قارىدى. ئۇ نېمىدۇر دېمەكچى بولاتتىيۇ، دېيەلمەي يەرگە قارايتتى. قىسىلغان كۆزلىرىدىن، تۇرۇلگەن قاپاقلىرىدىن، چىڭ يۇمۇلغان كالپۇكلىرىدىن بىر خاپىغانلىق چىقىپ تۇرغان خالىق ئۇنىڭ سەل دوكراق گەجگىسىگە، ئورۇق قاتمال سىياقىغا قاراپ ئاچچىققىنە كۈلدى.

— بولدى، خاتىرجەم بولۇپ كېتىۋېرىسلە، زۇمرەتكە تەربىيە ئىشلەيمەن، — دېدى خالىق ئاچچىقىنى ئىچىگە يۇتۇپ، — لېكىن مەن

دېگەن گەپلەرنى قۇلاقلىرىدا چىڭ تۇتسىلا، ھەرگىز يېنىكلىمىسىلا.

— خوش، ئەمسە ئۆزلىرىگە تاپشۇردۇم، — دېدى ياقۇپ چىرايى تۇتۇلغان ھالدا، — ئۇ ئەپەندىنى چانىۋەتسەم دەردىم چىقمايدۇ... قىزىمنى ئۆزىگە ئەسىر قىلىۋالدى.

— كۆكۈللىرىنى توق تۇتۇپ يۈرسىلە، — دېدى خالىق كىبىر بىلەن، — بەل قويۇۋەتمىسىلە، ئاۋۋال زۇمرەت قىز بىلەن بىر ئەھۋاللىشىپ باقاي، يەنىلا «ئۆلىمەن - ئۆچمەن» دەپ تاش چىشلەپ تۇرسا، باشقىچە ئامالىمۇ بار...

— ماقۇل، ماقۇل...

ياقۇپ كەتتى. خالىق ئىشخانىسىغا كىرىپ ئورۇندۇقىغا چۆككىنىچە ئۆزۈن ئولتۇردى. ئارقا - ئارقىدىن تاماكا چەكتى. تام - تورۇسلارغا ئالىيىپ قارىدى. گويا بىراۋلار ئۇنى مەسخىرىلەپ كۈلۈۋاتقاندەك، «ئەپتىگە قاراپ باق، سەن كىم، بىز كىم؟» دەپ خورلاۋاتقاندەك بىلىنىپ، ئىشخانىنىڭ ھەممە بۇلۇڭ - پۇشمالىرىغا سەپ سېلىپ چىقتى. شۇنداق، ئۇنىڭ كۆز ئالدىدىن مۇرات بىلەن زۇمرەت زادىلا كەتمەيتتى.

خالىق ئىنىستىتۇتتا ھېلىقى جۇۋاينىمەك بىلەن ئىش چىقىرىپ قويۇپ، ھاياتىدا بىرلا قېتىم يىقىلدى!... ئاشۇ مەغلۇبىيەتنى ھېسابقا ئالمىغاندا، ئۇنىڭ ئىشلىرى خۇددى پايپاقنىڭ يىپىنى سۇغارغاندەك راۋان بولدى. بولۇپمۇ گۈكشېنىڭ كاتىپلىق تاجىسىنى بېشىغا كىيگەندىن كېيىن، ئەمىلىي ئىش بېجىرىش جەھەتتە، تامغا ئۇنىڭ قولىدا بولغاچقا، ھوقۇق، ئابروي، شەرەپ ئۆزىگىلا مەنسۇپ بولۇپ كەلدى. نەۋرىسىدەك قىزلارغا ئۆيلەنمەكچى بولغان يېزا كادىرلىرى، ئوتتۇرا - باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىسى ياكى يېشى توشمىغان قىزلىرىغا «قىزىل قەغەز» ئالماقچى بولغان ئاتا - ئانىلار، سودا ساراىيىدىن ئاق ئوغۇت، ھارۋا چاقى، پاختا قاتارلىق نەرسىلەرنى ھەل قىلالمىغان ھاجەتمەن دېھقانلار، بىر-ئۆلىسىپىتقا ئېھتىياجلىق بولۇپ قالغان ئوقۇتقۇچىلار، ئاددىيسى كېسەل

ئاتا - ئانىلىرى ئۇچۇن ئارپا، قوناقلىرىنى ئاشلىق پونكىتىدا بۇغدايغا ئالماشتۇرالماي، ئىككىلىك خەتكە زار بولغان بىچارىلەر خالىق ئالدىدا كۇچۇكلىنەتتى، يالۋۇرۇپ - يېلىنىاتتى، ئۇنىڭغا ئاياغلىرىغا سۇيگۇدەك بولۇپ خۇشامەت قىلىشاتتى. خالىق كەچتە ئۇيگە بارغىنىدا، هويلىدا ياتلا توخۇلارنىڭ دانلاپ يۇرگىنىنى كۇرەتتى ياكى ئېغىلدىن بىرەر پاقلانىنىڭ ئېچىنىشلىق مەرگىنىنى ئاڭلاپ قالاتتى، لېكىن هەيرانلىق هېس قىلمايتتى. ئاشخانا، ئايۋانلاردا پەيدا بولۇپ قالغان بىر سان گۇش، بىرەر - ئىككى سېۋەت يەل - يېمىش، بىرەر قاپاق مايلارنىغۇ سوراپ قويۇش بۇياقتا تۇرسۇن، كۇز قىرىنىمۇ سالمايتتى.

خالىق قىسقىسى چاققان يېرىدىن قان ئالالايدىغان كۇكۇيۇن ئىدى. 30 مىڭ نوپۇسنىڭ سەركىسى بولغان تۇراپ ئىمىن چىغدا ئۇنىڭ گېپىنى يېرىپ باققان ئەمەس، تېخى هالقىلىق ئىشلاردا مەسلىھەت سورايدۇ. گۇگۇشي بويىچە بەزى سەپەرۋەرلىك دوكلاتلىرى، يېزا كادىرلىرىغا سۇزلەيدىغان سۇز تېكىستلىرىنى خالىق گۇلىنى گۇلىگە كەلتۇرۇپ شۇنداق توقۇۇتتىكى، ئاڭلىغانلار تۇراپ شۇجىنىڭ سەۋىيىسىگە، ناتىقلىقىغا، سۇزمەنلىكىگە ئاپىرىن ئوقۇماي تۇرالمايتتى. تۇراپ ئىمننىڭ بالىلىرى بەزىدە: «دادا، سېنىڭ ماقالەڭ خوتەن گېزىتىگە بېسىلىپتۇ» دېسە، ئۇ خۇددى ئوچۇق هاۋادا چاقماق چاققاندەك هەيران بولۇپ، گېزىتنى قولىغا ئالاتتى. «پۇرسەتتىن قالساڭ، پەسلىدىن قالسەن»، «ئالتۇن كۇزنىڭ ئالتۇن نېمىتىنى پاكىز يىغۇالايلى»، «مەيدانلاشقان ئېتىزلارغا ئىهتە ئورمان بەرپا قىلايلى»... توۋا، بۇ ماقالىلەرنى ئۇ قاچانلاردا يازغان بولغىيتى، ئۇنتۇپ تالغىنى نېمىسى؟ راست، بىر چاغدا سۇزلىگەندەك قىلىۋېدى!... تېخى ئۇ «بوستان گۇگۇشي شۇجىسى تۇراپ ئىمىن ئەتىيازلىق تېرىلغۇنى ياخشى ئىلىپ بېرىش هەققىدە سەپەرۋەرلىك دوكلاتى بەردى»، «تۇراپ شۇجى ئۇزى جېرىم تېكىشكە قاتناشتى...»، «بوستان گۇگۇشي شۇجىسى تۇراپ ئىمىن داجەيدىن ئۇگىنىش هەققىدە رادىئو نۇتقى سۇزلىدى...» دېگەن سەھىپىلەرنى كۇرگىنىدە، خۇددى شېرىن چۇش كۇرۇۋاتقىنىدەك ئويغىنىپ

كەتمەي دېگەندەك، كۆزلىرىنى يۇمۇپ بىر دەقىقە تۇرۇۋېلىپ، ئاندىن ئالقانلىرىنى ئۇۋۇلاپ، ئۆي ئىچىدە پىرقىراپ كېتەتتى. بۇنداق ئىلتىپاتلار بولۇۋاتسا، تۇراپ ئىمىن نېمىمۇ دېيەلەيتتى؟ خالىق يۇمىلاقنى چاسا دېسە، ئۇمۇ چاسا دەيتتى، ئاقنى قارا دېسە، ئۇمۇ قارا دەيتتى!...

بۇ ساخاۋەتنى خالىق «گۈزەللىكنىڭ خىزمىتىنىڭ ياخشى بولىشى ئۈچۈن، تۇراپ ئىمىنلىكنىڭ ئىناۋىتىنى كۆتۈرۈش ئۈچۈن قىلىۋاتىدۇ» دېگەنلەر ئۇزۇنغا چىقمىدى!... تەيپىنەمنىڭ ۋاقتىندا باشلانغۇچ مەكتەپنىڭ بىرىنچى ياكى ئىككىنچى يىللىقىدا ئوقۇغان يا ئوقۇمىغان، ساۋادىنى ئۆزى چىقىرىۋالغان بۇنداق ئېشەكتەك دۆت - كالۋالارنىڭ ئىناۋىتىنى كۆتۈرۈپ نېمە كەپتۇ!... ئەمما ئۇ بىر كۆزۈركتە!... كۆزۈرۈك بولغاندىمۇ، كۆرۈنۈپ تۇرغان جەننەتكە بارىدىغان داغدام كۆزۈرۈك!...

خالىقتا مانا شۇنداق نەزەر، يۇقىرىغا ئۆرلەش نىشانى، قانائەت قىلماسلىق نەپسى بار ئىدى!... مۇشۇنداق ئەقىل - پاراسەتتە كامالەتكە يەتكەن، ئاۋام ئالدىدا يۈز - ئابرويلۇق، رەھبەرلەر گۈھەردەك ئەتىۋارلاۋاتقان خالىقنى مۇراتتەك بىر ئەپەندىنىڭ كۆزىگە ئىلماي قىلىپ يۈرگەن قىلىقلىرىنى كۆرمەمدىغان؟... زۇمرەتتەك بىر قىزنىڭ خىلىمۇ ئۇ؟... ماۋۇ ياقۇپ دېگەن قېرى لەقۋانىكىمۇ «سەپرا» دېگەن لەقىمىگە چۈشلۈق ئۆزىنى بىر كۆرسەتمەي «پارتىيە مەكتىپىگە مېڭىشنىڭ ئالدىنقى كۈنى مۇرات قىزىم بىلەن كۆرۈشكىلى چىقىپتىكەن، كۆسەينى كۆتۈرۈپ كېلىشىمگە، زۇمرەت «ئۆلىمەن» دەپ تۇرۇۋالغاچقا، قول تەككۈزەلمىدىم...» دەپ تىلىنى چاينىپ ئولتۇرغىنىنى كۆرمەمدىغان؟... ئولمەيدىغان يېرىگە ئۇرۇپ، كاللا - قاپاقلىرىنى يېرىپ، خەلقى - ئالەم ئالدىدا رەسۋاسىنى چىقىرىپ، راسا ئەدىبىنى بەرگەن بولسا، ئۇ مۇناپىق ئىككىنچىلەپ فېرمىغا كېلەلەمتى؟... ئەمدىزە، «ئۆزلىرى ياخشى لايىق تاپمەن دېگەنتىلە، چاپسانراق كايىش قىلغان بولسىلا...» دەپ ماڭقىسىنى ئېقىتىپ ئولتۇرغىنىنى

كۆرمەمدىغان؟ تېخى مەن لايىق تاپقۇدەكمەن... ۋۇي پەپلىقۇش دېۋىڭ قېرى!... بىلسەڭ، زۇمرەتنىڭ لايىقى مەن بولىمەن... خوتۇنۇڭنىڭ كېسىلىنى داۋالىتىپ، ئۆلۈم - نەزىرلىرىگە پۇل خەجلەپ، مېنىڭ بېشىم ئىششىپ قاپتۇما؟... بۇ پەقەت ئاشۇ شوخ، نازىنىن قىزىڭنىڭ پەيزىنى سۈرۈش ئۈچۈنلا، بوينۇڭغا سالغان سىرتمىقىم بولمامدۇ!...

شېرىن خىياللىرىدىن لەززەتلىنىپ ئولتۇرغان بولسىمۇ، خالىقنىڭ يەنىلا كۆڭلىنىڭ بىر يېرى قاراڭغۇ ئىدى. ئۇ ئىچى - ئىچىدىن پۇخ بولۇپ دېمىقاتتى، تېرىكەتتى، قويغان - پۇتكىنىنى بىلمەيتتى. بۇ دېلىغۇللۇق مىجەزى ئىتتىك، ئەقىدىسى ئۈچۈن ھېچنىمىدىن يانمايدىغان تەرسا زۇمرەتنى ئىنىدەكچە كەلتۈرۈشكە ئىشەنچ يوقلۇقىدىن بولۇۋاتاتتى. زۇمرەت «دادام ئۇردى» دەپ بېشىنى تېڭىپ كەلگەن كۈنىنىڭ ئەتىسى، خالىق قىرمىغا بېرىپ ياقۇپ بىلەن كۆرۈشتى. ئۇ، «قىز بالىنى ئۇرۇشنىڭ ياخشى ئەمەسلىكى» ھەققىدە قارىخانلىق قىلىپ، بىر نەچچە كەلىمە پەندى - نەسىھەت سۆزلىدى. لېكىن ياقۇپ قىزىنى ئۇرمىغانلىقىنى، زۇمرەتنىڭ ئۆزىنى ئۆزى ئۇرۇپ، بېشىنى يېرىۋالغانلىقىنى يېپىدىن يېڭىسىغىچە سۆزلەپ بەردى. قىزىنىڭ بۇ جاسارىتىدىن ئەندىكىپ، خالىقنىڭ يۈرىكى لاسسىدە ئېغىپ كەتتى. يائاللا، ئۇنىڭدىن ھەزەر ئەيلىسە بولغۇدەك... ئۇ يېزا يوللىرىدا غىتتاڭشىپ يۈرۈپ ئۆزىنى شامالغا سالىدىغان شاللاق قىزلاردىن ئەمەسكەن... ئۇ مۇراتقا سادىقلىق قىلىپ، باش - كۆزىنى يارغان يەردە، ئەمەل، شۆھرەت، پۇل، پاراغەتلىك تۇرمۇش دېگەنلەرنى كۆزگە ئىلىپمۇ قويمىغۇدەك...

خالىقنىڭ غەزىپى بىردىنلا ئۆرلەپ، ئورنىدىن تۇردى - دە، ئىشخانا ئىچىدە ماڭغىلى تۇردى. خوتۇنىنى، ئۇنىڭ قورسىقىدا بىخىرامان يېتىۋالغان يەتتە ئايلىق بالىسىنى ئۇنىڭ بوغۇۋەتكىسى كەلدى. «بالا تۇغۇلمىغۇچە ئاجراشتۇرۇشقا بولمايدۇ» دېگەن قانۇننى قانداق كاللىسى ئېلىشىپ قالغان ئادەملەر ياساپ چىققاندۇر؟...

ھويلىدىكى ستولبىغا قادالغان ساندۇق رادىئودىن كېلىۋاتقان خەۋەر

توختىدى. گۈڭشي رادىئو ئۈزىلى داجەي ھەققىدە بېرىۋاتقان خەۋىرىنى تۈگىتىپ، ئاياغلاشتۇرۇش مۇزىكىسى — «شەرق قىزاردى» نى ئاڭلىتىۋاتاتتى. خالىق سائىتىگە قارىدى. ۋاقىت ئون بولغانىدى. شۇ چاغدىلا، سودا سارىيىدىكى ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ ئۆزىنى ساقلاپ ئولتۇرغانلىقى ئۈنىڭ ئېسىگە كەلدى. ئالدىنقى كۈنى ئۇ ئۇلارغا يۇقىرىغا ئۆتكۈزمەكچى بولغان قۇرۇق يەل - يېمىش، گۆش، خام مال قاتارلىق ۋەزىپىلەرنىڭ ئورۇندىلىش ئەھۋالى توغرىلىق يېغىن ئاچىمەن دېگەنىدى.

ئالدىراپ - تىنەپ سودا سارىيىنىڭ دەرۋازىسىغا يېتىپ كەلگەن خالىق ئارقىدىن ئۇچقاندەك كەلگەن ئىشەك ھارۋۇسىنى كۆرۈپ قالدى. ھارۋۇدا بىر قىز ئولتۇراتتى. قامساپتەك مالنى بىرلا قاراپ تونۇيدىغان تەجرىبىلىك خالىق تېز ئۆتۈپ كېتىۋاتقان ھارۋۇدىكى قىزنىڭ جەزبىدار سىياقىغا كۆز ناشلىدى. چەكسىز لاتاپەت، ئەدەپ - ئېكرام ۋە ھايا - نومۇسلۇق پەرىزاتقا خالىق ھەممىنى ئۇنتۇغان ھالدا قاراپلا قالدى. ھارۋۇكەش خالىقنى كۆردى. ئۇ ئىتتىك كېتىۋاتقان ئىشەكنىڭ چولۋۇرىنى تارتىپ، ھارۋىنى يىگىرمە قەدەم ئارىلىقىدا ئاران توختاتتى. ئۇ، يىراقتىنلا خوشامەت بىلەن ھىجىيىپ، كۈلكىدىن كۆزلىرىنى خۇمالاشتۇرۇپ يۈگرەپ كەلدى - دە، خالىق بىلەن ئىگىلىپ تۇرۇپ كۆرۈشتى. ئەكىلەپ ئىگىسىنىڭ ئاياقلىرىنى يالاپ، سۇۋاشقان كوكىدەك كۈچۈكلىنىۋاتقان بۇ ئادەم ئورمىلىقتا نەفىسەگە نان تاللاپ بەرمەكچى بولغان تۇردى ھېكىم ئىدى.

— ھە، تۇردى مۇئەللىم، كۈرسقا قاتناشماي، قىزلارنى ئوينىتىپ يۈرەمدۇق؟ — دېدى خالىق ئارقىسىنى قىلىۋالغان قىزدىن كۆزىنى ئۈزمەي، — ئۇ كىم بولىدۇ؟

— بوۋاي قەمبەر مەكتىپىنىڭ باش مۇئەللىمى نەفىسە خانىم بولىدۇ، — دېدى تۇردى ھېجىيىپ، — بوۋىسى كېسەل بولغاچقا، كۈرسقا قاتنىشالمىغانىدى. بۇ قېتىمقى سىياسىي كۈرس بەك مۇھىم بولغاچقا، ھەممە ئوقۇتقۇچى تولۇق قاتنىشىشى كېرەككەن. بولۇپمۇ نەفىسە خانىمدەك مەسئۇل مۇئەللىملەر قاتناشمىسا تېخىمۇ بولمايدىكەن. . .

خالىق ھارۋىنىڭ قېشىغا كەلدى. «نەس باسقاندەك، بۇ سۆزۈن تەلەتكە ئۇچراپ قالغىنىمنى كۆرۈڭ. . .» دەپ ئويلىدى نەفسە ئىچىدە. خالىق قىزنىڭ چىرايلىق كۆزلىرىگە ئاچ كۆزلۈك بىلەن تىكىلىپ قارىدى. ئۇ قىزغا ساقال تاشلاپ بىر نەچچە ئېغىز چاخچاق قىلماقچى بولغانىدى، لېكىن بۇ نىيىتىدىن يانىدى. چۈنكى، نەفسەنىڭ ئاق لالىدەك ھۆسنىدىن، ھايا - نومۇس ئۇچقۇنلىرى چاچراپ تۇرغان قارا كۆزلىرىدىن كىشىنىڭ يەڭگىللىك قىلىشىغا، ھەجىيىشىغا يول قويمايدىغان بىر خىل سىپايىلىق، سالابى سۈپەت كۆرۈنۈپ تۇراتتى.

— ھارماڭ خانىم! — دېدى خالىق گېپىغا نېمىدۇر تۇرۇلۇپ قالغاندەك تېپىلىپ.

— ياخشىدى! — نەفسە خالىققا كۆزىنىڭ قىرىنىمۇ سالمىدى، — قېنى، تۇردى مۇئەللىم، ھارۋىنى ھەيدىسىلە! . . .

تۇردى بېشىنى گەجگىسىگە چۆكۈرۈپ، بوينىنى ھەريان تولغاپ، بىرده خالىققا قاراپ ھەجايسا، بىرده نەفسەگە قاراپ غەلىتىلا كۈلۈپ قويىاتتى. ئۇ، شۇ تۇرقىدا ئېتىزدىن باشاق ئوغۇرلاۋاتقان چاشقانىنىڭ ئۆزىگىلا ئوخشاپ قالغانىدى. ئېشەك سىيلىق يورغىلاپ، بوستان بازىرىدىن چىقىپ، ئاشلىق پونكىتى ۋە ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ ئالدىغا كەلگۈچە، تۇردى ھېكىم بېشىنى بويۇنلىرى تولغىشىپ كەتكۈچە قايرىپ، تېخىچىلا سودا سارىيى ئالدىدا ھاڭۋېقىپ تۇرغان خالىققا قاراپ ماڭدى. نەفسە ئىچىده غىجىنىپ: «بۇنىڭغا ‹دالىتەك› دېگەن لەقەم ئازلىق قىلىپ قاپتۇ. . . شۇڭا ‹لالما دالىتەك. . . › دېسە خوپ كەلگۈدەك. قاراڭا، ئىگىسىنى كۆرگەن ئىتتەك كۆچۈكلىنىپ كەتكىنىنى! . . .» دەپ ئويلىدى. بىراق، تۇردى ئۇنداق ئويلىمايتتى. ئۇ: «كۆردۈڭمۇ، مەن كىم بىلەن قول ئېلىشىپ كۆرۈشتۇم؟ . . . گۈڭشې كاتىپى خالىق دېگىنە! مېنى بوش چاغلىما. . .» دېگەندەك مەيدىسىنى كېرىپ، كۆزىنىڭ قۇيرۇقىدا نەفسەگە قاراپ قويدى. بۇ ئۇنىڭغا خۇدايىم بەرگەن ناھايىتى ياخشى پۇرسەت بولدى. قارىمدىغان، ئۇ بوستان بازىرىغا كىرىپلا، «گۈڭشې رەھبەرلىرىدىن بىرەرسى ئۇچراپ قالسىدى، نەفسە

ئۇلار بىلەن كۆرۈشكىنىمنى بىر كۆرسە! ئۇ چاغدا...» دەپ ئويلىغانىدى. ئۇنىڭغا يونىغاندەك، ئۇچراپ قالغىنىنى كۆرمەمدىغان! يەنە كېلىپ كىم؟ ھەممە كۆرسە تىترەيدىغان، ئاتىسا ئېتى، تۇتما سېپى بار خالىق كاتىپ - دە!...

ھەئە، دۇنيادا مۇنداق ئادەملەرمۇ بولىدۇ! نام - ئاتاق، ئەمەل - مەنسەپ، بايلىق - مەرتىۋە، ئۇرۇق - نەسەپ تەرەپتىن ئۆزىدىن پاشىنىلىك قانىتىدەك يۇقىرى تۇرىدىغان ئادەمنى كۆرسە، ئۇنىڭغا دەرھال خۇشامەت قىلىدۇ، ئۆزىنىڭ بارلىق مەخلۇقاتتىن يۇقىرى تۇرىدىغان ئادەم ئىكەنلىكىنى ئۇنتۇپ قالىدۇ. شۇڭا، خۇدا ئۇ خىل ئادەملەرنى ئادەمى پەزىلەتتىن مەھرۇم قىلىپ، ئىت پېئىلىگە نائىل قىلغان. بۇنداق پەسكەش ھاماقەتلەردىن ئانچە پەرقلىنىپ كەتمەيدىغان يەنە بىر تۈرلۈك ئادەملەرمۇ بارىكى، ئۇلار شۆھرەت ۋە ئەمەلنى خۇدادىنمۇ ئۈستۈن بىلىشىدۇ. خۇدا بۇنداق خوش - خوشچىلارنىڭ خۇي - پەيلىنى ئوبدان بىلگەچكە، ئۇلارنىڭ كۆڭلىگە شۇنداق ئازرۇ - ھەۋەسنى سېلىپ قويۇپ، ئۇلارنى مۇرادىغا يەتكۈزمەي قىينايدۇ... مەن بۇرۇن مۇنداق بىر ئادەمنى ئۇچراتقان. ئۇ، مەيدىسىگە ھەر خىل گۈللۈك تۆگمە، ئىزنەك، تەڭگە، قوتىلارنىڭ قەلەي ئېغىزلىرى ۋە سۇنئىي گۈللەرنى تاقىۋېلىپ، كۆرگەنلا كىشىگە: «مەن پالانى رەھبەر بىلەن قول ئېلىشىپ كۆرۈشكەن، پۈستانى باشلىق مېنى مۇنچە قېتىم تەقدىرلىگەن، نەمۇنىچى بولغانمەن، پوكۇنى كاتتا ئۆز قولى بىلەن ماڭا مېدال تاقىغان، شۇجى ئالدىدا شۆھرەت قازانغانمەن...» دەيتتى، ئەتراپىغا ئادەملەرنى يىغۋالاتتى. ئۇنىڭ گەپلىرىنى ئاڭلىغان بىر بوۋاي: «بۇمۇ بىر خىل كېسەل، روھىي كېسەللىك بىر خىلى، بىز بۇنى ئۇلۇغلۇق كېسىلى دەيمىز!» دېگەنىدى.

تۇردى ھېكىم گەرچە مەيدىسىگە جالدۇر - جۇلدۇر نەرسىلەرنى ئېسىۋالمىغان بولسىمۇ، ئەمما ئۇنىڭدىمۇ يۇقىرىدىكى ئىككى خىل ئادەملەرنىڭ خۇي - پەيلى بار ئىدى. شۇڭا، ئۇ يېراقتا كېتىۋاتقان بىرەر كەنت باشلىقىنى كۆرسىمۇ، ئارقىسىدىن يۈگرەپ بېرىپ، ئۇنىڭ بىلەن

كۆرۈشۈپ قويۇپ، ھەجايغىنىچە يېنىپ كېلەتتى.

مانا خالىق كاتىپنىڭ ئۇچراپ قېلىشى، ئۇنىڭ بىلەن قول ئېلىشىپ كۆرۈشۈش شۇ تۇرقىدا تۇردىنى ھايانلاندۇرۇۋەتتى. بولۇپمۇ نەچچە قېتىم كۆيدى - پىشتى خەتلىرىنى يېزىپ، يالۋۇرۇپ - يېلىنىپ، كۆڭلىنى ئوتالمىغان نەفسەنىڭ ئالدىدا، ئۆزىنىڭ قانداق ئادەم ئىكەنلىكىنى بىر كۆرسىتىۋالدى. ئۇ ئەمدىغۇ چۈشەنگەندۇر؟ تۇردىنى بوش چاغلىماڭ خانقىز! ئۇ دېگەن نى - نى باشلىقلار بىلەن قول ئېلىشىپ كۆرۈشەلەيدۇ، بەلكى كۆلۈشۈپ تۇرۇپ گەپمۇ قىلىشالايدۇ...

— خى... خى... خى...— تۇردى ھېكىم خىكىلداپ كۈلۈپ كەتتى،— قارىسلا نەفسە خانىم، خالىق كاتىپ: «يوقاپلا كەتتىڭغۇ؟» دەپ خاپا بولۇۋاتىدۇ... ئۆتكەندىمۇ تۇراپ شۇجىنى كۆرمەي قاپتىمەن... «ھە، بىزگە قارايمۇ قويايي دېمەيسەنغۇ؟» دېمەسمۇ، نومۇستىن ئۆلدۈم. ئىش قىلدىپ، رەھبەرلەر «ۋاي تۇردى...» دەپ تۇرىدۇ... ئۆزەمۇ ئۆلار بىلەن ئەل - ئاغىنىدەك ئۆتىمەن...

— كۆردۈم،— دېدى نەفسە مىيىقىدا كۈلۈپ،— بويۇنلىرى مۇشۇداق يۇمشاقلا بولسا، توخۇلارغىمۇ قوندىق بولالايلا!...

— چاقچاقلىرىنى قارىسلا! — دېدى تۇردى نەفسەنىڭ زەھەردەك تەئەددىسىنى قېتىغىمۇ ئالماي،— كۆرگەنسىز، خالىق كاتىپ مەن بىلەن شۇنداق ئىللىق چىراي كۆرۈشتى. ئۇ ئادەتتىكى ئادەملەر بىلەن ھەرگىز ئۇنداق كۆرۈشمەيدۇ.

— سىلىنىڭ مۇشۇ سۈكەكسىز تىللىرى بولىدىغانلا بولسا، ئەۋرىشىم بەللىرى مۇكچىيىپ تۇرسا، ئىككى جاۋغايلىرىدىن ھىجىيىش كەتمىسە،— دېدى نەفسە تۈزۈت قىلمايلا،— ئۇ چاغدا، سىلى ئۇلپەت بولمىغان ئىت بىلەن مۇشۇكمۇ قالمايدۇ!...

نەفسە قىلچە ئاياپ ئولتۇرمايلا، تۇردىغا نەشتىرىنى سانجىدى.

ئىجتىمائىي مۇناسىۋەتتە ئادەتتە بىر ئادەمنىڭ قارشى تەرەپكە بەرگەن بىرىنچى قېتىملىق تەسىرى خۇددى تۆمۈرچىنىڭ ئۇرغان بازغىنىدەك ھەل قىلغۇچ رول ئوينايدۇ. سەن بەزىدە بىر ئادەم بىلەن كېسرا بولۇپ، ئىككى

ئېغىز سۆھبەتتە بولۇپ قالساڭ، ئۇنىڭغا بىردىنلا مېھرىڭ چۈشۈپ قالىدۇ! ئۇنىڭ سەت، كۆرۈمسىزلىكى، كېسەل ياكى مېيىپلىقىنى كۆزۈڭگە كۆرۈنمەيدۇ. چۈنكى، ئۇنىڭ كۆز قارىچۇقلىرىدىن تۆكۈلگەن سەمىمىيەت نۇرلىرى شۇنچە ئىللىق، شۇنچە چىن بولىدۇ! . . . بۇ نۇرلار تەبىئىي ھالدا، ئىككى تەرەپنىڭ روھلىرىنى بىر - بىرى بىلەن ئۇچراشتۇرىدۇ. ھەتتا بىر كۆرۈپلا، سۆزلەشمەي تۇرۇپمۇ، «ئامراق ياكى ئۆچ» بولۇپ قالىدىغان ئىشلارمۇ بولىدىغۇ؟ بۇنى قايسىدۇر بىر پىسخولوگ «روھىيەتنىڭ ئالمىشىشى، روھىيەت سېزىمى» دېگەنىكەن. ئەگەر بىرەر كىشى چىرايلىق گەپلەرنىڭ گۈلدەستىسىنى تىزىۋەرسە، ئەمما ئۇنىڭ ئىسلى تەبىئىتى مەلۇن بولسا، ئۇنداقتا ئۇ قانچە ئۇستاتلىق قىلسىمۇ، سۆز - ھەرىكىتىدىن، يۈز ئىپادىسىدىن، ياسالما كۈلكىلىرىدىن بولسىمۇ بىرەر يەردە چاندۇرماي قالمايدۇ. مانا بۇ روھىيەتنىڭ ئادەمنى ئاشكارىلىشى! . . .

نەفسە خالىق بىلەن تونۇشمايتتى. پەقەت سىرتتىدىن ئاڭلاپلا، ئۇنىڭغا ئۆچ بولۇپ قالغانىدى. بۇڭاي قەمبەر دادۇيىنىڭ شۇجىسى رېخىم دارلاي ئىككى باش قوناق ئۇچۇن دېھقانغا تېزەك چىشلىتىپ، ئۇنىڭ چاتىرىقىدىن ئۆمۈلىتىپ ئۆتكۈزگەندە، سۇنى يار ئالدۇرۇۋەتكەن بېچارىنى قىغقا كۆمۈپ بەدىنىنى چارلاشتۇرۇۋەتكەندە، بۇ خىل ياۋۇزلۇقنى كۆرۈپ تۇرۇپ توسمايلا، ئەكسىچە، كۈلۈپ تاماشا كۆرگەن تۇراپ بىلەن خالىقا ئۇنىڭ قەلبىدە بىر خىل نەپرەت پەيدا بولغانىدى.

قوشۇمىلىرى تۇرۇلۇپ، لەۋلىرى چىڭ يۇمۇلغان نەفسە ھارۋا چاقى ئاستىدا غىرىلداپ ئارقىغا كېتىۋاتقان يەرگە تىكىلىپ قاراپ ئولتۇراتتى.

— نەفسە خانىم، — دېدى تۇردى نەپىسى بوغۇلۇپ، — ئىككى يىل ئارقىلىرىدىن قوغلىدىم. ماڭا ئىچلىرى ئاغرىسۇن. . . مەن سىلىنىڭ بوسۇغىلىرىدا ئىت بولۇپ كېتەي. . . قانداق شەرتلىرى بولسا ئورۇنلاي. . .

نەفسە ھارۋىدىن لىككىدە سەكرەپ يەرگە چۈشتى - دە، يولنىڭ چېتىگە چىقىپ ماڭدى. ئىككى يىلدىن بېرى ئاۋارە، قىلىۋاتقان بۇ ئادەمگە چىرايلىق گەپ قىلىپ، بولالمىغاندا سىلكىپ، تىللاپمۇ گەپ

يېگۈزەلمىگەن نەفسە ئۇنىڭ چىرايىغا قاراشتىنمۇ بىزار بولغاندى. «ئۆچ بولمالىق، گىرىپتار بولارسىز» دېگەندەك، بۇ داپپۇزنىڭ ئۆزىنى ئەپكىتمەش ئۈچۈن كەلگىنىنى كۆرمەمدىغان؟... ئۇنىڭ كۆسەيدەك سىياقسىز، قورۇلۇپ قالغان قۇيماقتەك قاپقارا يۈزى، دائىم خوشامەت كۈلكىسى كەتمەيدىغان چىرايى بۇياقتا تۇرسۇن، ۋۇجۇدىدىكى پاسكىنىچىلىقلارنىڭ ئۆزىلا نەفسە ئۈچۈن يېتىپ ئاشاتتى.

— نەفسە خانىم، بولدى ھارۋىغا چىقىڭالسىلا، — دېدى تۇردى ئېشەكنى يانداپ كېلىپ، — مەن... مەن... نەچچە يىل بولسا ساقلاي.

— بولدى، كېتىۋەرسىلە، مېنىڭ كۆڭلۈم «ھۆ» بولۇپ كېتىۋاتىدۇ، — دېدى نەفسە يەرگە تۈكۈرۈپ، — بۇ ئەتراپتا بىرەر چىرىگەن تاپ ياكى نىجاسەت بار ئوخشايدۇ.

— بولدى، مەن گەپ قىلمايلى، — دېدى تۇردى يەرگە چۈشۈپ، — ئالدىلىرىدا سېپىستى تاپ، نىجاسەت بولۇپ قالغان بولسام بوپتۇ، مۇندىن كېيىن، كۆزلىرىگە سەت كۆرۈنمىسەملا بولىدىغۇ؟...

«زىغىردەك بولسىمۇ ئەقىلىڭ بار ئىكەن» دەپ ئويلىدى نەفسە ئىچىدە. ئۇ، ھارۋىغا چىقىپ ئايىغىنىڭ ئىچىگە كىرىپ كەتكەن توپىلارنى قاققاندىن كېيىن، تۇردىغا قارىمايلا:

— ئەمدى لاۋزىلاشمىلا، ئوقۇتقۇچىلار، مۇدىر، ماۋارىپ ئىدارىسى باشلىقلىرى ئالدىدا چاۋلىرىنى چىقىپ يايىمەن!... — دېدى.

ئۇلار پارتىيە مەكتىپىگە چۈش بىلەن يېتىپ كېلىشتى. بۇ يەردىن بىر چاقىرىم يىراقلىقتا شەھەر بىنالىرى كۆرۈنۈپ تۇراتتى. چوڭ يول ئېغىزىدا تاقەتسىز ساقلاپ تۇرغان كامىل يۈگرەپ كەلدى. چۈنكى ئۇ تۇردىنىڭ نەفسەنى ئېلىپ كېلىش ئۈچۈن بوستانغا كەتكەنلىكىنى ئەتىگەنلىك دەرسىنىڭ يوقلىما قىلىش ۋاقتىدىلا ئوقۇقانىدى.

— نەفسە... ھارماڭ!..

— ياخشىدى، ئوبدان تۇردىڭىزمۇ؟

— بوۋىڭىزنىڭ ئەھۋالى قانداق؟

— خۇداغا شۈكرى...

كامىل ھارۋىدىكى چىگىلگەن ئورۇن - كۆرپە، سومكىلارنى ئالدى - دە، نەفىسەنى باشلاپ ئاياللار ياتىقى تەرەپكە ئېلىپ كەتتى. تۇردى ئېشەكنىڭ چۇلۋۇرىنى تۇتقىنىچە، ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن قاراپ تۇردى ۋە يەرگە شالاققىدە تۇكۇردى.

كامىل نەفىسەنى ئورۇنلاشتۇرۇپ قويۇپ، كېچىسى ياتاق، كۈندۈزى دەرسخانا رولىنى ئۆتەيدىغان سىنىپقا قايتىپ كەلدى. ئۇ ھېكمەت، مۇراتلارغا نەفىسەنىڭ كەلگەنلىكىنى ئۇقتۇرۇۋېدى، ئۇلارمۇ يۇگۈرۈشۈپ چىقىپ، ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشۈپ كىردى.

كامىل، ھېكمەت، مۇراتلار تام تەرەپكە يىغىپ قويغان يوتقان - كۆرپىسىگە يۆلىنىپ بورىدىلا ئولتۇرۇشتى. ھەر بىرسى ئۆزىنىڭ دەرس تىزىسلىرىنى ئېلىپ، ئىچىلىرىدە پىچىرلاپ يادلاشقا باشلىدى. چۈنكى، چۈشتىن كېيىن ئىتالىيە كومپارتىيىسىنىڭ شۇجىسى تولياتتىنىڭ خاتالىقلىرىنى سۆزلەيدىغان مۇئەللىم دەرسكە كېرەتتى. ئۇ، يېڭى دەرس ئۆتۈش ئالدىدا، ئوقۇتقۇچىلارنى ئورنىدىن تۇرغۇزۇپ سوئال سورايتتى. سوئالغا جاۋاب بېرەلمىگەن ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ئىدىيىسىگە تاقاپ قورقاق سالاتتى. كۇرس باشلانغاندىن بېرى ئۆتۈلىۋاتقان دەرس: «خەلقئارا كوممۇنىزم ھەرىكىتىنىڭ تۈپ لۇشيەنى توغرىسىدىكى بەس - مۇنازىرە»، «يەنە تولياتتى بىلەن بىزنىڭ ئوتتۇرىمىزدىكى ئىختىلاپلار توغرىسىدا» قاتارلىق ئېقىم مەسىلىلىرى ئىدى.

ھەر بىر گۇڭشېنىڭ ئوتتۇرا - باشلانغۇچ مەكتەپلىرى بىر ئوچاستىكا بولغاچقا، ئوقۇتقۇچىلارنى ئەللىكتىن سەپلەپ سىنىپلارغا ئايرىغانىدى. بوستان ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇتقۇچىلىرى بىر سىنىپقا تولمىغانلىقى ئۈچۈن، باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇتقۇچىلىرى بىلەن تولۇقلانغانىدى. بۇلارنىڭ ئىچىدە بوستان باشلانغۇچ مەكتىپىنىڭ مۇدىرى نەمەت مىرزىمۇ بار ئىدى. ئۇ، كۇرسانتلار ئىچىدە، سوئالغا جاۋاب بېرەلمەي مۇئەللىمدىن كۈندە دېگۈدەكلا تىل ئىشتىدىغانلاردىن بىرى ئىدى.

ئېلىپ بېرىلىۋاتقان ئۆگىنىش «سىياسىي بەس - مۇنازىرە»، «سىنىپى كۈرەش» بولغانلىقى ئۈچۈن، كۇرسنىڭ تەشكىلىي تۈزۈمى

ناھايىتى چىڭ ئىدى. كۈرس رەھبەرلىك گۈرۈپپىسى «كەچتە ئىختىيارىي ھەرىكەت» دەپ ئېلان قىلمىغۇچە، ئىككى قەدەم ئارىلىقتىكى شەھەرگە كىرىپ، كىنو كۆرۈپ چىققىلىمۇ بولمايتتى. شەھەرلىك ئوقۇتقۇچىلارغىمۇ ئۆز ئۆيلىرىدە يېتىشىغا رۇخسەت قىلىنمايتتى.

كۈنلەر «سىنىپىي كۈرەش» يەنە «سىنىپىي كۈرەش» ئىچىدە ئۆتمەكتە ئىدى. بارغانسېرى چوڭقۇرلىشىۋاتقان ئۆگىنىش كىشىلەرنى ئەندىشىگە سېلىپ، كۈلكە - چاقچاقلارمۇ ئازىيىپ كەتتى. ھەر كۈنى ئۆتۈلگەن دەرستىن بىر خىل ۋەھىمە پۇراپ تۇراتتى. ئوقۇتقۇچىلار تاماقلىرىنى جىم - جىملا يېيىشىپ، ياتاقلىرىغا كىرىپ بالدۇرلا ئۇخلايتتى. ياكى ئېرىق بويلىرى، بولجالىقلارغا كىرىپ خىيال سۈرۈپ ئولتۇرۇشاتتى.

بۈگۈن شەنبە بولغاچقا، ئوقۇتقۇچىلار قويۇپ بېرىلدى. ئۇلار ئىككى ھەپتىدىن بېرى دەم ئالمىغانىدى. زۇمرەتنى كۆرگىسى كېلىپ سېغىنىپ كەتكەن مۇرات يېڭى ۋېلىسىپىتىنى مىنىپ بوستانغا چىقىپ كەتتى. ھېكمەت، نەفىسە، گۈلزىبالارنى كامىل باشلاپ ئۆز ئۆيىگە ئېلىپ كەتتى. ئۇلار خاننىزاتخان مومايىنى يوقلاپ بىردەم ئەھۋاللىشىپ ئولتۇرغاندىن كېيىن، ھېكمەت بۇمەرەمخاننى يوقلايدىغانلىقىنى ئېيتىپ، تاماققىمۇ قارىماي گۈلزىبا بىلەن چىقىپ كەتتى.

ھېكمەت بىلەن گۈلزىبا ئىشىكتىن بىر جۈپ بولۇپ كىرىپ كەلگىنىدە، بۇمەرەمخان ئۆز كۆزلىرىگە ئىشەنمەيلا قالدى. بوي - بەستى، پاكىزە چىرايلىرى، مىجەزلىرى بىر - بىرىگە شۇنچىلا ماس كەلگەن بالىلارغا سۆيۈنۈپ كەتكەن بۇمەرەمخان ئىككىسىنىڭ پېشانىلىرىگە سۆيدى، كۆزلىرىدىكى ياشلىرىنى سۈرتتى. بۇ 15 كۈن ئۇنىڭ ئۈچۈن 15 يىل بىلىنىپ كەتكەنىدى. ئۇ ئاقموللا ئىمام بەرگەن سەندەل ياغىچىنى ئىسرىقدانغا سېلىپ، ئۈستىگە چوغ تاشلىدى. ھايال ئۆتمەي ئىللىق بىر ھىد ئۆي ئىچىنى قاپلىدى. ئۇ، ھېكمەت بىلەن گۈلزىبانى ھويلا ئوتتۇرىسىدا تۇرغۇزۇپ ئىسرىقدىدى. ئۇنىڭ بۇ ھەرىكەتلىرى ئۇلارغا كۈلكىلىك تۇيۇلسىمۇ، ئۈندىمەي تۇرۇشۇپ بەردى. ھېكمەت گۈلزىبانىڭ

ئانارده‌ك قىزارغان مەڭزىلىرىگە، مەنالار غەزىنىسى بولغان چىرايلىق كۆزلىرىگە قارىدى، شۇ تاپتا خۇددى توي كۈنى كېلىننى ئوت ئاتلىتىۋاتقان مەنزىرە گۈلزىبانىڭ كۆڭلىدىن كېچىپ، ئۇ ئىزا تارتقىنىدىن ھېكمەتكە قارىيالمايلا قالغانىدى. ئۇ بۇنداق چاغلاردا، كۆزلىرىنى يالت - يۇلت قىلىپ ئېلىپ قاچاتتى. يۈزلىرىنى يوشۇراتتى... قويۇق كىرپىكلىرى لەپ قىلىپ كۆز قارىچۇقلىرىنى چۈمپەردىدەك ياپسا، يەنە بىردىنلا قارا كۆزلەرنىڭ قارا شولىسى بىر دەقىقە چاقناپ قالاتتى. ھېكمەت گۈلزىبانىڭ ئىزا تارتىپ، خىجىل بولۇپ، ھايا بىلەن ئۆزىنى قاچۇرغان بۇنداق ھالىتىنى تولىمۇ ياخشى كۆرەتتى.

— ئانا، — دېدى گۈلزىبا ئۆيگە كىرگەندە، — گۈلرۇز كۆرۈنمەيدىغۇ؟

— لوپقا بىر دوستىنىڭ تويىغا كەتتى، — دېدى بۈمەرەمخان بىزار بولغان قىياپەتتە، — قاچان كېلىدىغانلىقىنى دېمىدى، ھەي... ئۇنىڭ گېپىنى قىلماڭ...

— بۈمەرەمخان ئاچا، قايىتكامنىڭ ئەھۋالى قانداقراق؟ — دېدى ھېكمەت گۈلزىباغا قاراپ قويۇپ، — ئەمدى ئىشلەيمەن دەپ يۈرەتتى.

— نەدىكىنى؟ سېتىقچىلىق قىلىۋاتىدۇ، — بۈمەرەمخان ئىسرىقدانىنى تەكچىگە قويدى، — ئۇنى ئېلىپ - بۇنى سېتىپ دېگەندەك... ئۆزىگە ئانچە - مۇنچە بىر نېمە قالمىدىغان ئوخشايدۇ.

ماھىگۈل بىلەن ئابدۇنەبىنىڭ سومكىلىرىنى ئېسىپ كىرىپ كېلىشى سۆھبەتنىڭ بېلىگە تەپتى. ئابدۇنەبى كەلگىنىچە ھېكمەتكە ئېسىلدى.

— مەكتەپتىن مۇشۇنداقمۇ كېچىكىپ كەلگەن بارمۇ؟ — دېدى ھېكمەت ئابدۇنەبىنىڭ بۇرنىنى چىمداپ، — يولدا ئويناپمىكەنسەنده؟

— مەكتەپتە چوڭ تازىلىق قىلدۇق، — دېدى ئابدۇنەبى كۆزلىرىنى چىمچىقلىتىپ، — ئىشەنمىسىڭىز ئاچامدىن سوراڭ...

ماھىگۈل سۆپىدا ئۇندىمەي جىجىت ئولتۇراتتى. ئون بەش ياشنىڭ قارىسىنى ئېلىپ قالغان بۇ ئەدەبلىك قىز چوڭ بولغانسېرى ئاچىسى گۈلزىباغا ئوخشاپ كېتىۋاتاتتى. ئۇ ئارتۇق گەپ قىلمايتتى. ھۆرمەتنىڭ

نشانسی بولسا کېرەك، هېكمەت كەلدىمۇ، ئۆيدىكى قالايمىقان نەرسە . كېرەكلەرنى يېغىشتۇرۇپ، ئۇنى رەتلەپ، بۇنى يوشۇرانتى، هويلىلارغا سۇ سېپىپ سۈپۈرەتتى.

— ماهىگۈل راستمۇ؟ — دېدى هېكمەت قىزغا قاراپ، — ئابدۇنەبى مېنى ئالداۋاتىدىغۇ دەيمەن؟

— نەبى ئالدىمىدى هېكمەتكا، — دېدى قىز قىيا قاراپ، — بىر يەردىن مېهمان كېلىدۇ دەپ، هەممە مەكتەپلەردە چوڭ تازىلىق هەرىكىتى ئېلىپ بارىدى.

— قانداق، ئەمدىغۇ يېگىلگەنسىز؟ — دېدى ئابدۇنەبى هېكمەتنىڭ تىزىغا ئولتۇرۇۋېلىپ، — ئەمدى مېنى كىنوغا ئاپىرىسىز...

هېكمەت گۈلزىباغا قارىدى. چۈنكى ئۇلار تاماقتىن كېيىن كىنوغا بارماقچى ئىدى. شۇڭا، گۈلزىبا هېكمەتكە «ياق دەڭ» دېگەندەك ئىشارە قىلدى، بۇنى كۆرۈپ قالغان ئابدۇنەبى تېخىمۇ يېپىشتى.

— ياق، ياق، مېنىمۇ ئاپىرىسىلەر، سىلەر كىنوغا بارىدىكەنسىلەر، ئاچام بېشىنى ئېغىرتتى.

— ئابدۇنەبى، هېكمەت ئاكاڭ بىلەن گۈلزىبا ئاچاڭ بىر دوستىنىڭكىگە بارىدىكەن، — دېدى بۇمەرەمخان، — سەن ئۇلارنى تولا ئاۋارە قىلما.

— ئابدۇنەبى، چوپ - چوڭ تۇرۇپ، هېكمەت ئاكاڭنىڭ قۇچىقىغا ئولتۇرۇۋالغىنىڭ نېمىسى؟ — دېدى گۈلزىبا ئاچچىغلاپ، چۈشە! . . .

— بوپتۇ، بۇگۈن سەن بۇدۇشقاقتىن قۇتۇلماقتۇ تىس ئوخشايدۇ، — دېدى هېكمەت كۈلۈپ، — ئەمىسە، بىر شەرت: ماهىگۈلنىمۇ ئاپىرىسىز.

— هېكمەت، — دېدى گۈلزىبا شىرەگە داستىخان سېلىۋېتىپ، — سىز بۇنى بەك يامان ئۆگىتىۋەتتىڭىز، كەلسىڭىزلا چاپلىشىۋالىدۇ.

— بۇلارمۇ داۋاملىق دەرس ئوقۇپ چارچايدۇ ئەمەسمۇ! هەممىمىز بىللە بارايلى. . .

ئابدۇنەبى چاۋاك چېلىپ ئۆينىڭ ئىچىدە نەچچە پىرقىرىۋەتتى. هېكمەت، گۈلزىبالار بىر تەخسىدىن لەغمەن يەپ، ئاش سۈيى ئىچىپ

بولغۇچە، ئابدۇنەبى ماھىگۈلنى ئالدىرىتىپ ئورنىدىن تۇرغۇزدى. ئۇلار كىنوخانا ئالدىغا بېرىپ تۇرماقچى ئىدى. ھېكمەت ماھىگۈلگە تۆت بىلەت ئېلىش ئۈچۈن پۇل بېرىپ يولغا سالدى. بۇمەرەمخان قاچا - قۇچىلارنى يىغىشتۇرۇپ ئاشخانىغا چىقىپ كەتتى.

— بۇمۇ ياخشى بولدى، — دېدى ھېكمەت گۈلزىباغا، — كىنو تۈگىگەندە، ئۇ ئىككىسى بىلەن قايتىپ كېلىسىز.

— سىز چۇ؟

— مەن كامىلنىڭ ئۆيىگە كېتىمەن.

گۈلزىبا تەڭقىسلىقتا ئويلىنىپ قالدى. ھېكمەتنىڭ قايىت بىلەن گۈلرۇزدىن قورۇنۇۋاتقىنى ئېنىق ئىدى. كامىلنىڭ ئۆيىگە بارسىمۇ ئەپسىز ئىدى، چۈنكى نەفىسە بار. ئۇلار مۇنداق غەنىمەت پۇرسەتتە بىر ۋاقىلارغىچە كىتاب ۋە شېئىرىيەت توغرىسىدا سۆزلىشىدۇ. ئارزۇ - ئارمانلار ھەققىدە مۇڭدىشىدۇ. ھېكمەت گۈلزىبانىڭ بۇ ئويلىرىنى ئاڭلاپ ئويلىنىپ قالدى.

— مۇنداق بولسۇن، — دېدى گۈلزىبا، — مەن خوشنىمىز ئاقموللا ئىمامنىڭ ئۆيىگە بىر قاچا تاماق ئەكىرىپ بەرگەچ، سۆزلىشىپ چىقاي. سىز شۇ يەردە قونۇپ قىلىڭ!

— بولارمۇ؟ — دېدى ھېكمەت ئىككىلىنىپ، — ئۇ زاتقۇ پەرىشتىدەك ئادەمكەن. لېكىن بىر ئاز ئەپسىزلىك ھېس قىلىۋاتىمەن.

— ئۇ مېنىڭ ئۆز بوۋامدەك ئادەم، — دېدى گۈلزىبا بىر قاچا تاماقنى ئېلىپ، — مېنى ئۆز نەۋرىسىدىن چارى كۆرىدۇ. ئۇ سىزنى نەچچە قېتىم سورىدى. تېخى سىزگە دەيدىغان گېپىم بار دېگەندەك قىلىۋېدى...

— ماڭىمۇ؟ — ھېكمەت ھەيران بولۇپ سورىدى، — ماڭا دەيدىغان نېمە گېپى باردۇر؟

— بىلمىدىم، ئاڭلاپ باقمامسىز! — گۈلزىبا قىزارغىنىچە چىقىپ كەتتى.

ھېكمەت بىلەن گۈلزىبا كىنوخانا ئالدىغا كەلگەندە، ماھىگۈل ۋە ئابدۇنەبى ئۇلارنى ساقلاپ تۇراتتى. ماھىگۈل بىلەتتىن ئاشقان پۇلنى

تەڭلىۋېدى، ھېكمەت قايتۇرۇپ ئۇنىڭ قولىغا تۇتقۇزۇپ قويۇپ، ھەر ئىككىلىسىگە ئايرىم - ئايرىم كىشىنىش ئارىلاشتۇرۇلغان گازىر ئېلىپ بەردى.

— بولدى، بىرسىگە ئېلىپ بېرسىڭىز، ئىككىسى تەڭ چاقمامدۇ؟ — دېدى گۈلزىبا، — سىزمۇزە ! . . .

— بولمايدۇ، ماۋۇ ھارامزادە ئاچىسىغا بەرمەي چېقىۋالىدۇ، — دېدى ھېكمەت كۈلۈپ.

ئۇلار كىنوخانىغا كىرگەندە، ماھىگۈل نەبىنى ئالدىدىكى ئورۇندۇقتا ئولتۇرمىز دەپ باشلاپ ئېلىپ كەتتى. ھېكمەت ۋە گۈلزىبا كىنو بوتكىسى ئالدىدىكى ئورۇندۇقتا يالغۇز ئولتۇرۇشتى. ئۇلار ئەمدىلا پاراڭلىشىپ تۇرۇۋېدى، بىردىن - ئىككىدىن كەلگەن ئادەملەر ئەتراپىدىكى ئورۇندۇقلارنى ئىگىلىدى. گۈلزىبا ھېكمەتكە ئورۇن يۆتكەشنى ئىشارە قىلدى. ئاخىرى ئۇلار چەتتىكى ئادەمسىز ئورۇنغا كېلىپ ئولتۇرۇشتى.

— گۈلزىبا تۇيىنى قاچان قىلىمىز؟ — دېدى ھېكمەت پىچىرلاپ، — بىر يىل ساقلايلى دېگەنتىڭىز، مانا يېرىم يىلدىن ئاشتىغۇ؟ . . .

— نىمانچە ئالدىرايسىز، يېز كەلسۇن، — دېدى گۈلزىبا يۈزىنى قاچۇرۇپ، — كۈزدە قىلساقمۇ تازا تالقان تۆكتى چاغ بولاتتى. . .

— ۋاي - ۋۇي، ئەمدى كۈز دەۋاتىسىزغۇ؟ . . . ئۆيدىن خەت كەلدى، دادام توي ۋاقتىنى بېكىتسەك، ئاپاڭنى ئېلىپ بارىمەن، دەپتۇ.

— سىزمۇ تازا ئالدىراقسانكەنسىز. . . بەش كۈن بۇرۇن خەۋەر قىلىپ، تويلۇقلارنى ئەكەلدۇرۇپ. . . — گۈلزىبا ئەتراپىغا قارap قويدى، — رەسمىنىمۇ ئەۋەتىپسىز - ھە؟

— ئەۋەتكىنىم بولماپتىمۇ؟

— مېنى راسا مازاق قىلغاندۇر. . .

— سىڭلىمنىڭ سىزنى تەرىپلەپ يازغان خېتىنى كۆردىڭىزغۇ، — دېدى ھېكمەت ئۇنى جەينەكلەپ قويۇپ، — نېمە دەپ ماختايتۇ؟ . . .

— جىن بولۇڭ! ئادەم كېلىۋاتىدۇ. . .

— ئەتە ئىككىمىز بىللە رەسىمگە چۈشەيلى، بولامدۇ؟ — ھېكمەت

قىزغا ئېگىشتى، — ياكى مەن بىلەن چوشكىگىز يوقمۇ؟

— كىم شۇنداق دەيدۇ؟ — گۈلزىبا يېقىملىقسىنا دوسايدى، — قۇتبىرەمما؟

— بولدى قويىڭا ! نېمە دەپ ئۇنى ئەسكە ئېلىپ قالدىگىز؟...

— ئۆتكەندە يىغىندا دېگەن گېپىنى ئويلىسامىلا، زەردەم قاينايدۇ.

— كامىل بىلەن مۇرات تېگىشلىك جازاسىنى بەردىغۇ!

ئۇلارنىڭ گەپلىرى تۇگمەي تۇرۇپ، كىنو ئاياغلىشىپ قالغانىدى. ماھىگۈل بىلەن ئابدۇنەبى يۇگرەپ يېتىپ كەلدى.. ھېكمەتنىڭ بىللە ماڭىلى دېگىنىگە ئۇنىماي، ھەر ئىككىلىسى يەنە ئالدىدا كېتىپ قېلىشتى.

— ھېكمەت، — دېدى گۈلزىبا يولدا كېتىۋېتىپ، — سىز شەھەردە رەسىم سىزىۋاتقان ۋاقتىڭىزدا بىر قېتىم تانسىغا كىرگىنىمىز ئېسىڭىزدا بارمۇ؟

— بار، بۇنى سوراپ قالدىگىزغۇ؟

— شۇ چاغدا يالپا يۇز، دوغلاق، ئۇچلۇق ئىگىك بىر ئادەمنىڭ مېنى تانسىغا نارتقانلىقىنى ئەسكە ئالالامسىز؟

— ئېسىمدە، گۈلرۇز بىلەن پىچىرلاشقان ئادەم!

— ھە، شۇ ئادەمنىڭ بىزنىڭ ئۆينىڭ ئەتراپىدا، ئاۋغان كوچىسىدا ئايلىنىپ يۈرگەنلىكىنى بىر نەچچە قېتىم چېلىقتۇرۇپ قالدىم، — دېدى گۈلزىبا قورققان ئاۋازدا، — بىراق، ھەربىي فورما كىيىۋاپتۇ...

— ھەربىي فورما؟ خاتا تونۇپ قالغانسىز؟...

— ياق! نەق شۇ ئادەم...

— بەلكىم ئۆيى شۇ ئەتراپتىدۇر ياكى تۇغقانلىرى باردۇر، — دېدى ھېكمەت، — ئۇنىڭغا نېمانچە ئەندىكىپ كېتىسىز؟

— ياق، بۇرۇن بىزنىڭ مەھەللە ئەتراپىدا ئۇنداق ئادەم زادىلا يوق ئىدى، — دېدى گۈلزىبا، — مەن ھەر شەنبە بوستاندىن قايتىپ كەلسەم، ئۇنى كەچ تەرەپتە شۇ ئەتراپتا ئۇچرىتىمەن. ماڭا گەپ قىلغۇسى بارەدەكلا قىلىدۇ. تېخى ئۇنىڭ گۈلرۇز بىلەن پىچىرلاشقانلىقىنى كۆز ئالدىمغا كەلتۈرسەم، تېنىم شۇركىنىپ كېتىدۇ.

— بەلكىم ئۇ گۈلرۇز بىلەن قانات سۆرىشىپ يۈرگەن

ئادەمدۇر؟ . . .

— دادىسىدەك ئادەم بىلەنما؟ . . .

— كۆكۈل دېگەنگە ھېچنىمە دېگىلى بولمايدۇ گۈلزىبا، — دېدى ھېكمەت، — بۇ ئېھتىمالغا بەك يېقىن.

ئۇلار ئۆيگە يېتىپ كېلىشتى. گۈلزىبا ھېكمەتنى ئاقمۇللا ئىمامنىڭ ئۆيىگە باشلاپ كىرىپ، ئىمامغا تەشەككۈرىنى بىلدۈرگەندىن كېيىن، چىقىپ كەتتى.

ئىمام كۆرۈۋاتقان كىتابىنى يىغىشتۇرۇپ، ھېكمەتنى تۆرگە تەكلىپ قىلدى. ئۇ كۆز ئەينىكىنى سۈرتۈپ قايتا تاقىغاندىن كېيىن، داستىخان سېلىپ، چاي دەملەپ مەش ئۈستىگە قويۇپ قويغان چەينىكىنى ئېلىپ كەلدى. بادام، ياڭاق مېغىزلىرى سېلىنغان تەخسە بىلەن ئىككى توقاچنى داستىخانغا قويدى.

— قېنى چاي ئىچىلى بالام، — دېدى بوۋاي توقاچنى ئوشتۇپ، — ھەرگىز تارتىنىپ قالمىسلا، ئۆز ئۆيلىرىدەك بىخارامان ئولتۇرسىلا.

— رەخمەت بوۋا!

ھېكمەت ئولتۇرغان بوۋاينىڭ كىچىككىنە ئورۇق گەۋدىسىگە، تال - تال ئاقارغان شالاڭ ساقاللىرىغا، ئوششاق، ئىنچىكە سىزىقلار گىرەلىشىپ كەتكەن يۈزىگە، جىيەكلىرى قاتمۇ قات قورۇق قاپلىغان كۆزلىرىگە، بىر نەچچە تاللا بولغان ئاپئاق ئۇزۇن قاشلىرىغا قاراپ، ئۇنىڭغا ئىچى ئاغرىپ قالدى. ئۇمۇر مەنزىلىنىڭ كۆزى كېتىپ قىشى يېتىپ كەلگەندە، بالىلىرىدىن ئايرىلىپ تەنھا قېلىشنىڭ نەقەدەر بەختسىزلىك بولىدىغانلىقىنى ھېس قىلدى. لېكىن ئۇ شۇنچە ياشىنىپ قالغان بولسىمۇ، بەش ۋاق نامازنى تەرك قىلمايدىغان بولغاچقا، ئۆزى چېچەن ھەم پاكىزە ئىدى. بۇ ئىچكىرى - تاشقىرى ئىككى ئېغىز ئۆيدە ۋاي دېگۈدەك بىسات بولمىسمۇ، قازان - قومۇچ، ئورۇن - كۆرپە، چىنە - قاچىلار رەتلىك، سەرەمجان قويۇلغانىدى.

— گۈلزىبا قىزىم ئۆزلىرىنىڭ كۆپ تۆسپىنى قىلىپ بەردى، — دېدى بوۋاي گەپ باشلاپ، — ئىمانى كامىل، دىيانەتلىك بالىكەنلا. بۇمۇ

گۈلزىبا قىزىمنىڭ بەخت - تەلىيى. . . ئۇ گۈھەردەك ساپ، پەرىشتىدەك پاك، قىزىل گۈل كامالچىسىدەك غۇبارسىز بالا. . . قايىت ئىچىملىك، چېكىملىك، ئوغۇرلۇق، قىماردىن يانمايدىغان، گۇناھغا پاتقان پاسىق بەندە بولسىمۇ، بۇ قىزىم ئۇنىڭغا كۆيۈنىدۇ. . . ئۇ بۇ ئۆينىڭ ھەممە ئېغىرلىقىنى ئۈستىگە ئالغان. . . ئەسلىدىدە بولسا كېرەك، قايىت قانغا چىلىشىپ ياتقان ھېلىقى كېچىسى ئۇنىڭ «ئاھ خۇدا، بۇ ماڭا نېمە تارتقۇلۇق؟» دەپ قىلغان نالىسى!

بوۋاي مىچىلداپ ياش تۆكتى. ئۇ بېلىدىكى شايى پوتىسىنىڭ ئۈچىدا كۆز - بۇرۇنلىرىنى سۈرتكەندىن كېيىن، ھېكمەتكە، — مەزمۇن باقسىلا، — دەپ قويدى.

— كۆكۈللىرىنى چاچمىسىلا بوۋا. . . — دېدى ھېكمەت بوۋايغا تەسەللى بېرىپ، — ئاللاھنىڭ قىسمەت - تەقدىرى شۇنداق ئوخشايدۇ. . . ئاللاھ بىر ئاسانلىقنى بېرەر. . .

— بىئەمدۇللا بەرھەق، — دېدى بوۋاي چايدىن ئوتلاپ قويۇپ، — مانا مېنىڭ قىزىم يەكەنگە ياتلىق بولۇپ كەتكەندىن كېيىن، ئۆزىمۇ يوق، خەت - خەۋىرىمۇ يوق. مېنى ئۇنتۇپلا كەتتى. ئەمما، گۈلزىبا قىزىمنىڭ دەردى ئۆزىگە يېتىپ ئاشقۇچە تۇرۇغلۇق، يەنە مەندىنمۇ خەۋەر ئالمىدۇ. كىر - قات، ئاش - تاماق بۇياقتا تۇرسۇن، ھېيىت - ئايەملەردە بىر نەچچە قۇر ساڭزا سېلىپ، تاتلىق - تۇرۇملار بىلەن بىر شىرەمۇ تەييار قىلىپ بېرىدۇ. قورقماي جامائەتنى ھېيتلىتالايمەن. . . قارىسىلا، مانا بۇ تام زەدىۋىلىنىمۇ يۇيۇپ، دەرمالالاپ ئېسىپ قويۇۋېدى، ئۆي بىر ئوبدان ئىسكەتكە كىرىپ قالدى.

ھېكمەت تامدىكى پاكىزە زەدىۋالغا قاراپ كۆلۈپ قويدى. ئەلبەتتە ئاقمۇللا ئىمامنىڭ ئۆي - ھويلىلىرىنىڭ شۇنچىلىك رەتلىك، چىرايلىق تۇرۇشى يەنىلا گۈلزىبانىڭ ھىممىتىدىن بولغانىدى.

بوۋاي داستىخاننى يېغىشتۇرغاندىن كېيىن، ھېكمەتكە «سەۋرى قىلسىلا» دېگەندەك ئىشارە قىلىپ، ئۆزىمۇ ئولتۇردى. ئۇ گېپىنى نەدىن باشلاشنى بىلمىگەندەك، بىردەم بىر نېمىلەرنى پىچىرلاپ ئولتۇرغاندىن

كېيىن، قايىت توغرىلىق سۆز باشلىدى. ئاقموللا ئىمام قىمارۋاز، نەشكەش ئادەمنىڭ خۇي - پەيلىنىڭ، خۇمار شەيتىنىنىڭ ئۇنى ھەر كويلارغا سالىدىغانلىقىنى ھېكمەتكە ئۇزۇن چۈشەندۈردى. ئۇنىڭ ھەر بىر ئېغىز سۆزى چوڭقۇر مەنالارغا تولغان بولۇپ، گويا ئۇ ئالەمگە مېڭىش ئالدىدىكى بوۋاينىڭ نەۋرىسىگە قالدۇرۇۋاتقان نەسىھەت ۋە ئىبرەتلىك ھېكايىلىرىگە ئوخشايتتى. ھېكمەت بوۋاينىڭ سۆزلىرىنى كۆڭۈل قويۇپ ئاخىرىغىچە ئاڭلىدى. بوۋاي گۈلزىبا خانىمنىڭ تەقدىر - ئىقبالىدىن ئەسىرەۋاتاتتى. ئۇ توينى چوڭ، ھەشەمەتلىك، بۈزۈپ - چېچىش بىلەن قىلىشنىڭ ئۆزى كۆيۈرلۈق ئىكەنلىكى، بۇنداق شەيتانىنىڭ ۋەسۋەسىسىگە كىرسە، ئادەمنىڭ ئاخىرى تۈزىتىپ بولمايدىغان خاتالىقلارغا ۋە پۇشايمانغا گىرىپتار بولىدىغانلىقىنى ئېيتتى.

— بوۋا، خاتىرجەم بولسىلا، — دېدى ھېكمەت خىجىللىق بىلەن، — بىز توينى بۇ يىل كۈزدە قىلىدىغان بولدۇق.

— بۇ ئۆزلىرىنىڭ ئويىمۇ؟

— يوقسۇ، گۈلزىبانىڭ كۆڭلىدە نېمە بار، بىلمەيمەن، بۇ ئۇنىڭ تەلىپى.

— بولمايدۇ بالام! مەن سىلىگە بىر ئىشنى دەپ بېرەي، كۆڭۈللىرىدە پىنھان تۇتسىلا، — بوۋاي ھېكمەتكە ئېگىشتى، — ھازىر قايىت تېنالمىغۇدەك قەرزگە بوغۇلۇپ قېچىپ يۈرۈيدۇ. ھېلىقى كېچىسى مەن قىمارۋازلارنىڭ «ئۆگەي قىزىڭنى...»، «بىر كېچىلىكلا...» دېگەن سۆزلىرىنى ئاڭلاپ قالدىم.

ھېكمەتنىڭ بىردىنلا گېپىغا بىر نېمە قاپلىشىپ قالغاندەك، نەپەس ئالالماي قالدى. ئۇنىڭ يۈرىكى سىلىپ، چىرايى خۇددى ئون يىل كېسەل تارتقان ئادەمدەك بىردىنلا ئاقىرىپ كەتتى.

— بوۋا، ھەر قانچە بولسىمۇ قايىت بۇنداق ئىپلاسلىقنى قىلماس، — دېدى ھېكمەت بوغۇلۇپ، — گۈلزىبامۇ ئۇنىڭغا يول قويمايدۇ.

— ھەي بالا نادان، بالا سادىدىكەنلا بالام، — بوۋاي يۆتىلىپ كەتتى، — ئەگەر ئەسكىلىك قىلمىمەن دېسە «ئېشەك تېزىكى دالدا» دېگەن گەپ بار. بۇ

پاسق بەندە «تۇققانلارنى يوقلايمىز» دېگەن باھانە بىلەن بالىلىرىنى لوپ ياكى چىرىغا ئېلىپ ماڭسا، گۈلزىبا خانىم خىزمەتتىكى ئادەم، بارالامدا؟... پۇتۇن قورانى بېشىغا كىيىپ تەنھا قالىدۇ... ئەدناسى كەيپ قىلمىغان، ئۇخلىتمىغان، كۈلكە شەيتىنىنى قوزغايدىغان مەجۇن - دىلخۇشاتلاردىن ئىچۈرۈۋەتسە، ھەربىرىتتىن قالمىغان گەپ... بولدى، قالدى گەپنى ئۆزلىرى سىنەكەۋالسىلا...

— قۇلىقىم سىلىدە، ئوي - خىياللىرىنى دېسىلە، — دېدى ھېكمەت بوۋاينىڭ سۆزلىرىدىن ئەندىكىپ، — مەن جان - دىلىم بىلەن بىجا كەلتۈرەي.

— پېقىر بوۋىلىرىنىڭ مۇنداق ئويى بار، — بوۋاي كانىيىنى رۇسلاپ ئاستا سۆزلىدى، — گۈلزىبا خانىمغا چۈشەندۈرۈپ، پات ئارىدا ئەلچى كىرگۈزۈپ، تويىنى تېزلا قىلىۋەتسىلە! ئەڭ بولمىسا جامائەتتىن تۆت - بەش ئادەمنى باشلاپ كىرىپ، نىكاھىڭلارنى ئوقۇۋېتەي...

— تويىنى بۇنداق ئاددىي قىلىشقا گۈلزىبانىڭ ئۆيدىكىلىرى ئونامدۇ؟ — دېدى ھېكمەت ئارىسالدى بولۇپ، — مېنىڭمۇ كۆڭلۈم تارتماي تۇرىدۇ.

— ھەي... — بوۋاي تەقەززالاندى، — سىلى بۇنداق دىلغۇلدىلىق قىلىپ، ئاخىرى داغدا قالىلا. خۇدا ساقلىسۇن، گۈلزىبا خانىمغا بىرەر ئىش بولۇپ قالسا، ئۇنى بۇ پانى ئالەمدىن تاپالمايلا... قىمارۋاز، نەشىكەش دېگەندە، ئىنسان، دىيانەت، كۆڭۈل، ۋىژدان دېگەنلەر بولمايدۇ. ئۇ بۇلارنى تاۋاكانىڭ توپىلىرىغا پۈچۈلاپ، بىر نەپسىلىك تۇتۇنگە سېتىۋېتىدۇ... ئۇلار ھەتتا ھالال خوتۇنىنى دوغا تىككەن يەردە، ئۆگەي قىزىنى ئاياپ قويارمىدى؟...

كېچە بىر ۋاخ بولۇپ قالغانىدى. ھېكمەت ئىچكەركى ئۆيدە يېتىپ قالدى. ئۇنىڭ كۆزىگە ئۇيقۇ كېلىدىغاندەك ئەمەس ئىدى. بوۋاينىڭ سۆزلىرى چىن ھەقىقەت بولۇپ، ئەگەر قايىت ئەسكىلىك قىلىمەن دېسە، ئۇنىڭغا مىڭ بىر ئامال تېپىلاتتى.

كېچىچە ئەنسىز خىياللار قاينىمىدا پىرقىراپ، بېشى ئاغرىپ، كەتكەن ھېكمەت سەھەرگە يېقىن ئۇخلاپ قالدى. ئۇ بىر چاغدىلا كۆزىنى ئېچىپ

ئۆيگە يورۇق چۈشۈپ كەتكەنلىكىنى كۆردى. ئالمان - تالمان ئورنىدىن تۇرۇپ، هويلىدىكى قۇمرىدا يۈزىنى يۇيدى. ئاقموللا ئىمامۇ بامدات نامىزىدىن قايتىپ كەلدى.

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم بوۋا! — دېدى هېكمەت خىجىل بولۇپ، — سەھەرلىكتە ئۇخلاپ قاپتىمەن.

— كېچىچە ئۇخلالمىغانلىرى مەلۇم بالام، — دېدى بوۋاي بېشىنى ئېغىتىپ، — كۆزلىرى ئوتقاشتەك قىزىرىپ كېتىپتۇ...

— بېشىممۇ سەل ئاغرىپ تۇرىدۇ.

— شۇ، شۇ! ئۆيقۇسىزلىق ئەسراسىدىن بولغان!...

هويلىغا گۈلزىبا كىرىپ كەلدى. ئۇ بوۋايغا سالام بەرگەندىن كېيىن، ئۆيگە كىرىپ، ئورۇن - تۆشەكلەرنى يىغىشتۇرۇۋېتىپ، قايتىپ چىقتى.

— بوۋا، چاي تەييارلاپ قويدۇم، — دېدى گۈلزىبا هېكمەتنىڭ قىزىرىپ كەتكەن كۆزلىرىگە قاراپ قويۇپ، — هەر قايسىلىرىنىڭ چاقىرغىلى كىرگەنىدىم.

— رەھمەت قىزىم، خوشنىلار ماي پۇرتىپتىكەن، — دېدى بوۋاي، — قۇرئان تىلاۋەت قىلىپ بەرسىلە ھەيدۇ. مەن شۇ يەرگە چىقاي.

— گۈلزىبا، ئۆيدە قايىتكام بىلەن گۈلرۇز بارمۇ؟ — دېدى هېكمەت كوچىغا چىققاندا، — ئۇلار بولسا...

— خاتىرجەم بولۇڭ، بۇ كېچە هەر ئىككىلىسى قايتىپ كەلمىدى.

هېكمەت ئۆيگە كىرگەندە، ئابدۇنەبى ئاخشام كۆرگەن «نەيلىسىڭ ناخشا» دېگەن كىنونى ئانىسىغا سۆزلەپ بېرىۋاتاتتى. بۇمەرەمخان هېكمەتنىڭ خامۇش هالىتىنى كۆرۈپ، گۈلزىباغا قاراپ قويدى. چاي ئىچىۋېتىپ، ئابدۇنەبى «هېكمەت ئاكامنىڭ كۆزى قىزىرىپ كېتىپتۇ» دەپ بىر نەچچە قېتىم تەكرارلىدى. ماهىگۈل ئۇنىڭغا قاراپ ئالايدى. چاي ئىچىلىپ بولغاندىن كېيىن، هېكمەت بىلەن گۈلزىبا «كۇتۇپخانىغا كىتاب ئالغىلى بارىدىغان» لىقىنى ئېيتىپ چىقىپ كەتتى.

ئۇلار شۇ كۈنى «قىزىل يۇلتۇز» رەسمىخانىسىدا رەسىمگە چۈشتى،

كېيىن كۇتۇپخانىغا كېلىپ، غازاخۇن ئاكا بىلەن كۆرۈشتى. ئاندىن ھىرائەتخانىغا كىرىپ يالغۇز بىر ئۇستەلنى ئىگىلەپ ئولتۇرۇپ، رەسىملىك ژۇرنال كۆرگەن بولۇپ پاراڭلاشتى. ھېكمەت ئاقموللا ئىمامنىڭ كېچىدىن قىلغان نەسىھەت ۋە ئاگاھلاندۇرۇشلىرىنىڭ ئاساسى بارلىقىنى ئېيتىپ، گۈلزىبانى قايىل قىلدى. ئۆگەي دادىسىنىڭ قىلمىشلىرى ئۆزىگە بەش قولدەك ئايان بولغان بۇ بىچارە قىز خېلىلا چۆچۈپ قالغانىدى. شۇڭا، ئۇلار «ھاۋا ئىللىغاندا توي قىلىشقا» پۈتۈشۈپ، ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشتى. ئۇ چاققىچە، بىر - ئىككى ئاي ۋاقىت بار ئىدى. توي تەييارلىقىنىمۇ ئانچە - مۇنچە قىلىۋېلىشقا بولاتتى.

ھېكمەت بىلەن گۈلزىبا گۈلباغقا چىقتى. كۆك ئاسماندا بۇلۇت كۆرۈنمەيتتى. قۇياش ئىللىق نۇرىنى سېپىپ باھاردىن دېرەك بېرىپ تۇراتتى. بۇ فېۋرالنىڭ ئاخىرلىرى بولۇپ، ئەتىگەن - كەچلىرى سوغۇق بولغىنى بىلەن، كۈندۈزلىرى ھاۋا ئىللىپ قالاتتى. زەڭ سېلىپ قارىسا، دەرەخ غوللىرىغا سۇ يۈگۈرۈپ، ئۇلارنىڭ پوتلا چىقىرىشقا تەييارلىنىۋاتقانلىقىنى بىلگىلى بولاتتى.

چۈش بولۇپ قالغانىدى. ئۇلار ئاشخانا ئالدىدا قاتىراپ يۈرگەن قاراڭغۇ بازارچىلاردىن بىر جىڭ ئاشلىق بېلىتىنى قىممەتگە سېتىۋالغاندىن كېيىن، «كىچىك پاتەم» ئاشخانىسىغا كىرىپ، بىر قاچىدىن چۆچۈرە ئىچىشتى. ئاندىن بازار ئارىلاپ، ماگىزىنلارنى چۆگىلەپ، ئوي جابدۇقلىرىنى كۆردى. «ئاۋۇنى ئالساق بولغۇدەك»، «بۇ ياخشىكەن» دېيىشىپ، خاتىرىلىرىگە تىزىملىدى.

كۈن چۈشتىن قايرىلغانىدى. ھېكمەت گۈلزىبانى ئۆيىگە ئۇزۇتۇپ قويۇپ، پارتىيە مەكتىپىگە چىقىپ كەتتى. ئۇ ياتقىغا كىرىپ داس - چېلەكنى ئېلىپ، ئىچ كىيىملىرىنى يۇيۇش ئۈچۈن، قاينىقسۇخانىغا كەتتى. ھېكمەت ياتقى ئالدىدىكى سىم تاناپقا كىيىملىرىنى يېيىپ تۇراتتى، كامىل بىلەن نەفىسە كەلدى. ئارقىدىن مۇرات، ئاخىرىدا گۈلزىبا كەلدى. ئۇلار ياتاقتا كىرىپ، مەش ئەتراپىدا، تا ياشقىلار يىغىلىپ بولغۇچە، ئالدىنقى كۈنى ئۆتكەن دەرسنى مۇزاكىرە قىلىشىپ

ئولتۇرۇشتى. چۈنكى، كۆپچىلىك ئالدىدا سوئالغا جاۋاب بېرەلمەي، قىزىرىپ تۇرۇش ئىنتايىن نومۇس ئىش ئىدى. ئۇلارنىڭ ھەممىسىلا «نۆۋەت ماڭا كەلدى، چوقۇم مەندىن سورايدۇ» دېيىشىپ ئەندىكەتتى.

— قاراپ تۇرۇڭلار، بۇ قېتىم مېنى تۇرغۇزىدۇ، — دېدى ھېكمەت، — مۇرات بىلەن گۈلزىبادىن سوراپ بولدى.

— سىنىپتا سەنلا بارمىدىڭ؟ — دېدى كامىل، — ئەللىك ئوقۇتقۇچى تۇرسا! . . .

— سەنمۇ يوغان سۆزلىمە، — دېدى ھېكمەت كۈلۈپ قويۇپ، — تېخى سەندىن سورامدۇ! . . .

— ئۆتكەندىلا مەندىن سورىغان تۇرسا؟ . . .

— مۇئەللىملەرمىچۇ، — دېدى گۈلزىبا چېچىنى ئارقىغا تاشلاپ، — نومۇس كۈچىدىن ئۆگىنىدىغان، ئىزانى بىلىدىغانلاردىن سورايدىكەن، نەمەت مىرزىدەك بىزىرىپلا تۇرىدىغان ئادەملەردىن ئانچە سورىمايدىكەن.

— توغرا دېدىڭىز، — دېدى نەفىسە سۆز قىستۇرۇپ، — بىزنىڭ سىنىپتىمۇ مۇشۇ ئەھۋال بار. بەزىلەرنى نەچچە قېتىملاپ تۇرغۇزۇپ بولدى. بەزىلەرنى بىر قېتىم سوئال سوراپلا تاشلىۋەتتى.

ھېكمەتنىڭ كۆڭلى تۇيغاندەك، ئەتىسى ئەتىگەندىلا مۇئەللىم ئۇنى تۇرغۇزدى. بۇ مۇئەللىم «خەلقنارا كومىۋىنزم ھەرىكىتىنىڭ تۇپ لۇشىەنى توغرىسىدىكى بەس - مۇنازىرە» گە ئائىت دەرسنى ئۆتەتتى.

— تېتۇ گۈرۈھى، — دېدى مۇئەللىم پاخپىيىپ تۇرغان چاچلىرىنى سىلاپ، — كاپىتالىزمنى تىرىلدۈرۈش ئۈچۈن، قانداق نىزاملارنى ئېلان قىلدى؟ سۆزلەپ بېقىڭ! . . .

ھېكمەت بۇ تېكىستنى نەچچە قېتىم ئوقۇپ ياد بولۇپ كەتكەچكىمۇ، ئالدىرىمايلا، تەمتىرىمەي سۆزلەپ توغرا جاۋاب بەردى.

— ياخشى، — دېدى مۇئەللىم ئۈياقتىن بۈياققا مېڭىپ، — يەنە بىر سوئال: «تۇزۇلمە ئىسلاھاتچىلىقى» دېگەن گەكسىيەتچى سەپسەتىنى ئەڭ ئاۋال كىم كەشىپ قىلغان؟ بىر ئېغىزلا جاۋاب بېرىڭ.

— كائۇتسكى! . . .

— توغرا، ئەمدى زەينىدىن سىز تۇرۇڭ، — دېدى مۇئەللىم كالپۇكلىرى تىترەپ تۇرغان مۇدىرغا قاراپ، — ھەر بىر سەگەك ماركسىزم - لېنىنىزمچى جاھانگىرلارنىڭ ماھىيىتىگە قانداق قارىشى كېرەك؟

— بۇ... بۇ... بۇ... — تاتىرىپ كەتكەن زەينىدىن بىرەر ئۇچۇر كېلىپ قالارمىكىن دېگەندەك ئەتراپىغا قارىدى، — توغرا، جاھانگىر دېگەن جاھانگىر... ئەكسىيەتچى دېگەن ئەكسىيەتچى... ئۇلارغا غالجىرلىق بىلەن...

— سىز ئۆزەڭ تۇرۇپ، قۇلىقىڭىزنى دىك تۇتۇپ ئاڭلاڭ، — دېدى مۇئەللىم كامىلنى تۇرغۇزۇپ، — كامىل سىز بۇ ئادەمگە ئۆگىتىپ قويۇڭ...

— لېنىنىڭ جاھانگىرلىك «لاي پۈتلۈق دېۋە»، «قارانچۇق» دېگەن سۆزلىرى بولسۇن ياكى جۇڭگو كوممۇنىستلىرىنىڭ جاھانگىرلىك ۋە بارلىق ئەكسىيەتچىلەرنىڭ ھەممىسىنىڭ «قەغەز يولۋاس» ئىكەنلىكى توغرىسىدىكى سۆزلىرى بولسۇن، ھەممىسى جاھانگىرلىكنىڭ ماھىيىتىنى ئاياپتى توغرا ئىپادىلەپ بەرگەن.

— ئاياپتى توغرا، ھە، زەينىدىن، ئۇقۇۋالدىڭىزمۇ؟ — دېدى مۇئەللىم ئاچچىقى بىلەن، — سىزدىن بىر نەچچە قېتىم سوئال سورىدىم، جاۋاب بېرەلمىدىڭىز!... مۇدىر تۇرۇغلۇق ۋەزىيەتكە مۇشۇنداق پوزىتسىيە تۇتامسىز؟ بۇنداق قىلسىڭىز، مەكتەپتىكى ئوقۇتقۇچى - ئوقۇغۇچىلارغا شىۋجىڭجۇيى ھەققىدە قانداق تەلىم - تەربىيە بېرەلەيسىز؟

— ئۆگىنەي، بۇندىن كېيىن چوقۇم ياخشى ئۆگىنەي...

توغرىسىغا يوغىناپ كەتكەن مۇئەللىم ئۆزىدەكتەك ئىغاڭلاپ بېرىپ، دوسكىغا: «تېتۇ گۇرۇھىنىڭ شىۋجىڭجۇيىلىق ماھىيىتىنىڭ ئاشكارىلىنىشى» دېگەن يېڭى دەرس تېمىسىنى يازدى، ئاندىن قوللىرىدىكى بور يۇقلىرىنى قول ياغلىقىغا سۈرتۈپ، گېلىنى قىرىپ قويغاندىن كېيىن، لېكسىيەنى باشلىۋەتتى.

مۇئەللىم خاتىرىسىگە قارىغىنىچە ئاياپتى تېز سۆزلىمەكتە ئىدى.

ئۇ سۆزلىگەنسېرى ئاچچىقى كېلىپ، يەرنى تېپەتتى. مۇشتۇملىرىنى ھاۋادا ئوينىتاتتى. نەپرەتلىنىپ چىش ئارىلىقلىرىدىن «چىرت» قىلىپ يەرگە تۈكۈرەتتى. يازالمىغانلار يېزىپ، يازالمىغانلار ھاڭۋېقىپ ئولتۇراتتى.

شۇ كۈنى كەچتە، توختى قۇربان ئاشخانىدا تاماق يەۋېتىپ، كامىل، ھېكمەت، مۇراتلار بىلەن دەرسىنىڭ بارغانسېرى چوڭقۇرلىشىۋاتقانلىقى ھەققىدە پاراڭلىشىپ قالدى. ئۇ ئەتراپىغا قاراپ قويغاندىن كېيىن، ئاستا پىچىرلىدى:

— سىلەر سەزدىڭلارمۇ؟ بۈگۈن ئۆتۈلگەن دەرستە مۇنداق بىر ئابزاس سۆز بار، — توختى قۇربان ئېگىشتى، — «1959 - يىلدىن باشلاپ، بەزى چەت ئەل كومپارتىيىلىرىنىڭ رەھبەرلىرى ھەتتا ئۆزى ئىمزا قويۇپ ماقۇللىغان ئورتاق كېلىشىمگە خىلاپلىق قىلىپ، تېتۈنئېگىگە ئوخشاپ كېتىدىغان سۆزلەرنى قىلدى. كامېرىكا جاھانگىرلىكىنى بىزەپ كۆرسەتتى. ماركسىزم - لېنىنىزمدا چىڭ تۇرغان پارتىيىلەرگە خالىغانچە ھۇجۇم قىلدى. . . » ، دەپ بېقىڭلارچۇ، بۇ سۆز كىمگە قارىتىلغان؟

— مېنىڭچە، بۇ خرۇشچۇغا قارىتىلغان، — دېدى كامىل ئۇزۇپلا.

— ئۇنداقتا، يازلىق تەتىلنى خرۇشچۇنى تىللاش بىلەن ئۆتكۈزىدىكەنسىزدە! — دېدى ھېكمەت كۈلۈپ.

— ئۇنى تىللاپ ئۆتسەكلا مەيلىدىغۇ، — دېدى كامىل ئېغىر تىنىپ، — ياندۇرۇپ بىز ئوقۇتقۇچىلارنى تىللىغىلى تۇرمىسا. . .

— ھەببەللى، گەپ مۇشۇ يەردە، — دېدى توختى قۇربان، — سىلەر تۇراپ تۇرۇپ تازا شامالغا ئۇلگۇرتۇپ كىتاب ئەكەلدۇردىڭلار. كەلگەن خەت ۋە كىتابلارنى ساقلاپ قويۇڭلار. بۇ كېيىنچە چوقۇم سۇرۇشتە قىلىنىدۇ.

— ئۇنداقتا، «ئەخلاق - پەزىلەت» دەرسلىكىنى تۈزىتىۋاتقان ئىشىمىزچۇ؟ — دېدى مۇرات، — ئۇنىمۇ توختىتىپ قويىمىزمۇ؟

— ئۇ دېگەن «ئەخلاق - پەزىلەت» دەرسلىكى تۈرسا، — دېدى كامىل

قارشى چىقىپ، — ئۇنىڭ شىۇجىڭجۇيى بىلەن نېمە ئالاقىسى بار؟

— ھەي... كامىل، سەل قاراشقا بولمايدۇ، — دېدى توختى قۇربان، — قادىلىپ قارىساڭ، سۇتتىنمۇ قارا تېپىلار دېگەن گەپ بار. ۋاقتى كەلگەندە، شەيتانمۇ قۇرئاندىن دەلىل كەلتۇرىدۇ. شۇڭا، ئۇنى ۋاقتىنچە توختىتىپ قويۇڭلار.

كەچ گۇگۇم بىلەن، كامىل، ھېكمەت، مۇراتلار پارتىيە مەكتىپىدىن چىقىپ، شورۋاغ ئۆستىڭى بويىدىكى قاراڭغۇ سۆگەتلىك ئارىسىغا بېرىپ، ئۇ يەردە خېلى ئۇزۇنغىچە پاراڭلاشتى. ئۇلار بۇندىن كېيىن، گەپ - سۆزلەردە دىققەت قىلىش، بولۇپمۇ مەمتىلى ئىبراھىم، ساجىتخان، رېخىم نۇرى قاتارلىق مۇئەللىملەردىن قاتتىق ئىھتىياتتا بولۇش، ھېكمەتكە زەيتۇنەدىن كەلگەن خەتلەرنى شەھەردە ساقلاش، تۇراپ تۆلەدىن ئەكەلدۇرگەن كىتابلارنىمۇ شەھەرگە يۆتكىۋېتىش ھەققىدە مەسلىھەتلىشىۋالغاندىن كېيىن، «ئەخلاق - پەزىلەت دەرسلىكى» تۇزۇش مەسىلىسىدە ئۇزۇن تالاش - تارتىش قىلىشتى.

ئىگەچى سەيلىگاھ باغچىسىدىكى ئولتۇرۇشتىن كېيىن، ھەپتە ئۆتكەندە، مائارىپ ئىدارىسىكى ئالىمجان زىھرۇللا كامىل، ھېكمەت، مۇراتلارنى ئۆيىگە چاقىرىپ، مەكتەپلەردە «ئەخلاق - پەزىلەت» تەربىيىسىنىڭ كەم بولۇۋاتقانلىقى، ئەگەر ئەۋلادلارنى ھازىردىن باشلاپ ئەخلاق - پەزىلەت، ئىنساپ - دىيانەت، ھۆرمەت ۋە ئىززەت ئىتابلىرى بىلەن تەربىيەلىمىگەندە، كەلگۈسىدە ئۇلارنىڭ يارامسىز ھەتتا خەلققە زىيانلىق ئادەملەردىن بولۇپ چىقىشى مۇمكىنلىكى ھەققىدە سۆزلەپ كېلىپ، بىر دەستە ماتېرىيالنى شىرەگە قويغانىدى.

— مەن «ئەخلاق - پەزىلەت دەرسلىكى» تۇزۇۋاتقانىدىم، — دېدى ئالىمجان دوستلىرىغا قاراپ، — بۇنىڭدىن نائىبى، شادىمان، ئامانىللالارمۇ خۇشال بولۇپ، نۇرغۇن قىممەتلىك پىكىرلىرىنى بەرگەن. كېيىن مەن ئۇلار بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، بۇنى سىلەرگە تاپشۇرۇشنى لايىق تاپتىم. چۈنكى سىلەر داۋاملىق ئوقۇغۇچى - ئوقۇتقۇچىلار ئارىسىدا يەنى تۇرمۇش قاينىمىدا ياشاۋاتىسىلەر. بۇ دەرسلىكنىڭ سىلەرنىڭ

قولۇڭلاردا تېخىمۇ كامالىغا يېتىدىغانلىقىغا ئىشەنچىم كامىل.

— بۇ مېنىڭ كۆڭلۈمدىكىدەك ئىش بوپتۇ، — دېدى كامىل خۇشال بولۇپ، — مەكتەپتىكى ئوقۇغۇچىلارنىڭ قوپال، سەت قىلىقلىرى، هاياسىزلىقلىرى، ئۆز ئارا ئەپۇچان بولماي، جىدەل - ماجراغا ئامراقلىقى، پاسكىنا تىل - هاقارەتلىرى، بىر - بىرىنىڭ نەرسە - كېرەكلىرىنى ئوغرىلاشتەك ئىللەتلىرى قاتارلىق ئەخلاقسىزلىقلىرى هەققىدە بىز ئۈچىمىز كۆپ پىكىرلەشتۇق. هەر بىر دەرس مەزمۇنىغا ماسلاشتۇرۇپ، ئۇلارغا ئەخلاق - پەزىلەت هەققىدە سۆزلەپ كەلدۇق.

— ئەخلاق - پەزىلەت مەسىلىسىدە، — دېدى هېكمەت، — ئوقۇتقۇچىلاردىمۇ نۇرغۇن مەسىلىلەر ساقلانغان، مەسىلەن، دەرس ئۆتۈۋېتىپ ئۇ يەر - بۇ يەرلىرىنى قاشلايدىغان، سىنىپقا تۈكۈرىدىغان، ئوقۇغۇچىلارغا سەت لەقەم قويىدىغان، يامان تىللار بىلەن هاقارەتلەيدىغان، ئاددىيىسى، ئىسمىنى چاقىرماي، هەممىنى «هەي تاز» دەيدىغان، هەتتا ئىت بېقىپ، ئىت تالاشتۇرۇش سورۇنلىرىدا قىمارغا چۈشىدىغان، ئىشتاچى (كېلىشتۈرگۈچى) بولىدىغان ئوقۇتقۇچىلارمۇ بار.

— مېنىڭ ئويلىغىنىمدەك بولدى، — دېدى ئالىمجان هاياجانلىنىپ، — مەن ئىككى بابتەك تۈزگەن ئىدىم. قالغىنىنى سىلەرگە تاپشۇرىمەن. مەنمۇ داۋاملىق ئىزدىنىپ ماتېرىيال يەتكۈزۈپ بېرىمەن، با مەسلىهەت ئىش كۆرىمىز.

— ئەلۋەتتە بىزنىڭ ئۆزىمىزنىڭمۇ مىللىي ئەخلاق - پەزىلىتىمىزنىڭ مىزانلىرى بولۇشى كېرەكتە! — دېدى كامىل جىددىي هالدا.

شۇنداق قىلىپ، كامىل، هېكمەت، مۇراتلار دەرسنىڭ ئېغىرلىقى، مەشغۇلاتنىڭ كۆپلىكىگە قارىماي، بەزىدە بىرلىكتە، بەزىدە يالغۇز دېگەندەك، ئوقۇغۇچىلار بىلەن بىرگە بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئارزۇ - ئىستەكلىرى، تۇرمۇش ئادەتلىرىنى ئۆگىنەتتى. خاتىرە قالدۇراتتى. بەزىدە ئوقۇتقۇچىلار بىلەن سۆهبەتلىشىپ پىكىر ئالاتتى. كامىل ماكارىنكو ۋە د. ئوشىدىنسكىينىڭ مائارىپ تەربىيىسىگە ئائىت كىتابلىرىدىن پايدىلاندى. نەتىجىدە، خېلىلا مۇكەممەل بولغان «ئەخلاق -

پەزىلەت دەرسلىكى» نىڭ يەتتە بابى يېزىلىپ بولغانىدى.

... ئۈچ دوست «ئەخلاق - پەزىلەت دەرسلىكى» نى توختىتىپ قويۇشقا كۆزى قىيمىغان ھالدا، ئۆستەڭ بويىدا ئۇزۇن ئولتۇرۇشتى. ئاخىرى ئۇلار توختى قۇرباننىڭ بەرگەن مەسلىھەتى بويىچە، ئۇنى يېزىشنى بىر مەزگىل توختىتىپ تۇرۇشنى لايىق تېپىپ، ياتىقىغا قايتىپ كېلىشتى.

ھەيران قالارلىق ئىش ئەتىسى ئەتىگەندە يۈز بەردى. مۇئەللىم دەرسكە كىرىپلا، كامىل، ھېكمەت، مۇراتلارنىڭ ئىسمىنى چاقىرىپ، ئۇلارنى ئورنىدىن تۇرغۇزدى. ئۇ قېلىن قاپاقلىرىنى تۇرۇپ، قولتۇقىدىكى ژۇرنالنى پاققىدە قىلىپ ئۈستەلگە تاشلىدى.

— ئۈچۈڭلار ئاخشام نەگە باردىڭلار؟ — دېدى مۇئەللىم تۇلۇمدىن توقماق چىققاندەك گۈرگىرەپ، — ئىختىيارىي ھەرىكەت دەپ ئۇختۇرۇلمىغان تۇرسا؟ ... بارمىسا بولمايدىغان قانداق ئىش ئىدى ئۇ؟

كامىل: ھېكمەت، مۇراتلار بىر - بىرىگە قاراشتى. ئەمما مۇرات دەرھاللا مەمتىلى ئىبراھىمغا قارىدى. چۈنكى ئاخشام ياتاقتا كىرگەندە، قاراڭغۇدا ئۇنىڭ پۇتىغا دەسسىۋالغانىدى.

— مۇنداق ئىش ئىدى مۇئەللىم، — دېدى مۇرات ئادەتتىكىدەك سۆزلەپ، — تۈنۈگۈن سىز ئۆتكەن دەرسنى مەكتەپ بېغىدا مۇزاكىرە قىلغانىدۇق. تاماقتىن كېيىن، كامىلنىڭ سائىتىنىڭ يوقلۇقىنى بىلدۇق. شۇڭا، ئۈچىمىز باغدا سەرەڭگە چېقىپ شۇنى ئىزلىدۇق.

— بۇنداقمۇ ئوخشاتقان بارمۇ؟ — مۇئەللىم دېمىغىنى قېقىپ قويدى، — باغدا يۈتكەن سائەتنى شورۋاغ ئۆستىڭىدىن ئىزلەمتىڭلار؟

ئەھۋالنىڭ ئۇنچىلا ئاددىي ئەمەسلىكىنى بىلگەن مۇرات دەرھاللا مۇئەللىمنىڭ ئالدىغا چۈشۈۋالدى.

— مېنىڭ گېپىم تېخى تۈگىمىگەن مۇئەللىم، — دېدى مۇرات تەمتىرىمەي، — مەكتەپتە شاۋقۇن كۆپ بولغاچقا، بىز كېيىن شورۋاغ ئۆستىڭىگە بېرىپ دەرس يادلىغان. شۇڭا ئۇ يەرنىمۇ ئىزلىدۇق.

جىنايەتچىنى سوراققا تارتقاندەك سوئاللاردىن خورلۇق ھىس قىلغان

داسل سۆزلىمەكچى بولۇۋېدى، يېنىدا تۇرغان ھېكمەت ئۇنىڭ چاپىنىنى تارتىپ قويدى.

بۇگۈن دەرس سورالمىدى. مۇئەللىم دوسكىغا: «تېتۇ شيۇجىڭجۇيىچىلار گۇرۇھىنىڭ يېڭا ئىگىلىكىگە سۇنغان زەھەرلىك قولى» دېگەن تېمىنى يوغان قىلىپ يازغاندىن كېيىن، لېكسىيەسىنى باشلىدى.

ئۇ، خېلى ئۇزاق سۆزلىگەندىن كېيىن، مەيدە يانچۇقىدىكى قىزىل رەڭلىك قېرىنداشىنى ئېلىپ خاتىرىسىگە بىر نېمىلەرنى سىزدى، ئاندىن: «تۆۋەندىكى بىر ئابزاس سۆزنى كۆچۈرۈۋېلىڭلار» دېدى - دە، بۇرنى قولىغا ئېلىپ دوسكا يېنىغا باردى.

«تېتۇ گۇرۇھى زەھەرخەندىلىك بىلەن: ‹كوللېكتىپلەشتۈرۈش بىلەن تارتىۋېلىش ئوخشاش بىرگەپ›، ‹كوللېكتىپلەشتۈرۈش— قوللۇق تۇزۇمىنى ۋە دېھقانلارنىڭ نامراتلىقىنى ئەڭ ئۇزۇنغىچە ساقلاپ قالىدىغان يول، دەپ تەللىدى».

مۇئەللىم دەرسنى خۇلاسىلەپ بولغاندىن كېيىن، تېتۇ گۇرۇھىنىڭ ئۇزۇل - كېسىل كاپىتالىزم يولىغا ماڭغانلىقىنى ئىسپاتلاش ئۈچۈن، يۇگوسلاۋىيەنىڭ «پولىتېكا»، «دۇنيا» ۋە «چارشەنبىلىك خەۋەرلەر» گېزىتلىرىنىڭ خەۋەرلىرىدىن بىر قىسىم مىسالارنى كەلتۈردى. ئۇ، خۇسۇسىي قول سانائەت ئورۇنلىرىنىڭ 115 مىڭگە يېتىپ، بەزى كارخانىلارنىڭ يىللىق كىرىمىنىڭ 100 مىليۇن دىنارىدىن ئېشىپ كەتكەنلىكىنى، 500 - 600 ئىشچى يالىلغانلىقىنى، ھەتتا بىلگىرادتا 116 خۇسۇسىي كارخانا ئىگىسىنىڭ ھەربىرىنىڭ بىر يىلدا 10 مىليۇن دىنارىدىن ئارتۇق كىرىمگە ئىگە بولغانلىقىنى، بۇنىڭ 15 مىڭ ئامېرىكا دوللىرىغا تەڭ بولىدىغانلىقىنى غەزەپلەنگەن ھالدا مىسال كەلتۈردى.

— سىلەر ئويلاپ بېقىڭلار، — دېدى مۇئەللىم ئېچىنغان ھالدا، — يۇگوسلاۋىيە شەھەرلىرىدە خۇسۇسىي سانائەت كارخانىلىرى، خۇسۇسىيلار ئاچقان تۇرمۇشقا خىزمەت قىلىش ئورۇنلىرى، خۇسۇسىي سودا - تىجارەت، خۇسۇسىي ئۆي - جاي مۇلۇكدارچىلىقى، خۇسۇسىي

ترانسپورت. بيزا ئىگىلىك ئەركىن بارارلىرى بار بولۇپلا قالماستىن، «خۇسۇسىي بانكا ئىگىلىرى» دەپ ئاتالغان جازانىخورلارمۇ بار. ئەبلەخلەر گېزىتلەردە ئاشكارا ھالدا: «300 مىڭ دىنار قەرز بېرىلىدۇ، مۇددىتى ئۇچ ئاي. 400 مىڭ دىنار قايتۇرۇلىدۇ...» دېگەن ئېلانلىرىنى چىقىرىدۇ. بۇ زادى قانداق جەمىيەت؟...

— كاپىتالىزم جەمىيىتى! — ئۇقۇتقۇچىلار بىردەك ۋاراقىراشتى.

ھەر كۈنلۈك دەرسته تەكرارلىنىۋاتقان «شيۇجىڭجۇيى»، «سىنىپىي كۈرەش»، «ماركسىزم - لېنىنىزم»، «كاپىتالىزم» ئوقۇتقۇچىلارغا خۇددى قۇرئاننىڭ سۈرىسىدەك ياد بولۇپ كەتتى. ئۇلار بوردا ئولتۇرۇپ لېكسىيە يېزىپ، ئەتىسى - ئاخشىمى يادلاپ، مۇزاكىرىلەردە ئۆزىگە تەتبىقلاپ سۆزلەپ، كۆرسىمۇ ئاياغلىشىپ قالدى. پارتىيە مەكتىپىنىڭ مۇدىرى زاكىر زىيا كۆرس خۇلاسە يېغىندا سۆزلەپ مۇھىم يوليورۇق بەردى. ئۇ سۆزىدە، «ئوقۇتقۇچىلارنىڭ قايتقاندىن كېيىن، «شيۇجىڭجۇيى»، «سىنىپىي كۈرەش» ھەققىدە ئوقۇغۇچىلارغا تەشۋىق - تەربىيەنى كۈچەيتىشى، ئۇلارنى دەرس مەزمۇنلىرىغا، سۆز تېكىستلىرىگە كىرگۈزۈپ، «سىنىپىي كۈرەش» ئېڭى يۇقىرى، بايرىقى روشەن، مەيدانى مۇستەھكەم ئەۋلادلارنى يېتىشتۈرۈپ چىقىشلىرى لازىملىقىنى قايتا - قايتا تاپىلىدى. ئۇ، سۆزىنىڭ ئاخىرىدا، يىغىندىن چىققاندىن كېيىن، چۈشكىچە سىنىپلار بويىچە يىغىلىپ، ھەر بىر كىشى بۇندىن كېيىن قانداق قىلىدىغانلىقى ھەققىدە پوزىتسىيە بىلدۈرۈپ، قەلب تاپشۇرىدىغانلىقىنى ئوقتۇردى. ھەتتا ئۇ كۈرسانتلارنى ئۆزىتىش يۈزىسىدىن، چۈشلۈك تاماققا پولۇ بېرىدىغانلىقىنىمۇ ئەسكەرتىپ ئۆتتى.

بۇ قېيىنچىلىق يىللار بولغاچقىمۇ، پولۇنىڭ گېپىنى ئاڭلىغان مۇئەللىملەر پوزىتسىيىسىنى توغرىلاپ، قەلبىنى ناھايىتى ياخشى تاپشۇردى. «سىنىپىي كۈرەش»، «شيۇجىڭجۇيى» دېگەنلەرنىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى ئوقۇغۇچىلارنىڭ مېڭىسىگە خۇددى قېتىق ئۈيۈتقاندەك كىرگۈزۈۋېتىدىغانلىقى ھەققىدە ئىپادىلەر بىلدۈرۈشتى...

بوستان ئوتتۇرا مەكتىپىنىڭ ئوقۇتقۇچىلىرى سىنىپى ئاپتاپ

چۇشكەن بىنا ئالدىدا يۈمۈلاق بولۇپ ئولتۇراتتى. نەمەت مىرزى ئاستا ئۆمۈلەپ مۇراتنىڭ قېشىغا كەلدى - دە، ئۇنىڭ قۇلىقىغا تۇمشۇقىنى يېقىن ئەپكەلدى.

— مۇئەللىم، — دېدى نەمەت مىرزى پىچىرلاپ، — تېتۇ، تېتۇ دېيىتۇ، نېمە - ئا؟

مۇرات ھەيران بولۇپ، نەمەت مىرزىنىڭ كۆزلىرىگە چەكچىيىپ قارىدى. «بۇ گاداي ئادەم زادىلا قىلىۋاتامدۇ - نېمە؟» دېگەن ئوي ئۇنىڭ كۆڭلىگە كەلدى. لېكىن نەمەت مىرزىنىڭ چىرايىدىن راستىنلا بىلەلمىگەنلىك ئىپادىسى بىلىنىپ، ئۇ ئاغزىنى يوغان ئېچىپ تۇراتتى. مۇرات ئىچىدە: «توۋا، مۇنۇ گادانىڭ 40 كۈن ئۆگىنىپمۇ، تېتۇنىڭ ئادىمىمۇ، يەيدىغان نەرسىمۇ ياكى ئوينايدىغان بىر نېمىمۇ؟ بىلمەي چىقىپ كەتكىنىنى!» دېدى - دە، خۇددى ئىككى ئالقىنى ئارىسىدا چىلگىمۇ، توپىمۇ ئەيتاۋۇر يۈمىلاق بىر نېمىنى ئوينىتىۋاتقاندەك ھەرىكەتلەرنى قىلدى ۋە «مۇشۇنداق بىر نەمىيا!» دەپ قويدى.

— توۋا، — دېدى نەمەت مىرزى ھېچنىمىنى ئۇقالماي، — يۇرغىلايتقان بىر نېمە ئوخشىمامتا؟...

ئۇزىتىش پولۇسى يېگەن ئوقۇتقۇچىلار مەكتەپلىرىدىن ئۆۋەتىلگەن ئېشەك، كالا، ئات ھارۋىلىرىغا نەرسە - كېرەكلىرىنى بېسىپ، ئۆزلىرى پىيادە مەكتەپلىرىگە قايتىشتى...

ئۆچمەنلىك ئۇرۇقى

مەكتەپنىڭ كۆكتاتچىلىق مەيدانى قوماچ قورىغاندەك قىزىپ كەتكەنىدى. تۆۋەن سىنىپ ئوقۇغۇچىلىرى ئاق قۇشقاچتەك جاۋلىدىشىپ سەۋزە ۋە پىياز قىرلىرىدا ئوت ئوتسا، چوڭراق بالىلار ياڭيۇ تۇۋلىرىگە توپا يۆلەيتتى. يەنە بەزى سىنىپلار قىزىلچا ئېتىزلىرىغا ئالدىراپ - تېنەپ يەرلىك ئوغۇت توشۇۋاتاتتى. ساپسېرىق چېچەكلەپ يۇڭلۇق سويىملار

چۈشۈش ئالدىدا تۇرغان قوغۇنلارنىڭ تۈۋىگە بۇيا كۆمۈۋاتقان ئوقۇتقۇچىلار جىددىي ئىشلىمەكتە ئىدى. كۆكتاتلىققا تۈتىشىپ كەتكەن چەكسىز ياپيېشىل بۇغدايلىقلارغا سۇ باشلاپ ئاق ئوغۇت چېچىۋاتقان ئوغۇللار، قوشقۇلاق بولۇپ قالغان كۆپكۈك قوناقلىقلاردا تۇپ قالدۇرۇۋاتقان قىزلار چاڭ كەلتۈرۈپ ناخشا ئېيتماقتا ئىدى.

ھېكمەتنىڭ سىنىپىغا چوشقا قوتىنى ئەتراپىدىكى بەش مو يەر تەقسىم قىلىنغانىدى. ئۇنىڭ بالىلىرى كىچىك بولغاچقا، سامساق تىكىش ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئالغانىدى. ھېكمەت چوڭراق ئوغۇل - قىزلار بىلەن قىرمۇ قىر چۈشۈپ، سامساق تۈۋىنىسى كەتمەن، ئوتىغۇچلاردا يۇمشىتىۋاتاتتى. كىچىكرەك بالىلار چېپىلغان ئوتلارنى يىغىپ بىر يەرگە دۆۋىلەيتتى، بەزىلىرى ئۇ ئوتلارنى تاغار ۋە ئېتەكلىرىدە توشۇپ، ئېغىلغا جىڭلاپ ئۆتكۈزەتتى. ئاپتاپتا كەتمەن ۋە ئوتىغۇچلارنىڭ يالتىراق بىسلىرى يالت - يۇلت پارقىرايتتى. ئۇلار تەرلىرىنى سۈرتۈپ ئۇلگۈرمەيلا، تەر پىشانىلىرىدىن يەنە يامغۇردەك قويۇلاتتى. ئېتىز - قىرلارنى ئايلىنىپ يۈرگەن باقاخۇن: «قوناق توپىنىڭ ئارىلىقى مۇنچىلىك بولسۇن»، «سەۋزە، پىياز مايسىلىرىنى شالاڭلىتىڭلار»، «ئاپتاپپەرەسنىڭ ھارام باشلىرىنى ئۈزۈۋېتىڭلار» دېگەندەك بۇيرۇقلارنى بېرىپ يۈرەتتى. ئۇ چۆگىلەپ، ھېكمەتنىڭ سامساقلىقىغا كېلىپ، بىلىنى تۇتقانچە بىردەم قاراپ كەتتى - دە، گارتتىدە بىرنى كېكىرتۈېتىپ، مايلىشىپ كەتكەن بادام دوپپىسىنى قولىغا ئالدى.

— مۇئەللىم، سامساقلارنىڭ نەيزىسىنى ئۈزۈپ، — دېدى ئۇ كۆزلىرىنى قاچۇرۇپ، — ئاشخانىغا ئۆتكۈزۈپ بېرەلا... ئوقۇغۇچىلارغا لۆمەن (لەكىمەن) قىلماقچىكەن...

— ئەمدىلا باش چىقارغان نەيزە جىڭغا ئولتۇرامدۇ؟ — دېدى ھېكمەت ئاچچىقلاپ، — تارازا باسقۇدەك بولغاندا ئۆتكۈزىمەن...

— ئۇنداق باشتۇكلۇق قىلسىلا قانداق بولىدۇ؟ بۇنى مەن بىر تۇتاش باشقۇرىمەن.

— باشقۇرىمەن، ھى! — ھېكمەت دىمىغىنى قاقتى، — ئەمىسە، كۈزدە ۋەزىپىنى ئورۇندىيالمىسام، ماڭا تۆلىشىپ بېرەلەملا؟...

— سامساقنی قبزىپ ئورنىغا يەنە ئاش چامغۇر تېرىيدىغان تۇرسىلا.
— ئۇنىڭمۇ ئۆزىگە چۈشلۈق ۋەزىپىسى بار، — دېدى ھېكمەت گەپنى ئۇزۇپلا، — ئەگەر بىر جىڭ نەيزىنى ئىككى جىڭغا ھېسابلاپ ئالسىلا، بوپتۇ! ئوقۇغۇچىلارنىڭ تامىقى بولغاندىن كېيىن، بىر ئاز ئۇزدۇرۇپ بېرەي.
— بوپتۇ، بىر جىڭنى بىر يېرىم جىڭغا ھېسابلايلى.
— ياق!
ھېكمەت باقاخۇن بىلەن ئېتىز ئۈستىدە باققالاردەك خېلى تالاشقانمۇ بولاتتى. بىراق يېراقتىن دېڭۈرنى خانىم ۋارقىراپ، ئۇنى ئىلمىي بۆلۈمدىن چاقىرىۋاتقانلىقىنى ئوقتۇرۇپ قويۇپ كېتىپ قالدى.
— ئابدۇللا، سىراجى، — دېدى ھېكمەت سىنىپ باشلىقى بىلەن ئۆگىنىش باشلىقىغا، — قىزلارغا نەيزىدىن ئۇزدۇرۇپ ئاشخانىغا ئاپىرىپ بېرىڭلار. ئەمما بىر جىڭنى ئىككى جىڭغا ھېسابلاپ خەت قىلىپ بەرمىسە، ياندۇرۇپ كېلىڭلار، بازاردا ساتمىز.
— ماقۇل، مۇئەللىم...
ھېكمەت باقاخۇنغا قارىمايلا كېتىپ قالدى. ئۇ ئىلمىي بۆلۈمگە كىرگەندە، ئۇ يەردە زىكرۇللا غوجى، كامىل، مۇراتلار ئولتۇراتتى. ئۇمۇ تەكەللۇپسىزلا بىر ئورۇندۇقنى ئالدىغا سۈردى. ھېكمەت ئىشخانىغا كىرىپلا زىكرۇللا غوجىنىڭ تۆتۈلۈپ كەتكەن چىرايىدىن ئۇنىڭ نېمە ئۈچۈن چاقىرغانلىقىنى بىلىپ بولغاندى.
ئوقۇتقۇچىلار پارتىيە مەكتىپىدە كۇرسقا قاتنىشىۋاتقان ۋاقتىدا، مەكتەپ ئىچىدىن ئىككى قوي يوقالغاندى. ئۇلار مەكتەپكە قايتىپ كەتسىلا، يەنە بىر قوي ۋە ئىككى كوزا تاڭشىر ئوغرىلاندى. ئۇچ كۈننىڭ ئالدىدا، 3 - يىللىق 2 - سىنىپ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ ياتقىغا ئوغرى كىرىپ، بالىلارنىڭ كىگىزلىرىنى ئېلىپ چىقىپ كەتتى. بۇ مەسىلى ئىبراھىمنىڭ سىنىپى بولغاچقا، ئۇ دەرسنى، قوناقلىق ئېتىزلىرىنى تاشلاپ قويۇپ، يېزا - كەنتلەردە شۇ سەۋەبتىن دەرستىن قاچقان ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ ئارقىسىدىن قوغلاپ يۈرەتتى.
شۇيۇجىڭجۇيىغا قارشى ئۆگىنىش كۇرسى ئاياغلىشىپ، ئوقۇتقۇچىلار

قايتىپ كەلگەندە، ئەتىيازلىق تېرىلغۇ ۋاقتى ئۆتۈپ كەتكەنىدى. ئېتىز ئېرىق قاتىلاڭچىلىقى، ئوقۇغۇچى يېغىش، دەرس ئۆتۈش ھەممىسى بىر يولىلا قاپلىشىپ كەلگەچكە، ئوقۇتقۇچىلار بەك ئالدىراش بولۇپ كەتتى. بۇ مالىمانچىلىقتا، مەكتەپكە كېچىلىرى پوست قويۇش ھېچكىمنىڭ يادىغىمۇ كەلمىگەنىدى. زىكرۇللا غوجى بۇ توغرىلىق زېينىدىن مۇدىر بىلەن سۆزلەشكەنىدى. ئۇ بۇ ئىشلارغا ئانچە سىنەكەپ كەتمىدى. پەقەت «ئوقۇتقۇچىلار يۇكىمىزنى تېخىمۇ ئېغىرلىتىۋەتتى دەپ پىكىر قىلامىسكى» دەپ قويدى. بۇگۈن ئەتىگەندىلا ئويلىمىغان يەردىن كامىل بىلەن مۇرات ئىشخانىغا كىرىپ، بۇ توغرىلىق ئۆزىنىڭ پىلانلىرىنى ئوتتۇرىغا قويدى. شۇڭا، ئىلمىي مۇدىر بۇ پىلاندىن خەۋىرى بولغان ھېكمەتنىمۇ چاقىرىپ كەلگەنىدى.

— پىلانىڭلار بويىچە، — دېدى زىكرۇللا ئىشىكنىڭ سىرتىغا قاراپ قويۇپ، — ئۆزەڭلار يوشۇرۇن كۆزەتسەڭلار، سىلەرگە ئېغىرلىق چۈشۈپ قالماسمۇ؟

— كېرەك يوق، — دېدى كامىل، — بىز ئۇچىمىز ھۇشۇ ئويغا كەلدۇق. بۇ ئوغرى چوقۇم مەكتەپ ئىچىدە، ئاشكارە پوست قويساق چۆچۈتۈپ قويىمىز.

— بۇ ئىشنى مۇشۇ ئولتۇرغان تۆتىمىزدىن باشقىسى بىلمەسلىكى كېرەك، — دېدى مۇرات پەس ئاۋازدا، — سىز ئەتە سىياسىي ئۆگىنىشتە، زېينىدىن مۇدىرنى قوللىغان بولۇپ، «پوست قويايلى دېسەك، ئوقۇتقۇچىلارنىڭ يۈكى ئېغىرلىشىپ كېتىدىكەن، تېرىلغۇ، دەرس، ئۇقۇغۇچى يېغىش ئىشلىرىمۇ تۇرۇپتۇ» دېگەندەك گەپلەرنى قىلىپ قويۇڭ...

— ئىككىمىز، — دېدى ھېكمەت ئىشىكنى تەڭشاپ قويۇپ، — ئوغۇل، قىزلار ياتقى ئالدىدىكى ئېتىزلىققا، بىرسىمىز ئاشخانا، ناۋايخانا ئەتراپىغا يوشۇرۇنىمىز. مال ئېغىلىغا كىرمەكچى بولغان ئادەم چوقۇم كۆل قېشىدىن ئۆتىدۇ.

— سىلەرگە جاپا بولىدىغان بولدى، — زىكرۇللا بېشىنى ئېغىتتى، — بۇ

مەكتەپ ۋە ئوقۇغۇچىلارغا جان كۆيدۈرۈپ قېلىۋاتقان ئىشچىلار بولغاچقا، مەنمۇ قوشۇلدۇم. بىراق تاماكا چېكىپ سالماقلار، تىرناقتەك ئوت كېچىسى ئون كۈنلۈك يەردىن كۆرۈنىدۇ.

— خاتىرجەم بولۇڭ، بىز بۇ ھەقتە ئاللاقاچان بىرلىككە كەلگەن، — دېدى كامىل ئورنىدىن تۇرۇپ.

— بىر ئىشنى ئۇنتۇپ قالغىلى تاسلا قاپتىمەن، — دېدى زىكرۇللا كۈلۈپ قويۇپ، — ھېكمەت سىز توي قىلماقچى ئىكەنسىز، بۇنى كامىل، مۇراتلار ماڭا دېدى. بۇ ھەقتە ئالدىراشچىلىقتا ئوڭ - چېپىمىزنى تاپالمايلا قالدۇق. گۈلزىبانىڭ ئۆيىگە مەن، زەينىدىن مۇدىر يەنە بىر نەچچىمىز ئەلچىلىككە ئالدىمىزدىكى ھەپتە بارساق قانداق؟ . . .

— بولىدۇ، رەھمەت. . . — دېدى ھېكمەت ۋە قۇلاقلىرىغىچە قىزىرىپ كەتتى.

ھېكمەت شۇ كۈنى سامساقلىققا ئابدۇللا بىلەن سىراجىنى مەسئۇل قىلغاندىن كېيىن، چۈشلۈك تاماققىمۇ قارىماي، بىر ناننى پارچىلاپ يانچۇقلىرىغا سالدى - دە، ئوقۇغۇچى يىغىشقا ماڭدى. ئۇنىڭ سىنىپىدىكى نىشاندار كەنتىلىك ئىككى قىز ئۇنى بەكمۇ ئاۋارە قىلمۇتكەندى. ئۇلار بۈگۈنى يىغىپ كەلسە ئەتىسى، چۈشتە يىغىپ كەلسە كەچتە قېچىپ كېتىپ، سىنىپنىڭ دەرسكە قاتنىشىش ئىنتىزامىدىن كۈندىلا نۇمۇر تارتىلىپ كېتەتتى.

ھېكمەت قولىدىكى سېۋىتىگە تېزەك تەرگەچ كېتىۋاتاتتى. ئۇ بوستان دوختۇرخانىسىنىڭ دوقمۇشىدىن قايرىلىپ كەڭ توپا يولغا چۈشكەندە، تېزەك ئانچە ئۇچرىمىدى. چۈنكى يۇز قەدەمئالدىدا بىر ئېگىز ئادەم سېۋىتىگە يولدىكى تېزەكلەرنى قالدۇرماي تېرىپ كېتىۋاتاتتى. ھېكمەت ئۇنىڭغا بىرلا قاراپ، ئۇنىڭ بىر چاغدا مەتتوختى سىكىرتار بىلەن خوتۇنلىرى توغرىلىق مۇرلەشكەن جاپپار سوجاڭ ئىكەنلىكىنى تونۇۋالدى. ھېكمەت تېز - تېز قەدەم ئىلىپ ئۇنىڭغا يېتىشىۋالدى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم سوجاڭ، بۇياقتا ئالدىراپ سىكىپلا، — دېدى ھېكمەت ئۇنىڭ غەمكىن چىرايىغا قاراپ، — كېسەل بولۇپ قالمىغانلا؟

چىرايلىرى ئۆمسۆرۈنلا كۆرۈنىدۇ. . .

— ۋاي. . . مۇئەللىم، — دېدى جاپپار ئالىغاي كۆزىدە باشقىلا بىر يەرگە قاراپ، — خۇدايىم مېنىڭ بېشىمغا سالغان كۈننى سىلىنىڭ دۈشمەنلىرىنىڭ بېشىغا سالمىسۇن، ماقۇما؟ . . .

— نېمە بولدى، شۇنچىلىك ئاھ ئۇرغىلى؟

— دۇنيالىقتا بىر تاللا ئىنىم بار ئىدى، قارىسىلا، ساقچىلار تۇتۇپ كەتتىيا. . .

— نېمە، بىرەر خاتا گەپ قىلىپ قويغانمىدى؟

— ياق، ۋاي. . . شۇ ئالقاندەك يەرنىڭ خاپىلىقى دېسىلە! . . .

دېھقانلار قالدۇرۇق يەرلىرىگە كوللېكتىپنىڭ يەرلىرىنى قوشۇۋېلىپ تام ئىچىگە ئېلىۋالاتتى. بۇ يېزا ئىگىلىك قانونىدا چوڭ ئىش بولغاچقا، سۈرۈشتە قىلىنىپ جەرىمانە قويۇلاتتى، ئېغىرراق بولسا، جازا بېرىلەتتى. ھېكمەتمۇ «ئالقاندەك يەرنىڭ خاپىلىقى» دېگەن گەپنى شۇ مەنىدە چۈشەنگەنىدى.

— ئىنىلىرىنىڭ قالدۇرۇق يېرى يوقمىدى؟

— بار. . .

— ئەمسە نېمىشقا كوللېكتىپنىڭ ئالقاندەك يېرىگە كۆز قىزارتىپ يۇرىدۇ؟

— ۋاي. . . مۇئەللىم، سىلى تېخى كىچىك بالىكەنلا، شۇنى ئۇقمىدىلىما؟ — دېدى جاپپار سوجاڭ غەلىتىلا ھىجىيىپ، — ئىنىم بىر دادۇيجاڭنىڭ خوتۇنىغا چېقىلىپ قويۇپتىكەن، ئۇ ئىستارى ئىنىمنىڭ بىر قۇلىقىنى تۇۋىدىنلا كېسىۋېتىپتۇ. بۇ غەلۋە بارغانسېرى يوغىناپ، ئىنىمنى ساقچىدىن تۇتۇپ كەتتىيا! . . .

ھېكمەت ئۇنىڭ چىرايىغا قاراپ كۈلۈۋەتتى. جاپپار ھەقىقەتەن گەپكە ئۈستا ئادەم ئىدى. پەرمانشا ئۇنى «گەپ زاۋۇتى»، «مىتەۋە ساندۇقى» دەپ قوياتتى. ھېكمەت پەرمانشانىڭ شاراپىتى بىلەن بىر نەچچە قېتىملىق ئولتۇرۇشلاردا بىللە بولۇپ، ئۇنىڭ چاقچاق، قىزىق پاراڭلىرىنى ئاڭلىغانىدى. ئۇ ئادەتتە ھېچكىمگە گەپ بەرمەيتتى.

ھېكمەت يول چېتىدىكى تېزەكنى سىم كۆرەكتە ئېلىپ سېۋەتىگە سالدى. بۇ ئەسنادا توپا - چاڭلارنى توزۇتۇپ، ئاتتا بەگدەك غادىيىپ ئولتۇرغان خالىق كاتىپ ئۇلارنىڭ ئالدىدا پەيدا بولدى. ئۇ پاكىزە كىيىنۈالغان بولۇپ، ھېلىلا تويدىن قايتىپ كەلگەندەك خۇشال كۆرۈنەتتى.

— ھارمىغايلا خالىق كاتىپ، — دېدى جاپپار سالام بېرىپ، — خىزمەت تەكشۈرۈپ چىققان چاغلىرىڭا؟...

— ياقەي، بوۋاي قەمبەر مەكتىپىدىن كېلىشىم، — خالىق ئۇيناقلاپ تۇرغان ئات ئۈستىدە قامچىسىنى بېلىگە تېرەپ تۇراتتى، — مەكتەپنىڭ مەنقۇلات ئامبىرى يامغۇردا ئۆرۈلۈپ كېتىپتىكەن، شۇنىڭ كۆرۈپ كەلدىم.

— سىلى ئاجايىپ يېتىشلىك ئادەمدە، — دېدى جاپپار سېۋەتىنى يەرگە قويۇپ، — ھەممە ئىشقا ئۈلگۈرۈپ تۇرىلا.

— ئانچىكىم بىر ئەرزىمەس ئىش ئىكەن، گۈڭشېدىن ياغاچ - تاش، بورا - سامان ئەۋەتىپ بېرىدىغان بولدۇم، — دېدى خالىق كېرىلىپ، — رېخىم داراي ئەمگەك كۈچى چىقارماقچى، ئۇنىڭغا تاپىلاپ قويدۇم.

خالىق ئۆزىنى كۆرسىتىپ يەنە بىر مۇنچە سۆزلەكلىك، سۆزلەكسىز قاغا پۈتى گەپلەرنى قىلدى. ھېكمەت ئۇنىڭ نېمە ئۈچۈندۇر شادلىقتىن يۈمۈلۈپ كەتكەن كۆزلىرىگە ۋە تەكەببۇر سىياقىغا قاراپ، تۇرۇپلا نەفسىدىن ئەنسىرەپ قالدى. چۈنكى بۇ ئالا كالا ھەممىلا يەرگە تۆمشۇقىنى تىقىپ پۇراپ يۈرەتتى. چىرايلىق قىز - چوكانلارنى كۆرسە، نەپسى بالاسىدا ئۇلارنى ئايلىنىپ كېتەلمەيتتى. ھېكمەت ئىچىدە «ھايۋان» دەپ تىللىدى - دە، ئاچچىقىنە كۈلۈپ قويدى. ئۇنىڭ مەسخىرىلىك كۈلۈۋاتقىنىنى سەزگەن خالىق ھېكمەتكە قايرىلدى:

— ھە، مۇئەللىم، سېۋەتلىرى تېزەككە تويمايتىغۇ؟ — دېدى خالىق ھىجىيىپ.

— شۇنداق، بۇ سېۋەتنى گۈڭشېنىڭ ئالدىدىن سېتىۋالغاندىم، — دېدى ھېكمەت گەپنى مىق قاققاندەك قىلىپ، — كالىدەك ئاچكۆز چىقىپ قالدى.

گېلىغا ئېشەك تېزىكىنى ھەر قانچە تىقىپ تۇرسامۇ، يەپ تويمايدۇ. «كالا» لەقىمىنىڭ چۈشلەپ تارتىلىشى، يەنە كېلىپ «ئاچكۆز» سۆزىنىڭ تولدۇرۇپ ئېيتىلىشى خالىقنى تولىمۇ ئوسال قىلىۋەتتى. كىشىلەر ئۇنى ئارقىسىدىن «ئالا كالا» دەيىشەتتى... قارا بۇنىڭ تىلىنىڭ زەھەرلىكىنى!... گۈڭشې ئالدىدىن سېتىۋالدىم دەيدۇ تېخى... خەپ!...

ھېكمەت «قىلغان گېپىم يېتەرلىك بولغاندۇر» دېگەندەك، سېۋەتىنى كۆتۈرۈپ كېتىپ قالدى. خالىق ئېتى ئۇستىدە ئۇنىڭ قارىسى يوقالغىچە قاراپ تۇردى. ھېكمەت ئارقىسىغا قارىمۇ قويمىدى. بىر چاغدا، ئۇنىڭ ئارقىسىدىن ھاسىراپ يېتىپ كەلگەن جاپپار سوجاق ئۆزىچىلا خىقىراپ كۈلۈپ كەتتى:

— يائاللا مۇئەللىم، گەپنى بودىمايلا قىلىدىكەنلا، — دېدى جاپپار ئارقىسىغا قاراپ قويۇپ، — خالىق كاتىپىنىڭ لەقىمى «ئالاكالا» تۇرسا، ئەجەب قارامليق قىلدىلىيا؟...

— بۇنداق ئادەملەرگە گەپ تەسىر قىلمايدۇ، — دېدى ھېكمەت توشۇپ قالغان سېۋىتىگە قاراپ قويۇپ، — نېمىسىگە يوغانچىلىق قىلىدۇ؟ ناھايىتى كەلسە بىر گۈڭشېنىڭ كاتىپىغۇ!... سىلەرلا قورقۇپ كېتىدىكەنسىلەر...

— ھەي... مۇئەللىم، خالىقنى ئۇنداق ھوش چاغلىغىلى بولمايدۇ، — دېدى جاپپار، — ئۇ كالا بولغاندىمۇ مۇڭگۈزدە زەھىرى بار كالا، ئادەمگە تېگىپ كەتتىمۇ، ئۇلتۇرمىگەن ھالەتتىمۇ، پالەچ قىلىپ قويىدۇ.

— جاپپاركا، — دېدى ھېكمەت ئۇنىڭ خالىق توغرىسىدىكى گېپىنى ئاڭلىغۇسى كەلمىگەندەك، — سېۋەتلەر توشۇپ قالدى. بىرەر ئەترەتكە تاپشۇرۇۋەتمەيمىزمۇ؟

— مانا، ئالدىمىزدىكى ئۆستەڭدىن قايرىلساق، چامغۇرچى كەتتىنىڭ تەشكىلى بار. شۇ يەرگە ئۆتكۈزۈۋېتەيلى.

ئۇلار چامغۇرچى كەنت ئىشخانىسىنىڭ كەڭ ئېچىۋېتىلگەن دەرۋازىسىدىن كىرىپ، تال بوستانلىق ئاستىدىكى پىشايۋان ئالدىدا

توختمدى. قورونىڭ ئىچى جىمجىت ئىدى، ئادەم كۆرۈنمەيتتى. قويۇق سايە تاشلاپ تۇرغان تال يوپۇرماقلىرى ئارىسىدا ئۇششاق كۆك مارجاندەك بولۇپ قالغان ئۇزۇم ساپلىرى كۆزگە چېلىقاتتى.

— هاي، ئاسىم تۇمەن! — ۋارقىرىدى جاپپار ئەتراپقا قاراپ، — هاي ئاسىم تۇمەن دەيمەن؟ . . .

— كىما؟

مال ئېغىلى قېشىدىكى ئۆيدىن شۇنداق پاكار بىر ئادەم چىقىپ كەلدىكى، ئۇ خۇددى يەردىن ئىككى غېرىچلا كۆتۈرۈلۈپ كېلىۋاتقاندەك مىدىرلاپ ماڭاتتى. ئۆزىنىڭ پاكارلىقىغا باقماي، بىر قوينىڭ تېرىسىنى پۈتۈن ئارتىۋالغاندەك، ئاق سالۋا تەلپەك كىيىۋالغاندى. ئەمما ئۇنىڭ قوشۇما قاشلىرى قاپقارا بولۇپ، ئىڭىكىدە بىر تۇتام ساقىلمۇ بار ئىدى.

— هە، سوجاڭكەبيا بۇ! . . . — دېدى ئاسىم تۇمەن چوڭ كۆزلىرىنى چىمچىقلىتىپ، — ئوغۇت ئۆتكۈزگىلى كەلگەنمىدىلە؟ . . .

— شۇنداق، بۇ مەزەنى ئۆزلىرىگە ئېلىپ كېلىۋېدۇق .

— ئا. . . سوجاڭ ئۇنداق خاۋىس[1] گەپ قىلمىسىلا، — دېدى ئاسىم تۇمەن خاپا بولغاندەك قىلىپ، — مەزە دەيدىغانغا مەن يېمىسەم ئۇنى؟ يا مەن بۇغداي، قوناق بولمىسام!

— مەن ئوقۇغۇچى يىغقىلى باراتتىم، — دېدى ھېكمەت سېۋىتىنى ئاسىم تۇمەنگە تۇتقۇزۇپ، — مېنىڭكىنى ئاۋال ئالسىلا.

— ئىغىلغا بېرىپ ئاسما جىڭغا سالىلمۇ ياكى قولۇمدىلا چىنەپ بېرەيمۇ؟ — دېدى ئاسىم تۇمەن ھېجىيىپ، — جىڭغا سالساق، ھەر قايسىلىرى زىيان تارتىپ قالىلا. . .

— بولدى، بولدى، مۇلچەرلەپلا بەرسىلە، — دېدى جاپپار.

— مۇئەللىم، — دېدى ئاسىم تۇمەن سېۋەتنى ئېگىز - پەس كۆتۈرۈپ بېقىپ، — سىلىنىڭ ئونبەش - ئون ئالتە جىڭ كەلگۈدەك . . .

— ئىنساپ قىلالا، — دېدى ھېكمەت، — بازاردىن مەشىگە كۆتۈرۈپ

---

① خاۋىس — سېسىق گەپ، تەتەددى گەپ.

ئېلىپ كەلگەن تۇرسام. . .

— بوپتۇ، يىگىرمە جىك بولسۇن، مەندىن كەتسە سىلىگە كېتەر، — ئاسىم تۇمەن سېۋەتنى يەرگە قويدى، — ئەكەسىلە كىنىشكىلىرىنى! تامغامنىڭ باش يۇزىنى سىلىگە بېسىپ بېرەي. . .

ئاسىم تۇمەن جاپپار سوجاڭنىڭ سېۋەتىنى دەسسەپ تۇرغىنىدا، جاپپار ئۇنىڭغا ئېگىشتى.

— مۇشۇ مۇئەللىم گۇۋاھ، — دېدى ئۇ ھېكمەتنى كۆرسىتىپ، — مەن يولدا كەلگىچە مادا ئېشەكنىڭ تېزىكى يولۇقما تاشلىۋەتتىم. مېنىڭ ئەكەلگىنىم غىلتاڭ ھاڭگا ئېشەكنىڭ تېزىكىما! . . .

ئاسىم تۇمەن مادا ئېشەكنىڭ تىزىكى بىلەن ھاڭگا ئېشەكنىڭ تېزىكى دېگەن گەپنى ئاڭلاپ، بىردەم سېۋەتتىكى تېزەككە قارىسا، بىردەم جاپپارنىڭ ھېيلىگەر كۆزلىرىگە قارايتتى.

— بولدى، يىگىرمە جىك بولسۇن، — دېدى ئاسىم تۇمەن تېرىكسىپ، — ھاڭگا ئېشەك ، مادا ئېشەك دەپ ئادەمنى رەللە قىلىپ. . .

— ئۇنداق تە بولمىسىلا دەيمەن، مانا مۇشۇ مۇئەللىمنىڭ مۇنداق ئون سېۋەت ئوغۇتنىڭ قۇۋۇتىگە بۇ بىر سېۋەتنىڭ قووۋۇتى تەڭىما! . . . بۇ دېگەن غىلتاڭ ھاڭگا ئېشەكنىڭ تېزىكى تۇرسا. . . يەنە يىگىرمە جىك دەيدىلىما. . .

— ئەكەسىلە كىنىشكىلىرىنى! يىگىرمە بەش جىك! خوش بولغانلا؟

— جاپپار سوجاڭ، قويسىلا سىلىنى! — دېدى ھېكمەت تالاغا چىققاندا، — ئەقىلگە سىغمايدىغان گەپلەرنى قىلىدىكەنلا.

— مۇئەللىم، ھەيران بولمىسىلا، ئىش ـ ئىشچانلىقىڭ، نومۇر گەپدانلىقىڭ دېگەن گەپنى ئاڭلىغانما؟ بۇ زامانىدا گەپ پۇل دېسىلە. . .

ھېكمەت جاپپار بىلەن خوشلىشىپ، نىشاندار كەنتىگە مېڭىپ كەنتى. ئۇ شۇ كۈنى كەچكىچە يول مېڭىپ، ئاغزى يىرتىلغىچە تەرىبىيە ئىشلەپ ، بىر قىزنى ئاران ئېلىپ كېلەلىدى. بىر قىزنى ئاتا ـ ئانىسى ھېكمەتنىڭ كەلگىنىنى ئاڭلاپلا قاچۇرۇۋەتكەنىدى .

ھېكمەت مەكتەپكە كەچ قايتىپ كەلدى. ئۇ ئېلىپ كەلگەن قىزنى

ياتىقىغا ئورۇنلاشتۇرۇپ قويغاندىن كېيىن، سامساقلىققا كەلدى. ئىش ئۇنىڭ ئەنسىرىگىنىدەك بولغانىدى. تۈۋى يۇمشىتىلىپ ئوتى ئېلىنمىغان ئېتىزدىن بىر مودەك يەر ئېشىپ قالغانىدى. ئوقۇغۇچىلارغا قالغان ئىش نېمە بولماقچىدى! . . . ئەمدى بۇ ئىشنى ئەتە چۈش ياكى كەچ تەرەپتە دەم ئېلىشتىن پايدىلىنىپ قىلىۋەتمىسە، مەكتەپ ئېغىلىغا ئۆتكۈزىدىغان كۆك ئوغۇتتىن زىيان تارتىشتىن سىرت، سامساقمۇ يوغان باش ئالالمايتتى.

هېكمەت ئىككى باغ ئوتتۇرىسىدىكى ئۈجمىلىك يولدىن ئۆتۈپ، ياتاق بىناسى ئالدىغا كېلىۋېدى، بىر كىمنىڭ «هېكمەت!» دېگەن بوش ئاۋازى ئاڭلانغاندەك قىلدى. ئۇ قايرىلىپ گۈلزىبانى كۆرۈپ قالدى. گۈگۈم پەردىسى سۆيۈملۈك قىزنى پۈركەپ تۇراتتى. يۈرىكى بىردىنلا سۆيۈنۈپ كەتكەن هېكمەت دەرهال گۈلزىبانىڭ قېشىغا كەلدى.

— بۇ يەردە تۇرۇپسىزغۇ؟

— سىزنى ساقلاپ! . . ئۆيگە كىرىڭ. . .

— ئۆيىمىزگىمۇ؟ . . .

قىزنىڭ ۋۇجۇدى بىردىنلا ئوت بولۇپ ياندى. ياتاققا كىرگەندىن كېيىن، هېكمەتكە قارىيالمايلا قالدى. «توۋا، بۇ ياتاق تۇرسا، قانداق قېلىپ «ئۆي» دەپ سالدىكىنە! . . . «ئۆيىمىزگىمۇ» دەپ هېكمەتنىڭ كۆزلىرىنىڭ چاقناپ كەتكىنىنى. . . بۇ سۆز بىلەن، تاڭ ساباسى يۈرىكىنى سىلاپ ئەركىلەتكەندەك، ئۆزىمۇ بىر قىسىملا بولۇپ قالدىغۇ؟

ياتاقتا باشقا بىركىم يوق ئىدى. هەببە خانىمنىڭ ئىمىدىغان بالىسى بولغاچقا، كەچتە ئۆيىگە قايتىپ كېتەتتى. بۇگۈن چۈشتە، زىكرۇللا غوجى گۈلزىبانى چاقىرىپ، ئۇنىڭ بىلەن توي توغرىلىق پاراڭلاشقانىدى. ئۇنىڭدىن يەنە قانداق كەم - كوسا ئىشلىرىڭلار بار؟ دەپ سوزىدى. ئەڭ مۇهىمى، گۈلزىبانىڭ هازىرقى ياتىقىنى مەكتەپتىن هېكمەت ئىككىسىگە بەرگەنلىكىنى ئېيتتى. شۇڭا، گۈلزىبا ياتىقىنىڭ هەممە بۇلۇڭ - پۇشماقلىرىغا قاراپ، نېمىنى قەيەرگە قويۇش هەققىدە كەچكىچە ئويلاپ يۈردى، شۇڭا. بۇ ئانچە كىچىك بولمىغان بىر ئېغىزلىق ياتاق ئۇنىڭ

ئويدا «ئۆي» بولۇپ قالغاندى. ئەمدى ئۇلار ئىككىسى بىللە دەرس تەييارلىق قىلىپ، بىللە تاماقلىنىدۇ. كېچە - كۈندۈز بىللە بولىدۇ، شۇنداق بىللە... بىللە... ئاھ، بۇ ھايات، بۇ قۇياشلىق دۇنيا نېمىدېگەن گۈزەل - ھە؟...

گۈلزىبا «ئۆمۈرلۈك ھەمراھى» نىڭ چۈشلۈك تاماقنى يېمەيلا بالا يىغقىلى چىقىپ كەتكەنلىكىنى ئاڭلاپ، لەڭمەن ئېتىپ ئۇنى ساقلاپ تۇرغاندى.

— لەڭمەن ئەتكەنتىم، — دېدى گۈلزىبا چىرايلىق كۆزلىرىنى خۇمارلاشتۇرۇپ، — سىزگە ساقلاپ مەنمۇ يېمىدىم...

«سىزگە ساقلاپ مەنمۇ يېمىدىم!» ھېكمەت بۇ گەپتىن سۆيۈنۈپ، ئالدىدا ئولتۇرغان قىزغا ئۈزۈندىن ئۈزۈن تىكىلىپ قاراپ قالدى. ھېكمەت ئىچىدە: «ئاھ خۇدا، مۇشۇ ئۇياتچان، كەم سۆز، سۆيۈملۈك، ئوچۇق چىراي قىزنى ماڭا مەڭگۈ يار قىلغايسەن، سەندىن شۇنى تىلەيمەن...» دەپ ئويلىدى.

— بۇ ياتاقنى ئىككىمىزگە بەردى، — دېدى گۈلزىبا قويۇق كىرپىكلىرىنى لەپىدە تاشلاپ، — زىكرۇللاكام كۆڭلى ئەجەب ياخشى ئادەم.

— شۇڭا ئۆيگە كىرىڭ دەپتىكەنسىز - دە!...

— بولدى تەكرارلىمايلا... شۇنداق دەپ قويۇپ ئۆزەمنۇ ئىزا تارتىپ كەتتىم...

— ئىزا تارتىدىغان نېمىسى بار؟ دېمىسىمۇ بۇ بىزنىڭ ئۆيىمىز بولىدىغۇ!

توي قىلىشقا پۈتۈشكەندىن كېيىن، گۈلزىبا، ھېكمەتنى كۆرسىلا قىزىرىدىغان، كۆزلىرىنى قاچۇرۇدىغان، گەپ قىلغاندا ئۇياق - بۇياقنى قارىۋالىدىغان بولۇپ قالغاندى. ئۇنىڭ بۇنداق تاتلىق خۇلۇقلىرى ھېكمەتنىڭ مۇھەببەتكە قانمايۋاتقان چاڭقاق تەشنالىقىنى تېخىمۇ ئاشۇراتتى...

ھېكمەت چىقىپ كېتىدىغان ۋاقىتتا، گۈلزىبانىڭ كۆزىگە قاراپ،

لەۋلىرىگە تەلمۇردى. ئەما قىز ئۆزىنى قاچۇرۇپ، تەتۈر قارىۋالدى.
— ئۇنداق قىلماڭا گۈلزىبا، پەقەت خالىغىنىڭ ئۈستىگىلا! . . .
— ياق، تويدىن كېيىن! . . .
لېكىن ئىش قىزنىڭ دېگىنىدەكمۇ بولۇپ كەتمىدى، يېنىككىنە بىر ئۆپۈش ھېكمەتنىڭ بىر كۈنلۈك ھاردۇقىنى چىقىرىۋەتتى. . .
ئۇ ياتقىقا كىرگەندە، كامىل بىلەن مۇرات ئۇنى ساقلاپ دەرس تەييارلىقى قىلىۋاتاتتى. ئۇلار ئىچىر ئەل ياتقۇ بىلەن يوشۇرۇن كۆزەتكە چىقماقچى بولغانلىقى ئۈچۈن، ئىككى - ئۈچ كۈنلۈك دەرسنى بىر يولىلا تەييارلىۋېلىشنى ئويلىغانىدى. ھېكمەتمۇ تەييارلىق دەپتىرى بىلەن ئوقۇشلۇق كىتابىنى ئېلىپ، ئۇستەلنىڭ بىر بۇرجىكىدە ئولتۇردى. . .
بوستان ئوتتۇرا مەكتىپى ئىچىر ئۇيقۇغا كېتىپ، ئەل ئايىغى جىمىققاندا، كامىل، ھېكمەت، مۇراتلار قول چىراغلىرىنى ئېلىپ تەييارلاندى. كامىل: «بىرەر شەپە سېزىلسە، بىر - بىرىمىزگە قول چىرىغىنى قىزىل لاتىدا ئوراپ بەلگە بېرەيلى» دەپ تاپىلىدى. ھېكمەت ئوغۇللار ياتاق بىناسىنىڭ ئالدىدىكى قوناقلىققا، كامىل قىزلار ياتقىغا سايە تاشلاپ تۇرغان ئۆرۈكلۈككە يوشۇرۇندى. مۇرات بولسا ناۋايخانا ئالدىدىكى قېرى دوڭغاق سۆگەتنىڭ ئۈستىگە چىقىۋالدى.
كېچىچە، ھېچقانداق شەپە سېزىلمىدى. بىر كېچە كىرپىك قاقمىغان ئۈچ كۆزەتچى تاڭ سۈزۈلۈشى بىلەن ياتاقلىرىغا قايتىپ كېلىشتى. ئۇلار يۈيۈنۈپ بولغىچە، سىياسىي ئۆگىنىشكە داڭ ئۇرۇلدى. زەينىدىن مۇدىر «خەلقئارا كوممۇنىزم ھەرىكىتىنىڭ تۈپ لۇشيەنى توغرىسىدىكى بەس - مۇنازىرە» گە ئائىت ھۆججەتلەرنى ۋە گېزىت ماقالىلىرىنى ئوقۇدى. ئارقىدىن ئۇلارنىڭ روھىنى ئوقۇغۇچىلار دەرىستە تولۇق بولماسلىق، سىنىپتا ۋاقىتىدا كىرمەسلىك، دەرسنى ئەستايىدىل تەييارلىماسلىق، ئوغۇت توپلىماسلىق، ئوغۇرلۇق ۋەقەسى دېگەندەك سىنىپىي كۆرەشنىڭ مەكتەپ ئىچىدىكى ئىپادىلىرىگە باغلىدى. ئۆگىنىش ئاخىرىدا، زىكرۇللا مەكتەپتە كېچىسى ۋاقتىنچە پوست قويۇلمايدىغانلىقى ھەققىدە سۆزلىدى.
ئەتىگەنلىك تاماقتىن كېيىن، مۇرات بىلەن كامىل ياتاقلىرىغا

كېتىشتى. چۈنكى ئۇلارنىڭ ئۇچىنچى، تۆتىنچى سائەتلەردە دەرسى بار ئىدى. كۆزلىرى قۇم قۇيغاندەك ئېچىشىپ تۇرسىمۇ، ھېكمەت يوقلىمىنى قولتۇقلاپ سىنىپقا ماڭدى. ئۇ ئەدەبىيات دەرسىنى ئىككى سائەت ئۈتۈپ بولۇپ، ئەمدىلا ئىشخانىغا كىرىۋېدى، ئالگېبرا ئوقۇتقۇچىسى يۈسۈپ ئۇنىڭ ئالدىغا كەلدى.

— ھېكمەت مۇئەللىم، سىنىپلىرىغا دەرسكە كىرگەنىدىم، — دېدى ئۇ پەس ئاۋازدا، — ئوغۇللاردىن ئون ئالتە بالا يوق تۇرىدۇ. بۈگۈن يېڭى دەرس ئۆتكەنىدىم، بەك چاتاق بولدى.

ھېكمەتنىڭ چوققىسىدىن كىرگەن سوغۇق تاپىنىدىن چىقىپ كەتتى. ئۇ: «بىر قىزنى ھېسابقا ئالمىغاندا، باشقا سىنىپلارغا قارىغاندا مېنىڭ بالىلىرىم تولۇق» دەپ كۆڭلى توق يۈرگەن ئىدى. مانا ئەمدى بىراقلا ئون ئالتە ئوقۇغۇچى قاچقان بولسا، ئەمدى قانداق قىلغۇلۇق؟

ھېكمەت ئالاقزادە بولغان ھالدا سىنىپقا كىردى. ھەيئەتلەردىن ئابدۇللا بىلەن سىراجمۇ يوق ئىدى. ئوقۇتقۇچىسىنىڭ تاتىرىپ كەتكەن چىرايىنى كۆرگەن دوپ - دوسلاق، ئاق پىشماق بىر قىز ئورنىدىن تۇردى، ئۇ سىنىپنىڭ تۇرمۇش ھەيئىتى خىلچۇانى ئىدى.

— مۇئەللىم، ئوغۇللارنىڭ كۆپىنچىسى ئىت تالاشتۇرۇش مەيدانىغا كەتتى، — دېدى خىلچۇانى چاقماقتەك سۆزلەپ، — بۈگۈن «ۋاخپىلىق» قا ۋىلايەت بويىچە تالىشىشتا داڭلىق بولغان ئىتلار يېغىلدىكەن.

ھېكمەتنىڭ ئىككى سائەت دەرستىن كېيىن چۈشكىچە ئوخلاۋالارمەن دېگەن ئويى سۇغا چىلاشتى. ئەتىگەنلا دىرۇرنى مۇئەللىمنىڭ: «رېخىم نۇرى ئىككى سائەت بوتانكا دەرسىگە كىرمىدى» دەپ قاخشىغىنى بىكار ئەمەسكەنە! ھېكمەت ئالدىراپ سىنىپتىن چىقتى. ئۇ، رەجەپ بەنجاڭنىڭ چوشقا قوتىنى ئارقىلىق شورا تامدىن ئاتلاپ ئارقىدىكى بۇغدايلىققا سەكرەپ چۈشتى. ئېتىز قىرلىرى بىلەن لاسكوي يولىغا چۈشكەندىن كېيىن، بىر خىلدا يۈگرەپ، بەشتاش تۈگمەنگە كەلدى.

بەشتاش تۈگمەن ئەترايى ئېگىز - پەس شورلۇق دۆڭلىكلەر بولۇپ، سول تەرەپتىكى چىغىر يول ئاياغچى مەھەللىسىگە ئاپىرىتتى. ئوك

تەرەپتىكى كەڭ يېيىلىپ ئاققان سۇ سۈگەتلەر بىلەن قاپلانغان تۈغ توساپ تۇرغاچقا، كۆلدەك لىغىرلاپ تۇراتتى. تۈغدىن پەسكە قارىتىپ تىك چۈشۈرۈلگەن سۇ بەش نور ئارقىلىق ئوقتەك ئېتىلىپ، تۈگمەنلەرنىڭ چاقپىلىكىگە شىددەتلىك ئۇرۇلاتتى. كەڭ ئېقىن ئۈستىگە سېلىنغان تۈگمەنلەر بىر خىلدا گۈركىرەپ، ئەتراپتىن ئاچچىق توز ھىدى كېلەتتى. سۇنىڭ ئۇ قاسىنقى پەس ئېدىرلىقلار بولۇپ، يىراقتىن ئېلىكتر ئىستانسىنىڭ قارىيىپ كەتكەن بىنالىرى غۇۋا كۆرۈنۈپ تۇراتتى.

ھېكمەت ئالدىدىكى تاش كۆۋرۈكتىن ئۆتۈشى بىلەنلا، ئىتلارنىڭ قاۋاشلىرى، ئادەملەرنىڭ قىقاس - چۇقانلىرى ئاڭلاندى، ئۇ پەس تۆپىلىككە ياماشتى. بۇ يەردىن لاسكوي يېپەك توقۇمچىلىق فابرىكىسىنىڭ بىنالىرى ئېنىق كۆرۈنۈپ تۇراتتى، فابرىكىنىڭ ئېگىز تۇرخۇنلىرىدىن تولغىشىپ چىقىۋاتقان ئىسلار تىك كۆتۈرۈلمەكتە ئىدى. سۇ كۆرمەي قۇرۇپ قالاي دەپ قالغان جىگدىلەر بىلەن قورشالغان بۇ شورلۇق بۇگۈن ئادەم قاينىمىغا ئايلانغانىدى. جىگدە غوللىرىغا باغلىۋەتكەن ھەر خىل ئىتلار قەدەمدە بىر ئۇچرايتتى، ئۇلار ئادەمنى كۆرسىلا خىقىرايتتى. قەيەرگىلا قارىماڭ، تالاشتۇرغۇچىلارنىڭ كېلىشتۇرۇشىگە كۆنمىگەن ئىت ئىگىلىرىنىڭ توپلارغا پاقىلداتىپ ئۇرۇۋاتقانلىقىنى، ئىتنىڭ كالپۇكلىرىنى قايرىپ چىشىنى كۆرۈۋاتقانلىقىنى، ئالقانلىرىغا ئۇرۇشۇۋاتقانلىقىنى كۆرەتتىڭىز، «بويى بولغان بىلەن ئاغزىدىن سۈت پۇراپ تۇرغان كۆچۈك بۇ...» دەپ قەسەم ئىچىشۋاتقانلىقىنى ئاڭلايتتىڭىز. ئىت خۇمارلارنىڭ كۆپىنچىسى توپ - توپ بولۇپ، داڭلىق ئىتلارنىڭ ئەتراپىغا توپلىشىۋالغانىدى. ئۇلار «تۆت كۆز»، «يولۋاس»، «شىر باش» دېگەندەك نام چىقارغان نوچى ئىتلارغا شۇنچىلىك ئىشتىياق بىلەن قارايتتىكى، بەلكىم بۇ چاققىچە ۋاپادار خوتۇنغىمۇ ئۇنچىلىك قاراپ باقمىغان بولسا كېرەك... توپ ئارىسىدا، ئېگىز بويلۇق، قورساق سالغان بىر ئادەم چىشىنى كولىغاچ، ئىتىنى ماختاۋاتاتتى. جىگدىگە باغلانغان، باش، بويۇنلىرى جاراھەت ئىزى بىلەن قاپلىنىپ، كالپۇكى يېرىلىپ كەتكەن سېرىق ئىتقا ھەممە بىردەك ھەۋەس بىلەن قارايتتى.

— مەن، — دېدى ئىت ئىگىسى گارتتىدا كېكىرىپ قويۇپ، — ھەر كۈنى بىر قېتىم ئۇنىڭغا ئۆپكىنى خامسۇن پىشۇرۇپ يېگۈزگەندىن كېيىن، بىرمەر - ئىككى سائەت كۆكرىكىنى، ئالدى پاچاقلىرىنى ئۇۋلاپ بېرىمەن. ھەپتىدە ئىككى نۆۋەت تۇخۇم ئىچكۈزىمەن... شۇڭا، بۇ جانىۋار مەيدانغا كىرگەن ھامان ئۇچقاندەك بېرىپ، دۈشمىنىنى كۆكرىكى بىلەن بىرلا ئۇرۇپ ئايلاندۇرۇۋېتىپ، ئۇنى ئېغىز سالالماس قىلىۋېتىدۇ...

— ئىشارە بىلەمدۇ؟ — دەپ سورىدى توپ ئارىسىدىن كىمدۇر بىرى.

— بىلمەي! شۇڭا، تالاشتۇرغۇچىلار مېنى ئىت تالاشتۇرۇش مەيدانىغا كىرگىلى قويمايدۇ، — دېدى ئۇ بۇرنىنى تارتىپ قويۇپ، — مەن مەيداندا يانتۇ يېتىپ قارشى تەرەپتىكى ئىتنى كۆزىتىمەن. ئۇ قۇلىقىنى ئايامدۇ، ئارقا تاكىنى قاچۇرامدۇ ياكى يېتىم قوۋۇرغىسىنىمۇ؟ ئىش قىلىپ ئۇنىڭ ئاجىزلىقىنى بىلگىنىم ھامان، مېنىڭ ئىتىم قۇلىقىمنى تۇتسام ئۇ ئىتنىڭ قۇلىقىدىن، يوتامنى سىلىسام، ئۇ ئىتنىڭ ئارقا يوتىسىدىن ئالىدۇ...

— پاھ، پاھ، — دېدى شاپاق دوپپىسىنى سىقىمدۇغلىغان ئۇزۇنتۇرا بىرسى، — ئىتنىڭ ئەلپازىدىنمۇ شۇنداق ئىكەنلىكى چىقىپ تۇرمامدۇ!

ھېكمەت بۇ يەردىن بىرمۇ ئوقۇغۇچىسىنى تاپالمايى، ئادەملەر ۋاڭ - چۇڭ كۆتۈرۈپ توپلىشۋالغان ئىككىنچى بىر سورۇنغا باردى. ئۇ ناھايىتى تەسلىكتە قىسىلىپ يۇرۇپ ئالدىغا ئۆتۈپ، ئەمدىلا ئېترايىنى كۆزىتىپ تۇرۇۋېدى، مەيداندا ئىككى ئىت تالىشىپ كەتتى. تالاشقا چۈشكەن ئۇزۇن تۇكلۇك ئالا ئىت تالىشا - تالاشمايلا، سورۇننى تاشلاپ قاچتى. ئۇ پانا قاققاندەك تېقىلىشىپ تۇرغان ئادەملەر توپىدىن ئۆتەلمەي، مەيداننى بىر پىرقىراپ چىقتى - دە، بىر چەتكە بېرىپ ھاۋۇشغىنى[1] تۇردى. پۈتۈن سورۇننى قىقاس - چۇقان، كۈلكە - چاقچاقلار قاپلىدى.

---

① تالىشىدىغان ئىت مەيدانغا كىرگەندە ھاۋۇشمايدۇ. بوينىنى سوزۇپ، كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ رەقىبىگە مىختەك قادىلىپ تۇرىدۇ.

— بۇ ئىت بىشىم خوتۇندەك تىللىشىدىكەن ئەمەسمۇ! . . . ھا. . . ھا. . . ھا. . .

ئالا ئىتنىڭ ئىگىسى ئۆلمىدى ئۇنىڭ ببرىسى بولدى . ئۇ ئىتنى قېچىپ ببرىۋالغان سورۇننىڭ چېتىگە يۈزىگە ببرىسى دەسسىگەندەك قىلىپ باردى - دە، ئىگىسىنى كۆرۈپ قۇيرۇق شىپاڭشىتىپ خۇشامەت قىلىۋاتقان ئىتنىڭ بوينىدىن كاپىلا تۇتۇپ، زەنجىر تاسمىسىنى سالدى. شۇ ئارىلىقتا، ھېكمەت مەيدانىنىڭ ئۇ تەرىپىدە ئولتۇرغان سىراجنى كۆرۈپ قالدى. بۇ چاغدا مەيدانغا ئىككى ئادەم ئىتلىرىنى ئېلىپ كىرىشتى، ھېكمەت مەيدانىنى توغرى كېسىپلا ئۇ تەرەپكە ئۆتتى - دە، سىراجنىڭ قولىدىن تۇتقانچە، ئۇنى توپتىن ئېلىپ چىقىپ كەتتى.

— سىنىپ ھەيئەتلىرى ئىنتىزامسىزلىق قىلىپ بەرسەڭلار، — دېدى ھېكمەت ئاچچىقلاپ، — باشقىلار قانداق قىلىدۇ؟ ئابدۇللا قېنى؟

— ئۇ ۋاقىپلىقنىڭ تۇڭۇنىدىكى جىلغىغا كەتكەنمىكى. . . — غۇدۇڭشىدى سىراجى، — ئۇ يەردىمۇ بىر سورۇن بار.

— سەن ئۇنى مۇشۇ ئەتراپتىن ئىزلەپ باق، — دېدى ھېكمەت، — مەن پەسكە چۈشۈپ باقاي.

ئادەملەر ئۆپۈر - تۆپۈر بولۇشۇپ كېتىشتى. نۇرغۇن كىشىلەر سورۇنلىرىنى تاشلاپ پەسكە قاراپ يۈگرىشىپكەتە ئىدى. ئۇلار: قارىقاشتىن ئەكىلىنگەن ئاق مارجان بىلەن «دېيەنچاڭ قارا»[1]نى سالماقچى ئىكەن دېيىشىپ ۋارقىرىشاتتى. ھېكمەت بالىلارنى شۇ يەردىن تاپارمەن دېگەن ئۈمىدە پەست جىلغىغا قاراپ ماڭدى. ئۇ، بىردىنلا ئېچىنىشلىق قاتتىق كاڭشىغان ئاۋازنى ئاڭلاپ ئارقىغا قارىدى. بايا سورۇندا تالاشماي قاچقان ئىتنىڭ ئىگىسى ئىتىنى جىگدىگە باغلاپ قويۇپ، ئۇنى بەلباغ تاسمىسى بىلەن ئۇرۇۋاتاتتى. تاياق ئازابىدا كاڭشىۋاتقان ئىت مۆلدۈرلەپ

---

① دېيەنچاڭ قارا — ئېلىكتر ئىستانسىسىدىكى بىر ئىشچىنىڭ ئىتى. بۇ داڭق كۆتۈرگەن قارا ئىت ئېلىكتر ئىستانسىسى نامى بىلەن ئاتىلىپ قالغان.

تۇرغان كۆزلىرى بىلەن ئۆتكەن - كەچكەنلەرگە «مېنى قۇتقۇزۇڭالسائىلارچۇ. . . » دېگەندەك قىلىپ قارايتتى. ھېكمەت يۈگرەپ كەلدى - دە، ئىتنى ئۇرۇۋاتقان ئادەمنىڭ بىلىكىنى تۇتۇۋالدى.

— قويۇڭ ئاكا، ئۇمۇ بىر تىرىك جان، — دېدى ھېكمەت غەزەپ بىلەن، — نېمانچە ئۇرۇسىز؟

— قويۇۋەت دەيمەن، قويۇۋەت، ئۆلتۈرۈۋېتىمەن ئۇنى! — دېدى ئىت ئىگىسى ھاسىراپ، — ئۇ مېنىڭ يۈزۈمنى تۆكتى.

— يەنە بىر ئىت يامانراق يىرىنى چىشلەپ سالغاندۇر؟ — دېدى ھېكمەت ئىتقا قاراپ ئۇنىڭ قۇلاق تۈۋىدىن ئېقىۋاتقان قان ئارىلاش يىرىنگىنى كۆرۈپ قالدى، — ئەنە قارا!

— ئۇ دېگەن كونا جاراھەت! . . .

— جاراھىتى ساقايماي تۇرۇپ تالاشقا سالدىگىزمۇ؟ — ھېكمەت خەنجەردەك قادالدى، — باغرىڭىز نېمانچە قاتتىق ئادەمسىز! . . .

— بۆلتۈر بىر پاچىقى چايلىنىپ كېتىگلىك تۇرۇپمۇ ئاسقاقلاپ يۈرۈپ تالاشقان تۇرسا! . . .

— سىز ئادەم ئەمەسكەنسىز، — دېدى ھېكمەت يەرگە تۈكۈرۈپ، — بىلىپ قويۇڭ ئۇنىمۇ خۇدا يارانقان، ئۇنىڭمۇ خۇداسى بار. . . ئۇنى تىلى يوق، گېپ قىلالمايدۇ دەپ مۇشۇنداق زۇلۇم سالسىڭىز، بۇ زالىملىقىڭىزنى خۇدانىڭ كۆزى كۆرمەي قالارمۇ؟ . . .

ئىتنىڭ ئىگىسى ئېرىق لېۋىدە ئولتۇرى - دە، كىچىككىنە قاپىقىنى ئېلىپ ئالىقىنىغا ياپيېشىل ناسۋالدىن قويدى، ئۇنى كالپۇك ئاستىغا ئاتقاندىن كېيىن، ھېكمەتكە خىجىل بولغاندەك ھىجىيىپ قاراپ قويدى. ئۇ بەلكىم خۇدادىن قورققان بولسا كېرەك. . .

ھېكمەت پەس جىلغىدىكى ئادەملەر مىغىلدىشىپ كەتكەن سورۇنغا كەلدى. ئۇ كىچىك بالىلارنىڭ ئادەتتە سورۇننىڭ ئالدىغا ئۆتۈۋالدىغانلىقىنى ئويلاپ، ئادەملەرنىڭ غۇدۇراشلىرى، ئالىيىشلىرى بىلەن كارى بولماي، ئۇلارنى يېرىپ ئالدىغا ئۆتتى - دە، توپىدىلا ئولتۇرۇپ، ئەتراپىنى كۆزىتىشكە باشلىدى.

هېكمەت تۇيۇقسىزلا رېخىم نۇرىنىسى كۆرۈپ قالدى. ئۇ، تالاشتۇرغۇچىلار بىلەن ئىت ئىگىلىرىگە مەيدانغا كىرمەكلار دەپ ۋارقىرايتتى، قوللىرىنى شىلتىيىتتى. ئەتراپنى قورشاپ تۇرغان مىڭلىغان ئادەملەر ئۇ ئىككى ئىت ئۈچۈن دوغا چىقىشۋاتاتتى: «مەن ئاق مارجان»، «مەن دېيەنچاڭ قارا»، «نەچچىدىن تىكسەن؟...» دەپىشەتتى. كىشىلەر ئارىسىدا: «ئاق مارجاننىڭ بىر چىشى تالاشتۇرۇشتا قومۇرۇلۇپ كېتىپتىكەن» دېگەن گەپ چىقتى. بۇنىڭ بىلەن بىر مۇنچىلىرى تىككەن دوللىرىدىن يېنىۋېلىپ، دەتالاش پەيدا بولدى. رېخىم نۇرى ئىككىلا ئىتنىڭ كالپۇكلىرىنى قايرىپ كۆرگەندىن كېيىن، «ئاق مارجاننىڭ بىر چىشى يوق...» دەپ ئېلان قىلدى. بۇنىڭ بىلەن مەيدان ئىچىدە يەنە غۇلغۇلا كۆتۈرۈلدى...

—سورۇن ئەھلى، ئاڭلىمىدىم دېمەكلار، —دېدى ئۇرۇق، يەكتەكلىك بىر ئادەم، — ۋىلايەت بويىچە داڭدار ئىككى ئىتنى قويۇپ بېرىش ئالدىدا تۇرۇپتىمىز. ئەمما قايسىلا ئىت بولسۇن، ھاۋشۇپ ياكى كاڭشىپ سالمىغۇچە، بېڭىلگەنگە ھېساب بولمايدۇ...

«ئاق مارجان» توغرىسى بار، تۇمشۇقلىرى قىسقا، ئالدى پۇتلىرى توم ئىت ئىدىڭ. «دېيەنچاڭ قارا» بولسا تۇمشۇقلىرى ئۇزۇن، قارا تۇكلىرى يالتىراپ تۇرغان ئېگىز ئىت بولۇپ، رەقىبىگە چەكچىيىپ قاراپ تۇراتتى.

«ئاق مارجان» نىڭ ئىگىسى «مەشھەدىن ئال» دېگەندەك، ئىتنىڭ قۇلاق تۇۋىنى سىيلاپ ھەم قاتتىق - قاتتىق مۇجۇپ شەپە بېرىۋاتاتتى. «دېيەنچاڭ قارا» نىڭ ئىگىسى بولسا، ئىتنىڭ بوينىنى، كۆكرىكىنى سىيلاپ، قۇلىقىغا بىر نېمىلەرنى پىچىرلايتتى.

بويۇن تاسمىلىرىدىن ئاجرىغان ئىتلار خوددى سالغا تېشىدەك ئېتىلىپ كېلىپ، بىر - بىرىگە سوقۇلدى. ھەر ئىككىلىسى قاڭقىپ يىقىلدى ۋە يىقىلغان يەرلىرىدىن شارتلا تۇرۇشتى - دە، تۇتۇشۇپ كەتتى. ئۇلار گويا ئاق ھەم قارا يۇڭدىن ئىشلىگەن ئالا ئاغامچىدەك بىر - بىرىگە يۆگىشىپ، مەيدان ئىچىدە چاقپىلەكتەك پىرقىرايتتى، غار - غۇر

قىلىشىپ، ئۇدۇل كەلگەن يېرىگە ئېغىز سېلىشاتتى. تالىشىش ئۇرۇنغا سوزۇلۇپ، ئاق مارجان، قىزىل مارجانغا، دېيەنچاڭ قارا، قارا قىزىلغا ئۆزگىرىپ كەتتى. ئۇلار ئەدىلىكتە خاقىراشقا چۈشۈپ قالغانىدى. دېيەنچاڭ قارا ئاق مارجانىنىڭ يان بوينىغا چىشىنى پاتۇرۇڭلىپ، ئۇنى قويۇپ بەرمىدى. ھەر ئىككىلىسى ھالىدىن كېتىپ مەيدانداً شۇ ھالدا يېتىپ قېلىشتى. دېيەنچاڭ قارا رەقىبىنى قويۇپ بەرمىدى. ئاق مارجان بوينىنى مىدىرلىتالمىغاچقا، ئېغىز سالالمىدى. ئۇلار خۇددى ئۆلۈكتەك يېتىشاتتى. سورۇندا چوقان - سۈرەن كۆتۈرۈلدى. بەزىلەر: «مارجان يېڭىلدى» دەپ ۋارقىرىسا، بەزىلەر «ياق، يېڭىلمىدى، كاڭشىمسا ھېساب ئەمەس!» دەپ توڭلىشاتتى. لېكىن ئاق مارجان، مۇشۇنداق ئۆلۈپ كېتىشكە رازىمەنكى، ئىگەمنىڭ يۈزىنى چۈشۈرۈپ ئالمان ئالدىدا كاڭشىمايمەن، دېگەندەك، يەر قۇچاقلاپ ياتاتتى. سورۇن ئەھلى يوپۇرۇلۇپ مەيدانغا بېسىپ كىردى. ئۇلار ئىتلارنى ئاجرىتالمىدى. دېيەنچاڭ قارىنىڭ ئېغىزى كىرىشىپ قالغانىدى. ئاخىرى تالاشتۇرغۇچىلاردىن بېرى: دېيەنچاڭ قارانىڭ ئاغزىغا توپا تىقىڭلار! دەپ بۇيرۇق چۈشۈردى. ئىتنىڭ يىرىم ئوچۇق جاۋغايلىرىدىن توپا تىقىشتى. يېرىك ۋە شورلۇق توپىنىڭ ئاچچىقىغا چىدىمىغان دېيەنچاڭ قارا ئېغىزىنى بوشاتتى. بىراق ھەر ئىككىلا ئىت ھېرىپ ھالىدىن كەتكەن بولسىمۇ، يەنىلا بىر - بىرىگە ئېتىلىپ تۇراتتى. تالاشتۇرغۇچىلار: ھەر ئىككىلا ئىت يېڭىلمىدى، كىملەر نۆۋەت داۋاملىق تالاشتۇرۇلىدۇ! دەپ ئېلان قىلدى.

ھېكمەت ئوقۇغۇچىلىرىنى ئىزلەپ تېپىپ يىغىپ ئالالىدى، لېكىن ئۇلارنىڭ چىرايلىرى تۇتۇلۇپ كەتكەنىدى. ھېكمەت ئۇلارنىڭ تۇتۇلۇپ كەتكەن رەڭگى - رويىغا قاراپ: «قايتىپ بېرىپ، چۈشتىن كېيىنكى دەرسكە چوقۇم قاتنىشىڭلار!» دەپ ئېيتىپ قويۇپ، ئۆزى كېتىپ قالدى.

ھېكمەت شۇ كۈنى كەچكىچە خاموش يۈردى. تاماقتىن كېيىن بالدۇرلا يېتىپ ئۇخلاپ، مەكتەپ ئىچىدە تۇن جىمجىتلىقى ھۆكۈم

سۈرگەندىن كېيىنلا، كامىل مۇراتلار بىلەن بىللە يوشۇرۇن كۆزەتكە چىقتى. بىراق بۇ كېچىمۇ ئوغرىدىن ھېچقانداق شەپە بولمىدى. ئۇلار ئەتىگەندە سىياسىي ئۆگىنىشكە كىرگەندە، رېخىم نۇرى تۇنۇگۈنكى ئىت تالاشتۇرۇش ھەققىدە ئاغزىدىن كۆپۈك قاينىتىپ سۆزلەۋاتاتتى.

— ھەي زۇۋانىغا موزاي دەسسىۋەتكەن ئوغرى، — دېدى زەينىدىن ئىشكىتىن كىرگەنچە، — قەيەردە ئىت تالاشتۇرۇش بولسا، شۇ يەرگە قېچىپ، دەرس قالدۇرۇۋاتىسەنغۇ؟ تۇنۇگۈنمۇ ئىككى سائەت دەرسىڭگە كىرمەپسەنغۇ؟

— ئەمدى... ئەمدى... كېيىن تولۇقلىۋالسام بولمىدىغۇ!...

— تولۇقلىۋالىمەن دەپ ئىت قوغلىغاندەك بېسىپ ئۆتسەڭ، — دېدى زىكرۇللا غوجى ۋارقىراپ، — ئوقۇغۇچىلار قانداق ئۆزلەشتۈرەلەيدۇ؟

— رېخىم نۇرى مۇئەللىمنىڭ خوتۇنى، — دېدى ساجىستخان يەڭ ئۇچىدا كۆزلىرىنى سۈرتۈپ قويۇپ، — ئىتنى بىلەن ئۇچى بىر كارىۋاتقا ياتقانلىقى ئۈچۈن، ئاجىرىشىپ كېتىپتىكەن!...

ئىشخانىنى كۆتۈرۈۋەتكۈدەك كۈلكە كۆتۈرۈلدى. ئارقىدىنلا مەتىلى ئىبراھىم كۈلكىنىڭ بۇ ئوتىغا ماي چاچتى:

— چۈنكى، ئۇنىڭ خوتۇنى ئېرىنىڭ ئوڭ بېقىندا ياتقان ئىتنىغا كۈندەشلىك قىلىپ دائىم ئۇرۇشىدىكەندۇق...

كۈلكە تېخىمۇ ئەۋجىگە كۆتۈرۈلۈپ، رېخىم نۇرى كۆچىلىك ئالدىدا بىر تېپىن بولۇپ كەتتى. ئۇ مەتىلى ئىبراھىمغا شۇنداق گۆلەيدىكى، كۆزىنىڭ ئېقى ئېچىلىپ كەتكەن پاختا غوزىسىغىلا ئوخشاپ قالدى.

سىياسىي ئۆگىنىش ئاياغلىشىپ، ئوقۇتقۇچىلار تارقاشقا باشلىغاندا، زىكرۇللا غوجى ئىشارە ئارقىلىق كامىلنى ئىشخانىسىغا باشلاپ كىردى. ئۇ ئىككى كۈنلۈك يوشۇرۇن كۆزەت قىلىش ئىشىنى سورىغاندىن كېيىن، خېلى بىر ۋاقىتقىچە جىمىپ كېتىپ، كامىلنىڭ قىزىرىپ كەتكەن كۆزلىرىگە قارىدى.

— بۇندىن كېيىن چىقمىساڭلار قانداق؟ دەرس ۋە قوشۇمچە مەشغۇلاتلار ئېغىر، — دېدى زىكرۇللا، — كۈندۈزى ئىشلەپ، كېچىسى

ئۇخلىمىساڭلار، سالامەتلىكىڭلارنى ئالدۇرۇپ قويىسىلەر.

— بولمايدۇ زىكرۇللاكا، — دېدى كامىل ، — بۇ ئوغرى مەكتەپكە كۆندى. ئۇ بىزنى بىخۇتلاشتۇرۇپ يەنە ئوقۇدا قويىدۇ. ئۆتكەندە، شۇ سەۋەبتىن دەرس تاشلىغان ئوقۇغۇچىلارنى قانچىلىك جاپادا يىغدۇق ؟ يۈتكەن نەرسىلەر ئۈچۈن قانچىلىك ئىقتىسادنى سېلىپ بەردۇق؟ . . .

— بولۇپمۇ ھېكمەتكە ئۇۋال بولدى، — دېدى زىكرۇللا، — ئۇنىڭ تۇتىدىغان سىنىپى، تېرىيدىغان يېرى بار. بالا يىغىلى پات - پاتلا يېزا - كەنتلەرگە ماڭىدۇ.

— كېرەك يوق، بۇمۇ بىر چېنىقىش، — دېدى كامىل، — ئويلاپ بېقىڭا، مەمتىلى ئىبراھىم ئوقۇغۇچىلىرىنى ھازىرغىچە تولۇقلاپ بولدىمۇ؟

ئوغرى ئاخىرى تۇتۇلدى. بۇ شەنبە كېچىسى ئىدى. يېرىم كېچىدىن ئاشقاندا، بىر قارا كۆلەڭگە تىمىسقىلاپ كېلىپ، تۆت ئەتراپىغا راسا زەن سېلىپ قارىغاندىن كېيىن، قولىدىكى بىر نەرسە بىلەن قىزلار ياتقىنىڭ قۇلۇپىنى ئاسانلا قايرىپ ئېچىۋەتتى. ئوغرى ياتاقتا كىرىپ كەتكەندىن كېيىن، كامىل يوشۇرۇنغان يېرىدىن چىقىپ، قول چىرىغى ئارقىلىق باشقىلارغا بەلگە بەردى. ھېكمەت، مۇراتلار يېتىپ كېلىشتى. ئۇلار ياتاقتا كىرىپ، قول چىراغلىرىنى تەڭلا يېقىشتى. بىر قىزنىڭ ساندۇقىنىڭ قۇلۇپىنى چاقمەن دەپ ھەپىلىشۋاتقان ئوغرى چۆچۈپ كېتىپ توختاپ قالدى، ئۇنىڭ كۆزلىرى چەكچەيدى. بۇ 3 - يىللىق سىنىپنىڭ ئوقۇغۇچىسى ئەمەت بولۇپ، مەمتىلى ئىبراھىمنىڭ سىنىپىدا ئىدى.

ئۇلار ئەمەتنى ئالدىغا سېلىپ، ئوغۇللار ياتقىنىڭ ئەڭ چېتىدىكى سەنئەت رېپېتىتسىيە ئۆيىگە ئەپكىلىشتى. ئۇنىڭ سولاپ قويغاندىن كېيىن، ئۆزلىرى سىرتقا چىقىپ، قاناتاق قىلىش ھەققىدە خېلى ئۇزۇن مەسلىھەت قىلىشتى.

— سىلەر ئىككىڭلار بېرىپ دەم ئېلىڭلار، — دېدى مۇرات تاماكىسىنى تۇتاشتۇرۇپ، — ھەپتىدىن بېرى ئۇخلىماي ھەممىڭلار چارچىدۇق. تاڭ ئېتىشىغا ئاز قالدى. سوراقنى ئەت يەكشەنبە قىلايلى.

ئەمەتنى مەن ساقلايمەن.

— ھەرگىز ئۇرۇپ سالما! — دېدى كامىل ئاگاھلاندۇرۇپ، — بولمىسا ئىشنى بۇزۇپ قويىسەن.

— ئۇقمەن، خاتىرجەم بول.

— قاچۇرۇپ قويمىغىن يەنە، — دېدى ھېكمەت جىددى تەلەپپۇزدا.

كامىل بىلەن ھېكمەت ياتقىغا كەتكەندىن كېيىن، مۇرات ئەمەتنىڭ قولىنى ئارقىسىغا قىلىپ باغلىدى. ئۇ يەنە خاتىرجەم بولالماي، سەھەنە ياساشتا ئىشلىتىدىغان كىچىك شوتىنى تامغا قويۇپ، ئۇنىڭ ئۈستىگە چىقىپ ئاغامچىنىڭ ئۇچىنى تورۇستىكى ياغاچقا چىگدى. ئۈستەلنى سۈرەپ كېلىپ ئىشىككە تاقىدى، ئاندىن بىر پارچە كىگىز بىلەن ئەدىيالنى بىر بۇلۇڭغا سېلىپ بەردى.

— ئۇكا، خاپا بولمايسەن، مۇشۇنداق قىلمىسام، خۇدامۇ راۋا كۆرمەيدۇ، — دېدى كۈلۈپ قويۇپ، — بۇگۈنچە مۇشۇنداغراق يېتىپ تۇرغىن، بولامدۇ؟...

ئەتىسى ئەتىگەن ھېكمەت بىلەن كامىل كەلدى، كامىل ئەمەتنىڭ باغلاقلىق تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ، ئاچچىقلاپ قالدى ۋە ئۇنى دەرھال يېشۋەتتى. دوستىنىڭ خاپا بولۇپ قالغانلىقىنى كۆرگەن مۇرات ئىككىسىنى سېرتقا ئېلىپ چىقتى. ئۇلارغا كېچىدىن بىر كىمنىڭ ئىككى نۆۋەت كېلىپ، ئىشىك - دېرىزىلەرنى ئىتتىرىپ خېلى ھەپىلەشكەنلىكىنى، سىرتقا چىقىپ قاراپ، يىراقتىن بىر كۆلەڭگىنىڭ قوناقلىققا كىرىپ كەتكەنلىكىنى كۆرگەنلىكىنى سۆزلەپ بەردى، بۇنى ئاڭلاپ، كامىل بىر نېمە دېيەلمەي قالدى.

ئۇلار ئەمەتنىڭ قورسىقىنى تويغۇزۇپ، سوراقنى باشلىدى. بىراق ئەمەت خۇددى تاش چىشلىۋالغاندەك بىر ئېغىزمۇ زۇۋان سۆرمىدى. ئۇنىڭغا بىر كۈن كەچكىچە قىلىنغان نەسىھەت خۇددى ئىتقا مانتا تاشلاپ بەرگەندەكلا بىكار بولدى. مۇرات، ئۇنى باغلاپ، تاياقتىن بىرنى ئەكىرىپ قورقۇتۇپ باقايلى، دېۋىدى، كامىل ئۇنمىدى.

— ئەمەتنىڭ مۇنچىلىك جاھىللىق قىلىشىدا، قورقماسلىقىدا، —

دېدى مۇرات، — ئۇنىڭ ئىشىنىدىغان، يۆلىنىدىغان بىر يۆلەنچۇكى بار.

— بۇ ئېنىق، — دېدى ھېكمەت كۆڭلىگە بىر ئوي كەلگەندەك جىمىپ قېلىپ، — مېنىڭچە سوراق ئۇسۇلىنى ئۆزگەرتىش كېرەك.

ھېكمەت، كامىل بىلەن مۇراتنىڭ قۇلىقىغا ئۆزۈن پىچىرلىغاندىن كېيىن، ئۇلار ئىككىسى تەڭلا «بۇ ئۇسۇل بولىدىكەن» دېيىشتى.

ئايدىڭ كېچە. يۇلتۇز قاپلىغان نىل زەڭگىلىك ئاسماندا ئاي ئورغىقى يانتۇ ئېسىلىپ تۇراتتى. سىرغىپ ئۆتۈۋاتقان سەلكىن شامال قارىيىپ كۆرۈنگەن قوناقلىقلارنى شىلدىرلىتىپ، غۇۋزەك - غۇۋزەك غورىلار ساڭگىلىشىپ تۇرغان ئۆرۈكلۈك باغلارنى كېزىپ ئۆتەكتە ئىدى. كامىل دوستلىرنى باشلاپ، سەنئەت رېپېتتسىيە ئۆيىگە كىرىپ كەلدى. ئەمەت بىر بۇلۇڭدا تۇگۈلۈپ ئولتۇراتتى. ئۇ بېشىنى كۆتۈرۈپ قاراپمۇ قويمىدى.

— ئويلاندىڭمۇ؟ — دېدى كامىل قانتىقراق تەلەپپۇزدا، — يەنە جاھىللىق قىلساڭ، بىلىپ قوي، ئۆزەڭگە قىلىسەن!

— دېدىمغۇ! — دېدى ئەمەت غۇدۇڭشۇپ، — قورسىقىم ئېچىپ كېتىپ نان ئىزلەپ كىرگەن.

— كامىل بولدى، ئاۋارە بولمايلى، — دېدى ھېكمەت، — گۇڭشې قوغداش بۆلۈمگە تاپشۇرۇپ بەرسەكلا بولمىدىمۇ؟ . . . بۇ ئۆزىنى ئويلىمىغان ئىكەن، بىز غېمىنى يەپ نېمە قىلاتتۇق؟ باشقىلار پۈتۈن ئىشىنى بۇنىڭغا ئارتىپ قۇيۇپ. . .

ئەمەت چۆچۈپ بېشىنى كۆتۈردى.

— كىمكەن ئۇ ماڭا ھەمىنى ئارتىپ قويىدىغان؟

— كېچىدىن ئىككى نۆۋەت سېنى ئىزلەپ كەلگەن ئادەم . . . — ۋارقىردى كامىل.

— كامىل توختا! — دېدى مۇرات ئەمەتنىڭ چەكچىيىپ كەتكەن كۆزلىرىگە قاراپ، — ئىسمىنى دېمەي تۇر، مۇشۇ كىچىككىنە ئىشتا بۇنىڭ سەمىمىيلىكىنى كۆرۈپ باقايلى. بولمىسا، گۇڭشېغا ئۆزەم ھەمىنى ئېيتىپ بېرىمەن، ئۇ چاغدا ياڭۇرغىنى بىلەنمۇ بىكار.

— شۇنداق، بۇ تېخى ئۇنى قوغداۋاتىدۇ. قىزىق ئىش، — دېدى ھېكمەت مەسخىرىلىك كۈلۈپ، — ئۇ دېگەن ھەممىنى ئەمەت قىلغان، مەن دېگەن پەقەت يارەملەشكەن... ئۇ ياتاق، ناۋايخانا... قوي...

— بولدى ھېكمەت دېمىگىن... — كامىل قولىنى كۆتۈردى، — بۇ قەھرىمان گۈڭشي قوغداش بۆلۈمىگە بېرىپ شۇ يەردە جاۋاب بەرسۇن. بۇنى ئۆگەتكەن ئادەم «ئەمەتنى تۇتۇپ بېرىپ ئۆزەم قۇتۇلدۇم» دەپ، خاتىرجەم ئۇخلاۋاتىدۇ.

ئەمەتنىڭ چىرايى تاتىرىپ كەتتى. ئۇ تۇنۇگۈن كېچە ھېلىقى ئادەم ئەمەتنى قۇتقۇزغىلى كەلگەندە، مۇراتنىڭ سىرتقا چىقىپ خېلى ئۇزۇندا كىرگەنلىكىنى ئەسكە ئالدى. ئۇنداقتا ئۇ...

— بىز تېخى سېنى ئوقۇغۇچى، باشقىلارنىڭ قايمۇقتۇرۇشىغا ئۇچرىغان دەپ جان كۆيدۈرۈپ كېتىپتىمىز، — دېدى ھېكمەت، — مانا ئەمدى قانۇننىڭ جازاسىنى كۆت...

ئەمەت ئالاقزادىلىك بىلەن شاپۇر - شۇپۇر ئورنىدىن تۇرۇپ تامغا يۆلەندى. ئۇنىڭ چىرايى تاتىرىپ كەتكەنىدى، كالپۇكلىرىمۇ تىترەۋاتاتتى.

— مەن... مەن... ئۇ...، — ئەمەت يىغلاپ سالدى، — ئۇ راستىنلا...

— بولدى، — دېدى كامىل، — سەن قوغداش بۆلۈمىگە بېرىپ «ئاشۇ» نىڭ ئۆز ئاغزىدىن ئاڭلىمىغىچە، ئىشەنمەيدىغان ئوخشايسەن... لېكىن بىلىپ قوي، ئۇ چاغدا بىز ساڭا ئېگە بولالماي قالىمىز.

— جۇر قوغداش بۆلۈمىگە!

— ماڭمامسەن؟...

— مەن... مەن... دەي...

ئەمەت كۆزىدىكى ياشلىرىنى سۈرتكەچ، بىر ھاشتىن سۆزلەپ ئىقرا قىلىشقا باشلىدى. ئۇ قىزلار، ئوغۇللار ياتاقلىرىدىن ئوغۇرلىغان كىگىز - كېچەكلەرنى، ناۋايخانىدىن ئوغۇرلىغان نانلارنى ۋە قويلارنى كېچىدە باقاخۇننىڭ تاسمىچىدىكى ئۆيىگە قانداق ئاپارغانلىقىنى بىر - بىرلەپ

ئېيتىپ بەردى. كامىل، ھېكمەت، مۇراتلار بىر - بىرىگە قاراپ قويۇشتى.

— باقاخۇن ئۇ نەرسىلەرنى: «ئەمەت ئوغۇرلاپ، بىللە بۆلۈشسەك دەپ ئۆيۈمگە ئەكەپتىكەن» دەيدۇ بۇ راستمۇ؟ — دېدى ھېكمەت.

— يالغان! — ئەمەت قاتتىق ۋارقىرىۋەتتى، — مەن دېگەن شۇنىڭ بۇيرۇقى بىلەن قىلدىم، ئۇ بولسا سىرتتا پايلاپ تۇردى. تېخى ئىككى قېتىملىق قوي ئوغۇرلاشتا، قويلارنى ئۆزى ئېلىپ چىقتىى، مەن يارەملەشتىم.

— سىلەر ئۇ نەرسىلەرنى قانداق قىلدىڭلار؟ — دېدى كامىل.

— نانلارنى قارىقاشتا قاراڭغۇ بازاردا ساتتۇق. كىگىزلەرنى لوپ بازىرىدا... قويلارنى بولسا باقاخۇن تاسمىچىدىكى ئۆيىدە سويدى.

— سويۇپ بولۇپ بۆلۈشتىڭلار؟ — دېدى خاتىرە يېزىۋاتقان ھېكمەت.

— ياق، ھەر قېتىمدا ماڭا بەش يۆەندىن پۇل بەردى، — دېدى ئەمەت بۇرنىنى تارتىپ، — ئەمما داستىخانغا ئوڑۇپ گۆشىمۇ بەرگەن...

— ئۇنى قانداق قىلدىڭ؟ — دېدى كامىل، — قاراڭغۇ بازاردا ساتتىڭما؟

يا ... ياق .... ئەمەت قورققىنىدىن شۇمشىيىپ كەتتى، — بۇ... بۇ...

— دېمەمسەن؟ بولدى قورقما، بىز ساڭا ئىگە! — دېدى مۇرات.

— مەن ئۇ گۆشلەرنى ئىككى رەت زەينىدىن مۇدىرنىڭ ئۆيىگە ئاپىرىپ بەرگەن.

كامىل، ھېكمەت، مۇراتلار بىر - بىرىگە قارىغىنىچە، بىر ھازا جىمىپ كەتتى. ئىش ئۇلار ئويلىغاندىنمۇ چىگىش ئىدى. يېپىنىڭ ئۆچى ناھايىتى ئىنچىكە يەرگە باغلانغان بولۇپ چىقىپ قالدى.

كامىل يېزىلغان ئىسپاتنى ئەمەتكە ئوقۇپ بېرىپ قول قويدۇرغاندىن كېيىن، دوستلىرىنى باشلاپ سىرتقا چىقتى. ئۇلار بۇ ئىشنىڭ مۇدىرغا چىتىلىپ قېلىشىنى ھەرگىز ئويلىمىغانىدى. شۇڭا گۈڭشې پارتكومىغا دوكلات قىلىش - قىلماسلىق ھەققىدە كۆپ باش قاتۇرۇشتى. ئەگەر بۇ

ئوغرىلىق ئەنئەنىسى تۇراپ ئىمىن بىلەن خالىقنىڭ قولىغا چۈشۈپ قالسا، قانداق بىر تەرەپ قىلار؟ زەينىدىننى ئۇلار ئېغىزىدىن چۈشۈرمەي ماختاپ يۈرسە. بولۇپمۇ كامىل، ھېكمەت، مۇراتلارغا ئۆچمەنلىك ساقلاپ كېلىۋاتقان خالىق ئۆز رەقىبلىرىگە خەير-ئاھانەت قىلارمۇ؟

كامىل، ھېكمەت، مۇراتلار ئاخىرى بۇ ئىشنى ئەتە زىكرۇللا غۇجىغا ئېيتىپ، شۇنىڭ مەسلىھەتى بويىچە ئىش كۆرۈشنى لايىق تاپتى. مۇرات ياتقىدا قالغاندىن كېيىن، كامىل بىلەن ھېكمەت قايتىپ كەتتى.

دۇشەنبە ئەتىگەن سىياسىي ئۆگىتىش ناھايىتى سۈرلۈك ئۆتتى. زەينىدىننىڭ چىرايىدا قان دىدارى كۆرۈنمەيتتى. ئۇ كۈندىكىدەك «سىنىپىي كۆرەش»، «شىۋجىڭجۇيى» دېگەن گەپلەرنى كۆپ تەكرارلىمىدى. ۋاقىت توشۇشى بىلەن، ئۇ مەتىلى ئىبراھىمنى باشلاپ ئاستىلا ئىشخانىسىغا كىرىپ كەتتى.

بۇ چاغدا، كامىل دوستلىرى بىلەن زىكرۇللا غوجىنىڭ ئىچكەركى ئۆيىدە ئولتۇرۇشاتتى. ھەممە ئەھۋالدىن خەۋەر تاپقان ئىلمىي مۇدىر، ئەخمەت ھوشۇر، توختى قۇربانلارنىمۇ چاقىرىپ كىردى. ئۇلار ئەمەتنىڭ قول قويغان ئىسپات قەغىزىنى كۆرگەندىن كېيىن، نېمە دېيىشىنى بىلمەي ئولتۇرۇپ كېتىشتى. ئوقۇتۇش ۋە ئېتىز - ئېرىق ئىشلىرىنىڭ مۇشۇنداق جەددىي پەيتىدە، بۇنداق ۋەقەنىڭ يۈز بېرىشى ھەممىسىنىڭ غەزىپىنى كەلتۈردى. ئەگەر بۇنى چۈۋۈشقا توغرا كەلسە، ئاياغ ئۇچىنى يىغۇۋېلىشمۇ تەسكە چۈشەتتى. خالىق ۋە تۇراپ ئىمىنلارنىڭ ھەر خىل ئامال - چارىلەر بىلەن زەينىدىننى قۇتقۇزۇپ قالىدىغانلىقى ئېنىق ئىدى. بولۇپمۇ ئوغۇرلۇق ئىشىدا مۇدىرنىڭ شىپىگەرچىلىكى بارلىقىنى ئاتا - ئانىلار ئاڭلاپ قالسا، بالىلىرىنى مەكتەپكە ھەرگىز ئەۋەتىشمەيتتى. ئوقۇغۇچىلار ئارىسىدا ۋەھىمە پەيدا بولاتتى. بولۇپمۇ ئەخمەت ھوشۇرنىڭ سۆزى ئۇلارنى تېخىمۇ ئويغا سېلىپ قويدى. بەگئېرىق ئوتتۇرا مەكتىپىدە چاۋۇسى چىتقا يېيىلىپ رەسۋا بولغان زەينىدىننەك مۇنداق ئادەمنى يەنە نېمە ئۈچۈن ناھىيىنىڭ نۇقتىلىق ئوتتۇرا مەكتىپىگە مۇدىر قىلىپ ئەۋەتىشىدۇ؟ ئۇ يەردە، زەينىدىننىڭ مەسلىسىنى پاش قىلغان

مۇئەللىملەر نېمە ئۈچۈن تۆھمەتكە قېلىپ، زىيانكەشلىككە ئۇچرايدۇ؟ بۇنىڭدىن، ئۇنىڭ ناھىيىدە، ھەتتا ۋىلايەتتە ئىشەنچلىك ئارقا تىرەكلىرىنىڭ بارلىقىنى بىلگىلى بولمامدۇ؟

كۆپچىلىك، ھازىرچە بۇ ئىشنى كوچىلىماسلىق، يېپىقلىق قازانىنى يېپىقلىق پېتىچە قويۇش، بىر قۇر تەربىيە بەرگەندىن كېيىن، ئەمەتنى ئوقۇشتا داۋاملىق ئېلىپ قېلىش، باقاخۇننى بولسا يوقالغان ئەرسىلەرنىڭ پۇلىنى تۆلىتىۋالغاندىن كېيىن ھەيدەشنى قارار قىلىپ، ئورۇنلىرىدىن تۇرغۇزۇلدى. كامىل بىلەن ھېكمەتنىڭ بىرىنچى سائەتتە دەرسى بار ئىدى، ئۇلار سىنىپقا كىرىپ كەتتى. زىكرۇللا غوجى ئەمەتكە تەربىيە ئىشلەشكە باشقا كىشىنى ئالماشتۇرماسلىقنى ئېيتقانلىقى ئۈچۈن، مۇرات ياتىقىغا قايتىپ كېلىپ، كامىل بىلەن ھېكمەتنىڭ دەرستىن چۈشۈشىنى كۈتۈپ ئولتۇردى. ئۇ، ناۋايخاندىن ئۆزگە ۋە ئەمەتكە نان ئېلىپ كېلىش ئۈچۈن ئورنىدىن تۇرغۇزۇلدى، ئەمتىلى ئىبراھىم چىرايلىرى ئۆمسۈرۈن ھالدا كىرىپ كەلدى. ئەمەت سىنىپ مۇدىرىنىڭ قار يېغىپ تۇرغان چىرايىغا قاراپ، قورققىنىدىن بېشىنى نەتۇر قارىۋالدى.

— سەن نېمىشقا كەلدىڭ؟ — دېدى مۇرات ئۇنىڭغا چەكچىيىپ، — بىرەر ئىشىڭ بارمىدى؟

— ئۇ مېنىڭ سىنىپىمنىڭ ئوقۇغۇچىسى تۇرسا! شۇڭا كەلدىم.

— سەن ئەمەتنىڭ بۇ يەردىلىكىنى كىمدىن ئۇقتۇڭ؟

— مۇدىردىن! . . .

— مۇدىر كىمدىن ئوقۇپتۇ؟

— بىلمىدىم. . .

— ئۇنداق بولسا چوڭ ئىش يوق، ئۇ قورسىقى ئېچىپ كېتىپ ياتاقتا نان ئىزلەپ كىرىپتىكەن. . . سەن قايتىپ كەتسەڭ بولىدۇ.

— چوڭ ئىش بولمىسا ياخشىغۇ! — ئەمتىلى غەلىتىلا ھېجايدى، — بۇندىن كېيىن سىنىپىڭ يۇزىنى تۆكمەسلىكى ئۈچۈن، ئۇنىڭغا تەربىيە بېرىپ قويسامغۇ بولار؟

مۇرات ئىككىلىنىپ تۇرۇپ قالدى. ئەگەر ياق دېگەن تەقدىردە

مەمتىلىنىڭ چوڭقۇر ئويلاپ كېتىشى ئېنىق. ئۇنىڭ ئۇستىگە، يەنە بەربىر ئەمەتنى مۇشۇنىڭغا تاپشۇرۇپ بېرىدىغان گەپ بولغاندىن كېيىن، تەربىيە بەرسە بەرمەمدۇ... مۇرات مەمتىلىگە ناۋايخانىغا بېرىپلا كېلىدىغانلىقىنى ئېيتىپ كېتىپ قالدى. ئۇ ئىككى نان ئېلىپ قايتقاندا، دەرستىن چۈشۈشكە دالدا ئۇردى. شۇڭا ئۇ كامىل، ھېكمەتلەر بىلەن بىللە كېتىش ئۈچۈن ئىشخانىغا كىردى. ھايال ئۆتمەيلا، ئۇلارمۇ ژورناللىرىنى قولتۇقلاپ چىقىشتى. مۇرات، مەمتىلى ئىبراھىمنىڭ بۇ ئىشىنى مۇدىرىدىن ئاڭلىغانلىقى، ھازىر ئۇنىڭ ئەمەتكە تەربىيە بېرىش ئۈچۈن شۇ يەردە قالغانلىقىنى سۆزلەپ بەردى. بۇنى ئاڭلاپ، كامىلنىڭ چىرايى ئۆڭۈپ كەتتى. ئۇلار ئالدىراپ - تېنەپ رېپېتىتسىيە ئۆيىگە يېقىنلاشتى، ئۆي ئىچىدىن چىقىرىغان، ژارقىرغان ئاۋازلار كېلىۋاتاتتى، ئۇلار بىر - بىرىگە ئەنسىزلىك بىلەن قارىشتى.

كامىل، ھېكمەت، مۇراتلار كېرىپ كەلگەندە، ئەمەت تورۇستىكى لىمغا ئېسىلىق بولۇپ، مەمتىلى ئىبراھىم ئۇنى تاسما كەمەر بىلەن ئۇرۇۋاتاتتى.

— ھەي، نېمە ئىش قىلىۋاتسەن؟ تارت قولۇڭنى! — كامىل مەمتىلىنىڭ قولىدىكى كەمەرنى تارتىۋېلىپ، ئۇنى مەيدىسىدىن ئىتتىرىۋەتتى، — كىم سېنى شۇنداق قىل دېدى؟

مۇرات بىلەن ھېكمەت دەرھال بېرىپ، ئارغامچىنىڭ ئىشكاپنىڭ تۇتقىچىغا باغلانغان ئۇچىنى يېشىۋەتتى، ئەمەت يەرگە يېقىلىپ چۈشتى. ئۇنىڭ پېشانىسىدىن، ئېغىز جاۋغىيىدىن قان ساقىپ تۇراتتى.

— سىنىپنىڭ يۈزىنى تۆككەندىن كېيىن تەربىيە بەردىم، — دېدى مەمتىلى ئىبراھىم ھاسىراپ، — مۇرات ماقۇل دېدىغۇ!...

— تەربىيە بېرىمەن دەپ مۇشۇنداق ئۇرماقچىمىدىڭ؟ — مۇرات ھۆرپەيىپ كەلدى، — سېنىڭ مەقسىدىڭ نېمە زادى؟

— بولدى قىلىڭلار! — دېدى كامىل ژارقىراپ، — مەمتىلى ئىبراھىم سەن كېتىپ تۇر، بىز ئەمەتنى سىنىپىڭغا ئاپىرىپ بېرىمىز، ئەمدى ئۇرساڭ، پۈتۈن جاۋابكارلىقنى سەن ئۈستۈڭگە ئالسەن!...

مەمتىلى ئىبراھىم كەتكەندىن كېيىن، كامىل ئەمەتنىڭ كۆينىكىنى سالدۇردى.

ئىشتان پۇشقاقلىرىنى تۇرۇپ، يوتىلىرىغچە كۆردى. ئۇنىڭ دۇمبىسى بىلەن بىلىكىدە تاسما كەمەرنىڭ ئىزى كۆكىرىپ تۇراتتى. مۇرات يانتىقىدىن يود ئېلىپ چىقىپ، ئۇنىڭ جاراھەتلىرىگە سۈۋاپ، كىيىملىرىنى كېيگۈزۈپ قويدى.

— مۇئەللىم كۆپرەك يۇزۇمگە ئۇردى، — دېدى ئەمەت يىغلامسىراپ، — مەن ئوغۇرلۇق قىلغان ھەممە ئىشىمنى ئىقرا قىلدىم دېسەمۇ، ئۇ مېنى يەنىلا ئاستى. ئۇ ئۇرۇشنى ئەمدىلا باشلىغانىدى، سىلەر كىرىپ قالدىڭلار.

كامىل، مۇرات، ھېكمەتلەر ئوغۇرلۇق قىلىشنىڭ يامان ئادەت ئىكەنلىكىنى چۈشەندۈرۈپ تەربىيە بەرگەندىن كېيىن، بۇ ئىشنى بىزدىن باشقا ھېچكىم بىلمەيدۇ، ئۆزەڭمۇ باشقا بىرسىگە دەپ يۈرمە، مەخپىي تۇتقىن، دەپ جېكىلەپ، ئۇنى سىنىپقا ئاپىرىپ قويدى. بىراق، يەكشەنبە ئەتىگەندىن باشلاپ، باقاخۇن ھىچيەردە كۆرۈنمەي قالدى، ئۇ قېچىپ كەتكەنىدى.

مەكتەپنىڭ ئىچى دۇشەنبە كەچكىچە جىمجىت ئۆتتى. بىراق زەينەدىن مۇدىر چۈشتىن كېيىن ئىشخانىسىغا چىقمىدى. ئۇ ئىچكەركى ئۆيىدە، خوتۇن - بالىلىرىنىمۇ كىرگۈزمەي، قوش ياستۇققا يۆلىنىپ، ئۇزمەي تاماكا چېكىپ ئولتۇراتتى. گىلەم ئۈستىگە قويۇلغان قوش تۆمۈر تەخسىنىڭ بىرسى تاماكا قالدۇقى ۋە كۈلى بىلەن بارغانسېرى توشۇپ، يەنە بىر تەخسىدىكى تاماكا تېزلىك بىلەن ئازىيىپ كېتىۋاتاتتى. دېرىزە قاپاقلىرى ئېچىۋېتىلگەن بولسىمۇ، ئۆينىڭ ئىچى ئىس - تۈتەك ئىدى.

زەينەدىن1957 — 1958 - يىللاردىكى «ئىستىل تۈزىتىش»، «يەرلىك مىللەتچىلەرگە ۋە ئوڭچىلارغا زەربە بېرىش» ھەرىكىتى مەزگىلىنى مەمنۇنىيەت بىلەن ئەسكە ئالدى!... شۇنداق، ئاجايىپ جەڭگىۋار يىللار ئىدى!... ئۇ چاغدا، زەينەدىن ۋىلايەتلىك دارىلمۇئەللىمىننىڭ ئادەتتىكى ئوقۇتقۇچىسى بولسىمۇ، ھەممە ئۇنىڭدىن چۆچۈيتتى. قورقاتتى، خۇشامەت قىلاتتى. ھەتتا ئەيمىنىپ تىكىلىپ قارىيالمايتتى. ئوڭچى، يەرلىك مىللەتچىلەردىن ئىبارەت خەلق دۇشمەنلىرىنى سەھنىگە كۆرمىشكە تارتىشقا ئېلىپ چىققان ھامان، زەينەدىن سەھنىگە ئۆزلۈكىدىن يۈگرەپ چىقىپ، ئۇلارنىڭ قوللىرىنى

ئارقىسىغا شۇنداق قايرىيتىكى، ئۇلارنىڭ ئوقرىڭ سۆڭەكلىرى چىقىپ كېتەتتى. زەينىدىن ئۇلارغا ھېچ رەھىم قىلماي قول سالاتتى. ئۇنىڭ ئۇچۇن، يەرلىك مىللەتچى، ئوڭچىلارنىڭ ھەممە يېرى — قول، پۇت، باش، يۈز، بويۇن، قورساقلىرى ئوخشاشلا دۇشمەن ئىدى. ئۇ ئۇلارنىڭ ئۇدۇل كەلگەن يېرىگە ئۇراتتى، تېپەتتى، قايرىتتى. ئۇ ئۆزىنىڭ ياشانغان ئۇستازىغىمۇ رەھىم - شەپقەت قىلمىغانىدى! . . . بىر قېتىملىق كۇرەش قىلىش چوڭ يېغىنىدا، ئۇ ئۇستازىنىڭ پېشانىسىدا قالغان بىر تۇتام ئاپئاق چېچىنى بىراقلا يۇلۇۋېلىپ، ھەممىنى ھاڭ - تاڭ قالدۇرغانىدى! . . . توۋا ئادەم دېگەننىڭ مەيدانى مۇستەھكەم، بايرىقى روشەن، سىنىپىي كۇرەش ئېچى يۇقىرى بولسىمۇ قالتىس بولىدىكەن. كۇرەش ئاياغلىشىپ، بىر نەچچە كۇنلەرگىچە، زەينىدىننىڭ ئالقانلىرى ئېشىشىپ، بارماق ئۇگىلىرى ئاغرىپ، پۇتلىرى تېلىپ ئاغرىپ كېتەتتى. قىزىل يۇرەك ئادەملەر دۇشمەنلەر بىلەن ئېلىشقاندا، بەدەن ئەزالىرىنىڭ ئاغرىشىنى سەزمەي قالىدىغان دەرىجىدە ھاياجانلىنىپ كېتىدىغان ئوخشايدۇ. ھەتتا ئۇ كېچىكىدىن باشلاپ بىللە ئويناپ چوڭ بولغان، بىرىنچى سىنىپتا بىر پارتىدا قوشماق ئولتۇرۇپ، «ئا، ب» لارنى تەڭ ئۇگەنگەن، بىللە خىزمەتكە چىقىپ، دارىلمۇئەللىمىندە بىر ئۆشخانىدا بىللە ئىشلىگەن دوستى ئەخمەت ھوشۇرنىمۇ ئاياپ قويمىغانىدى. . . كۇرەش مەيدانىدا تىزلاندۇرۇپ قويۇلغان دوستىنىڭ ئاغزىغا بىرنى تېپىپ، مەيداندىلا ئۇنىڭ ئىككى چىشىنى تۆكۈۋەتكەن! . . .

خەيرىيەت، زەينىدىننى خەلقى - ئالەمگە تونۇتقان ئۇ ھەرىكەتلەرمۇ ئاياغلاشتى. ئەخمەت ھوشۇر «يەرلىك مىللەتچى» قالپىقىنى كىيىپ، بوستان ئوتتۇرا مەكتىپىگە سۇرگۇن قىلىندى. خىزمەت گورۇپپىسى زەينىدىننىڭ تۆھپىلىرىنى ھېسابقا ئېلىپ، ئۇنى مۇدىر قىلىپ ئۆستۇرۇپ، بەگئىرىق ئوتتۇرا مەكتىپىگە ئەۋەتتى.

زەينىدىننىڭ ھاياتىدا يەكۇنلىگەن بىردىنبىر تەجرىبىسى — رەھىمسىزلىك قىلىش، ئالغان ساۋقى — رەھىمدىل بولماسلىق بولدى. نېمە قىلمىدۇ خەقنىڭ غېمىنى يەپ؟ «خەلق گۇڭشېسى ئۇنداغەي. . . »، «خەلق

تۇرمۇشى مۇنداغىي. . . » ، «چوڭ سەكرەپ ئىلگىرلىش بومىدىيى» ، «پولات تاۋلاش يېزىلارنى قاقشال، خەلقنى نامرات قىلىۋەتتىيى . . . » دەپ خەقە ئىچ ئاغرىتقانىنىڭ پايدىسى نېمە؟ . . . ھەممىسى پېشانىسىغا پۈتۈلگەننى كۆرمەمدۇ! . . . «كىشى ئۆزىنى ئويلىمسا يەر يۈتمدۇ. . . » دېگەن گەپمۇ بارغۇ؟ ئۆزەڭنى بىل، ئۆزگىنى قوي! يولۇڭغا ماڭ، كۆتۈڭنى قىس! . . . خەلقنىڭ غېمىنى يەيمەن دەپ نېمىگە ئېرىشتىڭ؟ قالپاققا! بىلەمسەن قالپاققا! . . . بەزىلىرىڭ رېجىم مەيدانلىرىدا قورۇق - قاقشال سۆڭەككە ئايلىنىپ، كۆرمىگەن خورلۇقۇڭ، تارتمىغان ئازابىڭ قالمىدى! . . . تەقدىرنىگە لەنەت تامغىسى بېسىلىپ، يەيدىغىنىڭ چۆللەردە، ئىچىدىغىنىڭ كۆللەردە بولدى! . . . چەكسىز، ئۆلۈك قوملۇقلاردا سان - ساناقسىز قەۋرىلىرىڭ قېلىشتى، دۇنيادىن بەكمۇ ۋاقتسىز، ئىزناسىز ھەم نام - نىشانسىز يوقىلىشتىڭ! . . .

زەيىندىن بۇ ساۋاقنى بويىنىغا تۇمار قىلىپ پۈتۈۋالغاندى. ئەما «رەھىمسىزلىك» تىن ئىبارەت گۆھەرنى بولسا، قويىنىدا — نەق يۈرىكىنىڭ ئۈستىدە قويۇپ ساقلاپ كەلمەكتە ئىدى. يۈرىكىي ھەر ئۇرغاندا، ئۇنىڭ سالمىقىنى، ۋەزنىنى دەڭسەپ، ساداسىنى ئاڭلاپ تۇراتتى. ئۇ بۇ گۆھەرنى بىللە ئېلىپ يۈرۈپ زىيان تارتمىدى. يۈز - ئابروي تاپتى، شان - شەرەپلەرگە ۋە ئەمەلگە ئېرىشتى! . . . باشقىلارنىڭ ئالدىدا كۆچتۈڭگۇر ئادەمگە ئايلاندى. ئادەم دېگەنمۇ تومۇرچى نېمە، رەھىم قىلساڭ، ئۆزىنى بىلمەي شىلتىڭ ئاتىدۇ، رەھىمسىزلىك قىلساڭ، ئاچ قالغان ئىتتەك ئاياغ ئاستىڭدا كۆچۈكلىنىدۇ. . . ھېلىقى چاغلاردا، ئۇ ئوڭچى، يەرلىك مىللەتچىلەرنى رەھىمسىزلىك بىلەن دۇمبالىۋېدى، باشقىلارمۇ ئۇنىڭ ئالدىدا خۇددى قوربانلىققا باغلانغان قويلاردەك ، كۆزلىرىنى مۆلدۈرلىتىپ قاراپ، يۈڭلىنىپ كېتىشتى! . . . بىرگە زەربە — مىڭگە تەربىيە دېگەننىڭ خاسىيىتىنى كۆچىدە بۇ! . . .

زەيىندىن «رەھىمسىزلىك» تىن ئىبارەت بۇ گۆھىرى ئارقىلىق «بىرگە زەربە، مىڭگە تەربىيە» بېرىپ يۈرۈپ، بەگئېرىق ئوتتۇرا مەكتىپىنىمۇ ئالىقېنىدا ياڭاقتەك ئويىنىتىۋەتتى. ئوقۇتقۇچىلار ئۇنىڭدىن

سورىماي يۆتىلەلمەيدىغان، كېكەرسىمۇ خۇدۇكسىنىپ قالىدىغان بولۇپ قالدى. ھەتتا، زەينىدىن چاپىنىنىڭ تۆگمىسىنى يۇقىرىدىن تۆۋەنگىمۇ ياكى تۆۋەندىن يۇقىرىغىمۇ، قانداق ئەتسە، ئۇلارمۇ ئۇنىڭغا قاراپ شۇنداق قىلىدىغان بولۇپ قېلىشتى. ئۇ يەرگە قاتتىقراق دەسسەۋەتسە، پۈتۈن مەكتەپ سىلكىنىپ كېتەتتى. ئۇ كۈلسە، ھەممەيلەن ئۇنىڭغا قوشۇلۇپ ھىجىيىشاتتى، ئۇنىڭ ئاچچىقى كەلسە، باشقىلارمۇ قوشۇمسىنى تۇرۇشكە مەجبۇر بولاتتى. باشلىق رەھىمسىز ھەم قاتتىق بولسا، ئەتراپىدا خۇشامەتچىلەرمۇ كۆپىيىپ كېتىدىكەن. ئۇلار باشلىقىنىڭ ئىشەنچىگە ئېرىشىش ئۈچۈن، باشقىلارنى كۆيدۈرۈپ، چېقىمچىلىق قىلىشتىنمۇ يانمايدىكەن. باقاخۇن — ئۇلارنىڭ بىر ۋەكىلى ئىدى.

باقاخۇن مەكتەپنىڭ يەل - يېمىش بېغى، كۆكتاتچىلىق مەيدانلىرىغا مەسئۇل ئىدى. ئۇنىڭ مۇدىرغا سادىقلىقى دەسلەپتە مەكتەپ ئىچىدىكى ئۇششاق - چۈششەك ئىشلارنى ئۇنىڭغا «دوكلات» قىلىشتىن باشلاندى. كېيىنچە، ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ئۆزئارا نېمە دېيىشۋاتقانلىقىنى ئۇنىڭغا ئېقىتماي - تېمىتماي يەتكۈزۈدىغان بولدى. قىلىدىغان ھېچقانداق گەپ تاپالمىغاندا، ئۆزى ئوقۇتقۇچىلارغا يەمچۈك تاشلاپ بېرىپ، ئۇلارنى قاماقتا ئىلىنىدۇرىدىغان بولدى. باقاخۇن بارا - بارا ئۆز «خىزمىتى» نىڭ تېخى ھەغدادىغا يەتمىگەنلىكىنى ھېس قىلىدىمۇ، ئىش قىلىپ، يەل - يېمىشنىڭ سەرخىللىرى، كۆكتاتنىڭ باش بۆرنى قاچىلانغان سېۋەتلەرنى ئەتىسى، ئاخشىمى ئۇنىڭ ئۆيىگە توشۇيدىغان بولۇۋالدى. بىر قېتىم باقاخۇن: «يەل - يېمىش، كۆكتات سېتىلغان پۇل! ئۆزلىرى خوجىلىققا ئوتكۈزۈۋېتەلا» دەپ، بىر سەقىم پۇلنى زەينىدىنىنىڭ قولىغا تۇتقۇزدى. زەينىدىن: «قانچە پۇل؟» دەپ سورىۋىدى، ئۇ: «سانىمىدىم، ئىككى كۇننىڭىغانى يېغىلىپ قاپتۇ»، دەپ جاۋاب بەردى. بۇنداق سانى يوق، سورىقى يوق، ئىگىسى يوق پۇلنى كىم ئالمايدۇ دەيسىز!

باقاخۇن ئۇن، گۈرۈچ، يەل - يېمىش، كۆكتات، تالۇنسىز كىرىم پۇللىرىنى زەينىدىنگە ئەكىرىپ بېرىۋاتقان كۇنلەردە، مەكتەپنىڭ ئاشخانىسى بىلەن ناۋايخانىسىدىن ئاشلىق ۋە نانلار تاغارلاپ ئوغۇرلاندى.

ئوقۇغۇچىلارنىڭ ياتاقلىرىدىن كىگىز - كېچەكلەر يوقالدى. ئىمىننىياز دېگەن ئوقۇتقۇچىنىڭ سىنىپىنىڭ ئوقۇغۇچىلار ياتىقىغا ئوغرى كىرىپ، ياتاقنى پۈتۈنلەي قۇرۇقداپ قويدى. بىر سىنىپ ئوقۇغۇچى توزۇپلا كەتتى. ئاچچىقىغا چىدىمىغان بۇ ئوقۇتقۇچى خىزمىتىنى تاشلاپ، تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىپ، ئوخشىمىغان كۈنلەردە قىزىيدىغان «دۈشەنبە بازار»، «ئازنا بازار»، «يەكشەنبە بازار» دېگەندەك يېزا بازارلىرىنى ئايلاندى. بىر يەكشەنبە كۈنى، ئۇ قارىقاش بازىرىدىكى كونا كىگىز - كېچەك سورۇنىنى ئايلىنىپ يۈرۈپ، يوشۇرۇنچە ئاشلىق سېتىلىدىغان بىر دەڭگە كىرىپ قالدى. بۇ يەردە ساتىدىغانلاردىن ئالىدىغانلار كۆپ ئىدى. ئۇلار قۇلاقنى - قۇلاققا يېقىپ كۈسۈلدىشاتتى. ئالقانلىرىغا ئالقانلىرىنى ئۇرۇشۇپ، كۆزلىرىدە ئىشارىلار قىلىشاتتى. ئىمىننىياز بۇ يەردە ئويلىمىغان يەردىن، تارازىدا چارەكلەپ ئۇن سېتىۋاتقان باقاخۇننى كۆرۈپ قالدى، ئۇزىنى نەگە قويۇپ، نېمە دېيىشىنى بىلەلمەي تاتىرىپ كەتكەن باقاخۇن: «ئېشىنغان ئاشلىق»، «بىر خوشنىمىزنىڭ ئىدى...» دېگەندەك بىرنېمىلەرنى دېدى. ئۇنىڭ گەپلىرى زادىلا قولاشمايتتى. لېكىن، ئىمىننىياز ئاشلىق تاغىرىدىكى «بەگئىبرىق ئوتتۇرا مەكتىپى» دېگەن كوك سىياھدا يېزىلغان خەتلەرنى كۆردى، ئۇ يەرگە بىرنى تۆكۈردى - دە، كېتىپ قالدى. بۇ ئىش خۇددى ئۆگزىدە پالاز قاققاندا چىققان ئاۋازدەك، بەگئىبرىق ئوتتۇرا مەكتىپىگە بىردەمدىلا تارىلىپ كەتتى. زەينىدىن پۇشقىقىغا پىت چۈشكەن ئىمامدەك ئولتۇرالمايلا قالدى. ئەلۋەتتە قول - قولنى يۇيسا، قول قوپۇپ يۇزنى يۇيىدۇ، دېگەن گەپ بار. زەينىدىنىنىڭ كىچىك ئوغلى تۇغۇلغاندا، باقاخۇن مۇبارەكلەپ بەش گەزلىك ئانار گۈللۈك گىلىمنى ئېلىپ كىرگەندى، ئۇنىڭ ئۇستىگە ئېلىم - بېرىم ئىشلىرىدا ئۇ ئىككەيلەنىنىڭ شىرىكچىلىكىمۇ بار ئىدى - دە!

— بىر ئوبدان جان كۆيدۈرۈپ ئىشلەۋاتقان ئادەمگە يالا چاپلىماڭلا، — دېدى زەينىدىن ئەھۋال ئېيتقىلى كىرگەن ئىمىننىياز قاتارلىق ئوقۇتقۇچىلارغا، — ئۆزى مەشەدە ئىشلەۋاتقاندىن كېيىن، تاغىرىغا مەكتەپنىڭ ئىسمىنى يازسا نېمە

بوپتۇ؟ تىرىك جان بولغاندىن كېيىن، ئېشىنغان بىر - ئىككى چاڕەك ئاشلىقىمۇ بار بولغىيتتى. . .

— مۇدىر، — دېدى ئىمىننىياز جىلى بولغان ھالدا، — ھەممە خەقنىڭ ئاشلىق نورمىسى يېتىشمەي، كاۋىدىن تارتىپ قوناقنىڭ مەدەكلىرىگىچە توشۇمچە قىلىپ يەپمۇ ئاي ئاخىرىغا ئولىشالمايۋاتسا، تاغارلاپ ئېشىنغان ئاشلىق نەدىكەن؟ قالدۇرۇق يېرىدىن چىققان دەيلى دېسەك، ئۇ دېھقان بولمىسا؟ . . .

— شۇنداق مۇدىر، — دېدى يەنە بىر ئوقۇتقۇچى سۆز قىستۇرۇپ، — باقاخۇن ئۇستىدە ھەممە كىشىنىڭ پىكرى بار. ئۇ تالۇنسىز يەل - يېمىش، كۆكتات سېتىپ، چۈشكەن پۇلنى يانچۇقىغا سالىدۇ. ئوقۇغۇچىلار ياتقىغا ئوغرى كىرگەن كېچىسى، ئۇنىڭ ئېغىر بىر نەرسىسى يۇدۇپ كېتىۋاتقانلىقىنى كۆرگەنلەر بار. . .

— ئۇنداق كۆرمەي تۇرۇپ كۆكلىمەكلەر، — ژارقىرىدى زەينىدىن، — باقاخۇننى مەن بىش قولدەك بىلىمەن، بۇندىن كېيىن، كىمكى مۇنداق يالغان - ياۋىداق، ئۆسەك گەپلەرنى كۆتۈرۈپ يۈرۈپ، بىرەر ئىش تۇغۇلۇپ قالسا، ھېسابنى شۇنىڭدىن ئالىمەن. . .

سەۋىر - تاقىتى تۈگىگەن ئىمىننىياز قاتارلىق بىر نەچچە ئوقۇتقۇچى بۇ توغرىلىق مائارىپ ئىدارىسىغا ئەرز سۇندى. ئەتىسىلا، بۇ ئىشنى تەكشۈرگىلى پۇتلىرىنى كېرىپ ماڭىدىغان بىر كادىر چىقتى. ئۇ، مۇدىرنىڭ ئۆيىدە بىرەر كۈندەك ئەھۋال ئىگىلىگەندىن كېيىن، ھەممە توقنىاق بالانى ئەرز سۇنغان ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ئۆزىگە ئارتىپ قويۇپ، كېتىپ قالدى. زەينىدىن بۇنىڭلىق بىلەن بولدى قىلمىدى. ئۇ ئىمىننىياز توي قىلماقچى بولغان قىزنى ئالداپ، ھۆججەتكە قول قويدۇرۇپ ئالغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ ئۇستىدىن «ئۆز ئوقۇغۇچىسىغا باسقۇنچىلىق قىلدى. . .» دېگەن دېلو تۇرغۇزۇپ، يۇقىرى - تۆۋەن قاتىراپ يۈرۈپ، مۇناسىۋەتلىك يېقىنلىرىنى ئىزلىدى. ئاخىرى ئىمىننىيازغا «بۇزۇق ئونسۇر» دېگەن قالپاقنى كېيگۈزۈپ، ئۇنى دۇشمەن قاتارىغا ئۆتكۈزۈۋەتكەندىن كېيىنلا، ئاندىن كۆڭلى تىندى.

. . . زەينىدىن تاماكىسىنى قاتتىق شورىغاندىن كېيىن، تورۇسقا قارىغىنىچە ئىسىنى ھالقا - ھالقا قىلىپ چىقاردى. ئۇنىڭ خىيالىدىن ئەمەت ۋە ئۇنىڭ يېزىپ بەرگەن ئىسپات قەغىزى زادىلا نېرى كەتمىدى. ئەگەر بۇ لەنىتى ئىقرارنامە گۇڭشې داڭۇبسى ياكى ناھىيىدىكىلەرنىڭ قولىغا چۈشۈپ قالسا، زەينىدىن بېشىدىكى تاجدىن قۇرۇق قېلىشىنى ئويلاپ بىلەتتى. داۋاملىق تاج كېيىپ ئۆگەنگەن باش تاجسىز قالسا، خۇددى بېشى كېسىلگەن يىلاندەك بولۇپ قالمامدۇ! . . . ئۇنىڭدىن كۆرە، ئۆلگىنى تۈزۈك، خۇدايا توۋا، بەگئېرىق ئوتتۇرا مەكتىپىنىڭ سادا چىقمايدىغان گۆرستاندەك قىلىۋەتكەن زەينىدىنىڭ بوستانغا كېلىپ، ئامالسىز بولۇپ قالغىنىنىڭ كۆرمەيدىغان؟ . . . بۇ يەردىكى ئوقۇتقۇچىلارنى بوش چاغلىغىلى بولمايدىكەن - دە! بولۇپمۇ، كامىل، ھېكمەت، مۇراتلار چېقىلغىلى بولمايدىغان، يېتىلەككە كۆنمەيدىغان، بىسىم ۋە ھەيۋىلەردىن قورقمايدىغان ئوتقا ئوخشاش بىر نەسىلەر ئىكەنغۇ! «ئۆتمۈشنى ئەسلەش تامىقى» يېيىش پائالىيىتىنى بۇزغانلارمۇ شۇلار. . . زەينىدىنىڭ«يېڭى تۈزۈملىرى» نى ئاچچىق تەللىرى بىلەن مازلاشتۇرغانلارمۇ شۇلار. . . بۇ ئۇچ ئەپەندى بىرلىشۈالسا، ھەر قانداق مۇنازىرە، تالاش - تارتىشلاردا، ھېچكىم ئۇلارغا تەڭ كېلەلمەيدىكەن. . . ناھايىتى چوڭقۇر ئويلىشىدىكەن، سۆز - پىكىرلىرىنى قائىدىگە چۈشۈرۈپ، مېخ قاققاندەك قىلىشىدىكەن. ئۇلارنىڭ يوشۇرۇن كۈزەت قىلىشى كىمنىڭ ئويىغا كەلگەن؟ ئۇلار ھېلىگەرلىكتە تۆلكە، چاقماقلىقتا مۇشۇك، يول مېڭىشتا قېچىردىن قېلىشايدىغان باقاخۇننىمۇ قاپقانغا ئىلىنىدۇرۇۋالدا ؟ . . . ماۋۇ زىكرۇللا دېگەن ئىسكىلىتىنىكمۇ ئۇلارغا ماسلىشىپ: «ئوقۇتقۇچىلارنىڭ يوكى ئېغىرلىشىپ كېتىدىكەن، ۋاقتىنچە پوست قويمايمىز. . . » دەپ ئالدىغىنىنى قارا! بۇ چوقۇم ئاشۇ ئۇچ ئەبلەخنىڭ باشقىلارنى بىخۇتلاشتۇرۇش ئۈچۈن ئويىغان ئويۇنى! . . . بۇ ئىشلارنى يوشۇرۇن تۇتقىنىغا قارىغاندا، ئۇلار خېلى بۇرۇنلا مۇدىر زەينىدىندىن گۇمان قىلغان ئىكەنده؟

زەينىدىن ئۆزى ئىچىدە كەشىنىڭ سوئىغا دەسسەپ ماڭغىلى تۇردى.

«ياق بۇنىڭغا سەل قارىغىلى بولمايدۇ. زەينەدىن باشقىلارنىڭ كولاپ قويغان ئورنىغا مانا مەن دەپ چۈشۈپ ببرىدىغان ئۇنداق ئەھمىق ئادەم ئەمەس... ئاشۇ لەنىتى ئىقرارنامىنى بىر ئامالالاپ ئېلىۋېلىشى كېرەك. بولمىسا، ئۇ خەق زەينەدىننى ئاسمانغا چىقىپ ئەرشنى ، يەرگە چۈشۈپ كەشنى كۆرگۈدەك رەسۋا قىلىۋېتىدۇ. خەپ، مەمتىلى ئىبراھىم، دۆت ئېشەك، ئاچ پاقا، ئازناپ، قۇلىقىڭغا قوغۇشۇن قۇيغاندەك قۇيۇپ تۇرۇپ، كۆرسەتكەن پىلانىمنىمۇ قاملاشتۇرالماي، تىلىڭنى چاينالپ كەلدىڭا؟ تولا يىگەن ئادەم ئەقىلسىز بولىدۇ، دېگەن گەپ راست ئىكەنە!...

ئويلىغانسېرى ، زەينەدىننىڭ ئىچىگە بىر قورقۇنچ كىرىۋالدى. قانداقتۇر بىر ۋەھىمە كۆزگە كۆرۈنمەس قوللىرى بىلەن ئۇنىڭ كانىيىنى بوغۇۋالغاندەك، ئۇ دېھقىپ ھاسىرايتتى. كۆزلىرى ئالىياتتى... كامىل، ھېكمەت، مۇراتلار ئۇنىڭغا قاراپ: «كارامىتىڭ شۇنچىلىكمىدى؟.»، «تۆت گۆھەرنىڭ سەرخىلىمىش!...»، «قېنى قولۇڭدىكى نوقتا؟» دەپ مەسخىرىلىك كۈلۈۋاتقاندەك، ئۆينىڭ بۇلۇڭلىرىغا قارايتتى... ئەگەر قولىدىن كەلسە، بۇ ئوت قۇيرۇقلىرىنى ئوتقا سېلىپ كۆيدۈرۈۋەتسە، كۈلىنى كۆككە سورۇۋەتسە!... چاينالپ - چاينالپ پۈركىۋەتسە!... ھەي... ھەي... ھېلىمقى بىر چاغلار بولغان بولسا ئىدى، «مىللەتچى»، «ئوڭچى»، «بۇزۇق ئۇنسۇر» دېگەن تامغىلارنى بېسىپ، ئۇلارنى بىر ئۆمۈرلۈك خارلىق - زارلىققا ئىتتىرىۋەتكەن بولاتتى... شۇنىڭغا قارىغاندا، «ھەربىكەت» نىڭ پات - پات بولۇپ تۇرغىنىمۇ ياخشىكەن... بولمىسا، كامىل، ھېكمەت، مۇراتقا ئوخشاش گەدەنكەشلەر قىنىغا پاتماي، شىلتىڭ ئاتىدىكەن. ئادەمنى ئارامخۇدا ياشىغىنىنى قويمايدىكەن... سادىغاڭكېتەي ھۆكۈمەت، مۇشۇ ئۇچىنى ئۇجۇقتۇرۇش ئۈچۈن بولسىمۇ، بىرەر ھەربىكەت باشلىساڭ نېمە بولىدۇ؟...

كامىللارنىڭ قولىدىكى «ئىسپات»نى ئويلىغانسېرى، زەينەدىن جېنى تۇمشۇقىغا كېلىپ ئولتۇرالمايلا قالدى. ئۇ گەرچە ئالقاندەك قەغەز بولسىمۇ، بىراق زەينەدىننىڭ ئۆتمۈشى، ھازىرى ۋە كەلگۈسىدىن ئىبارەت تەقدىرىنى بىر يولىلا ۋەيران قىلىۋېتىدىغان قۇدرەتكە ئىگە قەغەز

ئىدى. تۇخۇمغا ئىسسىق بېرىلگەن ئىكەن، چۈجە چىقماي قالمايدۇ. بۇ قورقۇنچلۇق «ئىسپات» مەيدانغا چىققان هامان، بەگئېرىقتىكىلەرمۇ جىم ياتارمۇ؟ . . . بەلكىم ئىمىننىيازدەك سىنىپىي دۈشمەنلەرمۇ ئەنزە ئاغدۇرار؟ بۇنداق كونا - يېڭىسى بىر يولىلا قوشۇلۇپ كەلسە، زەينىدىن چاقۇندا بولۇپ، كۆتى كۆك توپىدا قالمامدۇ؟ . . . ياق - ياق، بۇنىڭ ئالدىنى ئالماي بولمايدۇ.

زەينىدىن تاماكىدىن بىرنى ئوراپ، تۇتاشتۇرغاندىن كېيىن، ئارقا - ئارقىدىن شورىدى - دە، بىر بۇلۇڭغا تىكىلىپ قالغىنىچە كۆزلىرىنى قىستى. پېشانە قورۇقلىرى بىر يەرگە يىغىلدى. چۈنكى، ئۇنىڭ كاللىسىدىن ناهايىتى نازۇك بىر خىيال قىلدەك سۇغۇرۇلۇپ ئۆتمەكتە ئىدى. ئۇ چاپىنىنى كېيىپ سىرتقا چىقتى. ئاسماننى قارا بۇلۇتلار تۇتاش قاپلىغان بولۇپ، نە ئاي ، نە يۇلتۇز كۆرۈنمەيتتى. نۆۋەتچى مۇئەللىم ئاق ئۈجمىگە ئېسىلغان داڭنى خېلى ئۇزۇن ئۇرغاندىن كېيىن، كېتىپ قالدى. بۇ بوستان ئوتتۇرا مەكتىپىدىكى هەممەيلەنگە ئۇخلاش ئۈچۈن بېرىلگەن سىگنال ئىدى.

زەينىدىن مۇدىر ئوغۇللار ياتاق بىناسى تەرەپكە قاراپ ماڭدى. . .

. . . ئەتىسى چۈشكە يېقىن، هېچ كۈتمىگەن يەردىن، تۇراپ ئىمىن بىلەن خالىق كاتىپ مەكتەپكە كىرىپ كەلدى. ئوقۇتقۇچى، ئىشچى - خىزمەتچىلەر ئىشخانىغا يىغىلدى. هەممىسى نېمە ئەهۋال بولغانلىقىنى بىلمەي، بىر - بىرىگە سوئال نەزىرىدە قارىشاتتى. تۇراپ ئىمىننىڭ چىرايى تۇتۇلۇپ كەتكەنىدى. مەمتىلى ئىبراهىم پېشانىسى تېڭىلغان ئەمەتنى ئېلىپ كىرگەندىن كېيىن، ئۇلار تېخىمۇ هەيران بولدى. ئەمما خالىق كاتىپ هەر قاچانقىدەك چىرايىدىكى ياسىما تەبەسسۇمنى يوقاتمىغان هالدا، تەمكىن ئولتۇراتتى. ئۇ زەينىدىنگە «باشلايلى!» دېگەندەك باش لىڭىشىتىپ قويدى.

— بۇگۈن مەكتىپىمىزگە رەهبەرلىرىمىزدىن، — دېدى زەينىدىن هەر ئىككىلىسىگەتەڭ ئېڭىشىپ قويۇپ، — تۇشۇجى، خالىق كاتىپلارنىڭ مۇبارەك قەدىمى يەتتى. ئۇلارنىڭ يوليورۇق بېرىشىنى قارشى ئالايلى!.

ئەلگىرى - كېيىن ئورۇلغان چاۋاكلاردىن كېيىن، خالىق كاتىپ تۇراپ، ئىمىنگە مەنىلىك قاراپ قويدى. ئاندىن ئوقۇتقۇچىلاغا تەكشى قاراپ چىقىپ گېپىنى قاقتى:

— ھەممىمىزگە مەلۇم، پارتىيىنىڭ مائارىپ يۆلۈنۈشى، — دېدى خالىق سىپايىلىق بىلەن، — ئوقۇغۇچىلارنى ئەقلىي، ئەخلاقىي، جىسمانىي جەھەتلەردىن تەڭ تەرەققىي قىلغان مەدەنىيەتلىك ئەمگەكچىلەردىن قىلىپ يېتىشتۇرۇش. بۇنىڭدا تەربىيە ئاساس قىلىنىدۇ، يېنىك، ئاددىي، قوپال ئۇسۇللار ئارقىلىق تەن جازاسى بېرىپ، ئوقۇغۇچىلارنىڭ نورمال ئۆسۈپ يېتىلىشىگە دەخلى - تەرۇز يەتكۈزۈش، بۇ سىياسەتكە خىلاپ. ئوقۇغۇچىلارغا تەن جازاسى بېرىش قېئودالىزم ئىدىيىسىدىن تېخىچىلا قول ئۈزەلمىگەنلىك بولىدۇ. ئۆلكە ئازاد بولغاندىن كېيىن، ھەتتا تۇرمىدىمۇ جىنايەتچىلەرنى ئۇرۇش - قىيناش، ئۇلارنى قىستاپ ئىقرار قىلدۇرۇش مەنئى قىلىنغان!

خالىق بىر ئاز تىنىۋالغاندىن كېيىن، قويۇن يانچۇقىدىن تۆت قاتلانغان قەغەزنى ئالدىرىماي ئالدى. ئۇ ئالدىدا باش سىلىپ تۇرغان ئەمەتكە ئېغىر نەزەردە قاراپ قويۇپ، سۆزىنى داۋاملاشتۇردى:

— بۈگۈن ئەتىگەن مەكتىپىمىزنىڭ 3 - يىللىق ئوقۇغۇچىسى ئەمەت گۈڭشې داگۈنىيغا ئەرز سۇندى، — دېدى خالىق ئەرزنى ئېچىپ، — مەن بۇ ئەرزنى سىلەرگە ئوقۇپ بېرىمەن، ھەممە ئىش ئايان بولىدۇ.

خالىق كاتىپ چۈشىنىشلىك بولسۇن ئۈچۈن، ئەرزنى ئالدىرىماي، سۆزلىرىنى ئېنىق قىلىپ، بەزى يەرلىرىنى بولسا قايتىلاپ ئوقۇدى:

ئەرز

... مەنكى ئەرز يازغۇچى ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ 3 - يىللىق ئوقۇغۇچىسى ئەمەت سالىم. مەن باقاخۇننىڭ بېسىمى، قۇرقۇتىشى، مەجبۇرلىشى بىلەن، ئۇنىڭ ئوغرىلىق قىلىشىغا ياردەملەشكەنىدىم. 4 - ئاينىڭ 28 - كۈنى شەنبە كېچىسى كامىل، ھېكمەت، مۇرات مۇئەللىملەر

مېنى تۇتۇۋېلىپ، سەنئەت رېپېتىتسىيە ئۆيىدە باغلاپ، تورۇسقا بىر كېچە ئېسىپ قويدى. ئەتىسى پۇتۇن بىر كۈن قاتتىق سوراقتا ئېلىنىدىم. ئۇلار: «باقاخۇن گۈڭشې قوغداش بۆلۈمىدە سوراق قىلىندى، ھەممە گۇناھىنى ساڭا ئارتتى»، «سېنى قانۇنغا تاپشۇرۇپ بېرىمىز.»، «ئارقا تەرىكىڭنى ئېيتساڭ، كەڭچىلىككە ئېرىشىسەن» دېگەندەك قاتتىق - يۇمشاق ئۇسوللارنى قوللاندى، مېنى ئۇردى. مەن ئازابقا چىدىمايى، بۇ ئىشقا زەينىدىن مۇدىرنى قەستەن چېتىپ قويدۇم... مۇشۇنداق قىلسام، ئۇلار مۇدىرنىڭ ئىسمىنى ئاڭلىسا، ئازابلاشنى توختىتارمىكىي دەپ ئويلىغانىدىم...

خالىق كاتىپ ئەرزنى ئوقۇپ بولغاندىن كېيىن، ئورنىدىن تۇردى.

— كۆرۈڭلار، — دېدى خالىق ئەمەتنىڭ كۆينىكىنىي سالدۇرۇپ كۆچىلىككە كۆرسىتىپ ۋە ئۇنىڭ ئىشتان پۇشقاقلىرىنىمۇ تۇرۇپ قويدى، — ئۇقۇتقۇچىلار، ئوبدان كۆرۈپ بېقىڭلار!...

ئوقۇتقۇچىلار ھەيران بولۇپ قاراشتى، بەزى خانىملار چىقىرىۋېتىشتى. ئەمەتنىڭ قورساق، مەيدە، يوتىلىرى قىر - قىر چىققان تاسما بەلباغ ئىزى ئىدى. پۇتىنىڭ بولجۇڭ گۆشلىرىدە كۆپكۆك ئىششىقلار پولتىيىپ تۇراتتى.

— ئويلاپ بېقىڭلار، — دېدى خالىق كۆچىلىككە، — بۇ ئىنسانىڭ قىلىدىغان ئىشمۇ؟ يەنە كېلىپ تەربىيەلىگۈچى، ئۇستاز بولغان ئوقۇتقۇچىلار مۇشۇنداق قىلسا بولامدۇ؟ بۇ ئوقۇغۇچىغا ئېچىنمامسىلەر؟

— ھەي ئەپەندى كاززاپلار، — دېدى تۇراپ ئىمىن تۇيۇقسىزلا ۋارقىراپ، — ھەر قايسىڭ ئاۋۋال خوتۇن ئېلىپ، نەچچە پارچە كىگىزنى يىرتىپ، تىزىكنى يېغىر قىلىپ، بالا تېپىپ كۆرۈپ بېقىپ، ئاندىن خەقنىڭ بالىسىنى ئوقۇشمامسەن!...

ئىشخانىنىڭ ئىچىنى گۆرىستان جىمجىتلىقى باستى. ھەممىسى خودىدى كېلىشمۇالغاندەكلا، كامىل، ھېكمەت، مۇراتلارغا قاراشتى. خالىق ئەمەتكە كۆينەكلىرىنى كېيىپ چىقىپ كېتىشكە ئىشارە قىلىدى.

مۇشۇنداق بۇيرۇقنى كۆتۈپ تۇرغان ئەمەت كۆينىكىنى ئېلىپلا ئىشىك تۈۋىگە كېلىۋېدى، كامىل ئورنىدىن تۇرۇپ، ئۇنى توختىتىۋالدى. زەينىدىن بىلەن نۇراپ ئىمىن ئۇنىڭغا چەكچىيىپ قاريدى لېكىن خالىق پېتىنى بۇزماي، كۆلۈمسىرەپ ئولتۇراتتى.

— خالىق كاتىپ ئىنسان ۋە ئۇستازلارنىڭ بۇرچى ھەققىدە خېلى تەسىرلىك سۆزلىدى. مەن بۇنىڭغا تامامەن قوشۇلىمەن، — دېدى كامىل سالماقلىق بىلەن، — تۇشۇجىمۇ بىر پەرزەنتنىڭ قانداق تەسىتە ئاپىرىدە بولۇشىنى ئەسكەرتىپ ئۆتتى. بۇمۇ تامامەن توغرا! . . . ئەمما، بۇ ئىشنى بىز قىلمىدۇق. ئۇرمىخان، تىللىمىخان شارائىت ئاستىدا، ئەمەت بىزگە مانا بۇ ئىسپاتنى بەرگەن! . . .

كامىل ئەمەتنىڭ قول قويغان ئىقرارنامىسىنى ئېلىپ، ئېگىز كۆتۈردى - دە، ھەممىگە تەكشى كۆرسىتىپ چىقىپ، زىكرۇللا غوجىغا بەردى.

— قېنى، سىزمۇ بۇنى ئوقۇۋېتىڭ ئىلمىي مۇدىر. بۇ ئىش ھەممىگە ئوچۇق بولسۇن، — دېدى كامىل سەل ھاجالىنىپ، — ئىقرارنامىنىڭ ئاستىدا، ئۇنىڭ يېزىلغان ئاي ۋە كۈنى بار. بۇ ئىقرارنامە ئەمەتتىن يەكشەنبە كەچتە ئېلىنىدى. بىراق مەمتىلى ئىبراھىم ئۇنى دۇشەنبە ئەتىگەندە ئېسىپ ئوردى. بۇ تاياقتا بىز ئىگە ئەمەس! . . .

زىكرۇللا غوجىمۇ «ئىقرارنامە»نى ئاھاڭ بىلەن، دانىمۇ دانە، ئېنىق قىلىپ ئوقۇدى. ئوغۇرلانغان نان، كىگىز ۋە يوتقانلارنىڭ نەگە يوشۇرۇلۇپ، نەدە سېتىلغانلىقى، ئوغۇرلانغان قويلارنىڭ كېچىدە تاسمىچىغا قانداق ئاپىرىلىپ كىمنىڭ ئۆيىدە سويۇلغانلىقى، بىرىنچى قېتىم داستىخانغا ئورالغان گۆشنى ئېلىپ كىرگەندە، زەينىدىن مۇدىرنىڭ ئۇنى تاپشۇرۇۋېلىپ: «باقمىغا دەپ قوي، تېرىسىنى ئۆيىدە قويمىسۇن» دېگەنلىكى، ئىككىنچى قېتىم ئوغۇرلانغان قوينىڭ گۆشىنى ئېلىپ كىرگەندە، زەينىدىن مۇدىر پارتىيە مەكتىپىدە كۇرستا بولغانلىقى ئوچۇن، گۆشنى خوتۇنىنىڭ تاپشۇرۇپ ئالغانلىقىغا قەدەر بولغان پاكىتلار ئوقۇپ ئوتۇلگەندە، ئىشخانىدىكىلەر زەينىدىنگە نەپرەت ۋە سەسكىنىش

ئىچىده قاراشتى. كامىل ئىقرارنامىنى ئېگىز كۆتىرىپ ئوقۇتقۇچىلارغا كۆرسەتكەندىن كېيىن، ئۇنى يانچۇقىغا سالدى.

— قېنى ئەمەت، سەن دەپباققىنا! — دېدى كامىل ئىشىك تۈۋىدە ئۆرە تۇرغان ئەمەتكە، — سەن مۇشۇ سۆزلەرنى دېگىنىڭدە، تاياق يېدىڭمۇ؟ ئاددىسى تىل ئىشىتتىڭمۇ؟...

ئەمەت بېشىنى ئېچىگە تىقىپ ئۇندىمەي تۇرۇۋالدى.

— مېنىڭچە، كامىل مۇئەللىم، بۇ سوئالىڭىز سەل ئارتۇقچە بولۇپ كەتتى، — دېدى خالىق ئەندىككەن هالدا، — بىر ئوقۇغۇچى ئۆز ئۇستازىنىڭ ئالدىدا: «سەن ئۇنى قىلغان، بۇنى قىلغان...» دەپ قانداق جاۋاب قايتۇرالايدۇ؟ ئەمەت چىقىپ كەتسە قانداق؟

— چىقە هەي تاز!... — دېدى تۇراپ ئىمىن قولىنى شىلتىپ، — يەنە بىزىرىپ تۇرسىنا؟...

— گۇڭشې رەهبەرلىرىمۇ، ئوقۇتقۇچىلارمۇ ئاڭلىدى، — دېدى هېكمەت تۆز كۆڭۈللۈك بىلەن، — بىز ئۇچىمىز نامرات دېهقان بالىلىرىنىڭ مەنپەئىتىنى كۆزدە تۇتۇپ، ئوغرىنى پەم بىلەن تۇتۇش ئۈچۈن، يوشۇرۇن پوستا تۇردۇق، بۇ راست! ئەمەت تۇتۇلغاندىن كېيىن، ئۇنى تەربىيە ئارقىلىق قايىل قىلدۇق. لېكىن نېمە ئۈچۈندۇر مەمتىلى ئىبراهىم مۇراتنىڭ نانغا كەتكەن پۇرستىدىن پايدىلىنىپ، ئۇنى ئېسىپ ئۇرۇپتۇ! بۇنىڭغا ئەلۋەتتە مەمتىلى جاۋابكار بولىدۇ... ئۇ بىزنىڭ ئۈچ كىشىلىك ئوغرى تۇتۇش گۇرۇپپىمىزدا يوق!

— مەن... مەن، — مەمتىلى تاتىرىپ كەتتى، — ناهايىتى بىر - ئىككىنى ئۇرغان، ئۇنچىۋالا جىق ئۇرمىغان... يالغان بولسا، ئەمەتنىن سوراپ بېقىڭلار!...

مەمتىلى ئىبراهىمنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ، كامىل، هېكمەت، مۇرات، زىكرۇللا، توختى قۇربانلار بىر - بىرىگە دەرهال قاراشتى. چۈنكى بۇ چاغدا، زەينەدىننىڭ كالىپۇكلىرى تىترەپ، قوۋزىقى سويۇۋېلىنغان چۈشۈكتەك ئاپئاق ئاقىرىپ كەتكەنىدى. دەقىقە ئۆتمەي، ئىشىنىڭ تەكتىگ يەتكەن كامىل يەنە ئورنىدىن تۇردى.

— مەمتىلى ئىبراھىم توغرا ئېيتتى، ئۇ ئۇرۇپ بولۇپ چىقىپ كەتكەندىن كېيىن، بىز ئەمەتنىڭ كۆينىكىنى سالدۇرۇپ، ئىشتان پۇشقاقلىرىنى قايرىپ كۆرگەنىدۇق. دوختۇر ۋە بىلىكىدىكى تاياق ئىزىنى ھېسابقا ئالمىغاندا، قالغان يېرى ساق ئىدى، — دېدى كامىل، — ئەمەت ئۆزىمۇ: «ئۇ مېنى، بىر - ئىككىنى ئۇرۇپ بولغۇچە، سىلەر كىرىپ قالدىڭلار» دېگەنىدى. ئەجىبا، ئۇنىڭ قورسىقىدا ۋە پۇتىدىمۇ تاياق، تېپىك ئىزلىرى تۇرىدۇ، بۇ نەدىن كەلدى؟...

— بۇنى ئېنىقلىماق ئاسان، — دېدى ھېكمەت، — دوختۇرنىڭدىن سەيشەنبىگىچە بىر كېچە ئۆتتى. تۇنۇگۈن ئاخشام ئەمەتنى ياتاقتىن كىم ئېلىپ چىقىپ كەتتى؟ ئۇ نەدە بولدى؟ قاچان قايتىپ كىردى؟ بۇنى ئېنىقلىساقلا، ئىش ئايدىڭ بولىدۇ!...

— مانا بۇ يەردە گۇۋاھچى رەھبەرلىرىمىز تۇرۇپتۇ، — دېدى مۇرات ھېلىگەرلىك بىلەن، — ئۇلار بىزگە قارىغاندا مەسىلىنى تېخىمۇ چوڭقۇر تەھلىل قىلالايدۇ... ئەمەت شەنبە يېرىم كېچىدە تۇتۇلدى. يەكشەنبە بىز ئۇنى ساقلىدۇق. بۇ ئىشتىن ئۇچىمىزدىن باشقا ھېچقانداق ئادەمنىڭ خەۋىرى يوق ئىدى. ئەجىبا، مەمتىلى ئىبراھىم بۇ گەپنى مۇدىر زەينىدىندىن ئاڭلاپتۇ... ئەمدى زەينىدىن كىمدىن ئاڭلاپتۇ؟... قېنى، دەپباقسىلا مۇدىر؟ بۇ خەۋەرنى كېچىدە سىلىگە شامال يەتكۈزدىمۇ؟

مەن... مەن... بۇ... بۇ... ھە... ھە... ئۆزى...

— ھەي دېۋەڭ ئەپەندى، — دېدى تۇراپ ئىسىن بىلەرمەنلىك بىلەن، — بۇنى ئادەم يەتكۈزمىسە، شامال قانداق يەتكۈزىدۇ... ئەپەندى تۇرۇپ، شۇنىمۇ بىلمەمسەن؟

تۇراپ ئىمىننىڭ بۇ سۆزىدىن ھەممەيلەن كۈلۈۋېتىشكە تاسلا قالدى. خالىق ئۇنىڭ چاپىنىنىڭ پېشىدىن تارتىپ قويدى. ئەمما، زەينىدىن مۇدىر ئىت تالاشتۇرۇشتا «دىيەنچاڭ قارا» كانىيىدىن بوغۇزلىغان «ئاق مارجان» قانداق ھالغا چۈشۈپ قالغان بولسا، خۇددى شۇنداق ھالغا چۈشۈپ قالغانىدى. بولۇپمۇ، ھېكمەت بىلەن مۇراتنىڭ ئاخىرقى سوئالى ئۇنى تەمتىرىتىپ، شاھمات تاختىسىدىكى ھېچ قايساقا سىلجىيالماي قالغان

شاهدەك ئوسال ئورۇنغا چۈشۈرۈپ قويغاندى. ئۇ، بىر چىشلەم نانغا زار بولغان دىۋانىدەك، يېلىنىش، يالۋۇرۇش ئىچىدە، كۆزلىرىنى مۆلدۈرلىتىپ، تۇراپ ئىمىن بىلەن خالىقا تەلمۈرەدى.

— بولدى قىلىڭلار! تېرىساق تېرىق بولار دېگەن گەپ بار، — دېدى خالىق ياسالمىلىق بىلەن يۆتىلىپ، — ئەمەت بىر كېچە باغلىنىپ تورۇسقا ئېسىلغان بولسۇن، تاياق يېگەن بولسۇن، بۇنى كىمنىڭ قىلغانلىقىدىن قەتئىي نەزەر بۇ بەربىر پاكىت! . . . ئەمەت ئۆزىنىڭ ئەرزىدە جىنايىتىدىن قورقۇپ، زەيىدىننى قەستەن چېتىۋالغىنىنى ئېتىراپ قىلغان. . . بۇمۇ پاكىت! . . . ھازىر بولسا، باقاخۇن قېچىپ كەتتى. ئۇ تېپىلمىغۇچە، ئىش ئايدىڭلاشمايدۇ. شۇڭا، بۇندىن كېيىن، يارىنى كوچىلاپ جاراھەت قىلىشقا رۇخسەت قىلىنمايدۇ. . . بۇنى گۇڭشې قوغداش بۆلۈمى ئۆزى بىر تەرەپ قىلىدۇ.

— تۈشۈجى، خالىق كاتىپلار ياخشى يولىيورۇق ۋە كۆرسەتمىلەرنى بەردى، — دېدى توختى قۇربان، — بۇ مەسىلىنى گۇڭشېنىڭ بىر تەرەپ قىلغىنىمۇ ياخشى. شۇڭا، مېنىڭ پىكرىم پايدىلىنىش ماتېرىيالى بولۇپ قالار. مەن مەمتىلىنىڭ سىنىپىغا ئەدەبىيات دەرسى بېرىمەن. ئەمەت ناچار ئوقۇغۇچى، بىر ئۇلاغ ئوتۇن ساتقانلىق توغرىسىدىكى ھۆججەتنىمۇ قاملاشتۇرۇپ يازالمايدۇ، بۇ ئەرزنى ئەجەپ قاملاشتۇرۇپ، رەتلىك، راۋان قىلىپ يېزىپ چىقىپتا؟ . . .

— بولدى، بولدى قىلىڭلار! — دېدى تۇراپ ئىمىن ۋارقىراپ، — ھەر قايسىڭلار مېغۇ ئوسال نېمىلەركەنسەن، يوشۇرۇن پوستا تۇردۇق دەپ، بىزگە بىر مۇنچە باش ئاغرىقى تېپىپ بېرىشتىك، ئوغۇل بالا بولساڭ، پوست دېگەندە ئوچۇق - ئاشكارا، ھاللاڭ تۇرۇشمامسەن؟ . . .

يېغىن زەيىدىننىڭ چاۋسىنىك چىتقا يېيىلمىشى بىلەن ئاخىرلاشتى. كۆپچىلىك مەكتەپتە يۈز بەرگەن ئوغرىلىقنىڭ يىلتىزىدىن قومۇرۇلغانلىقىدىن، قارا كۆڭۈل مۇدىرنىڭ ھەيۋىسىنىڭ سۇنغانلىقىدىن مەمنۇن بولۇشتى. كۆڭلى خىلىلا كۆتىرىلىپ قالغان زىكرۇللا غوجى يىغىندىن خۇلاسە چىقاردى.

— ئەسلىدە بىز بۇ ئىشنى مۇنداق ھەل قىلماقچى بولغان، — دېدى زىكرۇللا رەسمىيەت ئۇچۇنلا سۆزلەپ، — باقاخۇندىن يوقالغان ھەرسىلەرنىڭ پۇلىنى تۆلىتىپ، ئەمەتنى سۈرۈشتە قىلمايمىز، دېيىشكەن. بۇنىڭغا كامىل، ھېكمەت، مۇرات، توختى قۇربانلارمۇ قوشۇلغان. لېكىن ئەمەت ئەرز قىلغانلىقى ئۈچۈن، بەزى مەسىلىلەر ئاشكارىلىنىپ كەتتى. شۇنداقلا بىكاردىن بىكار تۇشۇجى بىلەن خالىق كاتىپنىڭ قىممەتلىك ۋاقتىنمۇ ئالدۇق. ھەرقايسىلىرىدىن ئەپۇ سورايمىز...

زەينىدىن ئۆلۈك بىلەن تىرىكنىڭ ئارىلىقىدا، كۆزلىرىنى پىلدىرلىتىپ گاراڭلا ئولتۇراتتى. ئۇ ئىشنى بۇزۇپ قويغانلىقىدىن ئازابلانماقتا ئىدى. خۇددى چاپقىنى ئالمەن دەپ قارىغۇ قىلىپ قويغاندەك بىر ئىش بولغاندى. «ئىقرارنامە» نى ئىككى نۇسخا قىلىۋېلىش كىمنىڭ ئەقلىگە كەلگەن؟... ئۇ، «بۇ ئىسپاتنىڭ كۆچۈرۈلمىسى» دېسە، تۇشۇجى دېگەن خام كاللىنىڭ ماقۇل دەپ ئېلىۋاتقىنىنى... مانا ئەمدى ئىسپاتنىڭ ئۆزى كامىلنىڭ يانچۇقىنىڭ ئەڭ چوڭقۇر يېرىگە چۈشۈپ كەتتى. زەينىدىن ئەكسىچە نەتىجىگە ئېرىشكەندى.

ئەمەت شۇ كۈنى ئىشخانىدىن چىقىپ كەتكەنچە، ئىككىنچىلەپ كۆرۈنمىدى. ئوقۇتقۇچى - ئوقۇغۇچىلارنى سارايسىمگە سالغان ئوغرىلىق ۋەقەسى باقاخۇن ۋە ئەمەتنىڭ مەكتەپتىن يوقۇلىشى بىلەن بىسىققان بولدى.

دەردەمەن ئاچا - سىڭىل

يەكشەنبە، دەم ئېلىش كۈنى ئىدى. ھاۋا شۇنچىلىك ئوچۇق ئىدىكى، كۆك ئاسمان سەتھى يېڭىلا يۇيۇلغان ئەينەك يۈزىدەك سۈزۈك ھەم پاكىز بولۇپ، بىر پارچىمۇ بۇلۇت كۆرۈنمەيتتى. 5 - ئاي كىرىشى بىلەن، ئامۇتلۇق يېشىل كىيىنگەن قىز - چوكانلاردەك، قەۋەتلا ئۈز قىياپەتكە

كىردى. ئۆيلەر - هويلىلار، مېۋىلىك دەرەخلەر بىلەن قاپلانغان باغلار، خۇددى بۇلۇت ئارىسىغا يوشۇرۇنغان ئاي ۋە يۇلتۇزلاردەك، كۆپكۆك ئورمانلار ئىچىدە قالغاندى. پەقەت ئامۇتلۇقنىڭ يېرىم ئاي شەكلى تۇرغان مەچىت قۇببىسى شاخاراپ كەتكەن ياڭاق ۋە ئامۇتلۇقلار ئۈستىدە قەد كېرىپ تۇراتتى. پاكار موريلاردىن تولغىشىپ چىقىۋاتقان ئىسلار بۇغداي، قوناقلار يەلپۇنۇپ تۇرغان ئېتىزلار ئۈستىگە يېيىلماقتا ئىدى.

قۇتلۇق هاجىمنى يوقلاپ چىققان كامىل، هېكمەت، مۇرات، گۈلزىبا، زۇمرەتلەر ئەفسەنىڭ مېۋىلىك بېغىدا ئولتۇرۇشلاتتى. بولتۇر ئەفسە كامىلنى چىلانلىقتىن باشلاپ كەلگەندە، ئۇ مانا مۇشۇ گىلەم سېلىنغان كاتتا ئولتۇرۇپ، قۇتلۇق هاجىم بىلەن پاراڭلاشقانىدى. ئېگىلىپ كەتكەن شاخلاردىكى كۆپكۆك ئامۇت غورىلىرى خۇددى كىچىك ناسۋال قاپىقدەك، كارىۋات ئۈستىگە ساڭگىلىشىپ تۇراتتى. قىز - يىگىتلەر ئېلىپ كەلگەن سوۋغاتلىرىنى هاجىمنىڭ ئالدىغا قويۇشتى، بوۋاينىڭ هېكمەتلىك سۆزلىرىنى، ئىبرەتلىك هېكايەتلىرىنى ئاڭلاپ، تۇرمۇش ۋە هايات، شۇنداقلا ئەخلاق - پەزىلەت هەققىدە دەرس ئاڭلىغاندەك بولۇشتى. ئۇلار باغدىكى كارىۋاتتا ئولتۇرۇپ مۇڭدىشىپ، قوم قايغان قۇملۇقلىرىدىكى ئورمىنى ئەسكە ئېلىشتى. ئىگەچى باغچىسىدىكى سەيلىسىنىڭ نەقەدەر كۆڭۈللۈك ۋە مەنىلىك ئۆتكەنلىكى هەققىدە سۆزلەشتى. بىراق، سوھبەت زادىلا قىزمايتتى، هەممىسى رەسمىيەت ئۈچۈنلا گەپ قىلىۋاتقاندەك ئىدى. مۇراتنىڭ ئەتەي قىلغان قىزىق چاقچاقلىرىمۇ بۇ كەيپىياتنى ئۆزگەرتىپ كېتەلمىدى. هېكمەت بىلەن گۈلزىبانىڭ هەسرەتلىك چىرايلىرىغا قارىسىلا، ئۇلارنىڭ نەپسى بوغۇلۇپ، ئۇنلىرى ئىچىگە چۈشۈپ كېتەتتى.

ئىككى كۈننىڭ ئالدىدا، گۈلزىبانىڭ ئۆيىگە ئەلچىلىككە بارغان زىكرۇللا غوجى، توختى قۇربان ۋە كامىللار شەھەردىن سالپىيىشمپ يېنىپ چىقىشقانىدى. هېكمەت ئۇلارنىڭ چىرايلىرىغا قاراپلا، بىر شۇم خەۋەرنىڭ بارلىقىنى بىلىپ بولغانىدى. ئۇ ئويلىغاندەك، قايىت: «مەن گۈلزىبانىڭ ئۆز دادىسى بولمىسامۇ، ئۇنى بېقىپ چوڭ قىلدىم.

ئوقۇتتۇم، نۇرغۇن ئەجرىم سىڭدى. شۇڭا، ماڭا مىڭ يۈمەن پۇل بېرىشى كېرەك» دەپ تۇرىۋالغاندى، ئەلچىلەر دۇنيادىكى ھەممە چىرايلىقنى گەپلەرنى قىلىپ باققان بولسىمۇ، قايىت زادىلا ئېرىمىدى. بۇ ھازىرقى شارائىتتا ئورۇنلىغىلى زادىلا مۇمكىن بولمايدىغان، ھازىرغىچە مىسالى كۆرۈلۈپ باقمىغان بىر شەرت ئىدى. چۈنكى ھېكمەت بىر يىل - يېرىم يىل مائاشىنى يېمەي - ئىچمەي، كىيمەي يىغسىمۇ، ئۇنچىلىك پۇل توپلىيالمايتتى. گۈلزىبا شۇ كۈنىلا شەھەرگە كىرىپ كېتىپ، كەچ كىرگىچە چىقمىدى. ئۇنىڭدىن ئەنسىرەپ ئولتۇرالماي قالغان ھېكمەت مۇراتنىڭ ۋېلىسىپىتىنى مىنىپ يولغا چىقتى. ئۇ ئاتچۇي، گىئوزا، گازۇنلاردىن ئۆتۈپ، شورۇاغ ئۆستىگى ئالدىغا كەلگەندىلا، قارائاغۇلۇقتا يالغۇز كېلىۋاتقان گۈلزىبانىڭ قارىسىنى كۆردى. گۈلزىبا ھېكمەتكە ئېسىلىپ، تېلىقىپ - تېلىقىپ يىغلاپ كەتتى.

بۇگۈن بۇ دوستلارنىڭ نەفسىنىڭ بوۋىسىنى يوقلىغاچ ئامۇتلۇقتا چىقىشىمۇ مۇشۇ ئىش ۋەجىدىن ئىدى. ئۇلار قانداق قىلىپ قايىتىنى رازى قىلىپ، ھېكمەت بىلەن گۈلزىبانىڭ تويىنى پاتراق قىلىۋېتىش ھەققىدە كۆپ باش قاتۇرۇشقان بولسىمۇ، ھېچ قانداق ئېپلىك چارە تاپالمىدى. گۈلزىبا ھاۋارەڭ ھېل - ھېل رومىلىنى يۇزىگە دالدا قىلغان ھالدا، زۇمرەتنىڭ بېقىنىدا مىچىلداپ يىغلاۋاتاتتى. ھېكمەت بولسا بىر تۇپ ئالمىغا يۆلىنىپ ئېرىقنىڭ قىرىدا يانتۇ ئولتۇراتتى. ئۇ قولىدىكى نازۇك ئوت غولىنى چىشلەپ ئۈزۈپ تاشلايتتى. لېكىن كۆزلىرى نەگىدۇر تىكىلىپ قالغاندى. نەفسە ئۆيگە كىرىپ - چىقىپ، ئانىسىنىڭ تاماق ئېتىشىگە ياردەملىشىۋاتقانلىقى ئۈچۈن، ئۇدۇلىدىكى كارىۋات قىرىدا ئولتۇرۇپ خىيالغا پاتقان كامىلغا پات - پاتلا قاراپ قويىاتتى. زۇمرەتنىڭ ئارقىسىدا كارىۋاتنىڭ يۆلەنچۈكىگە چىقىۋالغان مۇرات ئۆزىمەي تاماكا چېكىۋاتاتتى.

— ھەي نېمانچە قورقمىز؟ — دېدى زۇمرەت جىمجىتلىقنى بۇزۇپ، — ھېكمەت بىلەن گۈلزىبانى بىر مەزگىللىك بولسىمۇ غۇلجىغا قاچۇرۇۋېتەيلى. قايىت لەۋلىرىنى چىشلەپلا قالسۇن...

— مەنمۇ شۇنداق ئويلىغان، — دېدى كامىل بېشىنى كۆتۈرۈپ، — ئەمما بۇ بىر دۆلەت كادىرىنىڭ ئەخلاق - پەزىلىتىگە مۇناسىپ ئىش ئەمەستە! يەنە بىر تەرەپتىن، سىنىپىي كۆرەشنىڭ بۇنداق كەسكىن ۋاقتىدا، قولىدا بىرەر تونۇشتۇرۇشى ياكى ئىسپاتى يوق يولغا چىقسا، ئۇلارنى «قارا نوپۇس» دەپ، تەكشۈرگەنلا يەردە تۇتۇۋالىدۇ. ئاڭلىمىدىڭلارمۇ؟ ۋىلايەتلىك ئوتتۇرا مەكتەپتىكى غۇلجىلىق تۇرغۇن غۇلجىغا قېچىپ كېتىپتىكەن، بىر ئايغا يەتمەيلا تۇتۇپ كەپتۇ.

— نېمە ئۈچۈن قېچىپتىكەن؟ — سورىدى نەفىسە.

— ئۇ كۆرەشكە ئېلىنىپ، رېجىم ئاستىدا ئىشلەۋېتىپتىكەن. . . يەنە كېلىپ، غۇلجا چەكلەنگەن رايون، ۋىلايەتلىك ساقچىنىڭ خېتى بولمىسا، كىرگىلى بولمايدۇ. كامىل قارا، — دېدى مۇرات كارىۋاتتىن لىككىدە سەكرەپ چۈشۈپ، — بىز ئۆز ئارا بىر ئامالىنى قىلساقچۇ! . . . دادام ماڭا تويۇمغا ئاتاپ بىر گىلەم ئېلىپ قويۇپتىكەن ئۇنى ھەم ۋېلىسىپىتنى ساتاي. ھېكمەتنىڭ ئۆزىنىڭ تويغا يىغقان پۇلىمۇ بار، قېتىش - قۇتاش قىلىپ، قايىتىنىڭ تەلىپىنى قاندۇرمايمىزمۇ؟

— بۇنداق قىلىشنى مېنى ئويلىمىدى دەمسەن؟ — كامىل بېشىنى چايقىدى، — مەنمۇ ئۆيدىكى گىلەمنى ستېشنى ئويلىغان. ئەمما مېڭ يۈەن دېگەن ئالتە - يەتتە پارچە گىلەمنىڭ پۇلى. ئەگەر ھېكمەت تويغا يىغقان پۇلىنىمۇ قايىتقا بېرىۋەتسە، تويىنى قانداق ئۆتكۈزىمىز؟ تويدىن كېيىن، ئۇلارغا تۇرمۇش كېرەك بولمامدۇ؟ تۆت تامغا قاراپ ئولتۇرۇشامدۇ؟

گۈلزىبا يۈزىنى تۇتۇپ يىغلىغىنىچە ھويلىغا يۈگرەپ چىقىپ كەتتى. زۇمرەت ئارقىدىن چىقماقچى بولۇۋېدى، كامىل توسۇپ قويدى. بىراق نەفىسە كاملىغا قاراپ قويۇپ، «تاماق تەييار بولدىمكى؟» دېگەن بولۇپ، گۈلزىبانىڭ ئارقىسىدىن چىقتى.

— قارا كاملىم، مېنىڭ پەيلىم بۇزۇلىۋاتىدۇ، — دېدى مۇرات ئاچچىقى بىلەن، — گۈڭشېدىن قىزىل قەغەزنى ئېلىۋېرىپ، تويىنى شاق - شۇقلا قىلىۋەتسەك قانداق بولار؟ . . .

— بۇنداق قىلساق، كۆزلىرىنى نومۇستىن ئۇلۇغلىشقا مەجبۇرلايمىز، — كامىلنىڭ قاپقارا قوشۇملىرى تۇرۇلدى، — بىز ئەلچىلىككە كىرگەندە، ھايتىنى بىر كۈنگىچە قايىل قىلالماي، مۇشۇ ئېھتىماللارنىمۇ ئوتتۇرىغا قويۇپ، ئۇنىڭغا بېسىم ئىشلىتىپمۇ كۆردۇق.

— ھە قورقتىمۇ؟ — مۇراتنىڭ كۆزلىرى چەكچەيدى.

— نەدىكىنى؟ ئۇ: «ناھايىتى ياخشى! مەن، ئۆگەي بالىنى بېقىپ چوڭ قىلغانلىقىڭ سازايى، ھايۋان بالىسىنى باقسالا، ئاغزى - بۇرنۇڭنى ماي ئېتەر، ئادەم بالىسىنى باقسالا، ئاغزى - بۇرنۇڭنى قان ئېتەر» دەپ يوغان خەتتىن سىرنى يېزىپ بوينۇمغا ئاسمەندە، نەق گۈلزىبانىڭ ياتقى ئالدىدا دەرەخكە ئېسىلىپ ئۆلۈپ بېرىمەن... ئەگەر مۇشۇنداق قىلمىسام، قايىت بولماي كېتەي...» دەپ قەسەم ئىچتى.

— قەرزگە بوغولۇپ جېنىمدىن تويغان ئادەمنى ئۇنداق قىلمايدۇ دېگىلىمۇ بولمايدۇ، — دەپ قويدى زۇمرەت.

— رەھمەت سىلەرگە دوستلار، - دېدى ھېكمەت ئولتۇرۇشۇپ قالغان كۆزلىرىدە ئۇلارغا قاراپ، — سىلەر دوستلۇق بۇرچىنى يەتكۈزدىڭلار. بىراق مەن ھەر قايسىڭلارنى تەڭلىككە سېلىپ توي قىلغۇنۇم يىلىنمۇ، ۋىژدان ئازابى تارتىپ قالمەن. شۇڭا، يەنە بىرەر يىل سەۋر قىلاي. ئاتا - ئانامغا خەت يازاي، ئاندىن بىر گەپ بولار.

— سەن ئۇنداق دېگىنىڭ بىلەن، — دېدى كامىل، — گۈلزىبا گۈلرۇز بىلەن قايتىنىڭ دەردىدە دوزاق ئازابىنى تارتىۋاتسا...

ئۇلار يەنە جىمىپ كەتتى. كامىلنىڭ خىيالىدىن نېمىدۇر كەچتى بولغاي، بىردەم تېڭىرقاپ تۇرغاندىن كېيىن، — مەن قۇتلۇق ھاجىمنىڭ قېشىغا چىقىپ كەرەي، — دەپ قويۇپلا، ھويلىغا قاراپ ماڭدى. ئۇ، ھايال ئۇتۇمەيلا، بوۋاينىڭ قولتۇقىدىن يۆلەپ ئېلىپ كەلدى. نەفسەمۇ گۈلزىبانى باشلاپ كىردى. قۇتلۇق ھاجىم ئەھۋالدىن بىر قۇر خەۋەر تاپقاندىن كېيىن، ھاسىسىنىڭ تۇتقۇچىغا مەشۇتتەك ساقاللىرىنى تىمەپ، خېلى ئۇزۇن جىم ئولتۇردى. ئاندىن بېشىنى كۆتۈرۈپ، ئاتا - ئانىلارنىڭ قىز پەرزەنتلىرىنى پۈتۈغا سېتىشىنىڭ شەرىئەتتە گۇناھ

هېسابلىنىدىغانلىقىنى ھەتتا سۈت ھەققىمۇ ھەددىدىن زىيادە بەلگە قىلىنسا، ئۇنىڭ ھارام بولىدىغانلىقىنى ئېيتىپ، ياشلارغا بىر قۇر پەندى - نەسىھەت قىلدى. ئاندىن گەپنى ئۇستىلىق بىلەن ئايلاندۇرۇپ، دېمەكچى بولغان پىكرىنى ئوتتۇرىغا قويدى.

— سىلەر بالىلىرىم گۆھەردەك ساپ، سەبىدەك پاك مۇسۇلمان پەرزەنتلىرى، — دېدى بوۋاي سالاپەتلىك يۆتىلىپ قويۇپ، — مەن سىلەرگە خۇداغا ئىشەنگەندەك ئىشىنىمەن. چۈنكى سىلەر نەۋرەم نەفىسەئايىنىڭ دوست - يارەنلىرى. . . مېنىڭچە، ئوغلۇم ھېكمەت قايىت بىلەن ئۆزى تەنها ياكى بىرەر مويسىپىتنى ھەمراھ قىلىپ، يۇزمۇ يۈز سۆزلىشىپ كۆرسۇن! . . . ئۆزى يوقىنىڭ يۇزى يوق دېگەن گەپ بار. ئەگەر قايىتىنىڭ يۇرىكىدە، زەررىچە ئىنسانىي دىيانەت، تومۇرىدا مىسقالچە مۇسۇلمان قېنى بولسا، يۇزمۇ يۈز ئولتۇرغىنىدا، يەنە تاش چىشلەپ تۇرۇشقا قىزىل يۇزى يار بەرمەس. . . ئەڭ بولمىسا، قانغا مىلىنىپ ياتقاندا، جېنىغا جان قوشقان خەيرىخاھلىقىنىڭ يۇزىنى بولسىمۇ قىلار. قانداق دېدىم بالىلىرىم؟ . . .

— رەھمەت بوۋا، دانا پىكىرلىرى بىزگە ئەقىل بەردى، - دېدى كامىل ئېگىلىپ، باشقىلارمۇ جانلىنىپ بىر - بىرىگە قاراشتى.

— يەنە بىر ئىشنى سەمىگىزگە سېلىپ قويايلى ئوغلۇم، — دېدى بوۋاي ھېكمەتكە، — ئاغزى يۇمشاق موزاي ئىككى ئاننىنى ئېمەر دېگەن تەمسىل بار. سۆزلىرىڭىز مەشۇتتەك يۇمشاق، يۈرتىمىزنىڭ قاشتېشىدەك سۆزۈك، شەمسى - قەمەر نۇرىدەك روشەن بولسۇن! . . . سۆز مەنالىرىڭىز ئىچىدە قايىتىنى بۇ چاقماقچە «ئاتا» ئورنىدا كۆرۈپ كەلگەنلىكىڭىز ئوچۇق شەرھىلەنسۇن! . . . ياخشى سۆز تاشنى ئېزەر دېگەن ھېكمەت خاتىرە - شەرىپىڭىزدىن كۆتۈرۈلمىسۇن. . . ئىتتىكلىك، سەپرالىق، ئاچچىق كەينىگە كىرىش — شەيتانىڭ ئىشى. ھەر قانچە قانتىق - بىرىك گەپلەر ئۆتۈلسىمۇ، تەبىئىتىڭىزگە ئېغىرلىق يەنە ئېغىرلىقنى ھەمراھ قىلىك! . . .

— رەھمەت بوۋا، مىڭ ياشىغايلا! — ھېكمەت تىزلىنىپ خىزىر

سۆيەت بوۋاينىڭ ئاق يەكتىكىنى كۆزىگە سۈرتتى، — سىلىگە خوداييم ساقلىق ۋە ئامانلىقنى بەرگەي! . . .

— بوۋا، هاياسىز قىزلىرىنى ئەپۇ قىلغايلا، — گۈلزىبا يىغلاپ تۇرۇپ بوۋاينىڭ يۈمشاق قوللىرىنى كۆزىگە ۋە پىشانىسىغا ياقتى، — مەندەك ئاجىزەنىڭ ئامالسىزلىقتىن يۈزۈمنى تەڭلەپ تۇرغىنىمنى باشقىچە ئويلاپ قالمىسىلا. . . دۇنيادا مېنىڭدەك باغرى يارا، ئاتا مېھرىگە قانمىغان، قېرىنداشلىرىدىن خورلۇق كۆرمىگەن بىر بىچارە ناتۇاننىڭ گۇناھىدىن ئۆتسىلە! . . .

— تۇرسىلا، قىزىم تۇرسىلا! — دېدى بوۋاي گۈلزىبانىڭ بېشىنى سىيلاپ، — ئۆزلىرىنىڭ شەرم - هايالىق، ئىنسانىي پەزىلەتلىك قىز ئىكەنلىكلىرىنى نەۋرەم نەفسەدىن كۆپ ئاڭلىغانمەن. ئاللا ئادەم ئاتام ۋە هاۋا ئانامنى ئايرىدە قىلغاندىن بۇيان، بەندىلىرىنى جۇپ - جۇپى بىلەن ياراتتى. يارانقان ئېگىسى ئۆزى ياخشى كۆرگەن بەندىلىرىگە ئىشق ئوتىنى سالىدۇ ۋە ئۇلارنى جاپا - مۇشەققەت كۆۋرۈكىدىن ئۆتكۈزۈپ، ئازاب - ئوقۇبەت تارازىلىرىدا سىناپ كۆرىدۇ! . . . ئاللا. بۇ ئىمتىهاندىن ئۆتەلمىگەن كىشىلەرگىلا چىن ئاشىق - مەشۇقلۇق بەختىنى بېرىدۇ. . .

نەفسە، زۇمرەتلەرمۇ گۈلزىباغا قوشۇلۇپ تەڭ يىغلاشتى. دوستلارنىڭ هەممىسى خودىدى قۇتلۇق هاجمىغا ئوخشاشلا بۇ بىر جۇپ ناتۇان ياشلارغا ئاللادىن بەخت ۋە خەيرىخاهلىق تىلىدى. خودا ئۇلارغا ئاسانلىق بەرگەي. . .

نەفسەنىڭ ئانىسى كارىۋاتقا داستىخان سېلىپ، تاماق ئېلىپ كىردى. قىزلارمۇ قول - قولچە قوشۇق، قېتىق ۋە نانلارنى داستىخانغا توشۇدى. ئۇلار غورا سېلىنغان ئاشنى هوزۇرلىنىپ ئىچىشتى. بەزىلىرى ئاشلىرىغا بىرەر قوشۇقتىن قېتىقمۇ قۇيۇشتى. تاماقتىن كېيىن، هېكمەت بىلەن گۈلزىبا يولغا چىقتى. دوستلار ئۇلارغا چىن كۆڭلىدىن بەخت تىلەپ، ئۇزىتىپ قويۇشتى. مۇراتىنىڭ ۋىلىداپ پارقىراپ تۇرغان ۋېلىسىپىتى يول تۆۋىنى بولغان بوستانغا قاراپ غۇيۇلداپ يۇرۇپ كەتتى.

قىپقىزىل قۇياش بوستانىنىڭ باغلىرىغا باش قويغاندى. يولنىڭ

ككى قاسىنقىدىكى بىر - بىرىگە تۇتىشىپ كەتكەن ياڭاقلىق، ئۆرۈكلۈك، ئانارلىق باغلار، ئۈزۈمزارلار، شاخ - شۇمبىلار بىلەن ئىھاتە قىلىنغان بېھىشكىلەر، بادامزارلار... كۆك ئاسمانغا بوي تارتقان سەگۈ تېرەكلەر قىزىل نۇر ئىلكىدە سۇس تاۋلىنىپ تۇراتتى. بۇغداي ئېتىزلىرىدا ئوت ئوتاۋاتقان قىزلار چاڭ كەلتۈرۈپ ناخشا ئېيتسا، قوغۇنلۇقلاردا پىلەك تاراۋاتقان دېھقانلار مۇكچەيگەن بەللىرىنى رۇسلاپ، ئولتۇرۇپ كېتىۋاتقان كۈنگە كۆزلىرىنى قىسىپ قارايتتى.

ھېكمەت بىلەن گۈلزىبا ئېگىز - پەس دۆڭلەردە، قىلىن توپىلىق يوللاردا ژىلىسىپىتتىن چۈشۈپ ماڭسا، سۇ باشلاپ چىڭدالغان يەرلەرگە كەلگەندە مىنىۋالاتتى. ئۇلار قايىتقا نېمە دېيىش، ئۇنى قانداق ئېرىتىش، ئەڭ بولمىسا، تەلەپ قىلغان پۇلىنى بولسىمۇ بىر ئاز تۆۋەنلىتىش ھەققىدە مەسلىھەتلىشىپ، گاز ۋۇن ئۆستىگىدىن ئۆتۈپ، پارتىيە مەكتىپى ئالدىغا كەلدى. بۇ چاغدا ئوبدانلا گۈگۈم چۈشۈپ قالغانىدى.

— ھېكمەت، — دېدى گۈلزىبا ئاۋغان كوچىسىغا قايرىلغاندا، — ئاقموللا ئىمام بىلەن بىللە كىرەمسىز ياكى يالغۇزمۇ؟

— يالغۇز سوھبىتىشىپ باقاي دەيمىنا؟ يامىنى كەلسە، غۇلجىدىن پۇل ئەكەلدۇرۇپ بېرىش شەرتى بىلەن قەرزگە ھۆججەت يېزىپ بېرەرمەن.

— ياق، ئۇنداق قىلماڭ... ئۇلار تېخىمۇ چىڭئۇالمدۇ...

— ئۇلار؟

— تېخى بىلمىدىڭىزمۇ؟ بۇ گۈلرۇزنىڭ ئويۇنلىرى... غۇلجىنىڭ گېپى چىقسا، ھەر ئىككىلىسى تېخىمۇ ھەددىدىن ئاشىدۇ...

ئۇلار ئۆيگە كىرگەندە، بۇمەرەمخان ھېكمەتتىنىڭ يۈزىگە قارىيالمايلا قالدى. ئۇ گۈلزىبانغا ئېسىلىپ يىغلىدى، ھېكمەتتىن قايتا - قايتا ئەپۇ سورىدى. لېكىن گۈلزىبا ئۇنىڭغا بۇرۇنقىدەك «ۋاي ئانا» دەپ تەسەللى بېرىدىغان ئىشنىمۇ قىلمىدى.

— داداڭ قېنى؟ — دېدى گۈلزىبا سوغلا، — ياكى بىر يەرگە يوقالدىمۇ؟

— ئەدىن تېپىپ كەلدىكىن، ئىككى چاڭەك بۇغداي ئەكەپتىكەن، — دېدى

بۇمەرەمخان قىسقا يۆتكىلىپ قويۇپ، — ماھىگۈلنى ئېلىپ تۇگمەنگە كەتكەن.

— ئەجەپ يېڭىلىققۇ بۇ؟ — گۈلزىبا ئانىسىنىڭ يۈزىگە قارىمىدى، — ئۇمۇ ئۆيگە بىر نېمە ئەكىرىدىكەن - ھە؟...

— ئۇنداق دېمەڭ قىزىم، بەلكىم خۇدايىم كۆڭلىگە ئىنسانپ بەرگەندۇر...

— قايسى تۇگمەنگە كەتكەن؟ — سورىدى ھېكمەت بۇمەرەمخاندىن، — مەن ۋېلىسىپىت بىلەن بېرىپ ئەكىلىپ بېرەي...

— قارا سۇ تۇگمىنىگە بارىمەن دېگەندەك قىلمۇدى...

— شەھەرنىڭ سىرتىدىكى تۇگمەنگە ئاپارغىچە، — دېدى گۈلزىبا، — يېقىن ئارىدىكى تۇگمەنگە ئاپارسا بولمامدۇ؟

— ئۇلاردا ئۇگۇت جىق ئوخشايدۇ، بېسىق بولغاندىن كېيىن...

— گۈلزىبا، سىز ئۇ تۇگمەننى بىلمىگىز، — دېدى ھېكمەت، — بىللە بارساق قانداق؟ قايىتكام يولدا جاپا تارتىپ قالمىسۇن.

ئىككى چارەك يۇكنى ئەكىلىپ بېرىش گەرچە كىچىك ئىشتەك قىلسىمۇ، بىراق قايىتىنىڭ نەزىرىدىن ئۆتۈش، ئۇنى ئازراق بولسىمۇ يۇمشىتىش ئۈچۈن، ھەممىنى قىلىشقا تەييار تۇرغان ھېكمەت گۈلزىبانى باشلاپ چىقىپ كەتتى.

قارا سۇ تۇگمىنىگە بارىدىغان چوڭ يولنىڭ ئىككى تەرىپى چەكسىز يېيىلىپ ياتقان شال ئېتىزلىرى بولغاچقا، يول تۇز ھەم قاتتىق ئىدى. قوشكۆل تەرەپتىن كۆتۈرۈلگەن ئاي ئەتراپىنى سۈتتەك يورۇتۇپ تۇراتتى. گۈلزىبانى ئارقىسىغا ئېلىۋالغان ھېكمەت ۋېلىسىپىتنى جىددىللەپ ھەيدەپ، ئوچۇقچىلىقتا قارىيىپ كۆرىنىپ تۇرغان تۇگمەنگە يېتىپ كەلدى. ئۇلار، تۇگمەننىڭ ئارقا تەمىغا يۆلىنىپ تاماكا چېكىۋاتقان قايىتىنى كۆرۈپ قالدى.

— قايىتكا، بۇغداينى تارتىپ بولدىڭىزمۇ؟ — ھېكمەتنىڭ بۇرنىغا گۈپلا قىلىپ قاڭسىق كەندىر ھىدى ئۇرۇلدى، — ماھىگۈل قېنى؟

— ھە... ھە... — قايىت چۆچۈپ كەتتى، — ماھىگۈلنى ئۇنغا

قاراپ تۇرغىن، ئۇگۇتنىڭ مانجىسىنى تۆلىۋېتەي دەپ تۇغمەنگە كىرىپ كەتسەم، يوق تۇرىدۇ. ئۆيگە كېتىپ قالغانمۇ؟ . . . مەن يەنە تۇغمەنگە كىرىپ باقاي. . .

قايىتىنىڭ چۆچۈپ هودۇقۇشلىرى، تاقتۇ - تۇقتۇ گەپلىرىدىن هەيران بولغان هېكمەت بىلەن گۈلزىبا تۇغمەن ئىچىگە كىرمەكچى بولۇپ تۇراتتى، تۇغمەندىن ئۇستى - بېشى ئاپپاق ئۇن بولۇپ كەتكەن كەكە ساقاللىق بىر ئادەم چىقىپ كەلدى. ئۇ ئەنسىرەش، قورقۇش ۋە يەنە قانداقتۇر ۋەھىمە ئارىلاش دۇدۇقلاپ كەتتى:

— سىلەر بىر. . . بىر كىمنى ئىز. . . ئىزلەمسىلەر؟

— هەئە بىر قىز بالىنى،— دېدى هېكمەت ئالدىراپ.

— ئا. . . ئاجايىپ سىرلىق ئىش،— كەكە ساقاللىق قورقىنىدىن ئېتراپىغا ئالاقزادىلىق بىلەن قارىدى،— سىرتتا بىر. . . بىر كىمنىڭ چىرقىرىغان ئا. . . ئاۋازى ئاڭلاندى. . . مەن بايىتىنقى ئادەمگە قىزىڭمزغا بىر ئىش بولدىمۇ - نېمە؟ دېسەم، هېچ. . . هېچ ئىش يوق. . . دەپ، نەشىسىنى چېكىپ ئولتۇرىدۇ. يۈگۈرەپ چىقسام، ئىككى قارا كۆلەڭگە تاغارەك بىر نېمىنى كۆتۈرۈپ، پالاق - پۇلۇق قىلىپ قېچىشتى. . . هېلىقى. . . هېلىقى تاغارەك نەرسىنىڭ ئىچىدە بىر نېمە تىپىرلاۋاتىدۇ.

— قاچان؟ — ئىغىر پاجىئەنىڭ هېسىنىسى سەزگەن هېكمەت ۋارقىرىۋەتتى.

— تېخى سايىتتىمىن. . .

— نەگە ماڭدى؟

— قوشكۆل تەرەپكە. . .

— ماهىگۈل! . . .— گۈلزىبا ئۇن سېلىپ يىغلىۋەتتى. بۇ چاغدا قايىت تۇغمەن ئىشىكىدە كۆرۈندى. هېكمەت ئېتىلىپ كېلىپ ئۇنىڭ ياقىسىدىن ئالدى.

— ئېيت مۇناپىق، ئېيت دەيمەن! . . . ماهىگۈلنى كىمگە ساتتىڭ؟ هېكمەت دەرهال ئۇنىڭ ياقىسىنى قويۇۋېتىپ، گۈلزىباغا ۋارقىرىدى:— جۇرۇڭ گۈلزىبا تېز بولۇڭ. . .

ھېكمەت ۋېلىسىپىت پىدالىنى شۇنداق تېز تەپتىكىسى، تۇڭمەن بىر دەمدىلا كۆرۈنمەي قالدى. شامالسىز تىنجىق كېچە بولسىمۇ، ھېكمەتنىڭ مەيدىسىدىن ئۇرغان شامال ئۇنىڭ كۆينەكلىرىنى توپتەك كۆپتۈرۈۋەتتى. گۈلزىبانىڭ ئىتەكلىرى لەپلەپ تارسىلدىغان ئاۋاز چىقارماقتا ئىدى. ھېكمەتنىڭ كاللىسى ناھايىتى تېز ئىشلەۋاتتى: «ئەگەر ئۇلار ماھىگۈلنى تاغارغا سېلىپ ئېلىپ قاچقان بولسا، كۆپ ئۇزاپ كېتەلمەيدۇ، يېقىن ئەتراپتا كەنت يوق... ئالدىمىزدىكى دۆڭلۇكتىن ئۆتسەكلا، ئۇ تەرەپ تۈزلەڭلىك... ئايدىڭدا چوقۇم قارىسى كۆرۈنىدۇ. ياق، ئۇلار ئېغىر يۈك بىلەن كۆپ ئۇزاپ كېتەلمىدى. ئەمما قوشكۆل كەنتىگە ئۈلىشۋالسا، ئۇ يەردە قوناقلىق، جىگدىلىكلەر كۆپ... ئۇ چاغدا تاپماي تەس... بەلكىم بۇ مۇناپىقلار يولدا ھاسىرىشىپ كېتىۋاتقاندۇر... ياكى ئارام ئېلىپ ئولتۇرۇشقاندۇر؟...»

— گۈلزىبا! — ھېكمەت دۆڭگە يامىشىش بىلەن قاتتىق ۋارقىرىدى، — چۇشۇپ كېتىڭ، ۋېلىسىپىتتىن چۇشۇڭ دەۋاتىمەن!...

گۈلزىبا ۋېلىسىپىتتىن سەكرەپ چۇشتىمۇ، يەردە تىزلىنىپ قالدى. لېكىن ھېكمەت ئۇنىڭغا قارىمايلا، قۇيۇندەك چېپىپ كەتتى. ئۇ ئارقىدىن كېلىۋاتقان ئايانچىلىق «ھېكمەت» دېگەن ئاۋازغىمۇ قۇلاق سالمىدى. ئۇنىڭ ئوي - پىكرى ماھىگۈلدە قالغانىدى.

قوشكۆل ئەتراپلىرىدا چەكسىز كەتكەن سازلىق ۋە شورلۇق يەرلەر بولغاچقا، يوللىرى بەزلىشىپ كەتكەنىدى. پەقەت ئات - ئېشەك تېزەكلىرىگە سوقۇلۇپ جالاق قىلىپ چىققان ئاۋازنى ھېسابقا ئالمىغاندا، قويۇندەك پىرقىرۋاتقان چاقلاردىن بىر خىلدا شىرىلدىغان ئاۋازلا كېلەتتى. ئالدىدىن ئۇرۇلۇۋاتقان شامالدىن ھېكمەتنىڭ كۆزلىرى ياشاڭغۇراپ كەتكەنىدى. ئۇ، يىراقتىن قارىيىپ كۆرۈنگەن قوناقلىققا قاراپ كېتىۋاتاتتى. بۇ دېھقانلارنىڭ قالدۇق يېرى بولسا كېرەك، ئانچە چوڭ بولماي يېرىم مو ئەتراپىدا ئىدى. قوناقلىق ئېچىدە شالدۇر - شۇلدۇر قىلغان شەپىنى سەزگەن ھېكمەت ۋېلىسىپىتتىن ئەمدىلا يەرگە چۇشۇپ تۇرۇۋېدى، كەتمەن تۇتقان ئاق كۆينەكلىك بىر دېھقان قېرى

بېشىدا كۆرۈنمى.

— ئاكا، بىر نەرسە كۆتۈرگەن ئىككى ئادەم بۇ يەردىن ئۆتتىمۇ؟ — سورىدى ھېكمەت ئالدىراپ.

— قوناقنا سۇ باشلاۋاتسام، قوناقلىق تۆيۈقسىز شالدىرلاپلا كەتتى، — دېدى دېھقان، — ۋارقىراپ كىم؟ دەپ يۈگۈرۈپ چىقسام، ئىككى ئاداش بىر نەرسىنى كۆتۈرۈپ قوشكۆل تەرەپكە قاراپ تىكشۈەتتى. ئۇلار ئوغۇرلىغان نەرسىسىنى قوناقلىققا يوشۇرماقچى بولغان چېغى...

— قاچان؟

— ۋاي تېخى مۇشۇ ئالدىلىرىدا!...

ھېكمەت دېھقانغا رەخمەت دېيىشنىمۇ ئۇنتۇپ، ۋېلىسىپىتىنىڭ پىدالىغا زەرب بىلەن تەپتى... ئۇ قوناقلىقتىن ئۆتۈپ، خېلىلا ماڭغاندىن كېيىن، قوشكۆل كەنتىگە كىرىپ كېتىدىغان ئاچا يوللار ئاغزىدا قارا كۆرۈم كېتىۋاتقان ئىككى سايىنى كۆردى. ئۇلار تاغارنى دەملىشىپ كۆتۈرۈۋاتقان بولۇشى مۇمكىن، بىرسى بىرىندا قول سېلىپ كېتىۋاتاتتى. كۆزىگە ھېچنىمە كۆرۈنمىگەن ھېكمەت «توختا!» دەپمۇ ۋارقىرىمىدى. ئۇ ۋېلىسىپىتىنى سالتاڭ كېتىۋاتقان ئادەمگە توغرىلاپ، خودىدى يادىن ئۇزۇلگەن ئوقتەك قويۇۋەتتى. ئۇلار ۋېلىسىپىتنىڭ شەپىسىنى سەزمىدىمۇ ياكى سەزسىمۇ ئۇنىڭ ۋارقىراپ - جارقىرىمغىنىغا قاراپ، پولۇچى دەپ ھېس قىلىپ قالدىمۇ، خىيالىي كېتىۋاتقان قىياپەتتە يول چېتىگە سۈرۈلدى. قول سېلىپ كېتىۋاتقان ئادەم ئارقىسىغا قاراپ ئۇلگۈرمەيلا، ساقرىسىغا دەھشەت بىلەن ئۇرۇلغان زەربىدىن نەچچە مولاق ئېتىپ، بېشى يول چېتىگە گۇس قىلىپ ئۇرۇلدى - دە، ئۆزى پەسلىكتىكى بەتبۇي پۇراپ تۇرغان سېپىق سۇلۇق لاۋلىققا چۈشۈپ كەتتى. ۋېلىسىپىتتىن ھالقىپ يىقىلغان ھېكمەت ئورنىدىن تۇردى - دە، تاغار كۆتىرىپ ھاسىراپ كېتىۋاتقان پاكار، جاغدا ئادەمگە ئېسىلدى. تاغار گۈلۈپپىدە يەرگە چۈشتى. يول ئۇستىدە ئېلىشىش باشلاندى. ھېكمەت چاقماقلىق بىلەن شارتلا ئۆزىنى قاچۇرۇۋېدى، پاكارنىڭ غۇلاچلاپ ئاتقان مۇشى بىكارغا كەتتى. ئۇ ئۆز مۇشتىنىڭ سالمىقىدىن پىرقىراپ ئارقىچە دەندەرەكلەپ

يەشلىدى. ھېكمەت ئۇنىڭ ئۇستىگە ئۆزىنى ئاتتى. قالايمىقان مۇش ۋە تېپىكلەر بىر - بىرىگە تەگمەكتە ئىدى. بىردە ھېكمەت، بىردە پاكار ئاستىدا قالاتتى ۋە يەنە يۇمىلىنىپ ئورۇنلىردىن تۇرۇشاتتى. ھېكمەت ئاي يورۇقىدا ئۇنىڭ بويۇنلىردىن ئېرىق - ئېرىق بولۇپ ئېقىۋاتقان تەرلىرىنى كۆرۈپ، پۇشۇلداشلىرىنى ئاڭلاپ، قايتىدىنلا غەيرەتلەندى. بۇ چاغدا، لاۋېغا چۈشۈپ كەتكەن تەمبەل سېمىز لايغا بۇلغانغان ھالدا، يول قىرىغا يامىشىپ چىقىۋاتاتتى. پاكار جاغدا ھېكمەتنىڭ ياقىسىغا ئېسىلىپ بىر تارتىۋېدى، ئۇنىڭ كۆينىكى جارتىلىدى. ھېكمەتنىڭ كىچىك ۋاقتىدىكى بىر ئىش ئېسىدىن چاقماق تېزلىكىدە ئۆتۈپ، پاكارنىڭ ئىككى مۇرىسىدىن تارتىپ تۇرۇپ باش بىلەن بىر ئۇرۇۋېدى، بېشىنىڭ قەيىرىدۇر چىمىدە ئېچىشتى، لېكىن پاكار قولىنى لاسسىدە قويۇۋېتىپ، يەرگە تۆكۈردى. قان ھەم شۆلگەي ئارىسىدا ئاپئاق ئىككى نەرسە كۆرۈندى. پۇرسەتتىن پايدىلانغان ھېكمەت ئۇنىڭ قورسىقىغا شۇنداق تەپتىكى، ئۇ ئارقىچە قاققىپ بېرىپ نەچچە پۈكلىنىپ، لاۋىلىققا چۈشۈپ كەتتى. بۇ ئەسنادا يېتىپ كەلگەن تەمبەل سېمىز ھېكمەتنىڭ چېكىسىگە بىر مۇش سېلىپ، ئۇنى ئۆڭدىسىغا يىقىتىۋەتتى. ئەمدى ھېكمەت بىلەن تەمبەل سېمىز پومىلاقلىشىپ قالدى. ئۇ ھېكمەتنى ئاستىغا بېسىۋېلىپ نەچچە مۇش سېلىۋەتتى. ھېكمەتنىڭ بىر قولى سېمىزنىڭ كانىيىدا، سېمىز ھېكمەتنىڭ مەيدىسىنى بېسىپ تۇراتتى. ئۇلار بىر قوللىرى بىلەنلا ئېلىشىۋاتاتتى. خىقىراش، خاقىراش، ئىنجىقلاشلار باشلاندى. لاي بىلەن بۇلغانغان قاپقارا ئىششىق يۈزىنى كۆرۈپ، ھېكمەتنىڭ تېخىمۇ غەزىپى ئۆرلىدى، ئۇ تەمبەل سېمىزنىڭ قولىنى يانپېشىغا سوزغان پۇرستىدىن پايدىلىنىپ، مەيدىسىدىكى قولىنى بىرلا تارتىپ چۈشۈرۈۋېتىپ، يانتۇ بولۇۋالدى. ئەمدىلىكتە ئىككىسى ئۆرەپ ئېلىشماقتا ئىدى. ھېكمەت ئۇنىڭ پېچاقلىق قولىنى تۇتۇۋالدى ۋە ئالدىغا قاتتىق تېپىۋەتتى. سېمىز جان ئاچچىقىدا، پېچاقنى بىرلا سىلكىپ، ھېكمەتنىڭ بىلىكىنى تىلىۋەتتى. ئۇ كۈچلۈك ئىدى. ئۇنىڭ پېچاق تۇتقان قوللىرى بىلىكىدىن قاماللىۋالغان قوللارنى بېسىپ، ھېكمەتنىڭ بۇغزىغا يېقىنلاپ قالغانىدى.

ھېكمەت مۇشۇ ياقا يۈرتلاردا، قانداقتۇر بىر قىمارۋازنىڭ قولىدا نام - نىشانسىز ئۆلۈپ كېتەرمۇ؟... مانا، ھېلىقى جاغدا ئوغرىمۇ ئاغزىلىرىدىن قان ساقىتىپ، توختىماي تۈكۈرۈپ، يول قاسىنقىغا چىقتى. ئەمدى زادى ئۇمىد قالمىدىمۇ؟... بىرسى بىلەن كۆچ ئېلىشالماي تۇرغىنىدا، ئىككىسىگە قانداق تەك كېلەلەيدۇ؟... خالىس نىيەتلىك كىشى ياخشىلىق يولىدا مۇشكۈلاتقا ئۇچرىغاندا، قىسمەت ئۇنىڭغا ھىممەت قولىنى سوزىدۇ دېيىشكەنلىرى قېنى؟...

تەمبەل سېمىزنىڭ ياقىسىنى بوغۇۋالغان ھېكمەت قولىنى بوشاتتى - دە، ھەر ئىككىلا قولىدا ئۇنىڭ پىچاقلىق قولىنى قايرىپ ئەكىلىپ، شۇنداق چىشلىدىكى، ئۇنىڭ قولىنىڭ بىر پارچە گۆشىنى تېرىسى بىلەنلا ساڭگىلىتىپ قويدى، شۇ ئارىلىقتا پىچاق مۇرىسىگە سانجىلىپ ئۆتتى. تەمبەل سېمىزنىڭ ئاغرىقتا چىدىيالماي ۋارقىرىغان دەھشەتلىك ئاۋازى تۇن كېچىنى قىلىچتەك كېسىپ ئۆتتى. ئۇ، قولىنى شارتلا تارتىپ ئېلىۋېدى، پىچاق يەنە ھېكمەتنىڭ باشمالتاق ئارىلىقىنى تىلىپ ئۆتۈپ كەتتى...

— نىياز، قېنى سەن؟ — ۋارقىرىدى سېمىز قول بىلىكىنى سىقىمدىغىنىچە، — بول دەيمەن ھەزىلەك...

— مانا مەن مامۇتكا! — خىرقىرىدى پاكار جاغدا، — بۇ تۆكۈلۈشنى ئۆزەم بوغۇزلايمەن...

خۇدانىڭ ھىممىتىگە مىڭ قەتىرى شۈكرى!... ئۇ ھېكمەتنىڭ جېنى ھالقۇمىغا كەلگەندە قۇتقۇزسام تېخىمۇ ئېتىبارى بولار، دەپ ئويلىغان ئوخشايدۇ... يىراقتىن گۈلزىبانىڭ توختىماي «ھېكمەت» دەپ چاقىرغان ئاۋازى، يەنە قانداقتۇر بىر ئەر كىشىنىڭ «ھاي... ھاي» دەپ توۋلىغىنى ئاڭلاندى. ئىككى ئوغرى يۈگرەپ كېلىۋاتقان ئادەملەرنى كۆرۈپ، ئۇنى تاشلاپ قويۇپ قاچتى. ھالسىزلىنىپ كەتكەن ھېكمەت سەنتۇرۇلۇپ يۈرۈپ يول چېتىدە ياتقان تاغارنىڭ قېشىغا كەلدى. ئۇ چىڭ بوغۇلغان چىگە ئاغامچىنى چىشى بىلەن چىشلەپ يېشىۋاتقاندا، گۈلزىبا بىلەن كەتمەن كۆتۈرگەن بىر دېھقان ھاسىرىشىپ يېتىپ كەلدى. ئۇلار،

تاغار ئىچىدىن بىھۇش ياتقان ماھىگۈلنى تارتىپ چىقىرىشتى، ئۇنىڭ ئاغزىدا پۈرلاپ تىقىلغان ئاق شاپاق دوپپا بار ئىدى. ئۇنىڭ چىرايى سۈتتەك ئاقىرىپ كەتكەن، كۆينەكلىرى يىرتىلىپ كەتكەچكە، ئەمدىلا كۆتۈرۈلگەن كۆكسى ئېچىلىپ قالغانىدى. ئۇ كىرپىكلىرى بوستاندەك چېچىلىپ تۇرغان كۆزلىرىنى يۇمغان ھالدا، پۇتلىرىنى ئۇزۇن سۇنۇپ ياتاتتى. ھېكمەت كۆينەكنىڭ ساڭگىلاپ تۇرغان پارچىلىرىنى جايىغا كەلتۈرۈپ يېپىپ قويغاندىن كېيىن، تومۇر سوقۇشىنى بىلىش ئۈچۈن بوينىدىكى تومۇرىغا بارماقلىرىنى باستى.

— ماھىگۈل... ماھىگۈل ئۇكام؟ — گۈلزىبا ئۇن سىلىپ يىغلىماقتا ئىدى، — كۆزۈڭنى ئاچقىنا... مەن ئاچاڭ گۈلزىبا...

— گۈلزىبا، — دېدى ھېكمەت، — ياغلىقىڭنى سۇغا چىلاپ كېلىڭ.

— قىزچاق قورقۇپ كېتىپتۇ، — دېدى دېھقان ماھىگۈلنىڭ تومۇرىنى تۇتۇپ بېقىپ، ئوڭلىنىپ كېتىدۇ...

— نېمە يىغلاۋېرىسىز؟ — ھېكمەت گۈلزىباغا قاتتىق ۋارقىرۋەتتى، — مەن سىزنى نېمىگە بۇيرىغان؟...

گۈلزىبا سەكرەپ تۇردى - دە پەسكە چۈشۈپ ياغلىقىنى سۇغا چىلاپ ئېلىپ كەلدى. بۇ چاغدا، ھېكمەت ماھىگۈلنى كۆتۈرۈپ تاغار ئۈستىگە ياتقۇزغانىدى.

— سۇ بەك سېسىق ئىكەن، — دېدى گۈلزىبا ساق يېرى قالمىغاندەك قانغا بويىلىپ كەتكەن ھېكمەتكە قاراپ، — بىلىڭىزدىن قان ساقمۇاتىدۇ.

— ھېچقىسى يوق، — دېدى ھېكمەت ھۆل ياغلىقنى سقمۇېتىپ، — نېمىلا بولسا، ماھىگۈلنى قۇتقۇزۇۋالدۇق...

پىشانىسىغا قويۇلغان ھۆل ياغلىق تەسىر كۆرسەتتى، ماھىگۈل ئىڭراپ بېشىنى مىدىرلاتتى. ئۇلار ھەممىسى ھۇشىغا كەلدى دېيىشىپ، قىزنىڭ مەسۇم چىرايىغا قاراشتى.

— ئۆزلىرى ئورۇقلا بالىكەنلا، — دېدى دېھقان ھېكمەتكە، — بۇ ئىككى ئوغرىغا قانداقمۇ تەڭ كەلگەنلا؟

— جان تۇمشۇققا كەلگەندە، كۆزگە ھېچنىمە كۆرۈنمەيدىكەن...
— ۋاي خۇدايىم، مەيەردە كاللەكلا قان تۇرىدىغۇ؟ — دېدى دېھقان يەرنى كۆرسىتىپ، — ۋۇي، تېخى ئىككى تال چىشمۇ بار ئىكەن!
— سىزنىڭ چىشىڭىز؟ — دېدى گۈلزىبا ھېكمەتكە قاراپ.
— ياق، ئاشۇلارنىڭ چىشىي!... لېكىن ئۇلار مېنىي بوغۇزلىۋەتكىلى قىللا قالدى...
— يارايلا جۇمۇ، يارايلا... يا... ياق.. بولىدىكەنلا... ئوغۇل بالىدەك ئىش قىپلا!...
— گۈلزىبا، سىز ۋېلىسىپىتنى يېتىلەك، — دېدى ھېكمەت، — مەن ماھىگۈلنى كۆتۈرەي. بۇ قارا سۇ بەك بەدبۇي پۇرايدىكەن...
— مەن سۇ تۇتۇۋاتقان يەردە، — دېدى دېھقان قوناقلىقنى كۆرسىتىپ، — ئاق سۇ بار. شۇ يەرگە بېرىپ قىزچاقنى بىر ئاز ئارام ئالدۇرۇپ مېڭىشسىلا...
ھېكمەت ماھىگۈلنى بىلەكلىرىگە ئېلىپ دەس كۆتەردى. بۇ زىلۋا، نازۇك قىز يېنىك ئىدى. گۈلزىبا ھېكمەتنىڭ يېرتىلىپ ساڭگىلاپ قالغان ياقىسىغا، پارە - پارە بولۇپ قىپقىزىل قانغا بويالغان كۆينىكىگە، ھېلىھەم قان تەپچىپ تۇرغان بىلەك، مۇرىلىرگە، چاچ ئارىسىدىن تەپچىرەپ ئېغىز جاۋغايلىرىدا قېتىپ قالغان قانغا قاراپ، مىچىلداپ يىغلاپ كەلمەكتە ئىدى.
— بۇياق، — دېدى دېھقان گۈلزىباغا قاراپ قويۇپ، — خوتۇنلىرى بولامدۇ؟
— شۇنداق...
— بۇ قىزچۇ؟
— ئايالىمنىڭ سىڭلىسى بولىدۇ، — دېدى ھېكمەت ھېچكىمگە قارىماي، — سۇغا چىققان يېرىدىن ئوغرىلاپ ئېلىپ قېچىپتۇ...
— خۇدايىم يۆلەپتۇ ئۆزلىرىنى، ئەر - خوتۇنىنىڭ نىيىتى خالىس بولسا، — دېدى دېھقان قىسقا، قارا ساقىلىنى سىيلاپ قويۇپ، — ھەر قاچان خۇدا ئۇلارغا يار بولىدۇ، مەدەت بېرىدۇ... بولمىسا، بىر

ئادەمنىڭ توغراقتەك ئىككى بۇلاڭچىغا تېتىمىقى ئاسان ئىشمىدى؟

هېكمەت دېھقانغا رەھمەت ئېيتقاندىن كېيىن، ئۇنىڭ بىلەن خوشلىشىپ، يول چىتىدىكى ياپيېشىل چىملىققا كېلىپ توختىدى. بۇ يەردە ئاپئاق بۇزغۇنلار چاچرىتىپ چۇشۇۋاتقان ئازما بار ئىدى. گۈلزىبا سۇغا يېقىنراق يەرگە سالغان تاغار ئۈستىگە ماهىگۈلنى يانقۇزدى. ئاندىن ياغلىقىنى هۆل قىلىپ، ئۇنىڭ يۈزلىرىنى پاكىزە سۈرتۈپ يۇيدى. هېكمەت ئۇچۇمىدا سۇ ئېلىپ كېلىپ، بارماق ئارىلىقلىرىدىن قىزنىڭ لەۋلىرىگە تېمىتتى. ئۇ سوغۇق سۇنىڭ هۆللۈكىنى سېزىپ، «سۇ... سۇ...» دېگىنىچە، كۆزىنى ئاچتى. هېكمەت ماهىگۈلنىڭ بېشىنى دەرهال قۇچىقىغا ئالدى. گۈلزىبا ئۇچۇمداپ سۇ ئىچكۈزدى. بىر چاغدا، ئۇنىڭ چىرايلىق، ئوماق لەۋلىرى ئۇمچىيىپ، يىغلىۋەتتى.

ئاسماندا تىك كۆتۈرۈلگەن ئاي ئەتراپىنى كۈندۈزدەك يورۇتۇپ تۇراتتى. ئۇنىڭ سىرلىق نۇرىغا چۈمگەن ياۋا قومۇشلار، ئېرىق بويىدىكى ئەمەن، لويلا، سۈتلىگەن، قۇڭغۇراق تىكەنلەر، ئازمىدىن بۇلدۇقلاپ چۇشۇۋاتقان سۇلار بۇ ئۇچ دەردمەننىڭ هالىغا يەتكەندەك شىلدىرلىشاتتى، شۇرلىشاتتى، بوش گۈڭۈلدايتتى.

— ئۇكام ماهىگۈل... بۇ مەن ئاچاڭ... — گۈلزىبامۇ يىغلىۋەتتى.

— ماهىگۈل سىڭلىم، قورقماڭ - هە! ... مانا بىز بار... ئەمدى هېچقانداق ئىش يوق... — دېدى هېكمەت قۇچىقىدا ياتقان قىزغا ئېگىلىپ،— سىزگە هېچنىمە بولمىدى.

— ئۇكام، سېنى هېكمەت ئاكاڭ قۇتقۇزۇۋالدى. قارا ئۇنىڭ بولۇپ كەتكىنىنى...

ماهىگۈل بېشىنى كۆتۈرۈپ هېكمەتنى تونىمايلا قالدى. يىرتىلىپ، ساڭگىلىشىپ، مازارنىڭ تۈۋ - ئەلەملىرىدەك بولۇپ كەتكەن قان كۆينەك، پېشانىسى، يۈزىدىكى كۆپكۆك ئىششىقلار، قان ئۈيۈپ قاردىاپ كەتكەن سول كۆزى ئۇنى خېلىلا دەهشەتلىك ئۇرۇشتىن چىققان ئادەمگە ئوخشىتىپ قويغانىدى.

— ھېكمەت ئاكا! — ماھىگۈل ئۆزىنى ھېكمەتنىڭ باغرىغا تاشلاپ، ئۇنى چىڭ قۇچاقلىۋالدى. . .

— گۈلزىبا، سىز ئىچىڭىزدىكى مايكىنى سېلىڭ، — دېدى ھېكمەت بۇيرۇق ئاھاڭىدا، — ئەنە ئاۋۇ ياۋا قومۇشلۇق ئىچىدە، ماھىگۈلگە كىيگۈزۈپ قويۇڭ. كۆينەكلىرى يىرتىلىپ كېتىپتۇ. . .

گۈلزىبا قومۇشلۇق ئارىسىدىن ھايال بولمايلا يېتىپ كەلدى. مايكىنى ماھىگۈلنىڭ كۆينىكىنىڭ ئۈستىگىلا كىيگۈزۈپ چىققانىدى. ئۇ ئېرىق بويىدا قوللىرىنى سۇغا چىلاپ يۇيدى. ئاندىن بېشىدىكى ياغلىقىنى يىرتىپ ھېكمەتنىڭ بىلىكىنى، مۇرىسىنى تاڭماقچى بولۇۋېدى، ھېكمەت كۆينەكنىڭ چاپلىشىپ كەتكەنلىكىنى، ئاجراتسا قانىنى توختاتماق تەس بولىدىغانلىقىنى ئېيتىپ زادى ئۇنىمىدى.

— نېمە، بېشىڭىزغىمۇ پىچاق تەككەنمىدى؟ — دېدى گۈلزىبا چۆچۈپ، — چېچىڭىزدا قان ئۇيۇپ قاپتۇ. . .

— ياق، ھېلىقى ئوغرىنىڭ چىشى پېتىپ كەتكەن ئوخشايدۇ. مەن ئۇنىڭ ئاغزىغا باش بىلەن ئۇرغاندا، بېشىم ئېچىشقاندەك قىلىۋېدى. . .

— ئەكىلىڭ، ئاغزىڭىزنى سۈرتىۋېتەي، قان قېتىپ قاپتۇ، — گۈلزىبا ھۆل ياغلىقى بىلەن ھېكمەتنىڭ ئاغزىنى سۈرتىۋاتقاندا، ماھىگۈل يەرگە قارىۋالدى. . .

— ماھىگۈل، — دېدى ھېكمەت خىجىلا ئۈڭلىنىپ قالغان قىزغا، — سىزنى ئىلىپ قاچقاندا، ۋارقىرىمىدىڭىزمۇ؟

— دەسلەپتە چىرقىرىدىم. ئارقىدىن «دادا!» دەپ ۋارقىرىدىم، — دېدى ماھىگۈل يىغلامسىراپ، — ئەمما ئۇلار ئاغزىمغا دوپپىسىنى تىقىۋەتكەندىن كېيىن، ۋارقىرىيالمىدىم. ئاندىن قولۇمنى باغلىدى.

— بۇ ئىشلارنى باشقىلارغا دەپ يۈرمەڭ، بولامدۇ؟ . . . بۇ گېپىمنى قۇلىقىڭىزدا چىڭ تۇتۇڭ! . . .

— ماقۇل، ھېكمەت ئاكا! . . .

ئۇلار تاغارنى قاتلاپ قويۇپ، ماھىگۈلنى ۋېلىسىپىتىنىڭ ئارقىسىغا ئولتۇرغۇزغاندىن كېيىن، يولغا چىقىشتى. ھېكمەتنىڭ پىچاق تەككەن

بىلەك، مۇرىسى، پىچاق تىلىۋەتكەن بارمىقى خۇددى يېڭنە سانجىغاندەك ئاغرىۋاتسىمۇ، ئۇ دىل ئاغرىقى ئالدىدا ئۇلارنى سەزمەيتتى. ئۇنىڭ كۆڭلىدىن كۆڭۈلسىز ئىشلار كەچمەكتە ئىدى. بۇ دۇنيادا، ئادەمنىڭ ھايۋانلىقى تۇتقاندا، ھايۋاننىڭ ئۆزىگىمۇ يەتمەيدىكەنده! ئۇلار شۇملۇقنىڭ ئەلچىسى دەپ قارايدىغان قاغا چېغىدا، نە - نەلەردىن قۇرت - قوڭغۇز، بۇغداي - قوناق دېگەندەك نەرسىلەرنى توشۇپ كېلىپ، بالىلىرىنى باقىدۇ... چوڭ قىلىپ ئۇچۇم قىلىدۇ... بالىلىرىغا مېھرىبانلىق كۆرسىتىشتە، ۋەھشىي شىرنىڭ ئالدىغا ھېچبىر ھايۋان ئۆتمىسە كېرەك...
ھېكمەت رۇس يازغۇچىسى تۇرگىنېۋنىڭ «ئوۋچى» ناملىق ھېكايىسىنى زادىلا ئۇنتۇمايدۇ. ئۇنىڭدا، ئانا قۇشقاچنىڭ تېخى ئۇچۇم بولمىغان سېرىق تۈك بالىسىنى قوغداش يولىدا، خىرس قىلغان ئوۋ ئىتىغا ئېتىلغانلىقى، ئۇنىڭ ئىتنىڭ ئۆزىنى يەۋېتىشىدىن، بوغۇپ تاشلىۋېتىشىدىن زادىلا قورقمىغانلىقى يېزىلغان. قايسىدۇر شائىر ئۆزىنىڭ «ئۇمۇ ئانا» دېگەن داستانىدا، پادىدىن قايتقان كالىنىڭ ئۆيگە يېتىپ كېلەلمەي، كونا تاملىق ئىچىدە موزايلاپ قالغانلىقىنى، ئۇنىڭ موزايىنى يېيىش قەستىدە بولغان ئاچ بۆرە بىلەن يېرىم كېچىگىچە ئېلىشقانلىقىنى، ئاخىرى مۇڭگۈزى بىلەن بۆرىنى تامغا نەقتاپ، تاڭ ئاتقۇچە تىزلىنىپ تۇرغانلىقىنى تەسۋىرلىگەن... ئىنسانلار كالىنى تېخى دۆت دېيىشىدۇ، بىر - بىرىنى «كالىدەك دۆت نېمە ئىكەنسەن!» دەپ ئەيىبلىشىدۇ. ئەمما، ئاشۇ ئادەملەر پەرزەنتلىرىگە بولغان مۇئامىلىدە ئاشۇ دۆت كالىدەك، شۇم قاغىدەك، ۋەھشىي شىرەك، بالىسى ئۈچۈن ئۆلۈمدىن قورقمىغان كىچىككىنە قۇشقاچتەكمۇ بولالمىسا؟... خۇدايىم بۇ بەندىلىرىنى قانداق يارىتىپ قويدىكىن تاڭ؟...
ھېكمەت قايىتىنى «مۇناپىق» دەپ تىللىدى. ئەسلىدە ئۇنى ئاكا ياكى دادا دەپ ئاتىسا بولاتتى. بىر لەنەتگەردى قىمارۋاز، ئوغرى، نەشىكەشكە بۇنچىۋالا يېلىنىش، خۇشامەت قىلىش ئەرزىيدىغان ئىشمىدى؟ ياق... ھېكمەتنىڭ غۇرۇرى بۇنىڭغا يول قويمايتتى. پەقەت ئۇ بىچارە گۈلزىبا ئۈچۈنلا، شۇنداق مۇئامىلە قىلىش ئىرادىسىگە كەلگەنىدى. قۇتلۇق

هاجىمىڭ «ئاغزىڭ يۇمشاق بولسۇن. . . » دېگەن سۆزىنى ئۇنتۇپ قالمىدى. لېكىن ئۇنىڭ قىزىنى ئاستىرتتىن قەرزگە تۇتۇپ بەرگەنلىكىنى بىلىپ، گۈلزىبانى، قۇتلۇق هاجىمنىڭ نەسىھەتلىرىنى ئۇنتۇپ، ئۇنىڭ ياقىسىغا ئېسىلدى، ئۇنى بوغدى، هەتتا تىللىدى! . . . ئەمدى تۇگىدى، هەممىسى تۇگىدى! . . . ئەمدى قايىتىنىڭ تېزىكى قالتتى. ئۇ هېكمەت بىلەن مەڭگۇ دۇشمەنلىشىدۇ. دۇمبا - تېپىك، تىل - ئاھانەتلەر ئاستىدا قۇلغا ئايلانغان بۇمەرەمخان ئۇنىڭ ئالدىدا ئۇنلۇكرەك يۇتىلەلمەيدۇ. . . ئانا دېسە، قىرىق كۈنلۈك يەردىن كۆز يېشىنى تۆكۈپ يۇگرەپ كېلىدىغان گۈلزىبا بۇمەرەمخانىنىڭ سىزغان سىزىقىدىن چىقالمايدۇ. . . ئەگەر ئەھۋال شۇنداقلا بولسا، هېكمەت بىر ئۇمۇر ئۇيلەنمەي ئۆتىدۇ، بويتاق ئۆتۈپ كېتىمەن دەپ قەسەم ئىچسە بولىدۇ. . .

ماهىگۈل ۋېلىسىپىتىنىڭ ئارقىسىدا ئىگەرگە بېشىنى قويۇپ ئۇخلىماقتا ئىدى. گۈلزىبا دىل خەستىلىكىدە ئازابلىنىپ كېتىپ باراتتى. ئۇ قانداق بولۇپ مۇشۇنداق بىر ئائىلىگە باغلىنىپ قالدى - هە؟ پېشىنى قېقىپ چىقىپلا كەتسە، هېكمەت بىلەن تويىنى قىلىپ، بەخت ئىچىدە يايرىسا بولمامدۇ! كۇن ۋە تۇن هېكمەتنىڭ خۇشخۇي چىرايىغا قاراش، شېرىن سۆزلىرىنى ئاڭلاش، مۇڭلۇق ناخشىلىرىنىڭ پەيزىنى سۈرۈش نەقەدەر كۆڭۈللۈك بولار ئىدى - هە! . . . بۇ گۈلزىبانىڭ ماڭسا خىيالى، ئۇخلىسا چۈشى ئىدى! . . . ئۇ يەنە نېمىگە تارتىشىدۇ؟ ئانىسىغىمۇ؟

گۈلزىبا خودىدى قۇشخانىدىن چىققاندەك بولۇپ كەتكەن هېكمەتكە ئىپتىخارلىق بىلەن كۆز قىرىنى سالدى. ئۇ بولسا ۋېلىسىپىتىنى يېتىلەپ قەيەرگىدۇر تىكىلىپ قاراپ كېتىۋاتاتتى.

— جىمىپ كەتتىڭىزغۇ هېكمەت؟ — دېدى گۈلزىبا ئۇنىڭغا ياندىن قاراپ، — سىز مېنىڭدىن، ئائىلىمىزدىن بىزار بولدىڭىزغۇ دەيمەن! .

— ئۇنداق دېگۈچە، — دېدى هېكمەت تۇزۇك قىلمايلا، — سىزنىڭ ياۋۇزلىقىڭىزدىن ئەنسىرەپ قالدىم دېسىڭىز بولمامدۇ! . . .

— بۇنى قانداق ياۋۇزلۇق دېگىلى بولسۇن؟ — گۈلزىبا يالتىتىپ قاراپ قويدى، — مەن. . . مەن هېلىقىلارنىڭ چېشىنى تۆكۈپ، بىلەك

گۆشلىرىنى ئۇزۇۋەتكەنلىكىنىڭ ھەيران بولۇۋاتىمەن. . .

— مەندە ئۇنچىلىك باتۇرلۇق، كۈشتۈڭگۈرلىك يوق، — دېدى ھېكمەت كۈلۈپ، — مەن كىچىك ۋاقتىمدىن تارتىپلا يۈۋاش ئىدىم. بالىلار بىلەن ئۇرۇشمايتتىم. بىراق چوڭ بالىلار داۋاملىق كىچىك بالىلارنى دەپ - دەيگە سېلىپ، ئۇلارنى ئۇرۇشقا سېلىپ قويۇپ، ئۆزلىرى تاماشا كۆرەتتى. بەشىنچى سىنىپتا ئوقۇۋاتقان چاغلىرىم ئىدى، مېنى ئەبەي ئىسىملىك ساپسېرىق بىر بالا بىلەن ئۇرۇشقا سېلىپ قويۇشتى، مەن ئۇچاغدا، ئۇرۇشۇشنىمۇ، مۇش ئېتىشنىمۇ بىلمەيتتىم. ئەبەي مېنىڭ ئىككى مۇرەمدىن چىڭ تارتىپ تۇرۇپ، ئىككى - ئۈچ باش قويۇۋېدى، ئاغزى - بۇرنۇم قېپقىزىل قانغا بويىلىپ، ئۇدۇلدىكى بىر چىشىم چۈشۈپ كەتتى. مەن ئاپام بىلەن دادامغا «يىقىلىپ چۈشتۈم» دەپ يالغان ئېيتتىم. كوچىمىزدىكى ئاغىنەم ھاجى ئەكبەر بۇنى ئاڭلاپ، ماڭا ھەر كۈنى باش قويۇش، مۇش ئېتىشنى مەشق قىلدۇردى. بۇ كۈنلەردە، ئەبەي «ھېكمەت مەندىن قورقىدۇ، ئۇنى يەڭدىم. . . » دەپ، مېنى مەكتەپ ئىچىدە بوزەك تېپىپ، يۇرگىسىزلا قىلىۋەتكەنىدى، ئاخىرى بىر كۈنى، ئىزاغا چىدىمايى، ئۇنى «دۈئىل» غا چاقىردىم. قار راسا قېلىن ياغقان چاغلار ئىدى. چوڭ - كىچىك بالىلار مەكتەپ بېغىغا يىغىلدى. مەن چاپان، جىلتىلىرىمنى قارغا تاشلىدىم. ئىككىمىز مۇشلاشقا چۈشتۇق. نەچچە ۋاقىتتىن بېرى ئىشتەكەن ئىزا - ئاھانەتلىرىمنىڭ ئۆچىنى بىر يولىلا ئالدىم. ئاۋۋال مۇشلاشتۇق. مەن ھاجى ئەكبەرنىڭ ئۆگەتكىنى بويىچە، ئۆزەمنى قاچۇرۇپ يۈرۈپ، ئانچە مۇش تەككۈزمىدىم. ئۇ قاردا پالاقلاپ يۈرۈپ راسا ھارغاندا، بىر يولىلا ھۇجۇمغا ئۆتۈپ، ئۇنىڭ مۇش ياندۇرۇشىغىمۇ ئىمكان بەرمىدىم. ئاخىرى، ئىككى مۇرىسىدىن تۇتۇۋېلىپ، بىر نەچچە باش قويۇۋېدىم، ئاغزى - بۇرنىدىن ئوقتەك ئېتىلىپ چىققان قاندىن قورقۇپ كەتتىمۇ ياكى تاياقتا چىدىمىدىمۇ، ئۇ ھۆركىرەپ يىغلىۋەتتى. مانا شۇ چاغدىكى ئىشلار ئېسىمدىن كۆتۈرۈلمىگەنىدى.

ھېكمەت گۈلزىبانىڭ سورىغان سوئاللىرىغا جاۋاب بەرگەچ، ئىككى

ئوغرى بىلەن ئېلىشىش جەريانىنى تولۇق سۆزلەپ بەردى.

— گۈلزىبا، توي ئىشىمىز سۇغا چىلاشتى، — دېدى ھېكمەت ئېغىر خۇرسىنىپ، — ئەندى قانداق قىلىمىز؟ قايىتكامنى تىللاپ قويدۇم. ئۇ تېخىمۇ قېتىۋالىدۇ...

— بىر مەزگىل توختايلى... بىر ئامالى تېپىلار...

— قايىتكامنىڭ سىزنى باشقا بىرسىگە يانلىق قىلىش نىيىتى بارمۇ - يە؟

— مۇمكىن ئەمەس، ئەگەر ئۇنداق بولسا، بۇ چاغقىچە بىرەر شەپىسى بولمامدۇ؟

— ھەر ھالدا ئۇنىڭ بۇنچىلىك قاتتىقلىق قىلىشىدا بىرەر سەۋەب بار.

— نېمە سەۋەب بولاتتى؟ ئۇ قەرزگە بوغۇلۇپ كەتتى، — دېدى گۈلزىبا ئاچچىقى بىلەن، — قىمارۋازلار ئۇنىڭغا بىكارغا پېچاق تىقمىدى... ھازىر ئۇ ئايلاپ - ئايلاپ يوقاپ كېتىدۇ. ئاڭلىساق، باشقا ناھىيە، يېزىلاردا قېچىپ يۈرۈيدىكەن. ئاقموللا ئىمامنىڭ ئەسىرىگىنىچە بار. ئۇ ماھىگۈلنىمۇ مانا بۇگۈن قەرزگە تۇتۇپ ببرىپتۇ.

ھېكمەت بىلەن گۈلزىبا يېرىم كېچىدە ئۆيگە كىرىپ كەلدى. ئەنسىرەشتىن ئۆزىنى يوقىتىپ قويغان بۈمەرەمخان ھويلىدىكى سۇپىدا ئولتۇراتتى. ئۇ ماھىگۈلنى كۆرۈپلا سەتۈرۈلۈپ كېلىپ، ئۇنى باغرىغا باستى. گۈلزىبا يۈز بەرگەن ئىشنى سۆزلەپ بەرگەندىن كېيىن، بۈمەرەمخان ئۇن سېلىپ يىغلاپ، ئۆزىنى ئۆزى كاچاتلاپ كەتتى. ئۇ قايىتىنىڭ ئەلپازىنى بىلىپ تۇرۇپ، ماھىگۈلنى قېتىپ قويغانلىقىغا پۇشمان قىلىۋاتاتتى. بۇ ئەسنادا، گۈلرۇزمۇ ھۇجرىسىدىن چىقتى. ئۇ قىزىل نېپىز ئىشتان، يېڭى يوق مايكا كېيىۋالغانلىقى ئۈچۈن يوغان ساغرىلىرى لەڭپۈڭدەك لىغىرلاپ، چوڭ كۆكسى تىترەپ تۇراتتى.

— ۋاي خۇدايىم، ھېكمەت بالام سىزگە نېمە بولدى؟ — بۈمەرەمخان ھېكمەتنىڭ يىرتىلغان قان كۆينەكلىرىگە ئېسىلدى، — چاپسانراق سېلىڭ، گۈلرۇز، داداڭنىڭ كۆينىكىنى ئاچقىپ بەرگىن!

— ياق، بولدى، ئۇنىڭ كۆينىكىنى كىيمەيمەن، — دېدى ھېكمەت

تەپ تارتمايلا، — مەن ھازىرلا كەتمەكچىمەن... قايىتكام كەلدىمۇ؟
— ياق، ئۇ كەلمىدى...
— قېچىپ كەتكەن ئوخشايدۇ، ئەگەر بولغان بولسا، ئىككى ئېغىز گەپنىم بار ئىدى، — دېدى ھېكمەت ئاچچىقى بىلەن، — بۇمەرەمخان ئاچا، كەچۈرسىلە، مەن ماھىگۈلنى ئېلىپ كەتمەكچى... قېنى گۈلزىبا، سىز ئۇنىڭ كىيىم - كېچىكى بىلەن جىلتىسىنى ئېلىپ چىقىڭ!
— ھەي قەلەندەر، مىڭ يۈەن تاپالمىغان ھالىڭغا نېمە يوغانچىلىق قىلىسەن؟ — دېدى گۈلرۇز داپشىنىپ كېلىپ، — ماۋۇ جالاپنى خوتۇن قىلغىنىڭ ئاز كېلىپ، ئەمدى ئون بەش ياشلىق سىڭلىمنى بوزەك قىلاي دەمسەن؟...
— گۈلرۇز، ئاغزىڭنى يىغ! — ۋارقىرىدى بۇمەرەمخان.
— ھەي بۇزۇق، ئاغزىڭدىن نېمە پوق ئېقىۋاتىدۇ، — دېدى گۈلزىبا دېۋەيلەپ كېلىپ، بۇزۇقلۇق، ئەسكىلىك، قۇۋلۇق - شۇملۇق سەندىن ئاشامەۋ!...
— ھەي ئالۋاستى، — دېدى ھېكمەت گۈلرۇزغا قولىنى شىلتىپ، — مېنى بىلمەيدۇ دېمە، مىڭ يۈەن شەرتىنى قويغانمۇ سەن، داداڭ بىلەن بىرلىشىپ ماھىگۈلنى تۇتۇپ بەرگەنمۇ سەن!... ئىككىڭنى ساقچىغا مەلۇم قىلمىدىغان بولسام، تۇرمىدە سېپسېپ كېتىسەن!...
— ماڭە، بېرىپ چاق!... بارمامسەن؟ — دېدى گۈلرۇز لىغىرلاپ كېلىپ، — ماھىگۈلنى تۇڭمەندىن بۇلاڭچىلار ئېلىپ قاچسا، دادام جاۋابكارمىكەن؟... ياكى ئۇ بۇلاڭچىلارغا ئۆگىتىپ قويۇپتىمىكەن؟
— سەن ئاساسسىز سۆزلىرىڭ بىلەن مېنى قورقۇتالمايسەن! — دېدى ھېكمەت ۋارقىراپ، — ئەگەر ئۇنىڭ قورسىقىدا جىن بولمىسا، نېمىشقا قىزنى ئىزلىمەي قېچىپ كېتىدۇ؟ ماھىگۈل ۋارقىرىغاندا، ئۇ چىقمايدىيۇ، تۇڭمەنچى چىقىدۇ... ماھىگۈلنى كىمگە ساتتىڭ؟ دەپ گېپىنى بوغسام، گەپ قىلالماي قالدىغۇ؟
— بولدى قىلىڭلارچۇ باللىرىم، — بۇمەرەمخان مەيدىسىنى تۇتۇپ

يۆتىلىپ كەتتى، — چىدىغۇچىلىكىم قالمىدى. . .

— بولدى ئانا، ھەقىقەتنى سۆزلىگىنى قويۇڭ، — دېدى گۈلزىبا ماھىگۈلنى قۇچاقلاپ تۇرۇپ، — گۈلرۇز بىلەن قايىتلا مۇشۇ ئۆيدە بولىدىغان بولسا، ماھىگۈلگە ياخشىلىق يوق! . . .

— ھەي دۇنيا ئەپەندى، ئەجەپ ۋاقىلاپ كەتتىڭغۇ؟ — گۈلرۇز ئېتىلىپ كەلدى، — گەپنى مۇشتۇمىمغۇچە ھويلىدىن چىقمايدىغان ئوخشىمامسەن؟ . . .

— كېلە قېنى! كەل، بولسا پىچاق، قىڭراق كۆتۈرۈپ كەل! مانا بۇ يەر، ماۋۇ يەرلەرگە، — دېدى ھېكمەت جاراھەتلىرىنى كۆرسىتىپ، — بولاڭچىلار پىچاق ئۇردى، بەدىنىمنىڭ ساق يەرلىرىنىسى ساڭا ئاتاپ قويدۇم. . .

گۈلرۇز تىلسىققاندەك بولۇپ، جايىدا توختاپ قالدى - دە، ھېكمەتنىڭ قان ئۇيۇپ كەتكەن جاراھەتلىرىگە، قىپقىزىل بويىلىپ، ساڭگىلاپ تۇرغان كۆينەكلىرىگە تىكىلىپ قاراپ قالدى.

— قارا بۇنىڭغا! — دېدى گۈلزىبا قەھەرگە ئوراپ ئېلىۋالغان ئىككى چىشنى كۆرسىتىپ، — بۇ ھېكمەتنىڭ چىشى ئەمەس، بەلكى بۇلاڭچىنىڭ چىشى! . . . مەن بۇنى ماھىگۈلنىڭ بۇ قاباھەتلىك چۈشنى مەڭگۈ ئۇنتۇپ قالماسلىقى ئۈچۈن ئېلىۋالدىم. . . ئەگەر ئۇزۇلۇپ چۈشكەن ئادەم گۆشىنى كۆرمەكچى بولسا، قوشكۆل كەنتىگە بار! . . .

ھېكمەتنىڭ قان يىغىلىپ قالغان كۆزىگە، پىشانە، مەڭزىدىكى كۆك ئىششىقلارغا قارىغىنىچە، گۈلرۇز ئارقىغا چېكىندى، ئۇ گۈلزىبانىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ، قورقۇپ قالغاندى. ئەلۋەتتە ئىككى بۇلاڭچىنى ئۆزى يالغۇز ئۇرۇپ چىشلىرىنى تۆكۈپ، گۆشىنى يۇلۇۋالغان ئادەمنىڭ قولىدىن ھەر بالا كېلىدۇ - دە! . . .

— ماھىگۈل، مەن بىلەن كېتەمسىز ياكى قالامسىز؟ — دېدى ھېكمەت سېچىلداپ يىغلاۋاتقان قىزغا قاراپ، — يەتتىنچى سىنىپ بىزنىڭ مەكتەپتە بار. . . سەككىزگە چىققان ۋاقتىڭىزدا تولۇق ئوتتۇرىدا ياتاقلىق سىنىپقا ئورۇنلاشتۇرۇپ قويۇپ، ئۆزەم ئوقۇتىمەن. . .

هويلىنىڭ ئىچى جىمجىتلىققا چۆككەندى. بۇمەرەمخان بىلەن گۈلرۇز زۇۋان سۆرەلمەي، ماھىگۈلگە قاراشتى. گۈلزىبامۇ سىڭلىسىنىڭ نېمە دەيدىغانلىقىنى كۈتۈپ، ئۇنىڭ كۆزلىرىگە قارىدى.

— مەن... مەن... — ماھىگۈل يىغلىغىنىچە ئېتىلىپ بېرىپ ھېكمەتنى قۇچاقلىۋالدى، — ھېكمەت ئاكام بىلەن كېتىمەن... بۇ ئۆيدىن قورقىمەن، بەكلا قورقىمەن...

— خاتىرجەم بولۇڭ، مەن بىر - ئىككى كۈن ئىچىدە مەكتىپىڭىزنى خەۋەرلەندۈرۈپ، رەسمىيەتلىرىڭىزنى ئۆتەيمەنۇ...

گۈلزىبا بىلەن ماھىگۈل ئۆيگە كىرىپ كېتىپ، سومكا ۋە بوپىلارنى كۆتۈرۈپ چىقىشتى. ھېكمەت ئۇلارغا خوش دېمەيلا، ۋېلىسىپىتىنى يېتىلەپ سىرتقا چىقتى. ئۇلار ماھىگۈلنى ئارقىغا ئولتۇرغۇزۇپ، ئۆزلىرى پىيادە مېڭىشتى. چۈنكى، ھېكمەتنىڭ پىچاق تىلىۋەتكەن بىلىكى رولنى چىڭ بېسىپ ئولتۇرۇشقا يار بەرمەيتتى. ئۆزىمۇ چارچاپ قالغانىدى.

ئۇلار تۇن نىسپىدىن ئۆتكەندە، ئادەمسىز تىمتاس شەھەر كوچىلىرىدىن ئۆتۈپ، بوستانغا قاراپ مېڭىشتى. يېزا يوللىرى سالقىن ئىدى. ئەتراپتىن سۇلارنىڭ شارقىرىشى، تۇن قۇشلىرىنىڭ چىۋ - چىۋ قىلىپ ئۇچۇپ ئۆتۈشى ئاڭلىنىپ قالاتتى. ئاي ئاللاقاچان يۇرۇقلاش دەرياسىنىڭ ساھىللىرىغا قىڭغىيىپ كەتكەنىدى.

ھېكمەت بىلەن گۈلزىبا ئىلىك كۆۋرۈكىدىن ئۆتۈپ، ۋېلىسىپىتنى ئىتتىرىپ دۆڭگە ئېلىپ چىققاندا، باش توخۇ چىللىدى. بوستاننىڭ ئىككى تەرىپى تېرەكلىك چوڭ يولى تۈنۈشسىز بولۇپ، يېنىك سەلكىن شامال چىقىپ تۇراتتى.

— ئاچا، — دېدى ماھىگۈل گۈلزىبا بىلەن كېتىۋېتىپ، — بىر - ئىككى قېتىم، گۈلرۇز ئاچامنىڭ بىر ھەربىي ئادەم بىلەن پاراڭلىشىپ تۇرغىنىنى كۆرۈپ قالدىم. ئۇنى سەن تونۇمسەن؟

— ياق، — گۈلزىبا دەرھاللا ھېكمەتكە قارىدى، — ئۆتكەندە مەن سىزگە دېدىمغۇ؟ بىزنىڭ ئىشكىنى ئايلىنىپ يۈرگەن ھەربىي شۇ بولۇشى

مۇمكىن
— قانداقراق ئادەمكەن؟ — سورىدى ھېكمەت.
— ئېگىكى قوزۇقتەك ئۇچلۇق، ئۇزى چوڭ ئادەمكەن. . .
— بولسا، پاتراق توي قىلىپ چىقىپ كەتسە، — دېدى گۈلزىبا ئۇھ دەپ قويۇپ، — ئائىلىدە بىر ئاپەت ئازىياتتى. . .
ئۇلار مەكتەپكە كىرىپ كېلىشى بىلەن، تەرەپ - تەرەپتىن بوم ۋە زىل ئاھاڭلاردا داڭلار جاراڭلاپ، ئۆگزىلەردىكى كانايلاردىن ئەترەت باشلىقلىرىنىڭ خىقىراق، بوغۇق، چىقىراق ئاۋازلىرى ياڭراشقا باشلىدى. مانا بۇ دېھقانلارنى سەھەرلىك دولقۇن ئەمگىكىگە چاقىرىش سىگنالى ئىدى.
گۈلزىبا ياتىقىغا كىرىپ، چايداندىكى چاينى دەملەپ، نان ئېلىپ كەلدى. ئۇلارنىڭ ھەممىسىنىڭ قورسىقى ئېچىپ كەتكەنىدى. ھېكمەت بىلەن گۈلزىبا ئالدىراپ چېينى ئېچىپ بولغاندىن كېيىن، ماھىگۈلگە ئورۇن سېلىپ بېرىپ، ئۆزلىرىنىڭ كاسلىنىڭ ياتىقىغا بارىدىغانلىقىنى ئېيتىپ چىقىپ كېتىشتى. چۈنكى كامىل بىلەن مۇراتنىڭ بۇ ئىككىسىگە ئامەت تىلەپ يولغا سېلىۋەتكەندىن كېيىن تاقەتسىزلىنىپ خەۋەر كۈتۈپ تۇرىدىغانلىقى ئېنىق ئىدى. ھېكمەت گۈلزىبانى سىرتتا قالدۇرۇپ، ئۆزى ياتاقتا كىردى. مۇرات ھېكمەتنىڭ كارىۋىتىدا ئوڭدىسىغا يېتىپ ئۇخلاۋاتاتتى. ئۇلارنىڭ كىيىملىرىنى سالمايلا ياتقىنىغا قارىغاندا، ھېكمەت بىلەن گۈلزىبانى خېلى ئۇزۇن ساقلىغانلىقى مەلۇم ئىدى. داۋاملىق سەپەك ئۇخلايدىغان كامىل چاچراپ تۇرۇپ كەتتى - دە، ھېكمەتنىڭ تۇرقىدىن قورقۇپ كەتتى، ئۇ ۋارقىرىۋەتتى:
— ساڭا نېمە بولدى؟ گۈلزىبا قېنى؟
كامىلنىڭ ۋارقىرىشىدىن چۆچۈپ ئويغىنىپ، ھېكمەتنى كۆرگەن مۇراتنىڭ چوڭ كۆزلىرى چەكچىيىپ كەتتى.
— نېمە، سېنى قايىت ئۇردىمۇ؟ نېمانچە قانغا بويىلىپ كەتتىڭ؟
ھېكمەت جاۋاب بەرمەي، گۈلزىبانى چاقىردى.
— ئېيتقا گۈلزىبا، — دېدى كامىل ۋارقىراپ، — ھېكمەتكە نېمە

بولدى؟ شۇنچىلا بولۇپ كەتكۈچە، ئادەم چاقىرمىدىڭىزمۇ؟...

— مەن قايىتنى بوغۇزلىۋېتىمەن، — مۇرات ئاچچىقىدا تىترەپ كەتتى، — ھېكمەتنىڭ ئاشۇ ئۆيگە قىلغان ياخشىلىقلىرىغا بەرگەن جاۋابى شۇمىكەن؟...

— مېنى قايىت ئورمىدى، — دېدى ھېكمەت كارىۋاتقا ئولتۇرۇۋېتىپ، — سىلەر ئەنسىرىمەڭلار، مانا مەن ساقمۇ!...

— ئېيتە، زادى نېمە ئىش بولدى؟ — دېدى مۇرات قولىنى شىلتىپ، — قانداق مەلئۇن ساڭا قول سالدى؟

ھېكمەت كامىل قۇيغان سوغۇق چاينى بىر ئوتلىۋالغاندىن كېيىن، يۈز بەرگەن ۋەقەنىڭ جەريانىنى باشتىن - ئاخىر سۆزلەپ بەردى. گۈلزىبامۇ قەغەزگە ئورالغان چىشنى كۆرسىتىپ، ھېكمەتنىڭ سۆزىنى تولۇقلىدى. كامىل بىلەن مۇرات ھېكمەتكە ئېغىزلىرىنى ئاچقىنىچە قاراپ قالغانىدى. ئۇلار قايىتىنىڭ ئىپلاسلىقىغا نەپرەتلەنسە، ھېكمەتنىڭ ئىككى يۈلاكچى بىلەن ئېلىشىپ ساق چىققانلىقىغا ھەيران بولاتتى.

كامىل بىلەن مۇرات ئۇنىڭ جاراھەتلىرىنى كۆرۈپ ئەندىكىپ قېلىشتى. گەرچە جاراھەتلەر قېتىشىپ قالغان بولسىمۇ كۆينەكنى سالسىلا، قانىنىڭ يەنە يامراپ چىقىشى تۇرغانلا ئىش ئىدى. شۇڭا، ئۇلار گۇڭشې دوختۇرخانىسىغا بېرىپ ئابلىمىت دوختۇرنى چاقىرىپ كېلەيلى، بولمىسا، ھېكمەت بۇ تۇرقىدا ھېچيەرگە بارالمايدۇ، دېيىشىپ چىقىپ كېتىشتى. گۈلزىبا ئىككى ياستۇقنى يۆلەپ، ھېكمەتنى ياتقۇزدى، ئايىغىنى سالدۇرۇۋېتىپ، ئەدىيالنى ئۈستىگە يېپىپ قويدى.

گۈلزىبا ھېكمەتنىڭ ئەدىيال سىرتىدىكى قانلىق قولىنى يۈزلىرىگە ياقتى. لەۋلىرىگە باستى... ئۇ، ئۇنسىز ياش تۆككەن ھالدا ئىچىدە «ھېكمەت... ھېكمەت... مېنىڭ ھېكمىتىم مېنىڭ ۋاپادارىم...» دەپ زىكرى قىلماقتا ئىدى!... بۇگۈنكى كېچىدىكى نەپرەت، ھاياجان، ۋەھىمە، جىددىلىشىش، غەزەپلىك ئىشلار نەتىجىسىدە ھېچنېمىنى سەزمەس بولۇپ قالغان ھېكمەتنىڭ بېشى ياستۇقتا تېگىشى بىلەنلا بوشاپ كەتكەنىدى.

— گۈلزىبا، — دېدى ھېكمەت زەئىپ ئاۋازدا، — ماھىگۈلنىڭ قۇتقۇزغان جايدا، سىزگە قاتتىق تېگىپ ساپتىمەن... ئويلىسام...

— ياق... ھېكمەت... ئۇنداق ئىش بولمىدى... مېنىڭ... مېنىڭ ئېسىمدە يوق، — گۈلزىبا ئېڭىشىپ ھېكمەتنىڭ يۈزىگە يۈزىنى ياقتى، — مېنى كەچۈرۈڭ، مېنىڭ مىراتىم رەھمەت سىزگە!...

— رەھمەتنى مەن ئېيتسام بولىدۇ، — دېدى ھېكمەت ئاغرىۋاتقان بىلىكىنى تۇتۇپ قويۇپ، — ئۇلار ئىككىسى تەڭلا يوپۇرۇلۇپ كەلگەن قورقۇنچلۇق پەيتتە، سىزنىڭ سۆيۈملۈك ئاۋازىڭىز مەن ئۈچۈن قۇتقۇزغۇچ خۇدا بولدى!... بولمىسا ئۇلار مېنى...

— بولدى، ئاغزىڭىزنى ئۇشۇتمەڭ، — گۈلزىبا بارماقلىرىنى ھېكمەتنىڭ ئاغزىغا باستى، — سىزنىڭ ھاياتىڭىز — مېنىڭ بەختىم... بىز...

گۈلزىبانىڭ گېپى ئۈزۈلۈپ قالدى. ئىشىك ئېچىلىپ كامال، مۇراتلار ئابلىمىت دوختۇرنى باشلاپ كىردى...

ئاجايىپ سودا

— مۇنداق دېگىن، نەفسە بىلەن توي قىلىش نىيىتىڭ بار ئىكەنده؟

— شۇنداق، — دېدى تۇردى ھېكىم خالىققا ھېڭىدە ھەجىيىپ قويۇپ، — ئۇنىڭ بىلەن يۈرۈۋاتىمەن... ئۇمۇ مېنى قەۋمىتلا ياخشى كۆرىدۇ...

— قالتىسقۇ!...

— ھېلىقى چاغدا ھارۋا بىلەن شەھەرگە ماڭغىنىمنى ئۆز كۆزلىرى بىلەن كۆردىلىغۇ، — تۇردى ھېكىم ئاغزىنى تامشىپ قويدى، — نەفسە ئۇنداق - مۇنداق ئادەملەر بىلەن ماڭمايدۇ...

خالىق كاتىپ تاماكىسىنى تورۇسقا پۈۋلەپ، مەسخىرىلىك كۈلۈپ قويدى. ئۇ «بوۋاي قەمبەر» مەكتىپىنىڭ مەنقۇلات ئامبىرىنى ياساپ

بېرىش باھانىسىدا، نەفسە بىلەن ئىككى قېتىم ئەسرا بولدى. نەچچە نۆۋەت گەپ ئېچىپ، چىرايلىق، دانا، دەبدەبىلىك سۆزلەرنى قىلدى. بىراق، نەفسە «ھەئە، ياق» بىلەنلا چەكلەندى، چىرايىنىمۇ ئاچمىدى. خالىق كۆپرەك گەپ قىلىشقىمۇ پېتىنالمىدى. چۈنكى بۇ تالىبە قىزنىڭ چېھرىدىكى بىر سىرلىق نۇر كۆزلەرنى قاماشتۇرۇپ، تىللارنى لال قىلىپ قويياتتى. ئۇنىڭ ھۆسنى، سەرۋى سىياق نازۇك بەدىنىسى، قاپقارا سىياھتەك كۆزلىرىدە سالاپەت ۋە لاتەپەت زەرلىرى چاقنىتتى.... ئۇ گويا: «پۇتلاشماڭ...»، «نېمە تۇمشۇقىڭنى تىقىپ يۈرۈيسىز؟» دەۋاتقاندەك، ئۆتكۈر نەزەر بىلەن قادىلاتتى... ھەتتا ئۇ ئامبار ياساۋاتقان تامچىلارغا ئاتا قىلغان خۇش تەبەسسۇمىنىڭ سىڭدىن بىرىگمۇ خالىق نائىل بولالمىدى... ئۇنىڭغا قارىسىلا، بوزىرىپ تاتىراتتى، ئۆڭۈپ تېلىقاتتى... دىمىققاندەك بولۇپ، يۈرەكلىرى ئىلگىرى - كېيىن سوقۇپ كېتەتتى...

مۇشۇنداق جەننەتنىڭ ھۆرى چىمچىق كۆز، قارا مەدەك، تازىمۇ لەتىغۇ بىر نېمىگە كۆڭۈل بېرەرمۇ؟... بۇ خۇددى ئەۋرەزدىكى پاقىنىڭ ئاسماندىكى يۇلتۇزغا كۆز سالغىنىدەكلا كۆلكىلىك ئىشقۇ!... خالىقنىڭ ئۇنى ئالايىتەن ئىشخانىسىغا چاقىرىشىدىكى مەقسىتى — ئۇنىڭدىن «نەفسە قانداق قىز؟ كىملەر بىلەن ياخشى ئۆتىدۇ؟ لايىقى بارمۇ - يوق؟» دېگەنلەرنى ئۇقۇپ - بىلىش ئىدى. ئەمما، تۇردى ھېكىم كونا تۇگمەندىن قوقاق چىققاندەك، ئۆزىنى كۆرسىتىپ، داۋاخولۇق قىلىۋاتاتتى... بۇنىڭ تېتىقسىزلىقىنى كۆرمەمدىغان!...

— خالىق كاتىپ جىمىپ كەتلىيا؟ — دېدى تۇردى بىر قىسمىلا قاراپ، — ئەگەر نەفسەگە كۆڭۈللىرى چۈشۈپ قالغان بولسا، مەن ئۇنى سىلىگە ئۆتۈنۈپ بېرەي... ھەر قايسىلىرىدەك نام - شەرىپى، ئاتىسا ئېتى، تۇتسا سەپى بار ئۇلۇغلاردىن پېقىر جېنىنىمۇ ئايمايدۇ!...

— ھەببەللى، بۇ گېپىڭ جايىدا!! — دېدى خالىق يېسما كۈلۈپ، — سېنىڭ قانداق ھاجەتلىرىڭ بولسا، تارتىنماي ئېيتىۋەر، مانا مەن تۇرۇپتىمەنغۇ؟...

تۇردى ئالقانلىرىنى ئۇۋلىدى. چىرايىدىكى سودايىلىقمۇ تارقىلىشقا

باشلىدى. ھەتتا ئۇ تەلۈلەرچە كۈلۈمسىرىدى. نەچچە ۋاقىتتىن بېرى كۆزىنىڭ قارىقى ئېقىپ كەتكۈدەك تەقەززالىق بىلەن كۈتكەن شۈھە قەدرى كېچىسى يېتىپ كەلگەندەك تۇراتتى. ئۇ مۇشۇنداق پۇرسەتنى چىڭ تۇتمىسا بولامدۇ؟ « قانداق ھاجەتلىرىڭ بولسا ئېيت » پاھ، پاھ. . . بۇ نېمىدىگەن ئادەم زوقلانغۇدەك گەپلەر - ھە!

— ئەمدى. . . ئەمدى. . . خالىق كاتىپ، — دېدى تۇردى ئورنىدىن تۇرۇپ، ئۇ ئېگىلگىنىچە ھىجايدى، — نەچچە يىل جاپا چېكىپ ئىشلەپ، مۇشۇنداق ئۆتۈپ كەتتۇق. بىرەر ئىشنىڭ بېشىنى تۇتالمىدۇق. ئۆزلىرى نەمەت مىرزى مۇدىرغا ئىككى ئېغىز لەۋزىلىرىنى ئايماي. . .

خەلق تۇردىنىڭ ئىچىدىكىنى بىلىپ كۈلۈمسىرىدى. ئۇ كۆڭلىدىن ئەمدى ئىسمى جىسمىغا لايىق «دالتەك» بولاي دەپسەندە! دېگەننىسى ئۆتكۈزدى.

— سەن بىر ئاز سەۋرى قىلىپ تۇرغىن، — دېدى خالىق، — مەكتىپىڭلاردىكى ھېلىقى رۇسۇل دېگەن ئەبگا بىر كۈن كېسەل - بىر كۈنى ساق بولۇپ، ئىشقا ئۆزىنى باسالمايۋاتىدۇ. يېقىندا ئۇنى ئىش باشقۇرغۇچىلىق ۋەزىپىسىدىن قالدۇرۇۋەتمەكچى. ساڭا شۇ ئەمەل قانداق بولار؟. . . ئۆزەڭمۇ يۈگۈر - يېتىم ئىشلىرىغا ئامراققۇ!. . .

— رەخمەت، خالىق كاتىپ، رەخمەت، — تۇردى خالىقنىڭ قوللىرىنى ئالقانلىرىغا ئېلىپ سىيلىدى، يۈزلىرىگە سۈرتتى، ھەتتا ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن ياش ئەگمىدى، — قانداق ھاجەتلىرى بولسا، ماڭا دېسىلە. نەفسىمگە خەت توشۇپ خان، خەۋەر يەتكۈزۈدىغان، چاقىرىدىغان ئىشلارغا مانا مەن تەييار. . . ئۆزلىرى شاپائەت قىلغان ئىكەنلا، مەن راپائەت قىلمىسام، يۈزۈم قارا بولۇپ كېتەر. . .

— باشقا ئىشلارمۇ يوق، — دېدى خالىق چاندۇرماي، — ئانچىكىملا سوراپ قويماي، نەفسىڭنىڭ ئارقىسىغا كىرىۋالغان بىرەر كىم، ياكى نەفسە باردى - كەلدى قىلىۋاتقان بىرەرسى بارمۇ؟

— بار، بولمامدىغان! — تۇردى خالىققا ئېڭىشتى، — ئوتتۇرا مەكتەپتىكى ھېلىقى گەپدان، قولىدىن كىتاب چۈشمەيدىغان كامىل بار! ئۇلار

داۋاملىق ئۇچرىشىدۇ. . .

— ئۇچرىشىدۇ؟ . . . — خالىقنىڭ كۆزلىرى چەكچىيىپ، ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى. . .

— ھەئە، بۇلتۇر قۇمقايغاندىكى ئورمىدا ئۇ ئىككىسى بارخانلار ئارىسىدىكى يۇلغۇنلۇقلاردىن، دەريا بويلىرىدىن كېلىشمىدى. . . تاماقتا بىللە، ئارام ئېلىشتا بىللە. . . ئادەمنىڭ ئاچچىقىنى كەلتۈرۈپ، جۇپتەك ئولتۇرۇپ كىتاب ئوقۇپ كەتكەنلىرىچۇ تېخى. . .

— ھازىرمۇ ئۇچرىشىپ تۇرىۋاتامدۇ؟ . . .

— ئۇچراشماي! بىر ھەپتىنىڭ ئالدىدا مەن چامغۇرچىدىن قايتىپ كېلىۋېتىپ، ئاموتلۇقنىڭ زاكۇسى ئالدىدا ئۇلارنى كۆردۈم. . .

— ئىككىسىنىمۇ؟

— ياق! كامىل، نەفسە، مۇرات، زۇمرەتلەر ئۆستەڭ بويىدا راسا كۈلۈشۈپتېپتىكەن، — دېدى تۇردى كۆزلىرىنى ئالايتىپ، — ئۇلارنى نەفسەنىڭ بېغىغا ئويىنغىلى چىققانمىكىن دەپ گۇمان قىلىپ قالدىم.

ئىشىك چېكىلىپ، زەينىدىن مۇدىر كىرىپ كەلدى. تۇردى دالىتەكتەك بىر كۇچۇك بىلەن سۆزلىشىپ ئولتۇرغۇدەك قانداق مۇھىم ئىشتۇ؟ دېگەن گۇمان كۆڭلىدىن كەچكەن زەينىدىن خالىق كاتىپقا ئېگىلىپ سالام قىلغاندىن كېيىن، ئۇزۇن يۆلەنمە بەلدىڭگە كېلىپ ئولتۇردى.

— ئەمىسە، تۇردى مۇئەللىم شۇنداق بولسۇن، — دېدى خالىق قەستەن ئۇنلۇك سۆزلەپ، — يەنە قانداق ئىشلار بولسا، تارتىنماي كېلىپ ماڭا دەرسەن. . . بولۇپمۇ مەكتەپكە ئوغرى كىرىشتىن ساقلان، يامان ئادەملەرنىڭ قالايمىقان قىلىشىغا ئالاھىدە سەزگۈر بول. مانا زەينىدىن مۇدىرنىڭ مەكتىپىگە ئوغرى كىرىپ، جىق ھەشەم تۇغدۇرۇۋەتتى. . .

— بولىدۇ، چۈشەندىم، چۈشەندىم. . . — تۇردى ئارقىچە مېڭىپ چىقىپ كەتتى. . .

«ئوغرى» سۆزىنىڭ چىقىشى بىلەن، زەينىدىن مۇدىر غەققىدە بولۇپ قالدى. خۇددى ئوغرى گۇمانخور كېلىدۇ دېگەندەك، ئۇ خالىقتا بىر،

چقىپ كېتىۋاتقان تۇردىغا بىر يەر ئاستىدىن قاراپ قويۇپ، بېشىنى ساڭگىلاتقىنىچە پۇشۇلداپ تىنىشقا باشلىدى.

— ھە، يەنە شۇ كامىلدىكى ئىقرارنامىنى ئېلىپ بەشىنچە دەپ كەلدۇڭما؟ — دېدى خالىق بىمەھەل ۋاقىتتا كىرىپ قالغان زەينىدىنگە ئالىيىپ، — مەن سىلىگە بولمايدۇ، جىم ياتقان يىلاننى چۈچۈتمىسىلە، كامىل، مۇرات، ھېكمەتلەر بوش نېمىلەر ئەمەس دەپ، نەچچە قېتىم ئېيتتىمغۇ؟ ھېلىمۇ ياخشى، ئۇنى - بۇنى دەپ، ئۇلارنىڭ ئالدىنىسى توسۇۋالدۇق. بولمىسا، مۇدىرلىق تاجىسى ئەمەس، بەلكى مۇئەللىم دېگەن قالپاقمۇ باشلىرىغا ئېغىر كېلەتتى. بۇ ئىشتا زادى سىلىنىڭ شىپىگەرچىلىكلىرى يوقمۇ؟...

— بار، بار... مەسئۇلىيىتىم بار، — زەينىدىن غۇدۇڭشۇپ بېشىنى لىڭشىتتى.

— مەسئۇلىيىتىم دەپ يەنە ئۆزلىرىنى قاچۇرۇۋاتمدىلىغۇ؟ — دېدى خالىق ئۇنىڭ ئۆزىنى ئوينىتىۋاتقانلىقىدىن تېرىكىپ، — كامىل قولىدىكى كوزۇرنى تېگىشلىك ئورۇنغا تاپشۇرسا، بۇ ئىشنىڭ باش بالاخورى، پىلانچىسى، كاتتىسى سىلى بولۇپ چىقىلا...

— نېمە... مەنما؟...

— مەن ئونچىلىك ئىشنىڭ تېگىگە يېتەلمىسەم، بۇ ئۇستەلدە ئولتۇرۇپ نېمە قىلىمەن؟ — خالىق چېچىلىپ قالدى، چۈنكى تۇردىنىڭ يەتكۈزگەن ئاخىرقى خەۋرى ئۇنىڭ غەزىپىنى ئۆرلەتمەكتە ئىدى، — كامىل، ھېكمەت، مۇراتلارنىڭ ئېيتقانلىرى بىرمۇ يالغان ئاربلاشمىغان پاكىت!... ئۇچلا ئادەم بىلمىدىغان ئۇ ئىشتىن سىلى قانداق خەۋەر تاپتىلا؟ چۈنكى، يەكشەنبە كەچ باقاخۇن ئىككى نۆۋەت ھەپىلىشىپ، ئەمەتنى قۇتقۇزالمىغاندىن كېيىن، بىرىم كېچىدە سىلىنى ئىزلىگەن. ئىتنىسى مەمتىلى ئىبراھىمنى «سېنىڭ ئوقۇغۇچىڭ مېنىڭ يۇزۇمنى تۆكتىسى، مەكتەپنىڭ شەرىپىنى يەرگە ئۇردى، ئۇنىڭ راسا ئەدىبىنى بەر...» دەپ، ئۆزلىرى ئەۋەتىپلا. ئەمما ئۇ كالۋا ئىشنى بۇزدى. سىلى دۇشەنبە كېچىسى پۈتى كۆيگەن توخۇدەك يۇگرەپ بېرىپ، ئەمەتنى ياتقىدىن

ئېلىپ چىقىپ، ئىشخانىلىرىغا سولاپ، ئۇنى تاسما بەلباغلىرى بىلەن ئۇردىلا! «ئەرز» نى ئۆزلىرى يېزىپ، ئۇنىڭغا كۆچۈرتكۈزدىلە. بۇ يالغانمۇ؟

— بۇ... بۇ... سىلى... — زەينىدىننىڭ پېشانىلىرى ئاپئاق ئاقىرىپ كەتتى... — نەدىن بىلىپ، بۇ... بۇ گەپنى؟...

— سىلى نېمە دېگەن دۆت ئادەم ئېشەكتەكلا!... — خالىق ئۈستەلگە بىرنى مۇشلىدى، چۈنكى ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا كامىل كېلىۋالغانىدى، — ئىشخانىلىرىدىكى تام سائىتىنىڭ ئەينىكى نېمە بولۇپ سۇنۇپ چۈشتى؟ نەخ مەيداننى ئەسلىگە ئەكىلىپ قويايمۇ دېمەپلىغۇ! مەن شۇ كۈنى يىغىندىن چىقىپ، ئىشخانىلىرىغا كىردىم. ھەممە ئەينەك سۇنۇقلىرىنى يېڭى ياساتقان دىۋاننىڭ ئاستىغا يوشۇرۇپلا! ھەتتا بەلباغلىرىنىڭ توقىسى ئاجراپ، سائەتنى سۇندۇرغاندىن كېيىن، شۇنىمۇ ئىزلىمەپلا، ئىشتانلىرىنى مۈرىلىرىگە ئارتىپ چىقىپ كەتكەنما؟...

— خالىق كا... كاتىپ... مەن... مەن... بۇ... ئاھ خۇدايىم... بۇنىڭ...

— ھەممىسى يالغان دېمەكچىما؟ بۇ نېمە؟ — خالىق تارتمىدىن تاسما بەلباغنىڭ توقىسىنى ئېلىپ كۆرسەتتى، — قېنى، كۆينەكلىرىنى قايرىسىلا، يېڭىنى سېتىۋېلىشقا ئۈلگۈرەلىدىلىمۇ - يوق؟...

— ئەمدى... ئەمدى...

— نەم - نەمگە چۈشۈپ قالدىلىغۇ؟ — خالىق زەينىدىننىڭ كۆينىكىنى شارتلا قايرىدى، — پاھ، ئىشتانغا شوينا ئۆتكۈزۈۋاپلىغۇ؟... مەن سىلىگە دەپ قوياي، مەمتىلى ئىبراھىمنى لاتا قىسماققا دەسسىتىشتە، ئەمەتنى ياتىقىدىن ئېلىپ چىقىشتا، ئىشخانىغا سولاپ ئۇرۇشتا، يالغان «ئەرز» يازدۇرۇشتا، ئۇنى گۇڭشېغا ئەۋەتىشتە... قىسقىسى جىنمۇ بىلەلمەيدۇ دەپ قىلغان ئىشلىرىنىڭ ھەممىسىدە، يوچۇق بار، ئىز قالدۇرۇپ مېڭىپلا.

زەينىدىن چىلىق - چىلىق قارا تەرگە چۆمدى. ئۇ پېشانىلىرىنى، يۈزلىرىنى سۈرتۈپ ئۈلگۈرمەيلا، بويۇن، مەيدىلىرىنى تەر قاپلايتتى.

كۆينىكىنىڭ دۈمبە ۋە ئالدىلىرى يۇتۇنلەي ھۆل بولۇپ كەتكەنىدى. كۆزلىرى تەشۈشلىك ھەم تىنىمسىز چىمىلداپ، ئۆزى جۇددى مەس ئادەمدەك گىلدىڭلاپ قالغانىدى. دەرۋەقە، خالىق كاتىپ گويا ئوستىدە قاراپ تۇرغاندەك گەپلەرنى قىلىۋاتاتتى. ياۋاللا، بۇ خالىق كاتىپ ئادەممۇ ياكى جىن - ئەرۋاھمۇ؟...

— ئويلاپ باقسىلا، كامىل، ھېكمەت، مۇراتلار نەشتەردەك ئۆتكۈر پاكىتلىرىنى تاۋار ياغلىققا ئوراپ كانايلىرىغا تەڭلىگەندە، سىلى قانداق ھالغا چۈشۈپ قالدىلا؟ — زەينىدىننىڭ خاراپ ھالىتىنى كۆرگەن خالىق تارىنى بىر ئاز بوشاتتى، — ئەگەر مەن ئۇلارنىڭ ئالدىنى توسۇپ قويمىغان بولسام، نەق جەرەستاندا مىچىتقا چىچقان قارا ئىت ئۇر، ئۇرغا قالغاندەك ئاقىۋەتكە قېلىپ، ئۆزلىرىنى تۇرمىدە كۆرەمتىلە يا كۆرمەمتىلە؟...

زەينىدىن ئىگىكسىپ مەيدىسىگە تېرىگىنىچە مىچىلداپ يىغلىۋەتتى. ئۇ، بۇ چاققىچە، يۈندۈق ياش تۆكۈپ باقمىغان... بەلكى باشقىلارنى ئاچچىق - ئاچچىق يىغلاتقان!... باشقىلارنىڭ زار - زار قاخشىغان نالە - پىغانلىرىنى ئاڭلاپ ھوزۇرلانغان... «رەھىمسىزلىك» تىن ئىبارەت گۈرزىسى، «بىرگە زەربە، مىڭگە تەربىيە» ئەقىدىسى ئارقىلىق ھەيۋە كۆرسىتىپ، يىمىرىلمەس ھاكىممۇتلەق بولۇۋالغانىدى... سىنىپىي كۈرەش ھەممىلا يەردە سوكۇلداپ، ئۇچرىغانلىكى ئىشكىلەرنى قېقىپ كىرىپ، تېنچ - تىنۇشسىز ياشاۋاتقان كىشىلەرنى يۈرەك زىدىسى قىلىۋەتكەن مۇشۇ چاغلاردا، «بۇزۇق ئۇنسۇر» قالپىقى كېيگەن ئىنسانىياز نېمە كۈنلەرنى كۆرۈۋاتقاندۇر؟... رېجىمدا ئىشلەۋاتقان قالغان ئوقۇتقۇچىلارچۇ؟...

زەينىدىن بۇلارنى ئويلىمايدۇ. ئۇنىڭ پىكرۇ خىيالى ھەممىنى قويدەك يۇۋاش، قورۇتتەك يۇمشاق قىلىپ، ھۆكمىنى توسالغۇسىز يۈرگۈزۈش ئىدى. ئۇ شۇنىڭغا كۆنگەن، ئادەتلەنگەن، لەززىتىنى تېتىغان... ئەمما بۇ قېتىم بوستان ئوتتۇرا مەكتىپىدە ئۇنىڭ بۇ خىل ئەمەل كالتىكى ئىشلەنمەي قالدى. ئىشلەتكەنمۇ بولاتتى، بىراق كامىل، ھېكمەت، مۇراتلار ئۇنىڭغا يول قويمىدى. ئۇنى چىقمايدىغان تاپانچىسى

بولسا. . . بۇ ئۇچ كاززاپنى ئېتىۋەتسە، بىر ئۆيگە سولاپ، باشلىرىدىن كىرسىن قۇيۇپ كۆيدۈرۈۋەتسە! . . .

— بولدى، يىغلىمسىلا، — دېدى خالىق خىلىلا يۇمشاپ، — قەدىمنى ئاۋايلاپ ئالسىلا. بوستان ئوتنۇرا مەكتىپى بەگلىرىق ئوتنۇرا مەكتىپىگە ئوخشىمايدۇ. . . بۇ يەردە ئالىي مەكتەپتە ئوقۇغان ياكى ئالىي مەلۇمات سەۋىيىسىگە ئىگە ياشلاردىن ھېكمەت، مۇرات، كامىل، زىكرۇللا غوجى، توختى قۇربانلار بار. ئۇلارغا ئاسانلىقچە چېقىلغىنى بولمايدۇ. . . لېكىن ئۇلارنىڭمۇ تۇمشۇقىدىن ئىلىنىدىغان چاغلىرى كېلىدۇ. . . ھازىر تېخى ۋاقتى ئەمەس. . .

خالىق، زەينىدىننىڭ قولىقىغا بىر مۇنچە پىچىرلىغاندىن كېيىن، مۇدىرنىڭ بايىقى كەكرى يەۋالغاندەك تۇتۇلۇپ كەتكەن چىرايى بىردىنلا ۋىللىدە ئېچىلدى، ھەتتا كۈلدى. . . پاكار بەستى خۇددى سەكرەشكە تەييار تۇرغان بۇرگىدەك قىمشىپ، جايىدا ئولتۇرالمايلا قالدى.

— راستما؟ پارتىيە مەكتىپىدىن شۇنداق خەت ئەۋەتىپتىما؟ — زەينىدىن ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى، — مەن بۇرۇنلا بىلگەن! ئۇلارنىڭ قىلمۇاتقان ئىشلىرى. . .

— بولدى، ھازىرچە ئالدىراپ خوش بولمىسىلا، بىراق ۋەزىيەت مۇشۇنداقلا كەسكىن ماڭسا، بىرەر يىلغا قالماي، ئۇلارنىڭمۇ كارامىتىنى كۆرىمىز. . . خالىق ئالدىرىماي تاماكا ئورىدى، — قانداق، يەنە باشقا گەپ - سۆزلىرىمۇ بارمۇ؟

— مەن. . . مەن. . . باشقا بىر ئىش بىلەن كېلىۋېدىم، — دېدى زەينىدىن تۆكرۈكىنى يۇتۇپ، — يەنە شۇ كامىل، ھېكمەت، مۇراتلارنىڭ غەلۋىسى بولمامدۇ!

مەكتەپتە مەمۇرىيەت يىغىنى ئېچىلغانىدى. كامىل، ھېكمەت، مۇراتلار ئارقا - ئارقىدىن پىكىر بايان قىلىپ، بارلىق ئوقۇتقۇچىلارنىڭ قوللاپ - قۇۋۋەتلىشىگە ئېرىشتى. ئۇلار، ئوقۇ - ئوقۇتۇش ئىشلىرىنىڭ راۋاج تاپالمايى قېلىشى، ئوقۇغۇچىلارنىڭ تۇراقلىق بولماسلىقى، مەدەنىي پائالىيەتلەرنىڭ يوق دېيەرلىك ئىكەنلىكى، ھەتتا مەكتەپ مۇھىتىنىڭمۇ

گۈزەل بولماسلىقى ئوقۇتۇش ئىشلىرىغا زور تەسىر كۆرسىتىدىغانلىقىنى دەلىل - ئىسپاتلار بىلەن كۆرسىتىپ ئۆتۈشتى. مەكتەپنىڭ چارۋا، كۆكتاتچىلىق، ئاشلىق، يەل - يېمىشلىرىدىن كىرىۋاتقان كىرىم ئاز ئەمەس ئىدى. لېكىن ئالتە يۈز ئوقۇغۇچى ئوقۇيدىغان بۇ مەكتەپتە، ئاران بىر ۋاسكىتبول مەيدانىلا بار ئىدى (ئۇنىڭمۇ گارلىرى قىڭغىيىپ كەتكەن بولۇپ، مەيدانىدىن ئوشۇقچە توپا ئۆرلەپ تۇراتتى، ۋالىبول مەيدانى بولمىسىمۇ، توپى بار بولۇپ، ئۇنى ئوقۇغۇچىلار ئېلىپ چىقىپ ئويناياتتى). كۇلۇپ بولمىغاچقا، يىغىن، كۆڭۈل ئېچىشلار مەيدانىدا ئېلىپ بېرىلاتتى. ھەتتا مەكتەپنىڭ چوڭ يولغا قارايدىغان چېگرىسىدا پاسسىل تامۇ يوق ئىدى. كامىل، ھېكمەت، مۇراتلار بۇ ئەھۋاللارنى ئېچىنغان ھالدا سۆزلەپ، پىلان، مەقسەتلىرىنىمۇ ئوتتۇرىغا قويدى. بۇنىڭغا توختى قۇربان، زىكرۇللا غوجى، يۈسۈپ، پاتەم خانىم، گۈلزىبا قاتارلىق بارلىق ئوقۇتقۇچى، ئىشچى - خىزمەتچىلەر بىردەك قوشۇلدى ۋە قاتتىق چاۋاك چېلىۋەتتى. زەينىدىنمۇ قېتىلىدىغانلىقىنى بىلدۈرۈپ قول كۆتۈردى. نەتىجىدە، مەكتەپ ئالدىغا چوڭ دەرۋازا بىكىتىپ، ئىككى تەرىپىنى رىشاتكا بىلەن ئېھاتە قىلىش، ۋالىبول، ۋاسكىتبول مەيدانلىرىنى كېسەك يانتۇزۇپ ياساش، تەنتەربىيە تۈرلىرىنى كۆپەيتىش، ئاشخانىغا پاسىلداش يەردە، ئاشلىق، مەتبۇلات ئامبارلىرى ۋە ياغاچچىلىق كارخانىسىنىڭ ئۆيلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ھالدا بىر كۇلۇپ سېلىش. . . قاتارلىقلار قارار قىلىندى. كۇلۇپ ئۈچۈن كېشىدىغان خام كېسەكنى ئوقۇتقۇچى - ئوقۇغۇچىلار ئۆزلىرى قۇيىدىغان، مەيدان ۋە رىشاتكا ئۈلىغا ئىشلىنىدىغان پىششىق كېسەكنى بالىماستىن سېتىۋېلىشىدىغان بولۇشتى.

— بۇنى ئوبدان ئويلىشىپسىلەر، — دېدى خالىق ئاچچىقلىنىپ كۇلۇپ، — بۇنداق ئىشلارنى ئۆزلىرى تەشەببۇسكارلىق بىلەن قىلغان بولسىلا، سىلىنىڭ تۆھپىلىرى بولار ئىدى. مانا ئەمدى بۇنىڭ شان - شەرىپى ئاشۇ كامىل، ھېكمەت، مۇراتلارغا بوپتۇ. . .

— ھۆددەمدىن خىيالىمغا كەلمەپتۇ ئەمەسمۇ! . . . — دېدى زەينىدىن

كەتتىنى قاشلاپ، — بۇگۈن تۆت كۈن بولدى، پۈتۈن ئوقۇغۇچى - ئوقۇتقۇچىلار چۈشكىچە دەرس ئوقۇپ، چۈشتىن كېيىن ئىلمەك يارلىقىدا كېسەك قويۇۋالمىدۇ.

— مېنى بىر ئىش بىلەن ئىزدىگەنمىدىلە؟ — دېدى خالىسق تالدىرغاندەك قىياپەتتە، — قېنى ئېيتسىلا!

— بالىماستىن پىششىق كېسەك ئەكەلمەكچى ئىدۇق، گۈڭشىپىنىڭ تراكتورىنى بىر نەچچە قېتىم قاتناپ بېرەرمىكىن دەپ.

— مەن تراكتور پونكىتىنىڭ باشلىغىغا ئېيتىپ قويايى، بىراق قاچان كەلسىپ بېرىشىنى ئۆزى بىلگىنىسۇن، شۇنداق بولسۇن!

رەيتىدىن چىقىپ كەتكەندىن كېيىن، خالىق گۈڭشىپىنىڭ تال بوستانلىق بىغىغا كىردى. ئالما، ئۈرۈك، شاپتۇل كۆچەتلىرىنىڭ قويۇق يوپۇرماقلىرى ئارىسىدىن تۇك تاشلىنىغان توك غورىلار ساڭگىلىشىپ تۇراتتى. ئېرىق بويلىرىغا بېكىتىۋېتىلگەن شادىلىق ئورۇندۇقلار ئەتراپىدا، سېرىق گۈل، سەمەر گۈلى، تاجگۈل، تۆگە قۇيرۇقى، ئورۇس گۈللەر ھۆپپىيە ئېچىلىپ كەتكەنىدى. خالىق سىرتتىن ئادەم كۆرمىگۈدەك بۇكلۇك ئىچىدىكى ئورۇندۇققا كېلىپ ئونتۇردى ۋە ئۆزىنى ئارقىغا تاشلاپ ئۇھ دەپ ئېغىر تىنىدى. ئۇ، چارچاپ قالغانىدى.

كامىل، مۇرات، زۇمرەتلەرنىڭ باغ سەيلىسى قىلىپ نەقىسەنىڭ ئۆيىگە چىققانلىقىنى ئاڭلىغان خالىقنىڭ ئىچىنى مۇشۇك تاتىلاۋاتاتتى. ئۇنىڭ يېقىلىپ چۈشسە بىر سېقىم توپىنى ئېلىپ قويۇدەك قۇدرىتى، ئوتتۇز مىڭ نوپۇس ئېيمىنىپ قارالمىغۇدەك ھەيۋىتى تۇرۇغلۇق، بۇ ئەپەندىلەرنىڭ ئۇنى مازاق قىلىۋاتقىنىنى قارا... ياقۇپ سەپرانىڭ ئائىلىسىگە ھىممەت قولىنى سوزۇپ، نۇرغۇن ھەرەج تارتىپ، زۇمرەتنى خىزمەتكە ئورۇنلاشتۇرۇپ، ئۇنى ئەندى ئىنىدەككە كەلتۈرەي دېگەندە، بۇ چىرايلىق قۇشنى مۇرات دېگەن قارچۇغا ئېلىپ قاچتى... ھەي... نەقىسەدەك بىر نازىنىنى نېمىشقا بۇرۇنراق ئۇچراتمىغان بولغىيتتى؟ ئەپەندى، خانىم دېگەنلەر قانچىلىك بىر نېمىلەر ئىدى، پاچاقچى، بور يەپ، گەچ كېكىرىدىغان قەلەندەرلەر دەپ ئويلاپ، ئۇلارنىڭ كۆزىگە

ئىلمايى، مەگتەپلەرگىمۇ كىرىپ قويماپتا؟... ئەلۋەتتە سۇندۇكنىڭ ئۇۋىسىدىن كاككۇك بالىسى چىققاندەك، نەفىسەدەك تۇمۇچۇقلارمۇ ئۇچراپ قالىدىكەن ئەمەسمۇ!... ئەمدى كېچىكىپتۇ... كامىلدەك بولۇڭاس بۇ چىرايلىق كېيىك بالىسىنى پەنجىلىرىگە ئېلىپ ئوينىتىۋېتىپتۇ... ياق، خالىق كىچىكمىدى، ئۇنىڭدا ۋاقىتنى ئارقىغا سۈرەلىگۈدەك قۇدرەت بار... نەفىسەنى قاراپ تۇرۇپ كامىلغا تارتقۇزۇپ قويمايدۇ... ئۇ، ھۇجۇمنى ئەڭ ئالدى بىلەن ئائىلىسىگە قارىتىدۇ. ئاندىن نەمەت مىرزىغا، بۇنىڭدا ئالدىنقى سەپتە شۇجىلىق قورالىنى كۆتۈرۈپ ماڭىدىغىنى يەنىلا تۇراپ ئىمىن بولىدۇ. ئاتا - ئانىسىدىن ئەنسىرەشنىڭ ھاجىتى يوق... ئۇلارنى كەنت كادىرلىرى بىردەمدىلا ئەيۈەشكە كەلتۈرىدۇ... «بوز يەرگە كۆچۈش ئائىلىسى» بولۇپ قېلىشتىن، «يىللاپ ئۆيىنى كۆرەلمەيدىغان دەريا قۇمتۇغ ئەمگىكى» گە ئۆتىلىشتىن ئىبارەت كالتەكتىن كىملەر قورقمىغان؟... تەرەپ - تەرەپتىن قورشاۋدا قالغاندا، بۇ ئائىلىنىڭ قىزىنىڭ قوش قوللاپ سۈنمىغىنىنى كۆرەي، نەفسەنىڭ سۈباتلىق، لاتاپەتلىك، ھايالىق دېگەندەك پەزىلەتلىرى نازدىن باشقا نەرسە ئەمەس. ناز دېگەن ھېلى پەيدا بولۇپ، ھېلى يوقايدىغان سۈدىكى كۆپۈكتەك بىر نېمە... قىز بالا دېگەننىڭ ئۇنچىلىك خۇلۇق - نازلىرى بولمىسا، ئۇنى قانداقمۇ قىز بالا دېگىلى بولسۇن؟... تېخى شۇنداقلىرى پەيزى بولىدۇ. نەفىسە زۇمرەتتەك ھازاز ئەمەس... بۇنداق قىزلار ئاچچىقىنى كۆزىدىن ئېلىپ، بىر - ئىككى كۈن يىغلىۋالسا، يەنە قوشقا قېتىلغان كالىدەك ئۆز تاپىغا چۈشىدۇ... لېكىن، زۇمرەتنىڭ بىر قولىدا ئوت، بىر قولىدا سۇ. ھەزەر ئەيلىمىسەڭ، يا سۈدا تۇنجۇقۇپ ئۆلسەن ياكى ئوتتا كۆيۈپ كاۋاپ بولسەن... ئۇنىڭ ئۇستىگە، مۇرات دېگەن ئالىقاپ ئۇنى ئارقىسىغا سېلىپ ئوينىتىپ يۈرۈپ، نېمە ئىشلار بولۇپ كەتتى، خۇدا ئۆزى بىلىدۇ... بەزىنى كۆرسە يېمەيدىغان مۇشۇك بولامدۇ؟... خالىق ھەر خىل ئامالالار بىلەن مۇراتىنىڭ كەشىنى ئاللىبۇرۇنلا توغرىلاپ قويغان بولاتتى. بىراق كېيىنكى ۋاقىتلارغا كەلگەندە ئۇ زۇمرەتتىن قورقۇپ

قالدى. مۇرات ئۇچۇن ئۆزىنى نوغۇچتا ئۇرۇپ قاش - قاپاقلىرىنى يېرىۋالغان قىزنىڭ قولىدىن ھەر بالا كېلىدۇ - دە! . . . تېخى دادىسىنى بىرلا ئىتتىرىپ ئوڭدىسىغا ئۇچۇرۇۋېتىپ، مۇراتنى قۇتقۇزۇپ قالغىنىنى كۆرمەمدىغان؟ . . . ھەي. بۇ كىچىككىنە ياۋا قۇشنى بوش چاغلىمىسا بولغۇدەك. . . مانا ئەندى ئىنىدىنمۇ، بويىدىنمۇ زىيان تارتىپ ئولتۇردى. كوندىلار: «ئايال كىشىنىڭ چېچى ئۇزۇن، ئەقلى قىسقا» دەپ بىكار ئېيتماپتىكەن. ھازىرقى ۋاقىتتا ئوقۇتقۇچىلىق ئەڭ جاپالىق، ئەڭ پەس، كىشىلەرنىڭ نەزىرىدە يوق بىر ئوقەت تۇرسا؟ . . . بۇ دېگەن قىزلار ئويلىمايدىكەنا! . . . يەنە بىر مەندىن مۇئەللىم دېگەننى ئېگىز ئۆسكەن سەگۇ تېرەك دېسىمۇ بولىدۇ، سىياسىي جەھەتتىن ئېيتقاندا، شامال چىقسىلا، ئەڭ ئالدى بىلەن شۇنىڭغا تېگىدۇ، شۇنى قامچىلايدۇ. تەقدىرنى ئۇنىڭغا باغلاپ قويسا، ئۆزىنىڭمۇ تەك ساۋلىدىغانلىقىنى، ئوتتا بىللە كۆيىدىغانلىقىنى، ئازابىغا تەڭ شېرىك بولىدىغانلىقىنى بىلمەمدىغاندۇر! . . . بىلىدۇ. . . بىلگەندىمۇ ئوبدان بىلىدۇ! . . . ئەمما بۇ پاخپاقلار ئوتقا ئاشىق بولغان پەرۋانىدەك، سارالىلارچە ئۆزىنى بۇ يالقۇنغا ئۇرىدۇ. . . نېمە بولۇپ كېتىشىدىن قورقۇپمۇ قويۇشمايدۇ. . . ئەپەندى دېگەننىڭ زادى نېمە خىسلىتى، قانداق سېھرىي كۈچى بارىدۇر؟ مانا ھېچكىمگە چىشىنىڭ ئېقىنى كۆرسەتمەيدىغان خالىق گۈزىشىدىن تراكتورلاردا ياغاچ - تاش، بورا، كېسەك، گەجلەرنى يۆتكەپ، ئون نەچچە دېھقانىنى قوزدەك ئىشلىتىپ، ئۆزى ھەر دەقىقىدە بىر كۈچۈكلىنىپ، بوۋاي قەمبەر مەكتىپىنىڭ مەنقۇلات ئامبىرىنى سالغۇزۇپ بېرىۋېدى، نەفىسە ئۇنىڭغا رەھمەت دېيىش بۇياقتا تۇرسۇن، قىيا كۆزىنىمۇ سالمىدى. ئۇ بەلكىم «ياتلارنىڭ چىرايىغا قاراپ، كامىلغا خىيانەت قىلمايمەن. . . » دەپ ئويلىغان بولسا كېرەك. . . زۇمرەتكە قانچىلىك شاپائەت قىلمىدى؟ ئۇنىڭ ئانىسىنىڭ كېسىلىنى داۋالىتىشتا چىقىم تارتىپ پايپاسلاپ كەتكىنى ئازمۇ؟ . . . ئۆلۈمىنى ئۆزىتىش، نەزىر - چىرىغىنى ئۆتكۈزۈش ئۈچۈن، ئاشلىق پونكىتىنىڭ باشلىقىغا «بەشتە كاپالەتلىك نامرات ئائىلىگە خالىسانە ياردەم بېرىمىز» دەپ، گۇرۇچ،

ون، ماي همل قىلغان بولسىمۇ، ئۇلار بەربىر ئۆزى بەرگەنگە ھېسابتە!
ئەمدى ئۇنى تۆلە دېسۇنمۇ ياكى بولدى قىلسۇنمۇ؟..

ھەي!... ئۆز ۋاقتىدا مەتمۇسا زۇمرەتكە قانات سۆرەپ يۈرگەن چاغلىرىدىلا، ئۇنى ئۇنىڭدا ئۆتۈنۈپ بېرىۋەتكەن بولسا بوپتىكەن...

خالىقنىڭ كۆڭلىگە تۇيۇقسىزلا بىر ئوي كېلىپ، كۆزلىرى قىسىلدى. توغرا، زۇمرەتنى مەتمۇساغا ئۆتكۈزۈپ بېرىپ، كەتكەن چىقمىنى شۇنىڭدىن تۆلىتىۋالسام بولمىدىمۇ؟... بۇنىڭدا ئۇچ تەرەپتىن پايدىسى بولىدىكەن. بىرىنچىدىن، ياقۇپ ساپراغا «زۇمرەتكە لايىق تېپىپ بېرىمەن» دېگەن ۋەدىسىنى ئورۇنلىغان بولىدۇ. ئىككىنچىدىن، پۇل ئۇندۇرۇۋالىدۇ. ئۈچىنچىدىن، مۇراتتىن ئۆچ ئېلىپ خۇمارىدىن چىقىدۇ. بۇنىڭ بىلەن، كامىل، ھېكمەتلەرگىمۇ دەز كېتىدۇ. بۇ نېمىدېگەن ئەپچىل چارە... بۇرۇنراق نېمە ئۈچۈن شۇنداق ئويلىمىغان بولغىيتتىم؟

خالىق قولىنى ئارقىسىغا قىلىپ، بوستان بازىرىنىڭ يۇقىرىسىغا قاراپ ماڭدى. ئۇ مال نەسىللەندۈرۈش پونكىتىنىڭ چوڭ دەرۋازىسىدىن كىرىپ كەلگەندە، كۆڭ خالات كېيىۋالغان مەتمۇسا ھېلىلا بايتالغا چاپتۇرغان ئايغىرغا ناسۇس ئارقىلىق دورا پۈركەۋاتاتتى. ئوبۇل دوختۇر بولسا، بايتالنى ھويلا ئىچىدە پىرقىرىتىپ يۈگۈرتۈپ يۈرەتتى. زۇمرەت توغرىلىق قورساق كۆپكى تېخىچىلا تۈگىمىگەن مەتمۇسا خالىققا كۆز قىرىنى سېلىپ قويۇپ، ئۆز ئىشى بىلەن مەشغۇل بولۇۋەردى.

— ھەي، ئۆيۈڭگە باشلامسەن ياكى ئات - ئېشەكلىرىڭنىڭ تېزىكىنى پۈرامتىم؟ — دېدى خالىق سەل ھار ئالغاندەك، — قاراپمۇ قويماي دېمەپسىنا!

مەتمۇسا خالىقنى ئۆيىگە باشلىدى. ئۇنىڭ ئىككى ئېغىزلىق ئۆيىنىڭ تاملىرى ۋە سۇپىلىرى پۈتۈنلەي گىلەم ئىدى، بىراق ئۆي ئىچى قالايمىقان ئىدى. ئۆيىنىڭ ئوتتۇرىسىدىن توغرىسىغا تارتىلغان ئاغامچىغا كونا - يېڭى كىر كىيىملەر ئېسىۋېتىلگەن بولۇپ، كىرگەن ئادەم ئېڭىشىپ ئۆتمەسە بولمايتتى. ئۇ يەر - بۇ يەردە يۇيۇقسىز چىنە - قاچىلار چېچىلىپ ياتاتتى. بىر بۇلۇڭدا قۇرۇقدالغان ھاراق بوتۇلكىلىرى دۆۋىلىنىپ كەتكەنىدى.

— ئۆيۈڭنى پاكىزرەك، رەتلىك تۇتساڭ بولمامدۇ؟ — دېدى خالىق تۆردىكى كۆرپىدە ئولتۇرۇۋېتىپ، — خۇددى بازلرچىنىڭ يايىسىدەكلا تۇرىدىغۇ؟

— بويتاقنىڭ ئۆيى بولغاندىن كېيىن، نېمە بولماقچىدى؟ — دېدى مەتمۇسا چايداندىن دەملەنگەن تەييار چاينى قۇيۇۋېتىپ، — شۇنداق جاھان ئىكەن بۇ! بەزىلەرنىڭ خوتۇنى تۇرۇپمۇ نەچچە يەردىن ئاشنا تۇتىدىكەن. كېيىن ئالارمەن دەپ، زاپاسقا يەنە باشقا قىزلارنمۇ كۆزلەپ قويىدىكەن.

— ھە، گەپدان بولۇپ قاپسەنغۇ؟ — دېدى خالىق كۈلۈپ قويۇپ، — سېنىڭ غېمىڭنى قىلىپ كەلسەم، ئەجەب تارتاڭ - تۇرۇڭ تېگمىسىنا؟

— ئەمدى خالىقا... ئۆزەمچە جىلى بولۇپ دەڭا! — مەتمۇسا «غېمىڭنى يەپ» دېگەن سۆزدىن ئېرىپ كەتكەندى، — بىرەر خوش خەۋرىڭىز بار ئوخشىمامدۇ؟

— قېنى ئولتۇر، — خالىق گېلىنى قىرىپ يۆتىلىپ قويدى، — زۇمرەتكە كۆڭلۈڭ بارمۇ - يوق؟

مەتمۇسانىڭ يوق بويۇنلىرى سۇزۇلۇپ، توپتەك گەۋدىسى تەۋرىنىپ كەتتى. مەتمۇسا زۇمرەتنىڭ ئىسمىنى ئاڭلاش بىلەن، بۇ ئۆگۈمۇ، چۈشۈمۇ؟ دېگەندەك گاراڭلا بولۇپ قالدى. خالىقنى بىرەر شۇملۇق قىلمۇاتامدۇ؟ دەپ ئويلاپ، ئۇنىڭ كۆزىگە چىكىتتەك تىكىلىپ قالدى.

— ھە، گەپ قىلمايسەنغۇ؟ — دېدى خالىق، — يا ئىشەنمەيۋاتامسەن؟

— بۇ... بۇ... راستتىما؟... سىز ئۇنى ماڭا راستىنلا ئۆتۈنۈپ بېرەمسىز؟

— مەن ئۇنى ئۆزەم ئالماقچى بولغان، — دېدى خالىق ئورنىدا قىمشىپ قويۇپ، — لېكىن ئويلاپ باقسام، سەن مېنىڭ تۇغقىنىم، خىزمەتچىمۇ ئالدىراش، جەمىيەتتە بۇرۇن ئۆيلەنگەن دېگەن نامىڭ بولغاچقا، قەيەرگىلا قول سۇنساڭ، شۇ يەردىن قۇرۇق قول قايتىۋاتسەن... شۇڭا، بالاڭنى نەپسىمدىن كېچىپ، زۇمرەتنى ساڭا ئۆتۈنمەكچىمەن...

— ئۇ... ئۇ... ماڭا تېگەمدۇ؟ — مەتمۇسا خۇشاللىقىدا دۇدۇقلاپ كەتتى، — سىز... سىز بىرەر ئامالىنى قى... قىلالامسىز؟... چۇ... چوقۇم سىزنىڭ قولىڭىزدىن كېلىدۇ!...

— ئامالى بار، سەنلا سەۋرى قىلساڭ...

— سەۋىر قىلىمەن...

خالىق ياقۇپ سەپرانىڭ تىلىنى قانداق ئامال - چارىلەر بىلەن باغلىۋالغانلىقىنىڭ جەريانىنى مەتمۇساغا سۆزلەپ بەردى ۋە بۇ ئىشقا 760 يۈەن پۇل كەتكەنلىكىنى هودۇقماي - تەمتىرىمەي ئوتتۇرىغا قويدى. ئەمدى بۇ پۇلغا مەتمۇسا «مەن قەرز بەرگەن» دەپ هۆججەت كۆتۈرۈپ چىقىشى كېرەك ئىدى. بۇنداقتا، ياقۇپ خالىققا ئەمەس، بەلكى مەتمۇساغا قەرزدار بولغان بولۇپ چىقاتتى. قېنى شۇ چاغدا، ياقۇپ بىلەن زۇمرەت قانداق قىلىدىكىن!... ئۇ سەپرادا هازىر ئۇنچىلىك پۇل يوق. ئۇنىڭ هازازۇل قىزىغا بولسا پوچتىخانىدىن هەيدەپ چىقىرىمىز دەپ تەهدىت سالىمىز.

— ئۇنداقتا، خالىقكا، مەن بۇ پۇلىڭىزنى تۆلەپ بەرسەم، — دېدى مەتمۇسا يېنىۋالمىسۇن دېگەندەك ئالدىراپ، — سىز ماڭا هۆججەت يېزىپ بېرەمسىز؟

— بۇنىڭغا گەپ كەتمەيدۇ...

مەتمۇسا ئىچكەركى ئۆيگە كىرىپ، بىر تۇتام پۇل ۋە قەغەز، قەلەم ئېلىپ چىقتى - دە، ئۇلارنى شىرە ئۈستىگە قويدى.

— قېنى، سانىۋېلىڭ!

خالىق پۇلنى ساناپ يانچۇقىغا سالغاندىن كېيىن، قويۇن خاتىرىسىنى ئېلىپ ۋاراقلىدى ۋە تېگىشلىك بولغان ۋاراقلارنى قاتلاپ قويۇپ، قەلەمنى قولىغا ئالدى. دەپتەردە، ياقۇپقا ياردەم بەرگەن نەرسىلەرنىڭ يىل، ئاي، كۈنلىرى ئېنىق خاتىرىلىنىپ، سان - سىفىرلار كۆپەيتىپ يېزىلغانىدى.

خالىق: «مەن چوشقا فىرمىسىدىكى ياقۇپقا ۋاكالىتەن ئايالىنىڭ دوختۇرخانىدا يېتىپ داۋالىنىشى ئۈچۈن، مەتمۇسادىن x x يۈەن پۇل قەرز ئالدىم. بۇنىڭغا ياقۇپ ئۆزى ئىگە...» دېگەن مەزمۇندا هۆججەت يازدى.

ياقۇپنىڭ ئايالىغا ئەكىلىپ بەرگەن دورىلارغا ئايرىم ھۆججەت، ئۆلۈمىگە، نەزىر - چىرىغىغا ئىشلىتىلگەن گۈرۈچ، ئۇن، ماي، نەق پۇل ۋە خەسىلەرگىچە ئايرىم ھۆججەت بولۇپ، جەمئى ئالتە پارچە ھۆججەت ئارقا - ئارقىدىن يېزىلىپ مەتمۇسانىڭ قولىغا ئۆتتى.

— سەن ھازىرچە ئالدىرىماي تۇر، — دېدى خالىق مەتمۇسانىڭ مۇرىسىگە ئۇرۇپ قويۇپ، — مەن ۋاقىت چىقىرىپ ياقۇپ بىلەن كۆرۈشۈپ سېنى قىزىغا سايە قىلىپ باقىمەن. . . ئەگەر ئۇنىسا ئۇنىدى، ئۇنىمىسا، ئەمىلىي ئەھۋالنى ئېنىق ئېيتىپ قەرزنى قىستايمىز. . . شۇ چاغدا، ئۇنىڭ تاماشاسىنى كۆرىمىز. . . لېكىن، زۇمرەتنى ئوتتۇرا مەكتەپتىكى مۇرات ئۆلگۈدەك ياخشى كۆرىدۇ. . . ئۇنىڭغا كۆز - قۇلاق بول! . . .

— مۇرات؟ — مەتمۇسانىڭ كۆزلىرى چەكچەيدى، ئۇ مۇراتنىڭ بىر چاغدا ئۆزىنى سورۇندا مەكىجىنغا ئوخشىتىپ رەسۋا قىلغانلىقىنى ئەسلىدى. ئىنتىقامىمنى ئەمدى ئالىدىكەنمەن - دە! دەپ ئويلىدى ئۇ. بىراق، مەتمۇسا پوچتىخانىنى ئايلىنىپ كېتەلمەي يۈرگەن خالىقنىڭ ئۆزىدىن دەرگۇماندا ئىدى. ئۇ ئۆز ئىشىنى مۇراتقا ئارتىپ قويماي دەۋاتامدۇ - يە؟ دېگەن خىيال ئۇنىڭ ئويىدىن ئۆتتى.

— ھە، جىمىپ كەتتىڭغۇ؟

— خالىقكا، — دېدى مەتمۇسا ئۇنىڭغا گۇمانلىق نەزەردە قاراپ، — زۇمرەتنىڭ كۆكىنى ئورۇپ بولۇپ، ماڭا تاڭمىغانسىز؟

— پوق يېمە! قولىنىڭ ئۇچىنىمۇ تۇتقىنىم يوق، — دېدى خالىق ئاچچىقلاپ، — ئەگەر شۇنداق چىقىپ قالسا، پۇلۇڭنى ئون ھەسسە قىلىپ قايتۇرۇپ بېرىمەن. . .

خالىقنىڭ ئىخلاسىمەن چىرايىغا قاراپ، مەتمۇسانىڭ كۆڭلى تىنغاندەك بولدى.

مەتمۇسا ئىشىمىزنىڭ خەيرلىك بولۇشى ئۈچۈن، بىر - ئىككى قەدەم كۆتۈرۈڭىتەيلى دەپ، ھاراق بىلەن رۇمكىنى ئېلىپ كېلىڭىدى، خالىق ئىشىم بارىدەپ زادىلا ئۇنىمىدى.

چۈشلۈك دەم ئېلىش ۋاقتى بولۇپ قالغانىدى. خالىق مال

نەسىللەندۇرۇش پونكىتىدىن چىقىپ، گۇڭشىغا كېتىۋاتاتتى، ئارقىسىدىن بېرىلگەن سىگنال ئاۋازىنى ئاڭلاپ يېنىغا قايرىلدى. زۇمرەت ۋېلىسىپىتتىن چۈشتى. ئۇ ئىسسىقتىنمۇ ياكى ۋېلىسىپىتنى تېز ھەيدىگەنلىكتىنمۇ، قىپقىزىل قىزىرىپ، تەرلەپ كەتكەنىدى. ھاسىرىغانلىقتىن، ئالمىدەك كۆكسى بىر كۆتۈرۈلۈپ، بىر چۈشۈپ تۇراتتى. خالىق، مۇراتنىڭ ۋېلىسىپىتىنى تونىدى. ئۇ ئارقىغا چىگىپ قويۇلغان داستىخانغا قاراپ، ئۇنىڭ تاماق ئىكەنلىكىنى جەزىملەشتۈردى.

— خالىق ئاكا، كۆرۈنمەيسىزغۇ؟ — دېدى زۇمرەت ياغلىقىدا پېشانىسىنى سۈرتۈپ، — بەك ئالدىراش ئوخشىمامسىز؟

— ھە، ياق... — خالىق كۆزلىرىنى ئېلىپ قاچتى، — بىر يەرگە ماڭدىڭىزمۇ؟

— مۇراتلار ئىلەكتە كېسەك قويۇۋاتىدۇ... تاماق ئاپىرىپ بېرەي دەپ...

— بوپتۇ، ئاپىرىڭ!... سوۋۇپ قالمىسۇن...

خالىق كېتىپ قالدى. زۇمرەت ئىچىدە: «خالىقكامغا نېمە بولغاندۇر؟ يەنە خوتۇنى بىلەن سوتتا بىر نېمە دېيىشىپ قالغان ئوخشىمامدۇ؟...» دەپ ئويلاپ، ۋېلىسىپىتقا مىندى. ئۇ ئىلەككە يېتىپ كەلگەندىن كېيىن، ۋېلىسىپىتتىن چۈشۈپ، ئىككى يار ئارىلىقىدىكى پەسلەپ كەتكەن توپىلىق چىغىر يول بىلەن ئۆستەڭ بويىغا كەلدى. ئۇ قاسناقتىكى ئېگىز يارلىقلار «يالقۇن» گۇڭشىسىگە تەۋە بولغانلىقى ئۈچۈن، ئۇ ياقتا بىرمۇ ئوقۇغۇچى كۆرۈنمەيتتى. بۇ تەرەپ ئۆستەڭ ياقىلاپ كەتكەن ئېگىز - پەس، ئەگرى - توقاي يارلىق ئىچى ۋاڭ - چۇڭ ئەمگەك قاينىمىغا ئايلانغانىدى. يالىڭاچلىنىپ كەتكەن ئوقۇغۇچى - ئوقۇتقۇچىلار پاقىلدىتىپ قېلىپلارغا لاي ئۇراتتى. ئېگىز تۆپىلىكلەردىن توپا تارتىپ ئازگاللارغا تىقاتتى. كېسەك تۆكۈلىدىغان مەيدانلارغا قۇم چاچاتتى. قىز ئوقۇغۇچىلارنىڭ كۆپلىرى قۇرىغان كېسەكلەرنى تامغا ئېلىپ، شىرشىملىرىنى ئۆرىدەپ تىزاتتى.

خوتەننىڭ توپىسى قۇمساڭغۇ بولغانلىقى ئۈچۈن كېسەك قۇيغىلى

بولمايتتى. پەقەت تا «بەشتاش» تۆگمەنلىرىگىچە داۋاملاشقان ئېگىز يارلىقلارنىڭ پەس، ئوتتۇرا، ياكى يۇقىرىراق قىسىملىرىدا بىر - ئىككى غېرىچ، كۆپ بولسا ئۈچ غېرىچ قېلىنلىقتا سېغىز توپا قاتلاملىرى بار ئىدى. بۇ قاتلاملارنى ئېچىش ئۈچۈن، ئۇلارنىڭ ئۈستىدىكى نۇرغۇن توپىنى ئېلىپ تاشلاشقا توغرا كېلەتتى.

زۇمرەت ئۆستەڭ ياقىلاپ سول تەرەپتىكى پەس تۆپىلىككە چىقىپ، خۇددى خالتىغا ئوخشاش يارلىق ئىچىگە كىردى. دەرھال ئوقۇتقۇچىلىرىنى ھەر بىر سىنىپقا بۆلۈۋەتكەنلىكى ئۈچۈن، مۇرات ھېكمەتنىڭ سىنىپى بىلەن كېسەك تۆكۈۋاتاتتى. بۇلارنىڭ قارشىسىدىكى قاپتالدا، گۇلزىبانىڭ سىنىپىغا تەقسىم قىلىنغان كامبل كارىزدىن ھەدەپ لاي چىقىرىۋاتاتتى. گۇلزىبا بولسا ئوقۇغۇچىلار قېزىپ چىقارغان سېغىز توپىنى زەمبىل، تاغارلارغا قاچىلاپ، قىزلار بىلەن بىكارلانغان ئويمانلارغا تۆكمەكتە ئىدى.

ئاق ئاسما مايكا، تىزىغچە كەلگەن كالتە كۇسار كىسىۋالغان ئېگىز، گەۋدىلىك مۇرات يۈگرەپ كەلدى - دە، زۇمرەتنىڭ قولىدىن ۋېلىسىپىتنى ئالدى. ئۇنىڭ پۈت - قوللىرى لاي ئىدى، لايىنى يۇزىگىمۇ چاچرىتىۋالغانىدى. ئۇ ۋېلىسىپىتتىكى داستىخاننى يېشىۋېتىپ، زۇمرەتكە تومشۇقىنى ئۇچلاپ، كۆزىنى قىسىپ قويدى. زۇمرەتمۇ: «ئەسكى، سارائ... بالىلار كۆرۈپ قالىدۇ» دەپ پىچىرلىدى. ھېكمەت قۇرۇي دەپ قالغان كېسەكلەرنى تىكلەۋاتاتتى. تاماق ئېلىپ كەلگەن ماھىگۈل ئۇنىڭغا يارەملىشىپ تەرلەپ كەتكەنىدى. ئۇ، ھازىر مەتىلى ئىبراھىمنىڭ سىنىپىدىن قېچىپ كەتكەن ئەمەتنىڭ ئورنىدا ئوقۇۋاتاتتى.

— ماھىگۈل، سىزمۇ بۇ يەردىكەنسىز، — دېدى زۇمرەت ئۇنى قۇچاقلاپ، — تاماق ئەكەلگەنمىدىڭىز؟

— ھەئە، — دېدى ماھىگۈل تەرلىرىنى سۈرتۈپ، — ھېكمەت ئاكام ئوقۇغۇچىلارنىڭ تامىقى كەلگەندە بىللە يەيمىز دەپ ئۇنىمىدى.

— ھېكمەت، ئەھۋالىڭىز قانداق؟ — دېدى زۇمرەت ھېكمەتنىڭ داكا بىلەن تېڭىلغان بىلەك، مۇرىلىرىگە قاراپ قويۇپ، — دەم ئالسىڭىز

بولمامدۇ؟

— هازىر ياخشى بولۇپ كەتتىم، — دېدى ھېكمەت كۈلۈپ، — ھەپتىگىچە ساقايمايدىغان قانداق جاراھەتكەن ئۇ؟ . . .

— ھەي، ھەي، تولا پوچىلىق قىلما، — مۇرات ئالايدى، — شۇنداق دەپ يەنە زورۇقتۇرۇۋالىسەن.

يار ئىچىدە پۇشتەك چىلىندى. ھەر بىر سىنىپتىن تاماققا كەتكەن بالىلار ياغاچلارغا ئۆتكۈزۈلگەن چېلەكلەردە سۇيۇقئاش، تاغارلاردا نان ئېلىپ كېلىشكەنىدى. بۇگۈن ھاۋا ياخشى بولغانلىقى ئۈچۈن، پۈتۈن كۈن ئوقۇش توختىتىپ كېسەك قۇيغان بولغاچقا، تاماق ئەمگەك مەيدانىدا بولغانىدى. كامىل، گۈلزىبالار يېتىپ كېلىشتى. ئۇلار مۇرات، ھېكمەت، زۇمرەتلەر بىلەن ئۆستەك بويىغا كېلىپ، قول - پۇتلىرىنى يۇيۇپ بولغىچە، ماھىگۈل چىملىققا داستىخان سالدى.

— ئەپەندىلەر، خانىملار، — دېدى مۇرات يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇپ، — ھازىر تۈگۈچىلەردە نېمە بارلىقىنى تاپىمىز . . . تۇمۇچۇق نېمە ئېلىپ كەلدى؟ ھېكمەت تاپىدۇ. «ئاققۇشقاچ»نىڭ داستىخانىدا نېمە بار؟ مەن تاپىمەن، قانداق؟

— يائاللا، تاپمايدىغان ئويۇنىڭ يوق ئىكەن، — دېدى كامىل قولىنى شىلتىپ، — قېنى ئەمىسە، بالدۇرسەن تاپ!

مۇرات كۆزىنى يۇمۇپ ئۆزىچە بىر نېمىلەرنى ئوقۇغان بولدى. ئاندىن ماھىگۈل ئېلىپ كەلگەن داستىخاننىڭ ئىچىدە لىگەندەك بىر نەرسىنىڭ بارلىقىنى ھىس قېلىپ، «پولۇ» دەپ ۋارقىرىغانىدى، ماھىگۈل «تاپالمىدى، تاپالمىدى. . .» دەپ چاۋاك چېلىپ كەتتى. بۇ ئارىلىقتا، گۈلزىبا كامىلنىڭ قۇلىقىغا پىچىرلىدى.

— ئەمىسە كامىل تاپسۇن، — دېدى مۇرات.

— مانتا، — دېدى كامىل كۈلۈۋېتىپ.

— تاپتى، تاپتى. . . ماھىگۈل داستىخاننى ئاچتى، — قانداق راستمىكەن؟

— ياق، ياق، تاپقانغا ھېساب ئەمەس، — دېدى مۇرات، — كامىل

قانداق مانتا ئىكەنلىكىنى دېمىدى، بۇ دېگەن بولدۇرۇق مانتىكەن. .
— ھەي چىدىماس، بولدى قىل، — ھېكمەت لىگەننى ئوتتۇرىغا قويدى، — ئەمدى سېنىڭ تۇمۇچۇقۇڭ نېمە ئەكەلدى؟ مەن تاپايمۇ؟ ئۇ دېگەن گۆش نان! . . .
— بۇمۇ ھېساب ئەمەس، زۇمرەت سېنىڭ قۇلىقىڭغا پىچىرلاپ دەپ بەردى، — مۇرات يەنە ۋارقىرىدى، — ھەر قايسىڭ بىرلىشۇبلىپ، مېنى قەستەن مات قىلىشتىڭ.
— ھەي چىدىماس مۇللام، — دېدى زۇمرەت تۇمشۇقىنى ئۇچلاپ، — تاپالمىغاندىن كېيىن، «غ» غا «ت» نى قوشۇپ جىم ئولتۇرسىلا. ئۆزىچە تېخى داخاندەك بىر نېمىلەرنى ئوقۇپ كەتكىنىنى كۆرەيمۇ!
ھەممىسى پاراقلاپ كۈلۈشۈپ كېتىشتى. . . ماھىگۈل چايداندىن ھەممىسىگە چاي قۇيۇپ بەرگەندىن كېيىن، ھېكمەتنىڭ بېقىنىغا كىرىپ ئولتۇردى. گۈلزىبا ئۇنىڭغا قاراپ كۈلۈپ قويدى. ماھىگۈل ھەپتىنىڭ ئىچىدىلا مەكتەبلەرگە قىزىللىق يۈگۈرۈپ، بولدۇرۇق مانتىدەك ھۆپپىدە بولۇپ قالغانىدى. ئۇ ھېكمەتكە قەۋەتلا ئامراق ئىدى. ئۇنىڭغا ھەر كۈنى دېگۈدەك تاپشۇرۇق دەپتەرلىرىنى كۆرسىتەتتى، بىلمىگەن يەرلىرىنى سورايتتى. ئىككى كۈندە بىر رەت گۈلزىباغا يارەملىشىپ، ئۇنىڭ جاراھەتلىرىنىڭ داكىلىرىنى ئالماشتۇرۇپ دورا سۈزۈيتتى.
— ئەمگەك باشلانغاندىن بېرى، — دېدى ھېكمەت قولىنى سۈرتۈۋېتىپ، — ئوقۇغۇچىلارنىڭ تامىقى خېلى ئوبدان بولۇۋاتىدۇ، بالىلارمۇ خوش.
— بۇ كۆپچىلىكنىڭ بىرەڭ كۈچ چىقىرىشىدىن بولدى، — دېدى كامىل، — ئەسلىدىمۇ ئوقۇغۇچىلار ئۆزلىرى ئىشلەپچىقارغان نەرسىدىن ئۆزلىرى بەھرىمەن بولۇشى كېرەك ئىدى. . .
— زېيندىن قورقتى، — دېدى مۇرات كۆزلىرىنى ئويناتىپ، — قاراڭلار، بىر نەچچە قوينى سويدۇرۇپ، ئوقۇتقۇچىلارنى تەمىنلەپ، ئوقۇغۇچىلارغا گۆش گىرەڭ، سامسا ياقتۇرۇپ بېرىۋاتقىنىنى. . . بۇ چىگدەكنى ساۋاپ تۇرسا بولغۇدەك. . .

— ئۇچىكلار ئارقا - ئارقىدىن قاينىاپ سۆزلىگىنى تۇرۇپتىكلار، — دېدى گۈلزىبا كۈلۈپ قويۇپ، — مەن شۇنداق قورقۇپ كەتتىم. كېيىن ھەممىسى سىلەرگە قوشۇلغانىدى، ئاندىن يۈرىكىم ئورنىغا چۈشتى.

— ئۇ ئوغرىلىق ئىشى چىققاندىن كېيىن ئۇزۇندىن ئۇنسىرەپ قالدى، — دېدى ھېكمەت، — بىزنىڭ ئاخىرىنى سۈرۈشتۈرمىگىنىمىزدىن خۇشال بولۇپ قىلىۋاتقان خوشامەتلىرىدە بۇ! . . .

— ئۇنىڭ كوكۈلىسىنى تۇتۇۋالغاندىن كېيىن، رەسۋاسىنى چىقىرىۋەتمەي! مەن بولسام غېزىنىي ئۇيان، ئۆردەكنىنى بۇيان قىلىۋېتەتتىم. . .

زۇمرەتنىڭ سۆزىگە ھەممىسى كۈلۈشۈپ كېتىشتى.

ئاردىدىن ھەپتە ئۆتتى. ھەر بىر سىنىپقا تەقسىم قىلىنغان تۆت مىڭدىن كىشىك قۇيۇش ۋەزىپىسى ئورۇنلىنىپ بولدى، كېسەكلەرنى ئوقۇتقۇچى - ئوقۇغۇچىلار زەمبىل، تاغار، ئارغامچا، ئېشەك ھارۋىسى قاتارلىق نەرسىلەر بىلەن مەكتەپكە توشۇپمۇ بولدى. ھەر بىر دادۇي، شياۋدۇيلەردىن كەلگەن تامچى، ياغاچچى ئۇستاملار ئىشقا كىرىشىپ كەتكەنىدى. ئوقۇغۇچى - ئوقۇتقۇچىلار نۆۋەتلىشىپ لاي ئېتىش، ئۇستاملارغا كىشىك يەتكۈزۈپ بېرىش، بورا، سامان توشۇشتەك قارا ئىشلارنى ئۇستىگە ئالغانىدى. مەكتەپ ئالدىدىكى رىشاتكا بېكىتىدىغان ھۆل قوپۇرۇلۇپ، دەرۋازىنىڭ كىشىك تۆۋرۈكلىرىمۇ پۈتۈش ئالدىدا تۇراتتى. مەكتەپنىڭ ياغاچچىلىق كارخانىسىدىكى ھۆسۈيۈن ئاخۇن خارەت كەنت ياغاچچىلىرى بىلەن دەرۋازا، رىشاتكىلارنى ياساپ، كۈلۈپ لىملىرىنى چوت بىلەن يونىماقتا ئىدى.

ئوقۇتقۇچى - ئوقۇغۇچىلار خۇددى ئىككى قوشۇقتا ئاش ئىچكۈدەك ئالدىراش بولۇپ كەتتى. ئېتىز - ئېرىق ئىشلىرى، ئوغۇت توپلاش، قالغان دەرسلەرنى تولۇقلاش، كەچ تەرەپلەردە مۇزاكىرىلەرنى ئۇيۇشتۇرۇش، قورۇلۇشقا ئادەم ئايرىش، پىلاندىكى ئوچۇق دەرسلەرنى ئۆتكۈزۈش، ئوقۇغۇچى يىغىش دېگەندەك بىر - بىرىگە ئولىشىپ كەلگەن ئىشلار ئوقۇتقۇچىلارنى ساپاندىن چىققان ئۈيدەك قىلىۋەتتى. ئۇلار كەچ

ئۇخلاشقا داڭ ئۇرۇلغان هامان، ئۆيلىرىگە هېرىپ - چارچىغان هالدا قايتىشاتتى. لېكىن يەنە دەرس تەييارلىقى قىلىپ، تاپشۇرۇق تەكشۈرمىسە بولمايتتى. ئوقۇتقۇچىلار ماتېرىياللىرىغا باش قويغانچە ئۇستەلدىلا ئۇخلاپ قېلىشاتتى. ئۇلگەننىڭ ئۇستىگە تېكەندەك، ئورما بىلەن يىللىق ئىمتىهان قىستىلىپ بىللە كېلىپ قالغاچقا، هەممە جىددىيلىشىپ كەتكەندى. ئۆرۈكلۈك باغنى ئويلىغانسېرى ئۈيقۇسى قېچىپ، بىر يەردە تۇرالماس بولۇپ قالغان ئىلمىي مۇدىر زىكرۇللا غوجى سىنىپلارغا كىرىپ، ئوقۇغۇچىلارنىڭ مۇزاكىرىلىرىنى تەكشۈرەتتى. ئەگەر يېتەكچى مۇئەللىم سىنىپقا كىرمىگەن بولسا، قوللىرىنى شىلتىپ ۋارقىرايتتى، يەرلەرگە تېپەتتى. كۆزلىرى قىزىرىپ كەتكەن، يۈزلىرىدىن رەڭ قاچقان مۇئەللىملەر دەرسلىرىدىن چىقىپ ئۇھ دەپ بولغىچە، «ساڭا ئىككى ساەتلىك سۇ بېرىلدى، دەرهال قونىقىڭغا سۇ باشلىۋال...» دېگەن خەۋەر كېلەتتى. ياكى «پالانى كەنتنىڭ كېۋەزلىرىگە كېسەل تېگىپتۇ، ئوقۇغۇچىلىرىڭنى ئېلىپ كېۋەز قۇرۇتى كولاشقا چىق...» دېگەن بۇيرۇق بولاتتى. گۈڭشې رەهبەرلىكى ئوقۇتقۇچى - ئوقۇغۇچىلارنىڭ «سىنىپىي كۆرەش» كە ئېتىبار بەرمەي، ئەسلىنى ئۇنتۇپ قېلىشىدىن ئەنسىرەپ، ئۇلارنى «سودا سارىيىدا ئۇرۇقلۇق ياڭاق خىللاش»، «ئەترەت خامانلىرىدا قوناق ئاقلاش»، «يار ئېلىپ كەتكەن ئېرىق - ئۆستەڭلەرگە تاش - توپا توشۇش»، «تىنىپ كەتكەن كۆللەرنى قازدۇرۇش» تەك خىلمۇ خىل خالىسانە ئەمگەكلەرگە سېلىپ تۇراتتى...

مەكتەپ ئىچى تاقىقۇ - تۇقۇقۇ، تاڭ - توڭ، ئانى سۆنىۋەت، بۇنى قوي دېگەندەك ئاۋازلار بىلەن تولغان بىر كۈنى، خالىق كاتىپ مەكتەپكە ئاتلىق كىرىپ كەلدى. ئۇ ۋاسكىتبول مەيدانىدا ئېتىنىۋاتقان بىر چۆگىلىتىۋەتكەندىن كېيىن، ئىشلەۋاتقانلاردىن: «زەينىدىن مۇدىر قېنى؟» دەپ ۋارقىراپ سورىدى. ئاڭغىچە، ئەمدىلا تاملىرى قوپۇرۇلغان كۆلۈپ سەھنىسىنىڭ گىرىمخانىسىدىن ئالدىراپ چىققان زەينىدىن ئۇنىڭ ئالدىغا يۈگۈرەپ كەلدى.

— دادۇي، شياۋدۇيلەردىن ئېلىپ كەلگەن تامچى، سۇۋاقچى،

ياغاچچىلارنىڭ، — دېدى خالىق ئېتىنىڭ چۇلۇۋۇرنىى تارتىپ، — ئىش ھەققىنى قانداق قىلايلى دەۋاتىسىلەر؟

— ئەمدى... ئەل نەقى بېرەرمىز خالىق كاتتىپ، — دېدى زەينىدىن، — يا ئۆزلىرىنىڭ باشقا يوليورۇقلىرى بارمىكىن؟

— ئۇلارنىڭ كۇنلۇك ئىش ھەققىنىى ھېسابلاپ، گۇڭشېغا تاپشۇرۇڭلار! — خالىق سىنىپ يوقلىمىسىنى قولتۇقلاپ كېتىۋاتقان گۇلزىباغا ئاچكۆزلۇك بىلەن تىكىلدى، — ئۇلارغا دادۇي، شياۋدۇيلەردىن نومۇر بېرىدۇ.

— خوش!... دېگەنلىرىدەك قىلىمەن!...

— زەينىدىن، ئاۋۇ كېتىۋاتقىنى گۇلزىبا خانىممۇ؟ — خالىق قامچىسىنى ئېگەرگە تېيىدى، — ئەجەب ئۆزلىشىپ كېتىپتا؟...

— خوش! يېقىندا ھېكمەت بىلەن توي قىلماقچى... — زەينىدىن ئەتراپىغا قاراپ قويۇپ ئاۋازىنى پەسەيتتىى، — بۇ كەلگۈندى يامان نېمىكەن، خوتەننىڭ زۆھرەسىدەك، سەنىمىدەك بىر قىزنىڭ مېغىزىنى چاقىدىغان بولدى!...

خالىق كاتىپ ئېتىغا زەرب بىلەن قامچا ئۇردى - دە، مەكتەپتىن چىقىپ كەتتى. ئۆز ئوقۇرمىنىڭ ھىدىنى ئالغان ئات گۇڭشې ئالدىغا كېلىپلا دەرۋازىغا قايرىلدى. لېكىن خالىق چۇلۇۋۇرنى بىرلا تارتىپ، بازارنىڭ باش تەرىپىگە قاراپ ئېتىنى بېقىنىدى. يولدا كېتىۋېتىپ، ئۇنىڭ چىرايى بۇلۇتتەك تۇتۇلۇپ كەتتى.

...«خوتەننىڭ زۆھرەسىدەك، سەنىمىدەك...» خالىق ئىچىدە پىچىرلىدى، — زەينىدىن راست ئېيتىدۇ، بىر كەلگۈندى مۇساپىرنىڭ گۈلزىبادەك قىزنى ئۆزىگە ئەسىر قىلىۋالغىنى قىزىق. بۇ سەتەڭگە خوتەندىن ئەر تېپىلمىدىمىكىنە؟... ئۇ دېگەن غۇلجىلىق تۇرسا؟

خالىق ئوڭ تەرەپتىكى يولغا قايرىلىپ چوشقا فېرمىسىغا قاراپ ئات سالدى. ئۇ ئەگرى - بۇگرى ئۆزۈمىلىك، ئۆرۈكلۇك، ياڭاقلىق ئېتىزلارنى ئايلىنىپ، ياقۇپ سەپرانىڭ ئۆيى ئالدىغا كېلىپ ئاتتىن چۈشتى. خالىق ئېتىنى ھويلا ئالدىدىكى قېرى ياڭاقتا باغلىغاندىن كېيىن،

ئېشىكنى ئىتتىرىپلا كىرىپ كەلدى. ئاپئاق باشلىق ياقۇپ بىر ئېتىز يېرىدىكى يېسىۋېلەكنى ئوتاپ، ياۋا ئوت - چۆپلەرنىسى تام تۆۋىگە يىغىرىتىپ تاشلىماقتا ئىدى. ئۇ خالىقنى كۆرۈپ دەرھال ئورنىدىن تۇرماقچى بولدىيۇ، بىراق تىزلىرى كۆيۈشۈپ كەتكەچكە، ئىنجىقلاپ ئارانلا ئۆرە بولالىدى.

— ۋاھ، خالىق كاتىپقۇ بۇ؟ — ياقۇپ قورۇنۇپ، ھەجىيىپ سالام قىلدى، — ئۇزۇن بولدى، كەم دىدارلا بولۇپ كەتتىلە، ئۆزلىرىنى ياد ئېتىپ تۇردۇم... قېنى جۇرسىلە... ئۆيگە ئىلتىپات قىلسىلا!...

خالىق كۆرپىگە چىقىپ، ھەشىمەتلىك بولمىسىمۇ پاكىزە، رەتلىك، سەرەمجانلاشتۇرۇلغان ئۆينىڭ تۆت تەرىپىگە قاراپ ھەۋىسى كەلدى. ئۇ: «خوتۇن كىشىنىڭ گۈزەللىكى ئۆي ئىشىدا بىلىنۇر...» دېگەنلەرنى كۆڭلىدىن ئۆتكۈزدى. بۇ ئارىلىقتا، ياقۇپ شىرەنى قويۇپ، داستىخان سېلىپ چاينىمۇ قويۇپ بولغانىدى.

— ياقۇپكا، ئۆيلەپ قويايى دېسەم، ئۆتكەندە كايىش قىلمىدىلا، — دېدى خالىق ئېچىنغان قىياپەتتە، — مانا يالغۇزلۇق تارتىپ قاپتىلا ئەمەسمۇ!...

— كۆنۈپ قاپتىمەن...، — ياقۇپ ھەجايدى، — ھەمراھ بولمىسىمغۇ بولمايدىكەن... ئەمدى شۇ زۇمرەتنى تالالىق قىلىۋالسام، ئاندىن بىرگەپ بولار...

— ئۆي ئىشىغا چىۋەر، قولى چاققان، كۆزى ئىتتىك، پاكىزە ئايالدىن بىرنى تېپىپ سۆزلىشىپمۇ قويغانىدىم، — خالىق يەر تېگىدىن ياقۇپقا قارىدى، — ئۆزىمۇ سىلىدىن ئون، ئون ئىككى ياش ئەتراپىدا كىچىك، يۇمىلاققىنا ئايال...

— شۇنداقمۇ؟ — ياقۇپنىڭ كۆزلىرى خۇشالىقتىن يۇمۇلۇپ كەتتى، — يا ئاللا، ئۆزلىرىزە خىزىر ئەلەيھىسالامدەك ئادەمدە!... باشقىلارنىڭ غېمىنى يەپلا يۈرگەن... قانداق بالىلىرى بارمىكەن؟...

— بىر قىزى بار، لېكىن ئەردە... — خالىق ئېچىدە «ماڭۇ قېرىنىڭ خوش بولۇپ كەتكىنىنى قارا!» دەپ قويدى، — بوپتۇ ياقۇپكا،

بىر ھېسابتا ئويلىغانلىرىمۇ توغرا. يات خوتۇننىڭ ئالدىدا، چوپ - چوڭلا بىر قىز يۇرسە ئەپلەشمەيدۇ. . .

— شۇ، شۇ، ئېيتقانلىرى دۇرۇس. . .

— ئۇنداقتا، زومرەتنى ياتلىق قىلىش ئىشىنى ئويلىشىپ كۆرگەنلا؟

— ئەمدى. . . بېشىمىزنى كۆپ سىيلىدىلا، سىلىنىڭ ئاغزىلىرىغا قاراپ تۇردۇق.

خالىق ئاشنىڭ دەم يەپ قالغانلىقىنى ھىس قىلدى. ئۇ ئايلانما گەپلەر ئارقىلىق ياقۇپنىڭ ئۆزىنى ئېغىز ئاچۇردى. بۇ ناھايىتى ئەپلىك پۇرسەت ئىدى. شۇڭا ھىچ تۇزۇت قىلىپ ئولتۇرمايلا، گەپنىڭ پوسكاللىسىنى ئوتتۇرىغا قويۇشنى لايىق تاپتى. يەنە بىر تەرەپتىن، بۇ قېرى ياش خوتۇننىڭ گېپىنى ئاڭلاپ ئولتۇرالمايلا قالغانىدى. زۇمرەتنى پاتراق چىقىرىۋېتىدىغان ئىش بولسا، ئۇنىڭغا خوش ياقماي قالارمىدى! . . .

— ئۆزلىرىگە ئۆتكەندە قىلغان ۋەدەم بويىچە، قىزلىرىغا بىر لايىق تېپىۋېدىم، — دېدى خالىق ياقۇپنىڭ ئاپتاپپەرەستەك ئېچىلىۋاتقان چىرايىغا قاراپ، — يېشى زۇمرەت قىزدىن سەل چوڭ بولسىمۇ، قول - ئىلكىدە بار، ئەل ئارىسىدا يۈز تاپقان، ئابرويلۇق، ئۆزى مال نەسىللەندۇرۇش پونكىتىنىڭ باشلىقى.

— ئۇنداقتا، بىر چاغدا ئۆزلىرى باشلاپ كەلگەن ھېلىقى ئىسمى نېمە ئىدى؟ خۇدايىم، ھە راست، مەتمۇسا بولمىسۇن يەنە؟ . . .

— شۇ، شۇ! ئەسلىرىدە بار ئىكەندە. . .

ياقۇپنىڭ دېمى ئىچىگە چۈشۈپ، زۇۋانى ئۇچۇپلا كەتتى. گەپلىرى بىر - بىرىدىن تېتىقسىز، تاماقنى چاينىماي يۇتۇۋېرىپ، ھېق تۇتۇپلا تۇرىدىغان، بۇقا گەدەن، كۆينەكلىرىنىڭ ياقىسى، دوپپىسىنىڭ جىيەكلىرى جۇۋازچىنىڭ ئېتىگىدەك مايلاشقان، ئادەم بار - يوق دېمەي، زۇمرەتكە ئاچكۆزلەرچە قاراپ، ھاياسىز چاقچاقلارنى قىلغان بۇ تۇلۇم چاشقاننى ياقۇپ بىر كۆرۈپلا ئۆچ بولۇپ قالغانىدى. مانا ئەمدى ئۇنى خالىقنىڭ كۇيئوغۇللۇققا سايە قىلىپ كەلگىنىنى كۆرمەمدىغان؟ . . .

— خالىق كاتىپ، ئۇ. . . ئۇ بىر ئاز بىمەسەل ئادەمدەك قىلىدۇ، — دېدى

ياقۇپ گېپىنى تاپالماي، — ئۇنىڭ ئۇستىگە، قىرىقلارغا كىرىپ قالغان ئادەم تۇرسا؟ . . .

— ھەي. . . ئۆزلىرى ئۇنىڭ بىلەن كۆپ ئەسرا بولمىدىلا، ئۇ دېگەن چاقچاقچى، گەپچى، ناھايىتى ئوچۇق - يورۇق ئادەم، — دېدى خالىق، — ياش مەسىلىسىگە كەلسەك، مەتمۇسا بۇ يىل 35 ياشىنىڭ قارىسىنى ئالدى. ئاتا - بوۋىمىزدىمۇ «ئەرنىڭ قېرىسى يوق، سەتىسى بولمايدۇ» دېگەن گەپ بارغۇ؟ . . .

— زۇمرەت بۇ يىل تېخى يىگىرمىگە قەدەم قويدى، — دېدى ياقۇپ بېشىنى چايقاپ، — ئۆزىنىڭ دادىسىدەك ئادەمگە. . .

— قىزىق گەپ، — دېدى خالىق پىيالىنى جاققىدە قويۇپ، — مەن سىلىگە تاپقان ئايالمۇ ئۆزلىرىدىن ئونىنەچچە ياش كىچىك، سىلى ئۇنى بالا قىلغىلى ئالامىلا ياكى خوتۇن قىلغىنىمۇ؟ ئەجەب سىلىگە بولمىدىكەن، زۇمرەتكە بولمامدىكەن؟ . . .

ياقۇپ ئىككى پۇكلەڭگىنىچە بېشىنى ساڭگىلىتىپ ئولتۇرۇپ كەتتى. ئۇ خالىقنىڭ گېپىنى يېرىۋېتەي دېسە، يۈزى چىدىمايتتى. ماقۇل دەي دېسە، كۆڭلىنىڭ بىر يېرىلىرى خىرە ئىدى.

— ئاڭلىسام ئۇنىڭ بىدىك دەيدىغان لەقىمىمۇ بار ئىمىش، — دېدى ياقۇپ، — شۇنىڭغا قارىغاندا، كۆپ ئۆيلەنگەن ئادەم ئوخشايدۇ.

— ياقۇپكا، «ئوساغاقتا ئارپا نېنى باھانە» دېگەندەك، نەدىكى غەيۋەتچى خوتۇنلارنىڭ تارازىغا ئولتۇرمايدىغان گەپلىرىنى دېگىلى تۇردىلىغۇ؟ — دېدى خالىق ئەلپازىنى بۇزۇپ، — كۆڭۈللىرىدىكى راست گەپنى قىلسىلا! قىزلىرىنى ئاشۇ قەشقەرلىك مۇراتقا بەرمەكچىمۇ؟

— يوقسۇ، يوقسۇ، مەن تىرىكلا بولىدىكەنمەن، قىزىمنى ئۇ ياقا يۇرتلۇققا ھەرگىز بەرمەيمەن، — دېدى ياقۇپ بوغۇلۇپ، — ھېلىغۇ بىر ئەپەندىكەن، ۋىلايەتنىڭ ۋالىيسى بولسىمۇ شۇنداق. . .

— ھەببەللى ياقۇپكا! «قاغا نېمە يېمەيدۇ، ئەللەر نېمە دېمەيدۇ» بىر قىسىم كىشىلەر مەتمۇسانى كۆرەلمەيدۇ. . . ئۇ دېگەن بىر ئىدارىنىڭ باشلىقى، مال دوختۇرى، قولى ئۇچۇق، كىشىلەردىن ھېچنىمىسىنى

ئايىمايدىغان مەرت ئادەم، — خالىق تاماكا ئوردى، — ئۇنىڭ دادىسىدىن قالغان نۇرغۇن دۇنياسى بار... بىرەر ئادەمنىڭ بېشىغا كۈن چۈشسە، چىداپ تۇرالمايدۇ، دەرھال ياردەم قولىنى سۇنىدۇ... راست گەپنى قىلسام، ئاياللىرىنىڭ كېسىلىنى داۋالىتىش، ئۆلۈمىنى ئۇزۇتۇش، نەزىر - چىرىغىنى ئۆتكۈزۈش ئۈچۈن كەتكەن ھەممە پۇلنى مەن ئاشۇ مەتمۇسادىن ئالغان... ئۇ چاغلاردا ئۆزلىرى بەك گاڭگىراپلا قالدىلا. بىرەر كىمدىن قەرز ئالمەن دېسىلمۇ، باشقىلار سىلىنىڭ ھال - ئەھۋاللىرىنى بىلىدىغان بولغاچقا، بەرمەيتتى. ئۇنچىلىك پۇل مەندىنمۇ چىقمايتتى، مەن كادىر تۇرسام، ئالغان مائاشىم ئۇ ئايدىن بۇ ئايغا ئارانلا ئۇلىشۋاتسا؟...

— شۇنداقمۇ؟... — ياقۇپ ھەيران بولغىنىدىن كۆزلىرىنى يوغان ئاچتى، — توۋا قىلدىم... ئۇنى مۇنچىلىك قىلالايدۇ دەپ ئويلىماپتىكەنمەن...

— ئويلاپ باقسىلا، ھېلىقى چاغدا ئۇنى نېمە ئۈچۈن سىلىنىڭ ئۆيگە ئالايىتەن باشلاپ كەلدىم؟ مەن سىلىنىڭ يامان ئەھۋالدا قالغانلىقىلىرىنى ئېيتىپ، ئۇنىڭدىن ئارقا - ئارقىدىن پۇل ئېلىۋەردىم. كېيىن، ئۇ مېنى ئالداۋاتامدىكىن؟ دېگەن گۇمانغا كېلىپ قالدى. شۇڭا، ئالغان پۇلنى ئۆزۈم خەجلىمىگەنلىكىمنى ئىسپاتلاش ئۈچۈن، ئۇنى ئۆيلىرىگە ئېلىپ كەلگەنىدىم...

— مۇنداق دېسىلە! ئادەم دېگەننى بىرلا كۆرۈپ باھا بېرىشنىڭ ئۆزىمغۇ قاملاشمىغان گەپ... — ياقۇپ ئېڭىكىنى سىيلىدى، — ئەمدى سېلىچە قانداق قىلساق بولار؟...

— ما گەپلىرى بولىدۇ، — دېدى خالىق كۈلۈپ، — زۇمرەتكە ئەپلىك پۇرسەتنى تېپىپ نەسىھەت قىلسىلا، سېلى دېگەن ئاتا، ئۇ دېگەن بالا. ئاتىنىڭ سۆزىنى ئاڭلىمىغان بالىنى بالا دېگىلى بولامدۇ؟ ئەگەر جاھىللىق قىلسا، ئۇنى ئۆلىمەن - ئۆچىمەن دېگەندەك گەپلەر بىلەن قورقۇتسىلا. زۇمرەت ئۆزىنىڭ يۈزىنىڭ تۆكۈلۈشىدىن قورقۇپ بولسىمۇ، كېچىكلىرىگە كىرىدۇ...

— ئۇ بەك جاھىل بالا دېسىلە، ئادەم بىلەن تەڭ تۇرىدۇ، ئاندىن،

سەپرايىم ئۆرلەپ، قولۇمغا چىققان نەرسە بىلەن ئۈرۈپ سالىمەن. . .
— بۇنداق قىلسىلا، ئۆزلىرى پاسسىپ ئورۇنغا چۈشۈپ قالىلا، — دېدى خالىق ياقۇپقا ئېگىشىپ، — ئۆتكەندىمۇ نوغۇچنى قوللىرىغا ئېلىپ ئۇرالماي، ئاخىرى ئۇ ئۆزىنى ئۆزى ئۈرۈپ بېرىپتۇ. . . بۇ خاتا ئۇسۇل.
— نەسىھەت قىلسام ئاڭلىمىسا قانداق قىلىمەن؟ . . .
— بىچارە، مۇلايىم، يۇۋاش، دەردلىك قىياپەتكە كىرىۋالسىلا! ئۇ ئۆزىمۇ ئازاپلىنىدۇ. . . — خالىق ئىشىككە قاراپ قويدى، — ئامال بولمىغاندا، بوپتۇ قىزىم كىمگە تەگسۇن تەگ. . . ئەمما توي كۈنۈڭ مەن بۇ دۇنيادا يوق. . . سەن ياقا يۇرتلۇق بىلەن توي قىلىشتىن بىر كۈن بۇرۇن، ئۆزۈمنى ئۇستۇرىدا بوغۇزلايمەن ياكى ئېسىلىپ ئۆلۈۋالىمەن. . . دېگەندەك گەپلەرنى قىلىپ، ئۆز ئىختىيارىغا قويۇپ بەرسىلە، قېنى. . . ئاسانلا قىنامىغا پاتمۇ. . . چۈنكى زۇمرەتنىڭ باغرى يۇمشاق. . .
— بولمۇ خالىق كاتىپ، ئۆزلىرى مېنى ئوتقا ئىتتەرمەيلا، — ياقۇپ بېشىنى لىڭشىتتى، — مەن ئۆزلىرى دېگەن بويىچە زۇمرەت بىلەن سۆزلىشىپ، جاۋابىنى بېرەي. ئاندىن. . .
— ئاندىن مەن دەرھال قىزىل قەغەزنى كېسىپ بېرىمەن، ئەلچى كىرگۈزىمىز، — خالىق چەينەكنى ئېلىپ ئۆزىلا چاي قۇيدى، — زۇمرەتنىڭ تويىنى قىلمۇھلىپلا، سىلىنىڭ باشلىرىنى ئوگلاپ قويىمىز. مەتمۇسا بۇ گەپنى ئاڭلاپ، مەيدىسىگە ئۇردى. ئۆتكەندە ئۆيگە يامغۇر ئۆتۈپ كېتىپ، زۇمرەت بىر كۈن ئىشقا يارىمغانمىدى؟
— شۇنداق، تورۇس خودىدى غەلۋىرەكلا بولۇپ، ئۆيگە تىزمىغان داس، چىلەك، چىنە - قاچا قالمىدى.
— ھەببەللى، بۇ گەپنى ئاڭلىغان مەتمۇسا تويىنى قىلمۇھلىپلا، كونا ئۆيلەرنى چېقىپ تاشلاپ، كۆتۈرمە لاپاسلىق، ئايۋان - سارايلىرى كەڭ، تام ئويۇقلىرىنى نەقىشلىق قىلىپ ئۆي سېلىپ بېرىمەن. قىسىما تۇۋرۇكلۇك، كۈچۈك چىشى چىقىرىلغان پىشايۋانلارنى، گۈللۈك دېرىزە قاپقاقلىرىنى كۆرۈپ، فىرمىلىقلارنىڭ ئاغزى ئېچىلىپ قالسۇن. . .

مەندىن كەتسە ناھايىتى بىر چوكا ئالتۇن كېتەر، دەيدۇ...

— ياھ، مەتمۇسادا ئالتۇن بار ئىكەندە؟ — ياقۇپ ھەيران بولغىنىدىن خالىقا تېكىلىپلا قالدى، — ئاتا - ئانىسىنى چوك ئۆتكەن ئادەملەر ئوخشىمامدۇ؟

— بۇنداق بايلار بۇ يەردە بولغان بولسا، ئاللىبۇرۇن تۇگىشىپ كېتەتتى، — خالىق ئاغزىغا كەلگەننى ياندۇرماي سۆزلەشكە باشلىدى، — ئۇنىڭ دادىسى پاكىستاندا كاتتا كەتكەن سودىگەر بولغان، ئۇ ۋاپات بولۇشتىن ئىلگىرى، ئوغلىنىڭ مىراسىنى ئالتۇنغا ئايلاندۇرۇپ ئەۋەتىپتىكەن، بۇ يەردە يېرىمىنى باجغا تۆتۈۋېلىپ، قولىغا ساقمۇ ساق ئەللىك دانە چوكا ئالتۇن تەككەن گەپ.

— ئەللىك دانە؟ — ياقۇپنىڭ كۆز چاناقلىرى كېڭەيدى، — ئۇنداق بولسا، بۇ ئالتۇن نەچچە ئەۋلاد، ئۇرۇق - پۇشتىغىمۇ قالغۇدەك...

— شۇ ئەمەسمۇ! ئۇ ھازىر زۇمرەتكە، زۇمرەت كۆزلۈك تىللا ئۇزۇك، قوش بىلەيزۈك، ئالتۇن ھالقا، ئالتۇن پوپۇزىلارنى تەييارلاپ قويدى. ھەي، ھەي! بۇ قىزنىڭ تەلىيى بار ئىكەن ئەمەسمۇ!... خۇددى مەلىكە - خېنىملاردەك كۇنى بەھۇزۇر راھەتتە ئۆتىدىغان بولدى!... بۇ مەتمۇسا دېگەن بىر شاھزادە دېسىلە...

— راست، ئامەتنىڭ شاھزادىسىنىڭ ئۆزى ئىكەن...

ئاجايىپ ئاتلىك! خوتۇن ئېلىپ بەرسە، ئىسىل قەپەز ئايۇانلىق سارايلارنى سېلىپ بەرسە!... بۇ ياقۇپنىڭ چۇشىمۇ ياكى ئوڭمۇ؟ ئۇنىڭغا يۇمىلاقتىمۇ بىر چوكان ھەيۋەتلىك ئايۇان - سارايلاردىن چىقىپ، ئۆزىگە كۇلۇپ قاراۋاتقاندەك... تاماقلىرىنى يەۋالسىلا... دەپ ئاستىغا كۆرپە سېلىۋاتقاندەك... ئېغىلىدىكى قويلار مەرەپ، كالىلار كۆشەۋاتقاندەك بىلىنىپ كەنتى. ئۇمرىدە يېڭىراق كۆينەك ئۇستىگە چىقىپ باقمىغان، بىر نەچچە ئىككى بولۇپ ئۆتمىگەن ياقۇپ قەبرىغان چېغىدا راھەت - پاراغەتتە ئۆتىدىغان بولدى. ئەمدى يېقىن - يۇرۇق، ھەقەمسايىلىرى ئۇنىڭغا ھەۋەس بىلەن قارىسا، كۆرەلمەس دۇشمەنلىرى ھەسەت بىلەن باقىدۇ... بۇ چاغقىچە ئۇنى« ياقۇپ سەپرا» ، «ياقۇپ

چاۋاش » دەپ نەزەر كۆزنىگە ئىلمىغانلار: «جۇرۇڭلار، ياقۇپكامنىڭ ئۆيلىرىنى كۆرۈپ كېلەيلى!...» دېيىشىدۇ...

بىردىنلا ياقۇپنىڭ خالىق تېپىپ قويغان ھېلىقى چۈمۈر، قولى چاققان، كۆزى ئىتتىك، يۇمىلاققىنا ئايالنى كۆرگىسى كېلىپ قالدى. گۈڭشېنىڭ رەھبىرى تاپقان ئايال ئۇنداق - مۇنداق پەلەش - پەرتىش، ئاغزى - بۇرنىغا چىۋىن ئولاشتۇرۇپ يۈرۈيدىغان پاخپاقلاردىن بولمايدۇ - دە، ئەلۋەتتە... ئۇ سىلىق - سىپايە، مۇلايىم، كۈلۈپلا تۇرىدىغان، سۈباتلىق ئايال بولىدۇ...

ياقۇپ قورۇنۇپ، ھەجىيىپ، ئۇ ئايالنى بىر كۆرۈپ باققۇسى بارلىقىنى ئېيتىۋېدى، خالىق قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتتى. ئىچىدە بولسا، «ماۋۇ كالۋا قېرىنىڭ گېپىمگە ئىشىنىپ قالغىنىنى كۆرەيمۇ!... مەن ساڭا خوتۇن تونۇشتۇرغىنى سارىڭ بولۇپ قالدىممۇ؟.... قارا بۇنىڭ تېخى خوتۇنغا ئىشقى بار ئىكەنا؟» دەپ ئويلىدى. لېكىن ئۇ سىپايىلىق بىلەن ياقۇپنىڭ دولىسىغا ئۇردى:

— ياقۇپكا، ئاۋۇال زۇمرەتنى ئۆزىتىپ ئالايلى، ئاندىن، ئۇ ئايالنىڭ قېشىغا سېلىنى ئۆزەم باشلاپ ئېلىپ بارىمەن، — دېدى خالىق، — ئۇ ۋاقىتتا، مەن بولسام تەنھا، بالىلارنى تالالىق قىلىپ بولغان، دېسىلە، تېخىمۇ ئەپ كەلمەمدۇ!...

— دۇرۇس، دۇرۇس، يەنىلا ئۆزلىرى ئەقىللىق...

بىر نەچچە يىلدىن بېرى بويتاق ياشاپ كەلگەن 55 ياشلىق ياقۇپنىڭ قىزىنى پاتراق چىقىرىۋېتىپ، تېز ئارىدىلا ئۆيلەنگىسى كېلىپ قالدى. تۇلكىنى قاپقانغا چۈشۈرۈۋالغان ئوۋچىدەك قانائەت تاپقان خالىق ئورنىدى تۇرۇپ، ياقۇپ بىلەن خوشلاشتى.

ئۇچ يىغىنىڭ بىر كۈلكىسى

يەكشەنبە ئىتتىگەنلىكى ئىدى. خالىق بۈگۈن سەھەر تۇرۇپ، ھويلىسىدىكى تال بوستانلىق تېگىدە ئۆزۈمنىڭ ھارام شۇڭلىرىنى

قهيسۇاتاتتى. يۇپۇرماقلارنىڭ ئارىلىقلىرىدىن چۈشكەن قۇياش نۇرى يەردە ئالا كۆلەڭگىلەرنى پەيدا قىلغاندى، ھەممە ئىشلىرى يۇرۇشۇپ كېتىۋاتقان خالىق مېھلىلا خۇشال كۆرۈنەتتى. تۇنۇگۈن ئۇ «بوۋاي قەبىر» مەكتىپىگە چىقىپ، نەفسەنىڭ ئادەم تېنى ئەيمەنگۈدەك ھۆسنى - جامالىنى قانغىچە كۆرۈپ كەلدى. گەرچە جان سۆيۈنگىدەك بىر ئېغىز گېپىنى ئاڭلىيالمىغان بولسىمۇ، بىر چىنە چېيىنى ئىچىپ راھەتلەندى. بەلكىم ئۇ چاي ئىچكەن چىنىگە نەفسەنىڭ لەۋلىرى بىرەر قېتىم بولسىمۇ تەككەندۇر! ئەڭ بولمىسا، ئۇنىڭدا نازۇك ئاق بارماقلىرىنىڭ ئىزى باردۇر!... ھەر ھالدا، بۇ ئىشلارنىڭ باشلىنىشى يامان ئەمەستەك قىلىدۇ... چوقۇم بارا - بارا ياخشىلىنىپ كېتىدۇ... بولۇپمۇ خالىقنىڭ گۇل - قەقەلىرىنى ئېچىلدۇرۇۋاتقىنى نەچچە ۋاقىتتىن بېرى خوتۇننىڭ قورسىقىدا يېتىۋالغان بالىنىڭ چۈشكەنلىكى ئىدى. بالا بىرەر - ئىككى ئايلىق بولۇۋالسا، ئۇنىڭ ئارزۇ قىلغان كۈنىمۇ يېتىپ كېلىدۇ. ئاندىن پەيتىنى تېپىپ، نەفسەگە تور يايىدۇ... زۇمرەتنى مەتمۇساغا ئۆتكۈزۈپ بەرگىنى ھەرگىز زىيان بولمىدى، يوقلا يەردىن بىر كاللەك پۇلغا ئېرىشۋالدى، ياقۇپنىمۇ سىزغان سىزمىدىن چىقالماس قىلىپ قويدى. بىراق بۇ سەپرا ئاقباش قىزنىغا گېپىنى يىگۈزەلەرمۇ؟... ياكى يەنە ئۆتكەنكىدەك پوتلىسىنى ئېقىتىپ ئولتۇرارمۇ؟... ئۇنى ئاچچىقىدا ئىشنى بۇزۇپ قويۇپ، بىرەر غەۋغا تېرىپ قويمايدۇ دېگىلىمۇ بولمايدۇ. ئۇ چاغدا، زۇمرەت جەمەللىشىشتىن يانمايدۇ... خەلقى ئالەم ئالدىدا سەتلىشىدىغان گەپ... ئۇنىڭ بۇنداق قىلىشىغا ھەرگىز يول قويماسلىق كېرەك... يامىنى كەلسە، قەرز پۇل ھۆججەتلىرىنى ئۇنىڭ كۆزىگە تىقىپ، توقۇمنى قارىغا ئېلىش كېرەك. بۇنىڭدا ئۇ نېمە دېيەلەيدىكەن؟ زۇمرەت ھازىرقى خىزمىتىدىن بەك خۇشال، پوچتىخانىدىن ئايرىلىپ قېلىشنى ھەرگىز خالىمايدۇ... ئېتىز - ئېرىقتا لاي - پاتقاقتا مىلىنىپ جاپا چېكىشنى ئويلىسىلا، يېلى چىقىپ كەتكەن توپتەك بوشاپ كېتىدۇ. قېنى ئۇ سەكرەپ باقسۇنچۇ! كىشىلىك تۇرمۇشتا، مەنپەئەتتىن قۇدرەتلىك كۈچ بارمۇ؟ مەنپەئەت ئۆكۈزنى بۇلبۇلدەك سايرىتىپ، مەن -

مەن دېگەن ۋىژدانلىق ئەركەكنىمۇ مومەك يۇمشىتۋېتىدۇ... كۆڭلى خېلىلا جايىغا چۈشكەن خالىق خۇشلىقىدا دىمىغىدا غىڭشىپ، بوستانغا تىكلەنگەن كىچىك شوتىغا يامىشىپ تۇراتتى، قوش قاناتلىق ئىشىك تاراقلاپ ئېچىلىپ، زۇمرەت ئېتىلىپ كىرىپ كەلدى. چۆچۈپ كەتكەنلىكتىن، يىقىلىپ چۈشكىلى تاسلا قالغان خالىق زۇمرەتنىڭ غەزەپتىن قىزىرىپ كەتكەن يۈزلىرىگە، تۇخۇمدەك ئىششىپ چىققان كۆزلىرىگە قاراپ قورقۇپ قالدى. ئۇ ئاتا - بالا ئىككىسىنىڭ كېچىچە خېلىلا ئۆرە - تۆپە بولۇشقانلىقىنى كۆڭلىدىن ئۆتكۈزدى.

— چۈشۈڭ شوتىدىن! — دېدى زۇمرەت ۋارقىراپ، — مەن... مەن سىز بىلەن سۆزلىشىكلى كەلدىم.

— ھە، زۇمرەت قىز، ئالا كۆچۈكلەر كېلىپ قاپتىغۇ؟ ھى... ھى... ھى... — خالىق قورقۇپ تۇرسىمۇ، ياسالمىلىق بىلەن كۈلدى، — سىزنى بىر كىم رەنجىتتىمۇ؟ چېچىلىپ قاپسىزغۇ؟...

— بولدى ياسالما كۈلكىڭىزنى قويۇڭ، — دېدى زۇمرەت ئۇنىنى قويۇپ بېرىپ، — مەن سىزنى ھۆرمەت قىلىپ كەلگەنىدىم... ئەمما سىزنىڭ دەللاللىق قىلىشىڭىزنى ئويلىمىغان ئىكەنمەن...

— بولدى، بولدى ئاستا سۆزلەڭ، — خالىق ئۆي تەرەپكە قاراپ قويدى، — بىز ئىشخانىغا بارايلى.

— ياق، مەن مەشھەد سۆزلىشىمەن، — زۇمرەت غەزەپتىن تىترەيتتى، — سىزنىڭ زادى يەنە قانداق ئويۇنلىرىڭىز بار، بىلمىسەم بولمايدۇ!

— زۇمرەت، جاھىللىق قىلماڭ، ئۆيدە ئايالىم تۇغۇتلۇق، — دېدى خالىق ئۆينى ئىشارە قىلىپ، — قانداق گەپىڭىز بولسا ئىشخانىدا دېمەمسىز...

توغۇتلۇق ئۆيدە جىدەللىشىپ ئولتۇرۇشنىڭ ياخشى ئەمەسلىكىنى بىلگەن زۇمرەت خالىققا تېكىلگىنىچە جىم تۇردى. ھەنجەردەك قادىلىپ تۇرغان كۆزلەردىن ئەندىكىپ قالغان كاتىپ كىيىملىرىنى قاقتى، ئۇنىڭ غۇڭلا ئاچچىقى كەلگەندى. ئۇ ئىچىدە، قارا ماڭۇ خەمەكنىڭ پەيلىنى!

دەپ ئويلىدى. ئۇلار كوچىغا چىققاندىن كېيىنمۇ گەپ قىلىشمىدى. خالىق ئۆتكەن - كەچكەنلەرنىڭ ئېگىلىپ بەرگەن سالىمىغا بىلىنەر - بىلىنمەس باش لىڭشىتىپ قويدى. لېكىن كۆڭلىدە زۇمرەتكە قانداق تاقابىل تۇرۇش توغرىسىدا چوت سوقۇۋاتاتتى.

ئىشخانىغا كىرگەندىن كېيىن، زۇمرەت ھېچ تەكەللۇپسىزلا ئورۇندۇققا كېلىپ ئولتۇردى. خالىق ئۇنىڭ ئۇدۇلىدىكى دىۋانغا ئۆزىنى تاشلاپ، تاماكا ئوردى. ئۇنىڭ چىرايىدىن ھېچقانداق ئىپادىنى بىلگىلى بولمايتتى. پەقەت زۇمرەتنىڭ ئوتتەك چاقناپ تۇرغان كۆزلىرىدىكى نەپرەت ئۇچقۇنلىرىنى، ھېچنىمىدىن يانمايدىغان قىياپىتىنى كۆرۈپ، سەل چۆچۈپ قالدى. ئەنسىرىگەن ئىش ئاخىرى يۈز بەردى. شۇنداقتىمۇ خالىق چىرايىدىكى ئەمەلدارلىق كىبرىنى ساقلاپ قالغانىدى.

— قېنى سۆزلەڭ، ئەتىگەندە ھويلىغا بېسىپ كىرگۈدەك قانداق ئىش يۈز بەردى؟ — خالىق تاماكىسىنى ئالدىرىماي تۇتاشتۇردى، — تۇرقىڭىزدىن مېنى سوتلىغىلى كەلگەندەك تۇرىسىزغۇ؟

— مېنىڭدەك زاتى كېرەمنى سوتلىغىلى بولمايدۇ دېمەكچىمۇسىز؟ — دېدى زۇمرەت يۈز - خاتىرە قىلماي، — بېلىپ قويۇڭ، كىمكى مېنىڭ غۇرۇرۇمغا يۇندا چاچسىمەن دەيدىكەن، ئۇ ھېلىغۇ سىز ئىكەنسىز، پادىشاھ بولسىمۇ قۇرقۇپ قالمايمەن . . .

خالىق زۇمرەتنى تۇنجى قېتىم كۆرۈۋاتقاندەك، ئۇنىڭ ئىككىسى ئۆرۈۋالغان تۇم قوڭۇر قىسقا چاچلىرىغا، بىر - بىرىگە تۇتىشىپ كەتكەن ئىلىپتەك تۇز قارا قاشلىرىغا ، چىڭ يۇمۇلغان ھالرەڭ تومپىلاق لەۋلىرىگە، تىزى ئۇستىدە سۈس تىترەۋاتقان نازۇك قوللىرىغا قارىدى. قىزنىڭ بۇ ھالىتى خۇددى بالىسىنى ئېلىپ قاچقان كۆكىنەكنىڭ ئارقىسىدىن قوغلاپ زەربە بېرىۋاتقان ئاق تۆشقاچنى ئەسلىتەتتى . . . دەرۋەقە، ئۇنىڭ ئەلپازىدىن ھېچنىمىدىن يانمايدىغانلىقى چىقىپ تۇراتتى. ۋۇجۇدىنى قانداقتۇر ئەنسىزلىك چىرمىۋالغان خالىق بىردىنلا چىرايىغا كۈلكە يۈگۈرتۈپ زۇمرەتكە قارىدى.

— قېنى نېمە ئىش بولغانلىقىنى دېمەمسىز؟ مەن گاڭگىراپلا قالدىم.

— تولا خۇپسەنلىك قىلماڭ، — دېدى زۇمرەت چەكچىيىپ، — سىزنىڭ خىزمەت تەركىبىڭىزدە باشقىلارغا لايىق تونۇشتۇرۇش دېگەن ۋەزىپىڭىزمۇ بارمۇ؟

— شۇ ئىشمىدى؟ — خالىق غەلىتىلا كۈلۈپ قويدى، — بۇنى دادىڭىز ئوچۇق ئېيتمىدىمۇ؟ بىلسىڭىز بۇ ئىشلار دادىڭىزنىڭ خاھىشى بىلەن بولدى. ئۇ يالۇۇرۇپ تۇرۇۋالسا ماڭا نېمە ئامال؟

خالىق ئالدىرىماي تاماكىسىنى شورىغىنچە، ياقۇپنىڭ ھەر قېتىم كۆرۈشكەندە، ئۇنىڭ ئائىلىسىگە كۆپ ئاتىدارچىلىق قىلىپ، زۇمرەتنىڭ بېشىنى سىلىغانلىقىنى ئېيتقانلىقىنى، ئەمدى ئېغىر كۆرمەي، ئۇنىڭ يۈز - ئابرويلۇق، پۇللۇق بىرەر يەرنىڭ ئېپىنى قىلىپ، قىزغا لايىق تېپىپ بېرىشىنى ئۆتۈنگەنلىكىنى، ھەتتا گۈڭشېغىمۇ بىر نەچچە قېتىم كېلىپ، ئۇنىڭغا يالۇۇرۇپ ياش تۆككەنلىكىنى تەسىرلىك سۆزلەپ ئۆتتى. ئۇ ئاخىرىدا ئېچىنغان قىياپەتتە:

— مېنىڭ بۇنداق ياخشىلىقلىرىمنىڭ سىزدە يامان تەسىراتقالدۇرۇشىنى ئويلىماپتىمەن! — دېدى.

— ياخشىلىقمىش تېخى، — زۇمرەت مەسخىرىلىك كۈلدى، — ئۇنداقتا ئون نەچچە خوتۇننى خارلاپ يولغا سېلىپ قويغان بىر ھايۋاننى سايە قىلغىنىڭىزغا رەھمەت ئېيتسام بولاتتىمۇ؟...

— ھايۋان؟ ھېھى، — خالىق دىمىغىنى قېقىپ چىرايىنى پۇرۇشتۇردى، — سىز بۇ گەپنى چاياپ بېقىپ قىلسىڭىز ئوبدان بولارمىكى؟ نەچچە يىلدىن بېرى ئانىڭىزنى داۋالىتىپ، ئۆلۈمىنى ئۈزىتىپ، نەزىر - چىرىغىغا پۇل خەجلىگەن ئادەم كىم؟ بۇ ئاش بەرگەنگە مۇش بەر دېگەندەك گەپ بولمامدۇ!

— چۈشەنمىدىم، — دېدى زۇمرەت غەزەپ بىلەن، — شۇ چاغلاردىن باشلاپلا مەتمۇسانىڭ دالىتىكى بولۇپ كەپتىكەنسىز - دە؟ مەن تېخى دادامنىڭ گەپلىرىگە ئىشەنمىگەنىدىم... ئەسلىدە بۇ سىزنىڭ ئويۇنلىرىڭىز ئىكەن. سىزدە ئەرلىك غۇرۇرى ۋە نومۇس دېگەن نەرسە بارمۇ؟...

— ئاغزىڭىزنى يىغىڭ! . . . تۇمشۇقىڭلار يەر تېرەپ قالغاندا، سۆڭىكى، قىلتىرىقى بارمۇ - يوقمۇ دېمەي، گېلىڭلارغا تىقىسىلەر، مانا ئەمدى مەن نومۇس قىلىمەنما؟ — دالتەك سۆزى تىك كەلگەن خالىق ئاچچىقلاپ قالدى، — بىلىپ قويۇڭكى، ئەگەر مۇشۇ سۆزلىرىڭىزنى مەتمۇسا ئاڭلاپ قالىدىغان بولسا، سىلەرنى بوش قويۇۋەتمەيدۇ. . .

خالىقنىڭ ئاخىرقى سۆزى قىل سىغمايدىغان ھەقىقەت ئىدى. مەتمۇسا قىپقىزىل لۈكچەك، ئۆتۈپ كەتكەن ئۇششۇق، كۆكەمە، پاھىشىۋاز ئادەم بولۇپ، بوستان تەۋەسىدە ھەممە ئۇنىڭدىن ھەزەر ئەيلەيتتى. زۇمرەت مۇشۇنداق بىر زەھەرلىك چايانغا ئۆزىنى باغلاپ قويغان خالىققا چوڭقۇر بىر نەپرەت بىلەن قادالدى. بىراق خالىقنىڭ يۈرىكىدىكى تەكەببۇرلۇق، ئاۋازىدىكى كۆرەڭلىك، كۆزىدىكى مەككارلىق قىلچە سۇسلاشمىغانىدى.

— قېنى ئېيتىڭ! — دېدى زۇمرەت ئۆزىنى ئارانلا تۇتۇپ، — سىز ئۇنىڭدىن ئىلگىر - ئاخىرى قانچە پۇل ئالغان؟ . . .

— ئىسىمدە يوق، ئالتە - يەتتە قېتىم ھۆججەت ئارقىلىق ئالدىم.

— ئەمسە سىزمۇ بىلىپ قويۇڭ، — دېدى زۇمرەت كۆزلىرىدىكى ياشنى سۈرتمەي، — سىلەر ئىككىڭلار مېنى پۇل ئارقىلىق كىشەنسىز تۇتقۇنغا ئايلاندۇرۇمىز دەيدىكەنسىلەر، ئۇخلىماي چۈش كۆرىسىلەر . . . مەن جېنىمنى تىكىپ قويدۇم. . .

— گەپنى ئۇنداق ئۈزۈۋەتمەڭ. . . بارمايمەن دېگەن تۈگمەنگە يەتتە قېتىم بارىدىغان ئىش بولۇپ قالمىسۇن يەنە! . . .

— ئېسىڭىزدە ئوبدان ساقلاڭ، — زۇمرەت چىقىپ كېتىۋېتىپ شارتلا ئارقىغا قايرىلدى، — مەن سىزنىڭ ئېلىپ قويۇۋەتكەن خوتۇنلىرىڭىزغا ھەرگىز ئوخشىمايمەن! . . .

چىرايى سۈتتەك ئاقىرىپ، ۋۇجۇدىنى ئاچچىق چىرمىۋالغان زۇمرەت گۈڭشې كۆۋرۈكى ئالدىدا، نەگە بېرىشنى بىلمەي تېڭىرقاپ تۇرۇپ قالدى. كامىل، مۇراتلار شەھەرگە كىرىپ كەتكەنىدى. پەقەت ھېكمەتلا ياتىقىدا بولۇشى مۇمكىن. چۈنكى ئۇ «بۇلاقتىكى شولا» دېگەن رەسىمنى

سىزىۋاتاتتى. ئۇ ئۇلۇشكۇن ئۈنىڭغا مودىل بولۇپ تۇرۇپ بەرگەنىدى.

زۇمرەت ئوتتۇرا مەكتەپكە قاراپ ماڭدى. ئۇ خۇددى قەپەز ئىچىگە سولاپ قويغان قۇشتەك تىپىرلاپ قالغاندى. تاغدەك ئىشەنگەن، چىن يۈرىكىدىن سۆيۈنۈپ ھۇرمەت - ئىززىتىنى قىلغان خالىقنىڭ كۆڭلى قارا، رەزىل ئادەم ئىكەنلىكىنى ئويلىسىلا، كۆزلىرىگە ياش تولاتتى. شۇنداق، ئۇنى قارا بېسىپتۇ... ئۇ قاباھەتلىك چۈش ئىلكىدە ئويغىنالماي تۇنجۇقۇپ يۇرۇپتۇ. توۋا، دوستلىرى قانچە ۋارقىرىسىمۇ ئويغىناپتۇ. بىر چاغدا مۇرات ئالاقەتلىكتە توغرا دەپتىكەن، ئۇ بۇرۇنلا سەزگەنىكەن. نېمىشقىمۇ ئۇنىڭ نەسىھەتلىرىگە قۇلاق سالمىغان بولغىيتتى؟ ئۇ بىكاردىن بىكار غەم يەپ، ئەندىشە قىلمىغانىكەن...

بوستان ئوتتۇرا مەكتىپىنىڭ يېڭىدىن بېكىتىلگەن چوڭ دەرۋازىسى، ئۇنىڭ ھەرخىل رەڭدار نەقىشلىرى، ياپيېشىل سىرلانغان رىشاتكىلارمۇ زۇمرەتنىڭ كۆڭلىنى ئاچالمىدى. ئۇ كۆزىگە قان قۇيۇلغان ھالدا ھىكمەتنىڭ ياتقىغا كىرىپ كەلدى. «بۇلاقتېكى شولا» ناملىق رەسىمنىڭ ئاخىرقى بوياقلىرىنى بېرىۋاتقان ھىكمەت ئون يىل كېسەل تارتقاندەك سارغىيىپ كەتكەن زۇمرەتنى كۆرۈپ، ئورنىدىن چاچراپ تۇرۇپ كەتتى. ئۆزىنى تۇتۇۋالالماي تۇرغان بىچارە قىز ھېكمەتكە ئېسىلغىنىچە يىغلىۋەتتى. بىرەر كۆڭۈلسىزلىك يۈز بەرگەنلىكىگە كۆزى يەتكەن ھېكمەت تەمتىرەپ دەساللىقتا نېمە دېيىشىنى بىلەلمەي قالدى. ئۇ زۇمرەتنى كارىۋاتقا ئولتۇرغۇزغاندىن كېيىن، چاي قۇيۇپ ئۇنىڭ ئالدىغا قويدى. زۇمرەت ئۆپكىدەپ ھەم ئىسەدەپ ئۆزىنى زادىلا تۇتۇپ ئالالمىدى.

— زۇمرەت سىزگە نېمە بولدى، ياقۇپكام ساقتۇ؟ — دېدى ھېكمەت ئۇنىڭ ئالدىدا ئولتۇرۇپ، — قېنى چاي ئىچىڭ، ئۆزىڭىزنى بېسىۋېلىڭ.

زۇمرەتنىڭ چايغىمۇ مەيلى تارتمىدى. ئۇ پىيالىنى ئۈستەلگە قويغاندىن كېيىن، تۇنۇگۈن دادىسى بىلەن بىر كېچە جىدەللەشكەنلىكىدىن تارتىپ ھېلىلا خالىقنىڭ ئىشخانىسىدا بولۇنغان قورقۇنچلۇق سۆھبەتكىچە سۆزلىدى. زۇمرەتنىڭ ئېيتقانلىرىدىن خالىق بىلەن مەتمۇسانىڭ ئوتتۇرىسىدا بىرەر شۇملۇقنىڭ بارلىقىنى ھېس قىلغان ھېكمەت ئۇنىڭغا

نېمە دەپ تەسەللى بېرىشنى بىلمەي ئولتۇرۇپ كەتتى . ئۇ ئۆزىنىڭ بېشىغا كەلگەن كۈلپەتنىڭ ئەدىلىكتە مۇراتىنىڭ بېشىغىمۇ كېلىۋاتقانلىقىنى ئويلاپ ئېغىر خۇرسىندى.

— خالىق مەتمۇسادىن قانچىلىك پۇل ئاپتىكەن؟ — دېدى ھېكمەت يەر بېقىپ ئولتۇرغان زۇمرەتكە قاراپ، — بىز ئۆز ئارا پۇل چىقىرىپ ئامالىنى قىلساق. . .

— بىلمىدىم، ئالتە قېتىم ھۆججەت بىلەن ئالغان دەيدۇ، — دېدى زۇمرەت كۆزلىرىنى سۈرتۈپ، — بىر - ئىككى قېتىم ئەچىقىپ بەرگەن 3 - 4 تال ئاق دورا، 4 - 5 مېتر خەسە، گۈرۈچ، مايى، ئۇنلىرى ئۇنچە كۆپ پۇل بولۇپ كەتمەس. . .

— بۇ ئادەملەرگە بىر نېمە دېمەك تەس. . . پەرەز قىلىشىمچە، ئۇلار بۇرۇنلا سىزنىڭ پېيىڭىزگە چۈشكەن ئىكەندە. . .

ھېكمەتنىڭ سۆزىدىن ئەندىشىگە چۈشكەن زۇمرەت ئولتۇرالمايلا قالدى. ئۇنىڭ چىرايى تۇرۇپ ئاقارسا، تۇرۇپلا سارغىيىپ كېتەتتى. بەزىدە ئالقانلىرىدا يۇزىنى قامالالاپ جىمىپ كەتسە، بەزىدە كىچىك مۇشتۇملىرىنى شۇنداق چىڭ تۇگەتتىكى، بارماق ئوگىلىرى ئاقىرىپ، قاس چىقىپ كېتەتتى.

— ھېكمەت، شەھەرگە كىرىپ مۇرات بىلەن كاسلىنى تاپساق قانداق؟ — دېدى زۇمرەت ئورنىدىن تۇرۇپ، — ئۆگەر سىز كىرمىسىڭىز، مەن كىرىمەن. . .

— سىز بۇنداق جىددىيلىشىپ كەتمەك! — دېدى ھېكمەت سائىتىگە قاراپ، — ھازىر چۈش بولۇپ قالدى. شەھەرگە ئىككى سائەتتە كىرىمىز. ئۇلارنى بىر يەرگە جەم قىلىپ بولغىچە بوستانغا قايتىش ۋاقتى بولۇپ قالىدۇ. شۇڭا، كەچكىچە ساقلىساق قانداق؟

— ۋاي خۇدايىم، قاچانمۇ كەچ بولار؟ — زۇمرەتنىڭ بېشى مەيدىسىگە چۈشتى، — مەن. . . مەن. . . بەكمۇ ئەنسىرەپ كېتىۋاتىمەن. . .

— بولدى ئۆزىڭىزنى تولا بىئارام قىلماڭ. . . ئۇلارمۇ كەچكە قالماي يېتىپ كېلىدۇ، — دېدى ھېكمەت، — ئەڭ مۇھىمى مەتمۇسانىڭ قولىدىكى

قانچە پۇللۇق ھۆججەت؟ شۇنى بىلسەك بولاتتى...

— ئەمىسە مەن بېرىپ مەتمۇسا دېگەن سېسىق چوشقىدىن ئۇقۇپ كېلەي...

— ياق بولمايدۇ، ھازىرچە ئۇنىڭ قېشىغا بارماڭ... پۇلنى سۈرۈشتە قىلىشىڭىزدىن گۇمانلىنىپ قېلىپ، خالىق بىلەن ئىككىسى يەنە باشقىچە توزاق قۇرۇشىدۇ. ئۇلار قاچانىكى «پۇلنى تۆلە!» دەپ مەيدانغا چىقمىغۇچە، بىلىندۇرمەي تۇرۇڭ... بولسا، دادىڭىزدىن ئۇقۇشۇپ باقسىڭىزمۇ بولىدۇ...

زۇمرەت نەچچە ۋاقىتتىن بېرى ئارزۇ قىلىپ، چاپسانراق پۈتۈشگە تەقەززا بولغان «بۇلاقتىكى شولا» رەسىمىگىمۇ قارىماي چىقىپ كەتتى. بۇ رەسىمدە مۇرات بىلەن زۇمرەتنىڭ چېچەك پەسلى «ئالاقەتلىك» تە ئۇچراشقان چاغدىكى كۆرۈنۈشى ئاساس قىلىنغانىدى. رەسىمنىڭ ئەتراپى ئاق، سۇس ھالرەڭ ئالما، ئۇرۇك، شاپتۇل چېچەكلىرى بىلەن پۈركەلگەن بولۇپ، قويۇق ئورمان ئارىلىقلىرىدىن كۆپكۆك ئاسمان رۇجەكلىرى كۆرۈنۈپ تۇراتتى. ئالما ئالدىدىن چۈشكەن يول - يول شولىلار قۇياشنىڭ ئولتۇرۇپ كېلىۋاتقانلىقىنى ئەكس ئەتتۈرۈپ، ئەتراپتىكى گۈل - گىياھلارنى، مەجنۇنتالغا يۆلىنىپ ئولتۇرغان قىز - يىگىتنى بىنەپشىرەڭ نۇر ئىلكىدە يۇرۇتۇپ تۇراتتى. سۈپسۈزۈك بولاق سۈيىدە بولسا، بىر جۈپ شولا جىلۋىلەنگەنىدى...

ھېكمەتنىڭ كۆڭلىدىن نېمىدۇر كەچتى بولغاي، پەي قەلەمنى قولىغا ئالدى - دە، بىر نەچچە قېتىم قول تەۋرىتىپ، زۇمرەتنىڭ كۈلۈپ تۇرغان چىرايىنى ئۆزگەرتىۋەتتى. ئەمدىلىكتە ئۇ ھېلىلا ياش تۆكۈپ ئولتۇرغان ۋاقتىدىكى مۇڭلۇق چىرايغا ئالماشقانىدى. ئۇ بۇنىڭلىق بىلەن خۇددى جەننەت ھۆرلىرىدەك تېخىمۇ لاتاپەتلىك، جەزبىي كۈچكە ئىگە ساھىپجامالغا ئايلاندى. كۈلكە، يۇمۇر، شوخلۇق ئەكس ئەتكەن مۇراتنىڭ يۈزىمۇ گويا بۇ دۇنيانىڭ قىسمەتلىرىگە ھەيران بولۇپ قاراۋاتقاندەك تۈسكە كىرگەنىدى...

ئاھ، ھېسسىيات... ھېسسىيات!... سەن دەممۇ دەم

ئۆركەشلىگەن ئېقىنغا ئوخشايسەن! . . . سەن ئەۋج ئالساڭ، كۆتۈرۈلسەڭ، قىيانغا ئايلانساڭ، ئىلھام بولۇپ ئادەمنىڭ لەرزىگە سالسەن! . . . كۆز ياشلىرىڭ دۇر بولۇپ تۆكۈلىدۇ. . . ئىختىيارسىز قولۇڭغا قەلەم ئالسەن! . . . تامچە - تامچە يۈرەك قانلىرىڭ، ئاچچىق تەرلىرىڭدىن گۈل - غۇنچىلار ئېچىلىدۇ. . . بۇنداق ئۇلۇغ روھ ئاۋام خەلقتىمۇ بولامدۇ؟ بولىدۇ، ئۇلار ئۇنداق دەقسەلەردە يىغلايدۇ. . . ھاياجانلىنىدۇ. . . قاتتىق ئىزتىراپتىن سارىسىمگە چۈشىدۇ. . . ئەمما، يازغۇچى، شائىر، رەسساملار بولسا، ئاق قەغەز، قېلىن سۇرۇپلار ئۈستىگە جۇلالىنىپ تۇرغان ئۇنچە - مارجانلارنى تىزىدۇ. . .

ھېكمەت كۆزلىرىدىن دومىلاپ چۈشۈۋاتقان قەترىلەرنى تۇيماي، رەسمنى ئۆزگەرتمەكتە ئىدى. ئەنە مۇراتىڭ مۇرىسىگە باش قويغان زۇمرەت ئۇمىد—ئۇمىدسىزلىككە، خۇشاللىق—قايغۇغا، پاك سۆيگۈ—ھەسرەتكە ئالماشقان مىسكىن چىرايى بىلەن بۇلاقتا تەلمۈرۈپ تۇرىدۇ. تىزلىرىنى قۇچاقلاپ تۇرغان نازۇك قوللىرى قانسىز ھەم جانسىز ساڭگىلىغان. . . پاھ، بوستاندەك كىرپىكلىرى نەمغۇ! . . . ئاھ ھەسرىتا! خۇددى كۆز يېشىدەك كۆلۈۋاتقان ئاق، ھالرەڭ چېچەكلەرگە قاراڭ! . . . ئۇلار مۇرات ھەم زۇمرەتنىڭ ئۈستىلىرىگە چۈشۈپ بۇلاق سۇلىرىدا لەيلىشىپ يۇرۇپتۇ. . .

ھېكمەت كۇن ئولتۇرۇشتىن ئىلگىرى، رەسمنى سىزىپ تۈگەتتى. ئۇ رامكىنى تامغا يۆلەپ قويغاندىن كېيىن، پەي قەلەملىرىنى بىنزىنغا چىلاپ يۇيدى. ئاندىن، ئىشىك - دەرىزىلەرنى ئېچىۋېتىپ، ئۆينى سۇ سېپىپ سۇپۇرۇپ تازىلىدى. ئۇ ئەخلەت تۆكۈپ قايتىپ كىرگىنىدە، ئۆيدە كامىل، مۇرات، گۈلزىبا، ماھىگۈللەر رەسمگە قاراپ تۇرىشاتتى. ئۇلار ھېكمەتنىڭ قايغۇلۇق چىرايىنى كۆرۈپ، بىر - بىرىگە قاراشتى.

—ھېكمەت ئاكا، قورسىقىڭىز ئاچقاندۇر؟—دېدى ماھىگۈل ئۈستەلگە بىر بولاق نەرسىنى قويۇپ،—ئۆيدىن سىزگە قاتلىما بىلەن پىشۇرۇلغان تۇخۇم ئالغاچ كەلدۇق.

—رەھمەت، راستتىنلا قورسىقىم ئاچقاندى. . .

كامىل ، مۇرات، گۈلزىبالار رەسىمگە قاراپ - قاراپ تويمايتتى. بەرگىدىن ئۈزۈلۈپ تۆكۈلۈۋاتقان چېچەكلەر، سىرغىپ ئاققان بۇلاق سۈيىدىكى بىر جۈپ شولا. . . لەرزان يەلپۈنۈپ تۇرغان مەجنۇنتالنىڭ چۈشىلىرى. . . رەسىمدىكى قىز - يىگىتنىڭ روھىي ھالىتىگە ھەسسىلەپ مەنا ۋە گۈزەللىك ئاتا قىلىپ، ئۇلارنى رىئايەتلەردىكى ئاشىق - مەشۇقلارغا ئوخشىتىپ قويغانىدى. مۇرات بىلەن زۇمرەتنىڭ كىيىملىرى ئىجادىي سىزىلغان بولسىمۇ، ئەمما چىرايى ۋە سىمالىرى ئۆزلىرىگە قۇيۇپ قويغاندەك ئوخشايتتى. تېخى تۇنۇگۈنلا ۋىسال شادلىقىدىن دېرەك بېرىپ كۈلۈپ تۇرغان بۇ رەسىمنىڭ بىردىنلا مۇڭلۇق سىمفونىيىگە ئايلىنىپ قېلىشىدىن ئەقلى ھەيران بولغان كامىل، مۇرات، گۈلزىبالار ھېكمەتنىڭ غەمكىن چىرايىغا تەئەججۈپ ئىچىدە قارايتتى. دەرۋەقە ھېكمەت بىر جۈپ كېيىك رەسىمنى سىزغان ۋاقتىدىكى ھالەتكە چۈشۈپ قالغانىدى.

— ھېكمەت، كۆڭلۈڭ پەرىشانغۇ؟ — دېدى مۇرات خۇرسىنغان ھالدا، — ئېيتقىنا، نېمانچە ھەسرەتلىك كۆرۈنىسەن؟ . . .

— دوستۇم ھېكمەت، — دېدى كامىل ئېغىر تىنىپ، — تۇنۇگۈن شەھەرگە بىللە چىرەيلى دېسەك، رەسىمنى پۈتتۈرىمەن دەپ يالغۇز قالدىڭ. مانا ئەمدى تەنھا قېلىپ نېمە خىياللارغا پاتتىڭ؟ . . . كۆڭلۈڭگە تەككۈدەك نېمە ئىشلار يۈز بەردى؟

ھېكمەت ئولتۇرغان يېرىدە ئېڭىشكىنىچە، يۈزىنى ئالقانلىرى ئارىسىغا ئالدى ۋە خېلى جىمىپ كەتكەندىن كېيىن، ھېچنېمە دەپ قويدى. توي ئىشى يېنىپ كەتكەندىن كېيىن، ئۇ گۈلزىبانى خىجىل قىلىدىغان گەپلەرنى قىلمايدىغان بولۇپ قالغانىدى. ئۆزىمۇ خېلىلا جۈدەپ قالدى، ھېكمەتنىڭ بۇ ھالىتى تەڭلىكتە قىسىلىۋاتقان گۈلزىبانىڭ كۆڭلىنى ئەلەمزادە قىلىپ قويدى. ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن ئىختىيارسىز بىر تامچە ياش دومىلاپ چۈشتى. بۇنى كۆرگەن ماھىگۈل ئاستىلا چىقىپ كەتتى. . .

— يەنە ھېچنېمە دەيسەنغۇ؟ مەن ئىشەنمەيمەن، — دېدى كامىل سەل

چېچىلىپ، — رەسىمنىڭ بۇنداق ئۆزگىرىپ كېتىشى بۇ سېنىڭ روھىي ھالىتىڭدىن بولغان. . .

— بولىدۇ، مەن ئېيتاي، لېكىن مۇرات سەن ئۆزەڭنى تۇتۇۋال، — دېدى ھېكمەت بېشىنى كۆتۈرۈپ، — مېنىڭ بېشىمغا كەلگەن كۈلپەت مۇراتقىمۇ كەلدى. ئەمدى كامىل بىلەن ئەفسەدىن ئەنسىرەپ قالدىم. مەن پۈتۈن بىر كۈن قىسمەتلىرىمىزنىڭ تەتۈر بولۇۋاتقانلىقىنى ئويلاپ، رەسىمنىڭ قانداق سىزىلىپ قالغانلىقىنىمۇ ھېس قىلالماپتىمەن!

ھېكمەت بۇگۈن ئەتىگەن زۇمرەت بىلەن بولغان سۆھبەتنى سۆزلەپ بەردى. بىچارە قىزنىڭ تۆككەن ياشلىرىنى كۆرۈپ قانچىلىك ئازابلانغانلىقىنى، ئۇنىڭ ھەسرەتلىك چىرايى زادىلا كۆز ئالدىدىن كەتمەي كۆڭلىنى پاراكەندە قىلىۋەتكەنلىكىنى ئېيتىپ جىمىپ قالدى. بارغانسېرى تاتىرىپ، تېنى ئوت بولۇپ يېنىۋاتقان مۇرات ئورنىدىن سەكرەپ تۇردى. ئۇ خالىق، مەتمۇسالار بىلەن تۇتۇشماقچى ئىدى. لېكىن زۇمرەت ئۆيگە كىرىپ كەلدى - دە، گۈلزىبانى قۇچاقلاپ، ئۇن سېلىپ يىغلىۋەتتى.

— زۇمرەت، قانچە پۇل ئىكەنلىكىنى دادىڭىزدىن ئۇقالىدىڭىزمۇ، — دېدى كامىل زۇمرەتنى تىنچلاندۇرغاندىن كېيىن، — ئۇ ھۆججەتلەرنى ياقۇپكام كۆرۈپتىمۇ؟

— ياق، دادامۇ ئۇقمايدىكەن، — دېدى زۇمرەت تۇكۇلۇۋاتقان ياشلىرىنى سۈرتىمەي، — تېخى دادام «يات يۇرتلۇققا توي قىلساڭ، ئۆلۈۋالىمەن. . . » دەيدۇ. . .

— خۇددى قايتكام دېگەندەكلا گەپ قىلىپتۇ. . . — دېدى كامىل، — بۇ چوقۇم خالىقنىڭ ئويۇنلىرى. . . زۇمرەت تولا بىئارام بولماڭ! بۇ ئىشلارنى ھەل قىلىشنىڭ يولىنى ئىزلەيلى. سىزنىڭچە، خالىق نەچچە قېتىم، قانچە پۇللۇق دورا، ئۆلۈم - نەزىرلەرگە نەچچىلىك ئۇن، خەسلەرنى ئەكىرگەندۇر؟ . . .

— بۇنى بىر - بىرلەپ ھېسابلىساقلا چىقامدۇ؟ — دېدى ھېكمەت قەغەز - قەلەم ئېلىپ، — ئاڭ بولمىسا، كەتكەن پۇل سانىنى تەخمىنەن چىقىرالايمىز. . .

— بىر ئادەمنىڭ بىر ئايلىق نورمىسى، — دېدى كامىل ، — ئۇن، گۈرۈچ، ماي بولۇپ ئالتە سوم قىرىق تىيىن بولىدۇ. . . مۇشۇ بويىچە ھېسابلىساق چىقىدۇ.

زۇمرەت يادىدا قالغان، دادىسى دەپ بەرگەن ئىشلارنى بىر - بىرلەپ سۆزلەپ چىقتى. كامىل، ھېكمەتلەر ھەممىگە ئىمكانىيەت قالدۇرغان ھالدا يۇقىرى ھېسابلىدى. ھەتتا خالىغىنىڭ دۆلەت ھېسابىغا داۋالىنىش كېنىشكىسىغا ئېلىنغان دورىلارمۇ پۇلغا سۈندۇرۇلدى. نەتىجىدە ئىككى يۇز يۇەنگە يەتمىگەن بىر سان كېلىپ چىقتى.

— ھېلىغۇ ئىككى يۇز يۇەن ئىكەن، — دېدى مۇرات سەكرەپ قويۇپ، — ئۇچيۇز، ئۇنىڭدىن ئارتۇق بولسىمۇ تۆلەيمەن. . . ۋېلىسىپىت، گىلەم، سائەتلىرىمنى سېتىپ قايتۇرىمەن.

— سۇنى كۆرمەي ئاياغ سالمايلى، — دېدى كامىل، — زۇمرەت بۇ تويغا قەتئى قارشىلىق قىلىپ تۇرغاندىلا، مەتمۇسا پۇل ھۆججەتلىرىنى چىقىرىدۇ. شۇ چاغدىلا، پۇلنى ئۇنىڭ قولىغا تۇتقۇزۇپ مات قىلىمىز.

— ئەمدى «ياقا يۇرتلۇق» مەسلىسىنى، — دېدى ھېكمەت، — مەكتەپتىكى چوڭلار ئارقىلىق سۆزلىشىپ، ياقۇپكامىنىڭ ئەندىشە، گۇمانلىرىنى تۈگەتسەك ھەل بولىدۇ.

— شۇنداقتىمۇ مەن ئالدىن پۇل تەييارلاپ قويماي، — دېدى مۇرات جىددىيلەشكەن ھالدا، — ۋاقتى كەلگەندە، ئالدى - ئارقامغا قاراپ قالسام بولمايدۇ. . .

— لېكىن، ۋېلىسىپىتىڭنى ئالدىراپ ساتما، — دېدى ھېكمەت، — يەتمىگەن قىسمىغا مەن ھەم كامىل بار. . . سەن ئۇنى جېنىڭدەك كۆرىسەن.

ئۇلار، مەتمۇسانىڭ ئەلچىلىرى پالتا - كەكسىنى قاقتۇرۇپ، بۇرنىغا يېگەندىن كېيىن، زۇمرەتكە ئەلچى كىرگۈزۈش، تويلۇق بىلەن پۇلنىمۇ بىرگە ئاپىرىش ھەققىدە مەسلىھەت قىلىشتى. پۇلنى كۆرگەن ياقۇپ ئېرىپ قېلىشى مۇمكىن دېگەن پەرەزلەرنى قىلىشىپ تارقاشتى. مۇرات، ئاچچىقىدا كامىل بىلەن ھېكمەتنىڭ توسقىنىغا قارىماي،

زۇمرەتنى ۋېلىسىپىتنىڭ ئارقىسىغا ئولتۇرغۇزۇپ، چوشقا فېرمىسىغا قاراپ يۈرۈپ كەتتى.

قاراڭغۇ چۈشتى. قىز - ئوغۇللار ياتاقلىرى تەرەپتىن كېلىۋاتقان بالىلارنىڭ ۋارقىراشقان ئاۋازلىرى، راۋاپلارنىڭ تىرىڭلاشلىرى جىمجىتى. چۈنكى، نوۋەتچى ئوقۇتقۇچى مەكتەپ مەيدانىدا، ئوقۇغۇچىلارنى سىنىپلار بويىچە تىزىلدۇرۇپ، ئادەت بۇيىچە يەكشەنبە كەچلىك يوقلىمىنى ئېلىپ بارغاندىن كېيىن، ئۇخلاشقا بالدۇرلا دالىق ئۆرۈۋەتكەنىدى.

ھېكمەت بىلەن گۈلزىبا مەكتەپنىڭ بېغىغا ئاستا كىرىپ كەلدى. ئۇلار بىر چاغدا ئاچچىق ئالاراھەت يېگەن ئېرىق لېۋىگە كېلىپ، بىر - بىرىگە يېقىن ئولتۇرۇشتى. مۇرات زۇمرەتنى فېرمىغا ئېلىپ ماڭغاندىن كېيىن، ئىككىسى كەچتە ئوچرىشىشقا كېلىشىۋالغانىدى. دەيدىغان گەپ، قىلىشىدىغان مەسلىھەت يوق ئىدى. بىراق ھېكمەتنىڭ غەمكىن چىرايى، سۇس مۇئامىلىسى، يېقىندىن بېرى ئوتلۇق كۆزلەر بىلەن باقمىغانلىقى گۈلزىبانى ئەنسىرىتىپ، غەمگە مۇپتىلا قىلغانىدى. راستىنلا ماھىگۈل ۋەقەسىدىن كېيىن، ھېكمەتنىڭ چاقچاق - كۈلكىلىرى يوقاپ، دائىما خۇشخۇي يۈرۈيدىغان چىرايىنى بىر خىل ئۇمىدسىزلىك تۇمانلىرى چىرمىۋالغانىدى. ئۇ، گۈلزىبانى كۆرگەندە، ئادەت يۈزىدىن كۈلۈپ كۆرۈشۈاتقاندەك، كۆڭلىگە ئازار بەرمەسلىك ئۈچۈنلا زورمۇ - زور گەپ قىلىۋاتقاندەك بىلىنەتتى. . . راست ئەمەسمۇ؟ ھېكمەت شۇندىن بېرى، توي توغرىلىق، تەقدىر - قىسمەتلىرى، كەلگۈسى پىلانلىرى توغرىلىق چىش يېرىپ بىر نېمە دېمىدى. بۇرۇنلاردا، ھەپتىدە بىر - ئىككى قېتىم يوشۇرۇن ئۇچرىشىپ، گۈلزىبانىڭ ھۆسنى - كامالىدىن، شېرىن - تاتلىق سۆزلىرىدىن، ھايالىق خۇلۇقلىرىدىن بەھىر ئالمىسا يۈرىكى سەگمەيدىغان بولۇپ قالغان ھېكمەتكە زادى نېمە بولغاندۇر؟ . . . شۇڭا، ئۇ كەچتە ئۇچرىشىشنى تۇنجى قېتىم مىڭ ئۇلۇپ بىر تىرىلگەندەك قىلىپ ئۆزى دېگەنىدى.

—ھېكمەت، —گۈلزىبا ياش تۆكتى، —مېنىڭ كۆڭلۈم تۇيۇپ

تۇرۇۋاتىدۇ... سىز، بىزنىڭ ئائىلىمىزدىن بىزار بولۇۋاتىسىز... شۇڭا مەندىنمۇ... خۇدا ھەققى، بېشىڭىزنى ئېغىتمايلا... مەن گېپىمنى قىلىۋالاي... سىز ئۇچرىشىشتىن، ماڭا گەپ قىلىشتىن، ھەتتا چىرايىمغا قاراشتىنمۇ ئۆزىڭىزنى قاچۇرۇدىغان بولۇپ قالدىڭىز. مەن سىزنى ئويلايمەن... ناھايىتى كۆپ ئويلايمەن... ئەمما بەخت مەندىن يۈز ئۆرۈۋاتقاندەك، مېنى تەنھا تاشلاپ كېتىۋاتقاندەك بىلىنىدۇ. پات - پاتلا كېچىلىرى ياتاقتىن، ئېتىزلىقلاردىن كېلىدىغان مۇڭلۇق گارمۇن ئاۋازىغا قۇلاق سالىمەن... بىلىمەن، سىزمۇ ئازابلىنىپ يۇرۇيسىز... بىزنىڭ ئائىلىمىزگە قىلغان ئېجرىڭىزگە تۈشلۇق خوۋلۇق كۆرمىدىڭىز... ئېيتىڭچۇ، مەندە نېمە ئامال؟ مەن بىر ئاجىز قىزغۇ! خۇدا مېنى مۇنداق ئازابلىغىچە، پىراق ئوتلىرىدا كۆيدۈرگىچە، ئالدىغان ئامانىتىنى ئالسا بولمامدۇ؟...

ھېكمەت گۈلزىبانى شۇنداق تېزلىك بىلەن باغرىغا چىڭ باستىكى، قىز نەپىس ئالالماي قالدى. ئۇلار شۇ تەرىقىدە يۇرەك ئۇرۇشلىرىنى تىڭشاپ خېلى ئۇزۇن جىمجىت قېلىشتى. بىر چاغدىلا، ھېكمەت، يۇرۇڭقاش دەريا‌سى بويىدا، ئاي ۋە يولتۇزلارنى شاھىت قىلىپ ۋەدىلەشكەن قەسىمىنى ئاستا، روشەن ئاھاڭدا قايتىلاشقا باشلىدى. ئارقىدىن گۈلزىبامۇ ھەسرەتلىك يىگىتنىڭ كۆزلىرىگە قاراپ قوشۇلدى:

— ... بىر ئۆمۈر بىر جان، بىر تەن بولۇپ، ئەھدۇ - ۋاپالىرىمىز قان - قېنىمىزدا، جان - جېنىمىزدا ئەبەدىلئەبەت قوشۇلۇپ ئاققاي... پاك سۆيگۈمىز غۇبارسىز قەلبىمىزدە مەڭگۈ چېچەك ئاچقاي...

بېشىمىزدا...

قەسەم ئاياغلىشىش بىلەن، گۈلزىبا يىگىتنىڭ باغرىغا سىڭىپ كەتتى...

— گۈلزىبا، تىنىقمۇ نېرى بولمىسام دەيمەن... تۇنۇگۈن سىز ماھىگۈلنى ئېلىپ شەھەرگە كىرىپ كەتكىنىڭىز، ئەمما مەن تاڭ ئاتقۇچە ئۇيقۇدىن بىدار بولدۇم... بىلىمەيمەن، رەسىم سىزىۋاتىپ، كۆزلىرىم دەممۇ دەم ئاچچىق ياشلارغا تولدى... تىرىق قىلغان بىر‌ەر شەپە

ئاڭلانسا، چۆچۈپ سىرتقا قارايمەن... يوللىرىڭىزغا تەلمۈرىمەن... سىز بىلەن ئۇچرىشىش، سىزنىڭ ئاۋازىڭىزنى ئاڭلاش، ئوچۇق چىرايىڭىزغا قاراش مەن ئۈچۈن ئالەمچە شادلىق!... بىراق، ھازىر بۇنىڭ نېمە زۆرۈرىيىتى بار؟... ئىككىمىز بىر يەرگە كەلدۇقۇ، تويدىن باشقا، ئامراقلىقتىن بۆلەك قىلىدىغان نېمە گېپىمىز بولاتتى؟ يەنىلا سىزنى تەڭلىككە، خىجالەتچىلىككە سېلىپ قويىدىكەنمەن... چۈنكى، توي ئىشىمىز بۇزۇلدى. بۇنىڭغا مەن سەۋەبچى بولدۇم...

ـ سىز ماھىگۈلنى قۇتقۇزغانلىغىڭىزدىن پۇشايمان قىلامسىز؟

ـ بۇ نېمە دېگىنىڭىز؟ ـ دېدى ھېكمەت رەنجىگەن ھالدا، ـ دەل بۇنىڭ ئەكسىچە، ئۆسمۇرنىڭ ھاياتىنى، كەلگۈسى بەخت ـ ئىقبالىنى قۇتقۇزۇپ قالغانلىقىمدىن پەخىرلىنىمەن، مەن بۇنىڭ ئۈچۈن ھەر قانداق قۇربان بېرىشكە رازى!

ـ كەچۈرۈڭ، ـ گۈلزىبا خىجىللىق بىلەن نېمە دېيىشنى بىلمەي قالدى، ـ قارىڭ ھېكمەت، دادام ھازىر خېلىلا يۇڭاشلاپ، ئىنساپقا كېلىپ قالغاندەك قىلىدۇ... ئۆيگىمۇ ئانچە ـ مۇنچە قارىشۇبتىپتۇ... يەنە بىر مەزگىل ساقلىساق، ئېرىپمۇ قالىدىغاندەك تۇرىدۇ.

ـ مەن بۇنداق ئادەمگە ئىشەنمەيمەن، ـ دېدى ھېكمەت تۇزۇت قىلمايلا، ـ ئۇ بەلكىم بىزنىڭ ساقچىغا بېرىشىمىزدىن ئەنسىرىگەن بولىشى مۇمكىن. مەن دادامغا پۇل توغرىلىق خەت يازدىم. كېلىپ قالسا، ئۇنىڭ دېگىنىنى بېرىمەن، بىراق يالۋۇرمايمەن!...

گۈلزىبانىڭ نومۇستىن بېشى چۈشۈپ كەتتى. چۈنكى ھېكمەتنىڭ سۆزىدىن: «سىزنى بىرەر بويۇم سۇپىتىدە سېتىۋالىمەن...» دېگەن مەنا بارەدەك بىلىندى. دېمىسىمۇ ھېكمەتكە نېمە ئامال؟... ئەگەر بىلسە، جېنىنى ئالقىنىغا ئېلىپ ماھىگۈلنى قۇتقۇزۇۋالغان ھىممىتى ئۈچۈنمۇ ئادەمگەرچىلىك قىلىشى كېرەك ئىدى. لېكىن قايىتتا خىجىل بولىدىغان، ئۈيلىدىغان يۈز يوق ئىدى.

ھېكمەت: «مېنىڭ بېشىمغا كەلگەن كۈلپەت، مۇراتقا مۇ كەلدى...» دەپ ئېيتقىنىدەك، ئەمدى گۈلزىبانىڭ يۈرىكىنى ئەزگەن خورلۇق

زۇمرەتنىڭمۇ قەلبىنى يارا قىلدى. ھەر ئىككىلىسى ئوخشاش قىسمەتكە يولۇقتى. پەقەت بۇ ئۈچ دوستىنىڭ ئىچىدە كامىل ۋە نەفسىلا بەختلىك بولۇپ چىقتى. گۈلزىبانىڭ ئۇلارغا ھەۋىسى كېلىدۇ. تۇنۇگۈن چۈشتە شەھەرگە كىرگەن نەفسە كامىل بىلەن بىرلىشىپ، ئاتايىنىڭ پارس تىلىدىكى غەزەللىرىنى بىرلىكتە تەرجىمە قىلىشتى. مۇرات ئۇلارنى، كىنوغا تەكلىپ قىلىپ بارغاندا، ئۆزرە ئېيتىشىپ، كېچىچە، يەكشەنبە بىر كۈن غەزەللەر ئىچىگە چۆكۈپ كېتىشتى. بۇ تالىپ ۋە تالىپە ئىككىسى ئىشقى - مۇھەببەت ، ئاشقىلىق سەۋدالىرىغا تالىق سەھىپىلەر ئۈستىدە مۇتائىلە ئېلىپ بارغانلىرىدا، قانچىلىك ئىزتىراپقا چۈشكەندۇر - ھە! جەننەتنىڭ ھۇرىدەك نازۇك بەدەنلىك، شەرم - ھايالىق، گۈزەل چىرايى سۈزۈكلۈكتە قاشتېشىنى ھەيرەتتە قالدۇرىدىغان قىز — نەفسە قاپقارا سىياھتەك كۆزلىرىنى نەرگە ئېلىپ قاچقاندۇر! . . . مەكزىلىرى غەزىمەت ئالمىسىنىڭ چېچىكىدەك قىزىرىپ، بوستاندەك كىرپىكلىرى قارا چۈمپەردە بولۇپ كۆز قارىچۇقلىرىنى يوشۇرغاندۇر بەلكى! . . . ئەمما گۈلزىبا بىلەن زۇمرەتچۇ؟ نېمە ئۈچۈن ئۇلارنىڭ تەلىيى يوقتۇ؟ . . . خۇدا بۇ پاك قەلبلەرنى ئازرۇ - نىيازلىرىغا يەتكۈزەرمۇ؟ ئۆزى سۆيگەن يارلىرىغا نائىل قىلارمۇ؟ . . . ياكى ئۇلارنىڭ تەقدىرى «ۋاپا» دېگەن رەسىمدىكى قۇش كېبىكنىڭ تەقدىرىدەك، «بۇلاقتىكى شولا» ناملىق ئەسەردىكى ئۇمىدسىز، مۇڭلۇق چىرايلاردەك ھەسرەتلىك بولۇپ قالارمۇ؟

— ھېكمەت، — دېدى گۈلزىبا بىر پەس جىملىقتىن كېيىن، — «بولاقتىكى شولا» ناملىق ئەسىرىڭىز بەكمۇ ھەسرەتلىك چىقىپتۇ. ئەمدى «چىلانلىقتا» دېگەن رەسىمنى سىزسىڭىز، ھەرگىز ئۇنداق ئۇمىدسىز كەيپىيات ئەكس ئەتمىسۇن!

— ھازىرچە ئۇنى سىزمايمەن! . . .

— نېمە ئۈچۈن؟

— زەينىدىن مۇدىرنىڭ ئۇتكەنكى يىغىندا دېگەن گېپىنى ئاڭلىدىڭىزغۇ؟ — دېدى ھېكمەت، — ھازىر مۇرات بىلەن ئىككىمىز شۇنىڭ كويىدا. . .

ھەپتە ئىلگىرى زەيىنىدىن مۇدىر ئوقۇتقۇچىلار يېغىنىدا مۇراتقا، يېڭى كۇلۇپنىڭ پۈتۈشىنى سىنىپىي كۈرەش ئەكس ئەتكەن سەھنە ئەسىرى قويۇش ئارقىلىق تەبرىكلەشنى بۇيرىغانىدى. سەھنە ئەسىرى ياكى كىچىك تىپتىكى دراما، ئاددىيسى ئېپىزۇتمۇ يېزىپ باقمىغان مۇراتقا بۇ ئىش خۇددى تۇغمەن تېشى قويغاندەك ئېغىر كېلىپ، بەك جىلى بولۇپ كەتكەنىدى. لېكىن ھېكمەت ئۇنى ياتاقتا ياشلاپ بېرىپ، چامادانىدىن ئىككى دەپتەر قول يازما نۇسخىنى ئېلىپ ئۇستەلگە تاشلىدى. ئۇنىڭ بىرسى گاۋيۇيباۋنىڭ ھېكايىسىگە ئاساسەن ئۆزگەرتىپ يېزىلغان «يېرىم كېچىدە چىللىغان توخو» دېگەن بىر پەردە ئۇچ كۆرۈنۈشلۈك دراما بولۇپ، يەنە بىرسى بىر پەردە ئىككى كۆرۈنۈشلۈك «تۆت ئادەم» دېگەن دراما ئىدى. ئۇنىڭدا، ئوقۇتقۇچىلارنىڭ تۇرمىدىن قاچقان جىنايەتچىنىڭ ئۇستىلىق بىلەن ساقچىغا تۇتۇپ بەرگەنلىكى تەسۋىرلىنەتتى. ھېكمەت ئىنىستىتۇتتا ئوقۇۋاتقان ۋاقتىدا بۇ دراملارنى يېزىپ، ئۆزى باش رولدا سەھنىدە ئورۇنلاپ چىققانىدى. مۇرات دراما قول يازمىلىرىنى ئېلىپ كېتىپ، ئەتىسى ئەتىگەندىلا خۇشال ھالدا ھېكمەتكە «يېرىم كېچىدە چىللىغان توخۇ» نى رېپېتىتسىيە قىلماقچى بولغانلىقىنى ئېيتتى. ئۇ، يېرىم كېچىدە، توخۇ كاتىكىدە خۇرازدەك چىللاپ، ئىشلەمچىلەرنى ئىشقا ھەيدەيدىغان پومېشچىكنىڭ رولىنى ئۆزى ئالىدىغانلىقىنى ئېيتىپ، باينىڭ ئۆيىگە مېھماندارچىلىققا كېلىپ ئىشلەمچىلەر تۇتۇۋالغان «توخۇ ئوغرىسى» نى ئوقۇشماي ئېتىپ قويىدىغان گومىندانڭ ئەمەلدارىنىڭ رولىغا ھېكمەتنى تەكلىپ قىلىپ نۇرۇۋالدى.

يېقىندىن بېرى، ھېكمەت دەم ئېلىش كۈنلىرى، ئاخشاملىرى مۇراتنىن دۇتار چېلىشنى ئۆگىنىۋاتاتتى. شۇڭا مۇرات ئۇنىڭغا: «شاگىرت دېگەن ئۇستازىنىڭ بۇيرۇقىغا ئەمەل قىلىپ، سۆزىگە قۇلاق سالغۇلۇق. بولمىسا ھۈنەرنى تولۇق ئۆگەتمەي، چالا پوكان سازەندە قىلىپ قويىمەن» دەپ قورقاق سالدى. شۇڭا، ئۇلار سەنئەت گۇرۇپپىسىدىن بالىلارنى تاللاپ، كەچلىرى رېپېتىتسىيە ئېلىپ باردى، مۇرات ئىشلەمچىلەرنىڭ ناخشىلىرىغا ئاھاڭ سېلىپ، دراما‌نىڭ مۇزىكىسىنى ئىشلەشكە كىرىشىپ

كەتتى. ھېكمەت بولسا، ھۆسۈيۈن خارەتكە سەھنە جاھازلىرىنى ياستىپ، دېكراتسىيەلىرىنى سىزىشقا باشلىغانىدى.

— ھېكمەت، زۇمرەتنىڭ بېشىغا كۈلپەت كەلدى، — دېدى گۈلزىبا ئېرىقنىڭ ئۇ تەرىپىدىكى قوناقلىقتىن بىر شەپنى سەزگەنىدەك تېڭىرقاپ، — بۇ مۇراتنىڭ روھىي كەيپىياتىغا تەسىر يەتكۈزەرمۇ؟

— ئېھتىمال، بىراق مۇراتنىڭ قەلبىدە ئىككى ئوت بار، بىرسى غايە ئوتى، يەنە بىرسى مۇھەببەت ئوتى! . . . ئۇ ھەر ئىككىسىنى ئوخشاش قەدىرلەيدۇ. . .

قوناقلىقتىن شىلدىر - شىلدىر قىلغان شەپە كەلدى. بۇ قېتىم ھېكمەت بىلەن گۈلزىبا تەڭلا قارىدى. ۋاقىتمۇ بىر يەرگە بېرىپ قالغانىدى. ئۇلار ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشتى. ئاي قاراڭغۇسى بولغاچقا، باغنىڭ ئىچىدە ھېچنېمىنى پەرق ئەتكىلى بولمايتتى. ھېكمەت ئالدىدا تۇرغان تۇن پەردىسىنىڭ كۆزلىرىگە چوڭقۇر مەنا بىلەن باقتى. قىزنىڭ بېشى ھايا بىلەن كۆكسىگە ئېگىلدى. . .

— ھېكمەت، — دېدى گۈلزىبا ياتقى ئالدىغا كەلگەندە، — مەن زۇمرەتنىن بەكلا ئەنسىرەۋاتىمەن. . . بىرەر ئىش بولماس؟ . . .

كونىلار: «كۆڭۈلدىن ئۇلۇغ نەرسە يوق دېيىشىدىكەن»، ئەتىسى چۈشتە، ھېكمەت بىلەن گۈلزىبانىڭ ئەنسىرىگىنىدەك ئىش يۈز بەردى. زۇمرەت ئىككى سائەتلىك دەم ئېلىش ۋاقتىدا، دادىسىغا تاماق ئېتىپ بېرىش ئۈچۈن ئۆيىگە بارغانىدى، كۈتمىگەن يەردىن تۆرە لالىيەپ ئولتۇرغان بىر ئەر، ئىككى ئايالنى كۆرۈپ، يۈرىكى قارتلا قىلىپ قالدى. شىرە ئۈستىگە قويۇلغان لىگەندىكى. ئەتلەس، تامباللىق رەخ، ئۈچلۇق قىزىل ئۆتۈك قاتارلىق نەرسىلەر ئۇنىڭ ئۈچۈن خۇددى ئەجەل سىرتمىقىدەك بىلىندى. زۇمرەتنىڭ كۆڭلى ئېلىشقانىدەك بولدى - دە، سەنتۇرۇلۇپ تامغا يۆلىنىۋالدى.

— زۇمرەتخان، — دېدى تاغاردەك يوغان، قارا چوقۇر خوتۇن دىمىغىدا خىڭىلداپ، — لىگەندىكى تويلۇقلارنى كۆرۈپ ھۇشلىرىنى يوقتىپ قويدىلىمۇ نېمە؟ تېخى ئەتلەسنىڭ ئۈستىدىكى تاۋارغا ئورالغىنى

تىللا ئۆزۈك، ئالتۇن مۇنچاق... چۈمپۇتمىسلە، ئېچىپ ھاللاك - ئوچۇق كۆرسلە...

— تەلەيلىككەنلا خان، تەلەيلىك، — دېدى ئۇچلۇق ئېكسكى بۇرنىغا تاقىشىپ قالغان كومۇك قېرى خوتۇن، — قول ئىلكىدە بار، مەرت، بوي - بەستى قاملاشقان، ئۆزى ئەمەلدار كادىي يىگىتكە ئېسىپ بوپتىلا.

چىرايىدىن قان قېچىپ، پۈتۈن ۋۇجۇدىنى تىترەك بېسىپ كەتكەن زۇمرەتنىڭ ئاغزىغا گەپ كەلمەي، چوڭ كۆزلىرى چەكچىيىپ قالغانىدى. ئۇ قانداق ئىش يۈز بېرىۋاتقىنىنى، ئۆزىنىڭ نەدە تۇرغانلىقىنى، نېمە دېيىشىنى بىلمەي، تامغا چاپلىشىپ تۇراتتى. قىزنىڭ بارغانسېرى ئاقىرىپ، جالاقلاپ لەرزىگە كېلىۋاتقان ۋۇجۇدىنى كۆرگەن ياقۇپنىڭ ئەنسىرەش، قورقۇش ئىچىدە جېنى تۇمشۇقىغا كېلىپ قالغانىدى.

— ھەيرانۇ ھەس بولمىسلا خېنىم، — دېدى چوقۇر خوتۇن لۆمشىپ قويۇپ، — تېخى ئامەت ئالدىلىرىدا، مەتمۇساجان بىلەن بىر ياستۇقتا باش قويغاندىن كېيىن، ئۆزلىرىگە تولغۇما ئالتۇن بىلەيزۈك، ئالقانەك ئالتۇن پوپۇزلارنى قىلىپ بەرمەكچى...

— مەن... مەن... ئالتۇنغا... پۇلغا... لاتىغا... — دېدى زۇمرەت دۇدۇقلاپ، — تېگىشىدىغان مال... مال ئەمەس... بىلىپ قويۇڭلار، مەن دېگەن ئادەم! ... دەرھال بۇ نەرسىلەرنى يېغىشتۇرۇپ يوقىلىڭ! ...

— جېنىم بالىكام، — دېدى تاز چىراي چار ساقاللىق ئەر تىللىرىنى تامشىپ، — ئۆزلىرى ئادەم بولغاچقا، ئۆز تۆسىلىرىنى قىلىپ، بىر مۇنچە بەرەمە بىلەن كەلدۇقيا؟... مال ئالغىلى كەلگەن بولساق، ئاغامچا - توقماق، چىگە - شانۇ ئېلىپ كېتىتۇقيا؟...

— مېنىڭ رازىلىقىمسىز... مەن ياخشى كۆرمىگەن ئادەمگە مېنى مەجبۇرلاش، زورلاش، دادامنى قەرزگە بوغۇپ قويۇپ بېسىم ئىشلىتىشىنىڭ ئۆزى، — دېدى زۇمرەت ۋارقىراپ، — مېنى ئادەم قاتارىدا كۆرگىنىڭلارما؟

— ئا... خېنىم، نېمە دەۋاتىلا، يوچۇنلا گەپ قىلىۋاتىدىلىيا؟ — دېدى چوقۇر

قارا خوتۇن تۇكرۇكلىرىنى چاچرىتىپ، — قاچانمىتەم قىز بالىنىڭ رايىغا بارغان با؟ شۇنداق ئەمەسما ياقىۋاخۇن؟...

— ھە... ھە... بۇ... بۇ... شۇنداق ... تۇۋا... ئەلۋەتتە.

بېشىنى ئېچىگە تىقىپ تىزلىنىپ ئولتۇرغىنىچە خىيالغا پاتقان ياقۇپ چۆچۈپ كۆزىنى ئاچتى. ئۇ مەكتەپ قالغاندەك، دۇمبىل بىر نېمىلەرنى غۇدۇڭشىپ قويدى - دە، كۆزلىرىنى يۇمۇپ، خالىق ئېلىپ بەرمەكچى بولغان يۇمۇلاق چوكانىنىڭ، مەتمۇسا سېلىپ بېرىدىغان ھەشىمەتلىك ئۆينىڭ خىيالىغا يەنە پاتتى.

— ئانام زامانىدىن تارتىپ ئېينا، — دېدى تاز چىراي كالپۇكىنى يالاپ، — قىز بالا دېگەن چوڭلارنىڭ سىزغان سىزىقى بىلەن ياتلىق بولمىدىما؟ «ياخشى كۆردۈم، يامان كۆردۈم...» دېگەن قانداق گەپ؟... توۋا قىلدىم... غەلىتاڭ ناشايان ئىشلار - يا ئۇ!...

— مۇنۇي، شۇ ئەمەسما! — دېدى كومۇچ قېرى باشلىرىنى گىلدىڭشىتىپ، — بىز مەزلۇم خەق دېگەن بىر كۆرپە، كىم ئاستىغا سالسا بولىۋېرتىما... مانا مەن توققۇز ئەرنىڭ قوينىدا بولدۇم، تەرتىسىگە سۇ ئالدىم... ھەسسى ئانكام بىلەن دادىكامنىڭ رازى بىلەن بوغانىما؟

— شۇ يا! بىرسى بىلەن خۇشالىشىش[1]، ئاھ - پاھ دەيدىغان گەپ كالىچمۇ ھۇددەس[2] يوق ئىدى، — گەپ قىستۇردى چوقۇر خوتۇن، — شۇنداق ئەمەسما سەنبەخان ئاچا؟...

— تەمەت[3]، تەمەت...

— گېپىڭلار تۇغدىما؟ — زۇمرەت بىردىنلا قاتتىق ۋارقىرىۋەتتى، — تۇغىغەن بولسا، يوقلىش كۆزۈمدىن!... ۋۇي بۇلاڭچىلار... يۇندىكەش دەللالار... بىلىپ قويۇش، بۇ دېگەن پارتىيە، ماۋجۇشىنىڭ

---

① خۇشالىشىش — مۇھەببەتلىشىش، بىرلىككە كېلىش.

② پەقەت، زادى...

③ تەمەت — مۇتلەق...

زامانى. . . مېنى مەجبۇرلاپ مەتمۇسا دېگەن چوشقىغا تاڭالمايسىلەر!

— خېنىم، شاشمىسىلا، — دېدى چوقۇر خوتۇن، — ئون ئالتە ياشلىق قىزلارنى ئاتمىش ياشلىق ئىشان، مەزىنلەرگە چېتىپ قويىدىغان ئىشلارنى شۇنچە جىق قىلدۇقيۇ، ھېچقانداق مىزەممىتى چىقمىدى، ئەمدى ئۆزلىرىگە كەلگەندە، ئۇلار كۇلىدىن كېلىپ: «زۇمرەتخاننىڭ تويى قانداق بولدى؟ . . .» دەپ چۇقچۇلاپ يۈرەما؟ . . .

— ھەر قايسىلىرى، — دېدى زۇمرەت ھاسىراپ، — ئىززەت - ئابرويلىرى تۆكۈلمەسنىڭ ئالدىدا بۇ ئەسكى - تۈسكىلىرىنى ئېلىپ كېتىۋېلىشسىلا. . . بولمىسا مېنىڭ. . . ساراڭلىق كېسىلىم قوزغالسا، كۆزۈمگە ھېچنېمە كۆرۈنمەيدۇ. . .

— مۇنۇچ، نېمە دېگەنلىرى ئۇ؟ — دېدى كوماك قېرى ماكىلداپ، — ئۆمرىمىز ئەلچىلىك بىلەن ئۆتتى. . . ئۆلىمەن - ئۆچىمەن دېگەن نىي - نى ھازازۇل قىزلارنى كۆرگەن بىز. . . سېلىنىڭ بۇنداق نازلىرى چاچرىغان تۈپۈكىمىزگە پەرەك بەرمەيدۇ. . .

— بولىدۇ! . . . ئەمىسە، ھۆرمەت قىلغاننى بىلىشمىسەڭ، مانا ئەمسە! — زۇمرەت شىرەنى بىرلا تېپىپ ئۆرۈۋەتتى، ئەلچىلەر ۋارقىرىشىپ - چىرقىشىپ كېتىشتى. لىگەندىكى ئەتلەس، تامباللىق رەختلەر كوماك خوتۇننىڭ بېشىدا، قىزىل ئۆتۈك قارا چوقۇرنىڭ ئېتىكىدە تۇراتتى. تامغا تېرىلىپ قالغان شىرەنىڭ ئاستىدىن تاز چىراي ئەلچى ئۆمۈلەپ چىقتى. زۇمرەت دادىسىنىڭ توسقىنىغا قارىماي، تام ئوچاقنىڭ كۈلىنى يىغىپ قويغان قالاقنى ئۇلارنىڭ يۈزىگە پىرقىرىتىپ ئاتتى. ئارقىدىنلا ئوت كوچىلايدىغان تۆمۈر زىقىنى قولىغا ئېلىۋېدى، ئەلچىلەر پاتىپاراقلىشىپ ھويلىغا قېچىشتى. ئارقىدىن قوغلاپ چىققان زۇمرەت ئەسەبىيلەرچە ۋارقىرىماقتا ئىدى:

— «قاملاشقان» يىگىتىڭگە قىزىڭنى بېرىۋال. . . ئەمەلدار كادىرغا ئۆزەڭ تېگىۋال. . . باي غوجاڭنىڭ يۇندىسىنى ئىچ. . . يالىقىنى يالا!

قاياقتىندۇر سۆگەتنىڭ يېرىق شېخىنى قولىغا ئېلىۋالغان ياقۇپ قىزىنىڭ پاقالچاق، بىلەك، يوتىلىرىغا ۋاقىلدىتىپ سالماقتا ئىدى. لېكىن

زۇمرەت ۋاي دەپمۇ قويمايتتى، بەلكى پالاقشىپ كېتىۋاتقان ئەلچىلەرگە قولىنى شىلتىپ ۋارقىرىماقتا ئىدى. ئۇرۇپ ھارغان ياقۇپ ئۇنىسى ھاسىرىغىنىچە ئۆيگە سۆرەپ كىردى، — سەن... سەن... ھازا ئۇل بىشىم! — ياقۇپ قولىدىكى تاياقنى ئېگىز كۆتۈردى، — ھەممە ئېشىنى بۇزدۇڭ!...

— تايىقىڭ سۇنۇپ كېتىپتۇ، مانا بۇنىڭدا ئۇر! — زۇمرەت قولىدىكى تۆمۈر زىخنى دادىسىنىڭ يېنە بىر قولىغا تۇتقۇزدى، — قېنى ئۇرغىن، ئۇرمامسەن دادا!... مەن سېنىڭ قايسى ئىشلىرىڭنى بۇزۇۋەتتىم؟

— قاملىشالمىساڭ، كېيىن ئاجرىشىپ كەتسەڭمۇ بولىدىغۇ! — ياقۇپ بېشىنى چاڭگاللاپ سۆپىدا ئولتۇردى، — مەتمۇسا ئۇ ئۆي سېلىپ بەرمەكچى ئىدى، خالىق كاتىپ...

ياقۇپنىڭ كۆزلىرى غىلپال قىلىپ، زۇۋانسى تۇتۇلۇپ قالدى. زۇمرەت بىر چاغدىكى خالىقنىڭ «دادىڭنى ئۆيلەپ قويسام قانداق؟» دېگەن سۆزلىرىنى ئەسكە ئالدى— دە، دادىسىغا قادالدى.

— خالىق كاتىپ ئۆيلەپ قويماقچى دېگەن، — زۇمرەت خورلۇق ھېس قىلىپ يىغلىۋەتتى، — سەن مېنى يېتىم ئۆيگە، خوتۇنغا، پۇلغا ئالماشتۇرماقچى بوپسەنده؟... جېنىم دادا، سېنىڭ كۆڭلۈڭ نېمانچە پەسلىشىپ كەتتى؟ كەمبەغەل بولساڭمۇ غۇرۇر - ئېپتىخارىڭ بىلەن ياشىساڭ بولىمامدۇ؟... خالىسانە يارەملىرىنى پۇلغا سۇندۇرۇپ، سېنىڭ تىلىڭنى باغلۇۋالغان ئاشۇ قىزىل كۆزلەر ساڭا ئۆي سېلىپ بېرەمدۇ؟ پۇل خەجلەپ ئۆيلەپ قويامدۇ؟...

— زادى ئۇقالمىدىم، مەتمۇسانىڭ نەرىنى يامان كۆرىسەن؟ ئۇ دېگەن مال نەسىلىدىن پونكىتىنىڭ باشلىقى ھەم مال دوختۇرى. چەت ئەلدىكى دادىسىدىن نۇرغۇن مىراس كەلدى... ئەگەر مەتمۇسا قەرزنى قىستاپ تۇرۇۋالسا...

ياقۇپ تۆكرۈكلىرىنى چاچرىتىپ بىر ھازا چالۋاقىدى. ئۇنىڭ نەزىرىچە گۇڭشىيە، خالىقتەك يۆلىنىدىغان بىر تۇۋرۇكىنىڭ بارلىقى، مەتمۇسادەك بېشىنى سلايدىغان شاپائەتچىنىڭ بولۇشى ئامەت ئىدى. ئۇز

ئايىغى بىلەن كېلىپ قالغان بۇنداق ئاشنى قولدىن بېرىپ قويۇش هاماقەتلىك بولاتتى. خالىق بولسا بىر ساپاق ئىدى، ياقۇپ بۇ ساپاقنى چىڭ تۇتسىلا، كۆزلىگەن رېجىسسگە يېتەلەيتتى. زۇمرەتمۇ ئۆمۈر بويى رىيازەت چەكمەي، ئەركىن - ئىمىن ياشايتتى، بىراق بۇ جاهىل قىز كىچىككىنە مۇشتۇملىرى بىلەن ئۆزىنىڭ بەخت يۇلتۇزىنى، دادىسىنىڭ ئارزۇ - ئارمان بىناسىنى ئۇرۇپ چېقىۋەتتى...

— زۇمرەت قىزىم، سەن ئوبدان ئويلاپ باق، — دېدى ياقۇپ زۇمرەتنىڭ بىلەكلىرىدىكى تاياق ئىزلىرىغا قاراپ، — خالىقتەك نام - نىشانى بار ئادەم ئارقىمىزدىن دۇرت ئوقۇپ بەرمىسە، بىزدەك گادايلارنىڭ چىرىغى ئۆرە كۆيمەيدۇ... مانا سەنمۇ خىزمەتلىك بولۇپ قالدىڭ! ئۇ بىر نەچچە قېتىم بوسۇغىمىزنى ئاتلىۋېدى، ئەلە - مەلە ئالدىدا ئىناۋەتسىم كۆتۈرۈلۈپ، روهىم ئۆسۈپ قالدى. فىرىدىكىلەرمۇ «ۋاي ياقۇپكا» دەيدىغان بولدى!...

زۇمرەت دادىسىنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ خۇددى بىر كىشى يۈزىگە نىجاسەت سۈۋىغاندەك كۆڭلى ئېلىشىپ، كۆزلىرىدىن نەپرەتلىك ئۇچقۇنلار چاچراپ كەتتى. يەردىكى يول ئۆزگىرىشى مۇمكىن، مەنسۇئى يول ئۆزگەرمەيدۇ. مېهنەتكە، تۇرمۇشقا، ساپ مۇهەببەتكە بولغان چىن ئەقىدىسى، خۇشخۇيلىقى، ئېتىقادى بىلەن ئۆز هاياتىنى مەزمۇنلۇق، مەنالىق ئۆتكۈزۈۋاتقان زۇمرەتنىڭ قەلبى بەنىۋى زوقلارغا تولغاچقا، بۇ قۇياشلىق جاهان ئۇنىڭكۆڭلىگە مېهر ۋە لەززەت بېغىشلايتتى. دۇنيادا بىر كىشىنىڭ كۆزىگە قاراپ ياشاش، پەستە كۆچۈكلەردەك سۈۋۈنۈپ كۈن ئۆتكۈزۈش، قەلەندەردەك يېلىنىپ خۇشامەت قىلىش — بۇ كىشەنسىز مەهبۇس، زەنجىرسىز لالما ئىتنىڭ كۆرىدىغان كۈنى ئىدى...

ياقۇپ بۇرۇن تۇرمۇشنى پەم بىلەن ئۆتكۈزىدىغان، خۇي - پەيلى ياخشى بىر ئادەم ئىدى!... هازىر ئۇنىڭغا نېمە بولغاندۇر؟ كۈكشىدە خالىقنىڭ شاراپىتى بىلەن بىر - ئىككى قېتىم بوغالتىرلارغا دەرس ئۆتۈپ، ئۆزىنى نوپوزلۇق ئەربابلار پەدىسىدە چاغلاپ، بېشى چۆگىلىپ قالدىمۇ - يە؟ ياكى ياش چوكان، هەيۋەتلىك ئايۋان - سارايلار

ۋەسۋەسىسىدە ئەقلىنى يوقاتتىمۇ؟ بۇنىسى نامەلۇم، ئەمما ئۇنىڭ قول بىلەن تۇتقىلى، كۆز بىلەن كۆرگىلى بولمايدىغان مەنپەئەتىنىڭ قۇلى بولۇپ قالغانلىقى ئېنىق!... ياقۇپنىڭ چاچ - ساقاللىرى ئۇرۇك گۈلىدەك ئاپئاق ئاقىرىپ كەتكىنى بىلەن، ئۆزى ئەقلى قىسقا، دېۋەك بىر ئادەمگە ئايلىنىپ قېلىۋاتاتتى.

زۇمرەت دادىسىغا يالتىيىپ قىلىپ قارىدى. ياقۇپ بۇشۇشىپ كەتكەن قاپاقلىرىنى ساڭگىلىتىپ ئولتۇراتتى. ئۇنىڭ ئەلپازىدىن قىزىغا ئېچ ئاغرىۋاتقانلىقىنى، ياكى مەتمۇسانىڭ قەرزىدىن ئەنسىرەۋاتقانلىقىنى بىلگىلى بولمايتتى.

— دادا، سەن پېشقەدەم بوغالتىرغۇ! — دېدى زۇمرەت يېلىنىپ، — ئەلۋەتتە كۆڭلۈڭدە سان بار، خالىق ئۆيىمىزگە زادى قانچىلىك پۇل خەجلىگەندۇر؟...

— بۇنى سوراپ قالدىڭغۇ؟...

— ياق ئۆزەمچە... بىز ئۇنى تۆلەۋېتىش نىيىتىدە بولغانىدۇق.

— كىم بىلەن؟ — ياقۇپنىڭ چىرايى ئۆڭدى، — ئاشۇ قەشقەرلىق بىلەنما؟ مەن ساڭا دەپ قويايى، ئۇ ئالتاپ لۇكچەككە سېنى بەرمەيمەن. ئەگەر گېپىمگە كىرمىسەڭ، ئالدىڭدا ئېسىلىپ ئۆلۈپ بېرىمەن.

زۇمرەتنىڭ كەيپى زاۋال ۋاقتىنىڭ كۆگۈملىقى بىلەن تېخىمۇ تۇتۇلۇپ كەتتى. ئۇ رومىلىنى بوينىغا سېلىپ بىر ئېغىز گەپمۇ قىلماي سىرتقا ماڭدى. دادىسىنىڭ «نەگە ماڭدىڭ؟» دېگەن ۋارقىرىشىغىمۇ جاۋاب بەرمىدى.

زۇمرەت بۇگۈن يۈز بەرگەن ئەھۋاللارنى دوستلىرىغا يەتكۈزۈپ، ئۇلارنىڭ مەسلىھەتىنى ئاڭلاش ئۈچۈن، ئوتتۇرا مەكتەپكە بېرىش قارارىغا كەلگەنىدى. ئۇ يولدا كېلىۋېتىپ، ھېلىقى تاز چىرايى ۋە بەتبەشىرە ھاياسىز خوتۇنلارنىڭ نومۇسسىز گەپلىرىنى ئويلىدى، ئۇنىڭ دىمىغى ئېچىشىپ، چىرايلىق كۆزلىرىگە ياش يۈگۈردى، ئۇ يىغلىماي كىم يىغلىسۇن؟ ئۇ ئۆز بۇرىكىدە ئۆستۈرگەن مۇھەببەت بىخىنى باشقىلار يۇلۇۋېتىش ئالدىدا تۇرسا، نېمە ئۈچۈن يىغلىمايدىكەن؟... ئەلچى

كىرگەننى ئاڭلىسا، مۇرات قانچىلىك ھەسرەت چېكەر؟ بۇ ئوي زۇمرەتنىڭ كۆڭلىدىن كېچىش بىلەن، ئۇ يۇرىكىدە چىدىغۇسىز بىر ئاچچىق ئاغرىقنى ھېس قىلدى. شوخ ھەم دىلكەش يىگىت مۇرات زۇمرەت ئۈچۈن ئۆز جېنىنىمۇ ئايمايدۇ... ئۇنىڭ دوستلىرىچۇ؟... ۋاپادارلىق، ئىچكۈيەرلىك، دىيانەت ھۇلىغا قۇرۇلغان بۇنداق دوستلۇق دۇنيادا كەم تېپىلسا كېرەك... ھېكمەت بىلەن كامىلنىڭ بېشىدا ئوت كۆيۈپ تۇرۇۋاتقۇدەك، مۇرات - زۇمرەتلەر ئۈچۈن ئىچ - باغرىنى تۆكۈشۋاتىدۇ، غېمىنى يەپ، ئەلىمنى تارتىۋاتىدۇ... مۇشۇنداق پاسىبانلار تۇرغان يەردە، ئۇ يەنە نېمىدىن قورقىدۇ؟... ياق! ئۇ، مۇھەببىتى ئۈچۈن ئاخىرغىچە كۈرەش قىلىدۇ. ئۇ مەتمۇسانىڭ ئۆزۈكسىنىڭ كۆزى بولغاندىن، مۇراتنىڭ پۈتى ئاستىدىكى توپا بولۇشقا رازى!... ئەلۋەتتە ئارزۇ - ئارمانغا ئەجرسىز، رىيازەتسىز يەتكىلى بولمايدۇ!

ئۆزىگە ئۆزى تەسەللى بېرىپ خېلىلا يېنىكلەپ قالغان زۇمرەت كامىللارنىڭ ياتقى ئالدىغا كەلدى. ئۆينىڭ ئىشىكى ئوچۇق بولۇپ، ھېچكىم كۆرۈنمەيتتى. ئۇ مۇراتنىڭ ياتقىغا ماڭاي دەپ ئويلاپ، چوڭ ئېرىق لېۋىدە ئولتۇرغان كامىلنى كۆرۈپ قالدى.

بۇگۈن چۈشتىن كېيىن، مەكتەپتە ئومۇمىيۈزلۈك ئەمگەك پائالىيىتى بولغانىدى. ئورما ۋاقتى بولۇپ قالغاچقا، بۇغداينىڭ ئاخىرقى سۈيى بېرىلدى. بەزى سىنىپلار ئاق يەر قوناقىنىڭ تۈۋىگە ئوغۇت بېرىپ توپا يۆلىدى. 1 -، 2 - يىللىق ئوقۇغۇچىلار ئوقۇتقۇچىلىرىنىڭ يېتەكچىلىكىدە، سەۋزە، پىياز، قىزىلچا، يىسىۋېلەك ئېتىزلىرىنى ئوتىدى. ھەر بىر سىنىپ ئۆزلىرى يېغقان ئوتلارنى بەس - بەس بىلەن كۆك ئوغۇت ئورنىدا مال ئېغىلىغا ئۆتكۈزۈپ، ھۆججەت ئېلىشتى. مەكتەپنىڭ چەكسىز كەتكەن ئېتىزلىق ۋە كۆكتاتلىقلىرى ئوقۇغۇچىلارنىڭ ۋاڭ - چۈڭى، ناخشا ئاۋازلىرى بىلەن تولدى. بەزىدە ئوقۇتقۇچىلارنىڭ: «ئوتنى ئېرىق ئىچىگە يىغىڭلار، مايسىغا دەسسىمەڭلار!» دېگەن بۇيرۇقلىرى ئاڭلانسا، سۇ تۇتۇۋاتقانلار:

«ئېچىقمىنى ئەت ، تۇغقا ھېزى بول! . . .» دەپ توۋلىشاتتى.

بۇگۈنكى يېرىم كۈنلۈكتىن ئارتۇق ئەمگەككە مۇرات، ھېكمەت ۋە سەنئەت گۈرۈپپىسىدىكى بىر قانچە ئوغۇللار قاتناشمىغانىدى. ئۇلار «يېرىم كېچىدە چىللىغان توخۇ» درامىسىنى رېپېتىتسىيە قىلىۋاتاتتى. شۇڭا، كامىل ھېكمەتنىڭ سىنىپىغا يېتەكچىلىك قىلىپ ئەمگەككە قاتناشقانىدى، ئۇ ئېتىزلىقتىن قايتىپ، قول - پۇتلىرىنى يۇيۇۋاتاتتى.

— كامىل! — دېدى زۇمرەت ئاستاغىنا!

— ۋۇي زۇمرەت، — كامىل ئورنىدىن تۇردى، — قاچان كەلگەنتىڭىز؟ يىغلىدىڭىزمۇ - نېمە؟ . . .

— ياق. . . — زۇمرەت كۆزلىرىنى قاچۇردى، — مەن سىلەرنى يەنە ئاۋارە قىلىدىغان بولدۇم.

— ھەي نېمە دېگىنىڭىز ئۇ؟ بولدى يىغلىمايلا! — دېدى كامىل كۈلۈپ، — سىزدەك بىر جەڭگىۋار قىزمۇ يىغلامدىكەن؟ . . . قېنى كۈلۈڭ، ھە كۈلۈڭە. . . ھىم بولدى. . . يىغلىسىڭىز، گۈزەل چېھرىڭىز بۇزۇلۇپ كېتىدىكەن. . .

— باشقىلار نەگە كەتتى؟ — دېدى زۇمرەت ياشلىرىنى سۈرتۈپ.

— ھەممىسى بار، ھېكمەت، مۇراتلار سەنئەت ئۆيىدە رېپېتىتسىيە قىلىۋاتىدۇ، — دېدى كامىل چېچىنى بارماقلىرى بىلەن تارىپ قويۇپ، — سىز گۈلزىبانىڭ ياتقىدا ئولتۇرغاچ تۇرۇڭ، مەن ئۇلارنى باشلاپ كېلەي.

كامىل زۇمرەتنى باشلاپ گۈلزىبانىڭ ياتقى ئالدىغا كېلىپ، ئىشىكنى چەكتى. ئەمگەكتىن چۈشۈپلا، يۇزلىرىنى يۇيۇپ، چاچلىرىنى تاراپ ئولگۈرگەن گۈلزىبا دەرھاللا چىقتى. ئۇ زۇمرەتنى كۆرۈپ قەۋەتلا خۇشال بولۇپ كەتتى. كامىل سەنئەت ئۆيىگە كەتتى، ئۇلار ياتاقتا كىرىشتى. كارىۋاتقا يېيىلغان سۈپرىدا خېمىر يېيىۋاتقان ماھىگۈل ئىللىققىنا كۈلۈپ سالام قىلدى. زۇمرەتنىڭ يىغىدىن ئىشىپ قالغان قاپاقلىرىغا، ئومىدسىزلىكتىن مۆلۈلدەپ تۇرغان كۆزلىرىگە قاراپ يۈرىكى ئېچىشقان گۈلزىبا بىردىنلا ئۇنىڭ قول بىغىشىدىكى قىزىرىپ

قاپارغان ئىزنى كۆرۈپ قالدى.

— قولىڭىزغا نېمە بولدى زۇمرەت؟ . . .

گۈلزىبا زۇمرەتنىڭ يەڭلىرىنى تۈرۈپ، قورقۇپ كەتتى. ئۇنىڭ تولغان بىلەكلىرىدە بىر - بىرىگە گىرەلىشىپ كەتكەن قىر - قىر قاپارتمىلار تۇراتتى. تاياق قاتتىق تەككەن ئىزلاردا قىپقىزىل قان ئۇيۇپ قالغانىدى.

— ۋاي خۇدايىم، ياقۇپكام ئۇردىمۇ؟ مۇشۇنچىۋېلا قىلىۋېتىدىغانغا قانداقمۇ قولى بارغاندۇر؟

— پۇت، يوتا، بەللىرىمدىمۇ بار. . .

گۈلزىبا ئىشىكنى ئېتىۋېتىپ، زۇمرەتنىڭ ئۇزۇن پايپاقلىرىنى سېرىپ چۈشۈردى. كوپتىلىرىنى ئاچتى. زۇمرەتنىڭ يۇمران يوتىلىرى، ئۇزۇن چىرايلىق پۇتلىرىنىڭ بېلىق مۇسكۇللىرى، نازۇك بەللىرى تاياق زەربىدىن قىزىرىپ، كۆكۈرۈپ ، قاپىرىپ كەتكەنىدى.

— ئاھ خۇدا، بۇ دۇنيادا رەھىمسىز ئاتىلار نېمانچە كۆپتۇر؟ — گۈلزىبا يىغلىۋەتتى، ئارقىدىن ماھىگۈل بىلەن زۇمرەتمۇ يىغلىدى، — بىرسى ئۇرسا، بىرسى پەرزەنتلىرىنى ساتسا. . .

ئىشىك چېكىلدى. ماھىگۈل دەرھال ئىلغىرنى چىقىرىپ ئىشىكنى ئاچتى. سىرتتىنلا يىغا ئاۋازىنى ئاڭلىغان كامىل، ھېكمەت، مۇراتلار ئۈچ قىزنىڭ كۆزلىرىگە قاراپ تۇرۇپ قالدى، ئۇلارنىڭ چىرايلىرى ئۆڭۈپ كېتىشتى.

— قاراڭلار! — گۈلزىبا زۇمرەتنىڭ ئىككىلا يېڭىنى — قايرىدى، — مۇشۇنچىۋېلا ئۇرغان بارمۇ؟ تېخى پۇت، يوتا، بەللىرىگە قارىغىلى بولمايدۇ. . .

ھەممە جىمىپ كېتىشتى. مۇرات زۇمرەتكە قارىدى، ئۇنىڭ كۆز جىيەكلىرى قىزاردى. ئۇ قول ياغلىقىنى كۆزلىرىگە باسقىنىچە، كارىۋاتتا بېشىنى سېلىپ ئۇن - تۈنسىز ئولتۇرۇپ قالدى. پەقەت دولىسىنىڭ يېنىك تىترەۋاتقانلىقىدىن، ئۇنىڭ ئۈنسىز ياش تۆكۈۋاتقانلىقى ئېنىق ئىدى.

— كۆڭلۈڭلارنى بۇزمائلار، قېنى مۇرات بېشىڭنى كۆتۈر، دادىل بول! — دېدى كامىل ياتاق ئوتتۇرىسىدا ئۆرە تۇرۇپ، — بۇ ئىشلارنى پۈتۈنلەي ياقۇپكامدىن كۆرۈپ كەتكىلى بولمايدۇ. ھازىر خالىق سەھنىگە چىقتى. ئۇ ئويۇننى باشلىۋەتتى... شۇڭا ھەممىمىز ھېسسىيات بىلەن ئەمەس، ئەقىل بىلەن ئىش قىلىشىمىز كېرەك...

— قېنى، زۇمرەت بولغان ۋەقەلەرنى سۆزلەپ بېقىڭا! — دېدى ھېكمەت، — ھەممىمىز بىر چارە - ئامال تاپايلى.

زۇمرەت ئەلچىلەر بىلەن بولغان تالاش - تارتىشتىن تارتىپ، تا ئۇلارنىڭ قانداق قېچىپ كەتكەنلىكىگە قەدەر بولغان جەريانىنى سۆزلەپ بەردى.

— مەن ئۆزەمنى باسالمايى، ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن قوغلاپ چىقتىم، نېمە دەپ تىللىغىنىم، قانداق ۋارقىرىغىنىم ئېسىمدە يوق، — دېدى زۇمرەت ئىسەدەپ، — مېنى دادام قاچان ئۇردى، نېمە بىلەن ساۋدى؟ ئۇنىمۇ بىلمەيمەن... تەككەن تاياقنىمۇ سەزمىدىم...

— ئازاپ چەكتىڭىز، — دېدى كامىل، — لېكىن سىز بىرىنچى قەدەمدە غەلىبە قىلدىڭىز... ئەمدى ئالدىڭىزدا يەنە بىر قىيىن ئۆتكەل بار. ئۇ بولسىمۇ، مەتمۇسا ھۆججەتلىرىنى كۆتۈرۈپ چىقىپ قەرزنى قىستايدۇ. بىز سەۋر - تاقەت قىلىپ، قانچە پۇل ئىكەنلىكىنى بىلىۋېلىشىمىز كېرەك. ئاندىن ھەرىكەتنى باشلايمىز...

— شۇ چاغقىچە پۇلنىڭ ئورنىنى قىلىپ قويىمساق بولمايدۇ، — دېدى ھېكمەت مۇراتقا قاراپ، — بىز دراممىنى دۇشەنبە كەچ قويىدىغان بولدۇق. شۇڭا سەن ئەتە رېپېتىتسىيەگە قاتنىشىپ بېرىپ، شەنبە كۈنى ئەتىگەندىلا شەھەرگە كىرىپ كەت، دەرسىڭنى مەن ئۆتۈپ قويىمەن.

— مۇرات، — دېدى زۇمرەت خىجىللىق ئىلكىدە، — ۋېلىسىپىتنى سىز بەك ياخشى كۆرۈسىز، ئۇنى ھەرگىز ساتماڭ. مەن ئىش ھەققىمدىن سەكسەن سومدەك يىغقان... ئۇنىمۇ قوشايلى.

— زۇمرەت، ھېلىغۇ ۋېلىسىپىت ئىكەن، لازىم بولسا جېنىمنى، قېنىمنى سېتىشقىمۇ نىيەت قىلىپ قويدۇم، — دېدى مۇرات تىترەپ

تۇرۇپ، — مەن ئۇلارنىڭ پۇللىرىنى ھەسسىلەپ قايتۇرۇپ، چېكىسىگە تاڭمەن. . .

— قېنىڭنى قىزىتما! — دېدى كامىل مۇراتقا ئالىيىپ، — زۇمرەت توغرا دەيدۇ. ئۆتكەنكى ھېساب بويىچە، ھېكمەت بىلەن مەن قېتىش - قۇياش قىلساق، پۇلنىڭ جايى چىقمىدۇ. . .

— كۆڭلىڭىزنى توق تۇتۇڭ زۇمرەت، — دېدى گۈلزىبا زۇمرەتنىڭ قولىنى تۇتۇپ، — بىز ھەممىمىز سىزنىڭ دوستلىرىڭىز. مەنمۇ ئاز بولسىمۇ پۇل يىغقان، ئۇنىمۇ بېرەي. . .

— رەھمەت سىلەرگە. . . رەھمەت! . . .

— سىز ياتلارغا قىلىدىغان گەپلەرنى قىلىپ يۈرۈيسىزغۇ؟ — دېدى ھېكمەت خاپا بولغان ھالدا، — بۇ چىن دوستلارنىڭ بۇرچى. بىز ئۇچۇن ئەڭ مۇھىمى سىزنىڭ ھاياتىڭىز ۋە بەختىڭىز. . .

ماھىگۈل ھەممىنىڭ ئالدىغا ئاق چامغۇر سېلىپ ئەتكەن ئۇگرە ئاشتىن بىر قاچىدىن ئېلىپ كەلدى. ئاشنىڭ ئۈستىدە لەيلەپ يۈرگەن ياپيېشىل ئاش كۆكىدىن گۈپۈلدەپ مېزىلىك ھىد تارقالدى. ئەمما مۇرات ئاشقىمۇ قارىماي، سىرتقا ماڭدى. كامىل ئۇنىڭدىن نەگە بارىدىغانلىقىنى سورىۋىدى، ئۇ ھازىرلا كېلىدىغانلىقىنى ئېيتىپ چىقىپ كەتتى. ئۇلار ماھىگۈلنى ماختىغاچ، ئاشلىرىنى پۈۋلەپ بىر نەچچە قوشۇق ئىچىپ تۇراتتى، مۇرات كىرىپ كەلدى. ئۇ قولىدىكى بىر قۇتا يود بىلەن سىقىلىق ماينى گۈلزىبانىڭ كۆرسىتىپ، ئۈستەلگە قويۇپ قويدى.

— گۈلزىبا سىز زۇمرەتنى جاراھەتلىرىگە ئاۋۇتۇل يودنى سۈركەڭ، — دېدى مۇرات ئېشىنى ئالدىغا تارتىپ، — يود قۇرۇغاندىن كېيىن، ئۈستىدىن سىقىلىق مايدا مايلاپ قويۇڭ، قاپارتمىلار ئاسانلا يانىدۇ.

— ياۋاللا، بىلمەيدىغان ئىشىڭىز يوقتە! — دېدى گۈلزىبا، — نەلەردىن ئۆگىنىۋالغان بولغىيتىڭىز؟

— ئامال قانچە، يېزا - كەنتلەرگە داۋاملىق ئويۇن قويغىلى بارىمىز، سەھنە ياساپ بولغىچە، بەزى بالىلارنىڭ قولىنى بولقا سوقۇۋەتسە، بەزىلىرىنىڭ بىر يېرىنى مىخ جىجىۋېتىدۇ. بولۇپمۇ قىزلار بەك نازۇك

كېلىدۇ. ئۇلار راسا سەھنىگە چىقىدىغان ۋاقىتتا، بېشىم ئاغرىدى، قورسىقىم تولغاپ ئاغرىپ كېتىۋاتىدۇ دەپ نىزىقاپ تۇرۇۋالغاندا، ئاغزىغا ئىككى تال دورىنى ئۇرىمەندە ، قايناقسۇ ئىچۈرۈۋېتىمەن. شۇنىڭ بىلەن دەرھال ساقىيىپ قالىدۇ. . .

— قىسقىسى، تازا ھالقىلىق پەيتتە ئۆزلىرىنى بىر كۆرسۈتۈۋالىدۇ دېگىنە! — دېدى ھېكمەت كۈلۈپ.

— توغرا دېدىڭ. شۇڭا، سومكامدا ھەممە دورا تېپىلىدۇ. . . مۇرات زۇمرەتكە قاراپ قويدى، — كەلگۈسىدە قىزىمنى ئۆزەم داۋالايمەن. . . قانداق دېدىم زۇمرەت؟ . . .

— قېلىن! . . . — زۇمرەت ۋىللىدە قىزارغىنىچە كۈلىۋەتتى، — خەق نېمە غەىدە، بۇ نېمە كويدا؟ . . .

تاماق ئىچىۋاتقانلارنىڭ ھەممىسى كۈلۈشۈپ كەتتى. ئەمما ماھىگۈل كۈلمىدى. ئۇ كامىل، مۇرات، ھېكمەت، زۇمرەت ۋە ئاچىسى گۈلزىبالارغا بىر - بىردىن قاراپ چىقتى. ئۇنىڭ كۆڭۈل ئېكرانىدا نەفىسەمۇ پەيدا بولدى. بويى سوزۇلۇپ ئون ئالتىگە كېتىۋاتقان بۇ قىزنىڭ يۈرىكىدە ئۆزىمۇ چۈشەندۈرۈپ بېرەلمەيدىغان ئاجايىپ نازۇك ھېس - تۇيغۇلار مەۋج ئۇرۇپ، يۇمران بەدىنىگە ئىللىق بىر سېزىم تارقالماقتا ئىدى. «ئۇلار نېمە دېگەن تەڭ باراۋەر - ھە؟ بىر - بىرىنى ئوخشاش ھۆرمەتلىشىدۇ» دېگەن ئوي ماھىگۈلنى سۈيۈندۈرمەكتە ئىدى.

بۇ بىر ئىسسىق دىيار، يازدا يامغۇرى، قىشتا قارى يوق دېيەرلىك قۇرغاق تۇپراق! . . . قۇياشنىڭ نۇرى تىك چۈشۈپ بۇ قەدىمىي يۇرتنى تونۇردەك قىزىتىدۇ. ئىچقانداق يەردە پىشمايدىغان بېھى بۇ زېمىندا تۈك تاشلاپ ساپسېرىق سارغىيىپ پىشىپ، مىزىلىك ھىدلىرىنى ئەتراپقا تارقىتىدۇ. يەل - يېمىشلىرى شىرنىلىك، ئېرىقلىرىدا ئاققىنى ئەركەك سۇ. . . تۇغۇلۇپلا شور يالاپ چوڭ بولغاچقا، قويلىرىنىڭ گۆشلىرى تاتلىق. . . يالاڭ ئاياق تاپانلاردىن ئۆتكەن ئاپتاپنىڭ تاۋى دېھقان بالىلىرىنى ساغلام، بەردەم يېتىشتۈرگەن. . . گەرچە ئۇلارنىڭ ئىچىشى ئۇماچ، يېيىشى زاغرا بولسىمۇ. سەكسەن ياشلىق قېرىلىرى ئېتىزلاردا

گۈپۈلدىتىپ كەتمەن چاپىدۇ... خوش، قىز - چوكانلىرىچۇ؟... تىك قادالغان ئاپتاپ تاۋنىڭ قۇۋۇتىمۇ ياكى شىرنىلىك يەل - يىمىشلىرىنىڭ سەھرىي كۈچىمۇ، ئەيتاۋۇر بالدۇر يېتىلىدۇ... ناز - كەرەشمىلىك، شۇللۇق كېلىدۇ... ئاللانىڭ كارامىتى، تەبىئەتنىڭ نېمىتى بولغان قىزىلى قىزىل، ئېقى ئاق، قارىسى قارا! چىراي - تۇرقى ئۇلارنى ئۆز ھەم چىن چىراي قىلىپ يارالقان... ئەمما، بۇ ناتۇۋانلارنىڭ بەخت - ئامەتلىرى ئاز، خورلىقلىرى كۆپ، جاپا - مۇشەققىتى ئېيتىپ تۈگەتكۈسىز ئىدى. ئەرلەر خوتۇنلىرىنى ئادەم ئورنىدا كۆرمەيتتى. «خوتۇن كونىراپ قالدى، يەڭگۈشلىمسەك بولاتتى...»، «بىر خوتۇن بىلەن سېسىماي شۇنچە يىل ئولتۇردىڭما؟...» دېگەندەك گەپلەرنى ھەرقانداق سورۇنلاردا ئاڭلىغىلى بولاتتى. قىسقىسى، «چاپانىنىڭ يېڭىسى ياخشى، خوتۇننىڭ كونىسى» دېگەن خەلق ماقالىسىنىڭ تەتۈرسىچە، «چاپان كونا بولسىمۇ مەيلى، خوتۇن يېڭى بولسۇن» دەيدىغان ئەرلەر كۆپ ئىدى. شۇڭا، ئۇلار خالىغانچە، مەتمۇسادىدەك خوتۇن ئېلىپ، خوتۇن قويۇتتى ياكى ئاشنا ئوينىتاتتى. ھەتتا بەزى يەرلەردە ئاشنىسى يوق ئەر كەمدۇر ھېسابلانمايتتى. خورلۇقتا چىدىمىغان ئايال ئاجرىشاتتى ياكى ئۆمۈ بىرەر ئەرنى يار تۇتۇپ، ئاچچىقىنى چىقىراتتى. ماھىگۈلدەك بويىغا يېتىپ قېلىۋاتقان بىر قىز كۆزى كۆرۈپ، قۇلىقى ئاڭلاپ تۇرۇپ، بۇ ئىشلارنى چۈشىنىپ يېتەلمەسمىدى؟... ئەدناسى ئانىسى بۇمەرەمخان بىلەن دادىسى قايىتىنىڭ تۈگىمىس - پۈتمەس جەڭگە - جىدەللىرى... ئېسىنى بىلگەندىن باشلاپ ئاڭلاپ كەلگەن قايىتىنىڭ ھاياسىز، پاسكىنا، قاباھەتلىك تىل - ئاھانەتلىرى... دۈمبا - دەشنەملىرى... ئۇنىڭ يۈرىكىدە ئوغدەك ئۆيۈپ قالغانىدى...

— ئەمسە، زۇمرەت ناھايىتى ھوشيار بولۇڭ! — دېدى كامىل تاماق يېيىلىپ بولغاندىن كېيىن، — مەتمۇسانىڭ ئەتە يا ئۆگۈن ئۆيىڭىزگە بېرىشى ئېھتىمالغا يېقىن. شۇڭا، سىز ئۇ يەردە چوقۇم بولۇشىڭىز كېرەك...

— ماقۇل! خىزمەت ۋاقتىمىنى تۇرسۇنكام بىلەن كېچىگە

ئەمەسمۇرسام بولىدۇ... — دېدى ھېلىھ يىغىنىڭ قالغان رومىرەت، — خوش ئەمەسە، مەن كەتتىم.

— توختاڭ زۇمرەت! جاراھەتلىرىڭىزگە دورا سۈۋۈغاندىن كېيىن مېڭىڭ، — دېدى گۈلزىبا ئۈستەلدىكى يود قۇتىسىنى قولىغا ئېلىپ، — ئەمسە، ھەممىڭلار چىقىپ كېتىڭلار.

ئىش كامىل ئويلىغاندەك بولۇپ چىقمىدى. دۇشەنبە كۈنى كۈن قېيىلغاندا، مەتمۇسا قەرزنى تۆلىتىش ئۈچۈن ئەمەس، بەلكى ئۆتكەنكى ئەلچىلەردىن باشقا ئۈچ خوتۇننى باشلاپ كىردى. پارقىراق ئالا - يېشىل تاۋارلاردىن كېلەڭسىز كۆينەكلەرنى كېيىشكەن بۇ خوتۇنلارنىڭ قوللىرىدا داستىخانغا ئورالغان بوپا ۋە لىگەنلەر بار ئىدى. ياقۇپ ئۇلارنىڭ ئالدىغا چىقىپ سالام بېجا كەلتۈرۈپ بولغىچە، يۈرىكى غەزەپتىن يېرىلىپ كېتەي دېگەن زۇمرەت دادىسى ئىككى كۈن ئىلگىرى بىلەپ قويغان دەستىلىك پىچاقنى ئېلىپ، بوسۇغىدا پەيدا بولدى. كېچە - كېچىلەپ ئويقۇسىنى ھارام قىلىپ، يۈرىكىنى ئويناتقان گۈزەلنى كۆرگەن مەتمۇسا تۆكرۈكىنى يۇتۇپ، تاماكىدىن قارىداپ كەتكەن ئاراڭ چىشلىرىنى كۆرسىتىپ ھىجايدى. بىراق ئۇ بىردىنلا چۆچۈپ مىقلاپ قويغاندەك تۇرۇپ قالدى. چۈنكى زۇمرەت ئارقىسىغا يوشۇرۇۋالغان پىچاقنى ئۆز بوينىغا توغرىلاپ بولغانىدى. ئىتتىك تىغ ئۇنىڭ بويۇن تېرىسىگە پېتىپ تۇراتتى.

— بالام بۇ... بۇ... نېمە قىلغىنىڭ؟... پىچاقنى تاشلا! — ياقۇپ ئالدىغا بىر قەدەم ئالدى، — ھەر ئىش بولسا گەپ بىلەن بولسۇن!

— يەنە ئالدىڭغا بىر قەدەم ئالساڭ، — دېدى زۇمرەت جىددىي ھالدا، — پىچاقنى بوينۇمغا سۈرىۋېتىمەن!...

— زۇ... زۇمرەت قىز، — دۇدۇقلىدى مەتمۇسا كالپۇكلىرى تىترەپ، — ئۇ... ئۆتكەندە... ئە... ئەكەلگەن... نەرسىلەر ئاز... ئاز بولۇپ قاپتۇ... بۇ... قېتىم...

— ئالدىڭغا ماڭما! — ۋارقىرىدى زۇمرەت، — ئۇ نەرسىلىرىڭنى سەن خالىغان خوتۇنلىرىڭغا ئاپىرىپ بەر... يوقال دەۋاتىمەن... يوقىلىش جادۇ قېرىلار!...

— قىزىم پەيلىلىرىنى ياماڭ قىلمىسىلا! — ياغاچتەك ئورۇق خوتۇن ئالدىغا ماڭدى، — ئاۋۇال ئەكەلگەن تويلۇقنى. . .

— گەپ قىلما! بولمىسا پىچاقنى سۇرۇۋېتىمەن. . .

— قىزىم ئۇنداق. . . — قىزنىڭ ھېچنىمىدىن يانماس چىرايىدىن قورقۇپ، ياقۇپنىڭ ئۈنى ئۆچتى.

— زۇمرەت قىز. . . — مەتمۇسا سۇرلۇك كۆزلەردىن ئەيمىنىپ ئارقىغا داجىدى.

— مەن سەنلەرگە يوقلىش دەۋاتىمەن. . . ئەگەر يوقلىشمىساڭ، مېنىڭ قاتىلىم ھەر قايسىڭ بولۇشىسەن. . .

مەتمۇسا بىلەن ياقۇپ بىر - بىرىگە كۆز ئىشارىسى قىلىۋالغاندىن كېيىن، مەتمۇسا ئالدىغا ئىككى قەدەم ئالدى. . .

— زۇمرەت قىز ئاۋۇال. . .

— زۇۋانىڭنى ئۆچۈر. . . قولۇمغا قارا! . . .

پىچاق بىسىدىن يامراپ چىققان قان نازۇك بويۇنلاردىن ساقىپ چۈشۈپ، بىردەمدىلا ئاپئاق كوپتىنىڭ ياقىلىرىنى قىپقىزىل قىلىپ بويۇۋەتتى. خوتۇنلار ۋارقىرىشىپ، چۈقۇرۇشۇپ كېتىشتى. ئۇلارنىڭ ئىچىدىن قورقۇپ كەتكەن بىر خوتۇن دەرۋازا سىرتقا قاراپ يۈگۈردى. مەتمۇسا ئالدىنقى ئەلچىلەرنىڭ: «زۇمرەت قورقۇمىسىز، ھازازۇل، بىشمەكەن، خۇدا ساقلىسۇن بۇنداق قىزلار كېچىلىرى ئەرلىرىنى بوغۇزلىۋېتىشتىن يانمايدۇ. . . » دېگەن سۆزلىرىنى ئېسىگە ئېلىپ، قۇرۇپ كەتكەن تاماقلىرىنى تاشلىپ، ئارقىسىدىكى دەرۋازا تېمىغا يۆلىنىپ قالدى. ياقىلىرى بىلەن مەيدىسى بارغانسېرى قانغا بويۇلۇپ كېتىۋاتقان قىزىنى كۆرگەن ياقۇپ ھۆركىرەپ يىغلىۋەتتى.

— جېنىم قىزىم، ئۇنداق قىلما، بولدى مەن سېنى زورلىمايمۇ، خالىغىنىڭنى قىل! — ياقۇپ بىردىنلا قايرىلىپ، قوللىرىنى شىلتىغىنىچە مەتمۇسا ۋە خوتۇنلارغا ۋارقىرىدى. — يوقال. . . مەن سەنلەرنى يوقلىش دەۋاتىمەن. . . ئۇ مېنىڭ دۇنيادا بىر تاللا جىگىرىم. . .

خوتۇنلار ئالدىدا، مەتمۇسا ئارقىدىن ئۆزلىرىنى كوچىغا ئېتىشتى.

زۇمرەتنىڭ قولىدىكى پىچاق يەرگە چۈشتى... ئۇ سەنتۇرۇلۇپ كەلگىنىچە، ياقۇپقا ئۆزىنى ئاتتى.

— جېنىم دادا!... سەن يەنىلا مېنىڭ ئوبدان دادام!... كۆيۈمچان دادام!...

— بولدى قىزىم يىغلىما! — ياقۇپ زۇمرەتنىڭ دۇمبىسىگە پەپىلىدى، — جۇر ئۆيگە كىرەيلى...

ياقۇپ ئۆيى ئىچىدە يۇگۈرۈپ يۈرۈپ، مازىلارنى كۆيدۈردى. قان سىرغىپ چىقىۋاتقان يەرگە باستى. پىچاق تېرىنى خېلىلا تىلىۋەتكەنىدى. ئەمما جاراھەتنى تېكىپ، قىزىغا چاي ئىچۈرۈپ پاي - پېتەك بولۇپ يۈرگىنىدە، ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن ياش زادىلا قۇرۇمىدى. زۇمرەت بولسا دادىسىنىڭ: «سېنى زورلىماي، خالىغىنىڭنى قىل!...» دېگەن سۆزلىرىنى ئېچىدە توختىماي يادلاپ تۇرغاچقا، ئاغرىقىنىمۇ سەزمەي ئولتۇراتتى...

— دادا... مېھرىبان دادا!... سىز زادى قىزىڭىزغا ياخشىلىق تىلىمەمتىڭىز؟... — دېدى زۇمرەت ياقۇپنىڭ قولىنى تۇتۇپ، — بۇ دۇنيادا سىزدىن ئارتۇق ھىماتىم يوققۇ؟...

— تىلەيمەن قىزىم... تىلەيمەن... — ياقۇپ بىردىنلا قېرىپ كەتكەندەك مۆكچىيىپ قالغانىدى، — ئاچىلىرىڭغۇ مەندىن لاتمۇ لات تېنىپ كەتتى... مەن سېنى ئەتلىمە گۆش ۋاقتىڭدىن تارتىپلا ياخشى كۆرەتتىم. سەن تېتىك، زۇۋاندار، ئىشچان بالا ئىدىڭ... مەن سېنى ئۇرسامۇ، تىللىسامۇ ماڭا چاپلىشىپ ئالاتىڭكى، نېرى كەتمەيتتىڭ. مانا ھازىر شۇنچە پالاكەتلەر يۈز بېرىپ تۇرۇقلۇقمۇ، خۇددى قولغا كۆندۈرگەن قارا قۇشقاچ بالىسىدەك يېنىمدا پەرۋانە بولۇپ يۈرۈيسەن. راست گەپنى قىلسام، ساڭا چىدىمايمەن... سېنىڭدىن ئايرىلىپ قېلىشتىن قورقىمەن بالام...

ياقۇپ ھۆڭ - ھۆڭ ئېتىپ يىغلىدى. بېشىنى توختىماي چايقاپ يىغلىدى... دادىسىنىڭ چاناقلىرىغا، قورۇقلار بېسىپ كەتكەن كۆزلىرىگە، ئاپئاق ئۆسۈپ كەتكەن ساقاللىرىدىن يۇمىلاپ چۈشۈۋاتقان

ياشلىرىغا، كۆپكۆك تومۇرلار پولتىيىپ چىققان قوللىرىغا قاراپ ، زۇمرەتنىڭ ئىچى ئاغرىپ قالدى. ئاتىغا كۆيۈنمەيدىغان بالا، بالىغا مېھرىنى بەرمەيدىغان ئاتا بولمىسا كېرەك! . . . ئەگەر ئۇلار دۇنياغا ئاپىرىدە بولۇشتىن ئاۋۋال، ئاللا دىيانەتسىزلىك، قارا كۆڭۈللۈك ۋە تاش يۈرەكلىكنىڭ زەھەر زوقۇملىرىنى ئۇلارنىڭ زۇۋۇلىسىغا قېتىپ يۇغۇرۇۋەتمىگەنلا بولسا! . . .

زۇمرەت دادىسىنىڭ «سېنىڭدىن ئايرىلىپ قېلىشتىن قورقىمەن. . . » دېگەن سۆزىنى كۆڭلىدە دەڭسەپ بولغاندى. ئۇنىڭ ئەنسىرەۋاتقىنى مۇراتىنىڭ قىزى بىلەن توي قىلىپ بولۇپ ئۇنى قەشقەرگە ئېلىپ كېتىشى ئىدى. بۇ ئىشتا ئۇنى خاتىرجەم قىلىپ، كۆڭلىنى تىندۇرمىسا زادىلا بولمايتتى.

— دادا، زادى سەن ماڭا ئىشىنەمسەن؟ — دېدى زۇمرەت جاراھىتىنى سىيلاپ قويۇپ، — راست گېپىڭنى قىلغىنا؟ . . .

— ئىشىنىمەن قىزىم، ئىشىنىمەن، — دېدى ياقۇپ يىغلاپ كاكىراپ قالغان ئاۋازى بىلەن، — ھازىرغىچە خۇداغا ئىشەنگەندەك ئىشىنىپ كەلدىم.

— قارا دادا، مۇراتنىڭ دادىسى شەھەردە «سودا - سانائەتچىلەر جەمئىيىتى» نىڭ خوجايىنى تۇرسا. . . ئۇ يەنە نەگە باراتتى؟ . . . شۇڭا، ئۇ ئۆزى تەلەپ قىلىپ خوتەنگە خىزمەتكە كەلگەن. . . — دېدى زۇمرەت ھالقىلىق پەيتتە نومۇس - ھايانى قايرىپ قويۇپ، — كېيىن، بىز ئۇنىڭ يالغۇز ئانىسىنى قەشقەردىن ئېلىپ كېلىۋالىمىز. . .

— شۇنداقمۇ قىزىم؟ — ياقۇپ يەنە ئىككى ئويلۇق بولۇپ تۇراتتى، — بىراق. . . مەتمۇسانىڭ پۇلىنى قانداق تۆلەيمىز؟ . . .

— ئېيتىپ باقمىنا، سەن كونا بوغالتىر، ھېسابنى بىلىسەن، ئۇنىڭ بىزدە زادى قانچىلىك پۇلى باردۇر؟

— مەن ئاللىبۇرۇنلا ھېسابلاپ قويغان، — ياقۇپ يەنە جىمىپ قالدى، — ئۇ. . . ئۇ. . . جەمئىي بىر يۈز سەكسەن يۈەنلىكتەك نەرسە - كېرەك ئېلىپ كەلگەن . . .

زۇمرەتنىڭ چىرايىغا قان، چېھرىگە كۈلگە يۈگۈردى.
— ئەمسە دادا، ئۈچيۇز يۈەندەك پۇل جايلاپ قويدۇق...
— «بىز...» دەپ كەتكىنىڭنى قارا!...
— دادا!...— زۇمرەت دادىسىنى قۇچاقلاپ ئەركىلىدى.
— بوپتۇ ئەمسە قىزىم... بىز ئۇنىڭ پۇلىنى تۆلىۋېتەيلى!...
زۇمرەت بىردىنلا دادىسىنىڭ يىرىك ساقال قاپلاپ كەتكەن يۈزلىرىگە مەڭزىلىرىنى سۈرتىپ، ئۇنى سۆيۈپ كەتتى... ئۇ ئىچكەركى ئۆيگە كىرىپ، كۆينەكنىڭ ئالماشتۇرۇپ چىققاندىن كېيىن، سىرتقا يۈگۈردى. لېكىن بىر نېمىسى ئونتۇلۇپ قالغاندەك، هويلىدىن يەنە قايتىپ كىردى - دە، دادىسىنى قۇچاقلاپ، ساقاللىرىغا، مەڭزىلىرىگە، قۇلاقلىرىغا، هەتتا بويۇنلىرىغا قارا قويۇق سۆيۈپ، جاراهەتنىڭ سەقىراپ ئاغرىپ كەتكەنلىكىنمۇ تۇيمىدى...
— زۇمرەت يەنە نەگە ئالدىرايسەن؟— دېدى ياقۇپ هويلىغا چىقىپ بولغان قىزىغا قاراپ،— بوينۇڭدىكى جاراهەت زورۇقۇپ قالمدۇ.
— هېچقىسى يوق دادا!— ۋارقىرىدى زۇمرەت،— مۇراتىنىڭ قېشىغا بارىمەن. ئۇلار بۈگۈن مەكتەپتە دراما قويماقچى...
كۆڭلى ئارامسىغا چۈشۈپ، قورۇق يۈزى تەمكىنلىك ۋە مۇلايىم تۈس ئالغان ياقۇپ «ئولتۇرغان يېرىدە بېشىنى ساڭگىلىتىپ خىيالغا پاتتى: «توۋا، مۇهەببەت دېگەنمۇ ئاجايىپ نېمە ئىكەنا؟... تىل - ئاهانەتتىن، تاياق - توقماقتىن، هەتتا ئۆلۈمدىنمۇ قورقمايدىكەن...» ئۇ، ئۇزاقتا، بەكمۇ ئۇزاقتا قالغان ياشلىقىنى ئەسكە ئالدى.
ياقۇپ 19 ياشقا كىرگەن يىلى، ئەيسا توغراق دەيدىغان يېزا كۆكبېشىنىڭ 16 ياشلىق زۇمرەت بىبى ئىسىملىك دوسلاققىنا، ئوماق چېھرىدىن دائىما بىر سېھىرلىك كۈلكە كەتمەيدىغان قىزىغا ئاشىق بولۇپ قالدى. ئۇلار، شۇرا تاماردىن ئاتلاپ، قارائۆگۈ باغلاردا، ئالاقەتلىكىنىڭ يىكەنلىك سازلىقلىرىدا، قېيىن ئوت باسقان بۇلاق باشلىرىدا ئۇچرىشاتتى... قىز يېڭا ئۆتكۈزۈلگەن چار مېغىزلارنى بىر - بىردىن ئېلىپ، ئۇنىڭ ئاغزىغا سالاتتى. ياقۇپ بولسا، قىزنىڭ بوينىغا قىزىل

مارجان ئېسىپ قويماتتى ياكى مەي بولۇپ پىشقان ئۆرۈكلەرنى ئۆز قولى بىلەن ئۈنىكە كىچىك ئاغزىغا يېگۈزەتتى. بۇ ئىشلاردىن خەۋەر تاپقان ئەيسا توغراق بىر كۈنى بىر نەچچە ئالقاناتنى باشلاپ كىلىپ، ياقۇپنىڭ تۇتۇۋالىدى. ئۇنى ئۇجمىنى قۇچاقلىتىپ باغلىغاندىن كېيىن، تامبىلىنى سالدۇرۇۋېتىپ، يالاڭ ساغرىسى ئېتىلىپ كەتكەچە ئۇردى. يەر دەسسىيەلمەس هالغا كېلىپ، هوشىدىن كەتكەندىن كېيىنلا ، ئۇنى قوللىرىدىن سۆرەپ ئېلىپ مېڭىشتى. ياقۇپنىڭ خام يەكتەك كېيگەن ئاۋاق بەدىنى يەردە سۆرىلەتتى. . . توپىلارغا مىلىنەتتى. . . ئۇنىڭ ئالاقەتلىكىنىڭ سازلىقىغا ئاپىرىپ تاشلىۋېتىشتى.

ياقۇپنىڭ جىسمانىي جاراھىتى ساقىيىپ كەتتى، ئەمما روهىي جاراھىتى ئۆزۈن زامانلارغىچە ساقايمىدى. چۈنكى، زۇمرەت بى بى قاراقاش ئاقسارايىدىكى بىر باينىڭ ئوغلىغا ياتلىق قىلىۋېتىلگەنىدى. ياقۇپ بىرەر يىلغىچە تىلەمچى قىياپىتىگە كىرىپ، ئاقسارايىنىڭ كەنت - بازارلىرىنى ئايلاندى، ئۆيمۇ ئۆي «هەقدوس» دەپ توۋلاپ يۈردى، بىراق زۇمرەت بىبىنى ئۇچرىتالمىدى . بۇ ئىشلار نەچچە يىللارغىچە خۇددى يىراقتىكى پادىچى گۈلخانلىرىدەك، ئۇنىڭ قەلبىنىڭ پىنهانلىرىدا بىر يېنىپ، بىر ئۆچۈپ تۇردى. كېيىنچە، هاياتنىڭ بورانلىرى بۇ ئوتلارنى ئۆچۈرۈپ كۈلىنى كۆككە سورىدى. خۇدايا توۋا، ئاللا يارالقان بۇ ئىنسان چۈشەنگىنى بولمايدىغان غەلىتىلا مەخلۇقكەن. . . زۇمرەتنىڭ ئانىسى ئاخىرقى قېتىم قورساق كۆتۈرۈپ، تەۋەللۇت ئۈستىدە قىينىلىۋاتقان كېچىسى، ياقۇپ زۇمرەت بىبىنى چۈشەپ قالدى. چۈش ناهايىتى روشەن ئىدى! . . . قىز ئۆز قولى بىلەن ياقۇپقا چار مېغىز يېگۈزۈۋاتاتتى. ئۇ، نەچچە كۈنلەرگىچە گېلىدىن تاماق ئۆتمەي، بىر قىسىملا بولۇپ قالدى. ئاخۇنۇم زاكىدالغان بالىنى قولىغا ئېلىپ، ئەزەن قىچقىرىۋېتىپ، ياقۇپتىن ئىسمى نېمە بولدى؟ . . . دەپ سورىغاندا، ئۇ هېچ تەمتىرىمەي، ئەترايىغىمۇ قارىماي: زۇمرەت! . . . دەۋەتتى. . .

ياقۇپنىڭ سەپرالىقى قوزغالغاندا، كۆزىگە هېچنىمە كۆرۈنمەي، زۇمرەتنى ئۇرغىنى بىلەن، ئۇنىڭغا ئېچ - ئېچىدىن كۆيەتتى. ئاچچىقى

يانغاندا، ئۆز گۆشىنى ئۆزى يېگۈدەك بولۇپ، پۈشايماندا قالاتتى، كېچىلىرى مىچىلداپ يىغلايتتى. بۇ، ياقۇپنى ئۆتمۈش ھىلەن باغلاپ تۇرغان بىردىن بىر ئاخىرقى يىپىنىك زۇمرەت بولغانلىقى ئۈچۈنمىدى؟ ياق، ئۇنداق ئويلىساق، سەل ئېشىپ كەتكەن بولار... بۇنى پەقەت ئاتىلىق مېھرى دېسەكلا كۇپايە!...

ياقۇپ تاغ ئۆرۈكىدەك قىرتاق ھەم چۇچۇمەل ئەسلىمىلەردىن لەززەت ئېلىپ ئولتۇرغان بۇ پەيتتە، مۇرات رېپېتىتسىيە ئۆيىدە زۇمرەتنى كۆتۈرۈۋېلىپ پىقىرىتىۋاتاتتى. ھېكمەت ۋە باشقا بالىلار سەھنە تەييارلىقىنى قىلىش ئۈچۈن كۇلۇبقا كەتكەنىدى. بەخت ۋە خۇشاللىقتىن ئۆزىنى يوقىتىپ قويغان مۇرات بىردەم قوللىرىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ ۋارقىرايتتى. تۇرۇپلا زۇمرەتنى باغرىغا بېسىپ سۆيۈپ كېتەتتى.. ئۇ دەرھال ساندۇقىدىن ئاق داكا، يود، دورىلارنى ئېلىپ زۇمرەتنىڭ جاراھىتىنى پاكىزلاپ تازىلىدى. دورىلارنى سۈۋاپ قايتىدىن تاڭدى. ئاندىن ئۇنى كۇلۇب سەھنىسىگە ئېلىپ باردى. زۇمرەت گىرىمخانىدا بالىلارغا گىرىم قىلىۋاتقان ھېكمەتنى كۆرۈپ، ئۇنى تونىمايلا قالدى. ئۇ قاپقارا شاپ بۇرۇت تاقاپ، ئاسما گېلەپى ئىشتان ۋە گومىنداڭ شەپكىسىنى كىيىۋالغانىدى. ھېكمەت بىردەمدىلا مۇراتنىڭ يۈزلىرىنى مايلاپ گىرىم قىلىپ، قورسىقىغا يوغان پەي ياستۇقنى تېڭىپ باغلاپ، ئۇستىدىن كېلەڭسىز ئاق كۆينەك كىيگۈزدى. مۇرات ئېگىز ھەم يوغان قورساق پومپىشچىكىنىڭ ئۆزىلا بولدى. مەڭزىدىن ساڭگىلاپ تۇرغان قاپقارا يوغان مەڭ، داپ ساقىلى ئۇنى باشقىلا بىر ئادەمگە ئۆزگەرتىپ قويغانىدى. ئۇ زۇمرەتنىڭ قولىقىغا: — ئېرىكلار ئوخشاپتىما مەزلۇم؟ — دېۋىدى، قىزىرىپ كەتكەن زۇمرەت ئەتراپىغا ئالاق - جالاق قارىدى - دە، — يۈزى قېيلىن، داپيۈز! بالىلار ئاڭلاپ قالىدۇ... — دەپ پىچىرلىدى. بۇ ئەسنادا، زەينىدىن، زىكرۇللا، كامىللار كىرىپ كەلدى. ئۇلار تەييارلىقنىڭ پۈتكەنلىكىنى، سەھنە دېكىراتسىيىلىرىنىڭ پۈختا ئورنىتىلغانلىقىنى كۆرۈپ، خاتىرجەم بولدى.

— ئويۇن كۆرۈشكە، — دېدى، زەينىدىن، — تۇراپ شۇجى، خالىق

كاتىپلارمۇ كەلدى. ئىدارە - جەمئىيەت كادىرلىرى، باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇتقۇچى - ئوقۇغۇچىلىرىمۇ بار. ئويۇننى ئوبدان قويۇڭلار.

— ئەمسە، ئوقۇغۇچىلارنى تەربىلدۇرۇپ كۇلۇبقا ئەكىرىمىز، — دېدى زىكرۇللا غوجى، — بۇگۈن ئادەم ناھايىتى كۆپ، رەتلىك ئولتۇرغۇزمىساق پاتمايدۇ.

— زۇمرەت، — دېدى كامىل، — مەن بولغان ئىشنى مۇراتتىن قىسقىلا ئاڭلىدىم. بۇ توغرىلىق كېيىن پاراڭلىشايلى. ئەمسەمۇ بىر نەچچە ئوقۇغۇچىسىنى ئېلىپ كەپتۇ. ھازىر گۇلزىبا بىلەن بىللە ئولتۇرىدۇ. سىزگىمۇ بىر ئورۇندۇق تەييارلاپ قويدۇق.

كامىل زۇمرەتنى باشلاپ چىقىپ كەتتى. كۇلۇبنىڭ ئىككى تەرىپىگە تام ياقىلىتىپ ئۇچ قاتاردىن ئورۇندۇق قويۇلغان بولۇپ، ئوتتۇرىدا گۈڭشې ۋە ئىدارە - جەمئىيەت كادىرلىرى، ئوقۇتقۇچىلار ئولتۇراتتى. ئوتتۇرىدىكى مەيداندا، سىنىپلار بويىچە بويىرە قىلىپ ئوقۇغۇچىلار ئورۇنلاشتۇرۇلغانىدى. كۇلۇپنىڭ ئەڭ ئاخىرىدا، بازار ئەترايى ۋە يېقىن ئاردىكى كەنتلەردىن كەلگەن دېھقانلار ئۆرە تۇرۇشاتتى. ئالدىدىكى ئورۇندۇقتا تۇراپ شۇجى بىلەن بىللە ئولتۇرغان خالىق پەردىنى قايرىپ سەھنە پەلەمپىيىدىن چۈشۈۋاتقان زۇمرەت ۋە كامىلنى كۆرۈپ قالدى. ئەلچىلەر قايتىپ كەلگەن ھامان، مەتمۇسادىن ھەممىنى ئاڭلاپ بولغان خالىق زۇمرەتنىڭ ئاق داكا بىلەن تېڭىلغان بوينىغا ھەيران بولمىدى. كامىل زۇمرەتنى نەمسە، گۇلزىبالارنىڭ ئوتتۇرىغا ئورۇنلاشتۇرۇپ قويۇپ، ئۆزى سەھنىگە چىقىپ كەتتى. چۈنكى ئۇ سازچىلار بىلەن دراممىنىڭ مۇزىكىلىرىنى ئورۇنلاشقا مەسئۇل ئىدى. خالىق شۇ چاغدىلا نەمسەنى كۆرۈپ قالدى.

ئېلانچى قىزنىڭ بىر نەچچە ئېغىز دەبدەبىلىك سۆزلىرىدىن كېيىن، گۇلدۇراس ئالقىش ساداسىرى ئىچىدە، ئويۇن باشلاندى. دەسلەپتە ھەيۋەتلىك چېلىنغان مۇزىكا بارا - بارا پەسىيىپ بىر خىل رېتىمگە چۈشكەنىدى. ئىشلەمچىلەر يانقان ئۆيىدىن ھەر خىل، ھەر ياڭزا خورەك ئاۋازلىرى كېلىشى بىلەن ، 14—15 ياشلاردىكى بىر كىچىك بالا

كۆينەكچان تامبال بېغىنى كۆتۈرگەنچە چىقىپ كېلىدۇ. ئۇ: «ۋاي - ۋاي، باي غوجامنىڭ ئومىچىنى ئوچ ۋاخ ئىچىۋېرىپ، مۇشۇنداق خالادىن كېلەلمەيدىغان گەپ. مانا بېشىم ياستۇققا تېگىپ بولغىچە، بەشىنچى قېتىم چىقىشىم. بۇ بايىنىڭ تېخى يېرىم كېچىدە چىللايدىغان بىر سارىڭ توخۇسى بار. بۇ ياقتىن كۆزۈڭ يۇمۇلۇپ بولغىچە، ئۇياقتىن چىللاۋاتقان... مەنچە ئاشۇ توخۇنى باي ئۆزى بېسىپ چىقارغانمىكىن دەيمەن...» دەپ چىقىپ كېتىدۇ. سەھىندە باي پەيدا بولىدۇ. ئۇ ئىشلەمچىلەر ئۆيىنى كۆزىتىپ چىققاندىن كېيىن، توخۇ كاتەكىگە بېشىنى تېقىپ، خورازدەك ئارقا - ئارقىدىن بىر نەچچىنى چىللايدۇ. بۇنى ئىشلەمچى بالا كۆرۈپ قالىدۇ... باي ئىشلەمچىلەرنى كۈنىگە 15 - 16 سائەت ئىشلىتىۋاتقانلىقىدىن ماختىنىپ، بىر مۇنچە قىزىق گەپلەرنى قىلىپ كېرىپ كېتىشى بىلەن، بالا چىقىپ جاندىن ئۆتكۈدەك سېسىق يۇمۇرلۇق گەپلەرنى قىلىپ، كۆپچىلىكنى كۈلدۈرىۋېتىدۇ. ئارقىدىن، باي ھاسىسىنى توكۇلدىتىپ چىقىپ: «ھاي، توخۇ چىللىغىنى نىكەم؟ ساغرائكا ئاپتاپ چۈشكىچە ئۇخلىشامسەن؟» دەپ ۋارقىرايدۇ. ئۇيقۇلۇق ئىشلەمچىلەر غۇدۇرىشىپ تىللاشقىنى تۇرىدۇ. ئۇلارنىڭ بىر - بىرىدىن قىزىق، ئاچچىق سۆزلىرىنى ئاڭلىغان تاماشىبىنلار ئارقا - ئارقىدىن كۈلۈشۈپ، كۆلۈبنى كۆتۈرۈۋېتىشتى. ئەڭ قىزىق بولغىنى، مۇرات ئىشلەمچىلەرگە ھاسىسىنى تەڭلەپ، راسا ئاچچىقلاۋاتقاندا، قورسىقىغا تاڭغان ياستۇق ئاياغ ئاستىغىلا چۈشۈپ كەتتى. مۇرات ئۇنى بىرلا تېپىپ گېرىمغانغا كىرگۈزۈۋەتتى - دە، كۆپچۈلۈككە قاراپ: «بۇ يالاڭتۆش گادايلارغا گەپ ئۇقتۇرالماي، كاتتا قورسىقىمنى لەپپىدە بوشلاپ كەتتىغا؟» دېۋىدى، كۆلۈبنىڭ ئىچى كۆلكە بىلەن قاپلاندى. ئىككىنچى كۆرۈنۈش دولقۇنلۇق مۇزىكا ۋە ناخشا ئاۋازى بىلەن باشلاندى.

يېرىم كېچىدە چىللاپ،
ئۇيقۇ بەرمىگەن توخۇ.
چۈشىگە تېرىق كىرىپ،
جۆيلىگەن سارىڭ توخۇ...

ژاي. . . ئىلاھىمەي. . .

ئىشلەمچىلەر ئېتىزلىقتا كەتمەنلىرىنى قويۇپ، باينىڭ ئاچكۆزلىكى ھەققىدە گەپ باشلايدۇ . ئاخىرى ئۇلار قىرلارغا باشلىرىنى قويۇپ ئۇخلىشىدۇ. ئەمما باي كېلىپ قېلىپ، ئۇلارنى ھاسسىدا ئۇرۇپ ئويغىتىدۇ. بۇ يەردىمۇ كومېدىيىلىك ۋەقە يۈز بېرىپ، كۆلۈبتا قاتتىق كۆلكىلەر دەممۇ دەم كۆتۈرۈلدى. باي كەتكەندىن كېيىن، ئىشلەمچىلەر «ئىشلىمەيمىز» دەپ كەتمەكچى بولغاندا، كىچىك بالا ئاخشامقى ۋەقەنى ناھايىتى سىرلىق ۋە ھەربىكەتلىرى بىلەن سۆزلەپ بېرىدۇ ھەم بايدىن قانداق ئىنتىقام ئېلىش توغرىسىدا ئۆزىنىڭ پىلانىنى ئېيتىدۇ. بولۇپمۇ 3 - كۆرۈنۈش باشلىنىش بىلەن، كۆلۈپ ئىچىدە قىقاس - چۇقان كۆتۈرۈلۈپ كەتتى. باي كاتەككە بېشىنى تېقىپ چىللاۋاتقاندا، كىچىك بالا ئۇنىڭ ئۇستىدە ئولتۇرۇۋېلىپ: «ژاي ئوغرى، توخۇ ئوغرىسى! . . . » دەپ ۋارقىرايدۇ. ئالدىن تەييارلىق قىلىپ قويغان ئىشلەمچىلەر باينىڭ بېشىنى كاتەكتىن چىقارغىنى قويماي، ئۇنى تاياق - توقماقلار بىلەن دۇمبالايدۇ. . . باي: « ژاي مەن ئەمەس » دەپ توۋلايدۇ. لېكىن ئىشلەمچىلەر: «ھە، سەن بولغاچقا ئۇرۇۋاتىمىز. . . ئەمدى بېگىمنىڭ توخۇسىنى ئوغرىلامسەن؟ . . . » دەيىشىپ، ئۇنى تېخىمۇ قاتتىق ئۇرىدۇ. بۇ چاغدا، كىچىك بالا باينىڭ ئۆيىگە قاراپ، «ژاي بېگىم، توخۇغا ئوغرى كىردى. . . » دەپ ۋارقىرايدۇ. باينىڭ ئۆيىدە مېھمان بولۇپ قونۇپ قالغان گومىداڭنىڭ ئەمەلدارى شەپكىسىنى تەتۈر كىيگەن، ئاسما ئىشتىنىنىڭ تاسمىلىرى ساڭگىلاپ قالغان ھالدا، تاپانچا كۆتۈرۈپ چىقىدۇ. ئۇ: «مەن تۇرغاندا، بېگىمنىڭ توخۇسىنى ئوغۇرلىغان قانداق يۇرىكى چوڭ نېمىكەن بۇ؟ ئۆتۈش بۇياقتا! » دەيدۇ - دە، «پاق» قىلىپ ئېتىۋېتىدۇ. باي: «ۋايجان، مەن ئىدىم. . . » دەپ ساغرىسىنى تۇتىدۇ. بارماقلىرى ئارىلىرىدىن قان ساقىپ چىقىدۇ. بۇچاغدا، باينىڭ خوتۇنى چالۋاقاپ يېتىپ كېلىدۇ: «ژاي ئاتاڭلار، ئۇرماڭلار، ئۇ بېگىم ئىدى» دەپ ۋارقىرايدۇ. . . باينىڭ خوتۇنى سەھنىنى بېشىغا كېيىپ: «ژاي سوقا سەندەلدەك بېگىم، بويى چىنارداەك بېگىم. . . توخۇ كاتىكىگە سولىنىپ ساغرىسىغا ئوق يېگەن

بېگىم. . . » دەپ يىغلايدۇ. ئىشلەمچىلەردىن بىر نەچچىسى باينى كۆتۈرۈپ ماڭىدۇ. بۇ چاغدا ئىشلەمچىلەر: «توۋا قىلدىم خۇدايىم، بېگىم توخۇ كاتىكىدە نېمە ئىش قىلىدىغاندۇر؟ . . . » دېسە، بەزىلىرى: «ئۆزلىرىگە ھېزى بولسىلا بېگىم، بۇ يەردە جىن - ئالۋاستىلار بار ئوخشايدۇ، شۇلار سېلىنى كاتەككە ئەكىرىپ قويۇپتۇ. . . » دېيىشىدۇ، بىراق باي ئىنجىقلاپ: «ۋاي تاڭەي، مەنمۇ بىلەلمىدىم، ئۆيدە بىر ئوبدان ئۇخلاۋاتاتتىم. . . » دەپ كىرىپ كېتىدۇ.

ئويۇن ئاياغلىشىشى بىلەن، كۇلۇب ئىچىدە ئۇزۇنغىچە چاۋاك بىلەن قىقاس - چۇقان ئۇزۇلمىدى. ھەممە ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ ئالقىش ياڭراتماقتا ئىدى.

مۇرات، ھېكمەت، كامىللار ئارتىس بالىلار بىلەن نەرسە - كېرەكلەرنى يىغىشتۇردى. ئۇلارغا نەفىسە، گۈلزىبا، زۇمرەتلەرمۇ يارەملەشتى. مۇرات ھەممەيلەننى سەنئەت ئۆيىگە ئەۋەتىۋېتىپ، ئۆزى بىر نەچچە ئوقۇغۇچى بىلەن ئاشخانىغا كىردى. ھەر قېتىملىق ئويۇندىن كېيىن، ئارتىسلارغا بىر ۋاقلىق تاماق بېرىش ئادەت ئىدى. جۇمىراخۇن ئۇستام ئوخشىتىپ ئەتكەن ئىككى چىلەك گۆشلۈك پولۇ بىلەن بىر چىلەك دەملەنگەن چاينى ئۇلارنىڭ قولىغا تۇتقۇزدى. سەنئەت رېپىتىتسىيە ئۆيىدە، نەفىسە، گۈلزىبا، زۇمرەتلەر ئارتىس بالىلارغا سو تەييارلاپ بەردى. ھېكمەت چۆگۈن بىلەن سوپۇننى كۆتۈرۈپ سىرتقا مېڭىۋېدى، گۈلزىبامۇ بىللە چىقىپ ئىبرىق لېۋىدە ئۇنىڭغا سۇ قۇيۇپ بەردى. نەفىسە ئىلىپ كەلگەن ئۇچ ئوقۇغۇچىسىنى ئىلىپ كەتمەكچى بولۇۋېدى، كامىل بىلەن ھېكمەت ئۇنىمىدى. ئۇلار تالاش - تارتىش قىلىپ تۇرغاندا، مۇرات چىلەكلەرنى كۆتۈرۈپ كېلىپ قالدى. ئۇ ئەھۋالنى بىلگەندىن كېيىن، ئىشكنى گۇپلا ياپتى:

— ھېكمەت، ھېلىقى تاپانچاڭنى ئال، — دېدى مۇرات قولىنى شىلتىپ، — ئىشلەمچىلەر، سىلەرمۇ تاياق - توقمىقىڭلارنى ئېلىڭلار. مانا بۇ ئىشكىتە پوست تۇرۇڭلار. تاماققا ئېغىز تەگمەي، قېنى كىم چىقىپ باقمىكىن؟ مەن بىر كۆرەي. . .

— مۇرات، سىزنىڭ مۇشۇ ئاغزىڭىزنىڭ ئېچىلىشىدىن مەن بەك قورقىمەن، — دېدى نەفىسە قىزىرىپ، — بۇگۈن دېگەن بىلەن مېنى ئاياپ، هايالىق گەپ قىلدىڭىز...

— قېنى سىلەر، — دېدى هېكمەت ئارتىس بالىلارغا قاراپ، — نەفىسە خانىمنىڭ ئۈچ مېهمىنىغا قاچا بېرىڭلار... ئۆزەڭلارغا كەملەپ قالسا، ئىككىڭلار بىر قاچىدا يېسەڭلارمۇ بولىدۇ.

— كامىل، سەن نەفىسە بىلەن بىر قاچىدا يەمسەن - يە؟...

مۇرات گەرچە پەس ئاۋازدا چاقچاق قىلغان بولسىمۇ، نەفىسە ئاڭلاپ قالدى.

— مۇرات ئەسلىدە سىز زۇمرەت بىلەن بىر قاچىدا يېمەكچى ئىدىڭىز، — دېدى نەفىسەمۇ بالىلارغا ئاڭلاتماي، — شۇنى دېيەلمەي قىينىلىنىۋاتىسزغۇ دەيمەن؟...

— مەن ئۇنىڭ بىلەن بىر قاچىدا يېمەيمەن، — دېدى زۇمرەت ئۇنىنى قويۇپ بېرىپ، — ئاغزى، بۇرنى بوياق تۇرسا!...

كامىل بىلەن هېكمەت يوشۇرۇن كۈلۈشىۋېلىشتى. تاماق يېيىلىپ بولغاندىن كېيىن، نەفىسە ئوقۇغۇچىلىرىنى ئېلىپ ماڭدى. كامىل ئۇلارنى ئۇزىتىپ قويۇش ئۈچۈن بىللە چىقىپ كەتتى. پولۇ ئېشىپ قالغانىدى. شۇڭا، هېكمەت ماهىگۈلگە ئېلىپ كېتىش ئۈچۈن، بىر قاچىغا ئۇسۇپ مۇراتقا قارىدى:

- مۇرات گۆش، قالماپتۇ - هە؟

— يائاللا هېكمەت، ماهىگۈلنى ئۇنۇتمايسەن - هە؟ — مۇرات چېلەك ئاستىدا قالغان پولۇغا چۆمۈچىنى پاتۇرۇپ، ئىككى پارچە گۆشنى تارتىپ چىقتى، — تۇتە ماۋۇ بىرسىنى!

— ۋۇي هېيلىگەر، — دېدى هېكمەت كۈلۈپ، — پولۇنىڭ ئاستىغا گۆش يوشۇرۇپ قويغىنىنى كۆرەيمۇ! ئاۋۇ چوڭ بىر پارچىسىنى قانداق قىلىسەن؟

— بەللى، سەن قېيىن سىڭلىڭغا ئاپارساڭ بولىدىكەنۇ، مەن قېيىن ئاتامغا ئەۋەتسەم بولمامدىكەن؟...

ئارتىس ئوقۇغۇچىلار ياتاقلىرىغا كېتىشتى. ھېكمەت بىلەن گۈلزىبامۇ بىللە چىقىشتى. زۇمرەت تېخىچىلا گىرىم بىلەن تۇرغان مۇراتنىڭ بېشىغا سۇ قويۇپ بېرىۋاتاتتى.

مۇرات يۇيۇنۇپ بولغاندىن كېيىن، زۇمرەتنى ۋېلىسىپىتقا ئولتۇرغۇزۇپ، فىرمىغا قاراپ يۈرۈپ كەتتى. ئۇلار بوستان بازىرىدىن ئۆتۈپ، سەگۈ تېرەكلەر خۇددى بىر پۈتىنى قانتى ئاستىغا يوشۇرغان تۇرنىلاردەك تىزىلىپ كەتكەن يولغا چۈشتى. مۇرات قىسقا - قىسقا چاقچاقلارنى قىلىپ، زۇمرەتنى كۈلدۈرۈپ كېتىۋاتاتتى.

— زۇمرەت، — دېدى مۇرات ئارقىسىغا قايرىلىپ، — مېنىڭ ئەتىلا كامىل بىلەن ھېكمەتنى ئەلچىلىككە كىرگۈزگۈم كېلىۋاتىدۇ.

— يەنە ئازراق سەۋر قىلايلى، مەتمۇسا ھۆججەتلىرىنى ئېلىپ كەلگەندىن كېيىن . . . ماقۇلمۇ؟ . . .

— ماقۇل، — دېدى مۇرات بېشىنى لىڭشىتىپ، — زۇمرەت سىزنىڭ ئۆمۈر بويى خىزمىتىڭىزنى قىلسام ئەرزىيدۇ. سىز مەن ئۈچۈن جىق ئازاپلارنى تارتىۋاتىسىز . . .

— مەن بۇنى ئازاپ دەپ بىلمەيمەن، — زۇمرەت مىچىدە قىلىپ يىغلىدى، — ئېرىڭ ئازاپلىقى — ياخشى كۆرمىگەن ھەتتا نەپرەتلەنگەن ئادەمنىڭ بىلەن بىرگە ئۆتۈش . . . نامراتچىلىق ئىچىدە ياشىسىڭمۇ، ھەتتا قەلەندەر بولۇپ كەتسەڭمۇ، كۆڭلۈڭ ئازادە بولسا، ئون يىلنىڭ بىر كۈندەك كۆڭۈللۈك ئۆتىدۇ . . . خۇدا ساقلىسۇن بىر كۈنى ئون يىلدەك ئۆتۈۋاتقان زېرىكەرلىك ئائىلىلەردىن . . .

— توغرا دەيسىز! مادەمى بايلىق تومۇزدىكى كەلكۈندەك تۇراقسىز ھەم ئۆتكۈنچىدۇر. مەنۇى بايلىق مەڭگۈ خورىماس خەزىنە، — مۇرات بىردىنلا ئارقىسىغا قايرىلدى، — زۇمرەت سىزگە قانچە تەشىلىپمۇ دېيەلمىدىم. دادام نەچچە قېتىم سىزنى ئۆيگە باشلاپ كېلىشمىنى ئېيتقانىدى.

— سىز ئىككىمىزنىڭ ئىشىنى دېگەنمىدىڭىز؟

— ياق، ئەسلىدە دادام كامىلغا مېنى ئۆيلەپ قويۇش ھەققىدە سۆز

ئاچقان ئىكەن، كامىل: «ئونىڭ يۈرۈڭانقان قىزى بار» دەپ ئوچۇق ئېيتىپتۇ...

— دادىڭىز نېمە دەپتۇ؟

— دادام، «قارا بۇ بالىنىڭ بوينىنىڭ قانتىقلىقىنى! ئىككى يىلدىن بېرى بىرەر قېتىم ئۆيگە ئەكىلىش ئەمەس، مىت قىلىپ زۇڭانىنىمۇ ئاچماپتا؟ قۇدا بولغۇچى، كېلىن بالا بىزنى نېمە دەپ ئويلاپ قالىدۇ؟...» دەپ ئاچچىقلاپ قاپتۇ...

— سىزمۇ نېمىشقا دېمىگەن بولغىيتىڭىز؟

— ئانا ئۆز بولمىغاندىن كېيىن، ئادەم قورۇندىكەن...

— ئۆگەي ئانىڭىزنى ماختاۋاتاتتىڭىزغۇ؟...

— ئۆزىغۇ ياخشى ئايال، لېكىن مەندىن باشقا يەنە بىر نەچچە ئۆگەي قېرىنداشلىرىم تۇرسا... ئېغىرلىقىمنى سالماي دەپتىمەن...

— سىزمۇزە بەكمۇ ئىنچىكە ئويلاپ كېتىدىكەنسىز... كونىلار: «ئانا ئۆگەيلىمەس، بالا ئۆگەيلەر» دەپ بىكار ئېيتماپتىكەندە...

ئۇلار گەپ بىلەن بولۇپ، فىرمىنىڭ چېگرىسىغا كېلىپ قالغانلىقىنى تۇيمايلا قالدى. مۇرات ۋېلىسىپىتىنىڭ رولىنى ئوڭ تەرەپكە قايرىدى، ئاچال يول ئېغىزىدا، سەل دوكراق، ئورۇق بىر كۆلەڭگە ئۇلارنىڭ ئالدىنى توسۇپ تۇراتتى. ھەر ئىككىلىسى ۋېلىسىپىتتىن چۈشتى.

— قورقمايلا، دادام ئىكەن، — دېدى زۇمرەت پىچىرلاپ، — بېرىپ كۆرۈشۈڭ... تېز بولۇڭ!...

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، — مۇرات قولىنى كۆكسىگە ئالدى، — تەنلىرى ساق، ئۆزلىرى ئوبدان تۇردىلىمىكى؟...

— ۋائەلەيكۇم... كېچىكىپ قالدىڭلارغۇ؟

— ئويۇن ھازىر تۇگىگەن تۇرسا، — دېدى زۇمرەت كۈلۈپ، — بۇ يەردە تۇرۇپسەنغۇ دادا؟...

— يالغان ئېيتما، ئويۇنغا مەنمۇ بارغان تۇرسام! — دېدى ياقۇپ ھېجىيىپ، — مەن سېنى بۇ يەردە ساقلىغىلى نەچاغ...

— سەنمۇ بارغانمىدىڭ؟ — زۇمرەت قەھەتلا خۇشال بولۇپ

كەتتى، — بالدۇرراق ئۇققان بولساق، مۇرات سېنى ئالدىغا ئولتۇرغۇزۇپ قويياتتى.

— ئېسىت، ئارقىدا ئۆرە تۇرۇپ قاپلاده، — دېدى مۇرات خىجىل بولۇپ، — بەك سەت ئىش بوپتۇ...

— ياق، ئونتۇرىدىراق بولسىمۇ ئولتۇردۇم، — دېدى ياقۇپ زۇمرەتكە قاراپ، — سەن سەھىدىن بىللە چۈشكەن مۇئەللىم ئورۇندۇق ئەكېلىپ بەردى. بەلكىم ئاپپاق ساقاللىرىنى كۆرۈپ، ئۇنىڭ ئىچى ئاغرىپ قالغان چېغى...

— دادا، ئۇ مۇراتنىڭ ئەڭ يېقىن دوستى كامىل... بەك قائىده - يوسۇنلۇق ، ئەدەب - ئىكراملىق بالا...

— مەنمۇ بىلدىم، گەپ سۆزلىرىمۇ سىلىق، ئۆزى مۇلايىم بالىكەن.

— ئۆزلىرىنى، — مۇرات ياقۇپنىڭ ئىسمىنى ئاتاشقا جۈرئەت قىلالمىدى، — بۇ يەرده ساقلىتىپ قويۇپتۇق، بەك ئەدەبسىزلىك بولدى. ئويۇندىن كېيىن، ئارتىس بالىلارغا تاماق بېرىمىز دەپ خالىزىم بولۇپ قالدۇق.

— يوقسۇ، يوقسۇ، — دېدى ياقۇپ يەرگە قاراپ، — ئويۇنىنى بەك ئوبدان ئوينىدىڭلار، ھەممىنى كۈلدۈرۈپ تېلىقتۇرۇپ قويدىڭلار.

— دادا، بۇنى مۇرات سىزگە ئالغاچ كەلدى، — زۇمرەت تۇڭۇچنى ياقۇپقا تۇتقۇزدى، — ئېلىڭ!

— بۇ نېمە قىزىم؟

— سىز ياخشى كۆرىدىغان گۆشلۈك پولۇ...

— كايىپسىلەر بالىلىرىم... كايىپسىلەر...

مۇرات ياقۇپ بىلەن خوشلىشىپ مەكتەپكە قايتتى. ئۇ ۋېلىسىپىتىنى يولدا ئۇچقاندەك قويۇۋەتتى. لېكىن ئۇ ياقۇپنىڭ : «ئۆيگە كىرىپ، ھاردۇقىڭىزنى ئېلىپ قايتمامسىز بالام؟...» دېگەن سۆزىنى ئىچىده تەكرارلاپ كەلمەكته ئىدى.

ئەتىسى ئەتىگەنلا ، كامىل، مۇرات، ھېكمەتلەر ياقۇپنىڭ ئۆيىگە كېلىپ، بىر سائەتتىڭ مېھمان بولۇشتى. ھويلىدىكى مەي باغلاپ پىشقان

ئۆرۈكنى ئېغىتىپ يېيىشتى. قايتاشىدا، مەتمۇسانىڭ پۇلىنى قايتۇرۇپ بەرسۇن دەپ، ياقۇپنىڭ قولىغا ئۈچيۈز سوم پۇلنى تۇتقۇزۇپ قويۇشتى. بۇ ئۇچ دوست ياقۇپ سەپرادا تۇنجى قېتىم ئاجايىپ تەسىراتلارنى قالدۇردى. . .

بىر كۆلكىنىڭ ئاچچىق يېغىسى

—ۋەي، ۋەي! 8 - باشقۇرۇش رايونى شۇجىسى مەتتۇرسۇن نىياز موللاجىما؟—خالىق گۈزىشې بويىچە ھاشار ئەمگىگى بۇيرۇقىنى چۈشۈرۈۋاتاتتى، —سىلەرگە دەريا قۇم تۇغ ئەمگىكىگە 160ئەمگەك كۈچى، تۆت ئات ھارۋا، ئالتە ئېشەك ھارۋا، 14ئۇلاغ ۋەزىپە كەلدى. نېمە؟ ئەمگەكچى كۆپ بولۇپ كېتىپتۇ؟. . ھەي سېنىڭ تەۋەيىڭدە 5 دادۇي بار. ھەر بىرسىگە 32دىن ئادەم توغرا كېلىدۇ. بۇنىڭغا تولا كارا - كارائ قىلما!. . . ئەمما ئەۋەتىدىغانلىرىڭ ئاساسىي ئەمگەك كۈچى بولسۇن! قەبرى - چۇرى، ئاقساق - چولاق، پاخپاق خوتۇن، ئۇششاق تازلارنى ئەۋەتسەڭ، قايتۇرۇۋېتىمىز. . .

ئىشەك غىق قىلىپ ئېچىلىپ، ئىشخانىغا مەتمۇسا كىرىپ كەلدى. ئۇ خۇددى بۇرنىغا پەي ئۆتكۈزۈپ سۇغا باستان كۆرۈك توخۇدەك شۇمشىيىپلا قالغانىدى. خالىق ئۇنى تۇمشۇقىدا ئولتۇرۇشقا ئىشارە قىلغاندىن كېيىن، قارشى تەرەپكە قاتتىق ۋارقىرىدى:

—نېمە؟ يازلىق يېغىم - تېرىمنىڭ جىددىي ۋاقتى بولسا نېمە بوپتۇ؟ بۇ دېگەن سىياسىي ۋەزىپە!. . . ئەزالار ئون - ئونبەش كۈن ئوخلىمىغانغا ئۆلمەيدۇ. . . ھەي قارا! شاخ، چۇراق، تاش - شېغىل ۋەزىپىسىنى ئەتە رادىئودا ئوختۇرىمىز. . . ئىشەك ئالدىراش بولسا، رادىئو تۇۋىگە ئادەم قوي. . .

خالىق تۇرۇپكىنى تاراققىدە قويۇپ، خۇددى ھاردۇق يەتكەندەك مەتمۇساغا قاراپ قويدى. ئىككى قېتىملىق ئەلچىلەرنىڭ رەسۋا بولۇپ

قايتىپ كېلىشى، زۇمرەتنىڭ پىچاقنى بوينىغا سۈڭاپ قورقاق سېلىشى، ياقۇپنىڭ قىزىدىن قورقۇپ مەتمۇسانى قوغلاپ چىقىرىشى قاتارلىق ئىشلار خالىقنىڭ غەزىپىنى قوزغاپ، ئۇيقۇسىنى قاچۇرغانىدى. ئۇ بىر تەرەپتىن قورقۇپمۇ قالدى. ئەمما، ئۇنىڭدىكى مەنمەنلىك، كۆرەڭلىك، شۆھرەتپەرەسلىك ئۆزىنىڭ زۇمرەت بىلەن ياقۇپنىڭ ئالدىدا يېڭىلگەنلىكىنى تەن ئېلىشقا يول قويمايتتى. ئۇلارغا يول قويسا، كامىل، مۇرات، ھېكمەتلەر ئالدىدىمۇ يېڭىلگەن بولىدۇ... ئۇ بۇنداق شەرمەندىلىكنى كۆڭلىدىن ئەبدىي يۇيۇپ چىقىرىۋېتەلمەيدۇ... خالىق مەكتەپتىكى ئويۇننى كۆرۈپ قايتىقاندىن كېيىن، بىر كېچە كىرپىك قاقمىدى. زۇمرەت بويۇنى تېڭىغلىق تۇرۇقلۇق، غەلىبە خەۋىرىنى يەتكۈزۈش ئۈچۈن، كېچىلەپ مەكتەپكە كەلدى. پاھ، شۇ كېچىسى ئۇلارنىڭ چىرايلىرىنىڭ خۇشاللىق، ئىشەنچ، مۇرادىغا مۇيەسسەر بولغان ئەمىلىك نۇرلىرى بىلەن چاقناپ كەتكىنىنى قارا!! تېخى ھېلىقى ئەپەندىلەرمۇ ئويۇننى شۇنداق قىزىتىۋەتتا!... كۇلۇب ئىچىدىكى كۇلكىلەرچۇ؟... خالىق شۇ كېچىسى ئۆيگە كىرمەي، دوختۇرخانا دۇقمۇشىدا ماراپ تۇردى. بىر چاغدا، ئۇچ ئوقۇغۇچى دراما‌نىڭ قىزىق گەپ - سۆزلىرىنى دورىشىپ، ۋارقىرىشىپ كەلدى. ئارقىدىن كامىل بىلەن نەفىسە ئاستا پىچىرلىشىپ كەلمەكتە ئىدى. خالىق ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن خېلى بىر يەرلەرگىچە ئەگىشىپ ماڭدى. ئۇلارنىڭ ئامۇتلىققىچە بىللە باردىغانلىقىغا كۆزى يېتىپ، كەينىگە يانىدى. ئۇ ئەمدىلا مال نەسىللەندۈرۈش پونكىتىنى ئالدىغا كەلگەنىدى، مۇرات زۇمرەتنى ۋېلىسىپىتكە مىندۈرۈپ يېتىپ كەلدى، ئۇلار چاقچاقلىشىپ، كۈلۈشۈپ ئۆتۈپ كېتىشتى. خالىق ئىككى كېچە ئويلا - ئويلا، ئاخىرى ئۆزىنى بىر تونۇتۇپ قويۇش مەقسىدىدە، مەتمۇساغا پىلان كۆرسىتىپ ئۇنى ياقۇپنىڭ ئۆيىگە ئەۋەتكەنىدى.

— ئاكا، ئىشلار بىز ئويلىغان يەردىن چىقىمىدى، — دېدى مەتمۇسا چۈشكۈن ھالەتتە، — مەن ھۆججەتلەرنى كۆرسەتتىم، ئۇ سەپرا قېرىمۇ بوش نېمە ئەمەسكەن. بىر دەپتەرنى ئېلىپ، بىر يۈز سەكسەن سومىلۇق

ئىسپات كۆرسىتىۋاتىدۇ. جىق تاكاللىشىپ كەتتۇق. «خالىقكام ھەممىنى قاراڭغۇ بازاردىن ئالغان» دەپ، مەنمۇ تاش چىشلەپ تۇردۇم. بىراق قانچە ئىنچىكە ھېسابلىغان بىلەنمۇ، ھۆججەتلەر سەل ئەقىلغە سىغماس بولۇپ قاپتۇ...

— تولا تىلكىنى چاينىما! ئاخىرى نېمە بولدى؟ — دېدى خالىق كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ، — پۇلنى تۆلەيدىغان بولدىمۇ؟

— مەن «گۈڭشې تېنى پەنىيۇەنگە ئەرز قىلىمەن، ھەر قايسىڭ ئاش بەرگەنگە مۇشت بەر دېگەندەك ئىش قىلىۋاتىسەن...» دەپتىم، ئۇ بوشاپلا كەتتى. بەلكىم سىزنىڭ گۈڭشېدىكى مەنسەپ - ئىناۋىتىڭىزدىن قورققان چېغى...

— ھە، بېرىدىغان بولدىمۇ؟

— ياقۇپ، ھازىرچە بۇنى ئېلىپ تۇرسىلا، قالغىنىنى نەرسە - كېرەكلىرىمنى سېتىپ تۆلەپ بېرەي دەپ، 300 يۈەن تەڭلەۋاتىدۇ...

— ئۇ راستتىنلا 300 يۈەن تەڭلىدىما؟

— ھەئە... ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆردۈم.

خالىق تېڭىرقاپ تۇرۇپ قالدى. ياقۇپتا بۇنچىلىك پۇل نېمە ئىش قىلسۇن! بۇ چوقۇم مۇرات، كامال، ھېكمەتلەرنىڭ ھېممىتىدىن بولغان!... ئەگەر بۇگۈنكى خەۋەر ئۇلارنىڭ قۇلىقىغا يەتسە، قالغان پۇلنىڭ كويىغا چۈشىدۇ... ئۇ چاغدا!...

— پۇلنى ئالمىغانسەن؟

— ياق، سارائىمۇ مەن؟ پۇلنى سىزگە نەق بەرگەن تۇرسام! ئەمدى ئاشۇ قەلەندەرنىڭ ئىسكى - تۈسكىسىنى سېتىشىغا قاراپ، بارمىقىمنى شۇمۇپ ئولتۇرۇمەنما؟...

— ئالماي ياخشى قىلىپسەن! — دېدى خالىق بارمىقىنى چىقىرىپ، — ھەتتا 760 يۈەننى نەق چىقىرىپ بەرگەن ھالىتتىمۇ قىتئى ئالما!

— نېمىشقا ئەمدى؟

— ھەي سارائى! ئۇ پۇلنىڭ بىر نەچچە يىللىق ئۈسۈمى قېنى؟ — خالىق ئاچچىقلىدى. — ئۇنىڭ ئۈستىگە، سېنىسى سورۇندا رەسۋا قىلغان

دۇشمىنىڭنىڭ قوينىغا زۇمرەتنى سېلىپ بەرمەكچىمۇ سەن؟...

— بولدى قىلىلا ئاكا، — دېدى مەتمۇسا يېلىنىپ، — پۇلۇمنىڭ تېرىلدۇرۇپ ئالسامىلا، شۇنىڭغا خوش... مەن زۇمرەتتىن ھەزەر ئەيلىدىم. ئۇ كېچىلىرى ئۇخلاپ قالغىنىمدا ياكى كەيپ بولۇپ قالغان چاغلىرىمدا، مېنى بوغۇزلىۋېتىشتىن يانمىغۇدەك...

— خاتىرجەم بول، ئۇنى مەن قويدەك يۇڭاشلىتىپ، قوينۇڭغا سېلىپ بېرىمەن، — خالىقنىڭ قىسلىپ كەتكەن كۆزلىرىدىن زەھەردەك ئۇچقۇنلار چاچرىدى، — ھەممىنى قىلىۋاتقان ئۇچ ئەپەندى!... بىراق بۇ ئەبلەخلەرنىڭ تىزگىنى مېنىڭ قولۇمدا... خەپ، ياقۇپقا بىر ئولغۇماچ سالايكى، ئوتقا چۈشكەن قىلدەك تولغىنىپ كەتسۇن!...

مەتمۇسا ھېچنەرسىنى چۈشەنمىگەن ھالدا ھاڭۇېقىپ تۇراتتى. دېمىسىمۇ، خالىقنىڭ سۆزلىرى بىر - بىرىگە باغلانمىغان ۋە تاققۇ - تۇققۇ ئىدى. ئۇ تارتمىنى ئېچىپ، تامغا بېسىلغان بىر بەتلىك قەغەزنى ئېلىپ مەتمۇساغا كۆرسەتتى. ئۇنىڭدا، «مەكتەپتىكى بەزى يولداشلارنىڭ پاش قىلىشىغا قارىغاندا، كامىل، ھېكمەت، مۇراتلارنىڭ چەت ئەلدىكى شېۋجىڭجۇيىچىلار بىلەن ئالاقىسىنىڭ بارلىقى، شۇڭا تەربىيىنى كۈچەيتىپ، ئۇلارنى قۇتقۇزۇۋېلىشنىڭ لازىملىقى...» يېزىلغانىدى. خالىق نەچچە ۋاقىتتىن بېرى بۇ مەسىلىنى كىمنىڭ پاش قىلغانلىقى ياكى ئۇ توغرىلىق ماتېرىيال بەرگەنلىكىنى كۆپ ئويلىنىپ، قۇتبىرەمدىن گۇمان قىلغانىدى. چۈنكى بىر چاغدا، مەكتەپتىكى كەچلىك ئولتۇرۇشتا، قۇتبىرەم ھېكمەتنى تانسىغا تارتىپ بىر قانچە قېتىم ئوينىغاندا، گۈلزىبا سورۇندىن چىقىپ كەتكەنىدى. شۇ چاغدا، پەرمانشا خالىقنىڭ قولىقىغا: «جىگىدە گۈلى پۇراپ قالغان بۇ خېنىم شىمالىلىققا كۆيۈپ قاپتۇ...» دەپ پىچىرلىغانىدى. كېيىن بولسا، ھېكمەت گۈلزىبا بىلەن توي قىلماقچى بولدى. شۇنداق ئىكەن، قۇتبىرەم قىساس ئالماي قالارمۇ؟

— بۇلارنىڭ مېنىڭ پۇلۇم بىلەن نېمە مۇناسىۋىتى بار؟ — دېدى مەتمۇسا ھەيران بولۇپ.

— ئاخماق، ياقۇپ ھازىر بۇ ئۇچ ئەپەندىگە مايىل بولۇپ قالدى.

لېكىن ئۇ ئىنتايىن قورقۇنچاق، تۇتۇرۇقسىز، دېۋىڭ قېرى، — دېدى خالىق بىگىز قولىنى شىلتىپ، — بۇ ئەپەندىلەرنىڭ قانداق ئادەملەر ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىپ، يۇرىكىگە ئەنسىزلىك سېلىپ قويساقلا، ئۇلاردىن قولىنى يۇيۇپ قولتۇقىغا ئېرىتىدۇ...

— ۋۇي راست، ساي ئېسىمگە كەلدى، — دېدى مەتمۇسا كۆزلىرىنى ئالايتىپ، — پەرمانشا مۇدىر تېخى يۆتكىلىپ كەتمىگەن چاغلار ئىدى. بىر كەچتە، شەھەردىن ئاتلىق چىقىۋاتسام، ھېكمەت مەستەك قىلىدۇ، قۇتبىرەم خانىم ئۇنى يۆلەۋاپتۇ، شەھەرگە مېڭىپتىكەن...

— مېنىڭ پەرىزىم قىلچە خاتا ئەمەس، — دېدى خالىق، — سەن كەتكەچ تۇر. مېنىڭ يەنە قىلىدىغان ئىشلىرىم بار. كېيىنكىسى ئورۇنلاشتۇرۇشنى ئۆزۈم ساقلا ئۇقتۇرىمەن.

«قانداق قىلىش كېرەك؟ 300 يۇەن تەييار قىلىپ بەرگەن خەق، 460 يۇەننىمۇ بىر ئامالالاپ تاپىدۇ. ئەگەر بولمىسا، مۇرات ۋېلىسىپىتىنى بازارغا سالىدۇ... قالغىنىغا كامىل، ھېكمەتلەر يول ماڭىدۇ. ئۇلار ھەربىكەتلىنىپ بولغىچە، ياقۇپنى ئىسكەنجىگە ئالغۇدەك ماتېرىيال تەييار قىلىش كېرەك... بۇنىڭغا بىر نەچچە كۈن كېتىدۇ. بۇنىڭ ئۈچۈن، ئۇلارنى مەكتەپتىن ۋاقتىنچە يوقىتىش زۆرۈر!...»

خالىقنىڭ كاللىسىغا بىر ئوي كېلىشى بىلەن، ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى-دە، تېلېفون تۇرۇبكىسىنى قولىغا ئالدى. ئەمما ئۇ بىر پەس ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن، تۇرۇبكىنى ئاپپارات ئۈستىگە قويۇپ، تۇراپ ئىمىنىڭ ئىشخانىسىغا كىرىپ كەلدى. تۇراپ ئىمىن قاتتىق ئىشلەپ چارچاپ كەتكەنمۇ - نېمە، ئۆز ئۈستىلىدە ئولتۇرماي، يېشىل مەخمەل تاشلىق پەس دىۋاننىڭ يۆمشاق يۆلەنچۈكىگە بېشىنى تېرەپ ئۇخلاپ قالغانىدى. ئۇ پۇشۇلداپ ھەر تىنغىنىدا، تاماكىدىن سارغىيىپ كەتكەن بۇرۇتلىرى تورۇسقا قاراپ ئېچىلىپ قالغان ئاغزىغا دەم كىرىپ، دەم چىقىپ تىترەيتتى.

— تۇشۇجى!... تۇ شۇجى، — خالىق ئاستا توۋلىدى.

— ھە... ھە... — تۇراپ ئىمىن ئوتقاشتەك قىزىرىپ كەتكەن

كۆزلىرىنى يوغان ئاچتى، — پاھ، پاھ، ئەجەب تاتلىـــق ئۇخلاپ قاپتىمەنيا! ھە خالىق كاتىپ، بىرەر گەپ كالىچى بارمىدى؟

خالىق تۇراپ ئىمىننى ئوبدان چۈشىنەتتى. ئۇنىڭ ياخشى كۆرىدىغان سۆزى «سىنىپىي كۈرەش» بولۇپ، يامان كۆرۈدىغىنى «ئاقنانچـــى ئەپەندىلەر...» ئىدى. ئۇ ھەرگىز ۋاقىڭ شۇجىـــدەڭ سۆزلـــگەندە پىرىنسىپقا ئەھمىيەت بېرىش، گېپى لايىقىدا بولۇش، ئۇسۇلغا دىققەت قىلىش ۋە ئومۇمىيلىقنى نەزەردە تۇتۇشنى ئويلاپمۇ قويمايتتى. پەقەت دادۇي، شياۋدۇيلەرگە بارغاندا، بىرەر - ئىككى تال قوناق ياكى بىرەر كاۋا ئوغۇرلىغان دېھقانلارنى، ئىشقا كېچىككەن ياكى چىقالمىغان بالىلىق ئايال، كېسەلمەنلەرنى، سۇنى يار ئالدۇرۇۋۈەتكەن سۇچىلارنى ئېتىز ئۇستىدىلا ئوتتۇرىغا ئېلىپ چىقىپ، ئۇلارنى سىنىپىي كۈرەش بىلەن زەمچىگە بېسىپ، باشقىلارنىڭ ئاكتىپلىقىنى قوزغاشنى، شۇ ئارقىلىق ئىش ئۇنۇمىنى يۇقىرى كۆتۈرۈشنىلا ئويلايتتى.

— ئۇ شۇجى، ھازىر يازلىق يېغىم - تېرىمنىڭ قانلاڭچىلىقىدا، — دېدى خالىق جىددىي كەيپىياتتا، — دېھقانلارنىڭ سىنىپىي كۈرەش ئېڭى سەل تۆۋەنلەپ قالغاندەك تۇرىدۇ. ئۇلارنىڭ ئاكتىپلىقىنى قوزغاش ئۈچۈن، بىرەر سىنىپىي تەربىيە ئېلىپ بارساقمىكىن دەيمەن...

— ياخشى ئويلاپسەن، مەنمۇ شۇ خىيالدا ئىدىم، — دېدى تۇراپ ئىمىن كۆزلىرىنى ئۇۋلاپ، — دېھقان خەق دېگەن قورسىقى توپۇپ، كارتىتىدە بىرنى كېكىرىپ قويقان كۈنى ئادەم تونىمايدۇ... شۇڭا، ئۇلار ئۈچۈن، سىنىپـــــي كۈرەش، ئۇخلاش، تاماق يېيـــــش، ئەمگەك قىلىشتىنمۇ مۇھىم، قېنى ئېيتە، قانداق قىلساق بولار؟

— مەنچە، مەكتەپ قويغان دراما بولىدىغاندەك قىلىدۇ، — دېدى خالىق تۇراپقا سىنچى كۆزلىرىنى تىكىپ، — ئۇلارنى يېزا - كەنتلەرنى ئارىلاپ ئويۇن قويسا دەيمەن...

— راست، بۇ بولىدىغان گەپ ئىكەن... ئۇ گۇيلار ئويۇننى ئوبدان قويىدى... ھېلىقى پومىنىڭ ئەدىۋىنى راسا بەردى. ھى ... ھى ... ھى... — تۇراپ ئىمىن كۆزلىرىنى يۇمۇپ كۈلۈپ كەتتى، — ئەمىسە

دەرھال ئۇلارغا ئۇقتۇرۇۋەت.

— بۇنى ئۆزلىرى زەينىدىنگە تېلېفون ئارقىلىقلا دەۋەتكەن بولسىلا، — دېدى خالىق، — ھە راست، ئىككىنچى، ئۈچىنچى، بەشىنچى باشقۇرۇش رايونلىرىدىن تەلەپ قىلىپ تېلېفونمۇ كەلگەنىدى.

تۇراپ ئېمىن ئېغىر تەۋرىنىپ ئورنىدىن تۇردى. ئۇ تېلېفونىنىڭ قۇلىقىنى غىقىرلىتىپ پىرقىراتقاندىن كېيىن، باش ئاپپاراتتىكى زۇمرەتنىڭ ئاۋازى كەلدى. خالىقنىڭمۇ نەق ئەنسىرىگىنى مۇشۇ ئىدى.

— ۋەي زەينىدىنما؟ — تۇراپ ئېمىن ئۇيقۇلۇق خىقىرىدى، — ماڭا قالاڭلا ئادالش، مەكتەپنىڭ ئايال ئويۇن گۇرۇپپىسى ئۆتكەنكى ئويانىنى 2 - باشقۇرۇش رايونى ئەسكەنتە، 4 - باشقۇرۇش رايونى بوۋاي قەمبەر، 5 - باشقۇرۇش رايونى كلىپى، تېتىلەردە قويسۇن! بۇگۈنلا يولغا سېلىڭلار... نېمە، يىللىق ئىمتىھان تەييارلىقى؟ ھەي ئادالش، ئىمتىھان دېگەن «سىنىپىي كۆرەش» تىنمۇ مۇھىممۇ! ... نېمە دەيدۇ ماۋۇ... مەكتىپىدىكى ئىتنىڭ بېشىغا ئۇرسا ئەپەندى... ئۇلارنىڭ دەرسىنى باشقىلار مۇزاكىرە قىلىپ بەرسۇن...

كۆڭلى جايىغا چۈشكەن خالىق ئاستا چىقىپ كەتتى. ئەمدى ئۇ قۇتبىرەم خانىمنى مەكتەپتىن قانداق ئېلىپ چىقىشنى ئويلاپ قالدى. ئۆزى كىرسە بولمايتتى. شۇڭا ئۇنى باشلانغۇچ مەكتەپتىكى تۇردى ھېكىم ئارقىلىق چاقىرىشنى كۆڭلىگە پۈكۈپ، گۈڭشې ئالدىغا چىقتى، ئۇ، قۇتبىرەم خانىمنىڭ سودا ساراىيى ماگىزىنىغا كىرىپ كېتىۋاتقىنىنى كۆرۈپ قالدى. پاھ، بۇ ئۇنىغانىغا يونىغاندەك بىر ئىش بولدى. خالىق ئۇنىڭ ئارقىدىن ماگىزىنىغا كىردى. قۇتبىرەم بىر توقاچ كىر سوپۇن ئېلىپ، پۇلى بىلەن بېلىتىنى بەرگەندىن كېيىن، ماڭماقچى بولۇۋېدى، خالىق سۆز ئېچىپ قالدى:

— قۇتبىرەم خانىم، كىر سوپۇندا يۇزلىرىنى يۇيسىلا، — دېدى خالىق كۈلۈپ، — يۇمشاق، سىلىق تېرىلىرىنىڭ يېرىلىپ كېتىشىدىن قورقمامىلا؟

— ئېتىر سوپۇن ئالاي دېسەم بېلىتىم بولمىسا؟ — قۇتبىرەم ئەركىلەپ

تولغاندى، — يا بىلەتنى سېلى بېرەملا؟...

— ئۆزلىرىدىن ئايلانسۇن، — دېدى خالىق پىركازچىكقا قاراپ، — نورۇمىتاخۇن ئاكا، بۇ خانىمغا ئەتىر سوپۇندىن بىرنى بېرسىلە، بۇ ئايلىق سوپۇن بىلىتىمدىن بېرىۋېتىمەن...

— ئا، نېمە دېگەنلىرى! ئۆزلىرىدىن بىلەت ئېلىپ يۈرەرمىزما؟ تۇتسىلا خانىم، — دېدى پىركازچىك ئەتىر سوپۇندىن بىرنى پوكەي ئۇستىگە قويۇپ، — قارىغاندا، خالىق كاتىپ ئۆزلىرىگە بەك ئامراق ئوخشايدۇ...

ئۇلار بىرلىكتە دۇكان ئالدىغا چىقىشتى. قۇتبىرەم قىيا بېقىپ كۆزلىرىدە گەپ قىلىۋاتاتتى. ئۇنىڭ دەرھاللا «خوش» دېگۈسى يوق ئىدى. خالىق گەپنى نەدىن باشلاشنى ئويلاپ، بىر دەم تۇرغاندىن كېيىن، قۇتبىرەمنىڭ يېغىرنى كوچىلاشنىڭ ئەڭ ئېپلىك چارە ئىكەنلىكىنى كۆڭلىگە پۈكتى.

— قۇتبىرەم خانىم، بۇ ئەتىر سوپۇندا يۇيۇنۇپ، ھېكمەت بىلەن تانسا ئوينىسىلا، — دېدى خالىق چاندۇرماي، — ئۇ ھوشىدىن كېتىپ قالمىسۇن يەنە!

— مۇنۇي، نېمە دېگەنلىرى خالىق كاتىپ؟ — قۇتبىرەمنىڭ چىرايى ئۆڭدى، — ئۇنداق پايتىمىسىنى تەتۇر ئورايدىغان، بۇرنىدا پىننە سورۇيدىغان كەلگۈندىگە چۈشۈپ قالغان قۇتبىرەم يوق!...

— ۋۇي، سىلەر خېلى ياخشى ئۆتەتتىڭلارغۇ؟ — خالىق ئۇنىڭ كونا خامىنغا ئوت قويۇۋەتتى، — ھەتتا بىر چاغلاردا، گۇلزىبا خانىمنىڭ ھەسەت ئوتىنى قوزغاپ، ئۇنى سورۇندىنمۇ چىقىرىۋەتكەن ئىدىڭلار...

— تېپىلماسنىڭ خورمىسىدى ئۇ؟ ئىشۇ پاسكىنىغا تاشلاپ بەردىم، — قۇتبىرەم تۇمشۇقىنى خالىقنىڭ قۇلىقىغا يېقىن ئەپكەلدى، — ھېكمەت ياخشى نېمە ئەمەسكەن، ئۇلارنىڭ جىق ئىشلىرىنى بىلىپ قېلىپ، ئۆزەمنى چەتكە تارتتىم.

— ئۇلار دېگىنىڭىز كىم؟...

— كامىل، مۇراتلارچۇ!... — قۇتبىرەم ئەتراپىغا ئالاق - جالاق

قارىدى، — تېخى مەمتىلى ئىبراھىممۇ ئاجايىپ مەخپىي سىرلارنى بىلىدۇ.

— قۇتبىرەم خانىم، بۇ يەر گەپلىشىشكە بىئەپتەك تۇرىدۇ، — خالىقمۇ ئەتراپىغا قاراپ قويدى، — مېنىڭ ئىشخانامغا كىرىپ سۆزلەشسەك قانداق؟ . . .

— ۋاي جېنىم، — باشقىچە چۈشىنىپ قالغان قۇتبىرەمنىڭ تېنى قىزىغاندەك بولدى، — مەن يىللىق ئىمتىھانغا سوئال چىقىرىۋاتاتتىم.

— ھايال بولمايمىز. . .

قۇتبىرەم خالىقنىڭ ئارقىسىدىن ماڭدى. ئۇنىڭ كۆڭلىدە ھېكمەت ۋە ئۇنىڭ دوستلىرىنىڭ مېزىنى تىتىپ راسا بىر خۇماردىن چىقىش ئويى تۇغۇلدى. يەنە بىر تەرەپتىن، خالىق بىلەن مۇناسىۋەتنى چىڭىتىۋالسا، كېيىنكى كۈنلەردە كۆپ پايدىسى بولىدىغانلىقىنى ھېس قىلىپ يەتتى. خالىق بولسا ئۇنى بىر توقاچ سوپۇن بىلەن ئاسانلا قىلتاققا چۈشۈرۈۋالغانلىقىدىن مەمنۇن ئىدى.

— قۇتبىرەم خانىم، قېنى ئېيتىڭا، قانداق مەخپىي ئىشلار ئىدى ئۇ؟ — دېدى خالىق ئۇنى دىۋانغا تەكلىپ قىلىپ، — مەن سىزنىڭ سىياسىي سەزگۈرلىكىڭىزنىڭ يۇقىرى ئىكەنلىكىنى، ناھەق، يامان ئىشلارغا چىداپ تۇرالمايدىغانلىقىڭىزنى بۇرۇنلا ئاڭلىغان. . . ھەقىقەتەن مەن ئويلىغاندەكلا ئىكەنسىز، مەيدانىڭىز مۇستەھكەم، بايرىقىڭىز روشەن ئىكەن. . . پارتىيىگە ئىلتىماس يازدىڭىزمۇ؟ . . .

— ۋاي جېنىم، مەن يازسام كىرگۈزەرما؟ . . . — قۇتبىرەم خۇشاللىقىدىن ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى، — پارتىيىگە كىرىۋالسام، ئاشۇ توخۇ پۇتى ئەپەندىلەرنىڭ، ئالۋاستى قېرىلارنىڭ بېشىغا دەسسەپ، مەيدەمنى كېرىپ يۈرەر ئىدىم.

— خاتىرجەم بولۇڭ! مەن دېگەن گۇڭشي داڭۋېيىنىڭ ھەيئىتى، ئىشخانا باشلىقى، كاتىپ تۇرسام، — خالىق قۇتبىرەمنى ئۆزىگە رام قىلىۋالدى، — ئىلتىماسىڭىزغا مانا مەن ئۆزەم تامغا ئۇرىمەن. . .

ھۆل خىشقا دەسسەۋىرىپ، خۇدىنى يوقىتىپ قويغان قۇتبىرەم

هېكمەتنىڭ بۇرۇنقى سۆيگۈنىنىڭ سوۋېتتە ئىكەنلىكىنى، ئۇنىڭ قېچىش توغرىلىق يازغان خېتىنى ئوقۇغانلىقىنى، ئىنستىتۇتنىڭ ئۇنى خوتەنگە جازالاپ ئەۋەتكەنلىكىنى سۆزلىدى. ھەتتا ئۇ مەمتىلى ئىبراھىمنىڭ بالا يىغقىلى چىققاندا، ھېكمەت بىلەن يېزىدا قونۇپ قالغاندا، ئۇنىڭ مەيدىسىدىكى كۆپكۆك ئورۇسچە خەتلەرنى كۆرگەنلىكىنى، ھېكمەتنىڭ كامىل، مۇراتلار بىلەن بىرلىشىپ، سوۋېتتىكى بىر شېئۇجىڭجۇيىچىدىن كىتاب ئەكەلدۇرگەنلىكىنى، ئۇلارنىڭ رۇسچە كىتابلاردىن پايدىلىنىپ «ئەخلاق - پەزىلەت دەرسلىكى» تۈزگەنلىكىنى پاش قىلىپ ئۆتتى.

— قۇتبىرەم خانىم، مۇشۇ ئېيتقانلىرىڭىزنى يېزىپ بېرەلەمسىز؟ — دېدى خالىق، — ئۆزىڭىزنىڭ بىۋاسىتە كۆرگەنلىرىڭىزنى ۋە ئاڭلىغانلىرىڭىزنى ئايرىم - ئايرىم قىلىپ يازسىڭىز...

— ماقۇل يېزىپ بېرەي.

— مەمتىلى ئىبراھىممۇ يېزىپ بېرەلەرمۇ؟

— ئۇمۇ چوقۇم يېزىپ بېرىدۇ. بولسا ئۆزلىرى بىر سۆزلىشىپ كۆرگەن بولسىلا...

— ئۇنداق بولسا، كەچتە ئىشتىن چۈشۈپ ئىككىلار ئىشخانامغا كېلىڭلار، — دېدى خالىق قۇتبىرەمنى ئۇزىتىپ چىقىۋېتىپ، — قانداق يېزىش ھەققىدە بىرلىكتە پىكىرلىشەيلى.

كەچ گۈگۈم بىلەن، ئۇچ باش دېرىزە پەردىلىرىنى چۈشۈرۈپ، ئۈستەل چىرىغى ئەتراپىدا بىر يەرگە كېلىپ راسا كۈسۈرلىشىۋاتقان پەيتتە، شەھەردىن يۈگۈرەپ چىققان مۇرات قارا تەرگە چۆمۈلۈپ كەتكەن ھالدا بوستانغا يېتىپ كەلدى. ئۇ ئىلھام كۆۋرۈكىدىن ئۆتكەندىن كېيىنلا، سول تەرەپتىكى توپىلاڭ يولغا قايرىلدى. ئۇنىڭ ... لىرىدىن چېتىپ مۇرىسىگە ئېسىۋالغان بەتىنكىسى مەيدە ۋە دۇمبىسىگە ئۇرۇلمەي ئۇرۇلماقتا ئىدى.

بۈگۈن ئەتىگەن، مەتمۇ... 760 سومىلۇق 6 پارچە ھۆججەتنى كۆتۈرۈپ كېلىپ، ياقۇپ ۋە زۇمرەت بىلەن قاتتىق جىدەللىشىپ قالغانىدى. زۇمرەت بۇ خەۋەرنى دوستلىرىغا يەتكۈزۈپ بولغىچە، ئىش

ژاقتى بولۇپ قالغاچقا، ئالدىراپ پوچتىخانىغا ماڭدى. ئۇ تۇرسۇندىن نۆۋەتچىلىكنى ئۆتكۈزۈۋېلىپ ئۇزۇن ئۆتمەيلا، تۇراپ ئىمىننىڭ زەينىدىنگە بەرگەن تېلېفۇننى مەكتەپكە ئۇلاپ بەردى. ئەمما ئاپپارات توچكىسىنى ئېچىۋېتىپ، بولۇنغان سۆزلەرنى تولۇق ئاڭلىدى. يىللىق ئىمتىھانغا جىددىي تەييارلىق كېتىۋاتقان بىر پەيتته، كامىل، مۇرات، ھېكمەتلەرنى ئويۇن قويۇشقا ماڭدۇرۇش ئەقىلغا سىغمايتتى. بۇ خالىغىنىڭ پىلانى ئىكەنلىكىنى ھېس قىلىپ يەتكەن زۇمرەت مەكتەپكە يۈگۈردى. ئۇ رېپېتىتسىيە ئۆيگە كىرگەندە، كامىل، مۇرات، ھېكمەتلەر كىيىم - كېچەكلەرنى ساندۇقتا قاچىلاپ، پەردىلەرنى باغلاۋاتاتتى. ئۇلار زۇمرەتنىن بارلىق ئەھۋالنى ئاڭلىدى. مۇرات باشقىلارنىڭ مېڭىپ تۇرۇشىنى، ئۆزىنىڭ ۋېلىسىپېتىنى شەھەرگە ئەكىرىپ، ئۇنى سېتىقچىلارغا تاشلاپ قويۇپ، ئويۇن قويۇشقا ئۇلگۈرۈپ چىقىدىغانلىقىنى ئېيتتى. كامىل سەئىدە ئاچىسىغا ھۆجرىسىدىكى گىلەمنى مۇراتقا بېرىشنى تاپىلاپ خەت يېزىپ بەردى. ھېكمەت چامادانىدا ئىككى يۈز سوم بارلىقىنى ئېيتىپ، ئاچقۇچىنى ئۇنىڭ قولىغا تۇتقۇزدى.

مۇرات توختىماي يۈگۈرۈپ، 2 - باشقۇرۇش رايونىغا يېتىپ كەلگەندە، باشقۇرۇش رايونىنىڭ قورۇسى ئادەم دېگىزىغا ئايلانغانىدى. يىراق - يېقىندىكى كەنتلەرنىڭ دېھقانلىرىمۇ كەلگەنىدى. ئۇ ئاشلىق ئامبىرى تېمىغا يۆلەپ يانغان سەھىنىنىڭ ئارقىسىدىن كىرىپ كەلگەندە، گىرىم قىلىپ، كېيىملىرىنى كىيىپ تەييار تۇرغان بالىلار «مۇرات مۇئەللىم كەلدى...» دەپ چۇرقىرىشىپ كېتىشتى. مۇرات كۆينەك، مايكىلىرىنى سېلىپ سقىۋېدى، شار قىلىپ سۇ تۆكۈلدى. ھېكمەت ئۆزىنىڭ گىرىملىرىنى قىلىپ بىردەمدىلا تەييار بولدى. ھەر ھالدا، تاماشىبىنلار ساقلاپ قالمىدى.

ئويۇن ئىنتايىن مۇۋەپپەقىيەتلىك ئوينالدى. يېزا كادىرلىرى خوشلۇقىدىن قىلىدىغان قىلىق تاپالمای قېلىشتى. ئۇلار يۈيۈلۈپ پارقىراپ تۇرغان ساپسېرىق ئۆرۈكلەرنى سېۋەت - سېۋەت كەلتۈرۈپ دۆۋىلىۋەتتى. ئويۇندىن كېيىن، ئوقۇغۇچىلار بىر ۋاقىلىق تاماق يەپ

ئۇخلاپ قېلىشتى. ئەمما مۇرات كامىل بىلەن ھېكمەتكە ئۆزىنىڭ ئويۇن قويۇشقا ئۇلگۈرۈپ 4 - باشقۇرۇش رايونىغا باردىغانلىقىنى ئېيتىپ، تاڭ سۈزۈلمەستىنلا يەنە شەھەرگە قاراپ يولغا چىقتى.

ئاردىدىن ئىككى كۈن ئۆتۈپ كەتتى. ياقۇپ ۋە زۇمرەت 760 يۈەننى ياغلىققا ئوراپ، چۈشتە خالىقنىڭ ئۆيىگە كىرىپ كەلدى. خالىق ئۇلارنى ئايالىنىڭ تۇغۇتلۇق ئىكەنلىكىنى باھانە قىلىپ ئىشخانىغا باشلاپ كەلدى. ئۇنىڭ كەيپى سەل چىگىشتەك قىلاتتى. «بۇ قېرى بوغالتىر پۇلنى تۆلىمەك تەس كېلىپ، ئىنچىكە ھېسابلىشىش ئۈچۈن كەلدى. . . » دېگەن ئوي كۆڭلىدە بولغاچقا، ئۇ بىر ئاز دەككە - دۈككىگىمۇ چۈشۈپ قالغاندى. بىراق ياقۇپ 760 يۈەنلىك ئالتە پارچە ھۆججەتنى كۆرگەندىن كېيىن، خالىقنىڭ رايى يېنىپ ئۇنى تارازىغا سېلىپ جىڭلاپ قويغاندى. شۇڭا ئۇنىڭدا، «پۇلنى تۆلىۋېتىپ، ئالتە پارچە ھۆججەتنى قولۇمغا ئېلىۋالساملا بولدى» دېگەن ئويلا بار ئىدى. ئۇلار دەسلەپ مەتمۇسا بىلەن سۆزلىشىپ كېلىشەلمىگەندىن كېيىن، خالىقنى ئىزلەپ كەلگەنىدى.

— سىلەرنىڭ نېمە ئۈچۈن كەلگىنىڭلارنى بىلىمەن، — دېدى خالىق كىبىر بىلەن، — ئەگەر پۇلنى جىق كۆرگەن بولساڭلار، ئىنچىكە ھېسابلىشايلى. .

— يوقسۇ، يوقسۇ، — دېدى ياقۇپ قوينىدىن پۇلنى چىقىرىپ، — بىز ئۆزلىرىنىڭ پۇللىرىنى تۆلىۋەتكىلى كەلدۇق. مانا پۇل! . . .

— قول قولنى تونۇيدۇ دېگەن گەپ بار خالىقكا، — دېدى زۇمرەت سۇرلۇك قىياپەتتە، — دادام سىزدىن ئاپتىكەن، شۇڭا ئۆز قولىڭىزغا قايتۇرغىلى كەلدۇق.

خالىقنى سۇر باستى. «پاھ بۇ گاداي 760 يۈەننى . . ن پەيدا قىلغاندۇر؟ ئۇ ئىنچىكە ھېسابلىشىش بۇياقتا تۇرسۇن، ئەكسىچە ھەممىنى بىر يوللا تۆلىۋەتمەكچى بولغانلىقىغا قارىغاندا، قامچىسىغا تۆكۈرۈپلا كەپتۇ - دە! ئىككى - ئۈچ ئۇننىڭ ئىچىدە شۇنچە پۇلنى ئۇ نەدىن جايلىغاندۇر؟ قەرز ئالغانمىدۇر؟ ياق، فېرمىدىكىلەر كۈننىي ئارانلا ئېلىپ كېتىۋاتقان ئەقلەر. ئاۋۇ ئۈچ ئەپەندى بولسا يېزىلاردا ئويۇن

قويۇپ يۈرىدۇ. . . »

خالىقنىڭ بىردىنلا كۆزلىرى چەكچەيدى. توغرا، تۇراپ ئىمىن تېلېفۇن بەرگەندە، زۇمرەتنىڭ ئاۋازى كەلگەنىدى. ئۇ يوشۇرۇن ئاڭلاپ شۇ كۈنىلا مەكتەپكە بېرىپ كامىل، ھېكمەت، مۇراتلارنىڭ ياردىمىگە ئېرىشكەن گەپ. ھەي. . . بۇلارنى سەل چاغلىغىلى بولمىغۇدەك. . .

— ھۆججەتلەر، — دېدى خالىق خوشياقمىغان ئەلپازدا، — مەتمۇسانىڭ قولىدا تۇرسا، سىلەر ئۇنىڭ قېشىغا بارمىدىڭلارمۇ؟ . . .

— بارىدۇق، — دېدى ياقۇپ راست گەپنى قىلىپ، — لېكىن ئۇ ئالمىدى.

— نېمە ئۈچۈن ئالمايدىكەن؟

— ئۆسۈمنى بېرىسەن دەيدۇ.

— شۇنداق، — دېدى زۇمرەت تەئەددى بىلەن، — «قولى ئوچۇق»، «مەرت»، «داستىخىنى كەڭرى»، «باشقىلارغا ياردەم قىلىشنى ساۋاب دەپ بىلىدىغان. . . » باي تۇققىنىڭىزنىڭ دېگەن گېپى بۇ! . . .

— سىز ماڭا زەھىرلىنىزنى تىقماڭ، — خالىقنىڭ ئاچچىقى كەلدى، — ئەلۋەتتە زىيان دېگەن ئاچچىق، بىلەمسىز 760 يۈەن بولىدىغان قويدىن ئۇن بەشى كېلىدۇ. نەچچە يىللاردىن بېرى ئۇ بىر قورو مال بولاتتى. كالا ئالسا موزىيى بىلەن ئىككىسى كېلىدۇ. ئۇ بۇ چاققىچە قانچە بولار ئىدى؟ . . . ئەگەر توخۇ ئېلىپ باققان بولسا. . .

خالىقنىڭ گەپلىرىنى ئاڭلاپ ياقۇپ بىلەن زۇمرەتنىڭ ئاغزىلىرى ئېچىلىپلا قالدى. ئۇنىڭ دېگەنلىرى مەتمۇسانىڭ دېگەنلىرىنىڭ ئۆزى ئەينى ئىدى!

ئاتا - بالا ئىككىسى، بولۇپمۇ ياقۇپ خالىق بىلەن مەتمۇسانىڭ ئەزالدىنلا تىلىنىڭ بىر ئىكەنلىكىنى ھېس قىلىپ يەتتى.

— سىلەر ئىككىڭلار ھەققەتەن يۈرەكداش، قەلبداش، پىكىرداش قېرىنداشلاردىن ئىكەنسىلەر، — دېدى زۇمرەت خالىقنى قىلچە ئايىپ قويماي، — مەقسەت - نىشانىڭلارلا ئەمەس ھەتتا قىلغان سۆزىڭلارنىڭ چىكىت - پەشلىرىگىچە ئوخشايدىكەن. . .

سۆزده كەتكۈزۈپ قويغانلىقىدىن، خالىق قۇلاقلىرىغچە قىزىرىپ، يۈزلىرى پوكاندەك ئېسىلىپ كەتتى.

— بولدى، بىز تالىشىپ ئولتۇرمايلى، — دېدى خالىق دەرھاللا، — سىلەر كەتكەچ تۇرۇڭلار، مەن ھازىر ئالدىراش، تۆۋەنگە بېرىپ قۇمتۇغ ئەمگىكىگە ئەمگەكچى ماڭدۇرۇش ئىشىنى تەكشۈرمەسەم بولمايدۇ. ياقۇپكا، سېلى ئەتە كەلسىلە، مەتمۇسا بىلەن سۆزلىشىپ ئۆزلىرىگە جاۋابىنى بېرەي...

— ھۆججەتلەرنى چوقۇم قايتۇرۇپ كېلىڭ، — دېدى زۇمرەت گەپنى ئۇزۇپلا، — ئارىمىز ئوچۇق بولۇپ كەتسۇن!...

«ئارىمىز ئوچۇق بولۇپ كەتسۇن»؟ ھې كاسكا قانجۇق، — دېدى خالىق ئاتا - بالا چىقىپ كەتكەندىن كېيىن، — ئوچۇق بولارمىش تېخى، ئەگەر ئالدىرىغان بولساڭ، مەقسەتنىگە يەتكۈزمەن... ئۇ چاغدا چىدىيالىساڭ بولدى... پوتلاڭنى ئېقىتىپ، ئاياق ئاستىمدا ئىتتەك كۇچۇكلەنمىگىنىڭنى مەن بىر كۆرەي...

خالىق ئەتىسى ئەتىگەندىلا ئىشخانا ئىشىكىنى تاقىدى - دە، ئالدىن تەييارلانغان ماتېرىياللارنى ئۈستەلگە يېيىپ قويدى. ئۇ ھەممىسىگە بىر قۇر قاراپ چىققاندىن كېيىن، ئەڭ مۇھىم دېگەنلىرىنى ئۈستىگە ئېلىپ، قىزىل خەتلىك دېلو خالتىسىغا سېلىنغان بىر دەستە ماتېرىيالنى ئۇنىڭ يېنىغا ئاشكارە تاشلاپ قويدى. ئاندىن ئۇ دەرىزىدىن گۇڭشې دەرۋازىسىغا قاراپ ئولتۇردى. بۇ ئارىلىقتا، ئىشخانا ئىشىكى بىر - ئىككى قېتىم چېكىلگەن بولسىمۇ، ئۇ ئاچمىدى. قاچانكى ياقۇپنىڭ دوكراق گەۋدىسىنى كۆرگەن خالىق ئېشىكنى چوڭراق ئېچىپ قويۇپ، كارىدورنىڭ ئۇ تەرىپىگە ئۆتۈپ كەتتى. ياقۇپ ئوچۇق تۇرغان ئىشىكە قاراپ، خالىقنىڭ بارلىقىغا ئىشەنمى - دە، دېڭاندا ئولتۇرۇشقا ئەيمىنىپ، ئۈستەل يېنىدىكى ئورۇندۇققا كېلىپ ئولتۇردى.

خالىق خېلى ئۇزۇنغچە كېرىمدى. كارىدوردىن تاراقلىغان بىرەر شەپە كەلسىلا، ياقۇپ غايرىلىپ قارايتتى. ئۇنىڭ بىردىنلا ئالدىدا تۇرغان دېلو خالتىسى ئۈستىدىكى يوغان قىلىپ يېزىلغان «مۇرات قۇتلۇقنىڭ

يەككە ماتېرىيالى» دېگەن خەتكە كۆزى چۈشۈپ قالدى. ياقۇپنىڭ يۈرىكى ئاغقاندەك بولدى - دە، خالتىنى بارمىقى بىلەن ئاستا ئىتتىرىپ قارىۋېدى، ئوخشاشلا كامىل، ھېكمەتلەرنىڭ ئىسمىنى كۆرۈپ قالدى. قورقۇپ چىرايىدىن قان قاچقان ياقۇپ ئورنىدىن تۇرۇپ، ئەڭ ئۈستىدە ئوچۇق تۇرغان: «گۈڭشې پارتكومىنىڭ كامىل، ھېكمەت، مۇراتلار ئۈستىدىن چىقارغان قارارى» دېگەن بىر بەتلىك ماتېرىيالنى ۋە ئۇنىڭغا بېسىلغان قىزىل تامغىنى كۆرۈپ، كۆزلىرى قاراڭغۇلاشقاندەك بولدى. ئۇ يېرىمى بېسىلىپ قالغان ماتېرىياللاردىكى «ئىسپات»، «مېنىڭ پاش قىلىشىم»، «مۇرات، كامىل ھېكمەتلەر ئۈستىدە كۆرگەنلىرىم ۋە ئاڭلىغانلىرىم...» دېگەن خەتلەرنى كۆرۈپ، ئىشخاندىن قېچىپ چىقىپ كەتكۈدەك بولۇپ، ئەتراپىغا ئالاقزادىلىك بىلەن قارىدى. بولۇپمۇ «مۇرات، كامىل، ھېكمەتلەرنىڭ ئىجتىمائىي مۇناسىۋەتلىرى» دېگەن ماتېرىيالدا ئۆز ئىسمىنى كۆرۈپ قالغان ياقۇپ خالىغىنىڭ كىرگىنىنى تۇيماي، گاراڭلا بولۇپ قالغاندى.

— ۋۇي ياقۇپكا، نېمە قىلغانلىرى بۇ؟ — خالىق ئالمان - تالمان ماتېرىياللارنى يېغىشتۇرغان ۋە ياپقان بولدى، — بۇ ھەممىسى مەخپىي ماتېرىياللار تۇرسا، كۆرگەنلىرى نېمىسى؟ ئەستاخپىرۇللا... چاتاق بولدى، بەك چاتاق بولدى!...

ياقۇپ نېمە بولغانلىقىنى، ئۆزىنىڭ نېمە ئىش قىلىپ قويغانلىقىنى ئاڭقىرالماي، ئاغزىنى ئېچىپ دەلدۇشلەردەك قاراپ تۇراتتى. ئۇنىڭ سارغىيىپ كەتكەن چىرايىنى ئىككى بېقىنىدا ساڭگىلاپ توختىمايۋاتقان قوللىرىنى كۆرگەن خالىق غەلىبە ھاياجىنىنى ئارانلا بېسىپ، ئۇنى دۇئانغا ئولتۇرغۇزۇپ قويدى.

— خا... خالىق كاتىپ... بۇ... بۇ... نېمە ئىش... مەن... مەن، — ياقۇپنىڭ ئاغزىدىن گەپ ئارانلا چىقىۋاتاتتى، — ھېچ... ھېچ ئىشنى بىلەلمىدىم... مەن... ئىشەنمەيلا قالدىم...

— يەنىلا ئىشىنىشكە توغرا كېلىدۇ، — دېدى خالىق سۇرلۇك قىياپەتتە، — سىلى بۇ مەخپىي ماتېرىياللارنى كۆرۈپ بولدىلا، ئەمدى

سەلبدىن يوشۇرغانىڭ پايدىسى يوق!...

خالىق ئالدىرىماي سۆزلىدى. كامىل تەرجىمە قىلغان چەت ئەل ئەسەرلىرى، سوۋېتتىن كەلگەن خەت ۋە كىتابلار، ئەخلاق - پەزىلەت دەرسلىكى، پارتىيە مەكتىپىنىڭ قارارى، ئەمەتنى ئۇرۇپ چالا ئۆلۈك قىلىپ قويۇشتەك ئېچىنىشلىق پاجىئە قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسىنى ئەكسىيەتچىلىك، شىۋجىڭجۇيىلىق، قۇتراتقۇلۇق، قاتىللىق، ۋەتەندىن يۈز ئۆرۈش دېگەندەك سۆزلەر بىلەن سۈپەتلەپ چىقتى. ھەتتا ھېكمەتنىڭ مەيدىسىدىكى خەتنىڭ كامىل، مۇراتلاردىمۇ بارلىقىنى، بۇنىڭ چەت ئەل ئىشپىيۇنلىرىنىڭ بىر - بىرى بىلەن ئالاقىلىشىشتىكى مەخپىي پارولى ئىكەنلىكىنى ئاھايىتى سىرلىق قىلىپ سۆزلەپ بەردى. ئۇ قۇتىرىم، مەمتىلى ئىبراھىملارنىڭ ئىسپاتلىرىنى ئېلىپ ياقۇپقا كۆرسەتتى.

— ئۇ... ئۇ... تۇرقىدىن تۇزۇكلا كۆرۈنۈۋېدى... — ياقۇپ غۇدۇڭشىدى.

— تۇرقىدىن يىلپىز بىلەن قاپلانمۇ شۇنداق گۈلدار، چىرايلىق كۆرۈنىدىغۇ؟ — دېدى خالىق ياقۇپقا ئېگىشىپ، — لېكىن ئۇلارنىڭ تەبىئىتى يىرتقۇچ. يولۋاسنىڭ تۆكلىرى يول - يول چىرايلىق تۇرغىنى بىلەن، ئۇ قان ئىچىدۇ... ياقۇپكا، كۆزلىرىنى ئاچسىلا، ساپسېرىق پارقىراپ تۇرغانىنىڭ ھەممىسى ئالتۇن بولمايدۇ!...

— ئاھ خۇدايىم... ئاھ خۇدايىم... — ياقۇپ بېشىنى چاڭگاللاپ ئىككى مۈك بولۇپ ئولتۇرۇپ قالدى.

— ئوبدان ئويلاپ باقسىلا، نەچچە يىللاردىن بېرى مەن ئۆزلىرىگە خالىسانە يارەم قىلىپ كەلدىم. قىزلىرىنى خىزمەتكە ئورۇنلاشتۇردۇم. ھەتتا سىلىنى ئۆيلەپ قويايى دېدىم، — دېدى خالىق ئۇياقتىن - بۇياققا مېڭىپ، — بۇ نېمە ئۇچۇن؟ يا سىلى مېنىڭ تۇغقىنىم، يەتمىش پۇشتۇم بولمىسلا؟ زۇمرەتنى كۆزلەپ شۇنداق قىلغان دېيەلەملا؟ ياق! مېنىڭ خوتۇنۇم تۇرسا، ئەگەر شۇنداق نىيىتىم بولسا، ئۇنىڭغا لايىق تاپامدىم؟ بۇ پەقەت سىلىدەك ئۆزۈن يىللىق پېشقەدەم بوغالتىرنىڭ تۇرمۇشىغا كۆڭۈل بۆلگىنىمدىن بولغان!...

— ۋاي خۇدايىم، كىممۇ مېنى ئۇلارنىڭ ئىجتىمائىي مۇناسىۋىتى دەپ ئىسىمىنى يېزىپ بەرگەندۇر؟ — ياقۇپ يىغلىۋەتتى، — مەن ئۇلار بىلەن بىرلا قېتىم كۆرۈشكەن تۇرسام. . .

— هازىر بۇ ئۇچ ئەپەندىنى كۆزىتىۋاتقان ئادەملەر بار، — خالىق يالتىنىپ ياقۇپقا كۆز تاشلىدى، — ئەمدى يۇقىرىنىڭ ئويلىغىنى يېپىنى ئۆزۈن قويۇپ بېرىپ، بۇلارنىڭ شەھەردىكى شايكىلىرىنى تۇتۇش، بوستاندىكىلىرى ئاساسىي جەھەتتىن ئېنىقلاندى.

— خالىق كاتىپ، بۇ چاققىچىمۇ بېشىمىزنى سىيلاپ كەلدىلە، — دېدى ياقۇپ يىغلامسىراپ، — ئاشۇ تىزىملىكتىن قىزىم بىلەن ئىككىمىزنىڭ ئىسمىنى چىقىرىۋەتكىلى بولماسمۇ؟ . . .

— مەنمۇ شۇنى ئويلىغان، — خالىق بىردەم جىم تۇرۇۋالدى، — قېنى ئويلىشىپ كۆرەي. هازىرچە دېلو خالىتىسىغا سالماي، ئايرىم تۇرغاچ تۇرسۇن. . .

— رەھمەت، رەھمەت، مېنىڭ ياشىغايلا، ئەمدى مەن ئۇ بۇزۇق ئۇنسۇرلارنى بوسۇغامغا يولاتمايمەن، زۇمرەتنىمۇ قاتتىق چەكلەي. . .

ياقۇپ پۈتۈنلەي مەغلۇپ بولدى! . . . ئۇنىڭسىزمۇ شۇنچە نۇرغۇن ماتېرىيال، ئىسپات، قارارلار، شەخسىنىڭ قوللىرى بىسىلىپ، چوڭ تامغىلار ئۇرۇلغان هالدا كۆز ئالدىدا تۇرسا. . . بۇنى كۆرۈپ تۇرۇپ ئىشەنمىگىلى بولامدۇ؟ . . . توۋا، ئۇمۇر بويى ئايىغدا قۇرت ئۆلمەي، بىر ئۇندە، بىر تۇندە ياشاپ كەلگەن ياقۇپ قانداق قىلىپ ئۇلارنىڭ گۇرۇھىغا باغلىنىپ قالدىكىنە! . . . هەممىنى قىلغان ئاشۇ باشتۇك، گەپ ئاڭلىماس، بەغەرەز قىزى، شۇنىڭ كاساپىتى! . . . ئەمدى ئۇنىڭ پوقىغا ياقۇپمۇ تېيىلىپ كېتىدىغان بولدى! . . .

خالىق ياقۇپنى تارازىغا سېلىپ، ئۇنىڭ نەچچە جىڭ قانچە سەر كېلىدىغانلىقىنى بىلىپ بولدى. ئەمدى كىچىك بالىلار هەر خىل ئويۇنچۇقلارنى ياساپ ئويناىدىغان لايدەك، ئۇنى قانداق شەكىلگە كەلتۈرسە بولۇۋېرەتتى.

— ياقۇپكا، گەپ بىلەن بولۇپ كېتىپ ئۇنتۇپ قالغىنى تاس

قاپتىمەن، — دېدى خالىق ئۇنى چېكىپ بېقىپ، — پۇلنى ئېلىپ كەلگەن بولسىلا، ھۆججەتلەرنى قايتۇرۇپ ئالاملا؟...

— بۇ ... بۇ ... ياق ... ھەرگىز... — ياقۇپنىڭ چىرايى سۇپ - سۇر بولۇپ كەتتى، — مەن بۇ پۇللارنى ئىگىلىرىگە قايتۇرۇپ بېرەي...

— كىمدىن ئالغانتىلە؟...

— ... ياقۇپ تۇنجۇقۇپ كەتتى.

— سېلى دېمىسىلمۇ مەن بىلىمەن، — خالىق غەلىتىلا كۈلدى، — بۇ توغرىلىق تېخى ئاخشاملا ماتېرىيال تاپشۇرۇپ ئالغانىدىم... دەپ بېرەيمۇ؟

— ماتېرىيال؟ — ياقۇپنىڭ نۇرى ئۆلگەن كۆز قارىچۇقلىرى پىلدىرلىدى، — بولدى، بولدى دېمىسىلە، مەن پوق يېگەن... مەن دېۋەك، مەن ئۆلگۇر!...

— ياقۇپكا، بۇگۈن بولۇنغان گەپلەرنى ھېچكىمگە ھەتتا زۇمرەتكىمۇ تىنغۇچى بولمىسىلا، — خالىقنىڭ چىرايى جىددىي تۇرۇلدى، — ئەگەر قىزلىرىنىڭ بېسىمىغا چىدىماي دەپ قويسىلا، ئۇ دەرھاللا كامىل، مۇرات ھېكمەتلەرگە خەۋەر قىلىدۇ. ئۇلارنىڭ بەرەرسى جىنايىتىدىن قورقۇپ ئۆلۈۋالسا، بولۇپمۇ ياقا يۇرتلۇق مۇرات بىلەن ھېكمەت قېچىپ كەتسە، بۇنىڭغا سېلى جاۋاب قىلىلا!... ئادەم يوق ۋاقتىدا ئىشخانىغا كىرىپ مەخپىي ھۆججەت، مۇھىم ماتېرىياللارنى ئوغرىلىقچە كۆرۈش جىنايەت ئىكەنلىكىنى بىلمىدىغانلا؟... قېرىغان چاغلىرىدا تۇرمىدە يېتىشنى خالىمايلىغۇ دەيمەن؟...

— يوقسۇ، يوقسۇ، ئەندىشە قىلمىسىلا، — ياقۇپ بىردىنلا قېرىپ ھالىدىن كەتكەندەك قوللىرىغا تايىنىپ ئارانلا ئورنىدىن تۇردى، سىر ساقلاشتا، مېنىڭ كۆڭلۈمنى ساداً چىقمايدىغان قەبرە دېسىمۇ بولىدۇ.

ياقۇپ مۇكچەيگىنىچە ئىشخانىدىن چىقىپ كەتتى. خالىق دېرىزىدىن ئۇنىڭ ياشلىرىنى سۈرتكەچ ھويلىدىن چىقىپ كېتىۋاتقانلىقىنى كۆرگەندىن كېيىن، «گۈڭشې پارتكومىنىڭ قارارى»، «ئىجتىمائىي

مۇناسىۋەتلەر. . . » دېگەندەك ئۆزى تامغا باسقان قەغەزلەرنى پۇرلاپ ئەخلەت قاچىسىغا تاشلىدى. ئاندىن دېلو خالتىلىرىنى دومباياتىپ تۇرغان «گۈڭشې بويىچە ئاشلىق، مايلىق دان، مال - چارۋىلارنىڭ ستاتىستىكا قىلىنغان ماتېرىياللىرى»نى تارتىپ چىقىرىپ ئىشكاپقا سالدى - دە، خالتىلارنى يىرتىپ تاشلىدى. ئۇ پەقەت قۇتبىرەم، مەمتىلى ئىبراھىم، ئەمەتلەر يازغان ئەرز ۋە ئىسپاتنامىلار بىلەن، پارتىيە مەكتىپىنىڭ بىر بەتلىك خېتىنى ئىشكاپنىڭ چوڭقۇر بىر يېرىگە يوشۇردى.

قېنى ئەمدى ياقۇپ زۇۋانىنى ئېچىپ باقسۇن! . . . ئۇ توخۇ يۇرەك قېرى شۇنىڭ بىلەن جىمىقىدۇ. . . ئۇنىڭ مەمەدان قىزىمۇ بارا - بارا خالىق كوللىغان ئورنىغا پۈتىنى ساڭگىلىتىدۇ. . . ئۇ، شۇنداق قىلىشقا مەجبۇر بولىدۇ. ھە، قەشقەرلىق نوچام، ئەمدى زۇمرەتنى ۋېلىسىپىتىڭغا ئولتۇرغۇزۇپ خالىقنىڭ ئالدىدىن ئۆتۈپ باقمامسەن؟ . . . شۇ كۈنلەردە خالىق ئاز ئازاب تارتتىمۇ؟ . . . خۇددى ئاچچىق ياغ ئىچىۋېلىپ، ئېغىلمۇ ئېغىل يۈگۈرگەن موزاينىڭ ئۆزى بولدىغۇ! . . . ياق، خالىق بۇلارنى ئۇنۇتقىنى يوق. . . ئۇنىڭ بەدىلى ئۇچۇن بۇ ساڭا بېرىلگەن بىرىنچى قېتىملىق سىگنال! . . . سەن خالىقىتەك ئوت بىلەن ئويناشقان ئىكەنسەن، يۇرىكىڭدە تارتۇق قالغۇدەك كۆيمىسەڭ بولامدۇ؟ . . . سەنلەر، خالىقنىڭ بېشى يۇمشاق، ئاسانلا ئېزىۋېتكىلى بولىدۇ. . . دەپ ئويلاشقانمىدىڭ؟ . . . ياق، بىچارىلەر، تېخى كۆرۈمىڭ ئالدىڭدا! . . . كامىل سەن زەھەردەك گەپلىرىڭ ئۇچۇن، نەپسە ئۇچۇن، ھېكمەت، ئېسىڭدىمۇ ھېلىقى ھىڭدىن سېسىق تەئەددى چاقچىقىڭ، ھەبىبىللى، مانا شۇلار ئۇچۇن تېخى جاۋاب بېرىشىسەن! . . . بىر كۆزۈڭدىن ياش، بىر كۆزۈڭدىن قان ئاقىدىغان كۈنلىرىڭ ئالدىڭدا! . . . تېخى ئاياغلىرىم ئاستىدا ئۆمۈلەيسەن. . . ئىتتەك ھۇۋلاپ كۇچۇكلىنىسەن! . . . سەنلەرگە شۇنداق كۈنلەرنى كۆرسەتمەي تۇرۇپ، خالىقنىڭ خورلۇقلىرى يۇيۇلمايدۇ. . . ئۇنى كۆرسە، بوستانلىقلار پۈتىنى قويۇپ بېشىدا مېڭمۇاتقان يەردە، سەنلەر ئەجەب چېتىڭغا پاتماي كېتىشتىڭا! . . . «ھوقۇق» دېگەن نېمە؟ دېھقانلار ئۇنى بىكاردىن بىكار «ھوي، قوق» دەپ

ئېيتىشمىغان! . . .

دەرۋەقە، ئىشلار خالىق ئويلىغاندەك بولۇۋاتاتتى. كامال، ھېكمەت، مۇراتلار يېزىدىن تۆت كۈندىن كېيىن قايتىپ كېلىپ، زۇمرەتنىڭ بېشىغا كەلگەن كۈلپەتنى ئۇقتى. بىراق يىللىق ئىستىھان قىستاپ كېلىپ، باشقا ئوقۇتقۇچىلار دەرسلىرىنى بىر تەرەپ قىلىپ مۇزاكىرە قىلىپ بەرگەن بولسىمۇ، كامال، ھېكمەت، مۇراتلار تېخى دەرسلىرىدىن سوئالمۇ چىقارمىغاندى. شۇڭا ئۇلار كېچىلەپ ئۇخلىماي سوئال چىقىرىپ، ئوقۇغۇچىلارغا بېسىپ تارقاتتى ۋە ئۆزلىرى ئارىلىقلاردىكى ۋاقىتلاردىن پايدىلىنىپ، مۇزاكىرىنى باشلىۋەتتى. ھەتتا كېچىلىرى ياتاقلارغا بېرىپ، ئوقۇغۇچىلارنىڭ چۈشەنمىگەن سوئاللىرىغا جاۋاب بېرىشتى.

يىللىق ئىمتىھان ئاياغلىشىش بىلەنلا، ئورمىغا چىقىش تەييارلىقى باشلاندى. غەم - ئەندىشە تۆپەيلىدىن، كېچە - كۈندۈز كۆزىدىن ئۇيقۇ قېچىپ، ئىشتىھاسى تۇتۇلغان مۇرات زىكرۇللا غوجى، توختى قۇربان، كامىللارنى ياقۇپنىڭ ئۆيىگە ئەلچىلىككە ئەۋەتتى. ئەمما ياقۇپ ئەلچىلەرنى ھويلىسىدىن ئۆيىگىمۇ كىرگۈزمىدى. ئۇ قولىغا ئېلىۋالغان يوغان چوقالنى ئېگىز كۆتۈرگىنىچە، ئەسەبىيلەرچە ۋارقىرايتتى. كامال كەلگەنلەرنىڭ ئىسمىنى ئاتاپ تونۇشتۇرغاندىن كېيىن، ياقۇپ ئاغزىنى يوغان ئېچىپ، ئاسمانغا قاردى. چۈنكى ئۇنىڭ ئاڭلىغانلىرى ھېلىقى لەنىتى تىزىملىكتىكى ئىسىملار ئىدى. . .

ياقۇپ ئۆيىگە دوڭغاسلاپ كىرگىنىچە، كونا ياغلىققا ئورالغان پۇلنى ئەلچىلەرنىڭ ئالدىغا ئاتتى. ئارقىدىن خوددى پىچاقنى كۆرگەن كالىدەك ھۆكۈرەپ يىغلاپ كەتتى:

— كېتىڭلار، ھەممىڭلار كېتىڭلار. . . مېنى ئارامىمدا قويۇڭلار. سىلەر مېنى ياشىغىنى قويمامسىلەر؟ . . .

ياقۇپ ھويلىنىڭ ئوتتۇرىسىغا ئۆزىنى گۈلۈپپىدە تاشلىۋېتىپ، يەرنى قۇچاقلىغىنىچە ھۆكۈرەك ئېتىپ يىغلىدى. زىكرۇللا غوجى، توختى قۇربان، كامىللار بىر - بىرىگە ئىشارە قىلغاندىن كېيىن، ئارقىسىغا

قايتىشتى. ئۇلار ئەتىسىلا، «قاشى»غا ئورمىغا يۈرۈپ كەتتى.

10 كۈنلۈك ئورمىنى تۈگىتىپ قايتىپ كېلىشكەن ئوقۇتقۇچىلار بىر كۈن دەم ئېلىپ، كىر ـ قاتلىرىنى يۇيۇشقا ئارانلا ئۈلگۈردى ـ دە، نەرسە ـ كېرەكلىرىنى ھارۋىلارغا بېسىپ، شەھەردىكى كۇرسقا مېڭىشتىى. لېكىن، مۇرات كېچىسى زۇمرەت بىلەن يوشۇرۇن ئۇچراشتى. ئۇلار بازارنىڭ چېتىدىكى ئورمان ئاسرىغۇچى قېرى بوۋاينىڭ بىر ئېغىزلىق ئۆيىنىڭ ئارقىسىدىكى بۇك بولجالىق ئىچىگە كىرىپ ئوتلاقتا ئولتۇرۇشتى.

— زۇمرەت!... — مۇرات يىغلامسىرىغاندەك پىچىرلىدى.

— مۇرات!... — قىز ئىختىيارسىز يىگىتكە ئۆزىنى ئاتتى، — بۇ... بۇ... نېمە ئىشتۇر؟...

— ئېيتىڭا زۇمرەت، ياقۇپكامغا نېمە بولغاندۇر؟ — دېدى مۇرات ئۇمىدسىزلىك ئىچىدە، — ئۆتكەندىلا ياخشى ئىدىغۇ!

— مەنمۇ بىلمىدىم، — زۇمرەت ياشلىرىنى سۈرتتى، — دادام گۇڭشېدىن قايتىپ كەلگەن كۈنىنىڭ ئەتىسىلا خالىق بىلەن كۆرۈشتۈم. ئۇ: «ھۆججەتلەرنى ئېلىپ كەلدىم، پۇلنى ئالغاچ كەلگەنلا؟» دېسە، دادام: «مەن پۇلنى قايتۇرغىلى كەلمىدىم» دەپ قويۇپلا يېنىپ كېتىپتۇ. دادامدىن سورىسام، ئۇمۇ شۇنداق دەيدۇ...

— خالىق بىر نېمە دەپ قورقاتتىمۇ ـ يە؟

— دادام ئۇنىڭ ئىشخانىسىغىمۇ كىرمىدىم، دەۋاتسا؟...

— مەتمۇسا يولدا توسۇپ تەھدىت سالغانمىدۇر؟

— مەنمۇ شۇنداق گۇمان قىلغان، — دېدى زۇمرەت روھسىز ھالەتتە، — ئوبۇل دوختۇرنىڭ ئېيتىشىغا قارىغاندا، مەتمۇسا بىلەن ئىككىسى ئەتىگەندىن ـ كەچكىچە ئالدىراش ئىشلەپتۇ. دادامنىڭ مال نەسىللەندۈرۈش پونكىتىغا كىرمەپتۇ... ھازىر دادام بىر كۈن كەچكىچە دەلىتلەردەك ئاغزىنى ئېچىپ ئاسمانغا قاراپ ئولتۇرىدىغان بولۇپ قالدى! قولى ئىشقا بارمايدۇ... كېچىلىرى ئۇنىڭ: «مۇرات، كامىل، ھېكمەت...» دەپ جۇيلىگىنىنى ئاڭلاپ قالىمەن. پات ـ پاتلا: «سەن

ئۇلار بىلەن كۆرۈشسەك، بوينۇڭنى ئۇزۇۋېتىمەن» دەپ ئەسەبىيلەرچە ۋارقىرايدۇ.

— ئاھ خۇدا، — مۇرات قارائىغۇ ئاسمانغا قاراپ ناله قىلدى، — بۇ قانداق قىسمەت، قانداق تەقدىردۇر؟

— كامىل بىلەن ھېكمەت نېمە دەيدۇ؟ — زۇمرەت مۇراتقا تەلمۇردى.

— ئۇلار خالىغىنىنى گۇمان قىلىۋاتىدۇ، كۆرسىتىن قايتىپ كېلىپ چوقۇم ئېنىقلايمىز... دېدى. ۋاي خۇدا، 9 - ئايغىچە قانداقمۇ چىدار كىشى!

— خاتىرجەم كېتىۋېرىڭ، مەن دادامنى ئاستا - ئاستا قايىل قىلىمەن، — دېدى زۇمرەت ئۇلۇغ تىنىپ، — پەۋقۇلئاددە ئەھۋال بۇز بېرىپ قالسا، سىزنى ئىزلەپ شەھەرگە كىرىمەن.

— زۇمرەت، بۇ قېتىمقى كۆرس جىددىي ئېلىپ بېرىلىدىغان ئوخشايدۇ، — دېدى مۇرات، — يىلدىكىدەك ئازادە بولالمايمىز... سىز ۋاقتىڭىز يەتسىلا، شەھەرگە كىرىپ تۇرۇڭ!

— تاپىنىلىق سۆۋېت شىۋجۇڭجۇيىچىلىرىغا قارشى نەزىرىيە ئۆگىنىشىدۇر، — زۇمرەت يۈزىنى پۈرۈشتۇردى، — ھازىر پۈتۈن ئىدارە - جەمئىيەت، كارخانىلاردا شۇ ئۆگىنىش، رادىئو - گېزىتلەرنىڭ تەشۋىقاتىمۇ شۇ... تۇغمەيدىغان قانداق جىق ھەرىكەت بۇ؟... «3كە قارشى، 5كە قارشى ھەرىكەت»، «ئوڭچىلار - يەرلىك مىللەتچىلەرگە قارشى ھەرىكەت»، «ئىستىل تۈزىتىش»، «سوتسىيالىستىك تەربىيە»، مانا ئەمدى «شىۋجىڭجۇيىچىلارغا قارشى ھەرىكەت»... ئويلاپ باقسام، مەن ئەقلىمنى بىلگەندىن تارتىپ، ھەرىكەت ئىچىدىلا چوڭ بوپتىمەن!...

— شۇنداق، بىز بۇ دەۋرنىڭ ئەۋلادلىرى تۇغمەس - پۈتمەس سىياسىي ھەرىكەتلەرنىڭ قۇربانلىرى بولۇۋاتىمىز!...

ئۇلار ھەسرەتلىك ئىدا قىلىپ، ئاچچىق - ئاچچىق ياشلىرىنى تۆكۈپ، يەنە بىر دەم ئولتۇرۇشقاندىن كېيىن، ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشتى. زۇمرەت مۇراتنىڭ باغرىغا تاشلىنىپ مىچىلداپ يىغلىدى. مۇراتنىڭمۇ

ئۇنىڭ بۇ مىسكىن ھالىتىگە چىدىيالماي، دىمىغى ئېچىشىپ، كۆزلىرىنى ياش قاپلىدى.

ئاسماندا ئاي يوق ئىدى. بىراق سان - ساناقسىز يولتۇزلار قەدىمىي تېرەكلەر شاخاراپ تۇرغان بوستان بازىرىنى غۇۋا يورۇتۇپ تۇراتتى. ئىككى قاتار پاكار ئۆيلەر، ئاشخانا، سودا ساراىيى، باجخانا، باشلانغۇچ مەكتەپ، مال دوختۇرخانىلىرى جىمجىت سۈكۈنات ئىچىدە ئىدى. مۇرات پەقەت زۇمرەت پوچتىخانا ئالدىدىكى تېرەك ئاستىدا خوشلاشتى.

— زۇمرەت، ھەر قانچە بالايى - ئاپەت ياغسىمۇ بەرداشلىق بېرىڭ، ئۈمىدۋار بولۇڭ... — دېدى مۇرات ئۇنىڭ مەڭزىلىرىنى سىيلاپ، — خالىق، مەتمۇسالار سىزنى ئاۋارە قىلىشى مۇمكىن. ھەرگىز ئازابلىنىپ، ئۆزىڭىزنى ئالدۇرۇپ قويماڭ... بەردەمرەك بولۇڭ... سالامەتلىكىڭىزنى ئاسراڭ...

— خالىق، مەتمۇسا!... — زۇمرەتنىڭ كۆزلىرىدىن گويا ئوت چاچرىغاندەك بولدى، — مەن ئۇلارغا جېنىمنى تىكىپ قويدۇم... بەربىر بىر ئۆلۈم!

— سىز بۇنداق دېسىڭىز مەن قانداقمۇ خاتىرجەم بولالايمەن؟ — دېدى مۇرات قىزنىڭ مۇرىلىرىدىن سىلكىپ، — ئەگەر مېنى ياخشى كۆرسىڭىز، سىزنى داغدا قويمايمەن دەپ، ۋەدە بېرىڭ!...

زۇمرەت ئۇنىڭغا ئۇزاق قاراپ تۇرۇش بىلەن جاۋاب بەردى. مۇرات قىزنىڭ ئۇزۇن كىرپىكلىرى ئارىسىدىن ئۇنىڭ مۇھەببەت بىلەن تولغان كۆزلىرىنىڭ نەملىك يالقۇنىنى كۆرۈپ قالدى ۋە ئۇنى باغرىغا چىڭ باستى...

ئەي، ھىكمىتى كەڭ ئاللا، بۇ غۇبارسىز، گۇناھسىز ئىككى مەسۇم ياشقا ھىممەت قولۇڭنى سوزغايسەن!... بۇنىڭ ئۈلارنىڭ باغرىنى باغرىغا ئاخىرقى قېتىم تاڭغانلىقى، تەشنا لەۋلىرىدىن بىر - بىرىگە قېتىلغان ئوتلۇق نەپەسلىرىنىڭ كەنجە خاتىمىسى بولۇپ قېلىشىدىن ئۆز پاناھىڭدا ساقلىغايسەن!...

زۇمرەت مۇراتنى ئۆزىتىپ قويۇپ، ئۇچىنچى كۈنى مەتمۇسانىڭ

ئەلچىلىرى تاۋاق، بوپىلىرىنى كۆتۈرۈشۈپ يەنە كىرىپ كېلىشتى. خىزمەت ۋاقتى بولغاچقا، زۇمرەت يوق ئىدى. ياقۇپ تىزلىنىپ ئولتۇرغىنىچە، بىر ئېغىزمۇ گەپ قىلماي «خوش، خوش...» دەپلا تۇردى. ئەلچىلەر توينى كېلەر ھەپتىنىڭ يەكشەنبە كۈنىگە توختىتىپ خۇشال قايتىپ كېتىشتى. لېكىن شۇ كېچىسىلا، زۇمرەت مال نەسىلەندۈرۈش پۈنكىتىغا باردى - دە، مەتمۇسانى چاقىرىپ چىقىپ، تويلۇقلارنىڭ ھەممىسىنى ئۈنىڭ ئالدىغا تاشلۇۋېتىپ يېنىپ كەلدى.

خالىقنىڭ ھەدەپ يەل بېرىشى بىلەن، مەتمۇسانىڭ ئەلچىلىرى توختاپ قالمىدى. ئۇلار بىر ئاي ئىچىدە بەش نۆۋەت بېرىپ، ياقۇپ بىلەن زۇمرەتكە ھەر خىل چىرايلىق ۋەدىلەرنى قىلىپ، يالۋۇرۇپ - يېلىنىپ، بولمىغاندا بېسىم ئىشلىتىپ، ئاخىرى ئۇمىدىنى ئۈزدۈشتى.

ھازىر ياقۇپنىڭ ھەممىدىن رايى يانغانىدى. ئۈنىڭ خالىسىق ۋە مەتمۇسانى، شۇنداقلا كامىل، مۇرات، ھېكمەتلەرنىمۇ كۆرەرگە كۆزى يوق ئىدى. ئۆز ۋاقتىدا «خالىسانە ياردەم» دەپ ئېلىپ كەلگەن ئازغىنا نەرسىلىرىنى شۇنچە نۇرغۇن پۇلغا سوندۇرۇپ، ئۈنىڭغىمۇ قانائەت قىلماي ئۈسۈم تەلەپ قىلغان بۇ ئىككى ئاچكۆزنىڭ ئىچ - باغرىنى كۆرۈپ بولغان ياقۇپ ئۆزىنىڭ قاپقانغا چۈشكەنلىكىنى ھېس قىلغانىدى. ئۇ، مۇرات بىلەن قىزغا ئۇۋال قىلغانلىقىنى چۈشىنىپ يەتكەندە، ئۇلارنىڭ ۋەتەنگە ئاسىلىق قىلغان، پارتىيە - سوتسىيالىزمغا قارشى ئۇنسۇرلار بولۇپ چىقىشىنى كىم بىلسۇن؟ ياقۇپ ھەر قېتىملىق ئەلچىلەر كەلگەندە، «ياق» دەي دېسە، 760 يۇەندىن ئىبارەت تۇگمەن تېشى گەدىنىنى بېسىپ تۇراتتى. «ماقۇل» دەي دېسە، بۇنداق قىزىل كۆز، خوتۇن بىدىكلىرىنىڭ قۇچىقىغا قىزىنى تاشلاپ بېرىشكە كۆڭلى ئۇنمايتتى. يەنە بىر تەرەپتىن، ھېلىقى قورقۇنچلۇق تىزىملىك كۆز ئالدىغا كەلسىلا، خالىقنىڭ ئاچچىقىنى كەلتۈرۈشتىن ھەزەر ئەيلەيتتى. شۇڭا، ئۇ ئەلچىلەرگە يا «ھە...»، يا «ياق» دېمەي، بېشىنى ساڭگىلىتىپ، كۆزىنى يۇمۇۋېلىپ، «خوش» تىن باشقىسىنى دېمەيتتى.

زۇمرەتتىن رايى يېنىپ، ئۇمىدىنى ئۈزگەن مەتمۇسا خالىقنى

كېچىلەپ ئىزلەپ كەلدى. ئۇلار ئىچكەركى مېھمانخانىدا پاراڭلاشتى. ئۇنىڭ نېمە ۋەجىدىن كەلگەنلىكىنى بىلگەن خالىق ياسىما تەبەسسۇم بىلەن كۈلۈمسىرەپ ئولتۇراتتى. مەتمۇسا ئەمدى «پۇلنى ئالمەن» دەپ غەۋغا كۆتۈرگىنى بىلەنمۇ بىكار ئىدى. چۈنكى ياقۇپ پۇلنى ئىگىسىگە قايتۇرۇۋەتتى. ياقۇپنىڭ بېشىدا تۇرغەن تېشىنى چۆگىلەتسىمۇ، ئەمدى ئۇ مۇراتتىن قەرز ئالمايتتى. شۇڭا، خالىق مەتمۇسانىڭ جىددىل چىقىرىپ، ئاتا - بالا ئىككىسىنى ئىسكەنجىگە ئېلىشىنى كۈتۈپلا تۇراتتى. بىراق ئەھۋال ئۇ ئويلىغاندەك بولۇپ چىقمىدى.

— ئاكا، — دېدى مەتمۇسا غۇڭشۇپ، — زۇمرەت ئۆزىڭىزگە قالسۇن، پۇلۇمنى بېرىۋەتكەن بولسىڭىز... ئەمدى مەن بۇ ئىشنى بولدى قىلاي دەيمەن...

— نېمە، كاللاڭ جايىدىمۇ؟ — خالىق بىردىنلا ھۇرپەيدى، — مەن زۇمرەتنى ساڭا ئۆتكۈزۈپ بەرگەن تۇرسام، ئەمدىزە ئۇنى قايىل قىلالماي، ماڭا ئوسكىنى كەلدىڭما؟ ئۇنداق ئاسان ئىش يوق... «مەتمۇسانىڭ ئالماقچى بولغان لايىقىغا خالىق چاڭگال ساپتۇ...» دېگەن ئاتاقنى كۆتەر دېمەكچىمۇ سەن؟...

— بۇ... بۇ... ئەمدى... — مەتمۇسا گەدىنىنى قاشلىدى، — پۇلنى مەندىن سىز ئالغان تۇرسىڭىز... نېمە دەپ مەن ئۇنىڭغا...

— دۇرۇس، پۇلنى مەن ئالدىم، بىراق ھۆججەتتە «ياقۇپ ئىگە» دېيىلگەن تۇرسا! شۇنىڭغا بېرىپ دېمەمسەن!...

خالىق بىلەن تاكاللىشىشنىڭ پايدىسىز ئىكەنلىكىنى بىلگەن مەتمۇسا ئالتىنچى قېتىم ياقۇپنىڭ ئۆيىگە باردى. ئۇنىڭ پەيلى بۇزۇق ئىدى. ئەلۋەتتە شۇنچە ھەرەج تارتىپ، ئارزۇ - نىياز قىلغان قىزغا ئېرىشەلمىدى. 6 - 7 قېتىملىق ئەلچىسى قۇرۇق يېنىپ، نام - نىشانى تۆكۈلۈپ، يۈزى سۆرۈن بولدى. بۇلار ئاز بولۇپ قالغاندەك، بىكاردىن بىكار شۇنچە نۇرغۇن پۇلى شامالغا ئۇچۇپ كېتەمدۇ؟... ئەسلىدە ياقۇپ پۇلنى تەييارلاپ كەلگەن چاغدىلا، موكلا ئېلىۋالغۇلۇقتى. مانا ئەمدى ئۇ ئۆچ ئېلىش مەستانىسى بولۇپ كەتكەن خالىقنىڭ مەنمەنلىك،

تەكەببۇرلۇق ۋە كۆرەڭلىكىنىڭ قۇربانى بولۇپ كېتىۋاتىدۇ! پۇل دېگەن جەننەتنىڭ نېمىتى، دۇنيانىڭ ئاچقۇچىسى!...، ۋىجدان، غۇرۇر، كۆڭۈل، مۇھەببەت، نەپرەت دېگەنلەرنى يېگىلى، ئىچكىلى، كىيگىلى بولمىسا... يا ئۇنىڭغا خوتۇن كەلمىسە...

— پۇلنى دەرھال قايتۇر، — دېدى مەتمۇسا ھۆججەتلەرنى قولىغا ئېلىپ، — سەن بۇگۈن پۇلنى بەرمىگۈچە، ئۆيۈڭدىن چىقمايمەن...

— ھازىر مەندە تۆلىگۈدەك پۇل يوق، — دېدى ياقۇپ ئولتۇرۇشۇپ كەتكەن كۆزلىرىنى مۆلۈلدىتىپ، — ئامالىنى قىلىپ بولغىچە، سەۋر قىلسىلا...

— سەۋر دېگەننىڭمۇ چېكى بولىدۇ... ئەمدى مېنىڭ تاقىتىم تاق بولدى، — مەتمۇسا ئاۋازىنى قويۇپ بېرىپ ۋارقىرىدى، — پۇلنىسى بېرەمسەن - بەرمەمسەن؟

— ھەي، نېمىگە ۋارقىرايسەن، — زۇمرەت ئىچكەركى ئۆيدىن چىقتى، — دادام سەندىن قاچان پۇل ئالغان؟... دەپ باقە، ئۆز قولۇڭ بىلەن بەرگەنما؟ قانداق دۆت، قاپاقباش، خامكاللا نېمىسەن؟ كىمگە بەرگەن بولساڭ، شۇنى تۇتمامسەن؟...

— ھۆ... ھۆججەتتە «ياقۇپ ئىگە» دېيىلگەن تۇرسا، — دېدى مەتمۇسا ھۆججەتلەرنى كىگىزگە يېيىپ كۆرسىتىپ، — بەرگەندە ھۆپۈپنى يۆگىدىلماي يېگەندەك، موك، موك ئېلىشسەن... ئەمدى بەرمەك تەس كېلىۋاتامدۇ؟...

— ھەي، — دېدى زۇمرەت قولىنى شىلتىپ، — ئاغزىڭنى چايقىۋېتىپ گەپ قىل، سەن قاسساپقا پۇل بېرىپ، ناۋايدىن گۆش سورىغاندەك ئىش قىلىۋاتسەنغۇ؟ بىلىپ قوي، بىز سېنى تونىمايمىز. تامغا ئوسۇپ ئۆلۈۋالساڭمۇ بەرمەيمىز... يامىنى كەلسە، سوتقا ئەرز قىل، ئۇ چاغدا تازا ياخشى بولىدۇ!...

— يا... ياخشى بولىدۇ؟... — مەتمۇسا غەزەبتىن تىترىگەن قوللىرى بىلەن يوغان قىلىپ تاماكا ئوردى، — قانداق ياخشى بولىدۇ ئەرز قىلسام؟...

— خالىق دېگەن ھېيلىگەر بىلەن سەندەك چوشقىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى شۇملۇق، ھارام سودا ئاشكارىلىنىدۇ... شۇنىمۇ بىلمەمسەن!...

— مەن... مەن... سىلەرنىڭ ئۆيۈڭلەرگە ئوت قويۇۋېتىمەن، — مەتمۇسا ئىككى قولىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ ۋارقىرىدى، — سىلىپ قويۇش، گۆرۈڭلارنى كۆيدۈرۈۋېتىمەن!...

— ئوت قويامسەن؟ ماقۇل... سېنى مۇرادىڭغا يەتكۈزۈپ قويايلى.

زۇمرەت ئىچكەركى ئۆيگە كىرىپ كەتتى. فىرمىدا موتور بۇزۇلۇپ، ئىككى - ئۈچ كۈن چىراغ يانمايدىغان، بەزىدە توك بالدۇر كېتىپ قارانغۇدا قالىدىغان ئىشلار داۋاملىق بولۇپ تۇراتتى. شۇڭا ياقۇپ ئېھتىيات ئۈچۈن پات - پاتلا بېنزىن ئەكىرىپ قويياتتى. زۇمرەت بىر بوتۇلكا بېنزىننىڭ يېرىمىنى چىنىگە قۇيۇپ ئېلىپ چىقتى.

— تۆت مانى! ئۆيگە چاچ، ئاندىن سەرەڭگەڭنى چاق، — دېدى زۇمرەت چىنىنى ئۇنىڭغا تەڭلەپ، — نېمە، قولۇڭ تىترەۋاتىدىغۇ؟ قورقۇۋاتامسەن؟ مانا ئەمسە!...

زۇمرەتنىڭ بېنزىننى ئۇنىڭغا چېچىشى بىلەن، مەتمۇسانىڭ تاماكىسىنى تۆتاشتۇرۇشى تەڭ كېلىپ قالغانلىقى ئۈچۈن، ئۇنىڭ كىيىملىرىگە لاپلا قىلىپ ئوت تۇتاشتى. مەتمۇسا «ۋاي» ياكى «ئا» غا ئوخشىمايدىغان بىر خىل ئەسەبىي ئاۋاز بىلەن چىرقىرىدى - دە، تالاغا قاراپ قاچتى. ئۇ، ھۆججەتلىرىنى سقىمدىغىنىچە، شۇنداق تېز چاپتىكى، ئۇنىڭ توپتەك يۇمىلاق، پاكار گەۋدىسى يۇمۇلۇنۇپ كېتىۋاتامدۇ ياكى يۇگۇرۇپ كېتىۋاتامدۇ، بىلگىلى بولمايتتى. ھېلىمۇ ياخشى، ئۇنىڭ تەلىيىگە زۇمرەتلەرنىڭ ئۆيىدىن ئانچە يىراق بولمىغان تۆت يول ئېغىزىدا، لاي - لاتقا چوشۇپ تىنىپ كېتەيلا دەپ قالغان بىر چوڭ كۆل بار ئىدى. ئەتىياز پەسىللىرى ئېزىپ - تېزىپ يولغا چىقىپ كەتكەن سۇلار نەق مۇشۇ كۆلگە قۇيۇلاتتى. شۇڭا ئۇنىڭ بەلگىمۇ كەلمەيدىغان سۇيى يېزىچە سېسىپ، كۆكۈرۈپ، پاقا لەشلىرى بىلەن تولۇپ كېتەتتى. ھاۋا تازا ئىسسىغان چاغلاردا، فىرمىنىڭ چوشقىلىرى بۇ كۆلدە لايلارنى پېتىقداپ سالقىندىشاتتى. چاپىنىدىكى ئوت ئۆچۈپ،

ساغرىسى كۆيۈۋاتقان مەتمۇسا خۇددى ئەپەندىم ئۇچىسىدىكى ئوتۇنغا ئوت كەتكەن ئېشىكىگە «ئەقلىڭ بولسا سۇغا چاپ. . .» دېگىنىدەك، ئۇدۇل كۆلگە يۈگرەپ كەلدى - دە، بەتبۇي پۇراپ تۇرغان سۇغا ئۆزىنى ئاتتى. ئېچىشقان يەرلىرى ئارام ئېلىپ كۆزىنى ئاچقاندا، لايغا پۇچۇلانغان بىر نەچچە چوشقا كۈچۈكى ئۇنىڭغا چەكچىيىپ قاراپ قالدى. . .

بۇ ۋەقە خالىقنىڭ دەھشەت غەزىپىنى كەلتۈردى. ئۇ قوغداش بۆلۈمىدىن ئىككى مىنبىڭنى ئەۋەتىپ، زۇمرەتنى تۇتۇپ كېلىپ، ئۇنى بىر چاغدا مۇراتنى سولىغان ئۆيگە قاماپ قويدى. ئەمما ئۇ يەنىلا خاتىرجەم بولالمىدى. زۇمرەتتەك ئوت - بالا قىزنىڭ ئاچچىقىنى كەلتۈرمىگىنى تۈزۈك ئىدى. ئۇ قانچە غەزەپلەنسە، شۇنچە ئۆرلەيدۇ. . . ئۆرلىگەنسېرى كۆزىگە ھېچنېمە كۆرۈنمەيدۇ. قارا بۇنىڭ يامانلىقىنى! «سوتقا ئەرز قىل، ئاراڭلاردىكى شۇملۇق، ھارام سودا ئاشكارىلىنىدۇ. . .» دەپتۇ. بۇنىڭغا قارىغاندا، ئۇ بەزى نەرسىلەرنى تەسەۋۋۇر قىلىش ئارقىلىق تېگىگە يەتكەن. بىراق زۇمرەت ھەر قانچە بولسىمۇ خالىق ئۈستىدىن ئەرز قىلالمايدۇ. . . خىزمەتكە ئورۇنلاشتۇرۇپ قويغاننىڭ يۈزى بولىدۇ. شۇنداقلا ئۇ ئەرز قىلىپ قويسا، ئۆزىنىڭ بوستاندا تۇرالمايدىغانلىقىنى چۈشىنىدۇ. . . شۇڭا، ئۇنىڭ غەزەپ ئوتىنى تاشتۇرغان پايدىلىقمۇ ياكى زىيانلىق بولامدۇ؟ . . . مانا ئۇ سولانغان كۈندىن تارتىپلا تاماق يېمەيۋاتىدۇ. . . ئۇ بۇنداق قىلسا. . .

خالىق ئۈچىنچى كۈنى ئەتىگەندە سولاقخانا قىلىنغان ئۆيگە كېرىپ كەلدى. زۇمرەت دادىسى ئەكىلىپ بەرگەن ئەدىيالنى بىر بۇلۇڭغا سېلىپ قويۇپ، تىزلىرىنى قۇچاقلاپ ئولتۇراتتى. ئۇ قايرىلىپ قاراش ئەمەس، ئورنىدا مىدىرلاپمۇ قويمىدى. ئۇنىڭ يۈزلىرى سارغىيىپ، جۈدەپ قالغانىدى.

— زۇمرەت، — دېدى خالىق چىرايىغا مېھرىبانلىق، ئاۋازىغا ئېچىنىش تۈسىنى بېرىپ، — سىز مەتمۇسانى خېلىلا بەك كۆيدۈرۈۋېتىپسىز. . . بۇ قانۇنغا خىلاپ، ئەرز قىلسا ئاقىدۇ. شۇڭا ئۇنىڭ ئاچچىقى بېسىلسۇن ئۈچۈن سىزنى بۇ يەرگە ۋاقىتلىق ئەكىرىپ

قويغان. هازىر چىقىپ كېتىپ، خاتىرجەم خىزمىتىڭىزنى قىلىڭ. . . بۇنى توغرا چۈشىنىڭ! . . .

زۇمرەت يالتتىدە قىلىپ، خالىقنىڭ سۈپ - سۈر سوغاق تەلەتىگە نەشتەردەك قادالدى. ئۇ: «قەتئىي چىقمايمەن، قولۇڭدىن كەلگىنىنى قىل!» دەپ تۇرۇۋالماقچىمۇ بولدى. لېكىن دادىسىدىن ئەنسىرەپ قالدى. كېيىنكى كۈنلەردە، ياقۇپ قويغان - پۈتكىنىنى بىلمەيدىغان دەرىجىدە غەلىتىلا بولۇپ قالغانىدى. زۇمرەت ئەدىيالنى ئېلىپ، ئۇنى ئۆي ئىچىدىلا قېقىپ قاتلىدى. ئاندىن ئىشىك بوسۇغىسىغا كەلگەندە، كەينىگە شارتلا قايرىلىپ، ھېچقانداق ئىپادىنى بىلگىلى بولمايدىغان خالىقنىڭ چىرايىغا تىكىلدى.

— بۇندىن كېيىن كىمكى دادامدىن قەرز سۈيلەپ كېلىدىكەن، — دېدى زۇمرەت كۆزلىرىنى قىسىپ، — بوستاندا يۈز يىلغىچە ئۇنتۇلمايدىغان ئىش چىقىرىمەن. . . ئاندىن سولامدۇ - ئاتامدۇ، بېشىمغا كەلگىنىنى كۆرىمەن! . . .

زۇمرەت گۇڭشى دەرۋازىسىدىن چىقىپ كېتىۋېتىپ، قوللىرى تېڭىلغان، يۈزلىرىنىڭ ئۇ يەر - بۇ يەرلىرىگە يود سۇۋالغان مەتمۇساغا دوقۇرۇشۇپ قالدى. ئۇ زۇمرەتنى كۆرۈش بىلەنلا، چىرايى ئۆمسۆرۈن بولۇپ، چۆچۈپ كەتتى ۋە ئالچاڭلاپ ماڭغىنىچە، ھويلىغا قېچىپ كىرىۋالدى.

مەتمۇسا ئىشخانىغا كىرگەندە، خالىق پەس دىۋانغا چۆككىنىچە تاماكا چېكىپ ئولتۇراتتى. ئۇ ھالقا - ھالقا تۈتۈنلەرنى تورۇسقا پۈۋلىگىنىچە، ئاچچىق خىيالغا پاتقانىدى.

— ھە كىردىڭما؟ قېنى ئولتۇر! — دېدى خالىق مەتمۇساغا ئورۇندۇقنى ئىشارە قىلىپ.

— ئولتۇرالمايمەن. . . كاسامنىڭ بىر قات تېرىسى سويۇلۇپ چۈشتى، — مەتمۇسانىڭ گۆشلۈك يۈزى بىچارە ھالەتتە ئىدى، — سىز. . . سىز زۇمرەتنى قويۇپ بېرىپسىزغۇ؟

— قانداق قىلسام بولاتتى؟

— ساقچىغا تۇتۇپ بېرىمەن دېگەن ئەمەسمىدىڭىز؟

— ئۇنىسى ساقچىغا تۇتۇپ بەرسەم، سەن كىمدىن ئەنسىگىنى ئالسەن؟ — دېدى خالىق ئاچچىقى بىلەن، — بىلىپ قوي، «بۆرە قەرزىنى تېرىسى بىلەن تۆلەيدۇ...» دېگەن گەپ بار. ئۇنى ئاخىر بىر كۈن يۈزاشلىتىمەن دېدىمغۇ!...

— بولدى، مەن ئۇنىڭ چىرايىغا قارىسامۇ، يۈرىكىم قېپىدىن چىقىپ كېتىدۇ، — مەتمۇسا بىر قەدەم ئارقىسىغا چېكىندى، — ئەمدى... ئەمدى... مەن پۇلۇم توغرىلىق سوتقا ئەرز تۇتىمەن...

— ئەرز تۇتىمەن؟ — خالىق تاماكىسىنى شورغىنىچە، خېلى ئۇزۇن جىمىپ كەتتى - دە، بىردىنلا ئورنىدىن تۇردى، — بولدى ئەرز قىلما، سوتقا بارساڭمۇ پۇلىنى مەندىن ئېلىپ بېرىدۇ... ئۇنىڭدىن كۆرە، مەنلا بېرىۋەتسەم بولمىدىمۇ!...

— راستما؟ — مەتمۇسا تەلۈلەرچە ھەجايىدى، — نېمىلا دېگەن بىلەن سىز يەنىلا ياخشى جۇمۇ... ۋاي، ۋاي، ھېلىقى ئالۋاستىنى كۆزۈم كۆرمىسۇن... تاس قالدا، مېنى بىر سىقىم كۈلگە ئايلاندۇرۇپ قويغىلى...

— مەن ئۇچ جەھەتتىن زىيان تارتىدىكەنمەن، مەيلى ئەمەسمۇ ئۆز تۇغقىنىم بولغاندىن كېيىن! — خالىق ئورۇندۇققا كېلىپ ئولتۇردى، — بىرىنچى پۇلدىن، ئىككىنچى ئۆزەم سۆيگەن زۇمرەتتىن، ئۈچىنچى تۆكۈلگەن يۇز - ئابرويىمدىن... ھە، قېنى، ھۆججەتلەرنى ئەكەلگەنمىدىڭ؟

— ئەكەلدىم مانا... — مەتمۇسا ھۆججەتلەرنى قولىغا ئالغان بولسىمۇ، خالىقنىڭ ئاۋازىدىكى ئاچچىق ئىستىھزادىن چۆچۈپ قالدى، — ھازىرلا بېرەمسىز؟

— ھازىرلا! — خالىق ھۆججەتلەرنى ئېلىپ، ئاۋۋال ئىككى پارچە، ئاندىن تۆت پارچە، ئاخىرىدا ئۈششاق قىلىپ يىرتىپ، ئەخلەت ساندۇقىغا تاشلىدى، — جۇر، پۇلۇڭنى ئۆيدىن ئېلىپ بېرەي. ۋاي تووا، مېنىڭ ئۇنۇتقاقلىقىمنى كۆرمەمدىغان؟ ساڭا دەيدىغان بىر ئىش بار ئىدى... ئانچە چوڭ دەپ كەتكىلىمۇ بولمايدۇ... قارا، تۇشۇجى بىلەن

مەسلىھەتلىشىپ، سېنىڭ ئورنىڭغا ئوبۇلنى ئۆستۈرمەكچى بولۇۋاتىمىز، ئۇ مەكتەپ پۈتتۈرگەن، كەسپىكە پۇختا بالا!...

— نېمە، مەنچۇ؟... — مەتمۇسانىڭ چىرايى بىردىنلا تاتىرىپ، ئاغزىدا نەم دىدارى قالمىغاندەك، تاماقلىرىنى تامشىدى، — مەن... مەن ئاشۇنىڭ قول ئاستىدا ئىشلەيمەنما؟...

— ياق... — خالىق «ياق»نى بىر غۇلاچ سوزۇپ ھېجايدى، — سەن بۇرۇنقى دادۇيىڭگە كېتىسەن... ھە، توغرا، ئۇلار سېنىڭ ئورنۇڭغا چارۋا مال دوختۇرى تېپىپ بوپتۇ... شۇڭا، ئۇدۇللا شياۋدۇيگە بار... شودۇيجاڭ سېنىڭدەك قاۋۇل ئەمگەك كۈچىنى كۆرسە، خۇشال بولماي قالمايدۇ... قوم تۇغ ئەمگىكىگە ئادەم كۆچى چىقىشتۇرالماي تۇرغىنىدا، ئۇنىڭغا مايدەك موكلا ياقسەن...

مەتمۇسا ساغرىسىنىڭ پىژىلداپ ئاغرىۋاتقىنىنى، قول - يۈزلىرىنىڭ تارتىشىپ ئېچىشىۋاتقىنىنى ئۇنتۇپ قالدى. ئۇ ئىچىدە: «قايسى شەيتان ئازدۇرۇپ بۇ يەرگە كىرىپ قالغاندىمەن؟ قانداق ۋەسۋەسىدە بۇ مەكىر ھېيلە - مىكىرلىك تولكىگە پۈت ئاتقاندىمەن؟... ئۇنىڭغا كىم تەڭ كېلەلىگەن؟... بۇ بىر تاش، مەن بولسام ياڭاق، ئۇ يەپ تويماس توخۇ، مەن دېگەن تېرىق!... ئۇنىڭدەك بازغانغا مەندەك داتلاشقان قەلەي تەڭ كېلەلەمتى؟...

— خالىق ئاكا، مەن... مەن... بۇ... بۇ... ئىشخانىڭىزغا كىرمىگەن بولاي، — مەتمۇسانىڭ كالپۇكلىرى تېترىدى، — سىزمۇ مېنى كۆرمىگەن بولۇڭ... ئۇ... ئۇ... قانچىلىك پۇل ئىدى... مەن... سىز... سىز بىلەن چېقىشىپ...

— نېمىلەرنى دەپ يۈرۈيسەن؟ — خالىق قېتىۋالدى، — ماڭ پۇلۇڭنى ئېلىپ بېرەي...

— مەن... مەن... كۆڭلىڭىزگە ئالماڭ دېدىمغۇ؟ ھۆ... ھۆ... ھۆ... — مەتمۇسا ئۆرە تۇرۇپلا يىغلىۋەتتى، — مەن ئۆلەي...، مەن ئىت...، مەن توخۇ پوقى...، ئاكامنىڭ ياخشىلىقىنى ئۇنتۇپ قالغان قارا يۈز...

مەتمۇسا ساق قولى بىلەن ئىككى كاچىتىغا ئۇرغىلى تۇردى. خالىق ئۇنى توسماي، كۆزلىرىنى مىختەك قىلىپ بىرەم قاراپ تۇردى.

— بولدى، بولدى، ئۆزەڭنى ئۇرۇپ تولا ھۆداقلىق قىلما، يەنە باشقا گېپىڭ بارمۇ؟...

— يوق، تەمەت يوق... — مەتمۇسا ئارقىچە ماڭدى.

— يەنە قەرز سۆيلەپ چوشقا فىرمىسىغا بارامسەن؟

— ئىللا تەۋارا بارمايمەن!...

— ئەگەر بارغۇدەك بولساڭ، ماڭا خەۋەر قىلىپ قويغىن، — دېدى خالىق ئۇنىڭغا قارىماي تۇرۇپ، — ئۆلۈكىڭنى ئېلىپ كەلگىنى ھارۋا ئېلىپ بارىمەن...

— نېمە؟...

— زۇمرەت بوستانلىقلار يۇز يىلغىچە ئۇنتۇمايدىغان بىر ئىش قىلماقچى...

مەتمۇسا چىقىپ كېتىشى بىلەن خالىقنى ئاچچىق توتۇۋالدى. ئۇ ئاغزىدىن ئانىسىنىڭ خام سۆتى پۇراپ تۇرىدىغان بىر كىچىككىنە قىزدىن يېڭىلگەنىدى. زۇمرەت مەيلى ئۇششۇقلۇق، بىشەملىك، ھازاغۇللۇق قىلسۇن، بەربىر غەلىبە قىلدى. شۇنىڭغا قارىغاندا، «ئىرادە — مەنىۋى كۈچتۇر» دېگەن سۆزنىڭ راستىنلا سالمىقى، ۋەزنى بار ئىكەن. ئۇنىڭغا بۇنداق تەۋرەنمەس، قاتتىق ئىرادە نەدىن كەلگەندۇر؟ چىن مۇھەببەتتىنمۇ؟... قۇرۇق گەپ! ئالىي مەكتەپ يۈزىنى كۆرمىگەن، مەدەنىيەت بۆشۈكلىرى بولغان چوڭ شەھەرلەردە ياشىمىغان، مۇھەببەت داستانلىرىنى ئوقۇمىغان زۇمرەتتەك بىر قىزنىڭ ئېتىقادى، ئەقىدە، ۋاپادارلىق، چىن سۆيگۈ دېگەنلەرنى چۈشىنىپ يېتەلمىشى مۇمكىنمۇ؟... بەلكىم بۇ كۆزى ئېچىلمىغان نادان قىزنىڭ قەشقەردەك قەدىمىي ئۇيغۇر ماكانىنى كۆرگىسى كېلىپ قالغاندۇر ياكى مۇراتىنىڭ چالغان ھەر خىل سازلىرىغا، مۇڭلۇق ناخشىلىرىغا مەھلىيا بولۇپ قالغاندۇر؟... ئەڭ بولمىسا، ئۇنىڭ قامەتلىك گەۋدىسىنى، شوخ مىجەزىنى، قاڭشارلىق ئېگىز بۇرۇنلىرىنى ياخشى كۆرۈپ قالغاندۇر!

دەرۋەقە، خالىق چىن مۇھەببەتنى ھېس قىلالمايتتى. ئۇ ئۇرۇمچىدە ئوقۇۋاتقان چېغىدىكى ھېلىقى سەتەڭنى ھېسابقا ئالمىغاندا، بەش قېتىم ئۆيلەندى. ھەر قېتىم قىز تاللىشى بىر - بىرىگە ئوخشىمىدى. خالىق بوستانغا كېلىپ، يېڭى توي قىلىدىغانلارغا خەت كېسىپ يۈرگەن چاغلىرىدا، يېزىلىق ئىككى ياش قىزىل قەغەز ئالغىلى كىردى. ئۇ، قىزنىڭ بوتىلاقتەك خۇمارلىق كۆزلىرىنى، قىپقىزىل مەڭزىلىرىنى، جىنەستىدەك لەۋلىرىنى، نوتىدەك يۇمران سىماسىنى كۆرۈپ، كالپۇكلىرىنى تامشىدى، كۆزلىرىدىن شەھۋانىي ئۇچقۇنلار چاچرىدى: «بۇ كىچىككىنە ئاق بېلىق مۇشۇ ماي گەدەن، تەر خالتىسىنىڭ قوينىدا پىلتىڭلاپ ئوينارما؟» دېگەن ئوي كېلىشى بىلەن، يوغان قاسقانلىق تەلپەك كىيىۋالغان يىگىتتىن:

— سىلەر ئۆز ئارا خېۋالىشىپ كەلدىڭلارما؟— دەپ سورىدى.

— شۇنداق، — دېدى، — يىگىت.

لېكىن خالىق ئاچچىقلىدى:

— ئەمىسە، نېمە ئۈچۈن قىز گەپ قىلمايدۇ؟

— ئۇ... ئۇ... خاپا بولاپ[1]، — يىگىت گەدىنىنى قاشلىدى.

— سەن سىرتقا چىقىپ تۇر! — دېدى خالىق يىگىتكە، — مەن ئۆزۈم ئۇنىڭدىن گەپ سوراپ باقىمەن...

ساددا يىگىت چىقىپ كېتىشى بىلەن، خالىق قىزنىڭ ئەتراپىنى پىرقىراپ گەپ قىلغاچ، بويۇنلىرىنى، مەڭزىلىرىنى، ئېڭەكلىرىنى سىلىدى. ئۇنىڭ نەپسى ئەقلىنى خىرەلەشتۈرۈپ، قولىنى باشقا يەرلەرگىمۇ سوزماقچى بولۇۋېدى، قىز قىچىقى كېلىپ ۋىلىقلاپ كۈلۈپ، ئۆزىنى قاچۇردى... لېكىن كاتتا ئەمەلدارنىڭ قىلىقسىزلىقى نادان قىز ئۈچۈن شاپائەت بىلىندى...

— سىلەر ئىككى ھەپتىدىن كېيىن كېلىڭلار! — دېدى خالىق يىگىتنى چاقىرىپ ئەكىرىپ، — قىزىل قەغەز تۈگەپ قالغان. شەھەردىن

---

[1] «خاپا بولۇپ» — ئىزا تارتىپ.

ئېلىپ كەلگىچە توختاپ تۇرۇڭلار...

خالىق ئەتىسىدىن باشلاپ ھەرىكەتكە چۈشۈپ، تۇراپ ئىمىننى ئەلچىلىككە ماڭدۇردى. ئارىدىن ئىككى ھەپتىمۇ ئۆتمەي، بۇ كىچىك بېلىق ئۇنىڭ قوينىدا پىلتىڭلىدى... خالىق ھەر قېتىم خىزمەت تەكشۈرگىلى يېزا - كەنتلەرگە چىققاندا، ئۆستەڭ بويلىرىدا كىر يۇيۇۋاتقان، خاماندا توپان سورۇۋاتقان، ئۆگزىدە قاق سېلىۋاتقان قىزلارنىڭ گۈزەل ھۆسنى، تومتەك بىلەكلىرى، چىرايلىق پاقالچەكلىرى، تېرىسىگە پاتماي يېرىلىپ كەتكۈدەك بولۇپ قالغان چىك كۆكسى، ساغرىلىرىغا قاراپ، بىرسىنى: «پاھ، پاھ، مېغىزدەك چىڭ نېمىكىنا!...» دېسە، يەنە بىرسىنى «ۋاھ، تاشپۇرچاقتەك تولغان چوكانكەن» دەيتتى. ھەتتا ھازىر ئاجراشماقچى بولۇۋاتقان بەشىنچى خوتۇننى «پۇخۇي، قوچاققۇي بۇ قوچاق!...» دەپ تۇرۇپ، ھەپتە ئىچىدىلا توي قىلغانىدى. شۇنداق ئىكەن، ئۇ كۆڭۈلگە، يۈرەككە تالىق «چىن سۆيگۈ»، «چىن ئاشىق» لىق، «چىن ۋاپادارلىق» دېگەنلەرنى قانداقمۇ چۈشىنىپ تېگىگە يېتەلەيتتى؟

خالىق ئەمدى بولدى قىلسۇنمۇ؟ ياقۇپ سەپرانىڭ قىزى تەنتەنە قىلىپ، ئۇنىڭ ئۈستىدىن كۈلسۇنمۇ؟... پۈتۈن بوستاندا شىردەك ھۆركىرەپ، ھەممىنى تىترەتكەن ھەيۋىتى نەدىكى ئەرزىمەس بىر قىزنىڭ قولىدا بەربات بولسا، بۇ بىر كۈلكىلىك ئىشقۇ؟... ئۇنىڭ بىلەن يەنە بىر قېتىم تۇتۇشۇپ باقسۇنمۇ؟... زىنھار مۇمكىن ئەمەس... ئۇ دېگىنىنى قىلىپ چوڭ بىر ۋەقە تېرىپ قويسا، خالىق تۈگمىنى دەپ تۆگىدىن قۇرۇق قېلىشتىن سىرت، نام - نىشانىنىمۇ بولغىۋالىدۇ... ئەلۋەتتە، ياتلا بىر قىزنى سىرتىدىن سېتىپ، ئارىدىن پۇل ئۈندۈرۈش ئادەتتىكىدەك ئىش ئەمەستە!... ئۇنىڭسىزمۇ ئۆزىگە سوغۇق مۇئامىلىدە بولۇۋاتقان نەفىسە بۇنى ئاڭلاپ قالسا، ئۇنىڭ ھەممە پىلانلىرى سۇغا چىلىشىدۇ، بەربات بولىدۇ... شۇڭا كاۋاپمۇ، زىخمۇ كۆيمەيدىغان بىر ئامال تېپىشى كېرەك!...

خالىقنىڭ چىرايى كۆكۈرۈپ، كۆزلىرى قاتتىق قىسىلدى.

كۆكرەكلىرى ئېغىر نەپەستىن كۆتۈرۈلۈپ تاشلاندى! . . . پىشانىلىرىدا ئۇششاق سوغۇق تەر تامچىلىرى پەيدا بولدى. . .

— ياق، سەپرا قېرى ۋە ئۇنىڭ جاھىل قىزى ناھە بىلەن چىرقىرىشى كېرەك! — خالىق ئۈزۈ - ئۈزىگە پىچىرلىدى، — چىرقىرىغاندىمۇ قاتتىق چىرقىرىشى، ھەتتا ئوتقا چۈشكەن يىلاندەك تولغىنىپ، تېنىدىن بىر سىقىم كۈل قېلىشى كېرەك، شۇندىلا، خالىق پۈخادىن چىقىپ ئارام تاپىدۇ، خۇمارىدىن چىقىدۇ. . . قورساقنى كۆپتۈرگەن زەردەپ تارقايدۇ. . .

خالىقنىڭ چىرايىدا بىردىنلا سۈرلۈك كۈلۈمسىرەش پەيدا بولدى، . . . ئۇ ئورنىدىن دەس تۇرۇپ مال ئېغىلىغا باردى - دە، ئېتىنى توقۇتۇپ، چوشقا فىرمىسىنىڭ شۇجىسى ساقى نۇر بىلەن كۆرۈشۈش ئۈچۈن كەتتى. . .

ئارىدىن ئۇزۇن ئۆتمەي، ياقۇپنىڭ ئۈچ يىللىق ھېساباتى قايتا تەكشۈرۈلۈپ، گەدىنىگە بەشيۈز قېرىق ئالتە يۈەن جىيانەت ئارتىلىپ قالدى. ئۇ ئۇزۇن يىل دېلىخا ئىشلەپ كەلگەن بوغالتىرلىقتىن مانا مۇشۇنداق شالتاقنى ئارتىۋېلىپ خوشلاشتى! . . . ياش قېرىتماس، تەشۋىش قېرىتار دېگەندەك، ئېتىزلىقتا رېجىم ئاستىدا ئىشلەۋاتقان قىسقىغىنا كۈنلەر ئىچىدە، ئۇنىڭ چاچ - ساقاللىرى يېپەكتەك ئاقىرىپ، بەللىرى پۈكۈلۈپ، كۆز گۆھەرلىرى تۆكۈلۈپ، ئۈزى بۇ دۇنيا بىلەن خوشلىشىش ئالدىدا تۇرغان تىرىك مۇردىغىلا ئوخشاپ قالدى! . . .

كېرىموف ۋە گۈلرۇز

شەھەردىكى شىۋجېكجۇيىغا قارشى كۇرسىنىڭ ئوقۇتۇش ۋاقتىسى قىستاپ قالغانىدى. ئىككى ھەپتىدە بىر كۈن دەم ئېلىۋاتقان ئوقۇتقۇچىلار شەنبە كەچ ئۆيلىرىگە قايتاتتى. لېكىن ھەر بىر ئوتتۇرا - باشلانغۇچ مەكتەپلەردىكى كامىل، مۇراتلارغا ئوخشاش گۈمانلىق دەپ قارالغان ئوقۇتقۇچىلار ئۈزلىرىنى تەكشۈرۈپ، «مەسىلە» تاپشۇرۇۋاتقاچقا، بۇ دەم

ئېلىشتىن مەھرۇم ئىدى.

كۆرس جەريانىدا، كامىل، ھېكمەت ۋە مۇراتلار ئوتتۇرا مەكتەپ گۇرۇپپىلىرى بويىچە بىر - ئىككى قېتىم ئۆزلىرىنىڭ بۇرژۇئا ئىدىيىسىنى يۇقتۇرۇۋالغانلىق «خاتالىق»لىرىنى تەكشۈرۈپ ئۆتتى. قۇتبىرەم، مەمتىلى، رېخىم نۇرى، زەينىدىن قاتارلىق ئوقۇتقۇچىلار پرولېتارىيات مەيدانىدا چىڭ تۇرۇپ پىكىر قىلىشتى. بىراق، كامىل باشتىن - ئاخىر ھېچقانداق «خاتالىق» ، «گۇناھ» ، «زەھەرلىنىش» دېگەنلەرنى بوينىغا ئالمىدى. ئۇ، ھازىرغىچە بولغان بارلىق تەبىئىي پەن، ئىجتىمائىي پەن كىتابلىرىنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىدىن ئالدۇرۇۋالغان ئوقۇشلۇقلار ئىكەنلىكىنى، ئەگەر پۈتۈن جىنايەت بۇ دەرسلىكلەرگە ئارتىلىپ قويۇلسا، ئازادلىقتىن بۇيان تەربىيىلەنگەن ئوقۇتقۇچى - ئوقۇغۇچىلار، ئىشچى - خىزمەتچىلەر ۋە كادىر - خادىملارنىڭ ھەممىسىنىڭ بۇرژۇئا ئىدىيىسى بىلەن زەھەرلەنگەن شېئوجېڭجۇيىچىلار بولۇپ چىقىدىغانلىقىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، ئۇنداقتا پارتىيىنىڭ رەھبەرلىكىنى، پارتىيە تەربىيىسىنى نېمە دەپ چۈشەندۈرىسىلەر؟ دەپ تۇرۇۋالدى ۋە تەنقىد يېغىنىنى مۇنازىرە مەيدانىغا ئايلاندۇرۇۋەتتى. . .

كۆرس داۋامىدا، ئەڭ نۇقتىلىق تۇتۇلغىنى يەنىلا ھېكمەت بولدى. زەينىدىن، قۇتبىرەم، مەمتىلىلەر كۆرسقا رەھبەرلىك قىلىش گۇرۇپپا ئىشخانىسىغا پات - پاتلا كىرىپ كېتەتتى. ئۇلار قايتىپ چىقىپ، «قۇشقاچ ئوپېراتسىيىسى» ئېلىپ بېرىپ، ھەر خىل سوئال - سوراقلارنى ياغدۇرۇۋېتەتتى. ھېكمەت سوۋېتتىن كەلگەن خەتلەرنىڭ تۇغقانچىلىق مۇناسىۋىتى ئىكەنلىكىنى ئېيتىپ، ئۇنىڭدا ھېچقانداق نورمالسىزلىقنىڭ يوقلىقى ھەققىدە چىڭ تۇردى. ئەگەر كۆرس يەنە مۇشۇنداق كەيپىياتتا بىر نەچچە كۈنلا داۋاملاشسا، بۇ ئۇچ دوستقا ئېغىر خەۋپ يېتىپ قېلىش ئېھتىمالى بار ئىدى.

«ئەتە كۆرستىن خۇلاسە دوكلاتى بېرىلمەيدۇ» دېگەن كۈنى كەچتە، گۈلزىبا ئۆيىگە كەلدى. ماھىگۈل قازانغا ئاش سېلىۋاتاتتى. ئۇ يۇگۇرۇپ كەلدى - دە، نېمىدۇر سورىماقچى بولدى، بىراق ئاچچىسىنىڭ غەمكىن

چىرايىنى كۆرۈپ، سۈلتۈيۈپ جىمىپ قالدى. بۇ ئارىلىقتا، ئۆيدىن چىققان بۇمەرەمخان ئىككى ھەپتىدىن بېرى كۆرمىگەن قىزىنى قۇچاقلاپ، يىرىك ئالقانلىرىدا يۈزلىرىنى سىيپاپ، مەڭزىلىرىگە سۆيدى. كۆڭلى ئەلەمزادە بولۇپ ئارانلا تۇرغان گۈلزىبا بۇ مېھرىبانلىقتىن بىردىنلا يىغلىۋەتتى. چايخانا تۇۋرۇكىگە يۆلىنىپ، ئاچىسىنىڭ سۈلغۇن چىرايىنى، مۆلدۈرلەپ چۈشۈۋاتقان ياشلىرىنى كۆرگەن ئابدۇنەبى قېتىنزىل قىزىرىپ، دومسايغىنىچە كۆزلىرىنى مۆلدۈرلىتىپ قاراپ تۇراتتى.

چايخانا سۈپىسىغا شىرە قويۇلدى. ماھىگۈل ئەڭ ئاۋۋال ئابدۇنەبىنىڭ ئالدىغا بىر تەخسە ئاش ئېلىپ كەلدى. گۈلزىبا تاماق يېگۈسى يوق ئىكەنلىكىنى ئېيتىپ، ئۇلارغا دۇمبىسىنى قىلىپ سۈپىدا ئولتۇراتتى. بايا تىندىن بېرى قورسىقىم ئېچىپ كەتتى دەپ غەلۋە قىلىۋاتقان ئابدۇنەبى گۈلزىبانىڭ تاماق يېمەيدىغانلىقىنى ئاڭلاپ، غەققىدە بولۇپ قالدى - دە، چوكىسىنى شىرەگە قويدى.

— گۈلزىبا ئاچا، — دېدى ئابدۇنەبى قايرىلىپ، — سەنمۇ ئازراق يېگىنە!

— ئاپىاق ئۆكام، سەن يەۋەرگىن، ماڭا تارتىشما، — دېدى گۈلزىبا ئابدۇنەبىنىڭ ېشىنى سىيلاپ، — مېنىڭ قورسىقىم توق.

— سەن يېمىسەڭ . . . — ئابدۇنەبى ئاچىسىنىڭ مەڭزىلىرىدىن بىر - بىرىنى قوغلىشىپ چۈشۈۋاتقان ياشلارغا قاراپ ئېسىدەپ يىغلىۋەتتى، — سەن . . . سەن . . . يېمىسەڭ، مېنىڭ . . . مېنىڭمۇ يېگۈم كەلمەيدىكەن . . .

— جېنىم ئۆكام، كۆيۈمچان ئۆكام، سەنلا مېنىڭ دەردىمگە يېتىسەن، — گۈلزىبا ئابدۇنەبىنىڭ بېشىنى باغرىغا باستى، — مەن يەي ئۆكام، سېنىڭ بىلەن بىللە ئولتۇرۇپ يەي . . .

يېرىم تەخسە ئاشنى گۈلزىبانىڭ ئالدىغا قويغان ماھىگۈل تامىقىنى قازان بېشىدا يېدى. چۈنكى ئۇنىڭ كۆزلىرىنى ياش قاپلىۋالغانىدى. ئۇ ئۆكسىسىنىڭ نېمە ئۈچۈن يىغلىغانلىقىنى ئوبدان بىلەتتى. ھېكمەت ماھىگۈل ۋە ئابدۇنەبى ئۈچۈن بىر تۇغقان قېرىنداشتىنمۇ چارى ئاكا

ئىدى. ھەر قېتىم كەلگىنىدە، ئۇ ئابدۇنەبىگە ئەدەبلىك، قائىدىلىك بولۇش ھەققىدە نەسىھەت قىلاتتى، قىزىق گەپلەرنى قىلىپ كۈلدۈرەتتى، تاپشۇرۇق دەپتەرلىرىنى كۆرۈپ ماختايتتى ياكى تەنبىھ بېرەتتى. بەزىدە ئۆزى چۈشەندۈرۈپ، سوئاللارنى سورايتتى. گاھىدا كىنولارغا ئەكىرىپ ئويناتسا، تۇرۇپلا كىچىك بالىدەك قەغەزلەرنى ھەر خىل قاتلاپ ۋە كېسىپ، خوراز، چاشقان، تۆگىلەرنى ياساشنى ئۆگىتەتتى. ئۆمرىدە ئاتا خۇزلىقىنى كۆرمىگەن ئابدۇنەبى ئۇچۇن، ھېكمەت ھەم ئاتا، ھەم ئاكا ئىدى. شۇڭا نەبى شەنبە كەچ، يەكشەنبە كۈنلىرى گۈلباققا چىقىپ، بوستان يولىغا قارايتتى. ئاچىسى گۈلزىبانىڭ يالغۇز كېلىۋاتقانلىقىنى كۆرسىلا، سۈلتۇيۇپ، خۇيلىنىپ قالاتتى. كۈرس باشلانغان دەسلەپكى ھەپتىلەردە، ھېكمەت كېلىپ تۇرغانىدى. مانا بىر ئايدىن بېرى كېلەلمىدى. ئابدۇنەبى ئۆزى نەچچە قېتىم بارغان بولسىمۇ، دەرۋازا ئالدىغا ئوستەلنى توغرا قويۇپ ئولتۇرغان ئىككى دېزۇرنى مۇئەللىم ئۇنى كىرگۈزمىدى. ئۇ مەكتەپ ھويلىسىغا بويۇنداپ ئۆزۈنغچە قارىدى، ئەمما ھېكمەت كۆرۈنمىدى.

ماھىگۈلمۇ ھېكمەتنى سېغىنغانىدى. ئۇ ئاچىسىنىڭ «سەنلا دەردىمگە يېتىمسەن» دېگەن سۆزىدىن ئانىسىغا بولغان ئاچچىقىنىڭ بارلىقىنى ھېس قىلدى. دېمىسىمۇ بۇمەرەمخان ئانىلىق بۇرچى بىلەن قايىتقا ئىككى ئېغىز گەپمۇ يېگۈزەلمەيتتى، ئۇنىڭدىن قورقۇپ - تىترەپلا تۇراتتى. ئۇ ئەقەللىسى مەھىگۈلنى ئۆز ھاياتى بەدىلىگە قوتقۇزۇۋالغان ئىشنى بولسىمۇ ئويلىسا بولاتتى!... ھېكمەت ماھىگۈلنى بوستانغا ئېلىپ كەتكەندىن بېرى، خاتىرجەم، خۇشال تۇرمۇشنىڭ خاسىيىتىمۇ نېمە، ماھىگۈلنىڭ رەڭگى - رۇخسارى دائىم پاكىزە، كىيىنىشلىرى رەتلىك، يۈرۈش - تۇرۇشى چوڭ ئادەملەردەك سىپايە بولۇپ، ھەممە كىشىنىڭ زوقىنى كەلتۈرىدىغان بولۇپ قالغانىدى. ھېكمەتنىڭ خۇشخۇي مۇئامىلىسى، مېھرىبانلىقى، ئاق كۆڭۈللۈكلىكى، پاك نىيىتى قانلىرىغا سىڭىپ، ماھىگۈلنىڭ كىچىككىنە يۈرىكىدە ئۇلۇغ ئىستەكلەرنى ئويغاتقانىدىكىن، ئىش قىلىپ، ئۇ ئەدەب - ئېكراملىق، پەزىلەتلىك چوڭ بولۇۋاتاتتى.

— بالام، — دېدى بۇمەرەمخان گۈلزىباغا قاراپ، — ھېكمەتنىڭ ئەھۋالى قانداقراق؟ . . .

— ياخشى ئەمەس، — دېدى گۈلزىبا ئانىسىغا قارىمايلا، — ئۇنى «سوۋېتتە تۇغقانلىرىڭ بار، خەت - ئالاقە قىلدىڭ» دەپ خېلىلا خاپا قىلدى.

— كىر - قاتلىرىنى ئالغاچ كەلگەن بولسىڭىز . . .

— ئۆزى يۇيۇۋاتىدۇ، — گۈلزىبا ئېغىر تىنىپ قويدى، — ئۇ: «مەندىن يىراق تۇرۇڭ، ماڭا چېتىلىپ قالىسىز . . . يىغىنلاردا مېنىڭ ئۇستۇمدىن پىكىر قىلىڭ . . . سىزنىڭ ماڭا باغلىنىپ دەرد چېكىشىڭىزنى خالىمايمەن» دەيدۇ.

— ۋاي خۇدايىم، بىر ئوبدان بالا ئىدى، كۆز تەككەندەكلا بولدى - دە.

— ئۇنتۇپ قالغىلى تاس قاپتىمەن، ئابدۇنەبى بىلەن ماھىگۈلگە بەش يۈەن بېرىۋېدى، — گۈلزىبا ئىككى ئۇكىسىغا تۇتقۇزدى. — ئوقۇش باشلايدىغانغا ئاز قالدى، دەپتەر، قەلەم ئالسۇن دېگەن.

ھويلىغا گۈلرۇز كىرىپ كېلىشى بىلەن ھەممە جىمىقتى. ماھىگۈل ئالماي - تالماي ئورنىدىن تۇرۇپ، ئۇنىڭغا ئاش سېلىشقا تۇتۇندى. ئابدۇنەبى شىرەگە جەينەكلىگىنىچە ئالىيىپ قارىدى. بۇمەرەمخان گۈلرۇزنىڭ ساغرىسى پوسكۇيۇپ چىقىپ تۇرغان شىمىغا، تارلىقىدىن كۆكسىلىرى تېشىپ چىققۇدەك بولغان قىزىل كوپتىسىغا قاراپ بېشىنى ئېغىتتى.

— ماۋۇ سېنىڭ خېتىڭ، — دېدى گۈلرۇز تومپىيىپ تۇرغان كونۋېرتنى گۈلزىبانىڭ ئېتىكىگە تاشلاپ، — بايىلا بىر كىم ئالدىمنى توسۇپ بەرگەنىدى.

— كىمكەن ئۇ؟ — گۈلزىبا چۆچۈپ قارىدى، — ماڭا نېمىشقا خەت بېرىدىكەن؟ . . .

— سېنىڭ ئارىلىشىۋاتقان ئادەملىرىڭنى مەن نەدىن بىلەي؟ — دېدى گۈلرۇز شۇملۇق بىلەن قاراپ، — بىر ھەربىي ئادەمكەن! . . .

گۈلزىبا كونۇبرتنىڭ سىرتىدىكى «كېرىموف» دېگەن ئىسىمنى كۆرۈش بىلەن ئورنىدىن دەس تۇردى ۋە ماھىگۈل ئاش سېلىۋاتقان قازاننى كۆتۈرۈپ ئوچاق بېشىغا ئالدى - دە، كونۇبرتنى لوغۇلداپ كۆيۈۋاتقان ئوتقا تاشلىدى.

— ھەي، خەتنى سەن مۇشۇنداق ئوقۇمتىڭ؟ — گۈلرۇز ئورنىدىن چاچراپ تۇردى، — ئەجەب نوچىغۇ سەن؟ . . .

— بىلىپ قوي، مەن بىلمىگەن - تونىمىغان ئادەمنىڭ خېتىنى ئوقۇمايمەن، — ژارقىرىدى گۈلزىبا، — ئەجەب سەن خەت بەرگەن ئادەمنى تونىمايدىكەنسەنۇ، يەنە چىچاڭشىپ كېتىسەن؟

— ھەي يۈزسىز! — گۈلرۇز ئاغزىنى بۇزۇپ دېۋىلەپ كەلدى، — سېنىڭ ئۇ ئادەم بىلەن نەچچە قېتىم پاراڭلىشىپ تۇرغىنىڭنى كۆرمىسەمكەن كاشكى. . .

— ھە، ئەمدى بىلدىم، سېنىڭ كۆردۈم دېگىنىڭگە قارىغاندا، سەن ئويناۋاتقان ئويۇنلارکەندە بۇ؟ — گۈلزىبانىڭ غەزەپتىن يۈزلىرى قىزىرىپ كەتتى، — بىلىپ قوي، ھېلىغۇ ئۇ ئەبلەخنى ئىككى قېتىم ئالدىمنى توسقىلى سالدىڭ، يۈز قېتىم، مىڭ قېتىم كۈشكۈرتسەڭمۇ يۈزىگە تۈكۈرمەن. . .

— ھەي بولدى قىلىڭلار! — دېدى بۈمەرەمخان ژارقىراپ، — گۈلرۇز سەن پەيدا بولدىڭمۇ، بۇ ئۆيدە خاتىرجەملىك يوق. . .

— ئاغزىڭنى يۇم، — گۈلرۇز ئانىسىنى سىلكىۋېتىپ ئورنىدىن تۇردى - دە، مۇشتۇملىرىنى چىڭ تۈگۈپ گۈلزىباغا يېقىنلاشتى، — ھەي جالاپ، ئەمدى نىجاسىتىڭنى مېنىڭ يۈزۈمگە سۈۋىماقچىمۇ؟ . . .

— جالاپ دېگەن ئۆزۈڭ! — گۈلزىبا ژارقىرىدى، — سېنىڭ ئۇ ئەبلەخ بىلەن قاچاندىن بېرى ئارىلىشىۋاتقانلىقىڭنى مەن ئوبدان بىلىمەن.

گۈلرۇز غۇلىچىنى چۆرۈپ مۇشت ئاتتى. گۈلزىبا ئۆزىنى ئىتتىك تارتىۋالغاچقا، مۇشت ئۇنىڭغا تەگمىدى. ئەمما ئوچاق بېشىدىكى قىڭراقنى قولىغا ئېلىۋالغان ئابدۇنەبى قاياقتىندۇر پەيدا بولۇپ، گۈلرۇزغا ئېتىلدى. ئۇ قىڭراقنى غەزەپ - ئاچچىقىدا شىلتىپ يۈگرۈپ

كېلىۋەرگەچكە، قورقۇپ كەتكەن گۈلرۇز ئارقىغا چېكىنىپ قاچتى. بۇ ئەسنادا، گۈلزىبا ئابدۇنەبنى ئارقىدىن كېلىپ قۇچاقلاپ تۇتۇۋالدى. بىراق ئۇ بۇلجىناتتى «مېنى، قويۇۋەت» دەپ تېپىرلايتتى.

— بۇندىن كېيىن گۈلزىبا ئاچامنى تىللايدىكەنسەن، ئۇرىدىكەنسەن، — دېدى ئابدۇنەبى ئاپئاق تاتارغان ھالدا، — سېنى چانىۋېتىمەن... ئۇقتۇڭمۇ؟ يۇزلىرىڭنى تىلىم - تىلىم كېسىۋېتىمەن... سەن داۋاملىق جامەنىڭ ئارقا تېمىدا شۇ ھەربىي بىلەن گەپلىشىسەن... مەن نەچچە قېتىم كۆردۈم.

— سەن، — گۈلرۇز سەرسان كۆزلىرىنى نەگە ئېلىپ قېچىشنى بىلمىدى، — يالغان سۆزلىمە...

— ئاچا، مېنى قويۇۋەت، مەن ئۇنى ئۆلتۈرۈۋېتىمەن، — ئابدۇنەبى قىڭغاق تۇتقان قولىنى بوشاتماقچى بولۇپ سىلكىدى، — يالغان دەۋاتقىنىنى... بىز جامەنىڭ ھويلىسىدا گاگار ئويناپ، گاگار بالچۇق تامنىڭ ئۇ تەرىپىگە چۈشۈپ كەتكەندە، بالىلار بىلەن يۈگۈرۈشۈپ چىقساق، سەن شۇ ھەربىي بىلەن قۇچاقلىشىپ تۇرۇپسەنغۇ؟... ئاغىنىلىرىم مېنى زاڭلىق قىلدىغۇ؟...

گۈلرۇز ھۇپپىدە قىزىرىپ، بوزۇرۇپ تۇرۇپ قالدى. گۈلزىبا ئابدۇنەبنىڭ كىرىشىپ كەتكەن بارماقلىرىنى ئايرىپ قۇچاقىنى ئېلىۋالدى. ئاغىنىلىرىنىڭ ئىنتايىن پاسكىنا، جاندىن ئۈتكۈدەك ئاچچىق مەسخىرىلىرى تېخىچىلا غۇبارسىز يۇرىكىدىن كەتمىگەن ئابدۇنەبى غەزەپ ئاچچىقىدا يىغلۇۋەتتى. ئۇ قوللىرى بىلەن كۆزلىرىنى ئۇۋلىغانسىرى، يۇزلىرى شالتاق بولۇپ كەتتى.

— بالىلار... بالىلار... مېنى... مېنى... ھازىرغىچە زاڭلىق قىلدۇ... مەن... مەن... ئۇلار بىلەن ئويناپ بولدۇم.

گۈلزىبا مەكتەپكە يەنە دەرد - ئەلەم يۈكىنى يۈكلەپ قايتتى. ھېكمەت بىلەن ئىككىسىنىڭ ئۇ ھەربىي توغرىسىدا چۈشەنچىسى باشقا ئىدى. ئەگەر گۈلرۇزنىڭ ئۇنىڭ بىلەن توي قىلىش نىيىتى بولسا، بۇنىڭ

نېمە يامىنى بار دەپ كۆڭلىدە قوللىغانىدى. لېكىن ئىش ئۇلار ئويلىغاندەك بولۇپ چىقمىدى. گۈلزىبا كۆرسقا قاتنىشۋاتقاندىن بېرى، كېرىموف داۋاملىق ئۇنىڭ ئارقىسىغا كىرىۋالدى. بىر كۈنى كەچتە، ئۇنىڭ ئالدىنى توسۇپ، ئۆزىنىڭ توي قىلىش مەقسىدى بارلىقىنى ئېيتىپ، بىر پارچە خەت بېرىۋېدى، گۈلزىبا خەتنى ئالغىلى ئۇنىمىدى ۋە ئۆزىنىڭ لايىقى بارلىقىنى ئوچۇق دېدى. بىراق، كېرىموف ئاسانلىقچە بولدى قىلىدىغاندەك ئەمەس ئىدى. ئۇ ئۆزىنىڭ قوراللىق بۆلۈمدە «كېجىك» دەرىجىلىك باشلىق ئىكەنلىكىنى، ئىككى ئېغىزلىق ئۆينىڭ چوغدەك قىيىقزىل گىلەم بىلەن قاپلانغانلىقىنى، ئاتمىش ئىككى يۈەن ماياش ئالدىغانلىقىنى، ئۆيلەنگەن بولسىمۇ، بەختلىك بولالمىغانلىقىنى سۆزلىگەچ، تاپ بېسىپ ئارقىسىدىن ئەگىشىپ كەلدى. ئاخىرى، گۈلزىبا ئاچچىقلاپ، ئۇنىڭغا قارىمايلا ھويلىسىغا كىرىپ كەتتى. ئىككى كۈن ئۆتكەندە، قىزىق دەرۋازىسىدىكى «ئەخمەتجان كوچىسى» ئېغىزىدا ساقلاپ تۇرغان كېرىموف لوڭ - لوڭ دەسسەپ يېتىپ كەلدى. ئۇ گۈلزىبانىڭ ئالدىنى توسۇۋېلىپ، جاۋاب بېرىشقا قىستىدى.

— قانداق يۈزسىز، نومۇس قىلمايدىغان ئادەمسىز؟ — دېدى گۈلزىبا ئاچچىقلاپ، — مۇنۇ كىيىمىلىرىڭىزنىڭ ھۆرمىتىنى قىلىڭ... سالاھىيەت - سۈپىتىڭىزگە، ياش قۇرامىڭىزغا قاراپ، ئۆزىڭىزگە لايىق ئايالالارنى ئىزلڭ...

— بىلمەن، سىز... سىز ھېكمەت دېگەن غۇلجىلىقنى ياخشى كۆرسىز...

— شۇنداق، ياخشى كۆرىمەن، پۈتۈن مېھرىم بىلەن!... — گۈلزىبا ئاچچىقىدا نومۇسنى بىر ياققا قايرىپ قويدى، ئەجەب سىز بۇلارنى بىلمىدىكەنسىز؟

— بىلمەن، ياق ئاڭلىغان، — كېرىموف ھودۇقتى، — بىراق سىزگە بىر نەرسىنى ئەسكەرتىپ قوياي، ئۇ خەتەرلىك ئادەم!... ئاخىرى بىر كۈن سىزنىمۇ ئوتقا سۆرەپ كىرىدۇ...

— ئوتقا؟ ھى، — گۈلزىبا مەسخىرە بىلەن دېمىغىنى قاقتى، — مەن

سىزگە شۇنى ئوچۇق دەپ قويايى، ھېلىغۇ مېنى ئوتقا ئېلىپ كىرىدىكەن، دوزاختىكى ئۆزىگە ئېلىپ كىرسىمۇ، ئۇنىڭ ئارقىسىدىن خۇشاللىق بىلەن ماڭىمەن! . . . يولنى بوشىتىڭ. . .

— گۈلزىبا، سىز. . .

— ئەمدى ئادەم چاقىرىمەن، ھەربىي دېگەن كۆپكۆندۈزدە قىزلارنى توسسا، — دېدى گۈلزىبا قەھرى بىلەن، — ئۇچ چوڭ ئىنتىزام، سەككىز دىققەت شوئارىنى دەپسەندە قىلغان بولىدۇ. . .

. . . گۈلزىبا كۆڭۈلسىز خىيالار ئېلكىدە قىزىق دەرۋازىسىدىن ئۆتۈپ كەتتى. ئۇنى دەپ ئېيتقۇسىز خورلۇق چىرمىۋالغانىدى. گۈلرۇز كېرىموف بىلەن ناشايان ئىشلارنى قىلىپ، ئۇنىڭ پۇلىنى خەجلەپ، كۆڭلىنى ئېچىپ يۈرگىنى بىلەن، قەستى ھېكمەتتە ئىدى. ئۇ، كېرىموفنىڭ گۈلزىباغا ئىچ - پەش تارتىپ يۈرگىنىنى تانسا ئويناپ يۈرگەن چاغلاردىلا بىلگەنىدى. شۇڭا گۈلرۇز ھېكمەتسىزى ئۆزىگە تارتماقچى، تارتالمىسا، ئۇنىڭدىن ئۆچ ئالماقچى ئىدى. خېلى - خېلى يىگىتلەرنى ئوينىتىپ، تۇمىقىنى تەتۈر كىيدۈرۈپ يولغا سالغان بۇ قىز ھېكمەتتىن يېڭىلگەنىدى. ئۇ ئۆزىنىڭ مەغلۇبىيىتىنى يەنىلا گۈلزىبادىن كۆرۈپ يۈردى. ئۆچمەنلىك خۇددى گىياھقا ئوخشايدۇ، ئۆسكەنسېرى يىلتىزى چوڭقۇرلىشىپ، ئۇنى يۇلۇۋەتكىلى بولمايدۇ. گۈلرۇزنىڭمۇ كۆڭلىدىكى ئۆچمەنلىك راسا قۇرامغا يەتكەن بولسا كېرەك، ئۇ، ھەر كېچىسى تۇن نىسپىلىرىغىچە ئۇخلىماي، ئۆچ ئېلىشنىڭ تۈرلۈك - تۈمەن يوللىرىنى ئويلاپ چىقاتتى.

— گۈلزىبا؟ — گۈلزىبا چۆچۈپ قاردى - دە، ئالدىدىلا تۇرغان نەفسەنى كۆرۈپ قالدى، — چاقىرمىسام، قارىمايى ئۆتۈپ كېتەتتىڭىز - ھە؟ . . . ۋۇي چىرايىڭىز بىر قىسمىلا تۇرىدىغۇ؟ ئۆيىڭىزدە يەنە بىر ئىش بولدىما؟

— ياق، بېشىم ئاغرىپ تۇرىدۇ، — دېدى گۈلزىبا زورمۇ زور كۈلۈپ، — بۇ يەردە تۇرۇپسىزغۇ؟ بوستاندىن قاچان كىردىڭىز؟ بوۋىڭىزنىڭ ئەھۋالى قانداق؟

— بىر سائەتتەك بولدى كەلگىلى، — دېدى نەفسە گۈلزىبانى دەرەغ دالدىسىغا تارتىپ، — بۇۋام كېسەل ئەمەس، يالغان ئېيتىپ رۇخسەت سورىغانىدىم. . .

— نېمىشقا ئەمدى؟

— مۇراتنى كۆرگەنسىز، كۆندىن كۆنگە تۆگىشىپلا كېتىۋاتىدۇ، — دېدى نەفسە ئاستا پىچىرلاپ، — شۇڭا، كامىل بىلەن ھېكمەت زۇمرەتتىن ئەنسىرەپ، مېنى ئۇنىڭ ئەھۋالىنى بىلىپ كېلىشكە ئەۋەتكەنىدى.

— ئۇ قانداقراق تۇرۇپتۇ؟ — ئەندىكسىپ سورىدى گۈلزىبا، ئەھۋالى ياخشىدۇر؟ — مەتمۇسا يەنە ئەلچى كىرگۈزۈپتىمۇ؟

— مەن سىزنى شۇنىڭ ئۈچۈن ساقلاپ تۇرغان. ھازىر ھېكمەت، مۇراتلار كامىلنىڭ ئۆيىگە كەتتى، — دېدى نەفسە ئالدىراپ سۆزلەپ، — كۆرس ئەتە تارقىلىدىغان بولغاچقا، ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ھەممىسى كىنوغا كىرىپ كېتىشتى. سۇرۇشتە قىلىدىغان ئىش بۇگۈن تۈگىدى.

نەفسە يولدا كەلگۈچە بوستاندا يۈز بەرگەن ئىشلارنى سۆزلەپ ماڭدى. زۇمرەتنىڭ پاجىئەسىنى ئۆز ئېغىزىدىن كەلگەن قىسمەتلەر بىلەن باغلاپ، كۆڭلى يېرىم بولغان گۈلزىبا گۈجان مەھەللىسىگە كىرگۈچە، ئۇنسىز ياش تۆكۈپ كەلدى. ئۇلار ھويلىغا كىرىشىگە، سەئىدە ئۆيىدىن چىقىپ قارشى ئالدى. ئۇ كامىللارنىڭ باغدا ئىكەنلىكىنى ئىشارە قىلدى. لېكىن نەفسە:

— ئاۋۋال خانىمزاتخان ئانامغا سالام بېرىپ چىقايلى، — دېدى.

سەئىدە ئىككى قىزنى باشلاپ موماينىڭ ئۆيىگە كىرىپ كەتتى، ئۇلار كۆپ ھايال بولمايلا يېنىپ چىقىشتى. نەفسە بىلەن گۈلزىبا ئىگىز تاش پەلەمپەي ئارقىلىق كۆتۈرۈلۈپ، باغنىڭ قۇبىە شەكىللىك كىچىك قوش ئىشىكىنى ئاچتى. كامىل، ھېكمەت، مۇراتلار كۆل بويىدىكى چىملىققا سېلىنغان گىلەمدىلا ئولتۇرۇشاتتى. گەرچە قاراڭغۇ چۈشۈپ قالغان بولسىمۇ، ئايدىڭ بولغاچقا، كۆلگە چۈشۈپ لەيلەپ يۈرگەن ئالمىلار، ھەم بىر - بىرىگە چىرمىشىپ كەتكەن ئاشىق - مەشۇق غول شاخلىرىدىكى ئاق ھەم قىزىل غەزىمەت ئالمىلىرى يوپۇرماقلار ئارىسىدىن يۇلتۇزلاردەك

جىمىرلىشاتتى. ئەتراپتىكى ئېچىلىپ كەتكەن گۈللەر، قويۇق ئوتلار، ئالاراھەت، شاپتۇللۇقلاردىن ھاشاراتلەرنىڭ ھەر خىل نەغمە - ناۋاسى ئاڭلىنىپ تۇراتتى. . .

— كېلىڭلار قىزلار، — دېدى يىگىتلەر ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ، — قېنى ئولتۇرۇڭلار.

— ئاۋۋال ھاردۇقىڭلارنى ئالغاچ، يەل - يېمىش يەڭلار، — دېدى كامىل، ئالما، شاپتۇل، ئالاراھەتلەر تىزىلغان تەخسىلەرنى ئالدىغا سۈرۈپ، — شاپتۇل بەكمۇ سۇلۇق پىشىپتۇ، ئۇسسۇزلىقىڭلارنى باسىدۇ.

تەخسىدىكى مېۋىلەر پاكىزە يۇيۇلغاچقىمۇ، ئايدىڭدا قاشتېشىدەك ژىلىقلىدايتتى، مېزىلىك ھىدلىرى دىماغقا ئۇرۇلاتتى. بىراق ئۇلارنى يېيىشكە ھېچقايسىسىنىڭ رايى بارمىدى. بىر يېرىم ئاي ئىچىدە زۇمرەتنىڭ بېشىغا كەلگەن ئازاپلىق كۈنلەر ئۇلارنىڭ ئىشتىھاسىنى بوغۇپ، گېلىدىن ھېچنەرسە ئۆتكىلى قويمىدى. ھەممىسىلا ئېغىر مۇسىبەتتە قالغاندەك، سۈكۈت ئىچىدە ئىدى. پۈتلىرىنى قۇچاقلاپ تىزلىرىغا ئېڭىكىنى قويغان مۇرات كۆل سۈيىدىكى ئالمىلار بىلەن ئوينىشۋاتقان ئاي شولىسىغا قاراپ چوڭقۇر قايغۇغا پاتقانىدى.

— گۈلزىبا، — دېدى كامىل ئېغىر نەزەردە بېقىپ، — سىز زۇمرەتنىڭ كۆرۈۋاتقان كۈنلىرىدىن خەۋەر تاپتىڭىزمۇ؟

— شۇنداق، يولدا كەلگىچە نەفسەدىن ئاڭلىدىم، — دېدى گۈلزىبا ئۇھ تارتىپ، — مەن ئۇ قىزنىڭ جاسارىتىگە، شىجائىتىگە، ئەقىدىسىگە ئاپىرىن ئوقۇيمەن! . . . بۇنداق يەكدىللىق روھ قىزلاردا كەم تېپىلىدۇ.

— مۇرات سەن كۆپ ھەسرەت چەكمە، — دېدى كامىل، — زۇمرەتنىڭ ۋاپادار ئەقىدىسىدىن پەخىرلىنىشىڭ كېرەك. ئۇ چىن سۆيگۈ ئۈچۈن كۈرەش قىلىۋاتىدۇ. . . 6 - 7 قېتىملىق ئەلچىلەرنىڭ بېسىمىنى يەڭدى. قەرز پۇلىنىڭ ھەقىقىي ماھىيىتىنى ئەقىل بىلەن ئېچىپ تاشلاپ، ئۇلارنى چۆچۈتتى. شۇڭا، مەتمۇساغا ئوت قويۇۋەتسىمۇ، ئاملاسىزلىقتىن ئۇچىنچى كۈنىلا سولاقنى بىكار قىلىشتى.

— ھازىر، زۇمرەتنىن، پۇلدىن قۇرۇق قېلىپ يۈزى تۆكۈلگەن

خالىق، — دېدى ھېكمەت مۇراتنىڭ دولىسىغا ئۇرۇپ قويۇپ، — يېڭىلگىنىگە تەن بەرمەي، ھۇجۇمنى ياقۇپكامغا قاراتتى. ئۇمۇ خالىقنىڭ ياۋۇز نىيىتىنى چۈشىنىپ يەتتى.

— سىلەرنىڭ كۆڭلۈمنى ئاۋۇتقىنىڭلارغا رەھمەت، — دېدى مۇرات، — لېكىن بىر ئىشنى ئويلىسام. ئويلىسام تېگىگە يېتەلمەيمەن، نېمە ئۈچۈن ياقۇپكام بىر نەچچە كۈننىڭ ئىچىدىلا يېنىۋالدۇ... ئۆزگىرىپ كېتىدۇ؟

— توختاڭلار! — دېدى نەفىسە بىردىنلا، — زۇمرەتنىڭ ئېيتىشىغا قارىغاندا، ياقۇپكام كېچىلىرى جۆيلۈيدىغان بولۇپ قاپتۇ. ئۇ: «كامىل، ھېكمەت، مۇرات قېچىڭلار!...»، «ئۇلار چۆكۈپ كەتتى!...»، «تىزىملىكتىن ئۆچۈرۈۋېتىڭلار...»، «مەن ئۇلارنىڭ ئارىسىدا يوق!...» دېگەندەك گەپلەرنى قىلىپ، ۋارقىراپ، تەرلەپ، ھاسىراپ تۇرۇپ كېتىدىكەن...

ھەممەيلەن بىر - بىرىگە سىرلىق مەنادا قارىشىپ قېلىشتى. ياقۇپنىڭ جۆيلۈشلىرىدىن قانداقتۇر بىر ۋەھىمە، تەھدىت، قورقۇنچ چىقىپ تۇراتتى.

— مەسىلە ناھايىتى ئېنىق، — دېدى كامىل، — سىلەر ئويلاپ بېقىڭلار، پۈتۈنى قايتۇرغىنى كەتكەن ياقۇپكام نېمە ئۈچۈن قانتىق سارايسىمگە چۈشۈپ قايتىپ كېلىدۇ؟ چۈنكى ئۇنى بىر كىم قورقۇتقان!...

— مېنىڭچە، كامىل، ھېكمەت ئىككىڭلار، — دېدى گۈلزىبا، — ياقۇپكام بىلەن خالىي بىر يەردە سۆزلىشىپ كۆرسەڭلار!...

— گۈلزىبا توغرا ئېيتىدۇ، — كامىل ھەممىگە تەكشى قارىدى، — مەنمۇ شۇنى ئويلاپ تۇراتتىم. ئەتە خۇلاسە دوكلاتىدىن قايتىپ، كېچىدىلا ئىزىمغا بارايلى...

ئۇلار، ياقۇپقا خىيانەت ئارتىپ، بوغالتىرلىقتىن توختىتىپ، رېجىسسىدا ئىشلىتىۋاتقان ئىشتىمۇ خالىقنىڭ قولى بارلىقى ھەققىدە بىر ئاز سۆزلىشىۋالغاندىن كېيىن، دەرھال مەكتەپكە قايتىشتى. چۈنكى كىنوغا كىرىپ كەتكەن ئوقۇتقۇچىلارنىڭمۇ چىقىش ۋاقتى بولۇپ قالغانىدى.

ئەتىسى ئەتىگەندىلا، «ئاممىۋى كىنوخانا»نىڭ يازلىق كۆلۈبى ئادەم بىلەن لىق تولدى، خۇلاسە دوكلاتى ناھايىتى سۈرلۈك باشلاندى. ئوقۇتقۇچىلار ئادەتتىكى كۆرسلاردىكىدەك پىچىرلىشىش، باش ئېغىتىپ سالاملىشىش، خوشلىشىش پاراڭلىرىنى قىلىشلاردىن خالى ئىدى. كۆرسقا رەھبەرلىك قىلىش گۈرۈپپىسىنىڭ باشلىقى ئەنۋەر بۇجاڭنىڭ ئاۋازى يۇقىرى بېسىملىق رادىئو كارنىيىدىن شەھەر رەستىلىرىگىمۇ ئاڭلانماقتا ئىدى...

ئەنۋەر بۇجاڭ سۆزىنىڭ ئاخىرىدا، كەڭ ئوقۇتقۇچىلار قوشۇنىنىڭ سەپەرۋەرلىككە كېلىپ، شىئوجېڭجۇيىغا قارشى كۆرەشنى قانات يايدۇرۇشنى، ئوقۇتقۇچىلار سېپىدىكى بۇرژۇئا ئىدىيىسى بىلەن زەھەرلەنگەن، تەسىرىگە ئۇچرىغانلارنى تەھلىلىي تەنقىد ئارقىلىق قۇتقۇزۇۋېلىشنى، دەرسلىكلەرگە كىرگۈزۈش ئارقىلىق ئوقۇغۇچىلارغا شىئوجېڭجۇيىنىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى تونۇتۇشنى تەشەببۇس قىلىپ، سۆزىنى ئاخىرلاشتۇردى. ئاخىرىدا، ئوقۇتقۇچىلار ۋەكىللىرى ئارقا - ئارقىدىن سەھنىگە چىقىپ، ئىپادە بىلدۇرۇشتى.

قىسقىسى، بۇ قېتىمقى يازلىق كۆرس ئوقۇتقۇچىلارنى يەنە بىر قېتىم تاسقاپ بەلگە قويۇش، چېكىت ئۇرۇش، رەتكە تۇرغۇزۇش، نىشانلاش، قىسمەن زەربە بېرىش بىلەن ئاخىرلاشتى.

كۈن ئولتۇرۇشى بىلەن مەكتىپىگە قايتىپ كەلگەن كامىل، ھېكمەت، مۇراتلار يانتەقىنى بىر قۇر تازىلاپ، يوتقان - كۆرپىلىرىنى قېقىپ سەرەمجانلاشتۇرۇۋالغاندىن كېيىن، قاراڭغۇ چۈشۈشنى كۈتۈپ ئولتۇرۇشتى. ئۇلار گۈڭشې پوچتىخانىسىغا ئەۋەتكەن گۈلزىبا، بىر دەمدىلا قايتىپ كەلدى. ئۇ، «زۇمرەت كەچتە ئىشلىمەپتۇ» دېگەندىن كېيىن، ئۇچ دوست يولغا چىقىشتى. ئۇلار يول چېتىدىكى دەرەخ سايىلىرى، پىنھان قاراڭغۇلۇقلاردا مېڭىپ، فىرمىغا يېتىپ كېلىشتى. مۇرات دەرۋازىنى ئېچىپلا كىرمەكچى بولۇۋېدى، كامىل ئۇنىمىدى. ئۇنىڭغا ئىلاجى بار يانۇپقا كۆرۈنمەسلىكنى تاپىلىدى. كامىل دەرۋازا يۇچۇقىدىن قارىدى. كېچە ئايدىڭ بولغاچقا، ھويلا ئاپئاق يورۇپ تۇراتتى.

ئۆي تېمىغا يۆلەنگەن شوتا بالدىقىدا بىر دۇرا كۆلەڭگە ئېڭەك تېرەپ ئولتۇراتتى. ئۇنىڭ زىلۋا سىياقىغا، مۇرىسىگە چۈشۈپ تۇرغان قويۇق چاچلىرىنىڭ سايىسىغا بىرلا قاراپ، ئۇنىڭ زۇمرەت ئىكەنلىكىنى بىلگەن كامىل ئىشىك ھالقىسىنى بوشقىنا شىرىقلاتتى. سايە دەرھال چۆچۈپ يەرگە چۈشتى ۋە يۈگۈرۈپ كېلىپ دەرۋازىنى ئاچتى.

— كامىل، ھېكمەت!... — زۇمرەت كامىلنىڭ مۇرىسىگە بېشىنى قويۇپ يىغلىۋەتتى، — مۇرات قېنى، ئۇ كەلمىدىمۇ؟...

— ئۆزىڭىزنى بېسىۋېلىڭ زۇمرەت، — دېدى كامىل ئاستا شۇڭىلاپ، — ئاۋۋال ئىككىمىزنى دادىڭىزنىڭ قېشىغا ئەكىرىپ قويۇپ چىقىپ كېتىمىز! مۇرات سىزنى ئۆيىنىڭ ئارقىسىدىكى بولجالىقتا ساقلاپ تۇرىدۇ.

زۇمرەت قەۋەتلا خۇشال بولۇپ كەتكىنىدىن ھاياجىنىنى باسالمايلا قالدى. ئۇ كامىل بىلەن ھېكمەتنى باشلاپ كىرگەندە، ياقۇپ كاڭ ئۇستىدە ياستۇققا يۆلىنىپ، مۈكچەيگىنىچە يەرگە قاراپ ئولتۇراتتى.

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۈم ياقۇپكا! — دېدى كامىل بىلەن ھېكمەت قولىنى كۆكسىگە ئېلىپ، — تەنلىرى سالامەت، ئۆزلىرى ئوبدان تۇرىدىلىمۇ؟

— سە... سىلەر؟... بۇ... بۇ... — ياقۇپ قورقۇش، ئەندىشە ئىزتىراپىدا ئورنىدىن چاچراپ تۇرۇپ كەتتى ۋە تالاغا قارىدى، — ۋاي خۇدايىم، بۇ... بۇ قانداق قىلغىنىڭلار؟ سىلەر قورقماي...

— ياقۇپكا، ئۆزلىرىنى بېسىۋالسىلا، بىزنى ھېچكىم كۆرمىدى، — دېدى ھېكمەت ياقۇپنى خاتىرجەم قىلىش ئۈچۈن، — ئۆزلىرى بىلەن ئىككى ئېغىزلا سۆزلىشىپ كېتىمىز...

— ياقۇپكا، بىز جىنايەتچى ياكى سىنىپىي دۈشمەن ئەمەس، — دېدى كامىل سەل رەنجىگەندەك قىلىپ، — بىزدىن ئۇنچىۋېلا قورقۇپ كېتىش ھاجەتسىز...

— سىلەر سۆزلىشىڭلار، مەن سىرتقا چىقىپ تۇراي، — دېدى زۇمرەت ئالدىراپ.

زۇمرەت ھويلا ئارقىسىغا ئۆتۈپ، پەس ئاۋازدا: «مۇرات، مۇرات» دەپ توۋلىدى. تۇيۇقسىزلا ئاپئاق ئېچىلىپ كەتكەن ئازغان گۈلى ئارقىسىدىن چىققان مۇرات زۇمرەتنى قۇچاقلىۋالدى.

— مۇرات!.. — زۇمرەت لاسسىدا بوشاپ، مۇراتنىڭ قۇچىقىدا ساڭگىلاپ قالدى.

— زۇمرەت!... زۇمرەت؟... — مۇراتنىڭ كۆزلىرى ياشقا تولدى. ئۇ دەرھال ئېرىققا ئېڭىشىپ، قىزنىڭ يۈزىگە سۇ سەپتى... بىر چاغدىلا كۆزىنى ئاچقان زۇمرەت مۇراتنىڭ بوينىنى چىڭ قۇچاغلىۋالدى.

— زۇمرەت، ماڭا بىر قارا‌ڭ، مەن سىزنى بىر كۆرەي... — مۇرات ئۇنى يۆلەپ تۇرغۇزدى، — زۇمرەت بۇ مەن...

— مۇرات!... ئاھ خۇدا بۇ دۇنيادا سىز بارمۇ؟... سىز مېنى تاشلاپ نەگە كەتتىڭىز؟... — زۇمرەت مۇراتنىڭ مۇرىلىرىگە ئۇراتتى، سىلكىنەتتى، ئېسەدەپ يىغلايتتى.

— زۇمرەت جۇدەپ قاپسىز؟... قېنى ئۇ گەپ قىلىشنى بىلمىدىغان، ماڭا قاراپ كۈلىدىغان قارا كۆزلەرنىڭ نۇرلۇق شولىسى؟ ئېيتىڭا، لەۋلىرىڭىز نېمانچە گەز باغلاپ كەتتى؟... نېمە ئۈچۈن قىياقتەك قاشلار قېيىلدى؟...

— ئاھ مۇرات، كۆزلىرىمگە نۇر بېرىدىغان قۇياشىم بولمىسا! — زۇمرەت تۆكۈلۈپ تۇرغان ياشلىرى بىلەن شۇنىرلايتتى، — لەۋلىرىمگە شەربەت ئاتا قىلىدىغان تومۇرۇمدىن ئايرىلغان تۇرسام!... قاشلىرىم نېمە ئۈچۈن قېيىلمىسۇن؟ ئۇنىڭ تەشنالىقىغا زەمزەم بېرىدىغان باھار يامغۇرۇم تۆكۈلمىسە!...

— زۇمرەت، مېنىڭ تۇمۇچۇقۇم، — دېدى مۇرات قىزنىڭ مەڭزىگە سۆيۈپ، — سىز مەندىن رەنجىدىڭىز، مېنى ئۇرۇڭ، تىللاڭ، مەن ئەسكى...

— ياق، ياق، ئۇنداق دېمەڭ، — زۇمرەت مۇراتنىڭ ئاغزىنى توسۇۋالدى، — مەن نەفسىمدىن ئاڭلىدىم... ئەنسىرىدىم... بىتاقەت

بولدۇم... ماڭا نېمە چارە؟...

ئىككى دەردمەن يۈرەك ناھايىتى يېقىنلا بىر يەردە بىللە ئۇرۇۋاتاتتى. ئۇلار ئۆز ئارا شىۋىرلىشاتتى. قىز يۈرىكى: «مەن سېنىڭ بىلەن مەڭگۈ مۇشۇنداق سىردىشىشقا تەشنا» دەيتتى. يىگىت يۈرىكى: «ئاھ، مەن ساڭا قاچانمۇ قانارمەن؟» دەپ پىچىرلايتتى. قىز يۈرىكى: «قايسى مەلئۇن بىزنى ئايرىۋەتسە ئوت ئۇۋالىمىزغا قالىدۇ...» دېگەندەك نالە قىلاتتى... يىگىت يۈرىكى: «سەن ماڭا تېخىمۇ يېقىنراق كەل...» دەۋاتقاندەك رىتىمىدىن ئېزىپ ئۇراتتى...

— زۇمرەت، مەن كۆپ ئويلىدىم. ئاخىرى سىزنى قەشقەرگە ئېلىپ قېچىش قارارىغا كەلدىم، بولامدۇ؟... — دېدى مۇرات ناھايىتى ئاستا، — گەپ قىلىڭا! نېمە ئۈچۈن يىغلايسىز؟...

مۇئەللىپ سىلەرگە ئاق يول تىلەيدۇ!.. كېتىڭلار... قانچە يىراق كەتسەڭلار شۇنچە ياخشى!... بەختىڭلار ئۈچۈن!... ئەتەڭلار ئۈچۈن!... كەلگۈسىڭلار ئۈچۈن!... زۇمرەت ماقۇل دەڭ... ئاچچىق - ئاچچىق ياشلارنى تۆككىچە، كىچىككىنە يۈرىكىڭىزنى قوقاسقا سېلىپ كاۋاپتەك ئۆرتىگىچە، كېتىڭ... دەرھال جاۋاب بېرىڭ!... بىراق زۇمرەت بېشىنى چايقىدى. ئۇ: ئەي مېنى شەربەت تامغان قەلىمى، ئىسسىق كۆز ياشلىرى بىلەن ياراتقان يازغۇچى، مۇشۇنداق ھالەتتە سىز ئۆزىڭىزمۇ تېرى ئانىڭىزنى، ياشانغان دادىڭىزنى بالا - ئاپەت دوزىخىغا ئىتتىرىپ قويۇپ، ئۇلارنى تاشلاپ كېتەلەمسىز؟ ئۆمۈرلۈك يۈرەك جاراھىتى پەيدا بولمامدۇ؟ ئۇ ۋىجدانىڭىزنى ئۆرتىمەسمۇ؟... بىزنى بۇ دۇنياغا ئاپىرىدە قىلىپ، يۈرەك قانلىرىنى بەرگىنى ئۈچۈن، ئەقىل نۇرلىرى بىلەن كۆڭلىمىزگە چىراغ يېقىپ ئادىمىيلىك پەزىلەت ئاتا قىلغىنى ئۈچۈن، ئاتا - ئانىمىزنى مۇشۇنداق جازالىساق، خۇدا بىزنى ئەپۇ ئېتەرمۇ!... دەپ ماڭا سوئال قويدى. مەن قىزاردىم، تاتاردىم، نومۇستىن يەر قاتتىق، ئاسمان يىراق بىلىندى. ئەقلىڭىزگە ئاپىرىن زۇمرەت!... مەن سىزنى شوخلۇقنىلا بىلىدۇ، تەبىئىتى يېنىك دەپلا يۈرۈپتىكەنمەن، بىراق سىز ئەخلاق ۋە ۋىجدان بابىدا مېنى تاڭ قالدۇردىڭىز!...

— زۇمرەت، سىزگە نېمە بولدى؟ — دېدى مۇرات قىزغا ئېگىلىپ، — قانداق بىر قارارغا كەلدىڭىزمۇ؟

— كەچۈرۈڭ مۇرات، بۇ دۇنيادا تەنها بولغان بولسام، بىر جېنىم ئەمەس ئون جېنىم بولسىمۇ، سىزگە ئاتىۋەتكەن بولار ئىدىم! — دېدى زۇمرەت ئۇلۇغ - كىچىك تىنىپ، — لېكىن دادام ھازىر ئىنتايىن بىچارە، بىقۇل، ئۇ ماڭا مۇھتاج! . . . ئۇنىڭ ئايلىق چاچ - ساقاللىرىنى، ئېگىلىپ ماڭغاندىكى تىترىگەنلىرىنى، يىغلامسىرىغاندەك قاراشلىرىنى كۆرسەملا، ئىچىم سىيرىلىپ كېتىدۇ. ئىشقا ماڭسام، بىر كۆزۈم ئارقىدا قالىدۇ. دادامنىڭ. . .

— بولدى يىغلىماڭ. . . مەن. . . سىزنىلا ئويلاپتىمەن. . . كەچۈرۈڭ مېنى! سىزنىڭ دادىڭىز مېنىڭمۇ دادام! . . . ئۇ سادىدىلىقىدىن، نادانلىقىدىن، كۆڭلىنىڭ تۈزلۈكىدىن ئالداندى. . . بىز بۇنى تۈغرا چۈشىنەلمەيمىز. . .

— رەھمەت سىزگە مۇرات! . . . مېنىڭ مۇراتىم! . . .

— زۇمرەت! . . . ئاھ، مېنىڭ زۇمرىتىم! . . .

مۇرات بىلەن زۇمرەت بىر - بىرىنىڭ كۆزلىرىگە تويماي قارىشىپ، كېيىنكى پىلانلىرى ھەققىدە بىر دەم پاراڭلىشىپ ئولتۇرۇشتى. ئەمما يېقىنلا بىر يەردىن زەئىپ يۆتەلگەن ئاۋاز كەلدى. بۇ ياقۇپ ئىدى.

— زۇمرەت، زۇمى قىزىم. . . كەچ بولۇپ كەتتى. . .

— خوش ئەمسە مۇرات. . . مەن بۇگۈن بەك خوشال. . . سىزنى كۆردۈم. . . راستتىنلا بەك خۇشال. . .

— مەن يەنە كېلىمەن. . .

— ئەمدى پوچتىخانىدا كۆرۈشەيلى. . .

زۇمرەت كېتەر چېغىدا، مۇراتقا ئېسىلىپ بىر ئۆپۈش ھەدىيە قىلدى. مۇرات ئۆز جايىدا قىمىر قىلماي تۇرۇپ قالدى. ئەتراپىغا تەلمۈرۈپ قارىدى. توغرا، ئۇ كىمنىدۇر ئىزلىدى، بىراق ئۇنىڭ قۇچىقىدىكى قۇش ئۇچۇپ كەتكەنىدى.

— دادا، كامىل، ھېكمەتلەر قېنى؟ — زۇمرەت مۇراتنى ئاڭلىسۇن

دەپ ئۇنلۇك ۋارقىرىدى، — نېمە، كەتتى دېدىڭما؟ . . .

مۇرات چېغىر يوللار بىلەن ئارقىغا قايتتى. ئۇ يىراقتىنلا چوڭ يول ئېغزىدا ساقلاپ تۇرغان كامىل بىلەن ھېكمەتنى كۆرۈپ ئالدىراپ يېتىپ كەلدى.

— قانداق سۆزلەشتىڭلارمۇ؟ — مۇرات ئالدىراپ سورىدى، — ياقۇپكام بىر نېمە دېدىمۇ؟ . . .

— بىزمۇ تەڭلىكتە قالدۇق، — دېدى ھېكمەت خۇرسىنىپ، — ئۇ قورقۇپ، تىترەپ يىغلاپلا تۇرمىدۇ. ئاپئاق ساقاللىق ئادەم ياش تۆكسىمۇ بىر قىسىملا بولۇپ قالمىدىكەن كىشى. . .

— ئەھۋالدىن قارىغاندا، ئىنتايىن زىل، قورقۇنچلۇق بىر ئىشتا ياقۇپكامنىڭ تىلى باغلىنىپ قالغان، — دېدى كامىل ئېغىر تىنىپ، — شۇڭا بىزدىنمۇ قورقۇپ تۇرۇۋاتىدۇ! . . .

— مۇرات، يەنە سەۋر قىلايلى، — دېدى ھېكمەت، — ھازىر ئەلچىنىڭ قۇيرۇقى ئۇزۇلۇپتۇ، پۇلنىمۇ سۇيلىمەيدىغان بوپتۇ. بەلكىم زۇمرەتنىڭ بىرەر ۋەقە تۇغدۇرۇپ قويۇشىدىن ئەنسىرەپ قالغان بولسا كېرەك. . .

دوستلارنىڭ يارىدىمى ئارقىلىق زۇمرەت بىلەن كۆرۈشۈپ، مۇڭدىشىۋالغان ھۇراتنىڭ كۆڭلى خېلىلا ئارامسا چۈشتى. ئۇلار كېيىنكى قەدەمنى قانداق بېسىش ھەققىدە مەسلىھەتلەشكەچ، مەكتىپىگە قايتىپ كېلىشتى.

ئوقۇغۇچىلار يىغىلىپ دەرس باشلاندى. بىر كۈنى چۈشتىن كېيىن، بارلىق ئوقۇتقۇچىلار چوڭ ئىشخانىغا كەسپىي ئۆگىنىش ئۈچۈن يىغىلدى. ئۇلار ئۈچ كۈندىن بېرى كامىل بىلەن ھېكمەت يازغان «دەرس ئۆزلەشتۈرۈش ۋە مېتودىكا» دېگەن ماقالىنى مۇزاكىرە قىلىپ تالاش - تارتىش قىلىۋاتاتتى. بۇ ماقالە ئەسلى يازلىق تەتىل ئالدىدىلا بىر قېتىم مۇنازىرە قوزغاپ نۇرغۇن ئوقۇتقۇچىلارنىڭ قوللىشىغا ئېرىشكەنىدى. لېكىن مەكتەپ قۇرۇلۇشىغا ئىشلەش جىددى باشلىنىپ كەتكەنلىكى ئۈچۈن، ۋاقتىنچە توختاپ قالغانىدى. ماقالىنىڭ ئوقۇتۇش سۈپىتىنى

يۇقىرى كۆتۈرۈشتە ئەسلىي ئۇنۇمى بارلىقىنى بۇرۇنلا ھېس قىلغان زىكرۇللا غوجى ئۇنى قايتا مۇزاكىرىگە سالغانىدى.

ئوقۇتقۇچىلار بەس - بەستە سۆزلەپ، مۇنازىرە راسا قىزىۋاتقان پەيتتە، زەينىدىن تۇراپ ئېمىن بىلەن خالىق كاتىپنى باشلاپ كىردى. ئىشخانا ئىچى خۇددى قاينىۋاتقان قازانغا سوغاق سۇ قۇيۇۋەتكەندەك بىردىنلا جىمجىتلىققا چۆكتى. خالىق ھەر قانچە ئۆزىنى تۇتۇۋالغاندەك تۇرسىمۇ، يەنىلا ئوغۇرلۇقچە مۇرات، ھېكمەتلەرگە كۆز سالدى. بولۇپمۇ ئۇ كامىلغا دەممۇ دەم قارايتتى، چىكىگالغاندەك بولۇپ، گۈرەن تومۇرلىرى كۆپۈپ چىقاتتى.

زەينىدىن تۇراپ ئىمىنىي يولىۇرۇق بېرىشكە تەكلىپ قىلغاندىن كېيىن، ئۇ ناھىيىنىڭ «ئەڭ مۇھىم ھۆججەت» چۈشۈرگەنلىكىنى، ئۇنىڭغا ھەممە كىشىنىڭ ئىستايىدىل مۇئامىلە قىلمىسا بولمايدىغانلىقىنى قاتتىق تەلەپپۇزدا سۆزلىدى. خالىق كاتىپ ماتېرىيال پوپكىسىدىن ھۆججەتنى ئالدىرىماي ئېلىپ ئوقۇدى. ھۆججەت ئوقۇلغانسېرى، ئوقۇتقۇچىلارنىڭ بېشى چۈشۈپ، يۈرىكىنى ئەندىشە قاپلىدى. ھەپتىدىن بېرى كېچە - كۈندۈزلەپ جاپا چېكىپ ئاران يىغىپ كەلگەن ئوقۇغۇچىلارنىڭ يەنە توزۇپ كېتىپ، تەسەۋۋۇر قىلغۇسىز ئاقىۋەتنىڭ كېلىپ چىقىشىغا گەپ سىغمايتتى. ھۆججەتتە، ئوقۇغۇچىلارغا ئايلىق تاماق پۇلى بېكىتىش — تاماق پۇلىنى شەخسى ئەللىك پىرسەنت، دادۇي ئون پىرسەنت، مەكتەپ ئون پىرسەنت، دۆلەت ئوتتۇز پىرسەنت كۆتۈرۈش بەلگىلەنگەنىدى. تاماق پۇلى تۆلىمەي تۇرۇپمۇ مەكتەپتىن قېچىش، دەرسكە كەلمەسلىك ئەھۋالى ئېغىر تۇرسا، ئەمدى مەكتەپتە ئوقۇغۇچى قالارمۇ؟... ئۇ يىلدىن بۇ يىلغىچە ئىشلەپ تۇرۇپمۇ يەنە قەرزگە بوغۇلۇپ، بىر تىيىنىڭ قارىسىنى كۆرمەيدىغان دېھقانلار ئايلىق تاماق پۇلىنى قانداق تۆلەيدۇ؟... دېگەن ئېغىر ئوي ئوقۇتقۇچىلارنى تاغدەك كېلىپ باستى...

— ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئايلىق تاماق پۇلى يەتتە يېرىم يۈەن، — دېدى تۇراپ ئىمىن ۋارقىراپ، — ئەللىك پىرسەنت دېگەن ناھايىتى ئۇچ يۈەن

يەتمىش بەش فوڭ، ئەمما پومېشچىك، باي دېھقانلارنىڭ بالىلىرى تاماق پۇلىنى يۈز پىرسەنت تۆلەيدۇ. ھاللىق ئوتتۇرا دېھقانلارنىڭ بالىلىرىمۇ ئەللىك پىرسەنتتىن يۇقىرى تۆلىشى كېرەك... بۇ دېگەن سىنىپىي كۆرەش...

— تاماق پۇلى بېكىتىش خىزمىتى مۇھىم ۋە جىددىي سىياسىي خىزمەت، — دېدى خالىق سېپايىلىق بىلەن، — بۇنىڭغا ئاجرىتىلغان ئوقۇتقۇچىلار خىزمەت ئورنىدىن ئايرىلمايى، ئەستايىدىل ئىشلىشى لازىم. تۇ شۇجى رادىئو ئارقىلىق يەرلىك كادىرلارنىڭ يېقىندىن يارەمدە بولۇشىنى ئوقتۇرماقچى.

ئەتىسىلا، تاماق پۇلى باھالاش خىزمىتىگە ئايرىلغان ئون ئوقۇتقۇچى يوتقان - كۆرپىسىنى باغلاپ، يېزا - كەنتلەرگە يۈرۈپ كەتتى. كامىل بىلەن مۇرات ئوتتۇرا مەكتەپى يوق سىرت گۈڭشېلاردىن كېلىپ ئوقۇيدىغان ئوقۇغۇچىلارنىڭ تاماق پۇلىنى باھالاش ئۈچۈن، ئايرىم - ئايرىم ھالدا توسالالا، بۇزاق يېزىلىرىغا ماڭدى. ئەسلىدە بۇ ئىشقا سىنىپ مۇدىرلىرىنى بەلگىلىمەسلىك دېگەن قارار بولسىمۇ، ھېكمەت بوستاننىڭ قارىقاش ناھىيىسىگە چېگرىداش بولغان ئەڭ يىراق تايتاق، يۇقاقۇن، تۇنۇن كەنتلىرىگە تەقسىم قىلىنىدى. كېچىچە ھېكمەتنىڭ كېيىم - كېچەكلىرىنى يۇيۇپ تەييارلىغان گۈلزىبا بىلەن ماھىگۈل ئەتىگەندىلا كامىلنىڭ ياتقىغا كىردى. بۇ يىل مەكتەپتە بىر تولۇق سىنىپ قۇرۇلغانلىقى ئۈچۈن، ماھىگۈل شەھەرلىك تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپكە كىرىپ كەتمىگەنىدى.

— ماھىگۈل سىڭلىم، — دېدى ھېكمەت سومكىسىغا خاتىرىسىنى سېلىۋېتىپ، — ياخشى ئوقۇڭ، تىرىشىپ رىقابەت بىلەن باشقىلاردىن ئۈتۈپ كېتىڭ. سىز مۇشۇ مەكتەپتە 10 - سىنىپنى پۈتتۈرگەندىن كېيىن، مەن سىزنى ئۇرۇمچىگە ئوقۇشقا يولغا سالىمەن...

— رەھمەت ھېكمەت ئاكا! — ماھىگۈل يىغلىغان پېتى يۈگرەپ چىقىپ كەتتى.

— گۈلزىبا، — دېدى ھېكمەت، — سىنىپىمغا رېخىم نۇرى مەسئۇل بولدى، ئۇ ئىت تالاشتۇرۇش بىلەن بولۇپ كېتىپ، بالىلارغا ئوبدان

قارىيالمايدۇ. سىز كۆز - قۇلاق بولۇپ تۇرۇڭ. سىزنىڭ سىنىپ مۇدىرلىق تەجرىبىڭىز بار...

— بىلىمەن، خاتىرجەم بولۇڭ...

— ھە راست، نەفسە، زۇمرەتلەر بىلەن كۆرۈشۈپ تۇرۇڭ، بولۇپمۇ زۇمرەتنى كۆپرەك يوقلاڭ!...

— ئۆزىڭىزنى ئاسراڭ، سالامەتلىكىڭىزگە دىققەت قىلىڭ... — گۈلزىبا قىيالماسلىق بىلەن ھېكمەتكە باقتى، — سىز خىزمەت بىلەن بولۇپ كەتسىڭىز، ئۆزىڭىزنى ئونتۇپ قالىسىز... ۋاقتى - ۋاقتىدا تاماق يېيىشنى ئونتۇماڭ...

تاماق پۈلى باھالىغۇچىلار كېتىپ ئىككى كۈن ئۆتتى. بوستان ئونتۇرا مەكتىپىدە يەنە بىر يىغىلىش يۈز بەردى. ئەتىگەنلىك سىياسىي ئۇگىنىشتە، ئىشخانىدا ئىككى ھەربىي ئولتۇراتتى. بىرسى قارىراق، ئاغزىدا ئىككى تال ئالتۇن چىشى بار، يۈزلىرى سوزۇنچاق 25 - 26 ياشلار چامىسىدىكى ئادەم ئىدى. يەنە بىرسى تۇرقىدىن قىرىقلارغا ئۇلىشىپ قالغان ئادەم بولۇپ، ئۇ بېشىنى گەجگىسىگە چۆكۈرۈپ، ئېڭىكىنى ئۇچلاپ ئولتۇراتتى، ئۇنىڭ يۈزىدە ئۇششاق پورەك سەپكۈن بولۇپ، كىچىك قىيپاش كۆزلىرىنى پىلدىرلىتىپ تۇراتتى. ئۇنىڭ قېشى بىلەن كىرپىكىنىڭ تايىنى بولمىغاچقا، ئادەمگە كۇچار سوپۇنىنىڭ سىياقىنى ئەسلىتىپ قوياتتى. ئۇنىڭغا بىرلا قاراپ، گۈلزىبانىڭ يۈرىكى جىغدە قىلىپ قالدى. چۈنكى ئۇ كىرىموف ئىدى...

زەينىدىن ئۇلارنى قوراللىق بۆلۈمدىن مىنبىڭ تەربىيىلەشكە كەلگەن ئۆمەر، كىرىموف دەپ كۆپچىلىككە تونۇشتۇرغاندىن كېيىن، مەملىكەت بويىچە مىنبىڭ تەربىيىلەش خىزمىتىنىڭ كەڭ قانات يايغانلىقى، چۈنكى دۆلەت ئىچىدىكى ئوڭچى، يەرلىك مىللەتچى، بۇزۇق ئۇنسۇر، پومېشچىك، باي دېھقانلارنىڭ بۇزغۇنچىلىقى، سىرتقى جەھەتتىن جاھانگىرلار ۋە سوۋېت شيۇجېڭجۇيىچىلىرىنىڭ ئاغدۇرمىچىلىقى مەۋجۇت ئىكەنلىكى، شۇڭا ھەر بىر ئادەمنىڭ سىنىپىي كۆرەشنى ئونتۇماي، قورال تۇتالايدىغان، ئاتالايدىغان، دۇشمەنلەرگە تاقابىل تۇرالايدىغان

ئىقتىدارنى يېتىلدۇرۇشىنىڭ مۇھىملىقى توغرىسىدا سۆزلىدى.

زەينىدىن بۇگۈن ناھايىتى تېتىك، روھلۇق كۆرۈنەتتى. چۈنكى ئۇ خالىقنىڭ يولىيۇرۇق كۆرسىتىشى بىلەن، كامىل، ھېكمەت، مۇراتلارنى يېراققا پالاپ، ئۇلاردىن تۇنجى قېتىم ئۆچ ئېلىپ، ئىچىنى بىر ئاز بوشۇتۇۋالدى. ئەمدى ئۇلار بىرەر ئايغىچە ئاچ - توق يۈرۈپ، دېھقانلارنىڭ تىل - ئاھانىتىنى ئىشتىپ، راسا ئەدىبىنى يەيدۇ...

كېرىموف ئەتىسىدىن باشلاپقا ئىشقا كىرىشىپ كەتتى. ئۇ مەكتەپ بويىچە ئەللىك ئوقۇغۇچى تاللاپ، پەيجاڭ، بەنجاڭلارنى سايلىدى. ئۇ، ھەر كۈنى ئەتىگەندە - كەچتە، «ئوڭغا»، «سولغا»، «ئارقىغا» دېگەندەك بۇيرۇقلار بىلەن مېڭىشنى، ئۆمۈلەشنى مەشق قىلدۇراتتى. مىنبىڭلار قوللىرىدىكى قىزىل بويالغان تاياقلىرىنى پاخالدىن ياسالغان «دۈشمەن» لەرگە «شا...» دەپ تىقاتتى. ئۇلار مەكتەپنىڭ ئەمگەك پائالىيەتلىرىگە قاتناشمايتتى. ئۆمەر ئىسىملىك ياش ھەربى مەشق ۋاقىتلىرىدىن باشقا چاغلاردا، توپ مەيدانىدىن چىقماي، ئوقۇغۇچىلار بىلەن ۋاسكىتبول ئوينايتتى.

كېرىموف خىزمەتتە ناھايىتى ئەستايىدىل، سىنىپىي كۈرەش ئېڭى يۇقىرى ئادەممۇ نېمە، ئوقۇتقۇچىلارنىڭ سىياسىي - ئىدىيىۋى ئەھۋاللىرىنى ئېنىقلاشنى باشلىۋەتتى. بۇ ئىش زەينىدىنگە مايدەك ياقتى. ئۇ كامىل، ھېكمەت، مۇراتلارنىڭ «جىنايەت»لىرىنى ئۇنىڭغا ئۈجۈر - بۈجۈرىغىچە سۆزلەپ بەردى. ھەتتا، زىكرۇللا غوجى، توختى قۇربان، ئەخمەن ھوشۇرلارنىمۇ يامانغا يان تاياق بولىدىغان، سىنىپىي ئېڭى تۆۋەن، بايرىقى روشەن، مەيدانى مۇستەھكەم بولمىغانلار قاتارىغا كىرگۈزۈۋەتتى.

كېرىموف بىر كۈنى كەچتە، زەينىدىننىڭ ئۆيىگە كىردى. ئۇلار ئىچكەركى ھۇجرىدا يالغۇز ئولتۇرۇپ، ئاق قوناق ھارىقىدىن ئىچىشتى. ئۇياقتىن - بۇياقتىن سۆزلىشىپ، گەپ گۈلزىبا ئۈستىگە مەركەزلىشىپ قالدى. زەينىدىن تەڭشىلىپ قالغان كېرىموفنىڭ ئاغزىدىن ھەممە گەپنى ئاڭلاپ، گۈل - قەقەلىرى ئېچىلىپ كەتتى. ئەگەر كېرىموف گۈلزىبانى

بىر ئاماللاپ تارتىپ كەتسە، ھېلىقى گەپدان شىماللىقنىڭ ئۆپكىسى قېقىلىپ كەتكەن بولارئىدى.

— نەچچە قېتىملىق خەتلىرىنى ئالماي، گەپلىرىنى يىرىۋەتكەن بولسا، — دېدى زەينىدىن كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ، — ئۇنىڭ سەۋەبى يەنە شۇ ھېكمەت. . . گۈلزىبا ئۆزى ئۇز بولغىنى بىلەن، بۇ ئىشتا دىۋەڭلىك قىپتۇ.

— مەن ھېكمەتنىڭ ئىشلىرىنى بۇرۇنمۇ ئىگىلىگەن، ھازىر تېخىمۇ تولۇق بولدى، — دېدى كېرىموف پىيالىدىكى ھاراقنى گېلىغا گۈپلا قىلىپ ئۇرۇپ، — كۆرۈپ تۇرسىلا، مەن ئۇنىڭ ئىككى پۇتىنى بىر ئۆتۈككە تىقىمەن. . .

— ھەببەللى، يارايلا. . . سېلى دېگەن ھەربىي تۇرسىلا، ۋۇي توختىسىلا، بىر ئىش خەتىمگە كەلدى، — زەينىدىن تۇيۇقسىزلا بۇرگە چاققاندەك سەكرەپ تۇرۇپ كەتتى - دە، كۆز چاناقلىرى كېڭەيدى، — قىشلىق تەتىلدىكى شيۇجېڭجۇيىچىلارغا قارشى كۇرستا پارتىيە مەكتىپىدىن ھېكمەتلەر توغرىلىق بىر مەخپىي ماتېرىيال ئەۋەتىپتىكەن. ئۇ ماتېرىيال ھازىر خالىق كاتىپنىڭ قولىدا! . . .

— نېمە ماتېرىيال ئىكەن؟ — كېرىموف دەرھال سۇرۇلۇپ زەينىدىنگە ئېڭىشتى.

— كامىل، ھېكمەت، مۇراتلارنىڭ ئەكسىيەتچى ئىدىيىسى ھەققىدە يېزىلغانىكەن.

كېرىموف ھاراق تۇگىمەيلا، زەينىدىننىڭ ئۆيىدىن يېنىپ چىقتى. ۋاقىت ئانچە كەچ بولۇپ كەتمىگەن بولسىمۇ، ئاي قاراڭغۇسى ئىدى. ئۇ دەسلەپ بوستانغا كەلگەن كۈنى تونۇشتۇرۇشلىرىنى كۆتىرىپ گۇڭشې پارتىكومى ئىشخانىسىغا بارغانىدى. خالىق كاتىپ ئۇلارنى ئۆز ئۆيىگە باشلاپ، ھاردۇق چېيىمۇ قۇيۇپ بەرگەنىدى. شۇ چاغدا، خالىق ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ سىياسىي ھاۋاسى ھەققىدە توختىلىپ، بىر قىسىم مۇئەللىملەرنىڭ شيۇجېڭجۇيىلىق ئىدىيە بىلەن زەھەرلەنگەنلىكى، ئۇلارغا نىسبەتەن ھۇشيارلىقنى ئۆستۈرۈپ، كۆز - قۇلاق بولۇشنىڭ

زۆرۆرلىكىنى پۈرىتىپ ئۆتكەنىدى. مانا ئەمدى خىزمەتىدىن دوكلات قىلىش باھانىسىدا، ھېكمەتنى يەنمۇ چوڭقۇر قېزىش پۈرسىتىنى كەلگەنلىكىنى ھېس قىلغان كېرىموف كېچىلەپ خالىقنىڭ ئۆيىگە كەلدى.

خالىق ئۇنى قىزغىن كۈتۈۋالدى ۋە ئىچكەركى مېھمانخانىنىڭ قاتمۇ قات گىلەم - كۆرپىلەر سېلىنغان سۇپىسىغا تەكلىپ قىلدى. خالىقنىڭ لەكپۇڭدەك لىغىرلاپ تۇرىدىغان، لېكىن چىرايىدىن قورقۇش، چۆچۈش ئالامەتلىرى كۆرىنمەيدىغان ئايالى بىردەمدىلا شىرەنى گۈللىتىۋەتتى. قاينىق دەملەنگەن دورا چاينىڭ ئۆتكۈر ھىدى دماغلارغا ئۇرۇلدى. توقاچلار ئۇشتۇلۇپ، پىيالىلەرگە ناۋات سېلىندى. ئاندىن، قېنى، ئالسىلا - باقسىلا! دېگەندەك تەكەللۇپلار باشلاندى.

زەينىدىننىڭ ئۆيىدە تۇنجى سەر ئىچىپ تەڭشىلىۋالغان كېرىموف ھېچ تۇزۇت قىلمايلا خىزمەتلىرىدىن دوكلاتىنى باشلىۋەتتى. خالىق كاتىپىنىڭ ئۆتكەنكى يولىورۇقى بويىچە، ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ سىياسىي «ھاۋا»سىنى ئوڭشاش ئۈچۈن، بىر قاتار خىزمەتلەرنى ئىشلىگەنلىكىنى ھاياجان بىلەن سۆزلىدى ۋە زەينىدىن، قۇتبىرەم، رېخىم نۇرى، مەمتىلى ئىبراھىم، ساجىتخان قاتارلىق ئوقۇتقۇچىلاردىن ئەھۋال ئىگىلەپ، دەسلەپكى قەدەمدە كامىل، ھېكمەت، مۇراتلارنىڭ «خەتەرلىك ئۇنسۇرلار» ئىكەنلىكى، زىكرۇللا غوجى، توختى قۇربان، ئەخمەت ھوشۇرلارنىڭمۇ بايرىقىنى روشەن، مەيدانى مۇستەھكەم، ئىدىيىسى ساغلام بولمىغان «مۇجمەل ئۇنسۇرلار» قاتارىغا كىرىدىغانلىقى، بولۇپمۇ غۇلجىلىق ھېكمەتنىڭ «تۇتمىسا بولمايدىغان ئەكسىيەتچى» ئىكەنلىكىنى ئېنىقلاپ چىققانلىقىنى ئوتتۇرىغا قويدى. كېرىموف ھەتتا ئۇچ خەتەرلىك ئۇنسۇرنىڭ ئوغرىلىق ئىشىنى باھانە قىلىپ تۇرۇپ، بىر ئوقۇغۇچىنى ئېسىپ قويۇپ قاتتىق ئورغانلىقىدەك جىنايىتى تۇرۇقلۇقمۇ، تېگىشلىك قانۇن ئورۇنلىرىغا تاپشۇرۇپ بېرىلمەي، ھازىرغىچە ئىنقىلابىي سەپ ئىچىدە يوشۇرۇنۇپ يۈرگەنلىكىنى ئىچىنغان ھالدا بايان قىلىپ ئۆتتى. ئەما خالىق پىيالىنى قوش ئالقىنىدا سىقىمدىغان ھالدا، چېيىنى پۇڭلىگەچ، نېمىنىدۇر ئويلاۋاتاتتى. ئۇ كۆڭىلىدە، كېرىموفنىڭ پايدىلىنىشقا بولىدىغان پايدىلىق

«ماتېريال» ئىكەنلىكىنى دەڭسەپ بولغاندى. بىراق «ئوغرىلىق» تىن ئىبارەت تۇتقىدىن پايدىلىنىپ «جازا يۇرۇشى» قىلىش ئۈنۈمى كاللىسىغا سىغمايتتى. بۇنى قىلغاندا، چۈلۈۋرىنى قايتقا تارتسا، لاي - پاتقاقمۇ، ئوي - چۇڭقۇرمۇ، ئېگىز - پەسمۇ، ئۈنۈمى بىلەن ھېسابلاشماي، شۇ ياقتا ماڭىدىغان زەينىدىنىدەك كۆنۈك ئېشەكتىن ئايرىلىپ قالاتتى. بۇنىسى كېرىموف ھەرگىز چوشەنمەيتتى.

— ھەقىقەتەن سىياسىي جەھەتتە پىشقان كادىر ئىكەنلا! — دېدى خالىق پىيالىنى شىرەگە قويۇپ، — ئانچە ئۇزۇن بولمىغان ۋاقىت ئىچىدە خېلىلا مەسىلىلەرنى قېزىپ چىقىپلا... بولۇپمۇ ئۇچ ئەپەندىنىڭ ئىچىدە كامىل بىلەن مۇرات ناھايىتى قۇۋۇ، ھېيلىگەر، يامان نېمىلەر...

— ھېكمەتكىمۇ سەل قارىغىلى بولمايدۇ... ئۇ شېۋجېڭجۇيىچىلار-نىڭ ئۇۋىسى بولغان ئىلىلىق ئىكەن ئەمەسمۇ؟ كىم بىلىدۇ، ئىشپىيۇنمۇ تېخى؟ — دېدى كېرىموف ئىڭىكىنى ئۇچلاپ، — بۇ ئەبلەخ ئادەمنىڭ ئاچچىقىنى كەلتۈرۈپ، گۈلزىبا خانىمنىڭ ئارقىسىغا كىرىۋاپتۇ... گۈلزىبا بۇ قىز...

كېرىموف ئۆزىگە مەنىلىك تىكىلىپ تۇرغان كۆزلەرگە قاراپ قىزىرىپ ۋە ھولۇقۇپ گېپىنى يۇتۇۋەتتى. تەجرىبىلىك خالىق ئۈنىڭ ئىشىق ھەسەتلىرى چاچراپ تۇرغان قىيپاش كۆزلىرىگە قاراپلا، ئىشنىڭ تېگىگە يەتتى. شۇڭا ئۇ زەينىدىنىنىڭ يالغان - ياۋىداق دوكلاتىنى ئاڭلاپ، گۆھەر تېپىۋالغاندەك خۇش بولۇپ كەتكەن ئىكەندە، ! شاشمىسلا جەڭچى قارى! ئۇياقتىن دادىخولۇق قىلىپ بولغىچە، بۇياقتىن ماتېرىيالىنى يېزىپ، تامغىنى بېسىپ، ھېكمەتنى دادىخاھقا تارتىپ، گۈلزىبانىسى قويۇنلىرىغا سېلىپ بەرگىلى بولمايدۇ... قاينىقسۇدا تەرەت ئېلىپ، مىچىتقا چىچاڭشىپ كىرىپ، بىر قېتىم روكوغا بارمايلا، خۇدادىن بايلىق تىلىسەك، ئاسماندىن تىللا ياغدىغان ئۈنداق ئاسان ئىش يوق... خۇدايا توۋا، ماۋۇ زەينىدىن دېگەن خام كاللا، دۆت ئېشەك ئوغرىلىق ئىشىنى قايتا سۈرۈشتە قىلسىلا، ئۇزىنىڭ يۈندا ئەۋرىنىگە چۈشۈپ كېتىپ، تاجىسىدىن ئايرىلىپ قالىدىغانلىقىنى بىلمەمدىكىنە! قۇلىقىغا سىرغىدەك

ئېسىپ قويغان گەپلىرىم نەگە كەتتى؟...

— كېرىموف قارىسىلا، — دېدى خالىق جىددىي تەلەپپۇزدا، — ئوغرىلىق ئىشىنى ھەرگىز ئېغىزلىرىغا ئالغۇچى بولمىسىلا، ئۇنى قايتا تەكرارلاپمۇ سالمىسىلا... بولمىسا ئىشنى بۇزۇپ قويىلا...

— نېمىشقا ئەمدى؟...

— بۇنداق قىلساق، زەينەدىننى ئوتقا ئىتتىرىۋەتكەن بولىمىز...

— چۈشىنەلمىدىم...

— نېمە دېسەم بولار، — خالىق تاماكىسىنى قاتتىق شورىدى، — ئۇ ئوغرىلىقنىڭ باش بالاخورى دەل زەينەدىننىڭ ئۆزى!...

— ھە؟!... — كېرىموف چۆچۈپ كەتتى.

— ئەمما، بۇ پەپىلىقۇش ئاداش كامىلنىڭ قولىدىكى ئىسپاتنى ئېلىش ئۈچۈن، ھەر نېمە دەپ جۆيلۈيدىيۇ، ئاقىۋىتىنى ئويلىمايدۇ.

— ئۇ قانداق ئىسپات؟

— ئوغۇرلانغان زاكۇ ماللارغا شەرىك بولغان ئىسپات...

— ئۇنداقتا زەينەدىنمۇ؟...

— ياۋ، ياق! باشقىچە چۈشىنىپ قالمىسىلا، ئۇ ھەر نېمە دېگەن بىلەن سېلى بىلەن ماڭا پايدىلىق ئادەم... — خالىق مەسخىرىلىك كۈلدى، — مۇناقىچە ئېيتقاندا، ئۇنىڭ تىزگىنى بىزنىڭ قولىمىزدا...

خالىق بىلەن كېرىموف كامىل، ھېكمەت مۇراتلارنى تۇتۇشنىڭ پۇرستى تېخى پىشىپ يېتىلمىگەنلىكىنى، ئەمما بۇ كۈنلەرگە كۆپ قالمىغانلىقى، شۇنىڭ ئۈچۈن، ھازىرچە زىكرۇللا غوجىنى، ئەخمەت ھوشۇر، توختى قۇربانلارغا چېقىلماي، قۇتبىرەم، مەمتىلى ئىبراھىم، رېخىم نۇرى، ساجىتخانلاردىن پايدىلىنىشنىڭ مۇھىملىقى ھەققىدە بىر چاغقىچە كۆسۈرلاشتى.

— بىراق خالىق كاتىپ، — دېدى كېرىموف سوۋۇپ قالغان چېيىنى قولىغا ئېلىپ، — مەمتىلى ئىبراھىم، رېخىم نۇرى، ساجىتخان، قۇتبىرەملەر ئۆز ئارا ئۇرۇشۇپ، بىر - بىرىنى كوچىلاپ، پۈت تېپىشىپلا يۈرىدىكەن. مۇشۇ ھەپتىنىڭ ئىچىدىلا، مەمتىلى بىلەن رېخىم نۇرى،

ساجىتخان بىلەن قۇتبىرەم بىر - بىرى بىلەن بىر نەچچە قېتىم ئۇرۇشۇپ جىدەل چىقاردى، ھەتتا، قاپاقلىرىنى يېرىۋېلىشتى.

— ئۇلارغا خىزمەت ئىشلىسە! ئىتتىپاقلاشقىنى تۈزۈك...

— ئىشلىدىم، بىراق بىر — بىرىگە ئىتتەك خىرىشىپلا يۈرۈيدىكەن.

كېرىموف ئەتىسى پىكىر ئېلىش باھانىسىدا گۈلزىبانىڭ ياتقىغا كىردى، ماھىگۈل كەچلىك مۇراكىرىگە چىقىپ كەتكەنىدى. كېرىموف تاپانچىسىنى غىلاپتىن سۇغۇرۇپ چىقىرىپ، قىزىل يىپەك لاتىدا سۇرتكەندىن كېيىن، ئۇنى ئۇستەلگە تاققىدە قويدى. ئۇنىڭ كىتابلار ئاستىدا تۇرغان ئالبۇمىغا كۆزى چۈشۈشى بىلەن، ئۇنى ئېلىپ ئاچتى. بىرىنچى بەتتىلا گۈلزىبا بىلەن ھېكمەتنىڭ باشلىرىنى يېقىن قىلىپ چۈشكەن كۈلۈپ تۇرغان سۈرىتى تۇراتتى. گۈلزىبا قىشلىق تەتىلدە چۈشكەن بۇ سۈرەتنى چوڭايتىپ يۇيغۇزغاندى. كېرىموفنىڭ قاپىقى غۇژۇرىدە تۇرۇلدى. ئاڭغىچە گۈلزىبا ئالبومنى ئۇنىڭ قولىدىن شارتلا تارتىۋېلىپ، ياستۇق ئاستىغا باستۇرۇپ قويدى.

— قىزلارنىڭ نەرسە - كېرەكلىرىنى رۇخسەتسىز ئېلىشنىڭ، كۆرۈشنىڭ، — دېدى گۈلزىبا ئالىيىپ، — ئەخلاقسىزلىق بولىدىغانلىقىنى بىلمەمسىز؟...

— كەچۈرۈڭ خانىم، — دېدى كېرىموف سەتلا ھەجىيىپ، — مەن ئەسلىدە سىزدىن پىكىر ئالغىلى كىرگەن...

— نېمىنى ئۇقماقچى ئىدىڭىز؟ تېز دەڭ، مېنىڭ ئىشىم بار...

— ئوقۇتقۇچىلار ئارىسىدىكى سىياسىي ۋە ئىدىيەۋى مەسىلىلەر... يەنى...

— كەچۈرۈڭ، مەن ئاددىي ئوقۇتقۇچىمەن... دەرسىنى قانداق ياخشى ئۆتۈشنى، بالىلارنى ئەخلاق - پەزىلەتلىك تەربىيىلەشنىلا ئويلايمەن... تىرناق ئاستىدىن كىر ئىزلەپ، ئايىغاقچىلىق قىلىشقا ۋاقتىم يوق!

— سىز؟...

ياتاقتا دەپتەر، كىتابلىرىنى قوليتۇقلىغان ماھىگۈل كېرىپ كەلدى.

گۈلزىبا ئالبۇمنى ساندۇققا سالدى - دە، ئاغزىنى گۈپلا يېپىپ، قۇلۇپنى سالدى ۋە ماھىگۈلگە قايرىلىدى:

— ئۇكام ماھىگۈل، مەن قىزلار ياتىقىنى تەكشۈرۈپ كېلىمەن. ياتاقتا ئولتۇرغاچ تۇر...

گۈلزىبا چىقىپ كەتتى. كېرىموف مانا شۇندىن باشلاپ بۇ ياتاققا نەچچە - قېتىملاپ كىرگەن بولسىمۇ، بىر ئېغىز گېپىنىمۇ قىلالمىدى. چۈنكى ئۇ كىرگەن ھامان گۈلزىبا: «مۇزاكىرىگە يېتەكچىلىك قىلىمەن...»، «ئىشخانىدا دەرس تەييارلايمەن...»، «توختى قۇربانغا دەرس تەستىقلىتىمەن...» دېگەندەك باھانە - سەۋەبلەر بىلەن كېرىموفنى يالغۇز تاشلاپ چىقىپ كېتەتتى.

بىر شەنبە كۈنى، كېرىموف شەھەرگە كىردى. ئۇ گۈلباغدىن قايرىلىپ مۇنچا كوچىسى دۇقمۇشىغا كەلگەندە، شەھەرلىك ساقچى ئىدارىسىدا ئىشلەيدىغان ئاغىنىسى جامال توختى بىلەن ئۇچرىشىپ قالدى. ئۇ شەھەرنىڭ ئامانلىق ساقلاش گۇرۇپپىسىنىڭ مەسئۇلى ئىدى.

— تويغا بارماي، بۇ يەردە نېمە ئىش قېلىپ يۈرۈيسەن؟ — دېدى جامال ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشۈپ، — جۇر، بىللە بارايلى.

— مەن يېزىغا خىزمەتكە كەتكەن، — دېدى كېرىموف خۇشياقمىغاندەك قىياپەتتە، — ھازىرلا كېلىشىم.

— ئۇنداقتا، ئىشىكىڭگە قىستۇرۇپ قويغان باغاقنىمۇ كۆرمەپسەندە؟ — جامال ئۇنىڭغا سىنچىلاپ قارىدى، — نېمە بولدى ساڭا؟ چىرايىڭ كەكرى يەۋالغاندەك تۇرۇلۇپلا كېتىپتىغۇ؟

— ۋاي دېمە ئاداش، — دېدى كېرىموف ئېغىر تېنىپ، — بېشىمغا بىر ئىش كېلىپ قالدى، قارا، ھېچ ئامالىنى قىلالماي جىلى بولۇپ قالدىم.

— جۇر، ماڭ! تويدا ئىچكەچ پاراڭلىشىمىز...

ئۇلار مۇنچا كوچىسىغا پەسلەپ چۈشۈپ، كەڭ يېيىلىپ تۇرغان يېشىل كۆل بويىغا چىقتى. ئۇ يەردىن قىزىق دەرۋازا رەستىسىنى توغرا كېسىپ، ئەنجان كوچىسىغا كېرىپ، قوش قاناتلىق ئەگۈن ئالدىدا توختاشتى. شەھەر ئاھالىلىرى كاسىپ - ھۈنەرۋەن، ئوقۇتقۇچى دېگەندەك

ئاددىي پۇقرالار ھويلا ۋە پىشايۋان سۈپىلىرىغا سېلىنغان كىگىز - پالازلاردا ئولتۇرۇپ، «دۇئا»غا كاكچا چىلاپ يەۋاتاتتى. ئادەتتىكى دالان، تاق ۋاسىلىق ئۆيلەرگە ماگىزىنچىلار، ئىدارە - جەمئىيەت كادىرلىرى، كالتە - كۆسەي باشلىقلار ئورۇنلاشقاندى، ئەمما ئىچكەركى گىلەم، تاۋار كۆرپىلەر سېلىنغان ياسىداق مېھمانخانىغا يۈز - ئابرويلۇق بايلار، چوڭ شۇجىلار، باشلىقلار ئورۇنلاشتۇرۇلغاندى. كىشىلەر ئۆلارنى نام - ئەمەلىنىڭ چوڭ - كىچىكلىكىگە قاراپ، «كاساڭ يۈز»، «داپ يۈز» «پولۇ يۈز...» دەپ ئاتىشاتتى. پەتنۇس - لىگەنلەردە سۇنۇلۇۋاتقان مەزىلەرمۇ ئولتۇرغان ئۇرۇنغا قاراپ پەرقلىق بېرىلىۋاتاتتى. «يۇقىرىغا»، «ئوتتۇرىغا»، «پەسكە» دېگەن بۇيرۇقلارغا كۆنۈپ كەتكەن مۇلازىملار كىشىلەر ئارىسىدا پالاقشىپ يۈگۈرىشەتتى. مېھمان كۆتكۈچى جامال توختى بىلەن كېرىموفقا: «خۇش كېلىشپتىلا» دېگەندىن كېيىن، بىر ھازا قاراپ كەتتى. ئۇ بەلكىم «بۇ ئىككىسى قايسى تەبىقىگە مەنسۇپ ئىكىن؟» دەپ، ئىككى ئويلۇق بولۇپ قالدى بولغاي. جامال توختىنىڭ يوغان قورسىقىنى كۆرۈپ، ئۇنى يۇقىرىغا باشلاشنى ئويلىدى، ئۇنىڭ يېنىدىكى «توپا چىراي» نى پەسكە ئولتۇرغۇزسامىكىن دەپ ئىككىلەندى، ئەمما دەرھال قارار قىلالمىدى، ئاخىرى ئۇ كۆڭلىدە «تەۋەككۈل غوس» دېدى - دە، ئۇلارنى «ئوتتۇرا» تەبىقە ئولتۇرغان دالانغا باشلاپ كىردى.

جامال توختى بىلەن كېرىموف بىر بۇلۇڭغا سىغدىلىشىپ ئولتۇرۇشتى. تاماقلار يېيىلىپ بولۇشىغا، بىر نەچچە قورۇلما ۋە ھاراق كەلتۈرۈلدى. پەتنۇسلاردا سۇنۇلغان پىيالىلەر دەسلەپتە خېلى رەتلىك ماڭغاندەك قىلدى، بىراق ساقى ئوسالراق بىر نېمىمۇ نېمە، كېيىن ئۆز يېقىنلىرىغا، ئەمىلى چوڭراقلارغا ئاتلىتىپ ماڭدۇرغىلى تۇردى. تامىقىنى تامشىپ چاڭقاپ تۇرغانلار ئۇنىڭغا يول قويامدۇ؟ ئارىدىن بەزىلەر: «ھەي، ھەي ئاداش، بېشىڭلار چۆگىلەپ قالدىمۇ نېمە؟ ساقىلىقنى ئوخشىتالمىساڭلار، ئۆتكۈزۈپ بېرىڭلار!...» دەپ ۋارقىرىدى. يېزىدىن ئاچ قورساق كىرىپ، تاماقتا تويماي چالا پوكان

بولۇپ قالغان كېرىموف بىردەمدىلا تەڭشىلىپ قالدى. ئۇ بۇلۇڭغا بېشىنى تىقىۋېلىپ، گۈلزىبا توغرىلىق دەردىنى تۆكۈشكە باشلىدى.

— ۋاي بىلمەمەن، ئاداش بىلمەمەن، — دېدى جامال توختى، — ئاۋغان كوچىسىدىكى قايىت قىمارۋازنىڭ ئۆگەي قىزى. بىز ئۇ بەڭگىنى بىر نەچچە قېتىم تۈتۈۋېلىپ سولاپ قويغاندا، تاماق ئەكەلگەن قىز... ئۇزۇن چاچ، ئاي يۈزلۈك، مەڭزىدە قىزىل خالى بار؟...

— شۇ، شۇ، شۇ!...

— ھەي قارا، مەن بىر نەچچە قېتىم ئۇ قىزنىڭ گىدى چاچ، ئاق پىشاق، كېلىشكەن بىر يىگىت بىلەن بىللە كېتىۋاتقانلىقىنى كۆرگەن.

— گەپ شۇنىڭدا!...

كېرىموف ھېكمەت توغرىلىق كۈسۈلداپ بىر مۇنچە دادلىدى. كۆزى ھاراقتا قالغان جامال توختىنىڭ بەزى گەپلەر قۇلىقىغا كىرمىتتى، بەزىلىرى كىرمەيتتى، ھەر ھالدا ئۇ ئاڭلاۋاتاتتى.

— ھەي، مەن ساڭا بىر ئامال كۆرسىتەي، — دېدى جامال توختى پىچىرلاپ، — ماڭارىپ ئىدارىسىدا تونۇشلىرىڭ باردۇر؟ ھەببەللى، شۇلار ئارقىلىق گۈلزىبانى ئاۋۇال شەھەرگە يۆتكەۋال... قالدى ئىشنى كېيىن مەسلىھەت قىلمايمىزمۇ!... ئامەمزە...

— ھە، نېمە بولدى؟

— قارا، ئۇنىڭ دادىسى قايىت قىمارۋازلارغا چوققىسىغىچە قەرزگە بوغۇلۇپ، ھازىر قارىقاش، لوپ، چىرا، كېرىيىلەردە قىچىپ يۈرۈيدۇ. قىمارۋازلار ئۇنى تۈتۈۋالسىلا، ئۆلتۈرۈۋېتىشتىن يانمايدۇ...

— ئۇنداق بولسا نېمە بوپتۇ؟

— ئۇ... ئۇ، نۇرغۇن پۇل تەلەپ قىلارمىكىن دەيمىنا؟...

— مەيلى، قانچە كەتسە تۆلەيمەن...

— سەن ئالدى بىلەن گۈلزىبانى ھېلىقى شەماللىقتىن يىراقلاشتۇرۇۋىتىڭ ئاماللىنى قىل.

كېرىموف «سىرتقا چىقىپ كىرەي» دېگەن باھانە بىلەن تويدىن قېچىپ چىقتى - دە، ئۇدۇل ماڭارىپ ئىدارىسىدىكى كادىرلار خىزمىتىگە

مەسئۇل ئاغىنىسى مەتنىياز تۇردىنىڭ ئۆيىگە باردى. لېكىن ئۇ يېزا ئۇقۇتقۇچىلىرىنى شەھەرگە يۆتكەشكە بولمايدىغانلىقىنى ئېيتىپ، چىڭ تۇرۇۋالدى. كېرىموفنىڭ يېلىنىپ - يالۋۇرۇپ، ھەر خىل ۋەدىلەرنى قىلىپ كەتكىنىگە ئۇنىمىدى. تەڭلىكتە قالغان مەتنىياز تۇردى ئاخىرى سەل خاپا بولۇپ قالدى:

— سېلى نېمانداق غەرەز ئۇقمايسىلەر؟ ئۇ قىزنىڭ يۆتكىلىش ئىلتىماسى بولمىسا، ياكى ئاتا - ئانىسى تەلەپ قىلمىسا؟ بىكاردىن بىكار يۆتكىسەك، كېيىن گۇلزىبا غەۋغا كۆتۈرسە، مەن رەھبەرلەر ئالدىدا نېمە دەيمەن؟ مېنى مائارىپ ئىدارىسىدا تۇرغىنى قويامسىلەر - يوق؟...

كېرىموف بىردىنلا گۇلرۇزنىڭ ئانىسى توغرىلىق ئېيتقان سۆزلىرىنى ئەسكە ئالدى - دە، دەرھاللا سورىدى:

— ئەمسە، ئۇنىڭ ئانىسى كونا ئۆيكە كېسىلى، ئېرى قارىمايدۇ، تۆت بالىسى بار، شۇ ئايال ئۆزى تەلەپ قىلىپ ئىلتىماس يازسىچۇ؟

— ئۇنىڭدا مۇمكىن. ئەمما، ئائىلىدىكى ئەمىلىي قىيىنچىلىق باشلىقلارنى تەسىرلەندۈرگۈدەك، گەۋدىلىك يېزىلىشى كېرەك...

كېرىموف ئۆيىگە قايتىپ كېلىپ ساقلىنى ئالدى. ئاندىن كېيىن، بىر قۇر پوقراچە يېڭى كىيىملىرىنى ئالماشتۇرۇپ، مەدەنىيەت يۇرتىنىڭ تانسا زالىغا كەلدى. ئۇ گۇلرۇزنى چوقۇم مۇشۇ سورۇندىن تاپمەن، دېگەن ئويدا ئىدى. لېكىن كېرىموف زالنى نەچچە ئايلىنىپمۇ ئۇنى تاپالمىدى. ئۇ ئەتىسى سەھەر تۇرۇپ، ئەتلەس كارخانىسىغا كېتىدىغان يولدا خېلى ئۇزۇن ساقلىغاندىن كېيىنلا، گۇلرۇزنىڭ قارىسى كۆرۈندى. كېرىموف يول چېتىدىكى يوغان پور سۆگەتنىڭ ئارقىسىغا يوشۇرۇنۇپ، ئۇنى ئاستا چاقىردى.

كېرىموف گۇلرۇزنى سوگەت دالدىسىغا ئېلىپ كەلگەندىن كېيىن، ئالدىراپ - تېنەپ سۆزلەشكە باشلىدى. يولدىن ئۆتكەنلەر ئۇلارنى كۆرەلمەيتتى. كۆرگەن تەقدىردىمۇ «دادىسى قىزىغا تەربىيە بېرىۋېتىپتۇ» دېيىشى مۇمكىن ئىدى.

— بۇنداق قىلىش ئۇچۇن كېرىموفكا، — دېدى گۇلرۇز ئالقانلىرىغا

ئۇرۇپ، — پۇل كېتىدۇ، بىلەمسىز پۇل! . . . مەن «مائاشىم چىقىپتۇ ئانا. . . » دەپ، بىرەر ھەپتە ئۇنى - بۇنى ئېلىپ كىرىپ، ئۇنىڭ يۈمشىتىشىم، ئالدىشىم كېرەك. . . ئاندىن بىر پارچە ئىلتىماسنى يېزىپ، ئۇنىڭغا قول قويدۇرۇپ، ئۆزىنى مائارىپ ئىدارىسىغا يېتىلەپ ئاپارسام بولىدۇ.

— مانا بۇنى ئېلىڭ، — دېدى كېرىموف يىگىرمە يۇەن پۇلنى گۈلرۇزغا تۇتقۇزۇپ، — ئەمدىغۇ بولغاندۇر. . . ياڭاللا سىززە. . .

— ھەي، جەڭچى ئاكا، بۇ پۇلنىڭزغا ھۆپۈپمۇ ئوسۇرۇپ بەرمەيدۇ، — كېرىموفنىڭ جىددىي توقالغا دۇچ كەلگەنلىكىنى بىلگەن گۈلرۇز قېتىۋالدى، — ھەپتە - ئون كۈنگىچە ئېلىپ كىرىدىغان سامسا، گۆش گىرده، ناۋاتلارغا بۇ پۇل يېتەرما؟ ئېلىڭ بۇ بىر نېمىڭزنى. . .

— مانا، مانا! ئاچچىقلىماي تۇرمامسىز؟ — كېرىموف يەنە يىگىرمە يۇەن چىقىرىپ بەردى، — ئەمدىغۇ يېتەر؟ . . .

— سىز زادىلا مۇئامىلە قىلغىلى بولمايدىغان گىرى ئادەمكەنسىز. گۈلرۇز كۆزلىرىنى ئويناتتى، — مۇشۇنىڭ بىلەن دادى - مۇئامىلەم تۈگىدى دەپ ئويلامسىز؟ مەن سىزگە دەپ قويايى، بۇ چاغقىچە ھېكمەتنىڭ كەلگەن - كەتكەن خەۋىرىنى، كۇرستا تۇتۇلغانلىقىنى سىزگە كىم يەتكۈزدى؟ بۇندىن كېيىن ئۇلار يەنە ئۇچراشماسمۇ؟

— گۈلرۇز خاپا بولماڭ! مەن سىزنىڭ ياخشىلىقىڭىزنى ئۇنتۇمايمەن. . .

— سىزنىڭ ئالدىڭىزدا تېخى ئۇتكىلى بولمايدىغان سېپىل بار! — گۈلرۇز كېرىموفقا چەكچەيدى، — ئۇ چاغدا، مېنىڭ ئاياقلىرىمغا يىقىلىپ، تاپانلىرىمغا باش قويمىسىز. . .

— قانداق؟

— ئويىڭىزدا، «گۈلزىبانى يۆتكەپ ئەكىرىڭالسام، مەن بىلەن قول تۇتۇشۇپ قىزىل قەغەز ئالغىلى بارىدۇ» دەپ ئويلايدىكەنسىزدە! — دېدى گۈلرۇز مىختەك قادىلىپ، — ئۇخلاپ چۈشىڭىز! . . . شۇ چاغدا يەنە ماڭا چۈكۈلدايسىز. . .

— راست، بۇ تەرىپىنى ئويلىماپتىمەن...
— ئەگەر نوپۇس دەپتىرىنى ئېلىپ چىقىپ، «مەن گۈلزىبا» دەپ قىزىل قەغەز ئېلىپ بەرسەم، ئۇ سىزنىڭ قانۇنلۇق خوتۇنىڭىز بولمامدۇ!
— تۇتۇڭ، ئاز بولسىمۇ مۇشۇلا قاپتۇ، — كېرىمۇفى ئاخىرقى ئون سومنى چىقىرىپ بەردى، — كېيىنچە يەنە مەن بولغاندىن كېيىن...
— جىم بولۇڭ! سەئىدە ئاچام بىزنى كۆرۈپ قالدى، — دېدى گۈلرۇز ئالمان - تالمان پۇلنى يانچۇقىغا سېلىپ ۋە ئۆزىنى سۈگىت دالدىسىغا ئالدى، — ئۇ گۈلزىبا بىلەن بىللە ئىشلەيدىغان كامىلنىڭ ئاچىسى.

ئاجايىپ قىسمەتلەر

تاماق پۇلى باھالاشقا كەتكەن ئون ئوقۇتقۇچى 36 كۈن بولغاندا، قارىداپ، جۈدەپ، ئىلگىر - ئاخىر بولۇپ قايتىپ كېلىشتى. ئەمدى يۇگۇرۇش، قوغلاش، جىددىيلىشىش نۆۋىتى مەكتەپتىكى ئوقۇتقۇچىلارغا كەلگەنىدى. مەكتەپ بويىچە ھەر كۈنى يۈزدىن ئارتۇق ئوقۇغۇچى دەرسكە قاتناشمايتتى. سىنىپ مۇدىرلىقىغا سەپلەنگەن ئوقۇتقۇچىلار بۆلۈنۈپ بالا يىغقىلى چىقىپ كەتسە، مەكتەپتە قالغان ئوقۇغۇچىلار قاچاتتى. ئۆلگەننىڭ ئۈستىگە تەپمەك دېگەندەك، كۆزلۈك كۆكتاتلارنى يېغىش، ئامبارغا ئېلىپ كىرىش، قوناق چېپىش، سوقۇش ئىشلىرىنىڭ ۋاقتى ئۆتۈپ كەتكەنىدى. شۇنىڭ قارىمۇ ھەر كۈنى دېگۈدەك، ئەخمەت ھوشۇرغا، قىزىلچىلارنى ۋاقتىدا قازمىسا، تېرىسى قېلىنلاپ غاشىغا ئايلىنىپ كېتىدىغانلىقىنى ئېيتىپ، ئۇنى بۇ ئىشقا ئوقۇغۇچى ئاجىرىتىشقا قىستايتتى. دېمىسىمۇ، ئۆگزىدە بىر مەزگىل قۇرۇتۇلىدىغان پىيازلار تېخىچىلا ئېتىزدا ئىدى. ياڭيۇ، كاپۇستا، تۇرۇپ، چامغۇرلار قېزىلماي تۇراتتى. ئوقۇتقۇچىلار كۈندۈزلىرى بالا قوغلاپ، كېچىلىرى دەرس تەييارلىق قىلىپ، پۈرسەت چىقسىلا سىنىپقا كىرىپ، بالىلارنىڭ سانىنى

ئېلىپ، ئۇلارغا ئەتىكى ئېتىز ئىشلىرى، ئوغۇت توپلاش، غازاڭ يېغىش، تەرەتخانىنى پەرۋىش قىلىشتەك ئىشلارنى تاپشۇرۇپ، ئۆزلىرى ئاق كىنىشكىسى بىلەن سېۋەتنىنى ئېلىپ، يېزىنىڭ توپىلاڭ يوللىرىدا تېزەك ئىزلەپ يۈگۈرەيتتى، ئۇچرىغان دادۇي، شىياۋدۇي تەشكىللىرىگە ئوغۇتلىرىنى تاپشۇرۇپ، ئاق كىنىشكىسىغا يېزىلغان سان ھەم تامغىغا قارايمۇ قويماي، مەكتەپكە كەلمىگەن ئوقۇغۇچىلارنى ئىزلەپ ئۆيمۇ ئۆي قاتارايتتى. مۇشۇنداق قاتىلاڭچىلىق پەيتتە، زەينىدىن مۇدىر بىلەن كېرىموف «سىنىپىي كۆرەش»نى چىڭ تۇتۇش چاقىرىقىنى ئوتتۇرىغا قويدى. بۇنداق دەبدەبىلىك ئۇلۇغ چاقىرىققا كىممۇ «ھازىرچە تۇرغاچ تۇرسۇن» دېيەلىسۇن؟ ئۇلارنىڭ ېېشى ئون ئەمەستە! . . . زەينىدىنىنىڭ تەلىيىگە، بېيجىڭدە يىغىنغا قاتنىشىپ، رەھبەرلەر بىلەن قول ئېلىشىپ كۆرۈشۈپ كەلگەن بىر پېشقەدەم دېھقان ئېكسكۇرسىيە ئۆمىكى بىلەن بوستان گۈڭشېنىغا كېلىپ قالدى. ئاڭلاشلارغا قارىغاندا، ئۇ مويسىپەت بېيجىڭگە ئېشەككە مىنىپ بارماقچى بولغانىكەن. . .

ئوقۇغۇچى - ئوقۇتقۇچىلار مەكتەپ كۇلۇبىغا يىغىلدى. ئېگىز بوي، شالاڭ ئۇزۇن چار ساقاللىق، قارا يەكتىكى ئۇستىدىن كۆك چېت پوتا باغلىغان بۇ ۋەكىل دېھقان سەھنىدە پەيدا بولۇشى بىلەن، گۇلدۇراس ئالقىشلار ياڭرىدى. ئۇ، بېيجىڭدە بىر - بىرسىنىڭ ئۇستىگە مىنگىشۋالغان ئۆيلەرنىڭ ئېگىزلىكى، ئىتنىڭ قۇرۇتىدەك مىغىلداپ كەتكەن ماشىنىلار، تاغار يۈتكەن، كەتمەن كۆتۈرگەن بىرمۇ ئادەمنىڭ ئۇ يەردە يوقلۇقى قاتارلىقلارنى سۆزلەپ كۇلۇپ كەتتى.

— بىر كۈنسى يىغىندا ئولتۇرۇپ زەرە قىلغۇم كېلىپ قالدى، — دېدى ۋەكىل دېھقان، — خىزمەتچى قولۇمدىن يېتىلەپ خالانى كۆرسىتىپ قويدى. ئۇنى كۆرسەڭلار، خالا دېمەيسىلەر، بەئەينى بىگىملەرنىڭ ھۇجرىسى. مەن شۇنداقلا كىرىشىمگە، بىر تەتەي ئاپئاق يوتىلىرىنى ئېچىپ، مۇشۇنداق ئولتۇرمامدۇ؟ . . .

ۋەكىل دېھقان ئۇ تەتەينىڭ قانداق ئولتۇرغانلىقىنى سەھنىدە دوراپ كۆرسەتتى بىلەن، ئوقۇغۇچىلار پاراقلاپ كۇلۇشۇپ كېتىشتى. لېكىن،

زەينىدىن ئۇنىڭ قۇلىقىغا نېمىلەرنىدۇر دەپ كۈسۈرلىدى، ئۇ بېشىنى لىڭشىتىپ ماقۇل ئىشارىسىنى قىلدى. زەينىدىننىڭ بۇ ھەرىكىتى خۇددى ھاشىم يالاڭغا گەپ ئۆگەتكىنىگە ئوخشاپ كەتتى.

— ھە، ياخشى ئوقۇڭلار، ئوبدان ئوقۇساڭلار، كادىر بولىسىلەر. شىرەدە كېرىلىپ ئولتۇرۇپ، يالاڭتۆشلەرنىڭ ئەدىبىنى بېرىسىلەر،— ۋەكىل دېھقان بىردىنلا قىزلارغا قاراپ ۋارقىرىدى، — سەن پاخپاق پۇلۇقلارنىڭ قېشىغا قويۇۋالغان دەندادەك ئوسماڭدىن ھاڭگا ئېشەكمۇ ھۇركۈپ ئۆتەلمەيدۇ... ھە، سەن ئىنەكلەرمۇ ئوبدان ئوقۇش! ئوبدان ئوقۇساڭ، مانا مۇشۇ ئولتۇرغان ئەپەندى، شوجاڭ، كادىرلار خوتۇنلۇققا ئالىدۇ. بولمىسا، ئوتانچى، كۆمۈرچى، مەدىكارمۇ سىلەرنى ئالمايدۇ، ۋۇي... چىلار...

كۈلۈپ ئىچىدىكى قىزلارنىڭ ھەممىسى قىسماقتەك ئېگىلىپ، قىزلارغا بېشىنى يوشۇرۇۋالدى. ئوغۇللار ئۆڭگزىنى كۆتۈرۈۋەتكۈدەك قىلىشىپ قاقاقلاپ كۈلۈشۈپ كەتتى. ئوقۇتقۇچىلار بىر - بىرلەپ چىقىپ كېتىشتى...

خاماندا ھاشىم يالاڭغا سىنپىي كۆرەش دەرسى سۆزلىتىپ، مەكتەپتە «ئۆتمۈشنى ئەسلەش ئېشى»نى يېگۈزۈپ، بۇرنىغا سۇ كىرمىگەن زەينىدىن بۇ قېتىم تولىمۇ ئوسال بولدى. ئۇ يەنىلا مەكتەپتە قويغان دراما‌نىڭ ئەملىي تەسىرى بارلىقىنى ھېس قىلدى بولغاي، ھېكمەتكە يېگىدىن «سىنىپىي كۆرەش» دراما‌سى يېزىپ چىقىشنى بۇيرىدى. ھېكمەت بوش ۋاقىتلاردىن پايدىلىنىپ، «قىز ئاستىغا كۆمۈلگەن تاش» ناملىق دراما‌سىنى يېزىشقا كىرىشىپ كەتتى. زەينىدىن گەرچە كۆڭلىدە كامىل، ھېكمەت، مۇراتلارنىڭ ئوقۇ - ئوقۇتۇش، مۇزىكا، سەنئەت ئىشلىرىدىكى نەتىجىلىرىگە قايىل بولسىمۇ، ئاستىرتتىن ئوت قۇيۇرۇقلۇق قىلىۋاتاتتى. ئۇ قىسمەن «ئوقۇغۇچىلىرىمنىڭ تاماق پۇلى يۇقىرى باھالىنىپ قاپتۇ» دەپ داد ئېيتىپ كەلگەن سىنىپ مۇدىرلىرىغا: «كامىل، ھېكمەت، مۇراتلارغا دەڭلار، شۇلار باھالىغان» دەپ، ئۇلارنى جىدەلگە سېلىپ قويۇۋاتاتتى. ئەما، كامىل، ھېكمەت، مۇراتلار مۇ تاماق

پۇلى باھالاش جەدۋەللىرىگە ئىمزا قويغان، تامغا باسقان، شۇجى، دادۇيجاڭ، ئاتا - ئانىلارنىڭ ئىسپاتلىرىنى كۆرسىتىپ، ئۇلارنى قايىل قىلىشاتتى.

بۇ قېتىمقى تاماق پۇلى باھالاشتا، كامىل، ھېكمەت، مۇراتلار ئىنتايىن ئەستايىدىل ئىشلىگەنىدى. ئۇلار ئاۋۇال يەرلىك كادىرلاردىن، خولۇم - خوشنىلاردىن ئەھۋال ئىگىلەپ، تۇرمۇش ئەھۋالى، ئەمگەك كۈچى، جان سانى، ئائىلىدە مېيىپ، كېسەلمەنلەر بارمۇ - يوق؟ دېگەنلەرنى ئېنىقلاپ، بىر ئايلىق تاماق پۇلىنىڭ تۆۋەننى ئالتە مو، يۇقىرىسىنى تۆت يېرىم سومدىن قىلىپ بېكىتكەنىدى. بۇنىڭدا، ئەڭ ئۇۋال بولغانلىرى يەنىلا پومېشچىك - باي دېھقان ئائىلىلىرىدىن چىققان ئوقۇغۇچىلار بولۇپ، ئۇلار يەتتە يېرىم يۈەندىن تۆلەيتتى. خۇددى ئورۇق كالىغا يوغان مۈڭگۈز دېگەندەك، قاتلامۇ قاتلام مۇسادىرە، كۆرەش، سۇرگۈن قىلىشلاردىن ھالى كېتىپ، ئاخىرىغا بېرىپ قورۇق سۆڭەككە ئايلىنىپ قالغان بۇ كىشىلەرگە «پومېشچىك، باي دېھقان» دىن ئىبارەت يوغان مۈڭگۈزنى كۆتۈرمەك ئەمەلىيەتتە ئېغىر كېلەتتى.

ھېكمەت بەكمۇ ئالدىراش بولۇپ كەتتى. ئۇ كېچىلىرى دەرس تەييارلىقى قىلىپ بولۇپ، ئارقىدىن «قىز ئاستىغا كۆمۈلگەن تاش» دراممىسىنى قايتىدىن ئۆزگەرتەتتى، تىلىنى پىششىقلاپ، ئىنتۇناتسىيە بىلەن ئوقۇيتتى، كامىل، مۇراتلارنىڭ پىكرىنى ئالاتتى. زىكرۇللا غوجىنىڭ ئۈيۈشتۇرۇشى بويىچە، دراما ئۇقۇتقۇچىلار ئوتتۇرىسىدا بىر قېتىم ئوقۇپ ئۆتۈلدى. ھەممە بىردەك دراممىنىڭ ۋەقەسىنىڭ جىددىي، زىددىيەت توقۇنۇشلىرىنىڭ كەسكىن بولغانلىقىنى ماختاشتى. ھاياجانلىنىپ كەتكەن زەينىدىن دەرھال تەييارلاشنى بۇيرىغانلىقى ئۈچۈن، مۇرات بىلەن ھېكمەت دېكوراتسىيەلىرىنى سىزىپ، مۇزىكىلىرىنى ئىشلەپ، ئۇنى ھەپتە ئىچىدىلا سەھنىگە ئېلىپ چىقتى. دراممىنىڭ تەشۋىقاتى ئۇقۇغۇچىلارنىڭ يېغىلىشىغا خېلىلا تەسىر كۆرسەتتى. شۇنداقتىمۇ، تاماق پۇلىنىڭ تەسىرىدىن، يەنە بىر قىسىم ئوقۇغۇچىلار كەلمەيۋاتاتتى. ھېكمەت باشقىلارغا يالۋۇرۇپ، دەرس سائەتلىرىنى ئالدىغا

سۇرەتتى ياكى ئالماشتۇرۇپ، بالا يىغىشقا چىقاتتى. يېزا - كەنتلەردىن كىرىپلا، تاماقمۇ يېمەي، ئىشتان پۇشقاقلىرىنى تۇرۇپ، بالىلار بىلەن ئېتىزغا چىقاتتى، ئوغۇت توپلايتتى. ئۇنىڭ سىنىپى بۇ يىل 2 - يىللىققا كۆچكەن كونا ئۇقۇغۇچىلاردىن بولۇپ قالغان بولسىمۇ، تاماق پۈلى باھالاشتىن كېيىن، ئون نەچچە ئوقۇغۇچىسى يوق ئىدى. بولۇپمۇ ئۆگىنىش باشلىقى سىراجنىڭ قېچىشى بىلەن، ئۆگىنىش، ئىنتىزامدا ياخشى بولغان نازىلخان ئىسىملىك بىر قىزنىڭ ئۈچ كۈندىن بېرى كەلمەسلىكى ئۇنىڭغا ناھايىتى ئېغىر كەلگەنىدى. ھېكمەت سىراجنى نەچچە قېتىم تۇتۇپ ئېلىپ كەلگەن بولسىمۇ، ئۇ يەنىلا قېچىۋاتاتتى.

ھېكمەت بىر كۈنى ئەتىگەندىلا سىراجنى تۇتۇپ كېلىپ، سىنىپ ھەيئەتلىرىگە تاپشۇردى - دە، نازىلخانىنىڭ ئۆيىگە ماڭدى. يۈزلىرى گىرده نانده‌ك قىپقىزىل، دومىلاققىنا كەلگەن بۇ قىز دەرستىلا ياخشى بولۇپ قالماي، ھەر قانداق پائالىيەتتە بەكمۇ ئاكتىپ ئىدى. بىر كىم بۇيرۇمىسىمۇ، سىنىپ، كاردىورلارغا سۇلارنى سېپىپ، دېرىزىلەرنى سۇرتۇپ كېتەتتى. بۇ چاغقىچە بىرەر قېتىممۇ دەرس قالدۇرمىغانىدى. ئۇقۇتقۇچى سۆزلەپ بولغىچە، قول كۆتۈرۈپ تۇراتتى. شۇڭا، ھېكمەت ئۇنىڭ ئۆيىگە ئائىلە سۆھبىتى قىلىشقا ئانچە كۆپ بارمايتتى. ئۇلار بىر ئائىلىدە ئانا - بالا تۇراتتى. دادىسى قازا قىلىپ كەتكەن بولۇپ، بىر ئاكىسى ئۆي ئايرىپ چىقىپ كەتكەنىدى. ئانىسى پاتمىخان كەنت بويىچە قاۋۇل ئەمگەكچىلەردىن سانىلاتتى. ئۇ گەپكە ئۇستا، ئىشقا چىۋىر ئايال ئىدى.

ھېكمەت ھويلىغا كىرىپ كەلگەندە، پاتمىخان پاكار ئۆگزىدە شاپتۇل مونەكلىرى ۋە ئۆرۈك قاقلىرىنىڭ قۇرت چۈشكەنلىرىنى بىر تەرەپكە خىللاپ ئولتۇراتتى. ھېكمەتمۇ شوتا ئارقىلىق ئۆگزىگە چىقتى. پاتمىخان ئۇنى سوغۇلا قارشى ئالدى. ئۇلار سۇسلا سالاملاشقاندىن كېيىن، ھېكمەت پاكىزە قۇرۇغان مونەك ۋە قاقلارغا زوقلىنىپ قاراپ، ئۆزىمۇ خىلالاشقا باشلىدى. لېكىن پاتمىخانىنىڭ تۇتۇلۇپ كەتكەن چىرايىغا قاراپ، بۇگۈن نازىلخانىنى ئېلىپ كېتەلمىگە كۆزى يەتمىدى. شۇنداقتىمۇ گەپ قىلىپ

باقماقچى بولۇپ تەمشىلىپ تۇرىۋېدى، پاتەمخان بېشىنى ساڭگىلاتقىنىچە مىڭچىدە يىغلىۋەتتى.

— پاتەمخان ئاچا، ئۆيدە بىرەر كېلىشمەسلىك بولدىمۇ؟ يىغلاۋاتىلىغۇ؟ — دېدى ھېكمەت ھەيران بولۇپ.

— مۇئەللىم، ئۆزلىرىڭ نېمە ئۈچۈن كەلگەنلىكلىرىنى بىلمەن، — پاتەمخان ياغلىق ئۈچىدا كۆز، بۇرۇنلىرىنى سۈرتتى، — ئەمدى سىلىدىن يوشۇرىدىغان يېرىمۇ قالمىدى. بازار بويىلىق بىر ئالا قانات نازىلخاننى بولغاپ قويۇپتۇ... كۆرمەملا بۇ شەرمەندىچىلىكنى!...

— ۋاي توۋا، شۇنداقمۇ ئىش بوپتىما؟ ئۇ كىمكەن؟

— ئېنىز تارمۇش دېگەن بىر ھايانكەش بولمامدۇ!

ھېكمەت دەرھالا بىر چاغدا كامىل ماختاپ بەرگەن كىتابخۇمار دېھقان يىگىتنى ئەسكە ئالدى.

— گۇڭشې قوغداش بۆلۈمىگە مەلۇم قىلدىلىمۇ؟

— شۇنداقمۇ قىلاي دېدىم، ئەمما قىلمىدىم...

— نېمە ئۈچۈن؟

— قىزىمنى ھايلاپ بازارغا سېلىپ رەسۋا قىلغىنىمنىڭ نېمە پايدىسى؟ — دېدى پاتەمخان مىڭچىلداپ، — ئۇنىڭ ئۈستىگە، ئىنىڭ تەلمۇرۈپ قارىسىسا، بۇقا ئارغامچىنى ئۈزەمدۇ؟... ئاچچىقىمدا بازارغا كىرىپ، ھېلىقى ھوڭگول چىش ئوغرى بىلەن كۆرۈشتۇم، قارىسام گەپ - سۆزلىرى تۈزۈكلا بالىكەن... ئۇ: «نازىلخاننى ماڭا بەرسىلە!» دەپ پۇتلىرىمغا يامىشىپ تۇرۇۋالدى. ئۆزەمنىڭمۇ ئىچىم ئاغرىپ قالدى...

— ئەمدى نازىلخاننى ئوقۇتمامىلا؟...

— ئوقۇمىسۇن...

— بىر ئوبدان ئوقۇۋاتقان بالىنى يېرىم يولدا قالدۇرۇپ قويسىلا قانداق بولىدۇ؟

— ۋاي... مۇئەللىم، ئەمدى ئوقۇسا، ئىشىڭ پۇپكى بۇزۇلىدۇ، — پاتەمخان قولىدىكى قۇرت چۈشكەن قاقنى كۆرسەتتى، — قارىسىلا، بۇ قۇرتلۇق قاقنى نېمە ئۈچۈن ساقلىرىدىن ئايرىۋېتىمىز؟ ئاۋۇ ساقلىرىنىمۇ

بۇلغاپ قويمىسۇن ئۇچۇن. . . ئىش كۆرۈپ قالغان قىز بالىنىڭ شەيتىنى يامان بولىدۇ. . . كۆيلەپ قالغان غۇنچىدەك ئۇنىڭغا سۇۋۇنۇپ، بۇنىڭغا غىلجىڭلاپ، ھەممىسىنىڭ يۈزىنى تاپلىما تېزەك قىلىدۇ.

— ئىشنى ئۇنداق يامىنىغا تارتمىسىلا. . . نازىلخان قۇلىقى يۇمشاق، گەپ ئاڭلايدىغان قىز. . .

— قۇلىقى يۇمشاق؟ — پاتەمخان ئىستىھزا بىلەن كۈلدى، — شۇنداق بولغاچقا، «جۇرۇ» دېسە «خوش» دەپ، خەقنىڭ ئۆيىگە كىرىپ بىر كېچە قونغان گەپ. . . ئاڭلىسام، ئۆزلىرى ئۆيلۈك - ئوچاقلىق بولمىغان ئىكەنلا، ئۇقمايلا. . . بوۋاق تۇغۇلغاندا، ئېغىزلاندۇرماق بەك تەس. . . ئەمما ئېغىزلىنىپ قالدىمۇ، ھە دېسە بولماق دەپ خاپا قىلىدۇ. ئەمدى نازىلخاننى ئىزدىمىسىلە! . . .

ھېكمەت مەكتەپكە قايتىپ كەلدى. ئۇ ۋەقەنى كامىل بىلەن مۇراتقا دەپ، ئۆزىنى زادى تۇتۇپ ئالالمىدى، «سېنىڭ ماختىغان ئادىمىڭ شۇنچىلىكمىدى؟» دېگەندەك، كامىلغا نارازىلىق بىلەن ھومايدى ۋە ئېزىز تارمۇشنى تېپىپ، ئۇنىڭ ئەدىبىنى بەرمەكچى بولدى.

. . . ئېزىز تارمۇش بىر قېتىم كامىلدىن كىتاب سوراپ كەلگەندى. بۇ چاغدا، ھېكمەت بىلەن مۇرات كەچلىك مۇزاكىرىگە بېتەكچىلىك قىلىۋاتاتتى. ئۇ: «كامىلدا ھەر خىل رومانلار كۆپ دەپ ئاڭلىغانلىقىنى» ئېيتىپ، يالۋۇرۇپ تۇرۇۋالدى. ھەتتا: «ئىشەنمىسىلە، مېنىڭ بۇ كىتابىم سىلىدە تۇرغاچ تۇرسۇن!» دەپ، گېزىتكە ئورالغان كىتابنى تەڭلىدى. كامىل گورکىينىڭ نادىر ئەسىرى «فوما گوردېيېۋ» نى كۆرۈپ ھەيرانلا قالدى. ئارىدىن بىر نەچچە كۈن ئۆتكەندە، ئۇ ماگىزىندىن سودىلىق قىلىپ قايتىپ كېلىۋېتىپ، ئېزىز تارمۇشقا ئۇچراپ قالدى. ئېزىز ئۇنىڭ قوللىرىدىن تارتىشتۇرۇپ يۈرۈپ، تار دەلىزلىك ھويلىسىغا باشلىدى. ئۆي بىر ئېغىز بولسىمۇ، كەڭتاشا ئىدى. ئاشلىق بولسا كېرەك، بىر بۇلۇڭدا يېرىملاشقان تاغارلار تۇراتتى.

— تاغارلارغا قاراپ كەتتىلە مۇئەللىم، — دېدى ئېزىز ھېجىيىپ، — ئۆزەم دېھقان بولغىنىم بىلەن، ئانچە - مۇنچە ئاشلىق ئېلىپ - ساتىمەن.

گۆشىگىرده، نان ياپمەن...

كامىل ئېزىنىڭ ئوروق ئەمما مەزمۇت گەۋدىسىگە، ئازراق سەپكۈنلۈك ئاق سېرىق چىرايىغا، يېرىلىپ پىشقان زاغرىدەك ئالقانلىرىغا قاراپ، ئۇنىڭغا «تارمۇش» دېگەن لەقەم بىكار قويۇلمىغانلىقىنى ھېس قىلدى.

— قارا ئىگۇ بازارچى، ھايانكەشمەن دېگىنە! — دېدى كامىل گەپنى ئەگىتمەيلا.

— ئۇنداق دېسىلە ئاشۇرۇۋەتكەن بولىلا... بۇ دېگەن تېرىكچىلىك.

ئېزىنىڭ شۇ كۈنى قوتۇما ساندۇقتىن بىر مۇنچە كىتابلىرىنى ئېلىپ كۆرسەتتى. كامىل «ئاكا - ئۇكا ئارتامانۇۋلار»، «بۇ ۋەقە رۇۋئۇ ئەترابىدا بولغان»، «سىرلىق سوقماقلار» قاتارلىق رومانلارنى كۆرۈپ، ئۇنىڭ كىتابقا ھېرىسمەن ئىكەنلىكىنى بىلدى. ئۇ كېيىن بۇ توغرىلىق دوستلىرىغا سۆزلەپ، ئېزىنىڭ تارمۇشنى ماختاپ بەرگەنىدى.

— جۇرۇئىلار! — دېدى كامىل ئورنىدىن تۇرۇپ، — ئېزىنىڭ دېگەن بۇ ھايۋان بىلەن بىر سۆزلىشىپ كۆرەيلى.

كامىل، ھېكمەت، مۇراتلار ئېزىنىڭ تارمۇش بىلەن بىر سائەتتىك سۆزلەشتى. ئەينىلەپ تىللىسىمۇ، غەزەپتىن يېرىلىپ كەتكۈدەك بولۇپ ۋارقىرىسىمۇ، ئۇنىڭغا بەرىبىر ئىدى. ئۇ كۈلۈپلا تۇراتتى. پات - پاتلا: «خاپا بولۇشمىسلا، مېنى شەيتان ئازدۇرۇپتۇ...» دەپ قوياتتى. ئۇنىڭ يۇقىرىقى كالپۇكىنى كۆتۈرۈپ تۇرغان ئوغرى چىشلىرىنى كۆرگەن ھېكمەت پاتەمخاننىڭ «ھوڭگۈل چىش ئوغرى» دەپ تىللىغانلىقىنى ئەسكە ئالدى. كامىل، ھېكمەت، مۇراتلار نازىلخاننىڭ ئېزىنىڭ بىر يىلدىن بېرى ياخشى كۆرىدىغانلىقىنى، بۇ ئىشنىڭ ئۆز ئىختىيارلىقى بىلەن بولغانلىقىنى بىلىپ، ئوشۇق گەپ قىلالمىدى.

— ئەمدى قانداق قىلىمىز؟ — دېدى كامىل قولىنى شىلتىپ، — ئۇ قىزنى بۇلغاپ قويۇپ، مۇشۇنداقلا بولدى قىلاي دەمسەن؟

— يۇقسۇ، ھەر قايسىلىرى ماقۇل كۆرسىلە، ئەتىلا قىزىل قەغەز ئېلىپ، توي قىلىۋېتىمەن.

— زەيندىن مۇدىر بەربىر ئۇنمايدۇ، — دېدى ھېكمەت.

— ھەر قايسىلىرىنىڭ ئۇ مۇدىرلىرى سۆزىگى يوق ئادەم ئىكەن، — ئېزىز ھېيلىگەرلىك بىلەن كۆزىنى قىستى، — ئاخشام ئازراق بىر نېمە كۆتۈرۈپ كىرگەنىدىم. . . ئۇ تېخى ھېكمەت مۇئەللىمگە تەربىيە بەرمەكچىمۇ بولدى.

مۇرات پوسۇققىدە كۈلۈۋەتتى. كامىل بىلەن ھېكمەت بىر - بىرىگە قاراپ باش چايقىدى ۋە ئۆيدىن چىقىشتى. لېكىن ئېزىز ئۇلارنىڭ ئالدىنى توسۇپ، يەنە ھەجايدى:

— ھېكمەت مۇئەللىم، كامىل مۇئەللىم، مۇرات مۇئەللىم. . . مەن سىلەرنى سىرتىكلاردىن ئاكلاپ، غايىبانە ھۆرمەت قىلىپ كەلدىم. ھەر قايسىكلار بوستاننىڭ يوروق يۈلتۈزلىرى! . . . ئويلاپ باقسام، يامان ئىشتىن ياخشى ئىش كېلىپ چىقىدىكەن. . . سىلەر مېنى تىللاپ بەشپۇچۇق قىلىۋەتكەن بولساكلارمۇ، لېكىن سىلەر بىلەن تونۇشۇۋالدىم. بۇندىن كېيىن، سىلەرنى داۋاملىق ئىزلەيمەن. . . قېنى بىز دوست بولۇپ قالايلى. . .

ئېزىز قولىنى سۇندى. ئۇچ دوست بىر - بىرىگە قاراپ تېكىرقاپ قالدى - دە، ئاخىرى ئۇلارمۇ قولىنى بەردى. ئېزىز تارمۇشنىڭ قولى بەكمۇ كۆچلۈك ھەم قاتتىق ئىدى. ئۇلار خودىدى يىرىك ئىكەكىنى تۇتقاندەك ھېسسىياتقا كېلىشتى.

— ئەمىسە، مۇشۇ بىر - ئىككى كۈننىڭ ئىچىدە بوز يەرگە كېرىپ چىقىپلا، توي قىلىمەن، — دېدى ئېزىز ئۇلارنى ئۇزۇتۇۋېتىپ، — سىلەر تۇرده ئولتۇرۇپ بەرمىسەكلار، رەنجىيمەن. . . .

بوستان بازىرى بويىچە ئېزىز تارمۇشتىن ھېيىقمايدىغان ئادەم يوق ئىدى. ئېزىز يۇۋاشنى بوزەك قىلمايتتى، ياماندىن قورقمايتتى. ئۇ شۇنچىلىك چاققان ئىدىكى، قۇيۇندەك پىرقىراپ يۈرۈپ، ئۈزىدىن بەردەم بىر نەچچە ئادەمنى ئۈرۈپ يىقىتىپ قويااتتى. ئۇنىڭ ئەك كۆزگە كۆرۈنگەن ئالاھىدىلىكى قولى ئوچۇق مەرت ئىدى. ھايانكەشلىكتىن تاپقان پۇللىرىغا ئوتۇن، ئاشلىق، كېيىم - كېچەك، كىگىز، يوتقانلارنى

ئېلىپ، قارىغۇچىسىز بوۋاي - مومايلار، تۆل خوتۇن، مېيىپ، غېرىپ - غۇرۇالارنى يوقلايتتى. شۇڭا، دېھقانلار ئۇنى قەۋەتلا ياخشى كۆرەتتى. ئەگەر ئۇنى ئاشلىق هايانكەشلىكى، گۆشگىرده، نان يېقىپ ساتقان، قوي سويۇپ مەككارلىق قىلغان دېگەندەك قاراڭغۇ بازارچىلىقتا ئەيىبلەپ قوغداش بۆلۈمىدىن تۇتۇپ كەلسە، سوراق قىلغانلارغا گەپ بەرمەيتتى. تىللاپ، ئورۇندۇق، سىيا قۇتىلىرىنى ئېتىپ، سولاپ قويسا، دېرىزىلەرنى چېقىپ، ئىچىنى رەسۋا قىلاتتى. شۇڭا ئۇنى، «چويۇن هۇررەك» دەپمۇ قويۇشاتتى. ئەڭ يامىنى، دوي ياكى گۆشنى كادىرلىرىدىن كىمكى ئاڭا قول تەككۈزۈپ بوزەك قىلسا، جىق بولسا بىر يىل، بولمىسا بىرەر - ئىككى ئايلىك ئىچىده، ئۇنىڭ ئۆيىگە، پىچان - ساماڭلىرىغا ئوت قويۇۋېتەتتى. ئۆيىنىڭ ئاستىغا سۇ قويۇپ بېرىپ، قوم توپىلىق تاملارنى ئېرىتىپ لايغا ئايلاندۇرۇۋېتەتتى. ئىچكى جەھەتتىن ئېنىقلىغاندا، ئۇ كۈنلەردە، ئۇ بىرەر توي ياكى ئولتۇرۇشلاردا دېھقانلار بىلەن بىللە بولغان بولۇپ چىقاتتى. ئۇ شەيتانلىك ئۆزىلا ئىدى. بۇلتۇر بىر شياۋدۇيجاڭ تىلى يوق، بىر گاچىنى «كۆكباش قوناق ئوغۇرلىدىڭ» دەپ خاماندا قاتتىق ئۇرۇۋەتتى. بىراق، ئۇ گاچىنىڭ قورساقلىرىغا تېپىپ، گەدەنلىرىگە مۇشتلاپ، ئۆزىنى يەردە يۇمىلىتىپ يۇرگەنده، تۇيۇقسىز ئۇنىڭ هويلىسىدىن ئىس كۆتۈرۈلدى، ئۇنىڭ ئېغىلىغا ئوت كەتكەنىدى. شياۋدۇيجاڭ يېتىپ كەلگەنده، تۆتە قويى قاپقارا كۆسىگە ئايلىنىپ قالغانىدى. ئېزىز تارمۇشنى گۆشنى قوغداش بۆلۈمىدىن بىر - ئىككى كۈن سولاپ قويسا، هەرگىز چىققىنى ئۇنمايتتى. ئۇ: «مەن ئېتىزدا ئىشلىمىدم مۇنچە نومۇر ئالغان بولاتتىم، تۆلەپ بەرمىسەڭلار چىقمايمەن. . .» دەپ، كاتىبات بۆلۈمىدىن ياكى بىرەر باشلىقتىن خەت ئالماي قويمايتتى.

هېكمەت ئېزىزنىڭ ئۆيىدىن قايتىپ كېلىپلا، ئەتىگەنده تۇتۇپ كەلگەن سىراجنىڭ يەنە قاچقانلىقىنى ئاڭلاپ، ئۇنىڭ ئۆيىگە ماڭىدى. سىراجى باغچە كەنتلىك بولۇپ، يول ئۇستىده چوشقا فېرمىسىدىن ئۆتۈشكە توغرا كېلەتتى.

توپىلاڭ يولدا ئالدىراپ كېتىۋاتقان هېكمەت زۇمرەت بىلەن

ئۇچرىشىپ قالدى. بىچارە قىز خىيالا جۇدىگەن ھەم سۇلغۇن ئىدى.

— زۇمرەت ئىشقا ماڭدىڭىزمۇ؟ — دېدى ھېكمەت ئۆپ ئەھۋالىنى سوراپ، — ياقۇپكامنىڭ سالامەتلىكى ياخشىدۇر؟

— ياخشى، ھازىر دادام بىر ئىخىز گەپمۇ قىلمايدۇ... خىيال سۈرۈپ ئولتۇرغىنى ئولتۇرغان... — زۇمرەت قول ياغلىقىدا كۆزلىرىنى ئۇرتىتى، — ئەسىرەپ قىلىۋاتىمەن...

— مۇرات بىلەن كۆرۈشتىڭىزمۇ؟

— ئۇنۇشكۇن كەچ كەپتىكەن...

— كۆپ ئويلانماڭ... بىز ھەممىمىز مەسلىھەتلەشتۇق، — دېدى ھېكمەت تەسەللى بېرىپ، — مۇشۇ كۈزلۈك قاتىلاڭچىلىق ئۆتۈپ كەتكەن ھامان، فىرمىنىڭ پۇلىنى تۆلەپ بېرىپ، ياقۇپكامنى خاتىرجەم قىلىمىز.

— رەھمەت سىلەرگە! — زۇمرەتنىڭ كۆزلىرىنىڭ نۇرى كەتكەندى، — گۇلزىبا ئوبدان تۇرغاندۇر؟

— ياخشى... ماڭا دادامدىن پۇل كەلدى. قولىمىز سەل بېسىققاندىن كېيىن، گۇلزىبانىڭ ئۆيىگە ئادەم كىرگۈزىمىز...

— بەك ئوبدان بوپتۇ.

ئىككىسى ئايرىلىشتى. زۇمرەت كەينى - كەينىدىن ئېسەدەپ، چوڭقۇر تىندى - دە، يولىغا راۋان بولدى. ئۇ ئۆزىنىڭ بېشىغا كەلگەن دەت - ئەلەملەر، خورلۇقلار، دادىسىنىڭ تارتىۋاتقان ئازاپلىرىنى ئويلىسىلا، خالىقىنىڭ قورقۇنچلۇق، سۈرلۈك چىرايى كۆز ئالدىغا كېلەتتى. بىر ئوبدان تىنچ ئائىلىنى ۋەيران قىلىپ مۇشۇ ھالغا كەلتۈرگەن، سادىدا ياقۇپنى سىلاپ - سىيپاپ يۇرۇپ، كىشەنسىز تۇتقۇنغا ئايلاندۇرغان بۇ ئادەمگە ئۇنىڭدا قېنىقماس ئۆچمەنلىك قوزغالغاندى. خالىق زۇمرەتنى ئۆزىنىڭ شەھۋانىي نەپسىنى دەپ شۇنداق قىلغاندى. بۇنى زۇمرەت كېيىن چۈشىنىپ يەتتى، ئەمما كېچىككەندى...

مەتمۇسانىڭ مەكتىدىكى گۆش بىلەن كاسىسىدىكى گۆشنىڭ ئانچە پەرقى يوق ئادەم ئىدى. ئۇ نۇرغۇن پۇلىدىن ئايرىلىپ قالغاندىن كېيىن،

هايا - نومۇسنى، يۇزىنىڭ چۇشۇشىنى بىر ياقتا قايرىپ قويۇپ، قىرمىدىكى بىر مۇنچە كىشىلەرگە خالىقىنىڭ ئۆزىنى قانداق قىلىپ قاپقانغا چۇشۇرگەنلىكىنى ئېيتىپ بۇ گەپنى يېيىۋەتكەنىدى. شۇندىن كېيىنلا، زۇمرەت تولىمۇ ساددىلىقىنىڭ ئادەمنى بىخود قىلىپ قويىدىغانلىقىنى ھېس قىلدى. ئەسلىدە ئۇ يىرتقۇچ ئوۋچى يىلپىزنىڭ پەنجىلىرى ئاستىدىكى شوخ كىيىك بالىسىدەك ھېچنېمىدىن خەۋەرسىز يۈرۈپتۇ. بۇ يىلپىزنىڭ كۆزى بىردىنلا نەفسىگە ئوخشاش قوينىڭ قوزىسىغا چۇشۇشى بىلەن، كىيىك بالىسىنى جۇپتىگە تاشلاپ بەرگەنىدى، خۇددى ئەرزىمىس نەرسە - كېرەكلەردەك سىرتىدىن سېتىلىشتىن چەكسىز خورلۇق ھېس قىلغان زۇمرەت شۇ كۈنلەردە ئەقلىدىن ئادىشىپ، سۆزلەپ قالغىنىسى ئازلا قالغانىدى. ئۇ تۇرۇپلا، نېمىلەرنىدۇر دەپ، سىرتقا يۈگۈرۈپ چىقىپ كېتەتتى... تۇرۇپلا «مۇرات مانا تاپتىم...» دېگەندەك گەپلەرنى قىلاتتى. ئۆزىنىڭ نېمىگە خۇشال بولغانلىقىنى بىلمەي، كۈلۈپ كېتەتتى... ئۇنىڭسىزمۇ تىرىك مۇرىدىغا ئايلىنىپ قالغان ياقۇپ بىر كۈنى قىزىنى باغرىغا بېسىپ يىغلىدى. يىغلىغاندىمۇ كانايلىرى بوغولۇپ، ئاۋازلىرى كارکىراپ قالغىچە يىغلىدى. ئەتىسىدىن باشلاپ، ئۇمۇ بىر يەرگە قارىسا، كۆز قارىچۇقلىرى قېتىپ قالغاندەك تىكىلىپ قالىدىغان، ئۆزىچە نېمىلەرنىدۇر دەپ پىچىرلايدىغان، كىملەر بىلەندۇر سۆزلىشىدىغان بولۇپ قالغانىدى. ئەگەر ھېلىقى كېچىسى مۇرات، كامىل، ھېكمەتلەر كېلىپ زۇمرەتنىڭ قەلب جاراھىتىگە مەلھەم بەرمىگەن بولسا، ئۇ ھازىرغىچە قانداق ھالغا چۇشۇپ قالاتتىكىن - تاك؟

زۇمرەتنىڭ بۇ ئىشلارنىڭ تېگى - تەكتىنى بىلمۇالغىنى ياخشى بولدى. بىراق ئۇنىڭ تېگىگە يېتەلمەيۋاتقىنى دادىسىنىڭ قانداق قورقۇنچلۇق ئىشتا خالىقا باغلىنىپ قالغانلىقى، تىلى تۇتۇلۇپ، زوۋاننى ئاچالماس دەرىجىگە يېتىپ قالغانلىقى ئىدى.

زۇمرەت خىيال بىلەن پوچتىخانىغا كېلىپ قالغانلىقىنى بىلمەيلا قالدى. ئۇ پوكەينىڭ قاپقىقىنى كۆتىرىپ، تېلېفۇنخانىغا كىرىپلا، ھەيرانلىقتىن كۆزلىرى چەكچىيىپ تۇرۇپلا قالدى. ئاپپارات ئالدىدا،

سوەقلىرىغا تىڭشىغۇچلارنى بېكىتىپ بىر قىز ئولتۇراتتى. خالىق بولسا ئۇنىڭغا چاپلىشىپ نېمىلەرنىدۇر كۇسۇرلاۋاتاتتى. ئۇ زۇمرەتنى كۆرۈپ، گويا ھېچنىمە بولمىغاندەك، چىرايىدىكى ياسىما تەبەسسۇمنى قىلچە بۇزمىدى.

— ھە، زۇمرەت قىز، كېلىپ قاپسىز؟ بىرەر ئىشىڭىز بارمىدى؟ — خالىق قارا چاچلىرىنى بارماقلىرى بىلەن ئارقىغا تارىدى، — داڭۋېينىڭ قارارى بىلەن، مەلىكە سايىپخاننى ئورنىڭىزغا بېكىتتۇق. خەۋەر تېپىپ قېلىڭ! . . .

— زۇمرەت دېگەن سىز ئىكەنسىز ـ دە؟ خې! — تېلېفۇنىست خىڭىلداپ غەلىتىلا تولغاندى، — تېلېفون ئاپپاراتلىرى بەكمۇ پاسكىنا بولۇپ كېتىپتۇ، سۇرتۇپ تازىلىدىم. . .

— ئەپتىڭىزگە قاراپ گەپ قىلىڭ! — دېدى زۇمرەت قەھرى بىلەن، — ھەر ھالدا سىزنىڭ يۈزىڭىزدىن پاكىزە. . . داستىكى يۇندىغا بىر قارىسىڭىز بىلىسىز، بويۇنلىرىڭىز خۇددى ئىسلىشىپ كەتكەن مىس چۆگۈننىڭ ئۆزىلا ئىكەنغۇ؟ . . .

— سەن. . .

خالىق زۇمرەتنى ئىتتىرىپ پوچتىخانا ئالدىغا ئېلىپ چىقتى. چونكى ئۇ بىرەر جىدەل چىقىپ قېلىشتىن قورققانىدى.

— قانداق بۇ قىز بولامدىكەن؟ — دېدى خالىق مەسخىرىلىك كۈلۈپ.

— بولمامدىغان! — دېدى زۇمرەت مەڭسىتمىگەندەك قىنياپەتتە، — بۇ قىزنىڭ ئەلپازىغا قارىغاندا، سىز ئۇنىڭ ئاتا ـ ئانىسىغا خالىسانە ياردەم قىلىپ، ياردەم قىلغان نەرسىلىرىڭىزنىڭ باھاسىنى ئون ھەسسىلەپ ئۆستۈرۈپ، ئۇ باھالارنى يىل، ئايلىرى بىلەن قويۇن دەپتىرىڭىزگە يېزىپ ئاۋارە بولمىسىڭىزمۇ، ئۆزىلا ئىندەككە كەلگۈدەك . . .

— بۇ . . . بۇ. . . نېمە دېگىنىڭىز؟ . . . — زۇمرەتنىڭ سوزى خالىقنىڭ يېغىرىنى ئىچىۋەتكەنىدى، — ئەجەب تېگى بار گەپ قىلىسىزغۇ؟

— خۇپسەنىلىك قىلماڭ! مەتمۇسا بىلەن ئاراڭلاردا قانداق نۇمۇسسىز سودا بولغانلىقىدىن خەۋەر تاپتىم، — دېدى زۇمرەت خەنجەردەك

قادىلىپ، — سىز بىر چاغدا مەتمۇسانى شېتىۋەتكەندەك، ئۇمۇ سىزنى ھېچ ئايانمايلا سېتىۋەتتى. . . ھەقمەتەن سىلەر بىر - بىرىڭلارغا. . . «ئامراق» ، «ۋاپادار» ، «ۋىجدانلىق» قېرىنداشلاردىن ئىكەنسىلەر! . . .

— زۇمرەت قارا‌ڭ، بۇرۇن مەن سىزنى ياخشى كۆرگەن! . . .

— ئاغزىڭىزنى يۇمۇڭ! — دېدى زۇمرەت. دادىللىق بىلەن، — سىزدە سۆيىدىغان قەلبمۇ، ئۇيۇلىدىغان يۇزمۇ يوق تۇرۇغلۇق، ياخشى كۆرۈشتىن گەپ سالمىسىزغۇ؟ . . . بىلىپ قويۇڭ، بۇگۈن مېنىڭ بۇ يەرگە كېلىشىم خىزمىتىمنى تاپشۇرۇپ بېرىش ئۈچۈن ئىدى. ئەمدى سىلەردەك ۋىجدان سودىسى قىلىدىغان ئادەملەرنى كۆرەر كۆزۈم يوق! . . .

زۇمرەت كېتىپ قالدى. ئۇ چوڭ يولغا چىقىپ، فىرما تەرەپكە ئەمەس، بەلكى ئوتتۇرا مەكتەپكە قاراپ ماڭدى. بۇنى كۆرگەن خالىقنىڭ يۈرىكىدىن ئېتىلىپ چىققان ئاچچىق زەھەر كانايلىرىنى بوغقاندەك دېمىقىپ، چىرايى ئاقىرىپ كەتتى. ئۇ ئىچىدە: «خەپ، ھازازۇل قانجۇق، بۇگۈنكى ئاھانىتىڭنىڭ ئۆتىنىسى ھەرگىز نېسى قالمايدۇ. . .» دەپ پىچىرلىدى.

خالىق بىلەن ئۆزىنىڭ ئوتتۇرىسىدا يۈز بەرگەن ئەھۋالنى مۇراتقا دەپ قويۇش ئۈچۈن كېتىۋاتقان زۇمرەتكە ۋۇجۇدىنى بېسىپ تۇرغان يۇڭ بىردىنلا غۇلاپ چۈشكەندەك بىلىنىپ كەتتى. چۈنكى خالىقتەك ئادەمنىڭ ئىلتىپاتى ئۈنىڭ ئۈچۈن يۈزىگە نىجاسەت سۈۋۈغاندەك پاسكىنا، سەدىقە قوبۇل قىلغاندەك نومۇسلۇق ئىش ئىدى. مانا ئەمدى يېنىكلەپ قالدى. لېكىن يەنە قانداقتۇر قارا‌ڭغۇلۇق كۆڭلىنى خىرە قىلىپ تۇراتتى. شەرمەندە بولغان خالىق قايتىدىن نەشتىرنى تىقىپ، زۇمرەت ۋە ياقۇپتىن يەنە ئۆچ ئېلىشتىن يانمايتتى.

زۇمرەت مەكتەپكە كىرگەندە، ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك ئېتىز ئۈستىدە يېسىۋىلەك ھەم كاپۇستا قېزىۋاتاتتى. قېزىلغان بۇ كۆكتاتلارنى توپ - توپ ئوقۇغۇچىلار زەمبىل، تاغارلاردا ھەم قوللىرىدا ئامبارغا توشۇماقتا ئىدى. يىراقتىنلا زۇمرەتنى كۆرۈپ قالغان مۇرات ،بزىنكە ئاياغلىرى لاي ھالدا يۈگۈرۈپ كەلدى. ئىككى كۈندىن بېرى

كۆرۈشمىگەچكە، ئۇ بەك خوشال بولۇپ كەتكەنىدى.

— زۇمرەت، بۈگۈن ئىشلىمىدىڭىزمۇ؟ — دېدى مۇرات ئۇنىڭ غەمكىن چىرايىغا قاراپ، — سىزگە بىر نېمە بولمىغاندۇر... ياقۇپكامچۇ؟...

— ئەمدى ئىشلىمەيدىغان بولدۇم، — زۇمرەت لاپپىدە قاراپ قويدى.

— راستمۇ؟ بەك ياخشى بوپتۇ... نەچچە ۋاقىتتىن بېرى دېيەلمىگەن ئىدىم، — دېدى مۇرات، — دېگىنىم بىلەنمۇ خالىق «ئاكتىز» نىڭ لەۋزىنى يىرالمايتتىڭىز - ده...

— ئەسكى، ئەسكى! — زۇمرەت كېچىك مۇشتۇملىرى بىلەن مۇراتنىڭ مەيدىسىگە مۇشتلاپ كەتتى، — سىز خالىق دېگەن لامزەللىنى ماڭا چاپلاۋاتسىز...

— بولدى، بولدى قىلىڭ! ئوقۇغۇچىلار قاراۋاتىدۇ... مەن ناماقۇل، — مۇرات يانچۇقىدىن بىر كاللەك ئاچقۇچنى ئېلىپ زۇمرەتكە بەردى، — سىز ياتاقتا كىرگەچ تۇرۇڭ، مەن ئىشتىن چۈشۈپلا بارىمەن.

زۇمرەت سەنئەت رېپىتىتسىيە ئۆيىگە كىرگەندىن كېيىن، ئىچكىرى ياتاق ئۆينىڭ ئىشىكىنى ئاچتى. مۇرات سەھەردىلا چىقىپ كەتكەچكە، يوتقان - كۆرپىلىرى يىغىقسىز ئىدى. كىر كىيىملەرمۇ ئورۇندۇق يۆلەنچۈكلىرىدە ئېسىقلىق تۇراتتى. زۇمرەت ئىككى چايدانىنى كۆتۈرۈپ بېقىپ، قاياقاسۇ بارلىقىنى بىلگەندىن كېيىن، رېپىتىتسىيە ئۆيىگە ئېلىپ چىقتى. سۇ تەڭشەپ، كىرلەرنى داسقا چىلاپ قويۇپ، ئۈستەل ئۈستىنى پاكىزە تازىلاپ، كىتاب - دەپتەرلەرنى رەتلىك تىزىپ قويدى. ئاندىن، ئۆينىڭ بىر قۇر تازىلىقىنى قىلىۋېتىپ، كىر يۇيدى. ئۇ دەسلەپتە، كىيىملەرنى يۇيۇپ ئىشلەك ئالدىدىكى ئاغامچىغا ئېسىۋەتكەندىن كېيىن، يوتقان - كۆرپىلەرنىڭ ئەستەر - تاشلىرىنى يۇيۇشقا باشلىدى. مۇرات بىر كورىدا سۇيۇقئاش بىلەن ئىككى نان كۆتۈرۈپ كىردى. ئۇ زۇمرەتنىڭ خوددى بىر ئۆينىڭ ئايال خوجايىنىدەك، ئۆيلەرنى پاكىزلەپ، كىر - قاتلارنى يۇيۇپ كەتكەنلىكىدىن سۆيۈنۈپ كەتتى. گويا ئەر - خوتۇنلۇق مېھرى - شەپقەتكە ئېرىشكەندەك،

ئۆزىنى تۇتۇۋالالمايلا قالدى:

— ئاھ، مېنىڭ سۆيۈملۈك ئايالىم، چىرايلىق رەپىقەم، — دېدى مۇرات كورىنى ئۇستەلگە قويۇۋېتىپ، — كىر يۇيغان قوللىرىڭىزغا سۆيۈپ قويايمۇ؟ . . . جاپا چەكتىڭىز، ھاپاش ئېتەيمۇ؟ . . . تەرلەپ كېتىپسىز، سۇرتىۋېتەيمۇ؟ . . .

— قوللىرىمغا تاماكا ئوتى ياقمىسىڭىزلا بولدى، — دېدى زۇمرەت يېقىملىققىنا قاراپ، — كېلەك، يوتقانىڭ ئەستەرلىرىنى سىقىشتۇرۇپ بېرىڭ!

ئۇلار ئىككىسى يوتقان - كۆرپىلەرنىڭ ئەستەرلىرىنى سىرتقا يېيىۋەتكەندىن كېيىن، مۇراتنىڭ ياتقىغا كىرىپ تاماق يېيىشتى. ئۇلار، تامدىكى «بۇلاقتىكى شولا» رەسىمگە تەڭلا قاراپ، بىر - بىرىگە چوڭقۇر مەنادا بېقىشتى، ئاشۇ ئۇنتۇلماس كۈنلەرنى ئەسكە ئېلىشتى. زۇمرەت پوچتىخانىدا خالىق ئىككىسىنىڭ تاكاللىشىپ قالغانلىقىنى سۆزلەپ بەردى.

— كۆڭلىڭىز يېرىم بولۇۋاتامدۇ؟ — دېدى مۇرات زۇمرەتنى چېكىپ بېقىپ.

— نېمىشقا ئۇنداق بولغۇدەك؟ ئەكسىچە يېنىكلەپلا قالدىم! . . .

— ھەببەللى، ماۋۇ گېپىڭىزنىڭ قۇربانى بولسا ئەرزىيدۇ، — دېدى مۇرات ئېشىنى پۇڭلىگەچ، — راست گەپنى قىلسام، سىزنىڭ ئاشۇ يەدە ئىشلىشىڭىزگە كۆڭلۈمدە نارازى ئىدىم . شۇڭا، مائارىپ ئىدارىسىدىكى ئالىمجان زىھرۇللاغا مەسلىھەت سالغانىدىم، ئۇ: «زۇمرەت پوچتىخانىدىن چېكىنىپ چىقسا، بىز مەكتىپىمىزلارغا ۋاقتىلىق ئوقۇتقۇچى قىلىپ بېرىمىز. بىرەر يىلدىن كېيىن، رەسمىيلەشتۈرۈپ ئالغىلى بولىدۇ. چۈنكى ناھىيە بويىچە خەنزۇ تىلى ئوقۇتقۇچىلىرى يېتىشمەيدۇ» دېگەن.

— راستمۇ؟

— مەن سىزنى قاچان ئالدىغان؟ بىزنىڭ 12 سىنىپلىق بۇ چوڭ ئوتتۇرا مەكتەپتە خەنزۇ تىلى ئوقۇتقۇچىسىدىن بىرسىلا بار، — دېدى مۇرات، — زىكرۇللا غوجىمۇ ئىككى نۆۋەت دوكلات يېزىپ، مائارىپ

ئىدارىسىدىن ئوقۇتقۇچى ھەل قىلالمىدى.

مۇرات بىلەن زۇمرەت خېلى ئۇزۇن پاراڭلىشىپ ئولتۇرۇپ، ۋاقىتنىڭ توشۇپ قالغىنىنى بىلمەي قېلىشتى. ئۇستى - ئۇستىلەپ كەلگەن بالايىئاپەت دەستىدىن، شوخلۇقى يوقىلىپ ئېغىر - بېسىق بولۇپ قالغان زۇمرەت مۇرات دەرسكە چىقىپ كەتكەندىن كېيىن، يوتقان - كۆرپىلەرنى تىكتى. ياستۇقلارنى قاپلاپ، كىيىم - كېچەكلەرگە دەزمال سالدى. دەرس - مۇزاكىرىلەر ئايلىشىپ، ھەممە ئىشتىن چۇشكەندە، مۇرات ئىككىسى كەچلىك تامىقىنى چاقچاقلىشىپ، كۇلۇشۇپ ئولتۇرۇپ يېيىشتى.

كەچ كېرىپ، ئەترابنى گۇگۇم پەردىسى قاپلىغاندا، ئۇلار فىرىسغا قاراپ يول ئالدى. زۇمرەت مۇراتنىڭ ئۇمىدۋارلىققا تولغان سۆزلىرىنى، تەمسىل - ماقاللىرىنى ئاڭلاپ، خېلىلا روھلىنىپ قالدى. شوخلۇق، تىتىكلىك، زېرەكلىك، ئۇنىڭ كۆزگە چېلىقىپ تۇرغان زىننىتى ئىدى. مۇرات ھېلىھەم ئاشۇنداق بولۇشنى ئىستەيتتى. ئۇ، «زۇمرەت كۆزلۈك ئۇزۇكۇم» دېگەن ناخشىسىنى، «ئەزىم دەريا يۇرۇكلىك» ناملىق مۇزىكىسىنى ئىجاد قىلغاندىمۇ، قىزنىڭ خولقىدىن ئەندىز ئالغانىدى!... مۇرات ئاشۇ ئىجادىيەتلىرىنى تەمبۇر، دۇتار، ئىسكىرىپكا، راۋاپلاردا ئۇرونلىغان چاغلىرىدا، زۇمرەتنىڭ كۆلۈپ تۇرغان سىيماسى... ئاجايىپ لەزىز مەنالارغا تولغان بوتا كۆزلىرى، قايرىلىپ قاراشلىرى... قانلارنى ئۇرغۇتۇپ، يۈرەكلەرنى ئويناتىپ، ناگىھان ھالدا قىينايدىغان كىرپىك ئېتىشلىرى... ئۇنىڭغا ئىلھام بولغانىدى! قېنى شۇ شادىمان قىز؟... مۇھەببەت ۋە گۈزەللىكنىڭ قانداق دۇشمەنلىرى ئۇنىڭ چىھرىدىكى باھارغا زىمىستان چىللاپ كەلگەن؟... پاھ، ئۇنىڭ قاراشلىرى ئەمدى نېمىدىگەن ئېغىر... ئاپئاپتەك نۇرلۇق يۈزىنى دەرد - ئەلەم بۇلۇتلىرى تۇتاش ماناناشتۇرغان... ئاھ، خوتەن قىزى زۇمرەت، سەن ئۇۋۇلۇپ كەتسەڭمۇ بەربىر زۇمرەتسەن!... پېقىر يارانلار ئىگىسىدىن سېنىڭ ئامانلىقىڭنى، بەختىڭنى، شادلىقىڭنى، شوخلۇقىڭنى تىلەيدۇ...

— كەلدۇق، — دېدى زۇمرەت مۇراتتىن ئايرىلغۇسى كەلمىگەندەك تەلمۇرۇپ، — مەن كىرىپ كېتەي، سىزمۇ قايتىڭ! . . .

— ماقۇل! — دېدى مۇرات زۇمرەتكە كۆزى قىيمىغان ھالدا، — ئەمسە مەن كەتتىم.

زۇمرەت كىرىپ كەتتى. بىراق مۇرات قايتىپ كېلىپ، ئىشىك يوچۇقلىرىدىن مەھبۇبىسىنىڭ سايىسىنى كۆرۈۋېلىش ئۈچۈن، ھويلىغا قارىدى. ئەمما كۈتمىگەندە، ئۆي ئىچىدىن شۇنداق دەھشەتلىك چىرقىراش ئاۋازى كەلدىكى، مۇراتنىڭ يۈرىكى قېپىدىن ئاجراپ، قوقاسقا چۈشكەندەك سىلكىنىپ كەتتى - دە، ئۆزىنى ھويلىغا ئاتتى. مۇرات ئۆينىڭ بوسۇغىسىدىن ئېتىلىپ كىرگەندە، ياقۇپ تورۇس لىمىدا ئېسىقلىق تۇراتتى، ئۇنىڭ ھېلىھەم ئاستا پۇلاڭلاپ تۇرغىنىغا قارىغاندا، ئۇنىڭ ئۆزىنى ئېسىۋالغىنىغا كۆپ بولمىغاندى. مۇرات ناھايىتى تېزلىك بىلەن ياقۇپنىڭ تىزلىرىدىن قۇچاقلاپ يۇقىرى كۆتۈرگەچ، چىرقىراپ يىغلاۋاتقان زۇمرەتكە ۋارقىردى:

— ئاغامچىنى كېسىۋېتىڭ! تېز بولۇڭ. . .

زۇمرەت ئۇستەلدىكى پىچاقنى ئالدىيۇ، نېمە قىلارىنى بىلمەي يۇگۇرۇپ يۈردى، ياقۇپ تېپىپ ئۆرۈۋەتكەن ئورۇندۇق پۇتىغا پۇتلىشىپ يۇرسىمۇ، ئۇنى تىكلەپ ئۇستىگە چىقىشقا ئۇنىڭ ئەقلى يەتمەيتتى.

— ئورۇندۇقنى قويۇڭ! — ۋارقىردى مۇرات، — ھە، چىقىڭ. . . كېسىڭ! . . .

ياقۇپ مۇراتنىڭ قۇچىقىغا لاسسدا يېقىلىپ چۈشتى. ئۇنى كۆتۈرۈپ يانقۇزۇپ بولغىچە، زۇمرەتنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلىغان خولۇم - خوشنىلاردىن بىر نەچچىسى كىرىپ كەلدى. بۇ چاغدا، مۇرات ياقۇپنىڭ قول - پۇتلىرىنى تارتىپ ھەركەتلەندۈرۈپ، كۆكسىنى بېسىش بىلەن ئاۋارە ئىدى. ئاخىرى ئۇ ئاغزىغا پۇۋلەش ئارقىلىق نەپەس كەلتۈرمەكچى بولدى. بىراق زۇمرەتنىڭ يىغىسى ئۇنىڭ پۈت - قولىنى تىترىتىپ، بەك جىددىيلەشتۈرۈۋەتكەنىدى.

— بولدى يىغلىماڭ، — ۋارقىردى مۇرات مۇنچاق - مۇنچاق تەرلەپ

ىەىكەن ھالدا، — سۇ ئەكىلىڭ! . . .

مۇرات ياقۇينىڭ ئاغزىغا ھەرقىتىم چىڭقىلىپ بىر پۇۋلەپ، كۆكسىنى بېسىش ھەرىكىتىنى ئىككى - ئۈچ تەكرارلىغاندىن كېيىن، ياقۇپ «خارت» قېلىپ بىر تىندى. مۇرات ئارقىدىن ئۇنىڭ ئاغزىغا سۇ تېمىتتى. بۇ چاغدا، مۇزاتنىڭ پېشانىلىرىدىن ئاققان تەر كىرپىكلىرىدىن تامچىلاۋاتاتتى، كۆينىكىمۇ سۇغا چىلىغاندەك بولۇپ كەتكەنىدى. ياقۇپ بىر قېتىم نەپەس ئالغاندىن كېيىنلا، مۇرات ئۇنىڭ بېشىدىن تارتىپ پۇت - قوللىرىغىچە تېز ئۇۋىلىغىنى باشلىدى. ئارقىدىن زۇمرەت ۋە خوشنىلارمۇ ئوۋىلىدى.

— تېز ھەم قاتتىق ئۇۋىلاڭلار، — دېدى مۇرات تەرلىرىنى يېڭىدە سۈرتۈشكىمۇ ئۈلگۈرمەي، — تومۇردا توختاپ قالغان قانلار راۋانلىشىدۇ.

ياقۇپ زەئىپ ئىڭرىدى، ئارقىدىن قاپاقلىرىنى ئارانلا كۆتۈرۈپ، مۇراتنى ناھايىتى خىرە كۆردى. ئۇنىڭ گۈنسىز كۆزلىرىدىن تۆكۈلۈۋاتقان ياشلار چېكىلىرىدىن ساقىپ، قۇلاقلىرىغا كىرىپ كېتىۋاتاتتى. مۇرات ئۇنى يۈدۈپ گۈڭشې دوختۇرخانىسىغا ئەكىرمەكچى بولغانىدى، ياقۇپ بېشىنى چايقاپ، بارمايدىغانلىقىنى ئۇقتۇردى، مۇرات بىر چىنە سوغاق چاينى قوشۇقتا ئىچۈرۈپ بولغاندىن كېيىن، ئۇ كۆزلىرىنى يۇمغىنىچە بىر خىلدا نەپەس ئېلىپ تىنچلاندى، خوشنىلارمۇ چىقىپ كېتىشتى. لېكىن چار ساقال بىر دېھقان قېلىپ، ئۇلارغا ھەمراھ بولدى. دېھقاننىڭ ئېيتىشىغا قارىغاندا، بۈگۈن چۈشتىن كېيىن، فىرمىنىڭ بىر نەچچە ئادىمى كېلىپ، ياقۇپقا، ئۇنىڭ بوز يەرگە كۆچۈش ئائىلىسى قىلىپ بەلگىلەنگەنلىكىنى، قورۇ - جايىنى خىيانىتىگە ھېساب قىلىپ تۇتۇپ قالغانلىقىنى ئۇقتۇرۇپتۇ. ياقۇپ بەشيۈز يىگىرمە يۈەننى بىر ئاماللاپ تۆلەپ بېرىمەن، دەپ ئېيتقان بولسىمۇ، ئۇلارنىڭ - «بۇ فىرما پارتىيە ياچېيكىسىنىڭ قارارى، گۈڭشې داڭۋېسى تەستىقلىغان، چۈنكى، بوز يەردىكىلەر ئاچچىقسۇ، جاڭيۇ ئېلىش ئۈچۈن ئىككى كۈن يول بېسىپ شەھەرگە كىرىدىكەن، شۇڭا، سىزنى ئۇ يەرگە جاڭيۇ، ئاچچىقسۇ ئىشلەشكە يوتكەپتۇ» دەپ ئېيتىپ قويۇپ كەتكەنلىكىنى سۆزلەپ بەردى.

چار ساقال دېھقان مۇرات بىلەن زۇمرەتكە : «ئەمدى ئەنسىرىمىسەڭ-لارمۇ بولىدۇ، ياقۇپ ئەتىگىچە ياخشى بولۇپ قالىدۇ. . . » دەپ، كېيىن چىقىپ كەتتى. بىراق ئۇنىڭ يەتكۈزگەن خەۋىرى بۇ ئىككەيلەننى يۈرىكىگە نەشتەر ئۇرغاندىنمۇ بەتتەر ئازاپلىدى. زۇمرەت مۇراتنىڭ تەكلىپى بىلەن، ئاچچىق - چۈچۈك سۈيۈقئاش ئەتتى. ياقۇپقا زورلاپ يۈرۈپ بىر چىنە ئىچۈردى. ئۇلار كېچىچە كىرپىك قاقماي، ئۇنىڭ بېشىدا ئولتۇردى. تاڭ سۈزۈلەرگە يېقىن، مۇرات مەكتىپىگە قايتتى، ئۇنى ئۇزىتىپ چىققان زۇمرەت يىغلاپ تۇرۇپ:

— رەھمەت سىزگە! ھېلىمۇ ياخشى سىز بارىكەنسىز، ئۇنىڭ ئۈستىگە قۇتقۇزۇش چارىلىرىنىمۇ بىلىدىكەنسىز. . . بولمىسا. . . دېدى.

— مەن بۇزاق گۈڭشېگە ئويۇن قويغىلى بارغاندا، ئۆزىنى ئېسىۋالغان دېھقاننى قۇتقۇزغاننى كۆرگەنىدىم، — دېدى مۇرات، — بىچارە دېھقان ئاشلىق نورمىسى يەتمەي، دادۇي ئامبىرىدىن ئۈچ ئاي ئالدىغا يەپ بولۇپتۇ. كېيىن بارسا بەرمەپتۇ، شۇڭا، ئۇ ئۇششاق بالىلىرىنىڭ زارىغا چىدىماي، ئۆزىنى ئېسىۋاپتۇ. . .

— ۋاي ئىسىت بىچارە! — دېدى زۇمرەت ئالدىراپ تۇرغان مۇراتقا قاراپ، — مۇرات، مەن ئەمدى ھىچيەرگە بارالمايمەن. . . سىز كېلىپ تۇرارسىز. . .

— ئەلۋەتتە كېلىپ تۇرىمەن. . . فىرمىنىڭ قارارىنى كامىل، ھېكمەتلەرگە ئېيتىپ، بىر چارە ئىزلەشنىڭ كويىغا كىرىمىز.

— فىرما ياچېيكىسىنىڭ قارارىنى بۇ چاغقىچە ھېچكىم بۇزالمىغان، — دېدى زۇمرەت ئۇمىدسىزلىنىپ، — ئۇنىڭ ئۈستىگە، ئۇ قارارنى گۈڭشې داڭۋېيسىمۇ تەستىقلاپتۇ.

— ئەگەر شۇنداق بولىدىغان بولسا، مەن سىز ئۈچۈن جېنىمنى تىكىپ قويدۇم، سىزنى بوز يەردىن ئېلىپ قاچىمەن. . .

— مەنمۇ سىزنىڭسىز بۇ دۇنيادا ياشىمايمەن. . . بۇ چىن سۆزۈم.

— مەنمۇ سىزدىن ئۆزگىگە كۆڭۈل بەرمەيمەن. . . ماڭا ئىشىنىڭ.

مۇرات باغرىغا تاشلانغان زۇمرەتنى قاتتىق قۇچاقلىدى. . .

كامىل، ھېكمەت، مۇراتلار ئەتىگەنلىك سىياسىي ئۆگىنىش تۈگىگەن ھامان، مەيداندىكى گىمناستىكىغا قاتناشماي، ياتاققا كېلىشتى. ئۇلار ياقۇپنى بوز يەرگە يۆتكەش خالىغىنىڭ ئويۇنى ئىكەنلىكىنى جەزملەشتۇرگەندىن كېيىن، بۇگۈننىڭ ئۆزىدىلا دەرستىن چۈشۈپ تۇراپ ئىمىن بىلەن سۆزلەشمەكچى بولۇشتى. بىراق، ئەتىگەنلىك تاماقتىن كېيىنلا، ئۇلارنى زەينىدىن مۇدىر ئىشخانىسىغا چاقىرتىپ كىردى. بۇ يەردە زىكرۇللا غوجى بىلەن كېرىمۇمۇ بار ئىدى.

ھېلىلا تۇراپ ئىمىندىن تېلېفۇن كەلگەنىدى. ئۇ، لايقا گۈڭشېسىدا ئېتىز ئۈستى نەق مەيدان يېغىنى ئېچىلمىدۇ، يېغىنغا ناھىيە بويىچە بارلىق ئىشلەپچىقىرىش ئەترەتلىرىنىڭ دېھقانچىلىق ۋە ئۇرۇقچىلىق تېخنىكلىرى ۋە پىشقەدەم دېھقانلار قاتنىشىدۇ، نەق مەيدان يېغىنىدا، كېۋەز پىتى ۋە قۇرۇتنى يوقىتىش بويىچە تەجرىبە سۆزلەش ئېلىپ بېرىلىدۇ. شۇڭا، مەكتەپ سەنئەت گۇرۇپپىسى بۇگۈننىڭ ئۆزىدىلا لايقا گۈڭشېسىگە بارسۇن! دەپ ئۇقتۇرغانىدى.

— سىنىپ ۋە دەرسلىكلاردىن خاتىرجەم بولۇڭلار — دېدى زەينىدىن، — ئىلمىي مۇدىر ئۆزى ئورۇنلاشتۇرۇپ قويماقچى. ناھايىتى ئۇچ - تۆن كۈنلۈك ئىش ئىكەن.

— نېمە، ئۇچ - تۆت كۈنلۈك؟ — دېدى مۇرات كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ.

— شۇنداق، — دېدى كېرىموف ھېكمەتكە ئۆچمەنلىك بىلەن تېكىلىپ، — لايقىدىكى نەق مەيدان يېغىنى تۈگىگەندىن كېيىن، توساللىنىڭ قوناق تاپلىرىغا ماشىنا ئارىلاشتۇرۇپ تېرىش تەجرىبە يېغىنى، ئاندىن مەنزىرە گۈڭشېسىدا چارۋىچىلىق يېغىنى بار... قايتىشقا تولا ئالدىراپ كەتمىسەكمۇ بولىدۇ.

مەنزىرە گۈڭشېسىنىڭ گىپى چىقىشى بىلەن، كامىل، ھېكمەت، مۇراتلار بىر - بىرىگە قاراپ قويۇشتى. چۈنكى بۇ چارۋىچىلىق ئاساس قىلمىغان تاغلىق رايون بولۇپ، ئۇلاغ بىلەن يېرىم كۈندىن ئارتۇق يول بېسىشقا توغرا كېلەتتى. سەنئەتچى بالىلارنى، سەھەنە ماتېرىياللىرىنى،

كىيىم - كېچەك سېلىنغان ساندۇقلارنى يۆتكەشنىڭ ئۆزىلا بىر ئاۋارىچىلىق ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، كېرىموفنىڭ خىقىراپ تۇرۇپ قىلغان ئاخىرقى سۆزىدە بېرەر شۇملۇق بارەك قىلاتتى.

— بەلكىم ئۇلار مەنزىرە گۈزەشبىسىگە يۆتكەلگەندە، سىلەرنىي قايتۇرۇۋېتىشى مۇمكىن، — دېدى زىكرۇللا غوجىي، — ئۇنداقتا پاتلا قايتىپ كېلىسىلەر.

— ھەي... ئىلمىي مۇدىر، نېمە دېگەنلىرى ئۇ؟ — دېدى كېرىموف، — بۇ دېگەن سىياسىي ۋەزىپە، سىياسىي تەشۋىقات ئىشى... بىلىسىلە، تەشۋىقات دېگەن پارتىيىنىڭ ئاۋازى، قوللىقى، بۇرنى ھەم كۆزى...

— مەكتەپتىكى ۋەزىپىنىمۇ پارتىيە تاپشۇرغان، — دېدى زىكرۇللا غوجى سەل تېرىكىپ، — بۇلار مەخسۇس كەسپىي سەنئەت ئۇيمىكى ئەمەس، بەلكى ئوقۇتقۇچى - ئوقۇغۇچىلار.

— مېنىڭ دېمەكچى بولغىنىم، بۇنداق تۆۋەنگە چۈشۈش، — كېرىموف سەل تاتاردى، — كەمبەغەل - تۆۋەن ئوتتۇرا دېھقانلارنىڭ تەربىيەسىنى ئېلىش بۇلار ئۈچۈن بىر ئىدىيە ئۆزگەرتىش پۈرسىتى بولىدۇ.

— توختىسىلا، گەپلىرى تاپتىن چىقىپ كېتىپ بارامدۇ - قانداق؟ — دېدى ھېكمەت ئاچچىقىدا، — بىز ئىدىيە ئۆزگەرتكىلى، تەربىيە ئالغىلى پومېشچىك ياكى باي دېھقان ئەمەسمىز... سىلىنىڭ پەندى - نەسىھەتلىرى، تەھدىت سېلىشلىرىنىڭ ئورنى يوق. ئىت چاشقان تۇتسەن دېگەندەك، ئارتۇقچە ئىشلارغا چېپىلىپ يۈرمىسىلىمۇ بولىدۇ.

— ئاڭلىشىمچە، سىلىنىڭ ئېلىپ كەلگەن ئۇقتۇرۇشلىرىدا، — دېدى كامىل ۋەزمىن ئاھاڭدا، — «مىنبىڭ تەربىيىلەيدۇ، يېقىندىن يارەمدە بولۇڭلار» دېگەن گەپ بار ئىكەن، ياكى ئۇنىڭدا، مەكتەپنىڭ سىياسىي، ئىقتىسادىي، كەسپىي ئىشلىرىغىمۇ رەھبەرلىك قىلىدۇ دېگەن گەپ بارمىدى؟...

— مېنىڭچە، زەينىدىن مۇدىر ھوقۇقنىڭ يېرىمىنى بۇ ئادەمگە ئۆتكۈزۈپ بەرگەن ئوخشىمامدۇ؟ — جىلى بولۇپ تۇرغان مۇرات گەپنىڭ سېسىقىنى چىقاردى، — شۇنداق قىلغانمىدىلە مۇدىر؟...

— بۇ... بۇ... ھەي، بولدى قىلىسىڭلارچۇ! — قورقۇپ كەتكەنلىكتىن، زەينىدىننىڭ كالپۇكلىرى تىترىدى، — ئەمسە شۇنداق بولسۇن! سىلەر تەييارلىقىڭلارنى قىلىڭلار...

بۇرنى - قۇلىقىغچە تويغان كېرىلىپ كەتكۈدەك بولۇپ، ئولتۇرۇپ قالدى. زىكرۇللا غوجى كامىل، ھېكمەت، مۇراتلارنى باشلاپ چىقىپ كەتتى. ھېكمەتنىڭ ئاچچىق تېخىچىلا يانمىغاچقا، ئارقىغا قاراپ - قاراپ قويياتتى. مۇشۇ يېقىندىن بېرى كېرىلىپ ھېكمەتنى ئىككى قېتىم ياتقىغا چاقىرىپ، پارتىيە مەكتىپى، چايخانا مەكتەپتىكى شىۋجېڭجۇيىغا قارشى تۇرۇش كۇرسىدا ھېكمەتنىڭ ئۆزىنى تەكشۈرۈشىنىڭ ياخشى بولمىغانلىقى، مەسلىسىنى ئويلىماي، گۈلزىبا خانىمنىڭ كەينىگە كىرىۋالغانلىقى، شۇڭا، داۋاملىق سىياسىي خاتالىقى ئۈستىدە ئويلىنىپ، يۈزاشلىق بىلەن ئىشلىشىنىڭ لازىملىقىنى ئېيتىپ، خۇددى ھېلىلا ئېتىۋېتىدىغاندەك، تاپانچىسىنى سۇرتۇپ ئۆستەلگە قويۇپ، ئۇنى يەنە ئېلىپ ئۈيەر - بۈيەرلىرىنى پۈۋلەپ، قانداقتۇر بۇلۇڭلارغا چىنەپ باققاندى...

ئاچچىق كەلگەن ھېكمەت قۇرالنى شەخسىي غەرەز بىلەن كەلسە - كەلمەس يەردە چىقىرىش، ئۇنى كۆز - كۆز قىلىپ كۆرسىتىش، ئۇنى ئادەم قورقۇتۇشنىڭ ۋاستىسى قىلىۋېلىش قاتارلىقلارنىڭ ھەربىي تۈزۈمدە كەچۈرگىسىز قانۇنىي خاتالىق بولىدىغانلىقىنى، بۇنداق ئەخمىقانە ئىشنى پەقەت ساۋاتسىز، چالا كۆرەڭ، مەمەدانە ھەربىيلەرنىڭلا قىلىدىغانلىقىنى ئېيتىپ، ئۇنى تولىمۇ ئوسال قىلىۋەتكەنىدى.

— مېنىڭچە، — دېدى زىكرۇللا غوجى كامىلنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ، — تۇراپ شۇجى بىلەن سۆزلەشمەكچى بولساڭلار، بۇ ياخشى پۇرسەت. كەچتە ئويۇندىن كېيىنلا سۆزلىشىڭلار. لېكىن، ئۇ ئادەمدىن ئانچە ئۈمىد كۈتۈپ كەتمەڭلار... پەرەز قىلىشىمچە، ئۇمۇ خالىقنىڭ كەتمىنىنى چېپىپ شۇنداق قىلىۋاتسا كېرەك...

— سىزمۇ بىر ئىلمىي مۇدىر بولغاندىن كېيىن، — دېدى مۇرات قايناپ، — «ئوقۇتۇش ئىشلىرى جىددىي، ئوقۇتقۇچى يېتىشمەيدۇ» دەپ

دادىل پىكىر قىلىسىڭىز بولمامدۇ؟

— ھەي مۇرات، ھېچ ئىشنى بىلمەيدىغاندەك گەپ قىلىسەن! — زىكرۇللا بېشىنى چايقىدى، — ئۇ ئادەمنىڭ ئاچچىقىنى كەلتۈرۈپ قويساق، ئوقۇغۇچى - ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ھاشار، سەيسىسى تېخىمۇ كۆپىيىپ كېتىدۇ. بالا. يىغماق، دادۇيلەردىن تاماق پۇلى ئوندۇرمەكنىڭ تېخىمۇ تەس بولىدىغانلىقىدىن خەۋىرىڭ بارغۇ! . . .

سەييارە ئويۇن قويغۇچىلارنىڭ كەتكىنىگە ھەپتە بولاي دېدى. بىر كۈنى ئەتىگەندە، گۈلزىبا مۇدىر ئىشخانىسىغا چاقىرتىلدى. زەينىدىن بىلەن كېرىموف ئۇستەل ئالدىدا ئولتۇرۇشاتتى. ئىشخانىنىڭ ئىچى تاماكا ئىسىغا توشۇپ كەتكەنىدى. گۈلزىبا ياغلىقىدا بۇرنىنى تۇتقىنىچە، كېرىموفنىڭ قولىدىكى تاماكىغا قاراپ قويدى.

— ئولتۇرۇڭ گۈلزىبا خانىم! سىزگە خۇشخەۋەر، — دېدى كېرىموف دۇئاننى كۆرسىتىپ، — قېنى مەرھەمەت!

— بولدى، گېپىڭلارنى ئاڭلاپلا چىقىپ كېتىمەن، — دېدى گۈلزىبا بوسۇغىدىلا، — بۇگۈن مېنىڭ سىنىپىمغا ئەمگەك كۈنى، بالىلىرىمنىڭ قېشىغا چىقمىسام بولمايدۇ. . .

— ھەي. . . مەن سىزنى ئولتۇرۇڭ دەۋاتىمەن، — كېرىموف ئونلۇك بۇيرۇق قىلدى، — خۇش خەۋەر دېگەننى ئولتۇرۇپ ئاڭلىغۇلۇق. . .

— نېمە، سىز مەن بىلەنلا قالدىڭىزغۇ؟ — گۈلزىبا غەزەپ بىلەن كېرىموفقا تېكىلدى، — سىز مىنىڭلىرىڭىزغا بۇيرۇق قىلمۇېلىڭ ياكى زەينىدىنكام مۇدىرلىقىنى سىزگە ئۆتكۈزۈپ بەرگەنمۇ؟ . . .

گۈلزىبا شارتلا ئارقىغا قايرىلىپ چىقىپ كەتمەكچى بولۇۋېدى، زەينىدىن ئۇنى توسۇپ قالدى. كېرىموف ئورنىدا ھۇپپىدە ئىسىلىپ ئولتۇرۇپ كەتتى. ئۆتكەندە، كامىل، ھېكمەت، مۇراتلار ئۇنى لەت قىلىپ ئېغىزىنى تۇۋاقلاپ قويغانىدى. ھازىر بولسا، گۈلزىبا ئۇنى بىر تىيىنغا ئالغۇسىز رەسۋا قىلىۋەتتى.

— مۇنداق ئىش ئىدى، قاراڭ، — دېدى زەينىدىن يالغان ھەجىيىپ، — سىزنى ماڭارىپ ئىدارىسىدىن شەھەرلىك 2 - باشلانغۇچ مەكتەپكە يۆتكەپتۇ. . .

شۇڭا، بۇگۈنلا رەسمىيەتلىرىڭىزنى. . .

— نېمە؟ . . . يۆتكەپتۇ! . . . — گۈلزىبانىڭ نېمىدۇر بوغۇزىغا تېقىلىپ قالغاندەك نەپەس ئالالماي قالدى، — مەن يۆتكىلىمەن دەپ ئىلتىماس يازمىغان ئىدىمغۇ؟

— ئۇنى ئۇقمىدۇق، — زەينىدىن لاپپىدە كېرىموفقا قاراپ قويدى، — سىز ئەمدى بۇگۈندىن ئېتىبارەن تەييارلىقىڭىزنى قېلىپ ماڭسىڭىز بولىدۇ.

— بۇ بىر سۈيىقەست، — گۈلزىبانىڭ كۆزلىرىدىن چاقنىغان كەسكىن نەپرەت ئوتى كېرىموفنىڭ خۇنۇك، ئۇزۇنچاق تەلەتىگە قادالدى، — مەن. . . مەن مائارىپ ئىدارىسى بىلەن سۆزلىشىمەن.

— ئۇنداق دېسىڭىز بولمايدۇ، — دېدى كېرىموف گېپىنى سوزۇپ، — بۇ دېگەن پارتىيىنىڭ بىر تۇتاش ئورۇنلاشتۇرۇشى، كادىر دېگەن دۆلەتنىڭ بايلىقى، ئۇنى قەيەردە ئىشلىتىش پارتىيە، ھۆكۈمەتنىڭ ئىشى، قانداق دېدىم مۇدىر؟ . . .

— شۇ، شۇ! ئۇنىڭ ئۈستىگە خەقلەر بېشىنى تاشقا ئۇرۇپمۇ شەھەرگە يۆتكىلەلمەيۋاتسا؟ . . .

— مەن بۇنىڭ تېگىنى سۈرۈشتە قىلىپ، — دېدى گۈلزىبا ئارقىغا قايرىلىپ، — كىمنىڭ سۈيقەستى ئىكەنلىكىنى تاپىمەن. . .

گۈلزىبا چىقىپ كەتتى. كېرىموف مەنىلىك كۈلۈپ قويدى. بىراق زەينىدىننىڭ چىرايىدىن بىر خىل غەشلىك چىقىپ تۇراتتى، ئۇ كېرىموفقا:

— مەن گۈلزىبانىڭ مۇشۇنداق دېيىشىنى باشتىلا بىلگەن، ئەمدى مائارىپ ئىدارىسى سۈرۈشتە قىلىپ قالسا، بۇ مەسىلە سىلىگە تۇتىشىپ قېلىشى مۇمكىن، — دېدى.

— خاتىرجەم بولسىلا دەيمەن، مەن ئۇنداق ئەخمەقلىقنى قىلغىلى كىچىك بالا ئەمەس، — دېدى كېرىموف ئىشەنچلىك ھالدا، — بۇ ئىشتا مېنىڭ قولۇم يوق. . . ئۇقتىلىمۇ؟ ئارىلاشمىدىم. . .

— ھەي ئىسىت! سىنىپى مەكتەپ بويىچە ياخشى ئىدى، — دېدى

زەينىدىن قىيالمىغاندەك قىياپەتتە، — سىنىپ مۇدىرلىق تەجرىبىسى مول، ئوقۇتۇش سۇپىتى ئىزچىل ياخشى بولۇپ كەلگەن بىر ئوقۇتقۇچىدىن ئايرىلىپ قالىدىغان بولدۇق. . .

زەينىدىن ئۆزىمۇ دىلىغۇل بولۇپ تۇراتتى. ئۇ ھېكمەتتىن ئەنتىنى ئېلىشنى ئويلىسا، گۈلزىبانىڭ كېتىشىنى خالايتتى. ئەمما تەجرىبىلىك، ئۇن - تىنسىز ئىشلەشنىلا بىلىدىغان، تېرىشچان بىر ئوقۇتقۇچىدىن ئايرىلىپ قېلىش ئۇنىڭمۇ كاللىسىدىن ئۆتمەيتتى. زەينىدىنىڭ گەپلىرى قۇلىقىغا ياقمىغان كېرىموف ئۇنىڭغا گەپ يوپۇتتى:

— ھە راست، ئۆتكەنكى بىر كىيىملىك شىپۇن دۇخاۋنى ئايالىلىرىغا تىكتۇرۇپ بەردىلىمۇ؟ — دېدى كېرىموف كۆزىنىڭ قۇيرۇقىدا قاراپ قويۇپ، — ئىدارىمىزدىن ھەر بىر ئادەمگە يەنە بىر كىيىملىكتىن كېۋېركوت تارقىتىپتىكەن، مەن ھەربىي ئادەم بولغاندىن كېيىن، ئۇنى ئۆزلىرىگە ئېلىپ قويدۇم. . .

— ئۇنچىلىك كايىمسىلىمۇ بولاتتى، — زەينىدىنىڭ چىرايى شام چىراغتەك يېنىپ كەتتى، — ھېلىمۇ ھەر كىرگەنلىرىدە قورۇق كىرمەيلا.

زەينىدىن بىلەن كېرىموف باشقىلارنىڭ تەقدىرى بىلەن ئوينىشۇاتقان مۇشۇ پەيتتە، گۈلزىبا شەھەر يولىدا تېز كېتىۋاتاتتى. ئۇ، ئۆتۈشۈپ تۇرغان ھارۋىلارغىمۇ قارىمايتتى. پەقەت: «سۇرۇشتە قىلسامىلا كېرىموفنىڭ سۇيىقەستى ئاشكارلىنىدۇ. . . » دېگەننىلا ئويلايتتى. چۈنكى، ئارقىسىغا سايىدەك كېرىۋالغان بۇ ئادەم ھېكمەتكە چىش - تىرنىقى بىلەن ئۆچ ئىدى. ئىككىسىنى ئايرىۋېتىش ئۈچۈن، ھەرقانداق ئەسكىلىكنى قىلىشتىن يانمايتتى.

گۈلزىبا ماڭارىپ ئىدارىسىنىڭ تال بوستانلىق قورۇسىغا كىرىپ، ئەڭ ئالدى بىلەن ئالمجان زىھرۇللانىڭ ئىشخانىسىغا كىردى. لېكىن ئۇ ئوقۇتۇش ئىشىغا مەسئۇل بولغاچقا، مەكتەپلەرنى تەكشۈرۈش خىزمىتىغا كەتكەنىدى. گۈلزىبا ئۇدۇللا باشلىقنىڭ ئىشخانىسىغا كىردى. ئۇستەل ئالدىدا جۇغى كىچىك، باشلىرى دۇپ - دۇگىلەك، قاپقارا بىر ئادەم خەت يېزىپ ئولتۇراتتى. بۇ كىشى كىتاپخانىنىڭ خاتىرىسىدە بولسا

كېرەك، ھېكمەت دەسلەپ كەلگەن يېلى، «ھەي ئادەشەي، ھابدال داۋۇز قاققاندەك ئىشكىنى ئۇرۇۋېرىسىيا!» دەپ تۆت گۆھەرنى باشلاپ چىققان ئا كوجاڭ ئىدى. ئۇ كۆزەينەكىنى ئېلىۋېتىپ، تىكلىنىپ قارىۋەتكەندىن كېيىن، «ئولتارسىلا خانىم!» دەپ قويدى. گۈلزىبا ئولتۇرمىدى، لېكىن ئۇ تۇيۇقسىزلا يىغلىۋەتتى.

ئا كوجاڭ گۈلزىبانىڭ ئەرز - ھالىنى ئاڭلاپ بولۇپ، دىككىدە ئورنىدىن تۇردى - دە، ئىشىك تۈۋىدىلا: «مەتنىياز تۇردى» دەپ ۋارقىرىدى. ئۇ ئورنىغا كېلىپ ئولتۇرۇشىغا، بېشى سوزۇنچاق، قارىغا مايىل، ئېگىز، ئورۇق، ئوتتۇز ياش ئۆچۈرىسىدە بىرسى كىرىپ كەلدى. ئۇ كوجاڭنىڭ گۈلزىبانى نېمە ئۈچۈن يۆتكىگەنلىك توغرىسىدىكى سوئال - سوراقلىرىنى ئاڭلاپ، ئۇندىمەيلا چىقىپ كەتتى ۋە بىر پارچە خەتنى كۆتۈرۈپ كىردى.

— كوجاڭ، بۇنىڭغا ئۆزلىرى تەستىق سالغان تۇرسىلا... مانا قارىسىلا، — دېدى مەتنىياز ئىمزانى كۆرسىتىپ، — ئۆزلىرىنىڭ رۇخسىتىسىز شەھەرگە ئادەم يۆتكەشكە مېنىڭ بېشىم ئونمۇ؟...

— ھە توغرا، توغرا! ساي خەتمگە كەلدى، بۇ خانىم ھېلىقى كېسەلچان ئايالنىڭ قىزى ئىكەندە! — دېدى كوجاڭ خەتنى گۈلزىباغا سۇنۇپ، — ئانىلىرىنىڭ ئەلەپ - ئىلتىماسىنى ئوقۇپ باقسىلا خانىم...

گۈلزىبا «ئىلتىماس» دېگەن خەتكە كۆز تاشلىۋېتىپ ئىچىدە ئوقۇشقا باشلىدى. ئۇنىڭدا، بۇمەرەمخان ئۆزىنىڭ ئۆپكە كېسىلى بارلىقى، ئېرىنىڭ بالىلىرىغا قارىمايدىغانلىقى، پۇتۇن ئائىلىسىنى گۈلزىبا بېقىۋاتقانلىقى، ئاغرىپ - تارتىپ قالسا، گۈلزىبانىڭ خىزمەت ئورنى يىراق بولغاچقا، ئۇششاق بالىلىرىنىڭ قېيىلىنىپ كېتىدىغانلىقى قاتارلىق ئەھۋاللار يېزىلغانىدى.

گۈلزىبا قاغا پۈتىدەك ئىرماش - چىرماش يېزىلغان خەتكە قارىۋىلا گۈلزۇزنىڭ قولى ئىكەنلىكىنى توندى. چۈنكى ئۇ باشلانغۇچتىلا توختاپ قالغاچقا، خەتنىمۇ تۈزۈك يازالمايتتى. لېكىن خەتنىڭ ئاخىرىدىكى ئىمزا ئانىسىنىڭ قولى ئىدى. گۈلزىبا نە يىغلاشنى، نە ئاچچىقلاشنى بىلمەي

ئولتۇرۇپ كەتتى. ئۇ ئانىسىنىڭ باشقىلارغا قول چوماق بولۇپ، ئۆزىگە توزاق قۇرۇشىنى زادىلا ئويلاپ باقمىغانىدى.

— لېكىن مەن يۇتكىلىشىنى خالىمىسام، — دېدى گۈلزىبا يىغلامسىراپ، — مېنىڭ زادىلا يۆتكەلگۈم يوق.

— ھىم، ماقۇلە، — دېدى كوجاڭ باشقىچە چۈشىنىپ، — كېسەلچان ئانىڭىزدىن، ئۇششاق ئۈكىلىرىڭىزدىن بىزار بولۇپ، كۆزىدىن نېرى تۇراي دەپسىزدە. . . ھەي، ھەي، بىزنىڭ بەزى ياشلىرىمىزنىڭ. . .

— ياق، ياق، بۇ. . . ئۇنداق گەپ ئەمەس. . .

— شەھەر ئەمەس، ئاتا - ئانىسىنى دەپ، ئۇ گۈزەشبىدىن - بۇ گۈزەشبىگە يۆتكىلەلمەي يۈرگەن كۆرمىسىڭ ئوقۇتقۇچىلىرىمىز بار! — دېدى مەتنىياز ئاچچىق كۈلۈپ، — ئۆزلىرى دېگەندەك بىرەر سەۋەب بولمىسا كوجاڭ، بۇ خانىم شەھەرگە كېرىشتىنمۇ قاچامدۇ؟. . .

گۈلزىبا ھېچ ئاساسسىزلا كېرىسوفنى چىشلەپ تارتىشىنى، قېرىندىشى گۈلرۇزنى يامانلاشنى، ئائىلىسىدىكى كۆڭۈلسىزلىكلەرنى چىتقا يېيىشنى خالىمىدى. بۇلارنى دېگەنىنىڭ پايدىسى نېمە؟ «ئۇلار مېنى ھېكمەتتىن ئايرىۋەتمەكچى» دېسىلا بولمىدىمۇ! . . . بۇنىڭغا ھايا - نومۇس يول قويمايتتى. دېگەن بىلەنمۇ ئۇلار: «سېنى ئېغىر قورسىق كۆتۈرۈپ تۇغقان، ئاق سۈت بېرىپ باققان ئاناڭدىن يېگىتىڭ ئەلامۇ؟» دەپ سورىسا، نېمە دەپ جاۋاب بېرىدۇ؟. . .

— ئەمدى ئىككىلەنمەي خانىم، — دېدى مەتنىياز سىرلىق قاراپ قويۇپ، — دەرھال كېلىپ خىزمەتكە چۈشسىلە! سىلىنىڭ مائاش، خىزمەت رەسمىيەتلىرى 2 - باشلانغۇچ مەكتەپكە كېتىپ بولدى.

روھسىزلىق ۋە چۈشكۈنلۈك ئىسكەنجىسىدە، پۈت - قوللىرىدا مىسقالچە مادار قالمىغان گۈلزىبا ئېلىكى - سېلىكى مېڭىپ، ئۆيىگە كەلدى. گۈلرۇز چايخانىدا ئولتۇرۇپ ئايىغىنى مايلاۋاتاتتى. ئۇ، ئۆچ ئېلىش سۈيقەستىدىن ھوزۇرلانغان ھالدا، پىسسىكىدە كۈلۈپ قاراپ قويدى. بۇ كۈلۈش گۈلزىبا ئۈچۈن گويا يۈرىكىگە قادالغان مىختەك تۇيۇلدى.

— سەن... سەن نېمە رەزىللىكلەرنى قىلىۋاتىسەن؟ — گۈلزىبا تىترەپ تۇراتتى، — مەن ساڭا نېمە يامانلىق قىلغان؟... سەن مېنى شەھەرگە يۆتكەپ نېمە پايدا ئالماقچىسەن؟

— ھەي ياخشىلىقنى بىلمايدىغان كالۋا! — دېدى گۈلرۇز گۈركىرەپ، — شەھەرگە يۆتكەپ قويغىنىمغا رەھمەت دېمەي، يەنە تېخى ئادەم تىللايسىنا؟.

— سېنىڭ خەيرىغاھلىقىڭنىڭ ماڭا لازىمى يوق، — ۋارقىرىدى گۈلزىبا، — ئەگەر سەنلا باشلاپ ماڭمىدىكەنسەن، مەن جەننەت بولسىمۇ كىرمەيمەن...

— ئەمسە دوزاخقا كىر!...

— سېنىڭ قىلىۋاتقان پاسكىنا ئىشلىرىڭدىن، ياۋۇز تەلەتىڭدىن دوزاخ ياخشى!...

— ھەي، مەن قايسى پاسكىنا ئىشلارنى قىلىپتىمەن؟ — گۈلرۇز گۈلزىبانىڭ ياقىسىدىن ئالدى، — ئېيتە جالاپ، مېنىڭ تەلەتىم نەرىڭگە تاقاشتى؟ بىر يېرىڭنى بىر نېمە قىلىۋەتتىمۇ؟...

— ياقامنى قويۇۋەت، — گۈلزىبا گۈلرۇزنىڭ غەزىپە بىلەن ئىتتىرىۋەتتى، — ھايا - نومۇسنى بىلمەيدىغان بىشەم!...

— پاھ كۆچۈكگە كېلىپ قاپسەنغۇ! — دېدى سەنتۈرۈلۈپ كەتكەن گۈلرۇز ئېتىلىپ كېلىپ، — مانا ئەمسە، مانا ئەمسە!...

كۆز يۇمۇپ ئاچقۇچە، گۈلزىبانىڭ كالپۇكى يېرىلىپ، بۇرنىدىن شۇرقىراپ قان تۆكۈلدى. بۇ چۈشلۈك دەم ئېلىش ۋاقتى بولغاچقا، مەكتەپتىن قايتقان ئابدۇنەبى ئاغزى - بۇرنى، كۆينەكلىرى قانغا بويىلىپ كەتكەن گۈلزىبانى كۆردى - دە، تونۇر بېشىدىكى كۆسەنى ئالغانچە كېلىپ، قارا - قويۇق مۇش سېلىۋاتقان گۈلرۇزنىڭ دۈمبىسىگە نەچچىنى ئۇرۇۋەتتى. ئەسەبىيلىكى تۇتقان گۈلرۇز ئابدۇنەبىنىڭ قولىدىكى كۆسەينى تارتىۋېلىپ، ئۇنىڭغا بىر مۇشت سالدى. ئابدۇنەبى ئوڭدىسىغا يېقىلىپ چۈشتى، جاۋغايلىرىدىن قان تەپچىپ، بىر تال چىشى يەرگە چۈشتى. بىراق ئابدۇنەبى شالاقتىدە يەرگە تۆكۈرۈپ، دەرھاللا ئورنىدىن تۇرۇپ - دە، ئۆيگە يۈگۈرۈپ كىرىپ كەتتى. بۇ ئەسنادا، مەجەزى يوق

ئۇخلاپ قالغان بۇمەرەڭخان ئىنجىقلاپ چىقىپ، قاتتىق ۋارقىرىۋەتتى.
— ۋاي خۇدايىم! تارت قولۇڭنى ئىپلاس! — بۇمەرەڭخان گۈلزىبانى توسۇپ تۇراتتى، تېۋەززۇن[1] كۆتۈرگەن ئابدۇنەبى ئېتىلىپ چىقتى.
— ئابدۇنەبى، نېمە قىلماقچىسەن؟ تاشلا تېۋەززۇننى! . . .
— مەن. . . مەن. . . بۇ شاپاقچىنى چانىۋېتىمەن. . .
14ياشلىق ئۆسمۈر ئابدۇنەبى ئاق - قارىنى پەرق ئېتەلەيتتى. ئۇ ئاچىسى ماھىگۈل، ئانىسى بۇمەرەملەرنى ياخشى كۆرەتتى. بولۇپمۇ گۈلزىباغا بەكمۇ ئامراق ئىدى. گۈلزىبانىڭ ئاچچىقلىشى، تەنبىھ بېرىشى، ھەتتا كىچىك ۋاقتىلىرىدا، كۆينەكلىرىنى شالتاق قىلىۋەتكىنى، دەپ قوللىرىغا ئۇرۇشمۇ، ئۇنىڭغا قېرىنداشلىق مېھرى بولۇپ تۇيۇلاتتى. ئابدۇنەبى ئەقلىنى تاپقانسېرى، ئاچىسىنىڭ دەرد - ئەلەملىرىنى چۈشىنىشكە باشلىدى. دادىسى قايسىت، ئاچىسى گۈلرۇزلارنىڭ شۇملۇقلىرىنى ئويلىسىلا، ئۇنىڭ قېنى قىزىپ، يۇرىكىنى ئاچچىق بىر دەرد چىرمىۋالاتتى. ئىچىدە: «خەپ چوڭ بولايچۇ قېنى! » دەپ، قانداقتۇر ئەھدىلەرنى پىچىرلايتتى. مانا ھازىرمۇ ئۇ ئاقىۋېتىنىڭ قانداق بولۇشىنى ئويلىماي، تېۋەززۇننى قالايمىقان چۆرۈپ، گۈلرۇزنى قوغلاپ يۈرەتتى. ئۇنىڭ ئەلپازى يامان ئىدى، گۈلزىبا ئۇنى قۇچاقلىۋالدى. ئاغزى قىپقىزىل بولۇپ بويىلىپ كەتكەن ئابدۇنەبى قانلارنى چاچرىتىپ، ئۇن سېلىپ يىغلاپ، ۋارقىرايتتى، بۇلجىناتتى.
— ئاچا، مېنى قويۇۋەت ، جېنىم ئاچا، خۇش بولۇپ كېتەي، ئۇنى چانىۋېتىمەن. . . ئۆلتۈرۈۋېتىمەن. . .
— قاچ دەيمەن قاچ! — بۇمەرەمخان گۈلرۇزغا ۋارقىرىدى، — بول چاپسان! . . .
گۈلرۇزنىڭ تالاغا قېچىپ چىقىشى، پىرقىراپ كەلگەن تېۋەززۇن دەرۋازىغا قادىلىپ قالدى. . . بۇمەرەمخان يۈرىكىنى تۇتقانچە، سۇپىغا

---

① تېۋەززۇن — مەخسۇس مېۋە دەرەخلىرىنىڭ ھارام شاخلىرىنى كېسىش ئۈچۈن ئىشلەنگەن كىچىك ئۆتكۈر پالتا.

لاسسدا ئولتۇرۇپ، يىغلاشقا باشلىدى:

— ئاھ خۇدايىم، ئالىدىغان ئامانىتىڭنى ئالساڭچۇ! . . . بۇ ماڭا نېمە تارتقۇلۇق؟ . . . قايسى بىرسىنىڭ دەردىنى تارتاي؟ . . . سىنىسىڭ ئالدىڭدا نېمە گۇناھ ئۆتكۈزۈپتۇم بولا؟ . . . بۇنداق ئازاپلارغا مۇپتالا قىلغۇچە، بىر يولىلا ئېلىپ كەتسەڭچۇ مېنى. . .

گۈلزىبا بىچارە ئانىسىنىڭ ئاھ - نالىسىغا چىدىمىدى. ئۇ، ئاستا كېلىپ بۇمەرەمخاننى قۇچاقلىدى، ئۆزىمۇ مېڭىلداپ يىغلىدى. ئابدۇنەبى ئۇلارغا مۆلدۈرلەپ قاراپ تۇراتتى. ئەمدى ماڭارپ ئىدارىسىغا يېزىلغان ئىلتىماس توغرىلىق گەپ ئېچىشقا يول قالمىغانىدى. ئۇنىڭسىزمۇ ھەممە گەپنى ئاڭلىغان بۇمەرەمخان تەڭلىك، پۇشايمان ئىسكەنجىسىدە قالغانىدى.

— خاپا بولماڭ قىزىم! مەن دېۋىڭ ئازدىم. . . مېنىسى شەيتان ئازدۇردى، — دېدى بۇمەرەمخان ھاسىراپ، — «بۇ يىل ھەل بولۇشى ناتايىن، ئىككى - ئۈچ يىلدا ھەل بولسا چوڭ گەپ، گۈلزىبا ئاچاممۇ يېزىدا ئىشلەپ قىينىلىپ كەتتى، سىزمۇ كېسەلچان. . . » دەپ ئالدىسا، گول بوپتىمەن. . . ئۇنىڭ ھېلىقى نەسكەر بىلەن بىرلىشىپ بۇنداق قىلىشىنى ئويلىماپتىمەن. . .

— گۈلزىبا ئاچا، سەن شەھەرگە كەلسەڭ، — دېدى ئابدۇنەبى ياشلىق كۆزلىرىنى سۈرتۈپ، — ھېكمەت ئاكام ئەشىدە قالامدۇ؟ . . .

— بولدى، ئابدۇنەبى بالام، ئېچىشقان يەرگە تۇز سەپمەَ! — دېدى بۇمەرەمخان يۆتىلىپ، — مەن ماڭارىپ ئىدارىسىغا باراي. . .

بۇمەرەمخان ئورنىدىن تۇردىيۇ، مەيدىسىنى تۇتۇپ، يۆتەلگىنىچە سەنتۈرۈلۈپ يىقىلغىلى تاسلا قالدى. گۈلزىبا بىلەن ئابدۇنەبى ئۇنى يۆلىۋالدى. ئۇ شۇنچە چىڭقىلىپ يۆتەلدىكى، ئۇنى ئىچىگە چۈشۈپ نەپەس ئالالمايلا قالدى ۋە يەرگە سۇس ھالرەڭ بەلغەم تۆكۈردى. قورقۇپ كەتكەن گۈلزىبا ئۇنى ئۆيگە ئەكىرىپ ياتقۇزۇپ، ئويۇقتىكى دورا قۇتىسىنى ئالدى. ئابدۇنەبى قايناقسۇ ئېلىپ كەلدى.

گۈلزىبا كەچلەپ مەكتەپكە قايتىپ كەلدى. ئەخمەت ھوشۇر ئەتىسىلا ئۇنى خوجىلىققا چاقىرىپ، نوپۇس، ئاشلىق رەسمىيەتلىرىنى قولىغا

تۇتقۇزدى ۋە مەكتەپنىڭ باھالاپ بەرگەن قەغىزىنىمۇ قوشۇپ بەردى. ئۇنىڭ ئويىنىلىۋاتقان ئويۇندىن خەۋىرى بولغاچقا كېرىموف، زەينىدىنلەرنى ئىچىدە تىللايتتى. بىراق «مىللەتچى» دېگەن قالپىقى بولغاچقا، گۈلزىبا ئالدىدا ئۆشۈقچە بىر نېمە دېيەلمىدى.

چۈشتىن كېيىن، سەييارە ئويۇن قويۇشقا كەتكەنلەر قايتىپ كەلدى. يۈز بەرگەن ئىشلاردىن خەۋەر تاپقان كامىل، ھېكمەت، مۇراتلار گۈلزىبانىڭ ياتقىغا كىردى. ئۆي ئىچىگە قىز - ئوغۇل ئوقۇغۇچىلار توشۇپ كەتكەنىدى. ئۇلار ئۆزلىرىگە ئۇچ يىللىق ئەجرى سىڭگەن ئوقۇتقۇچىسىغا قىيالمايتتى، بەزىلىرى ئۇن سېلىپ يىغلايتتى، بەزىلىرى مىچىلداپ كۆز ياشلىرىنى سۈرتەتتى. كامىل ئوقۇغۇچىلارنى بەزلەپ، تەسەللى بېرىپ قايتۇردى. يىغلاۋېرىپ كۆزلىرى قىزىرىپ كەتكەن گۈلزىبا كامىل، ھېكمەت، مۇراتلارغا قارىسىلا، ئۆپكىسى ئۆرۈلۈپ، ئېسەدەپ، ئۆزىنى تۇتۇپ ئالالمايتتى.

گۈلزىبا ئەمدى بۇ يەردىن كېتىمدۇ... شۇنداق! كېتىمدۇ... بىر تۇغقان قېرىندىشىدەك بولۇپ كەتكەن ئاق كۆڭۈل، دىيانەتلىك، ئىستېداتلىق دوستلىردىن ئايرىلىمدۇ!... ئەمدى ئۇ ئاشۇ خۇشخۇي چىرايلارنى، سەممىيەت نۇرلىرى چاقنىغان كۆزلەرنى پات - پات كۆرەلمەيدۇ!... بۇ خۇدانىڭ قانداق قىسمەتلىرىدۇر؟... ئىنسانىي پەزىلەت بىلەن ياشىغان كىشىلەرنىڭ تەقدىر - ئىقبالىلىرى نېمە ئۈچۈن مۇنداق قاراڭغۇ بولىدىغاندۇر؟... ساختىپەز، قارا كۆڭۈل، بەدىيانەت، ھېيلىگەر ئادەملەر نېمىشقا ھەمىشە ياخشىلار ئۈستىدىن تەنتەنە قىلىشىدىغاندۇر؟... ئۇلار باشقىلارنىڭ تەقدىرىنى ياڭاق قېلىپ چاقىدۇ، چىنە قىلىپ سۇندۇرىدۇ!... چېقىلغان ياڭاق، سۇنغان چىنە چاپلانغان ۋە قادالغان بىلەنمۇ ئىسلىگە كەلمەيدىغۇ!...

— گۈلزىبا، تەقدىرگە تەن بېرىڭ! — دېدى كامىل نېمىگىدۇر ئاچچىقلىغان تەلەپپۇزدا، — ئەگەر ئانىڭىزنىڭ تەلەپ - ئىلتىماسى بولمىغىنىدا ئىدى، بۇنىڭ يولىنى مېڭىپ ھەل قىلغىلى بولاتتى. بىز ھازىرقى شارائىتتا، پاسسىپ ئورۇنغا چۈشۈپ قالدۇق...

— هەي... گۈلرۈزنىڭ خۇي - پەيلى ئۆزىگە بەش قولدەك ئايان تۇرۇپ، — دېدى مۇرات غەزەپ بىلەن، — ئانىڭىزنىڭ يەنە ئالدانغىنى نېمىسى؟...

— ئەمدى تاپا - تەنە قىلغاننىڭ پايدىسى يوق، — كامىلنىڭ ئۆتكۈر كۆزلىرىدىن ئۇچقۇنلار چاچرىدى، — بۇ قېتىم كېرىموف گۈلرۈز ئارقىلىق غەلىبە قىلدى، بۇنىڭغا ئۆزىمىزدىكى بىخودلۇق، بوشاڭلىق، يۇۋاشلىقمۇ سەۋەبچى بولدى...

گۈلزىبا ھېكمەتكە قارىدى. ھېكمەت كۆزگە كۆرۈنۈپ تۇرغان ۋە ئالدىنى ئېلىپ بولمايدىغان قورقۇنچلۇق بىر پاجىئەنىڭ يېتىپ كېلىۋاتقانلىقىنى كۆڭلى تۇيغاندەك، بېشىنى تۆۋەن ئەگكەن ھالدا، يەردىكى نېمىگىدۇر تېكىلىپ قالغانىدى. باياتىندىن بېرى ھېكمەتنى كۆزىتىپ ئولتۇرغان ماھىگۈل ئۇنىڭ بۇ مىسكىن ھالىغا چىداپ تۇرالمىدى.

— ھېكمەت ئاكا، سىزگە نېمە بولدى، گەپ قىلىڭچۇ؟ — دېدى ماھىگۈل يىغلامسىراپ، — ئاچام كەتمەكچى بولۇۋاتىدۇ، بىر ئېغىز گېپىڭىزمۇ يوقمۇ؟...

— توۋا! — دېدى ھېكمەت بېشىنى كۆتۈرمەي، — بۇمەرەمخان ئانىمىزنىڭ بۇ نېمە قىلغىنىدۇر!... مېنىڭغۇ يامانلىقىم تەگمىگەندەك قىلىۋېدى... بولدىلا، بۇلار ئىش بولدى! ماھىگۈل سىڭلىم، سىز قانداق قىلىسىز؟ قالامسىز - كېتەمسىز؟

— مەن؟ — ماھىگۈل گۈلزىباغا قارىدى، — ئاچام بىلەن كەتسەم بولارمىكىن...

— مېنىڭچە، مەشەدە ئوقۇڭ! تاماق پۈلىدىن خاتىرجەم بولۇڭ... — دېدى ھېكمەت بېشىنى كۆتۈرۈپ، — كۆڭلىڭىزگە كەلمىسۇن، ئۇ ئائىلە شارائىتىدا سىز ياخشى ئوقۇيالمايسىز... سىزچە قانداق گۈلزىبا؟

— مەن ھېچنىمىنى بىلەلمىدىم، — يىغلىدى گۈلزىبا، — ماھىگۈل ئۆزى نېمە دەيدىكىن؟...

— مەن ھېكمەتنىڭ سۆزىنى قۇۋۋەتلەيمەن، — دېدى كامىل، —

قهنى، ماهىگۈل ئختىيار ئۆزىنىڭ ئۆزىدە! بىر قارارغا كېلىڭ. . .

ئاچىسى گۈلزىبا بىلەن ھېكمەت ئوتتۇرىسىدىكى پاك مۇھەببەتنىن چەكسىز سۆيۈنىدىغان ماھىگۈلنىڭ كېيىنكى كۈنلەردە يۈرىكىگە بىر ئەنسىزلىك كىرىۋالغانلىقى ئېنىق ئىدى. دادىسىنىڭ نۇرغۇن پۇل تەلەپ قىلىپ تويىنى بۇزۇشتەك يۇزسىزلىكى، بولۇپمۇ ئۆزىنى قىمارۋازلارغا تۇتۇپ بېرىش پاجىئەسىدىن كېيىن، ئۇ ئاچىسى بىلەن ھېكمەتنىڭ مۇھەببىتىگە ئۇشتۇك تەككەندەك ھېس قىلاتتى. شۇڭا، ئۇلارنىڭ سۆز - ھەرىكەتلىرى، يۈرۈش - تۇرۇش مۇئامىلىلىرىنى كۆزىتكەنسېرى، يۈرىكى يوپۇرماقتەك تىترەيتتى. ھېلىقى يەكشەنبە كەچتە گۈلزىبا بىلەن ھېكمەت باغدا ئۇچراشقىنىدا، قوناقلىق ئىچىدە شەپە بەرگەن ئادەمنۇ نەق ماھىگۈل ئىدى. ئۇ ئاچىسى بىلەن ھېكمەتنى مەڭگۈ باغلاپ تۇرۇش ئۈچۈن، ھەر قانداق قۇربان بېرىشتىن يانمايتتى.

— مېنىڭ، — دېدى ماھىگۈل دادىللىق بىلەن، — قالغۇم بار. . .

— ئەمىسە شۇنداق بولسۇن! — دېدى كامىل ئورنىدىن تۇرۇپ، — بىز رېپىتىتسىيە ئۆيىدىكى نەرسىلەرنى يىغىشتۇرۇۋېتەيلى، مۇزات يۇيۇنۇپ، كىيىملىرىنى ئالماشتۇرۇۋالسۇن، ئۇ زۇمرەتنىڭ قېشىغا بارماقچى ئىدى. سىلەر پاراڭلىشىڭلار.

كامىل شۇ گەپلەرنى قىلىۋاتقىنىدا، زۇمرەتنىڭ ھويلىسىدا قىيامەت - قايىم بولۇۋاتاتتى. فىرمىنىڭ بىر - نەچچە مىنبىكىلىرى ئۆيدىكى نەرسە - كېرەكلەرنى تالادىكى ھارۋىغا باسماقتا ئىدى. توپلىشۇالغان كىشىلەر ئىچ ئاغرىتىپ ئاھ ئۇرۇشاتتى. ئاياللار مىچىلداپ ياش تۆكەتتى. ئاپئاق ساقاللىق چىشسىز قېرىلار ئاغزىلىرىنى ماكىلدىتىپ، نېمىدۇر دېيىشەتتى. ياقۇپ ھويلا ئوتتۇرىسىدا دۇم يېتىۋېلىپ، ھۆكۈرەك ئېتىپ يىغلايتتى، يۇمىلايتتى. ئۇ گويا: «بۇ يەر مېنىڭ! بۇ يەرگە مېنىڭ كىندىك قېنىم تۆكۈلگەن. . . » دېگەندەك قىلىپ، پۈت - قوللىرىنى كېرىپ، يەرنى قۇچاغلىۋالغاندى. ئۇنىڭ توپىغا ياقمان يۇزلىرى، ئاق ئۆسكىلەڭ ساقاللىرى لاي بولۇپ كەتكەنىدى. ياقۇپقا بىر كىم: «باغاشلا ياقۇپ، باغاشلا! بۇ يەر سېنىڭ، زېمىن سېنىڭ، تۇپراق سېنىڭ! . . . سەن

باغاشلىماي كىم باغاشلىسۇن! . . . » دەپ مەدەت بېرىۋاتقاندەك، ئۇ غۇلاچلىرىنى كەڭ يېيىپ يېغلايتتى. بىر چاغدا، خوشنىلاردىن كىمدۇر بىرى ئۇنى يۆلەپ تۇرغۇزدى. بىراق ئۇ يۆلىگەن دېھقانىنى ئىتتىرىۋېتىپ، هويلىدىكى بىر تۇپ ئۆرۈككە قادىلىپ قاراپ قالدى. ياقۇپ ئۆرۈكنىڭ ئۇچىدىن تا تۇۋىگىچە، يېرىلىپ غۇدۇر - غۇدۇر بولۇپ كەتكەن قوۋزاقلىرىدىن يەر ئۈستىگە چېقىپ قالغان يىلتىزلىرىغىچە، غول، شاخلىرىدىن يوپۇرماقلىرىغىچە كۆز يۆتكەپ قاراپ، هاڭقىيىپ تۇراتتى. ئۇ، بىردىنلا ئۆرۈكنىڭ يوغان غولىنى قۇچاقلاپ، ياشتىن شالتاق بولۇپ كەتكەن يۇزلىرىنى بىرىك قوۋزاقلارغا يېقىپ، ئادەمنىڭ ئىچى سىرىلغۇدەك يىغلاشقا باشلىدى، كاكىراپ قالغان ئاۋازى بىلەن غۇدۇڭشۇپ، نېمىلەرنىدۇر دېدى:

— سەن مېنى ئېلىپ قال! . . . سېنى دادام تىككەن ئىدىغۇ؟ . . . مەن ئۇ چاغدا ئارانلا ئالتە ياشتا ئىدىم! . . . هەي ئۆرۈك، خۇۋەينى ئۆرۈك! ئاڭلاۋاتامسەن؟ . . . ئايرىلىدىغان چېغىمىزدا، «خوش» مۇ دېمەيسەنغۇ! . . . مەن سېنىڭ بىلەن بىللە چوڭ بولغان، مېۋەڭنى ئېغىتىپ يېگەن. . . شاخلىرىڭنى يېرىۋەتكەن. . . كەچۈر مېنى. . . ئەپۇ قىل مېنى! . . . نېمە دېدىڭ؟ شۇنداق! ئەمدى قىرمىنىڭ توڭگۈزلىرى بۇ هويلىنى تىلغىشىدۇ. . . يىلتىزلىرىڭنى قۇرۇتىدۇ. . . يىقىلساڭ، غازاڭلىرىنى يەپ، ئۆرۈكىڭنى پايخان قىلىشىدۇ. . . . سەن قۇرۇق - قاقشالغا ئايلىنىسەن! . . . ئۇلار نېمىلەرنى ۋەيران قىلمىخان؟ نېمىلەرنى توزۇتمىخان! . . . مانا مېنىمۇ، — ياقۇپ بىردىنلا هۆركىرەپ يىغلاشقا باشلىدى، — تالى مەجنۇن پوتلىسىدەك توزۇتۈۋەتتىغۇ؟ . . . ئەمدى قايسى چۆللەردە قامغاقتەك ئۇچۇپ يۈرەي؟ . . .

ياقۇپ ئۆرۈك غولىدىن سىيرىلىپ، يەردە ئولتۇرۇپ قالدى. گۆردەك ئولتۇرۇشۇپ كەتكەن كۆزلىرى بىلەن زۇلمەتلىك ئاسمانغا قارىدى. ئۇ، تىرىك سۆردىغا ئايلىنىپ قالغاندى. ياقۇپ ئۆرۈك تۈۋىگە تارىمۇشتەك قوللىرىنى باتۇرۇپ، بىر چاڭگال توپىنى ئېلىپ كۆزلىرىگە سۈرتتى.

— زۇمرەت قېزىم، قېنى سەن؟ — ياقۇپ ئولتۇرغان يېرىدە غاراڭ - غۇرۇڭ ئاۋازى بىلەن توۋلىدى، — بۇ توپىدىن ئېلىۋال! بۇ دېگەن تەۋەرۇك توپا. . . ئانا تۇپراق دېگەن تۇتىيا بولىدۇ. بىلەمسەن؟ بۇ توپىغا سېنىڭمۇ كىندىك قېنىڭ سىڭگەن! . . . نېمىشقا گەپ قىلمايسەن؟ . . . بىلىمەن، سەن مېنىڭدىن نەپرەتلىنىسەن! . . . شۇنداق، بەختىڭگە ئولتۇرغان نەپرەتلىك قېرى، يىرگىنىچلىك ئەبلەخ! . . . ئەمما. . . ئەمما. . . — ياقۇپنىڭ ئاغزىلىرى ئۆمچۈيۈپ، كۆزلىرى چۈمچىقلاپ، توپا قوللىرى تىترەپ، خۇددى كۈلۈۋاتقاندەك خىزقىراپ يىغلايتتى، — سەن مېنىڭ جىگىرىم تۇرساڭ! . . . ئوماق قىزىم تۇرساڭ! . . . بۇ دۇنيادا سېنىڭدىن ئۆزگە تايانچىم يوق، سەن مېنى يالغۇز قويما، قىزىم زۇمرەت! . . .

بۇ ئېچىنىشلىق ۋارقىرغان ئاۋازنى — پىغانلىق نالىنى زۇمرەت ئاڭلىدىمۇ ياكى ئاڭلىمىدىمۇ؟ بۇنىسى نامەلۇم. باغرى قان، يۈرىكى زەرداپ بىلەن تولغان، ھەسرەتلىك ناتىۋان قىز ئۆيىنىڭ ئارقىسىدىكى بولجالىقتا، تىزلىرىنى قۇچاقلاپ، چوڭ يولغا قاراپ ئولتۇراتتى. توۋا، ئۇ خۇشالدەك قىلىدىغۇ؟ . . . شۇنداق، ئۇنىڭ خۇنى كەتكەن چىرايىدىن، نۇر ئۆچكەن قارا كۆزلىرىدىن، گەز باغلىغان ئوماق لەۋلىرىدىن غەلىتىلا كۈلۈمسىرەش يېلىنجاپ تۇراتتى. . . مۇرات بىلەن چېقىشىپ ئولتۇرغان ۋاقتىدىكىدەك، يۈزلىرىنى ئۇ ياق - بۇ ياققا يوشۇرۇپ ئەپقاچقاندەك ھەرىكەتلەرنى قىلاتتى. بىردە ئىلىپتەك تۈز قاشلىرىنى تۈرۈپ، بوينىنى سوزۇپ چوڭ يولغا قارىسا، تۇرۇپلا ئۆزىچىلا ۋىلىقلاپ كۈلۈپ كېتەتتى.

ئەي قۇدرىتى ئۇلۇغ خۇدا! . . . كارامىتىڭدىن گويا جەننەتنىڭ ھۆرلىرىدەك ئاجايىپ گۈل بەدەنلەرنى يارىتىسەن! . . . ئاياللارنىڭ زوق نەزىرىنى، يىگىتلەرنىڭ مۇھەببەت - ھەۋەسلىرىنى ۋە قىزلارنىڭ ھەسەت نەزىرىنى ئۆزىگە تارتىپ، ئۇلارنى تاڭ قالدۇرىدىغان پەرىزاتلارنى ئەھيا قىلىسەنۇ، ئەمما ئۇلارنىڭ بېشىغا تاغدەك دەرد - ئەلەم، ھەسرەت - نادامەتلەرنى ئارتىپ قويىسەن! . . . قارىغىنا زۇمرەتكە! . . . ئۇنى نېمە قىلىپ قويدۇڭ؟ . . . ئۇنى گۈزەل، ئوماق، شۇللۇق، شوخ، تېتىك

يارىتىپ قويغانلىقىڭ بەدىلىگە بەرگەن زاكاتىڭمۇ بۇ؟... ياكى جازايىڭمۇ؟... مەن بۇنى زادىلا چۈشىنەلمىدىم!...

ئېرىق لېۋىدە ئولتۇرغان زۇمرەت بىردە ئۆزىگە كېلىپ، بىردە كېتىپ، ناگىھان بىر ھالغا چۈشۈپ قالغاندى. ئۇنىڭ كۆز قارىچۇقلىرىدا مۇرات گاھ پەيدا بولۇپ، گاھ يوقايتتى ۋە چۈشىنىپ بولمايدىغان ئىرماش - چىرماش خىياللار قايناشمىدا، بىر چىراي لىپ قىلىپ كۆرۈنۈپ كۆلۈمسىرەيتتى. يەنە قانداقتۇر ئالاقەتلىك، بۇلاق، ئولتۇرۇۋاتقان قىپقىزىل قۇياش، ھالرەڭ چېچەكلەر، قولۇاق، بۇلاق قاتارلىقلار قوشۇلۇپ كېتەتتى... لېكىن بۇلارنىڭ ئىچىدە، كىمدۇر بىرسىنىڭ قولىدىكى تاماكا... قارس يېقىلغان چاقماق... پىژ قىلىپ كۆيگەن قول... دەممۇ دەم كۆز ئالدىدىن كەتمەيتتى...

شۇنداق! زۇمرەت كېتەر چېغىدا، مۇراتقا چىن يۈرەكتىن سۆيىدىغانلىقىنى، ھېچ تەخىرسىز ھالدا سۆيىدىغانلىقىنى بىلدۇرۇپ قويۇش ئۈچۈن، بۇ يەرگە چىققاندى. ئۇ بارلىق كۈچ - قۇۋۋىتى، ئەقىل - پاراسىتى، سەۋر - تاقىتىنى ئىشقا سېلىپ، ئاخىرى ھاردى، ھالسىزلاندى!... ياش تۆكتى، يېشىمۇ تومۇرسىز بۇلاقلاردەك قۇرۇپ كەتتى!... مۇھەببىتى يولىدا نەررە تارتىپ جەڭگە چۈشتى، بىراق ئاۋازى پۈتتى!... ئاھ، مۇشۇ دەقىقىدە مۇرات قېشىدا بولسىچۇ كاشكى! بوينىغا ئېسىلىپ قانغۇچە يىغلىۋالسا... زەررىچە بولسىمۇ كۆڭلى - كۆكسى بوشاپ، يۈرىكى ئارام تاپار ئىدى!... ئۇ زادى نەگە كەتكەندۇر؟... مانا بۇگۈن توققۇز كۈن بولدى... ئۇنىڭ زۇمرەتنى كۆرگىسى كەلمىدىمىكىنە، سېغىنمىدىمىكىنە؟... ياكى خالىق دېگەن مەرەز ئۇنى سولاپ قويدىمۇ؟... توغرا، خالىق دېگەن كىم ئۇ؟... غەلىتىلا ئىسىمغۇ بۇ!... بىر يەردە ئاڭلىغاندەكلا قىلىدىغۇ!... بۇلارنى ئويلاپ نېمە قىلىدۇ؟ ئىسىم دېگەن بەربىر ئىسىمغۇ!... خالىق دەمدۇ، ھېلىقى كۆلۈمسىرىگەن چىرايىنى دەمدۇ، ئۇكىم ئىدى؟... بولدىلا، بەربىرغۇ!... ھەممىسى بولمىغانلا ئىشلار تۇرسا!...

— زۇمرەتخان، تۇرسىلا دەيمەن! — دېدى خۇددى كۆسەيدەك قارا بىر

مىنىڭ، — ياقۇپكام ئۆرۈكنى قوچاغلىۋېلىپ، زادىلا ماڭغىلى ئۇنىمايۋاتىدۇ. . .

— نېمە؟ . . ئالاقەتلىككە بارامدۇق؟ — زۇمرەت لىككىدە تۇرۇپ نېمىدۇر دەپ غودۇڭشىدى، — راست ، ئۇ مېنى ساقلاپ تۇرىدۇ. . .

زۇمرەتكە تەئەججۇپ ئىچىدە قارىغان مىنىڭ «ھەئە شۇنداق! » دەپ قويۇپ، ئۇنى باشلاپ ماڭدى. ھويلا ئالدىغا توپلىشىۋالغان دېھقانلار زۇمرەتنىڭ چىرايىغا قاراپ، ئاستا ئارقىغا داجىشتى. ئۆرۈككە چاپلىشىۋالغان ياقۇپ توپىغا پۈچۈلۈپ كەتكەنىدى.

— جۇرۇ دادا، بىز ماڭايلى. ئۇ ساقلاپ قالمىسۇن! . . . — دېدى زۇمرەت كۈلۈمسىرەپ، — بۇلار بىزنى ئالاقەتلىككە ئاپىرىپ قويماقچى! . . .

— زۇمرەت! ، زۇمرەت! . . . سەن. . . سەن. . . ساڭا نېمە بولدى قىزىم؟ — ياقۇپ تىترىگەن قوللىرىدا قىزىنىڭ باش - يۈزلىرىنى سىلاپ، ئۇنى باغرىغا باستى، — ئاھ خۇدايىم، ساڭا نېمە بولغاندۇر؟ . . . نېمە بولغانسەن قوزام؟ . . .

— ھېچنىمە دادا! — زۇمرەت كۈلدى - دە، ياقۇپنىڭ بىلىكىدىن يېتىلەپ ماڭدى، — تېزرەك ماڭساقچۇ. . كۈن قىيقىزىل بولۇپ ئولتۇرۇپ كېتىۋاتىدۇ. . . چېچەكلەر يامغۇردەك تۆكۈلۈۋاتىدۇ! . . . بۇلاقتا شولىمىز چۈشىدۇ. . . قولۇمغا تاماكا ياقمامسەن! . . .

كامالچىدەك ئېگىلىپ قالغان ياقۇپ قىزىنىڭ تاقۇ - تۇقۇ گەپلىرىنى ئاڭلاپ قورقۇپ كەتتى. كۈن ئولتۇرۇپ كەتكىنى نەۋاخ؟ نەدىكى يامغۇردەك تۆكۈلگەن چېچەككەن ئۇ؟ بۇ كەچكۈز تۇرسا! . . . قېنى ئۇ بۇلاق؟ . . . قولۇمغا تاماكا ياقمامسەن؟ . . .

— ئاھ خۇدا، مەن قىزىمنىڭ ئوت ئۆۋالىغا قالدىمغۇ؟ مېنى كەچۈر، مەندەك گۇناھكار بەندىگىنى كەچۈر! . . . ئىنسان بالىسى خام سۈت ئەمگەنغۇ. . .

ياقۇپ توۋلىغىنچە ھاڭۇۋېقىپ ئاسمانغا تىكىلدى. ساپسېرىق سارغايغان ياپراقلار شىرتىلداپ تۆكۈلمەكتە ئىدى. ھويلا ئارام، كوچا - كويلاردىكى قۇرۇغان غازاڭلار قاياققىدۇر ئالدىرىغاندەك ئۇچۇشۇپ

يۇرۇشەتتى. سوغۇق قىشتىن دېرەك ببرىپ چىقىۋاتقان ئاچچىق شامال شور تاملاردىن سامان تارتىپ نەلەرگىدۇر ئېلىپ كېتەتتى. ياپراقسىز يالىڭاچ قالغان داۋۇ دەرەخ، قاراڭغۇ باغلار ئەمدىلىكتە غېرىپسىنىپ قالغاندى. ياقۇپ قايرىلىپ ئۆرۈككە قارىدى.

— ياق، مەن كەتمەيمەن! . . . — ياقۇپ ۋارقىرغان پېتى ببرىپ ئۆرۈكنى قۇچاغلىۋالدى، — مېنى مەشەگە كۆمۈۋېتىڭلار! . . . ئۆرۈك تۈۋىگە دەپنە قىلىڭلار! . . .

قاۋۇل ئىككى مىنبىك ياقۇپنى قوللىرىدىن سۆرەپ ماڭدى . ئۇنىڭ يىرتىق كونا چاپانلىق ئورۇق گەۋدىسى يەردە سۆرىلەتتى. زۇمرەت ھارۋىغا ئۆزى چىقتى. نەرسە - كېرەكلەر ئېگىز قىلىپ باغلانغان، تۆت ئات قېتىلغان رەزىنكە چاقلىق ھارۋا غىچىلداپ قوزغالدى. لېكىن، ئۇلار ئاپئاق بۇس كۆتۈرۈلۈپ تۇرغان ھاراق، جائېيۇ، ئاچچىقسۇ كارخانىلىرىدىن، كۆكتاتلىق مەيدانلىرىدىن ئۆتۈپ، فىرما چېگرىسىدىن چىقىپ بولغىچە، ياقۇپنىڭ نېمىدۇر دەپ ئۈزمەي توۋلىغان ئاۋازى ئاڭلىنىپ تۇردى.

زۇمرەت پۇتلىرىنى قۇچاقلاپ، ئېڭىكىنى تىزلىرىغا تېرىگەن، ياقۇپ بېشىنى ئۇستەل پۈتىغا قويۇپ، بۇقۇلداپ يىغلاپ كېتىۋاتقان مۇشۇ پەيتته، ھېكمەت ھەيدىگەن ئېشەك ھارۋىمۇ ئاتچۇي يولىدا كېتىپ باراتتى. نەرسە - كېرەكلىرى ئوتتۇرىسىدا چوقچۇيۇپ ئولتۇرغان گۈلزىبا قارا خىيالىلارغا پاتقاندى. بۇلارنى ئۈزىتىپ قويغان مۇرات فىرمىغا قاراپ يۈگۈرۈپ كېلىۋاتاتتى. ئۇ گۈڭشې دوختۇرخانىسىدىن ئۆتۈپ، چوڭ يول ئاچىلىغا كەلگەندە، قاپقارا چاچلىرىنى ئارقىسىغا پارقىرىتىپ تارىغان، پاكىزە كىيىنگەن خالىق كۆك جىرەن ئانتا يانتۇ مىنگىنىچە، ئۇنى تاراسلىتىپ يېتىپ كەلدى. ئۇ ئېغىزدۇرۇق چۈلۈۋرىنى بىرلا تارتىش بىلەن، ئات توپىلاڭ يولىنى تىلغاپ ئىككى پىرقىراپ مۇراتقا توغرىلاندى. خالىق تەرلەپ ھەم ھاسىراپ كەتكەن مۇراتقا مەسخىرلىك كۈلۈپ قارىدى.

— ئەپەندىم، بۇ يۈگۈرۈشىڭىز بىلەن ئۇلگۈرەلمەيسىز . . . تېخىمۇ تېزرەك يۈگۈرۈڭ! . . . خا . . . خا . . . خا! . . .

خالىق ئېتىنىڭ بېشىنى شارتلا بۇراپ چوڭ يولغا چۈشتى. . . ئۇنىڭ كۆلكىسى خېلى بىر يەرلەرگىچە ئاڭلىنىپ تۇردى. ئۇ خۇشال ئىدى. چۈنكى، بەشىنچى خوتۇنىنى تۆت ئايلىق بولمىغان بوۋىقى بىلەن يولغا سېلىپ قويدى. قولىدىكى كىشەن، پۇتىدىكى ئىشكەل يۇلۇپ تاشلاندى. هازىر ئۇ ئازاد! . . . شۇنداق ئازاد! . . . بىر مەزگىل ئۆزىنى بىلمەي، خوجا ئاكىسىنى تونىماي شىلتىڭ ئاتقان زۇمرەت يەر بىلەن يەكسان قىلىندى! . . . ئەمدى ئۇ جۇمباق بوز يەرنىڭ ياۋا قۇمۇشلىقلىرىدا پاشا - كۇمۇتىلارغا تالىنىپ، پىت - سىركىلەرگە يەم بولۇپ، ئېغىر ئەمگەك ئازابىدا، تۆت كۈندىلا دۈمچەك مومايغا ئايلىنىدۇ! . . . ئۇنىڭ گۈزەللىكى، تىز پۈكمەس غۇرۇرى، ياشلىقى، ئارزۇ - ئىستەكلىرى ئاشۇ بايا‌ۋانلار ئارا دەپنە قىلىنىپ، ئۆزى بىر پارچە نانغا زار، غايىسىز دېۋانە بولۇپ قالىدۇ! . . . مۇنۇ مۇرات دېگەن ئەپەندىچۇ؟ ئۇ تېگىشلىك ئەدىۋىنى يېيدى، ئۇنىڭ كۆرۈمى تېخى ئالدىدا. . . هازىرچە بارمىقىنى شوراپ تۇرسۇن! . . . ئاجايىپ ئىش! ئامەت دېگەن كەلسىمۇ قوش - قوشلاپ كېلىدىكەنا. . . زىيانغا چىدىمايى، خالىقنى كوچا - كويلاردا سېسىتىپ يۈرگەن مەتمۇسادەك دېۋەگگە بېرلا ئولغۇماچ سېلىشىدى، هۆكۈمرەك ئېتىپ يىغلاپ، ئەتىسى ئەتىگەندە ئۇچيۇز يۈەن پۇلنى خالىقا تۇتقۇزۇپ، بىر پاقلاننى هويلىسىغا باغلاپ قويۇپ چىقىپ كەتتى. يەتتە يۈز يۈەن دەردىدە يۈرىكى قورۇلۇپ قالغان مەتمۇسا ئۇچۇن، بۇ خۇددى چاشقان تۇشۇكىگە پاتمىسا، كۆتىگە غەلۋىر ئېسىۋالغاندەكلا ئىش بولدى.

مۇشۇنداق خۇشاللىقلار ئىلكىدە خۇددىنى يوقاتقان خالىق نەفسىنىڭ هۆسنى - جامالىنى كۆرۈشكە تەقەززا بولۇپ، بوۋاي قەمبەر مەكتىپىگە ماڭغانىدى. مۇرات ئۇنىڭ ئارقىسىدىن مۇشتۇملىرىنى چىڭ تۇككىنىچە قاراپ تۇراتتى. بولۇپمۇ قاقاقلىغان مەسخىرە كۈلگە ئۇنىڭ يۈرىكىگە خەنجەردەك قادىلىپ، كۆزلىرىگە ئاچچىق ياش كەلدى.

غەزەپكە تولغان مۇرات قىرما يولىدا يۈگۈرۈپ كېتىۋېتىپ، ئىچىدە پىچىرلايتتى:

— خەپ خالىق! سەن مېنىڭ بېشىمغا نى كۈنلەرنى سالمىدىڭ؟

مەيلى، هازىرچە راسا كۆل، قانغىچە مەمنۇن بولۇپ نەغمە - ناۋا قىل. بىلىپ قويغىنكى، خۇشاللىق ھېچكىمگە باقى ئەمەس! . . . سېنىڭ دېپىڭ يېرىلىدىغان، ئاچچىق - ئاچچىق يىغلايدىغان كۈنلىرىڭ كېلىدۇ. مەن ئۇ كۈنلەرنى كۆرمەن! . . . مەن كۆرەلمىسەم، بالىلىرىم. . .

مۇرات بىردىنلا خالىغانىڭ «ئۇلگۈرەلمەيسىز» دېگەن سۆزىنى يادىغا ئېلىش بىلەن، يۈرىكى ئاغزىغا تىقىلىپ قالغاندەك ئەنسىزلىككە چۈشتى. شۇملۇق يېغىپ تۇرغان چىراي، غورۇرى زەرەرلەنگۈدەك كۈلكىلەر ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا كېلىش بىلەن، ئۇ ئۆزە - تىرىلىشىگە قارىماي يۈگۈردى. ئۇ فىرما يولىغا قايرىلىپ، ھارۋا يولىنى تاشلاپ، ئېتىز قىرلىرى، ئېرىق بويلىرى ئارقىلىق يېقىلىپ - قوپۇپ ھويلا ئالدىغا كەلدى. قوش قاناتلىق دەرۋازا چوڭ ئېچىلىق بولۇپ، ھويلا ئىچىدە چۈۋۈلغان سېۋەت، كونا ئەلگەك، جىيەكلىرى يىرتىلغان كونا دوپپا، ئەسكى تەلپەك دېگەندەك ئەسكى - تۈسكىلەر قالايمىقان چېچىلىپ ياتاتتى. ئۆي ئىشىكىمۇ ھاڭغىرقاي ئوچۇق بولۇپ، ئوچاقلار ئۆرۈلگەن، سۆكىلەر بۇزۇلغان، چىنە - قاچا پارچىلىرى بىلەن تولغان ئۆيلەردىن بوران ئوچۇپ تۇراتتى. قۇرقۇنچلۇق كۈن ئاخىرى يېتىپ كەلگەنىدى. مۇرات قاتتىق ۋارقىرىدى:

— زۇمرەت! . . . زۇمرەت! ! . . .

مۇراتنىڭ ئارقىسىدا بىر سايە پەيدا بولدى. بۇ، ياقۇپ ئۆزىنى ئېسىۋالغاندا، مۇراتقا يارەملەشكەن چار ساقال دېھقان ئىدى. ئۆي ئىچى قاراڭغۇ بولغاچقا، ئۇنىڭ چىرايىنى ئېنىق پەرق ئەتكىلى بولمايتتى. ئۇ مۇراتقا بىر سائەت ئالدىدا بولغان ئىشلارنىڭ ھەممىسىنى سۆزلەپ بەردى. ھەتتا زۇمرەتنىڭ قىلغان ئېگىز - پەس گەپلىرى، ئۇنىڭ بىردە كۈلۈپ، بىردە يىغلاپ، غەلىتىلا بولۇپ قالغانلىقىغا قەدەر ھەممىسىنى ئېيتتى.

— ياقۇپقا قېرىغان چېغىدا ئۇۋال بولدى. ئاممىزە، زۇمرەتنىڭ ھالى نېچۈك بولۇپ كېتەر؟ — دېھقان ئىچىنغان ھالدا ساقال سىيپىدى، — قورقۇپلا قالدۇق، چۈشەنگىنى بولمايدىغانلا گەپلەرنى قىلىدۇ. تۇرۇپلا، «ئۇ مېنى

ساقلاپ تۇرىدۇ. . . » دېسە، بىردىنلا دادىسىنى ئالدىرىتىپ «بىزنىڭ ساقلاپ قالمىسۇن. . . » دېگەندەك گەپلەرنى قىلدى. تېخى مېنىبىكىغا «ئالاقەتلىككە بارامدۇق؟» دەۋاتىدۇ. . . خۇدايىم ساقلىسۇن، ئالدىمىزدا بىر چىرايلىق چوڭ بولغان تۇزۇكلا قىز ئىدى. . .

— يەنە نېمىلەرنى دېدى تاغا؟ — مۇرات دېھقاننىڭ قوللىرىنى تۇتتى، — ئېيتىڭا، تېز ئېيتىڭا! . . .

— ئاڭلىسلا ئىشەنمەيلا، — دېدى دېھقان مۇراتنى ھويلىغا باشلاپ، — ئۇ «كۈن قىپقىزىل بولۇپ ئولتۇرۇپ كېتىۋاتىدۇ. . . »، «چېچەكلەر يامغۇردەك تۆكۈلىۋاتىدۇ. . . »، «بۇلاقلا شولىمىز چۈشىدۇ. . . »، «قولۇمغا تاماكا ياقمايدۇ. . . » دېگەندەك بىر نېمىلەرنى دېدى.

مۇرات، زۇمرەت! . . . دەپ ۋارقىرىغىنىچە، قاراڭغۇ كوچىغا ئۆزىنى ئاتتى. ئۇ ئېتىزلارنى توغرا كېسىپ، ئېرىقلاردىن ئاتلاپ، چىغىر يوللاردا مۇدۇرۇپ، لاسكوي يولىغا چۈشتى. گۈپۈلدىگەن، ھاسىرىغان ئاۋاز كېچە جىمجىتلىقىنى بۇزۇپ، ئۇزۇلمەي ئاڭلىنىپ تۇراتتى. بىرەر ئۆتەڭ ياكى يېڭىئېرىق دەڭلىرىدە يېتىشۋالارمەن دېگەن ئۈمىدە توختىماي يۈگۈرۈۋاتقان مۇرات قارا تەرگە چۆمۈلۈپ، سۆزدىن سۆزۈۋالغاندەك بولۇپ كەتتى.

نۇن نىسپىدىن ئۆتتى. ئاي قاراڭغۇسى ئىدى. يېڭىئېرىقنىڭ ياۋا قومۇش قاپلىغان دالالىرى ئارقىدا قالدى. ئەملىكتە شاھمات تاختىسىدەك تېگانلار، شاللىرى ئورۇۋېلىنغان چەكسىز ئېڭىزلار قارىيىپ كۆرۈنمەكتە! . . . يىراق كەنت ئىزنالىرى تەرەپتىن ئىتلارنىڭ ئۈزۈپ - ئۈزۈپ قاۋىغان ئاۋازى كېلەتتى. مانا ئاشۇ تىغ ئۆتمەيدىغان قاراڭغۇلۇق ئىچىدىن ئەسەبىيلەرچە «زۇمرەت! ! . . » دەپ توۋلىغان ئاۋاز بەكمۇ يىراقلاردىن ئۈزۈلمەي ئاڭلىنىپ تۇراتتى. بۇ ھەسرەتلىك نىدا، ئېچىنىشلىق ناله، مۇڭلۇق پىغان بارا - بارا زۇلمەتلىك تۇن باغرىغا سىڭىپ كەتتى. . .

رەزىللىك

«بوستان» گۈڭشىسى ئىغىر ۋەھىمە ۋە ئەندىشىلىك سۈكۈنات ئىچىدە قالدى. ئاپتونوم رايوندىن كەلگەن «سوتسىيالىستىك تەربىيە» گۇرۇپپىلىرى يەرلىك ئىدارە ـ جەمئىيەتلەردىن كادىرلارنى ئاجرىتىپ، ئۇلارنى قىسقا كۇرسلارغا ئۇيۇشتۇردى؛ يېزىلاردا ئېلىپ بېرىلىدىغان «سوتسىيالىستىك تەربىيە» خىزمىتىنىڭ نۇقتا ۋە نىشانلىرى، سىياسەت ۋە ئەمىر ـ پەرمانلىرى توغرىسىدىكى ھۆججەت، يوليورۇقلارنى يەتكۈزۈپ تەربىيىلىگەندىن كېيىن، ئۇلارنى يېزىلارغا تۈركۈم ـ تۈركۈملەپ ماڭدۇردى. دادۇي، شياۋدۇيلەرگىچە چۈشكەن كادىرلار «چوڭ يەپ، چوڭ ئىگىلەش، ئوغرىلىق ـ خىيانەتچىلىك ۋە خۇسۇسىيلىققا قارشى تۇرۇش» تىن ئىبارەت «ئۈچكە قارشى» ھەرىكەتنى باشلىۋەتتى. ئاز ساندىكى دادۇي، شياۋدۇيلەرنىڭ شۇجى، دادۇيجاڭ، بوغالتىر، ئامبارچىلىرىنى ھېسابقا ئالمىغاندا، بۇ ھەرىكەتنىڭ ئۇششۇك قامچىسى يەنىلا دېھقانلارنى ساۋاپ، ئۇلارنىڭ مادارىنى قۇرۇتتى. خۇددى قوپال كۆن ئۆتۈكلىرىگە ئۇستى ـ ئۇستىلەپ سېلىنغان ياماقتەك، يىللاردىن بېرى گەدىنىگە ئارتىلىۋەرگەن نورما ئاشلىقى قەرزى ئۇلارنى دەم كۆتە قىلىۋەتكەنىدى. «تەمىنلەشنى قايتۇرۇش» شوئارى ئاستىدا، قەرز قايتۇرۇش باشلىنىش بىلەن، يېزا ـ كەنتلەردە، نامرات دېھقان ئۆيلىرىدە قىيامەت قايىم باشلاندى. ھەر كۈنى دېگۈدەك كەنت ئىشخانلىرىدا خىزمەت گۇرۇپپا ئەزالىرىغا تىزلىنىپ يىغلاش، يالۋۇرۇپ ـ يېلىنىش، قىيا ـ چىيا ۋە يىغا ـ زارە ئۈزۈلمەيتتى. لېكىن دېھقانلارنىڭ بۇ ئاھ ـ نالىلىرى ئۇلارغا گويا ئېشەكنىڭ قولىقىغا سۇنەي چالسا تەسىر قىلمىغاندەك، تەسىر قىلمايتتى. خىزمەت گۇرۇپپىسىدىكىلەر ئۆي ـ ئۆيدىن قوي، كالا، ئېشەك، ئۆچكىلەرنى سۆرەشتۇرۇپ، يوتقان ـ كۆرپە، كىگىز ـ كېچەك ۋە ئۇن قويىدىغان ساندۇقلارنى ئېلىپ چىقىپ كېتىشىۋېرەتتى. ئۇلارنىڭ

ئارقىسىدىن تا كەنت ئىشخانىسىغىچە پوتلىسىنى ئېقىتىپ كېلىۋاتقان يېرىم - يالىڭاچ ئوششاق بالىلار، چاچلىرى چۈۋۈلۈپ، يىرتىق خام كۆڭلەكلىرىدىن سوغۇلۇپ كەتكەن كۆكسىلىرى كۆرۈنۈپ قالغان ئاياللار، ساقاللىرى ئۇچتەك ئاقارغان دۇمچەك بوۋايلار: «ئۇز غۇجام، ئالتۇن كادىيىمىز، خوندەك بالىكام، چىرايلىق يەھمەيلىرىمىز...» دېگەندەك شېرىن - سۆزلەن گەپلىرىنى ئۇزمەي ئېيتىپ يالۋۇرۇشۇپ، يىغلاپ پەريات كۆتۈرۈشۈپ كېلىشەتتى. ھەتتا بەزىبىر تەمەچتە ئىلگۈدەك ئۆي بىساتى بولمىغان دېھقانلارنىڭ ئۆيلىرىنىڭ ئۆزى يىقىتىلىپ، ئۆينىڭ ياغاچ - تاش، ئىشىك - راملىرى ئۇماچ قەرزگە ھېسابلىنىپ ئىشخانىغا توشۇپ كېلىنىپ دۆۋىلىنەتتى. ماكانسىز قالغان بۇ بىچارىلەر ئازغىنا يىرتىق يوتقان، جۇلدۇر كۆرپە دېگەندەك لاقا - لۇقىلىرىنى كۆتۈرۈشۈپ، بوز يەرگە كۆچۈرۈلگەن ئائىلە دېگەن چىرايلىق نام بىلەن تېخىمۇ چەت چۆللەرگە سۈرگۈن قىلىناتتى.

بۇ شامال بوستان ئوتتۇرا مەكتىپى بىلەن بوستان باشلانغۇچ مەكتىپىنىمۇ ئالا قويمىدى. ھەر ئىككىلا مەكتەپ «شيۇجېڭجۇيىغا قارشى تۇرۇش ھەرىكىتى» ئېلىپ بېرىۋاتاتتى. ئەتىگەنلىك سىياسىي ئۆگىنىش ئىككى سائەتكە كۆپەيتىلدى، كەچتە، ئوقۇغۇچىلار مۇزاكىرىگە كىرىپ كېتىش بىلەن، يەنە ئىككى سائەت ھۆججەت - ماتېرىياللار ئوقۇلىدىغان بولدى. «تەنقىد ۋە ئۆز - ئۆزىنى تەنقىد» قانات يايدۇرۇلۇپ، ئۆگىنىشنىڭ روھىنى ھەركىم ئۆزىگە تەتبىقلاپ، ئۆز خاتالىقلىرىنى ئوتتۇرىغا قويىاتتى. ئوقۇتقۇچىلار «دەرسنى ئوبدان تەييارلىمىغانلىقى، دەرس مەزمۇنلىرىغا سىياسىي - ئىدىيە تەربىيىسىنى ياخشى سىڭدۈرمىگەنلىكى، دەرسكە كېيىن كىرىپ، بالدۇر قايتىپ چىققانلىقى، كېچىككەن، سورىغان، كېسەل بولۇپ قالغان» دېگەندەك تەرەپلىرىنىمۇ ئۆزىدىكى شيۇجېڭجۇيىلىق ئىدىيىسىنىڭ قالدۇقلىرى دەپ ھېسابلاپ، پەللىگە كۆتۈرۈپ سۆزلەيتتى ۋە قەلب تاپشۇراتتى. ھېچ گەپ تاپالمىغانلىرىمۇ، ئوغۇت توپلىيالمىغان، سۇنى ياخشى تۇتالمايدىغان ئېتىز قىرلىرىنى يار ئالدۇرۇۋەتكەن، ۋەزىپە قىلىپ بېرىلگەن تەرەتخانىلارغا تۇجۇپىلەپ قارىيالمىغان، قارانچۇق قويماي، ئاپتاپپەرەسلىكنى قوشقاچقا يېگۈزۈۋەتكەن دېگەندەك «خاتالىق» لىرىنىمۇ

شيۇجېڭجۇيىچىلارنىڭ دېپىغا ئۇسسۇل ئويىنىغانلىق، ئۇلارنىڭ كېچىكىگە سۇ باشلىغانلىق، دەپ سۆزلەيتتى.

خالىق كاتىپىنىڭ ئاستىرتتىن سالغان سىياسىي تەھدىتىدىن چۆچۈپ قالغان تۇراپ ئىمىن نەمەت مىرزىغا بۇيرۇق چۈشۈرۈپ، يېزا - كەنتلەردىكى مۇئەللىملەرنى باش مەكتەپكە ھەپتىدە ئۈچ قېتىم يىغىم كۈندىن يىغىپ، «شيۇجېڭجۇيىغا قارشى ئۆگىنىش»نى يولغا قويدى. خالىقنىڭ نەمەت مىرزىغا تەھدىت سېلىش ئارقىلىق، نەفسىنى ئوتتۇرا مەكتەپتە ئۆگىنىشتە تۈتۈلۈۋاتقان كامىل، ھېكمەت، مۇراتلارغا چېتىپ كۆرەش قىلدۇرۇپ، ئۇنى ياۋاشلىتىپ ئىندەككە كەلتۈرۈش نىيىتى بار ئىدى. چۈنكى بۇ نازۇك ياۋا قۇش خالىقنىڭ يايغان تورلىرىغا، قۇرغان قاپقانلىرىغا چۈشىدىغاندەك كۆرۈنمەيتتى.

باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇتقۇچىلىرىنىڭ ئۆگىنىشىدە، نەفسە ئىككى نۆۋەت «مەسىلە تاپشۇرۇش مەيدانى»دا ئۆزىنى تەكشۈردى. ھەر قېتىملىق يىغىن باشلىنىشتىن ئىلگىرى، خالىق نەمەت مىرزىغا نەفسەنى قايسى تەرەپلەردىن چىڭ تۇتۇشنى، ئۇنىڭدىن نېمىلەرنى سۇرۇشتە قىلىشنى، بولۇپمۇ ئۇنىڭغا كامىل، ھېكمەت، مۇراتلارنىڭ چەت ئەل بىلەن بولغان ئالاقىسىنى ئۇلارنىڭ تارقاتقان شيۇجېڭجۇيىلىق زەھەرلىرى ھەمدە قانداق ئەكسىيەتچى سۆز - ھەرىكەتلەردە بولغانلىقىنى پاش قىلدۇرۇشنى ئۆگىتەتتى، بۇنىڭ ئامالىلىرىنى ئۇنىڭغا ئىزىپ ئىچۈرەتتى.

شۇ دەستىلىك بولغۇچە بىرەر كىمگە تىكىلىپ قاراپ باقمىغان، شەرمى - ھايا پىنھانىدا ئېچىلغان گۈل بولغان نەفسەنىڭ بۇنداق سورۇنغا چۈشۈپ قېلىشى ئۇنىڭغا ئۆلۈمدىن ئارتۇق ئازاپ ئېلىپ كەلگەنىدى. ئۇنىڭ سۈت ئالمىدەك ئاقارغان مەسۇم رۇخسارىدىن، جەننەت نۇرلىرى تۆكۈلۈپ تۇرغان چىرايلىق كۆزلىرىدىن نېمىلەرنى ئويلاۋاتقانلىقىنى تەسەۋۋۇر قىلىش ناھايىتى تەس ئىدى. ئۇ دەسلەپكى قېتىمقى كۆرەش يىغىنىدىن كېيىنلا ئۆلۈۋېلىش نىيىتىگىمۇ كېلىپ قالغانىدى. بىراق كەچ گۈگۈم بىلەن ئامۇتلۇقتا يېتىپ كەلگەن كامىل ئۇنىڭغا مەمەت ۋە كۈچ ئاتا قىلدى. ئۇلار كەچكۈزنىڭ ساپسېرىق يوپۇرماقلىرى ئۆچۈشۈپ، مېۋە كۆچەتلىرى يالىڭاچلىنىپ قالغان غېرىبانە باغدا ئۇچراشتى. نەفسە ئۇستىنى بىر

قەۋەت غازاكلار قاپلاپ كەتكەن چوڭ كاتتا، تۆۋەت شال رومىلىنى يۆگىنىپ يەر بېقىپ ئولتۇراتتى. ئۇنىڭ كىچىككىنە ھال رەڭ لەۋلىرى ئۇمچىيىپ تۇراتتى، سەرۋى بويلۇق سىيماسىنى ئومىدسىزلىك ئۆز ئىلكىگە ئالغانىدى. غەزەپ ـ نەپرەت، قورقۇش ۋە ۋەھىمە ئارىلىشىپ كەتكەن بىر قاراڭغۇلۇق ئۇنىڭ يۈرىكىنى ئۆرتەپ كۆيدۈرەتتى.

زۇمرەت دادىسى يانۇپ بىلەن بوز يەرگە سۇرگۈن قىلىنغان كۈنى كەچتە، خالىق بوۋاي قەمبەر مەكتىپىگە چىقىپ، نەفىسەگە توي قىلىش تەلىپىنى قويدى. ساددا، مۇلايىم، بىچارە ئاجىزەلەرنى دەپسەندە قىلىپ، شەھۋانىي نەپسى قانغاندىن كېيىن، ئۇلارنىڭ يېشىغا توشمىغان نارەسىدىلىرىنى قولتۇقلىتىپ ئۆيىدىن ئىت ـ مۇشۇكنى ھەيدىگەندەك ھەيدەپ چىقىرىۋاتقان بۇ ئادەمنى ھايۋانغا نىسبەتەن بولغان ئۆچمەنلىكى، نەپرىتى ئىچ ـ ئىچىدىن ئۇرغۇپ تۇرغان نەفىسەنىڭ ئۇنىڭ كاچىتىغا سالغۇسى كەلدى، ئاچچىق تىل سېلىپ، ئۇنى ھەيدىۋەتمەكچىمۇ بولدى، لېكىن يەنىلا ئۆزىنى تۇتۇۋالدى ۋە ئۇنىڭ تەلىپىنى ئەدەپ ـ ئېكرام بىلەن رەت قىلدى. بىراق، خالىق شۇنىڭدىن كېيىن يەنە بىرنەچچە قېتىم، بوۋاي قەمبەر مەكتىپىدە، ئامۇتلۇقنىڭ يولىدا نەفىسەنىڭ ئالدىنى توستى. تىل نەشتەرلىرى، تەئەددى ـ كىنايىلار، زەھەردەك جاۋابلار بۇ تاڭ ساباسى غۇنچىسىنىڭ كويىدا مەست بولغان خالىقنا تەسىر قىلمىدى. ئۇ ئاخىرى، كامىللىنىڭ «ئىقبالى قاراڭغۇ»، «خەتەرلىك ئادەم» ئىكەنلىكىدىن بىشارەت بېرىپ، نەفىسەنى قورقۇتماقچى بولدى. ھەتتا ئۇ پارتىيە مەكتىپىدىن كامىللار توغرۇلۇق كەلگەن خەتنىمۇ ئاشكارىلىۋەتتى. رەزىل تەبىئەتلىك بۇ ئادەمگە خەنجەردەك قادىلىپ قاراپ قالغان نەفىسە ئۇنىڭ زۇمرەت بىلەن مۇراتىنىڭ بېشىغا سالغان كۈلپەتلىرىنى، كامىلنى، ھېكمەتلەرگە ئىشلىتىۋاتقان نەيرەڭ ۋە سۇيىقەستلىرىنى ئويلىدى، ئۇنىڭ قەلبى تىكەن تىلىۋەتكەندەك ئېچىشىپ، پۈتۈن ۋۇجۇدىنى غەزەپ يالقۇنى قاپلىۋالدى.

— شۇنداق، سىزنىڭ قولىڭىزدىن ھەرقانداق شۇملۇق كېلىدۇ، — دېدى نەفىسە قىلچىمۇ تەپ تارتماي، ـ لېكىن، بىلىپ قويۇڭكى، دىيانەت ۋە پەزىلەت بىلەن ياشىغان ئىنسان خۇددى قۇياش پارقىراق قوڭغۇزدىن نۇر سورىمىغاندەك، سىزدەك ئەخلاقسىز، ھاياسىز، قارا كۆڭۈل

كىشىلەردىن ھەرگىز مەدەت تىلىمەيدۇ. . .

گەرچە شۇنداق دېگەن بولسىمۇ، ئەمما نەفسەنىڭ يۇرىكىگە بىر دىنلا ئەنسىزلىك كىرىۋالدى. «دىيانەت ۋە پەزىلەت»، «ئەخلاقسىز، قارا كۆڭۈل. . .» دېگەن سۆزلەرنىڭ مەنىسىنى خالىق ئوبدان چۈشىنەتتى. ئۇ قولىدىكى ھوقۇق كالتىكىگە تايىنىپ، ھەرقانداق ئەسكىلىكنى قىلىشقا قادىر ئىدى. ئۇ، كامىل، ھېكمەت، مۇراتلارغا ھەر خىل يوللار بىلەن يالا چاپلىيالايتتى، ئۇلارنى جازالىيالايتتى. ئۆزىنىڭ باش مەكتەپتە دەسلەپتىلا تۆتۈلۈشىنىڭ كامىل، ھېكمەت، مۇراتلارنىڭ ئوتتۇرا مەكتەپتە قاتتىق ئىسكەنجىگە ئېلىنىشىنىڭ خالىق كاتىپنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇلۇشى بىلەن بولۇۋاتقانلىقى نەفسەگە ئايان ئىدى.

خالىقنىڭ ئۆزىگە توي قىلىش تەكلىپىنى قويۇشىدەك بۇ خورلۇق، ئۆزىنىڭ كاساپىتىدىن كامىل، ھېكمەت، مۇراتلارنىڭ تارتىۋاتقان ناھەقچىلىقلىرى نەفسەنى ئازابلىماقتا ئىدى. ئۇ ئۇنسىز يىغلىۋەتتى. ئۆرە تۇرغان كامىل ئۇنىڭ يۇمىلاق مۇرىلىرىنى، قۇندۇزدەك قارا، ئىپار ھىدلىق چاچلىرىنى سىيلىدى. . .

— نەفسە، سىز مېنىڭ دەردىمنى تارتىۋاتىسىز، — دېدى كامىل قىزىنىڭ مەكتىلىرىنى سۆيۈپ چۈشۈۋاتقان ياشلارغا كۆز تاشلاپ، — ئەمما بىز دوستلار، ئەل ئالدىدا يۈز كەتكۈدەك ئىشلارنى قىلمىدۇق. ئەۋلادلار ئۈچۈن يېڭىدىن - يېڭى ئوقۇش سەھىپىلىرىنى ئاچتۇق. ئەخلاق - پەزىلەت دەرسلىكىنى تۈزدۇق. ھەقىقەتنىڭ ئىشقىدا كۆيۈپ، ناھەقچىلىقلار بىلەن ئېلىشتۇق. دوستلارغا مېھىر - شەپقەت يەتكۈزۈپ، ئىنسانىي بۇرچىمىزنى ئادا قىلدۇق. ئەجىبا، بۇمۇ شۇنچىۋالىق ئەكسىيەتچىل ئىدىيىسىنىڭ بىزدىكى ئىنكاسى بولسا؟

كامىل ئاستا قەدەملەر بىلەن مېڭىپ ئېرىق لېۋىگە كېلىپ، قوشنا باغدىكى يوغان بىز تۇپ ياڭاقنىڭ يالىڭاچلىنىپ قالغان شاخلىرىدا پىلدىرلاپ، ئاخىرقى ئۆمرىنى ياشاۋاتقان بىرنەچچە تال زەپىران يوپۇرماقلىرىنى تىكىلدى ۋە ھەسرەت بىلەن ئېغىر ئۇھ تارتتى.

— ئاتا - بوۋىلىرىمىز «ياخشىلىق بىلەن نام قالدۇرۇشنىڭ ئۆزى ئۇلۇغ مۇكاپاتتۇر. . .» دېگەنىكەن، — دېدى كامىل گويا ئۆزىگە ئۆزى

سۆزلەۋاتقاندەك، — دوستىمىز ھېكمەت يۈرتىنى تاشلاپ، ئاتا ـ ئانىسىدىن ئايرىلىپ، بۇ زېمىنغا قان ـ تەرىنى تۆكۈۋاتىدۇ. ئۇ ئەدەبىيات دەرسى ئۆتسە، ئۇنىڭ قىزغىنلىق مىسالىلار بىلەن ئوتكەن دەرسىنى ياشقا سىنىپ بالىلىرىمۇ دېرىزە تۈۋىلىرىدە تۇرۇپ ئاڭلىشىدۇ. ھېكمەت پۈتۈن مېھىر ـ مۇھەببىتىنى، ئەقىل ـ ئىدىرىكىنى ئوقۇغۇچىلارغا، دوستلىرىغا ئاتىغان. ئۇ سىزغان «بۇلاقتىكى شۇلا»، «ۋاپا»، «ئايدىڭ كېچە» (نەفىسە ئانارلىق ياغنى ئەسكە ئېلىپ ۋىللىدە قىزاردى)، «ئەلۋىدا» دېگەن بۇ ئەسەرلەر ئېھتىمال كەلگۈسى ئەۋلادلار ئۈچۈن قىممەتلىك بايلىق بولۇپ قالىدۇ.

كامىلنىڭ كۆڭلىنى ئەلەملىك تۇيغۇلار چىرماپ، بىر ھازا جىمىپ كەتتى ـ دە، نەفىسەنىڭ ئالدىغا كەلدى.

— ئويلاپ كۆرۈڭ نەفىسە، — دېدى كامىل قىزنىڭ مۇرىسىگە يېنىككىنە پەپلەپ، — مۇراتىمۇ كىندىك قېنى تۆكۈلگەن يۇرتى ئېزىزانە قەشقەرنىڭ مىھرىدىن كېچىپ، خوتەننىڭ توپىلاڭ يېزا يوللىرىدا تىنماي چېپىپ يۈرۈپ ئىشلەپ، بۇ يەردىكى دېھقانلارنىڭ ھۆرمىتىگە ئېرىشتى. ئۇ ئوقۇغۇچىلارنىڭ ياخشى ئۇستازى بولدى، ئۇ، ئوقۇتقۇچىلىق ئىشىغا پۈتۈن ھاياتىنى ئاتاپ قويغان. ئۇنىڭ: «زۇمرەت كۆزلۈك ئۇزۇكۈم»، «ئەزىم دەريا يۇرۇڭقاش»، «بوستان باغلىرى» قاتارلىق ناخشا ـ مۇزىكىلىرى خەلقىمىزنىڭ يۈرىكىدىن ئەبەدىي ـ ئەبەد يۇيۇلمايدۇ. ھېكمەت ۋە مۇراتلارنىڭ بۇ ئىجادىي ھەدىيەلىرى ئەۋلادىمىز ئۈچۈن بىباھا بايلىقتۇر... ئۇلارغا يەنە قانداقتۇر ئەيىب ـ نۇقسانلارنى ئارتساق، بۇ ئادىللىق بولامدۇ؟... ياق!... بۇ قارا كۆڭۈللۈكتىن باشقا نەرسە ئەمەس!...

كامىلنىڭ ھەمىشەم ئىلھام، پىكىر، مۇھەببەتنىڭ تازا نۇرى بىلەن يانغان كۆزلىرىگە غەزەپ بىردىنلا لىق توشۇپ، سۆزلىرىدە ئاچچىق كىنايە پەيدا بولدى.

— ھېكمەت، مۇرات، زۇمرەت، گۈلزىبا ھەم سىز — خەلق ياندۇرغان مەرىپەت مەشئەللىرى! — كامىلنىڭ قارا قاشلىرى يىغىلىپ كۆزلىرى قىسىلدى، — ئۇلارنى خەلق قانداق قىلىپ قەلبىدىن

چىقىرىۋېتەلىسۇن! . . . كونىلار: «خەلق ياندۇرغان چىراغنى، پۈۋلىگەننىڭ ساقىلى كۆيەر» دەپ بىكار ئېيتمىغان. ئېشەكتىن بەتتەر دۆت، چاياندىن ئارتۇق بۇ زەھەرخەندىلەر ھامان بىر كۈنى تارىخنىڭ ئەخلەت ساندۇقىغا سۈپۈرۈلۈپ تاشلىنىدۇ.

نەفىسە ياشتىن جۈپلەشكەن كىرپىكلىرىنى لىپپىدە كۆتۈرۈپ، كامىلغا تىكىلدى.

— ئەپۇ قىلىڭ نەفىسە! سىز، — كامىل قىزغا ئېڭىشتى، — ئىككىمىز بىرلىكتە قىلغان ئىشلاردىن پۇشايمان يەمسىز؟ . . .

نەفىسە چوڭقۇر ئويغا پاتتى.

كامىل بىلەن نەفىسە قۇمقايغاندىكى ئورمىلىقتا تونۇشقاندىن كېيىن، ئانارلىق باغ بىلەن چىلانلىقتا، ئىگەچى باغچىسىدىكى مۇشائىرە ئولتۇرۇشىدا، قۇرۇم كۆلىدىكى سەيلى ـ ساياھەتلەردە شېرىن سۆھبەتلەردە بولدى. بىر ـ بىرىنى چۈشىنىپ، ياخشى كۆرۈشتى ۋە مۇھەببەتلىرىنى دىل پىنھانىدا خۇپىيانە تۇتۇپ كەلدى. كېيىنچە، كىتابلارنى ئالماشتۇرۇپ ئوقۇشتى؛ ئۆزئارا يېزىشقان مەكتۇپلىرىدىن، تۇرمۇش خاتىرىلىرىدىن ۋىسالغا قانمايۋاتقان چاڭقاق قەلىبلىرىدىكى مۇھەببەت نوتىلىرىنى سۇغىرىشتى. . . ئۇلار قۇتلۇق ھاجىم، خان ئاتا بەرگەن جاھان كلاسسىكلىرىدىن «ئەللامە زەمەخشەرى»، «ھافىز شىرازى»، «شەيخ سەئىدى»، تارىخىي يادنامىلاردىن: «تارىخىي تەبەرى»، «بابۇرنامە»، ئەدەبىي ئەسەرلەردىن «دىۋانى ئاتايى»، «ئەخلاقۇل جەمىلىيە» قاتارلىق كىتابلارنى ئەرەب ـ پارىس تىللىرىدىن ئاغدۇردى ھەم كۆچۈرۈپ چىقتى. بۇ — نەفىسە ئۈچۈن مىسلى كۆرۈلمىگەن ساۋابلىق ئىشلار ئىدى. ئۇ، بۇنىڭ ئۈچۈن ئۆزىنى چەكسىز بەختلىك ۋە سائادەتلىك ھېس قىلاتتى. لېكىن كامىلنىڭ سوئالى ئۇنى كىرىيە ئانىرىدەك قىزارتىپ قويدى. نەفىسەنىڭ ھەسرەتلىك ياش تۆكۈشى، ئۈمىدسىزلىك ئىچىدە بىئارام بولۇشى ھەرگىز پۇشايماندىن ئەمەس ئىدى! . . . ياق! ئۇنداق مۇناپىقلىقتىن خۇدا ئۆز پاناھىدا ساقلىغاي!

— كەچۈرۈڭ كامىل، سىز مېنى توغرا چۈشەنمەپسىز، — دېدى نەفىسە نازاكەت بىلەن باش ئېگىپ، — مەن سىز بىلەن بىرلىكتە قىلغان

ئۇ ھىممەتلىك ئىشلىرىمدىن پەخىرلىنىمەن. ئۇنىڭدىن ئالغان لەززىتىمنى ئون سەككىزمىڭ ئالەمنىڭ شاتلىقىغا تېگىشىمەيمەن!... بىراق...

— بىراق، ئامما ئالدىدا كۆرەشكە تارتىلىشتىن نومۇس ھېس قىلىسىز، شۇنداقمۇ؟...

كامىل نەق ئۈستىدىن چۈشكەندى. نەفىسە ئانار چېچىكىدەك قىزاردى، بېشى چمرايلىق كۆكسىگە ئېگىلدى. دەرۋەقە بۇ ھايالىق قىز ئۈچۈن نۇرغۇن كۆزلەرنىڭ تەقىپ قىلىشى ئاستىدا، جاۋابكارلىق مەيداندا ئۆزىنى تەكشۈرۈش قىيىنغا چۈشەتتى ئەلۋەتتە... چۈنكى، نەفىسە گۈللەرنىڭ ئىچىدىكى يىگانە گۈل، نازۇك بىر سىماب گۈلى ئىدى!

— بىلەمسىز نەفىسە، — كامىل ئاچچىقلىنىپ كۈلدى، — ماڭغان پۇتقا ھامان توپا يۇقىدۇ. ئىزدەنگۈچى ئادەمنىڭ ھەممىلا يېرىدە قەدەم ئىزى قالىدۇ. سىز قىلىۋاتقان ئىشىڭىزنى توغرا دەپ ھۆكۈم قىلغان ئىكەنسىز، ئۇنداقتا بۇ يولدا تارتقان ئازاب - ئوقۇبەتلىرىڭىز، خورلۇق - ئەلەملىرىڭىز دېنمۇ پەخىرلىنىشىڭىز كېرەك! شۇندىلا ساخاۋەتلىك ئىشلىرىڭىز چوڭقۇر مەنا ۋە ئۇلۇغلۇققا نائىل بولىدۇ! ئويلاپ كۆرۈڭ، بىلىنىسكىي قاتتىق قامچىلىمىغان بولسا، گوگول دۇنياغا تونۇلمىغان بولار ئىدى! «جانلىقلارنىڭ تەدرىجى تەرەققىيات قانۇنىيىتى» دېگەن مەشھۇر كىتابى ئۈچۈن دارۋىن ئېپسكۇپلار تەرىپىدىن ئوتقا تاشلاندى. ئەمما، ئۇنىڭ تاپقان قانۇنىيىتى بۈگۈنكى كۈندە تەبىئەتنى بىلىشنىڭ ئاچقۇچى بولۇپ قالدى... شۇنداق، ھەرقانداق ئالىم ۋە كەشپىياتچى زىددىيەتسىز، قارشىلىقسىز، پاجىئەلىك ئاقىۋەتلەرگە گىرىپتار بولمايۋ تۇرۇپ، دۇنياغا تونۇلغان ئەمەس!...

— كامىل، ئەپۇ قىلىڭ مېنى! — نەفىسە تارتىنىپقىنا كامىلنىڭ مەيدىسىگە ئاستا باش قويدى، — مەندىكى نومۇسچانلىق ئىنسانىي غۇرۇر بىلەن ئالمىشىپ قاپتۇ... مەن خاتا قىپتىمەن!...

— بۇ سۈيىقەست، ھىيلە - مىكىرلەرنى كىملەرنىڭ پىلانلىغانلىقىنى بىلگەن ئىكەنسىز، ئۇلارنىڭ ئالدىدا مەغرۇر، تېتىك ۋە مەسخىرىلىك كەيپىياتتا بولۇڭ! — كامىل نەفىسەنىڭ مۇرىلىرىنى يۇمشاققىنا سىلىدى، — سىزنىڭ ياش تۆكۈپ، روھىي جەھەتتىن چۈشكۈنلىشىپ،

نومۇس ۋەجىدىن جاسارىتىڭىزنى يوقىتىشىڭىز غۇرۇرىڭىزنى دەپسەندە قىلغانلىق بىلەن باراۋەر بولىدۇ، سۈيىقەستچىلەرگە نىسبەتەن تەنتەنە ۋە شادلىق بايرىمى بولىدۇ! قاراڭ، زۇمرەتنىڭ دەردىدە ئەسەبىي ھالغا كېلىپ قالغان مۇرات، گۈلزىبادىن ئايرىلغاندىن كېيىن چۈشكۈنلىشىكەن ھېكمەت نېمە ئۈچۈن خالىق، زەينىدىن، كەرىموف، قۇتبىرەملەرنىڭ ئالدىدا يەنىلا ھېچنېمە بولمىغاندەك مەيدىسىنى كېرىپ يۈرىدۇ؟

— توغرا دېدىڭىز. مېنىڭ روھىي ھالىتىمنى كۆرۈپ، خالىق كۆرەڭلەپ كەتكەن ئوخشايدۇ، نەمەت مىرزى، تۇردىلارنىڭ ئەلپازى بارغانسېرى يامان، گەپ ـ سۆزلىرى تېخىمۇ تېتىقسىز بولۇپ كېتىۋاتىدۇ.

كامىل بۇنىڭدىن كېيىنكى كۆرەش ۋەزىيىتى، ئوتتۇرىغا قويۇلۇش ئېھتىمالى بولغان مەسىلىلەر، ئۇلارغا قانداق جاۋاب بېرىش، مەيداندىكى تەمكىنلىك قاتارلىق ئەڭ ئىنچىكە تەرەپلەر ئۈستىدىمۇ توختىلىپ، نەفىسەگە كۈچ ۋە مەدەت بەردى. ئۇلار ئاي تۇغقانغا قەدەر مۇڭداشقاندىن كېيىن، نەفىسە كامىلنى ئىشىك ئالدىدا ئۇزىتىپ قويدى.

. . . نەفىسە ئىككىنچى قېتىم مەسىلە تاپشۇرۇش مەيدانىغا چىققاندا، باشقىچىلا روھىي كەيپىياتتا ئىدى. ئۇ، كامىل، ھېكمەت، مۇراتلار بىلەن بولغان مۇناسىۋەتنىڭ ئىنقىلابىي دوستلۇق، سەپداشلىق، خىزمەتداشلىق مۇناسىۋىتى ئىكەنلىكىنى ئېيتتى، ئوقۇتۇش ئىشلىرىدا بىر ـ بىرىمىزگە ياردەملەشتۇق، ئوقۇشلۇق تېكىستلىرىنى بىللە تەھلىل قىلدۇق. ئەخلاق ـ ئىنتىزام تەربىيىسى، دەرس ئۆتۈش مىتودى قاتارلىقلاردا تەجرىبە ئالماشتۇردۇق، دېدى ۋە بۇ ھەقتىكى ئەملىي پاكىتلارنى ئوتتۇرىغا قويدى. دېمىسىمۇ، بۇ‌ئاي قەمبەر مەكتىپى ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ دەرسكە قاتنىشىش، سىنىپ كۆچۈش ۋە سۈپەت نەتىجىلىرىنىڭ ھەر يىلى توقسان پىرسەنتتىن چۈشمەيدىغانلىقى، يىللىق ۋە مەۋسۇملۇق خۇلاسە يىغىنلىرىدا، كۆچمە قىزىل بايراقنى نەفىسەنىڭ تاپشۇرۇپ ئالمىغانلىقى ھەممىگە ئايان ئىدى.

نەفىسە خالىق قۇلىقىنى تولغاپ تەربىيىلىگەن «ئاكتىپ» لارنى ئېغىز ئاچۇرمىدى. ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا، كامىل، ھېكمەت، مۇراتلار دەممۇ دەم پەيدا بولاتتى. ئۇلارنىڭ ئۆز كەسپىگە، مۇھەببىتىگە، دوستلىرىغا بولغان

سەمىمىي ـ سادىق سىمانىي نەفسە ئۇچۇن كۈچ ـ قۇۋۋەت ۋە ئىلھام بەخش ئېتەتتى. ئۇلار ئۇچۇن، كۆچمىلىك ئالدىدا بىر ئۆمۈر مۇشۇنداق ئۆرە تۇرۇشقا ئەرزىيتتى. ئۇ، خالىق، زەينەدىن، كىرىموف، تۇردى قاتارلىق دوستلۇق، مۇھەببەت ۋە مەرىپەت مەرەزلىرىنىڭ دۇشمىنى سۇپىتىدە، ئوتتۇرىدا ئۆرە تۇرۇۋاتقانلىقىغا پەخرلىنەتتى. بۇ، تارازىغا سېلىنغان ۋىجدانىنىڭ پاك ياكى ناپاكلىقىنى ئايرىيدىغان، ئىنسانىي بۇرچنى سىنايدىغان مەيدان ئىدى.

«مەسىلە تاپشۇرىدىغان، ئۆزىنى تەكشۈرۈدىغان» بۇ سورۇنغا نەفسە ئۇچىنچى قېتىم چۈشكەندە، خالىق كىرىپ كەلدى. ئۇ، گويا ھېچنېمىدىن خەۋەرسىزدەك، كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ، نەمەت مىرزى بىلەن تۇردىلارغا ئالايدى:

— سىلەرنىڭ بۇ قانداق قىلغىنىڭلار؟ نەفسە خانىمنىڭ ئۆرە تۇرغۇزۇپ قويۇپسىلەرغۇ؟ — خالىق «ئولتۇرۇڭ» ئىشارىسىنى قىلىپ، ئۇنىڭغا قولىنى ئۇزىتىۋېدى، نەفسە ئۆزىنى دەرھال قاچۇردى، — نەفسە خانىمنىڭ مەسىلىسى — خەلق ئىچىدىكى زىددىيەت. بۇ ھەرگىزمۇ دوست ـ دۇشمەن ئوتتۇرىسىدىكى ئانتاگونىستىك زىددىيەت ئەمەس. بۇنداق تونۇش مەسىلىسىنى ئۆزئارا چۈشىنىش ئارقىلىق ھەل قىلىش كېرەك. قېنى، نەفسە ئولتۇرۇڭ! ئولتۇرۇپ سۆزلەڭ...

— رەھمەت ئىلتىپاتىڭىزغا... مەن ئۆرە تۇرسام تېخى ياخشىراق بولىدىكەن، ھەممىنىڭ چىرايىنى تەكشى كۆرەلەيدىكەنمەن!...

— ھەممە چىرايغا قاراپ سۆزلەش ھاجەتسىز، — دېدى خالىق يالغان ھېجىيىپ، — بۇ ئانچە مۇھىم ئەمەس، ئاساسىي مەقسەت مەسىلە پاش قىلىش.

— ھەمىيلەننىڭ چىرايىنى كۆرۈپ تۇرۇش مەن ئۇچۇن ناھايىتى مۇھىم، — نەفسەنىڭ قارا كۆزلىرىدىن ئۇچقۇنلار چاچرىدى، — چۇنكى كىملەر ئىنسان، كىملەر ئىنسان تۇسىدىكى ھايۋان؟ بۇنى بىلىۋېلىشتىنمۇ ئارتۇق خاسىيەتلىك ئىش بولامدۇ؟

خالىق دېمىقاندەك بولۇپ، نەمەت مىرزىنىڭ يېنىدىكى بوش ئورۇندۇققا كېلىپ ئولتۇردى. نەفسەنىڭ يىمىرىلگەن ھىلال ئايدەك

ئىنچىكە قاشلىرىغا، بىر چېكىتكە تىكىلىپ قېتىپ قالغان قارا كۆزلىرىگە، توخۇمدەك سىيلىق قوش ئېگەكلىرىگە، چىكىڭ يۇمۇلغان لەۋلىرى يېنىدىكى قوش زىناقلىرىغا قارىغىنىدا، ئۇنىڭ كۆڭلىدىن: «پاھ بۇ نازىنىنىڭ ئاچچىقلىنىشىمۇ ئاجايىپ بىر لاتاپەت ئىكەنا!» دېگەن ئوي لىپ قىلىپ ئۆتتى. ئۇ، نەفسىنى ئىككى قېتىم زەمچىگە بېسىپ، نەتىجىگە ئېرىشەلمىگەندىن كېيىن، يۈمشاق ۋە قاتتىق ۋاستىلەر بىلەن ئۇنىڭغا ئۆزى بىۋاستە تەھدىت سېلىپ بېقىشنى كۆڭلىگە پۈككەندى. شۇڭا، خالىق گېلىنى قىرىپ، كارنىيىنى رۇسلىۋالغاندىن كېيىن، خەلقئارا كوممۇنىزم ھەرىكىتىنىڭ خائىنلىرى بولغان خرۇشچۇ، تېتو، تولياتتى ۋە مۇرىس. تورىستلارنىڭ شيۇجېڭجۇيىلىق سەپسەتىلىرى توغرىسىدا، ئۇلارنىڭ كاپىتالىزمنى تىرىلدۈرۈش ئۈچۈن، پرولېتارىيات دىكتاتۇرىسىغا چاپلىغان بۆھتانلىرى ۋە كوممۇنىزم بايرىقىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ، سوتسىيالىزم تۈزۈمىدە چىڭ تۇرۇۋاتقان پارتىيەلەرنى ئاغدۇرۇش يولىدا ئىشلىتىۋاتقان نەيرەڭلىرى توغرىسىدا سۆزلىدى. ئاخىردا، ۋەزىيەتنىڭ بۇ ئېقىمىنى مەكتەپ، ئوقۇتقۇچىلار ۋە ئۆتۈلۈۋاتقان دەرسلەرگە تەتبىقلاپ خېلىلا قاينىدى:

— سىلەر ئويلاپ بېقىڭلار! — دېدى خالىق كۆپچىلىككە بوينىنى سوزۇپ، — ئوقۇتقۇچىنىڭ ئىدىيىسى ساغلام بولمىسا، ئۇ ئۇچ قىزىل بايراقنا سادىق بولمىسا، سىنىپىي كۆرەش توغرىسىدىكى چۈشەنچىسى مۇجمەل بولسا، ئۇنىڭ ئۆتكەن دەرسىگىمۇ زەھەرلىك ئىدىيە سىڭگەن بولىدۇ، ئۇنىڭ ئوقۇغۇچىلارغا بولغان تەربىيىسىمۇ بۇرژۇئازىيىنىڭ ماۋارىپ كۆزقارىشى نۇقتىسىنەزەردە ئېلىپ بېرىلىدۇ. بىر ئوقۇتقۇچى قەدىمكى كىتابىي تومپايلارنى، كىگىز كىتابلارنى كۆپ كۆرگەن ئىكەن، تۇرغان گەپ، ئۇنىڭ تەرغىپ قىلىدىغىنى فېئودالىزمنىڭ پىسخىكىزم نەزەريىسى بولىدۇ. چەت ئەل شيۇجېڭجۇيىچىلىرىنىڭ مەدەنىيىتىنى ماختاش، ئۇلارنى دەرسلىكلەرگە ماختاپ كىرگۈزۈشلەر شيۇجېڭجۇيىنىڭ مايىسلىرىنى پېتىشتۇرۇشنى مەقسەت قىلىدۇ...

بۇنداق سورۇنلاردا تاسقىلىپ باقمىغان نەفسە خالىق تەڭلىگەن بۇ بىر مۇنچە قالپاقلاردىن چۆچۈگەندەك بولدى. بىراق كىتابىي تومپاي، كىگىز

كىتاب دېگەن ھاقارەتلىر ئۇنىڭ پاك ئېتىقادىغا يۇندا چاچقاندەك بولۇپ، سەسكىنىپ كەتتى. خالىق بوۋاي قەمبەر مەكتىپىنىڭ مەشغۇلات ئۆيىنى ياساپ بېرىش باھانىسى بىلەن بىرنەچچە قېتىم چىققاندا، نەفسەنىڭ ئوستىلىدە تۇرغان مىرئەلشىر نەۋائىنىڭ «خەمسە» سىنى كۆرگەندىمۇ، بۇ گەپلەرنى دېگەنىدى. ئۇ چاغدا، نەفسە خالىققا گەپ قىلىشنى ئەمەس، بەلكى قىيا كۆزىنى سېلىپ قاراشنىمۇ ئۆزىگە راۋا كۆرمەيتتى. بۈگۈن بۇ گەپنىڭ يەنە تەكرارلىنىشى نەفسە ئۈچۈن چىدىغۇسىز زەربە بولدى.

— خالىق كاتىپ، — دېدى نەفسە نۇر چاقناپ تۇرغان كۆزلىرىنى خالىقنىڭ سوزۇنچاق خۇنۇك چىرايىغا قاداپ، — سىزنىڭ كىتابىي تومپاي، كىنگىز كىتاب دېگەن سۆزلىرىڭىزنى بىرىنچى قېتىم ئاڭلاۋاتقىنىم يوق. ئەجدادىمىزدىن ئەۋلادىمىزغا مىراس قالغان قىممەتلىك بايلىقلارنى ھاقارەتلىشىڭىز، سىزنىڭ ئەسلى قىياپىتىڭىزنى ئاشكارىلىدى. مەن سىزنى ئالىي مەلۇمات ئالغان دەپ ئاڭلىغانىدىم. ئەمما سىز كلاسسىك ئەدەبىيات جەھەتتە ساۋاتسىز ئىكەنسىز...

كۆزەش مەيداندىكى ئوقۇتقۇچىلار ئېغىزلىرىنى تۇتۇپ قېلىشتى. خالىق قاققان قوزۇقتەك ئولتۇرۇپ قالدى، ئۇنىڭ چىرايى ئاقىرىپ كەتكەنىدى. بوستان بويىچە دېھقانلار تۇرماق، ئوقۇتقۇچىلارمۇ ئونلۇكرەك گەپ قىلالمايدىغان، تىكىلىپ قارىيالمايدىغان بۇ نوپۇزلۇق ئەربابنىڭ ئېغزىنى بىر ئېغىز سۆز بىلەنلا يەملۇېتىش كىمنىڭ قولىدىن كېلەتتى! بىراق خالىق ئاچچىقىنىڭ كەينىگە كىرىپ، چىننىنى تاشقا تاشلايدىغانلاردىن ئەمەس ئىدى. ئۇ، غەلىتىلا كۈلۈپ قويۇپ، نەفسەگە قارىدى.

— بوپتۇ، سىزنىڭچە مەن ساۋاتسىزمۇ بولاي، — دېدى خالىق ئورنىدا قىمشىپ قويۇپ، — ئۇنداقتا جۇڭگو - سوۋېت مۇناسىۋىتى كەسكىنلىشىپ، شىۋجېڭجۇيىچىلارنىڭ ئېغىۋاگەرچىلىكى، بۇزغۇنچىلىقى ھەددىدىن ئاشقان مۇنداق ئىنچىكە ۋەزىيەتتە، ئۇلاردىن كىتاب ئەكەلتۇرۇپ ئوقۇش، ئۇ كىتابلارنى تەشۋىق قىلىش، شېئىرلىرىنى دەرسلىكلەرگە كىرگۈزۈش، ھەتتا ناخشا تېكىستلىرىگە ئاھاڭ سېلىپ سەھنىدە ئېيتىشلارنى قانداق چۈشەندۈرىسىز؟...

— كەچۈرۈڭ خالىق كاتىپ، — نەفسە پىسسىگىنە كۈلۈپ

قـويدى، — بۇ سوئالىڭىزغا جاۋاب بېرىشتىن بۇرۇن، سىزدىن بىر سوئال سوراپ باقسام بولامدۇ؟

سەھنە ئارقىسىدا تۇرۇۋاتقان «قورچاق ئويۇنى» ئويىنتۇاتقان بۇ سېھرگەرنىڭ يالىڭاچ مەيدانغا چۈشكەنلىكىگە غەزىپى تاشقان نەفسە ئۇنى ئۇزۇل - كېسىل رەسۋا قىلىش نىيىتىگە كەلدى. خالىق تۆكۈرۈكىنى يۇتۇپ ئەتراپىغا غىل - پال قاراپ قويدى. نۇرغۇنلىغان كۆزلەر ئۇنىڭ ئېغىزىغا تىكىلىپ تۇراتتى. بىرىنچى قېتىملىق ئېلىشىشتىلا توپا چىشلەپ قالغان خالىق نەفسەنىڭ سەل قارىغىلى بولمايدىغان رەقىب ئىكەنلىكىنى ھېس قىلغانىدى. لېكىن ھازىر «ياق» دېسە يۈزى تۆكۈلەتتى.

— قېنى سوراڭ...

— سىز ھەم مەن قاتارلىقلار ساۋاتسىزنى چىقارغاندىن باشلاپ تا ھازىرغىچە قانداق كىتابلارنى ئوقۇپ بىلىم ئالدۇق؟

— بۇ ئېنىققۇ! تەبىئىي پەن ۋە ئىجتىمائىي پەن كىتابلىرى. شۇمۇ سوئال بوپتۇ؟...

— ئالدىرىماڭ، ئۇ كىتابلار قەيەردە نەشر قىلىنغان؟ كىملەر تەرىپىدىن تۈزۈپ چىقىلغان؟

— بۇ... بۇ... سىز زادى نېمە دېمەكچى؟

— نېمە؟ تىلىڭىز تۇتۇلۇپ قالدىغۇ! — نەفسە دەدىللەشتى، — سىز ئېتىراپ قىلىڭ - قىلماڭ، بۇ بەرىبىر پاكىت! بىز ھەممىمىز سوۋېت ئىتتىپاقىدا تۇرۇلۇپ، نەشر قىلىنغان ئوقۇشلۇقلار بىلەن ئوقۇدۇق! ئۇنداقتا، مۇشۇ ئولتۇرغانلارنىڭ ھەممىسى شېۋىجېڭجۇيىچى ۋە ئەكسىيەتچى بولامدۇ؟... ئۇلارنىڭ ئىچىدە سىز يوقمۇ؟

نەفسە خالىقنى ئورۇندۇقتا مىخلۇۋەتكەنىدى. دوستلىرىغا، خىزمەتداشلىرىغا ئىللىق چىراي بىلەن مۇئامىلە قىلىپ، ئوشۇق سۆزنى راۋا كۆرمەيدىغان، نازاكەتلىك، تالىپە مىجەز نەفسەنىڭ كۆرەش مەيدانىدىكى بۇ خىل جاسارىتى، يەكدىللىقى ئوقۇتقۇچىلارنى ھەيران قالدۇردى. ئۇلار، ھەق بىلەن ناھەق، مۇھەببەت بىلەن نەپرەت، ئالىيجاناپلىق بىلەن رەزىللىك ئوتتۇرىسىدىكى بۇ كەسكىن ئېلىشىشتا، بۇ ھۆرنىڭ كۆزلىرىنىڭ نۇرغا، چاقماقتا، سۆزلىرىنىڭ ياردىن ئېتىلغان

ئۇققا، پۈتۈن ۋۇجۇدىنىڭ ئوت يالقۇنغا ئايلانغانلىقىنى ھېس قىلىشتى. مەغلۇبىيىتىگە ئاسانلىقچە تەن بەرمەيدىغان خالىق ئۆزى ئۈچۈن ئوڭۇشسىز بولۇۋاتقان بۇ ۋەزىيەتنى ئوڭشاش ئۈچۈن ئورنىدىن دەس تۇردى.

— سىز پاكىتلارنى ئاستىن - ئۈستۈن قىلىشقا ناھايىتى ماھىر ئىكەنسىز، — دېدى خالىق قوللىرىنى شىلتىپ، — ئۇ دەرسلىكلەر ۋە ئوقۇشلۇقلار ستالىن دەۋرىدە تۈزۈلگەن. ئەمما، كامىل، ھېكمەت، مۇراتلارنىڭ ئالدۇرغان ناخشا ۋە شېئىر توپلاملىرى بولسا سوۋېتنىڭ يېقىنقى زامان ئىدىيىسى بىلەن سۇغۇرۇلغان ئەكسىيەتچى تەشۋىقاتلاردۇر...

خۇداغا شۈكرى دېدى نەفىسە كۆڭلىدە، كامىل توغرا ئېيتقانىكەن، خالىقنىڭ ئەدەبىياتتىن ھېچقانداق بىلىمى يوق ئىكەن. ئۇ شۇنچىلىك ئاددىي ساۋاتنىمۇ بىلمەيدىكەن. دەرۋەقە، خالىق يانپاشقا چىقىپ قالغانىدى، ئۇنى كۆتۈرۈپ يەرگە ئۇرسىلا بولاتتى.

— خالىق كاتىپقا بۇ تەرىپىنى چۈشەندۈرۈپ قويسام بولغۇدەك، — نەفىسە كۆپچىلىككە قاراپ يېنىككىنە تەبەسسۇم قىلدى، — تۇراپ تۆلە ھازىر ئاتمىشقا يېقىنلاپ قالغان ئادەم، ئۇنىڭ «ئارامى جان» ناملىق ناخشا تېكىستلىرى ۋە شېئىرلار توپلىمىدىكى ئەسەرلەر قىرىقىنچى يىللاردىن تارتىپ يېزىلغان ئەسەرلەر، ئەللىكىنچى يىللاردا، سوۋېت ئۆزبېكىستاننىڭ سەنئەت دېلگاتسىيە ئۆمىكى شىنجاڭنى ئايلىنىپ ئويۇن قويغاندا، ئاتاقلىق ناخشىچى ھەلىمە ناسىرىۋا ئېيتقان «بىر پىيالە مەي» ناخشىسىمۇ «ئارامى جان» توپلامىدىكى بىر پارچە نادىر ئەسەر... بۇ ناخشا كۆپ يىللارغىچە بىزنىڭ خەلقىمىز ئارىسىدىمۇ ئېيتىلىپ يۈردى!... شيۇجېڭجۇيى بولسا ئەمدىلا چىققان بىر ئاتالغۇ!... سىز دېگەن ستالىن دەۋرى قايسى دەۋر؟ بۇ شيۇجېڭجۇيى دېگىنى ئۇلاردا قىرىقىنچى يىللاردىمۇ بارمىدى؟

خالىق ھەممە تەرەپتىن قاپسىلىپ قالدى. ئۇنىڭ چىرايى تاتىرىپ، بۇرۇن ئۈچلىرى تەرلەپ كەتكەنىدى. ئۇ گويا شاھمات تاختىسىدىكى قېچىپ يۈرگەن شاھقىلا ئوخشاپ قالغانىدى، قايسىلا يولغا كىرمىسۇن، نەفىسە ئۇنىڭ ئالدىنى «شاھ!» دەپ توسۇپ تۇراتتى. خالىق پۇشايمان قىلىپ قالدى، نېمە پوق يەپ، نەفىسەگە ھەيۋىسىنى كۆرسىتىپ، ئۇنى

قورقۇتماقچى بولۇپ بۇ سورۇنغا كىرىپ قالغاندۇر؟ . . . نەمەت مىرزى، تۇردىلارنىڭ ئارقىسىدىن كالتەكلەپ، ئۇلارنى كىش ـ كىشلەپ بەرسىمۇ بولۇۋېرەتتىغۇ؟ بۇ قوتۇر لالمىلار ئۇدۇل كەلگەن يېرىنى چىشلەۋېرەتتى! . . . بۇ نېمە رەسۋاچىلىق بولدى ئەمدى! . . . بوستاندا ئۆزىگە ھېچكىمنى تەڭ قىلماي، مەلۇماتلىق، بىلەرمەن، ناتىق ۋە پەم ـ پاراسەتلىك بولۇپ كۆرۈنۈپ يۈرگەن ئادەم بۇ ئولتۇرغانلار ئالدىدا ئەمدى پاتلىمىغان سەرگەزدەك بەترەڭ، چىغدا پىشمىغان كىگىزدەك بوش، ئۈرۈچى شالاڭ توقۇلۇپ قالغان ماتادەك كۆرۈمسىز بىر ھالغا چۈشۈپ قالدىغۇ؟ . . . خالىقنىڭ نەفىسەنى سوراق قىلىش ئارقىلىق باشقىلار ئالدىدا ئۆزىنىڭ ھەيۋىسىنى كۆرسىتىش نىيىتى بار ئىدى. بىراق، ئېتىلمىغان تاشمۇ قاڭشارنى يارىدۇ دېگەندەك، ئۆزى جاۋابكار ئورۇنغا چۈشۈپ قالدى. قاملاشمىغان گەپتە بۇ! . . . ئەگەر بۇ ئىش يېزا ـ كەنتلەرگە تېرىقتەك چېچىلىپ كەتسە، ئۇنىڭ تەسىرى قانداق بولىدۇ؟ . . . سۇنغان چېنىنى قادىغىلى بولغان بىلەن، تۆكۈلگەن ئىناۋەتنى يامىۋالغىلى بولمايدۇ ـ دە!

خالىق ئەسلىدە، يىغىنىنىڭ ئاكتىپلىرىنى پاكىت بىلەن تەمىنلەش ئۈچۈن، پوپكىسىغا ئۈچ بەتلىك بىر ماتېرىيالنى سېلىۋالغانىدى. ئۇنى كۆپچىلىككە كۆرسىتىش ياكى كۆرسەتمەسلىك ھەققىدە ئۇ قىينىلىپ ئويلاۋاتاتتى. ئۆزىنىڭ ئابرويىنىڭ نەفىسە غۇلىتىۋەتكەن بۇ بىناسىنى قايتا تىكلىمەي بولمايتتى. نەتىجىدە، ئۇنىڭدىن مەنمەنلىك ۋە كىبىر غالىب كەلدى، ئۇ ئۆزىنىڭ ئەڭ ئاخىرقى كوزىرىنى پوپكىسىدىن سۇغۇرۇۋالدى.

— قاراڭلار مانا بۇ، — دېدى خالىق ماتېرىيالنى ئېگىز كۆتۈرۈپ، — نەفىسە خانىم ئاقلاۋاتقان كامىل، ھېكمەت، مۇراتلارنىڭ شيۇجېڭجۇيىلىق ئىدىيىسى ئۈستىدىن پارتىيە مەكتىپىنىڭ ئۆگىنىش كۇرسىغا رەھبەرلىك قىلىش ئىشخانىسىنىڭ چىقارغان يەكۈنى! . . . مانا بۇ بولسا، سوۋېت شيۇجېڭجۇيىچىلىرىنىڭ باغرىغا ئۆزىنى ئاتقان بىر قىزنىڭ ھېكمەتنى قېچىشقا قۇترىتىپ خەت يازغانلىقى ھەققىدىكى ئىسپات. مانا بۇ ئۈچىنچى ئىسپاتتا، ھېكمەتنىڭ بەدىنىدە يىڭنە بىلەن چېكىلگەن رۇسچە خەتنىڭ بارلىقى يېزىلغان. بۇ خەتنىڭ قانداق ئەكسىيەتچى مەزمۇندا ئىكەنلىكى تېخى نا ئېنىق. . . كۆپچىلىك ئويلاپ كۆرۈڭلار، بۇلار زادى

قانداق ئادەملەر؟

نەفسەنىڭ يۈرىكى ئېغىپ، نەپسى قىسىلغاندەك بولدى. قىشلىق كۈرس تۈگىگەندە، پارتىيە مەكتىپىدىن ئەۋەتىلگەن بۇ خەتتىن ئۇنىڭ خەۋىرى بار ئىدى. لېكىن، قالغان ئىككى ئىسپاتنامىنى كىملەر بەرگەندۇر؟ بىر يېرىم يىل ئالدىدا زەيتۇنەدىن كەلگەن خەتنى نەفسە ئوقۇغان ۋە دوستلار بىردەك خەتنىڭ ئېچىلغانلىقىنى قۇتبىرەمدىن كۆرگەنىدى. ئەمدى يەنە بىر ئىسپاتنى قايسى نائەھلى بەرگەندۇر؟

خالىقنىڭ بۇ كوزىرى ئۆز كۈچىنى كۆرسەتتى. باياتىندىن بېرى نەفسەنى قوللىغانلىقى يۈز ھەرىكەتلىرىدىن بىلىنىپ تۇرغان ئوقۇتقۇچىلار بىردىنلا قورقۇش ۋە گۇمانسىراش كەيپىياتىغا كىرىپ، تۇنجۇقۇپلا كەتتى. دوستلىرىنىڭ سىياسىي ھاياتىنىڭ باشقىلارنىڭ كۆڭلىدە ۋەھىمە پەيدا قىلىشىدىن چۆچۈگەن نەفسە ئەمدى ئۆز تەقدىرىنى ئويلاپ ئولتۇرمىدى.

— خالىق كاتىپ، — دېدى نەفسە ئىسپات بەرگۈچىلەرنىڭ كىم ئىكەنلىكىنى بىلىش نىيىتىدە، — ئىسپاتلارنىڭ بىرسىنىغۇ پارتىيە مەكتىپىدىن ئەۋەتىپتۇ، ئەمما مەن قالغان ئىككى ئىسپاتنامىدىن گۇمان قىلىۋاتىمەن. ئۇلارنى ئۆزىڭىز ياساپ چىقمىغانسىز؟

— سىز مېنى پۇچۇق قاپاققا سېلىپ كولدۇرلىتىمەن دېمەڭ، — دېدى سوئالنىڭ تېگىگە يەتكەن ھىيلىگەر خالىق، — مەسىلە پاش قىلغۇچى ۋە ئىسپات بەرگۈچىلەرنىڭ ئىسمىنى ئاتاشقا بولمايدىغانلىقىنى سىزمۇ ئوبدان چۈشىنىسىز.

— ئۇنداقتا، ئىسپاتنامىلارنى ئوقۇپ بېرىشكىغۇ بولار؟ بولمىسا، مەن ئەمەس، مۇشۇ ئولتۇرغانلارمۇ بۇ ئىسپاتلارغا ئىشەنمەيدۇ. . .

خالىق ئېگىز - پەس ھالغا چۈشۈپ قالدى. ئەگەر ئۇ ئىسپاتنى ئوقۇمىسا، ھەممىنى گۇمانغا سېلىپ قوياتتى، بارلىق تىرىشچانلىقلىرى بىكارغا كېتەتتى؛ ئوقۇسا، بۇ چېچەن قىز ئىسپاتنىڭ مەزمۇنىغا قاراپلا، ئۇنى كىمنىڭ بەرگەنلىكىنى بىلىۋالاتتى. شۇڭا، خالىق ئۈچ دانە ئىسپاتنامىنىڭ ھەممىسىنىڭ پەقەت ئۆزى ئەڭ مۇھىم دەپ قارىغان بىرەر-ئىككى جۈملىسىنىلا ئوقۇدى.

— خالىق كاتىپ، سىز ئۆزىڭىز ئۈچۈن ئەڭ مۇھىم بولغان يەرلىرىنى

ئوقۇدىڭىز، — نەفىسە پىسسىڭىدە كۈلدى، بۇ كۈلكە خالىقنىڭ يۈرىكىگە يىڭنىدەك قادالدى، — شۇنچىلىكلا گەپ ئىكەنغۇ؟... پارتىيە مەكتىپىنىڭ خېتىدە: «بۇرژۇئازىيە ئىدىيىسىنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغان تەرەپلىرىگە ياردەم بېرىش...» دېيىلىپتۇ. مەشەدە ئولتۇرغانلارنىڭ قايسىسى مەندە بۇرژۇئا ئىدىيىسى يوق دەپ ئېيتالايدۇ؟ ئالايلۇق، شەخسىي مەنپەئەتنى كوللېكتىپ مەنپەئەتتىن يۇقىرى قويۇش، ئۆز ئارزۇ - ھەۋەسلىرى ئالدىدا ئومۇملىقنى ئۇنتۇش... ھەتتا غەيرىي نىيەت بىلەن بىراۋلارغا خالىسانە ياردەم قىلغان بولۇپ، يامان غەرىزى ئىشقا ئاشمىغاندا، ئۇ قىلغان ياردەملىرىنى ئۆسۈمى بىلەن تۆلىتىۋېلىش... — نەفىسە سۆزلىگەنسېرى غەزەپ ئىزتىرابىدا ھاياجانلىنىۋاتاتتى، ئۇنىڭ چىرايلىرى ئاقارماقتا ئىدى، — پاناھسىز ئاجىزەلەرنى قان - قان يىغلىتىپ، ئۆي - ماكانىدىن ھەيدەش... پارتىيە، ھۆكۈمەت بىر نىكاھلىق بولۇپ ئىناق ئۆتۈشنى تەشەببۇس قىلسا، ئۇنىڭغا خىلاپ ھالدا، خوتۇن - قىزلارنى خارلاپ، كۆپ نىكاھلىق بولۇش... بۇنىڭغىمۇ قانائەت قىلماي، ئۆزىنىڭ قىزىدەك، سىڭلىسىدەك قىزلارنىڭ ئارقىسىغا لالما ئىتلاردەك كىرىۋېلىش... ھەتتا ئانىسىنىڭ ھەققى باردەك، يات قىزلارنى بىراۋلارغا سىرتتىن سېتىپ، قۇلدارلىق جەمئىيەتنىڭ چېرىك ئادەتلىرىنى سوتسىيالىستىك جەمئىيەتكىچە كۆتۈرۈپ كېلىشتەك بۇ خىل ئىشلار، ھەتتا جىنايەتلەر قانداق ئىدىيە كاتىگورىيىسىگە كىرىدۇ؟... ياكى پارتىيە ئەزالىرى بولۇۋالغانلاردا بۇ خىل ئىدىيىلەر سۈرۈشتە قىلىنمامدۇ؟ قېنى ئېيتىڭا، سىز ئۆزىڭىز زادى كىم؟ قانداق ئادەم؟...

ئوق نىشانغا تەگدى. خالىق گاراڭلا بولۇپ قالدى. نەفىسە ئۇنى مەنتىقە گۇرزىسى بىلەن دۇمبالاپ يەرگە كىرگۈزۈۋەتكەنىدى. نەفىسەنىڭ تىلىنىڭ ئۆتكۈرلىكى، پىكرىنىڭ يارقىنلىقى، سۆز - ئىبارىلىرىنىڭ سالمىقى، جۈملىلىرىنىڭ راۋان ھەم روشەنلىكى ھەممىنى تاڭ قالدۇرغانىدى. ئەزەلدىنلا ھۆرمەت ۋە ئىپتىخارغا سازاۋەر بولۇپ كەلگەن بۇ ساھىبجامال ھەققىدە ئوقۇتقۇچىلار پىچىرلىشىپ ۋە كۈسۈرلىشىپ سۆزلىشەتتى. ئۇنى مەدھىيىلىشەتتى. بېشى چۈشۈپ كەتكەن خالىق زىددىيەتكە تولغان ئوي - خىياللار ئىلكىدە خامۇش ئولتۇراتتى...

«پاھ بۇ قىزغا ئەقىل ۋە بىلىم جەھەتتە تەڭ كەلگىلى بولمىغۇدەك. . . ئۇ ھازازۇل، بېشەم زۇمرەتكە ئوخشىمايدىكەن. . . توۋا، مۇلايىم ھەم يۇمشاق سۆزلەيدىكەنۇ، بىراق سۆزلىگەنلىرى سۆز ئەمەس، بەجايىپكى ئەپيۇندەك، نەشىدەك دىمىقىڭدىن شىرىن، سىيلىق ئۆتىدىكەن. . . ئەمما، كەيپى ئەقلىڭنى ئېلىپ، ئۆزۈڭنى جەھەننەمگە تاشلايدىكەن. . . ئەگەر ئۇ بىرەر ئالىي بىلىم يۇرتلىرىدا ئوقۇپ قالغان بولسا، ھاكىم، ۋالىي، ياق، ياق، ھەتتا ئايال داھىمۇ بولۇپ كېتەر ئىكەن ـ دە! . . . »

– خالىق كاتىپ، ھازىر ئۆزىڭىزنى قانداقراق ھېس قىلىۋاتىسىز؟ . . .

خالىق چۆچۈپ بېشىنى كۆتۈردى ۋە ئالمان ـ تالمان سائىتىگە قارىدى:

– ھازىر ۋاقىت توشۇپ قاپتۇ. . . داۋامىنى. . .

– كەچۈرۈشسىلە، مېنىڭ ئۆزۈمنى تەكشۈرۈشۈم تېخى تۈگىمىدى، جىندەك سەۋرى قىلىپ بېرىشەلا. . .

نەفىسە زەيتۇنەدىن كەلگەن خەتنىڭ مەزمۇنىنى سۆزلەش ئارقىلىق ھېكمەتنى ئاقلاپ چىقتى. كامىل بىلەن مۇراتنىڭمۇ ئىستىدات ۋە پەزىلەتتە ھۇرمەتكە لايىق ئوقۇتقۇچىلار ئىكەنلىكىنى ئېنىق دەلىللەر بىلەن ئىسپاتلىدى. ئۇ سۆزىنىڭ ئاخىرىدا مۇنۇلارنى قوشۇپ قويدى:

– بىر ئوقۇتقۇچىنىڭ ۋەتەن، خەلق ئالدىدىكى بۇرچى ۋە قەرزى زادى نېمە؟ . . . ئۆز كەسپىنى سۆيۈپ، ئۇنىڭغا چەكسىز مۇھەببەت باغلاپ، ئەۋلادلارنى كەلگۈسىگە لايىق ياراملىق كىشىلەردىن قىلىپ تەربىيىلەش، كامىل، ھېكمەت، مۇراتلار – ئوقۇتقۇچى ـ ئوقۇغۇچىلار ۋە دېھقانلارنىڭ ھۆرمىتىگە سازاۋەر بولغان يېڭىلىق ياراتقۇچىلار! – نەفىسە دوستلىرىنىڭ تۆھپە ۋە نەتىجىلىرىنى قىسقىچە ئىزاھلاپ ئۆتتى، – خالىق كاتىپ سىز ھېلىلا: «بۇ زادى قانداق ئادەملەر؟» دەپ سورىغانىدىڭىز. . . ئۇلار پۇتۇن ياشلىق ھاياتىنى، ئەقىل ـ ئىدىرىكىنى خوتەن بالىلىرىغا، خوتەن خەلقىگە ئاتىۋەتكەن ئەنە شۇنداق پىداكار ئادەملەر! . . .

مەسىلە تاپشۇرۇش، تەھلىل ـ تەنقىد ئېلىپ بېرىش مەيدانى تەشۋىقات سورۇنىغا ئايلاندى. يېغىن خالىقنىڭ يۇزىنىڭ تۆكۈلۈشى بىلەن

ئاخىرلاشتى. نەفسەنى ئۇچۇغدەك، ئۇنى كۆچىلىك ئالدىدا ئۆرە تۇرغۇزۇپ قۇتقۇزۇۋالغان قىياپەتكە كىرىپ، ئۆز تەسىرىنى چوڭقۇرلاشتۇرماقچى بولغان خالىق، ئۆزىنىڭ ئابرويىنى دەپ، نەفسەنىڭ جەھلىنى قانتۇرۇپ قويغانلىقىغا پۇشايمان قىلىپ قالغانىدى. ئۇ، يىغىندىن كېيىن سۆھبەتلىشىش باھانىسىدا، ئۇنى ئىشخانىغا ئېلىپ كىردى.

خالىق ئاچچىق ئەلەم ھەم ئۆكۈنۈش ئىچىدە، نەفسەگە ئېغىر قاپاقلىرىنى كۆتۈرۈپ قارىدى. قىز ئولتۇرۇشقىمۇ رايى بارمىغان ھالدا ئىشىك تۈۋىدىلا ئۆرە تۇراتتى. خالىق ئۇنى بىرنەچچە قېتىم دېۋانغا تەكلىپ قىلىۋېدى، ئۇ: «ئىلتىپاتىڭىزغا رەھمەت» دېگەن بىر ئېغىز تەئەددى سۆز بىلەنلا كۆپايىلەندى. نەفسەنىڭ سىياقىدىن ئىشخانىنىڭ ئىگىسىگىلا ئەمەس، بەلكى بۇ يەردىكى ھەممە نەرسىگە يىرگىنىۋاتقانلىقى چىقىپ تۇراتتى. مەھرى ئۇتلۇق قارا كۆزلىرى بولسا قىنىقماس دۈشمەنلىك نەزىرىدە قەيەرگىدۇر تىكىلگەنىدى. خالىق دەرۋەقە بۇگۈن ئۆزىنىڭ يالىڭاچ مەيدانغا چۈشۈپ، پەدىشەپنى يىرتىپ، ئۇنىڭسىزمۇ ھۇركۈپ تۇرغان مۇلايىم قىزنى جەڭگە چاقىرغانلىقىغا ئۆكۈنۈپ، ئۆز گۈشىنى ئۆزى يېگۈدەك ھالغا چۈشۈپ قالغانىدى. نېمىلا دېگەن بىلەن، بىر چاغدا، نەفسە ئۇنىڭغا ئۆز قولى بىلەن بىر چىنە سوغۇق چاي قۇيۇپ بەرگەن، ئۇنىڭ نەشنالىقىنى قاندۇرغانىدى. خالىق مەكتەپ مەشغۇلات ئامبىرى پۈتكەندىن كېيىن: «نەفسە خانىم، يەنە قانداق ئىش - كۆشلەر بارىكىن؟» دەپ سورىغاندا، نەفسە تۆز كۆڭلى بىلەن: «رەھمەت سىزگە! ئۇنىڭسىزمۇ كۆپ ئاۋارە قىلدۇق» دېگەنىدى. ھەر نېمە بولسىمۇ، ئۇنىڭ بىر ئېغىز «رەھمەت» دېگەن سۆزىگە نائىل بولغانىدى. مانا ئەمدى ئىشلار تامامەن بۇزۇلدى. بۇنى تۇزەش، ئەكسىگە ياندۇرۇش ئۇچۇن، نۇرغۇن بەدەل تۆلەشكە توغرا كېلىدۇ. شۇڭا، خالىق قىزغا ئىشىق - مۇھەببەت توغرۇلۇق گەپ ئېچىش ئەمەس، بەلكى ئۇنىڭدىن كەچۈرۈم سوراشنىڭ زۆرۈرلىكىنى ھېس قىلىپ يەتتى.

— نەفسە خانىم، سىز خاھ ئىشىنىڭ، خاھ ئىشەنمەڭ، خۇدا ئالدىدا قەسەم قىلالايمەنكى، مەن باشلانغۇچ مەكتەپكە سىزنى مەسىلە تاپشۇرۇۋاتىدۇ دەپ ئاڭلاپ، قۇتقۇزۇۋېلىش مەقسىتىدە بارغانىدىم. . .

ئەما ئويلىمىغان يەردىن، ئىككىمىز كۆچىلىك ئالدىدا بىر مەيدان كومپىدىيە ئويناپ سالدۇق. . . — خالىق نەفسەنىڭ ھۆسنىدىن ئەيمىنىپ يەرگە قاراپ سۆزلەۋاتاتتى، — ئۆزۈممۇ ھەيرانمەن، بۇ. . . بۇ قانداقلارچە شۇنداق بولۇپ قالدى؟ . . . مېنى كەچۈرۈڭ! . . .

— مەن ئۆكۈنمەيمەن، — دېدى نەفسە كۆپ سۆزلەشنى خالىمىغان قىياپەتتە، — ئويۇنىنى مۇۋەپپەقىيەتلىك ئويناپدۇق، سىزمۇ رولىغا ئۇستىكەنسىز! . . .

— بۇنداق دېمىگىن، مەن قارىغا كەتكەن بولىمەن. سىزدىن ئۆتۈنەي، مېنىڭ خالىس نىيىتىمنى توغرا چۈشەنمىگىن. . .

— مەن، ئۇچ پارچە قارا ئىسپاتنامىنى پوپكىنزدىن چىقارغان ۋاقتىڭىزدىلا، سىزنىڭ «خالىس» نىيىتىڭىزنى چۈشىنىپ بولغان! .

— بۇ. . . بۇ. . . ئىلاجسىزلىقتىن بولغان! . . .

خالىق راست گەپ قىلدى. كۆڭلىدىكىنى دېدى. ئۇ نەفسەنىڭ ئالدىرىماي ـ تەمتىرىمەي، تەمكىنلىك بىلەن ئوتتۇرىغا قويغان پاكىتلىرىنىڭ چېقىلغان چاقماقتەك ئېغىر بېسىمىغا، كۆز قاماشتۇرغۇدەك ئۆتكۈر نۇرلىرىغا بەرداشلىق بېرەلمىگەنىدى. چۈنكى، ئۇ نەفسەنى مەجبۇرلاپ يىغلاشتىن باشقىنى بىلمەيدۇ، دەپ چوتنى خام سوققان، ئۇنىڭ دىل خەزىنىسىدىكى سۆز گۆھەرلىرىنى دەڭسەپ باقمايلا، سۇغا سەكرىگەنىدى، ئۆزىنىڭ تۇنجۇقۇپ قېلىشىنى زادىلا ئويلىمىغان. . .

ئەي خالىق، كونىلار: «دۇنيادا كۆچلۈكمەن دېمىگىن، ئۆزۈڭدىنمۇ كۆچلۈكلەرگە دۇچ كېلىسەن. . . » دېگەنىكەن. سەن «مەن ھەممىدىن ئۈستۈن» دەپ، ئۆزۈڭگە تەمانىنا قويما، ئۇلۇغلار ئالدىدا كىچىكلىسەن! . . . «مەن ھەممىدىن بىلەرمەن» دەپ ئالچاڭلاپ كەتمە، دانىشمەنلەر ئالدىدا ئۇياتقا قالىسەن! . . . قارىغىنا، بەش يېشىدىن تارتىپ دىنىي بىلىم ۋە كلاسسىكلار خەزىنىلىرىدىن ئونچە ـ مارجانلارنى يىغىپ، كۆڭۈل كۆلىگە سۇ باشلىغان كىچىككىنە بىر ناتونۇن قىزنىڭ ئالدىدا، مانا مۇشۇنداق رەسۋايى ـ ئالەم بولدۇڭ! . . .

— نەفسە، بۇنىڭدىن كېيىن ئوتتۇرىغا چىققىپ ئۆرە تۇرمايدىغانلىقىڭغا مەن كاپالەتلىك قىلاي، — دېدى خالىق ئۆپكىسىنى

قىزىرىپ، — ئەمما مېنى كەچۈرسىڭىز...

— ھېممىتىڭىزگە باركاللا! — نەفىسە خالىقنىڭ بىچارە ھالىتىدىن ھۈزۈرلانغان ھالدا تەئەددى قىلدى، — شۇ نەرسە ئوچۇق بولسۇن، ئەگەر سىز مېنى غەيرىي بىر نىيەت ۋەجىدىن قۇتقۇزماقچى بولۇۋاتقان بولسىڭىز، مەن كۆرۈش مەيدانىدا ئۆزە تۈرۈپ ئۆلۈشكە رازى... گېپىڭىز تۈگىدىمۇ؟

نەفىسە خالىققا يالتىيىپ قىلىپ قارىدى. گويا ئۇنىڭ ئالدىدا، بىر سائەت ئىلگىرىكى بۆرە بىردىنلا توشقانغا ئايلىنىپ قالغاندەك بىلىندى. ئۇ مۇڭچىيىپ، مۇلايىم قىياپەتتە ئولتۇراتتى.

— ئەگەر سىزدە ئادەمىيلىك خىسلەت، ئىنسانىي ۋىجدان تامامەن يوقىلىپ كەتمىگەن بولسا، گۇناھ ۋە جىنايەتتىن قولىڭىزنى تارتىڭ... سۈيىقەست، ھىيلە - مىكىر ئىشلىتىپ، دىيانەتلىك كىشىلەرگە ئورا كولىماڭ... كىمىكى باشقىلارغا زۇلۇم سالسا، ئۇنىڭ ھالاكىتى يەقىن بولىدۇ...

نەفىسە چىقىپ كەتتى. خالىق ئورۇندۇق يۆلەنچۈكىگە بېشىنى ناشلاپ، تورۇسقا تىكىلگىنىچە، ئۇلۇق - كىچىك تىندى. ئەگەر ئىشخانىغا گۈشىي شۇجىسى ۋاڭ لىمىڭ كىرىپ قالمىغان بولسا، ئۇ يىغلىۋەتكەنمۇ بولاتتى. خالىق ئالمان - تالمان ئۆزىنى رۇسلاپ، چىرايىغا خاتىرجەملىك تۇسىنى بەردى.

ۋاڭ لىمىڭ ئەللىك ياشلارنىڭ قارىسىنى ئالغان، بۇغداي ئۈڭ، ئورۇق، ئوتتۇرا بوي ئادەم ئىدى. ئۇنىڭ قاتمال چىرايىدىن، بۇرنىنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى قورۇقتىن ھەر قاچان ئىللىق بىر كۈلۈمسىرەش كەتمەيتتى. ئۇنىڭ ھەربىي سەپتىن بوشىنىپ بوستانغا كەلگەن ۋاقتى يەر ئىسلاھاتى ئېلىپ بېرىۋاتقان چاغلار ئىدى. ۋاڭ لىمىڭ پومېشچىك - باي دېھقانلاردىن تارتىۋېلىنغان يەرلەرگە قايتا گۈڭ سېلىش، دېھقانلارغا يەر تەقسىم قىلىپ، قوزۇق قېقىش، يەر ئىسلاھاتى مېۋىلىرى بولغان ئات، كالا، ئېشەك، ساپال، سۈرەم، ئۇرۇقلۇق، ھەتتا يوتقان - كىگىزلەرنى بۆلۈپ بېرىش ئىشلىرىنىڭ ھەممىسىگە قاتناشقانىدى. ۋاڭ لىمىڭ شۇ تۇرۇپ قالغىنىچە، ھەمكارلىق گۇرۇپپا، ئالىي كوپېراتسىيە، گۈڭشىلاشقانغا قەدەر بوستاندا ئىشلەپ كەلمەكتە ئىدى. ئۇ پەۋقۇلئاددە

ئالدىراش ئىش چىقىپ قالسا، باشقۇرۇش رايونلىرى ۋە دادۇيلەرگە ئېشەك بىلەن بارمىسا، قالغان چاغلاردا، يېزا ـ كەنتلەرنى، دېھقانلارنىڭ ئۆيلىرىنى پىيادە ئايلىناتتى. دېھقانلارمۇ ئۇنىڭ نەگە ماڭغانلىقىنى ئاسانلا بىلىۋالاتتى. چۈنكى ئۇ قىش ـ ياز پۇتىغا پۇرمە چورۇق تارتىپ، تىزىغىچە خاللاپلار توقۇغان توقۇما جاۋىنى ئورايتتى. ئۇنىڭ يۇمشاق توپىغا چۈشكەن تۆگە تاپىنىدەك سىيلىق ئىزىنى بويلاپ، ئۇنى ئازما بويلىرىدىن، خامانلاردىن تاپقىلى بولاتتى. ئۇ دېھقانلار بىلەن چاقچاقلىشىپ قالغىنىدا: «پۇرمە چورۇق دېگەن يېنىك، يول مېڭىشقا ئەپلىك، شۇڭا توشقاندەك چاققانمەن. قېنى بەسلىشىپ باقامدۇق؟» دەيتتى. ۋاڭ لىمىڭ ئۇيغۇر تىلىدا سۆزلىگەندىمۇ، سېپى ئۆزىدىن بولۇپ، يەرلىك شىۋىدە تەلەپپۇز قىلاتتى. ئۇنىڭ ئون بەش ـ ئون ئالتە ياشلارغا كىرگەن ۋاڭ شۇمى دېگەن بىر قىزى بار ئىدى. ئۇ كىچىكىدىن بوستاندا چوڭ بولغاچقىمۇ، گەپ ـ سۆزلىرى، قىلىقلىرى، بېشىغا رومال ئارتىشلىرىدىن تارتىپ ئۇيغۇر قىزلىرىغا ئوخشايتتى. ئۇنىڭ ئايالىمۇ دېھقان ئاياللىرى بىلەن كوچا ـ كويلاردا مۇڭدۇشۇپ كەتسە، ھېچكىم ئۇنى خەنزۇ دېمەيتتى.

ۋاڭ لىمىڭ يېزا ـ كەنتلەردە ئىشلەپچىقىرىشنى كۆزدىن كەچۈرۈپ، ھەپتىلەپ ئۆيىگە كەلمەيتتى. ئۇدۇل كەلگەن كەنت ئىشخانىلىرىنىڭ بورا سېلىنغان سۇپىلىرىدا، ئاددىي دېھقان ئۆيلىرىدە قونۇپ قالاتتى. ئۇماچ، يوبدان، سىقماق، كۆمۈلەڭ ئاشلىرىنى خولۇپلىتىپ ئىچىپ، زاغرا، ئارپا كۆمەچلىرىنى سوغۇق سۇغا تۇگۇرۇپ يەپ، كارتتىدا بىرنى كېكىرىۋېتىپ، ئېتىزلارغا كېتىپ قالاتتى. دېھقانلار ئۇنى «ياما شۇجى» دەپ ئاتىشاتتى. بۇ لەقەمنىڭ قويۇلۇشىغا قىزىق بىر ۋەقە سەۋەب بولغان. ئالىي كوپىراتسىيە يېڭى قۇرۇلغان يىللىرى، ئۇ دېھقانلار بىلەن خاماندا قوناق سوقۇۋاتقاندا، بىر دېھقان سېۋەتتە شاپتۇل ئېلىپ كەلدى. دېھقانلار قوناق پاسارلىرىغا يۆلىنىپ، شاپتۇل يېيىشتى. ۋاڭ لىمىڭ مۇشتۇمدەك كۆك شاپتۇلدىن بىرنەچچىنى ماكلاپ يېدى. شاپتۇلنىڭ شەربەتلىرى شۇرقىراپ ئېقىپ تۇراتتى. شىرە باغلىغان قىپقىزىل ئۇرۇقلىرى پارقىرايتتى. لېكىن ئۇ بىر شاپتۇلنى زادىلا ماكلىيالمىدى. شاپتۇل بېزىرىپلا تۇراتتى. كۈلۈپ كەتكەن چار ساقال دېھقان ئۇنىڭغا چۈشەندۈردى:

— ژاك جۇرېن، قوللىرىدىكى ئەشياپتۇل، ئۇنى ماكلىغىلى بۇممايتىيا، مانا ماۋۇ ياما شاپتۇلنى يېيسلە! — دېدى ئۇ.

بۇ ئىشتىن كېيىن، ھەپتە ئۆتكەندە، ژاك لىمىك ئۆيىگە قايتماقچى بولدى. ئۇ بالىلىرىغا بىر سېۋەت شاپتۇل ئېلىپ كېتىش ئۈچۈن، شاپتۇللۇق بېغى بار بىر ھويلىغا كىرىپ، ئۆي ئىگىسى ئايالغا بىر يۈەن پۇل تۆتغۇزۇپ، «ياما، ياما...» دېدى. تېگىزقاپ قالغان ئايال توخۇلىرىغا بېرىدىغان ئوخشايدۇ، دەپ چۈشىنىپ، لىگەندە قوناق يامسى كۆتۈرۈپ چىقتى. ھەيرانلىقتىن كۆزلىرى چوڭچوكلاپ كەتكەن ژاك لىمىك قوللىرىدا قانداقتۇر ئىما - ئىشارىلەرنى قىلىپ، يەنە، «ياما، ياما» دېدى. ئايال «بۇغداي يامسىدا يۇمران تامىقى ئېتىدىكەن - دە!» دەپ ئويلاپ، بۇغداي يامسى ئېلىپ چىقتى. ژاك لىمىك كۇلۇپ كېتىپ، باغدىكى شاپتۇلنى كۆرسىتىپ، يەنە «ياما» دېدى. ئىككى يوتىسىغا ئۇرۇپ قاقاقلاپ كۇلۇپ كەتكەن ئايال: «ۋاي خۇدايىم، بۇ گاچا جۇرېن ياما شاپتۇل دەپتىكەن - دە!» دېدى - دە، پۇلنىمۇ ئالماي، ئۇنىڭغا بىر سېۋەت ياما شاپتۇل ئۈزۈپ بەردى. بۇ گەپ كوچا - كويلارغا تارقىلىپ، ئۇ كوپىراتسىيە ۋاقتىدا «ياما جۇرېن»، گۇڭشېلاشقاندىن كېيىن «ياما شۇجى» بولۇپ ئاتىلىپ قالدى.

ژاك لىمىك بېيجىڭ پارتىيە مەكتىپىدىكى ئىككى يىللىق ئوقۇشىنى تۈگەتكەندىن كېيىن، بىرمەر ئايدەك، داجەي، داچىڭ قاتارلىق جايلارنى ئېكسكۇرسىيە قىلىپ قايتىپ كەلدى. ئۇنىڭ كېلىشى سوتسىيالىستىك تەربىيە ھەرىكىتىگە توغرا كېلىپ قالدى. ئۇ يېزا - كەنتلەرنى ئارىلاپ يۈرۈپ، قەرز قايتۇرۇش شامىلىنىڭ شىددەتلىك ئېلىپ بېرىلىۋاتقانلىقىنى كۆردى. ئۇ نەچچە يىلدىن بۇيان توپلىنىپ قالغان ئۇماچ قەرزىنى تۆلىيەلمەي، ئۆي - ماكانى، ئازغىنا مال - ۋارىنى، ھەتتا كىگىز - كېچەكلىرىدىن ئايرىلىۋاتقان دېھقانلارنىڭ ناله - زارىنى ئاڭلاپ، زادىلا چىدىيالمىدى. بىز كىتابىمىزنىڭ بېرىنچى قىسمىدا قەيت قىلىپ ئۆتكىنىمىزدەك، ژاك لىمىك ھەر قانداق ئىشتا نامرات دېھقانلارنى كۆزدە تۇتىدىغان، «پرىنسىپ» قا ئەھمىيەت بېرىش، گېپى، قىلغان ئىشى لايىقىدا بولۇش، ئۇسۇلغا دىققەت قىلىش ۋە ئومۇملىقنى نەزەردە تۇتۇش»

نى ئۆزىگە مىزان قىلغان ئادەم ئىدى. ئۇنىڭ سەھرالىقلاردەك: «ئۇلاغنىڭمۇ ئۇچىسىنى سىيلاپ، يەم ـ خەشىكىنى ئوبدان بېرىپ، يادىتىپ قويمىساڭ، ئۇ ساڭا نۇرغۇن كۈچ بېرىدۇ...» دېگەن بىر ئېغىز سۆزى قارىماققا قوپالراق بىلىنسىمۇ، ھەقىقەت گەپ ئىدى. ئۆلە ـ تىرىلىشىگە باقماي، ئاچ ـ توق، يېلىك ـ يوپۇڭ قالسىمۇ قاخشىماي، ھەممە ئۈچۈن پەردىن ھاياتلىق ۋە جان ئېلىپ كېلىۋاتقان مۆمىن دېھقانلارنى قان يىغلىتىشنى ئۇ ئادالەتلىك ئىش دەپ قارىمايتتى. ۋاڭ لىمىڭ ۋىلايەت ۋە ناھىيىدىن چۈشكەن خىزمەت گۇرۇپپىلىرى ئەزالىرىنىڭ يىغىنلىرىغا قاتنىشىپ، ئۆزىنىڭ سوتسىيالىستىك تەربىيە ھەرىكىتى خىزمىتىگە نىسبەتەن بولغان تونۇشىنى قويدى. بىراق، ئۇنىڭ ئېيتقانلىرى قېنى قىزىپ، خۇدىنى يوقىتىپ قويغان خىزمەت گۇرۇپپا باشلىقلىرىنىڭ كاللىسىدىن زادىلا ئۆتمىدى. ھەتتا بەزىلىرى بۇ «ئوڭچىللىق» دەپ، ۋاڭ لىمىڭغا قالپاق تەڭلىدى.

— ئولتۇرۇڭ ۋاڭ شۇجى، — دېدى خالىق بايىقى خامۇشلىقىدىن يېشىلەلمەي، — بىر ئىش بارمىدى؟

— ھەي خالىق، باياتىن ئىشخاناڭدىن چىققان نەفىسە خانىم يامغۇردەك ياش تۆكۈپ كېتىۋاتىدىغۇ؟ سەن بىر نېمە دېگەنمىدىڭ؟

يوقسۇ، ۋاڭ شۇجى، — خالىقنىڭ ئۆپكىسى ئاغزىغا تىقىلدى، — ھەي... مۇشۇ بەز قۇلاق، چېچىنى ئال دېسە، بېشىنى ئەكىلىدىغان باشلانغۇچ مەكتەپتىكىلەرنىڭ ئىشى بولمامدۇ! ئۇ بىچارىنى ئوتتۇرىغا ئېلىپ چىقىپ «مەسىلە تاپشۇرۇش»قا ساپتۇ...

— ئوتتۇرىغا ساپتۇ؟ — ۋاڭ لىمىڭ ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى، — ما قاملاشمىغانلارنىڭ ئىشىنى كۆرۈڭ! نېمىشقا ئەمدى؟

— «سوۋېتتىن كىتاب ئەكەلتۈرگەن كامىل، ھېكمەت، مۇراتلار بىلەن ئالاقەڭ بار» دەپ، — خالىق ۋاڭ لىمىڭنىڭ چىرايىغا سەپسالدى، — ئۇلار ھازىر ئوتتۇرا مەكتەپتە تۇتۇلۇۋاتىدۇ...

— قاملاشمىغانلار، — ۋاڭ لىمىڭ ئىشخانا ئىچىدە ماڭغىلى تۇردى، — كىتاب ئەكەلتۈرسە نېمە بوپتۇ؟ ئۇ كىتابتا شيۇجېڭجۇيى بولۇشنىڭ مىزانلىرى سۆزلەنگەنمىكەن؟

— ياق، ئاڭلىسام، ناخشا تېكستلىرى ھەم شېئىر توپلامىكەن...

— مانا، مانا شۇ ئەمەسمۇ! ئوقۇتقۇچى دېگەن ئۆز كەسپىنى پىششىقلاشتا، ھەر خىل ماتېرىياللارنى كۆرۈشى كېرەك. شۇ ئارقىلىق بىلىمنى كېڭەيتسە، بۇنىڭ نەرى يامان؟ «ئالاقەڭ بار!» ماۋۇ قاملاشمىغان گەپنى كۆرۈڭ ئوقۇتقۇچىلار ئۆزئارا ئالاقە باغلىسا، ماتېرىيال ئالماشتۇرسا، تەجرىبىلىرىنى كېڭەيتسە، بۇمۇ شۇجېڭجۇيىچىلىقما؟...

— نەقىسە خانىم يەنە كونا كىتابلارنىمۇ كۆرىدىكەن. بۇ بىر پەننىي ئوقۇتقۇچى ئۇچۇن...

— ھەي خالىق، سەنمۇ ئالىي مەكتەپنى پۈتتۈرگەن زىيالىيغۇ، — دېدى ۋاڭ لىمىڭ بىگىز قولىنى جۇنۇپ، — ئۇيلاپ باققىنا، بۇ دېگەن تۆت - بەش مىڭ يىللىق مەدەنىيەت... كۆڭزى، مىنگزىنىڭ تەلىماتلىرىمۇ ھازىرغىچە ئۆز تەسىرىنى يوقاتقىنى يوققۇ؟... ھەتتا خەلق ئۇلارغا شاڭ كۆيدۈرۈپ، ئىسرىق سېلىپ چوقۇنىشىدۇ...

— مەنمۇ شۇنداق قارايمەن...

— مەن نەقىسە خانىمنى ئوبدان بىلىمەن، ھەر قېتىم ئېتىز - ئېرىقلارنى تەكشۈرۈپ، بوۋاي قەمبەرگە يارغىنىمدا، ئۇ خانىم چاي دەملەپ بېرەتتى، — دېدى ۋاڭ لىمىڭ پەسكارىغا چۈشۈپ، — نەقىسە خانىم بەك يۇزى تۆۋەن قىز. بۇنداق ئېغىر زەربىنى كۆتۈرەلەمدۇ؟ باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ مۇئەللىملىرىنى يېغىۋېلىپ ھەربىكەت ئېلىپ بېرىش — بۇ كىم ئويلاپ تاپقان ئويۇن زادى؟... ئۇلار ئوقۇتۇش ئىشىنى ئېلىپ بارغاچ، ماتېرىيال كۆرۈپ، گىزىت ئوقۇپ، شىئوجېڭجۇيىنىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى بىلىۋالسىلا بولمىدىمۇ؟ ھە، ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ ئىشلىرىچۇ؟

— ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ ئىشى سەل مۇرەككەپرەك...

خالىق پوپكىسىدىن ئۇچ پارچە ئىسپاتنامىنى ئېلىپ كۆرسىتىپ، ۋاڭ لىمىڭنى بىر چېكىپ كۆرمەكچى بولدىيۇ، ئەمما بۇ ئىسپاتلارنى ئۇنىڭ قايتا تەكشۈرۈپ قېلىشىدىن قورقۇپ قالدى. شۇڭا ئۇ، قىشلىق ئۇگىنىش كۇرسىدا پارتىيە مەكتىپى ئەۋەتكەن خەتنى پوپكىسىدىن ئېلىپ ئۇنىڭغا بەردى. ۋاڭ لىمىڭ گۇڭشې شۇجىسى بولۇپ ئۇزۇن ئۆتمەيلا، ئۇيغۇرچە خەت ساۋاتىنى چىقارغانىدى، ئۇيغۇرچە خوتەن گېزىتى ۋە شىنجاڭ

گېزىتىنى كۆرۈپ تۇراتتى.

— كامىل! ھە، بۇ ھېلىقى قاشتېشىدەك سالمىقى بار بالا، مۇرات شەيتاننىمۇ بىلىمەن. بۇ ھېكمەت دېگىنى كىم؟ — ۋاڭ لىمىڭ خالىقا قارىدى، — يېڭىدىن كەلگەن ئوقۇتقۇچىما؟

— شۇنداق، سىز بېيجىڭغا مېڭىشىڭ ھارپىسىدا كەلگەن. ئۆزى غۇلجىلىق...

— «بۇرژۇئا ئىدېيىسى تەسىرىگە ئۇچرىغان تەرەپلىرىگە...» ۋاڭ لىمىڭ ئۇنلۇك ئوقۇدى، — خالىق كاتىپ، دۇنيادا ئەڭ تەس نەرسە پاك بولۇش، مەن ئۆزۈمنى نۇقسانسىز، پاك دېيەلمەيمەن، سەنچۇ؟

— ئەمدى... ئەمدى ئادەم بولغاندىن كېيىن...

— ھەببەللى، مۇشۇ گېپىڭنىڭ ئۆزى كۇپايە، سەن بىلەن مەندە بۇرژۇئا ئىدېيىسىنىڭ تەسىرىگە يولۇقۇش ئەمەس بەلكى ئۇنىڭ ئۆزىمۇ خېلىلا بار دېگەن گەپ، — ۋاڭ لىمىڭ كۈلدى، — كامىل، مۇراتلار قولىدىن ئىش كېلىدىغان ئوبدان يىگىتلەر، مەن ئۇلارنى خېلى - خېلى ئوقۇتقۇچىلارغا تەڭ قىلمايمەن...

ۋاڭ لىمىڭنىڭ ئاخىرقى سۆزى خالىقنىڭ بېشىغا بازغانەك ئۇرۇلدى. ئۇنىڭ دېمى ئىچىگە چۈشۈپلا كەتتى. بولۇپمۇ بۇرژۇئا ئىدېيىسى مەسلىسىدىكى كۆزقارىشى خۇددى نەفسە بىلەن مەسلىھەتلىشۋالغاندەكلا، ئوخشاش ئىدى.

— خالىق، مەن ئەتە نەفسە خانىم توغرۇلۇق نەمەت مىرزى، تۇردىلار بىلەن بىر كۆرۈشۈپ باقاي دەيمەن، — دېدى ۋاڭ لىمىڭ ئاچچىقى بىلەن، — ئۇلار نوچى بولسا، خىرۇشچۇ، تېتۇ، تولياتتىلارنى پىپەن قىلسۇن.

— ياق، ياق، ۋاڭ شۇجى، — خالىق گەدىنىدىن مۇز سىلىۋەتكەندەك ئەندىكىپ كەتتى، — نەفسە خانىم ھال ئېيتىپ كىرىپتىكەن، مەن ئەتىدىن باشلاپ ئۇنى ئوتتۇرىغا ئېلىپ چىقايدىغانلىقىغا كاپالەت بەردىم...

— ئوبدان قىپسەن، بىر ئوبدان خانىمنى شۇنداقمۇ قىلغان بارمۇ؟ مۇشۇ تۇرقىدا ھېلىقى نەمەت مىرزى دېگەن پۇقاقنى تازا دۇشكەللۇگۈم كېلىۋاتىدۇ.

ۋاڭ لىمىڭ خالىقىنىڭ موخۇركىسىدىن بىرنى ئوراپ چەكتى - دە، يۆتىلىپ كەتتى.

— ۋاي - ۋۇي نېمانچە ئاچچىق موخۇركا بۇ؟ — ۋاڭ لىمىڭ تاماكىنى كۆلدانغا باستى، — خالىق، ئوتتۇرا مەكتەپتىكى ھېلىقى غەلىتە مۇدىرنىڭ تىزگىنىنى تارتمىسا بولمىغۇدەك. ئوقۇتقۇچىلار گېزىت - ماتېرىيال كۆرۈش، ھۆججەتلەرنى ئوقۇش ئارقىلىق تونۇشنى ئۆستۈرسە بولدى. ئۇلارنى ئوتتۇرىغا تارتىپ چىقىرىپ، تارىنى چېكىتىۋەرسە، سولچىللىق خاتالىقى كېلىپ چىقىدۇ. سەن مەدەنىي - مائارىپ، تەشۋىقات خىزمەتلىرىگە مەسئۇل بولغاندىن كېيىن، ئىلاجى بار ئوقۇتقۇچىلارنى ئاسرىشىڭ كېرەك.

خالىق دەرمەھەل بىر نېمە دېيەلمىدى. ۋاڭ لىمىڭنىڭ غەلىتە مۇدىر دېگىنى زېھىندىن ئىدى. ۋاڭ لىمىڭ ئىچكىرىدىن قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، بىرنەچچە كۈنگىچە ئۆيىدىن ھال سوراپ كىرگۈچىلەرنىڭ ئايىقى ئۈزۈلمىدى. بوستاندىكى ئىدارە - جەمئىيەت باشلىقلىرى قاتارىدا زېھىندىنمۇ كىردى. خالىق ئۇنى تونۇشتۇردى. بىراق زېھىندىن ئادەمنىڭ غىدىقى كەلگۈدەك قىلىقلارنى قىلىپ، دېمىگەن گېپى قالمىدى. خىزمەتلىرىدىن ئۈزۈندىن - ئۈزۈن دوكلات قىلدى. خالىقنىڭ ئىما - ئىشارىلىرى، چاپىنىنىڭ پېشىنى تارتىپ شەپە بېرىشلىرىمۇ ئۇنىڭغا تەسىر قىلمىدى. ئۇ، دادۇيلەرگە قانچە قېتىم ئوغۇت يارىدەم قىلغانلىقى، پېشقەدەم دېھقانلارنى تەكلىپ سىنىپىي كۆرەش دەرسى سۆزلەتكەنلىكى، ئوتتۇرىنى ئەسلەش تامىقى يېگۈزۈش ئارقىلىق ئوقۇغۇچىلارغا سىنىپىي زۇلۇمنى ئەسلەتكەنلىكى توغرىسىدا سۆزلەپ، مەكتەپتە سىنىپىي كۆرەشنى چىڭ تۇتقانلىقىنى، ئوقۇتقۇچىلارنى سىياسىي جەھەتتىن، جىرىكلاپ تۇرىدىغان ئىنقىلابچىلار، ئىدىيىسى مۇجەمەل ئوتتۇرىدا قالغانلار ھەم قالاقلار دەپ، ئۇچكە ئايرىپ چىققانلىقىنى ئېيتتى، قازانغان «نەتىجە»، تارتقان «جاپا» لىرىنى ئوتتۇرىغا قويدى. ۋاڭ لىمىڭنىڭ خۇددى چىشى قاتتىق ئاغرىۋاتقاندەك، يۈزلىرىنىڭ بارغانسېرى پۈرۈشۈپ، پۈشۈلداپ كېتىۋاتقانلىقىنى كۆرگەن خالىق گەپنىڭ قاپ بېلىگە تېپىپلا، زېھىندىنى ئېلىپ چىقىپ كەتكەندى. ئەتىسى ئەتىگەندە، ۋاڭ لىمىڭ خالىقا: «ھېلىقى زوراليداي غەلىتىلا نېمىكىنا؟ يە گېپىنى تۈزۈك

ئۇققىلى بولمايدىكەن. . . ، جىرىكلاپ تۇرىدىغان ئىنقىلابچى ! ، تاپقان گەپنى قارا ئۇنىڭ. . . ، ئوتتۇرىدا قالغانلار. . . ، ، قالاقلار، دەپ بۆلۈپ - پارچىلاپ، ئوقۇتقۇچىلار ئارىسىغا بۆلگۈنچىلىك سالغىنى نېمىسى؟ قاملاشمىغان نېمە ئىكەن! . . . » دېگەنىدى.

— خالىق، ئەسلىدە مەن قېشىڭغا بىر مۇھىم ئىش بىلەن كىرگەنىدىم، — دېدى ۋاڭ لىمىڭ يانچۇقىدىن بىر دەستە خەتنى ئېلىپ، — بۇ دېھقانلارنىڭ ماڭا يازغان ئەرز ۋە ئىلتىماسلىرى. . . ئۆزۈمۇ بېرىا - كەنتلەرنى ئارىلاپ چىقتىم. «قەرز تۆلىتىش» شامىلى دېھقانلارنى ۋەيران قىلىۋەتتى، ئېسىلىپ ئۆلۈۋاتقانلارمۇ بار. شۇڭا، مەن ئاپتونوم رايوندىن كەلگەن سوتسىيالىستىك تەربىيە ھەرىكىتى كادىرلىرىنىڭ باشلىقىنى تەكلىپ قىلىپ قويدۇم. ھېلى كېلىپ قېلىشى مۇمكىن. سەن بۇ خەتلەرنى ئوقۇپ ئىدىيىدە تەييارلىق قىلىپ قوي. تۈ شۇجىنىمۇ خەۋەرلەندۈرۈپ قويدۇم. ھەممىمىز بىر ياقىدىن باش، بىر يەڭدىن قول چىقىرىپ، پىكىرىمىزنى ئوتتۇرىغا قويايلى. يالغۇز ئاتىنىڭ چېچى چىقماس دېگەن گەپ بار. يىغىندا، بىرەرسىمىز يېتىم قالمايلى.

ۋاڭ لىمىڭ چىقىپ كەتتى. خالىق ئورۇندۇقىغا لاسسىدا ئولتۇرغىنىچە: «ئەسىرىگەن ئىش ئاخىرى يېتىپ كەلدى. . . » دەپ پىچىرلىدى.

خالىق ئەمدى نەفسە مەسىلىسىدە ئېھتىيات بىلەن ھەرىكەت قىلمىسا بولمايدىغانلىقىنى ھېس قىلدى. ئەسلىدە، ھېلىقى بالايىئاپەت بوۋاق شۇم ئانىسىنىڭ قورسىقىدا شۇنچە ئۆزۈن يېتىۋالمىغان بولسا، ئۇ، لەگپۇڭ خوتۇنىنىڭ بوز خالتىسىنى ئاللىبۇرۇن جىمقتۇرۇپ، ئۇنى ۋاقتىدا يولغا سېلىۋەتكەن بولاتتى. ھەر خىل ئامال - چارىلەر بىلەن، نەفسىنىمۇ كامىلىنىڭ چاڭگىلىدىن يۇلۇۋالالايتتى. ئەمدى كېچىكتى. . . ئۇنىڭسىزمۇ، ۋاڭ لىمىڭنىڭ دۆلەت كادىرىنىڭ، يەنە كېلىپ بىر پارتىيە ئەزاسىنىڭ خوتۇن ئېلىپ، خوتۇن قويۇپ، كۆپ قېتىم نىكاھلىق بولۇشنىڭ ئۆزى پارتىيە ئىنتىزامىغا خىلاپ ھەرىكەت ۋە ئەخلاقسىزلىق ئىكەنلىكىنى ئېيتىپ بەرگەن تەربىيە - تەنبىھلىرى خالىقنىڭ ئېسىدىن چىقمىغانىدى. بۈگۈنكى كۈنلۈكتە، ئۇنىڭ ئەملەدارلىق يۇلتۇزى ھەدەپ پارقىراۋاتقان، يۇقىرى ئەملەگە ئۆرلىش خۇمارى تېخى قانمايۋاتقاندا، ئويلىمىغان يەردىن

گۈپپىده قىلىپ يىقىلىپ چۈشۈشتىن ئۇ ئەنسىرەيتتى. شۇڭا، ئۇ يېڭى ئامال ئويلاپ، ئامۇتلۇقنىڭ دۇيجاڭ، شۇجىلىرى ئارقىلىق نەفسەنىڭ ئانىسى ۋە بوۋىسىنى قولغا كەلتۈرۈشنى كۆڭلىگە پۈكتى. بىراق... بىراق كامىل خالىقنىڭ كۆزىگە مىقتەك قادىلىپ تۇراتتى. خالىقنىڭ «سوتسىيالىستىك تەربىيە»، «شيۇجېڭجۇيىغا قارشى ھەرىكەت» دېگەن بۇ شامالىلاردا كامىلنى ئۇچۇرۇۋېتىش خىيالى ھازىرچە سۇغا چىلىشىپ تۇرۇۋاتاتتى. ئەگەر ئۇ، ئوتتۇرا مەكتەپتىكى كۈرەشنى يەنە چىڭىتىۋەرسە، تارىنىڭ ئۈزۈلۈپ كېتىش ئېھتىمالى بار ئىدى. كامىل، ھېكمەت، مۇراتلارمۇ جىم ياتمايتتى. ۋاڭ لىمىڭ دېگەن بۇ پۈرمە چۈرۈقمۇ بوش ئادەم ئەمەس. ئۇ زەينىدىن، قۇتبىرەم، مەمتىلى ئىبراھىملارنى بىرلا ئىسكەنجىگە ئالسا، خالىقنىڭ يېغىرى ئېچىلىپ قالاتتى. بۇ قورقۇنچاق خوپ - خوپچىلار ھەتتا «بۇ يىلقىنى دەيمۇ ياكى بۇلتۇرقىنى؟» دەپ، ئۇنىڭ مازلىرىنى تىنىغلى تۇرار؟...

نەفسەنىڭ «سۇيىقەست، ھىيلە - مىكىر ئىشلىتىپ، دىيانەتلىك كىشىلەرگە ئورا كولىماڭ...» دېگەن سۆزىنى، ۋاڭ لىمىڭنىڭ «كامىل قاشتېشىدەك سالمىقى بار بالا...»، «كامىل، مۇراتلارنى خېلى - خېلى ئوقۇتقۇچىلارغا تەڭ قىلمايمەن» دېگەن سۆزلىرىنى ئېسىگە ئېلىش بىلەن، خالىقنىڭ ئەرۋايى قىرىق گەز ئۆرلىدى. ئەگەر قودرىتى يەتسە، ئۇ ۋاڭ لىمىڭ بىلەن كامىلنى بويۇنلىرىغا تاش باغلاپ، يۇرۇڭقاش دەرياسىغا چۆكتۈرۈۋەتكەن بولار ئىدى. كامىل ھېلىمۇ ئوتتۇرا مەكتەپتىكى مەسىلە تاپشۇرۇش يىغىنلىرىنى تەشۋىقات سورۇنىغا ئايلاندۇرۇۋەتكەنىدى. ئۇنىڭ ماركس، لېنىن ئەسەرلىرىدىن ۋە ھۆججەتلەردىن كەلتۈرگەن نەقىللىرى زەينىدىن، كېرىموف، مەمتىلى ئىبراھىم، قۇتبىرەم، رېخىم نۇرى قاتارلىقلارنى كىرىشكە تۆشۈك تاپالماي قالغان چاشقانلارغا ئايلاندۇرۇپ قويدى. ئۆزىنى باسالماي قالغان زەينىدىن بىلەن كېرىموف ئاغزىنى بۇزۇپ ئۇنى تىللىدى. بىراق ھېكمەت ئورنىدىن تۇرۇپ، ماۋزېدۇڭنىڭ: «تىل-ھاقارەت ئىشلىتىشنىڭ ئۆزى ئاجىزلىقنىڭ ئالامىتى» دېگەن سۆزىنى ئوقۇۋىدى، بۇ ئىككىسى بىر - بىرىگە چەكچىيىپ، ئۇزۇن قارىشىپ كەتتى - دە، پۈشۈلداپ تىنىشقا باشلىدى.

خالىق تۇنجى قېتىم ھەسرەتلەندى. يۈرىكى دەردكە تولدى. ئۇ ئولتۇرۇشۇپ كەتكەن كۆزلىرى بىلەن ھېلىلا ۋاڭ لىمىڭ تاشلاپ قويغان خەتلەرگە قارىدى. «ھەممىمىز بىر ياقىدىن باش، بىر يەڭدىن قول چىقىرىپ...» دېگەن سۆز قولىقىدا ئەكس سادا بەرگەندەك بولدى. كۆڭلىدىن نېمىدۇر كەچكەن خالىقنىڭ كۆز چاناقلىرى كېڭىيىپ، لەۋلىرى چىڭ يۇمۇلدى ۋە بىر نۇقتىغا تىكىلىپ قالدى.

— ياھ، بۇ گاداي «سوتسىيالىستىك تەربىيە» ھەرىكىتىگە قارشى گۇرۇھ ئۇيۇشتۇرماقچىمۇ - قانداق؟، «يىغىندا بىرەرسىمىز يېتىم قالمايلى» دېگەن سۆزىدىن، يالغۇز مەنلا جەڭگە ئاتلانماي دېگەن مەنا چىقامدۇ؟...

پارتىيە ئىنتىزامى، پارتىيەۋىلىك ئەخلاق، پارتىيە نىزامنامىسىدىن ئىبارەت تاياقلار بىلەن پات - پاتلا ساۋېلىپ تۇرىدىغان خالىق ۋاڭ لىمىڭغا ئىچىدە غۇم ساقلاپ كەلمەكتە ئىدى. پارتىيە تۇرمۇشى يىغىنى ئۆتكۈزۈلىدۇ دېسە، ئۇنىڭ بېشى ئاغرىيتتى. ئۇ، تۇراپ ئىمىننى يۆلەپچۈك قىلىپ، خېلى - خېلى ئىشلارنى تەۋرىتەلەيتتى. ۋاڭ لىمىڭمۇ ئۇنى تەنقىدلەپ تۇرغىنى بىلەن، «قابىلىيەتلىك كادىر، سەۋىيىسى بار...» دەپ ئەتىۋارلايتتى. خالىق بولسا، ئادەتتە ئۆزى تۆتۈلۈپ قالمايدىغان چارىلەر بىلەن، تۇراپ ئىمىننى ۋاڭ لىمىڭغا قارىتا كۈش - كۈشلەپ قوياتتى. تۇراپ ئىمىن ھەپتە - ئون كۈنلەپ باتناپ، ۋاڭ لىمىڭغا گەپ قىلمايتتى. يىغىنلاردا ئۇنىڭغا تاراڭ - تۇرۇڭ تېگەتتى. تەنە - تاپا قىلاتتى. ۋاڭ لىمىڭ ئۇنىڭ مەجەزىنى ئوبدان بىلگەچكە، چاقچاق گەپلەر بىلەن ياكى ئۆيگە باشلاپ كىرىپ، بىرەر - ئىككى رومكا ھاراق قۇيۇپ بېرىپ، ئۇنىڭ كۆڭلىنى ئالاتتى. ھاراق گېلىغا كىرگەن ھامان، تۇراپ ئىمىنمۇ ئۆزىنىڭ نېمە ئۈچۈن خۇيلىنىپ قالغانلىقىنىمۇ ئېسىگە ئالالمای، ئېچىلىپ قالاتتى.

خالىق ۋاڭ لىمىڭنىڭ ئاجىزلىقىنى بىلىدۇ. گۇڭشې پارتكومىنىڭ ھەيئەت ئەزالىرى ياكى ئىشخانا جۇرنىلىرى يىغىنلىرىدا، بىرەر مەسىلە ئۈستىدە تالاش - تارتىش بولۇپ قالغىنىدا، يەرلىك كادىرلارنىڭ كۆزقاراشلىرى مۇكەممەل توغرا بولۇپ كەتمىگەن ھالەتتە، ۋاڭ لىمىڭ ئۆز

تونۇشىنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ، لېكىن ئۇلارغا تاڭمايدۇ. بۇ بەلكىم يەرلىك كادىرلارغا ھۆرمەت قىلغىنىدۇر ياكى ئۆزىنىڭ «ئۇسۇلغا دىققەت قىلىش، ئومۇملىقنى نەزەردە تۇتۇش» مىزانىغا ئەمەل قىلغىنىدۇر، ھەر ھالدا، ئۇ يەرلىك كادىرلارنى رەنجىتىشنى خالىمايدۇ. شۇڭا، تۇراپ ئىمىننىڭ خاتا قاراش، خاتا ئۇسۇل ۋە قاملاشمىغان قىلىقلىرىغا قارىتا، ئۇنىڭغا چىرايلىق سۆزلەر بىلەن تەربىيە بېرىدىيۇ، توزەتمىسە، قاتتىق قوللۇق قىلالمايدۇ. تۇراپ ئىمىننىڭ دېھقانلارغا سېلىۋاتقان زۇلۇمى، يولسىزلىقى، ھەتتا ئەترەت كادىرلىرىنى ئۇرۇدىغانلىقى قاتارلىق ئىشلىرى توغرىسىدىكى ئىنكاسلارنى ئاڭلاپ، بۇ مەزمۇندا بىرمۇنچە نامسىز خەتلەرنى تاپشۇرۇپ ئالغان ۋاقتى لىمىڭ ئۇنىڭغا توختىماستىن تەربىيە بېرىپ، دوستانە سۆھبەتلىشىپ كەلدى. ئەمما، تۇراپ ئىمىن تولا ھاللاردا «ئاناڭنى! قايسى سېتارىكىنا مېنى غاجىغان؟...» دەپلا ھۆركىرەپ قوپاتتى. مانا بۇگۈنمۇ ۋاقى لىمىڭ ئۇنىڭغا يۇقىرىدىن چۈشكەن سوتسىيالىستىك تەربىيە ئۆمىكىنىڭ باشلىقى شەھەردىن بۇ يەرگە چىقماقچى، ئۇنىڭ بىلەن سۆزلىشىپ، قەرز تۆلەش شامىلىنى ئىلاجى بار توسايلى، دېۋىدى، تۇراپ ئىمىن سىنەكىمىگەن ھالدا:

— ھەي لاۋۇاڭ، ئىت سەمرىسە، ئىگىسىگە ھۆرەر، دېگەن گەپ بار. قېچىرمۇ تېنىگە ئەت قونسا، شاشلىشىپ ئىگىسىنى تېپىدۇ. دېھقان دېگەننىڭ ئاچ چۆجىدەك چۆكۈلداپ تۇرغىنىمۇ بىر ھېسابتا ياخشى، بولمىسا، ئۇچىسىنى سېيلاپ بەرگەنچە، بىر نېمىدەك تىك تۇرۇۋالمىدىغان خەق بۇ! — دېدى.

تۇراپ ئىمىننىڭ بۇ سەت ئوخشىتىشىنى ئاڭلىغان ۋاقى لىمىڭ ئاچچىقى كەلگەن بولسىمۇ، يەنىلا ئۇنىڭغا يېغىندا دېيىشكە تېگىشلىك گەپلەرنى ئۆگىتىپ قويۇپ چىقىپ كەتتى. ئۇ، شۇڭلاشقا خالىقنىڭ قېشىغا كىرگەندى.

خالىق ئۇنىڭ گەپلىرىنى ئاڭلاپ، ئۆيگە كىرگەن چاشقاننىڭ قۇيرۇقىدىن چىمدىپ ئۇنى ئوڭايلا تۇتۇۋالغاندەك خۇشال بولدى. چۈنكى ئۇنىڭ ۋاقى لىمىڭ بۇنداق تۇتسا تۇتۇۋالغىلى بولىدىغان ئىلمەك گەپلىرىنى ئاڭلاۋاتقىنى تۇنجى قېتىملىق ئىش ئەمەس ئىدى. ھەپتە

ئالدىدا، گۇڭشې پارتكوم ھەيئەتلىرىنىڭ سىياسىي ئۆگىنىشى بولدى. ئۆگىنىشتە، «خەلقارا كوممۇنىزم ھەرىكىتىدىكى ئىختىلاپلار» ھەققىدە كۆپ تالاش ـ تارتىش بولدى. شۇ چاغدا، ۋاڭ لىمىڭ كىمىنىڭدۇر سورىغان سوئالىغا يېرىم چاقچاق ئارىلاش: «شۇ ئەمەسمۇ؟ قاچقانمۇ خۇدا دەيدۇ، قوغلىغانمۇ خۇدا دەيدۇ...» دەپ، ھەممىنى كۈلدۈرۈۋەتكەنىدى. بۇ گەپنىڭ مەزمۇنى خالىقنىڭ ئانالىز قىلىشچە، «... شيۇجېڭجۇيېچىلارنىڭ ئېيتىۋاتقانلىرى توغرىمۇ ياكى بىزنىڭمۇ؟ بۇنىڭغا بىر نېمە دېمەك تەس...» دېگەنلىك بولاتتى.

خالىقنىڭ كۆڭلىدىن يەنە بىر ئىش كەچتى. بۇنىڭ بىلەن، ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن خۇددى چۆچەكلەردىكى توخۇسى گۆھەر تۇغۇپ بەرگەن ئوتۇنچىنىڭ كۆزلىرىدىن چاچرىغاندەك ئۇچقۇنلار چاچراپ كەتتى. ۋاڭ لىمىڭ بېيجىڭدىن قايتىپ كېلىپ، ئۇچ كۈن بولغاندا، ئۆز زىيارىتى توغرىسىدا ھەمدە داجەي بىلەن داچىڭنىڭ جاپاغا چىداپ ئېگىلمىك يارىتىش روھىنى تونۇشتۇرۇشنى تېما قىلىپ، دوكلات بەرگەنىدى، بۇ دوكلات يىغىنغا ئىدارە ـ جەمئىيەتلەرنىڭ ئىشچى ـ خىزمەتچىلىرى، ھەرقايسى ئىشلەپچىقىرىش ئەترەتلىرىدىن كەلگەن دېھقان ۋەكىللىرى قاتناشتى. ۋاڭ لىمىڭ داجەي دېھقانلىرىنىڭ تاغ يامىللىرىنى ئويۇپ، پەلەمپەي ئېتىزلارنى بەرپا قىلغانلىقى، بۇ ئىشتا كۆرسەتكەن قاتتىق ئىشلەش ئىرادىسىنى سۆزلەپ كېلىپ، ئۇ يەردە دېھقانلار بىر قازان ئۇماچنى ئېتىۋالسا، ئۇنى بىرنەچچە كۇنگىچە پىچاقتا ئاز ـ ئازدىن كېسىپ ئېلىپ، سۇڭپىياز ۋە تۇزلۇق سەيلەر بىلەن قوشۇپ يەيدىغانلىقىنى ئېيتتى. بۇ چاغدا دېھقانلاردىن بىرسى ئورنىدىن تۇرۇپ:

— ۋاڭ شۇجى، بىزمۇ بۇنىڭدىن كېيىن داشقازاندا ئۇماچ ئېتىپ، ئۇنى يان پوچۇقتا ئويۇپ يەمدۇق؟ — دەپ سورىدى. ۋاڭ لىمىڭ كۈلۈپ كېتىپ:

— بۇرادەر، سېنىڭ بىلەن بىز سوتسىيالىزم بىلەن كوممۇنىزمنى بىر كۇندىلا قۇرۇپ بولالمايمىز دېگىنە! ئۇنىڭ ئۈستىگە، ئالدىراپ سالغان ئۆينىڭ ئۈلى بوش بولىدۇ، دېگەن گەپ بار. شۇڭا، سوتسىيالىزمنى ئۇچ ۋاق ئىسسىق تامىقىمىزنى ۋاقتىدا يەپ، ئۆزىمىزنى تۇتۇۋېلىپ، سالماقلىق

بىلەن قۇرساق قانداق دەيسەن؟ — دېدى.

يىغىندىكىلەر پاراقلاپ كۈلۈشۈپ كېتىشتى، خالىسىمۇ ئۇلارغا قوشۇلۇپ كۈلدى. لېكىن، بۇ گەپنى كۆڭلىگە ئىلىپ قويدى.

. . . خالىق بىردىنلا بېيجىڭ مىللەتلەر ئىنستىتۇتىدا ئوقۇتقۇچىلىق قىلىۋاتقان ئاغىنىسى ئەركىننىڭ يېقىندا يازغان خېتىنى ئەسكە ئالدى. ئۇ خالىقنىڭ ئۇرۇمچىدە بىللە ئوقۇغان ساۋاقدىشى ئىدى. ئەركىن خېتىدە: «ئالدىمىزدا چوڭراق بىرەر سىياسىي ھەرىكەت ئېلىپ بېرىلىدىغان ئوخشايدۇ» دەپ يازغانىدى.

خالىق كۆڭلىدە مانا شۇ ھەرىكەتنى پاتراق يېتىپ كەلسىكەن دەپ تىلىدى. ئۇنىڭ نەفسىنىڭ ۋەسلىگە تېزرەك يەتكۈسى، بۇ يولدا توغرا تۇرۇۋالغان كامىل، ھېكمەت، مۇرات ھەتتا مۇنۇ ۋاڭ لىمىڭنىمۇ قوشۇپ، جەھەننەمگە ھەيدىگۈسى كەلدى. ئۇنىڭ كۆڭۈل ئېكرانىدىن ۋاڭ لىمىڭنىڭ: «شيۇجېڭجۇيى بولۇشنىڭ مىزانلىرى. . .»، «كوڭزى ـ مىڭزى تەلىماتلىرى. . .»، «كامىل قاشتېشىدەك سالمىقى بار بالا. . .»، «بىز ھەممىمىز بىر ياقىدىن باش، بىر يەڭدىن قول چىقىرىپ. . .» دېگەن سۆزلىرى ۋە «ئۇماچىنى ئۇيۇتۇپ يېيىش. . .»، «ئالدىراپ سالغان ئۆينىڭ ئۇلى بوش بولىدۇ. . .» دېگەندەك ھاقارەتلىرى بىر ـ بىرلەپ ئۆتتى. بولۇپمۇ ئۇنىڭ: «دۇنيادا ئەڭ تەس نەرسە پاك بولۇش. . .» دېگەن سۆزىنىڭ مەنىسىنى دەڭسەپ كۆردى. خالىق «ئۇ بۇ گەپنىڭ تېغ ئۇچىنى كىمگە قاراتماقچى؟» دەپ ئويلىدى ـ دە، قويۇن يانچۇقىدىن تولا ئىشلىتىپ كىرلىشىپ كەتكەن كىچىككىنە خاتىرىسىنى ئالدى. بۇ، ئۆز ۋاقتىدا مەتمۇسانى قاپقانغا دەسسەتكەن، زۇمرەت بىلەن ياقۇپنى ۋەيران قىلغان لەنتى خاتىرە ئىدى. . .

مۇراتنىڭ يېغانى، ھېكمەتنىڭ قارارى

ئاپتونوم رايوندىن كەلگەن سوتسىيالىستىك تەربىيە خىزمىتى ئۆمىكىنىڭ باشلىقى بىلەن سۆھبەت يېغىنى ئېچىلغان كۈننىڭ ئەتىسى، زەينىدىن بىلەن كېرىموف ئەتىگەندىلا خالىقنىڭ ئۆيىگە كىرىپ كەلدى.

ئۇلار شىرە ئەتراپىدا ئولتۇرۇپ، چاي ئىچكەچ پاراڭلاشماقتا ئىدى. بۇ 12 ـ ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرى بولۇپ، ئۇرۇك ئوتۇنى چويۇن مەشتە پاراسلاپ كۆيۈۋاتاتتى. بىردەمدىلا ئىسسىپ كەتكەن كېرىموف بېشىدىن شەپكىسىنى ئالدى، ئۇنىڭ تاقىر چوققىسىدا مۇنچاق ـ مۇنچاق تەرلەر كۆرۈندى. زەينىدىن كىرلىشىپ كەتكەن مايسىرەڭ لاتا سومكىسىدىن بىر مۇنچە ماتېرىياللارنى قولىغا ئېلىپ، ئوتتۇرا مەكتەپتىكى «سىنىپىي كۆرەش» ئەھۋالىنى ئوتتۇرىغا قويدى.

ماتېرىيال ئوقۇلۇۋاتقاندا، خالىق باشتىن ـ ئاياغ قاپىقىنى ئاچمىدى. چۈنكى زەينىدىن بىلەن كېرىموف يېزىپ چىققان بۇ ماتېرىيال باشتىن ئاخىر «ئۇنداق زەھەر تارقاتقان، مۇنداق ئەكسىيەتچى» دېگەندەك قۇرۇق قالپاقلار بىلەن تولغان بولۇپ، قالپاققا چۈشلۈق پاكىت يوق ئىدى. پەقەت «كامىل، ھېكمەت، مۇراتلارنىڭ ئەمەتنى ئۇرغان، ئاسقان، باغلىغان» لىقلا بىر قەدەر گەۋدىلىك پاكىت ئىدى. . «ئەخلاق ـ پەزىلەت» دەرسلىكى تۈزۈش، سۆزبېتتىن كىتاب ئەكەلدۇرۇش، دەرس ئۆتكەندە چەت ئەل ھېكايىلىرىنى مىسال كەلتۈرۈپ سۆزلەش قاتارلىق ھالقىلىق مەسىلىلەر ئوتتۇرىغا قويۇلغان بولسىمۇ، ئۇ قىلمىشلارنىڭ ئەكسىيەتچىلىكىنى ۋە زەھەرلىش ۋاستىلىرى ئەمەلىي ئىسپاتلار ئارقىلىق شەرھىلەنمىگەنىدى.

خالىق تاماكىسىنى شورىغىنىچە، بېشىنى سىكىيان قىلىپ ئۇزۇن ئولتۇرۇپ كەتتى. «ئۇ كۆڭلىدە: بۇ ئىككىسى نېمانداق ئېشەكتەك دۆت نېمىلەر؟» دەپ ئويلىدى. بۇنداق شاكىلى بار، مېغىزى يوق قۇرۇق ماتېرىيالنى يۇقىرىغا يوللىغىلى بولامدۇ؟ ماتېرىيالدا، قانۇننىڭ كانارىغا ئېلىنغۇدەك، رەھبەرلىك چۆچۈگۈدەك مەسىلىلەر قويۇلمىسا، ئاخىرىدا ئۆزلىرى زوكىدا ئولتۇرۇپ قالمامدۇ؟

— بوپتىمۇ؟ — سورىدى زەينىدىن بوينىنى سوزۇپ.

— بولماپتۇ، — دېدى خالىق ئۈمىدسىز كەيپىياتتا، — ئۇلار ئۆزلىرى تەكشۈرۈش ماتېرىيالى تاپشۇردىمۇ؟

— نەدىكىنى؟ — كېرىموف ئېغىر پۇشۇلدىدى، — ئۇلار بىر ـ بىرىنى ماختاپ يېزىشىپتۇ.

— مۇراتچۇ؟ — خالىق چەكچەيدى.

— ئۇ بىر ئېغىزمۇ مۇرىمىدى، ئالىيىپ ئولتۇرغىنى ئولتۇرغان، — دېدى زەينىدىن بېشىنى ساڭگىلىتىپ، — تېخى تۇرۇپلا، ئادەمنىڭ تېنى ئەيمەنگۈدەك شۇنداق ھەجىيىدۇكى، بەجايىكى ئوغا ـ زەھەرنىڭ ئۆزى.

— مۇشۇ ماتېرىيال ئارقىلىق ئۇلارنى بىر نېمە قىلغىلى بولماسمۇ؟ — دېدى كېرىموف.

— بۇنداق ئالدى ـ قاچتى گەپلەر بىلەن خەقنى بىرنېمە قىلغىلى بولامدۇ؟ — خالىق دېمىقىنى قاقتى، — ئەگەر بۇ ئىشنى ۋاڭ شۇجى بىلمەي قالسا، ئۇلار ئەمەس، بەلكى ئۆزىمىز تۇتۇلۇپ قالىمىز.

— نېمىشقا ئەمدى؟ — زەينىدىن دىڭكىدە چۆچۈپ كەتتى، — ئۇ. . .

— ۋاڭ شۇجى ئۇلارنى «قابىلىيەتلىك، ئىقتىدارلىق، ئەخلاقلىق» يىگىتلەر دەپ ماختاۋاتسا!

خالىق ۋاڭ لىمىڭ بىلەن تۇنۇگۈن بولغان سۆھبەتنى سۆزلەپ بەردى. زەينىدىن بىلەن كېرىموف «ۋاڭ لىمىڭنىڭ ئۆگىنىشنى مەسىلە تاپشۇرۇش يىغىنىغا ئايلاندۇرۇۋەتمەسلىك، ئۆگىنىشتە تونۇشنى ئۆستۈرۈشنى مەقسەت قىلىش، باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇتقۇچىلىرىنىمۇ ئۆز مەكتەپلىرىگە قايتۇرۇش»، «سولچىللىق» خاتالىقىنى كەلتۈرۈپ چىقارماسلىق توغرىسىدىكى گەپلىرىنى ئاڭلاپ، يېلى چىقىپ كەتكەن توپتەك بوشۇشۇپلا كەتتى. خالىق ئۇلارنىڭ روھىنىڭ چۈشۈپ كەتكەنلىكىنى كۆرۈپ، ۋاڭ لىمىڭنىڭ «ئوڭچىللىق» قا مايىل گەپ ـ سۆزلىرىنى بىر قۇر ئەسلەپ چىقتى، ئۇنىڭ يامانغا يان تاياق بولۇۋاتقانلىقىنى ئۇلارغا چۈشەندۈردى. ئارقىدىن، «چوڭ ھەرىكەت» نىڭ بولىدىغانلىقىدىن شەپە بېرىپ، ئاغىنىسى ئەركىننىڭ ھېتىنى ئوقۇدى. بۇ شەپە زەينىدىن بىلەن كېرىموفقا دەرھاللا تەسىرىنى كۆرسەتتى. خۇددى سۇغا قانغان شۇمبۇيىدەك، بىردەمدىلا ئۇلارنىڭ يۈزلىرىگە قان يۈگۈرۈپ قالدى، باشلىرىنى كۆتۈرۈشتى ۋە بىر ـ بىرىگە سىرلىق قاراپ قويۇشتى.

— خالىق كاتىپ، بۇ «چوڭ ھەرىكەت» زادى قاچانمۇ يېتىپ كېلەر؟ — دېدى كېرىموف كۆزلىرىنى چۈمچۇقلىتىپ، — شۇ چاقىچە ساقلايمىزمۇ؟

— ئىككى ئاي سەۋر قىلىپ كۆرەيلى. بەلكى بۇ يىل قىشلىق تەتىلدە بولىدىغان ئوقۇتقۇچىلار كۇرسى ئاداەتتىكىدەك ئۆتەمدۇ؟...

— مەنمۇ ناھىيىلىك كومىتېتتىكى بىر تونۇشۇمدىن شۇنداقراق پاراڭنى ئاڭلىغانىدىم، — دېدى زەينىدىن «تونۇشى» نىڭ ئىسمىنى چىقارماي، — ئوقۇتقۇچىلار سېپىدە بىر تازىلاش ئېلىپ بارىدىغان گەپ بار...

— بۇ چوقۇم شۇنداق بولىدۇ، سىلەر خاتىرجەم بولۇڭلار، — خالىقنىڭ كۆزلىرى چەكچەيدى، — ئاڭلىسام، ھېكمەتكە ئولجىدىن يۆتكىلىش قەغىزى كەپتىمىشقۇ؟... ئۇلارنىڭ تاماشاسىنى بىر كۆرگۈم بار ئىدى، بىراق بۇ كەلگۈندى قۇتۇلۇپ قالىدىغان بوپتۇ ـ دە!

— نەدىكىنى؟ ئا كوجاڭ ئۇنىڭغا يۆتكەلمەڭ، دەپ نەسىھەت قىپتۇمىش، — دېدى زەينىدىن، — شەھەردىن چىقىپلا جىمىپ كەتتىغۇ!...

— مەن: «رەسمىيەتچىزنى قاچان بېجىرىسىز؟» دەپ چېكىپ باقسام، — دېدى كېرىموف چىرتتىدە تۆكۈرۈپ، — بۇ ئوغرى ماڭا نەيزىدەك قادىلىپ قاراپ: «گۇلزىبا بىلەن توي قىلغاندىن كېيىن» دەۋاتامدۇ!...

خالىق كونا رەقىبى مۇراتنى، يېڭى رەقىبى كامىلنى يوقىتىشقا قانچە ئالدىرىسا، كېرىموفمۇ كۆزىگە يېڭىنىدەك سانجىلىپ تۇرغان ھېكمەتنى ئۇنتۇرىدىن قومۇرۇپ تاشلاشقا شۇنچە ئالدىرايتتى. زەينىدىننىڭ بولسا، بىر چاغدا ئۆزىنى رەسۋايى ئەزىم قىلىپ، مۇدىرلىق تاجىدىنمۇ ئايرىپ قويغىلى تاسلا قالغان بۇ ئۇچ گەپتانىنى كۆرەرگە كۆزى يوق ئىدى. ئۇنىڭ ئۇيقۇسىنى ھارام قىلىپ، ئىشتىمىنى بوغۇپ كېلىۋاتقان ئەمەتنىڭ ئىسپاتنامىسى ھازىرغىچە يەنىلا كامىلنىڭ ساندۇقىدا ساقلىنىپ كېلىۋاتاتتى. بۇ ئالقانچىلىك قورقۇنچلۇق قەغەزنى قولىغا چۈشۈرمەي تۇرۇپ، ئۇ خاتىرجەم بولالمايتتى، ئۆلسىمۇ كۆزى يۇمۇلماي كېتەتتى.

خالىقنىڭ خۇش خەۋىرىدىن روھلىنىپ قالغان زەينىدىن بىلەن كېرىموف ئۇنىڭ بىلەن خوشلىشىپ سىرتقا چىقتى. خېلىلا كۆتۈرۈلگەن قۇياشنىڭ قىيپاش نۇرلىرى بالدۇرلا يازنىڭ تەپتىدىن دېرەك بېرىپ

تۇراتتى. كېرىموف كىچىك كۆزلىرىنى چىمچىقلىتىپ، كۆك ئاسماندا غۇنچىلىدىشىپ ئۇچۇپ يۈرگەن ئاپئاق كەپتەرلەرگە قاراپ، تۆيدۇرماي ئېغىر تىنىپ قويدى. گەرچە، ئۇنىڭ «خەلق ئېسكەرلىرىنى تەربىيىلەش ۋاقتى» توشۇپ ئېشىپ كەتكەن بولسىمۇ، ئەمما ئۇ قايتىمغان، بۇ قېتىمقى «شىيۇجېڭجۇيىغا قارشى ھەربىكەت»تە، ھېكمەتنىڭ تەقدىرىنى ئۆز قولى بىلەن ھەل قىلىپ بولۇپ، ئاندىن قايتماقچى بولغانىدى. بۇ ئىش ئەمدى كەينىگە سوزۇلدى. شۇڭا، دەرھال قايتىپ، گۈلزىبانىڭ پېيىگە چۈشمىسە بولمايتتى.

— زەينىدىن مۇدىر، مەن ئەتە قايتىمام دەيمەن، — دېدى كېرىموف كېڭەشتىپ، — ۋاقتىمىمۇ توشۇپ ئۆتۈپ كەتتى. ئىدارىدىكىلەر قايتىپ كەل دەۋاتىدۇ.

— گۈلزىبا خانىمنى كۆرگۈم كەلدى دېسىلە! ھى... ھى... ھى...

— سېلى كۈلۈۋاتىدىلا مۇدىر، — كېرىموف روھسىز كۆرۈنەتتى، — لېكىن مېنىڭ كۆڭلۈم بىرنەرسىدىن ئۈيۈپ تۇرۇۋاتىدۇ. بولسا، ھېكمەتنى چىڭراق تۇتۇپ، شەنبە، يەكشەنبە كۈنلىرىمۇ ئۇنى بىرەر ئىشقا سىلىكە قىلىپ تۇرغان بولسىلا...

— قانداق؟ ئۇلار كۆرۈشۈپتىمۇ؟

— گۈلرۇزنىڭ ئېيتىشىغا قارىغاندا، ھېكمەت ئۇچ كۈننىڭ ئالدىدا گۈلزىبا بىلەن كۆرۈشۈپتۇ.

— ئۇلار يەنە قانداق مەسلىھەت قىلىشقاندۇر؟

— بىلمىدىم... بۇ شىماللىقنى گۈلزىبانىڭ كۆكسىنى ئورۇپ قويامدىكىن دەپ ئەنسىرەپلا قالدىم...

— ئەگەر شۇنداق بولۇپ قالسا، قانداق قىلالا؟...

كېرىموفنىڭ تېنى جۇغلىدە قىلىپ، تومۇرلىرىدىكى قانلار مۇزلاپ كەتكەندەك بىلىندى. «راست، زەينىدىن دېگەندەك بولۇپ قالسىچۇ!» دېگەن ئوي ئۇنىڭ ئېچ ـ باغرىنى تىلغۇلاتكەندى، ئۇ تولغىنىپ كەتتى. بىراق، گۈلزىبانىڭ گۈلدەك رۇخسارى، ئىنچىكە بەللىرى، ياقۇتتەك سۆزۈك لەۋلىرى، لەيلىمە تاشلىنىدىغان قويۇق كىرپىكلىرى ئۇنىڭ كۆز

ئالدىدىن ئۆتتى ـ دە، ئۆزىنىڭ ئۇنى ئەسەبىلەرچە ياخشى كۆرۈدىغانلىقىنى، ئۇنىڭسىز ياشىسا، ياشىغىنىنىڭمۇ ھېچ مەناسى بولمايدىغانلىقىنى ھېس قىلدى.

— نېمە بولسا بولسۇن، ئالغىنىم ئالغان! — دېدى كېرىموف خۇددى قەسەم بېرىۋاتقاندەك جىددىيلىشىپ.

زىينىدىن بىلەن كېرىموف چوڭ يولغا قايرىلىپ ئوقۇغۇچى يىقىملى ماڭغان ھېكمەت بىلەن دوقۇرۇشۇپ قالدى. ئۇلار، ھېكمەتنىڭ ئالدىدىن خۇددى ئوغرىلىق ئۇستىدە تۇتۇلۇپ قالغان ئادەمدەك خۇدىكسىنىپ، كۆزلىرىنى يەردىن ئالماي ئۆتۈپ كېتىشتى.

«بۇلار تۇراپ ئىمىن ياكى خالىغىنىڭ ئۆيىگە بېرىپتۇ ـ دە!» دېگەن ئوي ھېكمەتنىڭ كۆڭلىدىن كەچتى. ھەركەت باشلانغاندىن بېرى، ئۇلار يەرگە دەسسەيمۇ ـ دەسسىمەيمۇ دېگەندەك قىلىشىپ كېرىلىپ، خۇددى يوقتىپ قويۇشقاندى. ئۇلار، يېغىن باشلىنىشتىن بۇرۇن: «بىز كومپارتىيە ئەزالىرى» دەپ، ئۆزلىرىنىڭ سالاھىيىتىنى ئەسلىتىپ ئۆتۈشنى ئۇنتۇمايتتى. بۇ سالاھىيەت زىينىدىن ۋە كېرىموف ئۈچۈن ئوتتا كۆيمەيدىغان، سۇدا ئاقمايدىغان، مەڭگۈ خورىمايدىغان بىر قوغدىنىش قالپىقى بولۇپ قالغاندى. ئۇلار بۇ سايىۋەننىڭ تېگىدە تۇرۇۋېلىپ، دەبدەبىلىك شوئارلارنى توۋلاپ، سىياسىي ئاتالغۇ دېگەنلەرنى يامغۇردەك تۆكۈۋېتەتتى. باشقىلارنى خالىغانچە ئەيىبلەپ، ئۇلارغا ھەر خىل گۇناھلارنى ئارتاتتى. ئەجىبا بۈگۈن ئۇلار ئۇشۇنداق تەگكەن پېلەكتەك شۇمشىيىپلا قاپتىغۇ؟... چىرايلىرى ئۆمسۈرۈن، ھەركەتلىرى ئەلىتە... ۋاڭ شۇجى بىرنېمە دەپ، ئۇلارنىڭ ئالدىنى توسۇپ قويدىمۇ-يە؟...

ھېكمەت ۋاڭ لىمىڭنىڭ داجەي ۋە داچىڭ روھى ھەققىدە بەرگەن دوكلاتىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، ئۇنىڭغا «سەۋىيىلىك، تەجرىبىلىك، كۆڭلى توز ئادەم ئىكەن» دەپ باھا بەرگەنىدى. ئۇنىڭ كەمتەرلىكى، تۆۋەنگە چۆكۈشى، دېھقانلارنىڭ ھالىغا يېتىشى ھېكمەتنى سۆيۈندۈرگەن، «ئەمەلدار بولسا مۇشۇنداق بولسا» دېگەن ئويغا كەلتۈرگەنىدى. ئادەتتىكى دېھقان بالىلىرىدىن تارتىپ چوڭلارغىچە «ياما شۇجى خامانداا دېھقانلار بىلەن

قوناق سوقۇۋاتىدۇ. . . » ، «ياما شۇجى ئورمانچى بوۋاي بىلەن دەرەخلەرگە نومۇر سېلىۋاتىدۇ» ، «ياما شۇجى يېگىتلەر بىلەن سۇ تۇتۇۋاتىدۇ. . . » دېيىشەتتى. بۇ سۆزلەر ۋاڭ لىمىڭ ئۇچۇن خەلق تەرىپىدىن بېرىلگەن مۇكاپات ئىدى! . . .

ئەگەر ۋاڭ لىمىڭ بۇرۇنراق قايتىپ كەلگەن بولسا، ياقۇپكام بىلەن زۇمرەت بوز يەرگە كۆچۇش ئائىلىسى بولۇپ ھەيدىلىپ كەتمەسمىدىكىن؟ دەپ ئويلىدى ھېكمەت ۋە دوستى مۇراتنىڭ تارتىۋاتقان ئازابلىرى ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا ئايان بولدى. . .

. . . زۇمرەتنىڭ ئارقىسىدىن قوغلاپ ماڭغان مۇرات توختىماي يۇگۇرۇپ ۋە ۋاراقلاپ، ئوتتۇرا كېچىدىن ئاشقاندا، تارشىلىق لەنگەرنىڭ ياۋا قومۇش قاپلىغان شورلۇق دالاسىدا، ھالىدىن كېتىپ يېقىلىپ قالغانىدى. تۇن قاراڭغۇلۇقىدا ئېشەك ھارۋا ھەيدىگەن بىر يولۇچى كېلىپ قالدى ۋە ئۇنى كۆتۈرۈپ ھارۋىغا سېلىۋېتىپ، بىردىنلا: «مۇرات مۇئەللىم. . . » دەپ ۋاقىرىۋەتتى. بۇ يولۇچى بوز يەردىكى دېھقانلاردىن يوشۇرۇنچە سېتىۋالغان ئوننەچچە چارەك ئاشلىقىنى كېچىدە يۆتكەپ ماڭغان ئىزىز تارمۇش ئىدى. چىرايلىرى زەپىرانەك سارغىيىپ كەتكەن مۇرات بىر ھەپتىدەك ئاغزىغا ھېچنېمە ئالماي ئاغرىپ ياتتى. ھازىر ئۇ بۇرۇنقى شوخلۇقلىرىدىن قالغان، كۆزلىرى ئولتۇرۇشۇپ، ھېچنېمە بىلەن ھەپسىلىسى يوق بىر ئادەمگە ئايلىنىپ قالغانىدى. ئۇ كۈنلەپ ـ كۈنلەپ، «بۇلاقتىكى شولا» رەسىمگە قارىغىنچە، ئۇنسىز ياش تۆكەتتى. ئاھ ئۇراتتى. . . تاماكىنى ئۆزمەي چېكەتتى. ئۇنىڭ ھەسرەت ـ پىغانلىرىنى زەررىچە بولسىمۇ يېنىكلىتىش ئۈچۇن، كامىل بىلەن ھېكمەت ئۇنىڭ يېنىدىن نېرى كەتمەيتتى. ئۇنى سازغا، ناخشىغا، قىزىق گەپلەرگە مىلىكە قىلاتتى. مۇرات ئوننەچچە كۈننىڭ ئالدىدا بوز يەرگە يەنە قاچتى. ئۇنى گۈڭشې مىنبىكىلىرى ئاتلىق قوغلاپ بېرىپ، ئىككى كۈن بولغاندا، قولىنى باغلاپ ئېلىپ كەلدى. ئۇنىڭ يۆزلىرى تىرناق يارىسى بولۇپ كەتكەن، كۆڭلىكىنىڭ ئىككىلا يېڭى يوق ئىدى.

مۇرات يالغۇز توغراق دەپ ئاتلىنىدىغان بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش مەيدانىغا بىر كېچە، بىر-ئىم كۈندۈز يۇگۇرۇپ يېتىپ بارغان. ئۇ، ياقۇپ

بىلەن زۇمرەتنىڭ ئىز - دېرىكىنى ئىلىپ، دادۇي مال ئېغىلىنىڭ چوڭ قورۇسىغا كىرىپ كەلگەندە، زۇمرەت لاپاسىنىڭ تۆۋرۈكىگە يۆلىنىپ، يالاڭ ئاياغ پۇتلىرىنى ئۇزۇن سۇنغان ھالدا ئولتۇراتتى. ئۇنىڭ ساماۋ ۋە پىچانىنىڭ ئۇۋاقلىرى چاپلىشىپ قۇش چاڭگىسىدەك بولۇپ كەتكەن چاچلىرى مەينەتلىشىپ كەتكەن يۈزىنى يېپىۋالغانىدى. ئۇ كاللەك - كاللەك چاچلىرى ئارىلىقلىرىدىن ئاسمانغا تىكىلگىنىچە ھاڭۇېقىپ تۇراتتى. ئوڭ پۇتىنىڭ ئوشۇقى ئۇستىدىن باغلاپ قويۇلغان ئۇزۇن زەنجىرنىڭ ھالقىسىغا قولۇپ سېلىنغان بولۇپ، زەنجىرنىڭ تۆۋرۈككە باغلانغان يەنە بىر ئۇچىمۇ قولۇپلۇق ئىدى. زۇمرەت زەنجىرنى سۆرەپ ئايلىنىۋەرگەچكىمۇ، تۆۋرۈكنىڭ ئەتراپى ئاق توپىلاڭغا ئايلىنىپ كەتكەنىدى. مۇراتنىڭ كۆز چاناقلىرىدىن تاغ قاپتاللىرىنى غولۇتۇپ چۈشكەن قىيانەدەك ئاچچىق ياشلار يامراپ چۈشۈشكە باشلىدى.

— زۇمرەت! . . .

مۇرات ئېلىشىپ قالغان قىزنىڭ پاخپايغان بېشىنى مەيدىسىگە بېسىپ، ئۇنى چىڭ قۇچاقلىۋالدى. قىز بىرلا يولقۇنۇپ بېشىنى تارتىۋالدى ۋە ئۇنىڭغا بىر ھازا چەكچىيىپ قاراپ قالدى. كېيىن دەھشەتلىك چىرقىرىغىنىچە، مۇراتنىڭ يۈزىگە چاڭگال سېلىپ، بىرلا ئۆرۈلۈپ ئۇنى بېسىۋالدى. ئۇ، مۇراتنىڭ يۈزىنى تاتىلايتتى، ئۇدۇل كەلگەن يېرىنى چىشلەيتتى. مىسرەڭ چىراي، ئايئاق ساقاللىق بىر قېرى ئادەم يۈگۈرۈپ كېلىپ ئاجرىتىۋالمىغان بولسا، ئۇ مۇراتنىڭ يۈزىنى قىيما - چىيما قىلىۋەتكەن بولاتتى.

— بالام، نېمانداق قارامىلىق قىلىلا؟ — دېدى بوۋاي ھاسىراپ، — بۇ قىزنىڭ قېشىغا مېنىڭدىن باشقا ھېچكىم يېقىن يولىيالمايدۇ. . .

— نېمىشقا ئۇنى زەنجىرده باغلاپ قويدىلا؟ — دېدى مۇرات يۈزلىرىدىن ساقىۋاتقان قانىنى سۈرتەيۋ، — ئۇ. . . ئۇ. . . ئىت ياكى باشقا مال بولمىسا؟ . . .

— ئۇ بىر قېتىم پىچاق دۆۋىسىگە، يەنە بىر قېتىم بورا توقۇيمىز دەپ راسلاپ قويغان قومۇشقا ئوت قويۇۋەتتى، — دېدى بوۋاي، — بوش قويۇپ بەرسەكلا، ئۇنى چېقىپ، بۇنى سۇندۇرۇپ خاپا قىلىدۇ. ئۇنىڭ

ئۇستىگە، گۈڭشىدىن قاتتىق تۇتۇڭلار، دېگەچكە...

— قاتتىق تۇتۇڭلار؟...

— شۇنداق، گۈڭشىدىن شۇنداق دېگەن. تېخى بۇ قىز بىرەر نەرسىگە ئوت قويۇپ بەرسە، ياكى بىرەر نېمىنى بۇزۇۋەتسە، خۇشال بولۇپ، قاقاقىلاپ كۈلۈپ: «چوشقا قاچتى، ئالا كالا قاچتى...» دەپ ۋارقىرايدۇ...

— چوشقا؟ ئالا كالا؟ — مۇرات مەتمۇسا بىلەن خالىقنى كۆز ئالدىغا كەلتۈردى، — ياقۇپكامچۇ؟ ئۇ نەدە تۇرۇۋاتىدۇ؟

— ئۇ ئەنە ئاشۇ قارىناقتا! — بوۋاي قورۇنىڭ ئەڭ چېتىدىكى كىچىك بىر ئۆينى كۆرسەتتى، — ياقۇۋاخۇن ئېتىزلىقتىن خامانغا پاسار توشۇۋاتىدۇ، ۋەزىپىسى ئېغىر، پات كېلەلمەيدۇ...

مۇرات ئاق توپا ئۇستىدىلا بېشىنى ساڭگىلىتىپ ئولتۇرغان زۇمرەتكە يان تۆككىنىچە ئۇزۇن قاراپ تۇرغاندىن كېيىن، ئۇنىڭغا يەنە يېقىنلاشماقچى بولدى، بىراق بوۋاي ئۇنى دەرھاللا توستى.

— بالام، ئۆزلىرى مۇرات دېگەن بالا ئوخشىمامىلا؟ — دېدى ئۇ سىنچىلاپ قاراپ، — شۇنداقمۇ؟

— چوڭ دادا، سىلى مېنى قانداق بىلىلا؟

— گۈڭشىدىن كەلگەن بۇيرۇقتا، — دېدى بوۋاي ئەتراپىغا قاراپ قويۇپ، — ئۆزلىرىنى بۇ خېنىم بىلەن ئۇچراشتۇرماسلىق ئېيتىلغان.

— ئەمىسە، مېنى قوغلىۋەتمەملا، — غەزىپى ئۆرلىگەن مۇرات قاتتىق ۋارقىرىۋەتتى، — ۋۇي، مۇناپىق خالىق... خەپ سېنى! ھاياتلا بولسام، بىر قوشۇق قېنىڭنى ئىچمەي قويمايمەن!...

— بالام، ئۇنىڭغا يېقىنلاشماقچى بولسىلىرى، بىرەر پارچە قەغەزنى تاماكىدەك ئوراپ، ئوت تۇتاشتۇرۇپ باقسىلا! ئەڭ ياخشىسى، ئۇنىڭ قول بېغىچىغا يېقىپ كۆرسىلە...

— ئوتنى قولىغا ياقامدىم؟...

— قەغەزنىڭ ئوتى قانچىلىك كۆيدۇرەتتى دەيلا، لېكىن نېمە ئىشكىن، شۇنداق قىلسا، بۇ قىز خۇشال بولۇپ كېتىدۇ، — دېدى بوۋاي ساقىلىنى ئوچۇمداپ، — قارىسىلا، ئۆزى شۇنداق قىلىپ ئوت يېقىۋېرىپ،

قولىنى قىلمۇەتكىنىنى! . . .

— ئاھ خۇدا! — دېدى مۇرات زۇمرەتنىڭ قولىدىكى چېكىم ـ چېكىم كۆيۈك ئىزلىرىغا قاراپ، — ئۇ مېنى ئۇنتۇماپتۇ. . . مەن ئۇنىڭ قەلب تۇرىدە ھېلىھەم يېزىقلىق ئىكەنمەن. . .

مۇرات قەغەزدە تاماكا ئوراپ تۇتاشتۇردى ـ دە، ئاستا قەدەملەر بىلەن زۇمرەتنىڭ قېشىغا كېلىپ، ئۇنىڭ قولىنى ئالقانلىرىغا ئالدى ۋە تاماكىنى ئۇنىڭ قول بېغىچىغا بىلىنەر ـ بىلىنمەس يېقىپ كۆردى. زۇمرەت غەلىتە ھىجايغىنىچە، ئىتائەتمەنلىك بىلەن جىم تۇرۇپ بەردى. مۇرات سومكىسىدىن بىر تۇخۇمنى ئېلىپ ئاقلاشقا باشلىدى. تۇخۇمنىڭ يېرىمىنى ئاقلىۋىدى، قىز پاسكىنا قوللىرى بىلەن ئۇنى يۇلۇۋالدى ـ دە، شاكاللىرى بىلەنلا ئاغزىغا تىقتى. لېكىن، تۇخۇم گېلىغا تۇرۇپ قېلىپ، قېقىلىپ كەتتى. بوۋاي دەرھاللا بىر جام سوغۇق سۇنى ئۇنىڭغا سۇندى. مۇرات سۇنى ئۇنىڭغا ئالدىرىماي ئىچۈردى. سومكىسىدىن بىر ئاق ناننى ئېلىپ، ئۇنى سۇغا تۇگۈرۈپ قىزغا يېگۈزدى. زۇمرەت بوز يەرگە كەلگەچكىنى بويان، ئۇماچ ئىچىپ ئارپا كۆمىچى يەپ كەلگەچكىمۇ ياكى قورسىقى بەك ئېچىپ كەتكەنمۇ، ئىش قىلىپ، مۇرات سۇدا يۇمشىتىپ بەرگەن بىر ناننى يەۋەتتى.

مۇرات زۇمرەتنىڭ كۆيۈك داغلىرى قاپلىغان قوللىرىنى قولىغا ئېلىپ كۆزلىرىگە سۈرتتى، سۆيدى. زەنجىر يارا قىلىۋەتكەن پۇتلىرىنى سىيلىدى. ئۇنىڭ ئوشۇقىنىڭ ئۈستى قىپقىزىل گۆش بولۇپ ئېچىلىپ قالغانىدى. مۇرات قول ياغلىقىنى ئېلىپ، ئۇ يەرنى يۆگەپ باقتى، بىراق، جاراھەت يېپىلمىدى. شۇڭا، كۆڭلىكىنى سېلىپ، كۆڭلەكنىڭ ئىككىلا يېڭىنى قولتۇقىدىن سۆكۈپ ئاجرىتىۋالدى.

— چوڭ دادا، زەنجىرنىڭ قۇلۇپىنى بىردەملىك بولسىمۇ ئېچىۋەتكەن بولسىلا. . .

— بولىدۇ بالام، قىزمۇ خېلى ئەسلىگە كېلىپ قالدى، — بوۋاي قۇلۇپنى ئېچىپ، زەنجىرنى بىر چەتكە ئالدى، — بۇ قىز تۇرۇپلا بىر ئوبدانلا بولۇپ قالىدۇ. ئۇنداق چاغدا جىمىپ كېتىدۇ. . . ياكى يىغلايدۇ. . . مانا ئۆزلىرىنى كۆرۈپ. . .

مۇرات جاراھەتلەنگەن پۇتقا كۆڭلەكنىڭ يېڭىنى ئوراۋاتقاندا، زۇمرەت ئاستا ئۇنىڭ بۇرنىنى سيلىدى. مۇراتمۇ ئەيمەنمەي، يۇزىنى توتۇپ بەردى.

— زۇمرەت، بۇ — مەن... مۇرات! سىز مېنى ئېگىز بۇرۇن، يوغان بۇرۇن دەيتتىڭىزغۇ؟ — مۇراتنىڭ كۆزلىرىدىن ياشلار يەنە يۇمىلاپ چۈشتى، — زۇمرەت، گەپ قىلمىڭا! مەن مۇرات... بىر ئېغىز گەپىڭىزنى ئاڭلاي...

زۇمرەت كىر ئالقانلىرىدا مۇراتنىڭ ياشلىرىنى سۈرتۈۋاتقان بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ تىكىلىپ تۇرغان كۆزلىرىدىن، يېرىم ئېچىلغان لەۋلىرىدىن، ئېلىشاڭغۇ چىرايىدىن ھېچ ئىپادىنى بىلگىلى بولمايتتى. ئۇ ياش بىلەن ھۆللەنگەن بارماقلىرىنى تىلىغا تەگكۈزدى، ئاندىن ئۇنى شورىدى.

— زۇمرەت، ماڭا قارىڭا... مەن مۇرات ئەمەسمۇ!... مېنىڭ ئىسمىمنى چاقىرىپ بېقىڭا...

— بۇلاق... بۇلاق... مۇرات!... — زۇمرەت مۇراتنىڭ يۈزىگە تىكىلىپ تۇرسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ كۆز قارىچۇقلىرى ھېسسىياتسىز، مەناسىز بىر تۇستە قېتىپ قالغاندى.

— نېمە، مېنىڭ ئىسمىمنى چاقىردىڭىز؟ — مۇرات شارتلا بوۋايغا قارىدى، — قارىسىلا چوڭ دادا، ئۇ... ئۇ... ئەسلىگە كەلدى... مەن... مەن ئۇنى ئېلىپ كېتىمەن!

— بۇ... بۇ... دېگەن بىر دەملىك ھالەت بالام...

بوۋاينىڭ گېپى ئۈزۈلۈپ قالدى. دادۇي دەرۋازىسىدىن ئاتلىنىق مىنبىگلار باستۇرۇپ كىردى. ئۇلار مۇراتنى باغلاپ ئېلىپ چىقىپ كېتىشتى. مال ئېغىلى قورۇسى ئىچىدىن «بۇلاق... بۇلاق... بۇلاق!...» دېگەن چىرقىرىغان ئاۋاز كەلدى. توپىلاڭ يولدا كېتىۋاتقان مۇرات كەينىگە قايرىلدى. چوڭ دەرۋازا ئالدىدا، بوۋاي زۇمرەتنى قۇچاقلىۋالغاندى. لېكىن ئۇ «بۇلاق» دەپ ناله قىلىپ، ئېلىشاڭغۇ توۋلاپ، بۇلجىناتتى، تېپىرلايتتى، چىرقىرايتتى...

— زۇمرەت، — مۇرات ۋارقىرىدى، — جېنىم تىنىمدىلا بولسا،

مەن سىزنى ئېلىپ كېتىمەن!...

ھەسرەتلىك خىياللار قاينىمىغا پاتقان ھېكمەت بىر كىمنىڭ «مۇئەللىم...» دەپ چاقىرغان ئاۋازىدىن چۆچۈپ كەتتى. يولنىڭ ئۇ قاسنىقىدىكى ئېرىقتىن بىر كىشى بۇ تەرەپكە سەكرەپ ئۆتۈپ كۈلۈپ كېلىۋاتاتتى.

— جۇ رۇڭفامۇ سىز؟ — ھېكمەت قولىنى بەردى، — بۇ ياقتىن كېلىۋاتىسىزغۇ؟

— بەزى دادۇيلەر تېخىچە كۈزگى بۇغدايغا توڭ ياتقۇزماپتۇ، — دېدى جۇ رۇڭفا قول ياغلىقىدا يۈزلىرىنى سۈرتكەچ، — سىمونت زاكۇغا بېرىپ، ئۇلارغا ئىككى تاشلىق سۇ تەقسىم قىلىپ بېرىپ كەلدىم.

جۇ رۇڭفا بوستان گۈڭشېسىنىڭ سۇ ئىشلىرى كادىرى ئىدى. ئۇ ناھايىتى ئېگىز، بەستىلىك، بەردەم ئادەم بولۇپ، بوستاننىڭ دېھقانلىرى ئۇنى «جۇمىراخۇن مىراپ»، «جۇمىراخۇن تۆگە» دەپ ئاتىشاتتى. ئۇنىڭ مۇسكۇللىرى چىڭ بولۇپ، قارامتۇل چىرايىدىن بىر خىل ساددىلىق، ئاق كۆڭۈللۈكلىكى چىقىپ تۇراتتى. جۇ رۇڭفا گەرچە ئوتتۇز بەش ياشلارغا كىرىپ قالغان بولسىمۇ، تېخىچىلا بويتاق ئىدى. ئۇ، بۇ دۇنيانىڭ مەئىشتى، پۇل، دۇنياسى بىلەن ئارازلىشىپ قالغاندەك، دەرۋىشتەكلا ياشايتتى. داۋاملىق ئۇچىسىدا كۆك چاپان، كۆك ئىشتان، پۇتىدا يوغان رېزىنكە ئاياغ، ھېچكىمگە ئارىلاشماي، دەريا، زاكۇ، ئازما باشلىرىدا دېھقانلار بىلەن بىرگە بولاتتى. جۇ رۇڭفا يىل بويى ئېتىز - ئېرىقلاردىن، كەنتلەردىن كەلمىگەچكە، قايسى ئۆيدە تەنھا بوۋاي ياكى موماي ئولتۇرىدۇ، كىمنىڭ ئۇششاق بالىلىرى كۆپ، كىملەر ئاش - ئوزۇقتىن ئۈزۈلۈپ قالدى، بۇلارنى بەشقولدەك بىلەتتى. شۇڭا، ئايلىق مائاشى چىققان ھامان، ئۇلارغا بىرەر چارەك بۇغداي ياكى قوناق، كىيىم - كېچەك، دورا دېگەندەك نەرسىلەرنى ئېلىپ يەتكۈزۈپ بېرىپ، ئۆزى ئۇدۇل كەلگەن دېھقان ئۆيلىرىدە قورسىقىنى بېقىپ يۈرۈۋېرەتتى. بۇلتۇر كۈزدە، ئوقۇغۇچىلار بىر ھەپتە دەرستىن توختاپ تاش ئۆستەڭ ياساشقا قاتناشتى. شۇ چاغدا، مۈرىسىگە ئۆلچەش - سىزىش جازىلىرىنى ئارتىۋالغان جۇ رۇڭفا ھېكمەتتىن: «مۇئەللىم، سومكىڭىزدا نان بارمۇ؟ قورسىقىم زەپ ئېچىپ

ـسىيا. . .» دەپ سورىغاندى، ئۇلار ئىككىسى تاش ئۈستىدە روبىرۇ ئولتۇرۇپ، سۇداندىكى سوغۇق چاينى تەڭ ئوتلىغاچ، قورساق تويغۇزۇشقاندى. ھېكمەت كېيىن ئوقۇغۇچى يىققىلى چىققاندا، ئۇنىڭ بىلەن بىر - ئىككى قېتىم ئۇچرىشىپ قېلىپ، پاراڭلاشتى. . . مانا شۇنىڭدىن بېرى، ئۇلار كۆرۈشكەن ھامان ئىسسىق سالاملىشاتتى.

— يەنە ئوقۇغۇچى يىققىلى مېڭىپسىز - دە؟ — دېدى جۇ رۇڭفا كېتىۋېتىپ، — ئوقۇغۇچىلارنىڭ مەكتەپتىن قېچىشىمۇ يەنە شۇ نامراتچىلىقتىن دەڭا! دېھقانلار ئەمگەك نومۇرى ئېلىش ئۈچۈن، ئائىلىسىدە كۆپرەك ئەمگەك كۈچىنىڭ بولۇشىنى ئويلايدۇ. بالىلار ئەڭ بولمىغاندا، ئۇلارنىڭ مال - ۋارانلىرىغا ئوت ئېلىپ بەرسىمۇ، ئۇلار ئۈچۈن چوڭ ئاراملىق بولىدۇ ئەمەسمۇ!

— قارىمامسىز، دەرستە ياخشى، ئۆزى ئۆگىنىش باشلىقى بولۇپ ئىشلەۋاتقان بىر ئوقۇغۇچىم بار ئىدى، ئىسمى سىراجى ساتتار، — دېدى ھېكمەت شۇنداق دېگەن ئىشارىگە باش ئېغىتىپ، — تاماق پۇلى بەلگىلەنگەندىن بېرى، مەكتەپتىن قېچىپ ئارام بەرمەيۋاتىدۇ. ئەتىگەندە تۇتۇپ كەلسەم چۈشتە، چۈشتە تۇتۇپ كەلسەم كەچتە. . . قاچقىنى - قاچقان.

— ئەسلىدە، ئائىلىسىدە ئېغىر تۇرمۇش قىيىنچىلىقى بار ئوقۇغۇچىلارنىڭ تاماق پۇلىنى دۆلەت بىلەن كوللېكتىپ، يەنى دادۇيلەر ئۆز ئۈستىگە ئېلىشى كېرەك ئىدى، — جۇ رۇڭفا ئېغىر تىنىپ قويدى، — دېھقانلارنى ئۆلە - تىرىلىشىگە باقماي ئىشلىتىدۇ، بىراق ئۇلاردىن ھالىڭ نىچۈك؟ دەپ سورىمايدۇ. . .

— دادۇيلەر، — دېدى ھېكمەت ئاچچىقى بىلەن، — تاماق پۇلىدىن ئۆزلىرىگە ئاجرىتىلغان ئون پىرسەنت ئۆلۈشنىمۇ ۋاقتىدا تاپشۇرمايۋاتسا. . .

— ھە، توغرا، ئۆتكەندە مەن چوشقا فېرمىسىغا بېرىپ ئاڭلىدىم، — دېدى جۇ رۇڭفا سەل قىزىشىپ، — بىر مۇئەللىم ئالتە نۆۋەت كېلىپ، پۇلنى ئالالماپتۇ، فېرمىنىڭ شۇجىسى لى مىڭسەن قول ئاستىكىلەرگە بۇ پۇلنى ئاجرىتىپ بېرىڭلار دېيىشنىڭ ئورنىغا، ئەكسىچە ھېلىقى مۇئەللىمنى ناھايىتى سەت تىللار بىلەن تىللىدى. نەق شۇ چاغدا،

ئېتىز ئارىلاپ يۈرگەن ۋاڭ لىمىڭ كېلىپ قالدى، ئۇ، لى مىڭسەنگە بىرلا ۋارقىرىۋېدى، فېرمىنىڭ بوغالتىرى پۇلنى شۇ ھامان ئاجرىتىپ بەردى.

— ئۇ لى مىڭسەن دېگىنى قانداقراق ئادەم؟

— ئۇچىغا چىققان توخۇ پۇقى بىر نېمە؟ — جۇ رۇڭفا ئاچچىقىدا يەرگە بىرنى تۈكۈردى، — ئۇ، تۇراپ ئىمىن بىلمەن خالىققا بۇنقا سەجدە قىلغاندەك سەجدە قىلىدۇ. باشقىلارنى نەزىرىگىمۇ ئىلمايدۇ. چۈنكى، بۇ ئەبلەخنى شەھەر كۆكتاتچىلىق دادۇيىدىن يۆتكەپ ئېلىپ كېلىپ، فېرمىغا شۇجى قىلغانلار نەق شۇلار ـ دە!

— جۇ رۇڭفانىڭ ئاچچىقى بەكلا كەلدىمۇ نېمە، خەنزۇچىلاپ «با جىگا خۇندەن. . .»① دەپ غۇدۇڭشۇپ قويدى.

— ياقۇپكامغا قەستەن خىيانەت ئارتىپ، ئۆيلىرىنى مۇسادىرە قىلغانمۇ شۇ ئىكەن ـ دە؟

— نەق شۇ! — جۇ رۇڭفا قوللىرىنى شىلتىدى، — مەتمۇسانىڭ ماڭا دەپ بېرىشچە، خالىق ئۇنىڭ قىزىغا ئېرىشەلمەي، ئۆچ ئېلىش ئۈچۈن شۇنداق قىلغانىكەن.

جۇ رۇڭفا مەتمۇسانىڭ نۇرغۇن سۆزلىرىنى ئېيتىپ بەردى. خالىق بىر قېتىم يەتتە يۈز يۆەن، يەنە بىر قېتىم ئۈچ يۈز يۆەن پۇلۇمنى، بىر نۆۋەت بىر قويۇمنى تارتىۋالدى، مال نەسىللەندۈرۈش پۈنكىتىنىڭ كىرىم ـ چىقىملىرىنى دائىم سۈرۈشتۈرۈپ يۈرۈپ، ئاردىدىن نەپ ئالىدۇ، دەپ بۇلۇڭ ـ پۇشقاقلاردا سۆزلەپ يۈرىدۇ، دېدى. جۇ رۇڭفا ۋاڭ لىمىڭ ھەققىدە سۆزلىگىنىدە، تەلەپپۇزىدىن ئۇنىڭدىن سەل رەنجىگەنلىكى چىقىپ قالدى. ۋاڭ شۇجى ئەمەلدارلىق كىبرى يوق، خىزمەتنى جان تىكىپ ياخشى ئىشلەيدىغان ئادەم بولغان بىلەن، ھالقىلىق پەيتلەردە كۆڭۈلچەكلىك قىلىدۇ، پرىنسىپتا چىڭ تۇرمايدۇ، بولۇپمۇ خالىقنىڭ رەھبەرلىك ئىستىلى، تۇرمۇش ئىستىلى جەھەتتىكى خاتالىقلىرىنى بىلىپ تۇرسىمۇ، سۈكۈت قىلىدۇ، تېخى ئۇنى يېغىنلاردا ماختاپ، خورىكىنى تېخىمۇ ئۆستۈرۈپ قويۇۋاتىدۇ، دەپ قاينىدى. ئۇلار باغچا كەنتىنىڭ ئۆستىگى

---

① — بۇ ئەبلەخنى.

يېنىغا كەلگەندىلا، ئاندىن خوشلاشتى. جۇ رۇئفا شۇما ئۆستىگىنىسىگە زاكۇسىغا باردىغانلىقىنى ئېيتىپ كېتىپ قالدى. ھېكمەت ئوك تەرەپكە قايرىلىپ ئامۇتلار، ئورۇكلەر، ياڭاقلارنىڭ ۋە دەل - دەرەخلەرگە ياماشتۇرۇۋېتىلگەن ئايمىقى تاللارنىڭ شاخلىرى قاپلاپ تۇرغان باغچا كەنتىنىڭ يولىغا قاراپ ماڭدى. ياز كۈنلىرى، بۇ يولدا ئون قەدەم ئارىلىقتىكى ئادەمنىمۇ كۆرگىلى بولمايتتى، ھەممە تەرەپنى شاخ ۋە يوپۇرماقلار يېشىل بۇلۇتتەك قاپلاپ كېتەتتى. ھازىر بولسا، ئېتىز - ئېرىقلار، دەل - دەرەخلەر، دېھقان ھويلىلىرىمۇ قۇرۇق ھەم يالىڭاچ ئىدى. پەقەت ئۆگزىلەردە چۈقچايغان قوناق شېخى، پالاك، پىچان، شاخ - شۇمبىلارلا ھەممە يەردە كۆزگە چېلىقاتتى. باغچا كەنتىنىڭ ھارۋا يولىدا، يولنى بويلاپ چوڭقۇرلۇقتا ئاقىدىغان بىر ئۆستەك بار ئىدى. يولدىن دېھقان ئۆيلىرىگە دەرۋازىلىرى ئالدىدىكى كۆۋرۈك ئارقىلىق كىرگىلى بولاتتى. ئەتىگەنلىك دولقۇن ئەمگىكىدىن قايتقان ئەر - ئايال دېھقانلار كەتمەنلىرىنى كۆتۈرۈشۈپ، تاغارلىرىنى ئۆشنىسىگە ئارتقان ھالدا، ئۆيلىرىگە ئالدىراپ كېتىپ باراتتى. ئۇلارنىڭ توپا باسقان چىرايلىرى ھارغىن ھەم سۇلغۇن بولۇپ، كەتمەنلىرىنىڭ پارقىراق يۈزلىرى ئاپتاپتا يالت - يۇلت چاقنايتتى. ھېكمەت ئۆستەكنى ياقىلاپ مېڭىپ، كەنتنىڭ ئەڭ چېتىدىكى تونۇش ئۆيگە يېتىپ كەلدى. سىراجىنىڭ دادىسى ساتتار ئاكا ياماۋاتقان تاغىرىنى تاشلاپ، ئۇنىڭ بىلەن سۇسلا سالاملاشتى. ئوچاقتا قازان ئېسىلغان بولۇپ، قازاندا ئۇششاق توغرالغان ئاق چامغۇر قاينىۋاتاتتى. پاقىياق چاچلىرى چارلاشقان ئايال كاساكىدىكى قوناق خېمىرىنى ئوچۇمداپ ئېلىپ سىقاتتى. ئۇ ھەر سىققىنىدا، بارماق ئارىلىقلىرىدىن مىرتىلداپ چىققان خېمىر قازانغا چۈشەتتى. ئايال قازاننى نوغۇچتا پات - پاتلا قوچۇپ قويايتتى. بۇ خىل تاماقنى دېھقانلار «سىقماق ئاش» دەپ ئاتىشاتتىى. ياشانغان قېرىلار بولسا، بۇ تاماقنى «موللا مىرت - مىرت» دەپمۇ ئاتايتتى.

ھېكمەت ساتتار ئاكا بىلەن ئەھۋال سوراشقاندىن كېيىن، سۇپىنىڭ قىرىدىلا ئولتۇردى. ئۇ تولا سۆزلەپ ياد بولۇپ كەتكەن ئوقۇشنىڭ ئەھمىيىتى، كەلگۈسى ئىستىقبال، بىلىمسىزلىكنىڭ زىيىنى قاتارلىق

تەربىيە ـ تەنبىھلىرىنى قايتا تەكرارلاشنى خالىمايى، گەپنى تۇزلا قىلدى.
— ساتتار ئاكا، سىراجى يەنە قىچىپ كەتتى، — دېدى ھېكمەت، — ئۇنكەندە ئۆزلىرى بىرمۇنچە ياخشى گەپلەرنى قىلىۋېدىلە. . . مەن بەك خۇشال بولغان. مانا ئىككى كۈن بولدى. . .
— قانداق قىلغۇلۇق؟ سىلىگە ئاۋۇ قىلمايمىز مۇئەللىم، — دېدى ساتتار ئاكا تىكىۋاتقان تاغىرىنى تىزىغا ئېلىپ، — بەشۈبتەك شۇم نان دەپ كاككۇكنىك بالىسىدەك ئاغزىنى ئېچىپ تۇرسا! مەزلۇم ئىككىمىز خۇدانىك ئاق تاڭاتقان كۈنى ئېتىزدا كار قىلساق، بېرىدىغىنى يىگىرمە نومۇر، كۆزدە بوغالتىر چوتنى ئىككىلا شاراقشتىپ «ئون نومۇر ئالتە فۇك، يەتتە فۇك بولدى. يىگەن ئاشلىقىڭنىك نەرخىگە پايلىمىدى، قەرز بولدۇك» دەپ، بىرمۇنچە ئارغامچا ـ توقىناقنى گەدىنىمىزگە ئارتىپ قويىدۇ. سىراجى بولسا بالىلارنىك چوڭى، كۈنىگە بەش ـ ئالتە نومۇرغا ئىشلىسىمۇ، جانغا ئارام بولمىدىكەن.
— ئېيتقانلىرىغۇ يوللۇق، ساتتار ئاكا، — ھېكمەت ئېچىنغان ھالدا قاراپ قويدى، — لېكىن، ھازىرچە بەش ـ ئالتە نومۇرنى كۆزلىگەنلىرى بىلەن، بىر ئوبدان ئوقۇۋاتقان بالىنىك كەلگۈسى ئىستىقبالىنى توسۇپ قويىلا.
— دېھقان خەق ئۇچۇن مۇئەللىم، — دېدى ساتتار ئۇدۇللا، — «ئىستىقبال»، «كەلگۈسى» دېگەنگە ئوخشاش نېسى نەرسىلەر ئەمەس، جان ساقلاش ئۇچۇن ھازىر نەق يەيدىغانغا بىر زاغرا كېرەك. ھەممىسى يوقسۇزلۇقتىن بولۇۋاتقان ئىش. ئۇنىك ئۇستىگە، كۆتۈرەلمىسەك ساڭگىلىتىۋال دېگەندەك، تاماق پۇلى دېگەن ئالۋاڭنى ئارتىپ قويىلا، بىز ئۇ پۇلنى نەدىن تاپىمىز؟
— ناھايىتى سەكسەن فۇكغۇ؟ بىر چارەك چامغۇرنىك پۇلى، — ھېكمەت سەل خاپا بولدى، — توخۇلىرىنىك بىر ھەپتە تۇغقان تۇخۇمىنى ساتسىلىمۇ، سىراجىنىك بىر ئايلىق تاماق پۇلى تۆلىنىپ قالىدۇ ئەمەسمۇ؟
— ۋاي. . . مۇئەللىم، قايسى توخۇلارنى دەۋاتىلا، نەدىكى تۇخۇملار ئىكەن ئۇ؟ — ساتتار ئاچچىقلىنىپ كۈلدى، — سوتسىيالىستىك تەربىيە ھەربكىتى ئېلىپ بارىدىغان خىزمەت گۈرۈپپىلىرى چۈشۈپ، قەرز

تۆلىتىش باشلانغاندىن بېرى، دېھقانلارنىڭ كۆزى ياشتىن قۇرۇمايۋاتىدۇ. خىزمەت گۇرۇپپىسىدىكىلەر كاتەكتىكى توخۇ، ئېغىلدىكى قوي، ئۆيدىكى كاجۇ - ساندۇق دېگەنلەرنىڭ ھەممىسىنى ئۇماچ قەرزگە ھېسابلاپ ئېلىپ چىقىپ كەتتى.

— توخۇلارنىڭ تۇخۇمى بولسىمۇ، چاي، تۇز، تاختا گۈگۈت دېگەندەكلەرنىڭ ھۆددىسىدىن چىقاتتى، — دېدى ئۇنىڭ ئايالى خۇرسىنغان ھالدا قازانغا سقماق تاشلاۋېتىپ، — قويىمىز قوزىلايلا دەپ قالغانىدى. ئۇنىڭ قوزىسىنى ئېلىپ قېلىپ، ئۆزىنى سېتىپ، پۇلىغا بالىلارغا ئېگىن - ئاياغ قىلىپ بېرەرمىز دېگەن تامادا يۈرۈپتىمىز. مانا ئەمدى ئۇمۇ ئامىن ئاللاھۇئەكبەر بولدى.

— بۇلتۇر بۇ قوينىڭ ئانىسىنى قەرزگە تۆلىگەندۇق، — دېدى ساتتار ئاكا يىغلامسىرىغاندەك تەلەپپۇزدا، — بۇ يىل بولسا...

— ئۇنىمۇ ئېلىپ كەتتىمۇ؟ — ھېكمەت ساتتارنىڭ چىرايىغا قارىدى، ئىچىدە بىر يېرى ئېچىشقاندەك بولدى.

— ھەرىيلى كۆزدە «دارامەت تارقىتىمىز» دەپ داۋراڭ سالىدۇ. بىز دېھقانلار قولىمىز تۆت تەڭگە پۇل كۆرەرمىكىن دەپ تاماقلىرىمىزنى چاكىلدىتىپ تەلمۈرۈپ ئولتۇرىمىز... بىراق قەرز ئېلان قىلدۇ! — ساتتار چار ساقلىنى تاتىلاپ قويدى، — يازدا ئائىلىمىزگە بىر قۇتا پىلە قۇرۇتى ئۇرۇقى تەقسىم قىلىنغانىدى. بىر ياز ئۇجمە يوپۇرمىقى يېغىپ، سېتىۋېلىپ، ئۇ قۇرتلارنى ئاسراپ باقتۇق. جاپا چېكىپ، جېنىمىز تۇمشۇقىمىزغىلا كېلىپ قالدى. قۇرتلار يېتىلىپ، پىلە بېرىدىغان چاغدا، بەش - ئالتىسى بوۋا قۇرت كېسىلى بولۇپ ئۆلۈپ قالغانىدى، كەنت باشلىقى جەرىمانە دەپ، بىر تاغار قۇرۇتقان گۈلىمىزنى ئېلىپ چىقىپ كەتتى. ئارقىدىن، بىر قۇتا قۇرتتىن ئاتمىش جىڭ پىلە چىقىدۇ، سېنىڭ يىگىرمە بەش جىڭ پىلەڭ كەملەپ قالدى، جەرىمانە تۆلەيسەن دەپ، دارامەت تارقاتقاندا، بۇ جەرىمانىنىمۇ قەرزگە ھېسابلاپ، بۇ قەرز ئۇچۇن قويىمىزنى ئېلىپ چىقىپ كەتتى.

— ساتتاركا، پىلە مەھسۇلاتلىرى بەكلا كەملەپ كېتىپتىغۇ؟ — سورىدى ھېكمەت.

— بىر قۇتا پىلە قۇرۇتىدىن ئادەتتە ئوتتۇز بەش — ئوتتۇز ئالتە جىڭ ئەتراپىدا پىلە چىقىدۇ. نەگىلا بېرىپ سورىسىلا، بۇ ھېساب شۇنداق. لېكىن ۋەزىپىنى ئاتمىش جىڭ دەپ بەلگىلەپ قويغان تۇرسا! بۇ ئوتتا كۆيمەيدىغان، سۇدا ئاقمايدىغان «تۆمۈر ۋەزىپە» بولۇپ قالدى، ئۇنى قانداق ئورۇندىغىلى بولىدۇ؟

ھېكمەت يەنە نېمە دېيەلەيتتى؟ ئۇ دېمىققان ھالدا ئوچاق بېشىدىكى ئايالغا قارىدى. ئۇ، ئىنجىقلاپ، قازاننى تۈللۈككە ئالغاندىن كېيىن، پاسار چوغلىرىنى ئوچاقنىڭ ئوتتۇرىسىغا يىغىپ، ئوچاققا ئازراق تۇز سۈيى سەپتى. ئاندىن قوناق خېمىرىنى پوخۇنداپ، ئۇنىڭغا يېقىشقا باشلىدى. كان ئوچاققا بەش زاغرا چاپلاندى. بىكار قالغان بۇلۇڭلارغا بالىچۇق زاغرىلار سىغداپ يېقىلدى. بۇ — ئەتە ئەتىگەننىڭ غېمى ئىدى.

— بولىدۇ ساتتار ئاكا، — دېدى ھېكمەت بېشىنى كۆتۈرۈپ، — سىراجىنىڭ تاماق پۇلىنى مەن ئۈستۈمگە ئالاي.

— بۇ... بۇ... بۇنداق قىلساق قانداق بولىدۇ؟ سىراجى سىلى ئۈچۈن ئوقۇپ بېرەمتى؟ — ساتتار ئاكا خىجىللىق بىلەن يەرگە قارىدى، — يەنىلا ئۆزۈم بىر ئامالىنى قىلاي...

— سىراجىنىڭ ئوقۇشى ناھايىتى ياخشى ئىدى، مەكتەپتىن قېلىپ قالسا ئۇنىڭغا ئۇۋال بولىدۇ... — ھېكمەت ساتتارنىڭ قولىنى تۇتتى، — رەھمەت سىلىگە... مەنمۇ قاراپ تۇرمايمەن، ياردەملىشىمەن... ئەمىسە قايتاي...

— سىقماقتىن ئىچىپ ماڭسىلا.

— رەھمەت، بۇ تاماق يېمىگەن ئۆي ئەمەس، ئۆتكەندىلا بىر ئاياق كۆمۈلەك ئاشلىرىنى ئىچتىمغۇ؟...

— ھەي... مۇئەللىم، بارىنى ئايىمايمىز... يوقىغا كايىمايمىز...

تاماقتىن كېيىن، ساتتار ئاكا سىراجىنى ھېكمەتكە قېتىپ بەردى. ئۇلار مەكتەپكە كەلگەندە، ئوقۇغۇچىلار چۈشلۈك تاماق يەۋاتاتتى. ھېكمەت سىراجىنى يېڭى كۇلۇب ئىچىگە ئېلىپ كىرىپ، سانى سەككىزگە توشمىغان بىر گۇرۇپپىغا قېتىپ قويۇپ چىقىپ كەتتى. ئوقۇغۇچىلار كەچلىك

مۇزاكىرىدىن چۇشكەندە، زەينىدىن مۇدىر ھېكمەتنىڭ ياتقىغا كىرىپ كەلدى. ئۇنىڭ قولىدا ئاقىرىپ كەتكەن كۆن ئۆتۈك تۇراتتى.

— مەن سىراجى دېگەن تاز بىلەن سۆھبەتلىشىپ، ئۇنىڭغا بىر ئاز تەربىيە بەردىم، — دېدى زەينىدىن قولىدىكى ئۆتۈكنى ھېكمەتكە تۇتقۇزۇپ، كېچىچە يەنە قېچىپ كەتمىسۇن دەپ، ئۇنىڭ ئۆتۈكىنى سالدۇرۇۋالدىم. ئەتىگەنلىك گىمناستىكىغا چىقىشتىن ئاۋۋال، ئەكىرىپ بەرسەڭ بولىدۇ.

— سىلىنىڭ قانداق قىلغانلىرى بۇ؟ — ھېكمەت ئاچچىقىدا قىزىرىپ كەتتى، — ئۆتۈكىنى سالدۇرۇۋېلىشمۇ چارىمۇ؟ ... بۇ بىر ئىشەنمەسلىكتۇ؟ ...

— قاچسا، يەنە پالاقلايدىغان گەپ، دەرسكە قاتنىشىش ئىنتىزامىدىن نومۇر قىيىلىدىغان گەپ، ئۇقتۇقما؟ ...

زەينىدىن چىقىپ كەتتى. ھېكمەت ياتقىدا يالغۇز قالدى. كامىل مۇراتنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئېلىش ئۈچۈن، سەنئەت ئۆيىدە ئۇنىڭ بىلەن بىللە قونۇشۇۋاتاتتى. ئېزىز تارمۇش مۇراتنى مەكتەپكە ئېلىپ كەلگەن كۈندىن باشلاپ، ئۇنىڭ مەجىزى ئۆزگىرىپ، ئۆزى غەلىتىلا بولۇپ قالغانىدى. ئىككىنچى قېتىم گۈڭشې مىنبىگىلىرى ئۇنى يالاپ ئېلىپ كېلىپ، مەكتەپكە تاپشۇرغاندىن كېيىن، ئۇ كۈنلەپ تاماق يېمەيدىغان، كامىل بىلەن ھېكمەت زورلاپ يېگۈزگەن تەقدىردىمۇ، ئاغزىدىكى تاماقنى چاينىماي، بىر چېكىتكە تىكىلىپ قاراپ قالىدىغان، دەرس تەييارلىغان دەپتەرلىرىنى يىرتىپ، قەلەمنى ئۈستەلگە ئۇرۇپ سۇندۇرىدىغان بولۇپ قالغانىدى. ھېكمەت سىنىپ مۇدىرى بولغاچقا، دەرستىن چۈشۈپلا، ئوقۇغۇچىلىرى بىلەن ئوغۇت توپلاش، تەرەتخانىدىن خەۋەر ئېلىش، ئوقۇغۇچى تولۇقلاش، دەرس تەييارلاش دېگەنگە ئوخشاش ئايىقى ئۇزۇلمەيدىغان ئىشلار بىلەن بولۇپ كېتەتتى، شۇڭا، مۇراتنىڭ ياتقىغا ئاخشاملىرىلا بارالايتتى. ئۇ يەردە ئۇچ دوست ئوتتۇرا كېچىگىچە مۇڭدۇشۇپ چىقاتتى. ھازىر ھېكمەتمۇ جىمخۇرلىشىپ كەم سۆز بولۇپ قالغانىدى. كۇلزىبا شەھەرگە يۆتكىلىپ كەتكەندىن كېيىن، ئۇنىڭ بىلەن پات - پات يۇز كۆرۈشەلمەيدىغان، بۇرۇنقىدەك كەچ تەرەپلەردە

ئۇچرىشىپ، گۈلزىبانىڭ تاتلىق كۈلۈشلىرىدىن، ھايالىق قىزىرىشلىرىدىن تەسكىن تاپالمايدىغان بولۇپ قالغانىدى. بەزى كېچىلىرى، ئۇ تۇمار چاچلىق قىز بىلەن خىيالەن مۇڭدۇشۇپ، ئۆزىنىڭ قاچانلاردا ئۇخلاپ قالغانلىقىنى بىلمەيتتى.

ھېكمەت ئۈچ كۈننىڭ ئالدىدا، ناھىيىلىك مائارىپ ئىدارىسىنىڭ چاقىرتىشى بىلەن شەھەرگە كىردى. يۆتكىلىش مەسىلىسىدە، ئا كوجاڭ ئۇنىڭغا: «ئاداش، راستلا كېتىش نىيىتىڭلار بولسا، رەسمىيىتىڭلارنى بېجىرىپ بېرىمىز. ئالىمجان زىھرۇللا كۆپ تەرىپىڭلارنى قىلدى. ئۆزۈممۇ بىرنەچچە قېتىم بوستانغا چىقىپ، سىلىنىڭ ھەممىگە يېتۈكلۈك ئوقۇتقۇچى ئىكەنلىكىڭلارنى كۆردۈم. خوتەنمۇ ياخشى يۇرت، ئەگەر ئىچىڭلار پۇشقان، زېرىككەن، تېرىككەن بولساڭلار، خوتەننىڭ قىزىل گۈلىنىڭ تاجىسىدەك قىزلىرىدىن بىرنى ئېلىپ بېرەيلى... ئوقۇتقۇچى ئەنقانىڭ سۈتىدەك تۇتىيا بولۇۋاتقان چاغدا، كېتىمەن دېسەڭلار قانداق بولار؟... ئەڭ ياخشىسى، يەنە بىر قېتىم ئويلىشىپ كۆرسەڭلار...» دېدى.

ھېكمەت گۈلزىبا بىلەن كۆرۈشۈش ئارزۇسىدا، 2 - باشلانغۇچ مەكتەپكە كەلدى. لېكىن، ئۇ كەلگەن چاغدا ئوقۇتقۇچىلار چۈشلۈك تاماققا تارقاپ كەتكەنىدى. ئۇ ئارقىغا قايتىپ، ئاۋغان كوچىسى ئەتراپىدا ئايلىنىپ يۈردى. چۈنكى، گۈلزىبانىڭ ئۆيىدە قايىت، گۈلرۇزلارنىڭ بولۇشى مۇقەررەر ئىدى. شۇ ئەسنادا، بىرسى ئۇنى ئارقىدىن كېلىپ قۇچاقلىۋالدى. ئۇ مەكتەپتىن قايتقان ئابدۇنەبى ئىدى. ئۇ، ھېكمەتنى قانچە زورلاپمۇ ئۆيىگە ئەكىرەلمىگەندىن كېيىن، گۈلزىبانى چاقىرىپ بەردى. ئۇلار ئاقمۇللا ئىمامنىڭ ئۆيىنىڭ ئارقىسىدا يېرىم سائەتتەك سۆزلەشكەن بولسىمۇ، ھېكمەت قىزغا ئۆزىگە غۇلجىدىن يۆتكىلىش قەغىزى كەلگەنلىكى ھەققىدە بىر نېمە دېمىدى.

... ھېكمەت ئايىقىنى سېلىپ، پايپىقىنى يۇيۇپ تۇراتتى، ئىشىك چېكىلىپ، ماھىگۈل كىرىپ كەلدى. گۈلزىبا شەھەرگە يۆتكىلىپ كەتكەندىن كېيىن، ئۇ بوستان ئوتتۇرا مەكتىپىنىڭ تولۇق سىنىپىدا ئوقۇۋاتاتتى. مەكتەپ بويىچە ئۇنى ماختىمايدىغان ئوقۇتقۇچى - ئوقۇغۇچى

يوق ئىدى. يېقىندا، ئۇ ئوقۇغۇچىلار ئۈيۈشمىسىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى بولدى. ماھىگۈل كۈندىن - كۈنگە تولۇپ، بوي تارتقانسېرى گۈلزىبانىڭ سۈرىتىدەكلا چىرايلىق بولۇپ كېتىۋاتاتتى. ھېكمەت ئۇنىڭ تاماق پۈلىنى كۆتۈرۈشتىن سىرت، كىيىم - كېچەكلىرىنىمۇ قىلىپ بېرەتتى. ماھىگۈل بۇرۇن ئىككى ھەپتىدە بىر نۆۋەت شەھەرگە كىرىپ، ئانىسىنى، ئابدۇنەبىنى كۆرۈپ كېلەتتى. ئاچىسى يۆتكىلىپ كەتكەندىن كېيىن، ھەر شەنبە كىرىپ، گۈلزىبانىڭ خەتلىرىنى، سالاملىرىنى ھېكمەتكە ئېلىپ كېلىدىغان بولدى.

— ھېكمەت ئاكا، كىر يۇيۇۋاتامسىز؟ — دېدى ماھىگۈل، — مەن يۇيۇپ بېرەيمۇ؟

— بولدى، كىيىم - كېچەكلىرىمنى يۇيۇپ بېرىۋاتسىز، ئەمدى پاپىيقىمنىمۇ تاشلاپ بەرسەم سەت تۇرار، — ھېكمەت ئورنىدىن تۇردى، — ھە، كىرىپ قاپسىزغۇ؟

— بۇگۈن ئەتىگەن قىشلىق ئايىقىمنى ئېلىپ كەلگىلى شەھەرگە كىرگەنىدىم، — دېدى قىز يانچۇقىدىن قاتلانغان كونۋېرتنى ئېلىپ، — بۇ خەتنى ئاچام سىزگە ئەۋەتتى.

ماھىگۈل خەتنى بىرىپلا چىقىپ كەتتى. ھېكمەت كارىۋىتىغا كېلىپ ئولتۇرۇپ، خەتنى ئاچتى:

«قەدىرلىكىم ھېكمەت! مەن بۇ خەتنى ئەقلى - ھوشۇمنى يوقاتقان ھالدا يېزىۋاتىمەن... ئۆتكەندە ئاقمۇللا ئىمامنىڭ ئۆيىنىڭ ئارقىسىدا كۆرۈشكەن ۋاقتىمىزدا، سىزنىڭ سۆلغۇن چىرايىڭىزدىكى غەمكىنلىك، روھسىزلىق ئالامەتلىرىنى كۆرۈپ، بەلكىم مېنىڭ شەھەرگە يۆتكىلىشىمدىن يۈرىكى دەردكە تولغاندۇر ياكى كېرىمىۋ بىلەن ئېگىز - پەس بولۇشقانمىكىن؟... ئېھتىمال، بوستاندىكى تارتىپ چىقىرىش، كۆرۈش قىلىشتەك كۆڭۈلسىزلىكلەر ئازاپ ئېلىپ كەلگەندۇر، دەپ ئويلاپتىمەن. مەن خاتا پەرەز قىپتىمەن... ئەسلىدە سىزگە غۇلجىدىن يۆتكىلىش قەغىزى كەلگەنىكەن... ئېيتىڭا، ھېكمەت، سىز بۇنى نېمە ئۈچۈن مەندىن يوشۇرىسىز؟... سىز مېنى داغدا قويۇپ، ئۆن - تۈنۈشسىز خوتەندىن كەتمەكچىمۇ؟ مەن دۇنيادىكى بىرلا يالغۇزۇم،

شاپائەتچىم، بېشىمنى سىيلاپ، دەردلىرىمگە مەلھەم بولغۇچى ماشايىخمدىن مۇشۇنداقلا ئايرىلىپ قالامدىم؟ . . . بىلەمسىز، مەن پەقەت سىز بولغانلىقىڭىز ئۈچۈنلا ياشاپ كېلىۋاتىمەن! . . . نادانەتلىك هاياتىمغا مەدەت، سونۇق كۆڭلۈمگە تەسەللى، پىغانلىق نىدالىرىمغا شاپائەت ئاتا قىلغان ئاخىرقى ئۈمىدىم سىز ئىدىڭىز، ئەمدى بۇ ئۈمىد تارىسىمۇ ئۆمۈچۈك توربەك ئۆزۈلسۇنمۇ؟ . . . هېس قىلالامسىز، هازىر مەن ۋەيلۇن دوزاختا ياشاۋاتىمەن! . . . ئەشكەش دادام قايىتىنىڭ بىر نەپەسلىك تۇتۇندە بۇسلاشقان خونۇك چىرايى، تاۋكا بوغىناقلىرىدا ئوتقاشتەك قىزارغان كۆزلىرى، دۇنياغا تويماس ئاچكۆز كۆڭلى. . . قارا نىيەت گۇلرۇزنىڭ زەھەر تېمىپ تۇرغان هەر ئېغىز سۆزى، ياۋۇزلۇق، ۋەهشىيلىك بىلەن ئالىيىشلىرى مېنى ياشاشتىن بىزار قىلدى. ئۇلارنى زادىلا كۆرەر كۆزۈم يوق! . . .

ئۈمىدىم هېكمەت! مەن كۈتۈپخانىغا كىتاب ئالغىلى بارغانىدىم، غازاخۇن ئاكام سىزگە يۆتكىلىش قەغىزى كەلگەنلىكىنى ئېيتتى. مەن ئۆز قۇلاقلىرىمغا ئىشىنەلمىدىم. ئۇ، بۇ خەۋەرنى ئوغلىدىن ئاڭلاپتۇ. بەلكىم ئالىمجان زېھرۇللا ئامانىللاغا دېگەن بولۇشى مۇمكىن. مەن يىقىلىپ چۈشمەسلىك ئۈچۈن، پۈكەيگە يۆلىنىۋالدىم. . . كېچىچە كىرپىك قاقماي چىقتىم، بۇ خەتنى سىزگە كۆز ياشلىرىم بىلەن يېزىۋاتىمەن. . . ئاھ، مېنى قورقۇنچ، ئەنسىزلىك، ۋەهىمە تۇمانلىرى ئۆز قوينىغا ئالدى. سىزنىڭسىز بۇ هاياتنىڭ ماڭا نېمە كېرەكى؟ . . . بەزى چاغلاردا، ئۇلۇمنى چىن ئىخلاسىم بىلەن تىلەپ قالىمەن. . . نېمىشقىمۇ ئانامنىڭ كېسىلى ماڭا يۇقمايدىغاندۇر؟ ئېيتىشلارغا قارىغاندا، سىل كېسىلى ياشلارنى ناھايىتى تېزلا ئېلىپ كېتەرمىش! . . .

مېنىڭ ۋاپادارىم، ئاق كۆڭۈللىكىم، دۇنيادا بىرلا خوشپېئىلىم هېكمەت! . . . ئېيتىڭا، سىز راستلا كېتەمسىز؟، مېنى هىجران چۆللىرىدە سەرسان قىلىپ، ئازاب دېڭىزىدا ئۆرتەپ، قان ـ قان يىغلىتىپ كەتمەكچىمۇ؟ . . . سىزنىڭسىز ئۆلگۈنۈم تۇزۇكقۇ! ئاھ خۇدا، مېنىڭ قەلبىم كۆكىدىكى يورۇق يۇلتۇزۇم كۆچمەكچى! . . . ئۇنىڭ ئاققان يوللىرىدىن بىرەر ئىزنامۇ قالارمۇ؟ . . .»

هېكمەت خەتنى قانداق ياستۇق ئاستىغا تىقىپ قويۇپ، چوڭقۇر تىندى ۋە بېشى ئەلەم بىلەن مەيدىسىگە ئېگىلدى. يۆتكىلىش قەغىزى كەلگەن كۈنلەردە، ئۇ كۆرەشكە تارتىلمۇاتاتتى. ھەر كۈنلىكى تەكرارلىنىۋاتقان زەيتۇنەنىڭ ئىسمى، «سوۋېتىكە قېچىشقا ئۇرۇندۇڭمۇ - يوق؟» دېگەن بىمەنە سوراقلار، تۇراپ تۇلە ئەۋەتكەن كىتابلار، ئۇنىڭغا يېزىلغان خەتلەر ئاخبارات تۇسىنى ئالغانمۇ - يوق؟» دېگەندەك ۋارقىراش - چۇرقىراشلار، ۋەھىمىلىك گۇمانلار ئۇنى بىزار قىلىۋەتكەندى. بولۇپمۇ ئۇنىڭ مەيدىسىدىكى كىچىكىدە چېكىلگەن خەتنى سۇرۇشتە قىلىش، ھەتتا، «ئېچىپ باقسۇن، كۆرىمىز» دەپ ۋارقىراشلار ئۇنىڭ بەكمۇ نومۇسىنى كەلتۈرگەنىدى. شۇڭا ئۇ، «ۋاي بولدىلا، كەتسەم كېتەيلا» دېگەن ئويغىمۇ كېلىپ قالغانىدى، ئەمما، كامىلىنىڭ «گۈلزىبانى قانداق قىلىسەن؟» دېگەن سوئالى ئۇنى ئارامسىزلاندۇرۇۋەتتى. راست، هېكمەت گۈلزىباغا قىيالامدۇ؟... خوتەنلىك ئاشۇ زۇھراسىنىڭ قىياقتەك قاشلىرىنىڭ، بىر تاتلىق ئىستىغنا بىلەن كۈلۈپ بېقىشلىرىنىڭ، تۇمارلىق سۆمبۈل چاچلىرىنىڭ، ئانار گۈلدەك قىزىرىپ بېقىشلىرىنىڭ سادىغىسى بولۇپ كەتسە ئەرزىيدىغۇ!... ئاشۇ بېچارە مەسۇمە، مىسكىن قەلب، مۇڭلۇق كۆي، ھەسرەتلىك مەبۇدىنىڭ دەردلىرىگە - دەرد قوشۇپ، ئۇنى تەنھالىق دەشتلىرىدە قانداقمۇ يالغۇز قالدۇرسۇن!... بۇ بىر قارا كۆڭۈللۈقتۇ!... شۇڭا، هېكمەت ئا كوجاڭنىڭ ئالدىدىن ھېچقانداق ئىپادە بىلدۈرمەي يېنىپ چىققانىدى.

ئىشىكنىڭ قاتتىق ئۇرۇلۇشى ۋە ئەنسىز توۋلىغان ئاۋاز هېكمەتنى چۆچۈتىۋەتتى.

— مۇئەللىم، تېز بولسىلا، — دېدى سىنىپ باشلىقى ئابدۇللا ياتاق بوسۇغىسىدىلا، — سىراجى قاچتى.

— قاچتى؟ — هېكمەت تاشلاپ قويغان ئۆتۈككە قارىدى، — ئۇنىڭ ئۆتۈكى بۇ يەردە تۇرسا؟

— يالاڭ ئاياغ قاچتى.

— ئاپلا، بۇ سوغۇقتا ئۇ، — هېكمەت هودۇققىنىدىن قاتتىق ۋارقىرىدى، — ماڭ، تېز ئىمىن توختىنى چاقىرىپ كەل!

ئابدۇللا يۇگۇرگۈنچە كەتتى. هېكمەت ئالمان - تالمان ئايىغىنى

كىيدى، قول چىرىغىغا ماي سالدى. ئاندىن سىراجىنىڭ ئۆتۈكىنى قولتۇقىغا قىسىپ سىرتقا چىقتى ـ دە، ئوغۇللار ياتىقى تىرەپكە قارىدى. كۆك ئاسمان يۇلتۇزلار بىلەن قاپلانغان بولۇپ، سوغۇق شامال ھەرىدەك چېقىپ تۇراتتى. ھېكمەت يىراقتىن يۈگۈرۈپ كېلىۋاتقان بىر قارا كۆلەڭگىنى كۆرۈپ، كۆڭلى جايىغا چۈشكەندەك بولدى.

ئىمىن توختى ھېكمەتنىڭ سىنىپىدىكى ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئەڭ كىچىكى ئىدى. ئۇ ۋىجىك، ئورۇق، بېشى سويمىدەك ئۇچلۇق، ناھايىتى چاققان بالا بولۇپ، مەكتەپ مەيدانىدا داۋاملىق باشقىلارنىڭ توپىنى ئەپقېچىپ، تۇتۇق بەرمەيتتى. ئۇنىڭ دادىسى ئىزچى بولۇپ، قانداقلىكى يەردە ئوغرىلىق يۈز بەرسە، نەچچە كۈنلۈك يەرلەرگىچە ئىز قوغلاپ بارالايتتى. ھېكمەت دەسلەپ سىنىپ مۇدىرى بولغان يىلى، بىرنەچچە قېتىم، بالىلار كۆز ئالدىدىلا قېچىپ كېتىپ، 20 ـ 30 قەدەم ئارىلىقىدىلا يوقاپ كىتەتتى. ئىمىن توختى چوڭ يولدىكى كۈرمىڭلىغان ئاياغ ئىزلىرى ئىچىدىن نىشان قىلغان ئادەمنىڭ ئىزىنى تونۇپ، ئۇنىڭ نەگە ماڭغانلىقىنى پەرق ئېتىپ تېپىپ بارالايتتى. شۇڭا، ھېكمەت مەكتەپكە كەلمىگەن بالىلارنىڭ ئۆيلىرىگە ئۆزى يالغۇز بارغىنى بىلەن، قاچقانلارنى قوغلىغاندا، ئىمىن توختىنى بىللە ئېلىۋالىدىغان بولغانىدى.

— مۇئەللىم، قول چىراغنى ئېلىۋالدىلىمۇ؟ — دېدى يۈگۈرۈپ كەلگەن ئىمىن توختى، — ئەمىسە تېز ماڭايلى.

ھېكمەت بىلەن ئىمىن توختى گۈپۈلدەپ يۈگۈرۈپ، تىنچ، تىۋىشسىز بوستان بازىرىدىن ئۆتۈپ كەتتى. سىراجىنىڭ ئۆتۈكىنى قولتۇقلىۋالغان ھېكمەت ھاسىرايتتى. ئىمىن توختى قول چىرىغىنىڭ يورۇقىدا، قۇم توپىلىق يولدىكى ئىزلارغا قارايتتى. چوشقا فېرمىسىنى ئارقىدا قالدۇرۇپ، باغچا كەنتىنىڭ چېگرىسىغا يېتىپ كەلگەندە، ھېكمەت ئوڭ تەرەپتىكى يولغا قايرىلدى. ئۇ 40 ـ 50 قەدەم ئۈزاپ ئارقىغا قايرىلغىنىدا، ئىمىن توختى چوڭ يول ئوتتۇرىسىدا زوڭزىيىپ ئولتۇراتتى.

— ئىمىن توختى، تېز بول! — ۋارقىرىدى ھېكمەت.

— مۇئەللىم، بېرى كەلسىلە، بۇنىڭغا قارىسىلا!

ھېكمەت قايتىپ كەلدى. ئىمىن توختى قول چىرىغىنى بىر ئىزغا

يورۇتۇپ تۇراتتى.

— مۇئەللىم، بۇ سونجىقى تار، پەنجىسى كەڭ ئىز سىراجىنىڭ ئىزى. ئۇ ئۆيىگە قاچماي، ئۇدۇل كېتىپتۇ...

— ئۇدۇل؟... — ھېكمەت ئالدىدىكى قاراڭغۇلۇق تېغىغا چوڭ يولغا قارىدى، — ئۇ نەگىمۇ بارار؟

— سىراجى قارىقاش ناھىيىسى تەرەپكە قېچىپتۇ. توغرا، ئۇنىڭ قارىقاش ئاقسارايدا تۇغقانلىرىّ بار، دەپ ئاڭلىغانىدىم.

ھېكمەت ئىككى ئويلۇق بولۇپ قالدى. قوغلىماي دېسە، سىراجى يالاڭ ئاياغ ئىدى. قوغلاي دېسە، بۇ قاراڭغۇ كېچىدە ئۇنى قەيەردىنمۇ تاپار؟ ئۇ، باشقا ئوقۇتقۇچىلارنىڭ «قاچقان بالىنى ھەر قانداق ئىشنى تاشلاپ شۇ ھامان قوغلاش كېرەك، شۇندىلا، ئۇ قاچماس بولىدۇ» دېگەن سۆزلىرىنى ئاڭلىغانىدى.

— ئىمىن توختى، سىراجىغا يېتىشكىلى بولارمۇ؟ — سورىدى ھېكمەت.

— سىراجى توختىماي يۇگۇرۇيدىغانغا شاتۇر بولمىسا؟ — دېدى ئىمىن توختى كۈلۈپ، — ئۇمۇ بىرەر يەردە دەم ئالىدۇ ـ دە. ئۇنىڭ ئۇستىگە، يالاڭ ئاياغ پۇتلىرىغا تىكەن كىرىدۇ، پەشۋا يەيدۇ... تېخى تايناق سايلىقىغا بارغاندا، تاشلىقتا پۇتىغا ياسغاق پېتىپ، تېز يۇگۇرەلمەيدۇ.

— جۇر ئەمىسە!

شۇما، يۇقاقۇن كەنتلىرىنى ئارقىدا قالدۇرغان ھېكمەت بىلەن ئىمىن توختى تايناق كەنتىگە كىرىپ كەلدى. ئۇلار ئۆستەڭدىن بىر نەچچە يۈتۇم سۇ ئىچىپ، گاللىرىنى نەمدىۋالغاندىن كېيىن، دەرھاللا قوزغالدى. ھەر ئىككىلىسىنىڭ ئاغزىلىرىدا لاي سۇ بىلەن كىرگەن قۇم گىچىرلايتتى.

تايناق كەنتىدىن چىققاندىن كېيىن، بىر ـ بىرىگە تۇتۇشۇپ كەتكەن قوناق، كېۋەز ئېتىزلىقلىرى بار ئىدى. بۇ نۇزلەكتە، چۇقچىيىپ قالغان بىر تال كۆچەت ياكى خامان مومىسىمۇ قارىيىپ كۆرۈنەتتى. ئىمىن توختى يول ئۈستىدە يېتىپ قۇلىقىنى يەرگە ياقتى. ئۇ، بىر قۇلىقىغا بارمىقىنى تىقىۋالغانىدى.

— مۇئەللىم، ھاسىرىمىسلا، ئاغزىلىرىنى تۇتۇپ نېرى

كەتسىلە. . . — ئىمىن توختى ھايال ئۆتمەيلا ئورنىدىن تۇردى، — تېز يۈگۈرەيلى مۇئەللىم، سىراجى ئالدىمىزدا. . .

ئۇلار قۇرۇق قاخشال ئىتىزلارنى كېسىپ ئۆتۈپلا، قارائىغۇلۇققا پاتقان چەكسىز تاشلىق سايغا چىقتى. سايلىق ئوتتۇرىسىدا، بىر قارا كۆلەڭگە تاشلارنى شاراقلىتىپ مۇدۇرۇلۇپ كېتىپ باراتتى. ھېكمەت بىلەن ئىمىن توختى بار ئاۋازى بىلەن توۋلىغاچ، ئۇنى قوغلاپ كېتىشتى. تۇندە تەرەپ - تەرەپتىن ئۇلارنىڭ ئاۋازىنىڭ ئەكس سادالىرى يانماقتا ئىدى. سىراجى ئۆلە - تىرىلىشىگە باقماي، تاشلارغا پۇتلىشىپ، يىقىلىپ - قوپۇپ قاچاتتى. ھېكمەت ئىمىن توختىنىڭ ئارقىسىدا قالدۇرۇپ يۈگۈردى. سايلىقنىڭ ئىچى شېغىللىق بولۇپ، بەزلىشىپ كەتكەن لاتقىلىق ئىچىدىن چوقچىيىپ چىقىپ تۇرغان قورام تاشلارمۇ ئۇچرايتتى. كۆك قوم تىنىپ قالغان ئازگاللاردا پۇت ئوشۇقىغىچە پېتىپ كېتەتتى. ئاقساراي كەتمەنىڭ يۇمشاق توپىلىق قىرغىقىغا چىقىپ كەلگەن ھېكمەت جاھىللىق بىلەن قېچىۋاتقان سىراجنىڭ دۇمبىسىدىن بىر ئىتتەردى - دە، ئۆزىمۇ ئوتلاققا يىقىلدى. سىراجى دۇم، ھېكمەت ئۇڭدىسىغا ياتقىنىچە ھاسىرايتتى. ئېغىر نەپەس زەربىدىن ئۇلارنىڭ كۆكرەكلىرى ئېگىز - پەس كۆتۈرۈلەتتى. بۇ چاغدا، ھاسىراشتىن ئاغزى يوغان ئېچىلىپ قالغان ئىمىن توختى يېتىپ كەلدى - دە، ئۆزىنى ئوتلاققا ئاتتى.

ئۇلار يۇلتۇزلۇق ئاسمانغا قاراپ بىردەم ياتقاندىن كېيىن، ھېكمەت ئۆمىلەپ كېلىپ، سىراجنىڭ پۇتلىرىنى سۈرتۈپ، خام پايتىمىنى ئوراپ، ئۆتۈكىنى كىيگۈزدى. ئاندىن ئۇچىلىسى ئارقىغا قايتىشتى. پۇتلىرى جىجىلىپ، قاپىرىپ كەتكەن سىراجى ئىغاڭلاپ ئارانلا ماڭاتتى. شۇڭا، ھېكمەت بىلەن ئىمىن توختى ئۇنى قولتۇقلىۋالدى. يول بويى ئۇلار خۇددى مەسلىھەتلىشىۋالغاندەك، ئۇنچىقماي مېڭىشتى.

ئوتتۇرا كېچىدىن ئاشقاندا مەكتەپكە قايتىپ كەلگەن ھېكمەت لايدەك ئېزىلىپ ئۆخلاپ كەتتى. بىراق ئانچە ئۇزۇن ئۆتمەيلا ئەتىگەنلىك داڭ ئۇرۇلدى. سىياسىي ئۆگىنىشكە چىقماي بولمايتتى. ھېكمەتنىڭ پۇتۇن بەدىنى ئۇرۇپ چېقىۋەتكەندەك سىرقىراپ ئاغرىيتتى. كۆزلىرى قوم قۇيغاندەك ئېچىشاتتى. ئۇ ئىنجىقلاپ يۇرۇپ، ئورنىدىن ئارانلا تۇرۇپ،

يۈزىنى چالا - بۇلا يۈيدى - دە، ئاندىن ئۆزىنى تەكشۈرۈش ماتېرىيالىنى ئېلىپ، ئىشخانىغا قاراپ ماڭدى.

ھېكمەت كېچىكىپ قالغانىدى. چوڭ ئىشخانىنىڭ ئىچى ئادەم بىلەن تولغان بولسىمۇ، جىمجىتلىق ھۆكۈم سۈرەتتى. كامىلنىڭ قېشىدا ئولتۇرغان مۇرات ئۇخلاۋاتامدۇ ياكى خىيال سۈرۈۋاتامدۇ، ئىشقىلىپ، كۆزلىرىنى يۇمۇۋالغانىدى. بۇ تەنقىد - كۆرەش مەيدانىنىڭ سەردارلىرى بولغان ساجىتخان، مەمتىلى ئىبراھىم، رېخىم نۇرى، قۇتبىرەملەرنىڭ نېمە ئۈچۈندۇر بېشى چۈشۈپ كەتكەنىدى. زەينىدىنىڭمۇ روھسىز - كەيپىياتى ئانچە ياخشى ئەمەس ئىدى. كېرىموف بېشىنى گەجگىمگە چۆكۈرگەن ھالدا، قاپاقلىرىدىن قار ياغدۇرۇپ ئولتۇراتتى. ئىلمىي مۇدىر زىكرۇللا غوجى، ئەدەبىيات ئوقۇتۇش گۇرۇپپىسىنىڭ باشلىقى توختى قۇربان، بوغالتىر ئەخمەت ھوشۇر قاتارلىق ئوقۇتقۇچىلار ھېكمەتنىڭ قىزىرىپ كەتكەن كۆزلىرىگە قارىغىنىچە ئېغىر تىنىپ قويدى.

بۈگۈن سىياسىي ئۆگىنىشتە ھېچكىم تاختا پەرگە تارتىلمىدى. زەينىدىن، بۇنىڭدىن كېيىن، «مەسىلە تاپشۇرۇش»، «تەنقىد - كۆرەش» يىغىنلىرىنىڭ ئېچىلمايدىغانلىقىنى، كۆپچىلىكنىڭ پەقەت ماتېرىيال، ھۆججەت ئۆگىنىش ئارقىلىق ۋەزىيەتكە نىسبەتەن بولغان تونۇشىنى ئۆستۈرىدىغانلىقىنى ئېيتتى. زەينىدىنىڭ بۈگۈنكى ئۆگىنىشتە ئاساسلىق ئۇقتۇرماقچى بولغىنى كېرىموفنىڭ قايتماقچى ئىكەنلىكى ئىدى، شۇڭا، يۈرىغا يوللاش ئۈچۈن، ئۇنىڭ ئۆتۈق - نەتىجىلىرىنى يەكۈنلەپ بېرىش كېرەك ئىكەن. بۇنداق «شۇم خەۋەر»نىڭ ئېلان قىلىنىشى ساجىتخان، رېخىم نۇرى، مەمتىلى ئىبراھىم، قۇتبىرەملەر ئۈچۈن زور يوقىتىش ئىدى. ئۇلار، بەس - بەستە كېرىموفقا بولغان مەدھىيە سۆزلىرىنى ياغدۇرۇۋەتتى، ئۇلارنىڭ بەزىلىرى كېرىموفنى خىزمەت ئىستىلى، تۇرمۇش ئىستىلى ياخشى، سىنىپىي كۆرەش كۆزقارىشى ئېنىق دەپ ماختىسا، بەزىلىرى ئۇنىڭ ئۇچ قارارلىق مىنبىرىنى تەرىبىلەشتە ئۆزلىرىگە مىلتىق تۇتۇشنى، ئېتىشنى ئۆگەتكەنلىكى ئەمەلىيەتتە ۋەتەن، خەلقنى سىنىپىي دۈشمەنلەردىن قوغداشتەك يۈكسەك ئىنقىلابىي روھنى جارى قىلدۇرغانلىقى دەپ سۆزلىدى. قۇتبىرەم ھەتتا، «بىز بىر ياخشى يول

باشلامچىدىن، قابىلىيەتلىك رەھبەردىن، ئىنقىلاب مەشئىلىدىن ئايرىلمىپ قالدۇق» دەپ، كۆز ياشلىرىنى تۆكتى. مۇرات كامىل ھەر قانچە تارتىپ تۇرسىمۇ پەرۋا قىلماي سۆز ئالدى:

— يولداشلار توغرا باھا بەردى، — دېدى مۇرات زەينىدىنگە كۆزلىرىنى نەيزىدەك قاداپ، — مۇدىر ياخشى بىر مەسلىھەتچى، قابىل يولدىشىدىن ئايرىلىپ قالغان بولسا، ئىنقىلابىي ئاكتىپلىرىمىز ئەمدى ئانىسىدىن ئايرىلغان كۆچۈكلەردەك بوينىنى قىسىپ قالمىغان بولدى... ئەمدى ئۇلار قاچانغىچە غىڭشىپ سەرسان بولۇپ يۈرەر؟... مېنىڭ كۆڭلۈم بىر قىسما بولۇپ، ئۇلارغا ئىچىم ئاغرىۋاتىدۇ... نېمىلا بولسا، خۇدا بىر ئاسانلىقنى بېرەر...

ئوقۇتقۇچىلار ئاغزىلىرىنى تۇتۇۋالدى، ئۇلار كۇلۇۋېتىشكە تاسلا قالغاندى. كېرىموف ئۆزىگە قىلىنغان بۇ ئاچچىق تەنىنى چۈشەنگەن بولسىمۇ، مۇراتنىڭ پەيلىدىن قورقۇپ ئۇندىمىدى. زەينىدىن، رېخىم نۇرى، مەمتىلى ئىبراھىم، ساجىتخان، قۇتبىرەملەر تاتىرىپ - بوزۇرۇپ كېتىشتى، ئۇلارنىڭ ئۇنى ئىچىگە چۈشۈپ كەتكەنىدى. چۈنكى، زۇمرەتنىڭ دەردىدە سارالىق بولاي دەپ قالغان مۇرات كۇرەش باشلانغاندىن بېرى ئۇشۇشۇك ھەرىسىنىڭ ئۆزىلا بولۇپ قالغاندى. ئۇ دېتىغا ياقمىغان بىرەر ئېغىز گەپ چىقا - چىقمايلا، ئۇستەللەرنى دەسسەپ، ئورۇندۇقلارنى ئۆرۈپ، ئالدىغا سەكرەپ چۈشەتتى - دە، «ئاتامسەن؟ چاپامسەن؟ ئاسامسەن؟ قىلىدىغىنىڭنى قىلىشمامسەن پاچاقچىلار، ۋۇي يۇندىكەش يالاقچىلار...» دېگىنىچە، سۆزلىگەن ئادەمنىڭ ياقىسىغا ئېسىلىپ، ئۇنى زادىلا قويۇپ بەرمەيتتى. ھەتتا بىر كۇنى ئۇ: «خەپ توختاپ تۇرۇش! ھەر قايسىڭىز بىر - بىرلەپ بوغۇزلىمىسام، مۇرات بولماي كېتەي...» دەپ ۋارقىرىغاندى.

بىرەر كېلىشمەسلىكنىڭ چىقىشىدىن ئەنسىرىگەن زەينىدىن چۈشتىن كېيىن ئۇزىتىش زىياپىتى بارلىقىنى ئۇقتۇرۇپ، سىياسىي ئۆگىنىشنى ئايلاشتۇردى. ئەتىگەنلىك مەيدان گىمناستىكىسىغا قاتناشقان كامىل، مۇرات، ھېكمەتلەر ياتاقتا كېلىپ، قاينىق سۇغا نان چىلاپ، ئەمدى ناشتا قىلىپ تۇراتتى، ئىزىز تارمۇش كىرىپ كەلدى. ئۇ خۇشپېئىل يىگىت

رلغاچقا، كۆلۈپلا تۇراتتى. ئۇ كۆلسە، ئېغىزىنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى ئوغرى چىشلىرى «مانا مەن ئۆز جايىمدا بار» دېگەندەك كۆرۈنۈپ قالاتتى.

— كەل ئېزىز، ناشتا قىل! — دېدى كامىل ئۇنىڭغا ئورۇن بېكار قىلىپ، — ئەتىگەندە كەلگىنىڭگە قارىغاندا، يەنە شۇ كىتابنىڭ گېپى ئوخشىمامدۇ؟

— ياق، ئالدىرايمەن، — دېدى ئېزىز ئۆرە تۇرۇپ، — مۇنداق ئىش ئىدى، مەن بوز يەرگە بارماقچى. شۇڭا، ئىش - كۆشلەر بولسا... ئورۇندىغاچ كېلەي دېگەنىدىم.

— ئەمىسە، ئېزىز، — دېدى مۇرات يانچۇقىدىن پۇل ئېلىپ، — بۇنىڭغا تۇخۇم ئېلىپ، ياقۇپكامغا ئالغاچ بارغىن، ئۇنىڭغا ئوبدان تاپىلاپ قوي، زۇمرەتكە ھەر كۈنى تۇخۇم پىشۇرۇپ بەرسۇن. بولمىسا، ئۇ... بەك ئاجىزلاپ كېتىدۇ...

مۇراتنىڭ چوڭ كۆزلىرى قىزىرىپ، چاناقلىرىنى لىپمۇلىپ ياش قاپلىۋالدى. ھېكمەت بىلەن كامىلمۇ يانلىرىدىن پۇل ئېلىپ، ئېزىزغا بەردى.

— قانداق قىلىشنى دېسەڭلارلا بولىدۇ، — دېدى ئېزىز خىجالەت بولۇپ، — پۇل مەندە بار...

— ھەي مەككار! — دېدى كامىل ئېزىزنىڭ مۇرىسىگە ئۇرۇپ، — سەن توخۇ سۈتىدىن باشقىنى تاپالايسەن. شۇڭا گۆشنىڭ ئامالىنىمۇ قىلىپ باق، تاپالىساڭ ياقۇپكامغا ئالغاچ بارغىن. ھازىر سوغ چۈشۈپ كەتتى، پۇراپ قالمايدۇ. زۇمرەتكە كۈنىگە بىر ۋاقتىن شورپا قىلىپ بەرسۇن.

— ئېزىز، — دېدى مۇرات تامچىلاۋاتقان ياشلىرىنى سۈرتمەي، — ھېلىقى كەكە ساقال قېرىغا دەپ قويساڭ، زۇمرەتنىڭ پۈتىغا ئىشكەل سالمىسۇن... ئۇنىڭ پۈتلىرى...

مۇراتنىڭ ئۆپكىسى ئۆرۈلۈپ گېپىنى داۋاملاشتۇرالمىدى. لېكىن ئېزىز ئۇنىڭ كۆڭلىگە تەسەللى بەردى:

— مۇرات مۇئەللىم، خاتىرجەم بولسىلا، مېنىڭمۇ ئايالىم بار. سىلىنىڭ قەدىرلىرىگە يېتىمەن. ئۇ قېرىغا بىرەر چارەك بۇغداي بېرىپ قويسام، زۇمرەتئاينىڭ ئايىقىدا ئۆمىلەپ يۇرۇپ خىزمىتىنى قىلىدۇ.

ئېزىز ئۆزىنىڭمۇ زۇمرەتكە ئاتىغانلىرى بارلىقىنى ئېيتىپ چىقىپ كەتتى. كامىل بىلەن ھېكمەت سوۋۇپ قالغان قايناق سۇدىكى ئۈپ كەتكەن نانلىرىنى يېدى. ئەمما مۇرات تامغا يۆلەنگىنىچە، بىر چېكىتكە تىكىلىپ ئولتۇرۇپ قالغانىدى. ئۇنىڭ كۆڭلىدىن نېمىلەر كېچىۋاتقانلىقى دوستلىرىغا ئايان ئىدى. كامىل ئەمدىلا ئۇنىڭغا تەسەللىي بېرىشكە تەرەددۇتلەنگەنىدى، ياتاقتا كۆزلىرى چەكچىيىپ كەتكەن ئىمىن توختى كىرىپ كەلدى.

— ھې... ھېكمەت مۇئەللىم، سىر... سىراجى يەنە قېچىپتۇ!... — دېدى ئۇ دۇدۇقلاپ، — قانداق، قوغلامدۇق؟

— قېچىپتۇ؟... ھېكمەتنىڭ غەزەپتىن كۆزلىرى ئوت بولۇپ يانىدى، — قاچان؟

— ئەتىگەنلىك توم نېنىنى ئېلىپلا تىكىۋېتىپتۇ...

— جۇر، قوغلايلى...

ھېكمەت ئاغزىغا بىر بۇردا نانىنى سالدى - دە، ئىمىن توختىنى باشلاپ چىقىپ كەتتى. ئۇ كامىلنىڭ «بىرەر پارچە نان ئېلىۋال» دېگەن سۆزىنى ئاڭلىماي قالدى. بۇ قېتىم، ئىمىن توختى ئىز بېقىپ باغچا كەنتى تەرەپكە يول ئالدى. سىراجىنىڭ ئىزى ئۆزىنىڭ دەرۋازىسى ئالدىدىن ئۆتۈپ، مەھەللىنىڭ ئايىق تەرىپىگە كىرىپ كەتكەنىدى. ئۇلار ئىز قوغلاپ غار اللىق بىر ھويلا ئالدىدا توختىدى. سىراجىنىڭ مۇشۇ ھويلىغا كىرىپ كەتكەنلىكىنى جەزم قىلغان ئىمىن توختى ھېكمەتكە قولىدا ئىشارە قىلىپ تۇراتتى، ھويلىدىن ئۆشىنىسىگە تاغار ئارتىۋالغان ئوتتۇرا بوي، ئوتتۇز ياشلاردىكى بىر ئايال چىقىپ كەلدى.

— ئاچا، سىراجى مۇشۇ يەردىمىكى؟ — دېدى ھېكمەت قورۇنۇپ، — قارىساق...

— مەن سىراجى - پىراجى دېگەننى تونىمايمەن، — دېدى ئايال ۋە شىلتىڭ ئېتىپ كېتىپ قالدى.

ئۇلار غارالنى ئىنتىرىپ ھويلىغا كىردى. ئۆينىڭ قوش قاناتلىق ئىشىكىگە مەدەكتەك ئۇزۇن قارا قۇلۇپ سېلىنغانىدى. ئىشىكنىڭ يوچۇقىدىن ئۆي ئىچىنى كۆرگىلى بولاتتى. چۈنكى تۆشۈكتىن چۈشكەن

نۇر ئۆيدىكى ھەممە نەمىنى يورۇتۇپ تۇراتتى.

— مۇئەللىم، ئۆينىڭ ئىچىدىكى كىچىك ئىشكىنى كۆردىلىمۇ؟ — دېدى ئىمىن توختى، — سىراجنى چوقۇم ئاشۇ قازناققا سولاپ قويىدى.

يا دېرىزە، يا پەنجىرىسى بولمىسا، قانداق كىرگۈلۈك؟ — ھېكمەت ئەترايغا قارىدى.

— ماڭسىلا، ئاۋۇ تىكلەكلىك شوتا ئارقىلىق ئۆگزىگە چىقىپ، تۆڭلۈكتىن قاراپ باقايلى.

ئۇلار ئۆگزىگە چىقتى. لېكىن قازناقنىڭ ئۆگزىسىگە قوناق شېخى بېسىلغان بولۇپ، تۆڭلۈكى ئۇنىڭ ئاستىدا قالغانىدى. شاخنى بىر چەتكە يۆتكەپ بولغۇچە، ئۇلارنىڭ يۈزلىرى، قاش ـ كىرپىكلىرى توپا ـ چاڭدا بۇلغىنىپ، بۇرۇن تۆشۈكلىرىمۇ پۈتۈپ كەتتى. تۆڭلۈك ئېچىلدى، بىراق ئىچى بەك قاراڭغۇ بولغانلىقى ئۈچۈن، ئۇلار ھېچنېمىنى كۆرەلمىدى. ھېكمەت نېمە قىلارىنى بىلمەي تۇرغىنىدا، ئىمىن توختى پەسكە چۈشۈپ كېتىپ، بىردەمدىلا ئارغامچا كۆتۈرۈپ چىقىپ كەلدى.

— بۇنى ئېغىلدىكى كالىنىڭ بوينىدىن يېشىۋالدىم، — دېدى ئىمىن توختى ھېجىيىپ، — ئارغامچىنى چىڭ تۇتسىلا، مەن قازناققا سىيرىلىپ چۈشەي.

ھېكمەت ئىگىسىز ئۆينىڭ قازىنقىغا ئوغرىلىقچە چۈشسە قانداق بولار، دەپ ئويلىنىپ قالدى. ئەگەر سىراجى قازناقتا بولۇپ چىقسىغۇ بىر يولى، لېكىن بولماي قالسىچۇ، ئۇ چاغدا ئۆي ئىگىسىنىڭ ئېشكى تۆت چىشلىق بولمامدۇ؟ ئۇنىڭدىن قۇتۇلماقمۇ تەسكە چۈشىدۇ ـ دە!

— ئىمىن توختى، ئەگەر سىراجى قازناقتا بولماي قالسا، سەن كىچىك ئوغرى، مەن چوڭ ئوغرى بولۇپ قالىمىز جۇمۇ! — دېدى چىرايى تونۇغىنسىز توپا بولۇپ كەتكەن ھېكمەت كۈلۈپ، — ئويلىنىپ بىر ئىش قىلساق قانداق؟

— خۇدا ھەققى، مۇئەللىم، سىراجى چوقۇم قازناقتا، — دېدى ئىمىن توختى ئارغامچىنى بېلىگە باغلاۋېتىپ، — ئۇنىڭ ئىزى نەق ھويلىغا كىرىپ كەتكەن، گېپىمگە ھېلى پۈتۈپ قالىلا...

ئىمىن توختى قازناققا چۈشۈپ كەتتى، ھايال ئۆتمەيلا ئۇنىڭ

ژارقىرىغان ئاۋازى كەلدى:

— مۇئەللىم سەرەڭگىلىرىنى تاشلاپ بەرسىلە، قازناق ئىچى بەك قارانغۇ ئىكەن، ھېچنېمىنى كۆرەلمىدىم.

ھېكمەت سەرەڭگىنى تاشلاپ بەردى. قازناق ئىچى ۋېللىدە يورىدى.

— مۇئەللىم، سىراجى بۇلۇڭغا دۆۋىلەكلىك پاختىنىك ئىچىدە ئىكەن، قانداق قىلىمەن؟

— پاختىغا ئوت چۈشۈپ كەتمىسۇن! — ژارقىرىدى ھېكمەت، — سىراجىنىڭ يېلىدىن مەزمۇت باغلا...

سىراجى ئەتلىك، بەدىنى تولۇق، تاشتەك چىڭ بالا ئىدى. ھېكمەت ئۇنى تۆڭلۈكتىن تارتىپ چىقارغۇچە قارا تەرگە چۈمۈپ كەتتى. قاتتىق ئېشىلگەن كەندىر ئارغامچا ئۇنىڭ ئالقان تېرىلىرىنى سۇرۇپ، قاپقارا قان ئۈيۈتىۋەتتى. تارتىپ چىقىرىلغان سىراجى باغلاقلىق پېتى شۇمشەرەپ تۇراتتى. ھېكمەت ئارغامچىنىڭ يەنە بىر ئۇچىنى قازناققا چۈشۈرۈپ، ئىمىن توختىنى چىقىرىۋالدى.

ئۇلار ئۇن - تىنسىز مەكتەپكە قايتىشتى. يولدا كەلگۈچە ئوقۇتقۇچىسىنىڭ چىرايىغا پات - پات زەڭ سېلىپ كېلىۋاتقان ئىمىن توختىنىڭ ئىچىدە بىر يېرى ئېچىشقاندەك بولۇپ ئازاپلاندى. ھېكمەتنىڭ ئۈچ كۈندىن بېرى ئاچ - توق پالاقلاپ يۈرۈپ تارتقان جاپاسى ئاز ئەمەس ئىدى. ئاشۇنچىلا جان كۆيدۈرۈپ، يىلىق ھاياتىنى ئۆپرىتىۋاتىدۇ، سىراجى ئۇنىڭغا نېمىمۇ قىلىپ بېرەر؟ ئەگەر ئۇ ئوقۇۋالسا، بىرەر ئىدارىنىڭ كادىرى ياكى ئوقۇتقۇچى، ئەڭ بولمىسا بىرەر كەنتنىڭ بوغالتىرى ياكى ئامبارچىسى بولۇپ قالسا، پايدىسىنى ئۆزى كۆرىدىغۇ... ئۇ چاغدا، ئۇ بۇ جاپاكەش مۇئەللىمنى ئەسلەپمۇ قويارمۇ؟...

ئۇلار مەكتەپكە قايتىپ كەلگەندە، چۈشلۈك دەم ئېلىش ۋاقتى بولۇپ قالغانىدى. ھېكمەت سىراجىنى ياتقىغا ئېلىپ كەتتى. ئۇ سىراجىنىڭ قورسىقىنى تويغۇزدى. ئاندىن ئولتۇرغۇزۇپ گېپىنى ئەمدىلا باشلىۋىدى، ئابدۇللا، ئىمىن توختى، خلچىۋانى قاتارلىق بىرمۇنچە ئوقۇغۇچىلار كىرىپ كېلىشتى. ئۇلار «ھارمىسلا مۇئەللىم»، «ھارمىغايلا»

دېيىشىپ، ھېكمەتتىن ھال سوراشتى ۋە ئۇنىڭ ھارغىن، توپا چىرايىغا قاراپ بىر قىسمىلا بولۇپ قېلىشتى.

— ھەي سىراجى، — دېدى ئابدۇللا قولىنى جۇنۇپ، — مۇئەللىم ساڭا كىيىم ـ كېچەك، يوتقان ـ كىگىزلەرگىچە ھەل قىلىپ بەردى. بەزى ئايلاردا تاماق پۇلۇڭنىمۇ كۆتۈردى. نېمانداق ئىزا تارتمايدىغان نېمىسەن؟ يەنە نېمىشقا قاچىسەن؟

— يىل بويى ئېلىپ كېلىۋاتقان قىزىل بايراقنى، — دېدى خىلچىۋانى قىزىرىپ، — مۇشۇ قارا مەدەكنىڭ كاساپىتىدىن بۇ ئايدا تارتقۇزۇپ قويدۇق.

— ھەي پەپلىقۇش گاچا، ياتقان ئېشەكنىڭ تېزىكى ئەتىۋارلىق دەپ... — ئىمىن توختى ھېكمەتنىڭ قوللىرىنى سىراجىغا كۆرسەتتى، — مۇئەللىمنىڭ قوللىرىنى قىلىۋەتكىنىڭنى قارا!...

ھېكمەتنىڭ ئالقانلىرىنىڭ سۇرۇلۇپ كەتكەن تېرىسىنى، قاپقارا قاپارتمىلىرىنى، قان قېتىشىپ قالغان بارماق ئارىلىقلىرىنى كۆرۈپ، ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئاچچىقى كەلدى، بەزىلىرى سەچىلداپ يىغلىۋەتتى. ئۇنىڭسىزمۇ، مۇئەللىمنى غۇلجىغا يۆتكىلىپ كېتىدىكەن، دەپ ئاڭلاپ، ھەپتىدىن بېرى، ئۇلارنىڭ كۆزلىرى ياشتىن قۇرىماي كېلىۋاتاتتى. ئۇلار ياتاقلىرىدا يېتىشىپ، ھېكمەتنىڭ ئېيتىپ بەرگەن ئاجايىپ ھېكايىلىرىنى ئەسلىشەتتى. ھېكمەت ئادەتتە مەيداندا ئوقۇغۇچىلار بىلەن تەڭ توپ ئوينايتتى، قىش كۈنلىرى قارلاردا پومۇداقلىشاتتى. ھېكمەت ئوقۇغۇچىلىرىغا بەكمۇ كۆيۈنەتتى. ئەگەر بىرەر بالىنىڭ بېشى ياكى قورسىقى ئاغرىپ قالسا، ئۇنى دەرھال گۈڭشې دوختۇرخانىسىغا ئېلىپ بارااتتى ياكى مەكتەپ دوختۇرى خەيرىنىسا خانىمنى كېچىلەپ بولسىمۇ ئىزدەپ، ئۇنىڭدىن دورا ئېلىپ چىقاتتى. پۈتۈن مەكتەپتىكى ئوقۇغۇچىلار 2 ـ يىللىق 1 ـ سىنىپقا ھەۋەس قىلىشاتتى. بۇ سىنىپنىڭ ئوقۇغۇچىلىرىمۇ ئۆزلىرىنىڭ ھېكمەتتەك سىنىپ مۇدىرى بولغانلىقىدىن پەخىرلىنىشەتتى. بەزى چاغلاردا، ئۇ ئوغۇللار ياتىقىغا كىرىپ ھېكايە سۆزلەپ بەرسە، قالغان سىنىپلارنىڭ ئوقۇغۇچىلىرىمۇ ياتاق ـ ياتاقلىرىدىن چىقىپ كىرەتتى ۋە شۇنچە چوڭ ياتاققا پاتماي قېلىشاتتى. ئۇ سۆزلەپ

بەرگەن «كۆنلەر ۋە تۇنلەر»، «ئادەتە»، «قوللار»، «يېڭى باتۇرلار» قاتارلىق رومانلارنىڭ ۋەقەلىكلىرى خېلى ئۇزۇن ۋاقىتلارغىچە ئۇلارنىڭ قىزغىن سۆھبەت تېمىسى بولۇپ قالاتتى. شۇڭا، ئۇنىڭ كېتىش خەۋىرى ھەممىنى قايغۇغا سالغانىدى...

ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ سىراجىنى ئارقا - ئارقىدىن ئەيىبلەۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپ ئولتۇرۇپ، ھېكمەتنىڭ كۆڭلى بۇزۇلدى. ئۇ مېھرى ئىللىق يۈرتىنى، سۆيۈملۈك كىشىلىرىنى تاشلاپ كېلىپ، بۇ يەردە ھەممە بارلىقىنى قۇربان قىلىۋاتىدۇ. بىراق، ئازاب - ئوقۇبەت، ئېغىر خىزمەت ۋە ناھەقچىلىق ئۇنى سەسكەندۈرمەكتە ئىدى. جان كۆيدۈرۈپ ئىشلەۋاتقان دوستلىرى قارىلىنىپ، سورۇنلاردا خارلىنىۋاتىدۇ. تاتلىق خولۇقلۇق، شوللۇك قىز زۇمرەت زەنجىر - كىشەنگە مەھكۇم بولۇپ قالدى. ئەر زاتىغا قاش كۆتۈرۈپ قارىمايدىغان ئەھلى مۇسۇلمان قىزى نەفسە بىر توپ ئىتلارنىڭ تالان - تاراج قىلىشى ئۈچۈن ئوتتۇرىغا ئېلىپ چىقىپ بېرىلدى! شوخ يېگىت مۇراتنىڭ جاراڭلىق كۈلكىلىرى ئۆچتى. ئۇنىڭ شوخ چاقچاقلىرىنىڭ ئورنىنى ھەسرەتلىك ھالىتى ئالدى!... ئەمدى يەنە نېمە قالدى؟... ھېكمەت يەنە نېمىگە تارتىشىدۇ؟... خوتەنده كوممۇنىزمنى ئۇنىڭ يالغۇزلا ئۆزى قۇرۇپ چىقالارمىدى؟...

— رەھمەت بالىلار، سىلەرگە رەھمەت، — ھېكمەت سىراجىغا قايرىلدى، — سەن كەت سىراجى، ھازىرلا كەت!... مەنمۇ كېتىمەن!... ئىككىمىز بۇ مەكتەپتىن يوقىلايلى... ئەمدى سېنى كۆرەر كۆزۈم يوق، — ھېكمەت قاتتىق ۋارقىرىدى، — ئاڭلاۋاتامسەن؟ كەت!...

چۈرقىرىشىپ يىغلاشقان بالىلار ھېكمەتنى ئورۇۋالدى. ئۇلار ئوقۇتقۇچىسىنىڭ تىزلىرىنى قۇچاقلاپ، بىلەكلىرىگە ئېسىلىپ، بۇقۇلداپ ياش تۆكۈشتى...

— مۇئەللىم كەتمىسىلە...

— ھېكمەت مۇئەللىم، بىزنى تاشلاپ كېتەملا؟...

— ئەمدى بىز سىلىنى خاپا قىلمايمىز...

ھېكمەت غۇلىچىنى كەڭ يېيىپ بالىلارنى شۇنداق قۇچاقلىدىكى، ئۇلارنىڭ باشلىرى ئۇنىڭ كۆكرىكى ئۈستىدە بىرلىشىپ كەتتى.

هېكمەتنىڭ كۆزلىرىدىن مۆلدۈرلەپ ياش تۆكۈلدى. بۇ ياشلارغا دوستلىرىنىڭ ھەم ئۆزىنىڭ بېشىغا كەلگەن كۈلپەت زەردالىرى ئارىلىشىپ كەتكەنىدى...

سىراجى ھېكمەتنىڭ جاراھەتلەنگەن ئالقانلىرىنى قارا - قويۇق سۆيۈپ، كۆزلىرىگە، يۈزلىرىگە سۈرتمەكتە ئىدى.

— مۇئەللىم، — سىراجى ھۆركۈرەپ يىغلىغانچە ھېكمەتنىڭ باغرىغا تاشلاندى، — مەن ئەسكى، مەن ئىت، مەن ئەمدى قاچماي... سىلى كەتمىسىلە... مەن خوش بولۇپ كېتەي، كەتمىسىلە... مېنى ئۇرسىلا... قاتتىق ئۇرسىلا... دەردلىرى چەققۈچە ئۇرسىلا...

— مەن سېنى نېمىشقا ئۇرىمەن؟...

— مۇدىر ئۇرسا بولىدىكەنۇ... ئۆز ئوقۇتقۇچىم ئۇرسا نېمە بوپتۇ!...

— نېمە، سېنى مۇدىر ئۇردىما؟...

سىراجى چاپانلىرىنى سېلىپ، كۆڭلىكىنى قايرىدى. ئۇنىڭ قورساق، دۈمبىلىرىدە قىر - قىر چەققان قاپارتما ئىزلار گىرەلىشىپ كەتكەنىدى...

— مەن ئەسلىدە ئەمدى قاچماي دېگەن، — دېدى سىراجى ئىمەدەپ، — مۇدىر خەرىتە كۆرسىتىدىغان تاياقتا ئۇرۇپ، ئۆتۈكۈمنى سالدۇرۇۋېلىپ، ياتاقتا يالاڭ ئاياغ قوغلۇۋەتكەندىن كېيىن، جەھلىم قېتىپ...

ھېكمەت سىراجىنى باغرىغا باستى ۋە «خاپا بولما، مېنى كەچۈر!» دەپ پىچىرلىدى...

تۈنجى قار ياغقان كۈنى

12 - ئاينىڭ 27 - كۈنى، خوتەن ئاسمىنىنى قارا بۇلۇتلار تۇتاش قاپلىغانىدى. گۈلباغ ئەتراپىدىكى رەستىلەر كۈموش رەڭ چاڭغا پۈركەلگەن بولۇپ، قۇچاق يەتكۈسىز چوڭ يالىڭاچ دەرەخلەر، ھەيۋەتلىك مەدەنىيەت يۇرتى بىناسى، مىلىچىمالىلار ماگىزىنى، پاكار - پاكار دۇكانلار، ئاشخانىلار تۇمان ئىچىدە رېۋايەتلەردىكى كونا قەلئەلەردەك غۇۋا كۆرۈنەتتى. ھايال ئۆتمەيلا نەم سوغۇق باشلىنىپ، تۈنجى قار لەززان چۈشۈشكە باشلىدى.

خاننىزاتخان ئانىنىڭ كېسەل بولۇپ قالغانلىق خەۋىرىنى ئاڭلىغان هېكمەت، مۇرات، نەفىسە، گۈلزىبالار ئۇنى يوقلاپ كېلىشكەنىدى. شۇنداقلا توي تەييارلىقىنى قېلىۋاتقان ئابلىز ناۋا ئۇلارنى كەچتە بولىدىغان مەسلىھەت چېيىغا تەكلىپ قىلغانىدى. كامىل، سەئىدەلەر كۆتۈرمە لاپاس ئۆينىڭ پەلەمپىيىدە ئۇلارنى كۈتۈۋالدى ۋە خاننىزاتخان ئانىنىڭ سارىيىغا باشلىدى. ئۆينىڭ ئوتتۇرىسىدىكى پەشتاققا قويۇلغان مەشتە لۇغۇلداپ ئوت كۆيۈۋاتاتتى. ئۇنىڭ ئۈستىدىكى سىرلىق چۆگۈنمۇ شىڭىلداشقا باشلىغانىدى. سول تەرەپتىكى تامدا، هېكمەت سىزغان قوش كېيىكنىڭ «ۋاپا» ناملىق ماي بوياق رەسىمى ئېسىلغان بولۇپ، رامكا ئۈستىدىن يېشىل شايى رومال ساڭگىلاپ تۇراتتى. گۈلزىبا ئۇنىڭغا لەپپىدە كۆز تاشلىدى ـ دە، چاندۇرماي ئۇلۇق ـ كىچىك تىندى ۋە هېكمەتكە ئوغرىلىقچە قارىۋالدى.

كات ئۈستىدىكى قوش پەي ياستۇققا يۆلەنگەن موماي كېچىلىك يىپەك كىيىمدە بولۇپ، ئاق داكىدا پېشانىسىنى چىكىلەۋالغانىدى. ئۇنىڭ نۇرانە يۈزلىرى سەل سۇلغان، مېھرىبان كۆزلىرى ياشتىن غۇۋالاشقان، كۈمۈش رەڭ چاچلىرى تېخىمۇ ئاقىرىپ كەتكەندەك كۆرۈنەتتى. بىراق، ئۆيدە تەنتەنىلىك روھ هۆكۈم سۈرمەكتە ئىدى!

— ئەسسالام خان ئانا، — قىز ـ بىگىتلەر بىردەك سالام بېرىشتى، — ئۆزلىرىنى تاۋى يوق دەپ ئاڭلاپ يوقلاپ كېلىشىمىز...

— بارىكاللا، رەھمەت بالىلىرىم، ئاللا دىلىڭلارغا ئىنساپنى يار قىلغاي، — خان ئانا قەۋەتلا خۇشال بولۇپ كەتتى، — تېنىمدە كۆپ بىتابلىق يوق، تومۇ تەگكەن باھانە بولدى، پۇت ـ قولۇمدا ماغدۇر كەم. ھەي... ئۆمۈر دېگەن ئۆز مەنزىلىگە قاراپ چاقماق سۈرئىتى بىلەن ماڭىدۇ ـ دە...

— بىھۇدە خىياللارنى ئۆزلىرىگە يولاتمىسىلا خان ئانا، — نەفىسە تەزىمدىن كېيىن خان ئانىنىڭ قولىنى پېشانىسىگە، كۆزلىرىگە سۈرتتى، — بىر ئوبدان تىمەن تۇرماملا!...

— نەفىسە قىزىم، ئوبدان تۇردىڭىزمۇ؟ قۇتلۇق ھاجىمچۇ؟ — موماي نەفىسەنىڭ پېشانىسىگە ئۆپۈپ، يۈزلىرىنى سىيلىدى.

— ئەلھەمدۇلىللا شۈكرى.

— كۆپ دېشۇارچىلىققا يولۇقۇپسىز پەرىشتەم، — نېمىگىدۇر خاپا بولغان خان ئانىنىڭ چېكىلىرىدىكى ئىنچىكە تومۇرلارغا قان يۈگۈردى، — ئۇلار نېمىدېگەن ئادالەتسىز ۋە تاش يۈرەك ئادەملەر... نوتىدەك بىر ئاجىزەگە شۇنداقمۇ رەھىمسىزلىك قىلغان بارمۇ!...

نەفىسىنىڭ چىرايلىق كۆزلىرىدىن ياش ئەگىدى. خان ئانا گۈلزىبانى قۇچاقلاپ سۆيگەندىن كېيىن، ھېكمەتنىڭ بېشىنى سىيلاپ:

— بالام، بۇ رەسىمنى مەن ئۇچۇنلا سىزغان ئىكەنسەن، — خان ئانا تامدىكى قوش كېيىك رەسىمنى ئىما قىلدى، — رەسىمگە ئۇزاقتىن - ئۇزاق قارايمەن... گويا ئۇزۇمنى ئاشۇ كۆكۈلمەيدانلىق تاغلار ئارىسىدا، بۇلاق باشلىرىدا يۈرگەندەك ھېس قىلىمەن... بۇ رەسىم ماڭا ھەر كۈنى ئوخشىمىغان ھۇزۇر ئاتا قىلىدۇ. ھايات خاتىرلىرىنى ئىسكە سالىدۇ، — دېدى، ئاندىن مۇراتقا تىكىلدى:

— مۇرات بالام، بېشىڭغا كەلگەن كۈلپەتلەرنى ئاڭلىدىم، زۇمرەت بىبى بىباھا گۆھەردەك قىز ئىدى، — مومايى ئېغىر خۇرسىندى، — قايغۇ - ئەلەم بىلەن يىگىت كۆكلىمەس، ھېممەت ۋە غەيرەتنى ئەسلا قولدىن بەرمىگىن ئوغلۇم. سەن زەبەردەست يىگىت ئەمەسمىدىڭ... مۇشۇ شىجائىتىڭ، مۇشۇ سادىق ھەمراھلىرىڭ بار ئىكەن، خۇدا بۇيرۇسا، مۇرادىڭغا يېتىسەن!...

يۈرىكى زىرداپقا تولغان مۇرات ئۆزىنى تۇتۇۋالالمىدى. ئۇ ئېتىلىپ بېرىپ كەت ئالدىدا تىزلاندى - دە، خان ئانىنىڭ پۇتلىرىغا يۈزلىرىنى ياقتىنىپە، ئىنتايىن ئاچچىق كۆز ياشلىرىنى تۆكۈپ يىغلىۋەتتى. بۇ ئۆيگە تۇنجى قېتىم دوستلىرى بىلەن كىرگەندە، خان ئانا زۇمرەتنىڭ يۈزلىرىنى ئالقانلىرىغا ئېلىپ «قاراڭلار بۇ قىز نېمانچە ئوماق؟ تۇمۇچۇقنىڭ ئۆزىلىغۇي، ئانام، ئانام...» دەپ ئەركىلەتكەنىدى. زۇمرەت مۇشۇ باغنىڭ تاش پەلەمپىيىدىن چۈشۈۋېتىپ، مۇراتقا: «يوغان بۇرۇن» دەپ شۇنچە تاتلىق خۇلۇق بىلەن دۇمسايغانىدى. «كۆيدۇرمىدىمۇ؟» دەپ مۇراتنى ناگىھان ھالەتتە قىينىغان شۇ كۆزلىرى ئويناق شوخ گۈزەل ئەمدى نەدە؟ ئۇنىڭ سىرلىق تەبەسسۇم، كۈلكە، ئالمىچە مەنا ئىپادىلىرى كەتمەيدىغان رۇخسارى ئەمدى پۇچۇلغان... مۇشكى ئەنبەر ھىدلىق

قوڭۇر چاچلىرى قۇشلارنىڭ چاڭگىسىغا ئايلىنىپ كەتكەن. چىرايلىق ئۇزۇن پۇتلىرى زەنجىرلەر بىلەن باغلانغان! . . . زۇمرەتنىڭ پاك مۇھەببەت يولىدا ئېرىشكىنى — ئېلىشىپ قېلىش، قەلب ئابىدىسىدە ئۆچمىگەن ئەقىدىسى — بۇلاق بولدىغۇ؟ . . .

— ئاھ خان ئاتا، — دېدى مۇرات بوزلاپ، — بەختسىزلىك، خاپىلىق، مۇڭەپپەقىيەتسىزلىك — مانا مۇشۇلارنىڭ ھەممىسى مېنىڭ ئىزىمدىن قالمايدىغان ھەمراھلىرىم بولۇپ قالدى! . . . مەن ئەمدى قانداق قىلاي؟ . . . ماڭا نېمە چارە! . . .

— نائۇمىد بولما بالام، — دېدى خان ئاتا مۇراتنىڭ بويۇنلىرىنى سىيلاپ، — زامان ئۆزى شۇنداق، دائىم دېيانەتلىك، پاك ئادەملەرنى بورانلىردا ئۇچۇرۇپ، تاشلىردا سوقۇپ كەلگەن. . . ئەمما، ھەربىر ئىشتا، سەبىر ۋە سالماق كېرەك. . .

— تاقىتىم تۈگىدى خان ئاتا. . . مەن ئۇ مەلئۇنلارنى بىر ـ بىرلەپ جەھەننەمگە ئۇزىتىشنىلا ئويلاۋاتىمەن. . . — مۇرات بارغانسېرى ئىسەدەۋاتاتتى، — بولدى، مېنىڭ ھاياتىم زۇمرەت ئۈچۈن سەدىقە! . . .

— بالام، ئىشقى سەۋدانىڭ ئۆزى ئاللا تائالا تەرىپىدىن بىزلەرگە ئەۋەتىلگەن ئىلاھى تۈيغۇ. . . شۇنداق ئىكەن، ئاللاھ ھەر قاچان سەن بىلەن بىللە! — خان ئاتا ھەممىگە تەكشى قارىدى، — قان بىلەن قانىنى يۇيغىلى بولمايدۇ. ھەق ھامان ئۆز ئورنىنى تاپىدۇ. رەھىم ـ شەپقەت، روھىي قەدىر ـ قىممەتنى دەپسەندە قىلغان ئىمانسىزلارنىڭ جازاسىنى ئاللاھ ئۆزى بېرىدۇ، قانداق دېدىم بالىلىرىم؟ . . .

— توغرا ئېيتتىلا خان ئاتا، — دېدى قول قوشتۇرۇپ تۇرغان نەفىسە، — ئۆزلىرىنىڭ دانا پىكىرلىرى ئەقىل ئەزىمىنىڭ شەربەتلىك سۈيىدۇر. . .

— يېغىمۇ خاسىيەتلىكتۇر، مۇرات بالام، ئىچىگىدىكىسى دەرد ـ پىغانلىرىڭ ئاچچىق ياش بولۇپ چىقىپ كەتتى. كۆڭلۈڭمۇ بوشاپ قالغاندۇر، — خان ئاتىنىڭ كۆڭلىدىن نېمىدۇر كەچتى بولغاي، «توۋا» دەپ ياقىسىنى تۇتتى، — تۇنۇگۈن سەھەردە بىر چۈش كۆردۈم بالىلىرىم، ئۆزۈمۇ ھەيرانمەن. . . مەن گۈل ـ چېچەكلەرگە پۇركەنگەن بىر باغنى كەزىمدە ئولتۇرغۇدەكمەن. ھەر

خىل مېۋىلەرنىڭ ھىدى، رەڭگارەڭ ئېچىلغان گۈللەرنىڭ خۇش پۇرىقى دېمىقمىغا ئۇرۇلغۇدەك، ئەتراپىمدا بۇغا ـ مارال، ئىپار كېيىكلىرى ئوتلاپ، قۇشلارنىڭ نەغمە ـ ناۋالىرى ئاڭلىنىپ تۇرغۇدەك، تەرەبىيا، ياپيېشىل چىمەنلەر ئارا، چىغىر يول بويلاپ مۇرات ئوغلۇم بىلەن زۇمرەت قىزىم ماڭا قاراپ كېلىۋاتقۇدەك. مۇراتنىڭ بېشىدا چىرايلىق ئورالغان سۇس ھاۋارەڭ سەللە... ئۇچىسىدا زەڭگەر كالۋاتۇنلۇق ئاق يەكتەك، زۇمرەتنىڭ چاچلىرىدا گۈھەر، ياقۇتلار بىلەن بېزەلگەن ئوتىغات... ئاپئاق لىباس كىيگەن ھالدا، قول تۇتۇشۇپ كېلەرمىش... ئۇلارنىڭ كىيىملىرى يېنىك يەلپۇنۇپ پىلدىرلاپ تۇرارمىش... «بالىلىرىم بۇ يەردە نېمە ئىش قىلىپ يۈرۈسىلەر؟» دېگۈدەكمەن. ئۇلار: «بۇ باغقا سەيلە قىلغاچ، ئۆزلىرىنى تاۋاپ قىلغىلى كەلدۇق» دەيمىش. مەن: «قىزىڭلار بار ئىدىغۇ؟» دېسەم، ھەر ئىككىلىسى بىر ـ بىرىگە مەنىلىك بېقىپ: «سەئىدە ئاچامغا تاپشۇردۇق...» دېگۈدەك...

خانىمزاتخان ئانا «ئوھ» دەپ چوڭقۇر تىندى ۋە قوش كېيىكنىڭ رەسىمىگە ئۆزۈن تىكىلىپ قالدى. سېھىرلىك چۈش تەسىرىدىن ھەممە جىمىپ كەتكەندى. بۇ ئاجايىپ كارامەت ئىدى. مۇرات دائىم بىر قىزىم بولسا، دەپ ئارزۇ قىلاتتى. زۇمرەتكىمۇ چاقچاق ئارىلاش بىرنەچچە قېتىم ئېيتقاندى. پەرىشتىدەك خان ئانىنىڭ كۆرگەن چۈشى ئۇنىڭدا يېڭى ئۈمىدلەرنى ئويغاتتى.

— خان ئانام بۇ چۈشنى تۇنۇگۈن ئەتىگەن چاي ۋاقتىدا ماڭا سۆزلەپ بەرگەندى، — دېدى سەئىدە ئەدەب بىلەن، — مەن تەبىر بېرىپ: «مۇرات بىلەن زۇمرەت مۇرادىغا يەتكۈدەك...» دېسەم، خان ئانام «چۈش دېگەن يېتىلەنگەن تۆگە، قاياققا بۇرىسىڭ، شۇ تەرەپكە ماڭغۇسىدۇر... ئىلاھىم، ئېيتقىنىڭدەك بولار...» دەپ، دۇئا قىلدى.

— رەھمەت خان ئانا، خۇدايىم سىلىگە قۇياشتەك ئۆزۈن ئۆمۈر ئاتا قىلغاي، — مۇرات ئېھتىرام بىلەن ئورنىدىن تۇردى ۋە يېنىپ ـ يېنىپ ئۆز مىننەتدارلىقىنى بىلدۈردى.

ياشلار خان ئانىنى يوقلاپ ئىلىپ كەلگەن نەرسىلىرىنى قويۇپ ۋە ئۇنىڭغا شىپالىق تىلەپ، قايتىپ چىقىشتى. لېكىن خان ئانا ئىچىدە:

«خۇدا ئاخىرقى قارارىڭدا، مۇشۇ ناتۇۋان، نۆدەرلەرگە مەدەت بەرگەيسەن، شاپائىتىڭنى ئايىمغايسەن» دەپ چىن ئىخلاس بىلەن تىلەك تىلىدى.

سىرتتا قار ئوبدانلا چۈشۈۋاتاتتى. ھويلىدىكى بىر تۈپ ئالۇچىنىڭ غولى ئېرىگەن قار سۈيىدە توق قوڭۇرۇقى بولۇپ تاۋلىنىپ تۇراتتى، قۇرۇغان گۈل شادىلىرىنىڭ ئۈستىنى بىر قەۋەت قار بېسىپ تۇراتتى. كامىل دوستلىرىنى مېھمانخانىغا باشلىدى. سەئىدە مەشكە ئوت يېقىۋەتكەنىدى. ئۆينىڭ ئىچى ھۇپپىدە ئىسسىپ كەتكەن بولۇپ، گىلەم ئۈستىگىلا تاۋار كۆرپىلەر سېلىنغانىدى. سەئىدە داستىخان سېلىپ، قەنت ـ گېزەك، توقاچلارنى تىزغىچە ئارىلىقتا، ئۇلار تامدىكى ھېكمەت سىزغان «ئايدىڭ كېچە»، «ئەلۋىدا» ناملىق رەسىملەرگە قاراشتى. «ئايدىڭ كېچە» رەسمى كامىل بىلەن نەفسەنىڭ ئانارلىق باغدىكى ئۇچرىشىشىغا سىمۋول قىلىنغانىدى. ئۇنىڭدا، چەت ـ چۆرىسى ئالتۇن رەڭدە تاۋلانغان قارا بۇلۇتلار ئارىسىدا، تولۇن ئاي مۇئەللەق ئېسىلىپ تۇراتتى. ئانارلىق باغنىڭ ئۇ تەرىپىدە سۇس سۇسۇن رەڭ ئېگىز ـ پەس قۇم بارخانلىرى غۇۋا كۆرۈنەتتى. نېپىز شابى رومىلدا يۈزىنى يېپىپ توسقان نەفسە قىيا باققان ھالدا ناز ـ ئىستىغنا ۋە تەبەسسۇم بىلەن قاراپ تۇراتتى. چىمەن دوپپىلىق كامىل بىر قولىنى كۆكسىگە ئالغان ھالدا قىزغا تەلمۈرەتتى... مۇرات، ھېكمەت، گۈلزىبالار بۇ رەسىمگە قاراپ قالغان پۈرسەتتە، كامىلنىڭ ئوتلۇق نەزەرلىرىنى سېزىپ قالغان نەفسە مەخمەلدەك قاپقارا قويۇق كىرپىكلىك كۆزىنى سوزۇپ، ئۆزىنىڭ قىيقىزىل لەۋلىرىدە كۈلۈمسىرەش ئالامىتىنى ئەكس ئەتتۈرۈپ تۇراتتى.

گۈلزىبا «ئەلۋىدا» رەسىمگە قارىغانسېرى، ھېكمەت يۇرۇكىڭاش دەرياسى بويىدا ئېيتقان «ئۇنۇت» ناخشىسىنى ئىسلىمەكتە ئىدى. ناخشىنىڭ بېشىدىلا: «كۆپ ئۆتمەستىن مەن كېتىمەن، بۇياققا ئەمدى كەلمەيمەن. يالغۇزلا قالدۇرىمەن سېنى، ئۇنۇت، ئۇنۇت تېزرەك مېنى...» دەپ ئېيتىلغانىدى... توغرا، ھېكمەت كەتمەكچى... ئۇ گۈلزىباغا «ئۇنۇت» دېمەكچىمۇ؟... بۇ شۇنداقلا توغرا كېلىپ قالغان تاسادىپىيلىقمۇ ياكى رەسىم مۇشۇ تەقدىردىن ئالدىن بېشارەت بەرگەنمۇ؟... دەرۋەقە، رەسىمدە چېتى كۆرۈنمەس كۆك دېڭىز ئۈپۈقىدا

بىر ئاق يەلكەن تومانلار ئىچىدە كېتىپ بارماقتا. قىرغاقتىكى قورام تاشنا قول پۇلاڭلىتىپ قالغان قىزنىڭ قولىدىكى پەرەڭ ياغلىق، قىزنىڭ ئاق نەپىز كۆڭلىكى دېڭىزنىڭ ئۇزۇلمىس شامالىلىرىدا يەلپۈنمەكتە. رەسسامنىڭ ئاستىدا بىر چەتتە رۇس شائىرى م. يۇ. لېرمونتوۋنىڭ مۇنۇ بىر كۇبلېت شېئىرى ئاق رەڭ بىلەن يېزىپ قويۇلغانىدى:

ئاقىرىپ كۆرۈنەر يالغۇز بىر يەلكەن،
ئۇپۇق ئاستىدا، تومان ئىچىدە.
يىراق يۇرتتا ئۇ نېمە ئىزدەركەن،
نېمىنى تاشلاپ كەتكەن ئېلىدە؟...

— ھېكمەت، — دېدى كامىل گۈلزىبانىڭ قېشىغا كېلىپ، — «ئەلۋىدا» دېگەن ئەسىرنىڭكى دېڭىزغىلا ھەيران بولىمەن. كۆپكۆك چەكسىز سۇ، ئۆركەشلىگەن ئاپئاق بۇزغۇنلار، يىراقتىكى دولقۇنلار... خۇددى سەن دېڭىزنى كۆرگەندەكلا تەبىئىي چىققان.

— شۇنداق، مەن دېڭىزنى كۆرمىگەن، ئېيتىپ باقە، قانداق بولۇپ شۇنداق چىققاندۇر؟

— تەسەۋۋۇر كۆچىگە تايىنىپمۇ؟...

— ياق، مەن ئايۋازاۋوسكى① نىڭ ئەسەرلىرىدىن پايدىلانغان.

— توغرا، ئېسىمدىن پۈتۈنلەي كۆتۈرۈلۈپتۇ. يېڭى كەلگەن يىلنىڭ كۆرسەتكەنىدىڭ، — كامىل پىشانىسىگە ئۇرۇپ قويدى، — ئۇ ھەرخىل تەبىئەت ئۆزگىرىشىدىكى دېڭىز ھالىتىنى سىزىدىغان رەسسام...

سەئىدە ھەممىنى چايغا تەكلىپ قىلدى. يېگىت ـ قىزلار كۆرپىلەردىن ئورۇن ئېلىشتى. پەتنۇسلاردا چاي تارتىلىپ، توقاچلار ئۇشتۇلدى ۋە «ئېلىڭلار، بېقىڭلار» دېگەندەك تەكەللۇپلار باشلاندى.

ھېكمەتنىڭ «يۆتكىلىش» خەۋىرى چىققاندىن بېرى، گۈلزىبا

---

① ئايۋازاۋوسكى — رۇس رەسسامى (يىلىقچىنىڭ ئوغلى)، ئۆمرىدە پۈتۈنلەي دېڭىزنىڭ ھەرخىل ئۆزگىرىشلىرىنىلا سىزغان.

سەئىدەگە بىرنەچچە قېتىم دەردلىرىنى تۆككەندى. ئۇ پۈتۈن ئەيىبنى ئۆزىگە، ئائىلىسىدىكىلەرگە قويياتتى. ھېكمەت بۇ ئائىلىگە كۆپ ياخشىلىق قىلغان، قايىت، گۈلرۇزلارنىڭ تىل ـ ھاقارەت، دۇشمەنلىكلىرىگە سەۋرىچانلىق بىلەن چىداپ كەلگەن، لېكىن، تاغدەك ئىشەنگەن بۇمەرەمخانىسىمۇ ئۇلارنىڭ پېيىنى قىرقىشىنى ئۇ زىنھار تەسەۋۋۇر قىلالمىغان، شۇڭا ئۇ گۈلزىبانىڭ شەھەرگە يۆتكىلىشى بىلەن گويا يەتتە قەۋەت ئاسماندىن چۈشۈپ كەتكەندەك بولۇپ، ئومىدسىزلەنگەن، كۆڭلى ئەلەمگە تولۇپ، گۈلزىبادىنمۇ دىلى رەنجىگەن...

سەئىدە گۈلزىبانىڭ بۇ تەسەۋۋۇرلىرىغا لايىقىدا چۈشەنچە بەردى. ھېكمەتنىڭ ئادەمىيلىك بابىدا ۋىجدانلىق يېگىت ئىكەنلىكىنى، ئۆزىنىڭ قەسىمىگە ۋاپا قىلىدىغانلىقىنى، گۈلزىبانى ھەرگىز پىراق ئوتىغا تاشلىمايدىغانلىقىنى ئېيتتى. ئەما گۈلزىبا يەنىلا ئەندىشە ئىچىدە قالغانىدى.

— ھېكمەت، سىز راستىنلا يۆتكىلىپ كەتمەكچى بولۇۋاتامسىز؟ — سورىدى سەئىدە گۈلزىباغا كۆز تاشلاپ، — ئەگەر بىر قارارغا كەلگەن بولسىڭىز، دوستلىرىڭىزغا قانداقمۇ قىيارسىز؟...

— كەتسۇن! — دېدى مۇرات ئوت چاقناپ تۇرغان كۆزلىرىنى قەيەرگىدۇر تىكىپ، — كەتكىن دوستۇم، يۇرەك زېدىسى بولۇپ، قەلبىڭ جاراھەتكە تولماستىن بىۋاژن، بۇ يەرلەردىن كەت!... بىراقلارغا كەت!... كۆزۈڭ ئوچۇق تۇرۇپ، مەھبۇبەڭنىڭ باشقىلار تەرىپىدىن دەپسەندە قىلىنىشىنى كۆرۈشتىنمۇ ئارتۇق ئازاب بولمىسا كېرەك!... سېنىڭ بىلەن بىز بۇ تۇپراققا ئاچچىق تەر، ئىسسىق قانلىرىمىزنى تۆكتۇق، بىراق، نېمىگە ئېرىشتۇق؟...

— مۇرات، — دېدى كامىل ئېغىر تەلەپپۇزدا، — دۇشمەنلىك بىزگە ئانا تۇپراقتىن ئەمەس، بەلكى يامان ئادەملەردىن كېلىۋاتىدۇ...

— مەن بۇ يەردە يۇرتۇازلىق قىلىۋاتقىنىم يوق، — دېدى مۇرات يەنىلا ئاچچىقى يانمىغان ھالدا، — كامىل، نەفسە، زۇمرەتلەرمۇ ئوخشاشلا يامان ئادەملەرنىڭ زۇلمىنى تارتىۋاتىدۇ. لېكىن ئۇلار، رەزىللىككە دۇچ كەلگەندە، ھاياتى، يۇز ـ ئابرويى، تەقدىر ـ ئىقبالى بىلەن ھېسابلاشماي، يۈرەك، قاۋانلارغا جەڭ ئېلان قىلدى. نەفسەدەك بىر تالىپە قىزنىڭ

يۇزلىگەن كۆزلەر قادالغان ۋەھىمىلىك سورۇندا مەلئۇنلارنىڭ يەر چىشلىتىشىنى كىممۇ ئويلىغان؟... مانا بۇ، خان ئانام دېگەندەك، ئاللاھ ئاتا قىلغان ئىلاھى تۈيغۇنىڭ قۇدرەتلىك كۈچىدۇر. زۇمرەت... زۇمرەت ئۇ... مۇراتىنىڭ بىردىنلا ئۆپكىسى ئۆرۈلۈپ، سۆزلىيەلمەي قالدى، — ئۇ تا ئېلىشىپ قېلىش گىردابىغا كىرىپ قالغۇچە، خالىق، مەتمۇساللار بىلەن ئېلىشتى. ئۆزىنى بوغۇزلاشتىن يانمىدى!... مەتمۇساغا ئوت قويۇۋەتتى!... ياقۇپكام ئۆزىنى ئېسىۋالغاندىمۇ، ئۇ چىن ئىنسانلىق بۇرچىنى ئادا قىلىپ، ھەقىقىي مۇھەببىتىنى قوغدىدى!... مانا ھازىر ئۇ زەنجىر - كىشەنلەرگە چىرمالدى... بىراق ئۇ... ئۇ... ئاشۇ مەجنۇنلىقىدا، — مۇرات يىغلاپ سالدى، — «بۇلاق» نى ئۇنتۇغىنى يوق!...

ئۆيىنى گۈرۈستان جىمجىتلىقى باستى. ھەممە سۈكۈتكە چۆمدى!... نەفىسە قول ياغلىقىنى كۆزىگە باسقان ھالدا، ئېسەدەپ - ئېسەدەپ يىغلاۋاتاتتى.

— مېنىڭ دوستۇم ھېكمەتكە ئېچىم ئاغرىيدۇ، — دېدى مۇرات بېشىنى كۆتۈرمەي، — ئۇ ئاق كۆڭۈل، سەمىمىي، كۆڭۈلچەك... شۇڭا، مەن چېقىشىپ ئۇنى «مۇمىن» دەپ قويىمەن. ئۇ دوستلىرى، ياخشى كۆرگەن كىشىلىرى ئۈچۈن، ھەممە نېمىسىنى قۇربان قىلالايدۇ. بىراق... بىراق، ئاھ خۇدا، نېمە دېسەم بولار؟...

ھەممە بىردەك مۇراتقا قارىدى، ئۇنىڭ يىغانى ھەقىقەتەن ئۆرلەپ تۇراتتى.

— ئەگەر سىلەرنىڭ ئالدىڭلارغا، — دېدى مۇرات ياشلىق كۆزلىرى بىلەن دوستلىرىغا قاراپ، — بىر لىگەندە «ھەقىقەت»، يەنە بىر لىگەندە «ھايا - نومۇس، ئانا مېھرى» دېگەنلەرنى ئېلىپ كەلسە، قايسىسىنى تاللىغان بولاتتىڭلار؟...

بۇ جاۋاب بېرىشكە ئىنتايىن تەس بولغان قىيىن سوئال ئىدى. «ھەقىقەت» مۇھىم ئىدى، لېكىن، ئىنسانىنىڭ زىننىتى، كۆركى، تۇتىياسى بولغان ھايا - نومۇسمۇ، ئانىمۇ ئەلۋەتتە... ھاياسى بولمىغان، ئاننىنى خارلىغان بەندە ئادەم ئەمەس بەلكى ھايۋاندۇر. كامىل، ھېكمەت، نەفىسە، گۈلزىبالار مۇراتنىڭ زادى نېمە دېمەكچى ئىكەنلىكىنى بىلەلمەي،

چوڭقۇر نەپەس ئېلىشىپ، بىر - بىرىگە مەنىلىك قارىشىپ قويۇشتى.
— مېنىڭچە، — دېدى كامىل ئېغىر جىمجىتلىقتىن كېيىن، — ھەممىنى «ھەقىقەت» ئۇچۇن قۇربان قىلىشقا توغرا كېلىدۇ!...
— ھەبىبەللى، — دېدى مۇرات ئاچچىق ئىستىھزا بىلەن كۈلۈپ، — ماھىگۈلنى قۇتقۇزىمەن، دەپ بۇلاڭچى قىمارۋازلار بىلەن ئېلىشقاندا، ئەگەر دوستۇم ھېكمەت ئۆلگەن بولسا، بەلكىم بۇ چاققىچە ئۇنىڭ تېنى ئىككى غۇلاچ سوغۇق يەر تېگىدە چىرىپ كەتكەنمۇ بولار ئىدى... ئۇ، بۇمەرەمخان ئانىغا يەتكۈزگەن ھىممەتلىرىنى ئېھتىمال ئۇر ئاسىسىمىز قىلمىغان بولغىيتتى!... ئەمما، بۇمەرەمخان ئانا ئۆزى قول قويۇپ بەرگەن ئىلتىماسنىڭ، گۈلزىبا بىلەن ھېكمەتنى ئايرىۋېتىش ئۈچۈن بولۇۋاتقانلىقىنى بىلمەي قالارمۇ؟... ئاددىيسى، گۈلرۇزنىڭ خۇي - پەيلىنىمۇ بىلمەمدۇ؟ بىلىدۇ... بىلىپ تۇرۇپ، ئۇ شۇنداق قىلدى. ھېكمەت ئۇنىڭ [illegible] بىلەن، لەنىتى ئىلتىماسنىڭ ئۇنىڭغا قانچىلىك ئازاب ئېلىپ كەلگەنلىكىنى بىر ئۆزى بىلىدۇ، بىر خۇدا بىلىدۇ... گۈلزىباچۇ؟ ئارىدىن شۇنچە كۆپ كۆڭۈلسىزلىكلەر ئۆتتى. ئۇ ھەق - ناھەقنى ئايرىسا بولاتتى، قارىغۇلارچە «ئانام، ئانام...» دەپلا ھېكمەتنىڭ يۈرەك جاراھەتلىرىگە مەلھەم بولالمىدى!... ھەتتا: «ئاناڭدىن يىگىتىڭنى يۇقىرى بىلەمتىڭ؟» دېگەن بىر ئېغىز سۆزدىن نومۇس قىلىپ، ھەقىقىي ئەھۋالنى مائارىپ ئىدارىسىگە بېرىپ ئېيتمىدى. ئار - نومۇس پەردىسىنى يىرتالمىدى!... خالىق، زەينىدىن، كېرىموف، گۈلرۇزلارنىڭ تەنتەنە قىلىشىغا يول قويۇپ، سۈكۈت قىلدى. قېنى ئۇنىڭدىكى جاسارەت؟ نەفىسە، زۇمرەتلەر كۆرسىتەلىگەن شىجائەت، سۆيگەن كىشىسى ئۈچۈن ئۆزىنى قۇربان قىلىش روھى قېنى؟... مەن ھەر قېتىم ھېكمەتنىڭ مىسكىن چىرايىغا قارىغىنىمدا، بۇ توغرۇلۇق تۈنلەپ - تۈنلەپ ئويلاپ چىقىمەن!...
گۈلزىبا يۈزىنى تۇتۇپ ئۇن سېلىپ يىغلىغىنىچە، سىرتقا ئۆزىنى ئاتتى... ھېكمەتمۇ ئۇنىڭ ئارقىسىدىن چىقىپ كەتتى. نەفىسە، سەئىدەلەر ئورنىدىن تۇرماقچى بولۇۋىدى، كامىل ئۇلارنى توسۇپ قالدى.
— مۇرات، ھېكمەتنىڭ يۆتكىلىش مەسىلىسىدە بىز ئۈچىمىز بىر قارارغا كېلىپ بولغان تۇرۇقلۇق، — دېدى كامىل، — ئەجەب بۇگۈن

باسقىچىلا گەپلەرنى قىلىسەنغۇ؟ گۈلزىباغا مۇنداق قاتتىق تېگىشىڭ زادى قاملاشمىدى.

— تاڭ، ئۆزۈممۇ بىلمەيمەن... جۇدۇنۇم ئۆرلەپلا تۇرىدىغۇ؟...

— مۇرات، سېنىڭ كۆڭلۈڭنى چۈشىنىمەن، — كامىل مۇراتنىڭ چىنىسىگە چاي قۇيدى، — سەن بىر ئىشنى ئويلىنىپ كۆردۈڭمۇ؟ ھەر بىر ئادەمنىڭ ياشاش شارائىتى، ئىجتىمائىي مۇناسىۋىتى، ئەتراپىدىكى قورشاپ تۇرغان مۇھىت ئۇنىڭدا ئوخشىمىغان پسىخىك ھالەتنى شەكىللەندۈرىدۇ. زۇمرەت بىرنەچچە خىل مىللەت بالىلىرى ئىچىدە چوڭ بولغان، باتۇرلۇقنى، قورقماسلىقنى، يۈز - خاتىرە قىلماسلىقنى ۋە ئوچۇق - يورۇق بولۇشتەك ئالاھىدىلىكلەرنى ئۆزىدە يېتىشتۈرگەن. نەفىسە بولسا كىچىكىدىن باشلاپلا جاھان كلاسسىكلىرىنىڭ دىۋان ھەم داستانلىرىدىكى مۇھەببەت - نەپرەت، ئالىجاناپلىق ھەم رەزىللىك، سەمىمىيلىك بىلەن ساختىپەزلىك، دىيانەت ۋە قارا كۆڭۈللۈككە ئوخشاش ئادەم تەبىئىتى بىلىملىرى بىلەن كۆپ ئۇچراشقان!... گۈلزىباچۇ؟ ئۇ كىچىكلا ئۆگەي ئاتىنىڭ قولىغا قالغان. ۋەھشى قايىتنىڭ بۇمەرەمخان ئانىنى خورلاشلىرى، دۇمبا - تېپىكلىرى، جەڭگە - جىدەللەر ئۇنىڭ يۈرىكىنى ئىزىۋەتكەن... ئۇ كىچىككىنە شەپىدىنمۇ چۆچۈپ تۇرىدۇ... ھەممە ئىشتا ئېھتىيات قىلىدۇ... كۆڭۈل ئاغرىقىنى كۆتۈرەلمەيدۇ.

— مۇرات، بىلىمەن، سىزنىڭ كۆڭلىڭىز تۈز، — دېدى نەفىسە، — دوستىڭىز ھېكمەتنىڭ دەردلىرىگە چىدىيالمىدىڭىز، لېكىن ئويلىنىپ كۆرۈڭ، كىشىلەرنىڭ دىلىنى ئاغرىتىش ياخشى ئەمەس. كۆڭۈلنىڭ شىشىسىدەك نازۇك نەرسە يوق!...

— زادى چۈشىنەلمەيمەن، — مۇراتنىڭ چوڭ كۆزلىرى ئالايدى، — ماھىگۈلنى گۆر ئاغزىدىن قۇتۇلدۇرۇۋېلىشتەك پىداكارلىق ئۇلارنى ئېرىتەلمىسە... قىزىنى بېقىپ، ئوقۇتۇپ، ئۆز قېرىندىشىدەك تەربىيىلەۋاتقان ئىشمۇ يۈرىكىنى يۇمشىتالمىسا... تېخى سۈيىقەستچى گۈلرۇزنىڭ كەينىگە كىرىپ، ھېكمەتنى ئوتقا تاشلىسا... گۈلزىبامۇ ۋىجدان ئازابىنى كۈچكە ئايلاندۇرالمىسا؟ زادى ئۇلارنىڭ ئەقلى دۈمبىسىگە ئۆتۈپ قالغان. توۋا، بىزنىڭ بۇ ۋاپاسىز دۇنيامىزدا، كىمگە ياخشىلىق قىلساق،

شۇنىڭدىن يامانلىق يانامدۇ؟ . . .

— بارلىق سۇزلىرىڭ يوللۇق، — كامىل بېشىنى كۆتۈردى، — لېكىن گۈلزىباغا شەك كەلتۈرۈشۈڭ ئوشۇقچە. . . نەۋائى: «گۈلنىڭ تونى قىرىق ياماق، يوپۇرماقلىرى يىرتىق بولسىمۇ، ھۆسنى پاكىزە ئەمەسمۇ؟» دېگەن، گۈلزىبانىڭ بارلىق قۇدرىتى يۇرىكىدە! . . . ئۇنىڭدا، ھالقىلىق پەيتلەردە ھېكمەت ئۈچۈن ئۆزىنى قۇربان قىلالايدىغان روھ بار.

— كامىل ھارىقىڭ بولسا ماڭا بىر يۇتۇم بەرسەڭچۇ! . . . — دېدى مۇرات يېنىككىنە تىنىۋېتىپ، — باياتىن بېرى مەن نېمىلەرنى دەپ كەتتىم؟ . . . ئۆزۈممۇ ئاڭقىرالمايلا قالدىم. . .

— بىردەم سەۋر قىل، ساڭا ئاتاپ قويغان بىر نەرسەم بار! — كامىل چىقىپ كەتتى.

— توۋا، سىز. . .

سەئىدە سۆز باشلاپ بولغۇچە، نەفىسە ئۇنىڭغا «گەپ قىلماڭ» دېگەندەك ئىما قىلدى. زۇمرەت ئېسىگە كېلىشى بىلەن، بىر ئۆزىگە كېلىپ، بىر كېتىپ تۇرغان مۇرات خۇددى ئۇلۇق ئوتتەك يالقۇنجىغان ھېسسىيات تۇپەيلى، قويغان - پۈتكىنىنى، دېگەن - ئەتكىنىنى بىلەلمەيدىغان، ئۆزىنى ئىدارە قىلالمايدىغان بولۇپ قالغانىدى، بۇنى دوستلار چۈشىنەتتى.

— سىز ھېچنېمە دېمىدىڭىزغۇ؟ بىھۇدە خىياللاردا بولماڭ! — دېدى نەفىسە كۇلۇپ، — بىز ئۆزئارا پاراڭلاشتۇق.

كامىل بىر بوتۇلكا «شىپىڭ» ھارىقىنى كۆتۈرۈپ قايتىپ كىردى. ئۇ پىيالىگە يېرىم قۇيۇپ، مۇراتقا سۇندى.

— سېنىڭ بۇ نەرسىگە ئامراق ئىكەنلىكىڭنى بىلىمەن. . . شۇڭا، ھېچكىمنى ئويلىمىساممۇ، سېنى ئېسىمدىن چىقارمايمەن. . .

— رەھمەت ساڭا! . . .

مۇرات ھاراقنى ئاستآ سۇمۇرۇپ ئىچىپ بولغاندىن كېيىن، گۈلزىبادىن كەچۈرۈم سوراش ئۈچۈن، ئورنىدىن تۇرماقچى بولۇۋېدى، كامىل ئۇنى توسۇپ قالدى.

— بولدى چىقما، قارغا چۈشكەن ئىزدىن قارىغاندا، ئۇلار باغ تەرەپكە چىقىپ كېتىپتۇ. . . ھېلى كىرىدۇ.

— بوپتۇ، گۈلزىبا سوغۇقتا قانچە توڭلىغانسېرى، — دېدى مۇرات، — ھېكمەتنىڭ ئوتلۇق ھارارىتىگە شۈنچە تەشنا بولار...

— ياۋاللا سىزنىڭ ئاغزىڭىزنى، — نەقىسە قىزىرىپ كەتتى، — گېپىم بار دەپلا قىلمىسىز...

نەقىسە بىلەن سەئىدە چۈشلۈك تاماقتا تەييارلىق قىلىش ئۈچۈن چىقىپ كەتتى. مۇرات پىيالىگە ھاراق قۇيۇپ ئىچكەندىن كېيىن، كامىلغا تۇتتى. ئۇمۇ ئىككى يۇتۇمدەك ئىچتى. ئاندىن، مۇراتنىڭ خوش كەيپىلىكىدىن پايدىلىنىپ، ئىچىدە يىغىلىپ قالغان گەپنىڭ ھەممىنى تۆكۈۋالدى.

مەكتەپتە ئېلىپ بېرىلىۋاتقان سىنىپىي كۈرەش ھەرىكىتى ئوقۇتۇش ئىشلىرىغا ئېغىر تەسىر كۆرسەتكەنىدى. پۈرسەتتىن پايدىلانغان بىر قىسىم ھورۇن، جان باقار ئوقۇتقۇچىلار ھەدىسە يىغىنلاردا ۋاراقىراپ - جاراقىراش بىلەن بولۇپ، دەرس ئۆتۈشكە قىزىقمايى قويغانىدى، سىنىپقا كىرسىمۇ كىتابىنى ئوقۇپ بېرىپلا يېنىپ چىقاتتى. زۇمرەت بوز يەرگە سۈرگۈن قىلىنغاندىن بېرى، مەكتەپنىڭ سەنئەت ئىشلىرى تاشلىنىپ قالغانىدى. مۇرات دەرس تەييارلىقىنى قول ئۈچىدىلا قىلىپ، ۋەزىپە ئادا قىلىش ئۈچۈنلا سىنىپقا كىرەتتى. پەقەت ئۇنىڭ كېچىلىرى چەت ياقىدىكى ياتىقىغا كىرىۋېلىپ، دۇتار ھەم راۋابىنى مۇڭلۇق پەدىلەرگە چالغىنىنى ھېسابقا ئالمىغاندا، باشقا ھېچنېمە بىلەن كارى يوق بولۇۋالغانىدى. كامىل بۇ توغرۇلۇق مۇراتنى ئۈچۈغداپ خىجىلا تەرلەتتى. ئېزىز تارمۇشنى پات - پات بوز يەرگە كىرگۈزۈپ، زۇمرەتنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئېلىپ تۇرايلى، قىشلىق تەتىلدە قايتۇرۇپ چىقىپ ۋىلايەتلىك دوختۇرخانىدا داۋالىتايلى، دېدى. ھېكمەت، ئالىمجان، ئامانىللا، نائىبى، شادىمان، ئابلىز ناۋا قاتارلىق دوستلارنىڭ بۇ ئىشتا شۇنداق قارارغا كەلگەنلىكىنى ئېيتتى. دوستلىرىنىڭ شاپائىتىدىن سۆيۈنگەن مۇرات خۇشال بولغان بولسىمۇ، «قىشلىق تەتىلدە» دېگەن سۆزدىن ئۇنىڭ كۆڭلى سەل خىرەلەشتى. بۇنى سەزگەن كامىل قىشلىق تەتىلگىمۇ ھېچقانچە ۋاقىت قالمىغانلىقىنى ئەسكەرتىپ قويدى.

كامىل مۇراتقا كۆيۈپ - پىشىپ نەسىھەت قىلىۋاتقان بۇ پەيتتە،

سرتتا قار پاختا ئاتقاندەك لەپەكشىپ چۈشمەكتە ئىدى. ھويلا، قىيما بالداقلىق پىشايۋاننىڭ سالاسۇنلىرى، باغنىڭ تاش پەلەمپەيلىرى ئايئاق قار بىلەن قاپلانغانىدى. باغ ئىچىدىكى مېۋىلىك دەرەخلەرنىڭ كۆچەتلىرى، قۇرۇغان گۈل ـ گىياھلارنىڭ شادلىرى، ئەينەكتەك مۇز قاتقان كۆل سۈيى... قارىغاندا ئاق چايشاپ يېپىنغان ھازىرلارغا ئوخشايتتى. كۆل بويىدىكى غوللىرى چىرماشقان «ئاشىق ـ مەشۇق» ئالمىغا يۆلىنىپ تۇرغان ھېكمەتنىڭ كۈل رەڭ قۇلاقچىسى، پالشۇپكىسىنىڭ ياقىلىرى ۋە مۇرىلىرىگە بىر قەۋەت قار قونغانىدى. گۈلزىبانىڭ ئېڭەكلىرى ئاستىدىن ئۆتكۈزۈپ چېگىۋالغان يېشىل يوڭ ياغلىقى، پەلتۇسىنىڭ دۇمبىلىرىدىكى قار بارغانسېرى قېلىنلاشماقتا ئىدى.

— گۈلزىبا، مۇراتنىڭ سۆزلىرىدىن راستىنلا خاپا بولمىدىڭىزمۇ؟ — دېدى ھېكمەت قىزنىڭ ياشلىق كۆزلىرىگە قاراپ، — ئەمسە نېمە ئۈچۈن كۆزلىرىڭىزدىن ياش توختىماي تۆكۈلىدۇ؟

— دېدىمغۇ؟ ھەرگىز رەنجىمىدىم دەپ! — گۈلزىبا يۈزلىرىنى سۈرتتى، — ئۆزۈم ئەسكى... مۇراتنىڭ سۆزلىرى ماڭا سىگنال بولدى. مېنى ئويغاتتى. سىزگە مەن، ئانام، ماھىگۈل ئابدۇنەبىلەر يۇز كېلەلمەيمىز...

— بۇ گەپنى سىز ئەمەس قايىت، گۈلرۇزلار قىلسا تۇغرا بولاتتى، — ھېكمەتنىڭ قوشۇما قاشلىرى تۇرۇلدى، — مەن رەنجىمىدىم دېسەم، سىلەرنى ئالدىغان بولىمەن. ئانىڭىزنىڭ ئىلتىماسىنى، سىزنىڭ ماڭارىپ ئىدارىسىگە ھەقىقىي ئەھۋالنى ئېيتمىغانلىقىڭىزنى كۆڭلۈمگە زادىلا سىغدۇرالمىدىم. ئالىمجان: «مەن يېزا ماڭارىپىنى تەكشۈرگىلى چىقىپ كېتىپ قاپتىپ كېلىپلا، گۈلزىبانى يۆتكىمەكچى ئىكەنلىكلىرىنى ئاڭلىغانىدىم، لېكىن گۈلزىبا مېنى ئىزدەپ كەلمىدى،» دەيدۇ.

— راست، كېيىن پۈشايمان قىلدىم، بىراق كېچىكتىم، — گۈلزىبانىڭ چىرايى بەكلا بىچارە ئىدى، ئېيتىڭا ھېكمەت، سىز... سىز مېنى تاشلاپ كېتەمسىز؟... مەن... مەن... قانداق قىلارمەن؟... ئويلاپ كۆرسەم... سىز كەتسىڭىز، مېنىڭ بىرمۇ يېقىن ئادىمىم، سىردىشىم، ھەمراھىم قالمايدۇ... بىكەندەكلا يالغۇز قالىمەن... بىلەمسىز، مەن

ئائىلىدىكى قاباھەتلىك چۇشلىرىمنى سىزنىڭ مېھر بۇلىقىڭىز بىلەن يۇيۇپ كېلىۋاتىمەن! . . . سىز بولغانلىقىڭىز ئۈچۈنلا، مېنىڭ يۇرىكىم پوتون! . . . سىز مېنىڭ كەلگۈسى يولدىشىم ئەمەس، — ئۇ بىردىنلا قىزىرىپ كۆزلىرىنى ئەپقاچتى، — بەلكى ئاكام، قېرىندىشىم، دوستۇمدەكلا تۇيۇلىسىز، سىزگە ئېچىكىپ كېتىپتىكەنمەن! . . . سىزنىڭسىز كۈنلەر ماڭا بەجايىكى يۈلۈم. . . مەڭگۈلۈك ماتەمدەك بولۇپ كۆرۈنىدۇ! . . .

— گېپىمنى ئاڭلاڭ گۈلزىبا! . . .

— ياق، ياق، سۆزۈمنى بۆلمەڭ، مەن ئېچىمنى بوشىتىۋالاي. . . ۋاي خۇدايىم، قوللىرىمنىڭ مۇزلاپ كەتكىنىنى! . . . — گۈلزىبا قىزىرىپ كەتكەن قوللىرىنى هوردىدى.

— ئەكىلىڭ قولىڭىزنى، — هېكمەت پالتۇپكىسىنىڭ تۈگمىلىرىنى يېشىپ پوپايكىسىنى قايىردى، — بۇ يەرگە سېلىڭ. . . ناھايىتى ئىسسىق. . .

— بۇنداق قىلسام، — گۈلزىبا باغ ئىشكى تەرەپكە يالتىيىپ قارىۋالدى، — بىر كىم كۆرۈپ قالسا. . .

— سىز! . . . — ئاچچىقى كەلگەن هېكمەتنىڭ كۆزلىرى چەكچەيدى، — قولىنى ئىسسىتىپ قويۇشمۇ يامان ئىش بولامدۇ؟

گۈلزىبا هېكمەتنى قۇچاقلىدى. هېكمەت ئۇنىڭ قوللىرىنى ئىككى بىلىكى ئاستىغا ئېلىپ قىستى ۋە ئۇنىڭ مۇزلاپ كەتكەن يۈزى، پېشانىسى، بويۇنلىرىغا لەۋلىرىنى تەگكۈزۈپ، ئۇنى ئۇزاقتىن - ئۇزاق پۇرىدى. گەرچە، هېكمەتنىڭ يۈز - بۇرۇنلىرى مۇزلىغان بولسىمۇ، لېكىن يۈرەك قاتلاملىرىدىن ئېتىلىپ چىققان قۇياش تەپتىدەك ئوتلۇق نەپىسى گۈلزىبانىڭ يۈرىكىگە بېرىپ ئۇرۇلدى.

— ئاھ نېمىدېگەن هۆزۈر! . . . — گۈلزىبا ئوڭ يۈزىنى نېمىدۇر تېپچەكلەۋاتقان كۆكرەك ئۇستىگە قويدى، — مەن يۇرىكىمنىڭ سىزنىڭ ئوتلۇق نەپىسىڭىزدە ئېرىپ كېتىشىگە شۇ قەدەر تەشنا! . . . ئاھ، مېنى يالغۇز - يېگانە، تەنها بىچارە قىلىپ، تاشلاپ كەتمەڭ. . . مەن. . . مەن. . . سىز بىلەن بىللە كېتىمەن! . . . ماڭا جاۋاب بېرىڭ. . . مېنى بىللە ئېلىپ كېتەمسىز؟

گۈلزىبا هېكمەتكە ئىشەنمەي تۇراتتى. ئىككى كۈن ئىلگىرىلا ئۇچ

دوست يۆتكىلىش ئىشى ئوستىده سۆزلىشىپ، بىر قارارغا كېلىپ بولغاندى. هېكمەت ۋەزىيەت مۇشۇنداق زىل پەيتته يۆتكىلىپ كەتسە، «جەنايەتچىدىن قورقۇپ قاچقان» غا هېساب بولاتتى. بۇنىڭ بىلەن، دوستلىرىنىڭ تىلىنى باغلاپ قويىاتتى، ئەمەلىيەتته ئۇلارنى ئوتقا تاشلايتتى! خالىق، زەينەدىن، كېرىموف، قۇتبىرەملەر تەتته شاتلىقىغا چۆمگەن بولاتتى. يەنە ئېڭ مۇهىم ئىش، گۈلزىبانى زار يىغلىتىپ، ئۇنى مەڭگۈلۈك دەردكە مۇپتىلا قىلىپ كېتىشكە ئۇنىڭ يۈرىكى چىدىمايتتى. شۇڭا، ئۇ كەتمەس بولغاندى، هېكمەتنىڭ بۇ قارارى كامىل بىلەن مۇراتىنى شادلىققا چۆمدۈرگەن، ئۇچىلىسى تەڭلا قۇچاقلىشىپ كەتكەندى.

— راستمۇ هېكمەت؟ گۈلزىبانىڭ كۆز قارىچۇقلىرىنى شادلىق ياشلىرى قاپلىدى، — ئاھ مېنىڭ هېكمىتىم... يۈرەكچۇكۇم، كۆڭۈل خۇشۇم...

نۇرانە كۆزلەردىن ئېقىۋاتقان ياشلار قىزنى گويا ئېچىلىۋاتقان گۈلگە ئوخشىتىپ قويغانىدى. گۈلزىبانىڭ «مەن سىز بىلەن كېتىمەن» دېيىشى بىر دەملىك هاياجاندىن چىققان سۆز ئەمەس ئىدى. ئۇ شەھەرگە قايتىپ كىرگەندىن كېيىن، هېكمەتسىز تۇرمۇشنىڭ نەقەدەر زېرىكەرلىك، مەنىسىز بولىدىغانلىقىنى هېس قىلىپ يەتتى. ئۇ كۈنلەپ ـ كۈنلەپ ئۇنى ئويلىسا، تۇن كېچىلەردە «چۈشۈمدە كۆرەرمەن» دەپ كۆز يۇماتتى. بىراق ئۇيقۇ ئۇنىڭدىن بىزار ئىدى... گۈلزىبا هېكمەتنى تاقەتسىز سېغىناتتى، شۇنداق مىنۇتلارمۇ بولاتتىكى، سېغىنىشتىن تۆكۈلگەن كۆز ياشلىرى ئۇنىڭ ياستۇقىنى هۆل قىلىۋېتەتتى... ئۇ، خۇدايىم ئۇنىڭ ئۇچۇنلا يارىتىپ قويغان بۇ خۇش خۇي يىگىتنى تۆگىلۈكتىن بىدار قاراپ، يۈلتۈزلار ئارىسىدىن ئىزدەيتتى.

شەھەرگە يۆتكەلگەندىن كېيىن، گۈلزىبا ئانىسىغا قاپاق ئاچمايدىغان، كەمسۆز، خۇشال ياكى خاپا بولغانلىقىنى بىلگىلى بولمايدىغان، هېچكىمگەمۇ ئارىلاشمايدىغان غەلىتىلا بولۇپ قالغانىدى. پەقەت ئۇ ئابدۇنەبى بىلەنلا پاراڭلىشىپ قويىاتتى. ئۇنى پات ـ پاتلا كىنولارغا ئېلىپ بارىتتى. گۈلزىبا كىنودىن قايتىپ كېچىلىرى يوللاردا كېلىۋېتىپ: «ئابدۇنەبى ئۇكام، هېكمەت ئاكاڭنى كۆرگۈڭ كەلدىمۇ؟» دەپ سورايتتى. ئابدۇنەبى بولسا،

«هېكمەت ئاكام ماڭا پىرقىرىغۇچ ئېلىپ بەردى»، «هېكمەت ئاكام لەگلەك ياساشقا ئۇستا ئىدى»، «هېكمەت ئاكام كىنوغا ئاپارغاندا، «ماهىگۈلنى بوزەك قىلساڭ، قۇلىقىڭنى چىشلىۋالىمەن» دېگەن...» دېگەندەك ئۆزى ئۈچۈن مۇهىم بولغان خاتىرىلەرنى ئاغزى بىسىقماي سۆزلەيتتى. گۈلزىبا شۇ چاغلار قايتا تەكرارلىنىۋاتقاندەك، هېكمەت يېنىدا بىللە كېتىۋاتقاندەك يان - يېنىغا ئىنتىزار قارايتتى. ئىشتىن چۈشكەندە، بەزىدە گۈلزىبا ئىشىك ئالدىدىكى كۆتەكتە، قاراڭغۇ چۈشكۈچە، بەزىدە ئاي تىك كۆتۈرۈلۈپ دۇنيانى تەكشى يورۇتقۇچە، سۈكۈت بىلەن ئولتۇرۇپ، خۇدايىم هېكمەتنى تۇنجى قېتىم ئۇچراشتۇرغان ئاۋغان كوچىسى ئېغىزىدىكى هېلىنقى سىرلىق يولغا تەلمۈرەتتى...

گۈلزىبا يېقىندىن بېرى ئۆزىدىن ئەنسىرەپ قالدى. كېرىمۇف پات - پاتلا مەكتەپ ئالدىغا كېلىۋېلىپ، توي قىلىش تەلىپىنى قويۇپ، ئۇنىڭ ئالدىنى توسۇپ تۇرۇۋالىدىغان بولدى. بىر كۈنى مەكتەپنىڭ ئىلمىي مۇدىرى مەخپۇزخان گۈلزىبانى ئىشخانىغا چاقىرىپ، ئۆزۈندىن - ئۇزۇن تەربىيە ئىشلەپ، ئۇنىڭغا «هەربىيلەر ئائىلىسى» بولۇشنىڭ شەرەپلىك ئىكەنلىكىنى چۈشەندۈردى. ئۇنىڭ سۆزلىرىنىڭ ئوراىندىن يالۇرۇش بىلەن قورقۇتۇش چېقىپ تۇراتتى. گۈلزىبا ئۇنىڭغا ناهايىتى يامان بىر ئالايدى - دە، ئىشخانىدىن ئېتىلىپ چىقىپ كەتتى. مەخپۇزخان گۈلزىباغا ئىككىنچى قېتىم يەنە «تەربىيە» بەرمەكچى بولۇپ، «دەرستىن چۈشۈپ ئىشخانىغا كىرىڭ، كېرىمۇف كەلمەكچى» دېۋىدى، ئۇ: «ئەگەر سىز شۇنداق - شۇھرەتكە شۇنچە موهتاج بولسىڭىز، ئۇنىڭغا ئۆزىڭىز قىزىڭىزنى بېرىۋېلىڭ، ئۇنداق ئىبلىسنى كۆرەرگە مېنىڭ كۆزۈم يوق...» دېدى - دە، ئوقۇتقۇچىلار ئىشخانىسىغا كىرىپ، ئۇستەلدە دۇم يېتىپ يىغلىدى. ئەگەر گۈلشەن مۇئەللىم كىرىپ قالمىغان بولسا، ئۇ قاراڭغۇ چۈشكۈچە ئىشخانىدىن چىقمىغان بولاتتى. گۈلشەن گۈلزىبانىڭ باشلانغۇچ ۋە ئوتتۇرا مەكتەپلەردە بىللە ئوقۇغان ساۋاقدىشى ئىدى. ئۇلار كىچىكىدىن تارتىپ ناهايىتى يېقىن ئۆتكەنىدى. گۈلزىبا شەھەرگە يۆتكىلىپ كەلگەندىن بېرى بۇ كونا ساۋاقدىشى بىلەن بىر مەكتەپتە بولۇپ قالغانىدى. گۈلشەن ئۇنىڭ مۇڭىغا - مۇڭ بولالايتتى. ئەھۋالنى ئاڭلىغان گۈلشەن ئاچچىقىدا:

«بۇ كوت - كوت خوتۇنغا ئىلمىي مۇدىرلىق ئازلىق قىلىپ، ئەمدى دەللاللىقنىمۇ قوشۇپ قىلاي دەۋېتىپتۇ - دە!» دەپ ئۇنى تىللىدى. گۈلزىبا بۇ خۇرلۇقتا چىدىيالماي تۇرغىنىدا، كېرىموف ئۇچ كۈننىڭ ئالدىدا، ئىككى خوتۇنغا بىر مۇنچە نەرسىنى كۆتۈرگۈزۈپ، ئۆيىگە ئەلچىلىككە كىرگۈزدى. قايىت ئۆيدە يوق ئىدى. قەرز سۆيلەپ كەلگەن ئىككى ئادەم بىلەن بولغان جەدەلدىن كېيىن، ئۇنىڭ يوقاپ كەتكىنىگە ھەپتە بولۇپ قالغانىدى. بۇمەرەمخان ئەلچىلەرگە ئۆز يولىدا ئۆزرە ئېيتىپ، بولمايدۇ، دېدى. ئەمما بۇ خوتۇنلار خېلى پىشقان دەللاللاردىن بولغاچقا، بۇ گەپكە قۇلاق سالمىغاندەك ئەمەس ئىدى. بۇمەرەمخان ئاخىرى ئۇلارنى «قىزىمنىڭ بېشى باغلاقلىق، ئىسسىقدا كېتىۋېلىشسىلا» دەپ، تاۋاقلىرىنى قولىغا تۇتقۇزۇپ ئۆيدىن ھەيدەپ چىقاردى. بۇمەرەمخان ئۇنىڭسىزمۇ قىزىغا يۇز كېلەلمەيتتى. بۇ كۆڭۈلسىزلىكلەرنىڭ ئۈستىگە، قەرز سۆيلەپ كېلىدىغانلارنىڭ ھەر كۈنى دېگۈدەك كۆتۈرىدىغان غەۋغاسى قۇلۇم - قوشنىلار ئالدىدىمۇ گۈلزىبانىڭ يۈزىنى يەر قىلىۋاتاتتى. گۈلرۇزمۇ قەستەن ئۇرۇنۇپ - سوقۇنۇپ، جىدەل چىقىرىشقا ئارانلا تۇراتتى. بۇ ئۆي ھەقىقەتەن گۈلزىبا ئۈچۈن بەجايىكى يىرتقۇچ ھايۋانلارنىڭ ئۇۋىسىدەكلا بولۇپ قالغانىدى. ئۇ ئەمدى ئاقمۇللا ئىمامنىڭ مەسلىھىتىگە ئۆز ۋاقتىدە نېمىشقا قۇلاق سالمىغاندىمەن؟ دەپ ئۆكۈنەتتى. گۈلزىبا ئۇ چاغلاردا بىچارە ئانىسىنى ئويلىمىغانىدى. لېكىن ئانىسىنىڭ بىلىپ - بىلمەي ئۇنىڭ يولىغا قاپقان قۇرۇپ، ئۇنى ۋەيلۇن دوزاقتا تاشلايدىغانلىقىنى ئويلىمىغان. شۇڭا، گۈلزىبا ھېكمەت بىلەن دۇنيانىڭ ئۇ چېتىگە بولسىمۇ كېتىشكە رازى ئىدى...

— گۈلزىبا نېمە ئويلاۋاتىسىز، جىمىپ كەتتىڭىزغۇ؟ — دېدى ھېكمەت قىزنىڭ قۇلىقىغا پىچىرلاپ، — بىز ئەمدى قانداق قىلىمىز؟

— ھېكمەت مېنىڭمۇ چىدىغۇچىلىكىم قالمىدى، سىز بىر ئامالىنى قىلسىڭىزچۇ...

— بوستاندا خالىقلا بولىدىكەن، ئۇلار ئىككىمىزگە ھەرگىز توي خېتى بەرمەيدۇ، — دېدى ھېكمەت بىر ئاز ئويلىنىۋېلىپ، — توي خېتىنى شەھەردىن ئالايلى دېسەك، مېنىڭ نوپۇسۇم يېزىدا... مەن شەھەردىكى

دوستلارغا دەپ باقاي، ئۇلار بىر ئامالىنى قىلالىسا، مۇشۇ قىشلىق تەتىلدىلا تويمىزنى قىلىۋېتەيلى.

— ئەگەر شەھەردىنمۇ ئامال بولمىسا قانداق قىلارمىز؟

— بىرلا چارە بار...

— قېنى ئېيتىڭ؟...

— ئاقمۇللا ئىمامغا نىكاھ قىلدۇرۇپ، بىر ئۆيگە كىرىش...

— ماقۇل گېپىڭزنى ئاڭلايمەن، — گۈلزىبا ھايا بىلەن ۋىلىققىدە كۈلدى - دە، ھېكمەتنىڭ كۆكرىكىگە يېپىشتى، — ئەمما تويىنى دوستلىرىمىز ئىچىدىلا ئۆزىمىز بىلىپ قىلىمىز...

ھويلىدىن كامىلنىڭ «ھېكمەت، تاماق تەييار بولدى» دېگەن ئاۋازى ئاڭلاندى. ئۇلار چىڭ قۇچاقلاشتى... ھېكمەتنىڭ پۈتۈن ۋۇجۇدى يېنىكلەپلا قالدى. گۈلزىبامۇ يورۇتۇلغان قەلبىدە يېڭى ئارزۇلارنى ئېلىپ، باغنىڭ تاش پەلەمپىيىدىن چۈشتى.

ھېكمەت بىلەن گۈلزىبا ئىسسىق مېھمانخانىغا كىرگەندە، مۇرات ئوبدانلا قىزىتۇالغانىدى. سەئىدە، نەفىسەلەر ھەر بىرسىنىڭ ئالدىغا بىر تەخسىدىن لەغمەن ئېلىپ كەلدى. بايا خىلىلا قاتتىق گەپلەرنى قىلىۋەتكىنىگە خىجالەت بولغان مۇراتنىڭ گۈلزىبانىڭ ئاداۋەتسىز ئوچۇق چىرايىغا قاراپ، كۆڭلى ئورنىغا چۈشتى.

— گۈلزىبا سوغۇقتا توڭلىغانسىز؟— دېدى مۇرات توز كۆڭۈللۈك بىلەن، — مەن سىزگە سوغ تېگىپ قالارمىكىن دەپ ئەنسىرىگەنىدىم...

— ياق، توڭلىمىدىم، — گۈلزىبامۇ كۈلدى، — تېخى ئىسسىپ كەتتىم.

— ئەلۋەتتە ئىسسىپ كېتىسىز - دە! يېنىڭزدا بىر پارچە چوغ تۇرسا...

ئۆينىڭ ئىچىدە كۈلكە كۆتۈرۈلدى...

— بولدى، سىز ماڭا گەپ قىلماڭ، — دېدى گۈلزىبا يېقىملىققىنا ئالىيىپ، — مېنىڭ تېخى ئاچچىقىم يانمىدى.

ھەممە ئوچۇق - يورۇق كۈلۈشۈپ تاماققا تۇتۇش قىلىشتى. كامىل، نەفىسە، سەئىدەلەر گۈلزىبانىڭ ئېچىلىپ - يېيىلىپ ئولتۇرغىنىنى

كۆروپ، خاتىرجەم بولۇشتى ۋە مۇراتىنىڭ ئەسەبىلىكىدىن كېلىپ چىققان كۆڭۈلسىزلىكلەر خۇددى تاڭ تۇمانىدەك تارقاپ كەتكەندى.

داستىخان يېغىشتۇرۇلغاندىن كېيىن، ئۇلار ھەممىسى كىيىملىرىنى كىيىپ سىرتقا چىقىشتى. ئابلىز ناۋاينىڭ مەسلىھەت چېيىغا بېرىشقا تېخى بالدۇر ئىدى. شۇڭا، كامىلنىڭ تەكلىپى بىلەن، ئۇلار دەسلەپ غازاخۇن ئاكىنى يوقلىماقچى، كېيىن ئالىمجان زىھرۇللانىڭ ئۆيىگە بارماقچى بولۇشتى. چۈنكى، دوستلار ئۇنىڭ ئۆيىگە يىغىلماقچى ئىدى.

لەپىلدەپ چۈشكەن قار ئۈششاق ئۈچقۇنلارغا ئايلىنىپ قۇيۇنىدەك پىرقىراۋاتاتتى. گۈجاننىڭ چوڭقۇر كوچىسى، ئىككى قاسناقتىكى ئېگىز - پەس ئۆيلەر، ئېگىزلىكتىكى باغلار قويۇقلىشىۋاتقان قار تۈمانى ئىچىدە غۇۋا كۆرۈنەتتى. قار ئۈچقۇنلىرى ۋىزىلداپ كېلىپ، يۈزلەرنى، بويۇنلارنى چاقاتتى. قىيپاش ئۇرۇلۇۋاتقان شامالدىن تەنلەر شۇركىنەتتى. خوتەنده قىش بويى بىر - ئىككى نۆۋەتلا قار ياغاتتى. قار يەرگە چۈشۈپلا، ئەڭ بولمىغاندا ئەتىسى ئېرىپ، قۇم توپىغا سىڭىپ تۇگەيتتى. شۇڭا ئۇستەڭ قۇرۇلۇشى، قۇم تۇغ ئەمگىكى، زەيكەش چېپىش دېگەندەك ھاشارلاردىن ئېغىر يۈك - تاقلىرىنى يۈدۈشۈپ قايتقان دېھقانلار قىش ئىكەنلىكىگە قارىماي، نەم توپىدا يالاڭ ئاياغ كېتىۋېرەتتى. بىرىنچى ئاي كىرەي تۇرۇپلا، جۈدۇننىڭ بۇنداق قاتتىق بولۇشىغا قارىغاندا، بۇ يىل قىش قاتتىق كەلگەندەك تۇراتتى.

كامىل، ھېكمەت، مۇراتلار كىچىك پانەم ئاشخانىسىغا بېتىپ كەلگەندە، گۈلباغدىن پەسكە قاراپ چۈشۈپ كېلىۋاتقان كېرىموف ئۇلارنى كۆرۈپ قېلىپ، ئۆزىنى پاكار لەمپىلىك دۇكانلارنىڭ دالدىسىغا ئالدى. ئۇ مۇرىسى ئارقىلىق يانغا قاراپ نەفىسە بىلەن گۈلزىبانى كۆرۈپ قالدى. كېرىموف ئىچىدە: «ئەگەر دوستلىرىنى بوستانغا ئۆزىتىپ قويۇشقا ماڭغان بولسا، گۈلزىبا گۈلباغدىن ئارقىغا يالغۇز قايتمىدۇ... شۇ چاغدا...» دەپ ئويلىدى. ئەمما ئۇلار توساللا يولىغا قاراپ ماڭدى. كامىل، ھېكمەتلەرنىڭ قىزلارنى بىرەر دوستىنىڭ ئۆيىگە تاماشاغا ئېلىپ كېتىۋاتقانلىقى ئېنىق بولدى.

كېرىموف خۇددى ئوغا يۇتقاندەك تولغىنىپ يولىغا راۋان بولدى. ئۇ

ئاغىنىسى جامال توختىنى ئىزدەپ شەھەرلىك پەيچۇسوغا كېتىۋاتاتتى. گۇلزىبانىڭ ئۆيىگە ئۆۋەتكەن ئەلچىلەر نەتىجىسىز قايتىپ كەلگەن كۈنى كېرىموف كەچكىچە قويغان - پۇتكىنىنى بىلەلمەيلا قالدى. ئۇزمەي تاماكا چەكتى. ئۆي ئىچىدە توختىماي ماڭدى. بارماقلىرىنى قايرىپ قارس چىقاردى. كېيىن، بىردىن جامال توختى ئۇنىڭ يادىغا كېلىپ قالدى. ئەنجان كوچىسىدا ئۆتكەن تويدا، ئۇ «قايىت قىمارۋازلارغا چوققىسىغچە قەرزگە بوغۇلۇپ قېچىپ يۈرىدۇ، نۇرغۇن پۇل تەلەپ قىلارمىكىن...»، دېگەنىدى. ئۇنىڭ بۇ سۆزىنى ئەسلەپ، ئۇمىد چىرىغى قايتىدىن يانغان كېرىموف شۇ كۈنى كەچتە جامال توختىنىڭ ئۆيىگە بېرىپ، ئۇنىڭغا دەردىنى تۆكتى. بۇ قەدىناس بۇرادىرىنىڭ خېلى - خېلى ئىشلارغا ئېپى بار ئىدى. ئۇنىڭ مەسلىھەتى بىلەن، گۇلزىبانى شەھەرگە يۆتكىۋېلىش ئىشى خۇددى پايپاقنىڭ يىپىنى سۇغارغاندەك ئاھايىتى ئەپلىك بولغانىدى. ئىچىدە چوت سوقۇۋاتقان جامال توختى ئۆزىگە چېكەتكىدەك تىكىلىپ تۇرغان كېرىموفقا قاراپ:

— بىز قايىتىنى سولاپ قويغان چاغلاردا، بۇمەرەمخان پەيچۇسوغا كۆپ كېلەتتى... ئۇ قايىتتىن بىسوراق ئۆنلوكرەكمۇ يۆتىلەلمەيدۇ... ئۇ ئايال پۇت - قولى چۈشلۈگەن قۇلنىڭ ئۆزى... ھالقىلىق شەخس قايىت... بىز مۇشۇ ساپاقنى چىڭ تۇتۇۋالساق، گۇلزىبا ھېچيەرگە قاچالمايدۇ... — دېدى.

— ھەپتە بوپتۇ، قايىت يوقاپ كېتىپتۇ ئەمەسمۇ؟ — دېدى كېرىموف.

— مەن تاپىلاپ قويسام، قىمارۋازلار دېرىكىنى ئالالايدۇ... — جامال توختى كۆزلىرىنى ئويناتتى، لېكىن ۋاقتى كەلگەندە، مېنىڭ قىلغان ئەجرىمنى ئۇنتۇپ قالمىساڭلارلا بولدى...

... قارىنىڭ سوغۇقىدىن شۇمشىيىپ، يېشىل بوبرۇك پەلتۇسىنىڭ ياقىلىرىنى كۆتۈرۈۋېلىپ كېتىۋاتقان كېرىموف ئىچىدە ئۇنى: «ھوي، تويمايدىغان ئاژناپ پارىخور...» دەپ تىللىدى. جامال توختى ھېلىراقتا ئۇنىڭ ئىشخانىسىغا تېلېفون بېرىپ: «يانچۇقىڭغا بىر مىڭ ئىككى يۈز سوم پۇل سېلىپ دەرھال كەل» دەپ بۇيرۇق قىلغانىدى. بۇنىڭدىن بىرەر خۇش خەۋەرنىڭ بارلىقىنى جەزم قىلغان كېرىموف پەيچۇسوغا قاراپ يول ئالغانىدى، ئۇ دەرۋازىدىن كىرىپلا جىپ ماشىنىنىڭ كەينى ئىشىك

تۇتۇچىغا بىر قولى كويزا ئارقىلىق چېتىپ قويۇلغان، سوغدا شۇمشىيىپ تۇرغان قىرىق ياشلاردىكى بىر ئادەمنى كۆردى. ئۇنىڭ بۇرۇن، قاپاقلىرى ئىششىپ كەتكەن بولۇپ، يۈزىدىكى جاراھەتلىرىدىن ئاققان قان ئېغىزىدىكى قېتىپ قالغاندى. ئېچىلىپ قالغان تۇكلۇك مەيدىسىدىمۇ تىرناق يارىلىرى تۇراتتى. كېرىموف ئۇنىڭ بۇ پاسكىنا ئەلپازىدىن سەسكىنىپ، كارىدورغا كىرىپ كەتتى. ئۇ ئىشخانىنىڭ ئىشىكىنى چېكىش ئۈچۈن قولىنى كۆتۈرۈپ يەنە توختاپ قالدى. جامال توختى ئۆي ئىچىدە كىمگىدۇر ۋارقىراۋاتاتتى:

— پەيچۇسو سېنى يوشۇرۇپ قويۇپ باقىدىغانغا ئوغرىنىڭ قازىنى ئەمەس. قانداق نېمە بۇ؟... ئون نەچچە كۈن سولاپ قويىسائىلار!... دەۋاتقان گېپىنى قارا!!... ئۇدۇل تۇرمىگە بارسەن، بىلەمسەن، قاتتىق ئەمگەك، دېكتاتۇرا ئارقىلىق ۋاي جېنىڭنى چىقىرىدىغان يەرگە!...

— خۇش بوپ كېتەي سوجاڭ... جۇگۇ... جۇگۇ... دەپ كېتەي...

كېرىموف ئىشىكنى چەكتى. جامال توختى ھايال ئۆتمەيلا چىقىپ كەلدى. ئۇلار كارىدورنىڭ بىر چېتىگە بېرىپ بىر ئورامدىن تاماكا ئوراشتى ۋە ئاستا كۈسۈرلىشىشقا باشلىدى. جامال توختى ساقچىلارنى ھەركەتلەندۈرۈپ، ئۇلارنى تەرەپ - تەرەپكە چاپتۇرۇپ، قايتىنى تۇتۇپ كەلگەنلىكىنى ئېيتىپ، بۇ ئىشتا ئۆزىنىڭ قانچىلىك جاپا چەككەنلىكىنى پۈرىتىپ ئۆتتى. ئۇنىڭ يالغان ئېيتىۋاتقانلىقى چىرايىدىكى سوغۇق ھېجىيىش بىلەن ئاۋازىدىكى ھودۇقۇشتىن بىلىنىپ تۇراتتى. ئەسلىدە، قايىتىنى ئىزدەپ يۈرگەن خوتەنلىك قىمارۋازلار ئۇنى قارىقاشتا تۇتۇۋېلىپ، قاتتىق ئۇرۇۋەتكەنىدى. ئۇلۇم ۋەقەسى چىقىشقا ئاز قالغاندا، بۇ ۋەقەدىن خەۋەر تېپىپ قالغان قارىقاشنىڭ ساقچىلىرى ئۇلارنى توتۇۋېلىپ، قايىت توغرىسىدا خوتەن شەھەرلىك پەيچۇسوغا خەۋەر قىلغانىدى.

— قارا كېرىموف، قايىت ئۆزىنى پەيچۇسونىڭ تۇتۇپ تۇرۇش ئۆيىگە سولاپ قويىسائىلار، دەپ يالۋۇرۇۋاتسىدۇ، — جامال توختى تاماكىسىنى قاتتىق شورىدى، — چۈنكى ئۇ، قويۇپ بەرسەك، سەرتقا چىقىسىلا، قىمارۋازلارنىڭ ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋەتمەكچى ھالەتتىمۇ، مېيىپ قىلىپ

قويغۇدەك دەرىجىدە يەنە ئۇرىدىغانلىقىنى بىلىدۇ. . . شۇڭا، ئۇنىڭ قەرزلىرىنى تۆلىيەلەمسەن؟

— تۆلەي. بىراق كېيىن قېچىپ كەتسىچۇ؟

— ساددا ئىكەنسەن! بىز ئۇنىڭدىن ھۆججەت ئالىمىز، — دېدى بۇنداق ئىشلاردا پىشىپ كەتكەن جامال توختى، — ھۆججەت «پۇلنى ۋاقتىدا قايتۇرالمىسام، قورۇ ـ جايىمنىڭ مۇلۇك ھوقۇقى كېرىموفقا تەۋە بولىدۇ» دېگەن مەزمۇندا يېزىلىدۇ. ئۇ چاغدىغۇ بولار؟. . .

— بولۇپ قالغۇدەك. . .

— ئەمىسە، مەن يۆتىلىپ شەپە بەرگەندە، ئىشىكنى چەك، بولامدۇ؟. . .

جامال توختى ئىشخانىغا كىرگەندە، قولىدىكى كويزىغا قاراپ ئولتۇرغان قايىت ئۇنىڭغا يىلىنغان قىياپەتتە مۇلۇلدەپ قاراپ قويدى. ئۇنىڭ تۇخۇمدەك ئىششىپ چىققان يۈزلىرى، كۆكىرىپ قان ئۇيۇپ قالغان كۆزلىرى، يېرىلغان قاپاقلىرىدىن بىچارىلىك، ئامالسىزلىق، روھسىزلىق چىقىپ تۇراتتى. ئۇنىڭ چاپىنىنىڭ ياقىسى ساتىراچنىڭ لاتىسىدەك پارقىراپ كەتكەن، تىزلىرى سۇرۇلۇپ يىرتىلغان تامبىلىمۇ يىلىڭ ھەم مەينەت بولۇپ، ئايىقىنىڭ ئاجرىغان تۇمشۇقىدىن ماتا پايتىمىسى چىقىپ تۇراتتى.

— تۇرمىگە ئەۋەتىپ بېرەيلى دېسەك، ئەمگەكتىن قورقساڭ، — دېدى جامال توختى ئاچچىقى بىلەن ئۈستەلگە ئۇرۇپ، — شەرتىڭمىغۇ توشۇپ قالغانىدى، ئەمدى قانداق قىلساق بولار؟ دەپ باقە قېنى. . .

— ئەمدى. . . سوجاڭ ئۆزلىرى. . .

— قەرزىڭمۇ ئاز ئەمەسكەن، بىر مىڭ بىر يۈز! جامال توختى ئۈستەلگە بارماقلىرى بىلەن چېكىپ ئويلانغاندەك بولدى، — نەچچە ئادەم دېدىڭا؟

— ئالتە ئادەم. . .

— مۇنداق بولسۇن! مەن بىر ئاغىنەمدىن ساڭا پۇل ئېلىپ بېرەي، قەرزلىرىڭنى تۆلىۋال. . . بىراق ئىككى شەرت بار. بىرسى، بۇنىڭدىن كېيىن قىمار ئوينىمايسەن، نەشە چەكمەيسەن؛ ئىككىنچىسى، پۇلنى ئۈچ

ئاي ئىچىدە قايتۇرۇپ بېرىسەن. . . لېكىن، قېچىپ كېتىمەن دەپ خام خىيال قىلما! . . .

— توۋا دېسىلە سوجاك. . . ئاش بەرگەن قازاننى يەرگە ئۇرغان نەدە بار؟ — قايىت بىردىنلا جانلاندى، — سوجاك، سۇرۇكنى ئالتە ئاي قىلىپ بەرگەن بولسىلا. . .

— قېنى، ئاغىنەم كەلسۇن، شۇ چاغدا بىر گەپ بولار، — جامال توختى تېلېفوننى ئېلىپ چۆگىلەتتى، لېكىن ئۇ ئاپپاراتنى توچكىسىنى بارمىقىدا بېسىۋالغاندى، — ۋەي، ۋەي، قوراللىق بۆلۈمگە ئۇلاپ بەرسىڭىز. . . ھە، ھە، كىرىمۇمۇ؟ . . . مۇنداق ئىش ئىدى قارا، ماڭا پۇل لازىم بولۇپ قالدى. توي قىلىمەن دەپ يېغىپ قويغان پۇلۇڭنىڭ ھەممىسىنى ئېلىپ كەلسەڭ. . . خاتىرجەم بول، سەن توي قىلغۇچە قايتۇرۇپ بەرسەم بولمىدىمۇ؟ . . . شۇنداق بولسۇن، مەن سېنى ئىشخانىدا ساقلايمەن. . .

جامال توختى قايىتىنىڭ قولىدىكى كويزىنى ئېلىۋېتىپ، ئۇنى يۇز - قوللىرىنى يۇيۇۋېلىشقا بۇيرۇدى. ئىشخانىدا تازىلىق چېلىكى، داسمۇ بار ئىدى. تامدىكى قوزۇقتا لۆڭگە ئىلىغلىق تۇراتتى. ئۆزى سىرتقا چىقىپ كېتىپ، خېلى ھايال بولۇپ قالدى. ئۇ قايتىپ كىرگەندە، قايىت يۈزلىرىنى يۇيۇپ بولۇپ مەش يېنىدا ئوت سۇنۇپ ئولتۇراتتى. جامال توختى ئۇستىلى ئالدىغا كېلىپ دېلو خالتىسىدىن بىر دەستە ماتېرىيالنى ئالدى ۋە ئۇنى كۆرگەن قىياپەتتە بىردەم ئولتۇرغاندىن كېيىن، يۆتىلىپ قويدى. ئىشىك چېكىلىپ، كىرىمۇف كىرىپ كەلدى. قايىت ئۇنىڭغا قاراپ، ئۇنى قەيەردىدۇر كۆرگەندەك تېڭىرقاپ قالدى. بوينى قىسقا، ئېڭىكى ئۇچلۇق، بېشىنى گەجگىسىگە چۆكۈرۈۋالغان، قىيسىق كۆز بۇ ئادەم ئۇنىڭغا تونۇشتەكلا بىلىندى. قايىت ئاخىرى، كىرىمۇفنى ئاۋغان كوچىسى ئەتراپىدا ئىككى - ئۈچ قېتىم كۆرگەنلىكىنى ئېسىگە ئالدى. لېكىن ئۇ چاغدا ئۇ بۇنداق ھەربىي فورمىدا ئەمەس ئىدى.

جامال توختى قايىتىنىڭ ئۆزىنىڭ يېقىن تۇغقىنى ئىكەنلىكىنى، بىر ئاز پۇلغا ھاجەتمەن بولۇپ قالغانلىقىنى چۈشەندۈرگەندىن كېيىن، كىرىمۇف قايىتىنىڭ ئادەمنىڭ تېنى شۇركەنگۈدەك دەرىجىدە جاراھەتلەنگەن بەدبەشرە تەلەتىگە

قاردى، قايىت بېشىنى ئىچىگە تىقىۋالدى.

— قايىتكامنىڭ بۇ ھالىغا قاراپ ھەيران بولما، — دېدى جامال توختى ئىچ ئاغرىتقان قىياپەتتە، — ئۇششاق بالىلىق ئادەم، ئايالىنى داۋالىتىش ئۈچۈن باشقىلاردىن پۇل قەرز ئالغانكەن... قەرز ئېگىلىرى ئۇرۇپتۇ...

— سېنىڭ بىلەن بولغان ئۇزۇن يىللىق ئاغىنىدارچىلىقىڭنى يۈزىنى قىلمىسام، رەنجىپ قالارسەن، — دېدى كېرىموف پۇلنى جامال توختىغا سۇنۇپ، — بىراق، قاچان قايتۇرۇپ بېرىدۇ، بۇ ئېنىق بولسۇن!

— قايىتكام ئالتە ئايلىق سۇرۇك بەرسە دەيدۇ.

— بولمايدۇ، مەن تۆتىنچى ئايلاردا توي قىلىدىغان تۇرسام...

— ماقۇل، ماقۇل، شۇنداق بولسۇن... — دېدى قايىت بۇنداق مەردلىكتىن سۆيۈنۈپ، — تىرىك جان بولغاندىن كېيىن، بىر ئامالىنى قىلمامدىم!...

— بۇ دېگەن پۇلنىڭ ئىشى، — جامال توختى يۈز يۇەننى قايرىۋېلىپ، قالغىنىنى قايىتقا بەردى، تىلخەت يېزىپ بېرەرسەن؟

— مەن ساۋاتسىز ئادەممەن، ئۆزلىرى يازسىلا، مەن بارمىقىمنى بېسىپ بېرەي.

جامال توختى بىر پارچە ئىش قەغىزىنى ئېلىپ، ھۆججەت يېزىشقا باشلىدى. ئۇ قايتا ـ قايتا ئۆچۈرۈپ، ئوڭلاش ئارقىلىق يېزىلغان ھۆججەتنى ئىچىدە ئوقۇپ چىققاندىن كېيىن، باشقىدىن كۆچۈرۈپ چىقىپ، قايىتقا ئوقۇپ بەردى.

ھۆججەت

مەنكى ئاۋغان كوچىسى ئۈچىنچى قورۇدا ئولتۇرۇشلۇق قايىت، قورالىق بۆلۈمدىكى كېرىموفتىن بىر مىڭ بىر يۈز يۈەن پۇلنى ئۆسۈمسىز قەرز ئالدىم. بۇ پۇلنى 4 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنىدىن بۇرۇن چوقۇم قايتۇرىمەن. ئەگەر قايتۇرمىسام، 4 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنىدىن كېيىن، كۈنىگە ئىككى پىرسەنت

ئۆسۈم قوشۇلۇش شەرتى بىلەن، قورۇ ـ جايىمنىڭ مۇلۈك هوقۇقى كېرىموفقا تەۋە بولىدۇ...

جامال توختى هۆججەت بەرگۈچىنىڭ ئىسىم ـ فامىلىسى، يېل، ئاي، كۈنلىرىنى ئوقۇپ بەردى. بېشىنى چاترىقىغا تىقىپ ئولتۇرغان قايىت هۆججەتنى ئاڭلاپ تۇنجۇقۇپ كەتتى. ئۇ دەسلەپ پۇلنى قولىغا ئالغاندا، بۇ قەرزنى «قىمار دورۇم كېلىپ قالسا، ئەڭ بولمىسا ئوغرىلىق قىلىپ بولسىمۇ قايتۇرۇۋېتەرمەن، ئەگەر قايتۇرالماي قالسام، ئىلى تەرەپلەرگە قېچىپ كەتسەم، مېنى ئەدىن تاپالايتتى بۇ دېۋەئىلەر...» دەپ ئويلىغانىدى. ئۇ، سۇرۇكتىن ئۆتۈپ كەتسە، كۈنىگە ئىككى پىرسەنت ئۆسۈم قوشۇلىدىغانلىقىنى، قورۇ ـ جايىنىڭ مۇلۈك هوقۇقىنىڭ كېرىموفقا تەۋە بولىدىغانلىقىنى ئاڭلاپ، بۇ قاپقانىنىڭ ئايىقى ئاستىغىلا قورۇلغانلىقىنى كۆرۈپ چۆچۈپ كەتتى. بۇ ئاي، بۇ كۈنلەردە، ئەخمەق ئادەم قالماپتۇ... پۇلنى قايتۇرۇۋېتىش كېرەكمۇ؟ ياق! قولىغا چۈشكەن بۇنداق لوق گۆشنى تاشلاپ بېرىش قاپاقباشنىڭ ئىشى بۇلار! بەكرەك جىدەل كۆتۈرۈۋاتقان ئۇچ ـ تۆتىنىڭ پۇلىنى بېرىۋېتىپ، قالغىنىنى قىمارغا دەسمى قىلسام بولىدىغۇ... خۇدايىم، «ئال قۇلۇم» دەۋاتسا، ئامىتىم كېلىپ، پۇللۇق بولۇپ قالسامۇ ئەجەپ ئەمەس!... ئۇ چاغدا، كېرىموفنىڭمۇ پۇلىنى قايتۇرالايمەن... كىم بىلىدۇ، نەچچە ۋاقىتتىن بېرى قاچقان مو بىر يولىلا كېلىپ قالامدۇ تېخى... «يەرگە بىر، ئەرگە بىر» دېگەن گەپمۇ بارغۇ؟... لەيلىۋەشتەك دەۋانە تاز بىرلا دەتتىكام دەپ ئېتىپ، جەمشىت شاھنىڭ پۇتۇن دەپى دۇنياسىنى چاڭگىلىغا ئالغان، تېخى ئۇنىڭ ئەڭ گۈزەل خوتۇنى مەلىكە دىلىموزنىمۇ ئۇتۇۋالغان ئەمەسمىدى؟...

بەڭگىنىڭ خىيالىغا بىرىلىپ هۇزۇرلانغان قايىت هۆججەتنىڭ مەزمۇنىنى ئۇنتۇدى، كېيىنكى خەتەرلىك ئاقىۋەتلەرنىمۇ ئويلىمىدى. چۈنكى، قولىدىكى پۇل شۇ تاپتا ئۇنىڭ ئالقىنىنى ئەمەس، بەلكى نەق يۈرىكىنى كۆيدۈرۈۋاتاتتى...

— بوپتۇ... — دېدى قايىت بېشىنى گىلدىڭلىتىپ، — هۆججەتنىڭ مەزمۇنىغا قوشۇلدۇم.

— ئەمسە، مانۇ ئىسمىڭنىڭ ئۈستىگە قولۇڭنى بېسىۋەت، — جامال توختى سۈرۈق قۇلىسىنى ئۇنىڭ ئالدىغا سۈردى، — ھەببەللى، ئەمدى قەرزىڭنى تۆلەپ، ئەركىمن - ئىمىن ياشىساڭ بولۇۋېرىدۇ...

قايىت ئىككى قولىنى مەيدىسىگە ئېلىپ، ئۇلارغا يېنىش - يېنىشلاپ تەزىم قىلغىنىچە، ئارقىچىلاپ مېڭىپ ئىشىكتىن چىقىپ كەتتى. ئۇنىڭ كارىدوردىكى ئاياق تىۋىشى بېسىقمايلا، جامال توختى بىلەن كېرىموف ئاغزىلىرىنى تۇتۇپ كۈلۈۋېتىشتى.

— قاپاقباش! ئۆرە يۈرگىنى بىلەن ئېشەكتىن بەتتەر دۆت بىر نېمىكەن، — دېدى جامال توختى كۈلكىسىنى ئازانلا بېسىپ، — ئىككى پىرسەنتىنىڭ سالمىقىنىمۇ دەڭسىيەلمىگىنىنى!... كۈنگە يىگىرمە ئىككى سوم قوشۇلسا، ئون كۈندىلا ئىككى يۈز يىگىرمە سوم بولۇپ قالىدۇ ئەمەسمۇ!...

— تۆت ئاي سۈرۈك بەك كۆپ بولۇپ كەتتىمۇ قانداق؟ — كېرىموف ئەنسىرەپ قالغاندى، — ئۇ چاقچىچە ھېكمەت بىلەن گۈلزىبا...

— ئەخمەق ئىكەنسەن، ئۇ قىمارۋاز ئوچ كۈنگىچە پۇلىنىڭ غېزىنىسى ئۈيان، ئۆدىكىنى بۇيان قىلىپ بولىدۇ، — جامال توختى مۇغەمبەرلەرچە كۈلدى، — ئاندىن بىز پۇل لازىم بولۇپ قالدى دەيمىز - دە، ھۆجۈمنى باشلىۋېتىمىز...

— ياقا يۇرتلارغا قېچىپقۇ كەتمەس؟...

— ئۇنداقتا تەخى ياخشى، ھېلىقى كېسەل كۆرپىسى خوتۇن تۆت بالىسىنى سۆرەشتۇرۇپ ئۆيىدىن كۆچىدۇ ياكى گۈلزىبانى ئۆزى قايىلغا كەلتۈرىدۇ...

ئاردىدىن بىر ھەپتە ئۆتتى. جامال توختى قايىتىنى ئىزدەپ كەلدى. بۇمەرەمخان دالان ئۆيىدە چۇشلۇك تاماقتا تەييارلىق قىلىۋاتاتتى. گۈلزىبا بىلەن گۈلرۇز ئىشتىن كەلمىگەنىدى. ئابدۇنەبى بولسا مەكتەپتە ئىدى. ئۇلار مېھمانخانىغا كىرىپ پاراڭلاشتى. جامال توختىنىڭ پۇلنى سۈيلەپ كەلگەنلىكىنى ئاڭلاپ، قايىتىنىڭ پېشانە، بۇرۇنلىرى ئاقىرىپ، يېرىك قۇڭۇر تۈكلەر قاپلىغان كالپۇكلىرى تىترەپ كەتتى. تومۇرلىرىدىكى قان توختاپ قالغاندەك، ئۇنىڭ قىمىرلاشقىمۇ مادارى قالمىغانىدى.

— بۇ... بۇ... بىز تۆت ئاي دەپ پۇتۇشكەن تۇرساق؟ — قايىتىنىڭ تىلى تاڭلىيىغا چاپلىشىپ قالغاندەك كېكەچلەپ ئارانلا غۇدۇڭشىدى، — هازىر مەن نەدىن پۇل جايلاپ بېرىمەن؟...

— كېرىموف ئىككى - ئۈچ قېتىم ئۆيلەنگەن. بولسىمۇ، ئالغان خوتۇنلىرى توغمىدى، — دېدى جامال توختى، — ئۆتكەندە ئۇ پۇلنى ماڭا يۇز كېلەلمەي بەردى. هازىر ئۇ ۋالىي مەھكىمىسىدىكى بىر باشلىقنىڭ قىزى بىلەن پۇتۇشۇپتۇ...

— پۇتۇشۇپتۇ؟...

قايىتىنىڭ كاللىسىدىن ناهايىتى نازۇك بىر خىيال قىلدەك سۆرۈلۈپ ئۆتتى. ئەگەر ئۆتكەندىلا بۇ ئىشنى ئۇققان بولسا، جامال توختى ئارقىلىق ئۇنىڭغا گۈلزىبانى سايە قىلىپ باققۇلۇق ئىكەن. هۆسن، پەزىلەتتە قايسى قىز ئۇنىڭغا يېتەلەيتتى؟ كېرىموف ئۇنى تېخى كۆرمىدى، ئەگەر كۆرۈدىغان بولسا، سالجىدەك چاپلىشۇالار!... ئۇنداقتا بىر مىڭ بىر يۇز سوممۇ «سۈت هەققى» هېسابىغا كېتەتتى - دە!...

— ئەتتەڭەي... بالدۇرراق ئۇقۇشقان بولساقچۇ، — دېدى قايىت گويا ئۆزىگە - ئۆزى گەپ قىلىۋاتقاندەك پىچىرلاپ، — تازا ئوبدان بولىدىكەندۇق...

— كىمنى دەۋاتىسەن؟ — جامال توختىنىڭ كۆزلىرى يوغان ئېچىلدى، — سەن قىزىڭ گۈلزىبانى دەۋاتمايدىغانسەن؟

— قانداق، بولارمۇ؟ كېرىموف ئۇ...

جامال توختى ئاتقان تېشىنىڭ نەق نىشانغا تەگكەنلىكىدىن خۇشال بولۇپ كەتكەن بولسىمۇ، چىرايى ۋە، هەرىكىتىدىن بۇ هالىتىنى زادىلا بىلدۈرمىدى. ئۆتكەندە ئەلچى كەلگەن ئىشتىن ئۆنىڭ خەۋىرى يوق ئوخشايدۇ، ئەگەر خەۋىرى بولسىمۇ، كېرىموفنى بۇرۇن كۆرمىگەچكە، ئەلچى ئەۋەتكۈچىنى باشقا كىشى دەپ ئويلاپ قالغان بولسا كېرەك، دەپ ئويلىدى.

— ۋوي، بۇ تازا قىزىق گەپ بولدى - دە! — جامال توختى چىرايىغا هەيرانلىق تۈسى بەردى، — ئۆتكەندە ئۇ ئەلچى كىمرگۈزسە، «قىزىمىزنىڭ بېشى باغلاقلىق» دەپ، ئەلچىلەرنى هەيدەۋېتىپسىلەرغۇ؟

— مەنما؟ — قايتىنىڭ كۆل رەڭ كۆز قارىچۇقلىرى چەكچىيىپ كەتتى، — چاقچاق قىلمىسىلا، نەدە ئۇنداق ئىش بولسۇن؟

— بۇ گەپچە، سېنىڭ خەۋىرىڭ يوق ئىكەندە؟ خوتۇنۇڭ ساڭا ئېيتمىغان ئوخشايدۇ، — جامال توختى يارىنىڭ ئېغىز ئالمىغان ۋاقتى يېتىپ كەلگەنلىكىنى ھېس قىلىپ يەتتى، — ئەلچىلەر نەتىجىسىز قايتقاندىن كېيىن، ئۇمىدى ئۈزۈلگەن كېرىموف يېقىندا باشقا قىز تاپقان گەپ...

— راستما؟ ماۋۇ پاخپاق خوتۇننىڭ قىلغان ئىشىنى كۆرۈڭ! — قايىت چاچراپ تۇرۇپ كەتتى، — راسا بىر...

— بولدى، بولدى، قېنىڭنى قىزىتما! خوتۇن كىشى دېگەن ئۆچكە يېغى... ئاستا — ئاستا ئېرىتمەمسەن ئۇنى! — دېدى جامال توختى جىددىل چىقىشتىن ئەنسىرەپ، — بۇنداق سەپرالىقنىڭ بىلەن، بولمىدىغان ئىشنىمۇ بۇزۇپ قويىسەن... ئەسسە مەن كېرىموفقا دەي، ئۇ يېڭىدىن قودىلاشماقچى بولغان يەردىن يېنىۋالسۇن.

— مۇمكىن بولارمۇ؟

— مەن دېسەم، ئۇ يانىدۇ، ئەمما خېلىلا زىيان تارتىدۇ.

— نېمىشقا ئەمدى؟

— ئەكسىرگەن تويلۇقلار قايتۇرۇلمايدۇ، چۈنكى ئەر تەرەپ قىزىنىڭ يۈزىنى چۈشۈرگەن ھېسابتا بەدىل تۆلەيدۇ. — دېدى جامال توختى قورقاق سىلىپ، — ئەگەر سېنىڭ يېلىڭ چىقىپ كەتسە، كېرىموف ھەر ئىككىلا تەرەپتىن قوش زىيان تارتىدۇ، بۇنى ئويلاشساڭ بولىدۇ.

— خاتىرجەم بولسىلا، مەندە گەپ يوق. ئۆگەي دادىسى بولسامۇ، ئۇنى تۆت سەر، يېرىم جىڭ كەلمەيدىغان ئەتلىمە گۆش ۋاقتىدىن تارتىپ باققانمەن... ئوقۇتقانمەن...

— ئۇنداقتا، قايىت مەن ساڭا كېرىموفنىڭ پۇلىنى قايتۇرمايدىغان بىر ئامالنى كۆرسىتەي.

ئىككى كاللا بىر ـ بىرىگە تەگكۈدەك يېقىنلاشتى. جامال توختى بىر ھازا كۆسۈرلىغاندىن كېيىن، قايىتنىڭ چىرايى ئازغان گۈلدەك ئېچىلدى.

— ۋۇي، بەلەن گەپكەنغۇ! — دېدى قايىت قىمارىدا دوسى چۈشكەندەك

خوش بولۇپ، — قېنى، ھۆججەتنى ئۆزگەرتىپ يازسىلا، مەن قول قويۇپ بېرەي.

ھۆججەت «قەرز» دىن ئالدىنئالا ئالغان «سوت ھەققى» گە ئۆزگەرتىلدى، ئەگەر قايىت قىلىنى كۆندۈرەلمىسە، پىرسەنت ئۆسۈم ساقلاپ قېلىنىدىغان بولدى.

جامال توختى ئۇنىڭغا كېرىموفنى كۆيئوغۇل قىلىۋالسا، ئېنىدىن ھەم بويىدىن پايدا بولىدىغانلىقىنى بىر ھازا چۈشەندۈردى. قورالىق بۆلۈمدە ئۇنىڭ كېچاك دەرىجىلىك كۆيئوغلى بارلىقىنى بىلسە، قىمارۋازلار ئۇنىڭغا تەرەببا قول سېلىشتىن ئەيمىنەتتى. كېرىموفنىڭ قايىتىنى بىرەر زاۋۇت ـ كانلارغا ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇپ قويۇشقىمۇ قۇربى يېتەتتى. بۇنداق پۇلى بار، ھەيۋىسى بار، قۇدرىتى بار كۆيئوغۇلنى كۆندۈزى پانۇس يېقىپمۇ تاپقىلى بولماس... قايىت جامال توختىغا كۆچۈكلىنىپ، ئۆز ساداقىتىنى بىلدۈردى. قايىتنىڭ بۇ ساخاۋەتلىك ئىشىنىڭ پۈپۈكىنى بۇزۇپ قويۇشىدىن ئەنسىرىگەن جامال توختى ئۇنىڭغا بۇمەرەمخانىنى ئىندەككە كەلتۈرۈشتە ياۋاش ـ يۇمشاق بولۇشنى قايتا ـ قايتا تاپىلىدى. بولمىغاندا، بېسىم ئىشلىتىش، قورقاق سېلىش ئارقىلىق ئىسكەنجىگە ئېلىشنىڭ سىرلىق يوللىرىنمۇ پۈرتىپ ئۆتتى.

چۈشلۈك تاماق بولۇپ قالغانىدى. ئائىلە ئەزالىرىنىڭ ھەممىسى قايتىپ كەلدى. بۇمەرەمخان «داداڭنىڭ مېھمىنى بار» دېگەنىدى، گۈلزىبا كىچىك شىرەنى كۆتۈرۈپ مېھمانخانىغا كىردى. ئۇ، جامال توختىنى كۆرۈپ ھەيرانلىقىنى يوشۇرالمىدى. چۈنكى پەيچۇسو قايىتنىسى نەشە چېكىش، قىمار ئويناش سەۋەبىدىن سولاپ قويغان چاغلاردا، ئۇ تاماق ئاپىرىپ بېرىمەن دەپ بېرىپ، بۇ ئادەمنى كۆپ كۆرگەنىدى. گۈلزىبا شىرە قويۇپ، داستىخان سېلىپ، تاماق ئەكىردى. «ئەجىبا، بۇ ئادەم نېمىگە كەلگەنىدۇر؟ دادام بىلەن مۇڭدۇشۇپ ئولتۇرغۇدەك نېمە گەپ ـ سۆزى بار ئىكەنا؟» دەپ ئويلىدى ئۇ. جامال توختى گۈلزىباغا ئوغرىلىقچە زەڭ سالماقتا ئىدى. يېشىل يۈك ياغلىق، يېشىل فوپايكا قىزنىڭ چېھرىنى شۇنچىلىك ئېچىۋەتكەنىدىكى، ئۇنىڭ ئاي يۈزى خوددى ئاق ئەتىرگۈلنىڭ يوپۇرماقلار ئىچىدىكى غۇنچىسىغىلا ئوخشايتتى. گۈلزىبانىڭ نولۇپ ـ

يېتىلگەن سىماسى، ئاللا سېخىيلىك بىلەن ئاتا قىلغان ئاجايىپ قاش ـ كۆزلىرى، ئالا راھەتتەك لەۋلىرى، بىر جۈپ غەزىمەت ئالمىسىدەك چىرايلىق كۆكسى جامال توختىنى ئېسىدىن كەتكۈزۈپ، بىر قىسمىلا قىلىپ قويدى. ئۇ ئىچىدە: «قانچە پۇل خەجلىسە ئەرزىگۈدەك... ياھ ـ ياھ... كۈنلەپ ـ كۈنلەپ تاماق يېمەي، ھۆسنىگە قاراپ ئولتۇرساڭمۇ، جەننەت نېمەتلىرىنى يېگەندەك ياشىرىپ كەتكۈدەكسەن...» دەپ، كېرىموفقا ھەۋەس ۋە ھەسەت قىلدى. بۇ ئەسنادا، ئاش سۇيى ئېلىپ كىرگەن گۈلرۇز مېھمانغا مەنىلىككىنە قاراپ قويدى. جامال توختىمۇ: «كېرىموف ئىچ پۈشقىنى چىقىرىدىغان ھېلىقى يامان قىز مۇشۇ ئىكەن ـ دە!» دەپ مۇسەللىدى.

جامال توختى ۋە كېرىموفلارنىڭ يېقىن بۇرادەرلەردىن ئىكەنلىكىنى بىلگەن گۈلرۇز مېھمانخانىدىن چىقىپلا، شۇنداق سەت ھىجايدىكى، گۈيا گۈلزىبانىڭ يۈرىكىگە نەشتەر ئۇرغاندەك بولدى. شۇڭا، ئۇ ئۆز ھۇجرىسىغا كىرىۋېلىپ، ئىككىنچى قېتىم چىقمىدى. جامال توختىنى باشقىلار ئۇزىتىپ قويدى.

شۇنىڭدىن ئېتىبارەن، قايىت خۇددى بېشىغا شۇۋە قەدىرنىڭ شولىسى چۈشكەندەك، باشقىچىلا ئادەمگە ئايلاندى. ھەرىكەتلىرى سىيلىق، گەپ ـ سۆزلىرى مۇلايىم، كۆيۈمچان ئەر، مېھرىبان ئاتا بولۇپ قالدى. گۈلزىباغا ئۆمۈر بويى ياغدۇرمىغان مېھرى ـ شەپقەتلىرىنى ياغدۇرۇپ: «ۋاي قىزىم چىرايىڭىز باشقىچىلىغۇ؟ بىر يېرىڭىز ئاغرىمدۇ؟»، «بىرەر نەرسىڭىز كەمدۇ؟»، «خىزمىتىڭىزگە كېچىكىپ قالماڭ...» دېگەن گەپلەرنى قىلاتتى. بۇ ياغلىما مۇئامىلە، ئادەمنىڭ غەجىبقى كەلگۈدەك سىيلىق سۆزلەر قانچە تەكرارلانغانسېرى، گۈلزىبا خۇددى بىر كىم ئۆزىگە ئوغا ئارىلاشتۇرۇلغان ھەسەل سۇنۇۋاتقاندەك نەپرەتكە تولاتتى. ئۆزىنى قاچۇراتتى. چۈنكى داشقالغا قانچە ھەل بەرگىنىڭ بىلەن، ئۇ ئالتۇنغا ئايلانمايدۇ، بەربىر داشقاللىقى بويىچە قېلىۋېرىدۇ. ئەمما بۇمەرەمخان ئۇنداق قارىمايتتى. قايىتىنىڭ ئۆيگە گۆش، كۆكتات، ئوتۇنلارنى ئەكىرىشىنى، ۋاي بالىلىرىم، دەپ قانات يېيىشىنى، كېسەل ئايالى ئۈچۈن، بەزىدە ناۋات، گۆشكىردە، سامسا كۆتۈرۈپ كىرىشىنى خۇدانىڭ ئۇنىڭ كۆڭلىگە ئىنسىپ ئاتا

قىلغانلىقى، ئەلۋەتتە يېشىمۇ بىر يەرگە باردى. ئاللاھقا سېغىنىدىغان ۋاقتىمۇ بولۇپ قالدى، دەپ ئويلايتتى.

بۇمەرەمخان قايىتتىن رازى، جامال توختىدىن مىننەتدار بولدى. نېمىلا دېمە، ھۆكۈمەتنىڭ كادىرى دېگەن بىلىملىك، ئوقۇمۇشلۇق، سالاپەتلىك بولىدىكەن. دوستۇڭ قاغا بولسا، يېيىشىڭ پوق دەپ، كوننىلار بىكار ئېيتماپتىكەن. قايىت ھېلىقى نەشىكەش، قىمارۋازلار بىلەن ئۇلپەتلىشىپ يۈرگەندە، غالجىر ئىت ئىدى. جامال توختىنىڭ مۇبارەك قەدەمى قايسى كۈنى بۇ ئۆيدە پەيدا بولدى، مانا شۇ كۈندىن باشلاپ ئۇ دېيانەتلىك ئەرگە ئايلاندى. «ئالتۇنغا يېقىن يۈرسەڭ چېكى يۇقار» دېگەن گەپ راست ئىكەن ـ دە! . . .

ھەي، بۇمەرەمخان ئانا! ئالدىراپ ئۇنچە خۇشال بولۇپ كەتمە! بوسۇغاڭغا جامال توختىنىڭ «مۇبارەك قەدەمى» چۈشكەن كۈن ئامەتتىن نىشانمۇ ياكى ئلپەتتىن بىشارەتمۇ؟ بۇنى يارانقان ئىگىسى ئۆزى بىلىدۇ! . . . سەن خوشلۇقتىن بىخۇدلۇق بۆشۈكىدە ئۇخلاپ قالما. . . چۈنكى، تەقدىر ـ قىسمەتنىڭ ئويۇنلىرى شۈكى، ھەرقاچان، ھەر زامان ئويلىغانلىرىمىزنىڭ تەتۈرسى بولۇپ كەلدى! . . . ئالەم تۆرۈلۈپ، چەرخى پەلەكنىڭ ئوقۇ ئايلانغىنىنى كىم كۆرۈپتۇ! . . . يارانقان ئىگىسى قايسى مومىننىڭ تىلەك ـ ئارزۇلىرىنى مەقبۇل ئېتىپتۇ؟ . . . ئاللاھ ئادەمدىن ئىبارەت بۇ شەيتانتى بۇ دۇنياغا ئاپىرىدە قىلىپ چېچىۋەتكەنىكەن، ھەرقايسىمىز ئۆز ـ ئۆزىمىزدىن ھوشيار بولغىنىمىز تۈزۈك! . . . شۇنداق، بۇمەرەمخان ئانا، پېقىر ساڭا ئاللاھدىن تېرىقچە بولسىمۇ ئەقىل تىلەيدۇ. . .

ئەنسىز ئۆتكەن ئەڭ ئۇزۇن كېچە

ئابلىز ناۋانىڭ توبى راسا سوغۇق كۈنلەرگە توغرا كەلدى. خوتەن شەھرى ئەخمەتجان كوچىسىدىكى قاسىماخۇن ناۋاينىڭ چوڭ قورۇسى توي تەنتەنىسىگە چۆمگەنىدى. ئايۇان ـ سارای، ھۇجرا ئۆيلەر ئادەم بىلەن تولغان بولۇپ، ھويلىنىڭ لاپاسلىق پېشايۋانلىرىغا سېلىنغان كىگىز ـ گىلەملەردىكى مېھمانلار قېلىن كىيىملىرى بىلەن تىقىلىشىپ ئولتۇرۇشاتتى. خوتەن

ئاجايىپ خاسىيەتلىك دىيار ئىدى. ھەرقانچە زىمىستان قىش بولسىمۇ، قۇياش كۆتۈرۈلدىمۇ بولدى، جاھان ئەتىياز ۋە كۆز پەسىللىرىنىڭ ئوچۇق كۆنلىرىدەك ۋىللىدە ئىسسىپ قالاتتى. مېھمانلار ئوتتۇرىدىكى دەلىزدىن ئورۇن ئالغان سازچىلارنىڭ نەغمىلىرى ۋە ناخشىلىرىدىن ھۇزۇر ئالماقتا ئىدى. ھويلا تاۋاقلاردا ئاش توشۇۋاتقان، چاي چۆگۈنلىرى كۆتۈرۈشكەن مۇلازىملارنىڭ ۋە چىنە ـ قاچا توشۇۋاتقانلارنىڭ ۋالاڭ ـ چۇڭى بىلەن تولغانىدى.

كامىل ئايال مېھمانلار ئولتۇرۇشقان ئۆيدىن نەفىسەنى ئىشارە بىلەن ئېلىپ چىقتى ۋە سازچىلار ئارىسىدىن ھېكمەتنى چاقىرىۋالدى. ئۇلار كوچىغا چىقىپ، ھويلا كۆۋرۈكى ئۈستىدە توختاشتى. كامىلنىڭ چىرايى سەل جىددىي كۆرۈنەتتى.

— ھېكمەت، مۇراتنى كۆردۈڭمۇ؟ — دېدى كامىل ئەتراپىغا قاراپ، — نائىبى ئىككىمىز گەپلىشىپ قاپتىمىز، قارىسام يوق، خېلى ساقلىدىم، كىرمىدى.

— ئۇ مەكتەپكە قايتىپ كەتتىمۇ يا؟ — ھېكمەت نەفىسەگە قارىدى،

— ئۇنىڭ تۇنۇگۈندىن بېرى كۆڭلى بىر جايدا ئەمەس...

— مەكتەپكە چىقىپ كەتسە مەيلىغۇ، — دېدى نەفىسە ئەندىككەن ھالدا، — يەنە بوز يەرگە كېتىپ قالدىمىكىن دەپ ئەنسىرەۋاتىمەن.

— ھېكمەت، بىز ھەممىمىز كەتسەك سەت بولىدۇ، — كامىل ئالدىراپ تۇراتتى، — سەن توي تۈگىگىچە تۇرۇپ بەر، ئابلىز، ئالىمجان، نائىبى، ئامانىللا، شادىمانلارغا ئۇزۇرىمىزنى يەتكۈزۈپ قوي، بىز ماڭدۇق.

— ھەي، ئاغىنىلەرنىڭ بىرەرسىنىڭ ۋېلىسىپىتىنىڭ ئاچقۇچىنى ئېلىپ چىقىپ بېرەي.

— ئامانىللا ۋېلىسىپىتىنىڭ ئاچقۇچىنى بەردى، — دېدى كامىل كېتىۋېتىپ، — ھېكمەت، ھېلىقى ئىش توغرۇلۇق گۈلزىبا بىلەن ئوبدانراق سۆزلەشكىن...

ھېكمەت دەرۋازا يېنىغا ئورنىتىلغان تاختاي بەلدىكىدە ئولتۇرۇپ، تاماكا چەكتى. ئۇ مۇراتتىن خاتىرجەم ئەمەس ئىدى. خان ئاننىنى يوقلاپ كىرگەن كۈنى مومايىنىڭ بەرگەن ئىلھام ۋە مەدەتلىرى، ئامانىللانىڭ ئۆيىگە

بارغاندا، غازاخۇن ئاكىنىڭ قىلغان تاشنى ئېرىتكۈدەك نەسىھەتلىرى، دوستلارنىڭ مەسلىھەت ۋە چۈشەندۈرۈشلىرىدىن كېيىن، مۇرات خېلىلا تۇزۇلۇپ قالغانىدى. لېكىن، تۇنۇگۈن كەچتە، كامىل، ھېكمەت، مۇراتلار ياتاقتا دەرس تەييارلىق قىلىپ ئولتۇرۇشقىنىدا، ئېزىز تارمۇش تۆيۈقسىزلا ئالدىراپ كىرىپ كەلدى. ئۇنىڭ دوستلارنىڭ تەييارلىغان يېمەكلىكلىرىنى ئېلىپ بۇز يەرگە ئىككىنچى قېتىم كىرىپ چىقىشى ئىدى. ئادەتتە چىرايىدىن كۈلۈمسىرەش كەتمەيدىغان ئېزىز تارمۇش كىردى - دە، گەپ قىلالمايلا تۇنجۇقۇپ ئولتۇرۇپ كەتتى. ئۇنىڭ بىسەرەمجان كۆزلىرىدىن ئەندىككەن كامىل، ھېكمەت، مۇراتلار ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ كېتىشتى.

— ئېزىز، زۇمرەتكە نېمە بولدى؟ — مۇرات ۋارقىرىغىنىچە ئېزىزنى قۇچاقلىۋالدى، — تېز ئېيتقىنا؟

— زۇمرەت ئۇ... — ئېزىز دەمالىلىقا سۆزلىيەلمەي قالدى، —كېسەل بولۇپ قاپتۇ... ئىسسىتمىسى ئۆرلەپ كېتىپتىكەن... كاشكاپ قاينىتىپ بەردىم، بولمىدى. ئاخىرى، بۇز يەر دوختۇرخانىسىدىن دورا ئەكىلىپ ئىچۈردۇم.

— ئاندىن كېيىنچۇ، ھازىرچۇ؟ — مۇراتنىڭ چىرايى سۈتتەك ئاقىرىپ كەتتى.

— ئەسلىدە سەھەردىلا يېتىپ كېلەتتىم، — ئېزىزنىڭ كۆزلىرى قىزىرىپ كەتكەنىدى، — لېكىن كېچىچە ئۇنىڭ يېنىدا بولدۇم، ياقۇپكامىنىكۈمۈ ھالى بوش، ئىنجىقلاپ ياتىدۇ. مەن ئۇلارغا بىر دەستە ئاق نان ئالغاچ بارغانىدىم، شورپا قاينىتىپ ئىچۈردۇم. سەھەرگە يېقىن زۇمرەت خېلى ياخشى بولۇپ قالغاندىن كېيىنلا قايتتىم.

— ھازىر ئۇلارغا كىم قاراۋاتىدۇ؟ — سوردى كامىل.

— مەن مالچى قېرىغا بىر چارەك بۇغداي بەردىم. ئۇ، خۇشال بولۇپ كېتىپ: «مۇرات ئەپەندى ئىچ پۇشقى تارتمىسۇن، مەن زۇمرەت قىزغا ئوبدان قارايمەن!» دېدى.

— ئېزىز، بەك ياخشى ئىش قىلىپسەن، — دېدى ھېكمەت خوش بولۇپ، — رەھمەت ساڭا!

— ئېزىز!... — مۇرات ئېزىزنى قۇچاقلاپ يىغلىۋەتتى، — مەن

سېنىڭ ياخشىلىقىڭنى قانداقمۇ قايتۇرارمەن؟ . . .

— زۇمرەت توختىماي «بۇلاق، بۇلاق» دەپ جۇيلۇۋاتىدۇ. بەزىدە، كۆزلىرى ئالىيىپ، «ئالا كالا» دەپ ۋارقىراپ ئورنىدىن چاچراپ تۇرۇپ كېتىدىكەن.

مۇرات «بوز يەرگە كىرىمەن» دەپ تۇرۇۋالدى، كامىل، ھېكمەتلەر ئۇنى تەستە تۇتۇپ قالغانىدى. شۇڭا، بۇگۈن ئۇنىڭ تويغا زادىلا كەلگۈسى يوق ئىدى، دوستلىرىنىڭ نەسىھەتىمۇ ھەدىگەندە كار قىلمىدى. نەفسە ئۇنى سىرتقا ئېلىپ چىقىپ كېتىپ سۆزلىشىپ، ئاران دېگەندە قايىل قىلدى، لېكىن ئۇ تويدا يەنىلا خاتىرجەم ئولتۇرالمايۋاتاتتى.

ھېكمەت گۈلزىبا چىقىپ قالارمىكىن دېگەن ئۈمىد بىلەن يەنە بىر دەم ئولتۇردى. ئۇ، نەغمە ـ ناۋا بولۇۋاتقان ھويلا ئىچىگە پات ـ پاتلا قارىپ قويۇاتتى. ئۇننەچچە كۈندىن بېرى ئىچىنى ئۆرتەۋاتقان بىر غەشلىك ئۇنى بىئارام قىلماقتا ئىدى. ئۇ ماھىگۈلدىن قايىتىنىڭ كېرىمۇفنى ئۆيىگە باشلاپ، ئۇنىڭغا بۇ ئائىلىنىڭ قەدىرلىك مېھمىنى سۈپىتىدە ئىلتىپات كۆرسىتىۋاتقانلىقىنى ئاڭلىغاندىن بېرى، ھېكمەتنىڭ خاتىرجەملىكىسى يوقالغانىدى. ئۇ، كامىل، مۇراتلارنىڭ مەسلىھەتى بويىچە، ئارىلىقتا شەھەرگە كىرىپ گۈلزىبا بىلەن كۆرۈشمەكچى بولدى. ئەمما مەۋسۇملۇق ئىمتىھان تەييارلىقى كېتىۋاتقاچقا، كەم قالغان دەرسلەرنى تولۇقلاش، ئوقۇغۇچىلارنى ئەتىگەنلىك، كەچلىك مۇزاكىرىگە ئۇيۇشتۇرۇش، دەرستە ناچار بالىلارنى ئايرىپ، ئۇلارغا مەخسۇس تەكرار ئېلىپ بېرىشتەك ئالدىراش ئىشلار تۇپەيلىدىن، ئۇ شەھەرگە كىرەلمەي قالدى.

كېرىموف قايىتىنى قانداق قىلىپ قولغا كىرگۈزۈۋالدى؟ ئۇلارنىڭ ئارىسىدا چۈشەنگىلى بولمايدىغان نېمە شۇملۇقلار يۈز بەردى؟ بۇ سوئاللار خۇددى ئۆتكۈر تىغدەك ھېكمەتنىڭ يۈرىكىنى تىلماقتا ئىدى. شۇڭا ئۇ، سازچىلار ئارىسىدا ئولتۇرۇپ گارمون چېلىۋاتقاندىمۇ خىيالى بوراندا قالغان غازاڭدەك باشقا يەردە پىرقىراپ يۈرگەنىدى. كامىلنىڭ: «گۈلزىبا بىلەن ئوبدانراق سۆزلەش» دېيىشىمۇ شۇ ۋەجدىن ئىدى.

— ھېكمەت بۇ يەردە ئولتۇرۇپسىزغۇ؟ — ھويلىدىن نائىبى چىقىپ قالدى، — تاۋۇنمىز يوقمۇ نېمە؟ چىرايىڭىز باشقىچىلا. . .

— يوقسۇ، — ھېكمەت ئورنىدىن تۇردى، — تاماكا چېكەي دەپ چىقىشىم.

— سازچىلارنىڭ سىزنى سۈرۈشتە قىلىۋاتقىنىغا نىكەم، جۇرۇك...

قىش كۈنلىرى بەكمۇ قىسقا بولىدۇ. بىردەمدىلا كەچ كىرىپ، گۈگۈم چۈشتى. مېھمانلار ئوپۇر - توپۇر بولۇشۇپ ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشتى، قىز - يىگىتلەر قىزنى كۆچۈرۈپ كېلىش ئۈچۈن ھويلىغا يىغىلىشتى. يىگىت قولدىشى بولغان ئالىمجان زېھرۇللا ئابلىز ناۋاغا نېمىدۇر بىر ئىشنى دەۋاتاتتى. يىگىتلەرنىڭ ئارىسىدا، قىزنى ناغرا ھەم سۈنەي بىلەن كۆچۈرۈش كېرەكمۇ ياكى گارمون بىلەنمۇ دېگەن مەسىلىدە تالاش - تارتىش بولۇۋاتاتتى. ئالىمجان، شادىمان، نائىبى، ئامانىللا ۋە بىرنەچچە يىگىتلەر قوللىرىنى شىلتىپ نېمىلەرنىدۇر دېيىشەتتى. رىتلىك كېيىنىپ ياسىنىۋالغان ئابلىز ناۋا ۋېجىككىنە قەددىنى تىك تۇتۇپ، نېمىدۇر دېيىشى بىلەن ھەممىسى چۇرقىرىشىپ كېتىشتى.

— يىگىتلەر، قىزلار، — دېدى ئامانىللا ئوتتۇرىغا چىقىپ، — يىگىتنىڭ تەلىپى، كۆپچىلىكنىڭ ئارزۇسى بويىچە، بۈگۈن تويىنى گارمون بىلەن كۆچۈرىمىز...

ھويلىدا قىقاس - چوقان كۆتۈرۈلدى. لېكىن ئەتراپتىكى ياشانغان ۋە ئوتتۇرا ياشلىق ئەر - ئاياللار ئوتتۇرىسىدا غۇدۇڭشۇش، نارازىلىق بىلەن پىچىرلاشلار ئاڭلاندى. بەزىلىرى: «ئورۇس نەغمىسىدىمۇ قىز كۆچۈرگەن بارمۇ؟» دېيىشسە، بەزى قېرىلار: «ھارۇندا ناغرا، دۇمباقنى چېلىپ كۆچۈرسىمۇ بولىدىغۇ؟» دېيىشتى. «ناغرىلارنى ئېشەككە ئارتىق قىلىپ ئارتىپ، بىر ئادەم چېلىپ ماڭسىمۇ بولىدىغۇ!» دەيدىغانلارمۇ چىقتى. بۇ نارازىلىق، غۇدۇڭشۇشلارنى ياشلارنىڭ قىزغىن ئالقىشلىرى بەربىر بېسىپ كەتتى. قالايمىقانچىلىقتىن پايدىلانغان گۈلزىبا ھېكمەتكە پىچىرلاپ دېگۈدەك: «تويدىن كېيىن سىزگە دەيدىغان گېپىم بار» دەۋالدى. ھېكمەتمۇ باش لىڭشىتىپ: «سىزنى جامە ئالدىدا ساقلايمەن» دېدى. شۇ ئارىدا، ئامانىللا گارموننى كۆتۈرۈپ چىقىپ ھېكمەتكە بەردى.

— ئەمىسە، ھېكمەت، بۈگۈن خوتەنده ھېچقاچان بولمىغان بىر يېڭىلىقنى يارىتىمىز، — دېدى سەل قىزىۋالغان ئامانىللا.

ئەمەتجان كوچىسىدىن باشلانغان گارموننىڭ شوخ ئاۋازى، ئامانىللانىڭ جىرلىغان ساداسى تىنچ ئاھالىنى: بىر كۈنلۈك پايدا - زىيانلىرى ھەققىدە ھېسابلىشىۋاتقان كاسىپ - ھۈنەرۋەنلەرنى، كەلمىگەن ئەتىسى ئۈچۈن غەم يېيىشىۋاتقان نامراتلارنى، تۈرمۇشنىڭ داتلاشقان چەينەكلىرىدىن ئەمەلگە ئاشماس ئارزۇ - ئارمانلارنىڭ چايلىرىنى ئىچىشىۋاتقان بىچارىلەرنىڭ ئورنىدىن تۇرغۇزۇپ، كوچىغا ئېلىپ چىقتى. ئىشىك - ئىشكىلەردىن چىققان ئەر - ئاياللار، قىز - چوكانلار ئۇلارغا ھەيران بولۇشۇپ قارىشاتتى. بالىلار يۈگۈرۈشۈپ توپنىڭ ئارقىسىغا قېتىلماقتا ئىدى. ئۇلار قىزىق دەرۋازىسىغا يېتىپ كېلىشى بىلەن، يورۇتۇلغان ئاشخانا، دۇكان، ناۋايخانىلاردىن يۈگۈرۈشۈپ چىققان ئاشپەز، ناۋاي، دۇكاندارلار، كوچىدىكى تاماشىبىنلار ھېكمەتنىڭ گارمونىغا، جىر ئاۋازىغا ۋە يىگىتلەرنىڭ ھۇشقىتىشىغا، توۋلاشلىرىغا زور ئىشتىياق بىلەن زوقلىنىپ قارىشاتتى. نەمدۇر دېيىشىپ كۈلۈشەتتى ۋە توپ - توپ بولۇپ سەپكە قېتىلاتتى. يىگىتلەر دەممۇ دەم توختاپ، قىزىقچىلىق قىلاتتى، ۋارقىرىشاتتى، كوچىنى چاڭ كەلتۈرۈپ كۈلۈشەتتى. «قىزىق دەرۋازىسى» ئۆزىنىڭ نامى قويۇلۇپ بۇ چاققىچە بۇنداق قىزىق ۋە قايناق شادىمانلىققا چۆككەن كۈننى ئەسكە ئالالمىسا كېرەك.

قىز كۆچۈرۈلۈپ كەلگەندىن كېيىن، قاسىماخۇننىڭ قورۇسىدا خېلى بىر ۋاقىلارغىچە بەزمە - ناۋا قاينىدى. قىز - يىگىتلەر ئۇسسۇلغا چۈشۈشتى. ئامانىللا، ئالىمجان، نائىبى، شادىمانلار مەسلىھەتلىشىۋالغاندەكلا، ھېكمەت بىلەن گۈلزىبانى مەيدانغا چۈشۈردى. ئۇلار بېقىشىپ، بارماقلىرىدىن قارس چىقىرىپ ئويناۋېتىپ، سورۇندا ئۆزلىرىدىن باشقا ھېچكىم قالمىغانلىقىنى سەزمەي قېلىشتى. پەقەت چاۋاك ۋە قىقاس - چۇقانلاردىن كېيىنلا، گۈلزىبا يۈزىنى تۆتۈپ قاچقىنىچە، قىزلار توپىغا ئۆزىنى ئاتتى.

قىز - يىگىتلەر ئويۇنغا قانىدىغاندەك ئەمەس ئىدى. ئەمما شامال چىقىپ، قار ئۇچقۇنداشقا باشلىدى. ھېكمەت گارموننى ئامانىللاغا بېرىپ، ئۆزىنىڭ قايتماقچى ئىكەنلىكىنى ئېيتتى. نائىبى ئۇنى قونۇپ قېلىشقا تەكلىپ قىلغان بولسىمۇ، ھېكمەت ئۆزرە ئېيتىپ كېتىپ قالدى.

ھېكمەت جامەنىڭ كۆك خىشلىق ئېگىز تېمى ئەتراپىدا ئايلىنىپ

يۈردى. بىراق شامال بورانغا ئايلىنىپ قار ئۇچقۇنلىرى بىلەن يوللاردىكى توپا ـ تۇزانلارنى ئۇچۇرۇپ يۈزلەرگە ئۇرماقتا ئىدى. كوچىدىن ئۇشقىتقان، ۋىژىلدىغان، هويلىلاردىن تاراقلىغان، گۈلدۈرلىگەن ئاۋازلار كېلەتتى. هېكمەت جامە دەرۋازا لەمپىسىنىڭ قاراڭغۇ دالدىسىغا كېلىپ تۇرۇۋېدى، يولدىن ئالدىراپ ماڭغان ئاياق تىۋىتى ۋە يېنىك هاسىرىغان ئاۋاز كەلدى. بۇ گۈلزىبا ئىدى.

— گۈلۈم! . . . — هېكمەت ئاستا توۋلىدى.

— هېكمەت! . . . — گۈلزىبا يىگىتنىڭ باغرىغا تاشلاندى.

ئۇلار بىر جۈپ گەۋدىدەك، تىۋىش چىقارماي بىر هازا تۇرۇشتى. ئۇلارنىڭ ئىسسىق تىنىقلىرى بىر ـ بىرىگە قوشۇلماقتا ئىدى. يىرىك ئېڭەكلەر قىزنىڭ سىيلىق هەم مۇزدەك مەڭزىلىرىگە چەكسىز هۇزۇر ئاتا قىلدى، ئۇنىڭ سەرۋىدەك نازۇك بويىغا ئىللىق ئېقىن تارقالدى! . . . مايسىدەك خەت تارتقان بۇرۇتلار قان تەپچىپ تۇرغان جىنەستىدەك لەۋلەرنى يۇمشاققىنا غىدىقلاپ، قىزنىڭ ئالمىدەك يۈرىكىنى ئوينىتاتتى. يىگىتنىڭ ۋۇجۇدىدىن تارقالغان هارارەت قىزنى مەست ۋە بىهۇش قىلىپ قويغانىدى.

گۈلزىبا بايا دوستلىرى بىلەن كېلىننى هۇجرىغا ئەكىرىپ قويۇپ، ئۇنىڭغا بەخت ۋە شادلىق تىلىگەندىمۇ خوددى مۇشۇنداق هېسقا چۆمگەنىدى. قىزلار ئۇنى سەندەل هىدى كېلىپ تۇرغان هۇجرىغا ئېلىپ كىرسە. . . بەخت ـ ئامەتلەر تىلىسە. . . قىپقىزىل ئىلەم ئوتتۇرىسىغا سېلىنغان تاۋار يوتقانلار ئۈستىدە ئولتۇرۇپ يىگىتىنى كۈتسە. . . يۈرىكى قورقۇش. . . هاياجان. . . شادلىق ئىچىدە نىپىرلىسا. . . هايا هەم كۈتۈش نەقەدەر زىددىيەتلىك ـ هە؟ . . . ئاھ يىگىتى كىردى! . . . قىزنىڭ مۇشتۇمدەك يۈرىكى قېپىدىن ئاجراپ كەتكۈدەك بولدى! . . . مانا بۇدرۇق، يۇمشاق قوللىرىنى كۈچلۈك ئالقانلار ئۆز ئىلكىگە ئالدى! . . . سىرلىق قىستى! . . . يۇمران ئېڭىكىنى ئاستا كۆتۈردى! . . . ئەمما قېلىن كىرپىكلەر قارا كۆزلەرنى چۈمپەردىدەك ياپتى! . . . «مەن نېمىدېگەن بەختلىك!» دېدى يىگىتى. . .

. . . گۈلزىبا ئۇلۇق ـ كىچىك تىنىپ، بېشىنى كۆتۈردى ۋە ئاستا شىۋىرلىدى:

— هاراق ئىچىپسىز ـ ھە؟

— سىز ئىچۈردىڭىز، — دەردىمەن ھېكمەت پىغان بىلەن ئاھ ئۇردى، — ئەمدى زەھەر قۇيۇپ بەرسىڭىزمۇ ئىچىمەن!...

گۈلزىبا ھەممىنى چۈشەندى!... ھېكمەتنىڭ قىز كۆچۈرۈش ۋاقتىدىكى گارمون ئوينىتىشلىرى، شوخ جىرلىرى، قىزلارنىڭ ھەۋىسىنى كەلتۈرۈپ قىلغان چاقچاقلىرى پەقەت دوستى ئابلىز ناۋانىڭ ھاياتىدىكى ئۇلۇغ ھەم خاسىيەتلىك ئىشى ئۈچۈنلا ئىدى. گۈلزىبانىڭ دوستلىرى: «تىل تۇمار پۈتۈپ، يىگىتنىڭ بوينىغا ئېسىپ قويساڭ بولغۇدەك» دېگەنىدى. ئەمدى ئايان بولدىكى، ھېكمەت ئۇ چاغدا يۈرىكىدىكى ئاچچىق دەردلىرىنى ئىرادىنىڭ كۈچى بىلەن بېسىپ، ئۆزىنى تۇتۇۋالغانىكەن. ئونىنەچچە كۈندىن بېرى ئۆزىنى كۆرەلمەي، سۆزىنى ئاڭلىيالماي ئىچى ـ ئىچىدىن پۈخۈنۈپ كەتكەن گۈلزىبا بولۇپ ئۆتكەن ئىشلارنى ئۇنتۇغا كۆز ياشلىرى بىلەن قوشۇپ تۆكۈپ بېرىشكە باشلىدى.

قايىت بىلەن كېرىموف قەدىناس دوستلاردەك بولۇپ كېتىشكەنىدى. دەسلەپتە ئۇلار ئۆيگە بىرنەچچە قېتىم بىللە كېلىشتى. كېيىنچە، كېرىموف خۇددى ئۆز ئۆيىدەكلا ئوسۇپ كىرىدىغان، ھەر كەلگىنىدە گۆش، ئۇن، گۈرۈچ، ماي، سامسا دېگەندەك نەرسىلەرنى كۆتۈرۈپ كېلىدىغان بولدى. قايىت ئىككىسى تۇن نىسبىغىچە ھاراق ئىچىپ مۇڭدىشاتتى. بۇمەرەمخان ئۇنىڭغا ھەرگىز قاپاق ئاچمايتتى، گەپمۇ قىلمايتتى. لېكىن ئېرىنىڭ ئەلپازىدىن قورقۇپ، بۇ ئادەم نېمە ئۈچۈن كېلىۋېرىدۇ؟ بۇنىڭدىن كېيىن باشلاپ كەلمىسىلە! دېيەلمەيتتى. قايىت يوتقاندا يېتىپ بىر ھازاغىچە ئۇنى ماختايتتى. بۇمەرەمخان: «بولدى قىلسىلا، ئۇ ئادەم خۇددى ئوستى يېپىلغان گەمىدەك قاراڭغۇ، كۆزىنىڭ ئارقىسىدا يەنە كۆزى بارەدەك سىرلىق كۆرۈنىدۇ، ئىش قىلىپ كۆڭلۈمگە سىغمايدۇ...» دەيتتى. كېرىموف كەلسە، گۈلرۇزمۇ قىلىدىغان قىلىق تاپالماي تۆت پۈتلاپ يۇگۈرەيتتى. تىللىرى چۈچۈكلىشىپ، ئۆزى چاقچاقلىشىپ كېتەتتى، گۈلزىباغا قاراپ زەھەرلىك ھجىيىاتتى. ئىككى يىلدىن بېرى، تۇرلۇك ـ تۇمەن ھېيلە ـ مىكىر، نەيرەڭ، سۇيىقەستلەرنى ئىشلىتىپ ھېكمەتنى باش ئەگدۈرەلمىگەن گۈلرۇز ئۆگەي ئاچىسى بولغان بۇ گۈلزىباغا دۇشمەنلىك

قىلىشنى توختاتمىغانىدى. ئۇنىڭ يۈرىكىدىكىسى ھەسەت ئوتىسى گويا شۇمبۇيىدەك يېلتىز تارتىپ، قىساس ھەم ئىنتىقام قامچىسىغا ئايلانغانىدى. قايىت بىلەن گۈلرۇزنىڭ بۇ شۇملۇقلىرىغا بۇمەرەمخان چىش يېرىپ بىر نېمە دېيەلمەيتتى. . .

بوران بارغانسېرى كۈچەيمەكتە ئىدى. بوران ئۆگزىلەردىكى چۈۋۈق سېۋەت، كونا بورا دېگەندەك ئەسكى ـ تۈسكىلەرنى ھويلىلارغا، كوچىلارغا پىرقىرىتىپ ئاتاتتى. لاتا ـ پۈتا ۋە قەغەزلەرنى قار ئۈچقۇنلىرى بىلەن قوشۇپ گۈڭگا ئاسمان قەھرىدە ئۇچۇرۇپ يۈرەتتى. گۈلزىبانىڭ سۆزلىرىدىن كەيپى ئۇچقان ھېكمەت قەلبىنى ئۆرتەۋاتقان ئاچچىقىنى زادىلا بېسىۋالالمىدى.

— ئۇ مۇناپىق بوسۇغىسىغا قەدەم ئالغان ھامان، — دېدى ھېكمەت ئاچچىقىدا، — نېمە ئۈچۈن قوغلىمايسىز، تىللىمايسىز. . . ياكى سىزمۇ؟ . . .

— سىز ماڭا ئىشەنمەمسىز؟ — گۈلزىبا ئەلەم بىلەن خۇرسىنىدى، — ئەگەر مېنىڭ يېتىمچە ـ قوپىدىغان باشقا ماكانىم، ئاددىيسى بىر ئۆي كەپەم ياكى ئۆتكۈرۈم بولغان بولسا، كېرىمونى كۆسەي بىلەن ئۇرغان، زۇمرەتكە ئوخشاش ئوت قويۇۋەتكەن بولار ئىدىم. ئۇ ئۆيدىن ئايرىلسام، مەن نەگە بېرىپ، نەدە تۇرىمەن؟ . . .

ھېكمەت ئويلىنىپ قالدى، گۈلزىبانىڭ ئەھۋالىنى ئويلىمىسىمۇ بولمايتتى. گۈلرۇز ۋەھشىلىكتە چىشى مولۇن، ئاچچىقتا ئوق يىلان، ھىيلىگەرلىكتە ئانا تۈلكىنىڭ ئۆزى ئىدى.

— ئاھ خۇدا! . . . — ھېكمەت بورانلىق ئاسمانغا قاراپ ناله قىلدى، — ياشاش نېمىدېگەن تەس، بۇ زادى قانداق قىسمەتلەر! . . .

— بىر ھەپتە بولدى، ئابدۇنەبى يوقاپ كەتتى، — گۈلزىبا ئېسەدەپ كەتتى، — مۇشۇ سوغۇق ـ جۇدۇنلاردا نەلەردە تەمتىرەپ، كىملەرنىڭ بوسۇغىلىرىدا سارغىيىپ يۈرۈيدىكىن؟ . . .

— ئۇنىڭغا نېمە بولغان؟

ئابدۇنەبى كېرىمونى قوچ ئىدى. ئۇنىڭ ھويلىدا تۇرۇۋېلىپ، بوينىنى چار مىكىيانەدەك سىڭايان قىلىپ تىكىلىشلىرىنى، چىلگە قونۇقىنىڭ دانىسەدەك ئۇششاق ھەم سېرىق چىشلىرىنى ھېڭگايتىپ يالغان كۈلۈشلىرىنى، چاتىرىقىدىن

چارسۇ كۆرۈنگۈدەك مايماق پۈتلىرىنى كۆرسىلا، ئابدۇنەبىنىڭ جەھلى قېتىپ، ئۇنى كۆسەي ياكى چوماق بىلەن ئۇرغۇسى، كۆچى يەتسە، ئۇنى كۆتۈرۈپ ئېلىپ چىقىپ سىيسىق كۆلگە تاشلىۋەتكۈسى كېلەتتى. ئەقلىنى تېپىپ قالغان بۇ گۈدەك ھېكمەتنىڭ بۇ ئۆيدىن تېزىپ كېتىشىنى، ئاچىسى گۈلزىبانىڭ كۈندىن ـ كۈنگە جۈدەپ ئاھ ئۇرۇشىنى ئاشۇ دەقماق بەندىدىن كۆرەتتى. بىر كۈنى، ئابدۇنەبى ئىشىك يوچۇقىدىن ماراپ تۇرۇپ، كېرىموف بىلەن قايىتىنىڭ ھېكمەتنى ئۆيگە كەلتۈرمەسلىك، كەلسە قوغلاپ چىقىرىش، لۇكچەكلەرگە ئۇرغۇزۇۋېتىش توغرىسىدا قىلغان سۆزلىرىنى ئاڭلاپ قالدى. بۇ سادداً، ئاق كۆڭۈل بالا ئۇلاردىن ئۆچ ئالماقچى بولدى، نەدىندۇر تېپىپ كەلگەن كىچىك پوچاقنى موخۇركا ئارىسىغا ئېلىپ يۆگەپ، ئىككى تال ئوراقلىق تاماكا راسلاپ، ئۇنى تەخسىگە سېلىپ قويدى. كېرىموف تەخسىدىكى تەييار ئوراقلىق تاماكىدىن بىرنى ئېلىپ، ئۇنى تۇتاشتۇرۇپ، ئىككىلا شورغانىدى، تۇيۇقسىزلا «گوم» قىلىپ پارتلىغان ئاۋاز چىقىپ، كېرىموفنىڭ كالپۇكلىرى تەتۇر ئۇرۇلۇپ، يۇزلىرى چارلىشىپ كەتتى. چۆچۈپ كەتكەن قايىت تەخسىدىكى يەنە بىر تال تاماكىنى ئېلىپ چۈڭۈپ كۆرۈۋېدى، ئىچىدىن بىر تال پوچاقزا چىقتى. بۇ ئىشنى كىمنىڭ قىلغانلىقى ئۇنىڭغا ئايان ئىدى. شۇڭا ئۇ ئۆيدىن ئېتىلىپ چىققانچە، ئابدۇنەبىنى تۇتۇۋالىپ، ئۇنىڭ قولىنى قايرىپ، لاخشىگىر بىلەن قاتتىق ئۇرۇپ، ئاغزى ـ بۇرنىنى قان قىلىۋەتتى. ئەگەر، بۇمەرەمخان بىلەن گۈلزىبا ئاجرىتىپ قاچۇرۇۋەتمىگەن بولسا، قايىت شۇ قېتىم ئابدۇنەبىنى ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈپ قويغان بولار ئىدى.

— ئىزدەپ باقمىدىڭلارمۇ؟ — دېدى ئابدۇنەبىنىڭ بۇ ئىشىدىن سۆيۈنگەن ھېكمەت، — بىچارە بالا نېمە كۈنلەرنى كۆرۈۋاتقاندۇر! . . .

— لوپ، سامپۇل، جىيا كەتتىلىرىدىكى تۇغقانلارنىڭ ئۆيلىرىگىمۇ باردىم، — دېدى گۈلزىبا ياش تۆكۈپ، ئۇياقلارغا بارماپتۇ، خۇددى يەر يۈتۈپ كەتكەندەكلا يوقاپ كەتتى.

— بولدى يىغلىماڭ، مەن مەكتەپتىكى ئىشلىرىمنى ئورۇنلاشتۇرۇپ قويۇپ، ئۇنى ئىزدەيمەن، — دېدى ھېكمەت بورانلىق يولغا قاراپ، — سىزمۇ چىدىغاچ تۇرۇڭ، ئۆتكەنكى پىلانىمىز بويىچە، قىشلىق تەتىلدە

ئاقمۇللا ئىمامغا نىكاھ قىلدۇرۇپ، بىر ئۆيگە كىرىۋالىمىز... ئەگەر قانۇندىن بىرەر چارە كۆرسە، ئۇنىمۇ كۆرەرمىز...

— بۇ بوراندا بوستانغا قانداق چىقىپ كېتىسىز؟ — دېدى پەلتۇسى ئۈچۈپ تۇرغان گۈلزىبا، — دادام بىلەن ئاناڭ ئىچكىركى مېھمانخانىدا ياتىدۇ. گۈلرۇز بۇ چاققىچە ئۇخلاپ قالغاندۇر. مەن دالان ئۆيدە يېتىپ قالىمەن، سىز مېنىڭ ھۇجرامدا يېتىپ قېلىڭ.

— رەھمەت گۈلزىبا، مەن كېتەلەيمەن...

ئۇلار گەپلىرىنى توختىتىپ جىم بولۇشتى. چۈنكى ئۇلار قىزىق دەرۋازا تەرەپتىن بورانغا قارشى ئارانلا كېلىۋاتقان ئىككى قارا كۆلەڭگۈنى كۆرگەنىدى. ھېكمەت بىلەن گۈلزىبا ئۆزلىرىنى لەمپىنىڭ دالدىسىغا ئالدى. ئايال كىشىنىڭ «گۈلزىبا ئۇخلاپ قالغانمىدۇر؟» دېگەن ئاۋازى ئاڭلاندى. ئۇنىڭغا جاۋابەن ئەر: «توي ھېلىلا تارقىغان تۇرسا؟...» دەپ غۇدۇڭشىدى. گۈلزىبا تونۇش ئاۋازلاردىن ئۇلارنىڭ كىم ئىكەنلىكىنى پەملەپ، ئالدىغا يۈگۈرۈپ باردى.

— ئاخىرى يېنىپ كەپسىلەر ـ دە؟ بەك ياخشى بولدى! — گۈلزىبا ئەرنىڭ قولىدىكى زاكىلانغان بالىنى ئالدى، — بايىلا بىزنىڭ ئۆيگە كېتەيلى دېسەم ئۇنىمىدىڭلار.

— ئۇلارنىڭ يىراقتىن كەلگەن مېھمانلىرى بوراندا كېتەلمەي قونۇپ قالدى، ئۆيلىرى تۇشۇپلا كەتتى، — دېدى ئايال ھاسىراپ، — قارىساق بالا بىلەن قىسىلىپ قالغۇدەكمىسىز. شۇڭا ئەرزان مېھمان بولۇپ، سىزنىڭكىگە كېلىشىمىز.

— توۋا، نېمە دېگىنىڭىز ئۇ؟ كېلىپ باقمىغان ئۆيدەك.

— ۋۇي، مەمتىمىن بارات مۇئەللىم بىلەن سەيدىنىسا خانىمكەنغۇ؟ — دېدى ھېكمەت ئۇلار بىلەن سالاملىشىپ، — ئەجىبا، تويدا سىلەرنى كۆرمەپتىمەن؟

— سىز سازچىلار بىلەن بىللە نەغمە قىلىۋېتىپتىكەنسىز، مەن كۆردۇم سىزنى! — دېدى مەمتىمىن بارات، — سەيدىنىسا ئابلىزلارغا ئانا جەمەت تۇغقان كېلىدۇ.

مەمتىمىن بارات بوستان باشلانغۇچ مەكتىپىنىڭ ئوقۇتقۇچىسى ئىدى،

ئايالى سەيدىسما بولسا «ئەسكەتە» باشلانغۇچ مەكتىپىدە ئىشلەيتتى. گۈلزىبا ھەر قېتىم ئوقۇغۇچى يىغقىلى چىققاندا، ئۇنىڭ ئۆيىگە كىرىپ چاي ئىچىپ، ئارام ئېلىپ چىقىپ كېتەتتى. سەيدىسما ئۇ شەھەرگە كىرسىلا، گۈلزىبانى يوقلاپ تۇراتتى. بۇ بىر جۈپ ئەر - خوتۇن خۇددى ئېلىشمىغۇچە - تېپىشماس دېگەندەك، ئىككىلىسى ئون تۆت - ئون بەش ياش بالىلاردەك چوڭلۇقتا، جۈغى كىچىك، چىرايلىرى قارا قومچاق، لېكىن قاش - كىرپىكلىرى تۆكۈلۈپ تۇرىدىغان، سادداً، مۇلايىم مۇئەللىملەردىن ئىدى.

— ئەمدىغۇ قونۇپ قالارسىز، — دېدى گۈلزىبا ھېكمەتكە، — مەمتىمىن بارات مۇئەللىم بىلەن ئىككىڭلار مېنىڭ ھۇجرامدا ياتساڭلار بولىدۇ.

مەمتىمىن بارات ھەمراھ بولمىدىغان بولغاچقا، ھېكمەتمۇ بۇ تەكلىپنى ماقۇل كۆردى. ئۇلار گۈلزىبانىڭ ھويلىسىغا تۇنۇش چىقارماي كىرىپ كەلدى. دالان ئۆينىڭ ئىشىكىنىڭ بوش غىچىلدىشى، ھۇجرىغا يوتقان - كۆرپە توشۇغاندىكى ئاياقنىڭ شۇنىرلىشىدىن باشقا شەپە ئاڭلانمىدى. گۈلزىبا دەرۋازىغا تاقاقنى سېلىپ، دالان ئۆيگە كىرىپ كەتتى. ھېكمەت بىلەن مەمتىمىن بارات يېتىپ قېلىشتى. بۇ چوڭ كارىۋاتتا، بىر چاغدا نەفسە، گۈلزىبا، زۇمرەتلەر يېتىپ مۆكۈداشقاندى. مانا بۇ قاپاقلىرى ھىم يېپىلغان دېرىزىدىن ئاپئاق ئايدىڭ ھويلىغا قاراپ، ئۆز يىگىتلىرىنىڭ سىمالىرىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈپ، تاتلىق خىيالىلارغا پاتقان. زۇمرەت «مەن ئەسكەكەنمەن» دەپ يىغلىغان... ئۇ چاغلار مۇھەببەت ۋە دوستلۇقنىڭ ياپېيشىل باھارىغا جۈدۈننىڭ سوغ قوللىرى تېخى تەگمىگەن، تازىمۇ كۆكۈللۈك بىر چاغلار ئىدى! كېيىنچۇ؟ كېيىن، خالىق، زېيندىن، كېرىموف، مەتمۇسالاردەك شۇم زاغلار باھارنىڭ بۇ چىمەنگە زىمىستان ئېلىپ كەلدى!

— مەمتىمىن بارات مۇئەللىم، — دېدى ھېكمەت دېرىزە قاپقىغا قولىنى تۇتۇپ، — دەرۋازىنىڭ تاقىقى تاراقلىغاندەك قىلىدىغۇ؟

— بوراندا تاراقلىغاندۇر، ئۇخلىسىلا، — دېدى مەمتىمىن بارات ئەسنەپ.

كۆڭلى نېمىنىدۇر تۇيۇپ تۇرغان ھېكمەت خېلى بىر ۋاقىتلارغىچە ئۇخلىيالمىدى. ئۇنىڭ خىيالىدىن كەچمىگەن ھېچنېمە قالمىدى. مۇراتىنىڭ تويدىن ھېچكىمگە تۇيدۇرماي كېتىپ قېلىشى ئۇنى ئەنسىزلىككە سېلىپ قويدى. ئەگەر ئۇنى كامىل تۇتۇپ قالالمىغان بولسا...

... يېڭىئېرىقنىڭ شال تېگانلىرى يېيىلىپ ياتقان چەكسىز تۇزلەڭلىكلىرى، ھاكىم كەپسىنىڭ ياۋا قوموش قاپلىغان دالالىرى، تارشىلىق لەڭگەرنىڭ شورلۇق چۆللىرى... قار ئۈچقۇنلىرىنى سۈر - توقاي قىلىپ، شىددەت بىلەن ئۇرۇۋاتقان شىۋىرغان... ئۇشقىتىش، ئىسقىرىق، چىرقىراق ئاۋازلار توختىماي چېقىۋاتقان تۇن كېچە... دەلدۇگۇنۇپ، سەنتۈرۈلۈپ، يېقىلىپ - قوپۇپ كېلىۋاتقان ئازغۇن بىر گەۋدە... ھېكمەتنىڭ كۆز ئالدىغا كېلىپ، ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن ئۇيقۇ قاچتى.

ھېكمەت يېنىغا ئۇرۇلۇپ ياتتى. ئۇ قانچە ئويلىمايلى دېسىمۇ، ئوغرى خىياللار دېرىزە قاپقاقلىرىنىڭ ئارىلىقلىرىدىن، ئىشىك يوچۇقلىرىدىن كىرىپ كېلىپ، ئۇنى بىئارام قىلماقتا ئىدى.

... ئاھ، زۇمرەت نېمە بولۇپ كەتكەنـدۇر؟ پـۈت - قولىغا كويزا - كىشەن سېلىنغان مەھبۇستەك، قاراڭغۇ قازناق ئىچىدە زەنجىرنى شاراقلىتىپ پىرقىراپ يۈرەمدىغاندۇر؟... ياكـــى قاراڭغۇ بۇلۇڭدا تىترەپ، قارا خىياللار ئىلكىدە، توپىغا پېتىپ ئولتۇرامدىغاندۇر؟... ئېھتىمال كۆيۈك دەستىدە قاداقلىشىپ كەتكەن بىلەكلىرىگە تاماكا ئوتىنى يېقىپ، ئۆتمۈشىدىن ئۆچمىگەن، ياش يۈرىكىگە مۆھۈردەك بېسىلغان ئاشۇ بىرلا يالدامىدىن ھۇزۇرلىنىۋاتقاندۇر!... ئازابلىنىۋاتقاندۇر!... ئەجىبا، جان قاقشاتقان بۇ تاماكا ئوتى ئۇنىڭ خاتىرىلىرىدىن زادى ئۆچمىگەن بولسا - ھە؟... بەلكىم ئۇ، بۇ ئارقىلىق ياش ھاياتىدا بولۇپ ئۆتكەن نۇرغۇن ئىشلارنى ئەسكە ئالماقچىدۇر؟

تاشقىرىدا شۇرىغان گۈرۈلدەپ ئۇرۇپ، ئىشىك، دېرىزىلەرنى كەچ قالغان يولۇچىلاردەك قاقماقتا، كونا تاملاردىن ئۇچۇپ چىققان ئەخلەت - ساماناڭلارنى تۆكۈلۈك، تۇرخۇنلارغا كەپلەپ تىقماقتا ئىدى. ھېكمەت قانچە قىلىپمۇ ئۇخلىيالمىـدى. ئـۇ يەنە بىـر ۋاقىتلارغىچە تـۇن كېچىدىكى

تاراق - توروق، گولدور - غالاپ، ئوشقىتقاندەك ھەر خىل ئاۋازلارنى تىڭشاپ ياتتى، ئاخىرى كۆزى ئويقۇغا كەتكىنىنى تۇيماي قالدى. ئەمما شۇ ھامانلا «گۇپپىدە» قىلغان ئاۋازدىن چۆچۈپ ئويغاندى. چۈنكى بىر كىم تامدىن ھويلىغا سەكرەپ چۈشكەنىدى. بىر كىمنىڭ ئىنجىقلىغان، يەنە پالاق - پۇلۇق يىقىلغان شەپسىمۇ كەلدى.

— مەمتىمىن بارات ئويغانسىلا دەيمەن، — ھېكمەت مەمتىمىن باراتنى تۇرتۈپ ئويغاتتى، — ھويلىغا بىر كىم سەكرەپ چۈشتى...

— ئاناڭنى!... ھېكمەت دې... دېگەن... پا... پاشۇاز ئەپەندى... چىق دەيمەن... چىق بۇياققا... قا... قارىڭنى بۆسۈ... ۋېتىمەن... سەن... سېنىڭ مې... مېنىڭ خوتۇنۇمنىڭ قو... قوينىدا يېتىشقا نېمە... نېمە ھەققىڭ بار؟...

بۇ كېرىموفنىڭ ئاۋازى ئىدى. ئۇنىڭ تىلىنىڭ كالۋالىشىپ تىللاشلىرىدىن مەست بولۇپ قالغانلىقى چىقىپ تۇراتتى. بۇ يېرىم كېچىدە، ھېكمەتنىڭ بۇ يەردە ئىكەنلىكىنى ئۇ قانداق بىلدىكىنە؟... كېرىموفنىڭ ئەيمەنمەي، تەپ تارتماي گۇلزىبانى «خوتۇنۇم» دېيىشكە نېمە ھەققى بار؟... ھېكمەت كىيىملىرىنى شاپۇر - شۇپۇر كىيىدى - دە، ئورنىدىن تۇردى.

— نېمە قىلماقچى ئۆزلىرى؟ — دېدى مەمتىمىن بارات چوڭ كۆزلىرىنى جامدەك ئېچىپ.

— ئالدىغا چىقمەن... — ھېكمەتمۇ تويدا ئىچكەن ھاراقتىن تېخى يېشىلمىگەنىدى، — بۇ مۇناپىق بىلەن بىر تۇتۇشۇپ باقاي...

— سارائ بولدىلىمۇ؟ — مەمتىمىن بارات ئىچ كىيىملىرى بىلەنلا ھېكمەتنى توسۇۋالدى، — ئۇ گۇلزىباغا چاي ئىچۈرۈپ قويغان ئادەم بولۇپ چىقسا قىلمدىلا؟... مەنغۇ خوتۇنۇم، بالام بار ئادەم... لېكىن سىلى بويتاق تۇرسىلا... قايسى مەسىلە قىمارۋاز، لۇكچەك تۇرسا؟...

— مېنى توسمىسىلا دەيمەن... — ھېكمەت ئىشىكنىڭ ئىلغىلىرىغا قول ئۇزارتتى، — بېشىمغا كەلگىنىنى كۆرەي...

بۇ چاغدا كېرىموف گۇلزىبا ياتقان ئۆينىڭ ئىشىكىنى قالايمىقان ئۇرۇپ - تېپىپ جالاقلاتماقتا ئىدى.

— ئىشكنى ئاچ سولامچىلار. . . ھەي. . . قا. . . قايىت دېگەن. . . لام. . . لامزەللە، سەن. . . سەن مېنى قۇربىتىۋەتتىڭ. . . تۆ. . . تۆلە گۈي پۇللىرىمنى! . . . مەن. . . مەن دېگەن ئۇ پۇلغا. . . بە. . . بەش قىز ئالاتتىم.

ھېكمەت ئىشىنىڭ تەكتىگە يەتتى. قايىت ھېكمەتتىن ئۇندۇرەلمىگەن پۇلنى كېرىموفتىن ئالغانىكەن ـ دە! . . .

— ماڭسىلا دەيمەن، بۇ يەردىن چىقمپ كەتسىلە، — مەمتىمىن بارات دېرىزە قاپقىنى ئېچىۋەتتى، — ھازىر ئۇ ئادەم دەھلىزدە، سېلىنى كۆرمەيدۇ. . . دەرۋازىمۇ ئوچۇق ئىكەن. . .

— ھەي ھايۋان، كىم سولامچىكەن؟ كىم سېنىڭ خوتۇنۇڭ؟ — ئىكەن، — گۈلزىبانىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى، — مۇشۇ تۇرقۇڭ بىلەن نەرىڭ ھەربىي ئادەمگە ئوخشايدۇ سېنىمىڭ؟ . . . ۋۇي قېرى لۇكچەك. . . خوتۇنېۋرۇش. . .

— مەن. . . مەن ئۆيۈڭنى ئاقتۇرىمەن. . . ھېكمەت دېگەن. . . سول. . . سولتەكنى يوشۇرۇپ قويۇشتۇڭ! . . .

— كېرىموق، قارىسىلا، بىز. . . بىز ھېكمەتنى قوندۇرمىدۇق. . . مەن قەسەم قىلىپ بېرەلەيمەن. . . — قايىتىنىڭ يالۇرغان ئاۋازى ئاڭلاندى، — يالغان بولسا، ئاختۇرۇپ كۆرسىلە. . .

— قانداق بەغرەز، نومۇسنى بىلمەيدىغان ئادەم بۇ؟ توۋا قىلدىم خۇدايىم، كېچىدە مەست ـ ئەلەس كېلىپ. . . — بۇمەرەمخان يىغلامسىرغانىدەك ۋارقىرىدى.

— تېز چىقىپ كەتسىلە، گۈلزىبانى ئايىسىلا، — دېدى مەمتىمىن بارات ھېكمەتنى دېرىزە تەرەپكە ئىتتىرىپ، — خانىمنىڭ ئۇلار ئالدىدا رەسۋا بولۇشىنى خالامىلا؟ . . .

مەمتىن باراتنىڭ ئاخىرقى سۆزى ھېكمەتنى ئويغاتتى. ئۇ دېرىزىدىن ھويلىغا چۈشۈپ، ئوچۇق دەرۋازىدىن چىقىپ كەتتى. لېكىن بۇ غەۋغانىڭ قانداق ئاياقلىشىشىنى، نېمە پاجىئە يۈز بېرىشىنى بىلەلمىگەچكە، چوڭ يولغا چىقتى ـ دە، ئۆزىنى دالدىغا ئېلىپ، بىر ستولبىنىڭ ئارقىسىغا ئۆتۈپ تۇرۇپ، دەرۋازىنى كۆزەتتى. ھويلا ئۈپۈر ـ تۈپۈر بولۇپ كەتتى،

ژارقىراش ـ توۋلاشلار ئاڭلاندى. ئاسىن، بالىسىنىڭ يۆگىكى ساڭگىلاپ قالغان مەمتىمىن بارات خوددى بىر كىم ئىتتىرىپ چىقىرىۋەتكەندەك، سىرتقا دەلدۇگۇنۇپ يۇگۇرۇپ چىقتى. ئارقىدىن كېرىموف ۋە باشقىلار گۇلدۇرلىشىپ چىقىشتى، دەرۋازا ئالدىدا بىردەم ژارقىرىشىپ ـ جارقىرىشىپ يەنە هويلىغا كىرىپ كېتىشتى...

هويلا ئىچى جىمجىتى... تاشقىرىدا ئۇزۇن تۇرغان هېكمەت مۇزلاپ كەتكەندى... شۇڭا ئۇ جامەدىن ئۆتۈپ، كوچا بويلاپ ماڭدى. ئات بازىرىغا كەلگەندە، يەنە ئارقىغا يېنىپ، ئاۋغان كوچىسىدىكى قوش قاناتلىق دەرۋازىغا تەلمۈرۈپ قارىدى. ئەمما ئۇ تەرەپتە هېچقانداق شەپە بولمىدى. ئۇ مەمتىمىن باراتنى ساقلاۋاتامدۇ ياكى گۈلزىبانىمۇ؟ ئۆزىمۇ بىلمىگەن هالدا، ئات بازىرى بىلەن ئاۋغان كوچىسى ئارىلىقىدا بىرنەچچە قېتىم ئالدى ـ ئارقىسىغا مېڭىپ يۈردى. بوران توختايدىغاندەك ئەمەس ئىدى. هېكمەت ئات بازىرىدىن ئارقىغا قايتىپ، كۆمۈر بازىسى ئىدارىسى ئالدىغا كەلگەندە، خوددى يەردىن ئۇنگەندەكلا قاپقارا بىر گەۋدە ئۇنىڭ ئالدىدا پەيدا بولدى. تۇن بەك قاراڭغۇ بولغانلىقى ئۈچۈن، ئۇ ئۇنىڭ كىم ئىكەنلىكىنى پەرق قىلالمىدى. بۇ دىققاق گەۋدىنىڭ مەستلىكى چىقىپ تۇراتتى.

— قايسىڭ سەن... ئالدىم... ئالدىمنى توسۇغان؟ — بۇ كېرىموفنىڭ ئاۋازى ئىدى، — قانداق... لاتا قونجا...

— مانا مەن... ئاكاڭ، — هېكمەت غەزەپكە كەلگەندى، — ۋۇي ماتاچىنىڭ مالىيى...

— زۇۋانىڭغا...

كېرىموف تۇيۇقسىز بىر مۇشت سېلىۋەتتى. ئۇنىڭ قولى كۆچلۈك هەم قاتتىق ئىدى. هېكمەتنىڭ كۆزى لاپپىدە ئوت ئېلىپ، كۆز ئالدىدا قىپقىزىل شەلپەرلەر يېرتىلغاندەك بولدى. ئەمما قايتىشتىن قىيىنىدەك بېسىپ كەلگەن غەزەپ ئۇنى دەرھال شىرغا ئايلاندۇرۇپ قويدى. هېكمەت ئارقىسىغا يېنىپ تۇرۇپ، كېرىموفنىڭ قورسىقىغا شۇنداق تەپتىكى، هەر ئىككىلىسى تەڭلا ئارقىسىغا ئۆچۈپ چۈشتى. ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشقان ئىككى رەقىب توپا، كۆمۈر ئۇۋۇندىلىرىغا مىلىنىپ، پومىداقلىشىپ كەتتى. بىردە هېكمەت، بىردە كېرىموف ئاستىدا قالاتتى. ئۇلار

خنرقىرىشاتتى، ھاسىراپ پۇشۇلدايتتى. ئۇلارنىڭ بىر - بىرىگە قاتتىقراق مۇشت سېلىشقىنىمۇ مادارى قالمىغانىدى. كېرىمۇق ئېغىر مەست ئىدى. ھېكمەت ئۇنىڭغا قارىغاندا سەگەك، چاققان ھەم ھۇشيار ھەرىكەت قىلاتتى. ئەتراپتا ئۇلارنى ئاجرىتىپ قويغۇدەك بىرەر تىرىك جان كۆرۈنمەيتتى. پەقەت بورانلا ھەر خىل ئاۋازلىرى بىلەن ئىككىسىگە مەدەت بېرىپ، جەڭ دۇمبىقى چېلىپ بېرىۋاتاتتى. ھېكمەت ئاستىدا قالغان كېرىمۇفنىڭ ئىككى مۇرىسىدىن بېسىپ تۇرۇپ، ئىككىلا باش قويۇۋېدى، ئۇنىڭ يۈزلىرى سىلىشلاپلا كەتتى. . .

ھېكمەت ھەرىكەتسىز قالغان مەست كېرىمۇفنىڭ ئۇستىدىن تۇرۇپ كەتتى. ئۆ، ئورنىدىن ئىنجىقلاپ تۇرۇپ، جامە تەرەپكە يول ئېلىپ، سەنتۇرۇلۇپ يولىنىڭ ھەممە يېرىدە تەڭ مېڭىپ كېتىۋاتقان كېرىمۇفقا بىردەم قاراپ تۇردى - دە، ئۇنىڭ قارشىسىغا قاراپ ماڭدى. ھېكمەت بوراندىن دالدىلىنىش ئۈچۈن، ئات بازىرىنىڭ دوقمۇشىدىكى چوڭ ھويلا ئالدىغا كەلدى. ئۇ ھېرىپ كەتكەنىدى. شۇڭا، ئولتۇرۇپ بۇ ھويلىنىڭ دەرۋازىسىغا يۆلىنىۋېدى، قوش قاناتلىق چوڭ دەرۋازا «غارت» قىلدى - دە، ئىچىگە ئېچىلىپ كەتتى. بىراق، دەرۋازىغا ئىچىدىن زەنجىر سېلىنغانىدى. شۇڭا، ھېكمەتنىڭ دۇمبىسى ئىككى قاناتنىڭ ئارىلىقىغا كەپلىشىپ قالدى.

ھېكمەت تۇخۇمدەك ئىششىپ چىققان ئوڭ كۆزىنى سىيلاپ قويۇپ، ئالدىدىكى چوڭ بىر تۇپ تېرەككە قارىدى. ئۇنىڭ غولى قۇچاق يەتكۈسىز بولۇپ، تۇز ھەم ئېگىز ئۆسكەنىدى. تېرەكنىڭ ئۇ تەرىپىدە، ئانچە ئېگىز بولمىغان بىر دۆڭ تۇراتتى. قايسى مەرد ھاتەمنىڭ ساۋاپ تېپىش ئۈچۈن قىلغان ئىشى ئىدىكىن، بۇ دۆڭنىڭ ئۈستىگە يوغان بىر ئېغىزلىق مەسچىت سېلىپ قويغانىدى. چوڭ ساۋاپ تېپىشنىڭ كويىدا يۈرگەن ئەھلى مۇسۇلمانلارنىڭ ھەممىسى بەش ۋاخ نامىزىنى جامەدە بىجا كەلتۈرگەچكىمۇ، تاشلىنىپ قالغان بۇ مەسچىتنىڭ تام سۇۋاقلىرى چۈشۈپ كەتكەن، ھىلال ئاي بەلگىسى ئورنىتىلغان خادىسى قىڭغىيىپ قالغان، دېرىزە راملىرى سۇنغان ۋە بىرمۇ ئەينىكى يوق ئىدى. ھەتتا قۇلۇپ ئىسسىق - سوغۇقتا داتلىشىپ، ئىشكىمۇ يېپىلماس بولۇپ قالغانىدى.

هېكمەت تۇيۇقسىزلا ئارقىسىغا يېقىلىپ چۈشتى. چۈنكى دەرۋازا ئېچىلىپ كەتكەنىدى. ئۇ ئورنىدىن تۇرغاندا، ئالدىدا ئىككى گەۋدە ئۆزىگە تىكىلىپ تۇراتتى. دۇمچەك، ئۇزۇن ھاسا تۇتقىنى مومايى ئىدى. ئەتلەس كۆڭلىكى غۇۋا بىلىنىپ تۇرغان زىلۋا بويلىقى ئون يەتتە - ئون سەككىز ياشلاردىكى قىزدەك قىلاتتى.

— ھەي، بۇ ئالا كېچىدە خەقنىڭ دەرۋازىلىرىنى غارتىلدىتىپ ئاچماقچى بولغان ئوغرىمۇ سەن؟... — دېدى مومايى ھاسىسىنى ھېكمەتنىڭ كۆزىگە چېنەپ، — ۋۇي تەلەتىڭ قۇرغۇر قاراقچى!... زۇۋانى تۇتۇلغۇر كاپىر... ھېيلىگەر باغدات ئوغرىسى... مەندەك بىر تۇل خوتۇننىڭ بوسۇغىسىنى تېشىپ، قىزىمنى ئوغرىلىماقچىمىدىڭ!... ئىلاھىم، دوزاختا كۆيۈپ، يىلان - چايانغا يەم بولارسەن!...

— چوڭ ئانا، خاپا بولمىسىلا، بارار - تۇرار يېرىم يوق، بوراندىن دالدىلىنىپ ئولتۇرۇپ قاپتىمەن، — دېدى ھېكمەت مۇلايىملىق بىلەن، — قاراپ باقسىلا، مەن قىزلىرىنى ئوغرىلايدىغان باغدات ئوغرىسىغا، قاراقچى - پاراقچىغا ئوخشامدىكەنمەن؟...

— ماڭ، ئالدىڭغا دەسسە! قىزىمنىڭ ساڭا ئېلىشۇەتكەن تىرنىقى تەگمەيدۇ... يەنە نېمىگە پاقا تەشكەن سويمىدەك بېزىرىپ قاراپ نۇرسەن؟ — مومايى ھاسىسى بىلەن يولنى كۆرسەتتى، — بوسۇغامغا دەسسىگۈچى بولما، قارا بۇ دۇئانىنىڭ ئۆزلىقىنى؟...

— بوسۇغىلىرىغا دەسسەشتىن خۇدايىم ساقلار، — ھېكمەتنىڭمۇ ئاچچىقى كەلدى، — سېلىدەك مۇسۇلمانىنى كۆرمەپتىكەنمەن، ياشانغانلىرىدا، ئاشۇ ئېغىزلىرى بىلەن خۇداغا قانداقمۇ ئىمان ئېيتىدىغانلا؟...

— ماڭ دەيمەن... سەن...

— ئانا، بولدى قىلىڭا! — دېدى قىز سېلىققىنە تەلەپپۇزدا، —ئۆزلىرى ئابايام ئابلىز ئاخۇنىنىڭ تويىدا گارمون چالغان بالىغۇ دەيمەن؟ مەن ئاۋازلىرىدىن، قولاقچا، چاپانلىرىدىن تونۇدۇم...

ھېكمەت بېشىغا كۈل رەڭ كۆپە قولاقچا، ئۇچىسىغا يەڭ ۋە پەشلىرىگە جىيەك تۇتۇلغان ئاق ياقىلىق پالىشۇپكا كىيىۋالغانىدى. ئۇ، قىزىنىڭ سۆزلىرىدىن خىجىلا جانلىنىپ قالدى.

— شۇنداق خېنىم، ئۆزلىرىمۇ تويغا بارغان ئىكەنلىدە؟ . . .
— خوش، ۋاي خۇدايىم، كوچىدا قالغانلىرىغا قارىغاندا، قايىت ئاكام ئۆيگە كىرگۈزمىگەن ئوخشايدۇ؟ . . .
ھېكمەت تېڭىرقاپ تۇرۇپ قالدى. قىزنىڭ سۆزىنىڭ ئورانىدىن ئۇنىڭ ھېكمەتنىڭ ئىشىنى بىلىدىغانلىقى مەلۇم بولۇپ قالدى.
— يوقسۇ خېنىم، دوستلىرىم بىلەن يەنە بىر سورۇندا ئولتۇرۇپ قالغانىدىم. . . شۇڭا. . .
— ھەي ئۇياتسىز، كىر ئۆيگە! — دېدى موماي قىزنىنى قورۇپ، — يات ئەرلەر بىلەن گەپلەشسەڭ، نامەھرەم بولىدۇ، بىلەمسەن؟ بۇ دېگەن گۇناھ. . .
— جېنىم ئانا، ئۇ. . . ئۇنىڭغا رەھىم قىلىپ. . .
— ۋۇي، رەسۋا قانجۇق، سەن كوچىدا قالغان بىر ئەركەكنى ئۆيدە قوندۇرماقچىمىدىڭ؟ . . .
موماي ھېكمەتنىڭ بايىقى سۆزىدىن خىجىل بولغانمۇ — نېمە، ئەمدى ئاغزىنى بۇزمىدى. ئۇ، دەرۋازىنىى ياپتى - دە، زەنجىرنى سالدى. تىل - ئاھانەتنى بولدى دېگۈچە ئىشتىكەن ھېكمەت ھويلىنىڭ ئېگىز ئەنجان تاملىرىغا بىر دەم قاراپ تۇرغاندىن كېيىن، دەرەخ دالدىسىغا ئۆتۈپ تاماكا چەكتى ۋە بىر دەم ئارام ئېلىۋېلىپ، بوستانغا چىقىپ كېتىشنى ئويلىدى. لېكىن قايىقتىندۇر كېلىۋاتقان ئېچىنىشلىق ئاۋاز ئۇنىڭ قۇلىقىغا كىرىپ قالدى. ئۇ، زەڭ سېلىپ تىڭشىدى. بوراندا دەم ئاڭلىنىپ، دەم ئاڭلانماي كېلىۋاتقان بۇ ئېكراش ئاچ قالغان كۆچۈكنىڭ زەئىپ غىڭشىشىغا، ئانىسىدىن ئايرىلغان ئاسلاننىڭ مىياڭلىشىغا ئوخشاپ كېتەتتى. ھېكمەت ئالدىدىكى ئىشىك - دېرىزىلىرى ھاڭغىرقاي ئوچۇق تۇرغان كونا مەسچىتكە چەكچىيىپ قارىدى. چۈنكى ئاۋاز شۇ تەرەپتىن كېلىۋاتاتتى. ئۇ ئاستا قەدەملەر بىلەن يېقىنلاپ كەلدى. مەسچىتنىڭ ئىچى گۇرەڭ قاراڭغۇ بولۇپ، نەم توپىنىڭ ھىدى كېلىپ تۇراتتى. ئەمدىلىكتە قوتاز يايلىدەك قاپقارا قاراڭغۇلۇقتىن: «ھۇۋ. . . ھۇۋ. . . ھۇۋ. . .» دەپ بوزلىغان ئاۋاز ئاشكارا ئاڭلاندى. ھېكمەت ئۆي ئىچىگە كىرىپ سەرەڭگە چاقتى -

ده، چۆچۈپ كەتتى. چۈنكى، يوپۇقسىز كونا جنازا ئىچىدە بىر كىچىك گەۋدە تۆگۈلۈپ ياتاتتى. ئۇ ھۇۋلايتتى، نېمىنىلەرنىدۇر دەپ جۆيلۈيتتى... ئۇنىڭ تېنى ھەر سىلكىنگەندە، قاغجىراپ كەتكەن جنازا غىچىرلايتتى. ھېكمەت ئۇنىڭ قېشىغا كېلىپ ئېڭىشىپ، سەرەڭگىسىنى يەنە چاقتى. بۇ بىر كىچىك بالا ئىدى. ئىككى قولىنى قولتۇقىغا قىسىپ، تىزلىرىنى قورسىقىغا تاقاپ، يۇزىنى چاپىنىنىڭ ياقىلىرىغا يوشۇرۇپ قىسماقتەك بولۇپ يىغىلىۋالغاچقا، ئۇنىڭ چىرايىنى كۆرگىلى بولمايتتى. ھېكمەت ئۇنىڭ ئېڭىكىنى كۆتۈرۈپ قاراپ، ئەندىككىنىدىن ۋاراقىرىۋەتتى:

— ئابدۇنەبى؟... ئابدۇنەبى كۆزۈڭنى ئاچ... بۇ مەن...

ھېكمەت ئابدۇنەبىنى يۆلەپ قۇچاقلىۋالدى. بىراق ئۇنىڭ كۆزلىرى يۇمۇلغان ھالدا ئىدى، تېنى جۇغۇلداپ، قالتىنىق ئىڭرايتتى، ئېڭەكلىرى كاسىلدايتتى. سەرەڭگىنىڭ قايتا چېقىلىشى بىلەن، ئابدۇنەبىنىڭ سارغىيىپ كەتكەن چىرايى ۋىللىدە بورۇدى.

— ئابدۇنەبى ئۇكام، كۆزۈڭنى ئاچ... قارا مەن كىم؟... ئاكاڭ ھېكمەت ئەمەسمۇ؟... ئاكىلاۋاتامسەن... مەن ھېكمەت...

ئابدۇنەبى ئۇزۇنغىچە ھوشىغا كېلەلمىدى. ئۇنى قويۇپ بەرسىلا، يىقىلىپ چۈشىدىغاندەك ئىدى. ھېكمەت پالىشوپكىسىنى سېلىپ ئۇنىڭغا كىيدۈردى. شارپىسى بىلەن بويۇن، ئېغىز، بۇرۇنلىرىنى يۆگىدى. بارا - بارا ئىسسىق ئۆتكەن ئابدۇنەبى بېشىنى ھېكمەتنىڭ مەيدىسىگە قويدى، ئۇ توختىماي يۆتىلىشكە باشلىدى. تاشلاندۇق مەسچىت شۇنچىلىك قاراڭغۇ ئىدىكى، ئابدۇنەبىنىڭ قوللىرىنىڭ نەلەردە قالغانلىقىنىمۇ بىلگىلى بولمايتتى.

ئاتا خوۋلىقى كۆرمىگەن ئابدۇنەبى ئىككى دۇنيا مەئىشىتىگە تەڭ قىلغىلى بولمايدىغان مېھرى - شەپقەتكە نائىل بولغان، ھېكمەت بولسا كىچىككىنە گۆدەكنى باغرىغا باسقان ھالدا، سۇرلۇك جنازىدا ئولتۇرۇپ ياش تۆكۈۋاتقان مۇشۇ مىنۇتلاردا... مۇرات قۇم قايغانىنىڭ ئېگىز قۇم داۋانلىرىدا مۆدۈرۈپ، يىقىلىپ كېتىپ باراتتى. يىرتقۇچ ھايۋاندەك ھۇجۇم قىلىۋاتقان بوران قار ۋە قۇملارنى ئۇنىڭ يۈزلىرىگە ئۇرۇپ، كۆزلىرىنى ئاچۇرمايتتى... ھېكمەت ھازىر ئۇ توغرۇلۇق ئويلىمايتتى.

ئۇنىڭ ئەلەمزادە كۆڭلى ۋەيرانە دېرىزە سىرتىدىكى بوران بىلەن تەڭ ئۇچۇپ يۈرەتتى.

ھېكمەتنىڭ كۆز ياشلىرىغا ئابدۇنەبىنىڭ خورلۇق، ئازاپلىرىدىن باشقا ئۆزىنىڭمۇ پىغانلىرى ئارىلىشىپ كەتكەنىدى. ئابدۇنەبى بىردىنلا ئىڭرىدى، ئۇ ئېسىگە كەلگەنىدى.

— ئابدۇنەبىي ئۇكام، مانا قارىغىنا... مەن ھېكمەت ئاكاڭ ئەمەسمۇ...

ھېكمەت سەرەڭگە چېقىشى بىلەن، ئابدۇنەبى كۆزلىرىنى ئارانلا ئېچىپ قارىدى ۋە «ھېكمەت ئاكا!...» دېگىنىچە، ئۇنىڭ بويۇنلىرىغا گىرە سېلىپ چىڭ قۇچاقلىۋالدى. ئابدۇنەبى جالاقلاپ تىترەۋاتاتتى، ئۇ ناھايىتى قىزىپ كەتكەنىدى. ئۇنىڭ مەڭزىلىرى ھېكمەتنىڭ يۈزلىرىنى دەزمالدەك كۆيدۈرەتتى. ئۇتكۇر نەپەسلىرى بولسا يالقۇندەك ئۇرۇلاتتى.

— نېمىشقىمۇ شۇنداق قىلغانسەن ئۇكام؟...

— گۇلزىبا ئاچامنىڭ يىغىسىنى كۆرسەم... ئىچىم... ئىچىم كېتىدىكەن...، — زەئىپ شۇئىرلىدى ئابدۇنەبى، — ھېلىقى ئادەم قورقۇپ كەتسە، ئۆيىمىزگە قايتا كىرمەسمىكى دەپتىمەن... سىز... سىزنىمۇ ئۇلار...

ھېكمەتنىڭ دېمىقى زىڭڭىدە ئېچىشىپ ئۆپكىسى ئۆرۈلدى، ئاۋازىمۇ بىردىنلا غارىڭ ـ غۇرۇڭ چىقتى.

— جىنازىدىمۇ ياتامسەن!...

— يەر... تۇپا... تۇپا... بەك... بەك... سوغۇق ئىكەن!...، — ئابدۇنەبى قاتتىق يۆتىلىپ كەتتى.

— جۇر، سېنى ئېلىپ كېتىمەن...

— ئۆيۈمگە كىر... كىرمەيمەن...

— خاتىرجەم بول، مەن سېنى قايىتقا تاشلاپ بەرمەيمەن...

ھېكمەت ئابدۇنەبىنى ھاياش قىلدى، ئۇ «ۋاي قولۇم» دەپ ۋارقىرىۋەتتى. چۈنكى ئابدۇنەبىنىڭ سول قولى ئىشىپ كەتكەنىدى.

— قولۇڭغا نېمە بولدى؟

— دادا... دادام... — ئابدۇنەبى ھېكمەتنىڭ دۇمبىسىگە باش

قويۇپ جىمىپ قالدى.

ھېكمەت ئابدۇنەبنى كۆتۈرۈپ، تاشلاندۇق مەسچىتتىن چىققاندا، بوران يەنىلا شىددەت بىلەن چىقىۋاتاتتى. ئاسمان سەتھى تۇتاش مانانلاشقان بولۇپ، كۈن چىقىش تەرەپمۇ تېخى سۈزۈلمىگەنىدى. «ئاھ خۇدا، بۇ نېمىدېگەن ئۇزۇن كېچە؟» دەپ پىچىرلىغان ھېكمەت ئاچچىقى يامان مومايىنىڭ دەرۋازىسىغا قاراپ قويۇپ، چوڭ يولغا قايرىلدى.

ئابدۇنەبنى بۇ جۇدۇنلۇق كېچىدە يۇدۇپ بوستانغا ئېلىپ كېتىش مۇمكىن ئەمەس ئىدى. شۇڭا، نەگە ئاپىرىش كېرەك؟ ئالىمجاننىڭ لۇتپىيە بىلەن توي قىلغىنىغا يېرىم يىل بولۇپ قالغانىدى. بىراق ئۇلار ئىككىلىسى ئىشقا كەتسە، ئۆيىدە ئابدۇنەبىگە قارايدىغان ئادەم يوق بولاتتى. نائىبى، شادمانلار تېخى بويتاق ئىدى، تۇغرا، خانىمزاتخان ئانىچۇ؟ ئۇغۇ يېتىم ـ يېسىر، غېرىپ ـ غورىۋالارنىڭ بېشىنى سىيلايدىغان، ھىممەتنى قولىنى ئايمايدىغان مومايى. لېكىن ياشىنىپ قالدى. سەئىدەنىڭ بولسا، ئەتلەس كارخانىسىدىكى ۋەزىپىسى ئېغىر...

ئابدۇنەبنى ھاپاش قىلىۋالغان ھېكمەت ئۇيان ئويلا، بۇيان ئويلا ئاخىرى غازاخۇن ئاكىسىنىڭ ئۆيىگە بېرىشنى توغرا تاپتى. ئۇنىڭ ئايالى مەلىكەخان ئاچا ئۆزى پاكىزە، قولى چاققان، ئايىقى تېز، چۈمۈر ئۆي ئايالى ئىدى. غازاخۇن ئاكىمۇ داۋاملىق «كەلگۈسى ئەۋلادلارنىڭ ياخشى تەربىيىلەش، غەمخورلۇق قىلىش، ئاسراش» ھەققىدە ياشلارغا نەسىھەت قىلاتتى.

ھېكمەت ئابدۇنەبنى مۇساپىر زەرەتكارلىقىنىڭ ئەگرى ـ بۈگرى يارلىقى ئارقىلىق ئېلىپ ماڭدى. بۇ يېقىن يولنى بىر چاغدا كامىل، مۇراتلار بىلەن مىرزاپشانىڭ ئۆيىگە بارغاندا كۆرۈڭالغانىدى. بۇ يول ۋىلايەتلىك دوختۇرخانا، تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ ۋە دارىلمۇئەللىمىنگە ئېلىتىپ باراتتى. غازاخۇن ئاكىنىڭ ئۆيى مۇشۇ كوچىدا ئىدى. ھېكمەت دەرۋازىنى قېقىپ، ئانچە ئۇزۇن ئۆتمەيلا ئاماناللا چىقتى، ئارقىدىن غازاخۇن ئاكىمۇ ھويلىدا كۆرۈندى. ئۇلار ئەھۋالنى ئۇققاندىن كېيىن، ئابدۇنەبنى كارىۋاتقا ياتقۇزدى. مەلىكەخان ئاچا سۈتكە نان چىلاپ ئوڭنىڭغا يېگۈزدى. ئىسسىتما قايتۇرىدىغان ۋە يۆتەل دورىسىنى ئىچۈردى. ئاندىن،

ئۇنى قبلىن ئوراپ ئۇخلىتىپ قويدى. غازاخۇن ئاكا قايتتىى «هايۋان، ئەبلەخ، ئىمانسىز...» دەپ تىللاشقا باشلىدى ھەمدە بىر مۇنچە ئاتا - ئانىلارنىڭ پەرزەنتلىرىنى تەربىيىلەشكە ئەھمىيەت بەرمەيدىغانلىقى ھەققىدە خېلى ئۇزۇن قايىندى. ھېكمەت. كېچىدە كېلىپ ئۇلارنى كۆپ پاراكەندە قىلغانلىقىنى ئېيتىپ، كەچۈرۈم سورىۋېدى، غازاخۇن ئاكا ئاچچىقلاپ: «نېمە قاملاشمىغان گەپلەرنى قىلىسەن؟ سەن بۇگۈن ساخاۋەتلىك ئىشتىن بىرنى قىلدىڭ، ئەگەر ئابدۇنەبىنى قۇتقۇزۇپ قالمىغان بولساڭ، ئۇ بۇ زىمىستان سوغۇقتا توڭلاپ ئۆلگەن بولاتتى... بالىلارنى چۈشىنىش، ئاسراش، دەردىگە يېتىشتە، ئوقۇتقۇچىدىن ئۇلۇغ ۋە مېھرىبان ئىنسان يوق...» دېدى.

يەكشەنبە ئېتىگەندە، ئامانىللا، ھېكمەتلەر يۇڭ ئەدىيالغا ئورالغان ئابدۇنەبىنى ۋېلىسىپىتىنىڭ ئارقىسىغا ئولتۇرغۇزۇپ، ۋىلايەتلىك دوختۇرخانىغا ئېلىپ باردى. غازاخۇن ئاكىمۇ بىللە كەلدى. ئۇ پېشقەدەم داڭلىق دوختۇر ئابدۇقادىر بىلەن يېقىن بۇرادەرلەردىن ئىدى. دېگەندەك ئۇلار ناھايىتى قىزغىن سالاملىشىپ، چاقچاقلىشىپمۇ ئالدى. ئابدۇقادىر دوختۇر گەۋدىلىك، ناھايىتى ئېگىز كەلگەن، بۇغداي ئۆڭلۈك ئادەم ئىدى. ئۇ، يېنىدا تۇرغان ياش دوختۇر بىلەن بىللە ئابدۇنەبىنى تەكشۈرۈپ «ئۆپكە ئىششىغان، بالىنېستتا ياتمىسا بولمايدۇ» دېگەن خۇلاسىنى چىقاردى.

— ئۆزلىرىگە بۇ بالىنى تونۇشتۇرماپتىمەن، — دېدى ئابدۇقادىر ياش دوختۇرنى ئىما قىلىپ، — ئىسمى تېلىۋالدى، ئۆزى غۇلجىلىق، نېرۋا كېسەللەر دوختۇرى، بىراق بەك مەسخىرىۋاز...

ھەممىسى كۈلۈشۈپ كېتىشتى.

— بۇ بالىمۇ غۇلجىلىق، — دېدى غازاخۇن ئاكا ھېكمەتنىڭ كۆرسىتىپ، — ئىسمى ھېكمەت، بوستان ئوتتۇرا مەكتىپىدە ئوقۇتقۇچى.

— مەن ئۆزۈمنى يالغۇز ئوخشايمەن دېسەم، — دېدى تېلىۋالدى تۆز كۆڭلى بىلەن، — قوينىڭ ئارىسىغا كىرىۋالغان ئۆچكىدىن يەنە بىرسى بار ئىكەن ئەمەسمۇ!...

يەنە كۈلكە كۆتۈرۈلدى. ھېكمەت تېلىۋالدىنىڭ چاقچىقىغا چىن كۆڭلىدىن سۆيۈندى. تېلىۋالدى ئۆسكىلەڭ دولقۇن - دولقۇن چاچلىرىنى

بىر يانغا تارىغان، قاڭشارلىق، پىشانىسى كەڭ، ئاق سېرىق 27 ـ 28 ياشلاردىكى، ئوتنۇر! بوي، قاملاشقان يىگىت ئىدى.

— مەن مەخسۇس نېرۋا كېسەللىرى كەسپىدە ئوقۇغان. ھازىر ئابدۇقادىر كامىدىن ئىچكى ۋە تاشقى كېسەللەرگە ئائىت بىلىم ـ تەجرىبىلەرنى ئۆگىنىۋاتىمەن، — دېدى تېلىۋالدى كەمتەرلىك بىلەن، — مۇنداقچە ئېيتقاندا، بۇ ئادەم مېنىڭ ئۇستازىم بولىدۇ...

— بۇ ھەرىلكەش دېگەن بىلەن ياش بولسىمۇ، زېھنىي ئۆتكۈر.

ئامانىللا بىلەن ھېكمەت رەسمىيەت ئۆتەپ، ئابدۇنەبىنى ياتاقتا ياتقۇزۇپ قويغاندىن كېيىن، ئامانىللا بۇ ئىشنى گۈلزىباغا خەۋەر قىلىش ئۈچۈن كەتتى. ھېكمەت بوستانغا قايتماقچى بولۇپ، دوختۇرخانىنىڭ دەرەخلىك ھويلىسىغا چىقىپ، تېلىۋالدى دوختۇر بىلەن ئۇچرىشىپ قالدى.

— ھە، ئۆچكە، جاڭگالغا قايتماقچىسى بولۇۋاتامسەن؟ — دېدى تېلىۋالدى چاقچاق قىلىپ، — غازاخۇنكامدىن ئائىلسام، شىۋجېڭجۇيىچى ئۆچكە بولۇپ قاپسەنغۇ؟

— سەن بۇ «شەرەپ» كە ئېرىشەلمىدىڭمۇ؟

— ئۇنى بىر دېمە، مېنىمۇ بوش قويۇشمىدى، — دېدى تېلىۋالدى كۈلۈپ، — ماۋزېدۇڭ: «شىنجاڭغا ئاساسىي خەۋپ سوۋېت شىۋجېڭجۇيىچىلىرىدىن كېلىدۇ» دېگەن. ئەمما بۇ يەردىكى بىر قىسىم ئالجىغانلار بۇ گەپنى ئاساسىي خەۋپ «ئىلى شىۋجېڭجۇيىچىلىرىدىن كېلىدۇ» دەپ ئۆزگەرتىۋالدى. شۇنداق ئىكەن، مېنى ئاياپ قويارمىدى؟

— شۇنداقمۇ؟

— ئەمما، ئابدۇقادىر ئاكام ۋىلايەت بويىچە نام ـ ئاتىقى بار ئادەم ئىكەن، مېنى شۇ كىشى قوتقۇزۇۋالدى.

— خوتەنگە قاچان كەلگەنسىڭ؟

— 1958 ـ يىلى!

— مەن 1961 ـ يىلى كەلدىم، — دېدى ھېكمەت، — سەن غۇلجىنىڭ قەيىرىدىن؟

— جاغىستايدىن، مۇنداقچە ئېيتقاندا، سەھرالىق.

— ئەمسە، يامغۇر ياغسا، دۇمبىسىدە سازاڭ قاينايدىغان داڭگالمەن دېگىنە؟

ئىككىسى تەڭلا كۈلۈشۈپ كەتتى.

— بولىدىكەنسەن جۇمۇ! بايا سېنى ئوخشىتىۋەتكەنتىم، شۇنىڭ ئۆتىنىسىنى ئالدىڭ - دە! . . . شەھەرگە كىرسەڭ، كېلىپ تۇرغىن. . .

ھېكمەت ئاتاقلىق دوختۇر ئابدۇقادىر ۋە يۇرتلىقى تېلىۋالدىلار بىلەن تونۇشۇپ قالغىنىغا قەۋەتلا خۇشال بولغان ھالدا، بوستانغا قايتتى. تېلىۋالدىنىڭ بىر - ئىككى ئېغىز چاقچىقى ۋە كۈلكىسى ئانا يۇرتى غۇلجىنى ئۇنىڭ ئېسىگە سالغانىدى. غۇلجىنىڭ قايناق قىزىقچىلىقلىرى تولغان تويلىرى، ئولتۇرۇش ۋە مەشرەپلىرى ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا كەلدى، تۇرمۇش ھەلەكچىلىكىدە، بىر كۈن كەچكىچە ماشىنىغا ئېگىشىپ كېسىم تىكىدىغان كۆيۈمچان دادىسىنى، مېھرىبان ئاپىسىنى، سىڭىللىرىنى تاقەتسىز سېغىندى، ئۇنىڭ كۆزلىرىگە ياش كەلگەندى.

ھېكمەت شەھەردىن چىقىپ، شورباغ ئۆستىگىدىن ئۆتكەندىن كېيىن، قەدىمىنى تېزلەتتى. چۈنكى ئۇ مۇراتتىن ئەنسىرىمەكتە ئىدى. مۇرات ھازىر مەكتەپتىمۇ ياكى كېتىپ قالغانمىدۇ؟ ئەگەر تۇنۇگۈن تويدىن چىقىپلا ماڭغان بولسا، بۇ چاقچىچە بوز يەرگە يېتىپمۇ بولغاندۇر. . . زۇمرەت ئۇنى تونىيالمىغان بولسا، نېمىدېگەن ياخشى بولار ئىدى - ھە! . . .

كالا سۇرەتلىك جىن چاپلاشقان قىز

دادۇينىڭ مال ئېغىلى قورۇسىغا ئىككى ئۇلاقلىق ئادەم كىرىپ كەلدى. ھويلا ئوتتۇرىسىدا يەر تىلغاپ، خارتىلدىغىنىچە جىم تۇرالمايۋاتقان شاش ئاتنا يانتۇ مېنىۋالغىنى بوستان گۈڭشېسىنىڭ شۇجىسى تۇراپ ئىمىن بولۇپ، جاۋغايلىرىدىن كۆپۈك قاينىتىپ، كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ، قولاقلىرىنى شىكىغايتىپ، بىر پۇتىدا يەر چاپچىپ تۇرغان كۆك خېچىردا ئولتۇرغىنى خالىق كاتىپ ئىدى. ئۇ قامچىسىنى ئۆتۈكىنىڭ قونجىسىغا بوشراق ئۇرۇپ، ئېغىلنىڭ ھەممە يېرىگە سەپسېلىپ قارايتتى. ئۇلار يالغۇز توغراق بوز يەر مەيدانىغا خىزمەت تەكشۈرۈپ كەلگەندى. تۇراپ

ئىمىن بىلەن خالىق كاتىپ ئىككى كۈندىن بېرى بارلىق چوڭ ـ كىچىك ئەترەتلەرگە بېرىپ، ئەتىيازلىق تېرىلغۇغا تەييارلىق قىلىش خىزمەتلىرىنى تەكشۈردى. توپلىغان يەرلىك ئوغۇت، سېتىۋالغان خىمىيىۋى ئوغۇت، ئاھالىلەردىن يىغقان مۇرا قۇيۇنى، كۈل، كونا تام توپىسى قاتارلىقلارنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆردى. بوغالتىرلارنىڭ دەپتەرلىرىدىكى سان ـ سىپىرلار بويىچە راسلانغان ئوغۇتنى يەرلەرگە تەقسىم قىلىپ، بىر مو يەرگە سەكسەن يۈدۈم تۆككىلى بولامدۇ ـ يوق، مۆلچەرلەپ چىقتى، شۇنداقلا تۇنجى قېتىم تېرىلىدىغان يازغى بۇغداي، ئاق يەر قونىقى قاتارلىقلارنىڭ ئۇرۇقلۇقى پىلاندىكى يەرگە يېتەمدۇ ياكى كەملەمدۇ؟ سۈپەتكە لايىقمۇ؟ ئۇرۇقلۇقنى دورىلاشقا دورا تەييارلاندىمۇ؟ دېگەندەك ئىشلارنى تەكشۈرۈپ ئېنىقلىدى. چۈنكى، ئەتىيازلىق تېرىلغۇغا كۆپ ۋاقىت قالمىغانىدى. ئىككىنچى ئاينىڭ توققۇزىنچى، ئونىنچى كۈنلىرى ئەتراپىدا يەرگە ساپال چىقاتتى. تۇراپ ئىمىن بىلەن خالىق كاتىپ ئەترەت كادىرلىرىنىڭ ئۆيلىرىدە ناھايىتى ئوبدان مېھمان بولدى. بولۇپمۇ توپلىغان ئوغۇتى پىلانغا يەتمىگەن ياكى ئاق ئوغۇت، دورا دېگەندەك نەرسىلەرنى سېتىۋېلىشقا پۇل چىقىش قىلالمىغان كادىرلار قوي سويۇپ، توخۇ ئۆلتۈرۈپ، ھاراق ـ مۇسەللەسلەر بىلەن مېھمان قىلىپ دېگەندەك، ئۇلارنى يۇمشاتتى. بۇگۈن ئۇلار خىزمەتلىرىنى ئاياقلاشتۇرۇپ، بوز يەرنىڭ يەكشەنبە بازىرى قىزىپ بولغۇچە، ياقۇپ بىلەن زۇمرەتنى «زىيارەت» قىلغىلى كەلگەنىدى.

— ھاي قايسىڭ بار؟ — خالىق ئۈزۈڭگىدە تىك تۇرۇپ ۋارقىرىدى، — مال ئېغىلىنى تاشلاپ كېتىدىغان قانداق خىرامان خەق بۇ؟ . . .

پىچان ۋە زىغىر پالىڭى بېسىلغان لاپاس ئۈستىدە ئارا تۇتقان بىر كىشى كۆرۈندى. ئۇ قولىدىكى ئارىنى تاشلىۋېتىپ، شوتىدىن پەسكە قاراپ چۈشتى ـ دە، ئۈستۋاشلىرىنى شاپۇر ـ شۇپۇر قېقىپ، يېتىپ كەلدى ۋە قورۇنۇپ، پۈكۈلۈپ سالام قىلدى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم! تۇ شۇجى، خا كاتىپ كەپقاپتىكەن ئەمەسمۇ؟ تېگىل سەت ئىش بولدى.

— ژارقىرساق نېماندىق «مۆ» دەپ مۆرەپمۇ قويمايسىنا؟ — خالىق قېرىنىڭ كۆزىلا چەكچىيىپ قالغان توپا چىرايىغا، سامان، پىچان ئۇۋاقلىرى چاپلىشىپ كەتكەن ئاپئاق كەكە ساقاللىرىغا قاراپ چىرايىنى پۈرۈشتۇردى، — ئۆگزىگە چىقىپ ئۇخلاپسەن - دە؟...

— يوقسۇ، يوقسۇ، بۇ سوغۇقتا ئۇخلىغىلى بولامدۇ؟ ئۆگزە دېگەن شامالنىڭ ئۆتۈش يولى، — دېدى قېرى قول قوشتۇرۇپ، — زىغىر پالىگى بىلەن پىچانىنىڭ ئاستى نەملىشىپ قاپتىكەن، ئۆرۈپ شامالغا سالدىم. كۆكىرىپ كەتسە مال يېمەيدۇ.

— ياقۇپ قايسى ئۆيدە ئولتۇرىدۇ؟ قېنى باشلا!...

— خوش، خوش، — قېرى كېتىۋېتىپ غوڭشۇپ قويدى، — ياقىۋاخۇننىڭ بىرنەچچە كۈن بولدى تاۋى يوق، ئىنجىقلاپ ياتىدۇ...

قازناقنىڭ قوش قانائاتلىق ئىشىكى يوغان ئېچىلدى، تۇراپ ئىمىن بىلەن خالىق كىرىپ كەلدى. بۇ ئۆي بۇزۇلغان، سۇنغان ئەسكى - تۈسكىلەر ئامبىرىمۇ ياكى ئادەم ياتىدىغان ئۆيمۇ، بىلگىلى بولمايتتى. بىر خىل بەدبۇي پۇراق دىماغقا ئۇرۇلۇپ، بۇلۇڭ - بۇلۇڭلىرىدىن بوران ئۈچۈپ تۇراتتى. ئۆي ئوتتۇرىسىغا قېقىلغان قوزۇققا زەنجىر بىلەن چېتىپ قويۇلغان زۇمرەت قولتۇقى ۋە يەڭلىرى بۆسۈلۈپ كەتكەن تاشلاقسىز كالتە كۆرەك جۇۋا كىيگەن بولۇپ، بېلى ئارغامچىدا باغلانغاندى. ئۇنىڭ يالاق ئاياغ پۇتلىرى كۆكىرىپ كەتكەندى، پاخپاق چاچلىرى قۇش چاڭگىسىغىلا ئوخشايتتى. ئۇنىڭ ياتىدىغان جايى بولسا كېرەك، توپىدىن پەرقسىز بولۇپ كەتكەن يىرتىق كىگىز ئۈستىدە، مازلىرى ساڭگىلاپ قالغان كىر يوتقاندىن بىرسى پۈرلىشىپ تۇراتتى. ئۆزى بولسا، بۇ جاھاندىن بىخەۋەر، تاماكىدەك ئورالغان قەغەزلەرنى قول بىغىچىغا تەگكۈزۈپ، توپىدىلا ئولتۇراتتى. زۇمرەت تۇراپ ئىمىن بىلەن خالىققا باش كۆتۈرۈپ قاراپمۇ قويمىدى. مالچى قېرى بىر بۇلۇڭدا چاپان - چاۋىلارنى ئۈستى - ئۈستىلەپ يېپىنىپ، ئىڭراپ ياتقان ياقۇپنىڭ قېشىغا كەلدى ۋە ئۇنى ئاستا تۇرتتى:

— ياقىۋاخۇن، هاي ياقىۋاخۇن، تۇ شۇجى، خا كاتىپلار ئۆزلىرىنى يوقلاپ كەپتۇ...

ياقۇپ ئىنجىقلاپ يۇرۇپ ناھايىتى تەسلىكتە بېشىنى كۆتۈردى. ئۇنىڭ

ئۆسۈپ كەتكەن ئاپئاق چاچ ـ ساقاللىرى خۇددى قۇرۇق شاخلارغا ئېلىنىپ قالغان پاختىدەك ياغاچتەك جۇدەڭ يۈزىگە ئەرۋاھنىڭ تۈسىنى بەرگەنىدى. تىرىكلىككە شاھىت بولۇپ پىلدىرلاپ تۇرغان گۆنسىز كۆزلىرى ئۆچۈش ئالدىدىكى جىن چىراغنى ئەسلىتەتتى. ياقۇپ ئېغىرلىشىپ كەتكەن قاپاقلىرىنى ئارانلا ئېچىپ، ھېچنېمىنى چۈشەنمىگەن ھالدا، بىر ھازا قاراپ تۇرۇپ، بېشىنى سامان تەكىيىگە قويدى ـ دە، قاراڭغۇ تورۇسقا قاراپ جىمىپ كەتتى. زۇمرەت بىلەن ياقۇپنىڭ پاجىئەسىنى كۆرۈپ بىر قىسمىلا بولۇپ قالغان تۇراپ ئىمىن تۇنجۇققاندەك بولۇپ، تەتۈر قارىۋالدى. ئۇ ئىككى يىلنىڭ ئالدىدا، كائىناتنى ئاق چېچەك قاپلاپ كەتكەن باھار كۈنلىرىنىڭ بىرىدە، چوشقا فېرمىسىدىن قايتىپ كېلىۋېتىپ خالىققا: «پاھ، پاھ مېغىزدەك بالىكەنا؟ يالىڭاچلاپ يوتقانغا ئەكىرىپ كۆزىگە قاراپ ياتساڭمۇ، بىر جەننەت ھۇزۇرى بولىدۇ ـ دە!...» دېگەنىدى. مانا ئاشۇ بەرنا، شۆللۈك قىزنىڭ بولۇپ قالغان ھالىنى كۆرۈپ، ئۇ ئاچچىققىنە كۈلۈپ قويدى. ئەمما خالىق زۇمرەتنىڭ يالغان ئورالغان تاماكىلارنى قولىغا يېقىپ ئولتۇرغانلىقىنى كۆرۈپ، كارنىيى بوغۇلغاندەك بولۇپ قالدى. مۇراتنى سولاپ قويغىنى، قىزنىڭ ئۇنى قۇتقۇزۇپ ئېلىپ چىقىپ كەتكىنى، قىزنىڭ مۇراتنىڭ ۋېلىسىپىتىنىڭ ئارقىسىدا ئولتۇرۇپ قاقاقلاپ كۈلگىنى، ئۇنىڭ ئۆزى بىلەن تىغمۇ تىغ ئېلىشقىنى كۆز ئالدىدىن بىر ـ بىرلەپ ئۆتتى. ئۇ ھوقۇقۇمغا تايىنىپ زۇمرەتنى يەڭدىم. ئۇ ئەمدى پۇتلىرىمغا يىقىلىپ ماڭا يالۋۇرىدۇ، قىلغان ئىشلىرىغا پۇشايمان يەيدۇ... مېنى قۇتقۇزۇۋېلىڭ! دەپ، ئاچچىق ياشلارنى تۆكىدۇ دەپ ئويلىغانىدى. بىراق، ئۇ يېڭىلگەنىدى. خالىق قولىدىن كېلىدىغانلىكى ئەسكىلىكنىڭ ھەممىسىنى قىلىپ، زۇمرەتنى ئەقلىدىن، جىسمانىي قۇۋۋىتىدىن ۋە گۈزەللىكىدىن مەھرۇم قىلغان بولسىمۇ، ئەمما مۇراتنىڭ ئۇنىڭ قەلبىدىكى ئورنىنى ۋەيران قىلالمىغانىدى!... زۇمرەت ئېلىشىپ قالغان مۇشۇ ھالەتتىمۇ مۇراتنىڭ تاماكا ئوتىنى ئۇنتۇپ قالمىغان...

ياغاچ ئىلغىدىكى بىر سان گۆشكە ۋە ئەمبەل تاختىدا تۇرغان بىر دەستە ئاق نانغا خالىقنىڭ كۆزى چۈشۈپ قالدى. ئەجەپ ئىش!... دېھقانلار

قوناققا يېتىشەلمەي ئارپا نېنى يەۋاتقان مۇشۇنداق سېرىقتال ۋاقتىدا، بۇ دېۋانىلەر گۆش ھەم ئاق نانىنى نەدىن تاپقاندۇر؟ خالىقنىڭ كۆڭلىنى بىر شۇملۇق كېزىپ ئۆتتى.

— بۇ گۆش بىلەن ئاق نان نەدىن كەلدى؟...

— بۇ... بۇ...، — قېرى مالچى دەرھاللا بىر نېمە دېيەلمىدى، — ياقىۋاخۇننىڭ ياخشى كۈننىڭ يامىنى بار دەپ ساقلاپ قويغان ئازىراقتىنا پۇلى بار ئىكەن... شۇنىڭغا...

— راست گەپنى قىل! بۇ يەرگە بىر كىم كەلدىمۇ - يوق؟

— ئىللا تاۋارا، چىمپىششىق، ھېچكىم كەلگىنى يوق، — مالچى ئېزىز تارمۇشنىڭ ئىسمىنى ئېغىزىغا ئالمىدى، — پەقەت ئاشۇ يىرتىق جۇۋامنى زۇمرەتخانغا كىيگۈزۈپ قويدۇم شۇ. بىراق، ئۇ ئايال كىيگىلى زادىلا ئۇنىمايدۇ.

خالىق زۇمرەتنىڭ زەنجىر چېتىلغان پۇتىدىكى يۆگەلگەن لاتىغا قارىدى. بۇ مۇراتنىڭ كۆڭلىكىنىڭ ئىككى يېڭى بولۇپ، رەڭگىنى پەرق ئەتكىلى بولمايدىغان ھالدا پاسكىنىلىشىپ، چەت - چۆرىسىدىكى يىپلار ساڭگىلاپ تۇراتتى.

— زەنجىر پۇتىنى يالاپ زېھدە قىلىۋېتىپتىكەن... يۆگەپ قويدۇم...

بۇ چاغدا تورۇسقا قاراپ يانغان ياقۇپنىڭ كۆزلىرىدىن ئۇزۇلمەي تۆكۈلۈۋاتقان يوغان - يوغان ياش تامچىلىرى چوڭقۇر قورۇقلىرى بويلاپ، تۆك باسقان قۇلاق تۆشۈكلىرىگە، مايلاشقان سامان تەكىيگە ئېقىپ چۈشمەكتە ئىدى. ئۇنىڭ ئۆزىنى، تاتلىق قىزى زۇمرەتنى، خاتىرجەم تۇرمۇشنى ۋەيران قىلغان مۇنۇ بېشىغا قارا پىرىداق① ، ئۇچىسىغا كۆك سوكنىدىن ياقىلىق چاپان كىيىپ، خۇرۇم ئۆتۈكىنى پارقىرىتىپ، قولىنى ئارقىسىغا قىلىپ تۇرغان خالىقنى ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈۋەتكۈسى، قاشاڭ پىچاقتا قىيناپ بوغۇزلىغۇسى، ئاغزى - بۇرنىغا خېمىر تىقىپ تۇنجۇقتۇرۇۋەتكۈسى كەلدى. لېكىن ئۇنىڭدا ئۇنداق مادار يوق ئىدى!... ئۇنى بىرنەچچە ئېغىز ئاچچىق تىللار بىلەن تىللاپ

---

① پىرىداق — قوزا تېرىسىدە تىكىلگەن، تىك قاسقانلىق تەلپەك.

كۆكسى ـ قارننى بوشتىۋالسمۇ بولاتتى! . . . بىراق، بولمايدۇ. . . ئۇ يەنىلا قىزى زۇمرەتنى ئويلىشى كېرەك! . . . «توت كۈنلۈكۈم قالدىغۇ» دەپ، ئۆزىنىڭ دەردىنىغۇ چىقىرىۋالار، پۇخادىن چىقار. . . ئەمما قىزى تېخى ياش، ئون گۈلىنىڭ بىرى ئېچىلمىدى. . . مەجنۇنلۇق تورلىرىغا چىرمالغان بولسىمۇ، كۈننىڭ سېرىقىنى كۆرسۇن! . . . ئۇنىڭ ياش ھاياتىنى نابۇت قىلغان. . . ئەمدىلا بىخلانغان ئاشىقلىق مايىسلىرىنى قىرقىپ تاشلىغان. . . خۇشال ـ شادىمان كۈنلىرىگە بەرھەم بەرگەن زادى كىم؟ . . . ياقۇپ! شۇنداق، ياقۇپنىڭ ئۆزى! . . . ئۇنىڭ نادانلىقى، تەرسالىقى، دېۋەقىلىكى قىزىنى مۇشۇ كويلارغا سالدى! . . . بىر ئادەمنى ھايۋاننىڭ زەھەر ـ زوقۇملىرى ئۇنىڭ ئۆچۈن تۇتىيا بىلىندى. . . قانداقتۇر ئايۇان ـ سارای، بوغماق سىكىلەكلەر ئۇنىڭ كۆزلىرىنى تورلاشتۇرۇپ، ئاق كۆڭلىنى قارىغا ئايلاندۇرۇۋەتتى. . . ئۇ بەكمۇ كېچىكىپ ئويغانغانىدى، ئويغانغاندا، ئۇ ئۆزىنىڭ بەكمۇ ئۆزاپ كەتكەنلىكىنى ھېس قىلدى.

خالىغىنىڭ، ئۆزىنى ئىشخانىغا ئالداپ ئېلىپ كېلىپ، يالغان، ياسالما، ساختا ھۆججەتلەر بىلەن قاپقانغا دەسسەتكەنلىكىنى ئۇ پەقەت خالىق زۇمرەتنى مەتمۇساغا سېتىۋەتكەندىن كېيىنلا بىلدى. . . لېكىن، ئۇ ئۆزى قىزىنىڭ سادىق، ۋاپادار، سەمىمى، پاك دوستلىرىنىڭ يۈرىكىنى داغلاپ خۇن قىلىۋەتكەن كۈنلەر ئىدى. . . مانا ئەمدى ئۆز ۋاقتىدا ئۆزى ئىشەنگەن، چوقۇنغان ئادەملىرى ئۇنى مەسخىرىلەپ، تاماشاسىنى كۆرۈپ، ھۆزۈرلىنىپ قاراپ تۇرۇپتۇ! . . . ئۆز قولى بىلەن ئازاب ئوچىقىغا تاشلىغان مۇرات بولسا زۇمرەتنى ئونتۇغىنى يوق! . . . ئۆز تەقدىرىنىڭ نېمە بولۇپ كېتىشىدىن قورقماي، چۆل ـ جەزىرىدە، شورلۇق، قۇملۇقلارنى پىيادە كېزىپ كېلىپ، قىزىنىڭ بېشىنى سىيلىدى. كىشىلەرنىڭ نەزەرىدە ھېچنېمىگە ئەرزىمەس بولۇپ قالغان بۇ ئاتا ـ بالىنى يوقلايدىغانلارمۇ بۇ دۇنيادا بار ئىكەنا؟ . . . قېرى مالچىنىڭ ئېيتىشىغا قارىغاندا، مۇراتنى مىنىبكىلار باغلاپ ماڭغاندا، ئۇ: «زۇمرەت، جېنىم تېنىمدە بولسىلا، مەن سىزنى ئېلىپ كېتىمەن. . . » دەپتۇ. . . مانا، ئېزىز تارمۇشتىن گۆش، ئۇن، مايلارنى يەتكۈزۈپ بېرىۋاتىدۇ. . . ھەتتا

زۇمرەتنى ئېلىپ كېتىپ داۋالاتماقچى ئىكەن... بۇنداق خەيرىخاھلىق قانداق ئادەمنىڭ قولىدىن كېلىدۇ؟ بولۇپمۇ زۇمرەتنىڭ مۇشۇ ھالىتىنى كۆرسە، ھەرقانداق ۋىجدانلىق، پىداكار بولغان ئادەمنىكىمۇ كۆڭلى سوۋۇمامدۇ!...

ياقۇپ ئۇنىنى قويۇپ بېرىپ يىغلاشقا باشلىدى. ئۇنىڭ چىرايى تېخىمۇ قورقۇنچلۇق بولۇپ كەتكەنىدى.

— ياقىۋاخۇن، — دېدى قېرى مالچى تىزلىنىپ تۇرۇپ، — تۇ شۇجى، خالىق كاتىپقا دەيدىغان گەپلىرى بارمۇ؟ ئۇلار ئالدىراش ئوخشايدۇ.

ياقۇپ بېشىنى كۆتۈردى. ئۇ قاراڭغۇ قازناقتىكى خالىقنى گىرىم-سىرىم كۆردى. بۇ چاغدا تۇراپ ئىسىن ھويلىغا چىقىپ كەتتى.

— مەن... مېيى تۈگىگەن بىر چىراغمەن... مېنى ئۆچمەيدۇ، دەپ كىم ئېيتالايدۇ؟... — دېدى ياقۇپ ھاسىراپ، — بىراق، قىزىم زۇمرەتكە ئۇۋال بولدى!... ئۇنى... ئۇنى... مۇراتقا تاپشۇرۇپ بەرسەڭلار! — ياقۇپ قولىنىڭ ئارقىسىدا ياشلىرىنى سۈرتتى، — ئۇ تېخى ياش... پۈتۈنلەي ئېسىنى يوقاتقىنى يوق... پەرۋىش تاپسا، داۋالانسا ساقىيىپ كېتىدۇ... ئەگەر مەن... مەن كېتىپ قالسام، ئۇ قانداقمۇ قىلار؟... قارىغۇچىسىز، تىكەندەكلا يالغۇز قالىدۇغۇ؟...

ياقۇپ يەنە ئىسەدەشكە باشلىدى. خالىق ئۇن-تىن قىلمىدى. پەقەت تاماكىسىنى ئالدىرماي ئوراپ تۇتاشتۇردى. سەرەڭگە چېقىلىپ، قازناق ئىچى ۋىللىدە يورۇشى بىلەن، زۇمرەت لىككىدە ئورنىدىن تۇردى ۋە ئۇششاق ھالقىلىق زەنجىرىنى شاراقلىتىپ خالىقنىڭ قېشىغا كەلدى. ئۇنىڭ مەينەت چىرايىدىكى كۈلۈمسىرەش ئالامىتىنى كۆرگەن خالىق ئۇندىمەي جىم تۇردى. زۇمرەت يېڭىلا تۇتاشتۇرۇلغان تاماكىنى شارتلا قىلىپ ئۇنىڭ قولىدىن تارتىۋېلىپ، غەلىتىلا كۈلۈپ كەتتى ۋە ئۇنى بىلىكىگە ياقتى. تولا كۆيدۈرۈپ قاداقلىشىپ كەتكەن بىلەكلەر سەزمىدىمۇ ياكى ھۇزۇر بېغىشلىغانمۇ، ئېيتاۋۇر زۇمرەت تاماكىنى بىلىكىگە ياققىنىچە كۈلۈمسىرەپ قاراپ تۇراتتى. خالىقنىڭ تېنى تىكەنلىشىپ، پۈتۈن بەدىنى شۇركىنىپ كەتتى. ۋاپا، چىن سۆيگۈ، پاك ئەقىدىنىڭ، ھەقىقىي ئىنتىقاتقا

ئايلىنىپ كەتكەن مۇھەببەتنىڭ قۇربانى بولسا ئەرزىيدۇ. . . ئەمما، خالىق بۇنى چۈشەنمەيدۇ - دە! . . .

زۇمرەت ئىككىنچى قېتىم بېشىنى كۆتۈرگەندە، خالىقا تىكىلىپ قاراپ قالدى. ئۇ ئۇزۇن جىمجىتلىق ئىچىدە ئۇنىڭ مېڭىسىدە بىر - بىرىگە ئارىلىشىپ كەتكەن ھەرخىل چىرايلار. . . تېلېفۇن سىملىرى. . . گېزىت - ژۇرنالىلار. . . ئاپئاق چېچەكلىكلەر. . . ساغرىسىدا ئوت گۈيۈپ تېچىۋاتقان كۆلەڭگىلەر. . . خۇددى بىر - بىرىنى ئىتتىرىشىپ ئورۇن تالىشىۋاتقاندەك ئەكس ئەتمەكتە ئىدى. ئەمما، بىردىنلا بىر قارا قويۇن كېلىپ، ھەممىنى ئۆچۈرۈپ ئاسمان قەھرىگە ئېلىپ چىقىپ كەتتى، ئۇنىڭ بوش ۋە قۇرۇق كاللىسىدا بىرلا سىما قالدى، ئۇ مانا سوغۇق بىر تەبەسسۇم بىلەن ئۇنىڭغا تىكىلىپ قاراپ تۇراتتى. . .

«. . . تۇمشۇقۇڭلار يەر تىرەپ قالغاندا، سۆڭىكى، قىلتىرىقى بارمۇ - يوقمۇ دېمەي، گېلىڭلارغا تىقىسىلەر. . . » ، «بىلەمسىز، زىيان دېگەن ئاچچىق، يەتتە يۈز ئاتمىش سومغا بوردىغان قويدىن ئونبەشى كېلىدۇ. . . »

زۇمرەت بىردىن چېچىنى چاڭگاللاپ، دەھشەتلىك چىرقىرىدى - دە، خالىقا ئېتىلدى. بىراق پۈتىدىكى زەنجىر ئۇنى تارتىپ يەرگە يېقىتتى. خالىق ئىشىك تەرەپكە قاراپ قاچتى . . . قېرى مالچى قىزنى تۇتۇۋالدى. زۇمرەت «ئالا كالا، ئالا كالا. . . » دەپ تىوختىماي ۋارقىرايتتى، چىرقىرايتتى. بوشىنىۋېلىپ خالىقنى قوغلىماقچى بولاتتى. ئەتراپىغا ئالاقزادىلىك بىلەن قاراپ، نېمىنىدۇر ئىزدەيتتى. . . ياقۇپ ئۆمىلەپ كېلىپ، قىزنى باغرىغا بېسىپ، ئۇنى پەپىلىدى، دۇمبىلىرىنى سىيلىدى. . . پېشانىلىرىگە سۆيۈپ، چاچلىرىنى تۇزەشتۇردى.

قېرى مالچى تۇراپ ئىمىن بىلەن خالىقنى ئۇزىتىپ قويۇش ئۈچۈن چىقىپ كەتتى. ياقۇپنىڭ باغرىدا يانغان زۇمرەت توختىماي «ئالا كالا» دېگەن بىر سۆزنىلا تەكرارلايتتى. ياقۇپ بولسا قىزنىڭ چاچلىرىغا كۆز ياشلىرىنى تۆكۈپ، خىيالغا پاتقاندى، ئۇ خۇدادىن ئۆزىگە قىزى زۇمرەتنى مۇراتىنىڭ قولىغا تاپشۇرغىچىلىكلا ئۆمۈر تىلەيتتى. ئالمادىس

ئۆلۈپ ـ تارتىپ قالسا، بۇ بىچارە قىزى قانداق قىلىدۇ؟ ھېلىغۇ قېرى مالچى بار... لېكىن، ئۇمۇ ياشىنىپ قالغان ئادەم تۇرسا!... قىزى مۇشۇ قاراڭغۇ گۆردە توپىغا پېتىپ، ياش ھاياتىنى ئاياقلاشتۇرارمۇ؟... ئۇنىڭ ئارزۇ ـ ئارمانلىرى، ئىستەك ـ تىلەكلىرى شۇنچە گۈزەل ئىدىغۇ؟... ئاھ زۇمرەت، زۇمرەت!... سەن ئېسىل، ھەم نەپىس، بىباھا زۇمرەت ئىدىڭ!... ھازىر مانا تاشلاندۇق بىر تاشقا ئايلاندىڭ!...

ياقۇپ ئۆزىنىڭ ئۇخلاپ قالغانلىقىنى سەزمىدى. ئۇ كۆزىنى ئېچىپ ئويغانغىنىدا، زۇمرەت يوق ئىدى. پەقەت زەنجىر باغلانغان قوزۇقنىڭ ئورنىدا بىر تۆشۈك تۇراتتى...

ـ زۇمرەت!... قىزىم زۇمرەت؟...

ياقۇپ ئەسكى ـ تۇسكىلەر ئارىسىدىن سۇغۇرۇلۇپ چىقتى ـ دە، ساراڭلاردەك توۋلاپ، ۋارقىراپ، ئۆي ئوتتۇرىسىغا گۈپپىدە قىلىپ يىقىلدى. ئۇ، ئورنىدىن تۇرۇشقا قانچە كۈچۈنۈپ باققان بولسىمۇ، لېكىن پۇت ـ قولى ئۆزىگە بويسۇنمىدى، ئاخىرى، ئۆمىلەپ بېرىپ، قازناقنىڭ ئىشىكىنى ئاچتى ۋە بىرلا قەي قىلىپ قان قۇسۇپ، ئېگىز بوسۇغىدىلا يېتىپ قالدى. دەل شۇ پەيتتە ھاسىراشتىن نەپەسلىرى يېتىشەلمەي قالغان مۇرات مال ئېغىلى دەرۋازىسىدىن ئېتىلىپ كىردى. ئۇ ئاق مەشۇتتەك ساقاللىرى قىپقىزىل بويىلىپ، ئۇيۇشقا ئۇلگۇرمىگەن قانغا يۈزىنى يېقىپ يېتىپ قالغان ياقۇپنى كۆرۈپ، قورقۇپ كەتتى. ئۆي ئىچىدە زۇمرەت كۆرۈنمەيتتى. مۇرات ئېزىز تارمۇشتىن مال باققۇچىنىڭ ياشانغان ئايالىنىڭ ئۇنى پات ـ پات ئۆز ئۆيىگە ئېلىپ كىرىپ، تاماق بېرىدىغانلىقىنى ئاڭلىغانىدى. مۇرات قۇرۇپ قاقشال بولۇپ قالغان ياقۇپنى ھېچ كۈچىمەيلا دەس كۆتۈردى ۋە ئۇنى ئېلىپ بېرىپ ئورنىغا ياتقۇزدى. ئۇ، قاپاقتىن داسقا سۇ قۇيۇپ لۆڭگىنى ھۆللىدى، ئاندىن، ياقۇپنىڭ ئاغزى ـ بۇرۇنلىرىنى سۈرتۈپ تازىلىدى. ياقۇپ بىرنەچچە يۇتۇم سۇ ئىچكەندىن كېيىن، «ئۇھ» دېدى ـ دە، كۆزلىرىنى يېرىم ئېچىپ، مۇراتقا قارىدى، ئەمما ئۇنى تونىيالمىدى. نە دېرىزىسى، نە پەنجىرىسى يوق بۇ گۆردەك قاراڭغۇ ئۆينى تۈڭلۈكتىن چۈشكەن بىر دەستە نۇر خىرە ـ

شىرە يورۇتۇپ تۇراتتى. ئىسلاشقان بورا، قۇرت يېگەن ياغاچ، جۇمبا ـ جاۋەن، ئەسكى ـ تۇسكىلەر بىلەن تولغان بۇ غىمسا ئۆيدىن قاچسىق تەر ۋە نەم سۇۋاقنىڭ ھىدى كېلەتتى.

مۇرات قۇرغان ياۋا قوموش ئۇستىدىكى يىرتىق كىگىزدە پۈتىنى ئۇزۇن سۇنۇپ ياتقان تىرىك مۇردىنى تونىيالمايلا قالدى. ياقۇپ شۇنچىلىك جۇدەپ كەتكەنىدىكى، گۈزەڭ ئولتۇرۇشۇپ كەتكەن نۇرسىز كۆزلىرى ئۇنىڭ ھايات شامىنىڭ تېخى ئۆچمىگەنلىكىدىن دېرەك بېرىپ، ئارانلا پىلدىرلاپ تۇراتتى. بۇ ھالەت، مېھراپ شەكىللىك ئۈيۈقلىرىغا تاۋار يوتقانلار تىزىلغان، تام قوزۇقلىرىغا ئاق يىپەك يەكتەك، شايى رومالالار ئېسىغان، ھۈجرىلىرى، كۆتۈرمە پىشايۋانلىق ئايۋان ـ سارايلىرى كاتتا بولغان يېڭى ئۆيگە، يۈسلاقتىنا كەلگەن چاققان خوتۇنغا خام تامادا بولۇپ، زۇمرەتتەك جىگىرىنى ئۆز قولى بىلەن دوزاققا تاشلىغان ياقۇپنىڭ ئاقىۋىتى بولغانىدى! . . .

مۇرات ئېلىپ كەلگەن بىر بولاق تونۇر كاۋىپىنى، گۈشگىرده ۋە نانلىرىنى سومكىسىدىن ئېلىپ ئەمىەل تاختىغا قويدى. تونۇر كاۋىپىدىن بىر كېسىم ئېلىپ، ئۇششاق تىتىپ، ياقۇپقا يېگۈزدى. قوشۇقتا سۇ ئىچۈردى. ئۇنىڭ ئېچەكلىرىدىن ئاققان سۇنى، كۆزلىرىدىن ئۆزۈلمەي تۆكۈلۈپ تۇرغان ياشلىرىنى لۆڭگىده سۈرتۈپ تۇردى.

— ياقۇپكا، ئۆزلىرىنى قانداقراق سىزىۋاتىلا، خېلى ياخشى بولۇپ قالدىلىمۇ؟ — دېدى مۇرات ئۇنىڭ يوتقىنىنىڭ ئۇستىگە چاپان يېپىۋېتىپ، — زۇمرەت كۆرۈنمەيدىغۇ؟ ئۇنى بىر يەرگە ئېلىپ چىقىپ كەتتىمۇ؟

— ئوغلۇم مۇرات، مېنى كەچۈر، مەندەك بىر دېۋەڭ قېرىنى كەچۈر! مەن ساڭا يۈز كېلەلمەيمەن. . چىرايىڭغا قاراشتىنمۇ ئۇيلىمەن. . . مەن سىلەرنىڭ قىساسىڭلارغا قالدىم. . .

ياقۇپ كۆز جىيەكلىرىنى تەستە ئېچىپ، ماغدۇرى كەتكەن قوللىرىغا، تىترەپ تۇرغان تىزلىرىغا تايانغان ھالدا كىگىز ئۇستىده تۆت پۈتلاپ ئۆمىلەپ يۈرۈپ، مۇراتنىڭ پۇتلىرىنى قۇچاقلىۋالدى ۋە كاكىراپ ئالغان ئاۋازى بىلەن ھۆركىرەپ يىغلاشقا باشلىدى.

— ئاھ خۇدا، مەندەك ناكەس بەندەڭنى جازالا! . . . مېنىڭ جېنىمنى ھازىرلا ئال! . . . تېنىمنى دوزىقىڭغا تاشلا . . . بالىلىرىمغا سالغان دەردۇ بالالارنىڭ ئازابىنى تارتاي! . . . ھۆ . . . ھۆ . . . ھۆ . . . — ياقۇپنىڭ دۇمبىلىرى سىلكىنەتتى، ئۇ ئاھ ئۇرۇپ ئۆزىنى ھەر تەرەپكە تاشلايتتى، — ئوغلۇم مۇرات، سەن . . . سەن زۇمرەتنى تاپ، ئۇنى ھازىرلا ئېلىپ كەت . . . يېراقلارغا . . . ئادەمزات يوق چۆللەرگە ئېلىپ كەت! . . . قانچە يېراققا ئېلىپ كېتەلىسەڭ، شۇنچە ياخشى بولىدۇ! . . .

— ياقۇپكا، زۇمرەت زادى نەگە كەتتى؟ — مۇرات قوزۇق سۇغۇرۇلغان تۆشۈكنى ۋە زەنجىرنىڭ ئىزلىرىنى كۆرۈپ قالدى، — نېمە ئۇ؟ . . .

ياقۇپ تۇراپ ئىمىن، خالىق كاتىپلارنىڭ ھېلىلا كەلگەنلىكىنى، زۇمرەتنىڭ خالىقا «ئالا كالا» دەپ ئېتىلغانلىقىنى، ياقۇپنىڭ كۆزى ئۇيقۇغا كەتكەنلىكىنى بىلەن، ئۇنىڭ قوزۇقنى سۇغۇرۇپ، قېچىپ كەتكەنلىكىنى سۆزلەپ بەردى. مۇرات خالىقنىڭ ئىسمىنى ئاڭلاپ، ئورنىدىن دەپ تۇرۇپ كەتتى.

— زۇمرەت بەلكىم خالىقنىڭ ئارقىسىدىن قوغلاپ كەتكەن بولسا كېرەك، — دېدى ياقۇپ ھاسىراپ، — بۈگۈن بازار كۈنى ئەمەسمۇ، تۈ شۇجى، خالىقلار ھەر كەلگىنىدە بۇ يەرنىڭ بازىرىنى ئوينىماي كەتمەيدۇ . . .

— خالىق! خالىق . . بۈگۈن مەن سېنىڭ . . .

مۇرات ئويۇقتىكى سۆڭەك دەستىلىك پىچاقنى ئالدى ـ دە، ئۇنى ئۆتۈكىنىڭ قونجىسىغا تىقتى ۋە قازناقتىن ئۇچقاندەك چىقىپ كەتتى. ئۇ، شۇنچىلىك غەزەپكە كەلگەندىكى، ياقۇپنىڭ: «مۇرات بالام! مەن ساڭا بىر نەرسە بېرىمەن، ئېلىپ كەت! . . . » دەپ توۋلىغان ئاۋازىغىمۇ قۇلاق سالماي يۈگۈرۈپ كېتىپ قالدى. بۇ چاغدا يالغۇز توغراق بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش مەيدانىنىڭ ئۇزۇن كەتكەن رەستە بازىرى راسا قىزىپ كەتكەنىدى. تونۇردا، شىرنىدا، ھوردا پىشۇرۇلغان كاۋىلارنىڭ مەززىلىك

ھەدلىرى پۇتۇن رەستىنى بىر ئالغانىدى. خېرىدارلارنىڭ «ماڭا بىر شاپاق، يەنە بىر كېسىم» دەپ ۋارقىرىغان ئاۋازلىرى، ئالىيېشىل بويالغان بورىلىرىنى ماختاۋاتقانلار، خام ۋە سەرگەزلىرىنى مۇرىسىگە ئارتىۋالغان خاللاپلارنىڭ «ئۆرۈچى قويۇق، پاختىسى يېڭى» دەپ توۋلاشلىرى، تاشتۇزى ئارتىلغان ئېشەكلەرنىڭ ھاڭرىشى، بۇرنىدىن چۈلۈك ئۆتكۈزۈلگەن كالىلارنىڭ مۆرىشى، تەرەجەپ ماڭمايۋاتقان ئۆچكىلەرنىڭ ئاچچىق مەرىشى، بادرا بېسىلغان ھارۋىلارنىڭ مايىسىرىغان ئوقلىرىنىڭ نالىلىرى قوشۇلۇپ، بازارغا ھاياتىي كۈچ ئاتا قىلغانىدى. جارچىلار پات - پاتلا قۇلاقلىرىنى تۇتۇپ، بوم ئاۋازدا جار سالسا، داتلاشقان ئامبۇرلىرىنى ئېسىۋالغان چىش تارتقۇچىلار «چىش تارتسەن!» دەپ خىقىرىشاتتى. قۇرۇق يەل - يېمىش قاتارلىرىغا يېقىن كەلگىلى بولمايتتى. بىرسى: بىر چارەك ① گۈڭە قاق! دېسە، يەنە بىرسى، ئىششەك ② چىلان... دەپ توۋلايتتى. ئالىمان ئارىسىدىن كىمدۇر بىرى: «ھەي مەللەتون، نىمشەك ③مۇنەك تارتىۋەتكىنە!» دەيتتى. تارازىچىلارنىڭ ھەرىكىتى ناھايىتى چاققان ئىدى، ئۇلار بىرسىنىڭ ئالغان جىگدىسىنى، يەنە بىرىنىڭ قېقىنى تارتىپ بېرىپ، تارازا تېگىدە ئۆزى ئۈچۈن قالدۇرغان ھەققىنى بەلىبېغىغا ئۆتكۈزۈۋالغان خۇرجۇنلىرىغا تۆكەتتى، ئىنەكنىڭ يىلىنىدەك ئېغىرلىشىپ كەتكەن خۇرجۇنلىرىنى پولدۇڭلىتىپ، تاغارلار ئارىلاپ يۈگۈرۈشۈپ يۈرەتتى. مال بوردايدىغانلار قاتتىق - قۇرۇق نان پارچىلىرى، كېپەك، قوناق يامىسى دېگەندەكلەر سېتىلىدىغان بۇلۇڭ - پۇشقاقلاردا باھا تالىشىپ ۋارقىرىشاتتى. بۇ بازارغا تەكلىماكان قۇملۇقى ئىچىدىكى تەۋاككۇل، ئىسلامئاباد ۋە يامان بۇك، ھوك دېگەن يېزىلاردىنمۇ ئادەملەر كېلىشەتتى.

ئاپتاپنىڭ بۇرنىنى ئىگىلىگەن ساتىراشلارمۇ سىرى كۆچەكەن، داتلاشقان رو قاچىلىرىدىكى يىلمان سۇغا قوللىرىنى تىقىپ، بارماق

---

① چارەك ② ئىششەك ③ نىمشەك — ئېغىرلىق ئۆلچەملىرى.

ئۇچلىرىدىن سۇ تېمىتىپ، ھەرخىل باشلارنى ئۇۋۇلايتتى. بەلبېغىغا باغلىۋالغان كاپلىرىغا گال ئوستۇرىلىرىنى پات - پات پاقىلدىتىپ ئوراتتى.

تۇيۇقسىزلا، بازارنىڭ ئۇ بېشىدا ۋاڭ - چۇڭ كۆتۈرۈلۈپ، قاچ - قاچ بولۇپ كەتتى. چېچىنى ئالدۇرۇۋاتقان ئېگىز بويلۇق دېھقان بوينىنى سوزۇپ قارىدى. ئۇنىڭ بىرنەچچە يېرىگە ماز چاپلانغان تاقىر بېشىدىن ھور چىقىپ تۇراتتى.

— نېمە ئىش بولغاندۇر - ھە؟ — دېدى ئۇ كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ.

— نېمە بولماقچىدى، — دېدى ئېگىكىدە سانغۇدەكلا بىرنەچچە تال ساقىلى بار ساتىراش، — يەنە شۇ سارايمۇ قىزنىڭ غەلۋىسى بولمامدۇ!... ئۇ تۇرۇپلا پەيدا بولۇپ، «بۇلاق»، «ئالا كالا» دەپ چۇقان كۆتۈرۈپ، ھەممىنى سارايسىمگە سالىدۇ. قولىدا تاماكىسى بارلارنى كۆرسە چېقىلمايدۇ...

— تاماكا چېكەمدىكەن ئۇ سارايمۇ؟ — ھەيران بولۇپ سورىدى ئېگىز بويلۇق دېھقان.

— نەدىكىنى؟ خەقنىڭ قولىدىكى تاماكىنى ئېلىپ بىلمىگە ياقىدۇ...

— بىلمىگە ياقىدۇ؟ ۋاي خۇدايىم!... بۇلاق، ئالا كالا دېگىنى نېمىدۇر؟...

— ئالا كالا سۇرەتلىك جىن چاپلاشقان گەپ، — دېدى ساتىراش ئۇستۇرىنى كاپلىغاچ، — ئاڭلاشلارغا قارىغاندا، بۇ قىز بۇلاق بېشىدا ئۇخلاپ قاپتىمىش... شۇ چاغدا بىر ئالا كالا مۆڭگۈزىدە ئۇنى تۇرتۈپتىمىش... ئويغانسا، ئۇ كالا ئاقتىمۇ يوق - كۆكتىمۇ يوقمىش...

— ئۇنداق ئەمەس، — دېدى يېنىدىكى ياش ساتىراش لوقما سېلىپ، — بۇ قىز بۇلاق بېشىغا سىيىپ قويۇپتىكەن، ھېلىقى ئالا كالا «ھەي سۇغا سىيگەن كاپىر» دەپتۇ - دە، ئۇسۇپتۇ...

— شۇ! شۇ... جىن دېگەن پاك بولمىغان ئادەمگە چېقىلىدۇ، — دېدى ئېگىز بويلۇق دېھقان.

— ئۇنداقتا، ئۇ جىنىنىڭ ئۆزى «مۇسۇلمان» ئىكەن — دە! . . .

بۇ سۆزنى قىلغان ئېزىز تارمۇش ئىدى. ئەگەر باشقىلار بۇ كىنايىنى قىلغان بولسا، ئۇلار قارشى قوپقان بولاتتى. لېكىن يوشۇرۇن ئاشلىق بازارلىرىدا، رەستە سورۇنلاردا مەن — مەن دېگەن تۇمىقى قىرلاقلىق ئۆكتەم نوچىلارنىمۇ ئورۇپ قويالماس قىلىپ قويغان بۇ يىگىتتىن ھەممەيلەن تەپ تارتاتتى. شۇڭا، ئۇلار ئۇنى كۆرۈپ، بارلىق چىشلىرىنى تولۇق كۆرسىتىپ ھىجىيىشتى. . . مۇرات بۇ يەرگە قىچىپ كەتكەندىن كېيىن، كامىل ئېزىزنى ئارقىدىن ماڭغۇزغاندى. ئېزىز ياقۇپتىن ئەھۋالنى ئۇقۇپ، بازارغا مۇرات بىلەن زۇمرەتنى ئىزدەپ كەلگەنىدى. ئۇ، «پاك» لىقتىن سۆز ئاچقان ئېگىز بويلۇق دېھقاننىڭ بويۇنلىرىدىن، قولاق تۈۋىلىرىدىن ساقىغان لاي ئېقىندىلىرىنى ۋە پېشانىلىرىدىن ئاققان يول — يول قاپقارا يۇندىلارنىڭ يۈزلىرىدە ئىز قالدۇرۇپ، لەۋ سىزىقلىرىغا سىڭىپ كىرىۋاتقانلىقىنى كۆردى.

— ھەي ئاداش، ئۆزۈڭگە ھېزى بول! — دېدى ئېزىز ئېگىز بويلۇقنىڭ كۆزىگە قادىلىپ، — مۇشۇ مەينەت ھالىتىڭنى ھېلىقى «مۇسۇلمان» جىن كۆرسە، سېنىمۇ ئالا قويمايدۇ جۇمۇ! . . .

ئېزىز تارمۇش چاچ — ساقاللىرىنى ئالدۇرۇۋاتقانلار ۋە ساتىراشلارنىڭ ئاسمان باقتىسى بولۇپ كۆلۈشلىرىگە پەرۋاسىز قىلمايلا، ۋاك — چوك كۆتۈرۈلۈۋاتقان بازار بېشىغا قاراپ كەتتى.

بازارنىڭ ئاياق ئۇچىدىكى قوم دۆۋىسىدىن ئارقىغا قايتقان تۇراپ ئىمىن، خالىق كاتىپ، بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش مەيدانىنىڭ باشلىقى ئاتلىرىنى ئۆز مەيلىگە قويۇپ بېرىپ ئاستا كېلىۋاتاتتى. ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن قالماي سوكۇلداپ كېلىۋاتقان ئىككى مىنبىك قىزىل بويالغان ئۇچ قىرلىق كالتەكلىرىنى چىك سەمىرىۋالغانىدى. بۇ چاغدا، زۇمرەت ئوك پۈتىغا چېتىلغان بىر غۇلاچتەك ئۆزۈنلۇقتىكى زەنجىرنى پىرقىرىتىپ، بازارنىڭ مەركىزىدە ئالا — توپىلاڭ كۆتۈرمەكتە ئىدى. چاچلىرى چۈۋۈلغان، بىلى ئارغامچىدا باغلانغان، كۆزەك جۇۋىسىنىڭ قولتۇقلىرى سۆكۈلۈپ، يەڭ تېرىلىرى ساڭگىلاپ قالغان، يالاڭ ئاياغ پۈتلىرى ھېچقانداق سوغۇقنى سەزمەيۋاتقان زۇمرەت «ئالا كالا . . .» دەپ

ۋارقىراپ، قالايمىقان چۇگىلەيتتى. ئەسەبىي چىرقىرايتتىى، ئالامان رەستىنىڭ ئىككى قاسىنقىغا قاراپ قاچماقتا ئىدى. زۇمرەت بۇ ئۇچ ئاتلىقنىڭ ئالدىنى توسۇۋالدى. تۇراپ ئىمىن ۋە مەيدان باشلىقىنىڭ كۆزلىرى چانىقىدىن چىقىپ كەتكۇدەك چەكچىيىپ كەتتى. خالىقنىڭ بولسا، تاتىرىپ كەتكەنلىكىدىن، چىرايى كەسلەنچۇكتەك رەڭسىز ھەم قانسىز بىر ھالەتتە قېتىپ قالغاندى. زۇمرەت ئۇنىڭ كۆك خېچىرىنىڭ ئېغىزدۇرۇق تاسمىسىغا ئېسىلدى - دە، قاقاقلاپ كۈلگىنىچە، ئۇششاق ھالقىلىق زەنجىرى بىلەن خالىقنى ئۇردى. ئۇنىڭسىزمۇ، قۇلاقلىرىنى شىكتايتىپ، كۆزلىرىنى ئالايتىپ، ھۇركۇشكە تەييار تۇرغان شاش خېچىر چوڭۇق چاچلار بىلەن يىرتىق جۇۋىدىن قورقۇپ، خارتىلدىغىنىچە، ئىككى پۇتىنى كۆتۈرۈپ تىك بولدى - دە، غەلىتىلا ھاڭرىۋەتتى. خېچىر چاپچىيىتتى، سەكرەيتتى. چىچاڭشىپ، كىملەرنىدۇر تەپمەكچى بولاتتى. ئۇ، بىر ئورۇننى تىلغاپ، پىرقىراپ ھەر قېتىم تىك بولغىنىدا، چولۇرغا ئېسىلىۋالغان زۇمرەتنىڭ پۇتى يەردىن ئۇزۇلۇپ، خېچىر بىلەن تەڭ كۆتۈرۈلەتتى. خېچىر خالىقنى نەچچە غۇلاچ يەرگە ئۇلاقتۇرۇپ تاشلىدى، ئۇ ئوڭدىسىغا گۈپۈلدەپ چۈشتى. زۇمرەت ئۇچقاندەك ئېتىلىپ كېلىپ، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۆزىنى ئاتتى. ئۇ خالىقنى تاتىلايتتى، ئۇدۇل كەلگەن يېرىگە ئۇراتتى. «ئالا كالا!» دەپ ۋارقىرايتتى. خالىق ئۆزىنى رۇسلاپ بىرلا ئۆرۈلۈپ، ئۇنى ئاستىغا بېسىۋالدى. ئۇ بىر قولىدا ئۇنىڭ كارنىيىنى سىقىپ تۇرۇپ، ئۇنى ئورماقچى بولۇۋېدى، كۆتۈرگەن مۇشتىنى كىمدۇر بىرى تۇتۇۋېلىپ، ئېڭىكىگە بىرنى سېلىپلا، ئۇنى ئارقىسىغا ئۆچۈرۈۋەتتى. بۇ پۇتۇن دەرد - ئەلەملىرىنى، غەزەپ - نەپرەتلىرىنى شۇ مۇشتۇمىغا يىغقان مۇرات ئىدى.

بازار ئىچى ۋاڭ - چۇڭغا تولدى. ھېچكىم ئۇلارنىڭ قېشىغا كېلەلمەيتتى. يۇگۇرۇپ كەلگەن قېرى مالچى زۇمرەتنى قۇچاقلىۋالغانىدى. تۇراپ ئىمىن بىلەن مەيدان باشلىقىنىڭ ئاتلىرى قالايمىقانچىلىقتىن ئۈركۈپ، يول چېتىگە قاراپ قاچتى. مۇرات ئاستىغا بېسىۋالغان خالىقنىڭ كارنىيىدىن بوغۇپ، ئۇنى يەرگە نىقتاپ تۇرۇپ، قونجىدىكى پىچاقنى شارتلا قىلىپ سۇغۇرۇۋالدى ۋە ئۇنى ئۇنىڭ بوغۇزىغا

تاقىدى. يۇزىدىكى تىرناق يارىلىرىدىن قان تەپچىپ تۇرغان خالىقنىڭ قارشىلىق قىلغۇدەك مادارى قالمىغانىدى. ئۇ، مۇراتىنىڭ ھېچنېمىدىن يانمايدىغان تاشتەك چىرايىدىن، قىساس ئوتى يېنىپ تۇرغان كۆزلىرىدىن، چىڭ يۈمۈلغان لەۋلىرىدىن ئاخىرقى قارارغا كەلگەنلىكىنى بىلىپ يىغلىۋەتتى:

— مۇرات مۇئەللىم ... بىر... بىر قوشۇق قېنىمدىن كېچىسىلە... مەن... مەن، خوش... خوش بولۇپ كېتەي... ئەمدى مەن...

غەزەپتىن تىترەپ تۇرغان قولىدىكى پىچاق خالىقنىڭ بوغۇزىغا پېتىپ تۇراتتى...

— ۋۇي مۇناپىق، سېنىڭ گېپىڭگە ئىشىنىدىغان مۇرات ئەمدى يوق!... مەن بۈگۈن زۇمرەت ئۈچۈن، قولۇمنى سېنىڭ قېنىڭ بىلەن بويايمەن!...

مۇرات پىچاقنى ئېگىز كۆتۈرۈۋېدى، بىر قول ئۇنىڭ بىلىكىنى كاپلا قىلىپ تۇتۇۋالدى.

— مۇئەللىم، پىچاقنى پاسكىنا قىلمىسىلا!... — بۇ ئېزىز تارمۇش ئىدى، — تۇرسىلا ئورۇنلىرىدىن! ئۇنىڭ جېنىغا سىلىنىڭ جانلىرىنى تېگىشكىلى بولمايدۇ...

قىزىپ كەتكەن قانىنىڭ تەسىرىدىن بولسا كېرەك، مۇرات تىترەپ تۇراتتى. ئۇ پىچاقنى قونجىغا تىقتى - دە، ئورنىدىن تۇرۇپ، قاراپ تۇرغان خالايىقتىن ھېچ ئېيمەنمەي، زۇمرەتنى باغرىغا باستى. ھېچىردىن قاتتىق يىقىلغان خالىق ئورنىدىن ئىنجىقلاپ تۇرۇپ، يۇزىدىكى تىرناق ئىزلىرىغا قول ياغلىقىنى باستى. بۇ ئەسنادا، تۇراپ ئىمىن بىلەن مەيدان باشلىقى ئىككى مىنبىگىنى باشلاپ، توپنى يېرىپ كىرىپ، خالىقنىڭ قېشىغا كەلدى.

— بۇ سارائىنى نېمىشقا چىڭ تۇتمىدىڭ؟ — ۋاقىرىدى مەيدان باشلىقى مالچى قېرىغا، — مەن بىلەن ئايرىم ھېسابلاشمىسام... ۋۇي، ستارى قېرى!...

— قارا قۇيرۇق بايتال بوغاز ئىدى، — مالچى قورقۇپ

غـۇدۇڭشىدى، — مال دوختۇرغا كۆرسەتكىلى ئېلىپ كەتكەنىدىم. . .
— خوتۇنۇڭ دېگەن ئەبگاچۇ؟
— ئۇ كېسەل.
تۇراپ ئىمىن ھېچ ئىپادە بىلدۈرمەي جىم تۇردى. چۈنكى بۇ سورۇندا ئېزىز تارمۇشتەك كۆكەمە ئۇششۇق بار ئىدى. ئۇ يا ئەمەلدارىدىن، يا سولاپ قويۇشتىن، يا مىنبىڭلارنىڭ كالتەكىدىن قورقمايتتى. «بۇگۈن پۇخادىن چىققۇدەك ئەدىپىنى بەردىم» دېگەن ئادەمنىڭ ئەتىسىلا ئۆزىدىنلا ئەمەس، بەلكى بالا ـ ۋاقىسىدىنمۇ ئادەمنىڭ ئەقلى يەتمەيدىغان چارىلەر ئارقىلىق ئۆچ ئالاتتى ياكى بولمىسا، بوستاننىڭ بازىرى راسا قىزىغان كۈنى خەقنى توپلىۋېلىپ، ئىشتان ـ كۆڭلىكىنى سېلىپ تاشلاپ: «قاراڭلار! مانا بۇ ئەمەلدارلار ئۇرغان يەرلەر. . . ئۇتمۇشتىغۇ گومىنداڭنىڭ ئەمەلدارلىرى ئۇراتتى. . . ئەمدى نۆۋەت بۇلارغا كەلگەن ئوخشايدۇ. . . » دەپ ۋارقىراپ، باشلىقلارنىڭ مېزىنى تىتىپ تاشلايتتى. ئۇنى تۇرمىگە ئاپىرىپ بېرەيلى دېسە، قانۇنغا چۈشكۈدەك خاتالىقى يوق ئىدى. . . ئاشۇ بىر يىلى بىر دادۇيجاڭ «بەشتە كاپالەتلىك» بىر دېھقانىنى قاتتىق ئۇرۇپ قويدى، ئەمما ئارىدىن بىر ئاي ئۆتكەندە، ئۇنىڭ ئۆيىگە ئوت كەتتى، مال ـ ۋارانلىرىدىن تارتىپ پۇتۇن بىساتى ئوتتا كۆيۈپ كۈلگە ئايلاندى. ئوت قويغۇچىنى ھېچكىم تاپالمىدى. تېخى كىشىلەر: «دادۇيجاڭنى بىچارە دېھقانىنىڭ ئاھ ـ زارى تۇتتى» دېيىشتى. شۇنداق، ئېزىز تارمۇش دېسە، بوستاندا ھەممىسى چۆچۈيتتى.
— نېمىگە قاراپ تۇرۇشىسەن؟ — ۋارقىرىدى خالىق مىنبىڭلارغا، — مۇرات دېگەن شۇمپەننى باغلاشمامسەن؟ . . .
— تېز بول دەيمەن ھارامتاماق پەپلىقۇشلار، — دېدى مەيدان باشلىقى يەرنى تېپىپ.
خىزمەت كۆرسىتىش ۋاقتىنىڭ يېتىپ كەلگەنلىكىنى بىلگەن ئىككى مىنبىڭ قولتۇقلىرىدىكى تۇرتەكلەنگەن تەييار ئارغامچىلىرىنى ئېلىپ، مۇراتقا يېقىنلاشتى. ئېزىز تارمۇش ياندىپ كەلدى ـ دە، ئۇلارنىڭ ئالدىنى توستى.
— ئارغامچىنى ماڭا بېرىڭ، مەن باغلايمەن، — ئۇ بىرسىنىڭ

سوسىدىكى ئارغامچىسى شارتلا قىلىپ تارتىۋالدى، — سەنمۇ بېرەمسەن؟ ياكى...

— بە... بەرمەيمەن، — ئالغاي مىنبىكى سەل ھارامزادە ئىدى، — قا... قانداق نېمە بۇ؟...

— مانا مۇنداق نېمە!...

ئېزىز ئالغاي مىنبىكنىڭ كارنىيىنى شارتلا قىلىپ بوغدى. ئالغاي ئىككى قولى بىلەن ھەر قانچە ھەپىلىشىپمۇ، كارنىيىنىسى ئامبۇردەك قىسىۋالغان قولدىن ئاجرىيالمىدى، يۈزى كۆپكۆك كۆكسۇپ، كۆزلىرىدىن ئوت چاقناپ كەتتى ـ دە، قولىدىكى ئارغامچا يەرگە چۈشۈپ كەتتى. ئېزىز ئۇنى دەسسىدە كۆتۈرۈۋېلىپ، مەيداننىڭ ئوتتۇرىسىغا گۈپپىدە قىلىپ تاشلىۋەتتى. سورۇنغا تۇپلىشىۋالغان دېھقانلار، تىجارەتچىلەر ۋە كاسىپ ـ ھۈنەرۋەنلەر كۈلكە ـ چۇقان كۆتۈرۈۋەتتى.

— خالىق كاتىپ، مۇراتنىڭ ئىشى ئالدىراش، ئۇ ئىمتىھانغا تەييارلىق قىلمىسا بولمايدۇ، — ئېزىز ھەجىيىپ ئارغامچىنى خالىققا تەڭلىدى، — ئۇنىڭ ئورنىغا مېنى باغلىسىلا...

ئېزىز ئوغرى چىشلىرىنى كۆرسىتىپ غەلىتە ھىجايدىمۇ بولدى، بىرەر ئىش چىقارماي قويمايتتى. بۇنىڭدىن ئەندىكىپ قالغان خالىق سەرسان كۆزلىرىنى نەگە ئېلىپ قېچىشنى بىلمەي قالدى. ئۇنىڭ ھېلىلا ئۆزىنى ئۆلۈمدىن قۇتقۇزغان ئادەمنى، يەنە كېلىپ مۇشۇ ئېزىز تارمۇشنى باغلاشقا قانداقمۇ قولى بارسۇن؟...

— بۇ... بۇ... ئېزىزاجۇن... ئەمدى...

— سىلىمۇ تازا نامەرد ئادەمكەنلا! «ئورنۇمدىن قوپۇۋالسام يامان قىلمەن»، «شەنگىنىڭدىن قورقمايمەن، قوناقلىقتىن چىقمايمەن» دەيدىغانلاردىن ئوخشىمامىلا؟... شۇنداقمۇ خالايىق؟...

سورۇندا پاراققىدە كۈلكە كۆتۈرۈلدى.

— تۇ شۇجى، سىلى باغلاملا ـ يا؟ — ئېزىز ئارغامچىنى تۇراپ ئىمىنغا سۇندى.

— بولدى، بولدى، ھارامزادىلىك قىلما بەچىنەر، — تۇراپ ئىمىن خالىققا قارىدى، — بولدى قىلسىلىچۇ كاتىپ... بۇ يەردە ئادەم

توپلىماي، كېتەيلى. . .

— خالايىق، بۇ يەردە بىر ئۇقۇشماسلىق بار، شۇنىي ئايدىڭلاشتۇرۇۋېتەيلى، — ئېزىز ئاممىغا قاراپ ۋارقىرىدى، — مۇرات ئۇ شۇمپەن ئەمەس، ھەرقايسىڭلارنىڭ بالىلىرىنى ئوقۇتىدىغان ئوقۇتقۇچى! زۇمرەتمۇ ئەسلى نومۇسلۇق، قائىدە ـ يوسۇنلۇق بىر قىز ئىدى. بەزىلەر ئۇنىڭغا «ئالا كالا سۇرەتلىك جىن چاپلاشقان» دېيىشىدىكەن. بۇ جۈيلىگەنلىك. . . ئۇ — مۇراتنىڭ خۇۋالاشقان لايىقى. . . زۇمرەت بۇ خالىقنىڭ ئىككى توغقان ئاكىسىغا تېگىشكە ئۇنىمىغانلىقى ئۈچۈن، مۇشۇ كۈنگە قالدى! . . .

— مەن ئانچىكىلامغا سوراپ قوياي غۇجام، — دېدى ساقاللىرى قىزىل بويىلىپ كەتكەن بىر خاللاپ، — بۇ قىز ئۆمۈلاقمان «ئالا كالا»، «بۇلاق» دەپ ئادەم قوغلايتىيا؟ . . .

— پاس، — دېدى بىر دېھقان بالىسى بۇرنىنى تارتىپ قويۇپ، — بىر قېتىم مېنىمۇ ئالا كالا دەپ قوغلاپ كەتكەن. . . مەن ئەدەسسىز قورقتۇم ئەنىيا. . .

— سېنى، — دېدى توپ ئارىسىدىن بىر ھەزىلكەش، — ئالا كالىنىڭ موزىيى دەپ قالغان چېغى. . .

ئادەملەر ئاسمانباقتى بولۇپ كۈلۈشتى. ئېزىز تارمۇش نېمىدەپ جاۋاب بېرىشىنى بىلمەي قالدى. چۈنكى «ئالا كالا»، «بۇلاق» دېگەن سۆزلەرنىڭ مەنىسىنى يېشىۋەتسە، خالىقنىڭ لەقىمى ئاشكارا بولۇپ قالاتتى، نۇرغۇن كونا خامانلار سورۇلۇپ كېتەتتى. بۇنداقتا، دۈشمەنلىك تېخىمۇ كۈچىيەتتى. ئەلۋەتتە، خالىقمۇ سەل قارىغىلى بولمايدىغان خەتەرلىك ئادەم ئىدى. . .

— بۇ. . . بۇ. . . — ئېزىز خالىقنىڭ چىرايىغا بەكرەك قارىدى، — خالىق كاتىپنىڭ بىر ئالا كالىسى زۇمرەتنى بۇلاق بېشىدا ئۈسۈۋەتكەنىكەن. . . شۇنداققۇ دەيمەن خالىق كاتىپ؟ . . .

— شۇ. . . شۇ. . . شۇنداق. . . ئىشمۇ بولغان. . .

كونا لەقەمنىڭ تېگى ـ تەكتىنى ئوبدان بىلىدىغان تۇراپ ئىمىن تۇمشۇقىنى مۇشتۇمىغا يۇشۇرۇپ پىخىلداپ كۈلدى. ئۇ ئېزىز تارمۇشنىڭ

گەپكە چۈەرلىكىگمۇ قايىل بولدى. ئېزىز خالايىق «تاماكا» مەسىلىسىنى سوراپ قالسا، نېمە دەرمەن؟... دېگەن ئويدا قورقۇپ تۇراتتى، مەيدان باشلىقى ئوتتۇرىغا چىقىپ ۋارقىرىدى:

— ئەمدى ھەممىڭ قايتىش... يەنە نېمىگە ھاڭۇبقىپ تۇرۇشسەن؟ — ئۇ مالچىغا قولىنى شىلتىدى، — ھەي سەنمۇ زۇمرەتنى دەرھال ئېلىپ كەت، بۇنىڭدىن كېيىن، ئوبدان قارا!... تالا ـ تۇزلەرگە چىقىپ كېتىپ، پۇت ـ قولىنى ئۇششۇتىۋالمىسۇن يەنە...

سورۇن تارقالدى. ئېزىز تارمۇش زۇمرەتنىڭ ئارقىسىدىن ماڭماقچى بولغان مۇراتنى يولىنىڭ چېتىگە ئېلىپ چىقتى ۋە ئۇنىڭغا چۈشەندۈرۈشكە باشلىدى.

مۇرات زۇمرەتنى ئېلىپ كېتىۋېتىپ، دەپ چىڭ تۇرۇۋالغاندى. ئۇ زۇمرەتنى ئېلىپ كەتسە، نەگە ئېلىپ بارىدۇ؟ ئۆزىنىڭ ياتقىغىمۇ؟... ھېكمەت، كامىللار بويتاق تۇرسا؟ ئېزىز ئايالى بىلەن بىر ئېغىز ئۆيدە ئولتۇرۇۋاتسا؟ ھەممىسى قىلىنىڭ ئۈستىدە تۇرغان مۇشۇنداق زىل ۋەزىيەتتە، بۇ ئىش توغرۇلۇق يەنە قانداق تۆھمەت ۋە پىتنە ـ ئېغىۋالار تارقىلار؟... مەۋسۇملۇق ئىمتىھان تەييارلىقى جىددىي كېلىۋاتقان بۇ پەيتتە، زۇمرەتنىڭ ھالىدىن كىم خەۋەر ئالىدۇ؟ زۇمرەتنى مۇشۇ پېتى ئېلىپ ماڭسا، ئۇ بۇ جۇلجۇل كىيىملىرى بىلەن كېچىچە قۇمقايغان بىلەن تارشىلىق لەنگەردىن ئۆتكىچە سوغۇققا بەرداشلىق بېرەلەمدۇ؟ ئېزىز تارمۇش بوز يەرگە مېڭىش ئالدىدا، كامىل بىلەن ئىككىسى زۇمرەتنىڭ ئىشى توغرۇلۇق پۇختا مەسلىھەت ئېلىپ بېرىپ، بىر قارارغا كەلگەندى. زۇمرەتنى ئېلىپ كېتىپ، ياقۇپنى بوز يەردە تاشلاپ قويسا، بۇمۇ رەھىمسىزلىك بولاتتى. شۇڭا، ئۇلار مەۋسۇملۇق ئىمتىھان تۈگىگەندىن كېيىن، ۋاڭ شۇجى بىلەن سۆزلىشىپ گۇڭشېدىن رەسمىيەت ئۆتەش ئارقىلىق ئاتا ـ بالا ئىككىسىنىڭ نوپۇسىنى بوستانغا يۆتكىمەكچى بولغاندى.

مۇرات، «ياقۇپنى بوستان بازىرىغا ئورۇنلاشتۇرىمىز، زۇمرەتنى داۋالىتىمىز» دېگەن گەپنى ئاڭلاپ، خۇشال بولدى، لېكىن ئۇ زۇمرەتتىن يەنىلا خاتىرجەم ئەمەس ئىدى. زۇمرەتنىڭ زەنجىرلەنگەن ھالىدا زەي

قازناقتا يېتىۋېرىشىگە ئۇنىڭ يۈرىكى چىدىمايتتى. كېسەل ياقۇپنى بۇ يەردە يالغۇز تاشلاپ قويۇشقىمۇ ۋىجدانى ئۇرتىنەتتى. بۇ قېتىم، كامىل بىلەن نەفىسە يانلىرىدىكى ھەممە پۇللىرىنى ئېزىنزغا بەرگەندى، ئېزىنزمۇ يېنىدىن پۇل قوشۇپ، يەنە بىر كۆڭلەكلىك چىت ۋە تامباللىق رەخت ئېلىپ، ئۇلارنى مالچىنىڭ ئايالىغا بېرىپ، ئۇنىڭغا زۇمرەتكە ياخشى قاراشنى تاپىلىغانىدى. ئۇچ - تۆت جىڭ ئاق ئۇننى ھېيت - ئايەملەردىلا كۆرەلەيدىغان مالچى ئىككى چارەك بۇغدايىنى كۆرۈپ، كۆزلىرىگە ياش ئېلىپ، ئېزىنزغا باش ئۇرغۇدەك بولدى. ئەر - خوتۇن ئىككىسى بۇنىڭدىن كېيىن، زۇمرەت قىزغا ئۆز بالىمزدەك قارايمىز، ئۇنى ئاسراپ باقىمىز، دەپ ئېزىنزغا قەسەم قىلىشتى. بۇ ئىشلارنى ئاڭلاپ، مۇراتنىڭ كۆڭلى ئارامىغا چۈشتى. شۇنداقتىمۇ، ئۇنىڭ زۇمرەتتىن بىرەر دەقىقىمۇ ئايرىلغۇسى يوق ئىدى.

— مۇئەللىم، قىشلىق تەتىلگىمۇ ھېچقانچە قالمىدى، — دېدى ئېزىنز چۈشەندۈرۈپ، — مالچىنىڭ ئايالى بۇنىڭدىن كېيىن زۇمرەتنى يۇيۇندۇرۇپ، باشلىرىنى تاراپ، ۋاقتى - ۋاقتىدا تاماقلاندۇرۇپ، ئۇنى ئۆز ئۆيىدە باقماقچى.

— ئۇلار شۇنداق قىلارمۇ؟ — مۇرات يەنە ئىككىلىنىپ تۇراتتى، — ئۆزى يوقنىڭ يۈزى يوق دەپ... بىز كەتكەندىن كېيىن...

— توۋا دېسىلە مۇئەللىم، بەشۇاق نامازئادەملەر، قەسەمنىڭ ئۇرۇپ كېتىشىدىن قورقىدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە، مالچى مەندىن بەك چۆچۈيدۇ...

ئېزىنز مۇراتنى ناھايىتى تەستە قايىل قىلىپ، ئۇنى باشلاپ بازارنىڭ بېشىدىكى كونا دەڭگە ئېلىپ كەلدى. ئوقۇردىن بېشىنى چىقىرىپ تۇرغان كۆتمەك قۇيرۇق ھاڭگا ئىگىسىنى كۆرۈپ خۇشال بولدىمۇ، قۇلاقلىرىنى شىكىغايتىپ، پۇشقۇردى ۋە ھاڭرۇەتتى. ئېزىنز ئېشەكنى ھارۋىغا قېتىپ، كىگىزنى ئوڭشاپ سالغاندىن كېيىن، ھارۋىسىنى ھەيدەپ دەڭنىڭ دەرۋازىسىدىن ئۇچقاندەك چىقىپ كەتتى. دىقماقتىنا كەلگەن كۆك ھاڭگىنىڭ يورغىسى سىيلىق، يۇرۇشى ناھايىتى تېز ئىدى. بوجىسىنى تارتىپ تۇرمىسا، ھارۋىنى ئېلىپ قېچىشقا ئارانلا تۇراتتى. لېكىن ئۇنىڭ

ئويروقى نوغۇشتەك كۆتمەك بولۇپ، كۆكۈيۈن ۋە چۈشىلارنىڭ قورىيالمايتتى.

— ئېشىكمىنىڭ قۇيرۇقىغا ھەيران قالدىلمۇ مۇئەللىم؟ — دېدى ئېزىز قۇيۇندەك تېز كېتىۋېتىپ، — ھەي... بۇ قالتىس يارامليق جانىۋار ئىدى. بىراقزە، قۇيرۇقىدىن ئايرىلىپ قالدى.

ئېزىز بىر يېلىنىڭ ئالدىدا قارىقاش ناھىيىسىنىڭ قارا ساي دېگەن يېرىدىن بىر تاغار قوناق ئېلىپ، كېچىدە كېلىۋاتقاندا، تۇيۇقسىزلا بىلىكىگە قىزىل بەلگە باغلىغان جۇسادۇينىك[1] ئىككى ئادىمنى ئۇنىڭ توسۇۋېلىپ: «ئۆزۈڭ نەلىك؟ تەركىبىڭ نېمە؟ سىياسىي قىياپىتىڭچۇ؟...» دەپ ئۇنى سوراققا تارتتى. ئېزىز گەپ ياساپ: «تۇغمەنگە ئۆگۈت ئېلىپ ماڭدىم... بۇ دۇينىڭ ئاشلىقى...» دېدى. شۇنداقتىمۇ ئۇلار ئۇنىڭ بىر تاغار قونىقىنى تارتىۋالدى. ئۇلارنىڭ بىرسى تاغارغا ئېسىلىۋالغان ئېزىزنىڭ گەدىنىگە بىر مۇشت سالدى. ئەتراپىتا ئادەم يوق ئىدى. ئېزىز بىرلا پەشۋا ئۇرۇپ بىرسىنى يانقۇزۇپ قويدى، يەنە بىر توپاقتەك يوغان جۇسادۇيچىنى بولسا، قولىنى گەجگىسىگە ئېلىپ چىقىپ، ساغرىسىدىن سۆرىگەنچە ئېلىپ بېرىپ، ئېرىقتىكى ئېچىپ پۇراپ كەتكەن سۇيۇق پاتقاقنا بېشىنى تىقتى. ئاغزى - بۇرنىغا لاي كىرىپ نەپەس ئالالماي قالغان بۇ جۇسادۇي ئەزاسى ئاخىرى بولالماي: «ۋاي جېنىم ئاكا... مەن بىلمەپتىمەن... ماڭا رەھىم قىل... خوش بوپ كېتەي...» دەپ يالۇرۇپ يىغلاشقا باشلىدى. ئېزىز تارمۇش ھارۋىسىغا چىقىپ، خېلى ئۇزاپ كەتكەندىن كېيىن، تاماكا چېكىۋې دەپ سەرەڭگە چاققاندا، ئېشىكىنىڭ قۇيرۇقىدىن قان ساقىۋاتقانلىقىنى كۆردى.

— ھېلىقى پەشۋا يىگەن ھەزىلەك مەن يەنە بىرسى بىلەن ھەپلىشىپ قالغاندا، ئېشەكنىڭ قۇيرۇقىنى كېسىپ ئېلىپ كېتىپتۇ ئەمەسمۇ! — دېدى ئېزىز چىرتتىدە يولغا تۆكۈرۈپ، — نەگىلا بارما، بۇلاردىن قۇتۇلالمايسەن، ھەممە يەردە ئىتتەك قاتراپ، پۇراپلا يۈرگەن...

---

① جۇسادۇي — شۇ يىللاردا جاي - جايلاردا قۇرۇلغان مەھەللىي تەشكىلات، ئامانلىق ساقلاش، تەرتىپ باشقۇرۇش خىزمىتىنى ئۆتىگەن. كۆپ ھاللاردا ھەددىدىن ئېشىپمۇ كەتكەن.

ئېزىز ھېكايىسىنى تۈگىتىپ، ئېشىكىنى بىرلا نوقۇپ قويۇۋېدى، ئېشەك ناھايىتى تېز چېپىپ كەتتى. ئۇلار ئىككى قاسىنىقىدىكى ھويلىلاردا تاللىرى چۈشۈرۈۋېتىلىپ، باراڭ شادىلىرى چۈخچىيىپ قالغان بىرنەچچە تار كوچىلاردىن ئۆتۈپ، غاراللىق بىر قورۇ ئالدىغا كېلىپ توختىدى. ئېزىز ئېشەكنىڭ بېشىغا قوناق سېلىنغان توۋرىنى كىيگۈزۈپ قويۇپ، قورۇغا كىرىپ كەتتى. ئۇ، خېلى ھايال بولغاندىن كېيىن، بىر تاغارنى ئىنجىقلاپ كۆتۈرۈپ چىقتى. مۇرات ئۇنىڭغا يارەملىشىپ، تاغارنى ھارۇغا باستى. ئېزىز تاغارنى ئىككى باغدەك پەچاندا يۆگەپ، چانمىغۇدەك قىلىپ باغلىۋەتتى.

— ئەمدى جۇسادۇيگە ئۆچراپ قالساقمۇ، بۇنىڭ ئاشلىق ئىكەنلىكىنى بىلەلمەيدۇ، — دېدى ئېزىز تارمۇش كۆلۈپ قويۇپ.

— بۇغدايمۇ بۇ؟

— شۇنداق! يەتتە ـ سەككىز چارەك ئېلىپ قويدۇم. 30 ـ 40 يۈندەك پايدا چىقىپ قالىدۇ...

— بىر ئوقۇتقۇچىنىڭ بىر ئايلىق مائاشىنى بىر قېتىمدىلا تاپىدىكەنسەن.

— بۇ بىر يىلتىزى يوق ئىش دېسىلە... — دېدى ئېزىز، — ھەرقايسىڭلارنىڭ داشقازانىدا ئۆكسىمەس ئېشىڭلار بار... ئۇ دېگەن ئوتتا كۆيمەيدۇ، سۇدا ئاقمايدۇ... مىزەممىتى يوق... بىزنىڭ بۇ ئوقەتنىڭ خەتىرى بار، چېچەك چىققىلى ئارانلا تۇرىدۇ...

ئۇلار ئاشلىق ساتقان دېھقانىنىڭ ئۆيىدە، بىر ـ ئىككى ئايلاقتىن ئۇماچقا ئارپا نېنىنى چىلاپ يېگەندىن كېيىن، يولغا چىقىشتى. يالغۇز توغراق بوز يەر مەيدانى ئارقىدا قالدى. سوغۇق تۇمان ئىچىدە كۈننىڭ ئولتۇرۇپ كەتكىنىنى بىلگىلى بولمايتتى. ئەمما خېلىلا گۈگۈم چۈشۈپ قالغانىدى. مۇرات ھېلىقى دېھقاننىڭ مېھماندوستلىقىدىن سۆيۈنگەن بولسىمۇ، ئۇنىڭ ئۆيىدىكى نامراتچىلىقتىن ئىچى ئېچىشىپ كەتكەنىدى. ئوچاق كۈلۈڭىغا يېيىلغان پاسار چوغىغا مەيدىسىنى قاخلاپ ئولتۇرغان يېرىم ـ يالىڭاچ بالىلار... كۈندۈزى يېپىنچا، كېچىسى سېلىنجا قىلىنىپ جۇلىقى چىقىپ كەتكەن كونا چاپان، ئەسكى جۇۋا، يىرتىق يەكتەكلەر... ئۆينىڭ

سوغۇقلىقىدىن قاپاقتىكى سۇمۇ توڭلاپ كەتكەنىدى. بۇلۇڭدىكى كاساڭدا بىرنەچچە كۆيۈك زاغرا بار ئىدى.

— ئېزىز، — دېدى مۇرات ئېغىر تىنىپ، — ھېلىقى ئائىلە ئۆزلىرى ئۇماچ ئىچىپ، زاغرا، ئارپا نېنى يەيدىكەن. شۇنداق تۇرۇقلۇق بۇ ئازغىنا بۇغدىيىنى نېمە ئۈچۈن ساتىدۇ؟...

— بۇ قالدۇق يېرىدىن چىققان بۇغداي، بۇنى ساتمىسا، بالىلىرىغا قىشلىق كىيىم، چاي، تۇز، تاختا گۈگۈت دېگەندەك نەرسىلەرگە نەدىن پۇل تاپىدۇ؟

— دۈي ئامبىرىدىن دېھقانلارغا بېرىدىغان نورما ئاشلىقى يېمەككە يېتەمدۇ؟

— نەدىكىنى؟ پۈتۈن ئەمگەك كۈچىنىڭ ئايلىق ئاشلىق نورمىسى ئون ئالتە - ئون سەككىز جىڭ. يېرىم ئەمگەك كۈچىنىڭ سەككىز - ئون ئىككى جىڭ ئەتراپىدا. ھەممىسى قوناق بىلەن ئارپا... بۇمۇ تېخى ئەتىياز پەسلىگە بارغاندا، ئۆكسۈپ قالىدۇ.

— نېمىشقا نورما ئاشلىقىنى يىل بېشىدا تولۇق قالدۇرمايدۇ؟

— ساددىكەنلا مۇئەللىم، — ئېزىز تەنە بىلەن كۈلدى، — كادىرلىرىمىز نوچىلىق بىلەن پوچىلىقتا ئادەتلىنىپ كەتكەن. ئۇلار «ئاشلىق مەھسۇلاتى ئاشتى» دەپ، ئېتىزدىن چىققانىنىڭ ھەممىسىنى يۇقىرىغا تاپشۇرمىسا، تەقدىرنامە ئالالمايدۇ - دە!

— بىچارە دېھقانلارنى ئويلاپمۇ قويمايدىكەن - دە...

قاراڭغۇ چۈشۈپ كەتتى. ئۇلار قومقايغانىنىڭ ئېگىز قۇملۇق داۋانلىرىدا، ھارۇننىڭ ئارقىسىدىن ئىتتىرىپ خېلى ئۇزۇن ماڭغاندىن كېيىن، تۇز يولغا چۈشتى. مۇرات بېشىنى پۈركەپ پىچانغا يۆلىنىپ ياتتى. ئۇ ئۆزىنىڭ بەكمۇ چارچاپ كەتكەنلىكىنى ھېس قىلدى. ئاچ قورساق بىر كېچە، يېرىم كۈندۈز يول يۈرگەچكىمۇ، پۈت - قوللىرى ئۆزىنىڭ ئەمەستەك ئېغىر ئىدى. بەللىرى سىيقىراپ ئاغرىيتتى. ھېلىمۇ ئېزىز ۋاقتىدا كېلىپ قېلىپ، ئۇنىڭ قوتقۇزۇۋالدى. بولمىسا، ئۆتكەنكىدەك مىنبىڭلار باغلاپ يالاپ ماڭغان بولسا، يولدا يىقىلىپ قالغان بولار ئىدى. مۇرات، ئېزىزنىڭ قورقماسلىقىغا، دادىللىقىغا، گەپكە

چۈەرلىكىگە تولىمۇ قايىل ئىدى. ئۇ، مۇشۇنداق دېھقان دوستى بارلىقىدىن سۆيۈندى. ئەگەر بۇ ئېزىز بولمىغان بولسا، زۇمرەتمۇ بۇگۈنكى كۈنگە ئېرىشەلمىگەن، مۇراتىمۇ ئۇنىڭ خەۋىرىنى پات - پات ئالالمىغان بولاتتى. . .

مۇرات ئۇخلاپ قالدى. لېكىن ئۇ سوغۇقتىن تىترەپ، پۈت - قولىنى يىغىپ تۇگۈلۈۋالغانىدى. ئېزىز ئېشەكنى توختىتىپ، ھارۋىنىڭ ئارقىسىغا غانجۇغىلاپ چېگىۋەتكەن چوڭ جۇۋىسىنى يېشىپ ئالدى - دە، ئۇنىڭغا يېپىپ قويدى. ئۆزى بەلبېغىنى چىڭىتىپ، ھارۋىدا بەدەشقانىنى قۇرۇپ ئولتۇرۇپ، تاماكا ئوردى، ئاندىن، ئېشەكنى «قىت» دەپ قويۇپ، يولغا چۈشتى.

مۇرات بىر خىلدا پۈشۈلداپ ئۇخلىماقتا ئىدى. ئېزىز ئۇنىڭغا قاراپ بېشىنى چايقىغىنىچە: «ھەي ئەخمەق پىداكارلار. . .» دەپ قويدى. ئۇ بىر دىنلا ئۆز ئوقۇنقۇچىسى سەيدەخمەت مۇئەللىمنى ئەسكە ئالدى. ئېزىز ۋىلايەتلىك تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپتە ئىككى يىلغىچە ئۇنىڭ قولىدا ئوقۇغانىدى. سەيدەخمەتنىڭ بىرسى ئالتە ياشلىق، يەنە بىرسى توققۇز ياشلىق ئىككى قىزى بار ئىدى. ئايالى ماگىزىندا ئىشلەيتتى. ئۇ ئايالى ماگىزىنغا كەلگەن يېڭى - يېڭى نەرسىلەرنى ئېچىدىن ئۆزى ئېلىۋېلىپ، سىرتتا ھايىنىغا ساتاتتى ياكى قاراڭغۇ بازارچىلارغا ئۆتكۈزۈپ، ئاردىدىن پايدا تاپاتتى. لېكىن سەيدەخمەت ئايدا بىر دىنار ئازغىنا مائاشىغىلا قاراپ تۇراتتى. بۇ ماگىزىنچى ئايال قولىغا پۇل كىرگەنسېرى ئاچكۆز، پىخسىق بولۇپ، بالىلىرىغا پۇل خەجلەشكىمۇ قورسىقى ئاغرىيدىغان، ئېرىغا كۆيۈنۈش ئۇياقتا تۇرسۇن، ئەكسىچە ئۇنىڭ بىلەن «مائاشىڭ ئاز» دەپ، سوقۇشىدىغان بولۇۋالغانىدى. ئېزىز ئۇ چاغلاردا رومان ئوقۇشقا بېرىلىپ كەتكەنىدى. سەيدەخمەتنىڭ ئۆيىدىن ھەر قانداق كىتاب تېپىلاتتى. سەيدەخمەت ئېزىزنىڭ كىتابىغا ھېرىسمەن ئىكەنلىكىنى بىلىپ، خىلمۇ خىل رومانلارنى ئۇنىڭغا بېرىپ تۇراتتى. ئەمما ئېزىز ھە دېسە ئۇنىڭ ئۆيىگە جىدەل - ماجرا بولۇۋاتقانىنىڭ ئۈستىگە كىرىپ قالاتتى. ئايال ئاخىرى ئىككى قىزىنى سەيدەخمەتكە تاشلاپ بېرىپ، ئاجرىشىپ كەتتى. شۇنىڭدىن كېيىن، ئېزىز دەرستىن چۈشسىلا ئۇنىڭ ئۆيىگە كىرىپ، مۇئەللىمنىڭ

ئوچىقىغا ئوت تۇتاشتۇرۇپ، ئوتۇمنى يېرىپ، سۇيىنى ئەكىلىپ، ئۇنىڭغا يارەملىشىدىغان بولدى. ياڭاق سۆڭەكلىرى بۇرتۇپ چىققان، قوۋۇزلىرى ئولتۇرۇشقان، كۆزلىرى مۇلۇلدەپ تۇرغان مۇئەللىمنىڭ قىزلىرىغا تاماق يېگۈزۈپ، كىيىملىرىنى يۇيۇپ، دەرس تەييارلىقى قىلىپ ئالدىراپ يۇرگەنلىكىنى كۆرگەن ئىزىزنىڭ ئۇنىڭغا ئىچى ئاغرىپ، كۆزلىرىگە ياش كېلەتتى. ئۇ، توقۇزىنچى سىنىپتا ئوقۇۋاتقان يىلى، پەلەكنىڭ چاقى تەتۈر چۆرگىلەپ، سەيدەخمەت «ئوڭچى» بولۇپ قالدى. ئۇ، ئوقۇتقۇچى، ئىشچى - خىزمەتچىلەر ئارىسىدا مەسىلە تاپشۇرۇۋاتقان كۈنلەرنىڭ بىرىدە، مەكتەپنىڭ چوڭ كۈلۈبىدا كۆرۈش يىغىنى ئېچىلدى. قوللىرى باغلانغان سەيدەخمەت سەھنە ئالدىدىكى ئورۇندۇقتا دوكلايتىپ قويۇلغانىدى. شۇ چاغدىكى پاجىئە ئىزىزنىڭ يادىغا كېلىپ قالسىلا، ئۇنىڭ ئىچ - باغرى ئۆرتۈلۈپ، گېلىدىن تاماق ئوتمەيدۇ. مۇئەللىمنىڭ ئىككى قىزى كۈلۈپ ئىچىگە يىغلاپ كىرىپ كەلدى. ئۇلار: «دادا!... جېنىم دادا!...» دەپ دادىسىنىڭ پۇتلىرىغا ئېسىلدى. ئۇلار مۇلدۇردەك توكۈلۈۋاتقان ياشلىرى بىلەن سەيدەخمەتنىڭ ئاياقلىرىنى ھۆل قىلىۋەتتى. بىرنەچچە ئاكتىپلار ئىككى قىزنى ئارىغا ئېلىۋېلىپ: «بىزنىڭ بۇنداق ئوڭچى، مىللەتچى دادىمىز يوق، يوقالسۇن سەيدەخمەت دەپ توۋلاڭلار» دەپ، ئۇلارنى قىستىماقتا ئىدى. كۆزىگە ھېچنېمە كۆرۈنمىگەن ئىزىز سەھنىگە يۈگۈرۈپ چىقتى - دە، ئاكتىپلارنىڭ مەيدىسىدىن ئىتتىرىۋېتىپ، قىزلارنى يېتىلەپ چىقىپ كەتتى. سەيدەخمەت «ئوڭچى» قالپىقى كىيىپ، ئۇزۇن ئۆتمەيلا يېزىغا پالاندى. ئۇ ئىككى قىزنى يېتىلەپ كېتىپ قالدى. ئارقىدىنلا، ئىزىزمۇ مەكتەپتىن چېكىنىپ چىقتى.

مۇرات بىر يېنىغا ئۆرۈلۈپ، يەنە ئۇيقۇغا كەتتى. ئىزىز ئۇنىڭ ئىچىلىپ قالغان تىزلىرىنى ھىم يۆگەپ قويۇپ، يەنە تاماكا خالتىسىنى ئالدى. ھەسرەتلىك ئەسلىمە ۋە مۇراتنىڭ بوگۈنكى كۈندە تارتىۋاتقان ئازاپلىرى ئۇنىڭ خۇمارىنى كەلتۈرگەنىدى.

ئوقۇتقۇچىنىڭ جاپاسى ھەم ئەمگەك ھىممىتىنى ھېچنېمىگە تەڭلەشتۇرگىلى، سېلىشتۇرغىلى بولمايدۇ. ئۇلار ئۆزلىرىنى ئۇنتۇغان، خۇددى دەرۋىشلەردەك ئۆز ئېتىقادىغا ساداقەتمەن بولغان

كىشىلەردۇر. . . ئۇلار، ھەر قانچە سەلتەنەتلىك بولسىمۇ ئەمەلدارلىق تاجىسىنى ئۆزىنىڭ يىرتىلىپ، تىتىلىپ كەتكەن بىر كىتابىغا تەڭ قىلمايدۇ. جاپا چېكىدۇ، ھارىدۇ، دېمى كېسىلىدۇ، بىر ئۆمۈر غۇربەتچىلىكتە ئۆتۈپ كېتىدۇ. ئۇلاردا ھېچقانداق تاما ۋە مەنپەئەت مەۋجۇت ئەمەس. خۇددى ھەسەل ھەرىلىرى رەڭگا رەڭ گۈللەردىن جاپا بىلەن شىرنە يىغىپ، ھوسۇلىنى ئىنسانغا تەقدىم قىلغىنىدەك، ئوقۇتقۇچىمۇ ئۆزىنىڭ بىلىم شەربەتلىرى بىلەن، ئەمالارغا كۆز، نادانلارغا ئەقىل، زالىملارغا ئىنساپ، ئەخلاقسىزلارغا دىيانەت ئاتا قىلىدۇ، شۇ ئارقىلىق، ئۆزلىرىنى بەختلىك ھېس قىلىشىدۇ. ياشلىرىغا ماس كەلمىگەن ئاپئاق چاچلىرىغا، ئەجىم ـ ئەجىم قورۇقلىرىغا قاراپ، ئۇلارنى قېرىپتۇ دېمە! ۋاقىتسىز ئاقارغان بۇ چاچلار ئۇلارنىڭ ئاق كۆڭلىنىڭ سىماسىدۇر! گىرەلەشكەن قورۇقلىرى ئاچچىق تەرلەر ئاققان ئېرىقلاردۇر! . . . ئۇلارنىڭ يۈزلىرىدە ئۆمۈر بويى قونغان بور توزاڭلىرىنىڭ ئىزى بار. . . بىراق، جەمىيەتتە ئۇلارنىڭ كەنتنىڭ ئامبارچىسى ياكى ماگىزىننىڭ پىرىكازچىكىچىلىكمۇ قەدىر ـ قىممىتى يوق! . . . بۇ خەلقىمىزنىڭ نادانلىقىدىن بولغانمۇ ياكى جەمئىيەتتىكى ئادەت قارىشى شۇنداقمۇ؟ . . . كامىل، ھېكمەت، مۇراتلار، نەفىسە، گۈلزىبالار ئەڭ گۈزەل ئارزۇلارغا تولغان نادىر دەۋرىنى ئاۋام دېھقان بالىلىرى ئۈچۈن سەرپ قىلىۋاتقان پىداكارلارغۇ؟ ئۇلار خەلقتىن، جەمئىيەتتىن كۆپ نەرسە تەلەپ قىلغىنى يوق! بەلكى بېرىۋاتىدۇ. . . خالىق، زەينىدىن، كېرىموفلارچۇ؟ خۇددى قىشىچە يەر ئاستىدا تۈگۈلۈپ يېتىپ، كۈن ئىللىشى بىلەن تىرىلىپ، «كىمنى چاقسام بولار؟» دەيدىغان بىر تۈكلۈك، زەھەرلىك قۇرتلار بولىدىغۇ؟ ئۇلار ئەنە شۇنداق زىياندىشلار، ئەمما ئۇلار ئەكسىچە ئەتىۋارلىنىدۇ ھەم قەدىرلىنىدۇ. . . ئىلىم بىلەن ئەمەلنىڭ ئورنىنىڭ مۇنداق ئالمىشىپ قالغىنىغا بىزدە نەچچە مىڭ يىل بولغاندۇر؟

ھارۋا تارشىلىق لەنگەرنىڭ شورلۇق يولىغا چۈشتى. ئېزىز چولۋۇرنى شوتىغا باغلاپ قويۇپ، ئۆز ئوقۇرىغا ئالدىراۋاتقان ئېشەكنى مەيلىگە قويۇپ بەردى. ئۇ مۇشۇ يورغىسى بىلەن تاڭ سۈزۈلگىچە ئۇلارنى بوستانغا ئېلىپ بارالايتتى. ئېزىز مۇراتنىڭ قېشىغا موكلا چۈشۈپ ياتتى ۋە ئۇيقۇ ئارىلاش

پات - پات ئىگراپ قويۇۋاتقان جاپاكەش دوستىنىڭ چىرايىغا قاراپ، قايسىدۇر بىر مۇئەللىمنىڭ: «كوزا سۇندۇرغان ئېزىزۇ، سۇ كۆتۈرگەن خارمەن...» دېگەن شېئىرىنى ئەسكە ئالدى...

تۆھمەت ۋە سۆيىقەست

تاڭ قاراڭغۇسى بىلەن تەڭ، بۇمەرەمخان قاتتىق يۆتىلىپ ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى ۋە ياستۇقىغا يۆلەندى. كەينى - كەينىدىن قىستاپ كەلگەن «ھۆ» بىلەن يۆتەلدىن، ئۇنىڭ چىرايى قانسىرىغان ئۆپكىدەك تاتىرىپ، ئۇنى ئىچىگە چۈشۈپ كەتتى. ئۇ ھاسىرايتتى، تېلىقاتتى، دېمى كېسىلىپ، نەپەس يەتكۈزەلمەيتتى. چاچراپ ئورنىدىن تۇرغان قايىت چىراغنى ياندۇرۇۋېتىپ، بوسۇغىدىكى چىلاپچىنى ئېلىپ كەلدى. بۇمەرەمخان ئۆپكە سۆيىدەك ھال رەڭ بەلغەم تۆكۈردى. ئارقىدىن يۆتەل يەنە ئۇجىگە كۆتۈرۈلدى. قايىت چىنىدە قايناق سۇ ئېلىپ كەلدى. ئايالى ئاغزىنى چايقىغاندىن كېيىن، ئۇنىڭغا ئوخشىمايدىغان تابلىتكا دورىدىن ئۈچ تال ئىچۈردى.

— دوختۇرخاندا سىجىل داۋالىنىڭلار دېسە، ئۇنىمايسىلەر مەزلۇم، — قايىتنىڭ ئاۋازى بەك يۇمشاق ئىدى، — مانا ئەمدى بۇ كېسىلىڭلار...

— دوختۇر: «ئۆپكە كېسىلىگە دورىنىڭ تەسىر قىلىشى بەك ئاستا بولىدۇ... ئەڭ ياخشىسى، ئوبدان ئوزۇقلىنىپ، مۇزاپىق دەم ئالسا، ئۆمۈرنى ئۇزارتقىلى بولىدۇ...» دەپ ئوچۇق ئېيتتىغۇ؟ — دېدى بۇمەرەمخان ئېغىر تىنىپ، — ياش چوڭ بولۇپ قالغاندا، بۇ كېسەل يا چىقىپ كەتمەي، يا ئېلىپ كەتمەي، بەك سوزۇلۇپ كېتىدىكەن...

— قالايمىقان گەپلەرنى قىلماڭلار، — دېدى قايىت بۇمەرەمخاننىڭ مەيدىلىرىنى يېپىۋېتىپ، — دوختۇر دېگەن ئاغزىغا كەلگىنىنى دەۋېرىدۇ.

— دوختۇرنىڭ دېيىشچە، بۇ كېسەل ياشلارنى تېز ئېلىپ كېتىدىكەن... مەن... مەن... گۈلزىبادىن ئەنسىرەپ قېلىۋاتسەن، ئۇ كالتە يۆتەل بولۇپ قالدى. مەنمۇ بىرنەچچە يىلنىڭ ئالدىدا ئاشۇنداق

يۆتىلىدىغان، — بۇمەرەمخانىنىڭ كۆرىدىن مىچچىدە ياش چىقىپ، ئاستا شۇرلىدى، — بولۇپمۇ سىل كېسىلگە دەرد ـ ھەسرەت، قايغۇ ـ نادامەت ئارىلىشىپ كەلسە، بەكمۇ يامان بولىدۇ، دەيدىكەن. . .

— بۇنداق شۇم ئىغىزلىق قىلماڭلار مەزلۇم. . . ئاۋۇلەن خۇدا، ئاندىن قالسا كېرىمۇق بار، ئۇ سىلىنى ھەربىي رايون دوختۇرخانىسىدا داۋالىتىمەن دەۋاتسا. . .

ھېلىھەم ياشلىقىدىكى گۈزەللىك يالدامىلىرى ساقلىنىپ قالغان بۇمەرەمخان ئۈزۈن كىرپىكلىرىنى لەپىدە كۆتۈرۈپ قايىتقا قارىدى. «شەيتان ئۆزىگە لازىم بولۇپ قالسا، قۇرئاندىن دەلىل كەلتۈرىدۇ» دېگەندەك، قايىت «خۇدا»نى ئاغزىغا ئالغانىدى. ئۇ، بۇگۈن، ئوتتۇرا كېچىگىچە، ئايالبغا ۋەز ـ نەسىھەتلەر ئوقۇپ چىقتى. ئەمما ھەر سۆزىدە «خۇدانىڭ قىسمىتى شۇنداق ئىكەن»، «ئاللاھ پېشانىسىگە شۇنداق يۇتسە، نېمە چارە؟»، «تەقدىر ـ پېشانىسى شۇنداق ئوخشايدۇ» دېگەندەك سۆزلەرنى ئىشلىتىشنى ئۇنتۇمىدى. شۇنداق، ئادەم دېگەن قىزىق مەخلۇقتە! گۇناھ يولىغا ھېرىسمەن بولغىنىدا، شەيتىنىم غالىپ كېلىپ. . . دەيدىكەن. . . ، بېشىغا كۈن چۈشكەندە، ئاللاھنى تىلغا ئالمىدىكەن. . . قايىتمۇ ھازىر بۇ سۆزلىرى بىلەن، تەقۋادار ئەمما تېقىمى پوق سوپىلارغا ئوخشاپ قېلىۋاتاتتى. . .

ئابلىز ناۋانىڭ توبى بولغان كېچىسى چىققان جىدەلدىن كېيىن، بۇمەرەمخان كېرىمۇقا تېخىمۇ ئۆچ بولۇپ كەتكەنىدى. «ئۇ ھەربىي ئادەم ئەمەس، بەلكى قىپقىزىل قېرى لۇكچەك، ئادەم سىياقىدىن چىققان ھايۋان ئىكەن» دەپ، ئېرىنىڭ كۆزىچىلا، ئۇنى نەچچە قېتىم تىللىدى. كېرىمۇقنىڭ: «پۇلۇمنى تۆلە! مەن ئۇنىڭغا بەش قىز ئالاتتىم. . . » دېگەن سۆزىگە ھەيران بولغان بولسا، گۈلزىبانى «خوتۇنۇم» دېيىشى، ئۆيدىكىلەرنى «سولامچىلار» دەپ تىللىشى بۇمەرەمخانىنى قاتتىق غەزەپلەندۈرگەنىدى. ئۇ، بۇ غەلىتە، ئۇقۇمسىز سوئاللارنىڭ سەۋەبىنى نەچچە قېتىم كوچىلاپ سوراپمۇ ئېرىدىن قانائەتلەنگۈدەك جاۋابقا ئېرىشەلمىدى. ئاردىن ئىككى كۈن ئۆتكەندە، كېرىمۇق بىر خالتا ئۈن، بىر سان گۆشنى ۋېلىسىپىتىنىڭ ئارقىسىغا ئارتىپ، ئۆيگە كىرىپ كەلدى.

ئۇنىڭ تۇمشۇقىغا داكا چاپلانغان بولۇپ، بۇرنى ئىششىپ قالغانىدى. ئۇ، بۇمەرەمخاندىن يېنىش - يېنىشلاپ كەچۈرۈم سورىدى. ئۆزىنىڭ ئادەتتە ھاراق ئىچمەيدىغانلىقىنى، ئۇ كۈنى خىزمەتداشلىرى زورلاپ ئىچۈرۈپ مەست قىلىپ قويغانلىقىنى، كەيىپچىلىكتە ئۇلارنى كۆپ ئەلەلسكۈمگە سېلىۋەتكەنلىكىنى ئېيتىپ، يېلىنىپ يالۋۇردى. چوپچوڭ بىر ئادەمنىڭ تىزلىنىپ ئولتۇرۇپ ئۆزىنى كاچاتلىشى، ئەپۇ سورىشى كۆڭلى يۇمشاق بۇمەرەمخانىنى ئېرىتىپ قويدى بولغاي، ئۇ ئۇندىمىدى. «ئىككىنچى قېتىم بوسۇغامغا دەسسىگۈچى بولما! . . .» دېگەن سۆزلىرىنىمۇ ئۇنتۇدى. تۇنۇگۈندىن بېرى، ئاشلىق نورمىسى تۇگەپ، قۇلۇم - قوشنىلىرىدىن ئۆتتە - يېرىم قىلىپ دەم - دەم كۈن ئۆتكۈزۈۋاتقان بۇمەرەمخان ئۇچۇن، بىر خالتا ئۇن بىلەن بىر سان گۆش توتىيا بولۇپ كۆرۈنگەنىدى. دۇكاندىن ئاشلىق ئالايلى دېسە، گۇلزىبانىڭ ماڭاشىنىڭ چىقىشىغا يەنە بىر ھەپتە بار ئىدى.

كېرىموف بۇ ئۆينىڭ يەنىلا ئىززەتلىك مېھمىنى بولۇپ قالدى. ئۇ ھەر كەلگىنىدە، گۆشگىرده، سامسا، قۇرۇق يەل - يېمىش قاتارلىقلارنى كۆتۈرۈپ كېلەتتى. «ۋاقتى - ۋاقتىدا ئىچىپ بەرسىلە، قۇۋۋەت بولىدۇ» دەپ، بۇمەرەمخانغا بىرەر بولاق ناۋاتمۇ ئالغاچ كېلەتتى. يوقسۇزلۇق ئادەمنىڭ غۇرۇرىنى يوقىتىپ، كۆڭلىنى شۇنچىۋالامۇ پەس قىلىۋېتەمدىغاندۇر؟ . . . ئادەم كەمبەغەل بولسىمۇ، خەقنىڭ قولىغا قارىماي، غۇرۇرى بىلەن ياشىسا بولمامدۇ! . . . خۇددى «ئېغىز يەيدۇ، يۇز ئۆيۈلىدۇ» دېگەندەك، گېلىدىن سىيلىق - سىپايە ئۆتۈپ كەتكەن لوقمىلار ئۇنىڭ ئىززەت - ھۆرمىتىنى ئېشەك قىلىپ مىنىپ، ئۇنى بولۇشىغا قامچىلاۋاتاتتى. ئۇ ھازىر بۇرنىغا چۈلۈك ئۆتكۈزۈلگەن ياۋاش كالىنىڭ ئۆزى بولۇپ قالغانىدى، كېرىموفنى كۆرسە، مۇلايىم سالام قىلاتتى، ئۇنى ئىسسىق چىراي قارشى ئالاتتى. بۇمەرەمخاندىكىسى بۇ ئۆزگىرىشلەرنى كۆرگەن قايىت ئۆزىنىڭ قەرز تۆلەش ئۇچۇن كېرىموفتىن بىر مىڭ بىر يۇز يۆەن پۇل قەرز ئالغانلىقىنى، ئۇ پۇلنى 4 - ئاينىڭ 1 - كۈنىگىچە قايتۇرمىسا، پۇلغا كۈنىگە ئىككى پىرسەنت ئۆسۈم ھېسابلىنىدىغانلىقىنى، بۇنىڭ بىلەن، قورۇ - جايىنىڭ قولدىن كېتىپ

قالمدىغانلىقىنى ئېيتتى. ئۇ قەرزدىن قۇتۇلۇشنىڭ گۈلزىبانى كېرىمۇقا بېرىشتەك چارىسى ھەققىدە سۆزلەپ، يېرىم كېچىگىچە ئايالبغا يېلىنىدى، يالغاندىن يىغلىغانمۇ بولدى، بۇمەرەمخان تەڭلىكتە قالدى.

گۈلزىبا يۇرىكىنى ھېكمەتكە ئاتىۋەتكەندى، قىزىنى ئۇنىڭدىن ئايرىۋېتىش ئىككى ياشنىڭ يۈرەك بېغىچىغا پالتا ئۇرغاندەك بىر ئىش بولۇپ، ھەر ئىككىلىسىنى نابۇت قىلاتتى. تۆت بالىنى قاڭغىر - قاخشىتىپ، ئالتە جان ئادەمنى سۆرەشتۈرۈپ، سەرگەردان بولۇپ، قورۇدىن ئايرىلىشمۇ ئونىڭدىنمۇ ئارتۇق پاجىئە بولۇپ كۆرۈنۈۋاتاتتى. گۈلزىبانىڭ قىرىق نەچچە يۈەن مائاشى ئۇ ئايدىن بۇ ئايغا ئولگۈرمەي، بەزىدە قەرز ئېلىپ ئارانلا تىرىكچىلىك قىلىپ كېلىۋاتقان بۇ ئائىلە ئۈچۈن، ئىجارىگە ئۆي ئېلىپ ئولتۇرۇشتىن گەپ ئاچقىلى بولمايتتى.

قېيىن دوقالغا دۇچ كەلگەن بۇمەرەمخان تۇن نىسبىگىچە يىغلاپ چىقتى، قاخشاۋاتقان ئېرىغا جاۋاب بەرمەي يېتىپ قالدى. لېكىن، ئۇ ئۇخلىيالمىدى، تۇگمەن تېشىدەك بېسىپ كېلىۋاتقان ئېغىر خىياللار ئاستىدا، تاڭ ئاتقىچىلا كىرپىك قاقمىدى. قانداق قېلىش كېرەك؟ . . . ئارقىغا يانسا، ھارۋا سۈنىدۇ، ئالدىغا ماڭسا، ئات ئۆلىدۇ! . . . جانجىگەر قىزىنى قۇربان قىلىش كېرەكمۇ ياكى پۈتۈن ئائىلىنىمۇ؟ . . . بۇمەرەمخان ئاخىرى گۈلزىبانى قۇربان قىلىش نىيىتىگە كەلدى. . . بىراق، قانغا مىلەنگەن قايىتىنى يۇدۇپ ئەكىرىۋاتقان ھېكمەت كۆزىگە كۆرۈنۈپ، ئۇنىڭ بۇ ئۆيگە قىلغان خەيرىخاھلىقلىرىنى. . . ماھىگۈل بىلەن ئابدۇنەبىنى قۇتقۇزۇپ، ئۇلارنىڭ جېنىغا ئارا تۇرغانلىقىنى، ماھىگۈلنى ئۆز قېرىندىشىدەك ئاسراپ ئوقۇتۇۋاتقانلىقىنى، ئەبىنىڭ ئونىڭغا بولغان ئامراقلىقىنى ھەتتا ئابدۇنەبىنىڭ دوختۇرخانىدىن ئېلىتىپ چىقىدىغان كۈنى: «ھېكمەت ئاكام مېنى ئېلىپ كېتىدۇ. . . مەن سىلەر بىلەن كەتمەيمەن» دەپ يىغلىغانلىرىنى ئويلاپ، لاسسىدىمۇ بولۇپ قالدى. . . بۇمەرەمخان يەنە كېرىمۇقنىڭ شۇنچە نۇرغۇن پۇلنى بېرىپ قايىتىنى قىمارۋازلارنىڭ چاڭگىلىدىن قۇتقۇزۇپ چىققانلىقى ئونىڭ «قولىدىن ئوچۇق» ئادەم بولغانلىقىدىن ئىكەنلىكىنىمۇ ئويلىدى.

بۇمەرەمخان: «كېرىمۇقمۇ خېلى تۇزۇك ئادەم ئىكەنغۇ، سەۋەنلىك

ئۆتكۈزمەيدىغان ئىنسان يوققۇ؟ . . . ياشنىڭ چوڭلۇقى ھېچقانچە ئىش ئەمەس. . . ئەر دېگەننىڭ قېرىسى، سېتىسى بولمايدۇ. . . ھازىر ئۇ ئائىلىمىزنىڭ يۆلەنچۈكى بولۇپ قالدى. گۈلزىبامۇ بىرنەچچە كۈن يىغلاپ، ئاخىرى كۆنۈپ قالار. . . بىرەر بالىلىق بولغاندىن كېيىن، ھېكمەتنىمۇ ئۇنتۇپ كېتەر! . . . » دېگەنلەرنى كۆڭلىدىن ئۆتكۈزدى. . .

— بولدى ئۇخلىسىلا، — دېدى بۈمەرەمخان قايىتقا، — مەن گۈلزىباغا نەسىھەت قىلاي. . .

— راستما؟ — قايىت بۈمەرەمخاننىڭ تىزلىرىنى قۇچاقلىدى، — ئويلاپ باقسىلا، «شەرەپلىك ھەربىي ئائىلە» بولۇش بۇ نېمىدېگەن كاتتا ئىش. . . ئۇنىڭ ئۈستىگە، ئۇنىڭ تەمىناتى ھەر جەھەتتىن بەكمۇ يۇقىرى. قىزىمىزنىڭ كۈنى بەھۇزۇر راھەتتە ئۆتىدۇ. . .

قايىت بۈمەرەمخاننىڭ تىزلىرىنى قۇچاقلاپ، ياشلىرىنى سۈرتۈپ، مۈرىلىرىنى سىيلاۋاتقان مۇشۇ پەيتتە يەنە، تۈنۈگۈن كەچ جامەنمىڭ دوقمۇشىدا گۈلرۇز بىلەن بولۇپ ئۆتكەن قىسقىغىنا سۆھبەتنى، ئۇنىڭ دېگەن گەپلىرىنى ئەسلىمەكتە ئىدى.

. . . «قاچانغىچە ئارقىغا سۆرەيسەن؟ ئاشنىڭ دەم يەپ قالغانلىقىنى بىلمىدىڭمۇ؟ . . . يامىنى كەلسە، ئانامغا سەندىن ئاجرىشىمەن، دېگىن! . . . ياكى قەرزىڭ ئۆسۈمى بىلەن بەشپاتمان بولغاندا، ئۆلۈۋالاي دەۋاتامسەن؟ . . . قورۇ - جاينى بېرىۋېتىپ، ماھىگۈل بىلەن ئابدۇنەبىنى ئېلىپ تاغ ئارقىسىغا كېتىمەن» دەپ قورقاق سال. ئانامنىڭ ماھىگۈل بىلەن ئابدۇنەبىگە چىدىمايدىغانلىقىنى، بولۇپمۇ ئابدۇنەبىنى بىر كۈن كۆرمىسە تۇرالمايدىغانلىقىنى بىلىسەنغۇ؟ . . . ئۇ بىر ھەپتە يوقىلىپ كەتكەندە، ئانام ئۆلۈۋالغىلى تاس قالدىغۇ! . . . مەن ھازىر كېرىموفنىڭ قېشىغا بېرىپ، ئۇنى توي خېتى ئېلىشقا قىستايمەن. . . نېمە؟ ئىشەنمەمسەن؟ . . . مەن بۇ ئىشنى قانداق توغرىلايمەن، سەن كۆرۈپ تۇر. . . ياكى ئۆگەي قىزىڭغا باغرىڭ چىدىمايۋاتامدۇ؟ . . . »

قايىت ئۆز قىزىنىڭ «دانا» لىقىغا قايىل بولۇپ، ئۇنى ئىچىدە ماختاۋاتقان مۇشۇ دەقىقىدە. . . گۈلرۇز كېرىموفنىڭ قوينىدىن سۇغۇرۇلۇپ چىقىپ، كارىۋاتتىن يەرگە چۈشتى. ئۇنىڭ ۋاقىتسىز يوغىناپ

كەتكەن ساغىرسى بىلەن كۆكسى قۇيغان ئۆپكىدەك لىغىرلاپ پەستە ئېسىلىپ تۇراتتى. توخۇ ئەتلىك يوتىلىرىمۇ جۇۋازنىڭ ئوقىدەك توم ھەم پارقىراق ئىدى. ئۇ، «قوشكېزەك بالىلار» نىڭ دوپپىسىنى كۆكسىگە كىيگۈزگەندىن كېيىن، يېرىم - يالىڭاچ كېرىموفقا ئارقىسىنى قىلدى. كېرىموف ئۇنىڭ يىپىنى تارتىپ باغلىدى، ئاندىن ئۆزىمۇ كىيىملىرىنى كىيىشكە باشلىدى.

ئابلىز ناۋانىڭ تويىدا، گۈلزىبانى يوشۇرۇن كۆزىتەكچى بولۇپ، ئۇنىڭ ئارقىسىغا چۈشۈۋالغان گۈلرۇز قىز كۆچۈرۈپ كېلىش ۋاقتىدا، ھېكمەت بىلەن گۈلزىبا ئىككىسىنىڭ پىچىرلاشقانلىقلىرىنى، بېقىشىپ ئۇسسۇل ئويىنىغانلىرىنى كۆرگەنىدى. ھېكمەتنىڭ يىگىتلەرنىڭ ئوتتۇرىسىدا مېڭىپ، گارمون چېلىپ جىرلاپ، ئۇشقىتىپ، خوتەن تويلىرىدا بۇرۇن كۆرۈلۈپ باقمىغان ئاجايىپ بىر جۇشقۇن كەيپىيات پەيدا قىلىشى بويىغا يەتكەن قىزلارنى تولىمۇ خۇشال قىلمۇەتكەنىدى. «ئۇ بالا كىمكەن؟...»، «گۈلزىبا خانىمنىڭ لايىقىكەن!...»، «ئەجەپمۇ شوخ يىگىتكەن...» — بۇ سۆزلەر گۈلرۇزنىڭ كونا خامانلىرىغا ئوت قويۇپ، يۈرىكىنى ئاچچىق زەردايقا تولدۇردى. ئۇ، گۈلزىبانى پايلاپ، ئۇنى ئاۋغان كوچىسى دوقمۇشىدا ساقلىدى. گۈلىزىبا بىلەن ھېكمەت جامە دەرۋازىسىنىڭ لەمپىسى ئاستىدا ئۇچراشقاندا، گۈلرۇزنىڭ يۈگۈرۈپ بېرىپ ئۇلارنى بۇغۇۋەتكۈسى كەلدى. لېكىن چوڭراق ئىش چىقىرىش كويىدا ئۆرتىنىۋاتقان قارا كۆڭلى ئۇنداق قىلىشقا قويمىدى. مەمتىمىن بارات ئەر - خوتۇن بالىسىنى كۆتۈرۈپ كەلگەندە، ئۇ ئۆيگە كىرىپ بېكىنىۋالدى. ئۇلار كىرىپ يېتىپ قېلىشقاندىن كېيىن، بوران شەپىسىگە ھەمراھ بولۇپ، كېرىموفنىڭ ئۆيىگە بېرىپ، ئۇنىڭغا، ھېكمەت بىلەن گۈلزىبانىڭ بىر ئۆيدە يېتىپ قالغانلىقىنى، ھەر ئىككىسىنى ئۇستىدىن تۇتۇۋېلىپ رەسۋا قىلغاندىلا، پىلانىنىڭ ئەملگە ئاشىدىغانلىقىنى ئېيتىپ قويۇپ، قايتىپ كەلدى. شۇنچە نۇرغۇن پۇل خەجلەپ، ئاخىرى ھېكمەتتىن ئاشقان گۈلزىباغا ئىگە بولۇپ قېلىشنى ئويلىمىغان كېرىموف ئاچچىقىدا ھاراقنى بولدى دېگۈچە ئىچكەنىدى. لېكىن، ھېكمەت ئۆيدە يوق بولۇپ چىقتى، گۈلرۇز ھېچنېمە دېيەلمىدى... بۇگۈن ئۇ ئۆتكەندە كۆرسەتكەن

خىزمىتىنىڭ مۇكاپاتىنى ئېلىش ئۈچۈن، يەنە بىر تەرەپتىن، ھېكمەت بىلەن گۈلزىبادىن ئۆچ ئېلىشنىڭ يېڭى پىلانىنى تۈزۈپ چىقماقچى بولۇپ، كېرىموفنىڭ ئۆيىدە قونۇپ قالغانىدى.

— گۈلرۇز، سىز دېگەندەك قىلساق، ئۆتكەنكىدەك مات بولۇپ قالماسمىز؟ — دېدى كېرىموف ئارىسالدى بولۇپ، — مەن ئانىڭىزنى مىڭ بىر مۇشەققەتتە ئاران ئېرىتتىم جۇمۇڭ!...

— ئۇنى مات بولۇش دېمەيمىز، — دېدى گۈلرۇز ئەينەك ئالدىدا چېچىنى تاراۋېتىپ، — بەلكىم ياخشىلىقتىن بىشارەت... شۇ جەدەلدىن كېيىن، ھېكمەت بىزنىڭ ئۆيگە قەدەم ئالالمىدى؟ ھەتتا ئابدۇنەبىنى قۇتقۇزۇۋالغان تۇرۇقلۇقمۇ، كېرىشكە جۇرئەت قىلالمىدىغۇ؟

— ئەمما، ھېكمەت ئۆيدە يوق بولۇپ قېلىپ، مەن بەكمۇ رەسۋا بولۇپ كەتتىم...

— مەن ئۆيىنى تىكشىغىنىمدا، ئىككى ئادەمنىڭ تېۋىشى بار ئىدى، — دېدى گۈلرۇز، — ھېكمەت دېگەن دەيۇز قېچىپ چىقىپ كەتكەن ئوخشايدۇ... سىزمۇ راسا كالۋا، دۆت ئادەمكەنسىز... شۇنچە ئۇقتۇرسام، دەلىزگە كېرىپ دالان ئۆينىڭ ئىشىكىنى قېقىپ يۇرۇيسىز.

— جىقراق ئىچىۋېتىپتىمەن...

— ھەسسىنەي! — دېدى گۈلرۇز بارمىقىنى چىشلەپ، — شۇ چاغدا سىزنىڭ قولىڭىزدا توي خېتى بولغان بولسا، ئالەمنى ـ مالەم قىلىپ داۋراڭ كۆتۈرگىلى، چوڭ بىر ئىشنى تەۋرەتكىلى بولاتتى...

— ئويلاپ باقسام، كېچىدىكى مەسلىھەتىڭىز بولمىغاندەك قىلىپ تۇرىدۇ، — كېرىموف تېخى ئىشىشقى يانمىغان كالپۇكى بىلەن بۇرۇنىنى ئاستا سىيلاپ قويدى.

— سىز مەندىن بىر ئىشنى يوشۇرۇۋاتىسىز، — گۈلرۇز چاچ قىستۇچلىرىنى چىشلىۋالغاچقا، ئاۋازى خىڭىلداپ چىقتى، — مېنىڭچە، سىز شۇ كۈنى يېقىلىپ چۈشمىدىڭىز، بەلكىم تاياق يېدىڭىز... ئېيتىڭا، سىزنى ئۇرغان ئۇ كىم؟...

— بۇ... بۇ... ۋاي، بولدى قىلىڭا! — چىشلىرىڭىز بوشاپ، تۇمشۇقلىرىڭىز يېرىلغانغا قارىغاندا... ئۇ چوقۇم ھېكمەت!... سىز

باش يېدىڭىز... شۇنداقمۇ؟... ئۇ، گۈلزىبانى ساقلاپ تۇرغىنىدا، سىز ئۇچراپ قالدىڭىز... ياق دەپبېقىڭا قېنى؟...

كېرىموف ئاغزىنى ئاچقىنىچە تۇرۇپ قالدى. ئۇ بۇ چاققىچىمۇ گۈلرۇزنىڭ زۇۋاندار، ھىيلىگەر، بىرەر شۇملۇقنى كۆڭلىگە پۈكسە، ھەغدادىغا يەتكۈزمەي جىم ياتمايدىغان قارا كۆڭۈل قىز ئىكەنلىكىنى بىلەتتى. شۇڭا، ئۇ، ئىشلىرىم سەرەمجان تاپقاندىن كېيىن، بۇ ئالۋاستىغا نەزەر كۆزۈمنىمۇ سالمايمەن، دەپ ئۆزىگە ئۆزى ۋەدە قىلغانىدى. مانا ھازىرمۇ گۈلرۇزنىڭ بۇ پەرىزى كېرىموفنىڭ يېغىرىنى ئېچىپ قويغانىدى. كېرىموف ئەپنى باشقا ياقتا بۇرىدى.

— گۈلرۇز، پىلانىڭىزغۇ جايىدا، بىراق مەن سەل قورقۇپ قېلىۋاتىمەن، — كېرىموف گۈلرۇزنىڭ تىكىلىپ تۇرۇشىدىن ئەندىكتى، — ئەگەر گۈلزىبا ئۇقۇپ قېلىپ، دەۋا قىلسا؟...

— توختاڭ، مەن بىر ئىشنى ئويلاپ قالدىم، — گۈلرۇز پىچىرلاشقا باشلىدى، كېرىموف ئۇزۇنغىچە بېشىنى توختىماي گىلدىڭلىتىپ تۇردى، — مۇشۇنداق قىلساق قانداق؟ ئەمدىغۇ قورقماسسىز؟

كېرىموف گۈلرۇزدىن قورقتى، دەھشەت قورقتى!... بۇ بىر بالايىئەزىمنىڭ ئۆزىكەنغۇ؟ ئۇنى قاپقاننى مۇنداق ئەپچىللىك بىلەن قۇرۇپ چىقىدۇ دەپ كىم ئويلىغان؟ ئۇنىڭ پىلانى بويىچە بولغاندا، گۈلزىبامۇ داۋراڭ سالالمايدىكەن، داۋراڭ سالسا، خەلقى ئالەم ئالدىدا رەسۋا بولىدىغان ھالغا چۈشۈپ قالىدىكەن، ھەتتا، ھېكمەتمۇ گۈلزىبادىن سەسكىنىدىكەن...

— ئۇنداق بولسا، سىز سائەت ئونغىچە مەن دېگەن ئىشلارنى بېجىرىۋېتىڭ...، — دېدى گۈلرۇز كېتىشكە تەييارلىنىپ، — سائەت ئون بىرده مەن سىزنى ھېلىقى يەردە كۈتىمەن!...

— توختاڭ، مەن سىرتقا قاراپ باقاي...

— كېرىموف سىرتقا چىقىپ كەتتى. بۇ كۈچىدىكى دەرۋازىلىرى بىر - بىرىگە قارىشىپ تۇرغان چاققانغىنا قورۇلار ھۆكۈمەت كادىرلىرىغا سېلىپ بەرگەن بىر پۇرۇش ئايرىم ئۆيلەر ئىدى. قوراللىق

بۆلۈمده يېقىندىن بېرى ئىستىل تۈزىتىش ئېلىپ بېرىلمۇاتاتتى. كېرىموف «خىزمەت ئىستىلى»، «تۈرمۇش ئىستىلى» جەھەتتە بىر قېتىم زەمچىگە بېسىلدى، ھەتتا ئۆزىنى تەكشۈرۈش ماتېرىيالى يېزىپ تەشكىلگە تاپشۇردى. شۇڭا ئۇ ئېھتىيات قىلمىسا بولمايتتى.

— شەپە چىقارماي كېتىڭ، — دېدى كېرىموف قايتىپ كىرىپ، — بۇنىڭدىن كېيىن كەلمەڭ، ئىش بولسا ئۆزۈم ئىزدەيمەن...

— ئەمىسە، نەق سائەت ئون بىرده!... ئونتۇمالىڭ...

گۈلرۇز بىر كىيىملىك شىپىڭ دۇخاۋىنى قوينىغا تىقتى ـ دە، چىقىپ كەتتى. كېرىموف يۇيۇنۇپ بولغاندىن كېيىن، ناشتا قىلدى. خىزمەت ۋاقتى توشۇشى بىلەن، ئىشخانىسىغا چىقىپ، ھەممىسىنىڭ كۆزىگە بىر كۆرۈنۈۋېتىپ، «سىرتقا خىزمەت بېجىرىش» ئۈچۈن چىقىپ كەتتى. چۈشكىچە، ئۇ بارلىق «خىزمەت»لىرىنى كۆڭۈلدىكىدەك بېجىرىپ، خۇشال ھالدا قايتىپ كەلدى. ئۇ، قوينىنىدىن بىرنەمە كۆيدۈرۈۋاتقاندەك، پات ـ پات سېلاپ قويۇاتتى. ئۇ، خۇشلۇقتىن تېرىسىگە پاتمايۋاتقان بولسىمۇ، يەنە قانداقتۇر بىر ئەندىشە يۈرىكىنى قىسىپ تۇراتتى. ئۇ، چۈشلۈك تامىقىنى يەپ بولۇپ، سائىتىگە ھېلىدىن ـ ھېلى قاراپ، تەقەززا بولۇشقا باشلىدى. ئۇ ئۆيدىن بۇ ئۆيگە كىرەتتى، قېلىن كالىپۇكلىرىنى چىشلەيتتى، تۇرۇپلا قەيەرگىدۇر تىكىلىپ پىچىرلايتتى. كېرىموف خۇددى سۆزلەپ قالغان ئادەمدەك، قوللىرىنى شىلتىپ، نېمىلەرنىدۇر دەۋاتاتتى. ئاخىرى كۈتكەن ۋاقتىمۇ كەلدى. ئۇ سائەت نەق ئۈچتە، شەھەرلىك 2 ـ باشلانغۇچ مەكتەپكە تېلېفون بېرىش ئۈچۈن، تۇرۇپكىنى قولىغا ئالدى. بۇ چاغدا، گۈلزىبا بىر ئوقۇتقۇچىنىڭ ھەمراھلىقىدا ئىمتىھان ئېلىش مەيدانىدا ئىدى. ئاردىدىن ئون مىنۇت ئۆتە ـ ئۆتمەي، قوڭغۇراق چېلىندى. ئىمتىھان قەغەزلىرى يىغىۋېلىندى. بەزى سوئاللارغا تولۇق جاۋاب بېرىپ ئۇلگۈرمىگەن بالىلار ئۈچۈن يەنە بەش مىنۇتتەك ئېتىبار قىلىندى. گۈلزىبا سىنىپتىن چىقىپ تۇرۇۋېدى، گۈلشەن مۇئەللىم يېراقتىنلا ۋارقىرىدى:

— گۈلزىبا ساڭا تېلېفون!... خەۋەرلىشىش بۆلۈمىدىكىلەر دەپ قويغىن، دېگەنىدى...

گۈلزىبا تېلېفۇننى ئالدى. بىر ئەر كىشى غاراڭ - غۇرۇڭ ئاۋازدا: «گۈڭشې كاتىبات بۆلۈمىگە تېز كېلىڭ...» دېدى - دە، تېلېفوننى قويۇۋەتتى. گۈلزىبا ئىچىدە «خىزمەت، نوپۇس، ئاشلىق، مائاش رەسمىيەتلىرىنىڭ ھەممىسىنى بېجىرىپ بولغان تۇرسام، يەنە نېمىگە چاقىرتقاندۇر؟» دېگەن ئوي بىلەن ئىشخانىسىغا كىردى. ئۇ، ئىمتىھان قەغەزلىرىنى تارتمىغا سېلىپ قۇلۇپلىغاندىن كېيىن، پەلتۇسىنى كىيىپ، ياغلىقىنى ئارتتى.

گۈلزىبا گۈڭشې قورۇسىغا كىرىپ كەلگەندە، سائەت ئۈچ بېرىم بولغانىدى. ئۇ كارىدورغا كىردى، كاتىبات بۆلۈم قۇلۇپلاقلىق ئىدى، باشقا ئىشخانىلارنىڭ ھەممىسىگە بىر قېتىمدىن دوقۇرۇپ كۆردى، ئۇلارمۇ تاقاقلىق ئىدى. گۈلزىبا كارىدوردا بىردەم ساقلاپ بېقىپ، قورۇدىن چىقتى. گۈڭشې كادىرلىرى، خىزمەتچى خادىملار يۇندا ۋە چاينىڭ قالدۇقلىرىنى تۆكۈۋەرگەچكە، پەلەمپەينىڭ ئىككى يېنى مۇز بولۇپ كەتكەنىدى. ئۇ يەردە بىر بالا نۇر ئويناۋاتاتتى.

— ئۇكام، گۈڭشې كادىرلىرىنىڭ بىرسىمۇ كۆرۈنمەيدىغۇ؟ — سورىدى گۈلزىبا نۇرنى ھەدەپ قامچىلاۋاتقان بالىدىن، — بىر يەرگە كەتتىمۇ؟

— بىلمەيمەن، — دېدى بالا گۈلزىباغا قاراپمۇ قويماي، — بىر يەردە يىغىن بارمىكىن ياكى تويغا كەتتىمىكىن؟ چۈشتىن كېيىن بىرسىمۇ كەلمىدى.

«گۈڭشىدا ئادەم بولمىسا، تېلېفۇننى كىم بەردىكىنە؟...» گۈلزىبا ھەيران بولغان ھالدا ئارقىغا قايىتتى. لېكىن ئۇ ئارقىسىدىكى شەپىدىن چۆچۈپ كەينىگە قارىدى. كېرىموف ھەجايغىنىچە، ئۇنىڭغا يانداپ كەلدى:

— گۈلزىبا، كەپسىز - دە؟

— كەلدىم...، — گۈلزىبانىڭ كۆڭلىگە گۇمان چۈشتى، — تېلېفۇننى سىز بەرگەنمىدىڭىز؟

— شۇنداق، — كېرىموفنىڭ كىچىك كۆزلىرى قىسىلدى، — سىزگە گېپىم بار ئىدى.

كېرىموف گۈلزىباغا يانداشىپ كېتىۋاتاتتى. ئۇنىڭ كۈتكىنىمۇ شۇ

ئىدى. شۇڭا، بۇ كۆرۈشۈشنى بىر ئادەم كۆرسە ئىدى دېگەندەك، ئەتراپىغا ئالاق - جالاق قارايتتى، گۈلزىبامۇ: «بىرنەچچە ئېغىز چىرايلىق گەپ قىلسام، ھەربىي ئادەم بولغاندىن كېيىن، بەلكىم ئېرىپ قېلىشى مۇمكىن» دېگەن ئويدا، ئۇنىڭ بىلەن سۆزلىشىپ باقماقچى بولدى.

— مەنمۇ شۇنداق پۈرسەتنى كۈتكەنىدىم، — دېدى گۈلزىبا كېرىموفقا لەپپىدە قاراپ قويۇپ، — سىز تەربىيە كۆرگەن ئادەمسىز... شەرەپلىك ھەربىيسىز... ئەلۋەتتە، كۆڭۈلنى چۈشىنىسىز... ئىككىمىزنىڭ ئوتتۇرىسىدا مۇھەببەت، ياخشى كۆرۈش دېگەن نەرسە مەۋجۇت ئەمەس... ئۇنىڭ ئۈستىگە، دادامدەك ئادەمسىز... شۇنداق ئىكەن، يەنە نېمە ئۈچۈن مېنىڭ ئارقامغا چۈشۈپ، بىھۇدە ئاۋارە بولىسىز؟...

— مەن سىزنى ياخشى كۆرىمەن... جېنىمدىن ئارتۇق دېسەممۇ بولىدۇ... مۇھەببەت، ياخشى كۆرۈش دېگەن ئاستا - ئاستا يېتىلىدىغان نەمە!...

— بۇ مۇمكىن ئەمەس، مۇھەببەت دېگەن سۇ قۇيسا ياشىرىپ، بولمىسا ئۆلۈپ قالىدىغان گىياھ ئەمەس، — گۈلزىبا قىزىشىپ قالدى، — بۇ ئىشنىڭ مەڭگۈ ۋۇجۇدقا چىقمايدىغانلىقىنى بىلىپ تۇرۇپ، ئانام بىلەن دادامنى نېمانچە قايمۇقتۇرىسىز، تەڭلىككە سالىسىز؟...

— ئۇلارنى مەن قايمۇقتۇرمىدىم، بەلكى ئۆزلىرى خالاپ، مېنى ئائىلەڭلارنىڭ بىر ئەزاسى قىلماقچى بولدى...

— چۈشەكەپسىز...

گۈلزىبا ئۆزىمۇ بىلمىگەن ھالدا قوللىرىنى ھەركەتلەندۈرۈپ، بويۇنلىرىنى قېقىپ سۆزلەپ، كېرىموف بىلەن گۈڭشې دەرۋازىسىنىڭ ئېگىز يولىدىن چوڭ يولغا چۈشتى. ئۇلار رەستە ئۈستىدىمۇ نېمىلەرنىدۇر دەپ تالىشىۋاتقان پەيتتە، قىزىق دەرۋازىسى تەرەپتىن گۈلرۇز ئىككى دوستىنى باشلاپ كېلىپ قالدى.

— سىلەر بەك قالتىسقۇ؟ — دېدى گۈلرۇز ناھايىتى خۇشال كەيپىياتتا، — كۆپكۈندۈزدە كوچىدا مۇڭداشقۇدەك قانداق تۇگىمەيدىغان مۇھىم گەپلەڭلار بار ئىدى؟

— بولدىلا گۈلرۇز، ئاچاڭنى خىجىل قىلما، — دېدى يۈزىدە

سەپكۈنى بار ئېگىز قىز، — ئۇلار بۇگۈن قەۋەتلا خۇشال كۆرۈنمەدۇ، كەيپىنى بۇزمايلىچۇ...

— قاراڭلار، گۈلزىبا خانىمنىڭ قىزىرىپ كەتكىنىنى! — گەپ قىستۇردى مەڭزىگە مەڭ چېكىۋالغان توپتەك دۇپ - دۇگىلەك يەنە بىر قىز، — ۋاي جېنىم، نېمانچە دومسىيىپ كېتىسىز... يا؟ ھەربىي يىگىتىڭىزنى بىزدىن قورۇۋاتامسىز؟ ھا... ھا... ھا...

— ئەگەر مەنمۇ ھەربىيدىن يىگىت تېپىۋالسام، — دېدى گۈلرۇز قاش - كۆزلىرىنى ئويناتىپ، — سىلەردىنمۇ ئايرىلىپ كېتەتتىم... ھا... ھا... ھا...

رەستە ئۈستىدىلا ۋاقىراپ - جاقىراپ قىلىنىۋاتقان بۇ چاقچاق - تەنىلەرنى يولنىڭ ئۇ چېتىدە ئايالى بائۇمە بىلەن تۇرغان ئابلىز ناۋا ئاڭلاپ تۇراتتى. ئۇ، گۈڭشې دەرۋازىسىدىن چىقىپ، كېرىموف بىلەن پاراڭلىشىپ كېلىۋاتقان گۈلزىبانى يىراقتىنلا تونىغاندى. ئەتراپتىكى ئۆتۈشۈپ تۇرغان ئادەملەردىن نومۇس قىلغان گۈلزىبا پەس ئاۋازدا: «رەسۋالار!...» دېدى - ده، كېتىپ قالدى.

— قاراڭلار سىلەرنى؟ — دېدى كېرىموف قىزلارغا قولىنى شىلتىپ، — ئۇنى ئىزا تارتقۇزۇپ قويدۇڭلار...

— ئىزا تارتقۇدەك بىرەر ئىش بولغانمىدى - يا، — دېدى گۈلرۇز يېنىدا تۇرغان ئابلىز ناۋا بىلەن بائۇمەنى ئاڭلىسۇن دېگەندەك ئەتەي ۋاقىراپ، — قېنى دەپ بېقىڭا كېرىموفكا، گۈڭشېغا نېمىشقا كىرگەن؟

— توي خېتى ئالغىلى!...

— راستما؟ — قىزلار بىردەك چۇرقىراشتى.

— مۇبارەك بولسۇن!... — دېدى سەپكۈنلۈك ئېگىز قىز.

— قېنى ئېلىڭا، كۆزۈپ باقىلى، — دەپ سوردى دۇگىلەك قىز.

— يائاللا، سىلەردىن قۇتۇلغىلى بولمايدىكەن - ده!... — كېرىموف قويۇن يانچۇقىدىن پارقىراپ تۇرغان قىزىل رەڭلىك ئىككى قاتلانغان قەغەزنى ئالدى، — مانا كۆرۈڭلار!...

— ۋۇي راستكەن! — دېدى گۈلرۇز ئۇنى دوستلىرىغا كۆرسىتىپ، — سىزنى تەبرىكلەيمىز كېرىموفكا، مۇبارەك بولسۇن!

— ئەكىلىڭا، — دېدى ئابلىز ناۋا چىرايى ئۆڭگەن ھالدا، — مەن

كۆرۈپ باقاي. . .

توي خېتىنىڭ ھېلىلا كېسىلگەنلىكى پېتىنىڭ بۇزۇلمىغانلىقىدىن بىلىنىپ تۇراتتى. ئۇنىڭدا «كېرىموف سايىت» ، «گۈلزىبا ئىنايەت» دېگەن خەتلەر يوغان ھەم ئوچۇق يېزىلغانىدى. ئابلىز ناۋا بىلەن بائۇمە بىر ـ بىرىگە قاراشقىنىچە تۇرۇپ قالدى.

— ئىنايەت دېگىنى كىم ئۇ؟ — دېدى سېمىز قىز ھەيران بولۇپ، — ئاڭلىمىغانلا ئىسمىغۇ؟

— ئەسلى دادىسىنىڭ ئىسمى بولمامدۇ؟ — دېدى گۈلرۇز تۇمشۇقىنى ئۇچلاپ، — كونىلارنىڭ: ئاتا ئۆگەيلىمەيدۇ، بالا ئۆگەيلەيدۇ دېگىنى راست ئىكەن ـ دە. . . دادامنىڭ باققىنىنى بىكار قىپتۇ. . .

— ماڭا نېمە ئامال؟ — دېدى كېرىموف قوللىرىنى كېرىپ، — ئۆز دادامنىڭ ئىسمىنى يازمەن دەپ تۇرۇۋالدى.

بىر مەيدان ئويۇن ئويىنالدى! . . . ئويىنالغاندىمۇ ناھايىتى مۇۋەپپەقىيەتلىك بولدى! . . . خۇددى «ئۆزگىرىگە چىقىپ كىگىز قاقسام، توپىسى تۇرپانغا كەتتى» دېگەندەك، بۇ خەۋەر شۇ كۈنىلا ئاۋغان كوچىسى، قىزىق دەرۋازىسى، جامە ئەتراپلىرىغا تارقالدى. بەزىلەر «ھېلىمقى تۇمار چاچلىق قىز دادىسىدەك چوڭ بىر ھەرىگە تېگىدىكەن» دېسە، يەنە بەزىلىرى «ئۇنىڭ پۇلىنى كۆزلىگەندۇر؟» دېيىشەتتى. ھەتتا كېرىموفنى سىرتتىن بىلىدىغانلار: «ئىسىت، ئۇ قىز ئوجۇڭ قوڭغۇزىدەك ئۇ بىر نېمىگە زايا كېتىدىغان بولدى ـ دە!» دېيىشتى. ھېكمەتنىڭ شەھەردىكى دوستلىرى ياقىلىرىنى تۇتۇپ قېلىشتى. ئۇلار قانچە ئىشەنمەي دېسىمۇ بولمايتتى، ئابلىز ناۋا توي خېتىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەنىدى. . .

ئالىمجان ئەتىسى ئەتىگەندىلا گۈلزىبانى ئىزدەپ مەكتەپىگە كەلدى. ئامانىللا، شادىمانلار مەۋسۇملۇق ئىمتىھانغا جىددىي كىرىشىپ كەتكەنىدى. ئۇلار قىسقىلا سۆزلەشتى. بۇ ئېغىزانىڭ تارىلىشى بىلەن، ھوشىنى يوقىتىپ قويغان گۈلزىبا يامغۇردەك ياش تۆكۈپ، ئالىمجانغا تېلېفۇن كەلگەن ئىشتىن تارتىپ بولغان بارلىق ئىشلارنى سۆزلەپ بەردى. قانداقتۇر شۇملۇقنى سەزگەن ئالىمجان كېرىموفنى ئىزدەپ بېرىپ، ئۇنىڭ ئىدارىسىدىن تاپتى. ئۇلار چوڭ يولغا چىقىپ سۆزلەشتى. سۆھبەت

ناھايىتى جىددىي كەيپىياتتا بولدى. ئاچچىقىنى باسالماي قالغان ئالىمجان تۇزۇت قىلمايلا ئۇنىڭغا: «بىر ھەربىي يولداشنىڭ ئىنتىزامىنى، ئىستىلىنى بۇزۇپ، قانۇننى كۆزگە ئىلماي، ئۆز بالىسىدەك قىزغا بېسىم ئىشلەتكەنلىكى، ھەر خىل نەيرەڭلەر ئارقىلىق يالغان توي خېتى ئېلىشى جىنايەت بولىدۇ» دېدى. ئۆزىنىڭ يار-لېۋىگە كېلىپ قالغانلىقىنى بىلگەن كېرىموفقا ئىشتان ـ كۆڭلەكنى سېلىپلا سۇغا سەكرىمەي بولمىدى.

— سىز ماڭارىپ ئىدارىسىنىڭ كادىرى تۇرۇپ، بىراۋغا مۇناسىۋەتلىك قالپاق چىنەشكە ئۇيالمامسىز؟ — دېدى كېرىموف قەددىنى رۇسلاپ، — مەن ئىنتىزامغا، قانۇنغا خىلاپ ئىش قىلغىنىم يوق! . . . گۈلزىبا: «مەن مۇشۇنداق پۇرسەتنى كۈتكەن. . . سىز تەربىيە كۆرگەن ئادەمسىز. . . شەرەپلىك ھەربىيسىز. . . ئەلۋەتتە كۆڭۈلنى چۈشىنىسىز. . . » دەپ، خەت ئېلىشقا مەن بىلەن بىللە كىرگەن، ئەمدى ئارىدىن بىرنەچچە كۈن ئۆتە ـ ئۆتمەيلا، يېنىۋالسا قانداق بولىدۇ؟ . . . بۇ چوقۇم ھېكمەتتىنىڭ قىلغان ئىشى. . . بىلەمسىز، بىز ئىككىمىز خەت ئېلىپ گۇڭشىپدىن چىققاندا، گۈلرۇز ۋە ئۇنىڭ دوستلىرى ھەتتا گۈلزىبانىڭ يېقىنلىرىدىن ئابلىز ناۋا بىلەن بائۇممەلەرمۇ بىزنى كۆرگەن تۇرسا؟ . . .

— ئۇ چاغدا خەت ئالمىغان ئىكەنسىلەرغۇ؟ . . .

— يالغان. . . ئەگەر پۇتىمىزغا خەت بەرگەن ئايال كاتىپنىڭ ئالدىغا گۈلزىبانى باشلاپ كېرىڭ. . . قېنى شۇ تونۇپ باقسۇن! . . .

كېرىموفنىڭ تەمتىرىمەي، قورقماي قويۇۋاتقان پاكىتلىرى ئالدىدا، ئالىمجان سەل گاڭگىراپ قالدى. ئەلۋەتتە چوپچوڭ بىر ئادەم، يەنە كېلىپ، قوراللىق بۆلۈمدە كېچىك بولۇپ ئىشلەۋاتقان خادىم ئالدى ـ ئارقىسىغا قاراپ، ئازراق بولسىمۇ ئىمكانىيەت قالدۇرۇپ سۆزلەر؟ كېيىن ئوسال ئورۇنغا چۈشۈپ قالسا، يۈزىگە سەت بولىدىغانلىقىنى، تەشكىلگىمۇ، خەلقىمۇ يۈز كېلەلمەيدىغانلىقىنى بىلەر؟ . . .

ئالىمجان بۇ ئىشنى چوقۇم ئېنىقلايدىغانلىقىنى ئېيتىپ، كېتىپ قالدى. ئۇ ئىدارىسىگە كىرىشى بىلەن باشلىق ئۇنىڭغا: «خانىئېرىق ئوتتۇرا مەكتىپىدە بىر ئوقۇتقۇچى ماتېماتىكا ئىمتىھانى ۋاقتىدا، سوئاللارنىڭ جاۋابىنى يېزىپ مەيداندىكى ئوقۇغۇچىلارغا ئوغرىلىقچە كىرگۈزۈپ

بىرىپتۇ، بۇنى تەكشۈرمىسە، تەسىرى يامان بولىدۇ، بىرىپ تەكشۈرۈپ كېلىڭ» دەپ ئورۇنلاشتۇرۇش قىلدى. ئالىمجان شۇ كۈنى چۈشتىن كېيىن، 2 - باشلانغۇچ مەكتەپكە يېتە كەلدى. ئۇ گۈلزىبادىن بۇ ئىشلاردىن ھېكمەتنىڭ خەۋىرى بار - يوقلۇقىنى سورىدى.

— ئۇ بىلمەيدۇ، — دېدى گۈلزىبا، — ئاخشام ماھىگۈل كەپتىكەن. بۈگۈن سەھەر بوستانغا چىقىپ كەتتى، بەلكىم ھازىرغىچە ئاڭلىغاندۇر.

— ھېكمەت ئاڭلىسا، قانچىلىك ئازاپلىنىپ كېتەر؟ . . . بىلمەسىز، ئۇ سىزنى دەپ، غۇلجىغا يۆتكىلىش قەغىزىنىمۇ بىكار قىلمۇەتكەن.

ئالىمجان گۈلزىبانىڭ ئايال كاتىپنى تېپىپ، ئۇنىڭدىن بۇ ئىشنى ئېنىقلاپ بېقىشى لازىملىقىنى ئېيتىپ، شۇ كۈنىلا خانىئېرىق ئوتتۇرا مەكتىپىگە كېتىپ قالدى. گۈلزىبا گۈڭشېغا ئىككى كۈن ئۇدا كەلگەن بولسىمۇ، ئايال كاتىپنى تاپالمىدى. چۈنكى ئۇ بالىسى كېسەل بولۇپ قالغانلىقى ئۈچۈن، خىزمەتكە كەلمىگەنىدى. ئۈچىنچى كۈنى، ھېكمەت شەھەرگە كىرىپ، ئۇدۇل ئابلىز ناۋانىڭ ئۆيىگە كىردى، ئالىمجانمۇ مۇشۇ يەردە ئىدى. چۈنكى ئۇ خانىئېرىقتىن قايتىپ كېلىپلا ئابلىز ناۋانىنى ئىزدىگەنىدى. ئۇلار چاي ئىچكەچ پاراڭلاشتى. ئالىمجان ئۆزىنىڭ كېرىموف بىلەن سۆزلەشكىنىنى، ئابلىز بولسا كۆرگەن - ئاڭلىغانلىرىنى دېدى. كېرىموفنىڭ ئىشەنچلىك پاكىتلىرى، گۈڭشې دەرۋازىسى ئالدىدا بولۇنغان سۆز - ھەرىكەتلەر ھېكمەتنىمۇ گاڭگىرتىپ قويدى. ئۇنىڭ چىرايى تاتىرىپ، كۆزلىرى ئولتۇرۇشۇپ كەتكەنىدى. لېكىن ئۇ گۈلزىباغا ئىشىنەتتى. پەقەت بۇ يەردە قانداقتۇر گىرەلىشىپ، بىر - بىرىدىن ئايرىۋالماق تەس بولغان ھېيلە يوشۇرۇنغانىدى. بۇ سۇيىقەستنى پىلانلىغان ئادەمنمۇ نۇرغۇن باش قاتۇرغان، يۈز بېرىشكە تېگىشلىك ئەھۋاللارنى، توي خېتى ئېلىشنىڭ ئالدى - كەينىدە بېجىرىدىغان ئىشلارنى، كېيىنكى ئېھتىماللارنىمۇ نەزەرگە ئالغان. . . كېرىموفنىڭ يۈرىكىنى قاپتەك قىلىپ چوڭ سۆزلىگەنلىكى ھەر قانداق سورۇندا ئىسپات بېرەلەيدىغان گۇۋاھچىلىرىنىڭ بولغانلىقىدىن، شۇڭا، ئۇ ھولۇقماي، ئېيمەنمەي ئالىمجاننىڭ ئاغزىنى تۇۋاقلىيالىغان.

— ھازىر گۈلزىبامۇ، ھېكمەتمۇ ئالدىراش، — دېدى ئالىمجان

چايدىن ئوتلاپ، — ئۇلار ئىمتىهان ئېلىشى، قەغەزلەرنى تەكشۈرۈشى، ئەخلاق، ئىلمىي، ئىنتىزام خۇلاسىلىرىنى چىقىرىشى كېرەك. بۇنىڭغا پەقەت بىرنەچچە كۈنلا قالدى. ئەمما، بۇ ئىشنى تەكشۈرۈش ئۈچۈن بىر ئاز جەريان كېتىدۇ. تەكشۈرۈش ئىشىنى گۈلزىبا يالغۇز ئۆزى بىر باشقا ئېلىپ چىقالمايدۇ. شۇڭا، بۇ ئىشنى تەكشۈرۈشكە قىشلىق كۇرس جەريانىدا ۋاقىت چىقارساق قانداق؟

— مەنمۇ بۇگۈن ئوغرىلىقچە قېچىپ كەلدىم، — دېدى ھېكمەت، — كېچىچە بوستانغا ئۇنۇپ بولمىسام بولمايدۇ. لېكىن مەن ھازىرلا گۈلزىبا بىلەن ئۇچرىشىپ، ھېلىقى توي خېتى بەرگەن خوتۇننىڭ ئۆيىنى بولسىمۇ ئىزدەپ تېپىشىم كېرەك.

— بىزمۇ بىللە بارلىسىمۇ؟ — دېدى ئابلىز ناۋا، — خىجىل بولما...

— رەھمەت، بۇگۈنچە سىلەرنى ئاۋارە قىلمايلى.

ھېكمەت ئابلىزنىڭ ئۆيىدىن چىقىپ، گۈلزىبانى مەكتىپىدىن چاقىرىۋالدى. جىددىيلىك ۋە ھەزەپتىن تۇرۇلگەن قاشلارنى، قىسىلغان كۆز، ھەم يۇمۇلغان ئېغىزلارنى كۆرگەن گۈلزىبا زۇۋان سۇرىلمىدى. ئۇ ھېكمەتنىڭ قىسقىلا بۇيرۇقىدىن كېيىن، رۇخسەت سوراش ئۈچۈن مەكتىپىگە كېرىپ كېتىپ، ھايال ئۆتمەيلا يېنىپ چىقتى. ئۇلار ئۇن - تىن قىلىشماي مېڭىپ، گۈلباغ رەستىسىدىن پەسلەپ، چايخانا مەكتەپتىن ئۆتكەندىن كېيىن، گۈڭشې قورۇسىغا كىردى. كاتىپ ئايال ئىشخانىسىدا بار ئىدى. ئۇ قانداقتۇر تالوندەك بىر نەرسىگە نومۇر بېسىۋاتاتتى. ئۇ قىزىق ياشلار ئۆپچۈرىسىدە بولۇپ، ساپسېرىق ئۇزۇنچاق يۈزىنى قوڭۇر داغلار قاپلىغان، ساغۇچ چاچلىرىنى يىلىم بىلەن خۇددى موزاي يالىغاندەك قىلىپ ئىككى تەرەپكە ئايرىپ چىگ ئۆرىگەن، مۇرىلىرى پەس، ئۆزى ئورۇق ھەم ئېگىز بولغاچقا، كىيىملىرى خوپ كەلمىگەن، گويا قوغۇنلۇقنىڭ قارانچۇقىغىلا ئوخشايدىغان بىر ئايال ئىدى.

— ھە، كېلىپ قاپسىلەر؟ — دېدى ئايال گۈلزىباغا يالتىيىپ قاراپ، — قېنى ئولتۇرۇڭلار.

ھېكمەت ئۇزۇن بەلدىگگە كېلىپ ئولتۇرغاندىن كېيىن، ئىشنىڭ

جەريانىنى چۈشىنىشلىك قىلىپ ئوتتۇرىغا قويدى. ئۇ سۆزىنىڭ ئاخىرىدا: «گۈلزىبانىڭ نامىدا مەلۇم بىر قىزنىڭ توي خېتى ئالغانلىقى مەلۇم» دېدى. بۇنى ئاڭلىغان كاتىپ ئايالىنىڭ كۆزلىرى چەكچىيىپ كەتتى، بىردىنلا چېچىلىپ قالدى:

— سىز بىزنى نېمە كۆرۈۋاتىسىز؟ نىكاھ ئىشى دېگەن ئوينىشىدىغان گەپمۇ؟... ئىككى تەرەپنىڭ نوپۇسىنى، ئىدارىلىرىنىڭ تونۇشتۇرۇش خېتىنى، ئۆزىنىڭ رازىلىقىنى ئېلىپ، ئاندىن خەت كېسىمىز، — كاتىپ ئايال ئۈستەلگە ئۇرۇپ قويدى، — ئۆزىڭىز بۇ خانىمنىڭ نېمىسى بولىسىز؟...

— مەن...، — ھېكمەتنىڭمۇ ئاچچىقى كەلدى، — بۇ قىزنىڭ لايىقى بولىمەن...

— قاچاندىن بېرى؟...

— ئۈچ يىل بولدى...

— ئۈچ كۈن بولدى دەڭا؟... — ئايال بىردىنلا ھېكمەتكە ئالايدى، — بىلىپ قويۇڭ، توي خېتى ئېلىپ بولدى دېگەنلىك قانۇنىي ئەر - خوتۇن بولدى دېگەنلىك... ئەگەر ئارىلىقتا قىسىلىۋالسىڭىز، ئائىلە بۇزغۇنچىسى بولىسىز... بولۇپمۇ، ھەربىي ئائىلىنىڭ بۇزۇش قانۇندا ئېغىر جىنايەت بولىدۇ!...

— سىز بىر گۇڭشې كادىرى، — ھېكمەتنىڭمۇ قېنى قىزىدى، — تەكشۈرۈپ - تەتقىق قىلماي، باشقىلارغا مۇناسىۋەتلىك قالپاقنى كىيگۈزۈشتىن ئۈيالمامسىز؟

— مەن تەكشۈرۈپ - تەتقىق قىلماپتىمەنما؟ — كاتىپ ئايال ئۈستەل تارتمىسىدىن تومپاي بىر دەپتەرنى ئېلىپ، ئىچىدىن ئىككى پارچە قەغەزنى سۇغۇرۇۋالدى، — مانا بۇ ھېلىقى ھەربىينىڭ ئىدارىسىدىن ئېلىپ كەلگەن خېتى، بۇ خەتنى بولسا ئەق مۇشۇ خانىم ئۆزى ئېلىپ كەلگەن... مانا شەھەرلىك 2 - باشلانغۇچ مەكتەپنىڭ تامغىسى... كۆزۈڭلارنى يوغان ئېچىپ كۆرۈڭلار...

— بۇ دېگەن سۆيىقەست! ، — دېدى گۈلزىبا ئورنىدىن چاچراپ تۇرۇپ، — مەن بۇ يەرگە قانداقتۇر بىر ئەر بىلەن خەت ئالغىلى

كەلمىدىم... ئۇ مەن ئەمەس!...

— مەن ئەمەس؟ — ئايال كاتىپمۇ غەزەپكە كەلدى، — مەن گەرچە كۆزەينەك تاقىسامۇ، كۆزۈم سىزنىڭكىدىن روشەن... سىزنىڭ مۇشۇ كۇل رەڭ ياقىلىق پەلتۇيىڭىز، بېشىل يۇڭ ياغلىقىڭىز، مۇشۇ بوي تۇرقىڭىز بىلەن... ئاشۇ بەلدىكده تارتىنىپ ـ قورۇنۇپ ئولتۇرغانلىقىڭىز ھازىرقىدەك ئېسىمده...

— بۇ سۈيقەست!... بۇ دېگەن تۆھمەت!، — گۈلزىبا يىغلىۋەتتى، — مەن... مەن... خەت ئالمىدىم...

ئايال كاتىپ شىلتىڭ ئېتىپ چىقىپ كەتتى. ئۇنىڭ كارىدورىدىلا: «پازىل، ھەي پازىل؟...» دەپ ۋارقىرىغان ئاۋازى كەلدى. ئايال كاتىپ كىرىپ، ئۇستىلىگە يۆلىنىپ تۇرۇۋېدى، غاز بويۇن، خاپا باش، يۈزلىرى قاتاڭغۇر يىگىرمە ياشلاردىكى ئورۇق بىر بالا كىرىپ كەلدى.

— نېمە ئىش ئىدى زەينەپخان ئاچا؟ — دېدى غاز بويۇن بوينىنى سوزۇپ، — بىرەر ئىشىڭىز بارمىدى؟

— قاراڭ پازىل، — زەينەپخان دەپتەرنى ئاچتى، — 1 ـ ئاينىڭ 22 ـ كۈنى مەن توي خېتىنى كەسكەندە، سىز مەشەدە جەدۋەل تولدۇرغانىدىڭىز... شۇ چاغدىكى قىزنى تونىيالامسىز؟

— تونۇيمەن، — غاز بويۇن بويۇنداپ گۈلزىباغا تىكىلدى، — مانا مۇشۇ قىز...

— نېمە مەنا؟ — گۈلزىبا يەنە ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى، — سىز... سىز ماڭا بۆھتان قىلىۋاتىسىز... مەن سىزنى نەدە كۆردۈم؟... مەن... مەن سىزنى تونىمايمەن...

— ئاڭلىدىڭىزمۇ پازىل؟...

— توۋا خۇدايىم، ما خانىمنىڭ قارا يۈزلۈكىنى... مۇشۇ پەلتۇيىڭىز... مۇشۇ يۇڭ ياغلىقىڭىز... مانا مەشەدە «زۇكام بولۇپ قالدىم» دەپ، قول ياغلىقىڭىزدا بۇرنىڭىزنى ئېتىپ ئولتۇرغىنىڭىزچۇ؟...

— سىلەر سارىڭ بوپسىلەر!... گۈلزىبا قاتتىق ۋارقىرىۋەتتى، — مەن ئاشۇ سېپىق كۆزەن بىلەن توي خېتى ئالىمەنما؟... مەن ئەرز قىلىمەن...

— شاشماڭ خانىم، ھېلىقى ھەربىي ئۇستىڭىزدىن ئەرز قىلدى، — دېدى زەينەپخان تارتمىدىن بىر پارچە قەغەزنى ئېلىپ، — سىلەر توي خېتى ئېلىپ چىققاندا، سىڭلىڭىز ۋە ئۇنىڭ دوستلىرى، يېقىنلىرىڭىز گۈڭشي ئالدىدا ئۇچراپتۇ. بۇ بىر ئەمەس، بەش ئادەم ئىكەن! . . . ئۇلار «توي خېتى ئالغىنىڭلارغا مۇبارەك بولسۇن!» دېسە، ئىزا تارتىپ كېتىپ قاپسىز. . . بۇنى چۈشىنىشكە بولىدۇ. . . ھېلىقى ھەربىي يولداشمۇ: «قارىڭلار، ئۇنى ئىزا قارتقۇزۇپ قويدۇڭلار» دەپتۇ. توي خېتىنىى ھەممىسى قولدىن ـ قولغا ئېلىپ كۆرۈشۈپتۇ. ئەمدى بۇ يىگىتنىڭ ئوت قۇيرۇقلۇق قىلىشى بىلەن، بىر ھەربىي يولداشنى ۋەيران قىلىسىڭىز بولامدۇ! . . . ئويلاپ بېقىڭ، سىز دېگەن بىر ئوقۇتقۇچى! . . . ئادەم تەربىيىلەيدىغان ھەر قانداق كىشى ئالدى بىلەن ئۆزىنى تەربىيىلىشى كېرەك! . . .

— بولدى بەس قىلىڭ. . . سىزنىڭ مۇنداق گەپلىرىڭىزنى ئاڭلىغۇم يوق! . . . — گۈلزىبانىڭ بىردىنلا چىرايى سارغىيىپ، مۆلدۈردەك تۆكۈلۈپلا كەتتى، — مەن ئۇ كۈنى گۈڭشېدىن ھېچكىمنى تاپالماي قايتىپ كېتىۋاتسام، كېرىموف ئالدىمدا پەيدا بولدى. ئۇنىڭ بىلەن سۆزلىشىپ ماڭغىنىم راست، لېكىن. . .

— ھەتتا سىز خەت ئېلىشنىڭ ئالدىدا: «مەن شۇنداق پۇرسەتنى كۈتكەن. . . سىز تەربىيە كۆرگەن ئادەم. . . شەرەپلىك ھەربىيسىز. . . ئەلۋەتتە كۆڭۈلنى چۈشىنىسىز. . .» دەپ ئېيتىڭىزمۇ ـ يوق؟ . . .

— ۋاي خۇدايىم، ۋاي خۇدايىم ئۇ. . . ئۇ. . . نېمىدېگەن قارانىيەت ئادەم! . . . ، — گۈلزىبا چېكىسىنى تۇتقانچە يۆتىلىپ كەتتى، — ئۇ بىر مەلئۇن، ئېپلاس نېمىكەن. . .

— ئاشۇ «قارانىيەت» ، «مەلئۇن» ، «ئېپلاس» دەپ تەرىپلىگەن ئادەمىڭىزنىڭ ئۆزى ئەسكى، پۇلى تاتلىقمىكەن؟ . . . گەپنى سىڭا ـ پاتا قىلساق بولارمىكىن! . . .

كاتىپ ئايالنىڭ «بىر ھەربىي يولداشنى ۋەيران قىلىسىڭىز بولامدۇ» ، «پۇلى تاتلىقمىكەن؟» دېگەن سۆزى گۈلزىبانى ئويلاندۇرۇپ قويدى. چۈنكى كېرىموف ھېلىقى كېچە: «پۇلۇمنى تۆلە! ئۇنىڭغا بەش

قىز ئالاتتىم. . . » دەپ ۋارقىرىغاندى. بۇ ئىشنى ئانىسىدىن قانچە كوچىلاپمۇ بىلەلمىگەن گۈلزىبا گويا يۇرىكىنى قانداقتۇر غايىبانە بىر قول سىقىپ تۇرغاندەك ئارامسىزلىق ھېس قىلىپ كەلگەندى، ئەمما ھېكمەت قايىتىنىڭ گۈلزىبانى پۈلغا سېتىۋەتكەنلىكىنى شۇ كېچىسىلا قارارلاشتۇرۇپ بولغانىدى.

— پۈلى تاتلىقمىكەن دېگىنىڭىز نېمىسى؟ — گۈلزىبا قىزىرىپ كەتكەن كۆزلىرىنى كاتىپقا تىكتى، — مەن كېرىموفنىڭ ھېچقانداق پۈلىنى كۆرمىسەم؟ . . .

— خۇپسەنلىك قىلمايلا، — سىز شۇنچە چوڭ ئىشنى بىلمەي قالامتىڭىز؟ — كاتىپ ئايالنىڭ قاش ـ قاپاقلىرى سۈزۈلدى، — ھېلىقى ھەربىي سوت ھەققى دەپ سىلەرگە بىر مىڭ بىر يۈز يۈەن پۈل بېرىپتىمغۇ؟ . . . بۇنداقمۇ ئىنساپسىزلىق بولامدۇ؟ . . .

— بىر مىڭ بىر يۈز يۈەن؟ — گۈلزىبانىي يەنە يۆتەل قىستىدى، — بۇ. . . بۇ راستىما؟ . . .

— بۇنى مەندىن سورايسىزغۇ؟ — كاتىپ ئايالنىڭ پەيلى بۇزۇلدى، — بۇ بىر قانۇنسىزلىق. . . شەھەردىكى ھەر كاتتا تويلاردىمۇ سوت ھەققى دەپ يۈز يۈەن تاپشۇرغان، يېزىلاردا بولسا، بۇ پۈل يىگىرمە — ئوتتۇز يۈەن بىلەنلا چەكلىنىدۇ. «سوت ھەققى» ، دەپ، سىز ئۆزىڭىزنى ساتماقچىمۇ؟ . . .

گۈلزىبا بىردىنلا مەيدىسىنى تۇتقانچە، ھېكمەتنىڭ مۇرىسىگە يېقىلدى. ھېكمەت كاتىپنى تىللىۋەتتى:

— بولدى قىل ئالۋاستى سېرىق، گېپىڭنى توختات! . . . قانداق كاسكا خوتۇن بۇ؟ . . .

كاتىپ ئايال قورقۇپ كەتكىنىدىن، چايدانىنى تاراقلىتىپ، چىنىگە قاينات سۇ قۇيدى. پازىل نېمە قىلارىنى بىلمەي، ئۆي ئىچىدە پىرقىراپ يۈرەتتى.

— گۈلزىبا، گۈلزىبا؟ ماڭا قاراڭا، نېمە بولدىڭىز؟ . . . ھېكمەتمۇ قورقۇپ كەتكەندى، — كۆزىڭىزنى ئېچىڭا؟ . . .

ھېكمەت قاينات سۇنى پۇۋلەپ، ئونىڭغا ئاز ـ ئازدىن ئىچۈردى. . . بىر

چەدىلا كۆزىنى ئارانلا ئاچقان گۈلزىبا مىچىلداپ يىغلىۋەتتى.

— ئاھ، ھېكمەت... بىز... بىز بۇ دوزاقتىن كېتەيلى... مېنى ئېلىپ كېتىڭ...

ھېكمەت گۈلزىبانى يۇلۇپ تۇرغۇزدى. زەينەپخان بىلەن يازىل خىجىل بولدىمۇ ياكى چوڭ بىر ئىش چىقىپ قېلىشىدىن قورقتىمۇ، ئەيتاۋۇر ئۇلارمۇ يارەملەشتى. كارىدورنىڭ تاشقارقى ئىشىكى ئالدىغا كەلگەندە، ھېكمەت كاتىپ ئايالغا قايرىلىپ مەخسۇس قادالدى.

— بىلىپ قويۇڭ، بىز دوستىلىرىمىز بىلەن بۇ ئىشنى يۇقىرى ئورگانلارغا قەدەر دەۋا قىلىمىز. گۈلزىبا ھەرقايسىڭلار ئويلىغاندەك قىزلاردىن ئەمەس... پاسكىنا تىل - ھاقارەتلىرىڭىز، ساۋاتسىزلارچە مەمەدانلىقىڭىز، تېرىقتەك ھوقۇقىڭىز ئۈچۈن كۆرسىتىۋاتقان كىنىرىڭىز بۇ قىزغا خۇپ كەلمەيدۇ... بۇ گەپلىرىڭىزنى سىزنى ھەم بۇنى،— ھېكمەت پازىلغا قارىدى،— پۈچەك پۇلغا سېتىۋالغان رەزىل ئادەمگە، ئالدىڭىزغا گۈلزىبانىڭ مىياقىدا ياسىنىپ كەلگەن بۇزۇق قىزغا ئېشىتىڭ... سىلەر گۈلزىبانى ئۆزۈڭلارغا ئوخشاش ۋىجدانسىز، كۆڭلى پەس، دېيانەتسىز دەپ ئويلاپ قالماڭلار...

چۈشلۈك تاماق ۋاقتى بولۇپ قالغانىدى. ھېكمەت گۈلزىبانى ئاستا ماڭدۇرۇپ «ئۈچ بۇرجەك» بازار ئاشخانىسىغا ئېلىپ كىرىپ، ئۇنى تاماق ئۈستىلى ئالدىدا ئولتۇرغۇزدى. ئۇ ئاشخانا ئالدىدىكى يوشۇرۇن ئاشلىق بېلىتى ساتقۇچى قارائۇغۇ بازارچىلاردىن ئاشلىق بېلىتى ئېلىش ئۈچۈن مېڭىۋېدى، گۈلزىبا پورتىلىدىن بىر كىلولۇق بېلەتنى ئېلىپ بەردى. ئۇنىڭ ھالى ناھايىتى بوش ئىدى. تاماقنىمۇ ئانچە مەيلى يوقتەك قىلاتتى. شۇنداقتىمۇ، گۈلزىبا بىر چىنە ئۇزۇپ تاشلىغان سۈيۇقئاشنى كۆڭلى تارتمىدىغانلىقىنى ئېيتتى.

تاماقمۇ كەلدى. تاماقنىڭ تېتىملىق دورا - دەرمەكلىرى ئادەمنىڭ ئىشتىھاسىنى غىدىقلايتتى. بىراق، گۈلزىبا تاماقنى ھېكمەتنىڭ كۆڭلى ئۈچۈنلا ئىچىۋاتقاندەك ئىدى. ئۇ قوشۇقنى ئاغزىغا ئېلىپ باراتتىيۇ، ئىچمەي، قەيەرگىدۇر قادىلىپ قاراپ قالاتتى. ياكى بولمىسا، ئاشنى ئىلەشتۇرۇپ، خىيالغا پاتاتتى. كاتىپ ئايالنىڭ يىرتقۇچلاردەك تەلەتى،

زەھەردەك سۆزلىرى ئۇنىڭ يۈرىكىدە ئوغدەك ئۇيۇپ قالغانىدى. ھېكمەتنى بولسا «كۈل رەڭ پەلتو، يېشىل يۇڭ ياغلىق» مەسىلىسى بىلەن «سىز تەربىيە كۆرگەن ئادەم، مەن مۇشۇنداق پۇرسەتنى كۈتكەن. . . » دېگەندەك يىرگىنىشلىك جۈملىلەر قىينىماقتا ئىدى. ئۇلار خېلى ئۇزۇن جىمجىت ئولتۇرۇشتى. ھەر ئىككىسىلا بىر - بىرىنىڭ كۆزلىرىگە قاراشقا پېتىنالمايتتى. گۈلزىبانىڭ كۆزلىرىنىڭ نۇرى قاچقان، ھال رەڭ لەۋلىرى ئاقىرىپ كەتكەنىدى. ئۇنىڭ تال - تال پارقىراپ تۇرغان قوشۇما قاشلىرىنىڭ تېگى ئۇششاق تەرلىگەنىدى.

— گۈلزىبا كۆپ ئويلىماڭ، — دېدى ھېكمەت تەسەللى بېرىپ، — ئېيتىڭا، قېنى! سىزنىڭكىدەك كۈل رەڭ ياقىلىق پەلتو بىلەن يېشىل يۇڭ ياغلىق گۈلرۇزدىمۇ بارمۇ؟ . . .

— ياغلىقنى سىز بەرگەن ئەمەسمۇ؟ لېكىن مۇنداق پەلتۇسى يوق. . .

— سىز تونۇيدىغان باشقا دوستلىرىڭىزنىڭچۇ. . .

— يوق. . .

— ئوبدانراق ئويلىنىپ كۆرۈڭ. . . سىزنىڭ سىياقىڭىزدا ياسىنىپ كىرگەن قىزنىڭ بۇنداق ھەممە تەرىپى ئوخشاپ كېتىدىغان پەلتۇنىسى تاپالىشى ناتايىن، — دېدى ھېكمەت مۇلايىم تەلەپپۇزدا، — يا كى پەلتۇيىڭىزنى بىرەر دوستىڭىزغا بېرىپمۇ تۇرغانمۇ؟ . . .

— ئۇنداق ئىش بولمىغان. . .

گۈلزىبا گۇڭشىغا كىرگەن جەريانىنى قايتا چۈشەندۈرۈۋېتىپ «سىز تەربىيە كۆرگەن» دېگەندەك سۆزلەرنىڭ نېمە مەقسەتتە ئېيتىلغانلىقىنى، دېدى. بۇنىڭ بىلەن، ھېكمەت يېنىكلەپ قالغاندەك بولدى. ئەمما گۈلزىبا بىلەن كېرىموف كوچىغا چىققاندا، شۇ كۈنى كېسىلگەن توي خېتىنى باشقىلارنىڭ كۆرۈشى، مەكتەپتىن قىلىپ بەرگەن تونۇشتۇرۇش ئۇنىڭ كاللىسىدىن زادىلا ئۆتمەيتتى.

— گۈلزىبا، مەكتىپىڭلارنىڭ تونۇشتۇرۇش خېتىنى كېرىموف قانداق قولغا چۈشۈرگەندۇر؟ . . .

— بىر مۇئاۋىن ئايال ئىلمىي مۇدىرسىز بار، — دېدى گۈلزىبا، — ئۇ

ئىككى قېتىم كېرىموفنى ماڭا سايە قىلىپ تەربىيە خىزمىتى ئىشلىگەن. مەن ئۇنى تىللىۋەتكەنىدىم.

— ناھايىتى چۈشىنىشلىك... ئۇلار تەييارلىقنى بەك پۈختا قىلغانىكەن.

— تويدۇم، مەن بۇ رەسۋاچىلىقلاردىن جاق تويدۇم، — گۈلزىبا ئىككى چېكىسىنى ئالقانلىرىغا ئالدى، — ھېكمەت، ئاقمۇللا ئىمامغا نىكاھ قىلدۇرۇپلا، بۇ يەرلەردىن كېتەيلى... «ئاق قۇشقاچنىڭ تەرگىنى يوق، ئاچلىقتىن ئۆلگىنى يوق» دېگەن گەپمۇ بارغۇ؟ خۇدايىم بىزگىمۇ بىر ئاسانلىقنى بېرەر...

— رەھمەت سىزگە، سىزنىڭ بۇنچىلىك ئىرادىگە كەلمىكىڭىز بەك تەس، — ھېكمەت گۈلزىبانىڭ ئەلەمگە چىدىماي شۇنداق دەۋاتقانلىقىنى بىلىپ تۇراتتى، — ھازىر ئابدۇنەبىنىڭ ئەھۋالى قانداقراق؟

— خېلى ياخشى، ئەمما تېخى مەكتىپىگە بارالمىدى، سىزنىڭ گېپىڭىزنى ھەر كۈنى دېگۈدەك قىلىدۇ.

گۈلزىبا «ئۇھ» دەپ ئۇلۇق ـ كىچىك تىنغىنىچە، يەنە جىمىپ قالدى. ئۇنىڭ كاللىسىدىن «كۈل رەڭ پەلتۇ» زادىلا كەتمەيتتى. ئۇ پات ـ پاتلا يۆتىلىدىغان بولۇپ قالغاچقا، قىش كەلگەندىن بېرى، بۇ پەلتۇسىنى ئۈچىسىدىن سالمىغانىدى. بۇ پەلتۇ قانداق قىلىپ باشقىلارنىڭ ئۈچىسىغا چىقىپ قالدى؟... گۈلزىبا بۇ سۇيىقەست ـ نەيرەڭلەرنى گۈلرۇزنىڭ قىلىۋاتقانلىقىنى بىلەتتى. بۇنداق دۈشمەنلىك ۋە ھىيلە ـ مىكىر پەقەت شۇنىڭلا قولىدىن كېلەتتى. كۆرەلمەسلىك، ھەسەت، شەخسىيەتچىلىك زەرداپلىرى ئۇنىڭ قان ـ قېنىغا سىڭىپ كەتكەن بولۇپ، باشقىلارنىڭ ئۆزىدىن مىسقالچە ئارتۇق بولۇشىنى ئۇ ھەرگىز خالىمايتتى، شۇڭا، كىچىكىدىن باشلاپلا، ھۆرمەت ۋە ئىپتىخارغا سازاۋەر بولغان ئىنايەت ئەپەندىنىڭ قىزى — گۈلزىباغا ئۆچ ئىدى. ئۇ چوڭ بولغانسېرى، بۇ ئۆچلۈك دۈشمەنلىككە ئايلاندى. بولۇپمۇ ئوتتۇردا ھېكمەت پەيدا بولغاندىن كېيىن، بۇ ئاچا ـ سىڭىللار قېنىقماس رەقىپلەردىن بولۇپ قالغانىدى.

گۈلزىبا بىردىنلا چەكچىيىپ، قوشۇقنى چىنىگە تاشلىدى. ئۇنىڭ كۆز قارىچۇقلىرى قېتىپ قالغاندەك، بىر نۇقتىغا تىكىلىپ قالدى.

چۈنكى، سىرلىق بىر كۆرۈنۈش ئۇنىڭ كۆڭۈل ئېكرانىدىن ئىپلا قىلىپ ئۆتكەندەك بولغانىدى. . .

— ھېكمەت، — گۈلزىبا دەرھاللا ھېكمەتنىڭ قولىنى تۇتتى، — ئەمدى ياد‌ىمغا كەلدى. ھېلىقى ئايال 1 ـ ئاينىڭ 22 ـ كۈنى دېگەندەك قىلدى، توغرا، ئۇ كۈنى دۇشەنبە ئىدى. . . مەن ئېتىمگەندە، ئانامغا «پەلتۇيىمنىڭ تۈگمىسى ئۈزۈلۈپ كەتتى، قاداپ قويغىن» دەپ، مەكتەپكە كالتە چاپىنىم بىلەن كېتىپ قالغان.

— ئەمىسە، چۈشتىن كېيىن پەلتۇنى كىيىپ بېرىپسىز ـ دە؟

— شۇنداق.

— گۈلرۇز نەق مۇشۇنداق پۇرسەتنى كۈتكەن!. . .

گۈلزىبا ھېلىلا ئەسلىگە كېلىپ قالغانىدى. ھېكمەت ئۇنى ئاۋغان كوچىسىغىچە ئېلىپ كەلدى. ئۇلار تۇنجى قېتىم ئۇچراشقان كوچا دوقمۇشىدا بىرەم تۇردى ۋە بىر ـ بىرىگە سىرلىق مەنا بىلەن قارىشىپ كۈلۈمسىرەشتى. گۈلزىبا ئۇنىسى مەشەدىنلا ئۇزاپ كېتىدۇ، دەپ ئويلىغانىدى. لېكىن ھېكمەت قوشقاناتلىق ئىشىكنى ئېتىتىرىپ ئاچتى ۋە پىچىرلاپ: «قورقمايمەن، مەن كېرىموفتەك قىلمايمەن. . . ئابدۇنەبىنى كۆرۈپ چىقسامىلا بولىدۇ. . . » دېدى. ھېكمەتنىڭ گېپىنىڭ تېگىگە يېتكەن گۈلزىبامۇ، «ھېلىغۇ گۈلرۇز بىلەن قايىت ئىكەن، ئالۋاستى بولسىمۇ ئەمدى قورقمايمەن. . . » دېدى.

ھېكمەت ئۆيگە كىرگەندە، بۇمەرەمغان كۆڭلەك ياماپ ئولتۇراتتى. بىر قولىنى بوينىغا ئېسىۋالغان ئابدۇنەبى شىرەدە بىر چۆچەك كىتابىنى ئانىسىغا ئوقۇپ بېرىۋاتاتتى. ئۇ ئورنىدىن چاچراپ تۇردى ـ دە، «ئاكا!» دەپ، ساق قولى بىلەن ھېكمەتنىڭ بوينىدىن قۇچاقلىۋالدى.

— قانداق، خېلى ياخشى بولۇپ قالدىڭمۇ؟ — ھېكمەت ئۇنىڭ ھەر خىل رەڭدار يىپلار بىلەن توقۇلغان پوپايكىسىغا قارىدى، — پاھ ئەجەپ چىرايلىق پوپايكا كىيىۋاپسەنغۇ؟. . .

— گۈلزىبا ئاچام گىلەمنىڭ يۈڭ شانۇسىدا توقۇپ بەردى. ئەگەر، ھېلىقى شۇرغانلىق كېچە مېنى قۇتقۇزۇۋالمىغان بولسىڭىز، مەن ئۆلۈپ قالىمەنكەندۇق.

— جۆيلىمە ئابدۇنەبى، — ھېكمەت ئۇنىڭ يۈملاق يۈزلىرىنى ئالقانلىرىغا ئالدى، — بىز سېنىڭ بىلەن تېخى جىق ئىشلارنى قىلىمىز... بىلەمسەن، ياخشى كۈنلەر ئالدىمىزدا... سەن مېنىڭ باتۇر ئۇكام... ئەمما، ساقايساڭلا، مەكتەپكە بېرىشىڭ كېرەك...

— چوقۇم بارىمەن... لېكىن... لېكىن سىز شۇ كۈنى مېنى دوختۇرخانىغا ئەكىرىپ قويۇپلا، كېتىپ قالمىسىز...

بۈمەرەمخان گەرچە «ياخشى تۇردىڭىزمۇ ھېكمەتجان؟» دەپ قويغان بولسىمۇ، كۆزى مېھمانخانىنىڭ ئىشىكىدە ئىدى. ئۇ تامغا يۆلىنىپ سۈپىدىلا تۆگۈلۈپ ئولتۇرغان گۈلزىباغىمۇ قارىمايتتى. ھېكمەت ئۇنىڭ بىسەرەمجان ھەرىكەتلىرىدىن، ئىچكەركى ئۆيدە بىر كىم بارلىقىنى بىلىپ بولغانىدى. شۇڭا ئۇ، «ئاڭلىسۇن» دېگەندەك، ئەتەي ئاۋازىنى قويۇپ بېرىپ، ئۇنلۇك سۆزلەشكە باشلىدى:

— بۈمەرەمخان ئاچا، كونىلار چىراي كۆرۈپ ھال سورا، دېگەنىكەن. گۈلزىبادىن «نېمە بولدۇڭ قىزىم؟» دەپ ھال سوراپمۇ قويمايلىغۇ؟ قارىسىلا، چىرايىنىڭ بولۇپ كەتكىنىنى...

گۈلزىبا ئۇششۇك تەگكەن يوپۇرماقتەك سارغىيىپ كەتكەن بولۇپ، يېنىك تىترەۋاتاتتى. ئۇنىڭ پەلتۇسىنىڭ يەڭلىرىگە كەپلەپ تىقىۋالغان قوللىرىمۇ مۆزلاپ كەتكەندى. بۈمەرەمخان ئۇنىڭ پېشانىسىگە ئالقىنىنى قويۇۋېدى، گۈلزىبا ئۇنىڭ قولىنى ئىتتىرىۋەتتى.

— نېمە بولدىڭىز قىزىم؟... قىزىپ قالغاندەك تۇرىسىزغۇ؟ — بۈمەرەمخان ئىچكەركى مېھمانخانا تەرەپكە قاراپ قويدى.

— نېمە بولاتتى، — دېدى ھېكمەت ۋارقىراپ دېگۈدەك، — گۈڭشې كاتىبات بۆلۈمىدە ھوشىدىن كەتتى... ھېلىقى كېرىمۇف دېگەن خوتۇن بېدىكى، مۇناپىق مەلئۇن گۈلرۇزنى گۈلزىبادەك ياساپ ئاپىرىپ، «توي خېتى» ئاپتۇ...

— ۋاي خۇدايىم، نېمە دەيدىغانسىلەر؟...

— سىلى ئۆتكەن دۇشەنبە كۈنى پەلتۇنىڭ تۆگمىسىنى قاداپ بولغاندىن كېيىن، گۈلرۇز ئۇنى كىيگەنمىدى؟

— كىيگىنىنى كۆرمىدىم، لېكىن پەلتۇنى ئەكىرىپ قويغىلى

كىرسەم، گۈلرۇز ئارقامدىن كىرىپ، گۈلزىبانىڭ ھۇجرىسىدا قالغان! . . .

— كىيىپ چىقىپ كەتكىنىنى مەن كۆرگەن! — دېدى ئابدۇنەبى ۋارقىراپ، — نېمىشقا ئاچامنىڭ پەلتۇسىنى كىيىسەن؟ دېسەم، مېنى «ئىشىكنى قىل تاز» دەپ تىللىغان. . .

— ئىش ئايدىڭلاشتى. . . بىز شەھەردىكى دوستلار بىلەن ۋىلايەتلىك سوتقا، ئۇ يەردە ھەل بولمىسا ئالىي سوتقا ئەرز تۇتماقچى. . . قېنى مەن كېرىسوق دېگەن ئۇ سېسىق چوشقىنىڭ كارامىتىنى بىر كۆرۈپ باقاي! . . . ئۇنى ھەربىي سەپتىن قوغلاپ چىقارغۇزۇپ، ئەمىلدىن ئېلىپ تاشلىتىپ، ھەتتا پارتىيىلىكىدىن قالدۇرغۇزۇپ، پۈتۈن ئۆمرىگە يەتكۈدەك نادامەتتە قالدۇرمىسام، ئادەم بولماي كېتەي! . . .

مېھمانخانىنىڭ ئىشىكى ئېچىلىپ، بوسۇغىدا قايتىنىڭ يوغان گەۋدىسى كۆرۈندى. ئۇنىڭ چىرايى قىزدۇرۇلغان مىستەك قىزىرىپ، يېرىڭ ساقاللىرى ئۆسۈپ كەتكەندى، كۆزلىرىدىن بولسا قان قۇيۇلۇپ تۇراتتى.

— ھەي ئەپەندى، بىزنىڭ ئائىلىنىڭ ئىشلىرىغا نېمانچە چېپىلىۋالىسەن؟ — دېدى قايىت ئىشىكنى يېپىۋېتىپ، — يوقال كۆزۈمدىن! . . .

— خاتىرجەم بول، — سەۋر قاچسى تولغان ھېكمەتمۇ يوز - خاتىرە قىلمىدى، — سېنىڭ ئۆيۈڭدە يېتىۋالمايمەن. . . پەقەت سېنى بەزى ئىشلاردىن ئاگاھلاندۇرۇپ قويماقچىمەن! ؟ . .

— مېنى. . . مېنىمۇ؟ . . . — قايىت دىمىقىنى قاقتى، — ئۇمىچىڭنى ئېچە ئەپەندى. . .

— سەن ماھىگۈلنى قىمارۋازلارغا تۇتۇپ بەردىڭ. . . ئابدۇنەبىنى ئۇرۇپ قولىنى سۇندۇردۇڭ. . . گۈلزىبانى ساتتىڭ. . . ئۇنىڭدىن باشقا ئوغرىلىق، قىمار، نەشە دېگەندەك ھۆكۈمەت چەكلىگەن بارلىق ئەسكىلىكنى قىلدىڭ، — ھېكمەت غەزەپتىن تىترەۋاتاتتى، — سەن بۇ دۇنيانىڭ سورىقى، ئۇ دۇنيانىڭ جازاسى يوق دەمسەن؟ . . . بىلىپ قوي سېنىڭ توقسۇنۇڭ تولدى! . . . سەن قىلغان ئىشلىرىڭنىڭ جازاسىنى

هامان تارتىسەن! . . . ئۆمرۈڭ خارلىق - زارلىقتا ئۆتىدۇ. . .
— ھەي ئەۋلىيا. . . ئەجەپ پال سالغاندەك گەپ قىلىسەنغۇ؟ يوقال دەيمەن. . . — قايىت يوغان تۆكلۈك مۇشتۇملىرىنى تۆگۈپ دېۋىلەپ كەلدى، — ھېلى جۇمۇ! . . .
— قېنىسى ھېكمەتكە قول تەگكۈزۈپ باقە! — گۈلزىبا دېرىزە تەكچىسىدىكى پىچاقنى ئالدى - دە، ئۆچىنى يۈرىكىگە تاقىدى، — قېنى، ئۇرمامسەن؟ ئۇرە! . . .
قايىت ئورنىدا قاققان قوزۇقتەك تۇرۇپ قالدى. ئۇ، ئامەت ئېلىپ كېلىۋاتقان گۈلزىبادەك گۆھەرنى تاشقا ئۇرۇشنى خالىمايتتى. جەننەتنىڭ ئىشكى ئېچىلىپ، ئۇنىڭ ئېرىقلىرىدا ئېقىۋاتقان شارابى ئەنتۇر كۆزىگە كۆرۈنۈپ تۇرغان بىر پەيتتە، بۇ پەرىشتەنى رەنجىتىمە قانداق بولغىنى! . . .
— قىزىم گۈلزىبا، — دېدى قايىت كۆچۈكلىنىپ، — مەن ئۇنى ئۇرۇمەن دېگىنىم يوققۇ؟ مەنمۇ سىزنىڭ غېمىڭىزدا كۆيۈپ - پىشىۋاتىمەن. . . ئۇنىڭ بىلەن ئۆتىسىڭىز، ئۆمرىڭىز غۇربەتچىلىكتە ئۆتىدۇ. . . كۆزىڭىز ياشتىن قۇرىمايدۇ. . . ئۇ دېگەن ھۆكۈمەتنىڭ دەپتىرىدىكى بىر ئەكسىيەتچى. . .
— مېنىڭ غېمىمدىمىش، — گۈلزىبا قەھرى بىلەن ئالايدى، — دادىسىدەك بىر مەلئۇنغا سېتىش، قىزىڭ بىلەن بىرلىشىپ سالغان كۆلپەتلەر. . . بۇمۇ مۇشۇ كۆيۈنۈشىنىڭ ئېچىدىمۇ؟ مېنىڭ ئەسلى كۆيۈمچان، مېھرىبان، ئەلنىڭ يىغىسىنى يىغلايدىغان، دىيانەتلىك بىرلا دادام بولغان! . . .
گۈلزىبا يۈزىنى تۆتۈپ يىغلۇۋەتتى.
— قىزىم ئۇنداق دېمەڭ، — بۇمەرەمخان يېقىنلاپ كەلدى، — ئۇ. . . ئۇ. . . دېگەن. . .
— سىزمۇ ماڭا يېقىن يولىماڭ! تېنىڭىزدىن نىجاسەتىنىڭ ھىدى كېلىدۇ. . . — گۈلزىبا ئانىسىنى ئىتتىرىۋەتتى، — ئۇكام ئابدۇنەبىنى دېمىگەن بولسام، بۇ ئالۋاستىلار ئۇۋىسىدىن ئاللىقاچان چىقىپ كەتكەن بولاردىم! . . .

— بولۇۋاتقان جىدەلنى كۆزىڭىز كۆرۈپ تۇرىدۇ، — دېدى بۇمەرەمخان ھېكمەتكە، — شۇنداق بولغاندىن كېيىن، چىقىپ كەتسىڭىز بولمامدۇ؟

— ھېكمەتنى قوغلىغۇدەك يەرگە يەتتىڭىزمۇ؟ — ۋارقىرىدى گۈلزىبا، — ئەگەر ئۇ قۇتقۇزمىغان بولسا، ماھىگۈل بىلەن ئابدۇنەبى ھازىر ھايات بولارمىدى؟ ئىككى بالىڭىزنىڭ دەردىدە ئۆزىڭىزمۇ تۈگەشكەن بولارىدىڭىز... ھالا بۇگۈنگە كېلىپ، كېرىموفتەك ئەۋرەز پاقىسىنىڭ سامسىلىرى ئەقلىڭىزنى بۇلغاپ قويۇۋاتامدۇ؟ قېنى سىزدىكى ئادىمىيلىك؟ سىزدەك ئانامنىڭ بولغانلىقىدىن نومۇس قىلىۋاتىمەن...

— بولىدۇ، بۇمەرەمخان ئاچا، مەن چىقىپ كېتەي، — ھېكمەت ئوتتەك يېنىپ تۇرغان كۆزلىرىنى قايىتقا تىكتى، — قايىتكا، شۇنى سەمىلىرىگە سېلىپ قوياي، سېلىنى ئۆگزىگە چىقىرىپ قويۇپ، شوتىنى ئېلىۋېتىدىغانلار ئەڭ خەتەرلىك ئادەملەر!... ۋاقتى كەلگەندە، ئۇلار سېلىنى گۆرگە ئىتتىرىش ئارقىلىق نام - مەنپەئەتكە ئېرىشىدۇ...

— مېنىڭ ئۇنداق بۇرادەرلىرىممۇ يوق... سەن ئۇنىڭدىن غەم يېمىسەڭمۇ بولىدۇ...

— يوق؟... — ھېكمەت شارتلا قىلىپ مېھمانخانىنىڭ ئىشىكىنى ئېچىۋېدى، گەپ تىڭشاپ تۇرغان كېرىموف مەڭدەپ قالدى، — بۇچۇ... مانا بۇ ئەڭ خەتەرلىك مەخلۇق ئەمەسمۇ؟...

گۈلزىبا كېرىموفنى كۆرۈش بىلەنلا پىچاقنى ئالدى - دە، مېھمانخانىغا ئېتىلىپ كىردى. قايىت كېرىموفنى توسۇۋالدى، ھېكمەت گۈلزىبانى تۇتۇۋالدى.

— ھېكمەت، مېنى قويۇۋېتىڭ! — چىرقىرىدى گۈلزىبا، — بۇ ئىپلاسنىڭ تېنىدە بىر تامچە قان كۆرسەممۇ ھېساب...

— ھەي، چوشقا گاداي، كەتمەمسەن؟ — ۋارقىرىدى ئابدۇنەبى، — ياكى كۆتۈڭگە پوجاڭزا ياقامتىم؟...

— كېرىموف، بۇ يەردىن دەرھال يوقال! — بۇيرۇق قىلدى ھېكمەت، — بۇگۈنكى تارتقان خورلۇقلىرى ئۈچۈن، سېنىڭ تېنىڭنى پارچىلاپ ئىتقا تاشلاپ بەرسىمۇ، گۈلزىبانىڭ دەردى چىقمايدۇ.

كېرىموف غىپلا قىلىپ چىقىپ كەتتى. قايىت مېھمانخانىنىڭ تېمىغا يۆلەنگىنىچە چەكچىيىپ تۇراتتى. ئابدۇنەبى گۇلزىبانى قۇچاقلاپ، يۈزلىرىنى سىيلايتتى.

— قايىتكا، سېلىدە، ئاشۇ نارەسىدە ئوغۇللىرىچىلىكمۇ ئەرلىك غۇرۇرى يوق ئىكەن، — دېدى ھېكمەت گۇلزىبانى يۆلەپ تۇرغۇزۇپ، — بىلىپ قويسىلا، سىلى جامال توختى، كېرىموفتەك بۆرىلەرنى ئۆيگە باشلاپ كىردىلە... ئۇلار ئاخىرى بىر كۈن ئۆزلىرىنى ۋەيران قىلماي قالمايدۇ...

ھېكمەت نەبىنىڭ پېشانىسىگە سۆيۈپ قويۇپ، ئۆيدىن چىقىپ كەتتى. ئۇنى بوستاندا نۇرغۇن ئىشلار كۈتۈپ تۇراتتى. ئۇ قىزىق دەرۋازىدىن ئىتتىك ئۆتۈپ كېتىۋاتقاندا، ئەنجان كوچىسىدىكى جەينەكتە كۈسۈرلىشىۋاتقان كېرىموف بىلەن گۇلرۇز ئۆزلىرىنى دالدىغا ئېلىشتى. بوگۇنكى گۇڭشي كاتىبات بۆلۈمىدە يۈز بەرگەن ئىشلاردىن خەۋەر تاپقان گۇلرۇز كېرىموفقا خۇش خەۋەر يەتكۈزۈش ئۈچۈن، ئۇنىڭ ئۆيىگە بارغانىدى. ئەمما ئۇ قۇلۇپلانغان ئىشىكنى كۆرۈپ سولىشىپ قايتىپ كېلىۋاتقىنىدا، كېرىموفقا ئۇچراپ قالدى.

— قانداق؟ مېنىڭ گېپىمگە كىرسىڭىز، ھەرگىز زىيان تارتمايسىز، — دېدى گۇلرۇز پىچىرلاپ، — ئالىمجاننىڭ سىزنى ئىزدەپ كەلگىنىنى ئاڭلاپلا، سىزنى ئەرىز يېزىشقا مەجبۇرلىمىغان بولسام، زەينەپخان ئاچام يەنە ھېلىقى غاز بويۇنمۇ مىكى ـ مىكىغا چۈشۈپ قالاتتى.

— ئۇغۇ ئوڭۇشلۇق بوپتۇ، — كېرىموف قوللىرىنى شىلتىدى، — ھېلىقى ھېكمەت دېگەن بىر نېمە ھەممىنى بىلىۋاپتۇ. ئۇ ھېلىلا ئۆيگە گۇلزىبانى باشلاپ كىرىپ، سىز بىلەن مېنى ئاشكارىلاپ، بەشپۇچۇق قىلىۋەتتى. پەلتۇنىڭ ئىشىدا، ئانىڭىز بىلەن ئابدۇنەبى گۇۋاھلىقتىن ئۆتتى. ئۇلار ئالىي سوتقا قەدەر ئەرز قىلىمىز دەيدۇ...

— ئۇ دېگەن قۇرۇق پوپۇزا، ھازىر ئۇلار جىددىي ئىمتىھاندا، ئارقىدىن ئوقۇتقۇچىلار كۈرسىغا كىرىپ كەتسە، ماڭقىسىنى تارتقۇدەكمۇ ۋاقىت چىقىرالماي قالىدۇ، ئەرز قىلىشقا كىم ماڭىدىكىنا؟... شۇنىڭغىمۇ قورقۇپ كەتكەن بارمۇ؟ — گۇلرۇزنىڭ پەرۋايى پەلەك ئىدى، —

توي خېتىنى ئۇققان بولسا، تېخى ياخشى، بۇ بەربىر ئېغىز ئالمىدىغان يارا ئىدى.

— نېمانداق خىيالىي گەپلەرنى قىلىسىز؟ — كېرىموف جېلى بولدى، — ئۆيىڭىزدە قان تۆكۈلگىلى تاسلا قالدى، ئارانلا قېچىپ چىقىۋالدىم...

— قان تۆكۈلگىلى؟... — گۈلرۇزنىڭ چوڭ كۆزلىرى ئالايدى، — قانداق قىلىپ؟...

— گۈلزىبا پېچاقنى ئېلىپ... ئۇنىڭ پەيلى بەك يامان... ئەگەر ھېكمەت تۇتۇۋالمىغان بولسا...

— شۇنىڭ بىلەن، خوتۇن كىشىدەك ئىشتان بېغىڭىز يانغا ئۆتۈپ قاپتۇ - دە! — گۈلرۇز پىسكىدە كۈلدى، — سىزنىڭ نەرىڭىز ئەركەك؟... قايسى ھالىڭىزغا جەڭچى؟... ئەگەر، سىزنىڭ ئورنىڭىزدا مەن بولىدىغان بولسام، بوران ئۆچۈراتتىم... ئەتتىگىنىي، تازا ۋاقتى ئىكەندۇق!...

— توۋا مەن نېمە غەمدە، بۇ خېنىم نېمە كويدا؟ — كېرىموف ئاچچىقىدا يەرنى تەپتى، — بىلەمسىز، ھازىر ئىدارىمىزدا ئىككىيە توغرىلاش، ئىستېل تۈزىتىش كېتىۋاتىدۇ، مۇشۇنداق پەيتتە، ئۇلارنىڭ قولىغا بۇ ئىشلار چۈشۈپ قالسا، تۈگەشكىنىم شۇ بولمامدۇ.

— بۇ دېگەن ھەممە يەردە چىقىۋاتقان شامال... تېزلا ئۆتۈپ كېتىدۇ. شۇنىڭغىمۇ ئىشتىنى سىيرىلمىپ چۈشكەن بارمۇ؟...

— مەن بىر مەزگىل ئۆيۈڭلارغا بارماي تۇراي، سىزمۇ مېنى ئىزدەپ كەلمەڭ...

— سىز بارمىغىنىڭىز بىلەن، دادام سىزنى ئىزدەيدۇ، — گۈلرۇز كۈلدى، — لېكىن بەل قويۇۋەتمەڭ... دادام بىلەن ئانام ئاچامنى بەربىر قايىل قىلىدۇ... گۈلزىبا ھامان سىزگە تەئەللۇق...

— بۇ راستمۇ؟...

— ئەگەر ئادەم ھېچنېمىدىن تېپ تارتمايدىغان قەھرىلىك ھەم زەھەرلىك بولسا، دۇنيادا ھەممىنى قىلالايدۇ... تۇرمۇشتا توخۇنىمۇ ئۇسسۇلغا سېلىش مۇمكىنغۇ؟...

كېرەموف ئويلىنىپ قالدى. گۈلزۇرنىڭ گەپلىرى يوللۇق ئىدى. 50 ـ يىللاردىن تارتىپ ئۇزۇلمەي بولۇۋاتقان ھەرىكەتلەرنىڭ قايسى بىرى ئۆتۈپ كەتمىدى دەيسىز؟ ھەممىسى ئۆتكۈنچى شامالدەك، بەزىلىرىنى قامچىلاپ، بەزىلىرىنى سىيلاپ ـ سىيپاپ، ئۆز يولىغا راۋان بولدى!... «ئادەم ھېچنېمىدىن تەپ تارتمايدىغان قەھرىلىك ھەم زەھەرلىك بولسا....» پاھ بۇ نېمىدېگەن قالتىس گەپ ـ ھە؟... ئەگەر گۈلزۇز ئەركەك بولۇپ تۇرىلىپ قالغان بولسا، ئىش بار ئىكەن ـ دە...

كېرەموف «گۈلزىبا ھامان سىزگە تەئەللۇق» دېگەن سۆزنىڭ شېرىن ـ شەربىتىنى تېتىۋاتقاندەك، تاماقلىرىنى تامشىتىپ قويدى...

ئۇششۇك تەگكەن ياپراقلار

چايخانا مەكتەپتە ئېلىپ بېرىلىۋاتقان «شيۇجېڭجۇيىغا قارشى تۇرۇش، قىزىل قەلب تاپشۇرۇش» كۇرسىنىڭ داۋاملىشىۋاتقانلىقىغا ئىككى ھەپتىدىن ئېشىپ قالدى. ناھىيە بويىچە يېغىلغان ئوتتۇرا ـ باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇتقۇچىلىرى ئوچاستىكىلارغا ئايرىلىپ، ھەر بىر سىنىپتا، تارتىپ چىقىرىلغان شيۇجېڭجۇيىچى ئۇنسۇرلارنى «كۇرەش ـ پىپەن» قىلىۋاتاتتى. كۇرس دەسلەپ باشلانغاندا، ھۆججەت، ماتېرىياللار، شۇنداقلا «خەلق گېزىتى»نىڭ باش ماقالىلىرى بىر قارار ئوقۇپ ئۆگىنىلدى، كېيىن، بارلىق ئوقۇتقۇچىلار «قىزىل قەلب تاپشۇرۇش» قەسەمنامىلىرىنى يېزىشتى. ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ چەكسىز سادىق قىزىل قەلبىنى نامايان قىلىش ئۈچۈن، قەسەمنامىلىرىنىڭ ئۈستىگە يۈرەكنىڭ شەكلىنى كۆپلەپ سىزىپ، ئىچىنى توق قىزىل رەڭدە بويىاپ، يۈرەك ئەتراپىغا «سادىق»، «مەڭگۈ سادىق» دېگەن خەتلەرنى چەمبەر شەكىلدە يېزىپ چىقتى.

كۇرەش قىلىش، پىپەن قىلىش باسقۇچى يېتىپ كېلىشى بىلەن، مانا ئاشۇ «سادىق» ھەم «مەڭگۈ سادىق»لارنىڭ بىر تۇركۈمى يەڭلىرىنى تۇرۇپ مەيدانغا چۈشتى. خىزمەتتە ۋە تۇرمۇش ئىستىلى جەھەتتە سەۋەنلىك

ئۆتكۈزگەنلەر، ئوقۇغۇچىلىرىغا ھېكايە - چۆچەك سۆزلەپ بەرگەنلەر، ئىنتىزام مەسىلىسىگە ياتىدىغان — كېچىكىش، دەرس قالدۇرۇش، ئوقۇغۇچىلارغا تەن جازاسى بېرىشتەك ئىشلارنى ئۆتكۈزگەنلەر، ھەتتا مەكتەپ ئاشخانىسىدىن نان ئېلىپ بېلەت بەرمىگەنلەر، كۆكتاتلىقتىن بىر باش سەۋزە - چامغۇر ئالغان ياكى باغدىن بىرەر تال شاپتۇل ئۈزۈپ يېگەنلەرمۇ خىروششېۋغا باغلىنىپ، شيۇجېڭجۇيىچى ئۇنسۇر قاتارىدا كۈرەشكە تارتىلدى. سىنىپلاردا بىر كۈن كەچگىچە ياڭراپ تۇرىدىغان شوئار، ۋارقىراش، چىرقىراش ئاۋازلىرى رەستىلەرگىچە ئاڭلىناتتى.

كامىل، ھېكمەت، مۇراتلار ئۆز مەكتىپى بويىچىلا ئەمەس، بەلكى ئوچاستىكا ھەتتا ناھىيە بويىچە «شيۇجېڭجۇيىچىلارنىڭ گۇماشتىلىرى»، «بەلگىلىك مۇددەتتە پارتىلايدىغان بومبىلار»، «خىرۇششېۋچى ئۇنسۇرلار...» دېگەندەك قالپاقلارغا ئىگە بولۇپ، دەھشەتلىك كۈرەشكە تارتىلدى. ئۇلار مەيدانغا نۆۋەت بىلەن تارتىپ چىقىرىلاتتى. يامغۇردەك چۈشۈۋاتقان سوئاللار، قالايمىقان ۋارقىراش - تىللاشلار، سوئال - جاۋابلارنىڭ ئىچىدىن قۇسۇر تېپىشلارنىڭ ئاياق - ئۇچى يوق ئىدى. «سوۋېت شيۇجېڭجۇيىچىلىرىنىڭ ئىشپىيۇنلىرى بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىڭنى تاپشۇر!»، «تۇراپ تۇلە، زەيتۇنە دېگەن شيۇجېڭجۇيىچىلارنىڭ كاتتىۋاشلىرىغا قانچە قېتىم ئاخبارات يوللىدىڭ؟»، «زەيتۇنەنىڭ چەت ئەلگە قېچىش ھەققىدىكى خېتى كەلگەندىن كېيىن، ئەتراپىڭغا قانچە ئادەم توپلىدىڭ، كىملەرنى قۇتراتتىڭ؟» «كەلگەن كىتابلار ئارقىلىق قانداق زەھەر تارقاتتىڭ؟» دېگەندەك ۋەھىمىلىك سوئال - سوراقلار ھەر كۈنى دېگۈدەك تەكرارلىناتتى. بولۇپمۇ زەينىدىن، قۇتبىرەم، ساجىتخان، مەمتىلى ئىبراھىم، رېخىم نۇرىلار خۇددى ئادەمنى تېرىكلا يۇتۇۋېتىدىغان ئەلپازدا ئىدى، چىرايلىرىدىن ۋەھشىيلىك، ھەرىكىتىدىن ياۋۇزلۇق يېغىپ تۇراتتى. ئۇلار، تۇراپ تۇلەدىن ھەم زەيتۇنەدىن كەلگەن كىتاب ۋە خەتلەرنى ئۆز مەيلىچە تەھلىل قىلىپ، بۇ ئىشنى قانداقتۇر سىرلىق، قورقۇنچلۇق، ئەكسىيەتچى بىر ئالاقىگە ئايلاندۇرۇپ قويماقتا ئىدى. بىر كۈنى كۈرس رەھبەرلىك ئىشخانىسى ئۇلاردىن كىتاب ۋە خەتلەرنى تاپشۇرۇشنى تەلەپ قىلدى. كامىل: «خەتلەرنىڭ ئەسلى

نۇسخىسىنى ئۆز ئەينى كۆچۈرۈۋالمىز، تاپشۇرۇپ ئالغۇچىلار ھۆججەت بېرىدۇ» دەپ شەرت قويىدى. پۇتۇن كۇرس جەريانىدا، يۇقىرى سەۋىيىلىك نەزەريىگە ئىگە، نۇتقى، تىلى ئۆتكۇر، مەنتىقىلىق، سۆز - جۇملىلىرى بىلەن ھەممىنىڭ تىلىنى باغلاپ، ئۇلارنى ئوسال ئورۇنغا چۈشۈرۈپ قويۇۋاتقان كامىلدىن كۇرس رەھبەرلىكىمۇ ئېھتىيات قىلاتتى. شۇڭا، ئۇلار بۇ شەرتكە قوشۇلغان بولدى. كامىل ئۆزى بىلەن ئۆيىگە بارغان رېخىم نۇرى، قۇتبىرەم، مەمتىلى ئىبراھىملارنىڭ قول قويغان ھۆججىتىنى قولىغا ئالغاندىن كېيىن، خەتلەرنىڭ نۇسخىسىنى كۆچۈرۈۋېلىپ تاپشۇرۇپ بەردى. شۇ كۇندىن ئېتىبارەن، كامىل، ھېكمەت، مۇراتلارنى ئايرىپ، باشقا ئوچاستكىلارنىڭ ياتاقلىرىغا يۆتكىدى. بۇ ئۇلارنىڭ ئۆزئارا تىل بىرىكتۇرۇۋالماسلىقى ئۈچۈن قوللىنىلغان چارە ئىدى. شۇنداقتىمۇ، پۇتۇن كۇرەش داۋامىدا، كامىل، ھېكمەت، مۇراتلار قورقۇپ قالمىدى، باشتىن - ئاخىر بىر - بىرىنى ئاقلاپ چىقتى...

شەھەرلىك 2 - باشلانغۇچ مەكتەپتە، بىر قىسىم باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇتقۇچىلىرى كۇرەش - پېپەن ئېلىپ بېرىۋاتاتتى. بۇ يەردىمۇ، نەفسە، گۈلزىبالارنى تارتىپ چىقىرىپ، ئۇلارنى كامىل، ھېكمەت، مۇراتلارنىڭ مەسلىسىنى پاش قىلىشقا قىستىدى. نەفسەدە پۇختا ئىدىيىۋى تەييارلىق بار ئىدى. ئۇ كۇرەشنىڭ يۆنىلىشىنى ئىگىلەپ، سۆزلەشكە تېگىشلىكىنى سۆزلىدى، جاۋاب بېرىشكە تېگىشلىككە جاۋاب بەردى. ئۇ، چۈشكەن سوئاللارغا كاۋاك قالمىغۇدەك، باشقىلار يوچۇق تاپالمىغۇدەك جاۋاب بېرىش ئارقىلىق، ئاكتىپلارنىڭ ئاغزىنى توۋاقلىدى. بۇنىڭ بىلەن، ئۇچىنچى، تۆتىنچى قېتىملىق كۇرەشلەردە چۈشىدىغان سوئاللار ۋە ۋارقىراپ - جارقىراشلارمۇ سېلىكىپ، كۇرەشنىڭ كەيپىياتى سۈسلىشىپ كەتتى. لېكىن گۈلزىبا بىرىنچى قېتىملىق كۇرەشتىلا يىغلاپ سالدى. نەق شۇ كۇنى كۇرس رەھبەرلىكى ئوقۇتقۇچىلارنى كىنو كۆرۈشكە ئۈيۇشتۇردى. نەفسە «بېشىم ئاغرىۋاتىدۇ» دېگەن باھانىنى كۆرسىتىپ، ياتاقتا قالدى. ئوقۇتقۇچىلارنىڭ كېتىشى بىلەن، ئۇ گۈلزىبانىڭ ئۆيىگە بېرىپ، ئۇنى سىرتقا ئېلىپ چىقتى. ئۇلار ئىككىسى سۇ ئىدارىسى تەرەپتىكى ساسلىقتا بېرىپ پاراڭلاشتى.

مۇشۇ كۈنلەردە، ئۈستى ـ ئۈستىلەپ كېلىۋاتقان ئېغىر زەربە، بېسىم، تۆھمەت ۋە سۈيىقەستلەر گۈلزىبانى قورقۇنچاق، چۈشكۈن، ئېھتىياتچان قىلىپ قويغانىدى. دۇنيادا ھەر قانداق ئانا ئۆز قىزىنىڭ دوستى، سىردىشى، ئۈستازى ھەم مۇڭدىشى بولالايدۇ... ئۇلار پىغانى ئۆرلىگەندە، بىر ـ بىرىگە دەرد ـ ئەلەملىرىنى تۆكۈشۈپ، ئىچ ـ قارنىنى بوشىتالايدۇ. قىز ئانىسىدىن ساۋاق ئالىدۇ، تەجرىبە ئۆگىنىدۇ، كۆزى ئېچىلىدۇ... ئەمما ھازىر بۇمەرەمخان قايىتىنىڭ كەتمىنىنى چېپىپ، گۈلزىباغا ئۈستىلەپ دەرد قوشۇپ بېرىۋاتاتتى. كېرىموفنىڭ كۈن ئاتلاپ ئەكىلىۋاتقان نەرسىلىرىنىڭ تەسىرىمۇ، بۇمەرەمخان ئۇنىڭغا بارغانسېرى مايىل بولۇپ قالماقتا ئىدى. تېخى ئۇ ئۇلۇشكۈنلا گۈلزىبانىڭ ھۇجرىسىغا كىرىپ، ئوخشىمىغان قىسمەتلەر ھەققىدە ئۇنىڭغا ئۇزۇندىن ئۇزۇن سۆزلىدى. كېرىموفنىڭ يېشى چوڭ بولسىمۇ، قولى ئوچۇق ئىكەن، مەردلىكتە ھېكمەتتىن قېلىشمايدىكەن، دەپ ماختىدى. ئەرنىڭ يېشى چوڭ بولسا، ئايالنىڭ ھالىغا يېتىدۇ، ئاسرايدۇ، كۆيۈنىدۇ، دېدى. «ھەربىي ئائىلە» بولۇشنىڭ «شەرەپلىك» ئىكەنلىكىنى پۇرىتىپ ئۆتتى. گۈلزىبا بۇمەرەمخانغا ھەيران بولۇپ قارىدى، ئېقىپ كەتكۈدەك قارىدى. بۇ ئاشۇ ياۋاش، كەمسۆز، دىلى سۇنۇق، كۈنلىرىنى بىر ئۈندە ـ بىر تۈندە ئۆتكۈزىدىغان ئۇنىڭ مېھرىبان ئانىسىمۇ ـ ئەمەسمۇ؟ ياكى كېرىموفنىڭ ئەلچىسىمۇ؟... شۇنداق، بۇ ئائىلە گۈلزىبا ئۈچۈن ئەمدى گۆر بولۇپ قېلىۋاتاتتى... پىغانى ئۆرلىگەندە مۇڭداشقۇدەك، دەردىنى تۆككۈدەك، ئاچچىققىنا يىغلاپ بېرىپ ئىچىنى بوشاتقۇدەك بىرەر ئادىمى بولمىسا؟ ماھىگۈل ھەپتىدە بىر قېتىم كېلىدۇ، مەكتەپكە چىقىپ كېتىشكە ئالدىراپ تۇرىدۇ... گۈلزىبا ئاشۇ بىچارە، گۆدەك ئابدۇنەبىگىلا تارتىشىۋاتاتتى...

شۇ ئىشلار تۈپەيلى، مۇڭلۇق ۋە ھەسرەتلىك بولۇپ قالغان گۈلزىبا كۈرەشنىڭ بىرىنچى كۈنىلا يىغلىدى. رەھبەرلىككە يېلىندى. «ئۇلار ئۇنداق ئەكسىيەتچى ئادەملەر ئەمەس ئىدى» دەپ، ئۇلارنى ئىشەندۈرمەكچى بولدى. بۇ، غۇرۇرلۇق نەفىسەنىڭ يۈزىگە يۇندا چاچقاندەك بىر ئىش بولدى.

— گۈلزىبا، مۇشۇ كۈنلەردە كۆپ ھەرەج تارتىۋاتىسىز، —

نەفسە، — بوستاندا تۇنجى قېتىم تارتىپ چىقىرىلغىنىمدا، مەنمۇ خۇددى سىزدەكلا بولغانىدىم. لېكىن، كامىلنىڭ «ياش تۆكۈش، روھىي جەھەتتىن چۈشكۈنلىشىش، نومۇس ۋەجىدىن جاسارىتىنى يوقىتىش — ئۆز غۇرۇرىنى ئۆزى دەپسەندە قىلغانلىق بىلەن باراۋەر. بۇ قارشى تەرەپنىڭ غەلىبىسى، شادلىق بايرىمى بولىدۇ» دېگەن سۆزلىرى مېنى ئويغاتتى.

— مەن ئۇلارنى گېپىمگە ئىشىنەر، ماڭا ئىچى ئاغرىپ قالار، دەپ ئويلاپتىمەن، — دېدى گۈلزىبا يىراقلارغا قاراپ، — ئەمما ئۇلار بەك رەھىمسىز ئادەملەر ئىكەن!...

— بىلەمسىز گۈلزىبا، كلاسسىكلىرىمىز، — دېدى نەفىسە گۈلزىبانىڭ قولىنى تۇتۇپ، — «سۇلھى - مادارا قىلىش ئارقىلىق دۇشمەننى ئۆزۈڭگە دوست قىلالمايسەن، ئەكسىنچە، ئۇنىڭ ئۇمىدىنى ئاشۇرىسەن» دېگەن... غەيرەتلىك بولۇڭ... بىز دوستلار ھامان سىز بىلەن بىللە!... دوستلارنى يەرگە قارىتىدىغان ئىشلاردىن ھەزەر ئەيلەڭ!...

— توۋا، — گۈلزىبا ياقىسىنى تۇتتى، — بۇ جاھان نېمە بولۇپ كەتتى؟... ياخشىلارغا كۈن بولمىسا... رەزىل ئادەملەر تەختە قىلسا؟...

نەفىسە بۇلۇتلار ئارىسىدىن ئەمدىلا كۆتۈرۈلۈۋاتقان ئايغا قاراپ، بىراۋلارنى ياد ئەتتى ۋە ئارقا - ئارقىدىن ئۇلۇق - كىچىك تىنىپ، گويا ئۆزىگە - ئۆزى نەسىھەت قىلىۋاتقاندەك ئاستا سۆزلىدى:

— «ماڭغان پۇتقا ھامان توپا يۇقىدۇ. ئىزدەنگۈچى ئادەمنىڭ ھەممىلا يەردە ئىزى قالىدۇ!... سىز قىلىۋاتقان ئىشىڭىزنى توغرا دەپ ھۆكۈم قىلغان ئىكەنسىز، ئۇنداقتا بۇ يولدا تارتقان ئازاپ - ئوقۇبەتلىرىڭىز، خورلۇق - ئەلەملىرىڭىزدىنمۇ پەخىرلىنىشىڭىز كېرەك! شۇندىلا، ساختاۋەتلىك ئىشلىرىڭىز چوڭقۇر مەنا ۋە ئۇلۇغلۇققا نائىل بولىدۇ»

— پاھ بۇ نېمىدېگەن تەنتەنىلىك، پاساھەتلىك سۆزلەر!... — دېدى گۈلزىبا نەفىسەگە قاراپ.

— بۇ كامىلنىڭ ئېيتقانلىرى!... — نەفىسە ئاپئاق شايە قول ياغلىقىنى سىياھتەك قارا كۆزلىرىگە باستى.

— نەفسە، كۆڭلىڭىزنى بۇزماڭ، — گۈلزىبا گەرچە ئۇنىڭغا تەسەللى بېرىۋاتقان بولسىمۇ، ئۆزىمۇ يىغلىۋەتتى.

— ئويلاپ كۆرۈڭ گۈلزىبا، دۇنيادا يەنىلا ياخشى ئادەملەر كۆپ، — دېدى نەفسە ياشلىرىنى سۈرتۈۋېتىپ، — توختى قۇربان، زىكرۇللا غوجى، ئەخمەت هوشۇرلارنى كامىل، هېكمەت، مۇراتلارنىڭ «قوللىغۇچىلىرى» دەپ قېنىمىز — قىستاقتا ئاپتۇ، بىراق ئۇلار ياش تۆكمەپتۇ، يېلىنماپتۇ. ئۆزىنى چۈشەندۈرۈپمۇ ئولتۇرماپتۇ... قىلچە ئەيمەنمەي، كامىل، هېكمەت، مۇراتلارنىڭ ئىستېداتلىق، تالانتلىق، ئىقتىدارلىق ئوقۇتقۇچىلار ئىكەنلىكىنى ئېيتىپ، ئۇلارنى ئاقلاپتۇ!...

— رەهمەت سىزگە نەفسە... سىز ماڭا كۈچ ۋە مادار بەردىڭىز...

ئىككى دوست چىڭ قۇچاقلاشتى.

كۇرەش — پىپەن راسا يۇقىرى پەللىگە كۆتۈرۈلۈۋاتقان كۇنلەردە، كېرىموف چايخانا مەكتەپ بىلەن 2 — باشلانغۇچ مەكتەپ ئارىلىقىدا قاتراپ يۈردى. ئۇ، ئىشتىن چۈشكەندە، چۈشلۈك دەم ئېلىشلاردا، دەرۋازا ئەتراپىنى چۆگىلەپ كېتەلمەيتتى. چۈنكى، دەرۋازىغا نۆۋەتلىشىپ قارايدىغان قاراۋۇللار قويۇلغانىدى. كېرىموفنىڭ مېهمان قىلىشلىرىغا ئۆگىنىپ قالغان قۇتبىرەم بىلەن رېخىم نۇرى پات — پات ئىچكىرىدىن چىقىپ، كۇرەش — پىپەننىڭ كېتىۋېتىش ئەھۋالىنى دوكلات قىلىپ تۇراتتى. هەر كۈنى ئۆزى پۇل تۆلىمەيدىغان تاماقتا ئىگە بولۇش تاماسىدا خام كېكىرىپ يۇرۇيدىغان رېخىم نۇرى كېرىموفنى خوش قىلىش ئۈچۈن، راست — يالغانىنى قوشۇپ سۆزلەۋېرەتتى.

— كۆرۈپ تۇرۇڭ كېرىموفكا، بۇ ئۇچ ئاداش تۇرمىدە ئون بەش ياتمىغان تەقدىردىمۇ، ئون يىل چوقۇم ياتىدۇ، — دەيتتى رېخىم نۇرى ئاغزىغا كەپلەپ تىقىۋالغان لەغمەننى يۇتۇۋېتىپ...

كېرىموف چايخانا مەكتەپتىن خاتىرجەم ئىدى. چۈنكى ئۇ قولغا ئۆگەتكەن ئۇۋ ئىتلىرىدىن تۆت — بەشى ئۇ يەردە ئاغزىلىرىنى ئېچىپ تەييارلا تۇراتتى. بىرلا كىش — كىشلەپ قويسا، ئۇلار ئېتىلغان ئادەمنىڭ تۇمشۇقىنى قانغا بويىمىغۇچە توختىمايتتى. لېكىن ئۇ 2 — باشلانغۇچ

مەكتەپتىن بىرەر خەۋەر ئالالماي، جىلى بولماقتا ئىدى. ھېلىقى مۇئاۋىن ئىلمىي مۇدىر: «بۇنىڭدىن كېيىن مېنى ئىزدىگۈچى بولماڭ. شەھەردىكى نامى بار زىيالىيلاردىن بىرنەچچىسى بىزنىڭ گۈلزىباغا توي خېتىگە «تونۇشتۇرۇش» بەرگەن ئىشمىزنى سۈرۈشتە قىلىپ، بەكمۇ ئوسال قىلىۋەتتى. كېرىموف: «گۈلزىبا دوختۇرخانىدا ئۇكىسىنى بېقىۋاتىدۇ، شۇڭا ئۆزى كېلەلمىدى، ئۇ بۇ تويغا رازى» دېسە، ئىشىنىپ كېتىپتىمەن. ئۇنىڭ ئۇستىگە ئۇ «ھەربىي كادىر تۇرسا!...» دەپ، ئاران قۇتۇلدۇم...» دەپ، قولىنى يۇيۇپ قولتۇقىغا ئېرىتتى. شۇنداقتىمۇ بۇ ئايال ئىلمىي مۇدىر ھەر ئىش بېسىملار بىلەن گۈلزىبانى ياۋاشلىتىپ بېرىشكە ۋەدە بەردى. كېرىموف تۇردى-دېگىنىنى ئىشقا سېلىشنى ئويلاپ كۆردى. ئەمما بۇ دالىدەك خالىقنىڭ دېپىنى چېلىپ، نەفىسەنىڭ ئورنىنى كولاش بىلەن ئاۋارە ئىدى. ئاخىرى ئۇ گۈلزىبانىڭ دوستى گۈلشەننى بىر ئاماللاپ قولغا چۈشۈردى. كېرىموفنىڭ كونا خوتۇنلىرىدىن قالغان بىر تال كۆموش بىلەيزۈكنى سېتىلغان گۈلشەن ئۈنىڭ «يولىورۇق» لىرىنى بىجانىدىل ئۇرۇندايدىغان چاپارمەنگە ئايلاندى.

كېرىموف «ھەممە ئىشلىرىم يۇرۇشۇپ كېتىۋاتىدۇ، ئەگەر كامىل، ھېكمەت، مۇراتلار تۇرمىگە كىرىپ كەتسە، گۈلزىبا مالچىسىدىن ئايرىلغان يېتىم قىزىنىڭ ئۆزىلا بولۇپ قالىدۇ... روھىمۇ سۇنىدۇ» دېگەن خىياللار بىلەن خۇشال يۈرگەن كۈنلەرنىڭ بىرىدە، كۈرس ئاياقلىشىپ، خۇلاسە ئېلان قىلىندى. كامىل، ھېكمەت، مۇراتلارغا ھىزمەتتىن توختىتىپ ئۆز مەكتىپىدە ئالتە ئاي ئەمگەك بىلەن «ئىدىيە ئۆزگەرتىش» چارىسى بېرىلدى. كېرىموفنىڭ دېپى يېرىلىپ، چالمىسى سۇغا چىلاشتى. بۇ قېتىمقى ھەرىكەتتىن بۇلەكچىلا جانلىنىپ، زور ئۈمىد باغلىغان زەينەتنىمۇ قارا قالغان پىدىگەندەك سولىشىپ قالدى. خالىق بولسا ئاغزىنى بۇزۇپ: «ئاناڭنى! بۇ گۈلدۈرى بار، يامغۇرى يوق، ھەيۋىتى يامان، مىجەزى زەئىپ بىر ھەرىكەت بولدىغۇ؟...» دەپ تىللىدى.

بىر ئاي داۋاملاشقان كۈرس ئاياقلىشىپ، ئوقۇتقۇچىلار مەكتەپلىرىگە قايتىشتى. كامىل مال قوتىنىنىڭ پىنھان قورۇسى ئىچىدە ئاشخانىغا كۆتەك يېرىپ ئوتۇن تەييارلاۋاتقان، مۇرات يەر ئاستى قىشلىق كۆكتات

ئامبىردا ئىشلەۋاتقان، ھېكمەت رەجەپ بەنجاڭغا يارەملىشىپ، چوشقا بېقىۋاتقان كۈنلەرنىڭ بىر كېچىسى كېرىموف بىلەن زەينىدىن خالىقنىڭ ئۆيىگە كەلدى. ئۇلار ئىككىسى كۈننىڭ ئالدىدا مۇشۇ ئۆيدە جەم بولۇشقانىدى. ئۇ چاغدا ھەممىسلا كەكرى يۈتۈۋالغاندەك، چىرايلىرى تۇرۇلگەن، قاپاقلىرى چۈشكەن، باشلىرى ساڭگىلىغان ھالدا، خاموش ئولتۇرۇشقانىدى. بۈگۈن خالىقنىڭ ئېچىلىپ قالغان چىرايىنى، ياسىما تەبەسسۇملىرىنى كۆرگەن كېرىموف بىلەن زەينىدىن بىر - بىرىگە قاراپ سىرلىققىنا كۈلۈپ قويۇشتى.

خالىق ئۇلارغا چاي تەييارلىدى. سوغۇق توخۇ گۆشىنى توغراپ تەخسىگە ئالدى. ئاندىن، ئانچە - مۇنچە ناشتا قىلغاندىن كېيىن، بىر بوتۇلكا ئاق قوناق ھارىقىنى شىرە ئۈستىگە چىقاردى.

— بۈگۈن ئەسلى ھاراق قويۇش ئويۇمۇ يوق ئىدى، — دېدى خالىق پىيالىنى كۆتۈرۈپ، — شۇنداق بولسىمۇ، ئۇچىمىزنىڭ خەلق دۈشمەنلىرى بىلەن بولغان كۈرەشتىكى ھەمكارلىقىمىز ئۈچۈن، ئىشلىرىمىزنىڭ نەتىجىلىك بولۇشى ئۈچۈن، ئازراقتىن كۆتۈرەيلى، دەپ ئويلىدىم...

— خوشە!... — پىيالىلەر بىر - بىرىگە ئۇرۇلدى.

پىيالىلەر ئۈچ - تۆت نۆۋەت كۆتۈرۈلگەندىن كېيىن، يۈزلىرى ئۆپكىدەك ئىسسىپ تەرلەشكە باشلىغان كېرىموف بىلەن زەينىدىن چاپانلىرىنى سېلىپ، قولاقچىلىرىنى باشلىرىدىن ئېلىپ تاشلىدى. خالىق بولسا، روكۇدىكى ئىمامدەك، بېشىنى ساڭگىلىتىپ، كۆزلىرىنى يۇمۇپ، پىرەر دەقىقە جىم ئولتۇرۇۋالدى. كامىل، ھېكمەت، مۇراتلارنىڭ بۇ قېتىمقى ھەرىكەتتىن ئامان - ئېسەن چىقالماسلىقىغا ئىشەنگەن خالىق نەفسەنىڭ ئۆيىگە ئەلچى كىرگۈزگەنىدى. بۇ تۇنجى قېتىملىق ھۇجۇم ئىدى. گەرچە ئەلچىلەر سىيلىق - سىپايىلىق بىلەن يولغا سېلىنغان بولسىمۇ، خالىق ئۇمىدىنى ئۈزمىدى. ئۇ، نەفسەنىڭ ئانىسى بىلەن بۇۋىسى قۇتلۇق ھاجىمغا: «كامىل دېگەن كىتاب خالتىسىنىڭمۇ كۈنلىرى ساناقلىقلا قالدى...» دەپ ئېيتقانىدى. بۈگۈنكى كۈندە كامىل، ھېكمەت، مۇراتلارنىڭ بوستانغا يەنە مەقتەك قېقىلىشى ئۈنىڭ ئارزۇ - نىيازلىرىنى كۈلگە پۈچۈلەۋەتتى. ئۇلار يوقالمايدىكەن، خالىقا زادىلا

ئاراملىق بولمايتتى. . .

— سىلەر ئالدىنقى كۈنى ئېلىپ كەلگەن، — دېدى خالىق قاپاقلىرىنى كۆتۈرۈپ، — دەلىل - ئىسپات ھەم ماتېرىياللارنى جەملەپ بىر دېلو تۈرغۇزۇپ چىقتىم. ئوقۇپ بېرەي، ئاڭلاپ بېقىپ، كەم قالغان تەرەپلىرى بولسا، پىكرىڭلارنى بېرەرسىلەر. . .

دېلودا، كامىل، ھېكمەت، مۇراتلارنىڭ ئورتاق جىنايىتى بولغان — سوۋېت ئۆزبېكىستان شائىرى تۇراپ تۆلەدىن كىتاب ئەكەلدۈرۈپ، شىۋېجېڭجويلىق ئىدىيىنى تەشۋىق قىلىش ھەمدە ئۇنى ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئېڭىغا سىڭدۈرۈش، ئوغرى تۇتىمىز دەپ، ئوقۇغۇچىلارنى ئېسىپ ئۇرۇش، مەكتەپتىن چېكىنىشكە مەجبۇر قىلىش، سوۋېت ئىتتىپاقىنى زەيتۇنەدىن خەت كەلگەندىن كېيىن، چەت ئەلگە قېچىشقا ئۇرۇنۇش قاتارلىقلار يېزىلغانىدى، بۇ مەسىلىلەر پرىنسىپقا كۆتۈرۈلۈپ، ھەربىر مەسىلىگە ئايرىم - ئايرىم قالپاق كىيگۈزۈلگەن؛ كامىل، ھېكمەت، مۇراتلارنىڭ ئايرىم - ئايرىم ئۆتكۈزگەن «جىنايەت» لىرى بويىچە يەككە ماتېرىياللار يېزىلغان، بۇنىڭ ئىچىدە، چەتتىن كەلگەن كىتاب ۋە خەت - چەكلەرنى ساقلاش، كلاسسىك ئەدەبىياتنى ئۆگىنىمىز دېگەن نام بىلەن ئوقۇغۇچىلارنى زەھەرلەش. . . ئەمەتنى ئېسىپ ئۇرۇپ جاراھەتلەندۈرۈش. . . » تەك قىلمىشلار كامىلغا يۈكلەنگەنىدى. مۇراتنىڭ ئىككى نۆۋەت خىزمەت ئورنىنى تاشلاپ، سوۋېتكە قېچىشقا ئۇرۇنغانلىقى، گۇڭشې كادىرلىرىنى ئۆلتۈرۈش قارا نىيىتىنى ئەملگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن، پىچاق كۆتۈرۈپ، ھەربىكەت ئۇستىدە تۇتۇلغانلىقى. . . » كۆرسىتىلگەنىدى. بۇلارنىڭ ئىچىدە ھېكمەتنىڭ جىنايىتى ناھايىتى ئېغىر بولۇپ، ئۇنىڭ ماتېرىيالىدا «سوۋېت ئىتتىپاقىنى بىلەن داۋاملىق ئالاقىلىشىپ تۇرغان، دوستلىرىنى قېچىشقا قۇتراتقان. . . ئىستىلدا چېرىكلىشىپ، ھەربىي ئائىلىنى بۇزغان. . . » دەپ يېزىلغانىدى.

— خالىق كاتىپ، — دېدى زەينىدىن، — كېرىموف گۈلزىبا بىلەن تېخى توي قىلمىغان تۇرسا؟. . . بۇ ئىش ئاشكارلىنىپ قالسا، قانداق بولار؟

— سادىدىكەنلا، توي خېتى ئالدىمۇ بولدى، قانۇن ئېتىراپ قىلغان

ئەر - خوتۇن بولدى دېگەن گەپ.

— توغرا، گۇڭشېدىكى زەينەپخان كاتىپمۇ نەق شۇنداق دېگەن، — دېدى كېرىموف قېلىن كالپۇكىنى يالاپ قويۇپ، — توي خېتى ئالغان كۈندىن باشلاپ، گۈلزىبا مېنىڭ خوتۇنۇم بولدى!...

— تۇرغۇزۇلغان دېلو قانداقراق بوپتۇ؟ — سورىدى خالىق مەغرۇر قىياپەتتە، — ئەگەر باشقا پىكىرىڭلار بولمىسا، ئەمەتنىڭ گۇڭشېغا يازغان ئەرزى، قۇتبىرەم، مەمتىلى ئىبراھىملارنىڭ بەرگەن ئىسپاتنامىلىرى، پارتىيە مەكتىپىدىن ئەۋەتىلگەن خەتلەرنى قوشۇپ، ناھىيىلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش ئىشخانىسىغا ئەۋەتىپ بېرىمىز...

— بۇنى ئۇ يەرگە ئۆز قولۇم بىلەن ئەكىرىپ بېرەي، — دېدى كونا كېسىلى قوزغالغان زەينىدىن، — بۇ قېتىم بىر كارامىتىنى كۆرۈپ باقاي بۇ ئۈچ ئوغرىنىڭ...

— كېرىموف، ئۆزلىرىنىڭ ناھىيىلىك كومىتېتتا تونۇشلىرى باردۇر؟ — سورىدى خالىق.

— بار، بولمامدىغان! ئىنتىزام تەكشۈرۈش ئىشخانىسىنىڭ جۇرېنى ئىمىن سوپى مېنىڭ يېقىن ئاغىنەم بولىدۇ.

— ناھايىتى ياخشى، زەينىدىننىڭ بىر تۇغقىنى بۇ قېتىم ئىشخانا جۇرېنلىقىدىن بىر يولىلا ناھىيىنىڭ تۆتىنچى ھاكىملىقىغا ئۆستۈرۈلدى، — دېدى خالىق ئىشىك تەرەپكە قاراپ قويۇپ، — ئۇ كىشىنىڭ ئىسمى نېمىدا؟

— ساۋۇر روزى!... — جاۋاب بەردى زەينىدىن.

— بۇ كىشى بىزگە چوقۇم ياردەم قىلىدۇ! — خالىق پىيالىلەرگە ھاراق قۇيدى، — شۇڭا، كېرىموف، سىلىمۇ قەدەملىرىنى تېزلەتسىلە... مەنمۇ مۇناسىۋەتلىك كىشىلەرگە تېلېفۇن بېرىمەن...

— بۇ ماتېرىياللارغا مەكتەپنىڭ تامغىسىنى باسىمەنما؟ — دېدى زەينىدىن، — قارىسام، مەكتەپ نامىدىن يېزىلغاندەك تۇرىدۇ.

— ئەلۋەتتە! لېكىن، زەينىدىن مۇدىر، ئۇششاق ئىشلارغا ئېسىلىۋېلىپ، ئىشنى بۇزۇپ قويمايلى. سىلىنىڭ تۈگمىنى كۆرۈپ، تۆگىنى كۆرمەيدىغان ئادەتلىرى بار... ئاتالمىغان مۇشتۇڭنى قوينۇڭغا

سال، دېگەن گەپمۇ بار، — خالىق جەددىي ئەلەيھىسىدا ئاگاھلاندۇردى، — ئەڭ مۇھىمى، كامىلنىڭ ئەكسىيەتچى خەت ۋە كىتابلارنى ساقلىغانلىقى. . . مۇراتنىڭ قانداقلىق قىلىشقا ئۇرۇنۇشى، ھېكمەتنىڭ چەت ئەل بىلەن ئالاقە باغلاپ، قېچىشقا ھەرىكەت قىلغانلىقى ۋە ھەربىي ئائىلىنى بۇزماقچى بولغانلىقى ئالاھىدە گەۋدىلىنىشى كېرەك.

خالىقنىڭ «ئۇششاق ئىشلار» دېگىنى ئوقۇغۇچى ئەمەتنىڭ بىر چاغدا ئۆز ئوغرىلىقىنىڭ ئارقا تەرىكى ھەققىدە يازغان ئىسپاتنامىسى ئىدى. ئۇ ھازىرغىچە كامىلدا ساقلىنىپ كېلىۋاتاتتى. زەينىدىن كۆپ قېتىم ئۇرۇنۇپمۇ، ئۇنى قولغا چۈشۈرەلمىگەنىدى. ئۇ لەنىتى ئىسپاتنامىنى ئويلىسىلا، مۇدىرنىڭ تۆت پۇتى ئۆرە قالاتتى.

زەينىدىن ئەتىسى ئەتىگەندە، تامغا بېسىلغان ماتېرىيالنى كۆتۈرۈپ گۈڭشې كاتىبات ئىشخانىسىغا كىردى. خالىق «ماتېرىيالنىڭ راسىلىقى ھەققىدە» بىر بەتلىك ئىلاۋە يېزىپ، تامغا بېسىپ بەردى. بارلىق رەسمىيەتلەرنىڭ كۆڭۈلدىكىدەك بولغانلىقىغا ئىشەنچ ھاسىل قىلغان خالىق ئىنتىقام ئېلىش ھۆزۈرىدىن تىترىگەن ھالدا كۈلۈمسىرىدى.

مەكتەپنىڭ بوز ھاڭگىسىنى مىنگەن زەينىدىن شەھەرگە چاپتۇرۇپ دېگۈدەك كېتىپ باراتتى. ئۇ، ئەڭ ئاۋۇال، ساۋۇر روزى بىلەن كۆرۈشۈشنى نىيەت قىلدى. چۈنكى ئۇ زەينىدىنىنىڭ ھاممىسىنىڭ قىزىنىڭ ئېرى ئىدى. ساۋۇر روزى ئىسلىدە چارۋىچىلىق رايونىنىڭ شۇجىسى بولۇپ، بەش يىلنىڭ ئالدىدا، ناھىيىلىك كومىتېتقا يۆتكىلىپ كېلىپ، چارۋىچىلىق بۆلۈمىنىڭ جۇرىنى بولغانىدى، ھاكىملىققا كۆتۈرۈلگەندىن كېيىنمۇ، يەنىلا شۇ خىزمىتىگە مەسئۇل بولۇپ ئىشلەۋاتاتتى.

ساۋۇر روزى قىرىق بەشتىن ئاشقان سېمىز، توغرىلىق، مىس رەڭ چىراي ئادەم ئىدى. ئۇ ماتېرىيالغا بىر قۇر كۆز يۈگۈرتۈپ چىققاندىن كېيىن، سوزۇپ بىرنى ئېسىندى ـ دە، ئۇنى زەينىدىنىنىڭ قولىغا بەردى. ئۇ، ئۇندىمەي ئولتۇرۇپ تاماكا چەكتى. ئىسىنى ھالقا ـ ھالقا چىقىرىپ تورۇسقا يۆزلىدى. ئاندىن، ئۇستەلنى بوغۇرساقتەك بارماقلىرىدا بىر ھازا چېكىپ ئويلىدى:

— بۇ ئىنتايىن مۇھىم ماتېرىيال ئىكەن. بەلكىم ئىنتىزام

تەكشۈرۈش ئىشخانىسى ئۇنى دائىمى ھەيئەتلەرنىڭ مۇزاكىرە قىلىپ بېكىتىشىگە تاپشۇرۇشى مۇمكىن، — دېدى ساۋۇر روزى زەينىدىننىڭ كۆزلىرىنىڭ ئىچىگە قاراپ، — شۇڭا، ئۇچ كۈندىن كېيىن ماڭا بىر يولۇقۇڭ.

— قانداق سەرگە ئولتۇرغۇدەك بىر نەرسە بارمىكەن؟ — دېدى زەينىدىن ھەجىيىپ، — بۇ ئوغرىلار مەكتەپنى بەك مالىمان قىلىۋەتتى.

— سەرگە ئولتۇرغۇدەك دېگەن قانداق گەپ ئۇ؟ — دېدى ساۋۇر روزى چىشىنى كولاۋاتقان سەرەڭگە ياغىچىنى شوراپ، — تارازىنىڭ تېشىنى ئىرغىتىپ ئېتىۋەتكۈدەك توري بار مەسىلىلەر ئىكەنغۇ!...

— مانا... مانا... بىرلا كۆرۈپ بىلدىلە... يېزىنام ئۆزلىرىنى «ئامبال كۆيئوغلۇم» دەپ بىكارغا ماختىمىغان - دە!... خۇدايىم ئەقىلنى كىمگە بېرىشنى بىلگەن... بەرگەندىمۇ تېپىپ بەرگەن، ھى... ھى... ھى...

زەينىدىن بوستانغا ناھايىتى خۇشال قايتتى. ئۇنىڭ يۈرىكىدىكى ئىشلىتەلمەي يۈرگىلى خېلى ئۇزۇن بولغان «رەھىمسىزلىك» دېگەن بۇ گۆھىرى يەنە چاقناپ نۇر چاچتى. بىر چاغلاردا ئۇ بۇ «گۆھەر» ئارقىلىق «بىرگە زەربە، مىڭغا تەڭبىيە» ئېلىپ بېرىپ، ئۆزىنىڭ مۇتلەق نوپۇزىنى تىكلىگەنىدى. ھەممە ئۇنىڭدىن چۆچۈيتتى، ئۇنىڭغا قاراپ يۆتىلەلمەيتتى. بىراق، بوستانغا كەلگەندىن كېيىن، ھېلىقى ئۇچ لەنىتى ئۇنى ئاسمانغا چىقىپ ئەرشنى، يەرگە چۈشۈپ كەشىنى كۆرگۈدەك ھالدا رەسۋا قىلىۋەتكەنىدى. شۇ قېتىم، شۇنچە يىللاردىن بېرى چاشقانغا كېپەك ئالدۇرمىغان زەينىدىن مۇدىرلىق تاجىدىن ئايرىلىپ قالغىلى تاس - تامام قالدى. كونىلارنىڭ: «ئەرگە بىر، يەرگە بىر...» دېگىنى راست ئوخشايدۇ. مانا پەلەكنىڭ گەردىشى چۆرگىلەپ، نۆۋەت زەينىدىنگە يەنە كېلىپ قالدى. ئۇ، بۇ قېتىمقى پۇرسەتنى چىڭ تۇتمىسا، ئۆمۈر بويى بارمىقىنى چىشلەپ قالىدۇ... ئۇچ گەدەنكەشنى چىر - چىر چىرقىرىتىپ، ئەدىپىنى بەرمىگۈچە، خۇمارىدىن چىقمايدۇ... ئوغرى چېغىدا، بەرەر ئۆيگە كىرىپ ئوغرىلىغۇدەك ھېچنېمە تاپالمىسا، ئۆزىنىڭ دوپپىسىنى بولسىمۇ قوينىغا تىقىپ يېنىپ چىقىدىكەنغۇ؟... زەينىدىن

يۈچىلىكمۇ بولالماسمۇ! . . . خەپ . . . خەپ، كامىل، ھېكمەت، مۇجىزات! . . . (زەينەدىن ئېشەكتە كېتىۋېتىپ چىشلىرىنى غۇچۇرلاتتى.) سەنلەر تېخى ئايمقمدا ئۆمىلەيسەن! . . . ياش تۆكۈپ يالۋۇرىسەن! . . . تىزلىرىمنى قۇچاقلايسەن! . . . سەنلەرنىڭ بىر كۆزۈڭدىن ياش، بىر كۆزۈڭدىن قان ئاققۇزىمەن! . . .

زەينەدىن ئاچچىق ئەسلىمە، شېرىن خىياللار بىلەن بوستان ئوتتۇرا مەكتىپىگە يېتىپ كەلگىنىنى تۇيمايلا قالدى. ئۇنىڭ كاللىسىدىن بايىقى ھېس - تۇيغۇلار تېخى ئۆچۈپ كەتمىگەنىدى. شۇڭا، چۈشلۈك تاماق ۋاقتى بولۇپ قالغىنىغا قارىماي، كامىل، ھېكمەت، مۇراتلارنىڭ بىچارە ھالىتىنى كۆرمەكچى ۋە ھۇزۇرلانماقچى بولدى، ئالدى بىلەن، چوشقا قوتىنىغا باردى. ئاپئاق داپساقال رەجەپ بەنجاڭ قوتان غارالىرىنىڭ ئۆرۈلۈپ كەتكەن بادىرلىرىنى باغلاپ مىقلاۋاتاتتى. ئۇچىنچى ئايىنىڭ ئوتتۇرىلىرى بولۇپ قالغاچقا، ھېكمەت پوفايكىسى بىلەنلا ئىدى، ئۇ غۇلاقلارغا ئاداپ قويۇپ يۈگۈرۈپ يۈرەتتى. غۇلاقلارغا چۈشۈۋالغان، پۇتلىرىنى تىقىۋالغان بىر - بىرىدىن مەينەت ئانا چوشقىلار، خېلىلا چوڭ بولۇپ قالغان چوشقا كۆچۈكلىرى ئېچىپ كەتكەن ئاداپنى تالىشىپ چىرقىرىشاتتى. . . بىر - بىرىنى چىشلىشەتتى ۋە قوتان ئىچىدىكى چىلىنىي پېتىغداپ قوغلىشاتتى. . . پۇژۇلداپ كۆپۈك چىقىپ تۇرغان ئېچىغان ئاداپتىن ۋە تۇمشۇقلىرى قىزىرىپ كەتكەن چوشقىلاردىن كېلىۋاتقان بىر خىل قائىسىق، بەدبۇي پۇراق دىماقلارنى ئېچىشتۇراتتى. ھېكمەتنىڭ كۆندە قىلىدىغان ئىشى چوشقىلارنى ئۇ قوتاندىن - بۇ قوتانغا ھەيدەپ كىرگۈزۈش، يىغىلىپ كەتكەن غەلىغەش چىلەلەرنى تازىلاپ ھويلىغا دۆۋىلەش. . . ئاداپ قوچۇش، چوشقىنىڭ ئەركەكلىرىنى ئايرىم بېقىشتەك ئىشلار ئىدى.

ھېكمەت ھويلا ئوتتۇرىسىدا قولىنى ئارقىسىغا قىلىپ، سەپكۈنلۈك يۈزىگە مەسخىرىلىك كۈلۈمسىرەش ئالامىتى بېرىپ، گىدىيىپ تۇرغان زەينەدىنىنى كۆردى، ئۇنىڭ كۆڭلىدىن نېمىدۇر كەچتى بولغاي، بىردىنلا قوتانغا قاراپ قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتتى. ئۇنىڭ كۈلكىسى توختايدىغاندەك ئەمەس ئىدى.

— ها... ها... ها... ها... ها... ها...

— مۇئەللىم، نېمىگە بۇنداق قاتتىق كۈلۈپ كەتتىلە؟ — دېدى رەجەپ بەنجاڭ قىلمۇاتقان ئىشىنى توختىتىپ، — كۈلگۈدەك نېمە ئىش بولدى؟

— ها... ها... ها... قارىسىلا، رەجەپ ئاخۇن ئاكا، ئاۋۇ يۇزىدە قوڭۇر سەپكۇنى بار چوشقا كۆچۈكىگە! ... ها... ها... ها... ئۇ گىدىيىپ تۇرغىنى بىلەن، نېمىدېگەن بىچارە... ها... ها... ها... ئۇ ئاداپقا تويماپتۇ... ھەي، چالا كۆرەڭ ئاداش! ها... ها... ها... چۈغۇنتەكتەك گەۋدەڭنى كېرىپ تۇرغىنىڭ ئۆزۈڭگە ياراشماپتۇ، پەقەتلا ياراشماپتۇ... ها... ها... ها...

— بولمىسا ئۇ ئىككى يىللىق كۆچۈك ئىدى، — دېدى رەجەپ بەنجاڭ ئىشتىن بېشىنى كۆتۈرمەي، ھېكمەتنى بىر چوشقا كۆچۈكىنىڭ گېپىنى قىلمۇاتىدۇ، دەپ ئويلاپ، — بويى بىزنىڭ شوجاڭنىڭ بويىدەك زادىلا ئۆسمەپتىمىيا ئۇنىڭ؟... مىكىجىن بولغاچقا شۇنداقمۇ - يە؟...

رەجەپ بەنجاڭ ھېكمەتنىڭ سىزغان رەسىمىگە كۆز چىقىرىپ بەرگەنىدى. ئاسمان يېراق، يەر قاتتىق بىلىنىپ كەتكەن زېمىندىن چوشقا ئېغىلىدىن ئۇچۇپ چىقتىمۇ، مېڭىپ چىقتىمۇ ياكى بىر كىم بىرلا پەشۋا بىلەن يۈمىلىتىپ چىقىرىۋەتتىمۇ، ئۆزىمۇ بىلەلمىدى. قارا ئۇنىڭ ئۇستاتلىقىنى؟... «سەپكۇنى بار»، «گىدىيىپ تۇرغان»، «چۈغۇنتەكتەك...» بۇ ئاپئاشكارا زېمىندىنى دېگىنىغۇ؟... ئەمدى ئوخشاتمىغان چوشقا قاپتىما مېنى؟... تېخى «ئاداپقا تويماپتۇ...» دەيدىيا... قارا گېپىنىڭ سېسىقلىقىنى؟... ئاۋۇ پوق ساقالمۇ ھېچنېمىنى پەرق ئەتمەيلا «شوجاڭنىڭ بويىدەك...»، «مىكىجىن» دەۋاتىدىغۇ؟... پۈتۈنسۇرۇك بىر مۇدىرنى مىكىجىن دېسە قانداق بولىدۇ؟ ئۇنىڭ چوشقىلارغا «زېمىندىن»، «خالىق»، «كېرىموف»، «قۇتبىرەم» دەپ ئىسىم قويۇۋالغىنى راست ئىكەن - دە!... ئوقۇغۇچىلار «ھېكمەت مۇئەللىم چوشقىلارنى شۇنداق دەپ چاقىرىدۇ» دېسە، ئەجەپ ئىشەنمەپتىمەن!...

زېمىندىن قىزلار ياتقى ئالدىدىن ئىتتىنىڭ مېڭىپ ئۆتۈپ، ئارقىدىكى

قورۇقتا كىردى. بىر چاغدا، ھېكمەت ئامىنەنىڭ رەسىم ۋە خەتلىرىنى مۇشۇ يەردە كۆيدۈرگەنىدى. بۇ تۆت تەرىپى ئېگىز كوملاش تاملار بىلەن قورشالغان قورۇقنىڭ ئالدى تەرىپىدە لازا، پەمىدۇر، پىدىگەننىڭ قۇرۇپ قالغان شاخلىرى چۈچىيىپ تۇراتتى. ئارقا تەرىپىدە، قىرىق قەدەم ئۇزۇنلۇقتا يەر ئاستى كۆكتات ئامبىرى بار ئىدى. ئامبارنىڭ ياغاچ جازىلىرىغا ئاپتاپپەرەس شاخلىرىدىن قەۋەتلىك سېۋەتلەر ياسالغان بولۇپ، كۆز، قىش، ئەتىيازدا ئىشلىتىدىغان كاپوستا، يىسىۋېلىك ۋە پالەكلەر رەتلى بويىچە تىزىلغانىدى. ئۇلارنى ھەپتىدە بىر نۆۋەت سېۋەت ئالماشتۇرۇپ يۆتكەپ تۇراتتى، بۇزۇلغانلىرىنى شاللاپ، ئاشخانىغا ئىشلىتەتتى. ئامبارنىڭ تىك ئۈيۈلغان تاملىرىغا چوڭقۇر ئۆڭكۈرلەر قېزىلغانىدى. ئۇلاردا ئاق چامغۇر، تۇرۇپ، ياكىيۇ، سەۋزىلەر ئايرىم - ئايرىم ھالدا ساقلىناتتى. سېسىغان يىسىۋېلىك، كاپۇستا، پالەكلەردىن قوللىرى قاپقارا بولۇپ شىلىمشىپ مۇزلاپ كەتكەن مۇرات ئۇلارنىڭ بۇزۇلغانلىرىنى بىر چەتكە ئايرىپ دۆۋىلەۋاتاتتى. ئۇچ تۆكلۈكتىن چۈشكەن نۇر ئامبار ئىچىنى غۇۋا يورۇتۇپ تۇراتتى.

تەكەببۇرلۇق ۋە مەنمەنلىك بىلەن كىرىپ كەلگەن زەينىدىننىڭ كۆرۈپ، مۇراتنىڭ ذەسلەپتە ئۇنىڭ يۈزىگە سېسىغان يىسىۋېلەكنى ئاتقۇسى كەلدى. لېكىن، ئۆزىنى بىر ئاز بېسىۋېلىپ: «ھارمىغايلا مۇدىر» دەپ قويدى. زەينىدىن: «بۇ ھارامزادە خېلى ياۋاشلاپ قاپتىغۇ؟...» دەپ ئويلىدى ۋە «چۈكۈلدايدىغان ۋاقتىڭ تېخى ئالدىڭدا...» دېگەننىمۇ كۆڭلىدىن ئۆتكۈزدى.

— ھە، كۆكتاتلار بۇزۇلغاندەكمۇ؟ — ئۇ بۇزۇلغان كۆكتاتلارنى كۆرۈپ تۇرۇپ سورىدى، — ۋاقتىدا يۆتكەپ تۇرغىن...

— كۆكتاتلار ئۆزى ئانچە بۇزۇلماپتۇ، لېكىن ئوغرى چاشقانلار يەپ، غاجىلاپ بەزەپ قىلىپ تاشلاپتۇ، — مۇرات زەينىدىننىڭ كۆزلىرىگە قارىدى، — بۇ ئوغرى چاشقانلارغا ھېزى بولساق بولغۇدەك...

— چاشقان دېگەن كۆكتاتنىمۇ يەمدىكەن؟

— يېيىش ئۈياقتا تۇرسۇن، ھەتتا ئوغرىلايدىكەن، — مۇرات كۈلدى، — قارىمامىلا بۇ چاشقانلارنى؟ بويى پاكار - پاكار، ئۆزى

يىڭناغۇچتەك ئورۇق، ئەمما چېكەتكەدەك سەكرەپلا تۇرغان... ھەتتا مەن بىر چاشقاننى كۆردۈم، ئۇنىڭ يۈزى ناپلىما تىزەكتەك مۇدۇر - چوقۇر... ئۇنى ئوغرى چاشقانلارنىڭ باشلىقىمكىن دەپلا ئويلاپ قالدىم. نېمىشقا دېسىڭىز ناھايىتى تەكەببۇر... ئاچچىقىم كېلىپ، گەجگىسىگە بىر دەسسەپتىم، «ۋاي ئەشەلىرىم... ۋاي بىر يەرلىرىم... ۋاي جېنىمەي...» دېگەندەك، چىرقىراپلا كەتتى!...

مۇراتنىڭ ئاۋازىنى ئايال كىشىدەك چىقىرىپ، بەللىرىنى تولغاپ دوراشلىرى زەينىدىنىڭ جېنىدىن ئۆتۈپ كەتتى. گەرچە زەينىدىن چاچقاندەك قىلمىقلارنى قىلمىسىمۇ، مۇرات ئۇنى بىر تەرەپتىن قانداقتۇر بۇزۇق خوتۇنلارغا ئوخشاتسا، يەنە بىر تەرەپتىن «ئوغرى چاشقانلارنىڭ باشلىقى» دەپ ئاشكارا ھۆجۇم قىلغانىدى. بۇ «ئوغرى چاشقان» دېگەن گەپ زەينىدىنىڭ تىتاق تومۇرلىرىنى سىرقىرىتمۇەتتى.

— سەن... سەن... زادى نېمە دېمەكچى؟... تېخى سەن... سەن دېنى...

— تولا ھاياجانلانمىسلا مۇدىر، — دېدى مۇرات پىچىرلىغاندەك قىلىپ، — بۇ ئوغرى چاشقانلارنى ناۋايخانىدىن نان، ئامباردىن ئۇن، تاشقىر، ئوقۇغۇچىلارنىڭ ياتاقلىرىدىن يوتقان - كۆگىزلەرنى ئوغرىلىمىغدى، دەپ ئەنسىرەپ قالدىم... بۇ كۆڭلى پەس چاشقانلارنى بىر نېمە دېگىلى بولمايدۇ... ھەتتا ئېغىلدىن پاخاللارنىمۇ ئوغرىلاپ يەپ قويمىدىغاندەكمۇ قىلىدۇ!...

— ھەي، مۇناپىق، جېنىڭ تومشۇقىغا كېلىپ قالسىمۇ، يەنە ئادەمگە تەنە قىلىسىنا؟ — چىدىيالمىغان زەينىدىن بىردىنلا چالۋاقاپ كەتتى، — سەن تېخى، «يېرىم يىللىق رېجىم» بىلەنلا قۇتۇلىمەن، دەپ ئويلاۋاتامسەن؟... خەپ، «بۇزۇق ئۇنسۇر» دېگەن قالپاقنىمۇ كىيگۈزۈپ، سېنى تۇرمىدە چىرىتمەۋەتمىسەم!...

— قولۇڭدىن كەلگىنىنى قىل ھەي شەرمەندە ئوغرى!... مۇرات دەھشەتلىك ۋارقىرىدى، — مۇناپىق دېگەن سەن!... كۆرۈپتۇر، ئەمەتنىڭ ئىسپاتنامىسىنى مېڭە پارچە كۆچۈرۈپ چىقىپ، پۈتۈن بوستان بىلەن شەھەرنىڭ ھەممىلا يېرىگە چاپلىمايدىغان بولسام!...

— سەن. . . سەن. . . — زەيىنىدىن غال ـ غال تىترەپ كەتتى، — سەنلەر. . .

— ھە، نېمە دەيسەن؟ مەن دېگەن مەن شۇ! . . . قانداق ئوغرى بۇ؟ . . .

«قىشلىق تەتىلدە زۇمرەتنى قايتۇرۇپ كېلىپ داۋالىتىمەن» دەپ ئويلاپ يۈرگەن مۇراتنىڭ ئارزۇسى ئاخىرى كېلىپ كۆپۈككە ئايلانغاندىن كېيىن، ئۇ چاققان ئوتنىڭ ئۆزىلا بولۇپ قالغانىدى، ئۇ، شۇ تاپتا ئۆزىگە دۈشمەنلىك قىلغان ھەرقانداق ئادەمنى بىرنى چېقىۋېلىپ، جېنىنى سېلىپ بېرىشكە رازى ئىدى. چۈنكى يېرىم يىللىق رەجىم ئاستىدا، ئۆزىنىڭ ھېچىيەرگە بارالمايدىغانلىقىنى بىلەتتى.

— سېنى. . . سېنى. . . — زەيىنىدىنىڭ شىلتىۋاتقان قوللىرى لاقىلداپ تىترەيتتى، — دوستلىرىڭنى نېمە قىلمەنكىن؟ كۆرۈپ تۇر! . . .

مۇرات قولىغا يوغان بىر تۇپ سېبىسق يىسۈۋىلەكنى ئېلىۋېدى، زەيىنىدىن ئىشىك تەرەپكە قاراپ قاچتى. ئەمما، يىسىۋىلەك ئۇنىڭ دۈمبىسىگە «گۈپپىدە» قىلىپ تېگىپ ئۇلگۈردى، زەيىنىدىن ئالدىغا پاقىچىلاپ دومىلاپلا چۈشتى. ئۇ ئورنىدىن ئارانلا تۇردى، ئاغزى ـ بۇرنى لاي بولۇپ كەتكەنىدى.

— سەن. . . سەن. . . نېمە قىلماقچى؟ . . .

مۇرات سۆكىدىن شارتلا قىلىپ ئاپتاپپەرەس شادىسىدىن بىرنى سۇغۇرۇۋېلىۋېدى، زەيىنىدىن ئىشىك سىرتىغا ئۆزىنى ئاتتى. ئۇ چوڭقۇر ئامبارنىڭ تېك ھەم تار بولغان چىقىش يولىغا يامىشىپ، ئۆڭە ـ تىرىلىشىگە باقماي قاچتى. . .

قوۋزاقسىز دەرەخ غولىدەك ئاقىرىپ كەتكەن زەيىنىدىن مۇزلىرى چېقىپ ئېلىنىپ، تېگىدە كىچىككىنە لاي سۇيى قالغان كۆل بويىدا، ئۆزىنى بېسىۋېلىش ئۈچۈن بىردەم تۇردى. ئۇ ھېلىلا «پۇتلىرىمغا يىقىلىدۇ»، «تىزلىرىمنى قۇچاقلاپ يالۋۇرىدۇ. . .» دېگەن تاتلىق خىياللارنى قىلغانىدى. بىراق ئىشلار ئەكسىچە بولۇپ چىقتى. بىرسى ئۇنى چوقۇر چوشقىغا، يەنە بىرسى ئوغرى چاشقانغا ئوخشىتىپ رەسۋا

قىلمۇەتتى. ئەمدى كامىلچۇ؟ ياق، ئۇنىڭ تىلى تېخىمۇ ئۆتكۈر، قەھرى ئوت!... ئۇ گەرچە مۇراتتەك يالىڭاچلا تىللاپ، قولىغا كالتەك ئالمىغىنى بىلەن، ئادەمنى بىر ئېغىز تىلى ئارقىلىق ئون كۈن نان يېمەس قىلىپ قويىدۇ!...

زەينەدىن شۇنداق ئويلىغان بولسىمۇ، ئەمما كۆڭلىدىكى ئۆچمەنلىك ھېسسىياتى ئۇنى ئاشخانا ئارقىسىدىكى مال قورۇسىنىڭ ئوستى شادلىق كېچىك ئەگۈنى ئالدىغا ئېلىپ كەلدى. ئۇ شادا ئارىلىقلىرىدىن ھويلىغا قارىدى. كامىل ئىككى قولىدا پالتىنىڭ دەستىسىنى چىڭ تۇتۇپ، بىر كۆتەكتە ئولتۇراتتى. ئاشپەز جۇمراخۇن ئۇنىڭغا ئاياقتىكى ئۇماچنى قوشۇقتا ئېچۇرۇۋاتاتتى. زەينەدىن ھەيران بولۇپ، تېخىمۇ زەڭ سېلىپ قارىدى. كامىل تۇتۇپ تۇرغان پالتىنىڭ سېپى قان ئىدى.

«خۇددى ياقىلار ئىتەك بولدى، ئىتەكلەر ياقا» دېگەندەك، ھېكمەتكە مەمتىلى ئىبراھىم، مۇراتقا ساجىتخان نازارەتچى بولغان بولسا، كامىلغا ئىت-تالاشتۇرغۇچى رېخىم نۇرى «رەھبەرلىك» قىلاتتى. ئۇ ھەركۈنى ئەتىگەندە، كامىلغا تىرەك، ياڭاق، ئامۇت، جىگدە كۆتەكلىرى بولۇپ تۆت كۆتەكنى يېرىپ چىقىشنى بىر كۈنلۈك ۋەزىپە قىلىپ ئايرىپ بېرەتتى. بۇ كۆتەكلەر تېخى كۈزدىلا كولىۋېلىنغان بولغاچقا، شىرشەم ئىدى. ئون جىڭلىق توري بار پالتا بىلەن ئوننەچچە قېتىم چاپساڭ، ئارانلا ئالقاندەك تارشا پۇچۇلۇپ چىقاتتى. ھەتتا بەزلىشىپ كەتكەن بەزى كۆتەكلەر يېرىم كۈن ھەپىلەشسەڭمۇ، «پوش، ئاۋارە بولما!» دېگەندەك، ھېچ يېرىدىن پارچىلانمايتتى. كامىلنىڭ قوللىرى ئىككى كۈن ئېچىدىلا ئۈزۈمدەك قاپىرىپ قاناپ كەتتى. قېتىشىپ قالغان ئالقانلار كېچىچە يۇمۇلمىغاچقا، پالتىنىڭ دەستىسىنى سقىمداش بىلەنلا، بارماقلار ئارىلىقلىرىدىن تىرتىلداپ قان يامراپ چىقاتتى. بۇ ئەھۋالنى كۆرگەن جۇمراخۇن ئۇستام، بەزىدە يارەمچى ئاشپەز نۇرۋانىخان ئاچىلار ئاشخانىنىڭ ئالدى ئىشىكىنى، ھويلىنىڭ ئەگۈنىنى ئېچىدىن تاقىۋېتىپ، ئۇنىڭغا تاماق يېگۈزۈپ قويۇاتتى.

زەينەدىن ئېچىدە: «جاجاڭنى يېدىڭ... تېخى قان سېيىدىغان چاغلىرىڭ ئالدىدا!...» دەپ تىللىغىنىچە، ئاستا كېتىپ قالدى.

كامىلىنىڭ شۇنچىلىك قىينىلىۋېتىپمۇ، تەشكىلگە بىر ئېغىز دادىلىماي، چۇقان سالماي بىر كۈنلۈك ۋەزىپىنى ئورۇندىشى زەينىدىننىڭ خوش قىلماي، ئەكسىچە خاپا قىلىپ قويدى. ئۇنىڭ ئۆزىنىڭ ئالدىغا بىرەر قېتىم بولسىمۇ كېلىپ ھال ئېيتمىغانلىقىغا خورلۇق ھېس قىلدى. ھېكمەت، مۇراتلارنىڭ ئىشىنى تۈگىتىپلا كامىلغا يارەمگە كېلىشى، قارا ئاغۇ چۈشۈپ، كېچە بولۇپ كەتسىمۇ، ئۇلارنىڭ بىرلىشىپ كامىلنىڭ بەلگىلەنگەن ۋەزىپىسىنى ئورۇنداپ بولۇشى زەينىدىن ئۈچۈن بېسىم بولۇپ تۇيۇلدى. ئۇ، ياقىسىنى تۈتۈپ ھەيران بولاتتى، ئەمما چۈشەنمەيتتى. دوستلۇقنىڭ چىن مەناسىنى زەينىدىن قانداق چۈشەنسۇن؟ ئۇنىڭ ھاياتىدا ھەقىقىي دوستى بولۇپ باقمىغان! پەقەت «كېرەكلىك» كىشىلىرىلا بار ئىدى... ئۇلار زەينىدىندىن ئالاتتى، يۇلاتتى، ئۇنى قاسايتتى... ۋاقتى كەلگەندە، «بىرگە زەربە، مۇشۇنا تەربىيە» خۇمارىنى چىقىرىش ئۈچۈن، ئۇنىڭ غاگىرسىغا ئوت يېقىپ بېرىشىپ، ئۇنىڭ «رەھىمسىزلىك» دېگەن گۆھىرىنى سۇرتۇپ پارقىرىتىشىپ بېرەتتى... ئىش تۈگىگەندىن كېيىن، «غانجۇغىدا كۆرۈشەيلى» دەپ ئايرىلاتتى ـ دە، بىر ھ بىرىنى دەرھال ئۇنتۇپ كېتىشەتتى.

كامىل، ھېكمەت، مۇراتلارنى پاتراق كۆزدىن يوقىتىپ، ئاپەتتىن قۇتۇلۇش كويىدا كۆزنىگە ئۇيقۇ كەلمەيۋاتقان. زەينىدىن ئۇچ كۈننى ئارانلا توشقۇزدى ـ دە، بوز ھاگىگىنى توقۇپ، شەھەرگە ماگىدى. بۇ قېتىم ساۋۇر روزى ئۇنىڭ يەنە ئۇچ كۈندىن كېيىن كېلىشىنى ئېيتتى. «ئىنتىزام تەكشۈرۈش» ئىشخانىسى ماتېرىيالنى دائىمىي ھەيئەتلەر ئىشخانىسىغا ئەكىرىپ بەرگەندى، ئۇلار پەۋقۇلئاددە ئىش چىقىپ قالمىسلا، مۇنداق ئىشلارنى ئايدا بىر قېتىم يىغىن ئاچقاندا قارايتتى.

ساۋۇر روزى زەينىدىننى «ئۇچ كۈن»، «بەش كۈن»، دەپ يۇرۇپ، تۆت قېتىم ماگدۇردى. كېرىموفمۇ ئىنتىزام تەكشۈرۈش ئىشخانىسىنىڭ جۈرىنى ئىمىن سوپىنىڭ پېشىگە چىڭ ئېسىلدى، ئۇنىڭدىن تاشقىرى، دائىمىي ھەيئەت ئەزالىرىدىن بىرنەچچە تونۇشلىرىنى تېپىپ، ئۇلار بىلەن ئۇچراشتى.

زەينىدىن شەھەرگە بەشىنچى قېتىم كىردى. بۇ 31 ـ مارت ئىدى.

يامغۇر سىملداپ يېغىپ تۇراتتى. خوتەن شەھەر ئىچىنى ئاق تۇمان نېپىز پەردىدەك قاپلاپ كەتكەنىدى. گۈلباغ رەستىسىدىكى شاخاراپ كەتكەن قەدىمىي تېرەكلەرنىڭ سۇ يۇگۈرگەن غوللىرى كۆكسرىپ تۇراتتىسى. چىقىرۋاتقان بىخلىرى يوغىناپ قالغانىدى. مەدەنىيەت يۇرتىنىڭ بېغى، ۋالىي مەھكىمىسىنىڭ قورۇسىدىكى ئۇرۇكلەرنىڭ غوللىرى قىزىرىپ، ئۇششاق شاخلىرىدىكى بوغۇملار غۇنچىدە قوڭغۇزلاپ، چېچەك ئېچىشقا ئالدىراۋاتاتتى.

— ئىشلار بىر قۇر ھەل بولدى، — دېدى ساۋۇر روزى ئورۇندۇقىدا قىمشىپ قويۇپ، — كامىل بىلەن مۇراتقا چوڭ گۇناھ يېزىلدى، ئۇلار بىر يىل نازارەت ئاستىدا ئەمگەك قىلىدىغان بولدى... ھېكمەتنىڭ خاتالىقلىرى دوست ـ دۇشمەن ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەتكە ياتىدىغانلىقى ئۈچۈن، ئۇنىڭغا «بۇزۇق ئۇنسۇر» دېگەن قالپاقنى كىيگۈزۈپ، مەھبۇسلار مەيدانغا ئەمگەك قىلىپ ئۆزگەرتىشكە ئۈچ يىللىق ئەۋەتىدىغان بولدۇق، ئۇلارغا شۇنداق چارىلەر كۆرۈلدى...

— سا ھاكىم، كامىل بىلەن مۇراتقا بېرىلگەن چارە بەك يېنىك بولۇپ كېتىپتۇ... — دېدى زەينىدىن بىرمۇنچە پاكىتلارنى تەكىتلەپ ئۆتۈپ، — ئۇلارنىڭ مەسلىسىنى قايتا مۇزاكىرىگە قويۇپ باقساڭلار!

— بولمايدۇ... دائىمىي ھەيئەت ئەزالىرى ئىچىدە كۆپ تالاش ـ تارتىشلار بولدى، — دېدى ساۋۇر روزى، — كامىلنىڭ كونا كىتابلار بىلەن بالىلارنى زەھەرلەش مەسلىسى، مۇراتنىڭ گۇڭشې كادىرلىرىغا پىچاق سىلىش غەرىزى بولمىغان بولسا ئەسلىدە ئىككىسىگە چارە كۆرۈلمەيدىكەن... بۇ يەردە پەقەت تارازا باسقىنىي ھېكمەتنىڭ مەسلىسى... بىرىنچىدىن، «ھەربىي ئائىلىنى بۇزغان»، ئىككىنچىدىن «چەت ئەلگە قاچماقچى بولغان»...

— كامىل بىلەن مۇراتلارنىڭ «بۇزۇق ئۇنسۇر» قالپىقىنى كىيىشكە شەرتى توشمىغان ھالەتتىمۇ، — دېدى زەينىدىن يالۇۇرۇپ، — ئۇلارنىمۇ ھېكمەتتەك ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش مەيدانغا ئەۋەتىپ بەرگەن بولساڭلار...

— مەكتەپتە ئۆزگەرتسەڭلارمۇ، دادۇي، شىياۋدۇيلەرگە چۈشۈرۈپ

بەرسەكىلارمۇ بولىدىغۇ؟ . . . تېخى دائىمىي ھەيئەتلەر ئارىسىدىكى خەنزۇلار: «بۇ تونۇش مەسىلىسىگە ياتىدىغان ئىشلار ئىكەن. . . » دەپ، ئىشنى بۇزغۇنلۇق تاس قالدى، — ساۋۇر روزى دەرھال قاپقىنىنى تۇردى، — ھەي، قارا! ئەسلىدە دائىمىي ھەيئەتلەر يېغىنىنىڭ قارارىنى ئالدىنئالا ھەرقانداق ئادەمگە ئاشكارىلاشقا بولمايتتى. بۇنى ساڭا دەپ سالدىم. ئاغزىڭدىن چىقىپ كەتسە، ئاقىۋىتىگە ئۆزۈڭ ئىگە بولىسەن جۇمۇ. . .

— خاتىرجەم بولسىلا، مېنىڭ ئاغزىم ئوندىق پەجىمىسى يوق ئېغىزلاردىن ئەمەس، — دېدى زەينىدىن، — ھە راست، بىر گەپنى سورىۋالاي، ھېكمەتنى قاچان قولغا ئالماقچى؟

— دائىمىي ھەيئەتلەر قارار چىقىرىپ تەستىقلاپ بولدى. ھازىرلا قولغا ئالسىمۇ بولىدۇ. ئەمما، — ساۋۇر روزى گەپدىنىنى قاشلىدى، — بۇ قارارنى قانۇنغا مەسئۇل ھاكىم تەستىقلىمىسا بولمايدۇ. — قانۇنغا مەسئۇل قۇربان ھاكىم ھازىر «يېڭىبېرىق» سۇ ئامبىرى قۇرۇلۇشى ئورنىدا. شۇ ئادەم قول قويۇۋەتسە بولىدىغانلا گەپ. . .

— ئەمدى قانداق قىلسام بولار؟

— قۇربان ھاكىمنى ئىزدىگىن، لېكىن گەپ ـ سۆزدە ئېھتىيات قىل، ئۇ ناھايىتى پرىنسىپال، قاتتىق قول، بىر گەپكە ئاسانلىقچە ئىشىنىپ كەتمەيدىغان ئادەم! . . .

ناھىيىلىك كومىتېت قوزۇسىدىن سالپىيىپ چىققان زەينىدىن قۇربان ھاكىمنىڭ ئۆيىگە شۇ كۈنلا باردى. خوتەن قاتناش كالونىسىنىڭ ئارقىسىدىكى ئاھالىلەر ئولتۇراقلاشقان مەھەللىدىكى چاققانغىنا بىر قورۇ ھويلىسىدا، بىر تۆپ جىنەستە كۆچىتى تۇۋىدىن ـ ئۇچىغىچە غۇنچىلاپ كەتكەنىدى. قۇربان ھاكىم زەينىدىننى سوغۇقلا قارشى ئالدى ۋە ئۇنى مېھمانخانا ئوتتۇرىسىدىكى ئۇستەل ئەتراپىغا تىزىلغان ئورۇقدۇقلارنىڭ بىرىسىگە تەكلىپ قىلدى. ئاندىن پىيالىگە چاي قۇيدى. ئۇستەل ئۈستىدە تەييار تىزىقلىق تۇرغان كىچىك تەخسىلەردە ياڭاق مېغىزى، شاكىلىدىن ئايرىلغان بادام، قۇرۇق ئۈزۈم، گۈلە ـ قاقلار بار ئىدى.

— قېنى بىر نەرسىلەردىن ئالغاچ ئولتۇرۇڭ! — دېدى قۇربان ھاكىم

زەينىدىنگە قاراپ قويۇپ، — ئايال ئىشتا، بالىلار مەكتەپتە...

قۇربان ھاكىم ئوتتۇز سەككىز — قىرىق ياش ئەتراپىدا بولۇپ، ئېگىز ھەم گەۋدىلىك ئادەم ئىدى. ئۇنىڭ يۈزى خۇددى ئاق مەرمەر تاشتىن ئويۇلغان ھەيكەلدەك، مۇسكۇللىرى چىڭ، بۇرنى ئېگىز ھەم چوڭ، كەڭ پېشانىسى، قويۇق قاشلىرى، قارچۇغىنىڭكىدەك ئۆتكۈر كۆزلىرى ئادەم ئەيمەنگۈدەك سۇر پەيدا قىلاتتى، قارىماققا، ئۇ كىشىگە ياپياشلا كۆرۈنەتتى.

قۇربان ھاكىم زەينىدىنى دەسلەپ كۆرۈپلا ئۇنىڭ بوستان ئوتتۇرا مەكتىپىنىڭ مۇدىرى ئىكەنلىكىنى بىلىپ بولغانىدى. ئەلۋەتتە، خوتەن ناھىيىسىنىڭ مائارىپ سېپىدىكى تۆت گۈھەرنىڭ سەرخىلى بولغان بۇ ئادەم ھەممىگە تونۇشلۇق بولىدۇ - دە!... 1957 - 1958 - يىلدىكى «ئىستىل تۈزىتىش» ھەرىكىتىدە داڭ چىقارغان زەينىدىنىنىڭ ئىسمى توي - تۆكۈن، نەزىر - چىراغ، ئولتۇرۇشلاردا ھەممىنىڭ ئاغزىدا زىكرى قىلىناتتى. ئۇنىڭ ئوڭچى، يەرلىك مىللەتچىلەر ئۈستىدىن كۆرسەتكەن «قەھرىمان» لىقلىرى تىللاردا داستان بولۇپ، ئۇنىڭ نامىنى چىقىرىۋەتكەنىدى!... قۇربان ھاكىم تۇنۇگۈن كەچ، كامىل، ھېكمەت، مۇراتلار ئۈستىدىن چىقىرىلغان ھۆكۈمنى ۋە يەككە ماتېرىياللارنى ئۆيىگە قايتۇرۇپ كەلگەنىدى. ئۇ، ماتېرىياللارنى كېچىچە كۆرۈپ چىقتى. ھاكىم ماتېرىياللاردا نۇرغۇنلىغان كاۋاكلارنىڭ بارلىقىنى، مەسىلەرنىڭ ھېسسىياتقا تايىنىپ تەھلىل قىلىنغانلىقىنى، «قۇتقۇزۇۋېلىش، تارتىۋېلىش، ياردەم بېرىش» ئاساس قىلىنماي، ئورنىغا ئىتتىرىش خاھىشى ئاساس قىلىنغانلىقىنى ھېس قىلىپ يەتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە جاۋابكارلارنىڭ ئىقرارنامىسىمۇ، يېزىپ تاپشۇرغان ماتېرىياللىرىمۇ يوق ئىدى.

قۇربان ھاكىم كېچە بىر ۋاقلارغىچە ئويلىنىپ چىقتى. 50 - يىللارنىڭ بېشىدا خوتەنگە كەلگەن مىللىي ئارمىيە بەشىنچى ئاتلىق پولك جەڭچىلىرىنىڭ كۆپىنچىلىرى بۇ يەردە يەرلىكلىشىپ، ھەرقايسى ساھەلەردە ئىشلەپ قالغانىدى. بۇلار ئاساسىي جەھەتتىن غۇلجىلىق ئادەملەر ئىدى. كېيىن خوتەنگە ئالىي مەكتەپ، ئالىي تېخنىكوملارنى پۈتتۈرگەن شىماللىق ياشلارمۇ تەقسىمات بىلەن كەلدى. ئۇلار تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ،

دارىلمۇئەللىمىن، دوختۇرخانا، ۋالىي مەھكىمىسى، سۇ ئىشلار ئىدارىسى ۋە يەرلىك باشقا ئىدارىلەرگە ئورۇنلىشىپ، خوتەن خەلقى ئۈچۈن جان پىداكارلىق بىلەن ئىشلىدى. ئەمما، بىر قىسىم كىشىلەرنىڭ ھەددىدىن ئاشقان «سولچىللىق» ئىدىيىسى تۇپەيلىدىن، ئۇلارنىڭ بەزىلىرى قالپاق كىيدى. بەزىلىرى ھەيدەلدى، ئېغىر بېسىم تۇپەيلىدىن، ئۇلارنىڭ ئارىسىدىن ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋالغانلارمۇ چىقتى. شۇنىڭ بىلەن، ئۇلار باھاردىكى دۇقالغا دۇچ كەلگەن چېچەكلەردەك توزۇپ، ناھايىتى شالاڭ قېلىشتى. چۈنكى، يۇقىرىدىن كىچىككىنە شامال چىقسا، بۇ شامال قارىقاش بىلەن زاڭگۇيدىن بۇياقتا ئۆتكەندىن كېيىنلا، بورانغا ھەتتا قارا بورانغا ئايلىناتتى. ئۇلار، «زەربە قانچە قاتتىق ۋە كۈچ بېرىلسە، ئاۋام شۇنچە ئىتائەتمەن بولىدۇ، ھاكىمىيەت بېشىدىكىلەرنىڭ ھەيۋىتى يۇقىرى كۆتۈرۈلۈپ، ئەمىر - پەرمانلار دەخلى - تەرۇزسىز ئىجرا قىلىنىدۇ»، دەپ چۈشەنسە كېرەك. بۇ ئادەملەر بىرەر ھەرىكەتنىڭ شەپىسى كېلىپ بولغۇچە، قېنىپ قايناپ، يۇقىرى - تۆۋەن قاتراپ، پۈپاك كۆتۈرۈشەتتى... ھەرىكەتلەرگە سىرلىق نۇس بېرىشەتتى... كەلمىگەن سۇغا بەش كۈن بۇرۇن ئاياغ سېلىشاتتى. خوتەن خەلقىنىڭ ياۋاش، مۆمىن، ئىتائەتمەن بولۇشىمۇ ئاشۇ خىل ئادەملەرنىڭ سەۋەبىدىن بولسا كېرەك... ئۇلارنىڭ مىسكىن چىراي بولۇپ، يۈرەك - باغرىنىڭ ئېزىلىپ تۇرۇشىمۇ ئېھتىمال ئەنە شۇنداق ئۇچىغا چىققان سولچىللىقنىڭ زۇلۇمىدىن بولغان...

قۇربان ھاكىم قانداقتۇر تەقەززالىق، شۇنداقلا ئەنسىرەش ۋە قورقۇش ئارىلىشىپ كەتكەن ھاياجاندىن تېنى قىمشىپ، رەڭسىز كالپۇكلىرى مىتىلداپ، كۆزلىرى توختىماي چىمچىقلاپ ئولتۇرغان زەينىدىنگە قارىدى. ئۇنىڭ نېمە ئۈچۈن بۇنداق جىددىيلىشىۋاتقانلىقىنى بىلىپ بولغان بولسىمۇ، يەنە چېكىپ كۆرمەكچى بولدى.

— كامىل، ھېكمەت، مۇراتلارنىڭ خاتالىق، جىنايەتلىرىنى كۆرۈپ چىقتىم، — دېدى قۇربان ھاكىم ئېغىرلىق بىلەن، — بۇنىڭدىن باشقا يەنە قېلىپ قالغان، قوشۇدىغان تەرەپلىرى يوقمۇ؟

— نېمە؟ ماتېرىيال چارە كۆرۈشكە يەتمەمدۇ؟ — زەينىدىن

تۆكۈرۈكىنى يۇتتى، — يېزىپ كەلسەكقۇ بەك جىق.

— مەسلەن، قانداق؟

— شيۇجېڭجۇيىچىلارنىڭ ناخشا - غەزەللىرىنى ئوقۇيدۇ... ھە، يەنە... يەنە بۇرژۇئازىيىنىڭ مۇھەببەت دېگەن نەرسىسىگە بېرىلگەن... ھە، راست، چەت ئەللىنىڭ ھېكايە - رومانلىرىنى سۆزلەپ بېرىپ، ئوقۇغۇچىلارنى زەھەرلىگەن... كەمبەغەل ئوقۇغۇچىلارغا، كىيىم - كېچەك، يوتقان - كۆرپە، تاماق بېلىتى ئالالمىغانلارغا پۇل ياردەم قىلىپ، ئۇلارنىڭ قەلبىنى سېتىۋالماقچى بولغان!... ھېكمەت ئىلىدىن يۆتكىلىش چاقىرىقى كەلسە، كەتمىدى. چۈنكى ئۇنىڭ خوتەنده قىلىدىغان چوقۇم مەخپىي ئىشى بار...

— پاھ، پاھ، ھە، يەنچۇ؟...

— تۆگىدى، ياق تېخى تۆگىمەپتۇ، — زەينىدىن گەپ قىلىشقا تۇسالغۇ بولۇۋاتقان دىمىقدىكى «بۆگەچ»نى يۇتالماي خېلى ئاۋارە بولدى، — ئۇلار تېخى ھەركۈنى كىيىم ئالماشتۇرىدۇ، بۇ بۇرژۇئازىيىنىڭ مىشچانلىقى بولماي نېمە بولىدۇ؟... كۆرمىگۈچە ئىشەنمەيلا، ئىشتىنىغا پېچاقنىڭ بىسىدەك قىر چىقىرىپ كىيىشىدۇ... بۇ شيۇجېڭجۇيلىق سۆلەتۋازلىقنىڭ ئۆزى...

قۇربان ھاكىم قاپقىنى سېلىپ جىمىپ قالدى. ئۇنىڭ غەزەپلەنگەندەك چىرايىنى كۆرگەن زەينىدىن ئىچىدە: «ھەي... ھاكىمنىڭ بۇنچىلىك زېرىپلەپ سورايدىغانلىقىنى بىلگەن بولسام، ھېلىقى ئۇچ ئەكسىيەتچىنىڭ ئۇششاقۇ چوڭ، پىشىقۇ توك خاتالىقلىرىنى تولۇق يېزىۋېلىپ كىرەيدىكەنمەن...» دەپ پۇشايمان يېدى. شۇڭا ئۇ خېلى دېدىللىك بىلەن سورىدى:

— ھاكىم، مۇشۇ كامىل بىلەن مۇراتقا يېرىلگەن جازا يېنىك بولۇپ قاپتۇ. ئۇنى ئېغىرلاتقىلى بولماسمۇ؟... بولمىسا، بۇلارنىڭ جىنايەتلىرى...

— بۇ دائىمىي كومىتېت ھەيئەتلىرىنىڭ مۇزاكىرىسىدىن ئۆتكەن قارار، — دېدى ھاكىم زەردە بىلەن، — مەن بىر ئادەم ئۇنى ئۆزگەرتەلمەيمەن... ئۇ ئىككىسىنىڭ مەسلىسى خەلق ئىچىدىكى

زىددىيەتنى ھەل قىلىش ئۈسۈلى بويىچە بىر تەرەپ بوپتۇ . . . مېنىڭ پەقەت دۈشمەن قاتارىدا چارە كۆرۈلگەن ھېكمەتنىڭلا ھۆكۈمىگە قول قويۇش مەجبۇرىيىتىم بار.

— ئەمىسە، قول قويۇپ بەرگەن بولسىلىرى. . .

— بۇ بالا ئەمدى يىگىرمە ئۈچ ياشقا كىرىپتۇ، ئۆزى غۇلجىلىقكەن. . . بۇ يەردە ھېچنېمىسى يوق ئوخشايدۇ، — دېدى ھاكىم پىيالىنى چېكىپ تۇرۇپ، — سىز ئۇنى يېڭىئېرىق سۇ ئامبىرىغا ئەۋەتىپ بېرىڭ. . . شۇ يەردە بىر مەزگىل ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرسۇن. . .

— ئۇنداقتا ھازىر ئۇنى قولغا ئالمايدىكەن ـ دە؟ . . .

— دائىمىي كومىتېت قارار چىقىرىپ بولدى، ئەمدى ئۇلارنىڭ بۇ دېلو بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى ئاياقلاشتى. . . دېلوغا مەن قول قويسام، ئۇنى دىكتاتۇرا ئورۇنلىرىغا چۈشۈرۈپ بەرسەم، ئۇلار ئاندىن بىجىرەلەيدۇ. . . نېمە؟ ئۇنى يېڭىئېرىق سۇ ئامبىرىغا ئەۋەتىپ بېرىشكە قارىتا پىكرىڭىز بار ئوخشىمامدۇ؟

— يوقسۇ، يوقسۇ، بېشىم ئون ئەمەس، — زەينىدىن ھاكىمنىڭ بىردىنلا تۇرۇلگەن قاپاقلىرىدىن ئەندىكىپ، قايتا ـ قايتا تەزىم قىلدى، — قاچانراق ئەۋەتىپ بەرسەم بولىدىكىن؟

— مۇنداق بولسۇن، ئەتە شەنبە چۈشتىن كېيىن، ئۇنى مېنىڭ ئۆيۈمگە ئەۋەتىڭ. . . ھويلامدا ئۇنىڭغا قىلدۇرىدىغان لايچىلىق ئىشلىرىم بار. بىر ـ ئىككى كۈن ياردەملەشسۇن. لېكىن ئارقىسىغا ئادەم سېلىپ قويماڭ. ئۇنى چۆچۈتۈپ قويىمىز. . .

— خوش. . . خوش. . . دېگەنلىرى راست، ئۇ بەك سەگەك نېمە. . .

— سىزگە شۇنى ئەسكەرتىپ قوياي. ھېكمەتكە كۆرۈلگەن چارىنى بىر كىمگە تىنمايسىز. . . خوتۇن ـ بالىلىرىڭىز، يېقىنلىرىڭىز. . . ئىش قىلىپ، تام بولسىمۇ سۆزلەپ يۈرمەيسىز! — قۇربان ھاكىمنىڭ قېلىن قاشلىرى تۇرۇلۇپ، چىرايى جىددىي تۈس ئالدى، — ئەگەر دەپلا قويسىڭىز، بۇ گەپ ئېغىزدىن ـ ئېغىزغا ئۆتۈپ يېيىلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن، ئۆلۈم، بۇزغۇنچىلىق، قېچىش ۋەقەلىرى يۈز بېرىدۇ. . . ئۇ چاغدا

قانۇنلاشمىغان ھۆكۈمنى ئاشكارىلاپ ۋەقە سادىر بولۇشقا سەۋەب بولغان دېگەن جىنايەت بىلەن سىزنى قولغا ئالدۇرمەن! . . .

— نېمە؟ — ھاكىمنىڭ جەددىي تەلەپپۇزىدىن دەھشەت ئىزتىراپقا چۈشكەن زەينەدىننى قورققىنىدىن توختىماي ھىق تۇتقىلى تۇردى، — ئەمىسە، مەكتەپ پارتىيە ياچېيكىسىغا، گۇڭشې پارتكومىغا نېمە دەيمەن؟

— «ماتېرىيالى ئەمەلىيلەشكىچە، يېڭىئېرىق سۇ ئامبىرىدا ئەمگەك بىلەن ئۆزگىرىدىكەن. . . » دېسىڭىز بولمىدىمۇ؟ . . .

— خوش. . .

زەينەدىن بىر ـ بىرىگە زىت ضىيالار بىلەن دەڭگە قايتىپ كەلدى. بىراق نىيىتى يامانلىقى قازىنى تۆشۈك، دېگەندەك، ئېشكىنىڭ ئۈستىدىكى ئۇچۇلۇق بىلەن كۆرپە يوق ئىدى. ئۇ، ئېڭىكىدە ساقال دىدارى يوق كۆسا سارايۇەندىن سورۇشۇدى، سارايۇەن: «بىز بۇ يەردە ئېشەك، ئات، ھارۋىلارنى ساقلايمىز، ئۇچۇلۇق بىلەن كۆرپە ساقلىمايمىز. . . نېمىشقا دەڭ ئۆيىگە ئەكىرىپ قويمىغانسىدىڭىز؟ بەلكىم بىرەر يالاڭتۇش قوتۇر ئېشىكىگە توقۇپ ئېلىپ كەتكەندۇر. . . » دېدى. زەينەدىن يايداق ئېشەككە مىنىپ، پۇتلىرىنى ساڭگىلاتقىنىچە، بوستانغا قاراپ يول ئالدى.

زەينەدىنىڭ بۇگۈنكى سەپىرى كۆڭۈلدىكىدەك بولمىغاندى. كامىل بىلەن مۇراتقا چوڭ گۇناھدىن بىرسى قېتىلىپ، يېرىم يىللىق جازاسى بىر يىلغا كۆپەيتىلدى، لېكىن كۆزىدىن يوقالمىدى. ئەمدى «بىرسى بولسىمۇ يوقىلىدىغان بولدى» دەپ تەسەللىي تېپىۋېدى، ھاكىم ئۇنى يېڭىئېرىق سۇ ئامبىرىدا ئۆزگەرتىدىغان بولدى. قۇربان ھاكىمنىڭ زادى نېمە غەرىزى باردۇر؟ ياكى ماتېرىيالدىن بىرەر ئۇۋەن تاپتىمۇ؟ «ماتېرىيال ئەمەلىيلەشكىچە. . . » دېگىنىگە قارىغاندا. . . ۋاي خۇدا، ئۆزىمىزگە يېنىپ قالمىسىلا بولاتتىغۇ! . . . ھېكمەتتىن بىر ـ ئىككى، كۇن ئىشقا سالىمەن دېگىنى راستمىدۇر ياكى مەسىلە ئېنىقلىماقچىمۇ؟ ئەگەر شۇنداقلا بولىدىغان بولسا، ئۇ ئەپەندى ئەمەت بىلەن باقىلارنىڭ ئىشىنى چۈۋۈپ، زەينەدىننى موللاقچى كەپتەردەك بوقۇلدىتىپمۇ قويارمۇ؟ . . . ئۇ چاغدا، خالىق، كېرىمولارنىڭمۇ مېزى چۈۋۈلۈپ چىقىدۇ. ئۇ بۇگۈن قول قويۇۋەتكەن بولسا، مۇشۇ دەدىسە ۋە ئەنسىرەشلەرمۇ بولمايتتى. خالىقتىن

مەسلىھەت ئېلىپ باقسۇنمۇ - يە... يا... ياق، بۇ چارىمۇ بولمايدىكەن، بۇ گەپ مۇبادا تارقىلىپ كېتىپ قالسا، ئۇ چاغدا ھاكىم ئۇنى ئاچچىق ئۇچەينى سىيرىگەندەك سىيرىپ، مېنى توپىدىن ئايرىلغان ئىت بېلىقىدەك تورغا كىرگۈزۈۋالىدۇ!...

زەينىدىن ئالدىدا بۆرە، كەينىدە يولۋاس خىرس قىلىپ تۇرغاندەك، ھېچبىر قارارغا كېلەلمەي، بوستانغا كەچلەپ يېتىپ كەلدى. ئۇنىڭ يوتىلىرى سىرقىراپ، پاقالچاقلىرىغا قان يىغىلىپ ئىششىپ كەتكەندەك بولۇپ، يەر دەسسىيەلمەيلا قالغانىدى. كېچىسىمۇ ئىنجىقلاپ، ئىگىراپ زادىلا ئۇخلىيالمىدى. ئۇ، ئەتىسى ۋاقچە ئورنىدىن تۇرۇپ، يۇزلىرىنى چالا - بۇلىلا يۇيۇپ، ناشتا قىلدى، ئاندىن گۈڭشىغا كەتتى.

ئىشخانىنى تاماكا ئىسىغا توشقۇزۇۋەتكەن خالىق ئۇنى ناھايىتى قىزغىن قارشى ئالدى. ئىستاكانغا چاي قۇيۇپ، ئالدىغا ئېلىپ كەلدى. زەينىدىن چايدىن بىر - ئىككى قېتىم ئوتلىۋالغاندىن كېيىن، شەھەردىكى ئىشلارنى ئۇنىڭغا بىر - بىرلەپ دوكلات قىلدى. ئۇنىڭ گەپلىرىنى ئاڭلىغانسېرى، خالىقنىڭ قاپاقلىرى تۇرۇلۇپ، چىرايى قارىدىماقتا ئىدى. كېرىموف ھېكمەتنىڭ ئەجىلىنى تىلىگەندەك، خالىقمۇ كامالنىڭ يوقىلىشىغا تەقەززا ئىدى. زەينىدىن بولسا، كامال، ھېكمەت، مۇراتلارنىڭ ھەر ئۇچىلىسىنى ئۆزى ئۈچۈن ئاپەت دەپ بىلەتتى.

— ھاكىمنىڭ ھېكمەتنى يېڭىۋېرىق سۇ ئامبىرىدا ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىشتىكى مەقسىتى نېمىدۇر؟ — خالىقنىڭ كۆڭلىگە بىر ئەنسىزلىك كىرىۋالدى، — راستىنلا ئۇنىڭ ماتېرىيالىدىكى پاكىتلار تېخى ئەمەلىيلەشمىگەنمىدۇر؟

— شۇنداق ئوخشايدۇ، ھاكىم ئوچۇق ئېيتتى... — دېدى زەينىدىن غۇدۇڭشۇپ، — مېنىڭ ئەنسىرەۋاتقىنىم — ئۇنى بۈگۈن چۈشتىن كېيىن ھاكىمنىڭ ئۆيىگە كىرگۈزۈپ بېرىش... ھاكىم ئۇنى راستىنلا لايچىلىققا سالارمۇ؟...

— ھويلىسىدا لايچىلىق قىلغۇدەك بىرەر ئالامەت كۆرۈنەمدۇ؟...

— ھويلىسىنىڭ بىر بۇلۇڭىدا دۆۋىلەكلىك شور، يەنە سېغىز توپىمۇ تۇرغاندەك قىلامدۇ.

— هه... تونۇر سالماقچى ئىكەن - ده... — خالىقنىڭ كۆڭلى جايىغا چۈشكەندەك بولدى، — بوپتۇ، كىرگۈزۈپ بەرسىلە...

— ھېكمەت ھاكىمغا قالايمىقان سۆزلەپقۇ يۈرمەس؟ — زەينەدىن زادىلا خاتىرجەم ئەمەستەك كۆرۈنەتتى، — ئەگەر ئۇ...

— ئۆزلىرىنىڭ شورى مۇدىر، كىم سىلىنى ئوغرىلارنىڭ قازناقچىسى بولسۇن دەپتۇ؟...

— خالىق كاتىپ ئۇنداق دېمىسىلە... ئەگەر ھېكمەت مېنى چىشلىسە، مەنمۇ...

— ھە مېنى چىشلىمەكچىمۇ؟... بىلىپ قويسىلا. مەن چىشلەتكۈدەك ئىش قىلمىدىم. ناھايىتى، سىلىنى قوغداپ قالغان گۇناھىم بار...

— ئۆز ۋاقتىدا ھەممە ئىشنى بىلىپ تۇرۇپ... مۇشۇك پوقىنى كۆمگەندەك كۆمۈۋەتمىلە... ئەمدى بۇنداق دېسىلە قانداق بولىدۇ؟...

— بولدى، بولدى، ئاقتاملىقتا چالما تالاشقاندەك ئىش قىلمايلى، — خالىق ئاچچىقىدا تاماكا ئورىدى، — ھە، سىلى كامىل، مۇراتلارنى قانداق قىلماقچى؟

— چارىنى كۆپچىلىك ئالدىدا ئوقۇپ بېرىپ، ئۇلارنى مەكتەپتە بىر يىل ئۆزگەرتسەك بولىدىغان ئوخشايدۇ.

— مۇنداق بولسۇن، — خالىق كۆزلىرىنى قىسىپ ئاچچىق كۈلدى، — مەكتەپتە قانچىلىك ئىش بار دەيلا؟ بۇلارنى دادۇيگە چۈشۈرۈپ بېرەيلى... قاپىقى يامان شياۋدۇيجاڭ، ھەھەرلىك دولقۇن، كەچلىك دولقۇن، كۈندۈزدىكى قاتتىق ئەمگەك دېگەنلەر ئۇلارنىڭ جۇلىقىنى چىقىرىۋېتىدۇ.

— توغرا، كېچە - كۈندۈزلەپ ئۇخلاتماي، خۇددى جۇڭازغا قاتقان ئۇيدەك راھىنا قىلىۋېتىدۇ، ئامىنزە، — زەينەدىن تەرەببا ئىككى ئويلۇق بولۇپ قالدى، — مۇرات يامان نېمە، ئۇنىڭ كۆزىمىزنىڭ چانىقىدىراق تۇرغىنى ياخشىمىكى؟ بولمىسا، ئاچكۆز شياۋدۇيجاڭلارنى ئالداپ، ھەدەپ بوز يەرگە قاچارمىكىن؟...

— بۇ دېگەنلىرىمۇ توغرا... — دېدى خالىق، — ئەمىسە كاملىنى ئەللامە دادۇيىگە چۈشۈرەيلى. ئۇ دادۇينىڭ نىياز پاك دېگەن بىر شۇجىسى

بارکی، ئەزالار ئۇنی کۆرسە، قان سىيىدۇ.

خالىق بىلەن زەينىدىن بىر قارارغا کەلگەندىن کېيىن، ئۇلار گۇڭشې دەرۋازىسىغىچە بىللە چىقىشتى. ھېکمەتنى شەھەرگە کىرگۈزۈش ھەر ئىککىسىنىڭ کۆڭلىنى خۇددى سىڭمەي تۇرۇۋالغان لوقمىدەك بىئارام قىلىۋاتاتتى. شۇڭا، خالىق زەينىدىنگە ھېکمەتکە «سەن بەرىبىر بوستاننىڭ ئوقۇتقۇچىسى، بۇنى ئۇنتۇپ قالما، ھاکىمنىڭ ئالدىدا، گەپ - سۆزگە دىققەت قىل» دېسىلە، دەپ تاپىلىدى.

浑泉(上 … 2)
加拉里丁·伯合拉木著

新疆大学出版社出版
(乌鲁木齐市胜利路14号　邮政编码:830046)
新疆新华书店发行　乌鲁木齐八家户彩印厂印刷
850×1168毫米 1/32 开本　16.5 印张　3 插页
1997年9月第1版　1998年2月第1次印刷·
印数:1—10000

统一书号:ISBN7—5631—0900—5/I.165　(民文)定价:26.56元